DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

ZAFER TOPRAK

TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI 1908-1946

TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI 1908-1946

ZAFER TOPRAK

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI
1908-1946

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TARİH VAKFI

Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016

Kapak Resmi
Cam üfleme işçisi.

Yayına Hazırlayan
Tuba Akekmekçi

Kitap Tasarımı
Haluk Tuncay

Grafik Uygulama
Özlem Kelebek

Baskı
GD Ofset Matbaacılık ve Ticaret Sanayi A.Ş
İkitelli O.S.B. Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok
Kat: 4 No: 407 Başakşehir-İkitelli-İstanbul
Tel: 0212 671 91 00

Matbaa Sertifika Numarası 32211
Yayıncı Sertifika Numarası 12102

Birinci Basım: Eylül 2016

ISBN 978-975-333-338-2

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI 1908-1946

ZAFER TOPRAK

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1 Mayıs İçin,

Ey İşçi!..

Bugün hür yaşamak hakkı seninken
Patronlar o hakkı senin almış elinden.

Say'inle edersen de "tufeyli"leri zengin,
Kalbinde niçin yok ona karşı yine bir kin?

Rahat yaşıyor; işçi onun emrine münkad;
Lakin seni fakir etmede günden güne berbad.

Zenginlere pay verme, yazıktır emeğinden
Azm et de esaret bağı kopsun bileğinden.

Sen boynunu kaldır ki onun boynu bükülsün
Bir parça da evladlarının çehresi gülsün

***

Ey İşçi!..

Mayıs Bir'de; bu birleşme gününde
Bî-şüphe bugün kalmadı bir mani önünde.

Baştanbaşa işte koca dünya hareketsiz;
Yıllarca bu birlikte devam eyleyin siz.

Patron da fakir işçilerin karnını bilsin
Ta'zim ile hürmetle sana başlar eğilsin.

Dün sen çalışırken bu cihan böyle değildi
Bak fabrikalar uykuya dalmış gibi şimdi.

Herkes yaya kaldı, ne tren var, ne tramvay
Sen bunları hep kendin için şan ve şeref say.

Bir gün bırakınca işi halk şaşkına döndü
Ses kalmadı; her velvele bir mum gibi söndü

***

Sayende saadetlere mazhar beşeriyet;
Sen olmasan etmezdi teali medeniyet.

Boynundan esaret bağını parçala, kes, at!
Kuvvettedir hak. Hakkı haksızlara anlat.

Yaşar Nezihe [Bükülmez], "1 Mayıs İçin," *Aydınlık - Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!*, sayı 15, Mayıs 1339 - 1923, s. 377.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

1 Giriş

13 1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler

14 Giriş

15 1908 Grevleri Kronolojisi

18 İlk Grevler

37 Sonuç

38 Belgeler

41 İttihat ve Terakki ve İşçi İşveren İlişkileri

44 "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet"

48 İstanbul'da "Hürriyetin İlanı"

49 Tütün Rejisi Grevleri

57 Fırın İşçileri Grevi

65 Fransız Ticaret Odası ve Grevler

68 Patronlar ve Ameleler

70 Sonuç

72 Belgeler

77 Modernite, Seküler Devlet ve Demiryolu Grevleri

78 Üniter Devlet - Seküler Devlet

80 "Ezanî"den "Zevâlî"ye Geçiş

81 Kentin Odağı: Camiden İstasyona

82 Rumeli Demiryolu Kumpanyası Grevleri

89 Anadolu Demiryolu Kumpanyası Grevi

98 İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba Demiryolları Grevleri

100 Sonuç

102 Belgeler

109 Osmanlı'da Kentleşme ve Toplu Taşımacılık Denizyolları ve Tramvay Grevleri

117 Tramvay Grevleri

122 Belgeler

129 Osmanlı'da Küreselleşme ve Hizmet Sektörü Grevleri

130 "Ecânib Sınaatı" ya da Turizm Endüstrisi

133 Modernite ve Servis Sektörü

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

134 Reklam ve Tüketim Örüntüsü
136 Batı Tüketim Normları ve Osmanlı Burjuvazisi
139 Büyük Mağaza Grevleri
139 Belgeler
141 Mehmed Cavid Bey, Grevler ve Sendikal Haklar
149 Belgeler
153 1909 Tatil-İ Eşgâl Kanunu ve Grev Yasağı
160 Belgeler
171 Sosyal Politika Tarihimizin İlk Önlemler Paketi: Müessesat-ı Sınaiyyede Çocukların ve Kadınların Çalıştırılması (1910)
172 Türkiye'de Sosyal Politika
179 Belgeler
187 Türkiye'de İlk İş Kanunu Teklifi Amelenin Suret-i İstihdamına Dair Kanun Teklifi (1911)
193 Belgeler
199 Yüzyılın İlk Çeyreğinde Çukurova'da Emek ve Sermaye
201 Çukurova ve Yabancı Sermaye
202 Kıt Üretim Faktörü: Sermaye
203 Toprak Mülkiyeti ve Yabancı Sermaye
205 İkinci Meşrutiyet ve Çukurova
207 Cumhuriyet ve Çukurova'da Emek
210 Belgeler
211 *Sanayi Mecmuası* ve Emek Sorunu
213 *Sanayi Mecmuası* ve "Sanayi Hevesi"
215 "Millet-i Osmaniyye"den "Türk Milleti"ne
219 *Sanayi Mecmuası* ve "Sınâat Lisanı"
222 *Sanayi Mecmuası* ve İşçi Sorunu
228 Sanayi Dergisinde Yer Alan Emek Üzerine Makaleler
229 Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adana'da Amele Bulıranı ve Amele Talimatnamesi
236 Çukurova Amele Talimatnamesi
239 Ziraat Encümeni Raporu -7- Amele
240 Adana Ziraat Amelesi
251 Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne Sendikal Gelişmeler
252 Lonca, Fütüvvet ve Esnaf Geleneği
254 19. Yüzyıl ve Loncaların Çözülüşü
262 Tek Partiden Çok Partiye Esnaf ve Sanatkar
265 Belgeler
281 Şirket-i Hayriyye Amele Cemiyeti ve 1925 Grevi
292 Belgeler
307 Türkiye İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar (1906-1925)
308 1 Mayıs'ın Doğuşu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

311 Türkiye'de 1 Mayıslar
329 Sonuç
331 Belgeler
335 İstanbul'da Amele Bayramları (1921-1927)
336 Cumhuriyet Öncesi
353 Cumhuriyet Sonrası
365 Belgeler
371 Tek Parti Döneminde Çalışma Yaşamı ve Amele Teali Cemiyeti
388 Belgeler
419 1946 Sendikacılığı, *Sendika* Gazetesi, İşçi Sendikaları, Birlikleri ve İşçi Kulüpleri
426 Belgeler
493 Notlar
576 Dizin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

TÜRKİYE'DE EMEK TARİHİNİN EVRİMİ

Sınıf demek istihsâl seyrinde aynı mevkii işgal eden ve aynı iktisadî menfaatler etrafında toplanan insan kümeleri demektir. Amele istihsâl aletine sahip olmadığı için iş kuvvetini muayyen bir vade ile satan, hukuken serbest fakat iktisaden esir bir insan demektir. Türkiye'de böyle insanlar var mıdır? Vardır. Ne kadardır? 200.000 kadar.

Mademki Türkiye'de amele sınıfı vardır, binaenaleyh amele meselesi de mevcuttur. Amele meselesi say ile sermayedâr arasındaki iktisadî ve dolayısıyla siyasî mücadeleden doğar.

Ameleyi teşkilatlanmaya sevk eden şey tarihî, iktisadî zaruretler ve amelenin sınıfî mahiyetidir.

Nâzım Hikmet
"Türkiye'de amele sınıfı ve amele meselesi," *Aydınlık*, sayı 25, Eylül 1924 / 1340, s. 661-663.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

19. yüzyılın ikinci yarısında giderek güçlenen küreselleşme süreci bir yandan sömürge paylaşım kavgasını kızıştırıyor öte yandan emek-sermaye çelişkisini yatıştırmaya yönelik arayışlara neden oluyordu. Karl Marks'ın sınıf kavgası öngörüsü sermaye kesimini önemli ölçüde ürkütmüştü. Nitekim başta sosyoloji olmak üzere birçok sosyal ve beşeri bilim sermaye-emek çelişkisine çözüm aramaya yönelik kuramlar üretmeye başlamıştı. Emile Durkheim'in ve Max Weber'in çabaları son kertede bu doğrultudaydı.

İngiltere'nin başını çektiği Sanayi Devrimi'nin ardından Fransız Devrimi'nin başlattığı liberal ve ulusçu düşünce 19. yüzyılda kapitalizmin küreselleşmesini daha bir ivmelemiş, sermaye birikimi sınır tanımaksızın dünyanın dört bir yanında etkisini göstermişti. 20. yüzyılın başlarında sömürge edinim süreçleri belirli bir sınıra dayanmıştı; sınıfsal nitelikte sorunlar kapitalizmin ana sorunsalına dönüşmüştü. Küreselleşme olgusu 1914 ile birlikte kesintiye uğrayacak Birinci Dünya Savaşı Avrupa'yı katastrof evresi diye nitelenen karanlık bir çağa sokacaktı. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna değin sürgit devam edecek bu süreçte kimi coğrafyalarda bağımsızlığa yönelik ilk çabalar gündeme gelecekti. Böylece Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük'ün Bosna'da suikasta kurban gitmesinin ardından küreselleşmenin ilk evresi kesintiye uğruyor, 1914'de Dünya Savaşı yirminci yüzyılı başlatıyordu.

Türkiye'nin 1914'ü beklemeye tahammülü yoktu. 1908 Jön Türk Devrimi ile kendi yeni yüzyılını başlattı. Abdülhamid'e karşı başkaldırı 23 Temmuz'da anayasal düzenin, Meşrutiyet'in ilânıyla sonuçlanacak, mutlak monarşi bundan böyle sona erecekti. 1908 Devrimi bir dizi köklü dönüşümü beraberinde getirecekti. Belli başlı temel özgürlükler uygulamaya sokulacak, görece çoğulcu bir siyasal ortam oluşacak, toplumda her türlü fikir hareketi, özgür ifade ortamı bulacaktı. Avrupa'daki liberal görüşler geniş bir kesimi etkilerken sosyalizm akımının da Osmanlı topraklarında gündeme gelmesi kaçınılmazdı. 19. yüzyılın ikinci yarısı Avrupa'da radikal görüşler çalışan kesim arasında taraftar bulmuş, siyasal iktidarların en büyük sorunu gelişen sosyalist anlayışa karşı sosyal politika araçlarıyla önlem almak olmuştu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kuşkusuz tarihin değişik evrelerinin kendilerine özgü emek sorunları ve mücadele yöntemleri görüldü. Ama sermayenin hakim olduğu evreyle birlikte emeğin hak arayışı farklı boyutlar edindi. İşçi-işveren ilişkileri, grev-lokavt türü yaptırım güçleri, sendikalar ve toplu sözleşme anlayışı kapitalizm denilen üretim sürecinin ayrılmaz bir parçası oldu. Nitekim Batı'da da çalışma yaşamının çağdaş mücadele yöntemleri 19. yüzyılla birlikte kristalleşti. Fikir düzeyinde de emek-sermaye ilişkileri 19. yüzyılla birlikte sosyal ve beşeri bilimlerin ana kaygılarından birini oluşturdu.

II. Meşrutiyet Türkiye'de işçi hareketlerinin ve sendikal tarihin önemli dönüm noktalarından biri olarak bilinegeldi. Türkiye'de emek-sermaye ilişkileri Jön Türk Devrimi'yle yeni bir evreye girdi. Kavala'dan Hayfa'ya, Samsun'dan İzmir'e ülkenin dört bir yanında baş gösteren grev hareketleri günlük yaşamı önemli ölçüde etkiledi. Ancak tatil-i eşgâl mevzuatı ve birbiri ardı sıra girilen savaşlar işçi hareketlerine ket vurdu. Mütareke ile birlikte işçi taleplerinde yeni bir evre açıldı. Bu dönem kabaca 1927'ye kadar devam etti. Takrir-i Sükun ertesi her türlü muhalefet zapt u rabt altına alındı. İşçinin en güçlü silahı grev hakkı kırk yılı aşkın bir süre gündem dışında kaldı. 1960'lara kadar yasadışı eylemler olarak nitelendi.

Türkiye'de 1908 grevleri bu yasaklı devrede kimi yazarlarca zaman zaman hatırlatıldı. Özellikle 1930'lu yıllarda Kadro hareketinin radikal açılımı, İnsaniyet Kütüphanesi ve Marksizm Biblioteği 1908 işçi hareketlerinin hatırlanmasına neden oldu. Türkiye emek tarihinin ilk klasiği Hüseyin Avni Şanda'nın *1908'de Ecnebî Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar* başlıklı eseri 1935'te yayımlandı.[1] Onun ardından 1951'de bu kez Lütfü Erişçi *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi - Özet Olarak* adlı eseriyle emek tarihine yeni bir soluk getirdi.[2] 50'li yıllarda İktisat Fakültesi'nin İçtimai Siyaset Konferansları zaman zaman emeğin tarihine yer verdi. Bu arada 1955'te Kemal Sülker'in *Türkiye'de Sendikacılık Tarihi* başlıklı eseri yayımlandı.[3]

1961 Anayasası ile birlikte Türkiye'de emek-sermaye ilişkileri yeni bir evreye girdi. 60'lı yıllar azgelişmişlik sorununu gündeme getirmiş ve tarihe olan ilgiyi körüklemişti. 1964'te 1908 grevlerini ele alan bu kez bir Bulgar tarihçiydi. Sofya'da yayımlanan *Etudes balkaniques* adlı derginin ilk sayısında "Sur le mouvement ouvrier et socialiste en Turquie après la révolution Jeune-Turque de 1908" adlı makalesi Balkanlar ağırlıklı bir değerlendirme yaptı.[4] Yine aynı dönemde Georges Haupt *Le mouvement social* dergisinde "Le début du mouvement socialiste en Turquie" adlı makalesini yayımladı.[5]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1965'te Sovyetler Birliği'nde Radmir Platonovic Korniyenko *Türkiye'de İşçi Hareketi* (1918-1963)[6] adlı kitabı yayımladı. Bu kitap ABD Ticaret Departmanı'nca Rusçadan İngilizceye çevrildi ve *The Labor Movement in Turkey* başlığıyla 1967'de çoğaltıldı. Yine aynı yıl Mete Tunçay'ın Türkiye solu üzerine yazdığı doçentlik tezi 1967'de yayımlandı.[7] Sedat Ağralı'nın *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı* emek literatüründe gönderme yapılan diğer bir eser oldu.[8]

Konu artık akademik ortamda da ilgi uyandırmaya başlamıştı. Nitekim Oya Sencer [Baydar] İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nde 1908 grevlerini kapsayan ve jüri tarafından geri çevrilen, doktora tezini *Türkiye'de İşçi Sınıfı - Doğuşu ve Yapısı* başlığıyla yayımladı.[9] Bu kitabın eleştirisi 1970'de yayımlanmaya başlayan *Katkı* dergisinin ilk sayısında Kerim Sadi tarafından yapıldı. Diğer bir doktora tezi Şehmus Güzel tarafından Aix-en Provence Üniversitesi'nde yazıldı.[10] 70'li yıllarda Türkiye solu ve işçi hareketi üzerinde çok değerli makaleler Paul Dumont'un kaleminden çıktı.[11] Farklı kaynaklarda yayımlanan bu makaleler 1997 yılında ISIS tarafından *Analecta Isisiana* dizisinde bir araya getirildi. Ayrıca Dumont, Georges Haupt'la birlikte Türkçeden başka dilde yayını olmayan bir kitabı yayınladılar.[12]

80'li yıllarda artık işçi hareketlerine ilgi daha da geniş bir kesimce ele alınmaya başlandı. 1980'de Şehmus Güzel *Grev - Grevin Yapısal ve İşlevsel Açıdan İrdelenmesine Katkı* adlı kitabında emek tarihine ve 1909 tarihli Tatil-i Eşgâl Kanunu'na geniş yer ayırdı.[13] Mesut Gülmez Türkiye'de çalışma mevzuatının gelişimini de içeren TODAİE bünyesinde iki cilt eser yayımladı.[14] Tatil-i Eşgâl Kanunu ve çalışma yaşamıyla ilgili gelişmeler 1936 İş Kanunu'na kadar bu ciltlerde ele alındı. Bu arada Tatil-i Eşgâl Kanunu zabıtları Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Gündüz Ökçün tarafından Latin harflerine kazandırıldı.[15]

80'li yıllarda emek tarihine ABD'den de önemli bir katkı geldi. Donald Quataert bu alana derinlik kazandıran çalışmalara öncülük etti.[16] Donald Quataert'in Erik Jan Zürcher'le birlikte derledikleri *Works and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950* başlığıyla Türkçeye çevrildi.[17] Keza Donald Quataert'in öğrencisi Yavuz Selim Karakışla II. Meşrutiyet'in çalışma yaşamına etkisi üzerine birçok makale yazdı.[18] Ahmet Makal 1850-1963 arası *Çalışma İlişkileri Tarihi*'ni üç cilt olarak yayımladı.[19] 1908-1946 dönemine yönelik emek tarihi literatürüne katkıda bulunanlar arasında Tevfik Çavdar,[20]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yıldırım Koç,[21] Yüksel Akkaya,[22] Yüksel Işık[23] ve İlyas Karabıyık'ı[24] da belirtmek gerekiyor.

2000'li yıllara girildiğinde artık emek tarihi üniversitelerde tez olarak yazılmaya başladı. Bunlardan ilki Cevdet Kırpık'ın, "Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)" idi. Ancak bu çalışma kitaba dönüşmedi.[25] Kadir Yıldırım'ın *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler* başlıklı tezi İletişim Yayınları'ndan çıktı.[26] Bugün artık genç tarihçiler emek tarihi üzerine özgün çalışmalar yapıyorlar. Bunların bir an önce yayımlanması gerekiyor. İlk akla gelen iki doktora tezini burada belirteyim: Can Nacar'ın Birghamton (ABD) Üniversitesi'nde savunduğu "Tobacco Workers in the Late Ottoman Empire: Fragmentation, Conflict and Collective Struggle" (2010) ve Tutku Vardağlı'nın Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'ne sunduğu "Tobacco Labor Politics in the Province of the Thessaloniki: Cross-Communal and Cross-Gender Relations" (2011) adlı tezler.

***

Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan yayımladığım *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946* toplam 18 bölümden oluşuyor. Bu bölümler benim son kırk yılda, 1976'dan bugüne emek tarihi üzerine yazdıklarımın geliştirilmiş bir derlemesi. 1977'de Türkiye İşçi Partisi yayın organı *Yurt ve Dünya* için iki makale yayınlamıştım. Her ikisi de bugün hâlâ birçok emek tarihinde kaynak olarak gösteriliyor.

1975'te Türkiye İşçi Partisi'nin ikinci dönemi başlamıştı. Parti çevrelerinin çıkardığı *Yürüyüş* geniş bir kesime yönelik güncelliği vurgulayan bir yayındı. Ayrıca yine partinin çizgisine yakın Bilim Yayınevi kurulmuştu. Parti çevrelerinde teorik bir yayın organına ihtiyaç duyuldu. Buna 1977 yılında çözüm getirildi. Geleneğin devamı olarak 1940'ların *Yurt ve Dünya* dergisinin adı bir kez daha yaşatılacaktı. *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm Sorunları* alt başlığıyla *Yurt ve Dünya*'nın ikinci döneminin ilk sayısı Ocak 1977'de çıktı. O sırada dergiyle Orhan Silier ilgileniyordu. Dergiye aynı zamanda tarihsel bir boyut kazanılması öngörüldü. "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler"[27] başlıklı yazım Hakkı Onur müstear adıyla derginin ikinci sayısında, Mart 1977'de yayımlandı. Bir sonraki sayıda ise, tam 1977 Bir Mayısı arifesinde, Ahmet Seren müstearıyla "Türkiye İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar (1906-1925)" başlıklı yazım yer aldı.[28] Her iki yazı emek tarihinde yoğun bir şekilde kullanıldı ve hâlâ kullanılmakta. Bizim için

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tarihsel önemi nedeniyle bu iki makaleye kitapta üzerinde herhangi bir değişiklik yapmaksızın aynen yer veriyoruz.

Yurt ve Dünya ne de olsa akademik bir dergi değildi. Makalelere ayrılabilecek sayfa sayısı sınırlıydı ve dipnota gerek duyulmamıştı. Ama yine de taranan kaynaklar makalelerde belirtilmişti. O günden bu güne konuya ilgim sürdü. 1 Mayıslar bir süre sonra *Tarih ve Toplum*'da bu kez İstanbul'a odaklanılarak ve 1927'ye kadar getirilerek iki makale olarak yayımlandı. Kırk yıla yakın bir süre sonra her iki konuyu tekrar ele aldım. Kısaca "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler" ve "Türkiye İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar" ayrıntılı son notlarla yeniden yazılmış oldu.

1977'de başka makalelerim de yayımlandı. O yıl Sencer Divitçioğlu'nun öncülüğünde ve Asaf Savaş Akat'la birlikte *Toplum ve Bilim* dergisini kurmuştuk. Sencer Hoca, doçentti ve düşünceleri nedeniyle İdris Küçükömer ile birlikte profesörlüğe yükseltilmiyordu. Kürsü asistanı ise Dr. Asaf Savaş Akat'tı. Ben ise aynı yıl Boğaziçi'nde göreve başlamış bir okutmandım. İktisat Fakültesi'nde İdris Küçükömer'le doktora çalışmalarıma başlamıştım. O sırada Batı'nın prestijli kuramsal sol dergisi *Science & Society* idi. Bilim ve Toplum sözcüklerinin yerini değiştirdik ve *Toplum ve Bilim* adıyla bir dergi çıkarmaya karar verdik. Dergi üç kesimden oluşacaktı. Öncelikli olan bilimsel makalelerdi. Ardından bir belgesel bölüm tasarladık. Ve nihayet yayın tanıtımı mahiyetinde kitap eleştirileri. *Toplum ve Bilim* 2017'de kırkıncı yılını idrak edecek. Türkiye'de en uzun soluklu dergi olma vasfını taşıyor. Uzun yıllar bu derginin yayın kurulunda bulundum. Kırk yıllık döküm göz önünde bulunduğunda yanılmıyorsam on dört makaleyle *Toplum ve Bilim*'e en çok yazı vermiş kişiyim.

Bu derginin Bahar 1977'de çıkan ilk sayısında iki çalışmam yayınlandı. İlki "Türkiye'de Solidarist Düşünce: Halkçılık"tı.[29] Bu makale zamanla *Türkiye'de Popülizm 1908-1923* başlıklı kitabımın nüvesini oluşturdu. Solidarizm Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in tek parti döneminde fikir dünyamızın omurgasıydı. Derginin ilk sayısında yer alan ikinci çalışmam bir belgeseldi. 1920'de yayımlanan Türkiye Sosyalist Fırkası'nın *Sosyalistlik nedir?* başlıklı risalesini Latin harflerine çevirmiştim.[30] Bu tür belgesel tanıtımlarım devam etti. Derginin beşinci sayısında Osmanlı Sosyal Demokrat Fırkası Reisi Hasan Rıza'nın,[31] 9-10. sayısında ise *Aydınlık* külliyatından çıkan Ahmed Cevat'ın[32] bir risalesini yayımladım. Kitapta yer alan emek makalelerimin bir kısmının ilk şekilleri *Toplum ve Bilim*'de yayımlandı. Bunlardan ilki 1909 tarihli Tatil-i Eşgâl Kanunu üzerineydi.[33] Bu konuda sosyal politika tarihçi-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lerimiz Mesut Gülmez ve Şehmus Güzel'in de katkılarıyla bir tartışma ortamı oluştu. Kitapta gelişmiş şekliyle bu makale de yer aldı. Kitaba ayrıca daha önce yayınlanmayan ve grev hakkı konusunda olumlu tavrıyla bilinen İttihatçıların Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey üzerine bir yazı da kondu. Sonraki yıllarda *Toplum ve Bilim*'de emek tarihine yönelik iki makale daha yayınlandı.[34] Diğer makalelerin önemli bir kısmı *Tarih ve Toplum* ve *Toplumsal Tarih* dergilerinde çıktı.

***

Bu kitabın başlığı kimi okuyuculara aşırı iddialı gelebilir. Türkiye'de "işçi sınıfı"nın doğuş öyküsünü 1908'le başlatmak ne denli anlamlıdır! Kuşkusuz emeğin tarihi insanlık kadar eskidir. Üretim sürecinin olduğu yerde emek vardır. Kitabın odaklandığı nokta ise emeğin "sınıfsal" bir nitelik kazanması, belirli bir bilinç düzeyine ulaşması. Kuşkusuz Osmanlı topraklarında 1908 öncesi birçok çalışanı bir araya getiren yapılanma ve işçi eylemi gözlendi. II. Mahmud döneminden itibaren Osmanlı topraklarında o günkü ölçeklerle fabrika sayılabilecek girişimler görüldü. 19. yüzyılın ikinci yarısında Babıâli –sınırlı da olsa– sanayileşmeyi özendirici önlemler almıştı. Sanayi odaları kurma girişiminde bulunulmuş, sanayi mektepleri açılmış, Islah-ı Sanayi Komisyonu deneyi ardından girişimcilere imtiyaz tanınmış, fabrikaların kuruluşları sırasında Avrupa'dan getirtilecek makine, araç ve gereçlerin gümrük rüsumu ödenmeksizin ithaline izin verilmiş, bu fabrikalarda üretilen mallar dahilî ve haricî gümrüklerden muaf tutulmuştu. Bu arada sanayi alanında bazı düzenlemelere gidilmişti. Babıali 1862 tarihli nizamname ile fabrikalarda kullanılacak sabit buhar makinelerine belirli standartlar ve kurallar getirmişti. Bu gelişmeler ışığında tabii ki Osmanlı'da bu işyerlerinde çalışanlar "işçi" kimliğini kazandılar. Zamanla, 1860'lı yıllardan itibaren işçi yardımlaşma ve tekaüt cemiyetleri ya da sandıkları, işçilere yönelik hayır ve yardım dernekleri kuruldu. Bunların bir kısmı devlet tarafından gerçekleştirildi.[35] Zaman zaman grev olarak nitelenebilecek işçi eylemleri de görüldü.[36]

Ancak "İlân-ı Hürriyet"le birlikte kitlesel nitelik kazanan ve dağınık da olsa o günün ölçeğiyle genel grev niteliği taşıyabilecek bir evre öncekilerinden farklı bir ortamla karşı karşıya olunduğunu kanıtlıyordu. 1908 Devrimi'nin tetiklediği kitle hareketleri Osmanlı'nın geleneksel kabuğunu kırdığının somut kanıtlarıydı. Çalışanların "yabancılaşma" sürecinden giderek arındığı, çalışan kesimin kendi geleceklerini belirleme kaygısıyla eyleme giriştikleri bir dönem doğal olarak bilinçlenme sürecini başlattı. Bir diğer deyişle 1908'le birlikte çalışanların sınıf bi-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lincinin belirginleştiği bir dönem yaşandı. Bu evrede "işçi" sözcüğü de literatüre girdi. O güne kadar reaya, amele, ırgat, müstahdem, bekar uşağı hatta uğraşına göre esnaf, memur olarak nitelenen bir kesimin Weberyen boyutuyla "statü" kazandırıldığı bir evrede "işçi" sözcüğü icat edilmişti. Aşağıda ayrıntılarıyla ele alacağımız *Sanayi Mecmuası* bu konuda başı çekti. Tabii terimin geniş kesimce benimsenmesi zaman aldı. 1920'ler radikal işçi örgütlenmesinin adı hâlâ Amele Tealî Cemiyeti'ydi. Günümüzde bile vasıfsız işçi amele diye tanımlanıyor.

Kitap 1946 Sendikacılığı ile son buluyor. 1946 yılı Türkiye emek tarihi açısından farklı bir dönemin başlangıcını oluşturuyor. Siyasi bağlamda bunu pek açmaya gerek yok. Artık çok partili bir döneme geçiliyordu. Türkiye'de siyasal demokrasiye yönelik ilk adımlar atılıyordu. Ancak emek tarihi açısından da 1946 önemli bir dönüm noktasıydı. 26 Nisan 1946'da Millî Şef İsmet İnönü CHP'yi olağanüstü kurultaya çağırmış, bu kurultayda Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik yapılmasına karar verilmişti. 5 Haziran 1946'da kabul edilen yasayla sınıf esasına dayanan örgütlerin, sendikaların, partilerin kurulmasına olanak tanındı. Böylece işçilerin özgürce örgütlenebilmeleri için yasal dayanak doğmuş oluyordu. Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında sosyalist siyasal partilerin de desteğiyle işçiler hatırı sayılır ölçekte örgütlendiler; sendikalarını kurdular. Bu evrede hükümet de kendi çapında bir çaba göstermiş, bir yandan İkinci Dünya Savaşı'nın zor koşullarında gittikçe yoksullaşan işçi kesiminin yaşam koşullarını düzeltmek, bu arada Batı'yla olan ilişkileri doğrultusunda Batı demokrasilerine yaklaşmak kaygısıyla Çalışma Vekaleti'ni kurmuştu. İki dünya savaşı arası Milletler Cemiyeti'nin belki de tek başarılı olduğu alan çalışma yaşamına yönelik girişimleriydi. Uluslararası Çalışma Ofisi Türkiye'de de yankı uyandırmış, Tek-Parti döneminde Ofis'in toplantılarına hükümet bilfiil katılmıştı. Daha Birinci Dünya Savaşı ertesi savaşın neden olduğu yıkım ve kıyım, hükümetleri sosyal sorunlara eğilmeye zorlamıştı. Yetimler, savaş gazileri, çözülmüş aileler, işsizlik devlete yeni görevler yüklüyordu. Nitekim savaş öncesi gayrisafi yurtiçi hasıladan % 10 dolaylarında pay alan devlet savaşla birlikte bu oranı % 40 hatta 50 dolayına yükseltmişti. Bu oran bir daha düşmedi. Zira devletin "pasif" konumdan "aktif" konuma geçmesi gerekiyordu. Öte yandan savaş yıllarında kapitalist düzen önemli ölçüde yara almıştı. Çarlık Rusyası'nda yeni bir "işçi" düzeni kurulmuş, hiç olmazsa söylemde işçi baş tacı edilmişti. Türkiye'de ilk kez Mülkiye Mektebi'nde Millî Mücadele'nin hemen ardından "içtimaî iktisat," bu günkü deyişle sosyal politika dersi okutulmaya başlanmıştı. 1929 Buhranı emeğiyle geçinen kesimin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

durumunu daha da vahimleştirmiş, gelişmiş ülkelerde % 25-30 arası işsizlik baş göstermişti. ABD'de Roosevelt'le birlikte New Deal dönemi sosyal kaygılara öncelik tanımıştı. Türkiye'de de uzun yıllar Meclis'te tartışılan Mesaî Kanunu en sonunda 1936'da İş Kanunu olarak yasallaşmıştı. Aynı tarihlerde 1929 Buhranı'na panzehir olacak bir iktisat kuramı, John Maynard Keynes'in Genel Teorisi, kuramsal bağlamda işsizliğe çözüm aramıştı. Bundan böyle en azından 1970'lerin stagflasyonuna kadar ekonomilerde belirleyici olan arzdan çok talep olmuş, devlete liberal iktisadın ötesinde istihdam yaratmaya yönelik yeni görevler yüklenmişti. Türkiye kendi el yordamıyla benzer bir noktaya varmış, devletçiliği bir iktisat politikası olarak benimsemişti.

İkinci Dünya Savaşı ertesi Bretton Woods'da benimsenen ilkelerle güdümlü piyasa ekonomisi hemen tüm Batılı ülkelerde "sosyal devlet" ilkesinin benimsenmesine neden olmuştu. Bu tür bir ekonomik model devletin işçi-işveren ilişkilerine de dahlini gerektiriyordu. Türkiye'de zaten devletçilik adı altında işçi-işveren ilişkilerinde bir tür vesayetçi anlayış hakimdi. 1936 İş Kanunu bu kaygılarla yürürlüğe sokulmuştu. Ancak İkinci Dünya Savaşı ertesi beklenmedik bir gelişme yaşandı. Büyük ölçüde Marksist çizgide 1946 Sendikacılığı diye tarihe geçecek örgütlenme girişimleri Ankara'da yöneticileri büyük ölçüde tedirgin etmişti. Savaş ertesi, iç ve dış politikada sorunlu bir evreydi. Türkiye'nin savaşa girmeyişi ve faşizme karşı savaşta yükün büyük ölçüde Sovyetler'in sırtına yüklenmesi, Türk-Sovyet ilişkilerini çıkmaza sokmuştu. Savaş sonrası Sovyet talepleri Türkiye'yi köşeye sıkıştırmış, bu arada her türlü sola meyilim komünizm tehdidi olarak nitelendirilmişti. Özellikle Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin İstanbul başta olmak üzere ülkenin birçok kentinde kurdukları sendikalar kısa sürede çok sayıda işçiyi örgütlemişti. Sosyalist partilere ve sendikalara gösterilen ilgi iktidarı köklü önlemler almaya sevk etti. Savaş sırasında yürürlüğe sokulan sıkıyönetim sendikaların kuruldukları yıl sonlanmadan söz konusu siyasal partileri ve sendikaları kapattı. Birkaç ay sonra 1947'de alelacele bir Sendikalar Yasası çıkarıldı ve CHP'nin çatısı altında bir tür vesayet sendikacılığı dönemi başlatıldı. Bu sürecin ayrıntılarını Şehmus Güzel'in ve Aziz Çelik'in kitaplarından izleyebilirsiniz.[37]

Kitabın başlığında yer alan "sınıf" sözcüğüne gelince, bunu yaşadığımız şu günlerde özellikle gerekli görerek kullanıyorum. Türkiye sosyal ve beşeri bilimleri, 1960'lı ve 70'li yıllarda Aydınlanmacı bir "modernite" paradigması ışığında gelişmişti. Bu evrede "sosyal"in ayrı bir ağırlığı vardı ve "sınıf" kavramı Türkiye ve dünya çözümlemelerinde yoğun bir biçimde kullanılıyordu. Batı'da kapitalizm altın çağını

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yaşamış, Fransızlar'ın deyişiyle "görkemli otuz yıl", "les trentes glorieuses" refah devletini belirli bir noktaya taşımıştı. Her türlü sınıf çelişkisine rağmen emekçi kesimler de görece bu refahtan paylarına düşeni almışlardı. Ancak "refah devleti" 70'li yılların başında tökezledi. Bu tökezlemede birçok faktör rol oynamıştı. 1944'te Bretton Woods'da dünya ticaretini Birinci Dünya Savaşı öncesi konumuna getirmek ve serbestçe işleyişini sağlamak amacıyla bir tür "altın standardı"na dönüş sağlanmıştı. Doların altına orantılandırılması ve diğer ülke para birimlerinin Dolara göre konumlandırılması işe yaramış ve dünya ticareti savaş sonrası hızlı bir biçimde gelişmişti. Ancak 1960'lı yıllarda ABD'nin Vietnam Savaşı nedeniyle kesenin ağzını açması, Bretton Woods'un da sonu oldu. Nixon bundan böyle Doların altınla bağını kesti ve dilediğince Dolar bastı. Bu karar dünya para düzenini altüst etmeye yetmişti. Öte yandan Arap-İsrail Savaşı sonucu Arapların yenilgisi OPEC aracılığıyla dünya petrol fiyatlarını belirleyen Arap ülkelerinin bir tepkisiyle karşılaşmış ve petrol fiyatları 1973-74 arası dört kat yükselmişti. Bu doğal olarak maliyetlere yansıyacak ve enflasyonu körükleyecekti. Ve nihayet "sosyal devlet"in yükü giderek altıdan kalkılamayacak bir düzeye ulaşmış, sürdürülebilirlikten uzaklaşmıştı. Bu koşullar altında Keynes'in öngöremediği bir yapı ortaya çıkmıştı. Bunun adı stagflasyondu. Kapitalist ülkelerde hem fiyatlar yükseliyor hem de işsizlik giderek ayyuka çıkıyordu. İşte bu ortamda İkinci Dünya Savaşı'ndan beri görüşleri bir köşeye atılmış olan Friedrich Hayek'e 1974 yılında Nobel iktisat ödülü verilecekti. İki yıl sonra da onun görüşlerini savunan Şikago ekolünün baş temsilcisi Milton Friedman aynı ödüle lâyık görülecekti. Yeni bir çağ doğuyordu. Bunun adı neo-liberalizmdi. Ve neo-liberalizmin faturası büyük ölçüde çalışan kesimlere çıkarılacaktı.

Dünya ekonomik düzeninde bu denli köklü dönüşümlerin yaşandığı bir evrede sosyal ve beşeri bilimlerin bundan etkilenmemesi olanaksızdı. Böylece "modernite"den "post-modernite"ye geçildi. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bunun etkileri görüldü. Post-modernite ile birlikte "sosyal"den "kültürel"e kayılıyordu. Artık "sınıf" kavramı dışlanıyor, yerini "kültür kodları," etnik ve dinsel ayrışmalar alıyordu. Bu sermayenin de işine gelen bir süreçti. Artık işçi kesiminin örgütsel yapısı gücünü yitiriyor, sınıf bilinci yerini dinsel ve etnik kimliklere bırakıyordu. Ülkenin hemen hemen tüm sosyoloji bölümlerinde kültürel sosyoloji tezleri yazdırılmaya başlanmıştı. Modernitenin "makro" analizleri bir kenara bırakılmış "mikro" ile yetinilmeye başlanmıştı. Modernite'nin tek boyutlu nesnel gerçeği yerini, her araştırmacının kendi gerçeği almıştı. Kuşkusuz post-modernitenin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gündeme getirdiği kimi olgular sosyal bilimlere önemli katkıda bulunmuştu. Sivil toplum kavramı, kişi özgürlükleri bunlara yapılan vurgu önemliydi. Ancak örgütlenme olgusu, bu arada sendikal örgütlenme geri plana itilmiş, demokrasi salt sandık sonuçlarına odaklanmıştı. Bu kitapta "sınıf" kavramını kullanmamızın temel nedeni Aydınlanma felsefesine olan inancımız ve modernitenin çağdaş Türkiye'nin inşasında oynadığı rolü bir kez daha gündeme getirme kaygımız.

***

Bu kitabın yayına hazırlanmasında Tarih Vakfı çalışanları editör Tuba Akkkmekçi'nin ve grafik uygulamayı gerçekleştiren Özlem Kelebek'in büyük emekleri geçti. Her ikisine de ayrı ayrı teşekkürü borç bilirim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1908 İŞÇİ HAREKETLERİ VE JÖN TÜRKLER[38]

Bizde Meşrutiyet'in ilânını müteakip demokrasinin en yüksek derecesi olan rey-i âm, parlamentarizm gibi usuller fevkalade bir hareket ve heyecan ile kabul ve hemen mucibince amel olunmuştur. Halbuki demokrasinin asıl gayesi olan faaliyet hiçbirimizin hatırına gelmemiş yani hiçbirimiz "pour le peuple" "halk için" kısmını hatıra getirmemiş, halkın refah ve istirahat esbâbını temin için hiçbir tedbir ittihaz etmedik, erbâb-ı say ü amelin hukukunu taht-ı temine almak maksadını takip eden hiçbir kanun neşretmedik. Şimdi artık Meşrutiyet'in on birinci senesini idrak ettik. Demokrasinin vasıta kısmı olan siyasî teşkilatta kâh sağa, kâh sola, kâh geriye, kâh ileriye doğru hareket ettik. İcab-ı hal ve maslahata göre Kanun-ı Esasî'yi tadil ettik. Fakat demokrasinin gaye kısmı olan içtimaî faaliyeti asla düşünmedik. Bu sırada halkı, alnının teriyle geçinen emekçileri düşünmedik... Onların rahatını sağlamak şöyle dursun, grev yapmalarına meydan vermemek maksadına matuf kanunlar neşrettik. Bu kanunları neşrettiğimiz zaman bizde halk hükûmetinin en yüksek derecesi tatbik mevki'inde bulunuyor, yani milletvekilleri genel reyle ittihaz olunuyor ve parlamentarizm usulü tamamıyla cari oluyordu. Öyle olduğu halde, halkın, avamın düşmanı olan patron ve sermayedâr sınıfların lehinde kanunlar neşrolunmuştur.

Tekin Alp,[39] "Demokrasinin gayesi," *Yeni Mecmua*, cilt 3, sayı 56, 8 Ağustos 1918, s. 68.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Giriş

1908 işçi hareketleri Türkiye işçi sınıfı tarihinde bir dönüm noktasıydı. Her ne kadar 1908 öncesi, kırk seneye yakın bir dönemde, yoğun işçi çalıştıran demiryolu, tersane, tütün rejisi, Şirket-i Hayriyye gibi işyerlerinde Türkiye işçi sınıfı direnişe geçmiş, sendikal örgütlenmeye gitmişse de ülke ekonomisinin cılızlığı, Abdülhamid döneminin baskı yöntemleri ve benzeri nesnel ve öznel nedenlerle işçi hareketleri geniş boyutlara ulaşamamıştı. 1908 Devrimi ertesi, "hürriyet, müsavat, uhuvvet, adalet" ilkelerinin vurgulandığı göreli özgürlük ortamında, Türkiye işçi sınıfı gücünü ortaya koymuş, iki buçuk aylık kısa bir dönemde hemen hemen tüm iş kollarında, on binleri aşkın işçi direnişe geçmiş, ülke çapında sendikal örgütlenmeye gitmişti. İttihat ve Terakki başlangıçta istibdat dönemine karşı devrimi pekiştirme ve kitleleri kazanma özlemiyle grevleri hoşgörüyle karşılar bir tavır almışsa da grevlerin giderek 1908 Devrimi kadrolarının ideolojik özlemlerine ters düşmesi İttihatçıları tutum değiştirmeye sevk etmiş, hükümet kararnamesiyle işçi hareketleri yasaklanmıştı.

Burjuva devrimi olarak Jön Türk Devrimi, Fransız Devrimi'nin simgelediği burjuva demokratik devrimlerinden farklı bir görünümdeydi. Burjuva demokratik devrimleri, baskı ve sömürünün ağırlığı altında ezilmiş halk yığınlarının, burjuvazinin önderliğinde başkaldırdıkları bir devrim tipi idi ve 1905 Rus Devrimi bir yana, emperyalizm-öncesi çağın bir olgusuydu. Jön Türk Devrimi ise halk yığınlarından uzak, "yukarıdan gelme" bir devrim türüydü. Bu nedenle demokratik yönü çok cılız kalmıştı. Lenin daha 1908 Ağustosu'nda, 1908 Jön Türk Devrimi'ni "ancak yarım bir zafer ya da bir zaferin yalnız küçük bir parçası" olarak niteliyordu. Burjuva demokratik devrimleri sanayi devriminin maddi temeli üzerinde yükselirken, 1908 Devrimi böyle bir tabandan yoksun, "burjuvazi adına" gerçekleştirilen bir devrimdi. Güçsüz Osmanlı ekonomisi emperyalizmin boyunduruğu altında işbirlikçi burjuva türetmekten öteye gidememişti. Pozitivist düşünceyle beslenmiş küçük burjuva yönelimli Jön Türkler özendikleri Batı'nın kapitalizmini ülkeye getirme özlemiyle 1908 Devrimi'ne girişmişlerdi. Devrim ertesi, kendi deyimleriyle, "millî burjuva" yaratmaya koyulacaklar, devlet aygıtını ilkel sermaye birikimi için etkin bir araç olarak kullanarak bir tür devlet kapitalizmini Türkiye'ye getireceklerdi. İde-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olojik düzeyde "burjuva ulusçuluğu" olarak belirlenebilecek bu yönelim Parvus'un[40] telkinleri ve uluslaşmanın dürtüleriyle giderek İttihatçı Türk-İslam burjuvazisinin maddi tabanını biçimleyecekti. Böyle bir yönelime, daha devrimin ilk aylarında ortam hazırlamayı amaçlayan İttihat ve Terakki, sermayeyi Tatil-i Eşgâl Kanun-ı Muvakkatı ile güvence altına alacak, her türlü işçi hareketini bastırmaya yönelecekti.

Dönemin gazeteleri taranarak hazırlanan aşağıdaki grev dizini, Tatil-i Eşgâl Kanun-ı Muvakkatı öncesi iki buçuk aylık bir devreyi kapsamaktadır. Ek belge ise İttihat ve Terakki 1908 programının emek-sermaye ilişkilerini düzenleyen 13. maddesinin gerekçesini oluşturmaktadır.

Taranan gazeteler

İkdam, Tercüman-ı Hakikat, Sabah, Tanin, Millet, İttihat ve Terakki, Le Moniteur oriental[41]

1908 Grevleri Kronolojisi

Başlangıç tarihi	
Ağustos başı	İstanbul Cibali Tütün Rejisi işçileri grevi
	İstanbul rıhtım işçileri grevi
	Selanik liman işçileri grevi
	İzmir rıhtım işçileri grevi
8 Ağustos	İzmir Çarmado Halı Fabrikası işçileri grevi
10 Ağustos	İzmir incir kutusu imalathaneleri işçileri grevi
11 Ağustos	İstanbul Paşabahçe Cam İmalathanesi grevi
12 Ağustos	Aksaray, Şişli, Beşiktaş tramvay hatları işçileri grevi
Ağustos ortası	Samsun tütün ticarethaneleri işçileri grevi
17 Ağustos	Üsküdar-Kadıköy Su Kumpanyası işçileri grevi
19 Ağustos	İstanbul mürettipler grevi
22 Ağustos	İstanbul fırın işçileri grevi
28 Ağustos	Rumeli Demiryolu (Şark demiryolları) işçileri grevi (Sirkeci Şimendifer Fabrikası, Yedikule Şimendifer Fabrikası, Sirkeci-Dedeağaç, Dedeağaç-Selanik, Selanik-Manastır, Demirkapı-Mitroviçe, Üsküp-Zibevce)
31 Ağustos	Aydın-İzmir Demiryolu Kumpanyası işçileri grevi (Aydın-Dinar iltisak hattı)
Eylül başı	Selanik telgraf işçileri grevi
"	Selanik tütün ticarethaneleri işçileri grevi
"	Selanik Alatini Tuğla Fabrikası işçileri grevi
"	Selanik Tütün Rejisi işçileri grevi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"	Selanik Elektrikli Tramvay Kumpanyası işçileri grevi
"	Gevgeli Boutet Kardeşler ipek iplik atölyeleri işçileri grevi
"	Beyrut liman işçileri grevi
2 Eylül	İstanbul Kazlıçeşme debbağhane işçileri grevi
5 Eylül	İzmir Göztepe Tramvay Kumpanyası işçileri grevi
9 Eylül	Selanik Errara mağazası işçileri grevi
10 Eylül	Selanik otel, kahvehane, lokanta ve gazino garsonları grevi
13 Eylül	Kavala Tütün Rejisi işçileri grevi
14 Eylül	Anadolu Demiryolu Kumpanyası (Bağdat Demiryolu) işçileri grevi (Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya, Konya-Bulgurlu)
"	Şirket-i Hayriyye deniz işçileri grevi
15 Eylül	İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Kumpanyası işçileri grevi
Eylül ortası	Midilli gümrük yükleme-boşaltma işçileri grevi
"	Samsun tütün bağcıları grevi
17 Eylül	İdare-i Mahsuse deniz işçileri grevi
22 Eylül	Orosdi Back mağazaları (İstanbul-Selanik) işçileri grevi
23 Eylül	Feshane-i Amire işçileri grevi
"	Hasköy tersanesi işçileri grevi
26 Eylül	Zonguldak kömür madeni işçileri grevi
30 Eylül	İstanbul Belediyesi Birinci Daire temizlik işçileri grevi
Eylül sonu	İstanbul Bon Marché işçileri grevi
"	Beyrut-Şam-Hama Demiryolu Kumpanyası işçileri grevi
"	Varna rıhtım işçileri grevi
"	Ergani bakır madeni işçileri grevi
"	Balya-Karaaydın simli kurşun madeni işçileri grevi
"	Midilli sabunhane ve zeytinyağı mağazaları işçileri grevi
Ekim başı	İstanbul yazmacı işçileri grevi
"	Büyükdere tuğla harmanları işçileri grevi
"	Midilli terzi kalfaları ve çıraklar grevi
"	Samsun tütün rejisi işçileri grevi
4 Ekim	İstanbul Belediyesi Altıncı Daire temizlik işçileri grevi
13 Ekim	İstanbul Londra Birahanesi işçileri grevi
Ekim ortası	Beyrut Gaz Kumpanyası işçileri grevi
16 Ekim	İstanbul Pera Palas işçileri grevi
"	İstanbul Yani Birahanesi işçileri grevi
"	İstanbul Tokatlıyan garsonları grevi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yukarıda 54 başlık altında verilen grevlerin 35'i ilk olarak bu çalışmada yer almaktadır. Son zamanlarda yayınlanan Türkiye işçi sınıfı üzerine araştırmalardaki 1908 grevleri, büyük ölçüde, Hüseyin Avni Şanda'nın *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar* (1935) adlı kitabından kaynaklanmaktadır.[42] Bu çalışmalarda bizim rastlayamadığımız şu grevlere de yer verilmektedir:[43]

Selanik şekerciler grevi
Sigara kağıdı işçileri grevi
Selanik deri mağazaları işçileri grevi
Adana pamuk işçileri grevi

Bulgar bilim adamı Stefan Velikov'un *Etudes Balkaniques*'de (Sofia, 1, 1964) yayınlanan "Jön Türk Devrimi Ertesi Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareket Üzerine" adlı çalışması, Bulgarca gazete ve dergilerin taranması sonucu, 1908 grevlerine yeni boyut kazandırmıştır. Velikov'dan şu grevleri öğreniyoruz:

Selanik Olimpos Birahanesi işçileri grevi (120 işçi)
Selanik Aletini un fabrikası işçileri grevi (100 işçi)
Selanik fırın işçileri grevi (1000 işçi)
Selanik sabunhane işçileri grevi (500 işçi)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Benforado teneke imalathanesi işçileri grevi (22 işçi)
Bitolja fırın işçileri grevi (52 işçi)
Singer Kumpanyası işçileri grevi
Ksanti tütün mağazaları işçileri grevi
Ksanti Hasanaa deposu işçileri grevi (62 işçi)
İzmir Errara mağazası işçileri grevi (67 işçi)
Drama tütün mağazaları işçileri grevi
Kireçköy (Selanik) kireç ocağı işçileri grevi

İlk Grevler

1908 Devrimi ertesi grevler ilk önce İzmir'de başlamıştı. 8 Ağustos günü, Çarmado Halı Fabrikası'nda çalışan 50 işçi greve gitmiş, onları 10 Ağustos günü incir kutusu imalathaneleri işçileri izlemişti. Grev kısa sürede liman işletmelerine yayıldı. Büyük çoğunluğu yabancı kumpanyaların inhisarında bulunan liman işletmeleri yükleme boşaltma işçileri ücretlerini yetersiz bularak greve gittiler. Rus, Panhelenik, Pantaleon ve Hacı Davud kumpanyaları ücret artışını kabul etmişlerse de diğerleri buna yanaşmadılar. Rıhtım ve liman işçileri grevi kısa sürede diğer limanlara da sıçradı. Aynı günlerde İstanbul, Selanik rıhtım işçileri ve ileriki haftalarda Beyrut liman işçileri, Midilli gümrük hamalları ve Varna rıhtım hamalları greve katıldılar. İzmir ve Selanik'e yanaşamayan gemiler İstanbul limanına gelip açıkta demirlemek zorunda kaldılar. 11 Ağustos günü kumpanya temsilcileri İstanbul'da Navigazione Generale Italiana'nın işyerinde toplanmışlar, grevlerin bir an önce sona erdirilmesi için Batılı ülkelere başvurup, hükümet nezdinde teşebbüste bulunmalarının sağlanmasına karar vermişlerdi. Ayrıca yabancı kumpanyalar adına bir heyet İttihat ve Terakki'nin Galata bürosuna gönderilmiş, cemiyetten grevlere son verilmesi için gerekli önlemleri alması istenmişti.

O zamanki basın da genellikle, grevlere karşıt bir tavır alıyordu. İttihatçıların yarı resmi yayın organı *Tanin* gazetesi limanlardaki grevlerle ilgili olarak işçileri kınıyor, tüccarın malının ortada kaldığını yazıyordu. Gazete, tüccarlara hükümete başvurup yardım talebinde bulunmalarını öneriyor, hükümetten de bir an önce rıhtımlarda bekleyen malların sevkıyatını sağlamasını istiyordu.

Nitekim yabancı kumpanyaların, İttihat ve Terakki'nin ve tüccarın girişimleri sonucu Zaptiye Nezareti'nce grevci işçilere uyarıda bulunuldu. Gazetelerde yayınlanan bir tebliğ ile zabıta memurlarınca grevcilere gerekli nasihatte bulunulması ve işbaşı yapmalarının sağlanması,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

buna uymayanların tutuklanıp haklarında kanuni muameleye geçilmesi ilgili mercilere bildirilmişti.

1908 Devrimi sonrası İstanbul'un ilk grevi, Cibali Tütün Rejisi grevini, Paşabahçe Cam İmalathanesi grevi izlemişti. Merkezi Trieste'de bulunan bu kumpanyanın işçileri 11 Ağustos günü % 12,5'luk bir ücret artışı talebiyle işi bırakmışlar, akşamüstü Paşabahçe sokaklarında bir gösteri yürüyüşünde bulunmuşlardı. 12 Ağustos günü Aksaray, Şişli, Beşiktaş hatları tramvay işçileri ücretlerini yetersiz bularak sefere çıkmamışlardı. 13 Ağustos günü Crédit Lyonnais memurlarının greve gideceği söylentileri dolaşmaya başlamıştı. 17 Ağustos günü Üsküdar-Kadıköy Su Kumpanyası işçileri greve gittiler. 19 Ağustos günü hükümet grevlerle ilgili tutuklamalara başlamıştı. İstanbul rıhtım hamalları, diğer limanlarda olduğu gibi greve gitmiş, gümrüklerden mal ihracını durdurmuşlardı. Greve el koyan Zaptiye Nezareti on işçiyi tutuklamış, diğerlerini işbaşı yapmaya zorlamıştı. Tutuklamaların bir nedeni de greve gitmeye hazırlanan İstanbul kayıkçı ve mavnacı esnafına gözdağı vermekti. Nitekim Nezaretçe kendilerine gerekli "nasihatte" bulunulmuş, grevden kaçınmaları bildirilmişti. Aynı hafta, İstanbul'da yayınlanan gazetelerin mürettipleri Mürettibîn-i Osmaniye Cemiyeti adı altında bir sendika kurmuşlar ve Galata kesimi mürettipleri, ücretlerini yetersiz bularak greve gitmişlerdi. Ancak gazete müdürleriyle kısa sürede uzlaşma sağlanmış ve 20 Ağustos'tan itibaren gazeteler tekrar çıkmaya başlamıştı.

Maden İşçileri Grevleri

Zonguldak Kömür Madeni İşçileri Grevi

Ağustos ayının sonlarına doğru Zonguldak madeninde grev çıkacağı söylentileri üzerine şirket müdürü Zonguldak'a gitmiş, grevin bir süre ertelenmesini sağlamıştı. Ancak 26 Eylül günü şirketin İstanbul'daki müdüriyeti Zonguldak'tan şu telgrafı almıştı:

> Zonguldak madeninde çalışan makineciler ile amele, şimendiferler amelesiyle, makinecilerinin ücretlerinin arttırılmış olduğunu haber alınca kendileri de bundan istifade etmek isteyerek terk-i eşgâl etmişlerdir. Maden cevherinin yıkanmasına mahsus mevki ile istasyon ve inşaathane iki günden beri kapalı bulunuyor. Makineler işlemiyor. Madende çalışan bütün amele şehre inmişlerdir.

Bunun üzerine Nevşehir gambotuyla Zonguldak'a giden şirket yetkilisi Kont Vitali ücret artışını kabul etmiş ve maden tekrar faaliyete geçmişti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ergani Bakır Madeni İşçileri Grevi

Ergani Şirket-i Osmanisi grevini dekovil hattı makinist ve işçileri başlatmış, "bunlar şehrin bir tarafında toplanarak Kürt ameleyi tahrik-i eşgâle teşvik etmişlerdi." Bu arada bir İtalyan makinist başından yaralanmıştı.

Balya-Karaaydın Simli Kurşun Madeni İşçileri Grevi

Eylül sonlarına doğru maden amelesi greve gitmiş, şirket hükümete başvurarak bu tür girişimlerin zabıtaca önlenmesini talep etmişti. Dahiliye Nezareti'nce Hüdavendigar Vilayeti'ne duruma el koyması telgrafla bildirilmiş, eski Karesi Mutasarrıfı Mehmed Ali Bey'i Balya'ya göndererek tahkikata girişmişti.

İstanbul Fırın İşçileri Grevi

Ağustos'un ilk günlerinde İstanbul'da fırın işçilerinin greve gidecekleri söylentisi dolaşmaya başlamıştı. 15 Ağustos günü İttihat ve Terakki'ye başvuran İstanbul fırınları hamurcu, pişirici ve çırakları ücretlerinin arttırılmasını talep etmişlerdi. 22 Ağustos günü 150 fırın işçisi işi bırakarak topluca belediyeye gitmişler, yirmi günden beri ücret taleplerine bir cevap alamadıklarından yakınmışlardı.

İttihat ve Terakki yetkilileri işçileri belediye avlusunda karşılamışlar, aşırı ücret artışlarının halkın zaruri ihtiyaç maddesi olan ekmek fiyatlarına yansıyacağını söylemişler, içlerinden birkaç kişiyi vekil tayin edip belediyeye fırın işverenleriyle görüşme masasına oturulmasını önermişlerdi. Öneri benimsenmiş, on kişilik bir işçi temsilci heyeti seçilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyet üyelerinin arabuluculuğu sonucu işveren sendikası Hıbâzân Cemiyeti'yle bir uzlaşmaya varılmış, günde 57'şer kiloluk on çuval un işlemek şartıyla, hamurcu ve pişiricilerin gündeliği 11 kuruştan 20 kuruşa, yardımcılarınki 7 kuruştan 12 kuruşa ve çıraklarınki de 4 kuruştan 8 kuruşa çıkarılmıştı. İşveren sendikasının saptadığı bu ücretleri fırın sahiplerinin çok yüksek bulmaları üzerine tekrar masa başına oturulmuş ve bu sefer hamurculara ve pişiricilere 15 kuruş, yardımcılara 10 kuruş ücrette karar kılınmıştı. Ancak işveren sözleşmede kabul ettiği ücretleri uygulamaya sokmamış, birkaç gün içersinde gündelikleri arttırılan amelelere yol vermiş, yerlerine dışarıdan ucuz amele getirmişti. 16 Eylül günü 400'ü aşkın fırın işçisi belediyeye başvurarak haklarını aramışlar, ancak Emanet Kantar Müdürü Osman Bey, 400 kişilik bir kalabalıkla görüşemeyeceğini, aralarından temsilci seçip yollamalarını, diğerlerinin dağılmalarını, işçilere ihtar etmişti. Fırın işçileri belediyeden, bir araya gelip kurdukları Ekmekçi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve Amele Cemiyeti'nin belediyece işçiler adına taraf olarak kabulünü, Hıbâzân Cemiyeti gibi kendilerine de bir resmi mühür verilmesini, fırın işverenlerince talep olunacak işçi ve ustaların Ekmekçi ve Amele Cemiyeti tarafından tedarikini talep etmişlerdi.

Tütün İşçileri Grevleri

İstanbul Cibali Tütün Rejisi İşçileri Grevi

Temmuz ayının son günlerinde Cibali Tütün Rejisi işçileri ücret artışı talep etmişler, yapılan zammı yetersiz bulmaları üzerine greve gitmişlerdi. Grev 14 Ağustos günü son bulmuştu.

İstanbul Tütün Bayileri Gösterisi

Ekim ayı başında İstanbul tütün bayileri dükkanlarını kapatıp, ellerinde bayraklar, Babıali'ye gelmişler, aralarından üç kişilik bir heyet seçerek isteklerini bildirmek üzere Sadaret Müsteşarı Ziya Bey'e göndermişlerdi. Bayiler, Reji idaresinin vermekte olduğu % 7,44 kârın % 20'ye çıkarılmasını, Reji idaresinin son zamanlarda muhtelif yerlerde açmış olduğu şubeleri kapatmasını, aralarında seksen adım mesafe olmadıkça yeni dükkan açtırılmamasını ve ufaklık paraların % 20'sinin ayarı bozuk para olarak kabul edilmesini talep etmişlerdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Selanik Tütün Ticarethaneleri Amelesi Grevi

Progrès de l'Orient gazetesinden öğrenildiğine göre Selanik'te iki tütün ticarethanesinde başlatılan grev, imalathane sahiplerinin amele ücretlerini % 30 artırması üzerine son bulmuştu.

Selanik Tütün Rejisi İşçileri Grevi

Selanik Tütün Rejisi'nde greve son vermek amacıyla % 10, 20 ve 30 oranlarında ücret artışına gidilmişti. Grev 11 Eylül günü sona ermişti.

Kavala Tütün Rejisi Amelesi Grevi

13 Eylül günü Kavala'da on iki bin tütün rejisi amelesi greve başlamıştı. Bütün mağazalar kapanmış, amele, bando eşliğinde, şehrin sokaklarını dolaşmış ve gösterilerde bulunmuştu. Reji hamalları da grevcilere katılmışlar, işlenmiş tütünlerin sevki durdurulmuştu. Tütün işçilerinin istekleri şunlardı: Ameleye 18 kuruş gündelik ödenmesi, yazın dokuz saat, kışın sekiz saatlik iş günü; işyerlerinde havalandırma tesisatı kurulması; tükürük kabı ve içecek temiz su bulundurulması; işyerlerine sağlık nedenleriyle istiabından fazla amele konmaması; helaların yeni usulde inşası ve her gün temizlenmesi; Avrupa'da olduğu gibi hükümetin nezareti altında bir komisyon kurulması ve bu komisyonun işyerlerini her hafta teftiş etmesi, şikayetleri dinlemesi. İttihat ve Terakki bu uyuşmazlıkta da arabuluculuk görevini üstlenmiş ise de işveren gündeliklerin artırılmasına yanaşmayacağını, ancak sağlık koşullarıyla ilgili bazı önerilerin kabul edilebileceğini bildirmişti.

Samsun Tütün Ticarethaneleri Grevi

Samsun yöresinde 1.500'ün üzerinde aile tütünden geçiniyordu. Ağustos ayının ortalarına doğru tütün ticarethanelerinde çalışan işçiler greve gitmişler, atölyelere kimseyi sokmamışlardı. 14 Ağustos günü yayınladıkları bir bildiri ile 12 kişilik yönetim kurulu olan bir sendika kurduklarını, gerek Reji Kumpanyası, American Tobacco Company gibi tüzel kuruluşların gerekse ticarethane sahibi özel kişilerin bundan böyle işçi taleplerini sendikaya bildireceklerini, sendikasız işçilerin atölyelerde çalışmalarına müsaade etmeyeceklerini ilgili mercilere duyuruyorlardı.

Samsun Tütün Bağcıları Grevi

Eylül ayının ortalarında Samsun'da tütün mağazalarında çalışan amele ücret artışı talebiyle iş bırakmıştı. Tüccar ve ameleden oluşan bir komisyon kurulmuş, görüşmeler sonucu ameleye verimliliği ölçüsünde

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yevmiye ödenmesi kararlaştırılmıştı. Ancak amelenin bir kısmı, tütün bağcılarının Reji şirketinde olduğu gibi sınıflandırılmaya tabi tutulmadığını, bu nedenle bireysel verimliliğin saptanamayacağını ileri sürerek işbaşı yapmamışlar, uzlaşmaya taraftar olanları da tütün mağazalarına bırakmamışlardı. Bunun üzerine olay yerine bir Alaybeyi komutasında askeri birlik sevk edilmiş, grevci işçiler dağıtılmak istenmişse de muvaffak olunamamıştı.

Samsun Tütün Rejisi Amelesi Grevi

Ekim ayı başlarında, Samsun'da bu sefer Reji amelesi Reji Nazırının ücret artışına yanaşmayışı üzerine greve gitmişti. Samsun'da çıkan *Feyz* gazetesinin yazdığına göre tütün işçileri Reji Nezareti önünde toplanarak nezaret memurlarından birkaçını dövmüşler, nezaret binasını taşa tutarak camlarını kırmışlardı. Ertesi gün grev silahlı çatışmaya dönüşmüş, Reji Nezareti'nden ve grevci işçi saflarından atılan kurşunlarla nezaret binası çevresinde toplanmış halktan ikisi ağır olmak üzere sekiz-on kişi yaralanmıştı. Mutasarrıf olay yerine bir tabur asker sevk etmiş, silahlı çatışmanın kışkırtıcıları hükümetçe aranmaya başlanmış, yakalananlar adliyeye sevk edilmişti. Olaylar ertesinde tekrar masa başına oturulmuş, gündeliklere amelenin "ehliyet ve kabiliyetlerine göre," % 20 ve 25 zam yapılmış, bu suretle grev sona ermişti.

Tramvay Şirketleri Grevleri

Dersaadet Tramvay Kumpanyası Grevleri

Tramvay işçileri grevlerinin ilki İstanbul'da başlamıştı. 11 Ağustos günü Şişli, Beşiktaş ve Aksaray tramvay işçileri Sadaret makamına ve İttihat ve Terakki'ye başvurarak, ücret artışı talepleri karşılanmadığı ve kumpanya direktörü Perdikaris ve Şişli hattı yol memuru Yorgi Efendi görevlerinden alınmadığı takdirde 12 Ağustos günü greve gideceklerini bildirmişlerdi. Nitekim belirtilen gün tüm hatlarda greve başlanmış, işçiler bayraklarla İstanbul sokaklarında gösteriler yapmışlardı. Ertesi gün İttihat ve Terakki'nin işçilerin isteklerinin yerine getirileceğini vaat etmesi üzerine greve son verilmişti. Ancak verilen söz tutulmayınca, işçiler 23 Ağustos günü tekrar greve gitmişler ücretlerinin arttırılışı üzerine ise geçici olarak, işbaşı yapmışlardı. Direktör ve yol memuruna işten el çektirilmesi için direten işçiler 2 Eylül günü kısa bir süre işi bırakmışlar, 10 Eylül günü ise halka bir bildiri yayınlamışlardı. Bildiride isteklerini yineleyen işçiler İttihat ve Terakki'ye şu çağrıda bulunuyorlardı:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İstibdat fikirlerinin mahvıyla adaletin icrası İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşekkül esası ve mukaddes vazifesi olmakla... âli mercilerinden hürriyet, adalet ve müsavatı fiilen hükümran kılmasını talep ve istirh

Taleplerinin yerine getirilmemesi üzerine işçiler 15 Eylül günü her üç hatta da sefere çıkmamışlar, Şişli deposu önünde toplanarak gösterilerde bulunmuşlardı. Olay yerine gelen Jandarma Komutanı Hüseyin Hilmi Paşa ve Beyoğlu Polis Müdürü, zabıta ve askeri birliklerle depoyu kuşattırmışlar, işçilere işbaşı yapmalarını ihtar etmişlerdi. İşçiler kumpanya direktörü görevden ayrılmadıkça sefere çıkmayacaklarını bir kere daha yinelemişlerdi. Ertesi gün Perdikaris'in kumpanya direktörlüğünden ayrılması üzerine tramvaylar sefere çıktılar.

İzmir Göztepe Tramvay Şirketi Grevi

İzmir Göztepe Tramvay Şirketi işçileri 5 Eylül günü greve başlamışlar, dört gün İzmir'de tramvaylar işlememişti. 9 Eylül günü varılan uzlaşma sonucu % 15 ücret artışı sağlanmış, iş günü 10 saate indirilmiş, fazla mesaî için saat başına 1 kuruş ödenmesi kararlaştırılmıştı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Selanik Elektrikli Tramvay Kumpanyası Grevi

Eylül başlarında Selanik Elektrikli Tramvay Kumpanyası işçileri greve gitmişler, ücretlerinin günde 2 kuruş arttırılması ve iş gününün 10 saate indirilmesi üzerine 11 Eylül günü işe başlamışlardı.

Balıkhane, Müskirat ve Debbağhane Grevleri

1 Eylül günü gazetelerde, İstanbul'da Düyûn-ı Umumiyye'ye ait Balıkhane ve müskirat amelesinin greve gidecekleri söylentileri çıkmaya başlamıştı. 2 Eylül günü Kazlıçeşme debbağhane amelesi işi bırakmıştı. Mahalli polis komiserliğinden Zaptiye Nezareti'ne grevcilerin çalışmak isteyenleri engelledikleri bildirilmiş, talimat istenmişti.

Selanik Devlet Telgraf Memurları Grevleri

Eylül ayı başlarında Makedonya Islahat Genel Müfettişi Hilmi Paşa'nın, Selanik Telgraf İdarehanesi memurlarından birine işten el çektirtmesi üzerine diğer memurlar dayanışma grevine gitmişler, Telgraf İdaresi çıkarılan memuru geri almak zorunda kalmıştı. Memurlar bununla da yetinmeyip olaylara sebep olan idarehane müdürü Edhem Efendi'nin görevinden alınmasını, aksi takdirde greve devam edeceklerini bildirmişlerdi.

Midilli Adası Grevleri

1908 grevlerinin yayıldığı diğer bir yöre Midilli adası idi. Grevleri gümrük hamalları başlatmış, Rüsumat dairesi kapanmak zorunda kalmış, mahalli ticaret büyük ölçüde etkilenmişti. Onları sabunhane ve zeytinyağı mağazaları işçileri, Ekim başlarında da terzi kalfaları ve çıraklar izlemişti.

Deniz İşletmeleri Grevleri

İdare-i Mahsusa İşçileri Grevi

14 Eylül günü İdare-i Mahsusa deniz işçileri Sadaret makamına bir layiha vermişler, işletmenin Bahriye Nezareti'nden ayrılarak özerk bir idareye kavuşturulmasını ya da Nafia Nezareti'ne bağlanmasını ve ıslah edilmesini, aksi takdirde 17 Eylül günü greve gideceklerini bildirmişlerdi. Layiha şu satırlarla bitiyordu:

> İstibdat devrinin harap bir kurbanı olan millî bir idarenin ya müstakil bir idare haline ifrağına veya Nafia Nezareti'ne raptıyla ıslahına uğraşılmakta olduğu bir sırada el'an hiçbir teşebbüste bulunulmaması millî menfaat-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lere muzır olduğundan İdare müstahdemleri zati menfaatleri için olmayıp umumî menfaatlere naçiz bir hizmet olmak üzere... Perşembe günü umum köprü ve sair sefineler müstahdemleri terk-i eşgâl edeceklerini Osmanlı vatandaşlarına ilân eder.

Şirket-i Hayriyye İşçileri Grevi

Şirket-i Hayriyye makinistleri, tayfaları ve memurları günde 14 saat çalıştırılıp 8 kuruş ücret aldıklarından yakınarak kumpanya yönetimine başvurmuşlar, 14 Eylül'e kadar ücretlerinin arttırılmasını, aksi takdirde greve gideceklerini bildirmişlerdi. İsteklerinin kabul edilmemesi üzerine grev başlatılmış, işçiler gösterilerde bulunmuşlar, İdare'nin kapılarını kapatıp kimseyi içeri sokmamışlardı. Bu gelişmeler üzerine Şirket-i Hayriyye Yönetim Kurulu Başkanı Reşid Bey istifa etmiş, ancak Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi'nin ısrarı üzerine istifasını geri almıştı. 24 Eylül günü Sadrazam, Harbiye Nazırı, Ticaret ve Nafia Nazırı ve Zaptiye Nazırı'nı makamına çağırarak grevle ilgili gerekli önlemleri almalarını bildirmişti. Aynı gün Şirket-i Hayriyye yönetiminin isteği üzerine olay yerine askeri birlik sevk edilmiş, grevciler dağıtılmıştı.

23 Eylül günü şirketin Hasköy'deki tersanesinde de grev başlamış, grevciler bayraklarla gösterilerde bulunmuşlardı.

Otel, Gazino, Lokanta, Kahvehane, Birahane Grevleri

Selanik Otel, Kahvehane, Lokanta ve Gazino Garsonları Grevi

10 Eylül günü Selanik otel, kahvehane, lokanta ve gazino garsonları işi bırakmışlar, önde mızıka şehrin sokaklarında gösterilerde bulunmuşlardı. Olaya zabıta müdahale etmiş, grevcilere işlerinin başlarına dönmeleri bildirilmiş, ancak bir sonuç alınamamıştı.

İstanbul Yani Birahanesi Grevi

Yani Birahanesi garsonları 16 Ekim günü greve gitmişlerdi. Birahane işvereni garson bahşişlerinin tümünün garsonlara ödenmesini, yemeklerin ve yatacak yerlerin iyileştirilmesini, işçilere on beş günde bir gün izin verilmesini kabul etmiş, ancak garsonlarla bir senelik iş sözleşmesi yapmaya yanaşmamıştı.

İstanbul Londra Birahanesi Grevi

Londra Birahanesi garsonları patronun bahşişlerden yüzde almasını protesto etmek için 13 Ekim günü greve başlamışlardı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İstanbul Tokatlıyan Garsonları Grevi

Garsonların iki saatlik öğle tatili isteklerini kabule yanaşmayan Tokatlıyan işvereni dışarıdan 60 kadar kadın hizmetçi tutmuştu. Ancak 16 Ekim gece yarısına doğru uzlaşma sağlanmış, garsonların istekleri kabul edilmişti. Ayrıca on beş günde bir gün garsonlar izinli sayılacaktı.

İstanbul Pera Palas Grevi

Pera Palas garsonları 16 Ekim günü greve gitmişlerdi. Akşama doğru aylık ücretlerin 15 ila 20 Frank arası arttırılması, balo mevsimi gece servisi için çift yevmiye ödenmesi ve on beş günde bir gün izin verilmesi üzerine grev sona ermişti. 20 Ekim günü Pera Palas'ın bağlı bulunduğu Wagons-Lits kumpanyası temsilcisi Baron de Vandoeuvre'ün garsonlar sendikasını, işçileri temsilen sözleşme imzalamaya yetkili görmeyişi üzerine grev tekrar başlamıştı. İşveren garsonlarla ayrı ayrı sözleşme imzalamaya hazır olduğunu bildiriyor, sendikalı garsonları işe almaya yanaşmıyordu. Otel müdüriyetinin dışarıdan garson getireceğini söylemesi üzerine Pera Palas garsonları bunları otele sokmayacaklarını bildirmişlerdi. Muhtemel bir çatışmayı önlemek üzere 21 Ekim gecesi saat dörde kadar otelin etrafı asker ve polisle sarılmıştı. 22 Ekim günü sendika işverence taraf olarak kabul edilmiş ve grev son bulmuştu.

Birinci ve Altıncı Daire Tanzifat Memurları Grevleri

İstanbul Belediyesi Birinci Daire temizlik işçileri Eylül ayının son günü işi bırakmışlar, Babıali'ye başvurup ücretlerine zam talebinde bulunmuşlardı. 4 Ekim günü bu sefer Altıncı Daire temizlik işçileri greve gitmişler, ücretlerinin arttırılması için ellerinde bayraklar, belediyeye başvurmuşlardı.

Feshane-i Amire Grevleri

Feshane-i Amire memur ve işçileri 23 Eylül günü greve gitmişlerdi.

Selanik İpek İplik Fabrikası Grevi

Gevgeli Boutet Kardeşler Kumpanyası ipek iplik atölyelerinde çalışan 200 işçi Eylül ayının ilk günleri greve başlamıştı.

Büyük Mağaza Grevleri

Selanik Errera Mağazası İşçileri Grevi

Errera mağazasında çalışan işçiler ücretlerinin arttırılması, işgününün kısaltılması, yılda bir aylık maaş ikramiye istediğiyle 9 Eylül akşamı işi bırakmışlardı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bon Marché ve Au Lion mağazaları işçileri Eylül ayı sonlarına doğru ücretlerinin yükseltilmesini ve Pazar gününün hafta tatili olarak kabulünü talep etmişler, aksi takdirde greve gideceklerini bildirmişlerdi.

Orosdi Back Mağazaları Grevleri

Orosdi Back mağazaları İstanbul ve Selanik şubeleri işçileri müdüriyete başvurarak ücretlerinin arttırılmasını, haftanın bir gününün tatil günü olarak kabulünü, işgününün kısaltılmasını, bir aylık ücret karşılığı senede bir ikramiye dağıtılmasını, küçük memurlara nezaketle muamele edilmesini istemişlerdi. Uzlaşmaya varılamaması üzerine 22

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Eylül günü tüm mağazalarda greve gidilmişti. Grev başarılı olamamış, Ekim ayının ilk günlerinde işçiler eski ücretleriyle işe başlamışlardı. Bu arada greve ön ayak olan sekiz kişi işten atılmıştı.

Yazmacı Esnafı Grevi

İstanbul'da yazmacı imalathaneleri yanı sıra geniş bir nüfus, geçimini küçük üreticilik düzeyinde yazmacılıktan sağlıyordu. Yazma tüccarı Mısır, Bulgaristan ve İzmir'de işçilere tülbendin topunu 20 paraya ve Mecidiyeyi 20 kuruşa verip işlettirdikleri halde İstanbul'daki esnafa tülbendin topunu 30 paraya ve Mecidiyeyi de 21 kuruşa veriyordu. Yazmacı esnafı Ekim ayının ilk günlerinde greve giderek tüccarın diğer yerlerde uyguladığı tarifeyi İstanbul'da da uygulamasını talep etmişti.

Beyrut Gaz Kumpanyası Grevi

Beyrut Liman İşletmesi ve Beyrut-Şam-Hama Demiryolu Kumpanyası grevlerinin ardından Beyrut Gaz Kumpanyası Ekim ayının ikinci yarısında greve gitmiş, şehir üç gece karanlıklara gömülmüştü. İşçiler % 30 ücret artışı üzerine greve son vermişlerdi.

Selanik Alatini Tuğla Fabrikası Grevi

Alatini Tuğla Fabrikası işçisi % 50 zam talebiyle Eylül ayının ilk günleri greve gitmişti.

Büyükdere Tuğla Harmanları İşçisi Grevi

Büyükdere tuğla harmanları işçileri ücretlerini yetersiz bularak grev kararı almışlardı. 10 Ekim günü grevci işçilerle işbaşı yapanlar arasında kavga çıkmış, birkaç işçi yaralanmıştı.

Demiryolu Grevleri

Rumeli Demiryolu Kumpanyası Grevleri

Giderek Osmanlı topraklarının dört bir yanını saracak olan demiryolu grevleri 28 Ağustos günü İstanbul'da, Şark Demiryolu Kumpanyası işyerlerinde başlamıştı. Kumpanyaya bağlı Sirkeci Şimendifer Fabrikası amelesi 28 Ağustos sabahı greve gitmiş, ancak ücretlerinin arttırılacağı şirket tarafından vaat edilmesi üzerine işe başlamışlardı. Aynı gün kumpanyanın başka bir işyerinde, Yedikule Şimendifer Fabrikası'nda, usta ve ameleden oluşan 200 kişilik bir grup fabrika önüne bayrak çekip, kapıları tutmuşlar, ücret artışı talebinde bulunmuşlardı. Grevi kırmak isteyen Alman ustabaşı Burger kapıdaki işçilere

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tabanca çekmiş, ancak işçiler Burger'i etkisiz hale getirmeyi başarmışlardı. Durumun Zaptiye Nezareti'nce öğrenilmesi üzerine, Samatya Komiserliği'ne greve el koyması ve fabrikanın faaliyete geçmesinin sağlanması bildirilmişti. Olay yerine gelen zabıta, Mehmed, Aleko, Hasan ve Mihran adlarında dört işçiyi tutuklamış, silah çeken ustabaşı ise yabancı uyruklu oluşu nedeniyle serbest bırakılmıştı. Aynı gün İstanbul zabıtası Filibe'den İstanbul'a gelen ve işçileri greve teşvik eden Şark Demiryolu Kumpanyası'na mensup Muradyan adlı bir memuru aramaya koyulmuştu.

Şark Şimendiferi ve Selanik-İstanbul iltisak hattı amelesinin 31 Ağustos sabahı yolcu trenlerinin hareketini engelleyeceği ve gösterilerde bulunacağının öğrenilmesi üzerine 29 Ağustos günü Jandarma kumandanı ve polis müdürü, polis ve jandarma birlikleri yanı sıra 60 kadar askerle istasyonları kuşatmış ve greve gidilmesini önlemişti. Ancak aynı gün Şark demiryolları grevi Üsküp'te başlamış, gardöfrenlerle makasçılar grev kararı almışlar, yük trenleri hareket edememişti. Grev kısa sürede Selanik-Dedeağaç hattına atlamış, onu Demirkapı-Mitroviçe, Üsküp-Zibevce ve Selanik-Manastır hatları izlemişti.

Rumeli Demiryolu Kumpanyası işçi temsilcilerinden 400 kişi 6 Eylül günü Sirkeci'de toplanmış, İstanbul, Selanik ve Filibe sendikalarının birleştirilmesine, sendikanın başkanlığına Yağlıkcıyan Efendi'nin getirilmesine karar vermişlerdi. Ayrıca ortak talepler saptanmış, bunlara olumlu cevap verilmediği takdirde bütün memur ve işçilerin 15 Eylül akşamı greve gideceği şirket yöneticilerine bildirilmişti.

Kumpanyadan olumlu bir cevap alınamaması üzerine grev kararı belirtilen tarihte yürürlüğe konmuştu. Grevciler, kumpanya mühendislerinden Ayamotos Efendi'yi ve ustalardan Hüseyin Efendi'yi Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'ya göndermişler, greve işçilerin geçim sorununa bir çözüm bulmak amacıyla başvurulduğunu, devlete karşı bir girişim olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, hükümetin asayiş ve benzeri nedenlerle trenlere ihtiyaç duyması halinde her an hizmete hazır olduklarını bildirmişlerdi. Öte yandan kumpanya direktörü Mösyö Grus ile yardımcısı Mösyö Müller Zaptiye Nazırı Sami Paşa'ya başvurmuş, Anadolu demiryollarında olduğu gibi kendilerine de hükümetçe "bazı kolaylıklarda" bulunulmasını istemişlerdi.

20 Eylül sabahı direktör Grus ve yardımcısı Müller Ticaret ve Nafia Nezareti'ne giderek Nazır Gabriel Noradunkyan Efendi ile görüşmüşler, daha sonra Demiryolları Komiseri Esad Bey ile Hukuk Müşaviri Ohannes Efendi'nin aracılığıyla işçi ve memur temsilcileriyle bir araya gelmişlerdi. Memurlarla kumpanya arasındaki uyuşmazlığa çözüm

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

getirilmişse de amelenin talep ettiği ücret artışının çok büyük yekuna ulaştığı gerekçesiyle uzlaşma sağlanamamıştı.

Uyuşmazlığa çözüm bulunamaması üzerine hükümet işe el koymaya karar vermiş, işçi ve memurlara bir çağrıda bulunarak arzu edenlerin işbaşına gelerek çalışmalarını, bu davete icap etmeyenlerin sonradan işe kabul edilmeyeceğini, diğer kumpanyalarca da işe alınmamaları zımnında Türkçe ve Fransızca ilânnameler yayınlayacağını, trenlerin hareketine engel olanlar hakkında kanuni takibata geçileceğini, bu tür teşebbüsleri önlemek için hat boyuna asker konacağını bildirmişti.

Direnişi kırmak amacıyla 21 Eylül sabahı Filibe'ye kadar tüm istasyonlara uğrayarak gidecek bir özel tren kaldırılmasına karar verildi. Katarda Zaptiye Nezareti Mektupçusu Mehmed Kadirullah Bey, Demiryolu Komiseri Esad Bey ve Birinci Nişancı Taburu Kolağası Mahmud Bey kumandasında bir askeri birlik seyahat edecek, istasyonlardaki amele ve memurlara gerekli uyarılarda bulunulacak, kumpanyanın önerdiği ücret artışı kendilerine bildirilecek, kabul edenler işlerinin başlarına dönecekler, kabule yanaşmayan memur ve yol bekçilerinden, istasyon mevkilerinde aileleri ile ikamet etmekte oldukları odaları tahliye etmeleri istenecekti. Demiryolu memur ve işçileri hükümetin bu kararına karşı gelirler ve başkaldırırlarsa hat hükümetçe işgal olunacaktı. 20 Eylül gecesi Türkçe ve Fransızca ilânnameler bastırılarak gerekli yerlere asılmış, 21 Eylül sabahı Zaptiye Nazırı Sirkeci İstasyonu'na gelmiş ve kumpanya direktörü Grus'la birlikte özel kataın yola çıkışına müzaheret etmişlerdi.

Hükümetin kumpanya safında yer alması üzerine memur ve işçi temsilcileri tekrar toplanmışlar, işçi ücretlerinin arttırılması için bir hakem tayin edilmesine ve sendikaca bu yolda her türlü çabanın gösterilmesine karar vermişlerdi. Aynı gün öğleden sonra greve son verilmiş, trenler sefere başlamıştı. Uzlaşmazlığa bu tür bir "çözüm" getirilmesi üzerine sabahleyin saat dörtte yola çıkan asker yüklü katar Çekmece'den geri döndürülmüştü.

Anadolu Demiryolu Kumpanyası Grevi

Anadolu Demiryolu Kumpanyası'nda ilk grev belirtileri Ağustos sonlarına doğru görüldü. 26 Ağustos günü greve başlanacağı, hükümetçe haber alınması üzerine Üsküdar Mutasarrıfı ve Ordu-yı Hümâyun Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik Ahmed Şükrü Paşa kumandasında bir askeri birlik Anadolu Demiryolu hat başlangıcı Haydarpaşa Garı'nı kuşatmış, ancak "memur ve müstahdemlerin böyle bir teşebbüste bulunmadığı görüldüğünden askere seferberlik halinde vagon-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lara girip çıkmak usulü talim ettirilerek avdet olunmuştu." Aynı gün, Anadolu Demiryolu Kumpanyası işçileri Moda'da kışlık tiyatroda toplanarak "Bağdat Demiryolları Memurîn ve Müstahdemîn Cemiyet-i Uhuvvetkârisi"ni kurmuşlar, başta ücret artışı olmak üzere, bazı talepleri içeren bir layiha düzenlemişlerdi. Bu istekler daha sonra Sadaret makamına, Nafia Nezaretine, Deutsche Bank'a ve Alman Sefaretine bildirilmişti. 29 Ağustos günü Dahiliye Nazırı, Zaptiye Nazırı ve Deutsche Bank temsilcisinden kurulu bir komisyon ücret artışı talebini incelemeye koyuldu.

Anadolu Demiryolu Kumpanyası grevi, imtiyaz sahibi Alman sermaye çevrelerini yakından ilgilendiriyor, Alman gazeteleri uyuşmazlığın gelişimini günü gününe izliyorlardı. *Berliner Tageblatt*'ın İstanbul muhabiri, Anadolu demiryolu grevi ile ilgili olarak Zaptiye Nazırı Sami Paşa'dan şu beyanatı almıştı:

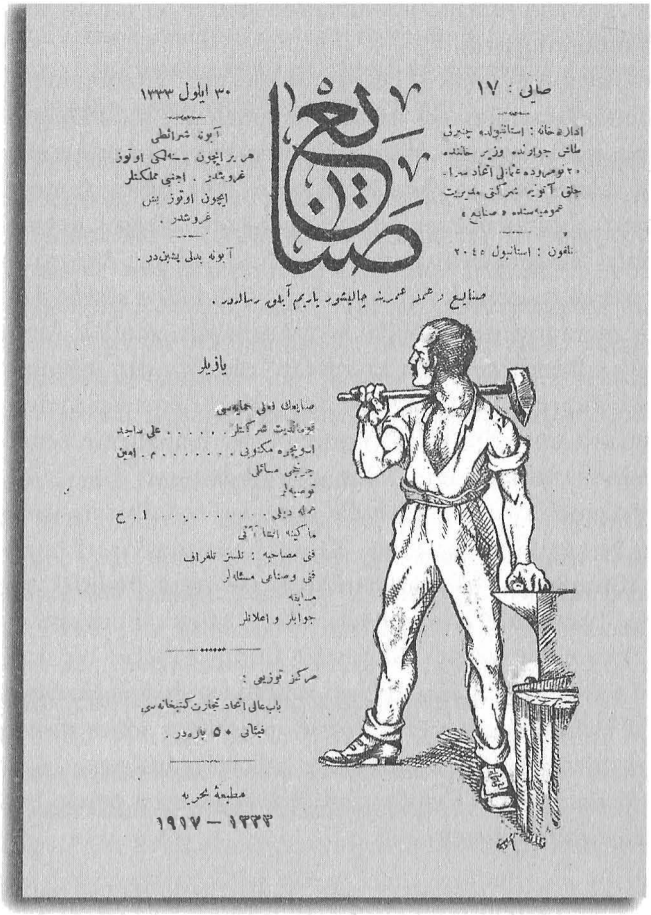
> Hükümet Haydarpaşa'ya asker gönderdi ve Üsküdar Mutasarrıfına huzur ve asayişin muhafazasına ihtimam etmesini emretti. Hükümet nizama mugayir ahvale müsaade edemez ve Türkiye'de yalnız bir misafirlik hakkı bulunan hattın ecnebi müstahdemleri tatil-i eşgâl için tahrikat icraatı veya bu tahrikata iştirak ettikleri takdirde o hakkı kaybedecekleri hususunda ecnebi sefaretlerle itilaf peyda etmiştir. Herhalde tatil-i eşgâl devlet hazinesinden ödenmesi icab eden teminat akçesinin yükselmesine sebep olabileceğinden hükümet-i sen'iyye için dahi muzırdır. Ve bu sebeple bilcümle kanuni vesaitle bunun men'i lâzımdır.

Görüldüğü gibi demiryolu grevleri hükümeti yakından ilgilendiriyordu. Verilen demiryolu imtiyazları Babıali'yi kıskıvrak bağlamış, sözleşme gereğince, kilometre garantisi adı altında hattı işletenlerin kârı güvence altına alınmıştı. Kumpanyalar grevler sonucu doğacak zararları, teminat akçesini yükselterek kolaylıkla devlet bütçesine devredebiliyorlardı.

Anadolu demiryolu sendikasının taleplerini inceleyen komisyondan bir sonuç alınamayınca Rumeli işçisinin ardından Anadolu demiryolu işçileri de 14 Eylül sabahı greve gitmişlerdi. Sadarete verilen bir layihada grevden doğacak sorumluluğun kumpanya ve hükümete düşeceği belirtiliyordu.

İşçilerin kurdukları sendikanın şirket tarafından tanınması, on senelik çalışanlara % 40 ve beş senelik çalışanlara % 30 ücret artışı tahakkuku, günlük çalışma saatlerinin sınırlanması, gece işi için çift yevmiye ödenmesi Pazar gününün hafta tatili olarak kabulü, senede dört hafta

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sermayedârlık istihsal tarzında başlıca alâmet-i mümeyyize "kazanç" ve sermayeyi kıymetlendirme amelidir. Ve bütün istihsal sermayedâr olan şahsın karar ve azmine istinad eder. Sermayedâr istemezse istihsal durur. İşte asıl burjuvazi bu sınıftır. Bu sınıfa sermayedâr müteşebbisler, emlâk sahipleri, çiftlik sahipleri, tacirler, muamelât-ı sarrafiye ile iştigal edenler ve bütün bunların işlerinde hisse-i temettü alarak istihsalde asıl sermayedâra muavenetkâr olan ticarethane müdür ve memurları dahil olurlar.

Bu sınıfa mukabil "proletarya" gelir. Bu kelime ilmî manasına göre "esâfil ve muhtâcîn nâs) manasını ifade etmez. Belki asrımızdaki manasıyla sermayedâr müteşebbislerin işlerinde ücretle çalışan tabaka-i halka ıtlâk olunur. Ve asrımızın sermayedârlığa müstenid tarz-i istihsalinde burjuvazi unsur-ı fail (subject) proletarya ise unsur-ı münfail (object) dir.

Mehmet Vehbi, "İçtimai sınıflar," *Sanayi*, sayı 55, 15 Eylül 1336, s. 65-67.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ücretli izin, işçilerin hastane masraflarının şirkete ait olması ve benzeri taleplerde bulunmuşlardı.

Ayrıca Osmanlı uyruklu işçiler, kumpanyanın "İstanbullu ve bilhassa Türk memurlara müsavata muhalif muamelede" bulunduğunu, yerli ve yabancı işçiler arasında ayırım gözetilmeyip yapılan işe göre ücret tahakkuku taleplerine cevaben kendilerine "Siz biftek yemeğe, şampanya içmeye alışmamışsınız; ihtiyacatınız azdır. Ekmek peynir ile geçinebilirsiniz. Binaenaleyh tuvalet masrafınız yoktur. Avrupa memurları kadar maaşa müstahak değilsiniz" dendiğini ileri sürmüşler, "yüksek maaşlı memuriyetler münhal olduğu zaman mutlak Avrupa'dan memur celp edilerek yerlilerin kayrılmaz" olduğundan yakınmışlardı.

İstanbul Ticaret Odası Gazetesi de, yerli-yabancı işçi ayrımı konusunda Osmanlı amelesini haksız buluyor, "yerli amelenin ecnebi amelesi seviyesinde olamayacağını" ileri sürüyordu.

Grevi önlemek amacıyla 13 Eylül günü işçi sendikası temsilcisi Adil Bey Nafia Nezareti'ne çağrılmış, Zaptiye Nezareti'nce "Anadolu Şimendifer Kumpanyası Müstahdemînine" bir uyarı bildirisi yayınlanarak işçilerin "vazifeleriyle iştigal eylemeleri" talep olunmuştu.

Ancak kumpanyanın ve hükümetin bütün çabaları bir sonuç vermemişti. 13 Eylül günü Haydarpaşa istasyonu girişine bir beyanname asılarak 13 Eylül akşamı son trenlerin gelişinden sonra tüm işçilerin işlerini terk edecekleri işçi komitesince halka duyurulmuş, 14 Eylül sabahı grev başlamıştı. 15 Eylül tarihli *İkdam* gazetesi grevin başlayışını şu satırlarla haber vermişti:

> Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya, Konya-Bulgurlu hatlarıyla bu hattın bütün şubelerinde amele ve memurlar dün sabah umumiyyetle terk-i eşgâl etmişlerdir. Kumpanyanın müstahdemleri ellerinde bayraklar ve önlerinde bir bando mızıka olduğu halde daha sabahleyin erkenden işbaşından çekilmişler ve teşkil ettikleri alayla Haydarpaşa, Kadıköy ve civarını dolaşmaya başlamışlardır. Fakat bu gezinti fevkalade bir intizam dahilinde vuku' bulmuş ve umum ahali şimendifer müstahdemlerinin bu asayiş perverliğini alkışlamıştır.

Grev başladığı gün Harbiye Nezareti Haydarpaşa'ya asker sevk etmiş, işçiler işgal ettikleri binalardan çıkarılmışlardı. Sendika yöneticileri kumpanya genel direktörü Huguenen ile görüşmek istemişlerse de direktör buna yanaşmamış, Almanya'daki Deutsche Bank Genel Müdürlüğü'nden talimat beklediğini ileri sürmüş, kendisiyle görüşmek isteyenlerin akşam saat sekizde Beyoğlu'ndaki ikametgahına gelmelerini söylemişti. Olayın gelişimini *İkdam* gazetesi şöyle yazıyordu:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bunun üzerine kumpanya müstahdemlerinden Beyoğlu'ndaki daireye müracaat eden temsilci heyet de Mösyö Huguenen'in Tarabya'da baloya gittiği cevabını almış, bittabi görüşememiştir.

Berlin'de toplanan kumpanya yönetim kurulu 1 Ağustos'tan itibaren geçerli olmak üzere şirketin İstanbul müdüriyetince önerilen ücret artışlarını kabul etmiş, ancak sendikanın kumpanya tarafından tanınmasına ve sosyal mevzuatla ilgili bazı hususların kabulüne yanaşmamıştı. Zaptiye Nazırı Sami Paşa'nın da Haydarpaşa'ya gelip işçi temsilcilerine grevler sonucu Maliye'nin güç duruma düştüğünü, işbaşı yapmadıkları takdirde zor kullanıp grevci işçileri tutuklatacağını söylemesi üzerine işçiler ücret artışıyla yetinmek zorunda kalmışlardı.

Aydın-İzmir Demiryolu Grevi

1908 grevlerinin en uzun sürenlerinden biri de Aydın-İzmir Demiryolu grevi idi. Grev Ağustos sonundan Ekim başına kadar değişik fasılalarla devam etmişti. Memur ve amele 31 Ağustos sabahı greve başlamış, birkaç gün içersinde Aydın-Dinar iltisak hattı amelesi de onlara katılmıştı. Ancak *Sabah* gazetesinden öğrenildiğine göre hükümet "mes'ulleri" tutuklatarak ameleye işbaşı yaptırmıştı.

Grev Eylül sonunda tekrar başlamış kısa sürede tüm Ege üretici ve tüccarını etkilemişti. *İkdam* gazetesine göre "ticari faaliyet zamanında münakalatın sektedâr olması zararı, telafisi gayr-ı kabil bir hale is'al etmişti." 30 Eylül günü grevci işçiler Develiköy istasyonunda treni yoldan çıkarmışlardı. Olay yerine asker sevk edilmiş, sosyalist *Irgat* gazetesi muhabiri Koncamani ve birkaç işçi tutuklanarak gar binasına hapsedilmişti.

1 Ekim günü arkadaşlarını kurtarmak amacıyla gar önünde toplanan işçilere asker müdahale etmiş, bir kişi ölmüş, birkaç kişi yaralanmıştı. İstanbul'a ulaşan telgraflarda ölüm olayının grevcilerden birinin askerlere kumanda eden zabite tabanca göstermesi (teşhir-i salâh eylemiş olduğu) üzerine askerin süngü ile hücuma geçmesi sonucu meydana geldiği, ölen kişinin göstericiler dışında bir kimse olduğu belirtilmişti. Ölüm olayı üzerine grev giderek büyümüş, işçiler hat boyundaki telgraf tellerini kesmişler, greve iştirak etmeyen memurları kumpanya idarehanesinden dışarı bırakmamışlar, idareyi depoları yakmakla tehdit etmişlerdi. Grevciler, olaylara neden olduklarını ileri sürdükleri direktör ve şube başkanlarından sekiz kişinin azlini istiyorlardı.

Durumun kritikleşmesi üzerine İttihat ve Terakki işe el koymuş, cemiyet üyesi Enver Bey ve arkadaşları olay yerine gelerek kumpanya müdürüyle görüşmüşlerdi. Tutuklu bulunan gazeteci ve işçileri kum-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

panya idarehanesinden hükümet hapishanesine nakil için çokça askere ihtiyaç duyulmuş, İzmir Valisi durumu Babıali'ye bildirmiş, Harbiye Nezareti Bornova'dan bir tabur asker sevk etmiş, 3. Ordu'ya üç tabur askeri sevkıyata hazır bulundurması emredilmiş, Mecidiye zırhlısıyla İzmir'e asker çıkarılmıştı.

İzmir-Kasaba Demiryolu Grevi

Eylül başlarında İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Kumpanyası memur ve işçileri müdüriyete başvurarak ücretlerinin yükseltilmesini, iş gününün kısaltılmasını, hafta tatilinin kabulünü, ihtiyarlık sandığının kurulmasını, terfilerin liyakat ilkelerine göre uygulanmasını istemişlerdi. Uyuşmazlık üzerine 15 Eylül'den 18'e kadar trenler sefere çıkmamıştı.

Beyrut-Şam-Hama Demiryolu Grevi

Eylül sonlarında greve giden Beyrut-Şam-Hama Demiryolu işçileri hattın su hazinesini boşaltmışlar, telgrafhaneleri işgal etmişlerdi. Dahiliye Nezareti'nden Beyrut Vilayeti'ne gönderilen 28 Eylül tarihli telgrafta valilikçe gerekli tedbirlerin alınması, "tatil-i eşgâl edenlerin şirketçe kayıtları silinerek bundan böyle istihdam olunmayacaklarının" kendilerine bildirilmesi tebliğ olunuyordu. Grev Ekim ayının ilk günlerinde ücretlerin % 50 arttırılışıyla son bulmuştu.

***

İttihat ve Terakki demiryolu grevlerine karşı tavrını grevlerin ilk günlerinden itibaren ortaya koymuştu. Rumeli grevi ertesi işverene minnettarlığını şöyle ifade ediyordu:

> Gerek Kont Vitali ve gerek Mösyö Rey'e vâki muvaffakiyetlerinden ve trenlerin muntazaman gidip gelmesini temin ederek ticaretimizin sektedâr olmasına bir an evvel mani olduklarından dolayı teşekkür ederiz.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez yayın organı *İttihat ve Terakki* gazetesinde demiryolu işçilerinin taleplerinin hiçbir esasa istinat etmediği, bu tür aşırı taleplerden vazgeçmeleri gerektiği, aksi takdirde ülke için hayati bir önem taşıyan demiryollarının işletilmekten alıkonulmasına milletin razı olamayacağı, bu nedenle hükümetin işe el koyup ordu içersinde oluşturulacak şimendifer taburlarıyla trenleri işletteceği, grevci işçilerin de açıkta kalacağı belirtiliyordu.

Nitekim bir süre sonra Anadolu ve Rumeli demiryolları hatlarında grevlerin önlenmesi amacıyla Harbiye Nezareti'nce Hicaz demiryolu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

zabitlerinden şimendifer taburları oluşturulmuş ve kumpanyalara grev vuku'unda gerekli işgücünün hükümetçe sağlanacağı bildirilmişti.

Ayrıca Ticaret ve Nafia Nezareti'nin demiryolu şirket ve kumpanyalarına 14 Ekim 1908 tarihli bir tezkeresiyle, grevlerin ülkede ticareti ve kamu güvenliğini aksattığı, Devletin siyasi ve mali itibarını düşürdüğü, halkı güç durumda bıraktığı gerekçesiyle bundan böyle demiryolu, liman, rıhtım, tramvay, havagazı, elektrik, gibi genel hizmete yönelik işyerlerinde devlet memuriyetinde olduğu gibi greve gidilemeyeceği, bunun çıkarılmakta olan Tatil-i Eşgâl Kanun-ı Muvakkatı ile güvence altına alındığı bildiriliyordu. Durumlarından hoşnut olmayanlar şirketle ilişkilerini kesmek üzere istifa edeceklerdi. Buna uymayan ve grev girişiminde bulunan ya da grev kışkırtıcılığı yapan işçi ve memurların tutuklanıp haklarında kanuni takibata geçileceğinin şirketçe çalışanlara iletilmesi isteniyordu.

Sonuç

İşçi hareketlerinin giderek ülkenin dört bir yanına yayılması İttihatçı kadroları kısa sürede grevleri önleyici tedbirlere başvurmaya sevk etmişti. *İttihat ve Terakki* gazetesi işçilerin isteklerinin "geçersizliğini" şu sözlerle ifade ediyordu:

> Bizde henüz ameleleri bir araya toplayacak bir içtimaî kuvvet, sendika kuvveti mevcut olmadığı için amele sınıfının dizginini tutmak kabil değildir. Programsız bir içtimaî sınıfın talepleri ise mantıksız, yalnız menfaat hissiyle dolu olacağı şüphesizdir. Filhakika amelelerimizin talep pusulaları içinde Avrupa'da eski sosyalistlerin bile birdenbire talep edemeyecekleri derecede şahsi ve mali maddeler görüldü. Bunların hali hazırda tatbiki gayr-ı kabil olduğuna dair söylenen sözler, dermeyan olunan müdafaalar, ameleler tarafından hiç dinlenmedi.

İttihat ve Terakki gazetesi işçilerin "mantıktan yoksun" isteklerinin ancak sendikalar kanalıyla denetlenebileceği kanısındaydı. Fakat Cemiyet'in yayın organı sendikaların niteliğini de belirtmekten geri kalmıyordu: "Sendikalar için her türlü sosyalist emellerden kaçınmak kat'iyyetle lâzımdır. Hayatlarını ancak bu suretle muhafaza edebilirler."

Gazetede sendikaların sosyalizmden uzak durmaları uyarısı yer almıştı. Ancak, yine de geniş bir çevre sendika konusunda kaygı besliyordu. İşçi örgütlerinin kuruluşu Meclis-i Mebusan'da tepkiyle karşılanmıştı. Tatil-i Eşgâl Kanunu görüşülürken hükümet adına konuşan Adliye Nazır Vekili Ali Bey şöyle diyordu:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ben amele tanımam, sermayedâr tanımam, yalnız vatanımın menfaatini düşünürüm. Ben vatanımın, aziz vatanımın saadeti için sermayedârı da ameleyi de yekdiğeriyle telif edelim diye çalışıyorum (Alkışlar). Binaenaleyh onları ayrı bir tarafa ve diğerini beri tarafa çekerim, yekdiğerine muarız olmasına çalışmam. Zaten bizim sendika teşkilinin yasaklanması hakkında kanun çıkarılmasını teldif etmemiz sadece ameleyi himaye maksadıyladır. Yoksa sermayedârları himaye maksadıyla değildir. Çünkü sendikaların elinde amele, emin olunuz ki, esir olacaktır. Sendikalar esnaf loncalarından başka bir şey değildir.

Grevleri yasaklayan kararname meclisin toplanması beklenmeden, kanun-ı muvakkat şeklinde, 8 Ekim 1908 tarihinde yürürlüğe konmuştu. Öneri 9 Ağustos 1909 günü yasalaşacak, "kamu hizmeti" gören tüm kuruluşlarda, diğer bir deyişle demiryolları, denizyolları, tramvay, liman, rıhtım, havagazı, elektrik, su gibi yoğun işçi çalıştıran tüm işyerlerinde grev yasaklanacak ve bu işyerlerinde kurulan sendikalar kapatılacaktı.

İttihat ve Terakki, ek belgede görüldüğü gibi, işçi-işveren ilişkilerinde liberalizm-sosyalizm almaşığından, liberalizmi, diğer bir deyişle serbestî politikasını seçmişti. Ancak izlediği liberalizmin sınıfsal niteliği bu yasa ile somutlaşıyordu.

BELGELER

Osmanlı İttihat ve Teralkki Cemiyeti'nin 1908 Ekim başında kabul ettiği siyasi programda "Amelelerle patronları hukuk ve vezaif-i mütekâbilelerini tayin edecek kanunlar vaz'ı teklif olunacaktır" (madde 13) denilmektedir. Bu madde ışığında işçi-işveren ilişkilerini düzenleyecek olan İttihat ve Teralkki yönetimi, maddenin gerekçe niteliğinde ayrıntılı bir açıklamasını cemiyetin merkez yayın organı *İttihat ve Terakki* gazetesinde yayınlamıştır. Meşrutiyet dönemi Türkiyesi egemen gücü İttihat ve Terakki'nin sınıfsal yönelimlerine açıklık kazandıracak bu yazı aşağıdadır:

Patronlar ve Ameleler (Ekim 1908)

Cemiyet programının şimdiye kadar izah edilen maddeleri hep siyasi meselelere dairdi. On üçüncü maddesi ise doğrudan doğruya içtimaî ve iktisadi bir meseleye taalluk ediyor. Patronlarla ameleler arasındaki münasebetlerin cereyan sureti on dokuzuncu asrın en ziyade iştigal ettiği meselelerdendir. Bu meselede Avrupa'da iki muhtelif zıt fikir müsademe etmektedir. Biri serbestî taraftarlarının, diğeri ise sosyalistlerin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

fikirleridir. Birinci fırka patronlarla amele arasındaki münasebetlerde hükümetin yalnız umumî menfaatlere taalluk eden maddelerde müdahale eylemesini iltizam ediyor; ikinci fırka ise hükûmet müdahalesinin günden güne genişleyerek istikbal için tasavvur eylediği umumî iştirak binasının temellerini vaz' etmek meslegini takip eyliyorlar. Birinci fırkanın fikrince hükûmetçe çocukların ve bazı fevkalade ahvalde kadınların mesaîsi fabrikalarda sıhhi kaidelerin muhafazası hakkında kanunlar eylemesine müsaade varsa da günde kaç saat çalışılacağını, gece işlemek caiz olup olmayacağını, tatil yevmiyesinin verilip verilmeyeceğini ve daha bu gibi meseleleri tahdid etmek devletin vazifeleri meyanına dahil değildir. İkinci fırkanın fikrince ise hükûmet yalnız umumiyyet dairesinde dolaşmayarak patronlarla amele arasındaki münasebetlerin en küçük teferruatını da tayin etmek ve tayinde hak ve adaletten ziyade amelenin menfaatleri esas ittihaz olunmak lâzım gelir. İşte bu maksatladır ki Avrupa'nın ekseri memleketlerinde son zamanlarda tertip ve tanzim olunan kanunlar patronları zarara sokmaktan başka bir şey düşünmemiştir; yalnız yevmi mesaî saatini değil, bazı sanayide asgari ücreti dahi tayin eyleyecek derecede ileri gitmişlerdir. Bir işten tevellüd edecek mes'uliyet o işi serbestçe icra etmek suretiyle kabul edilebilir. Halbuki kanun, patronların kâr ve zarar kendilerine ait olmak üzere yaptıkları teşebbüslerin maddi ve nakdi cihetlerine de müdahale edince serbestî yok olmuş olur, yalnız mes'uliyet kalmış olur ki buna da ahlâken ve iktisaden cevaz verilemez.

Fabrika, ticarethane sahipleri hükûmete karşı olan mükellefiyetlerinin fevkinde olarak amelelerine karşı da ağır bir yüke tahammül edecek olurlarsa teşebbüse vaz' edecekleri sermayenin mutad kazancını temin edemezler. Bu da kendilerine keder ve ümitsizlik arız olmasını, teşebbüslerin tatilini intaç eyler ve memleketin iktisadi terakkisini durdurur.

Yüz sene evvel büyük sanayi usulünün yeni tesis ettiği bir devrede bazı hodbin ve menfaatperest patronların suiistimalleri bu gibi kanuni müdahalelere meydan verebilirdi. Fakat o vakitten beri umumî ahlaktaki müsbet değişiklikler, amelelerin patronlara karşı sendikalar sayesinde elde ettikleri kuvvet, meselenin şeklini değiştirdiğinden bugün hükûmetin tarafgirâne müdahalesinden ise tarafların kendi menfaatlerine ait hususları bizzat aralarında karara bağlamaları ve her san'atın icapları başka surette olacağından, her mevki'in şartları değişeceğinden bu gibi meseleler için umumî kanunlar tanzim edilmemesi her halde daha muvafıktır. Amelenin menfaatlerini müdafaa edenler düşünmelidirler ki bu hususta pek ileri gitmek amele kuvvetini inkar eylemek, amelenin her şeye ancak hükûmet müzahereti sayesinde nail olabile-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

celdlerini göstermektir. Halbuki bugün patronun kuvveti ne derecede ise ameleninki de ondan aşağı değildir. Bilakis pek çok hususlarda kanunun gayrimeşru himayesi sayesinde, bazı memleketlerde, patronlar amelelerin istibdadına mahkum olmaktadırlar.

İşte Avrupa'da çarpışan bu iki fikirden bizim hangisini tercih edeceğimiz şayan-ı dikkattir. Büyük sanayi, nafia müesseseleri istisna edilecek olursa, memleketimizde yok değilse de enderdir. Fakat gerek mevcutlarında, gerek dahil olduğumuz yeni idare usulünde teşekkül edecek yeni şirketlerde, açılan yeni müesseselerde, gerek patronları imtiyaz sahibi olan şimendifer, tramvay, elektrik, gaz ve sairede, amelelerle patronların arasındaki münasebetler hakkında fikir beyan etmemek tam bir program yapmamak olurdu. Biz bu hususta sahih ve salim olan serbestî politikasından sapınamayı hem iktisadi kaideler, hem memleketimizin umumî ahvali nokta-yı nazarından daha muvafık gördük. Programımızın buna dair olan maddesini "amele ile patronların hukuk ve vezaif-i mütekâbilesini tayin edecek kanunlar vaz'ı teklif olunacaktır" yolunda tahrir ettik.

Ahlâken, siyaseten, iktisaden her hak bir vazife mukabilidir. Hakkını talep eden kimse mutlaka mukabili olan vazifesini de ifaya mecburdur. Binaenaleyh memleketin iki büyük sınıfı olmak istidadını gösteren sermayedâr veya patron sınıfıyla amele sınıfının yanlış mülahazalar neticesi olarak yekdiğerine zararlı addedilen menfaatlerini telif eylemek icab eder. Bu da ancak tarafların mütekabil hukuk ve vazifelerinin tayiniyle kabil olabilir. Şu son iki ay zarfında vuku' bulan bazı müfrit muamelelerin önünü almak için gerek tatil-i eşgâle, gerek sendikalara dair neşredeceğimiz misallerde amelelerin salâhiyet derecelerinin neden ibaret olacağını göstermekliğimiz iktiza eder; ve patron salâhiyet hakkını tecavüz edince bu hareketinin cezasını -ki tabii bir tazminattan ibaret olacaktır- göreceği gibi amele de aynı suretle hukuk dairesini tecavüz edince mes'ul olması lâzım gelir.

Yoksa bazı kimselerin talep ve iddia ettikleri veçhile müfrit bir siyaset takip edecek olursak ve sosyalizme adım atarsak her vakitten ziyade emniyet bahşetmeye mecbur olduğumuz sermayedârları korkutmuş oluruz.

"Patronlar ve Ameleler," *İttihat ve Terakki* (*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i nâşir-i efkârı olup şimdilik haftada üç gün neşr olunur, siyasî içtimaî, edebî ve fennî Osmanlı gazetesidir*), sayı 32, 18 Teşrîn-i evvel 1324, s. 1.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İTTİHAT VE TERAKKİ VE İŞÇİ–İŞVEREN İLİŞKİLERİ

.. Bizde sendikalar için her türlü sosyalist amâlinden [dileklerinden] ictinab eylemek [kaçınmak] vücûb-ı kat'i tahtındadır. Hayatlarını ancak bu suretle muhafaza edebilirler. Son günlerde vuku' bulan ve yekdiğerini süratle takip eden grev hadisâtı Avrupa tüccarlarında hatta Avrupa ekâbirinde bizde yalnız sosyalizm değil anarşizm bile neşv ü nemâya başladığı fikrini tevlid eylemiştir... Bugün bizde yalnız avam sınıfının vüs'atli bir tuğyanı var. Bu tuğyanın müsebbibi ne sosyalizm ne de anaşizm hususâtıdır. Cehalette Avrupa amelelerinin dûnunda olan yerli amelemiz henüz bu gibi hissiyyat ile perverde olmuş değildir. Onları ayaklandıran idare-i sabıkanın küçük nisbette olarak hemen her şube-i iktisadiyyeye sirayet eden istibdâdıdır. Bugün daha ziyade okumuş bir iki başın kumandası altında vuku' bulan bu harekâtı iyi idare etmek için sendikadan başka bir çare mutasavver değildir [tasavvur edilemez].

"Amele sendikaları -2," *İttihat ve Terakki (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i nâşir-i efkârı olup şimdilik haftada üç gün neşr olunur, siyasî içtimaî, edebî ve fennî Osmanlı gazetesidir)*, sayı 17, 13 Eylül 1908, s. 4.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1908, özünde bir anlamda, bir burjuva devrimiydi. Kuşkusuz Osmanlı topraklarında gelişmiş sanayi ülkelerindekine benzer bir burjuvazi yoktu. Ama Tanzimat'tan beri zihinsel bağlamda burjuva toplumuna özgü gelişmeler ve beklentiler giderek güç kazandı. Osmanlı topraklarında sınırlı bir sermaye birikimi oluşmuş, Batı anlamında sermayedâr sınıfı güçlü bir konum elde edememişse de yaşam biçimiyle, Tanzimat'tan beri pekişmiş Osmanlı'ya özgü bir burjuvazi vardı. İstanbul, İzmir, Selanik, Beyrut İskenderiye gibi liman kentler dış dünya ile yakın bir ilişki içersine girmiş, bir anlamda 19. yüzyıl küreselleşmesi bu kentleri de ağına almıştı.

19. yüzyıl dünya tarihinde en belirgin fay hattını oluşturmuştu. Sanayileşme sürecinin her türlü birikimi bu yüzyıla damgasını vurmuştu. Bu nedenle buhar ve elektriğin giderek tüm toplumları dönüştürdüğü bir evre olan 19. yüzyıl iktisadi bağlamda küreselleşmenin hızlı bir biçimde izlendiği bir dönemdi. Yelkenlilerden buharlı gemilere geçiş liman kentlerinin de hızlı bir biçimde büyümesine neden oldu. Deniz ulaşımının dış ticarette ve ulaşımda hakim olduğu bir evrede Doğu Akdeniz'in kentleri kendi hinterlantlarıyla liman-kent işlevini üstlenmiş, bu nedenle kısa sürede dış ticarete açılarak giderek her bağlamda çok kültürlü bir yapıyı oluşturmuşlardı. Selanik, İzmir ve İskenderiye, Mersin, Beyrut, Yafa, Port Sait gibi liman kentleri Akdeniz'in ulaşım ve taşımacılığında önemli konumlar elde etmişti.

Selanik'in hinterlandı Balkan Yarımadası, İzmir'inki Batı Anadolu ve Ege Adaları, hatta kıta Yunanistan'ı, İskenderiye'ninki ise Mısır, Arap Yarımadası ve bir ölçüde Afrika'ydı. Osmanlı'nın birçok liman kenti gerilerinde imparatorluğun geniş alanlarını bulmuşlardı. Hatta imparatorluk sınırlarının geçirgenliği nedeniyle daha ötelere, kıta derinliklerine liman işlevi görmüşlerdi. Deniz ötesi keşiflerden önce özellikle İzmir ve İskenderiye Doğu ticaretinde, İpek Yolu'nda, Baharat Yolu'nda ayrı bir rol oynamışlardı. Keza Selanik kimi kez Balkanların derinliklerine, hatta Orta Avrupa'ya ulaşmıştı.

19. yüzyılda dünya küreselleştikçe, diğer bir deyişle, ticaret hacimleri artıp deniz ulaşımında buharın, yelkenin yerine almasıyla Doğu Akdeniz liman kentlerinin önemi her geçen gün biraz daha artmıştı. Liman kentlerinin altın çağı 19. yüzyıldı. 19. yüzyılın giderek liberalleşen ticari ilişkileri ticaret hacimlerini önemli ölçüde genişletmişti.

Batı'ya özlemler, Batı literatürü, giderek sekülerleşen eğitim anlayışı, iletişim araçları aracılığıyla güncel bilgi akışı, ulaşım araçlarının gelişmesi sonucu Batı ile yakın temas, Osmanlı topraklarında da "nev-i şahsına münhasır" bir burjuva kültürü ve anlayışı doğurmuştu. Jön Türkler ve ardından İttihatçılar işte bu kesimi temsil ediyordu. Somuta indirgendiğinde burjuva kimliğinin prototipi İttihatçı yönetimlerde Maliye Nazırlığını üstlenecek olan Mehmed Cavid Bey olabilirdi. Mülkiye yılları, Selanik'teki ve daha sonra Büyükada'daki yaşamı, Mason kimliği ve siyasi konumu ona Batı burjuva yaşamından aşağı kalmayacak bir kimlik kazandırmıştı. Uluslaşma sürecine duyarlıydı; aynı zamanda liberal bir dünya görüşüne sahipti. Üniter bir Osmanlı devleti özlemi içersindeydi; yaşamı boyunca bu özlemin Batı tarzı bir parlamenter rejimle gerçekleşeceği umudunu yitirmedi.

Ancak yine de Jön Türk Devrimi, Fransız Devrimi'nin simgelediği burjuva demokratik devrimlerinden farklı unsurlar taşıyordu. Burjuva demokratik devrimleri, baskı ve sömürünün ağırlığı altında ezilmiş halk yığınlarının burjuvazinin önderliğinde başkaldırdıkları bir devrim tipi idi. Diğer bir deyişle emperyalizm-öncesi çağın bir olgusuydu. Jön Türk Devrimi ise halk yığınlarından uzak, kaba hatlarıyla "yukarıdan gelme" bir devrim anlayışının ilk örneklerinden biriydi. Bu nedenle demokratik yönü görece cılız kaldı. Her ne kadar parlamenter yaşamı benimsemişse de bu anlayış sürdürülebilir olmaktan uzaktı. Lenin daha 1908 Ağustosu'nda, 1908 Jön Türk Devrimi'ni "ancak yarım bir zafer ya da bir zaferin yalnız küçük bir parçası" olarak niteliyordu. Burjuva demokratik devrimleri sanayi devriminin maddi temeli üzerinde yükselirken, 1908 Devrimi böyle bir tabandan yoksun, burjuvazi adına gerçekleştirilen bir devrimdi. Güçsüz Osmanlı ekonomisi emperyalizmin boyunduruğu altında kısmen Batı'nın dümen suyunda bir burjuva türetmekten öteye gidememişti. Pozitivist düşünceyle beslenmiş küçük burjuva yönelimli Jön Türkler Batı'nın kapitalizmini ülkeye getirme özlemiyle 1908 Devrimi'ne girişmişlerdi. Devrim ertesi, kendi deyimleriyle, "millî burjuva" yaratmaya koyulacak, devlet aygıtını sermaye birikimi için etkin bir araç olarak kullanarak bir tür devlet kapitalizmini Türkiye'de deneyeceklerdi. İdeolojik düzeyde "burjuva ulusçuluğu" olarak belirlenebilecek bu yönelim Parvus'un[44] telkinleri ve uluslaşmanın dürtüleriyle giderek İttihatçılık şiarı altında Türk-İslam burjuvazisinin maddi tabanını biçimleyecekti. Böyle bir yönelime daha devrimin ilk aylarında ortam hazırlamayı amaçlayan İttihat ve Terakki, sermayeyi Tatil-i Eşgâl Kanun-ı Muvakkatı ile güvence altına alacak, her türlü işçi hareketini bastırmaya yönelecekti.

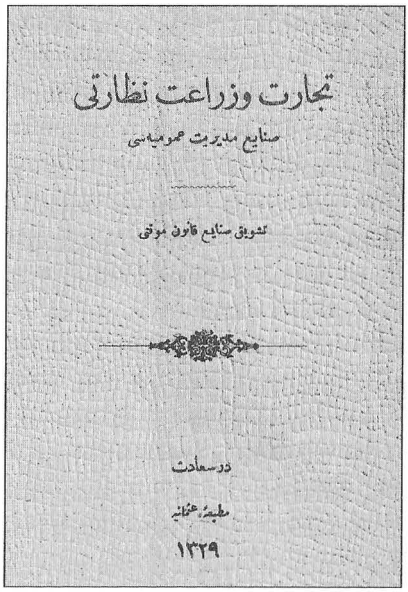
"Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet"

1908 öncesi, Abdülhamid döneminin baskı ortamı, kapitülasyonlar ve benzeri nedenlerle çalışanların hak arayışları sınırlı ölçekte kalmıştı. İlân-ı Hürriyet ile birlikte "hürriyet, müsavat, uhuvvet, adalet" ilkelerinin en azından dilden düşmediği göreli özgürlük ortamında emek daha görünür olacaktı. İki buçuk aylık kısa bir dönemde hemen hemen tüm iş kollarında, on binleri aşkın işçi direnişe geçecek; ülke çapında sendikal örgütlenme hız kazanacaktı. İttihat ve Terakki başlangıçta Abdülhamid'in "istibdat" dönemine karşı başkaldırısını güçlü kılmak ve kitleleri kazanmak kaygısıyla grevleri hoşgörüyle karşıladı; çalışanları destekler bir tavır ortaya koydu. Ancak, grevlerin giderek ülkede imtiyaz sahibi dış güçler karşısında güçsüz kılması, İttihatçıları tutum değiştirmeye sevk etti. Önce kanun hükmünde kararnameyle, ardından kanunla emekçi kesimin eylemlerine ket vuruldu.

Başlangıçta İttihat ve Terakki grevlere arka çıkmıştı. Ne de olsa grevler eski yönetime karşı bir başkaldırı olarak algılanmış, bir tür gövde gösterisine dönüşmüştü. Ancak, grev girişimlerinin ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemesi ve özellikle demiryolu grevlerinin kilometre garantisi nedeniyle devlete mali külfet getirmesi Babıali'deki yeni yönetimi de yıpratır olmuştu. Öncelikle demiryollarında grevleri önlemek üzere Meclis'in toplanması beklenmeksizin, 1876 Kanun-ı Esâsîsi'nin 36. maddesine dayanılarak Tatil-i Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat yayınlandı. 36. madde Meclis toplantı halinde bulunmadığı dönemlerde genel güvenliği korumak amacıyla, Kanun-ı Esâsî'nin hükümlerine ters düşmemek üzere bakanlar kurulu ya da o günkü deyimle Hey'et-i Vükelâ'ya kanun gücünde kararname çıkarma yetkisi vermişti.[45]

1908 öncesi kırk senеye yakın bir dönemde, yoğun işçi çalıştıran demiryolu, tersane, tütün rejisi, Şirket-i Hayriyye gibi işyerlerinde iş uyuşmazlıkları ve direniş hareketleri, sendikal örgütlenmenin ilk nüveleri görülmüştü. Fakat 1908 yılı ve onu izleyen yıllar işçi hareketleri Türkiye'de emek kesimi için bir dönüm noktasını oluşturacaktı.[46] Osmanlı ülkesinin ekonomisi büyük ölçüde tarım ağırlıklıydı. Kırsal kesim dışında, tarım dışı çalışanlar kısmen zanaat erbabıydı. 19. yüzyılın ortalarından itibaren kentleşmenin gereği ulaşım sektöründe bir ölçüde emek yoğunlaşması gözlemleniyordu. Çoğu kamu yararı güden bu işyerlerinde giderek çalışma koşulları gündem oluşturmaya başladı.

1908 Devrimi ertesi grevler ilk önce İzmir'de başlamıştı. 8 Ağustos günü, Çarmado Halı Fabrikası'nda çalışan 50 işçi greve gitmiş,[47]

تجارت وزراعت نظارتی

صنایع مدیریت عمومیه‌سی

تشویق صنایع قانون موقتی

دار سعادت

مطبعهٔ عثمانیه

۱۳۲۹

تشویق صنایع قانونك صورت تطبیقنه دائر نظامنامه

1908 ertesi, sanayileşmeyi özendirmek amacıyla, sanayicilere "imtiyaz" ya da "inhisar" türü ayrıcalıklar önerilmiş, iki teşvik kanun tasarısı hazırlanmıştı. 1913 Aralık ayında Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı yayınlanmış, onu 1914 başlarında Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi izlemiş ve 1 Ocak 1917'de de *Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatının Suret-i Tatbiki Hakkında Nizamname* çıkarılmıştı. II. Meşrutiyet yıllarında sanayileşme artık hiç olmazsa zihniyet açısından gündemdeydi. Babıâli sanayileşmenin ülke kalkınması için taşıdığı önemi kavramış görünüyor, sanayicileri imtiyazlarla ve muafiyetlerle donatıyordu.

onları 10 Ağustos günü incir kutusu imalathaneleri işçileri izlemişti.[48] 17 Ağustos günü İstanbul'da Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi çalışanları da grev başlatmışlardı.[49] İzmir'de grev dalgası kısa sürede liman işletmelerine yayıldı. Büyük çoğunluğu yabancı kumpanyaların inhisarında bulunan liman işletmeleri yükleme boşaltma işçileri ücretlerini yetersiz bularak greve gittiler. Rus, Panhelenik, Pantaleon ve Hacı Davud kumpanyaları ücret artışını kabul etmişlerse de diğerleri buna yanaşmadılar.[50]

Rıhtım ve liman işçileri grevi kısa sürede diğer limanlara da sirayet etti. Aynı günlerde İstanbul, Selanik rıhtım işçileri ve ileriki haftalarda Beyrut liman işçileri, Midilli gümrük hamalları[51] ve Varna rıhtım hamalları greve katıldılar.[52] İzmir ve Selanik'e yanaşamayan gemiler

İstanbul limanına gelip açıkta demirlemek zorunda kaldılar. 11 Ağustos günü kumpanya temsilcileri İstanbul'da Navigazione Generale Italiana'nın işyerinde toplanmış, Batılı ülkelere başvurup, grevlerin bir an önce sona erdirilmesi için bunların hükümet nezdinde teşebbüste bulunmalarının sağlanmasına karar vermişlerdi.[53] Ayrıca yabancı kumpanyalar adına bir heyet İttihat ve Terakki'nin Galata bürosuna gönderilmiş, cemiyetten grevlere son verilmesi için gerekli önlemleri alması istenmişti. Yükleme boşaltma işçileri yanı sıra gümrük memurlarının da greve gittikleri zaman zaman gazetelerde yer alıyordu.[54]

İzmir liman işçilerinin grevi kısa sürdü. Buharlı teknelerin üzerinde çalışanlara 38 1/2 kuruş, yükleme makinelerindekilere 35 kuruş ücret tahakkuk etti. İş saatlerinin kış için, yaz olduğu gibi sabah 6'dan, öğleden sonra saat 1'e kadar uzatılması kararlaştırıldı. Bu arada 8 ila 9 arasında soluklanma molası veriliyordu. Öğleden sonra ise işe 2 1/2'den 6 1/2'ye kadar devam ediyordu. Gece yarısından sonra iş saatleri gündüzlerinkinin iki misli olarak kabul ediliyordu. Pazar günleri çalışma durumunda da aynı çift yevmiye öngörülmüştü.[55]

Grev dalgası kısa sürede ülkenin dört bir yanını sardı. Hemen hemen her sektöre, hatta esnafa kadar uzandı. Midilli'de gümrük hamallarının başlattıkları grev hareketi kısa sürede sabunhanelere, zeytinyağı mağazalarına, hatta terzi kalfalarına, berber çıraklarına kadar sirayet etti.[56] Sendikal gelişmeler alanında ilk evrede Selanik'in farklı bir konumu oldu. Banka çalışanlarından mağaza, otel, lokanta vb. işyerlerinde sendika kurma girişimi hızla gelişmişti.[57] Makedonya'da reformlardan sorumlu Hilmi Paşa'nın emriyle Selanik'te bir telgraf bürosu çalışanının görevden alınması üzerine meslektaşları greve gitmişlerdi. Grev etkili olmuş, telgraf memuru görevine iade edilmişti. Bu arada çalışanlar telgrafhane sorumlusu Edhem Efendi'yi işyerinde istemediklerini ifade etmişler ve büroya ayak bastığı takdirde tekrar greve gideceklerini ilân etmişlerdi.[58] Telgrafhane çalışanlarının grevi, grev dalgasının kamu kesimine de sıçradığının kanıtıydı.

O zamanki basın sermaye yapısı nedeniyle genellikle, grevlere karşıt bir tavır alıyordu. İttihatçılar'ın yarı resmi yayın organı *Tanin* gazetesi limanlardaki grevlerle ilgili olarak işçileri kınıyor, tüccarın malının ortada kaldığını yazıyordu.[59] Gazete, tüccarlara hükümete başvurup yardım talebinde bulunmalarını öneriyor, hükümetten de bir an önce rıhtımlarda bekleyen malların sevkıyatını sağlamasını istiyordu. Nitekim yabancı kumpanyaların, İttihat ve Terakki'nin ve tüccarın girişimleri sonucu Zaptiye Nezareti grevci işçilere uyarıda bulunacaktı. Gazetelerde yayınlanan bir tebliğ ile zabıta memurlarınca grevcilere

gerekli nasihatte bulunulması ve işbaşı yapmalarının sağlanması, buna uymayanların tutuklanıp haklarında kanuni işleme geçilmesi ilgili mercilere bildiriliyordu.[60]

Nitekim grev vuku'unda işveren hemen Sadaret'e ve Ticaret ve Nafia Nezareti'ne başvuruyor, grev elebaşlarının Zaptiye Nezareti'nce tutuklanmalarını sağlıyordu.[61] Ama yine de grevler dalda dalga geliyor, önü alınamıyordu. Zaman zaman Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi arabuluculuğu üstlenecekti.[62] Bu arada daha grevlerin ilk baş gösterdiği Ağustos ayında gazetelerde Zaptiye Nezareti'nin uyarı bildirileri yer alıyordu.[63] Bir süre sonra demiryolu hatlarındaki grevlerin ülke ekonomisini derinden sarstığı gerekçesiyle Harbiye Nezareti bünyesinde şimendifer bölükleri oluşturulacaktı.[64]

Grevler giderek özellikle yabancı sermayeyi etkilemesi sonucu Batı basınında da yer almaya başlamıştı. Yönetimin ve İttihat ve Terakki'nin iş bırakanlara karşı yumuşak [hayırhâhâne] davrandıklarını, hatta mânen onlara arka çıktığını kaydeden *Freie Presse*, İttihatçı iktidarı eleştiriyordu. Gazeteye göre İttihatçıların amacı işçi kesimini kendi safına çekerek, seçimlerde başarı göstermek ve böylece "Meşrutiyet"in devamını sağlamaktı. Oysa bu tür bir politika tüccarın ve kamuya hizmet götüren büyük şirketlerdeki yabancıların beklentilerine ters düşüyordu. Greve gidenlere arka çıkmak vahim sonuçlara yol açabilirdi. Bir yandan iş akışının sekteye uğratılması, ast üst ilişkilerinin rencide olması ve astların üstlere karşı tavır koyması, öte yandan grevler nedeniyle ulaşımın ve ticaretin sekteye uğraması, geleneklerine bağlı kimi kesimleri "Meşrutiyet"e karşı tavır almaya ve "sabık" yönetim taraftarlarının çoğalmasına neden olabilirdi. Kısaca *Freie Press* aba altından sopa göstererek grevlerin son kertede "Meşrutiyet" rejimini tehdit ettiğini söylüyordu.[65]

1908 grevleri İttihat ve Terakki'nin daha Jön Türk Devrimi'nin ilk günlerinden itibaren, hükümette yer almasa da fiili iktidarı ele geçirdiğini gösteriyordu. Grevler sırasında gerek işveren gerekse çalışan İttihat ve Terakki'ye başvuruyor, ondan medet uyuyor; çözüm bekliyordu. Nitekim İttihat ve Terakki bu sorunu kendi yayın organı *İttihat ve Terakki* gazetesinde gündeme getirmiş ve uzlaştırıcı bir çözümden yana olduğunu belirtmişti.[66] İttihat ve Terakki mensupları nasihat heyetlerinde yer alıyor, zaman zaman işverenle işgören arasında arabuluculuğa soyunuyordu. Gazete sütunlarında her vesilede İttihat ve Terakki'ye gönderme yapılıyor, iş uyuşmazlıklarına çözüm getirileceği beklentisi sık sık tekrarlanıyordu.[67]

İstanbul'da "Hürriyetin İlanı"

"Hürriyetin İlanı" ertesi İstanbul'daki ilk grev, Cibali Tütün Rejisi'nde görüldü.[68] Onu Paşabahçe Cam İmalathanesi grevi izledi. Merkezi Trieste'de bulunan cam kumpanyasının işçileri 11 Ağustos günü yüzde 12,5'luk bir ücret artışı talebiyle işi bırakmış, akşamüstü Paşabahçe sokaklarında bir gösteri yürüyüşüne çıkmışlardı.[69] 12 Ağustos günü Aksaray, Şişli, Beşiktaş hatları tramvay işçileri ücret talepleriyle ve bazı yöneticilerin değiştirilmesi isteğiyle sefere çıkmayı reddetmişlerdi. 13 Ağustos günü bu kez Crédit Lyonnais memurlarının greve gideceği söylentileri dolaşmaya başlamıştı.[70] 17 Ağustos günü Üsküdar-Kadıköy Su Kumpanyası işçileri greve gideceklerdi.

Grevler çorap söküğü gibi kısa sürede birbirini izledi. Ardından tutuklamalar başladı. 19 Ağustos günü İstanbul rıhtım hamalları, diğer liman kentlerinde olduğu gibi greve gitmiş, gümrüklerden mal çıkışını durdurmuşlardı. Greve el koyan Zaptiye Nezareti on işçiyi tutuklamış, diğerlerini işbaşı yapmaya zorlamıştı. Tutuklamaların bir nedeni de greve gitmeye hazırlanan İstanbul kayıkçı ve mavnacı esnafına gözdağı vermekti. Nitekim Nezaretçe kendilerine gerekli "nasihatte" bulunulmuş, grevden kaçınmaları bildirilmişti.[71] Rıhtım hamallarının ücret talepleri Şehremaneti Meclisi'ne kadar yansımıştı. Grev tehdidi ivedi çözüm gerektiriyordu. Ticaret ve Nafia ve Zaptiye nezaretlerinden ve Rıhtım kumpanyasından birer temsilcinin hazır olduğu oturumda Şehremaneti Meclisi ücret taleplerine makul bir çözüm bulmaya çalışıyordu.[72] Öte yandan Hasır İskelesi hamalları, ücret artışı talebiyle iskele kahyası nezdinde girişimde bulunmuşlardı. Gedikleşmiş hamallar arasında zaman zaman uyuşmazlık da gözleniyordu. Nitekim grev dalgası ortamında kimi hamalların işlerine son verilmesi gündeme gelmişti.[73] Hamal grevleri ileriki aylarda da sürdü. Mart 1909'da bu kez Rüsumat hamalları grevi hükümetin girişimiyle durdurulmuştu.[74] Öte yandan Mavnacılar grevi liman şirketlerinin her zaman korkulu rüyası olmuştu. İleriki aylarda da Deniz Ticaret Odası sürekli önlem alma gereği duyacaktı.[75]

Öte yandan Galata kesimi mürettipleri ücretlerini yetersiz bularak greve gitmişlerdi. Ancak gazete müdürleriyle kısa sürede uzlaşma sağlanmış ve 20 Ağustos'tan itibaren gazeteler tekrar çıkmaya başlamıştı. O yıllarda sendika sözcüğü Osmanlı'ya yabancıydı. Daha doğrusu farklı anlama geliyordu. Sendika, üreticiden mal alan tüccarların fiyat belirlemek için kendi aralarında kurdukları bir tür "monopol"du. Bu nedenle Meşrutiyet'in ilânı ertesi sendikal nitelikteki gelişmeler cemi-

yet adı altında gerçekleştiriliyordu. İstanbul'da yayınlanan gazetelerin mürettipleri Mürettibîn-i Osmaniye Cemiyeti adı altında bir sendika kurmuşlardı. Sendika kuran bir diğer kesim ticari müesseselerde çalışanlardı. İlk istekleri haftada bir gün istirahattı. Patronlar da buna muvafakat etmişti. Ancak, hükümet hangi günün tatil addedileceği konusunda kararsızdı. Üç farklı dinin "hafta tatili" günü anlayışı aynı değildi.[76]

Tütün Rejisi Grevleri

Tütün mamulleri sanayiinde ağırlıklı olan sigara üretimidir. Puro, sigarillo, enfiye, tömbeki ve kıyılmış tütün sektör kapsamına giren diğer ürünlerdir. Ayrıca belirtilen mamullerin kırıntı, toz ve damarlarından safiha halinde üretilen ve hammadde olarak harmanlamada kullanılan tütün, mamulün üretim sürecinde çeşitli aşamalarda elde edilen esans, tohumlardan çıkarılan yağ ve phytin ve saplardan üretilen selüloz sektörün bünyesinde yer alır. Ancak, günümüzde tütün mamulleri sanayii büyük ölçüde sigaraya yönelmiştir.

Sigara tiryakilerinin ataları Amerika yerlileriydi. Tütün, yerliler için keyif aracı olma yanı sıra kutsal bir anlam ifade etmiş, dostluk duygularının simgesi olmuştu. Amerika'dan Avrupa'ya göç eden tütün önce İspanya'da ekilmiş, ardından nikotine adını veren Jean Nicot sayesinde Fransa'da tanınmış ve oradan İngiltere'ye ulaşmıştı. Savaşlar sayesinde tütün kara Avrupası'nda tüketimi yaygın bir keyif aracına dönüşmüştü.

Osmanlı topraklarına tütün 16. yüzyılın son yıllarında girmişti. Yabancı gemiciler tarafından getirilen tütün tohumları günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde Giannitsa diye bilinen o günün Yenice-i Vardar kasabası civarında ekilmişti. 17. yüzyılın başında II. Mustafa döneminde yaygınlaşan tütün içimi dine aykırı bulunarak yasaklanmış, IV. Murat döneminde içenlerin idamlarına bile hükmedilmişti. Tütün yasağı 17. yüzyılın sonunda kaldırılmış ve 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar ithal tütün ülke ihtiyacını karşılamıştı. Tütün ekiminin giderek yaygınlaşması sonucu ithalat 1860'larda büyük ölçüde durmuştu.

1863 yılına kadar tütünden herhangi bir vergi alınmıyordu. 1863'te malî bunalım nedeniyle tütün mamullerine gümrük resmi konmuştu. Öte yandan, tütün ekiminin serbest kalması tütün ekimini özendirmiş, aşırı üretimin önlenmesi ve devlet varidatının arttırılması amacıyla Şurût-ı Duhan adlı bir yönetmelik çıkarılmıştı. İstanbul'da oluşturulan Duhan (tütün) Gümrüğü devlet hazinesine önemli katkılarda bulunmuştu. Nitekim Tanzimat'ın son dönemlerinde bütçe açığını gider-

mek ve Hazine'ye istikrarlı bir gelir sağlamak için zamanın sarraflarından Hıristaki Zografoz'un kurduğu bir şirketle sözleşmeye gidilmiş, İstanbul'a tütün getirtme ve tütün satma imtiyazı karşılığı Hazine'ye yıllık 350.000 altın Lira gelir sağlanmıştı. Ancak, verilen imtiyaz kısa sürmüş, bir yıl sonra 1873'te sözleşme feshedilmişti. Aynı yıl İnhisar-ı Duhan Nezareti kurularak tütünün üretimi ile halka satışı emaneten yeni idareye verilmişti. Bu nezaretin işlemleri yalnız İstanbul'u kapsamıştı. Ancak, tütün kaçakçılığının artması üzerine 1874 tarihli Duhan Nizamnamesi ile bandrol sistemine geçilmişti. Bandrol sistemi bir süre Galata bankerleri aracılığıyla yürütüldükten sonra, 1884'te Memâlik-i Şahane Duhanları Müşterek-ül-Menfaa Reji İdaresi adlı 4.400.000 Osmanlı Lirası sermayeli bir yabancı şirkete otuz yıllık imtiyaz verilmişti. Babıali'nin böyle bir kararı almasında en büyük etken bandrol sistemi ile sağlanan gelirin beklenilenin çok altında kalması olmuştu. Reji'nin 1914'te sona eren imtiyaz süresi 15 yıl daha uzatılmıştı. Ancak, 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde Reji Şirketi'nin faaliyetine son verilmesi gündeme gelmiş, hükümetle Reji arasında varılan anlaşma sonucu 30 Temmuz 1924 günü şirketin imtiyazları iptal edilerek bütün mal varlığı, hakları ve taahhütleri devlete intikal ettirilmişti.

26 Şubat 1925 günlü yasayla iç tüketime yönelik tütün alımı, işletilmesi, tütün ve sigara üretimi ile satışına ait bütün işlerin hükümetçe yürütülmesine karar verilmişti. Ardından 1930'a kadar çıkarılan mevzuatla yabancı memleketlerden gelen mamul tütünlerin ithal ve içeride satışı Tekel adını alacak olan devlet kuruluşunun bünyesine verilmişti. Tekel, Reji Şirketi'nden Cibali Tütün Fabrikası (kuruluşu 1884), İzmir Tütün Fabrikası (1884), Samsun Tütün Fabrikası (1887) ve Adana Tütün Fabrikası'nı (1895) devralmıştı. Bu fabrikaların yanı sıra Diyarbakır, Artvin, Bayburt ve Urfa'daki tütün atölyelerinde bir süre tütün üretimi faaliyetinde bulunmuştu. 1925'te kurulan tütün atölyesinin faaliyeti 1934-1938 arası durmuş, etkinliğini 1939 yılında kurulan fabrikada sürdürmüştü.

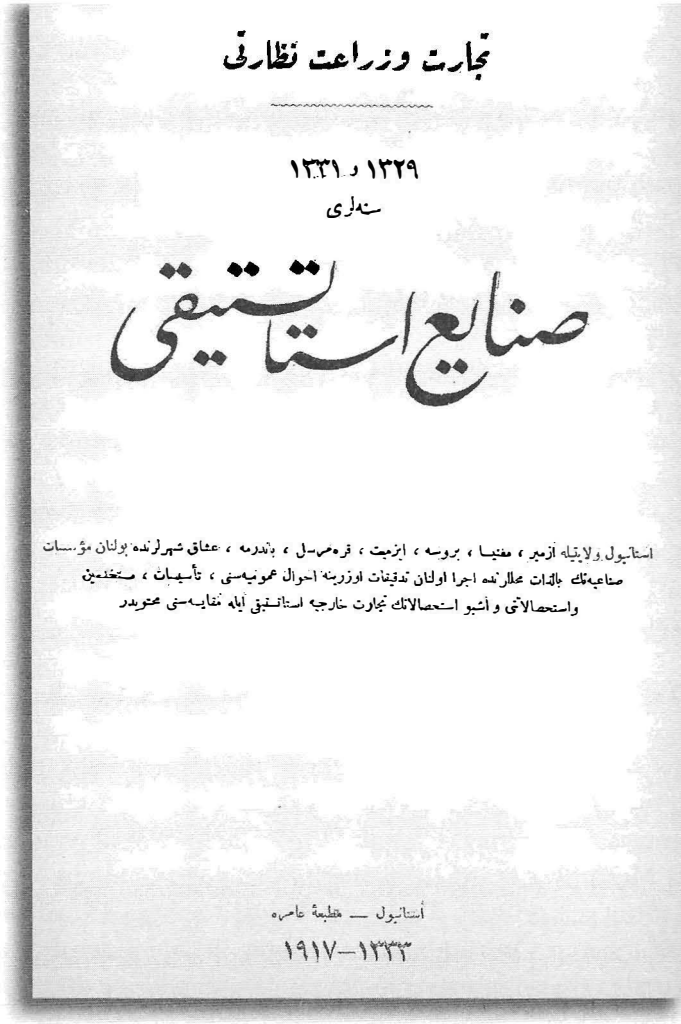
Cumhuriyet'le birlikte tütün tüketimi daha bir ivme kazanmış, Tekel devlet için önemli bir kazanç kapısı oluşturmuştu. Ekonomik gelişmeler, ulaşım kolaylıkları ve halkın satın alma gücünün yükselmesi yanı sıra makine ile üretilmiş düzgün sigaraların çekiciliği sigara sarımı yerine hazır sigara alımını özendirmişti. 1925-1930 yılları arasındaki beş yıllık dönemde sigara tüketimi genel tütün mamullerinin % 33,8'inden% 71,7'sine yükselmişti. Bu oran 1950 yılında % 86,1'e ve 1975'te % 94,3'e ulaşmıştı.

Türkiye'de işçi kesiminin giderek yoğunlaştı sektörlerin başında tütün geliyordu. Sigara tüketimi 1925'te 2.427 bin ton iken 1940'ta 10.072 bin tona yükselmişti. Tekel Genel Müdürlüğü artan talebi karşılamak üzere II. Dünya Savaşı'na kadar eski fabrikalarında sigara üretim ve paketleme makinelerinin sayısını arttırmış ve yaygın biçimde el imalatı olan birimlerinde makineleşmeye yönelmişti.

II. Dünya Savaşı ertesi büyük kapasiteli yeni bir fabrika kurulması için girişimde bulunulmuştu. 1948 yılında bir Amerikan firması ile anlaşmaya varılmış ve projeler bu firmaya yaptırılmıştı. Maltepe-Cevizli'de kurulmasına karar verilen fabrikanın arsası kamulaştırılmış, makine ve donanımı için bağlantı yapılmış, gerekli krediler sağlanmıştı. Ancak maliyet hususu ve talepteki öngörüler projenin bir süreliğine rafa kaldırılmasına neden olmuştu. Buna rağmen, bağlantısı yapılmış üretim ve paketleme makineleri getirtilerek eski fabrikalarda işletmeye alınmıştı. Tevsi edilen birimler bir süre daha talebi karşılamaya yetmişse de 1950'li yıllarda göç ve kırsal kesimde parasallaşma, gelir düzeyinin yükselmesi mevcut kapasiteleri zorlamaya başlamıştı. 1950'de 15.762 bin ton olan sigara tüketimi 1960'da 27.136 bin tona çıkmıştı. Böylece 1957 yılında Cevizli'deki fabrikanın inşaatına başlanmıştı.

1960 ertesi sigara sanayiinde yeni bir dönem açılmıştı. Bir yandan filtreli sigara üretim ve tüketimi artmış, diğer yandan sigara sanayiinde teknolojik değişikler giderek hızlanmıştı. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte Maltepe (Cevizli) Sigara Fabrikası'nın kuruluşunun tamamlanması ele alınmış ve fabrika 1969 yılında işletmeye açılmıştı.

İkinci Meşrutiyet'te işçi hareketlerinin en yoğun olduğu sektörlerden biri tütün sektörüydü. Tütün dış dünyaya açıldığı 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı'nın temel ihraç ürünlerinden biri olmuş ve kısa sürede yabancı sermayenin ilgi alanlarından birine dönüşmüştü. Tütün Rejisi ülkenin değişik yörelerinde fabrika ya da küçük ölçekte imalathane kurmuştu. Hürriyetin İlanı ertesi ilk hareketlenen işyerlerinden biri Cibali Tütün Rejisi Fabrikası oldu. Cibali Tütün Rejisi işçileri ücret artışı talep etmişler, % 50 zam almışlar ama bir kesim çalışanlar bunu yetersiz bularak % 100 artış talebinde bulunmuşlardı.[77] Farklı birimlerdeki çalışanların uyum içerisinde hareket etmemeleri sonucu iş akışı sekteye uğramış, ayrıca kimi çalışanlar işi bırakanlarca tehdit edilmiş, bunun üzerine Reji yönetimi fabrikayı kapatmak zorunda kalmıştı.[78] Ancak, işçiler işverenin kesin tavrı karşısında greve 14 Ağustos günü son vermek zorunda kalmışlardı. Bu arada tütün grevleri Cibali gibi büyük fabrikalar yanı sıra küçük ölçekli tütün ticarethanelerine de sirayet etmekte gecikmedi. Samsun yöresinde 1.500'ün üzerinde aile

تجارت وزراعت نظارتی

۱۳۲۹ و ۱۳۳۱

سنه‌لری

صنایع استاتیستیقی

استانبول ولایتیله ازمیر ، منیسا ، بروسه ، ازمیت ، قره‌مرسل ، بندرمه ، عشاق شهرلرنده بولنان مؤسسات
صناعیه‌نك بالذات محللرنده اجرا اولنان تدقیقات اوزرینه احوال عمومیه‌سی ، تأسیسات ، مستخدمین
واستحصالاتی و اشبو استحصالاتك تجارت خارجیه استاتیستیقی آیله مقایسه‌سی محتویدر

أستانبول — مطبعهٔ عامره

۱۹۱۷—۱۳۳۳

Ticaret ve Ziraat Nezareti 1329 ve 1331 Seneleri Sanayi İstatistiki - İstanbul vilayetiyle İzmir, Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel, Bandırma, Uşak şehirlerinde bulunan müessesat-ı sınaiyyenin bizzat mahallerinde icra olunan tetkikat üzerine ahval-i umumiyyesini, tesisât, müstahdemîn ve istihsalatı ve işbu istihsalatın ticaret-i hariciyye istatistiki ile mukayesesini havidir, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333-1917.

1329 [1913], 1331 [1915] Seneleri Sanayi İstatistiki'nde belirtildiğine göre, 1917 yılında Osmanlı topraklarında 117 sınaî kuruluş Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı'ndan yararlanıyordu. Bunların 63'ü İstanbul'da, 15'i İzmir'de bulunuyordu.

tütünden geçiniyordu. Ağustos ayının ortalarına doğru tütün ticarethanelerinde çalışan işçiler iş bırakmış, atölyelere kimseyi sokmamışlardı. 14 Ağustos günü yayınladıkları bir bildiri ile 12 kişilik yönetim kurulu olan bir sendika kurduklarını, gerek Reji Kumpanyası, American Tobacco Company gibi tüzel kuruluşların gerekse ticarethane sahibi özel kişilerin bundan böyle işçi taleplerini sendikaya bildireceklerini, sendikasız işçilerin atölyelerde çalışmalarına müsaade etmeyeceklerini ilgili mercilere duyuruyorlardı.

Samsun'da grevlerin baş gösterdiği ana işkolu doğal olarak tütündü. 1.500'ün üzerinde aile geçimini tütün mağazalarından sağlıyordu. Samsun tütün işçisi Ağustos ayının ortalarından itibaren greve gitmiş, mağazaların kapılarını tutmuşlardı. 14 Ağustos günlü bir bildiriyle bir sendika kurduklarını, 12 kişiden oluşan bir yönetim oluşturduklarını, tütün işçilerini altı grupta toplayarak ücretleri bu grupların becerilerine göre belirleyip pazarlığa oturacaklarını ilân etmişlerdi. Bundan böyle Reji ve American Tobacco dahil tütün işçisi talebinde bulunacak işletmelerin ve mağazaların muhatabı sendika olacaktı.[79] Ancak bir türlü uzlaşma sağlanamıyordu. Bir ara tütün mağazalarında işbaşı yapan tütün işçileri Eylül ayının ortalarında tekrar ücret artışı talebiyle iş bırakmıştı.[80] Tüccar ve ameleden oluşan bir komisyon kurulmuş, görüşmeler sonucu ameleye verimliliği ölçüsünde yevmiye ödenmesi kararlaştırılmıştı. Ancak amelenin bir kısmı, tütün bağcılarının Reji şirketinde olduğu gibi sınıflandırılmaya tabi tutulmadığını, bu nedenle bireysel verimliliğin belirlenemeyeceğini ileri sürerek işbaşı yapmamış, uzlaşmaya taraftar olanları da tütün mağazalarına bırakmamıştı. Bunun üzerine olay yerine bir Alaybeyi komutasında askeri birlik sevk edilmiş, grevci işçiler dağıtılmak istenmişse de muvaffak olunamamıştı.[81] Ekim ayı başlarında, Samsun'da bu sefer Reji amelesi Reji Nazırı'nın ücret artışına yanaşmayışı üzerine greve gitmişti. Samsun'da çıkan *Feyz* gazetesinin yazdığına göre, işverenin uzlaşmaya gitmemesi üzerine tütün işçileri Reji Nezareti önünde toplanarak nezaret memurlarından birkaçını dövmüşler, nezaret binasını taşa tutarak camlarını kırmışlar, "kalem odaları"na girip ellerine geçirdikleri defterleri yırtmışlar, paket şubesindeki tütünleri "ceplerine indirmişlerdi." Ertesi gün grev silahlı çatışmaya dönüşmüş, Reji Nezareti'nden ve grevci işçi saflarından atılan kurşunlarla nezaret binası çevresinde toplanmış halktan ikisi ağır olmak üzere sekiz-on kişi yaralanmıştı.[82] Mutasarrıf olay yerine bir tabur asker göndermiş, silahlı çatışmanın kışkırtıcıları hükümetçe aranmaya başlanmış, yakalananlar adliyeye sevk edilmişti. Olaylar ertesinde ortam kısmen yatışmış, tekrar masa başına oturulmuş, gündelik-

lere amelenin "ehliyet ve kabiliyetlerine göre," % 20 ile 25 arası zam yapılmış, bu suretle grev sona ermişti.[83]

Selanik, tütünde grevin gözlendiği diğer Osmanlı kentiydi. Kent'te iki tütün ticarethanesinde başlatılan grev, imalathane sahiplerinin amele ücretlerini % 30 arttırması üzerine son bulmuştu.[84] Keza Selanik Tütün Rejisi'nde greve son vermek amacıyla % 10, 20 ve 30 oranlarında ücret artışına gidilmişti. Grev 11 Eylül günü sona ermişti. Grevin son bulması üzerine işçiler bu kez patron lehine gösterilerde bulunmuş, iş uyuşmazlığında valinin çabalarını takdirle karşıladıklarını bildirmişlerdi.[85] 13 Eylül günü bu kez Kavala'da on iki bin tütün rejisi amelesi greve başlamıştı. Tütün mağazaları kepenk indirmiş, amele, bando eşliğinde, şehrin sokaklarını arşınlayarak gösterilerde bulunmuştu. Bu arada Reji hamalları da grevcilere katılmışlar, işlenmiş tütünlerin sevkıyatını durdurmuşlardı. Kavala tütün işçilerinin istekleri şunlardı: Ameleye Mart ayından Ağustos sonuna kadar 18 kuruş gündelik ödenmesi, yazın dokuz saat, kışın sekiz saatlik iş günü; işyerlerinde havalandırma tesisatı kurulması, tükürük kabı ve içecek temiz su bulundurulması; işyerlerinde sağlık nedenleriyle istiabından fazla amele çalıştırılmaması; helaların yeni usulde inşası ve her gün temizlenmesi; Avrupa'da olduğu gibi hükümetin nezareti altında bir komisyon kurulması ve bu komisyonun işyerlerini her hafta teftiş etmesi, şikayetleri dinlemesi.[86]

Birçok grevde olduğu gibi bu kez de İttihat ve Terakki Cemiyeti devreye girmiş, uyuşmazlıkta arabuluculuk görevini üstlenmişti. Ancak işveren gündeliklerin arttırılmasına yanaşmayacağını ama sağlık koşullarıyla ilgili bazı önerilerin kabul edilebileceğini bildirmişti. Tütün işkolu Osmanlı'da işçi yoğunluğunun görece yüksek olduğu bir sektördü. Öte yandan kamuya hizmet götüren bir işkolu olmaması nedeniyle tatil-i eşgâl mevzuatı kapsamı dışında kalıyordu. Bu nedenle bu işkolunda greve gitmenin yasal bir sakıncası yoktu. İleriki yıllarda da zaman zaman tütün amelesi işi bırakacak, örgütlenecek, muhtaç olanlara yardımda bulunacak, dayanışma grevine gideceklerdi.[87] Tütün Rejisi gibi Düyûn-ı Umumiyye de grevden nasibini alacaktı. 1 Eylül günü gazetelerde, İstanbul'da Düyûn-ı Umumiyye'ye ait Balıkhane ve müskirat amelesinin greve gidecekleri söylentileri çıkmaya başlamıştı.[88] 2 Eylül günü Kazlıçeşme debbağhane amelesi işi bırakmıştı.[89] Mahalli polis komiserliğinden Zaptiye Nezareti'ne grevcilerin çalışmak isteyenleri engelledikleri bildirilmiş, talimat istenmişti.

Başlangıçta gelişmelere seyirci kalan ya da arabuluculuğa çalışan hükümet Ağustos'un ikinci yarısından itibaren grevleri önlemeye yönelik zecri tedbirlere başvurmuştu. Nitekim 19 Ağustos günü grevlerle ilgili

ilk tutuklamalar başlamıştı. İstanbul rıhtım hamalları, diğer limanlarda olduğu gibi greve gitmiş, gümrüklerden mal ihracını durdurmuşlardı. Greve el koyan Zaptiye Nezareti on işçiyi tutuklamış, diğerlerini işbaşı yapmaya zorlamıştı. Tutuklamaların bir nedeni de greve gitmeye hazırlanan İstanbul kayıkçı ve mavnacı esnafına gözdağı vermekti. Nitekim Nezaretçe kendilerine gerekli "nasihatte" bulunulmuş, grevden kaçınmaları bildirilmişti. Aynı hafta, İstanbul'da yayınlanan gazetelerin mürettipleri Mürettibîn-i Osmaniye Cemiyeti adı altında bir sendika kurmuşlar ve Galata kesimi mürettipleri ücretlerini yetersiz bularak greve gitmişlerdi.[90] Ancak gazete müdürleriyle kısa sürede uzlaşma sağlanmış ve 20 Ağustos'tan itibaren gazeteler tekrar çıkmaya başlamıştı. Selanik'te grevler Osmanlı'nın bu kentteki son günlerine kadar devam etti. Mürettipler mevzuatın getirdiği grev yasağı kapsamı dışında kalıyordu. Nitekim benzer bir gelişme Selanik'te baş gösterdi. Ekim1911'de mürettipler greve gitmişlerdi. 23 Kasım 1911 günlü *Alemdar* gazetesi Selanik basınında mürettiplerin grevinin sürdüğünü haber veriyor ve bu nedenle gazete sahiplerinin birleşerek yayınlarını sürdürmek zorunda kaldıklarını kaydediyordu. Nitekim kentin ünlü iki Fransızca yayın organı *Progres de Salonique* ile *Journal de Salonique* tek bir başlık altında *Independant* adıyla çıkmaya başlamıştı. Kentin diğer iki gazetesi de birleşmişti.[91]

1908 grevleri toplu işçi çalıştıran hemen her işkolunda baş göstermişti. Dokuma fabrikaları bu işyerleri arasındaydı. Feshane-i Amire memur ve işçileri 23 Eylül günü greve gitmişlerdi.[92] Keza Selanik'te Gevgeli Boutet Kardeşler Kumpanyası ipek iplik atölyelerinde çalışan 200 işçi Eylül ayının ilk günleri işi bırakmışlardı.[93] Demiryolları, tramvaylar, limanlar, madenler de 1908 grevlerinden paylarına düşeni almışlardı. Kısaca grevler bir diğerini ateşliyordu. O günkü dille "terk-i eşgâller yekdiğerini veli ediyor"du. Şark Şimendiferleri, Anadolu Şimendiferleri, İdare-i Mahsusa, Şirket-i Hayriyye, Dersaadet Tramvay Kumpanyası, Reji amelesi, 1908 hareketinin gündeme getirdiği özgürlük ortamında birbiri peşi sıra greve gidiyor, Osmanlı toplumu neredeyse bir "genel grev" provası ile karşı karşıya kalıyordu. İttihat ve Terakki bu beklenmedik gelişmeler karşısında iktidar olma sorumluluğu ile "hürriyet" avazeleri arasında bocalıyordu. Bir yandan "hürriyet, müsavat, uhuvvet, adalet" şiarını bayrak edinirken öte yandan zabıtayı amele üzerine sürmek zorunda kalıyordu. Bu arada "kilometre teminatı" gibi yönetimin grev durumunda elini kolunu bağlayan taahhütleri vardı. Grevin faturası son kertede hükümete çıkıyor, işveren "kilometre teminatı" gereği gelirindeki açığı sözleşme gereği hükümete fatu-

ra ediyordu. Öte yandan ulaşım sektöründeki grevler tüccarı mağdur ediyor, dayanıksız mallarda bekleyiş telafisi olanaksız zararlara neden oluyordu. 1908 Devrimi'nin gerçekleşmesinde tüccarla olan ittifakı İttihat ve Terakki'yi ivedi önlemler almaya sevk etmişti. Grevlerin bir başka boyutu işi bırakanlar arasında dış ülkelerden gelen işçilerin başı çekmesiydi. Batı'da işçi hareketlerinin pratiğini yaşamış olan bu yabancı işçi güruhu Osmanlı topraklarında da "bilinç" örneği gösteriyor ve çoğu kez Osmanlı amelesini peşine takıyordu. Ergani Şirket-i Osmanisi grevini "ecnebî" dekovil hattı makinist ve işçileri başlatmış, "Kürt" ameleyi tatil-i eşgâle teşvik etmişlerdi. Bu arada grevci bir İtalyan makinist başından yaralanmıştı. Durumun vahameti üzerine şirketin vekili sadrazamı ziyaret etmiş ve hükümetten önlem almasını talep etmişti.[94]

Hükümet ister istemez grevlerin muhatabı olmuştu. Önce arabuluculuk denenmiş, bu tür girişimler sonuç vermeyince kolluk kuvvetleriyle grevler bastırılmıştı. Eylül sonlarına doğru Balya-Karaaydın Simli Kurşun Madeni amelesi iş bırakmış, şirket hükümete başvurarak çalışmak isteyen amelelerin greve giden amelelerce engellendiği bildirilmişti. Bu başvuru üzerine Dahiliye Nezareti'nce mahalline bir "memur" gönderilmiş, ameleye gerekli uyarıda bulunulmuştu. Hüdavendigar vilayetine çekilen telgrafta iş akışını engelleyen amelenin tahrikine meydan verilmemesi; isteyenlerin işlerine devamının sağlanması; bu tür girişimlerin zabıtaca önlenmesini talep edilmişti.[95] Bunun üzerine Karesi eski mutasarrıfı Mehmed Ali Bey Sadaretçe Balya'ya gönderilmiş ve amelenin "tatil-i eşgâle teşvik ve tahrik" edilişi nedeniyle tahkikata girişmişti.[96]

Bu arada işçi işveren uzlaşmaları sonucu gündeme gelen ücret artışları kısa sürede duyuluyor ve diğer işkollarında grevlere neden oluyordu. Grevlerin yayılmasında demiryollarının önemli bir rolü vardı. Demiryolları çalışanları sayesinde grev haberleri uzak mekanlara ulaşıyor, ülkenin dört bir yanında benzer girişimlere neden oluyordu. Ağustos ayının sonlarına doğru Zonguldak kömür madenlerinde grev çıkacağı söylentileri üzerine şirket müdürü Zonguldak'a gitmiş, grevin bir süre ertelenmesini sağlamıştı. Zonguldak madenlerinde çalışan makineciler ile amele, İstanbul'da şimendifer amelesiyle makinecilerinin ücretlerinin arttırıldığını haber alınca greve gitmişlerdi. 26 Eylül günü şirketin İstanbul'daki müdüriyetinin Zonguldak'tan aldığı telgrafta, maden cevherinin yıkanmasına mahsus mevki ile istasyon ve inşaathanenin iki gündür kapalı olduğu, makinelerin işlemediği, madende çalışan amelelerin işi bırakıp şehre indikleri kaydediliyordu. Bu durum üzerine

Nevşehir ganbotuyla Zonguldak'a giden şirket yetkilisi Kont Vitali ücret artışını kabul etmiş ve maden tekrar faaliyete geçmişti.[97]

Fırın İşçileri Grevi

Başlangıçta çok sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde baş gösteren grev dalgası, giderek daha küçük işyerlerine de sirayet etmişti. Bu tür işyerlerinin başında fırınlar geliyordu. İstanbul'un iaşesinde temel besin maddesi ekmekti. Bu nedenle fırınların İstanbul tarihinde ayrı bir konumu vardı. Devlet fırınları sıkı denetime tabi tutardı. Kadıların en sık ve titizce teftiş ettikleri esnaf fırıncılardı. Noksan ekmek işleyen fırıncı cezalandırılır, halkın gözü önünde ve sokakta çamura yatırılarak falakaya çekilirdi. Ahmed Cevad Paşa, *Tarih-i Askeri-i Osmanî*'de suçu tekerrür eden fırıncının tezgahının başında kulaklarından duvara çakıldığını kaydetmektedir. Evliya Çelebi abartılı üslubuyla *Seyahatnamesi*'nde İstanbul'da 999 fırın dükkanı bulunduğunu; bu fırınlarda 10.000 "neferat" çalıştığını yazmaktadır. Ordu esnaf alayında bu esnaftan söz ederken şu satırlara yer verir:

> Esnaf alayında arabalar üzerinde dükkanların kurup kimi hamurkârlık yapar, kimi pişirir, seyircilere ekmek üleştirirler. Üstü çörekotlu hamam kubbesi kadar ekmekleri de arabalar üzerinde camuslarla çeker götürürler, ama böyle büyük ekmekleri fırında pişirmek mümkün olmayıp yeri hendek gibi yarıp üstüne kül döküp dört tarafına ateş ederler, görmeye muhtaçtır.

Evliya Çelebi ayrıca yeniçeri ekmekçilerini kaydeder; bunların 300 nefer acemi oğlanları olduğunu söyler. Keza tarihlerde, 1756 Cibali yangınında, kentin dörtte birine yakın bir kısmı kül olurken 580 fırının yanmış olduğu kaydedilir. Bundan hareketle Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi İstanbul fırınlarının sayısını 2.000'in üstünde göstermektedir. Bu rakamlar kuşkusuz abartılı. Nüfusun en kabarık olduğu Meşrutiyet yıllarında fırın sayısı ancak 500'e yaklaştı.[98]

Osmanlı'nın son döneminde İstanbul'un fırınlarının sayıları hakkında sağlıklı bilgiler Şehremaneti'nce yayımlandı. 1919 yılı *İhsaiyyat Mecmuası*'na göre kentin dokuz belediye dairesinde 469 fırın vardı. Bu sayıya poğaça, börek, pasta ve simit fırınları da dahildi. Ancak Mütareke ve Millî Mücadele yıllarında İstanbul'un sekenesi azalmış, yangınlar ve benzeri nedenlerle fırın sayısı da bu doğrultuda düşmüştü. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında fırın sayısı 250'nin altına inmişti. *İstanbul Şehremaneti Mecmuası* kentin fırınlarında günde kaç ağız ekmek çıkarıldığını kaydediyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce günlük un sarfiyatı 5.000 ila 6.000 çuval arasındaydı. Savaş yıl-

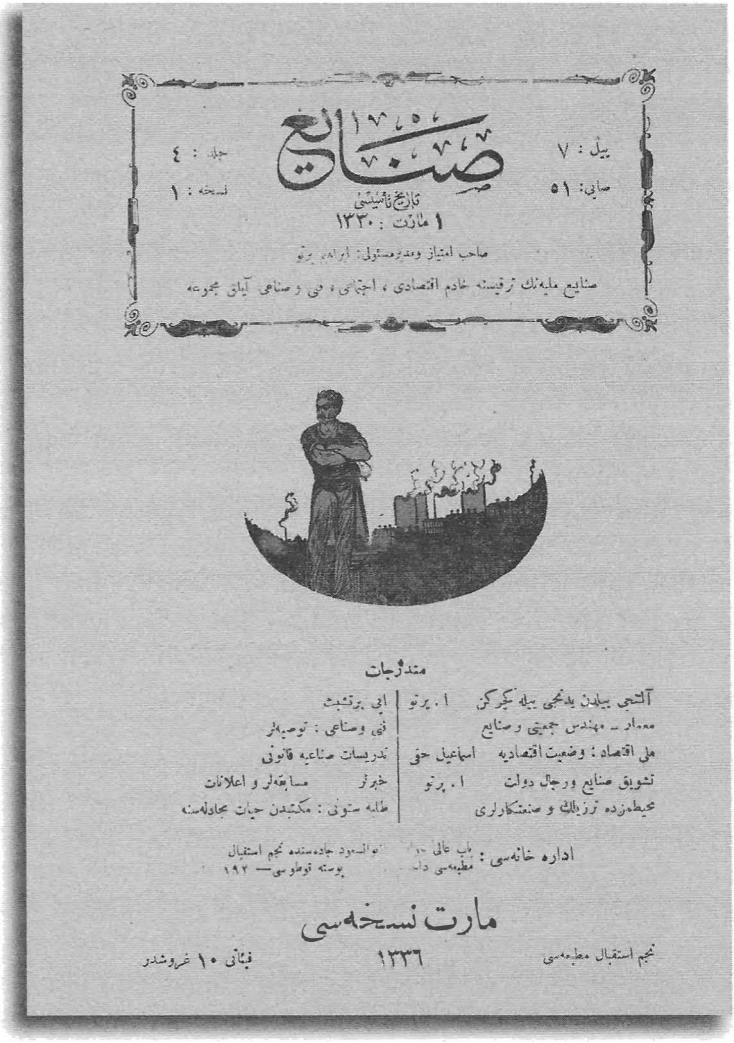
larında ve Mütareke'de bu miktar 3.500 çuvala inmişti. 1923 yılında 248 fırının günlük un sarfiyatı 3.333 çuval olmuştu. Mübadele ve göç sonucu bu miktar 3.000 çuvala kadar düşmüştü.

Osmanlı'da fırınlar sıkı bir biçimde denetleniyordu. Esnaf nizamnamelerinde fırınlar için düzenlemelere gidilir; "fırıncılar ekmeği çiy, kara, ekşi ve eksik işlemeyeler," "fırınlarda elekleri sık olup ekmekler kepekli olmaya" gibi yükümlülükler getirilmişti. Mevzuata göre fırın temiz tutulacaktı; una, hamura toz, toprak, çer, çöp düşmeyecekti; tezgahlar temiz tutulacaktı; fırın uşaklarının çamaşırı, eli ayağı temiz olacaktı. 19. yüzyılın ikinci yarısında çıkarılan en önemli fırın mevzuatı 12 Temmuz 1870 günlü Ekmekçiler Hakkında Nizamname'ydi. Bu nizamname Cumhuriyet yıllarında da uzun süre yürürlükte kaldı. Cumhuriyet döneminde ekmek narhı zaman zaman kalkmış gibi gözükmüşse de İstanbul'da ekmek üretimi her zaman belediyelerin yakın denetiminde sürdürülmüştü. Ancak ücretlere uygulanan narh zamanla tümden kalktı.

Osmanlı ekonomisinde birçok mal narha tabi idi. Bunların başında ekmek geliyordu. Belirli aralıklarla fiyat pusulaları çıkarılır, halka olanaklar ölçüsünde ucuz ekmek yedirilirdi. Fiyat pusulaları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gazetelerde ilân edilmeye başladı. 1863 başlarında Şehremaneti'nin ilân ettiği fiyat pusulasına göre ekmekçi esnafı ve simitçi ve börekçi esnafının ekmek fiyatları ayrı ayrı kaydediliyordu. Bu yıllarda genellikle iki tür ekmek üretilirdi: Has francala ve "adi nân-ı aziz." Simitçi ve börekçi esnafının ekmek fiyatı 10 para dolayından daha düşük tutulurdu. Bunun nedeni simitçi ve börekçinin fırını ekmek üretmek için yakmadığı, o nedenle maliyetinin ekmek fırınları kadar yüksek olamayacağı görüşüydü.

Börekçi ve simitçi fırınlarının mamulleri de narh kapsamına giriyordu. Bu fırınlarda bulunan mal türleri şunlardı: Yağlı poğaça, yağlı börek ve gözleme, katmerli yağlı çörek, yağlı simit, iyi tür susamlı simit, makarnalık ince simit, kaba çörek, tablekârın sattığı yufka ile İran Devleti tebaasının çıkardığı uzunca ekmek, tel kadayıfı ile yassı kadayıf, adi lokma, kaymaklı tek ekmek kadayıfı, kaymaklı çift ekmek kadayıfı, francala hamurundan ekmek kadayıfı. Fiyat pusulalarında fırın mamullerinin kıyye ve dirhemleri ayrıntılı bir biçimde kaydediliyordu.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında francalacı, pastacı, simitçi, börekçi, tatlıcı ve benzer esnafın faaliyetleri durdurulmak istendi; ellerindeki un stokları satın alınarak Fırınlar İdaresi'ne devredildi. Keza "ekmek narhı" gibi fırınlarda çalışanların ücretleri de narha tabi tutuldu. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ücretlerin Şehremaneti'nce belirlendiği belki de tek ser-

صنايع

بيل : ٧ — جلد : ٤
صايى: ٥١ — نسخه : ١

تاريخ تأسيسى
١ مارت : ١٣٣٠

صاحب امتياز ومدير مسئولى: ابراهيم پرتو

صنايع مليه‌نك ترقيسنه خادم اقتصادى ، اجتماعى ، فنى و صناعى آيلق مجموعه

مندرجات

آلتنجى بيلدن يدنجى بيله كچركن — ا. پرتو
معمار ـ مهندس جمعيتى وصنايع
ملى اقتصاد : وضعيت اقتصاديه — اسماعيل حقى
تشويق صنايع ورجال دولت — ا. پرتو
محيط‌مزده ترزيلك و صنعتكارلرى
ابى پرتشبث
فنى وصناعى : توصيه‌لر
تدريسات صناعيه قانونى
خبرلر — مسابقه‌لر و اعلانات
طالبه ستونى : مكتبدن حيات مجادله‌سنه

ادارهٔ خانه‌سى : باب عالى جـ... — مطبعه‌سى دا... — ...نه السعود جاده‌سنده نجم استقبال بوسته قوطوسى — ١٩٢

مارت نسخه‌سى

نجم استقبال مطبعه‌سى — ١٣٣٦ — فيثاغى ١٠ غروشدر

Memlekette işsizliğe mani olması lâzım gelen mercilerden biri de Sanayi Müdiriyet-i Umumiyyesi'dir. Maalesef bu merci de işsizliğe karşı hiçbir hareket-i fiiliye gösteremiyor. Bu müdiriyetin hazırladığı ve Mütareke'yle yaşıt bir "hafta tatili" layihası var. Bu layiha Nezaret ile Şura-yı Devlet arasında kayboldu, gitti. Bugünün şeraiti dahilinde saha-i faaliyeti pek mahdut olan Sanayi Müdiriyeti, kollarını bağlayıp duracağı yerde hafta tatilini ve çalışma müddetini takyid edecek bir kanun çıkarmış olsaydı işsizlerin büyük bir kısmı bugün iş bulabilecekti.

Sadık Ahi, "İşsizlik," *Sanayi*, sayı 58, 15 Kânûn-ı evvel 336, s. 112.

best işkolu fırınlardı. 1879'da saptanan ücretlere göre tezgâhtar 13 kuruş, pişirici 11 kuruş, hamurkâr 11 kuruş, kapakçı 8 kuruş, yardımcı 7 kuruş, çırak 5 kuruş alırdı. 1913 Temmuzu'nda ücretlerde cüz'i bir artış gözleniyordu: Tezgâhtar 15, pişirici 15, hamurkâr 15, yardımcı 10, çırak 7 kuruş ücret alıyordu. Savaş yıllarında ücretler de enflasyona paralel olarak arttı. 1921 Temmuzu'nda İstanbul fırınlarında tezgâhtar için 130, hamurkâr için 135, pişirici için 135, yardımcı için 85, çırak için 50 kuruş ücret belirlendi. Ayrıca gündelik bir buçuk kilo hesabıyla ekmek bedeli olarak 20 kuruş 10 para ödeniyordu. 13 Ağustos 1923 günlü "mesarif-i imaliyye düsturu"nda yevmiyeler şu şekilde yer alıyordu: Hamurkâr 140 kuruş, yardımcı 85 kuruş, tezgâhtar 130 kuruş, pişirici 145 kuruş, tezgâhtar muavini 60 kuruş, çırak 55 kuruş. Ayrıca ameleye ekmek bedeli 210 kuruş; gündelik adam başına 1,5 kilo ekmek veriliyordu.

İlân-ı Hürriyet ertesi fırıncı grevlerine gelince, Ağustos'un ilk günlerinde İstanbul'da fırın işçilerinin greve gidecekleri söylentisi dolaşmaya başlamıştı.[99] 15 Ağustos günü İttihat ve Terakki'ye başvuran İstanbul fırınları hamurcu, pişirici ve çırakları ücretlerinin arttırılmasını talep etmişlerdi. 22 Ağustos günü 150 fırın işçisi işi bırakarak topluca belediyeye gitmişler, yirmi günden beri ücret taleplerine bir cevap alamadıklarından yakınmışlardı. İttihat ve Terakki yetkili heyeti işçileri belediye avlusunda karşılamış, aşırı ücret artışlarının halkın zaruri ihtiyaç maddesi olan ekmek fiyatlarına yansıyacağını söylemiş, içlerinden birkaç kişiyi vekil tayin edip belediyeye fırın işverenleriyle görüşme masasına oturulmasını önermişti. Böylece on kişilik bir işçi temsilci heyeti seçilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyet üyelerinin arabuluculuğu sonucu işveren sendikası Hıbâzân Cemiyeti'yle uzlaşmaya varılmış, günde 57'şer kiloluk on çuval un işlemek şartıyla, hamurcu ve pişiricilerin gündeliği 11 kuruştan 20 kuruşa, yardımcılarınki 7 kuruştan 12 kuruşa ve çıraklarınki de 4 kuruştan 8 kuruşa çıkarılmıştı. İşveren sendikasının saptadığı bu ücretleri fırın sahiplerinin çok yüksek bulmaları üzerine tekrar masa başına oturulmuş ve bu sefer hamurculara ve pişiricilere 15 kuruş, yardımcılara 10 kuruş ücrette karar kılınmıştı.[100] Ancak işveren sözleşmede kabul ettiği ücretleri uygulamaya sokmamış, birkaç gün içersinde gündelikleri arttırılan amelelere yol vermiş, yerlerine dışarıdan ucuz amele getirmişti.[101] 16 Eylül günü 400'ü aşkın fırın işçisi belediyeye başvurarak haklarını aramışlar, ancak Emanet Kantar Müdürü Osman Bey, dört yüz kişilik bir kalabalıkla görüşemeyeceğini, aralarından temsilci seçip yollamalarını, diğerlerinin dağılmalarını işçilere ihtar etmişti. Fırın işçileri belediyeden, bir araya gelip kurdukları Ekmekçi

ve Amele Cemiyeti'nin belediyece işçiler adına taraf olarak kabulünü, Hıbâzân Cemiyeti gibi kendilerine de bir resmî mühür verilmesini, fırın işverenlerince talep olunacak işçi ve ustalarının Ekmekçi ve Amele Cemiyeti tarafından sağlanmasını talep etmişlerdi.

Bu arada ekmek narhı lağv edilmişti. Bu ekmek fiyatlarının serbestçe belirleneceği anlamına geliyordu. İktidar, fırıncıların bir araya gelip "sendika" kurmaları sonucu halkın temel besin maddesinin aşırı fiyatla satılmasını önleme çabası içersindeydi. Bu amaçla Şehremaneti Meclisi bünyesinde bir ekmek komisyonu kurulmuştu. Harbiye Nezareti fırınları aracılığıyla seksen bin çift, aynı şekilde alternatif fırınlar aracılığıyla düşük fiyatla ekmek temini yoluna gidileceği kaydediliyordu.[102]

Çalışan kesimin yeterince ayrışmadığı bir evrede grev dalgası esnafı da etkilemişti. Şehremaneti'nin başı özellikle Yeni Cami çevresinde baraka ve çadır kurarak faaliyet gösteren esnafla dertteydi. Alışılagelmiş yerlerinden çıkarılan esnaf ellerinde bayraklar olduğu halde Babıali önünde gösteride bulunmuşlardı. Sadrazam Şehremaneti Muavini Tevfik Bey'i çağırarak Yeni Cami esnafının münasip bir yere yerleştirilmesini buyurmuştu. Tevfik Bey durumu Evkaf Nezareti'ne bildirmiş, Nezaret de esnafa yüz yirmi adet dükkan yapılması için proje hazırlığına girişmişti.[103]

Bundan böyle grevler ve toplu gösteriler işçileri aşıyor yaşamın hemen her alanını kapsıyordu. Ekim ayı başında İstanbul tütün bayileri dükkanlarını kapatıp, ellerinde bayraklar, Babıali'ye gelmişler, aralarından üç kişilik bir heyet seçerek isteklerini bildirmek üzere Sadaret Müsteşarı Ziya Bey'e göndermişlerdi. Bayiler Reji idaresinin vermekte olduğu % 7,44 kârın % 20'ye çıkarılmasını, Reji idaresinin son zamanlarda muhtelif yerlerde açmış olduğu şubeleri kapatmasını, aralarında seksen adım mesafe olmadıkça yeni dükkan açtırılmamasını ve resmi makamlara ödenen ufaklık paraların % 20'sinin ayarı bozuk para olarak kabul edilmesini talep etmişlerdi. Zira Osmanlı'da hâlâ "zayıf akçe" diye bilinen ayarı düşük paralar tedavüldeydi ve esnafa bu paralarla da ödemede bulunuluyordu.[104]

Tütün bayileriyle Reji arasındaki uyuşmazlık sürgit devam etmişti. Birkaç ay sonra, 26 Ocak 1909'da, bayiler etrafa yapıştırdıkları bildirilerle Reji'ye karşı "grev ve boykotaj"a gideceklerini, on gün sonra Reji'den tütün mübayaa etmeyeceklerini ilân etmişler ve tütün tiryakilerinin sıkıntı çekmemek üzere şimdiden tedarikli olmaları konusunda uyarıda bulunmuşlardı. Reji bu ilânlar üzerine, olası saldırılara karşı önlem olarak depolarının zabıtaca korunması için Beyoğlu Mutasarrıflığı'na başvurmuş, mutasarrıflık da kolluk kuvvetlerine ge-

rekli önlemlerin alınması için emir vermişti.[105] Tütün bayileri Reji'den kendilerine bırakılan satış payının, o günkü terimiyle "bey'iyye" artırılmasını istiyorlardı. Nitekim bu taleplerini içeren dilekçelerini Meclis-i Mebusan riyasetine sunmuşlardı. Bu arada kepenk kapatmışlar, kentte tütün sıkıntısı çekilmişti. Bu durum karşında Reji bayilerle yapılan sözleşmelerin ihlal edildiğini ve karşı önlemleri almak zorunda kaldıklarını bir bildiri ile gazeteler aracılığıyla kamuoyuna duyurmuştu. Bu bildiriye göre boykota başvuran bayiler, kendilerine katılmayan meslektaşlarını tehdit ederek onların özgürlüklerine, "hürriyet-i şahsiyyeleri"ne tecavüz etmiş bulunuyorlardı. Reji İdaresi, tütün bayilerini yirmi dört saat içinde mağazalarını açınağa davet ediyordu. Grevde ısrar edenlere ise ileriki senelerde "bey'iyye tezkeresi" verilmeyeceği bildiriliyordu. Bu arada halka tütün ihtiyaçlarını karşılamak için Reji'nin değişik yörelerdeki depolarına, Beyoğlu, İstanbul ve Galata'da Spesialite adlı mağazaya başvurabilecekleri duyuruluyordu. Ayrıca seyyar satıcılara da kentin birçok yöresinde bayilerle aynı koşullarda tütün satacakları bildiriliyordu.[106]

Tütün bayileriyle Reji idaresi arasında sorunlar Selanik'te de baş göstermişti. Dükkanlarını kapatmakla tehditte bulunan bayiler Reji'ye üç maddelik bir talep listesi vermişti. İlki Reji'den istedikleri tür tütünü alabilmeleri, birinci sınıf tütün almaya mecbur tutulmamaları ile ilgiliydi. İkincisi yeni açılacak bayilere halen açık olanlara belirli bir mesafe uzaklıkta olmak şartıyla ruhsat verilmesi isteniyordu. Son olarak da farklı ayarda paralar, nakliye ücreti ve benzeri nedenlerle satışlardan elde ettikleri payın %1'i oranında artış verilmesiydi.[107]

Müstahdem, amele, memur gibi değişik adlarla kayda geçen, bugün topyekun işçi başlığı altında sınıflandırdığımız çalışan kesimin grevleri kamu kesimini de etki alanı içine almıştı. Yönetim çalışanların hoş görülmeyen her türlü icraatını grev olarak değerlendirmişti. Eylül ayı başlarında Makedonya ıslahat genel müfettişi Hilmi Paşa'nın Selanik telgraf idarehanesi memurlarından birine işten el çektirtmesi üzerine diğer memurlar dayanışma grevine gitmişler, telgraf idaresi çıkarılan memuru geri almak zorunda kalmıştı. Memurlar bununla da yetinmeyip olaylara sebep olan idarehane müdürü Edhem Efendi'nin görevinden alınmasını, aksi takdirde işbaşı yapmayacaklarını bildirmişlerdi.

Keza belediye işçileri de grev furyasına katılmışlardı. İstanbul Belediyesi Birinci Daire temizlik işçileri Eylül ayının son günü işi bırakmışlar, ellerinde bayraklar, Babıali'ye başvurup ücretlerine zam talebinde bulunmuşlardı.[108] 4 Ekim günü Altıncı Daire temizlik işçileri bir kez daha greve gitmişler, ücret artışı için Sadaret'e başvurmuşlar,[109] dilek-

leri Şehremaneti'ne havale edilmişti.[110] İlginçtir; tatil-i eşgâl mevzuatının grevlere getirdiği sınırlama nedense tanzifat amelesini kapsamamıştı. Nitekim üç yıl sonra Altıncı Daire tanzifat amelesi bir kez daha greve gitmişti. 21 Ağustos 1911 günü Altıncı Daire'de çalışan tanzifat amelesinin işi bırakması üzerine Şehremaneti ser müfettişi İbrahim Kadri Bey grev nedenlerini tahkik etmek üzere görevlendirilmişti.[111] Altıncı Daire tanzifat amelesi diğer dairelerde verilen maaşların kendilerininkinden daha yüksek olduğunu "Meşrutiyet ve Kanun-ı Esâsî'nin bahşettiği hürriyet ve müsavata istinaden" maaşlarının sair amele maaşları düzeyine çıkarılmasını talep ediyorlardı. Ortalıkta dolaşan söylentilerin gerçek olmadığını, kimseden greve gidilmesi konusunda teşvik görmediklerini vurgulayan işçiler daha önce de Altıncı Daire'ye birçok kez başvurduklarını, ancak "amele takımından olmalarına binaen" kimsenin kendilerini muhatap almadığını belirtiyorlardı. Ser müfettiş İbrahim Kadri Bey'le yapılan görüşmeler sonucunda işbaşı yapacaklardı. Ancak kırk sekiz saat içersinde talepleri karşılanmadığı takdirde tekrar greve gitmeye oybirliği ile karar verdiklerini kendisine bildirmişlerdi.[112]

Keza kente aydınlatma hizmeti veren gaz kumpanyalarında da grev görülmüştü. Beyrut Liman İşletmesi ve Beyrut-Şam-Hama Demiryolu Kumpanyası grevlerinin ardından Beyrut Gaz Kumpanyası Ekim ayının ikinci yarısında greve gitmiş, şehir üç gece karanlıklara gömülmüştü. İşçiler % 30 ücret artışı üzerine greve son vermişlerdi.

Önce İstanbul, İzmir, Selanik, Samsun, Beyrut gibi liman kentlerinde baş gösteren grevler giderek limanlarla yakın bağı bulunan adalara sıçramıştı. Bunlardan Midilli Adası da nasibini almıştı. Grevleri gümrük hamalları başlatmış, Rüsumat dairesi kapanmak zorunda kalmış, yerel ticaret büyük ölçüde etkilenmişti. Onları sabunhane ve zeytinyağı mağazaları işçileri, Ekim başlarında da terzi kalfaları ve çıraklar izlemişti. *Tercüman-ı Hakikat*'a göre "mahalli ticaret de bir hayli zarara duçar olmuş"tu.[113]

Hürriyetin ilânı ertesi işçi işveren çekişmesi yanı sıra tüccar ve üretici arasında baş gösteren uzlaşmazlıklar da "tatil-i eşgâl" olarak nitelenmişti. İstanbul'da yazmacı fabrikaları yanı sıra geniş bir nüfus geçimini küçük üreticilik düzeyinde yazmacılıktan sağlıyordu. Yazmacı tüccarı Mısır, Bulgaristan ve İzmir'de işçilere tülbendin topunu 20 paraya ve Mecidiyeyi 20 kuruşa verip işlettirdikleri halde İstanbul'daki esnafa tülbendin topunu 30 paraya ve Mecidiyeyi de 21 kuruşa veriyordu. Yazmacı esnafı Ekim ayının ilk günlerinde greve giderek tüccarın diğer yerlerde uyguladığı tarifeyi İstanbul'da da uygulamasını talep etmişti.[114]

Osmanlı'da grevlerin büyük çoğunluğu hizmet sektöründe gözlenmişti. Dokuma ve tütün dışında Osmanlı'da büyük ölçekli imalat sanayii hemen hemen yok gibiydi. Hatırı sayılır ölçekte imalathaneler arasında tuğla fabrikaları vardı. Grev bu fabrikalarda da baş gösterdi. Selanik'te Alatini Tuğla Fabrikası işçisi % 50 zam talebiyle Eylül ayının ilk günleri greve gitmişti.[115] Keza İstanbul'da Büyükdere tuğla harmanları işçileri ücretlerini yetersiz bularak grev kararı almışlardı. 10 Ekim günü grevci işçilerle işbaşı yapanlar arasında kavga çıkmış, birkaç işçi yaralanmıştı.[116]

Fransız Ticaret Odası ve Grevler

İşçi hareketlerinin giderek ülkenin dört bir yanına yayılması İttihatçı kadroları kısa sürede grevleri önleyici tedbirlere başvurmaya sevk etmişti. Bunda özellikle yerli ve yabancı ticaret odalarının etkisi büyüktü. İstanbul'da Fransız Ticaret Odası yayın organı *Revue commerciale du Levant*'da iki önemli makale yer alıyordu. Bu makaleler "Grevler" [Les greves] ve "Osmanlı Proletaryasının Hataları" [Les erreurs du proletariat ottoman] başlıklarını taşıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin grevleri önleyici kararlarını büyük bir övgüyle sayfalarına taşıyor, grevlerin ülkede hayat pahalılığına yol açacağını söylüyordu. Ücretlerde bir miktar artışa gidilmişti ama bu devam edemezdi. Zira Osmanlı işçisi Avrupa'daki meslektaşlarıyla karşılaştırılamazdı. Evet "Türk gibi kuvvetli" sözü darbımesel olmuştu. Ama Osmanlı işçisi hiçbir zaman bir İngiliz ya da Fransız işçisinin gücüne sahip değildi. Bu kısmen her iki tarafta beslenme kültürüyle açıklanabilirdi. Bir İngiliz işçisi bifteğini, birasıyla mideye indirirken, aynı proteini Fransız işçisi şarabıyla alırken, Osmanlı işçisi bir salkım üzümü ya da başka bir meyveyi ekmeğine katık yapıyor veya kısıtlı oranda zeytini bir bardak suyla tüketiyordu. Ancak, bu tür bir beslenme Osmanlı işçisine büyük bir enerji sağlayamazdı. Nitekim Osmanlı maden işçisi Fransız maden işçisinin yarı ücretini alıyordu. Ama üretim her iki ülkede de aynı düzeyde kalıyordu. Marmara'da bir tarım işletmesi tarlaların ekim sonrası saptan temizlenmesi için Fransızlardan, Hırvatlardan ve Osmanlılardan oluşan üç işçi grubu işe koşmuştu. Fransızlar beli ikiye katlanmış, burnu neredeyse yere değercesine sapları kökünden keserken Osmanlı işçisi sapları çoğu kez uzun bırakıyorlardı. Gün sonunda Fransız çalışanlar beş oranında bir araziyi temizlerken, Hırvatlar üç, Osmanlılar ise iki oranında bir arazide kalmışlardı. Fransız Ticaret Odası bu başarının nedenini Fransız işçisinin günde iki litre şarap tüketmesine bağlıyordu. Bu nedenle Osmanlı emekçisine 10 kuruş ödenirken, adalet Fransız işçisine 25 kuruş ödenmesini gerektirecekti. Bir başka örnek inşaat sektöründen veriliyordu. Bir inşaatta İtalyan ve Osmanlı Rum işçiler istihdam ediliyordu. İtalyan günde 35-40 kuruş dolayında kazanırken Rum işçiler ancak 15 kuruşluk iş görüyordu. Rum işçiler, İtalyanları örnek göstererek daha yüksek ücret talep ettiklerinde, işveren Rum işçilere görülen işe orantılı bir ücret önermiş, hafta sonunda ortaya konan işin 10 kuruşluk olduğu ortaya çıkmıştı. Gücü İngiliz ya da Fransız işçisinden daha düşük olmasının dışında Osmanlı işçisi daha sakardı. Bu da işverene ayrı bir maliyet getiriyordu. Tüm bu örnek-

ler Osmanlı ülkesinde yabancı işçilere daha yüksek ücret ödenebilmesi için gerekçe oluşturuyordu. Hamallar, mavnacılar Osmanlı limanlarında yüksek ücretlerle çalışıyorlardı. Bu böyle devam ederse bu limanların trafiği zarar görecekti. Nitekim örnek İngiltere'nin Gibraltar limanıyla Fransızların Alger limanıydı. Taşıma maliyetleri nedeniyle kömür ticareti Alger'den Gibraltar'a kaymıştı. Ticari çıkarların önceliği vardı. Bu nedenle Fransız Ticaret Odası Osmanlı işçilerini ücret talepleri konusunda uyarıyor, olur olmaz taleplerin işlerini kaybetmelerine neden olabileceğini söylüyordu. Öte yandan Osmanlı topraklarında şirketlerin birçoğu yabancı sermayeye aitti. Çalışanların aşırı talepleri bu tür sermayeyi kaçırtabilirdi. Bu ülkenin genel menfaatine aykırı düşerdi. Bu koşullar altında hükümet özellikle grev tahrikçilerinin peşine düşmeli ve çalışma özgürlüğünü sağlamaydı. Bu görevi yerine getirmezse, ülke en korkunç grevle karşı karşıya gelirdi. Bu da kapitalistlerin grevi [*celle des capitalistes*] olurdu.[117] Bu satırlar derginin Ağustos 1908 sayısında yer almıştı.

Bir ay sonra, Fransız Ticaret Odası yayın organı bu kez "Osmanlı Proletaryasının Hataları" başlıklı makalesini yayımlıyordu. Osmanlı proletaryası daha iki ay önceye kadar, yani Abdülhamid döneminde kölelikle baş etmek zorunda kalıyordu. O nedende grevin adını bile anamıyorlardı. Oysa Jön Türk Devrimi ertesi hukukun sınırlarını aşarak başkaldırmışlardı. Bu tavır onlara özgürlüğü bahşeden Jön Türklere kadirşinaslık gösterememelerine neden oluyordu. Özgür insanların hakları olduğu gibi ödevleri de vardı. Her ne kadar işçinin grev hakkı elinden alınamazsa da demiryollarında olduğu gibi, grev başkalarının özgürlüğünü kısıtlamamalıydı. Grevlerde güç kullanılarak başkalarının özgürlüğü ihlal ediliyordu. Nitekim demiryolu grevlerinde demiryolu güzergahında telgraf hatları susturulmuştu. Su depoları boşaltılması ve trenlerin raydan çıkarılması tehdidinde bulunulmuştu. İzmir'de istasyonlarda yangın çıkarılmıştı. Hamallar zorla limanları işgal etmiş, şirketlerin kendi araç gerecini kullanmasına mani olmuşlardı. Bunlar mülkiyete tecavüz olarak görülüyordu. Bireyler bu tür durumlarda suç işlemiş oluyor ve Ceza Kanunu'nca haklarında işlem görülüyordu.

Kimi durumlarda düşük ücretler nedeniyle greve başvurulmuş ve ücret artışına gidilmişti. Ama çalışanlar bu artışla yetinmeyerek sürekli talepte bulunma yoluna gidiyorlardı. Bu bir noktada şirketin karlılık oranını sıfırlıyordu. Bu koşullar altında işçiler "altın yumurtlayan tavuğu" öldürmüş oluyorlardı. Zira şirketin tek çözümü bu koşullar altında işi tatil etmek olacaktı. Öte yandan bir önceki makalede olduğu gibi bu makalede de Osmanlı işgöreninin Avrupa'daki emsallerinden

daha düşük ücret almaları son derece doğal olarak görülüyordu. Kısaca, yeni Osmanlı yönetimi devrimin ilk evresinde işçi hareketlerine belirli bir hoşgörü ile bakmışsa da artık hukukun hakim kılınması gerekiyordu. Bu konuda cesur davranılmalı ve gerektiğinde işçilere karşı her türlü güç kullanılmalıydı. Bu konuda hükümetlerin çekingenliği ve tavırlarındaki zaaf kendilerine çok yüksek maliyetler getirecekti.[118] Osmanlı hükümeti gecikmeksizin gerekli önlemleri almalıydı.

Dersaadet Ticaret Odası da farklı bir görüş serdetmiyordu. "Tatil-i eşgâl" üzerine *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*'nde yer alan Oda görüşünde Avrupa ve Amerika'da işçi sendikaları ele alınıyor, bu ülkelerde "politika manevracıları" ve benzeri "müfteri" insanların teşvik ve tahrikiyle gündeme gelen grevlerin en ileri ülkelerde bile fayda yerine daima sakınca doğurduğu kaydediliyordu. Osmanlı amelesi üstüne üstlük Batı'da olduğu gibi grev sırasında kendilerini koruyacak sendika ve yardım sandıklarına sahip değildi. Özellikle Osmanlı topraklarında sanayinin ve iktisadî durumun pek geri düzeyde olması nedeniyle ülkede grev hiçbir surette olumlu sonuç vermeyecekti. Bilgi düzeyleri, haklarını savunmada ve korumada kudretleri Osmanlı amelesinden kat kat üstün olan ve politika manevracılarının ve sair menfaatperest çevrelerin iğfallerine kolaylıkla kapılmayacakları aşikar olan Batı ülkelerindeki işçiler isteklerine yardımcı olacak ve grev süresince temel ihtiyaçlarını karşılayacak araçlara ve kaynaklara sahip oldukları halde grevlerden zarar görüyorlarsa Osmanlı gibi sınai kuruluşları, fabrikaları hemen hemen olmayan bir ülkede greve başvurmak gerek amele gerekse genel menfaat açısından kat kat sakıncalı olacaktı. Ülkede şirket ve fabrika tesisinin aşırı ölçüde gerek duyulduğu bir evrede sermaye sahibinin şevk ve gayretini kıracak durumlara yol açmak akıl kârı değildi. Yerli ve yabancı sermaye ile kurulacak sınai işletmelere müspet bir ortam yaratmak yerine işçi hareketleriyle onlara göz dağı vermek ülke menfaatleriyle bağdaşmazdı. İşgücü, tıpkı ticari emtia gibi arz ve talep kaidesine tabiydi. Osmanlı topraklarında fabrika, tezgah vesaire sınai işletme sınırlı ölçüdeydi ve bu nedenle Osmanlı amelesi ile gelişmiş ülkelerin işçileri karşılaştırılamazdı. Osmanlı'da şimdilik ameleye aşırı bir talep yoktu ve bu nedenle onların "değer"i de yabancı ülkelerinki düzeyinde olamazdı. Ücretleri de tabii aynı oranda düşük olacaktı. İşte bu gibi mülahazalarla çıkarılan grev mevzuatından da hoşnut olmamak olanaksızdı. Üstelik bu mevzuat Batı'dakilere oranda daha bir ameleden yana görünüm arz ediyordu. İngiltere'de bile kamu yararı ifa eden demiryolu, gaz, su vesair kumpanya işçilerinin kamu çıkarını ihlal edecek yollu hareketleri ve grevleri için "ağır cezalar" konmuştu.[119]

Patronlar ve Ameleler

Osmanlı ticaret odalarının görüşleriyle Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği politika büyük ölçüde örtüşüyordu. Nitekim Cemiyet'in siyasi programı açıklanırken "Patronlar ve Ameleler" için ayrı bir bölüm ayrılmıştı. İttihat ve Terakki'nin yayın organı *İttihat ve Terakki*, programın iş dünyasını ilgilendiren üçüncü maddesine 31 Ekim 1908 günlü 32. sayısında yer veriyordu. On üçüncü maddeye kadar siyasi sorunlar ele alınmıştı. On üçüncü madde ise doğrudan doğruya toplumsal ve iktisadi sorunlara değiniyordu. Bu sorunların başında ise 19. yüzyılda en geniş bir biçimde tartışılan "patron"larla "amele"ler arasındaki ilişkilerin cereyan tarzıydı. Bu sorunda Avrupa'da iki zıt fikir karşı karşıya gelmişti. Bunlardan ilki liberal o günkü adıyla "serbestî taraftarları"nın görüşüydü. Diğeri ise sosyalistlerin savundukları fikirlerdi. Liberallere göre patronlarla ameleler arasındaki ilişkilerde hükümetin yalnız genel çıkarlara taalluk eden alanlarda müdahalesi söz konusuydu. Sosyalistler ise hükümetin müdahalesini günden güne genişleterek geleceğe yönelik "iştirak binası" dedikleri ütopyalarını gerçekleştirmek için hazırlık yapıyorlardı. Bu ütopya bir anlamda komünist bir toplum anlayışıydı. Liberaller, her ne kadar çocukların ve bazı olağanüstü koşullarda kadınların çalıştırılması konusunda fabrikalarda sağlık koşullarına müdahale edilebileceğini savunuyorlarsa da günlük iş saati, gece çalışmanın caiz olup olmayacağı, tatil günleri yevmiye verilip verilmeyeceği gibi konularda devre dışı kalmaktan yanaydılar. Sosyalistler ise bilfiil patronlarla amele arasındaki ilişkileri en küçük ayrıntısına kadar tayin etmek ve tayinde "hak ve adaletten ziyade" amelenin menfaatini esas kabul etmek gerektiği görüşündeydiler. İşte bu nedenle Avrupa'nın birçok ülkesinde son zamanlarda düzenlenen ve kabul gören bu doğrultuda kanunlar patronları zora sokmaktan başka bir işe yaramamıştı. Yalnız günlük mesaî saatini değil, bazı sektörlerde asgari ücret dahi hükümetçe belirlenmişti. Bir uğraştan doğacak sorumluluk o uğraşın serbestçe icra edilmesini gerektiriyordu. Oysa bu tür kanunlar patronları kâr ve zararı kendilerine ait olmak üzere bulundukları girişimlerin maddi ve nakdi cihetlerine de müdahale ederek "serbestî"nin yok olmasına neden oluyordu. Bu koşullar altında sadece "sorumluluk" kalmış oluyor ki buna ahlâken de, iktisaden de cevaz verilemezdi.

Fabrika ve ticarethane sahipleri hükümete karşı olan yükümlülüklerinin üzerinde çalıştırdıkları işçilere karşı da ağır bir yükün altına sokulacak olurlarsa bulundukları girişime koyacakları sermayenin mutat

kazancını temin edemezlerdi. Bu durum kendilerinin cesaretini kırar, girişimden caydırır, ülkenin bundan böyle iktisadi gelişimi sekteye uğrardı. Evet, yüz yıl önce kimi haris ve menfaatperver patronlar yaptıkları suiistimallerle bu tür kanunların çıkmasına neden olmuş olabilirlerdi. Fakat o tarihlerden beri "ahlâk"ta müspet gelişmeler olmuştu. İşçilerin patronlara karşı sendikalar sayesinde elde ettikleri güç, sorunun şeklini değiştirmişti. Bugün artık hükümetlerin tarafgirane müdahalesi söz konusu değildi. Taraflar kendi çıkarlarına ait hususları bizzat aralarında karara bağlıyorlardı. Her sektörün gerekleri farklı olacağından, her konumun şartları değişebileceğinden bu gibi sorunlar için genel yasalar düzenlemek doğru olmazdı. İşçilerin çıkarlarını müdafaa edenler hükümeti yanlarına alarak işçinin gücünü inkar etmiş oluyorlardı. Oysa bugün patronun gücü neyse ameleninki de ondan aşağı kalmıyordu. Bilakis, kanunun gayrimeşru himayesi sonucu kimi ülkelerde patronlar amelelerin "istibdad"ına mahkum oluyorlardı.

İşte Avrupa'da çarpışan bu iki fikirden hangisi Osmanlı topraklarında tercih görecekti? Ülkede büyük sanayi, bayındırlık kurumları dışarıda tutulursa, hemen hemen yok raddesindeydi. Gerek mevcut olanlarda gerekse Jön Türk Devrimi'yle ihdas edilmiş olan yeni yönetim sayesinde kurulacak yeni şirketlerde, açılacak yeni işletmelerde, gerek patronların imtiyaz sahibi oldukları demiryolu, tramvay, elektrik, gaz ve benzeri şirketlerde, amelelerle patronların arasındaki ilişkiler hakkında fikir beyanında bulunmamak İttihat ve Terakki'nin programını eksik bırakmak anlamına gelirdi. İttihat ve Terakki bu hususta "sahih ve salim" olan liberalizmden, "serbestî politikası"ndan sapmamayı hem iktisadî kurallar hem de ülkenin genel ahvali açısından gerekli görüyordu. Bu nedenle siyasî programın ilgili maddesinde "amele ile patronların hukuk ve vesâif-i mütekâbilesini tayin edecek kanunlar vaz'ı teklif olunacaktır" satırlarına yer verilmişti.

Ahlâken, siyaseten, iktisaden her hak bir görev karşılığıydı. Hakkını talep eden kimse mutlaka karşılığı olan görevini de ifa etmek zorundaydı. Böylece ülkenin iki büyük sınıfı olma istidadını gösteren sermayedâr veya patron sınıfıyla amele sınıfının yanlış mülahazalar sonucu diğerine zararlı addedilecek çıkarlarının uzlaştırılması gerekecekti. Bu da tarafların karşılıklı hukuk ve görevlerinin belirlenmesiyle sağlanabilirdi. Şu son iki ay zarfında vuku' bulan bazı aşırı tavırların önünü almak için gerek grevler, gerekse sendikalara ait çıkarılacak mevzuatla amelenin yetki derecesinin neden ibaret olacağı gösterilecekti. Keza patron da yetkilerini aşarsa bu hareket de –ki bu tabii nakdi

bir tazminattan ibaret olacaktı– cezasız kalmayacaktı. Böylece her iki tarafta hukuk dairesinde kalacak, her türlü "tecavüz" sorumluluğu da beraberinde getirecekti. Yoksa bazı kimselerin talep ve iddia ettikleri şekilde aşırı bir siyaset takip edilerek sosyalizme adım atılırsa her zamankinden ziyade güven telkin etmek zorunda olunan sermayedârlara korku salınmış olunurdu.[120]

İttihat ve Terakki işçilerin isteklerinin "geçersizliğini" şu sözlerle ifade ediyordu:

> Bizde henüz ameleleri bir araya toplayacak bir içtimaî kuvvet, sendika kuvveti mevcut olmadığı için amele sınıfının dizginini tutmak kabil değildir. Programsız bir içtimaî sınıfın talepleri ise mantıksız, yalnız menfaat hissiyle dolu olacağı şüphesizdir. Filhakika amelelerimizin talep pusulaları içinde Avrupa'da eski sosyalistlerin bile birdenbire talep edemeyecekleri derecede şahsi ve mali maddeler görüldü. Bunların hali hazırda tatbiki gayr-ı kabil olduğuna dair söylenen sözler, dermeyan olunan müdafaalar, ameleler tarafından hiç dinlenmedi.[121]

Sonuç:

İttihat ve Terakki, kendi yayın organı *İttihat ve Terakki* gazetesinde sendikalar üzerine iki yazıya yer verecekti. Bunların ilkinde sendikanın ne olduğu açıklanıyor,[122] ikinci yazı ise uyarıları içeriyordu. Son günlerde baş gösteren ve birbiri peşi sıra patlak veren grevler ticari çevreler dahil Avrupa kamuoyunda Osmanlı topraklarında yalnız sosyalizm değil anarşizmin bile uygun ortam bulduğu şeklinde yorumlanıyordu. Ülkede sadece "avam sınıfı"nın bir başkaldırısından söz edilebileceği, ülkedeki cahil amele gürühunun henüz bu tür fikir hareketlerine kapılacak durumda olmadığı, ancak birkaç elebaşının peşinden gittikleri kaydediliyordu. İşçi kesimini doğru yola sevk etmek ancak sendikalar aracılığıyla olabilirdi. *İttihat ve Terakki* işçilerin "mantıktan yoksun" isteklerinin ancak sendikalar kanalıyla denetlenebileceği kanısındaydı. Fakat Cemiyet'in yayın organı sendikaların niteliğini de belirtmekten geri kalmıyordu: "Sendikalar için her türlü sosyalist emellerden kaçınmak kat'iyyetle lâzımdır. Hayatlarını ancak bu suretle muhafaza edebilirler"di.[123]

Ancak sosyalizmden uzak durmaları şartı konmuş olsa bile, işçi örgütlerinin kuruluşu Meclis-i Mebusan'da tepkiyle karşılanmıştı. Tatil-i Eşgâl Kanunu görüşülürken hükümet adına konuşan Adliye Nazır Vekili Ali Bey şöyle diyordu:

Tatil-i eşgâle sebep ne idi? Günde on altı saat, on sekiz saat çalışan adamlara altı kuruş, sekiz kuruş, bu gibi gayet ucuz, hiçbir adaletin, hiçbir insafın kabul etmeyeceği derecede ücretler verildi. Çünkü bu adamlar o işten ihrac edilse, yiyecek ekmek bulamazlar. İster istemez bu yükün altında ezilecekler. Bu yükün altında ezilmiş adamlardır. Bunlar hürriyeti anlamakla beraber, evvel beevvel insaniyyetin hukukunu istimâl ederek 'biz çalışmayız' diyorlar. Hangi ahkâm-ı şer'iyye bunları kabul edebilir? Hangi ahkâm-ı mantıkaya istinâden bir adamı cebr edebilirsiniz. Yok mutlaka sen bu fiyatla çalışacaksın diye cebr olunabilir mi? Pekalâ, demek ki, sosyalistlik esası buna müstenid oldukça, bunu 'müdhiş, muzır bir nazariyyedir' diye ortaya atmak esasen isabetli değildir.

Kirkor Zohrab Efendi, [Tatil-i Eşgâl Kanunu lâyihası üzerine Meclis-i Mebusan görüşmeleri] 80. ictima, 13 Mayıs sene 1325, [26 Mayıs 1909], *Takvim-i Vakayi*, 21 Mayıs 1325, no 230, s. 3-13.

Ben amele tanımam, sermayedâr tanımam, yalnız vatanımın menfaatini düşünürüm. Ben vatanımın, aziz vatanımın saadeti için sermayedârı da ameleyi de yekdiğeriyle telif edelim diye çalışıyorum (alkışlar). Binaenaleyh onları ayrı bir tarafa ve diğerini beri tarafa çekerim, yekdiğerine muarız olmasına çalışmam. Zaten bizim sendika teşkilinin yasaklanması hakkında kanun çıkarılmasını teklif etmemiz sadece ameleyi himaye maksadıyladır. Yoksa sermayedârları himaye maksadıyla değildir. Çünki sendikaların elinde amele, emin olunuz ki, esir olacaktır. Sendikalar esnaf loncalarından başka bir şey değildir.

Grevleri yasaklayan kararname meclisin toplanması beklenmeden, kanun-ı muvakkat şeklinde, 8 Ekim 1908 tarihinde yürürlüğe konmuştu. Öneri 9 Ağustos 1909 günü yasalaşacak, "kamu hizmeti" gören tüm kuruluşlarda, diğer bir deyişle demiryolları, denizyolları, tramvay, liman, rıhtım, havagazı, elektrik, su gibi yoğun işçi çalıştıran tüm işyerlerinde grev yasaklanacak ve bu işyerlerinde kurulan sendikalar kapatılacaktı.

BELGELER

Grevler ve Netâici -Grevler ve Sonuçları

İki ay evveline gelinceye kadar sahâif-i matbuata [basın sayfalarında] geçirilemediği için "grev" kelimesinin ne demek olduğunu pek çoklarımız bilmedikleri gibi grev dediğimiz halet yani terk-i eşgâl dahi mecburen gayrı vaki idi. Şimdi ise bütün gazetelerin birkaç sütununu grevler işgal ediyor. Bu grevciler tarafından dermeyan edilen metâlib meyanında muhikk [haklı], sezâvâr [uygun] kabul ve is'âf [isteği yerine getirme] bazı metâlib [talepler] gördüğümüzden bu hususta gayet teennî göstermek [dikkatli davranmak], itidâl ile hareket etmek şartıyla bu yoldaki teşebbüsleri az çok sükûn ile telakki etmiş idik. Halbuki işin rengi değişti. Grevler adeta bir illet-i müstevliyye hâlini alarak gittikçe tevsi-i daire-i sirayet etti. Sanki bir göreneğe tâbiiyyet ediliyormuş gibi her şirket müstahdemîni peyderpey tatil-i eşgâle kıyam etti. Yine tekrar edelim herkes hakkını tanıttırmağa tevessül salâhiyetini haizdir. Bunu münkir değiliz [inkar edemeyiz]. Fakat her hususta ifrata düşmekten tevakki edilmek [kaçınmak] lâzım geldiği misillu "grev" ittihadında bir takım temayülât-ı müfritaneye kapılmamak ve hele menfaatini takdir edemeyenler için bi-gayr-i hakk tatil-i eşgâle badi olacak surette numune-i imtisal olmaktan çıkarmak her ferde müterettib bir vazife-i cemiyettir.

Tatil-i eşgâl edenler bu hareketlere cidden muztarr kalmalarını mucib esbâbın başka türlü çare-i halli ve kanunen buna salâhiyetleri olup olmadığını düşünmeli; ondan sonra karar vermelidirler. Şu kadar ki yalnız bu kararı ittihaz etmek de kâfi değildir. Dermeyan edilmesi lâbüdd olan metâlibin memleketçe tahdid-i mazarratı neye mütevakkıf olunduğu da teemmül ve tezekkür edilmeli ve ondan sonra işe girişmelidir. "Grev" yalnız bir şirket ile müstahdemîni arasında mütehazzır bir ihtilaf olmakla kalmaz, bir memleketin bütün ahvâl-i iktisadiyyesi üzerine icra-i tesir eder. İşte bugün Anadolu Şirketi'ndeki tatil-i eşgâli ele alalım. Bu şirket müstahdemlerinin tatil-i eşgâli neticesi yalnız trenlerin, Kartal'dan Haydarpaşa'ya kadar işleyen trenlerin amed ü şedd edememesini, oralarda sakin memurîn ve esnafın işleri başına gelememesini mucib olmakla mı kaldı? Eskişehir'den dün sabah aldığımız telgrafi bervech-i âti derc ediyoruz:

İkdam gazetesi idarehanesine;

Elimizde biletle üç günden beri Eskişehir'de bekliyoruz. İçimizde bir takım fakir ve şayan-ı merhamet muhadderât [Müslüman kadınlar] vardır. Hükûmet lakayd davranıyor. Grevciler bir hakk-ı meşru'larını talep etseler bile bizim hukukumuza dokunmamak için Dersaadet, Konya ve Ankara'ya birkaç tren sevk etmeleri hamiyyet-i milliyye ve şeref-i hükûmet nâmına lâzımdı. Halbuki reviş-i hâl [durumun gidişatı] burada daha birkaç zaman kalacağımızı gösteriyor. Hamiyet namına tesrî'-i hareketimize [yola çıkışımızın çabuklaştırılmasına] Allah rızası için delalet buyurun.

Eskişehir'de üç yüz kişi namına
Hukuk Cemiyeti azasından Emin

Bunların içinde fakir ve şayan-ı hamiyet muhadderât var imiş. Şüphesiz bu yolcuların kısm-ı azamı iş güç sahibidir. Takib-i mesâlihden geri kalacaklar. Bunun sevkiyle şehrimizin muamelât-ı ticariyyesi de muhtell olacak. Diğer taraftan hattın güzergâhındaki havalide Dersaadet'e sevk edilmek üzere yetiştirilmiş bunca mahsulât vardır. Bunları İstanbul'a göndermek mümkün olamayınca mahsulât çürüyerek, eshâbı olan fukara elim bir hâle giriftar olacaktır.

Hülasa "grev" her gûna muamelât-ı kemali derece muntazam olan memleketlerde bile muamelât-ı ticariyye ve iktisadiyye üzerinde icra-i tesir eder. Henüz bir devre-i cedideye girmek üzere bulunan memâlik-i Osmaniyye'de bu tesirâtın daha ziyade daha müessir ola-

cağı şüpheden varestedir. Bundan maada memleketimizde mevcut müessesât-ı cesime-i sınaiyye hemen kamilen ecnebî sermayeleriyle vücuda gelmiştir. Demek ki grevler dolayısıyle itibâr-ı mâlimiz üzerinde dahi icra-i tesir ederek şirketlerin hisse senedâtını fiyattan düşürür, sermayedârânın emn [emniyet] ve itimadlarını ihlâl ve diğer müessesat ihdasına hâhişlerini [heveslilerini] kesr eder [caydırır]. Grevlere pişrev olanların hissiyyat-ı vatanperverânesine itmi'nan hasıl etmeğe vesîlecû bulunduğumuz [vesile aradığımız] için hareketlerinin hüsn-i niyyete makrûniyyetinden [yakınlığından] bir lahza şüphe etmemekteyiz. Grevin devamı hâlinde grevcilerin bu netâic ve tesirâtı pîş-i nazar teemmüle alıp almadıklarını teyide müteredded bulunduğumuz için mülâhazât-ı mesrûdeyi [ifade edilen düşünceyi] serd etmeye lüzum hissettik. Grevlerin böyle birdenbire sirayeti bu hususta bize hak verir sanırız. Husûsâ ki niyetleri pek samimâne ve hayırhâhâne olan grevcilerin arasına bazı efkâr-ı mahsuseye hâdim kimselerin dahi karışarak işi bir yandan alevlendirdikleri bile efvâh-ı nâsda [halk arasında] deveran ediyor. Biz bunlara vakıa inanmayız ancak biz inanmıyoruz diye halk dilini tutmaz, yine söyler. Böyle şeylerin söylenmesi memleket için her halde hayırlı olamaz. Ümid ederiz ki memleketimizin menâfiiyle beraber grevcilerin de selâmet-i fikr ve hareketleri için söylediğimiz şu samimâne sözlerimiz saikimiz olan hüsn-i niyyetle mütenasib bir hüsn-i telakkiye mazhar olur.

"Grevler ve netâici," *İkdam*, 16 Eylül 1908, s. 1.

***

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Grevlerini Değerlendirişi[124]

Grevler bir sürât-ı berkıyye [çarçabuk] ile yekdiğerini takib ediyor: Şimendiferler, tramvaylar, değirmenler, tütüncüler, pastacı, garsonlar, sigara kağıtçıları, derileciler... Bunlar şimdiye kadar görülüp işitilenlerdir. Müstahzır olanlar [hazırlananlar], henüz kuvveden fiile çıkamayanlar da başka. Bu teâkub-ı serî' bize gösteriyor ki tatil-i eşgâl eden ameleler ilk nida-i talebi çıkarınca karşılarında mutlaka bir cevab-ı kabul ve is'âf [birinin isteğini kabul edip yerine getirme] bulacaklarını zannediyorlar. Ve bu zan kendilerini bulundukları teşebbüsün ahvâl-i iktisadiyye ve maliyyesiyle kat'iyyen kıyas kabul etmeyecek metâlibâtta bulunmaya sevk eyliyor. Mesâil-i içtimaiyyenin asla mevzu-i bahs olamadığı devr-i sabıkta amelelerin daima kalblerinde boğmaktan başka bir şey yapmadıkları birçok şikayetleri biriktirdiğini tasdik ederiz. Fakat

bugün bütün o şikayetleri birden sahne-i münakaşaya atmak ve hepsi için umumî bir cevab-ı muvafakat istemek pek tîzreftârane [çabuk yürüyüşlü] bir hareket olmaz mı? Grevistlerin bayraklar ellerinde şarkılar dillerinde olarak şehirde dolaşmaları bir serbestî-i içtimaî'nin delili olmak haysiyetiyle iyidir. Fakat grevin müddet-i devamınca evde ekmek bekleyen efrâd-ı ailenin istifa-i ihtiyacâtı düşünülünce tatil-i eşgâlin daima bir endişe ile müterâfik [karışmış] olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Endişe-i ferda: Bundan kime bahsedeceğiz? Amelelere mi? Onlar terk-i eşgâl etmenin verdiği sermestî-i mahzûziyyetle [haz sarhoşluğuyla] yarını düşünmekten acizdirler; bir de kendi saylerine mutlaka ihtiyaçları olan kumpanyaların behemehâl metâlibât-ı vakıayı kabul edeceklerini zannederek kat'iyyen müsterih bulunurlar.

Bizde henüz ameleleri bir araya toplayacak bir kuvvet-i içtimaiyye, sendika kuvveti, mevcut olmadığı için amele sınıfının dizginini tutmak kabil değildir. Programsız bir sınıf-ı içtimaî'nin metâlibâtı ise mantıktan âri, yalnız hiss-i menfaatle mâlî [dolu] olacağı şüphesizdir. Filhakika amelelerimizin metâlibât pusulaları içinde Avrupa'da eski sosyalistlerin birdenbire talep edemiyecekleri derecede şahsî ve malî maddeler görüldü. Bunların hâl-i hazırda gayr-ı kabil-i tatbik olduğuna dair söylenen sözler dermeyan olunan müdafaalar, taraflarından hiç istimâ' [kulak verip dinleme] edilmedi. Tayin ettikleri hakemlere salâhiyet veremediler. Grevlerini Avrupa'nın her tarafında mer'i olan âdâta tevfiken ilân edemediler.

Hülasa en gayr-ı münasib bir zamanda en gayr-ı münasib şeraitle vuku' bulan bu grevler –bilhassa hayat-ı iktisadiyye nokta-i nazarından son derecede haiz-i ehemmiyet olan şimendiferler, beynelmilel şimendifer hatları grevleri– amele tensikâtının biran evvel icrası lüzumunu ihsas ettiriyor. Bu lüzuma riayeten icab eden vesaite tevessül etmelidir. Sendikaların teşekkülü patronları hiç korkutmamalıdır. Patronlar teşebbüslerinin ahvâl-i hazıra-i iktisadiyyesinin müsaid olduğu derecede ameleleri memnun etmekten imtina' etmemelidirler. Amelelere gelince: Taleplerinin hiçbir hakka, hiçbir esasa istinad etmeyen aksam-ı müfritesinden behemehâl feragat eylemeleri lüzum-ı kat'i tahtındadır. Bunu kabul etmedikleri, yine tatil-i eşgâle devam ettikleri takdirde demiryolları vücud-ı memleketin urûk ve a'sâbı mesabesinde olduğundan, bunların duçar-ı tevakkuf ve atalet olmasına bir millet asla razı olamıyacağından ameleler bilmelidirler ki hükûmet şimendifer taburlarından birini celb ederek trenleri bu vasıta ile işletecek ve hareket-i muzırranelerine açıkta kalmak suretiyle nedamet edeceklerdir. İtidalden ayrılmış olmanın cezasını da bu suretle çekmiş olacaklardır.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti gerek İstanbul'da, gerek İzmir'de, gerek Edirne'de, gerek Selanik'te grevlerin bir'an evvel inkıtâ'pezir olması için geceli gündüzlü çalıştı ve çalışmaktadır. Şehrimizin bazı mahâfilinde Cemiyet'in amelelere taraftar olduğu, ameleleri himaye ettiği yolunda bazı efkâr devran eylemektedir ki bunu şiddetle reddederiz. Cemiyetin nazarında patron, amele müsavidir. Bunların fevkinde bir şey varsa o da menfaat-ı vataniyye ve adalettir.

MODERNİTE, SEKÜLER DEVLET VE DEMİRYOLU GREVLERİ

Grev yalnız bir şirket ile müstahdemîni arasında mütehaddis bir ihtilaf olmakla kalmaz, bir memleketin bütün ahvâl-i iktisadiyyesi üzerine icra-i tesir eder. İşte bugün Anadolu Şirketi'ndeki tatil-i eşgâli ele alalım. Bu şirket müstahdemlerinin tatil-i eşgâli neticesi yalnız trenlerin, Kartal'dan Haydarpaşa'ya kadar işleyen trenlerin âmed ü şüd edememesini, oralarda sakin memurîn ve esnafın işleri başına gelememesine mucib olmakla mı kaldı? Eskişehir'den dün sabah aldığımız telgrafı bervech-i âtî ders ediyoruz

İkdam gazetesi idarehanesine;

Elimizde biletle üç günden beri Eskişehir'de bekliyoruz. İçimizde bir takım fakir ve şayan-ı merhamet muhadderât [Müslüman kadınlar] vardır. Hükûmet lakayd davranıyor. Grevciler bir hakk-ı meşru'larını talep etseler bile bizim hukukumuza dokunmamak için Dersaadet, Konya ve Ankara'ya birkaç tren sevk etmeleri hamiyyet-i milliyye ve şeref-i hükûmet nâmına lâzımdı. Halbuki reviş-i hâl [durumun gidişatı] burada daha birkaç zaman kalacağımızı gösteriyor. Hamiyyet namına tesrî'-i hareketimize [yola çıkışımızın çabuklaştırılmasına] Allah rızası için delalet buyurun.

Eskişehir'de üç yüz kişi namına Hukuk Cemiyeti azasından Emin
"Grevler ve Netâici," *İkdam*, 16 Eylül 1908, s. 1.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde demiryolu toplumsal yapının en dinamik unsurunu oluşturdu. Bu açıdan sektörde çalışanların bilinçlenmesinde de öncü işlevi gördü. Demiryolu Osmanlı için "modernite"yi simgeliyordu. Modernite ise işçi sınıfının doğuşuyla yakından bağlantılıydı. Demiryolu her şeyden önce geleneksel toplumsal dokuyu çözüyor, "uhrevilik"ten "dünyevi"liğe geçişi sağlıyordu. Demiryolu birçok yönüyle çağdaş değerleri ifade ediyordu. Nitekim demiryolu Osmanlı'da zaman ve mekan anlayışını kökten dönüşüme uğrattı. İslam kenti cami çevresinde oluşurken, demiryolu kasabanın yerleşim anlayışını değiştirdi. Kent ya da kasaba istasyona doğru yöneldi. İstasyon çevresi yoğunlaştı. Pazar istasyon çevresinde toplandı. Çarşı istasyonla bütünleşti. Bir başka deyişle tren istasyonu toplumu laikleştiren, sekülerleştiren bir öğe oldu. Camiye alternatif bir mekan yarattı. İstasyonun bundan böyle kendi "cemaat"i vardı.[125] "Ezanî vakit" diye bilinen günü beş namaz vaktiyle algılayan ve günbatımını saat 12 diye belleyen zaman kavramı demiryolu tarifeleriyle geri plana itildi. Alafranga saate, güneşin tam tepe noktada olduğu anı saat 12 diye gören "zevâlî vakit"e demiryolları ile geçildi.

Cumhuriyet'in ilk on yıllarında demiryolu politikası ya da o günkü deyişle "millî şimendifer siyaseti" "millî" politikaların başında yer aldı. Demiryolu birçok yönden çağdaşlığı, "modernite"yi simgeliyordu. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Türkiye'de döşenmeye başlanan demiryolları Cumhuriyet hükümetleri sırasında hız kazandı. 40'lı yılların sonlarına kadar ülke, yine o günün deyişiyle "demir ağlarla örüldü."

Üniter Devlet - Seküler Devlet

Cumhuriyet Türkiyesi'nin demiryollarına önem verişinin değişik nedenleri vardı. Kuşkusuz askerî strateji başta geliyordu. Üniter bir devlet ancak ülkenin dört bir yanının ulaşılabilir olmasıyla bağlantılıydı. Doğu Anadolu, demiryolundan yoksundu. Daha doğrusu dış siyasal dengeler nedeniyle Osmanlı döneminde bu yörelere demiryolu döşenmesi önlenmişti. 19. yüzyıldan beri ordu sevkıyatı demiryoluyla yapılıyordu. Rusya güney sınırlarını güvence altına almak için Osmanlı'nın Doğu Anadolu'da demiryolu döşemesini önlemişti. Demiryolu uzun

yıllar "düvel-i muazzama" arasında çatışma gerekçesi oldu. Son yıllarda birçok araştırmacı Almanların döşediği Bağdat Demiryolu'nu ve Amerikalıların Doğu ve Güneydoğu Anadolu için düşündükleri Chester Projesi'ni siyasal boyutlarıyla enikonu tartıştı.

Öte yandan demiryolu döşenmesi büyük ölçekte bilgi beceri ve yatırım gerektiriyordu. Bu nedenle Osmanlı demiryolları yabancılar tarafından yapılmış ve işletilmişti. Cumhuriyet daha kuruluş yıllarında demiryolunun önemini kavramıştı. Bu denli stratejik bir ulaşım aracı yabancı ellerde bırakılamazdı. Demiryolları kısa sürede millîleştirilmeliydi. Ayrıca yeni demiryolları döşenmeli ülkenin sınır boyları Ankara'ya bağlanmalıydı. Mali olanakların en kısıtlı olduğu bir evrede, Cumhuriyet'in ilk on yıllarında, Osmanlı'dan devralınan 4.000 kilometre demiryoluna bir 4.000 kilometre daha eklendi.

Stratejik kaygıların ötesinde ülke ekonomisinin kalkınması için de demiryolları öncelikli ulaşım aracıydı. Demiryolu iç pazarın ana arterlerini oluşturacaktı. Demiryolu sayesinde ülkenin dört bir yanıyla bağlantı kurulabilir, ülkenin iç pazarı bütünlenebilirdi. İki dünya savaşı arası ekonomik nedenlerle içe kapanan çoğu ülke kendi yağıyla kavrulmaktan başka çare bulamamıştı. Türkiye de bundan böyle dışa muhtaç olmaksızın yerel kaynaklarından ihtiyacını karşılamak zorundaydı. Buğdayını, şekerini, pamuğunu kendi üretecek, ülkeyi en azından "üç beyaz"da dışa muhtaç bırakmayacaktı. Öte yandan 30'lu yılların sanayi planlarıyla demiryolu güzergâhları arasında yakın bir bağ vardı. İki dünya savaşı arası özünde gizil bir "savaş ekonomisi" dönemiydi. Her türlü ekonomik karar stratejik kaygılarla alınıyordu. Sınaî kuruluşlar Anadolu'nun içerlek yörelerinde kuruluyor ve demiryolu ile pazarlara entegre ediliyordu. Karabük Demir Çelik Fabrikası ne kömüre ne de demire yanaşabilmişti. İki cevherin ortasında bir yerde fabrika kurulmuştu. Özellikle Doğu Anadolu için demiryolu ayrı bir anlam taşıyordu. Savaşlar sırasında Anadolu'nun hayvan varlığı büyük bir darbe yemiş, dörtte bir oranına düşmüştü. Besiciliğin geliştirilmesi için demiryolu şarttı. Erzurum yaylalarından Trabzon'a sevk edilen hayvan sürüleri uzun yürüyüşlerle telef oluyordu. Nitekim demiryolunun önce Sivas'a, ardından Erzurum'a varışı büyük bir coşkuyla karşılandı.

Ancak tüm bu gerekliliklerin ötesinde demiryolunun bir de simgesel önemi vardı. Demiryolu gittiği yöreye "Cumhuriyet"i, "Devlet"i götürüyordu. Demiryolu döşenen yöreye Ankara'nın iktidarı ulaşmış oluyordu. Her yeni istasyon Cumhuriyetçi söylemin güçlenmesine vesile oldu. Cumhuriyet demiryolu ile görünür oldu; kitlelere ulaştı.

"Ezanî"den "Zevâlî"ye Geçiş

Demiryolu bir anlamda o gün için "modernite"ydi. Geleneksel toplumsal dokuları çözüyor, "uhrevilik"ten "dünyevi"liğe geçişi simgeliyordu. Demiryolu birçok yönüyle çağdaş değerleri ifade ediyordu. Nitekim demiryolu Türkiye'de zaman ve mekan anlayışını kökten dönüşüme uğrattı. "Ezanî vakit" diye bilinen günü beş namaz vaktiyle algılayan ve günbatımını saat 12 diye belleyen zaman kavramı demiryolu tarifeleriyle geri plana itildi. Alafranga saate; güneşin tam tepe noktada olduğu anı saat 12 diye gören "zevâlî vakit"e demiryolları ile geçildi. Tren kalkış ve varışlarındaki dakiklik, demiryolunun ulaştığı coğrafyalarda günü yirmi dört saate bölen, hava kararması ve aydınlanmasıyla ilişkisi olmayan bir zaman anlayışını zorunlu kıldı. Demiryolunun Türkiye'ye gelişiyle birlikte insanlar çifte "zaman"la yaşamaya başladı. Tıpkı eğitim, adalet ve benzeri düzenlemelerde olduğu gibi bir boyutu İslam, diğer boyutu Batı olan bir ikilem demiryoluyla "zaman"a da sirayet etti. Mektep-medrese yanında rüştiye-idadi; din esası üzerine kurulu şer'î mahkemeler yanında nizamî mahkemeler ne tür bir yeniliği simgeliyorsa, "ezanî vakit"le günü yirmi dört saate bölen "zevâlî vakit" aynı işlevi görüyordu. Keza, kurulduğu evrede kalkış zamanı tarifelerde "ikindi vakti," "akşamüstü" terimleriyle yer alan Şirket-i Hayriyye vapurları dakik olma gereği duydular.

Çağdaşlık, zamana duyarlılığı gerektiriyordu. Tren dakik olmalıydı; vapur dakika ile kalkıp varmalıydı. Saat kavramı bundan böyle dakika ile takviye edilmişti. Özellikle demiryollarında geliş gidişin tek hat üzerinden gerçekleştirildiği düşünülürse bu dakikliğin demiryolu yönetimlerince ne denli önemli olduğu ortaya çıkıyordu. Demiryolunun uğradığı yörelerde kısa sürede "zevâlî" saate geçildi.

Ancak bu geçiş sancılı oldu. Zamanda ikilem sorun olmakta gecikmedi. Ülkenin dört bir yanındaki farklı "gün batışı," günümüzde iftar vakitlerindeki farklılıklar gibi birkaç kilometrelik mesafelerde bile saati farklı kılıyordu. Bu doğal olarak dakiklik gerektiren kimi alanlarda karmaşaya neden oldu. Ordu bünyesinde savaş alanlarında harekât planlarını olumsuz etkiledi. Balkan Harbi'nde yenilginin nedeni bu farklı zaman anlayışına bulundu. Harekât, komutanların zaman anlayışına göre değişiyordu. Komutanlar uyum içersinde davranamıyorlardı. Nitekim Balkan Harbi'nin ikinci evresinde ordular "ezanî vakti" bıraktı. Komutanlara bundan böyle "zevâlî vakit"i kullanacakları emrolundu. Cumhuriyet'le birlikte gündeme gelen devrimlerden biri laik bir toplum inşa sürecinin bir parçası olarak "zevâlî" vakit oldu. Ülkenin dört

bir yanında çağdaş zaman anlayışı hakim kılındı. Demiryolu ile başlayan zamanın dönüşümü Cumhuriyet'le birlikte bir "inkılap" niteliği kazandı.

Demiryolu Türkiye'de zaman kavramını değiştirirken onun mekanını da genişletiyordu. Toplumu "dünyevi"leştiren etkenlerden biri yine demiryoluydu. Tren ufkun ötesini simgeliyordu. Kasaba, şehre bağlandı; şehir başkente, ülke dış ülkelere. Osmanlı nüfusunun büyük bir çoğunluğu köyünün ya da kasabasının dört beş kilometrelik çevresi ile yetinirken şimdi birkaç saat içersinde onlarca kilometre ötelere ulaşabilme olanağına sahip olmuştu. Nüfus hareketlilik kazanmış, yöre insanı kimi ihtiyaçlarını yöre pazarları ötesinde, şehirden karşılıyordu. Pazarı genişleten demiryolu idi. Tren seferleri pazara etkinlik getirmiş; geçimlik ekonomileri çözmüş; insanlara para ekonomisinin üstünlüğünü kanıtlamıştı. Bundan böyle demiryolu ile parasallaşma uyum içersinde gidiyordu. Dolaşımdaki para demiryolu ile birlikte artıyor; paranın ayrıca dolaşımı da hızlanıyordu. Tren seferleri ile Anadolu insanı "ahret"in ötesinde "dünyevi" hazlar peşinde koşmaya başlamıştı.

Demiryolunun "modernite" simgesi oluşunun bir başka kanıtı istasyon anlayışıydı. Demiryolu istasyonları kamusal alan anlayışına da farklı bir bakış getirdi. İstasyon bir çekim odağı olmuştu. Kasaba insanı, büyük bir ahenk içinde çalışan demir yığınını görmeye istasyona gidiyordu. İstasyon bir cazibe merkeziydi. Zamanla istasyon caminin çevresinde oluşan kamusal alana rakip çıktı.

Kentin Odağı: Camiden İstasyona

Osmanlı'da "İslam" kentinin odak noktası cami idi. Caminin iç avlusu ve dış avlusu kamusal alanı simgeliyordu. İktidar odağı cami mekanı ile yakından bağlantılıydı. Cami imamı yörede "uhrevi" olduğu kadar "dünyevi" bir işlev görüyordu. Dinle devlet iç içe geçmişti. 19. yüzyılda gerçekleştirilen idari reformlarla cami imamının iktidarını yöreye atanan kaymakam paylaşmıştı. Demiryolunun kasabaya gelişiyle bu kez yeni bir kimlik daha ortaya çıkıyordu. Oturduğu mekanla, giyimi kuşamıyla, düzenli aylık maaşıyla ve de "şapka"sıyla istasyon şefi yörede "dış dünya"yı simgeler oldu; saygı gördü.

Demiryolu istasyonları belki de birçok yörede hükümet binalarından da daha düzgün kesilmiş taşlardan inşa ediliyordu. Modern yapı anlayışı demiryolu istasyonları ile birlikte yöreye ulaşıyordu. Kapısı, penceresi düzgün, müstahkem inşaat cezbedici bir görünümdeydi. Durağan bir toplumdan devinime, harekete geçilirken demiryolu kadar bu dönüşüme destek çıkan başka bir maddi ortam düşünülemezdi.

Demiryolu, tren hareket demekti. Tren katarı anlık bir görüntüydü. Gelip geçiyordu. İlk kez bir film şeridi gibi insanların görüntüyü yakalayıp belleklerine nakşetmeleri trenle mümkün olmuştu.

Demiryolu eşyanın yapısını da dönüşüme uğrattı. Sanayi çağı öncesi insanı, taşı toprağı, odunu, keresteyi biliyordu. Ama bu devasa, uzayıp giden, hareket eden nesne demirdendi. Kırsal kesime "demir çağı"nı demiryolu sokuyordu. Belki de karasabandan demir pulluğa yönelim demiryolunun bir telkiniydi; demirle bu tür bir ünsiyet peyda etmenin sonucuydu.

Demiryolu bu nedenle seyirlikti. Trenin geçişi kırsal kesimde beklenir, gözlenir olmuştu. Yöre insanı bacasıyla dumanıyla, tiz düdüğü, istim sesiyle gelip geçen bu demir yığınını her gün özlemle bekliyordu. Zamanla istasyon etrafı "tenezzüh" mekanına dönüştü. Kahveler, çayhaneler trenin geçişini seyreyler oldu. Gar lokantaları varlıklı zevatın uğrak yeriydi. Akşamcı taifesi rakılarını gar lokantasında yudumladılar. Kısaca İslam kenti cami çevresinde oluşurken, demiryolu kasabanın yerleşim anlayışını değiştirdi. Kent ya da kasaba istasyona doğru yöneldi. İstasyon çevresi yoğunlaştı. Pazar istasyon çevresinde toplandı. Çarşı istasyonla bütünleşti. Bir başka deyişle tren istasyonu toplumu laikleştiren, sekülerleştiren bir öğe oldu. Camiye alternatif bir mekan yarattı. İstasyonun kendi "cemaat"i vardı. Günlük alış veriş için istasyon çevresine iniliyordu. İstasyon yoğunluğu, kitleyi simgeliyordu. Tren saati yaklaştıkça istasyonun kalabalığı artardı. Kasaba sekenesi istasyonda birbirini görür olmuştu. Oysa o zamana kadar namaz vakti, kasabanın haftalık pazarı, ya da yıllık panayırı dışında bu tür birliktelik ender görülürdü. Tren vakti ülkenin o güne kadar görmediği düzenli bir hareketlilik getirdi. Türkiye'de demiryolları kasaba kültürünü köklü dönüşüme uğrattı.

Rumeli Demiryolu Kumpanyası Grevleri

İşte modernitenin bir göstergesi olan demiryolları çalışanların sınıf bilinci geliştirdikleri bir alana dönüşmekte gecikmedi. 1908 Devrimi'yle birlikte demiryolları emeğin mücadelesi sürecinde başı çekti. Giderek Osmanlı topraklarının dört bir yanını saracak olan demiryolu grevleri 28 Ağustos günü İstanbul'da, Şark Demiryolu Kumpanyası işyerlerinde başlamıştı. Kumpanyaya bağlı Sirkeci Şimendifer Fabrikası amelesi 28 Ağustos sabahı greve gitmiş, ancak ücretlerinin arttırılacağı, şirket tarafından vaat edilmesi üzerine işbaşı yapmışlardı.[126] Aynı gün şirketin başka bir işyerinde, Yedikule Şimendifer Fabrikası'nda, usta ve ameleden oluşan 200 kişilik bir grup fabrika önüne bayrak çekip, kapıları

tutmuşlar, ücret artışı talebinde bulunmuşlardı. Bu arada çalışmaktan yana olan işçileri de içeri koymamışlardı. Bu arada grevi kırmak isteyen Alman ustabaşı Burger kapıdaki işçilere tabanca çekmiş, ancak işçiler Burger'i etkisiz hale getirmeyi başarmışlardı.[127] Durumun Zaptiye Nezareti'nce öğrenilmesi üzerine, Samatya Komiserliği'ne greve el koyması ve fabrikanın faaliyete geçmesinin sağlanması bildirilmişti. Olay yerine gelen zabıta, Mehmed, Aleko, Hasan ve Mihran adlarında dört işçiyi tutuklamış, silah çeken ustabaşı ise yabancı uyruklu oluşu nedeniyle serbest bırakılmıştı.[128] Aynı gün İstanbul zabıtasının Filibe'den İstanbul'a gelen ve işçileri greve teşvik eden Şark Demiryolu Kumpanyası'na mensup Muradyan adlı bir memuru aradığı söylentisi çıkmıştı.[129]

Şark Şimendiferi ve Selanik-İstanbul iltisak hattı amelesinin 31 Ağustos sabahı yolcu trenlerinin hareketini engelleyeceği ve gösterilerde bulunacağının öğrenilmesi üzerine 29 Ağustos günü jandarma kumandanı ve polis müdürü, polis ve jandarma birlikleri yanı sıra 60 kadar askerle istasyonları kuşatmış ve greve gidilmesini önlemişti.[130] Ancak aynı gün Şark Demiryolları grevi Üsküp'te başlamış, gardöfrenlerle makasçılar grev kararı almışlar, yük trenlerinin hareketi engellenmişti. Grev kısa sürede Selanik-Dedeağaç hattına atlamış,[131] onu Demirkapı-Mitroviçe, Üsküp-Zibevce ve Selanik-Manastır hatları izlemişti.[132]

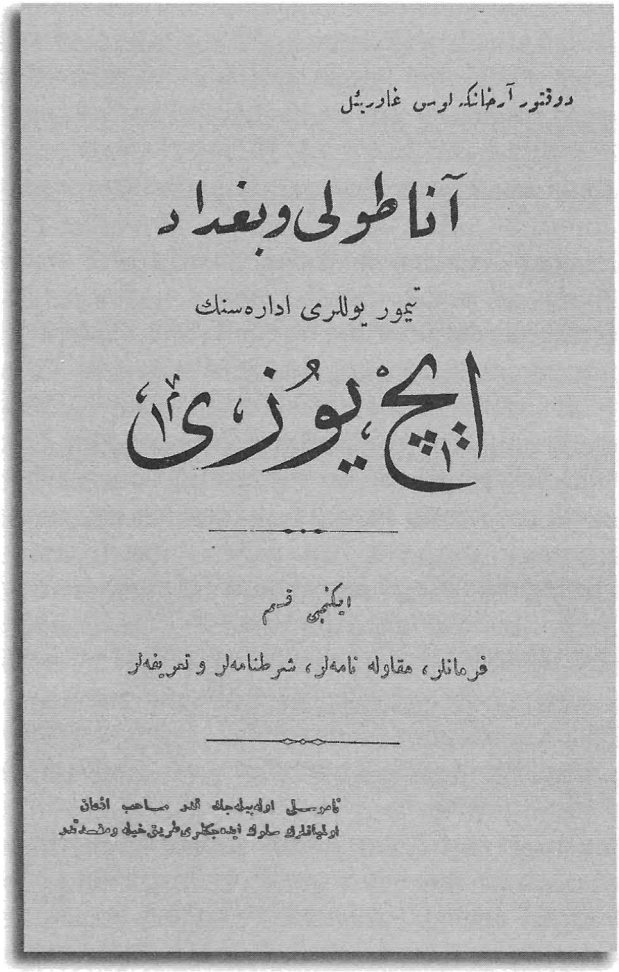
Rumeli Demiryolu Kumpanyası işçi temsilcilerinden 400 kişi 6 Eylül günü Sirkeci'de, istasyon karşındaki birahanede toplanmış, kendi aralarında kulüp diye tanımladıkları İstanbul, Selanik ve Filibe sendikalarının birleştirilmesine, sendikanın başkanlığına Yağlıkcıyan Efendi'nin getirilmesine karar vermişlerdi. Bu toplantı sırasında şirketten taleplerini ayrıntılı bir biçimde tespit etmişlerdi. Her şeyden önce günlük çalışma süresinin sekiz saate indirilmesi gerekiyordu. Şirket bünyesindeki "hademe"nin ve özellikle katarlarda çalışan memurların yetersizliği nedeniyle demiryolu çalışanları gece gündüz ayırt edilmeden günde on altı, on yedi saat çalışmaya mecbur kalıyorlardı. Bu nedenle kumpanyanın memur sayısını artırması gerekiyordu. Çalışanlara Avrupa demiryolu kumpanyalarınca geçerli olan nizamname uygulanmalıydı. Bu arada kumpanyanın ünlü siması Baron Hirsch'in eşi vasiyetnamesinde şirket çalışanlarına dağıtılmak üzere bir milyon Frank bırakmıştı. Şirket bu meblağı çalışanlar için kurulmuş olan emekli sandığına yatırmıştı. Çalışanlar ise bu meblağın vasiyetnamede belirtildiği gibi kendilerine dağıtılmasını istiyor ve emekli sandığına kumpanyanın sermaye yatırması gerektiğini söylüyorlardı. Bu arada Balkanlar'daki

başkaldırılar sırasında asker nakliyatında görev almış şirket memurlarına dağıtılmak üzere hükümet on yedi bin lira tahsis etmişti. Bu meblağın da ilgili kişilere dağıtılması istekler arasındaydı. Talepler arasında emekli sandığına, o günkü adıyla tekaüt sandığına katılımın koşullarının iyileştirilmesi yer alıyordu.

13 Eylül günü demiryolu işçileri aniden greve gitmiş ve Sirkeci istasyonu karşısındaki bahçede toplanmışlardı. Bu oldubitti karşısında Yağlıkcıyan Efendi toplanan güruha seslenerek bu tür bir davranışın uygun olmayacağını, öncelikle kumpanyaya taleplerin bildirilmesi gerektiğini, şayet talepler karşılanmadığı takdirde işi bırakmanın uygun olacağını söylemişti. Bunun üzerine ortak talepler saptanmış, bunlara olumlu cevap verilmediği takdirde bütün memur ve işçilerin 15 Eylül akşamı greve gideceği şirket yöneticilerine bildirilmişti.

Çalışanların İstekleri

Rumeli Demiryolu çalışanlarının istekleri epey ayrıntılıydı. Amele ve memurlardan maaşı 600 kuruşa kadar olanlara % 40, 1.000 kuruşa kadar olanları % 30, 1.300 kuruşa kadar % 25, 1.700'e kadar % 20, 2.000 kuruşa kadar % 15 ve bundan yukarısına % 10 oranında zam talep ediliyordu. Hayat pahalılığı nedeniyle temel ihtiyaç maddelerindeki fiyat artışlarını karşılamak üzere sekiz ay önce çalışanlardan evli olanlara her ay verilen birer lira ile bekarlara ödenen yarım liranın ve ameleye gündelik olmak üzere verilen bir kuruşun eskisi gibi ödenmesine devam edilmesi; her üç yılda bir maaş artışlarının iki yıla düşürülmesi; Avrupa'dan işgücü getirildiğinde bunlara Osmanlı uyrukları düzeyinde ücret ödenmesi; esasen şirketin verdiği her türlü görevi mükemmelen ifa eden Osmanlı memurları bulundukça Avrupa'dan memur celp edilmemesi; Amele ve memurların tekaüt sandıkları için Avusturya ve İsviçre demiryollarında kabul edilmiş usullerden birinin uygulanması ve buna göre yirmi sene çalışan işçiye emeklilik hakkı tanınması; para cezasının kaldırılması; bugüne kadar keyfi bir şekilde belirlenen yüksek dereceli memurların maaşlarının azami düzeyinin tespiti; müstahdemînin günde sekiz saatten fazla çalıştırılmaması; iş miktarı artınca yeni memur alınması; küçük istasyonlarda çalışan memurlar için sağlık koşulları elverişli yatacak yer sağlanması; memurların eşyalarının trenle nakli için alınan ücretin kaldırılması; küçük istasyonlarda çalışan memurlara her üç günde bir gün izin verilmesi; yıllık 21 gün olan iznin bundan böyle bir aya çıkarılması; yıllık iznin bir sonraki yıla devredilebilmesi ve ikinci yıl iki aylık bir izin alınabilmesi; yabancı memurlara tercihen daha uzun süre izin verilmemesi; gece mesaîsi

دوقتور آرطانکه لوس غاذریل

آناطولی وبغداد

تیمور یوللری اداره سنك

ایچ یوزی

ایکنجی قسم

فرمانلر، مقاوله نامه‌لر، شرطنامه‌لر و تعریفه‌لر

تاموسلی اولیه‌جاق اولد مساعب اذعان
اولیانلرك سلوك ایده‌جکلری طریق خیله ومقدد

İşbu cemiyet-i uhuvvetkârinin yegâne maksadı tekmil mesaîsini Anadolu Osmanlı Demiryolları Müdür-i Umumîsi cenablarının ba-sened biçare memurîn ve müstahdemîne karşı taahhüd eylediği mevâid ve şerâiti tatbik ettirerek bu zavallıların refah ve saadetlerinden kendi hallerine göre hissemend olabilmeleri için sarf-ı mesaî eylemekten ibaretti.

Arhangelos Gavril, [Anadolu Osmanlı Demiryolu sabık etibbasından ve Anadolu Osmanlı Demiryolu Müstahdemîn Cemiyet-i Uhuvvetkârisi riyasetinden müstafi Doktor Arhangelos Gavril], *Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmaniyyesi'nin İç Yüzü*, Dersaadet; Mahmud Bey Matbaası, 1327, s. 241-242. Kitabın ikinci cildinin başlığı farklıdır: *Anadolu ve Bağdat Demiryolları İdaresi'nin İç Yüzü* – İkinci kısım - Fermanlar, mukavelenameler, şartnameler ve tarifeler.

için ameleye iki kat ücret ödenmesi; kurulmuş olan sendikanın bilgisi dışında kimsenin işine son verilmemesi isteklerin belli başlılarıydı.[133] Sendikaya giren işçilerden birinin işine geçerli neden olmaksızın son verilirse tüm çalışanların greve gitmesine neden olacaktı. Bu arada diğer hatları beklemeksizin Selanik-Dersaadet iltisak hattı çalışanları greve giderek yalnız posta sevkıyatını yapmaya, ticari mal nakletmemeye başlamışlardı. Sirkeci'deki toplantıya telgraf çekerek kendilerinin de alınan kararlara mutabık olduklarını bildirmişlerdi. Bu hattaki grev üzerine Kont Vitali çözüm için apar topar Selanik'e gitmiş, ancak bir uzlaşma sağlanamamıştı.[134]

Bu arada Selanik iltisak hattı çalışanları ücret artışı talebiyle greve gitmiş, bir dizi istekte bulunmuşlardı. Demiryolu yönetimi ise bu istekleri karşılığı çalışanları şu konularda uzlaşmaya çağırmıştı: Düz işçilere başlangıçta on kuruş yevmiye verilecek, on yıl ardından bu meblağ on beş kuruşa çıkarılacaktı. İşletme memurlarından beş yıldan beri hizmette bulunanların maaşına % 15 ve on yıldan beri hizmette bulunanların maaşına %20 ve daha uzun süreden beri görevde olanlara % 30 zam verilecekti. Bu artış maaşı altı yüz ile bin kuruş arasında olanlar içindi. Maaşı bin ile bin üç yüz arasında olanlara % 25 ve maaşı bin üç yüz ile bin yedi yüz arasında olanlara % 20 zam öngörülmüştü. Ücret artışları Eylül başından itibaren yürürlüğe sokulacaktı. Bunun dışında enflasyon, o günkü adıyla "galâ-yi es'âr" zuhurunda çalışanlara tahsisat adıyla her yıl yeni bir artış verilecekti. Şirket, çalışanların sendika kurmalarına mani olmayacaktı. Ancak, sendika nizamnamesi müdüriyetin onayına sunulacaktı. Greve iştirak edenlerle bunlara doğrudan ya da dolaylı yardım edenler hakkında herhangi bir disiplin cezası uygulanmayacaktı. İşverenin bu önerileri çalışanlarca kabul edilmiş ve Selanik iltisak hattında seferler başlamıştı. Hattın açılışı üzerine İttihat ve Terakki'nin yayın organı *İttihat ve Terakki* gazetesi şirket yönetimine şükranlarını bildirmişti.[135]

Rumeli demiryolu birçok iltisak hattından oluşuyordu. Her hattın çalışanları ayrı ayrı taleplerde bulunuyorlardı. Selanik hattında trenler çalışmaya başlarken bu kez Dersaadet-Edirne-Dedeağaç hattı çalışanları kendi taleplerini gündeme getiriyorlardı. Çalışanlar, günde bir kuruştan on altı kuruşa kadar ücret alanlara % 50, günde on yedi kuruştan yirmi kuruşa kadar ücret alanlara % 40, yirmi bir kuruştan otuz kuruşa kadar olanlara % 30, otuz bir kuruş ve daha fazla alanlara % 20 ve götürü iş görenlere % 40 oranında artış talebinde bulunuyorlardı. Ayrıca tatil günlerinde ve iş saatleri dışında çalışmaları durumunda iki misli ücret ödenmesi söz konusuydu. Reji suretinde istihdam edilenle-

re gelince bunlardan maaşı altı yüz kuruştan bin iki yüz kuruşa kadar olanlara % 25 ve bu zamma dahi her yıl %1'er kuruş daha ilavesiyle zammın üst limitinin % 40'a iblağı, maaşı bin iki yüz kuruştan bin sekiz yüz kuruşa kadar olanlara % 20 ve yine bu zamma her yıl % 1'er ilavesiyle toplam tavan oranının % 25'e yükselmesi; maaşları nihayet iki bine baliğ olanlara enflasyon tazminatı olarak aylık yüz kuruş tahsisat ödenmesi talep ediliyordu.

Bu istekler müdüriyetçe kabul görmemiş, bunun üzerine "müstahdemîn sendikası" oranları düşürerek yeni bir teklifte bulunmuştu. Bu yeni teklife göre günde on yedi kuruştan yirmi kuruşa kadar ücret alanlara % 40 yerine 35; günde yirmi bir kuruştan otuz kuruşa kadar olanlara % 30 yerine 25; günde otuz kuruş ve daha fazla alanlara % 20 yerine 15 kuruş artış talebi müdüriyete iletilmişti. Bu son teklifin de kabul görmemesi durumunda sorumluluğun artık kendilerinde olmayacağı yönetime açıklanmıştı. Yönetim ise cevaben Selanik iltisak hattındaki düzenlemenin kendileri için de geçerli olmasına razı olacağını, sendikanın bunu kabul etmemesi durumunda ihtilafın hallini Ticaret ve Nafia Nezareti'ne havale edeceğini bildirmişti. Hat çalışanları bunun üzerine 18 Eylül sabahında işi bırakmışlardı. Bu gelişmeler üzerine *Tercüman-ı Hakikat* muhabiri grev durumunda işverenin tavrını öğrenmek istemişti. Şirket, muhabire uzlaşma sağlanamadığı takdirde son bir önlem olarak katarların hareketini temin etmek üzere Avrupa'dan memur getirtileceğini amele tedarikine gelince, bunu da hükümetten talep edeceğini söylemişti.

Bu arada grevciler, kumpanya mühendislerinden Ayamotos Efendi'yi ve ustalardan Hüseyin Efendi'yi Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'ya göndermişlerdi. Greve işçilerin geçim sorununa bir çözüm bulma amacıyla başvurulduğunu, devlete karşı bir girişim olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, hükümetin asayiş ve benzeri nedenlerle trenlere ihtiyaç duyması halinde her an hizmete hazır olduklarını bildirmişlerdi. Şirket de çözümü hükümetten beklemişti. Kumpanya direktörü Mösyö Grus ile yardımcısı Mösyö Müller Zaptiye Nazırı Sami Paşa'ya başvurmuş, Anadolu demiryollarında olduğu gibi kendilerine de hükümetçe "bazı kolaylıklarda" bulunulması isteminde bulunmuşlardı.[136] Ardından 20 Eylül sabahı direktör Grus ve yardımcısı Müller bu kez Ticaret ve Nafia Nezareti'ne giderek Nazır Gabriel Noradunkyan Efendi ile görüşmüşlerdi. Hükümet bu başvurular üzerine arabuluculuğa soyunmuştu. Demiryolları Komiseri Esad Bey ile Hukuk Müşaviri Ohannes Efendi'nin aracılığıyla şirket yönetimi işçi ve memur temsilcileriyle bir araya getirilmişti. Görüşmeler sonucu me-

murlarla kumpanya arasındaki uyuşmazlığa çözüm getirilmişti. Ama amelenin talep ettiği ücret artışının çok büyük yekuna ulaştığı gerekçesiyle uzlaşma sağlanamamıştı. Bir anlamda kısmi çözüm sağlanmıştı. Nezaret'in arabuluculuğuyla şirket çalışanlarına verilen ücret artışları şöyleydi: 600 kuruş maaş alanlara % 40 ve 600'dan 1.000 kuruşa kadar alanlara ve beş sene hizmet etmiş bulunanlara % 15; on senenin üzerinde olanlara % 30; 100 kuruştan 1.300 kuruşa kadar maaş alanlara % 25 ve 1.300 kuruştan 1.700 kuruşa kadar maaş alanlara % 20 kuruş zam veriliyordu. "Elev" denilen müstahdeme dört, "adi amele"lere iki kuruş ve fabrika amelesine ise, sekiz kuruştan on altı kuruşa kadar yevmiye alanlara dört ve on altı kuruştan fazla yevmiyesi olanlara üç kuruş zam uygulanacaktı. Zamlar Eylül başından itibaren geçerli olacaktı. Ocak 1909'dan itibaren fabrika amelesinin yevmiye ücreti bir kuruş artırılacaktı.

Hükümetin Arabuluculuğu

Bu arada hükümet arabuluculuğun ötesinde işe el koyma gereği duymuştu. İşçi ve memurlara bir çağrıda bulunarak arzu edenlerin işbaşına gelerek çalışmalarını, bu davete icap etmeyenlerin sonradan işe kabul edilmeyeceğini, diğer kumpanyalarca da işe alınmamaları zımnında Türkçe ve Fransızca ilânnameler yayınlayacağını, trenlerin hareketine engel olanlar hakkında kanuni takibata geçileceğini, bu tür teşebbüsleri önlemek için hat boyuna asker konacağını bildirmişti. Direnişi kırmak amacıyla 21 Eylül sabahı Filibe'ye kadar tüm istasyonlara uğrayarak gidecek bir özel tren kaldırılmasına karar verildi. Katarda Zaptiye Nezareti Mektupçusu Mehmed Kadirullah Bey, Demiryolu Komiseri Esad Bey ve Birinci Nişancı Taburu Kolağası Mahmud Bey kumandasında bir askerî birlik seyahat edecek, istasyonlardaki amele ve memurlara gerekli uyarılarda bulunulacak, kumpanyanın önerdiği ücret artışı kendilerine bildirilecek, kabul edenler işlerinin başlarına dönecekler, kabule yanaşmayan memur ve yol bekçilerinden istasyon mevkilerinde aileleri ile ikamet etmekte oldukları odaları tahliye etmeleri istenecekti. Demiryolu memur ve işçileri hükümetin bu kararına karşı gelirler ve başkaldırırlarsa hat hükümetçe işgal olunacaktı. 20 Eylül gecesi Türkçe ve Fransızca ilânnameler bastırılarak gerekli yerlere asılmıştı. Bu arada belirlenen koşulları kabul etmeyen memur ve yol bekçilerinin istasyon mevkilerinde aileleriyle ikamet etmekte oldukları odaları tahliye etmeleri istenmişti.[137]

21 Eylül sabahı Zaptiye Nazırı Sami Paşa Sirkeci istasyonuna gelmiş ve kumpanya direktörü Grus'la birlikte özel katarın yola çıkışına

müzaheret etmişlerdi. Bu arada Nazır şirkete, istasyon ve müştemilatının hükümetçe işgalini önermiş, ancak kumpanya şimdilik buna gerek olmadığını beyan etmişti.[138] Kısa bir süre sonra Harbiye Nezareti grev vuku'unda sekteye uğrayan ulaşımı sağlamak için iki şimendifer taburu ihdasına karar vermişti.[139] Taburlar devletin işlettiği Hicaz demiryolu hattında istihdam edilen zabitlerden ve 'ameliyat taburları' arasından seçilen askerlerden oluşacaktı.[140]

Hükümetin kumpanya safında yer alması üzerine memur ve işçi temsilcileri tekrar toplanmışlar ve aynı gün öğleden sonra greve son verilmişti.[141] Uzlaşmazlığa bu tür bir "çözüm" getirilmesi üzerine sabahleyin saat dörtte yola çıkan asker yüklü katara telgrafla ulaşılmış, Çekmece'den geri döndürülmüştü. Grevciler de uyuşmazlığın son bulduğunu telgrafla istasyonlara bildirmişlerdi.

Rumeli Şimendifer grevi ülkede ve Avrupa'da geniş yankı uyandırmıştı. Nitekim bu grev tatil-i eşgâl mevzuatının da gündeme gelmesine neden olmuştu. Görüşmelerin son aşamasında Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi grevciler hakkında bir "kanun-ı mahsus" hazırlanmasını nezaretin hukuk müşavirliğine emir buyurmuştu.[142]

Rumeli hattı ileriki aylarda da bir türlü sükuna kavuşamamıştı. Kasım ayında bu kez şimendifer hamalları ücretlerinin artırılmaması durumunda greve gideceklerini bildirmişlerdi. Bu durum karşısında kumpanya Şehremaneti'ne başvurarak gereğinin yapılmasını talep etmişti.[143]

Anadolu Demiryolu Kumpanyası Grevi[144]

Anadolu Demiryolu Kumpanyası'nda ilk grev söylentileri Ağustos sonlarına doğru halk arasında dolaşmaya başladı.[145] 26 Ağustos günü bu söylentiler üzerine Üsküdar Mutasarrıfı ve Ordu-yı Hümâyun Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik Ahmed Şükrü Paşa komutasında askerî birlikler hattın başlangıcı Haydarpaşa garını kuşatmıştı. Ancak, grev emaresi herhangi bir durumla karşılaşılmadığından, asker "seferberlik halinde vagonlara girip çıkmak" talimi yapmış ve kışlasına dönmüştü.[146] Aynı gün, Anadolu Demiryolu Kumpanyası işçileri Kadıköy'de, Moda'da kışlık tiyatroda toplanarak "Bağdat Demiryolları Memurîn ve Müstahdemîn Cemiyet-i Uhuvvetkârisi"ni kurmuşlar, başta ücret artışı olmak üzere, bazı talepleri içeren bir layiha düzenlemişlerdi.[147] Bu istekler daha sonra Sadaret makamına, Nafia Nezaretine, Deutsche Bank'a ve Alman Sefaretine bildirilmişti. 29 Ağustos günü Dahiliye Nazırı, Zaptiye Nazırı ve Osmanlı Bankası temsilcisinden kurulu bir komisyon ücret artışı talebini incelemeye koyuldu.[148] Bu arada grev

sürüyor, otuz beş dolayında işçi temsilcisi şirketin Galata'daki merkezinde görüşmelerini sürdürüyorlardı.[149]

Anadolu Demiryolu Kumpanyası grevi, imtiyaz sahibi Alman sermaye çevrelerini yakından ilgilendiriyor, Alman gazeteleri uyuşmazlığın gelişimini günü gününe izliyorlardı. *Berliner Tageblatt*'ın İstanbul muhabiri, Anadolu demiryollarında işlerin gittikçe çetinleştiğini yazıyordu. Hattın "müstahdemîn komitesi" Deutsche Bank ile Almanya'nın İstanbul'daki sefaretine ve Sadaret'e çektiği telgrafta her türlü taleplerinden şimdilik vazgeçtiklerini, sadece şirket müdürü Huguenen'in azlini istediklerini, bu taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda bütün hat boyunca greve gideceklerini bildiriyordu. Bu haber Almanları telaşlandırmış, bu tür davranışın ardında rakipleri İsviçrelilerin ve Fransızların bulunduğu zehabına kapılmışlardı. Bu arada Anadolu demiryolu muhtemel grevi üzerine *Berliner Tageblatt* muhabiri Zaptiye Nazırı Sami Paşa'dan şu beyanatı almıştı:

> Hükûmet Haydarpaşa'ya asker gönderdi ve Üsküdar Mutasarrıfına huzur ve asayişin muhafazasına ihtimam etmesini emretti. Hükûmet nizama mugayir ahvale müsaade edemez ve Türkiye'de yalnız bir müsafirlik hakkı bulunan hattın ecnebi müstahdemleri tatil-i eşgâl için tahrikat icraatı veya bu tahrikata iştirak ettikleri takdirde o hakkı kaybedecekleri hususunda ecnebi sefaretlerle itilaf peyda etmiştir. Herhalde tatil-i eşgâl devlet hazinesinden ödenmesi icab eden teminat akçesinin yükselmesine sebep olabileceğinden hükûmet-i sen'iyye için dahi muzırdır. Ve bu sebeple bilcümle kanuni vesaitle bunun men'i lâzımdır.[150]

Zaptiye Nazırı'nın demeci ilginçti. Önce yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı gibi iş uyuşmazlığında başı çeken "ecnebi müstahdem" yani yabancı işçilerdi. Osmanlı Devleti'ne yabancı sermaye gelirken işgücünü de birlikte getirmekteydi. O dönemde demiryolu gibi ileri teknoloji ürünü olan bir ulaşım aracı nitelikli işgücü gerektiriyordu. Bu nedenle birçok alanda olduğu gibi demiryolunda da nitelikli işler yabancı işçilerce yürütülüyordu. Bu durum ayrıca yabancı-yerli işçi ayırımına gidilmesine neden oluyordu. Eşit işe eşit ücret ilkesi çoğu kez göz ardı ediliyordu. Demeçteki ikinci önemli nokta "tatil-i eşgâl için tahrikat"ta bulunan ya da grevlere karışan yabancı işçilerin Türkiye'de "müsafir" sıfatıyla bulunmaları nedeniyle işlerine son verilebileceğiydi. Bu konuda sefaretlerin de onayı alınmıştı. Üçüncü nokta "tatil-i eşgâl" devlet hazinesinden ödenmesi gerekecek teminat akçesini yükselteceği için Osmanlı hükümetinin çıkarlarıyla da bağdaşmadığıydı. Demiryolu kumpanyası ile yapılan sözleşme gereği işverenin kazancı

"kilometre garantisi" ya da "teminat akçesi" denilen yöntemle güvence altına alınmıştı. Verilen demiryolu imtiyazı Babıali'yi kıskıvrak bağlamıştı. Grev nedeniyle kayba uğrayacak olan işveren değil Osmanlı Hazinesi'ydi. Doğacak zarar "teminat akçesi" olarak kumpanyaya her halükarda ödenecekti. Bu nedenle bir aralık Babıali grevcileri uyarma gereği duymuştu. Zaptiye Nazırı'nın vurguladığı son nokta grevlerin "bilcümle vesaitle" yasaklanması gereğiydi.[151]

Keza *Neue Freie Presse* de gelişmeleri yakından izliyor, Alman kamuoyunu günü gününe bilgilendiriyordu. Bu arada şirket temsilcisi Mösyö Huguenen çalışanlar tarafından "taarruz"a uğramış, ancak iş barışı için saldırganların azli yoluna gidilmeyeceği kaydedilmişti. *Neue Freie Presse* muhabiri haberinde "Anadolu kumpanyası memurlarını, herçibadabad memnun etmeğe mütemayil gibi görünüyor ise de fedakârlıktan da çekinmektedir" diyordu.[152]

Anadolu demiryolu sendikasının taleplerini inceleyen komisyondan bir sonuç alınamayınca Rumeli işçisinin ardından Anadolu demiryolu işçisi de 14 Eylül sabahı greve gitmiş,[153] grev kısa sürede Anadolu içerlerine de sirayet etmişti.[154] Sadarete verilen bir layihada grevden doğacak sorumluluğun kumpanya ve hükümete düşeceği belirtiliyordu.[155]

Memurîn Heyet-i İttihadiyyesi

Bu layiha Türkiye'de toplu iş sözleşmesi yapma girişimlerinin ilk örneklerinden birini oluşturdu. Cemiyet-i Uhuvvetkârâne Anadolu-Bağdat demiryolu memurîn ve müstahdemîni adına toplu görüşme ve toplu sözleşme yapmayı amaçlamaktaydı. 33 maddelik "metâlibât" işgören kesimin toplu sözleşme tekliflerini kapsamaktaydı. Bu denli ayrıntılı bir "metâlibât" listesi işgören kesimin örgütlenme gücünü de yansıtmaktaydı.[156] Hat çalışanları her şeyden önce kurdukları sendikanın [Memurîn Heyet-i İttihadiyyesi] işveren tarafından tanınmasını istiyorlardı. Talep listelerinin ilk maddesi bu isteği içeriyordu. Ücretlerde on yıllık çalışanlara % 40, beş yıllık çalışanlara % 30 ücret artışı talep ediliyordu. Günlük çalışma saatlerinin sınırlanması, gece işi için çift yevmiye ödenmesi, Pazar gününün hafta tatili olarak kabulü, senede dört hafta ücretli izin talep listesinde yer alan diğer maddelerdi. Ayrıca çalışanların hastane masraflarının şirketçe ödenmesi istenmekteydi.

Şube müdürleri ve yüksek dereceli memurlar dışında bilumum memurlara en düşüğü 5 lira olmak üzere birer maaş ikramiye verilmesi ve bu ikramiyenin her türlü kesintiden muaf tutulması; 200 kuruşa kadar maaş alan muvazzaf memurlardan on yıldan fazla görev yapanlar için 300, beş yıldan fazla çalışmış olanlara 200 ve beş yıldan az hizmet

etmiş olanlara 150 kuruş; en az dört yıl çalışmış olan gündelikli memurlara günde 5 kuruş ve diğer gündelikçi memurlara ve ihtisas sahibi amele gündeliklerine 4 kuruş, yol amelesi ve benzeri sınıfa ise 3 kuruş zam verilmesi: şirkette stajyer olarak çalışacak mülazımlara önce on iki kuruş; Haydarpaşa'dan İzmit'e kadar istihdam edilecek müstahdem ve bilumum ameleye 11 kuruş, İzmit'ten ileriye istihdam olunacaklar için 10 kuruş gündelik ödenmesi; üçüncü sınıf ameleye asgari ücret olarak saatte 2 kuruş ve ikinci sınıf olanlara 3 kuruş ve birinci sınıf olanlara 4 kuruş ücret verilmesi; 100 kuruşun üzeri maaşların altın akçe olarak ödenmesi; her iki yılda bir çalışanların terfi ettirilmesi; bu artışın 900 kuruşa kadar % 15, 1.500 kuruşa kadar % 12 ve 1.500 kuruştan fazla maaşlar için % 10 oranında icra edilmesi; hastalık ve benzeri durumların terfi için engel oluşturmaması; kaza ve afet gibi durumlar dışında geceleri iki kat ücret verilmesi; memurlar tayin edilirken iltimas, sıhriyet ve tarafgirlik gibi durumlar yaratılmaması, yalnız liyakat ve dirayete ve iyi ahlaka bakılması; Anadolu Demiryollarında çalışanların diğer demiryollarına kabul edilmemeleri için şirketin söz konusu idarelerle yapmış olduğu sözleşmenin feshi; komisyone memurların azlinin yalnız hırsızlık ya da suiistimal durumlarında söz konusu olması; Pazar günü çalışan komisyone memurlara yılda beş hafta ve Pazar günleri istirahat edenlere ise yılda dört hafta yıllık izin verilmesi; hafta tatilinin Pazar günü olması ve her mezhebin tatil günlerinin önceden tespit edilmesi; yakın çevrede oturanların trenlerde bedelsiz seyahat edebilmeleri; beş yıl Haydarpaşa'da ikamet eden bir memurun rızası olmadıkça hat boyuna naklinin yapılmaması; havası muzır olan istasyonlarda sağlık önlemlerinin alınması ve bu tür istasyonların sınıflara ayrılması ve dönüşümlü olarak üç ayda bir memur tayini; memurların hastane masraflarının şirkete ait olması; fena havalarda katır memurlarının muhafazası için bilcümle frenli vagonlara kapalı mahaller konması; üniforma giymeye mecbur olan "muvman" memurlarına iki yılda bir kez parasız bir takım "gala" üniforması verilmesi; Haydarpaşa istasyonundaki büfenin işletme hakkının sendikaya verilmesi listede yer alan taleplerdi.[157]

"Eşit işe eşit ücret" Osmanlı uyruklu çalışanların ayrıca talep ettikleri bir hususdu. Kumpanyanın "İstanbullu ve bilhassa Türk memurlara müsavata muhalif muamelede" bulunduğu, yerli ve yabancı işçiler arasında ayırım gözettiği, yapılan işe göre ücret tahakkuku talepleri geri çevrilmişti. Kendilerine "Siz biftek yemeğe, şampanya içmeye alışmamışsınız; ihtiyacâtınız azdır. Ekmek peynir ile geçinebilirsiniz. Binaenaleyh tuvalet masrafınız yoktur. Avrupa memurları kadar

maaşa müstahak değilsiniz" dendiğini ileri sürmüşler, "yüksek maaşlı memuriyetler münhal olduğu zaman mutlak Avrupa'dan memur celb edilerek yerlilerin kayrılmaz" olduğundan yakınmışlardı. Ayrıca yüksek maaşlı memuriyetler münhal olduğu zaman mutlaka Avrupa'dan "memur" getirtilerek Osmanlı uyruklu çalışanların bu görevlere getirilmedikleri yakınma konusuydu.[158]

Eşit İşe Eşit Ücret

"Eşit işe eşit ücret" ilkesi gündemde yoğun biçimde tartışılan bir konuydu. Fransa'nın İstanbul'daki ticaret odası Osmanlı işgöreninin isteklerinin yersiz olduğunu, zira yabancı işçinin aldığı yüksek ücret karşılığında daha verimli çalıştığını ileri sürüyordu. Avrupalı işçi daha güçlü kuvvetliydi. Böyle bir beden daha iyi beslenmeliydi. O nedenle Avrupalı işçi daha yüksek bir ücreti hak ediyordu. Kısaca "Türk gibi kuvvetli" lafta kalmıştı. Osmanlı işgöreni İngiliz ve Fransız çalışana oranla kısa sürede takatsiz kalıyordu. İngiliz işçi biftek yiyip birasıyla demlenirken, Fransız etiyle şarabını yudumlarken Türk amele somun ekmeğe bir salkım üzüm ya da birkaç zeytini katık yapıyor, üzerine de koca bir bardak suyu dikiyordu. Bu beslenmeyle Osmanlı işgöreni enerji açısından İngiliz ve Fransızla boy ölçüşemezdi.[159] Grevler nedeniyle İstanbul'daki Fransız Ticaret Odası'nın yayın organında yer alan bu görüşler somut kanıtlarla da desteklenmek isteniyordu. Osmanlı kömür madenlerinde Osmanlı amelesinin çıkardığı kömür miktarı Fransız amelesinin yarısı kadardı. Bu nedenle Osmanlı'ya Fransız'a ödenenin yarısı kadar bir ücret veriliyordu. Keza, Marmara kıyılarında Fransız sermayesinin işlettiği bir çiftlikte, altışar kişiden oluşan Fransız, Hırvat ve Osmanlı amele gruplarına toprak kazdırılıp taşıtılıyordu. Gün sonunda Fransızın yaptığı iş 5 ise Hırvatınki 3, Osmanlı'nın ki 2'dir. Fransız bu enerjiyi günde iki litre şarap içerek sağlamaktaydı. O nedenle Osmanlı'ya 10 kuruş gündelik ödenirse, Fransız'a doğal olarak 25 kuruş ödemek gerekiyordu. Üçüncü bir örnek inşaat sektöründen veriliyordu. Ev yaptıran bir mühendis İtalyan ve Osmanlı Rum duvarcı ustaları istihdam ediyordu. İtalyanlar götürü iş yapıyor ve gündelikleri 35-40 kuruşa geliyordu. Rum işçiler ise gündelikçiydiler ve ellerine 15 kuruş geçiyordu. Rum işçiler buna itiraz etmiş, işveren kendilerine götürü çalışmayı önermişti. Rum işçiler bu öneriyi kabul etmişlerdi. Ancak, yapılan iş sonucu ödenen ücret, gündeliğe vurulduğunda 10 kuruşa gelmişti. Öte yanda Osmanlı işçisi daha az enerjik olmanın ötesinde sakardı. Bu nedenle gerek miktar açısından gerekse nitelik yönünden daha az vasıflı bir işe Avrupa standartlarında ücret ödenmesi düşünülemezdi.

Fransız Ticaret Odası grevler konusunda hükümeti uyarmaktan geri kalmıyordu. Hükümet düzeni sağlamalı, grev elebaşlarını hizaya getirmeli, suçluları cezalandırmalı, "çalışma özgürlüğü"nü güvence altına almalıydı. Bu görevlerini yerine getirmezse, Osmanlı grevlerin en korkuncuyla karşılaşacaktı: Bu grev "kapitalistler"in, yani işverenin grevi olacaktı. Diğer bir deyişle yabancı sermaye ülkeden kaçacaktı. "Osmanlı Proletaryasının Yanılgıları" başlığını taşıyan başka bir yazıda da yine aynı yazar hükümetin grev konusunda çekingen davranmasının vahim sonuçlar doğuracağını, yasalar uygulanmazsa ülkede "devrim" tehlikesi baş göstereceğini söylüyordu.[160] İstanbul'daki yabancı ticaret odalarının farklı ücret uygulama yönteminden yana tavırlarına Dersaadet Ticaret Odası da arka çıkıyordu. Oda'nın yayın organı yerli-yabancı işçi ayırımı konusunda Osmanlı amelesini haksız buluyordu "yerli amelenin ecnebi amelesi seviyesinde olamayacağı"nı ileri sürüyordu.

Anadolu Demiryolu Müstahdemîni Cemiyeti, şirket müdüriyetine 13 Eylül günü "saat 6"ya kadar mühlet tanımıştı. Bunun üzerine şirketin yöneticileriyle Cemiyet'in temsilcisi ya da o günkü adıyla "vekil-i umur"u Abdurrahman Adil Bey Nafia Nezareti'ne çağırılmış ve çözüm aranmıştı. Bu arada Zaptiye Nezareti'nce "Anadolu Şimendifer Kumpanyası Müstahdemînine" bir uyarı bildirisi yayınlanmış; çalışanların "vazifeleriyle iştigal eylemeleri" istenmişti. Uyarı bildirisi şu satırları içeriyordu:[161]

> Anadolu Şimendifer Kumpanyası Müstahdemînine;
>
> Anadolu Şimendifer müstahdemîninin terfih-i hâlleri için Nafia Nazırı ile birlikte şirket müdirânıyla müzakerede müdirân mûmâileyhümâ tarafından müstahdemîn-i mezkûre hakkında gayet hayırhâhâne temayülât görülerek ve kendileri tarafından yevmiye ve menfaatleri muhafaza edilerek her şeyden evvel amele ve hamal ve emsâli küçük müstahdemînin derhal yevmiye ve maaşlarının tezyidi ve diğerleri hakkında da tetkikâtın şu birkaç gün zarfında ikmâli ve bilcümle tezyidâtın Ağustos-ı efrencî ibtidasından itibaren itibar olunarak kimsenin diğerine nisbetle madur kalmaması istihsal edilmiş olduğu Dahiliye Nezaret-i Celilesinde iş'ar ve keyfiyyet Üsküdar Polis Müdürü tarafından delegelere eyan ve ifham olunduğundan müstahdemînin hükûmet-i seniyyenin himemât-ı himayekârisi neticesine intizar ve vazifeleri ile iştigâl eylemeleri nezaret-i aliyyesinin taleb-i vâki'i üzerine ilân olunur.

Ancak uzlaşma sağlanamamıştı. 13 Eylül günü Haydarpaşa istasyonu girişine bir beyanname asılarak[162] 13 Eylül akşamı son trenlerin gelişinden sonra tüm işçilerin işlerini terk edecekleri işçi komitesince

halka duyurulmuş, 14 Eylül sabahı grev başlamıştı.[163] 15 Eylül tarihli *İkdam* gazetesi grevin başlayışını şu satırlarla haber vermişti:[164]

> Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya, Konya-Bulgurlu hatlarıyla bu hattın bütün şubelerinde amele ve memurlar dün sabah umumiyyetle terk-i eşgâl etmişlerdir. Kumpanyanın müstahdemleri ellerinde bayraklar ve önlerinde bir bando mızıka olduğu halde daha sabahleyin erkenden işbaşından çekilmişler ve teşkil ettikleri alayla Haydarpaşa, Kadıköy ve civarını dolaşmaya başlamışlardır. Fakat bu gezinti fevkalade bir intizam dahilinde vuku' bulmuş ve umum ahali şimendifer müstahdemlerini bu asayişperverliğini tahsin eylemişlerdir [alkışlamıştır].

Anadolu Demiryolu Kumpanyası'nın grevine İttihat ve Terakki'nin yarı resmi yayın organı sayılabilecek *Tanin* gazetesi de geniş yer vermişti.[165] 15 Eylül 1908 günlü haberinde kumpanya amelesinin bir gün önce greve gittiği, kurdukları "cemiyet" tarafından sadarete verilen dilekçede sorumluluğun kumpanyaya ve hükümete yüklendiği belirtiliyordu. Gazete amelenin isteklerini üç başlık altında toplamıştı. Bunlar:1. Nizamname-i dahiliyyenin tadili; 2. Maaşların ve yevmiyelerin tezyidi [artırılması]; 3. Tekaüt sandığı nizamının ıslahıydı. Kumpanya şirket bünyesinde on yıldır çalışanlara % 40 ve beş yıl çalışanlara % 30 ücret artışı teklif etmişse de "cemiyet"çe bu kabul görmemiş, durum bunun üzerine şirketin Berlin'deki merkezine bildirilmişti.

"İstanbullu ve bilhassa Türk memurlara" eşit muamele edilmeyişi *Tanin*'de de yer alıyor, kumpanyanın "yerli memurlar"a bu farklı uygulamanın nedeni olarak yukarıda belirtilen "biftek, şampanya" öyküsüne değiniliyordu. Gazetede yerli işçilere "Siz biftek yemeğe, şampanya içmeğe alışmamışsınız; ihtiyacâtınız azdır. Ekmek, peynir ile geçinebilirsiniz. Binaenaleyh tuvalet masrafınız yoktur. Avrupa memurları kadar maaşa müstahak değilsiniz" dendiği kaydediliyordu. Ayrıca şirketin, yüksek maaşlı memuriyetlerde münhal bir durum olduğunda mutlaka Avrupa'dan memur getirerek yerli memurlara fırsat tanımadığı belirtiliyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden bu sorunlara bir an önce çözüm bulması talep ediliyordu. *Tanin* gazetesi her iki taraftan da uzlaşı bekliyor, haberine şu satırlarla son veriyordu:

> Memurînin metâlibatı içinde muhik olanlar elbette nazar-ı dikkate alınacaktır. Hâsılı kumpanyadan dirayet ve fedakârlık, memurîn ve müstahdemînden de hamiyyet ve uysallık bekleriz.

Demiryolu grevleri genellikle tüm hat boyunu kapsamamış, istasyon ölçeğinde kalmıştı. Ama bu trenlerin uzun mesafe hareketini

engellemeye yetiyordu. Anadolu Demiryolu grevine Konya istasyonu müstahdemîninin katılması Konya-Eskişehir arasında trenlerin hareketsiz kalmasına yetiyordu.[166] Grev başladığı gün Harbiye Nezareti Haydarpaşa'ya asker sevk etmiş, işçiler işgal ettikleri binalardan çıkarılmışlardı. Bu arada sendika yöneticileri kumpanya genel direktörü Huguenen ile görüşmek istemişlerse de direktör buna yanaşmamıştı. Almanya'daki Deutsche Bank genel müdürlüğünden talimat beklediğini ileri sürmüş, kendisiyle görüşmek isteyenlerin akşam saat sekizde Beyoğlu'ndaki ikametgahına gelmelerini söylemişti. Olayın gelişimini *İkdam* gazetesi şöyle yazıyordu:[167]

> Bunun üzerine kumpanya müstahdemlerinden Beyoğlu'ndaki daireye müracaat eden temsilci heyet de Mösyö Huguenen'in Tarabya'da baloya gittiği cevabını almış, bittabi görüşememiştir.

Cemiyet-i Uhuvvetkârâne'nin Mücadelesi

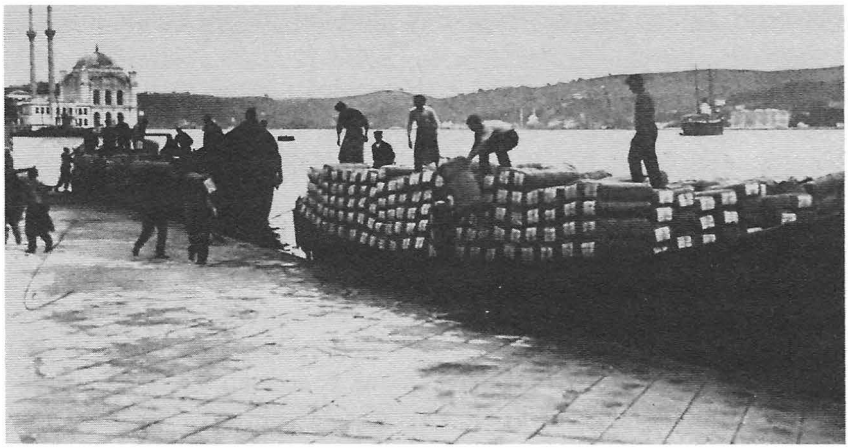
Sonuç olarak Berlin'de toplanan kumpanya yönetim kurulu 1 Ağustos'tan itibaren geçerli olmak üzere şirketin İstanbul müdüriyetince önerilen ücret artışlarını kabul etmiş, ancak sendikanın kumpanya tarafından tanınmasına ve sosyal mevzuatla ilgili bazı hususların kabulüne yanaşmamıştı.[168] Zaptiye Nazırı Sami Paşa da Haydarpaşa'ya gelip işçi temsilcilerine grevler sonucu Maliye'nin güç duruma düştüğü, işbaşı yapmadıkları takdirde zor kullanıp grevci işçileri tutuklatacağı tehdidinde bulunacaktı. Grevin üçüncü günü Cemiyet-i Uhuvvetkârâne Hukuk Müşaviri Abdurrahman Adil Bey son çare olarak hükümetin arabuluculuğunu talep edecekti. Sadarette bulunun Kâmil Paşa'ya verilen "istida"da "memurîn ve müstahdemînin hükûmet-i seniyyenin zararını mudi olmamak için tekrar işe başlamaya amade olduğu," ancak Ankara mukavelenamesinin 12. maddesi gereğince "ahvâl-i fevkaladede temin-i münakalat için hükûmet-i seniyyenin tekmil hatta vaziyet etmesi"nin gerektiği belirtiliyordu.

Cemiyet-i Uhuvvetkârâne'nin istidası bu kez şirketi zor durumda bırakacaktı. Ordunun demiryollarına el koyması kumpanyanın çıkarlarına ters düşüyordu. Huguenen, Cemiyet'in "metâlibâtı"nı alelacele kabul etmek zorunda kalacaktı.[169] "Anadolu Demiryolları Memurîni Cemiyet-i Uhuvvetkârîsi"ne yazdığı "tahrirat" bir bakıma işgören sendikasının tanınması anlamına geliyordu. Ancak, Tatil-i Eşgâl Kanun-ı Muvakkatı'nın yayınlanması ve bir süre sonra 31 Mart Vak'ası üzerine İstanbul'da ilân edilen sıkıyönetim Huguenen'in sözünden geri dönmesine yetecekti. Verilen haklar kısa bir süre sonra geri alınmış

oluyordu. Bunun üzerine memur ve müstahdem 900 kişinin imzasını taşıyan bir "istida" hazırlanacak ve Ticaret ve Nafia Nezareti'ne verilecekti. Bir kez daha bakanlığın arabuluculuğu istenecekti. Nazır Hallaçyan Efendi'nin başkanlığında iki kez işçi ve kumpanya temsilcileri bir araya getirilecek, her iki tarafı dinleyen Hallaçyan Efendi çalışanları haklı bulacaktı. Ancak müdür-i umumu Huguenen ortalıklarda yoktu. Görüşler Huguenen'in dönüşüne ertelenecekti.

Bu arada Cemiyetler Kanunu yayımlanacaktı. Adliye Nezareti adli müşaviri Count Ostrorog'un uyarısı üzerine Anadolu Demiryolları Memurîni Cemiyet-i Uhuvvetkârîsi mevzuata uygun bir şekilde nizamnamesinde gerekli düzenlemeleri yapacak ve resmen hükümete başvuracaktı.[170] Anadolu Osmanlı Demiryolları Memurîn ve Müstahdemîn Cemiyet-i Uhuvvetkârîsi" Üsküdar Mutasarrıflığı'nca onaylanarak resmen cemiyet adı altında bir "sendika" kimliği kazanacaktı. Ancak, kamuya hizmet götüren bir sektör oluşu nedeniyle Tatil-i Eşgâl Kanunu gereğince grev hakkından mahrum bırakılacaktı. Cemiyet'in yeni programında, işverene karşı çalışanların haklarını korumanın yanında iane sandığı kuracağı; hasta, sakat kalan çalışanları gözeteceği, vefat edenlerin ailelerine yardım edeceği, çocuklarını okutacağı; demiryolu memurlarına mahsus bir kooperatif açacağı, fırın işleteceği, yakacak temin edeceği kaydediliyordu.

Anadolu Osmanlı Demiryolları Memurîn ve Müstahdemîn Cemiyet-i Uhuvvetkârîsi"nin resmiyet kesbetmesi şirket yönetiminin pes etmesine yetmeyecekti. Esas amacının "gizli"liğini ileri sürerek cemiyetin "mugayir-i kanun" (illegal) olduğunu iddia edecek ve kapatılması için Şura-yı Devlet'e başvuracaktı. Şura-yı Devlet ise Osmanlı vatandaşlarının cemiyet kurma hak ve özgürlüğünün Meşrutiyet'in güvencesi altında olduğunu belirterek Huguenen'in isteğini geri çevirecekti. Huguenen bu kez Cemiyet'in aslında bir sendika olduğunu, sendikaların ise Tatil-i Eşgâl Kanunu'nca yasaklandığını ileri sürerek bu kez Adliye Nezareti'ne başvuracaktı. Kendisine dava vekili olarak İzmir mebusu Nesim Mazliyah Efendi'yi tutmuştu. Adliye Nezareti başvuruyu suç duyurusu kabul edecek ve Üsküdar Ceza Mahkemesi'nde dava açılacaktı. Üsküdar mahkemesinin kendisini yetkisiz görmesi üzerine dava İstanbul'a havale olunacaktı. İstinaf Ceza Dairesi dosyayı inceledikten sonra ileri bir tarihe erteleyecekti.[171] Arhangelos Gavrili'nin, *Anadolu Osmanlı ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmaniyyesi'nin İçyüzü* adlı kitabı Cemiyet'in öyküsünü bu aşamada noktalıyor.[172]

Anadolu Demiryollarının bir uzantısı olmasa da Osmanlı'nın Asya yakasındaki bir diğer grev girişimi Beyrut-Şam-Hama Demiryolu'nda gözlendi. Eylül sonlarında liman işçilerini örnek alarak greve giden Beyrut-Şam-Hama demiryolu işçileri hattın su hazinesini boşaltmışlar, telgrafhaneleri işgal etmişlerdi. Dahiliye Nezaret'inden Beyrut Vilayeti'ne gönderilen 28 Eylül tarihli telgrafta valilikçe gerekli tedbirlerin alınması, "tatil-i eşgâl edenlerin şirketçe kayıtları silinerek bundan böyle istihdam olunmayacaklarının" kendilerine bildirilmesi tebliğ olunuyordu.[173] Grev Ekim ayının ilk günlerinde ücretlerin % 50 arttırılışıyla son bulmuştu.[174] Aynı şekilde bu kez Beyrut Havagazı Şirketi çalışanları aynı oranda bir ücret artışı, bu arada iki yöneticinin görevlerine son verilmesini talep etmişlerdi. Havagazıyla aydınlatılan Beyrut üç gece karanlıkta kalmış, sonuçta çalışanlar % 20 ücret artışına razı olmuşlardı.[175]

İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba Demiryolları Grevleri

1908 grevlerinin en uzun sürenlerinden biri de Aydın-İzmir Demiryolu grevi idi. Ancak bu grevin diğerlerinden farkı grev sırasında şiddetin yer alması ve silah kullanılmasıydı. Grevi yorumlayan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi "Dersaadet'teki grevler daire-i şümulü itibariyle daha vasi idi. Fakat bu surette bir vak'a zuhur etmedi" diyordu. Grev Ağustos sonundan Ekim başına kadar değişik fasılalarla devam etmişti.[176] Memur ve amele 31 Ağustos sabahı greve başlamış, birkaç gün içersinde Aydın-Dinar iltisak hattı amelesi de onlara katılmıştı.

Ancak *Sabah* gazetesinden öğrenildiğine göre hükümet "mes'ulleri" tutuklatarak ameleye işbaşı yaptırmıştı.[177]

Grev Eylül sonunda tekrar başlamış kısa sürede tüm Ege üretici ve tüccarını etkilemişti. *İkdam* gazetesine göre "ticari faaliyet zamanında münakalatın sektedâr olması zararı, telafisi gayr-ı kabil bir hâle is'al etmişti." 30 Eylül günü grevci işçiler Develiköy istasyonunda treni yoldan çıkarmışlardı. Olay yerine asker sevk edilmiş, sosyalist *Irgat* gazetesi muhabiri Koncamani ve birkaç işçi tutuklanarak gar binasına hapsedilmişti.[178]

1 Ekim günü arkadaşlarını kurtarmak amacıyla gar önünde toplanan işçilere asker müdahale etmiş, bir kişi ölmüş, birkaç kişi yaralanmıştı.[179] İstanbul'a ulaşan telgraflarda ölüm olayının grevcilerden birinin askerlere kumanda eden zabite tabanca göstermesi (teşhir-i silah eylemiş olduğu) üzerine askerin süngü ile hücuma geçmesi sonucu meydana geldiği, ölen kişinin göstericiler dışında bir kimse olduğu belirtilmişti. Ölüm olayı üzerine grev giderek büyümüş, işçiler hat boyundaki telgraf tellerini kesmişler, greve iştirak etmeyen memurları kumpanya idarehanesinden dışarı bırakmamışlar, idareyi depoları yakmakla tehdit etmişlerdi. Grevciler olaylara neden olduklarını ileri sürdükleri direktör ve şube reislerinden sekiz kişinin azlini istiyorlardı.[180] Ancak, 1 Ekim günü toplanan şirket hissedarlar heyeti şirket yönetiminin ardında olduğunu ve hangi gerekçeyle olursa olsun görevden alınmayacağını bildiriyordu.[181] Bu arada grevcilere nasihatte bulunmak üzere olay yerine giden Büyük Britanya konsolosu hakarete uğramış, geri dönmek zorunda kalmıştı. Grevden en çok zarar gören İzmir tüccarıydı. Büyük miktarda kuru üzüm ve incir istasyonlarda çürümekteydi.[182] Grevin ticaret mevsimine rastlaması şirketin zararını katlıyordu.[183]

Durumun vahameti üzerine İttihat ve Terakki işe el koymuş, cemiyet üyesi Enver Bey ve arkadaşları olay yerine gelerek kumpanya müdürüyle görüşmüşlerdi. Tutuklu bulunan gazeteci ve işçileri kumpanya idarehanesinden hükümet hapishanesine nakil için çokça askere ihtiyaç duyulmuştu. İzmir Valisi durumu Babıali'ye bildirmiş, Harbiye Nezareti Bornova'dan bir tabur asker sevk etmiş, 3. Ordu'ya üç tabur askeri sevkıyata hazır bulundurması emredilmiş, Mecidiye zırhlısıyla İzmir'e asker çıkarılmıştı.[184]

Eylül başlarında İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Kumpanyası memur ve işçileri müdüriyete başvurarak ücretlerinin yükseltilmesini, iş gününün kısaltılmasını, hafta tatilinin kabulünü, ihtiyarlık sandığının kurulmasını, terfilerin liyakat ilkelerine göre uygulanmasını istemişlerdi.[185] Ayrıca bundan böyle ücretlerin gümüş yerine altın kuruş

üzerinden hesaplanmasını istiyorlardı. Böylece % 8 oranında bir kazanç elde edebileceklerdi. Uyuşmazlık üzerine 15 Eylül'den 18'e kadar trenler sefere çıkmamıştı.[186] Demiryolu şirketi yöneticileri Kont Vitali ve Alexis Rey, bilfiil İzmir'e giderek biran önce çözüm bulunmasına katkıda bulunmuşlardı.[187] İttihat ve Terakki demiryolu grevlerine karşı tavrını grevlerin ilk günlerinden itibaren ortaya koymuştu. Grev ertesi işverene minnettarlığını şöyle ifade ediyordu: "Gerek Kont Vitali ve gerek Mösyö Rey'e vâki muvaffakiyetlerinden ve trenlerin muntazaman gidip gelmesini temin ederek ticaretimizin sektedâr olmasına bir an evvel mani olduklarından dolayı teşekkür ederiz."

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez yayın organı *İttihat ve Terakki* gazetesinde demiryolu işçilerinin taleplerinin hiçbir esasa istinad etmediği, bu tür aşırı taleplerden vazgeçmeleri gerektiği, aksi takdirde ülke için hayati bir önem taşıyan demiryollarının işletilmekten alıkonmasına milletin razı olamayacağı, bu nedenle hükümetin işe el koyup ordu içersinde oluşturulacak şimendifer taburlarıyla trenleri işleteceği, grevci işçilerin de açıkta kalacağı belirtiliyordu.

Nitekim bir süre sonra Anadolu ve Rumeli demiryolları hatlarında grevlerin önlenmesi amacıyla Harbiye Nezareti'nce Hicaz demiryolu zabitlerinden şimendifer taburları oluşturulmuş ve kumpanyalara grev vuku'unda gerekli işgücünün hükümetçe sağlanacağı bildirilmişti.

Ayrıca Ticaret ve Nafia Nezareti'nin demiryolu şirket ve kumpanyalarına 14 Ekim 1908 tarihli bir tezkeresiyle, grevlerin ülkede ticareti ve kamu güvenliğini aksattığı, Devletin siyasi ve mali itibarını düşürdüğü, halkı güç durumda bıraktığı gerekçesiyle bundan böyle demiryolu, liman, rıhtım, tramvay, havagazı, elektrik, gibi genel hizmete yönelik işyerlerinde devlet memuriyetinde olduğu gibi greve gidilemeyeceği, bunun çıkarılmakta olan Tatil-i Eşgâl Kanun-ı Muvakkatı ile güvence altına alındığı bildiriliyordu. Durumlarından hoşnut olmayanlar şirketle ilişkilerini kesmek üzere istifa edeceklerdi. Buna uymayan ve grev girişiminde bulunan ya da grev kışkırtıcılığı yapan işçi ve memurların tutuklanıp haklarında kanuni takibata geçileceğinin şirketçe çalışanlara iletilmesi isteniyordu.

Sonuç:

Modernitenin simgesi demiryolu, Cumhuriyet Türkiyesi'nin Anadolu'nun bağrında, Ankara'da kurulmasıyla ayrı bir önem kazandı. Büyük Millet Meclisi Ankara'da kurulmuştu; Millî Mücadele Ankara'dan yönetilmişti. Bu nedenle Anadolu demiryolunun Doğu'da son vardığı nokta Ankara idi. Devletin inşa sürecinde demiryolu önemli

bir işlev gördü. Demiryolunu malî olanaklar elverdiği ölçüde Doğu'ya itmek "millî şimendifer siyaseti"nin ana ilkesini oluşturdu. Devlet ricali bundan böyle yoğun bir biçimde demiryolunu kullanıyordu. Osmanlı hanedanı İstanbul'da, payitahtta kapalı kalmış bir yönetimdi. Osmanlı sultanı ender İstanbul dışına çıkmıştı. Oysa başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyet yöneticileri çok daha görünürdüler. Bir anlamda katılımcı bir siyaset anlayışını benimsemişlerdi. Kitleyle iç içe olmak halkçılığın gereğiydi.

Bu açıdan TBMM, Meclis-i Mebusan'dan farklıydı. Milleti temsil, millete gitmeyi gerektiriyordu. O günlerde en etkin ulaşım aracı ise demiryolu idi. Anadolu gezileri demiryolunun ulaşabildiği yörelere yapılırdı. Bu nedenle demiryolu güzergâhı siyasetin atar damarlarına dönüştü. Demiryolu istasyonları kamusal alanın ta kendisiydi. Anadolu'yu demiryollarıyla turlarken Gazi'yi taşıyan trenin bir istasyona varışı ya da Gazi'nin trenle istasyondan ayrılışı yayın organlarında ana haber olurdu. Tüm devlet ricali, protokol, dış ülke temsilcileri, asker, öğrenci, izci istasyonda toplanır tören yapılırdı. Her seferinde şehrin dışındaki ilk istasyona kadar bakanlar Gazi'ye eşlik ederlerdi. Tren durmasa bile güzergâhı çiçeklerle donatılır, zafer tâkları kurulur, okul öğrencileri demiryolu boyunca dizilir bayrak sallarlardı.

Gazi'nin o köy ya da kasabadan geçeceği yöre insanına önceden duyurulur, Gazi'yi görmek isteyen halk tren güzergâhına ya da en yakın istasyona koşardı. İstasyonlar ayrı bir görkemi ifade ediyordu. Sanki bir mabetti. Uygarlığın, "modernite"nin mabediydi.

Cumhuriyet döneminde devletle demiryolu bir bütündü. Demiryolu devleti simgeliyordu. Ulusal günlerde demiryolu tıpkı okullar gibi süslenir, bezenirdi. Zafer tâkları demiryolu hattı üzerinde kurulurdu. Lokomotifler çiçeklerle donatılır, ay yıldızlar dört bir yana asılırdı. Tren sanki demirden bir gelindi. Aslında bu süs devletin taçlandırılışıydı. Devletin hegemonik konumunun pekiştirilmesiydi. Vagon penceresi Gazi'nin fotoğrafına birçok kez çerçeve oldu. Gazi'nin Ankara garında ve Haydarpaşa'da çektirdiği fotoğraflar halkla bütünleşen devleti simgeliyordu. Demiryolu istasyonları bundan böyle kamusal alanların başında yer alıyordu. İstasyon "demokrasi"nin ta kendisiydi. Devletle halk iç içe demiryolu istasyonlarında kaynaşıyordu. Karşılama ve uğurlama törenleri Cumhuriyet sembollerine dönüşecekti.

Demiryolunun devletle bütünleşmiş imgesi çok partili döneme kadar sürdü. İkinci Dünya Savaşı ertesi Türkiye'nin ulaşım politikalarında köklü değişiklikler gözlendi. Stratejik kaygılar geri plana itildi. Karayolları demiryolları arterini köylere kadar ulaştıran bir ağa dönü-

şüyordu. Ulaşımda artık kömürden petrole geçiliyordu. Kırsal kesimin çözülüşü karayollarıyla daha da hızlandı. Nüfus artışı göç olgusunu gündeme getirmiş, kentleşme başlamıştı. 50'li yıllarda devletin öncelikleri bu doğrultuda değişti.

Çok partili döneme geçişle demiryolu önemini yitirdi. Türkiye'nin Batı demokrasileri safında yer alması ve NATO şemsiyesi altına girmesi demiryolunun stratejik önemini yitirmesine yol açtı; ülkede demiryolu çağının son bulmasına neden oldu. Demiryolu o denli devletle özdeşleştirilmişti ki karayollarına öncelik verilmesi sanki Tek-Parti döneminin devletçiliğinin ölüm fermanıydı. Bundan böyle Türkiye'de yerli kömürün yerini ithal petrol alıyordu. Demiryolu geçmişle, dünün rejimiyle özdeşleştirildi; hantal, çağdışı görüldü. "Modernite" bayrağı karayolunun eline geçti. Birçok ileri sanayi toplumunda demiryolu ve hızlı trenler yeni bir kimlik kazanırken ve kitle ulaşımında yük kaldırırken Türkiye'de demiryolları kendi haline bırakıldı. Demokrasi rüzgarı demiryollarının kaderini devletin imgesiyle bütünlemişti. Devlet-toplum ikilemi sanki demiryolu-karayolu ikilemine dönüştü. Demiryolu gericilikti; karayolu ileriyi simgeler oldu.

Oysa Cumhuriyet Türkiyesi'nin kuruluşunda devlet bütçesinin önemli bir oranı demiryollarının inşasına ayrılmıştı. Demiryollarının millîleştirilmesi dönemin "millî iktisat" anlayışının bir uzantısıydı. Türkiye demiryolu sayesinde Doğu Anadolu'yu ülkeyle bütünleştirmişti. Türkiye'de iç pazarın oluşumu demiryolları sayesindeydi. Türkiye kendi demiryolunu inşa ederek, mühendisiyle, işçisiyle kendisine yeni bir kimlik kazandırmıştı. Türkiye'de 40'lı yılların sonuna kadar çağdaş, seküler toplumu en iyi ifade eden metafor "demiryolu"ydu. Demiryollarının görselliği her fırsatta ön plana çıkarıldı. Nitekim Atatürk'ün demiryolu seyahatleriyle ilgili fotoğrafları belleklerde uzun yıllar yer etti. Gazi'nin naşını İstanbul'dan Ankara'ya, Etnografya Müzesi'ne çiçeklerle bezenmiş ve Türk bayraklarıyla donanmış tren taşımıştı. İzmit'ten Ankara garına tüm güzergâh bir matem yerine dönüşmüştü.

BELGELER:

Şark Şimendiferi Grev Meselesi[188]

Dün sabah Zaptiye Nazırı Sami Paşa hazretleri Sirkeci istasyonuna gelmiş ve dünkü nüshamızda yazdığımız veçhile direktör Mösyö Grus hazır olduğu halde bir katar-ı mahsus tertip olunarak mezkûr katara Zaptiye Nezareti Mektupçusu Mehmed Kadirullah ve Demiryol Komiseri Esad Bey ve kumpanya memurlarından bazıları ile Birinci Ni-

şancı Taburu Kolağası Mahmud Bey'in kumandasında olarak miktar-ı kâfi asâkir-i şahane rakib oldukları halde katar saat dört raddelerinde Sirkeci'den hareket etmiştir. Mezkûr katara karib olan memurîn bütün istasyonlara uğrayarak orada bulunan müstahdemîn ve ameleye vesaya-i lâzıme icrasıyla beraber kumpanya tarafından icra edilen zamâim tefhim edilerek ve kabul edenler hizmetlerinde kemafissabık istihdam olunup kabul etmeyenler dahi kumpanya dairelerinden çıkmalarını kendilerine tebliğ eyleyecektir.

Dün sabah Nafia Nazırı tarafından umum demiryolları komiseri Sirkeci istasyonuna gönderilerek Mösyö Grus ile icra-i müzakerât etmiş ve katarların biran evvel işletilmesi zımnında icab eden tedâbire tevessül edilmiştir. Memurîn ve diğer müstahdemîn aralarında kumpanya ile husule gelen itilaf bertaraf edilmiş ise de yalnız amele ile itilaf hasıl olamamıştır. Amelenin istedikleri zamâim cesim bir yekûn teşkil etmektedir. Katarların tatil edilmesinden dolayı tüccar ve esnaf pek çok zarar ve ziyana duçar olmuşlardır.

Ahiren aldığımız malumata göre memurîn ve müstahdemîn delegeleri ile amele delegeleri toplanıp bade amelenin yevmiyelerinin tezâyüdü için bir hakem tayin edilmesi ve hakemin bunların yevmiyelerini tezâyüd ettirmek için lâzım gelen muameleyi ifa etmesini ve kendileri bu yolda çalışacaklarını söylemişler ve bunun üzerine dün öğleden sonra trenler seyr ü sefere başlamıştır. İhtilafın bu suretle tesviye edilmesi üzerine ve sabahleyin saat dört raddelerinde bir katar-ı mahsus ile hareket eden Zaptiye Mektupçusu Mehmed Bey ile Komiser Esad Bey'in ve asâkir-i şahanenin geri dönmeleri ba-telgraf kendilerine iş'ar edilmiş ve işbu heyet Çekmece'den geri döndüklerinden katarlar kemafissabık seyr ü sefere başlamıştır. Grevciler dahi uyuştuklarını havi bilcümle istasyonlara telgraf keşide ederek greve hitam vermişlerdir.

***

Anadolu Şimendiferleri Müstahdemîninin Metâlibâtı

1. Memurîn heyet-i ittihadiyyesinin şirket tarafından resmen tanınması.

2. Şube müdürleri ve ekâbir-i memurînden maada bilumum memurîn-i saireye hadd-ı asgarisi 5 lira olmak üzere birer maaş ikramiye itası ve bu ikramiyenin her gûna tevkifattan muaf olması.

İhtiyacat-ı zaruriyeden olan mekulât vesaire fiyatının terfiinden dolayı fenalaşmış olan memurların ahvâl-i hazıra-i maliyesinin islâhı için mezkûr ikramiyenin itası lâzımdır.

3. 2.000 kuruşa kadar maaş alan bilumum memurîn-i muvazzafa yani komisyone memurların maaşâtının âtideki nisbet dairesinde zammı.

Evvela müddet-i istihdamları 10 seneden ziyade olan memurlar için 300 kuruş, beş seneden ziyade hizmette bulunanlar için 200 ve beş seneden az hizmet etmiş olan memurlar için 150 kuruş zam icrası.

Saniyen lâakal 4 sene ifa-i hizmet eden yevmiyeli memurlara günde rayiç akçe 5 kuruş zam itası.

Salisen sair gündelikçi memurlara ve her sunuf mütehassıs amelelerin yevmiyelerine rayiç akçe 4 kuruş zam edilmesi.

Rabian yol amelesi misillu her sunuf müstahdemîn yevmiyesine günde 3 kuruş zam icrası.

4. Şuabât-ı muhtelife-i şirkete "elev" olarak tayin edilen mülâzimîne en evvel on iki kuruş ve Haydarpaşa'dan İzmit'e kadar istihdam edilecek müstahdemîn ve bilumum amelenin yevmiyesi 11 kuruş ve İzmit'ten ileriye istihdam olunacaklar için 10 kuruş yevmiye tayini.

Üçüncü sınıftan olan mütehassıs amelelere hadd-ı asgari olarak saatte 2 kuruş ve ikinci sınıftan olanlara 3 kuruş ve birinci sınıftan olanlara 4 kuruş ücret itası.

Elhâletühâzihi ücûrât-ı mezkûreden dûn ücret-i memurîn ve amelelerin ücretleri miktar-ı mezkûreye iblağ edilecektir.

Bin kuruştan fazla olan maaşâtın altın akçe olarak itası.

Sınıflara münkasım muhtelif memuriyetlere ve bunlara mahsus azami ve asgari miktar-ı maaşâtı ve her iki senede bir defa olmak üzere terfi-i maaşâtı irae eder bir cetvelin müstahdemîn-i daime ve memurîn-i muvazzafaya mahsus olmak üzere tanzim ve neşredilmesi.

Zamm-ı maaşlar 900 kuruşa kadar % 15, 1.500 kuruşa kadar % 12 ve 1.500 kuruştan fazla maaşlar için % 10 nisbetinde olarak icra edilmesi.

5. İsbat edilmiş suiistimalâttan maada ve hastalık ve mücazaat misillü ahvâlin mani-i terakki olmaması.

6. Bir memura bir vazife tevdi edildiği halde bu memura bu vazife için ayrıca ücret verilmesi ve ancak esbâb-ı mücabire hayluleti takdirinde nihayet iki ay için ücret verilmemesi.

7. Adem-i iktidar ve suiistimalât misillu ahvâl vuku' bulmaksızın terakki ettirilmeyen kabahatsız bilumum memurların müddet-i istihdamları ve ifa-i hizmetleri bâlâda zikredilen cetvele tatbik ile tetkikât-ı lâzime icra ve bu misillu memurlar için ihkak-ı hak ve cebr-i mâfât edilmesi zımnında bir komisyon-ı mahsusun teşkili.

8. Müstahdemîn-i daimenin nihayet iki sene sonra komisyone yani memurîn-i muvazzafa sülûkuna ithal edilmesi ve hin-i tayinlerinde 45 yaşında olmadıkları halde şimdi yevmiye ile istihdam edilen memurların komisyone edilmeleri.

9. Komisyone edilecek memurlara hadd-ı asgarî olarak rayiç 600 ve müstahdemîn-i saireye 400 kuruş maaş itası.

10. Muvakkaten istihdam edilen gardöfren ve amelelere nısıf yevmiye verilmek usulünün lağvı.

11. Müddet-i işgaliyenin tayini.

12. Kaza ve âfet-i semaviye vesaire gibi ahvâl müstesna olmak üzere muayyen olan müddet-i işgaliyeden fazla çalışanlara gündüzleri ücretleri nisbetinde ücûrât-ı munzama ve geceleri iki kat ücret verilmesi.

13. Katar ve makine memurlarına vazifelerinin ifasından sonra avdetlerinde yevmiyeleri verilmek üzere istirahat için bir gün tayini.

14. Memurînin hin-i tayininde iltimasa ve sıhriyete ve tarafgirliğe bakılmaması ve bunların nasb ve tayini için yalnız liyakat ve dirayetleri ve hüsn-i ahlâkları nazar-ı dikkate alınması.

15. Anadolu Osmanlı Demiryolu memurlarının sair idarelere kabul edilmemeleri için şirketin mezkûr idarelerle yapmış olduğu mukavelâtın fesih ve ilga edilmesi.

Memurînin şirkete karşı vezâifi ile bilhassa âtide gösterilen hususâtta hukukunu tayin etmek üzere memurîn nizamnamesinin tadili.

16. Memurîne ait hususatı tedkik ve muayene etmek badehu yalnız direktöre ait olmayarak bu babda bir meclis-i idarenin teşkili.

17. Şirket meclis-i idaresi tarafından verilen komisyone bazı memurîn-i muvazzafaya mahsus varakanın şimdiye kadar yapıldığı üzere hastalık vesile ve esbâb-ı saireden dolayı memurlardan geri alınmak ve bu memurların yevmiyeli olarak istihdam edilmek usulünün lağvı.

18. Komisyone memurların azli yalnız sirkat yahut suiistimalât için icra edilmesi ve bir memurun bulunduğu sınıftan aşağı bir sınıfa tenzili isbat edilmiş suiistimalât veya adem-i iktidar ve liyakât gibi ahvâlde vuku' bulması.

19. Pazar günleri işleyen komisyone memurlara senede beş hafta ve Pazar günleri istirahat eden memurlara senede 4 hafta mezuniyet itası. Bu mezuniyetlerin mecbur ül ilâ olup maaşlı olacak ve isteyen memur üç senede üç senelik mezuniyetini def'aten istihsale salâhiyattâr olacaktır.

Sene nihayeti 31 Kânûn-ı evvel olacaktır.

20. Pazarları eyyâm-ı tatiliye olacak ve sair idarelerde olduğu misillu mezâhib-i muhtelifeye mahsus eyyâm-ı tatiliye-i sairenin evvelce tayin edilmesi.

21. Haydarpaşa memurlarının şehirde veyahut mevâki-i mütecavirede ikâmet edebilmesi ve mevâki-i mütecavirede ikâmet edenlerin katarlarla meccanen seyahate mezun olması.

22. Beş sene Haydarpaşa'da ikâmet eden bir memurîn rızası olmadıkça hat boyuna nakil edilememesi.

23. İhtiyacat-ı zaruriyeden olan eşyanın hat boyuna ve mütekabilen nakli hakkında teshilât icrası

Katar ve makine memurlarının 5 kilogramı tecavüz etmemek şartiyle kendilerine mahsus mekulâtı nakledebilmeleri.

24. Bir memurun senede kaç pasoya istihsale hakkı olduğunun tayini ve bunların suret-i itasının teshili ve memurîn ailesi efrâdının rub'u ücretle seyahate mezun olmaları.

25. Esbab-ı vâhiye ve cüz'iyeden dolayı istifa edilen ceza-i nakdi usulünün lağvı.

Bir memura icrası lâzım gelen mücazât-ı tevbih ve ihtarâttan sonra bilâ ücret evkât-ı musibe için işinden el çektirilmesi ve fakat bu cezanın tekrar etmek şartiyle musamaha gösteren ve mühim kabahatler işleyen memurlar hakkında icrası. Bu suretle işinden el çektirmek şirketin meclis-i idaresi kararıyla icra olunması ve mamafih bir kabahat için bir mücazât tayini ve birkaç mücazâtın tertib edilememesi.

26. On birinci fıkranın ve 1242 ve 1258 numaralı muharrerât-ı umumiyyenin lağvı.

27. Memurîn nizamnamesinin 40 nümerolu fıkrasının lağvı.

28. Şirketin etıbba dairesi umuru hakkında bir nizamnamenin tanzimi ve işbu nizamnamede başlıca hususât-ı âtiyyenin tayini:

Evvelâ memurların ahvâl-i sıhhiyesine ve nakline ve esbâb-ı sıhhiyyeden dolayı taleb olunan mezuniyetler vesaire hakkında mesaili tetkik için nüfus-ı hariciyyeden azade olmak şartıyle müstakilen bir heyet-i tıbbiyenin teşkili.

Saniyen havası muzır olan istasyonlarda tedâbir-i sıhhiye ittihazı ve bu misillu istasyonların tayiniyle muhtelif sınıflara taksimi ve münâvebeten üç ayda bir olmak üzere bu istasyonlar memurlarının tebdili.

Salisen memurîn nizamnamesinin hastalıklara müteallik olan 25 ve 29 ve 66 ve 67 ve 68 nümerolu fıkraları ahkâmının bervech-i âti tâdili.

29. "Fıkra 25" maaşından yüzde bir buçuk nisbetinde bir meblağ tediye eden her memur kendisinin ve ailesinin tedavisine ve meccanen muâlecât ahzine salâhiyettâr olması.

Memurların hastahane mesârifi şirkete ait bulunması.

30. İkinci fıkrada gösterilen ahvâl müstesna olmak üzere komisyone olan memur kesb-i afiyet edinceye kadar maaşlarını ahz eylemeleri.

3'ncü ve 4'ncü ve 5'inci fıkraların lağvı.

"Fıkra 66" beş günden ziyade imtidad eden hastalıklar için hastalık müddetince yevmiye itası ve hasta memurların şirket tarafından meccânen tedavi ettirilerek hastahane mesârifinin şirketçe tediyesi.

"Fıkra 67 ve 68" ifa-i vazife esnasında hastalanan ve kazazede veya cerihedâr olan memurlar kesb-i şifa edinceye kadar şirketçe meccânen tedavi edilmeleri ve hastahane mesârifinin itası ve üç ay kadar tam yevmiye şühud-ı âtiyye için nısıf yevmiye itası. Eczanelerin bilihtimam islahiyle fenn-i tıb-i hâzırın icab ettirdiği bilcümle muâlecât ve eşya-ı sairenin mevcud bulundurulması.

31. Mesârif-i vâhiyye ve saireye ve ameliyat katarlarına ve yatak paralarına ve kilometre başına verilen ikramiye ve tasarruf akçeleri hakkındaki nizamnamenin tadili ile bu bâbda Şark Demiryollarında olan nizamnamenin esas ittihaz ettirilmesi.

32. Memurların menâfii gözetilmek suretiyle tekaüd sandığı nizamname-i dahiliyyesinin yeniden tetkik ve tâdili.

Mezkûr nizamnamenin müddet-i memuriyet ve hakk-ı tekaüdiye hakkında gösterilen sinn ve tekaüd maaşının miktarı ve eytâm ve erâmil maaşatı ve çocuklar hakkında tayin olunan sinn-i rüşd ve yetim kız çocuklarının himayeleri hakkındaki ahkâmın bilhassa tetkiki ve tâdili.

6 ve 16 ve 17 ve 29 ve 31 ve 33'ncü maddelerin tâdili ve 37'nci maddenin ikinci ve üçüncü fıkrasının lağvı "16'ncı madde" her sene için tayin olunmuş hakk-ı tekaüdün yüzde ikiye iblağı.

33. İhtiyât ve iane sandıklarına ait nizamâtın ve hususiyetle hisse-i musibeye aid 43'ncü fıkrasının tamamen tatbiki.

Tadilât-ı muhtelife:

1. Fena havalarda katar memurlarının muhafazası için bilcümle frenli vagonlara kapalı mahaller tertib edilmesi.

2. Üniforma iksâ'sına mecbur olan "muvman" memurlarına iki senede bir defa meccânen olarak birtakım "gala" üniformasının itası.

3. Haydarpaşa muvakkıfı büfesinin işletilmesi şerait-i hazıra ile memurların heyet-i ittihadiyesine tevdi olunması.

***

Anadolu Şimendiferleri Müstahdemîninin Terk-i Eşgâli[189]

Biz Anadolu şimendifer kumpanyasında böyle şayan-ı esef bir hesabın vuku' bulacağını daha evvel teyakkun ederek şirkete 24 Ağustos tarihli nüshamızda hayırhâhâne bazı ihtaratta bulunmuş idik. Kumpanya terk-i eşgâle mahal vermeyerek tedâbire müracaat edecek yerde bilakis işi sürüncemeye düşürmüş ve nihayet dün umum müstahdemîn ifa-i vazifeden yüz çevirmiştir. Bu terk-i eşgâl hükûmet, idare ve ahalinin müteselsilen mutazarrır olması hasebiyle gayet mühimdir. Müstahdemînin metâlibât-ı meşru'ası kabul edilmiş olsaydı kumpanya bugün duçar olduğu şu müşkilât-ı azimeye maruz kalmayacak idi.

Bugüne kadar hiçbir şirket görülmemiştir ki yevmi on altı, on yedi saat, sıkı bir nizam altında çalıştırdığı müstahdemîne ancak yirmi sekiz kuruş verecek kadar hakk-nâ-şinâs olsun. Anadolu Demiryolu'nda otuz beş sene çalışmış Ferhad Ağa namında birinin bugün malul düşmekle dilenmek derecelerine kaldığını gördük. Meslekdaşları kadim bir hizmetkârın böyle bir elim akıbete düştüğünü görürlerse elbette kendi âtilerini etraflıca düşünerek kumpanyayı bir takım icraat-ı adilâneye sevk etmek isterler. Dediğimiz gibi kumpanya eğer menâfiini hakkıyla temin etmek isterse amele ve mütahdemînini vikaye etmelidir. Ta ki bunlar istikbâli müemmen görerek işlerine can ile baş ile sahib olsunlar.

OSMANLI'DA KENTLEŞME VE TOPLU TAŞIMACILIK, DENİZYOLLARI VE TRAMVAY GREVLERİ

Ahlâken, siyaseten, iktisaden her hak bir vazife mukabilidir. Hakkını talep eden kimse mutlaka mukabili olan vazifesini de ifaya mecburdur. Binaenaleyh memleketin iki büyük sınıfı olmak istidadını gösteren sermayedâr veya patron sınıfıyla amele sınıfının yanlış mülahazalar neticesi olarak yekdiğerine zararlı addedilen menfaatlerini telif eylemek icab eder. Bu da ancak tarafların mütekabil hukuk ve vazifelerinin tayiniyle kabil olabilir. Şu son iki ay zarfında vuku' bulan bazı müfrit muamelelerin önünü almak için gerek tatil-i eşgâle, gerek sendikalara dair neşredeceğimiz misallerde amelelerin salâhiyet derecelerinin neden ibaret olacağını göstermekliğimiz iktiza eder; ve patron salâhiyet hakkını tecavüz edince bu hareketinin cezasını –ki tabii bir tazminattan ibaret olacaktır– göreceği gibi amele de aynı suretle hukuk dairesini tecavüz edince mesul olması lâzım gelir. Yoksa bazı kimselerin talep ve iddia ettikleri veçhile müfrit bir siyaset takip edecek olursak ve sosyalizme adım atarsak her vakitten ziyade emniyet bahşetmeye mecbur olduğumuz sermayedârları korkutmuş oluruz.

İttihat ve Terakki

"Patronlar ve Ameleler," *İttihat ve Terakki* (*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i nâşir-i efkârı olup şimdilik haftada üç gün neşr olunur, siyasî, içtimaî, edebî ve fennî Osmanlı gazetesidir*), sayı 32, 18 Teşrîn-i evvel 1324, s. 1.

İstanbul'da ilk toplu taşımacılık girişiminin 1840'lı yılların sonunda başladığını, Seyr-i Bahri adlı vapurun sabahları Rumeli kıyısı iskelelerinden yolcu toplayıp akşamları aynı iskelelere uğradığını *Lutfî Tarihi* şu satırlarla kaydediyordu.

> 1260 senesine kadar Dersaadet Halici'nde, Boğaziçi'nde, Gemlik ve İzmit Körfeziyle Bandırma, Tekfurdağı gibi Dersaadet'in erzak ve eşyaca kilârları olan sahillerde yolcu ve eşya nakline mahsus ticaret vapurları henüz icad olunmamıştı. Mahall-i mezkûreye vapurlar işletilmesinde olan menâfi-i umumiyye istihsali için tersane vapurlarından Seyr-i Bahri nam vapur Bahçekapusu pişgâhından müşterilerini alıp doğru Arnavudköyü'ne ve oradan Rumeli Hisarı, Yeniköy, Tarabya iskelelerine uğrayıp Sarıyer'e kadar azimet ve sabahları mezkûr iskelelere yanaşarak Bahçekapusu önüne gelip gitmeye başladı.

Uzun yıllar Boğaz'da hizmet görecek olan Şirket-i Hayriyye 1267'de (1851) kurulmuştu ve Osmanlı Devleti'nin ilk anonim şirketiydi. İstanbul'da deniz yoluyla toplu taşımacılığı başlatan Şirket-i Hayriyye idi. Müteşebbisler başta padişah olmak üzere devletin ileri gelenleriydi.[190] Şirket'in getireceği hizmet düşünülürse bu son derece doğaldı. Boğaz devlet ricalinin rağbet ettiği bir yöreydi. Osmanlı ricalinin yaz aylarını geçirdiği Boğaz'a kayıkla ulaşım giderek çağın gerekleriyle bağdaşmıyordu. Bir süre sonra diğer hatlarda da denizyolu toplu taşımacılığı başlayacaktı. Haliç'te İdare-i Mahsusa şirketi 1870'lerin başında faaliyete geçti. Keza aynı tarihlerde Seyr ü Sefain Adalar ve Anadolu sahiline yolcu taşıdı.[191] Seyr ü Sefain'in ilk ismi Aziziye'ydi. Bu sıralarda Hazine-i Hassa'ya aitti. Abdülaziz'in hallinden ve ölümünden sonra Şirket-i Aziziye'nin adı Fevaid-i Osmaniye oldu. II. Abdülhamid devrinde İdare-i Mahsusa, Meşrutiyet'in ilânında ise Seyr ü Sefain kuruldu. İstanbul'da toplu taşımacılığın diğer araçları 1860'larda Yeşilköy'e kadar uzanan Şark Demiryolları; 1870'lerde Pendik'e kadar Anadolu hattı; 1869'da imtiyaz verilen Dersaadet Tramvay Kumpanyası; 1875'te Galata ve Beyoğlu arasında Tünel'di.

18. yüzyılın sonlarında Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme sahillerinde ekseriyetle sultanların ve vezirlerin yalıları, hanedan mensuplarına ait sahilhaneler ve sahilsaraylar vardı. Arnavutköyü'nde gayrimüslimler

oturuyordu. Bebek'te Babıali, Rumelihisarı'nda ilmiye ricalinin yalıları bulunuyordu. Emirgan ve İstinye yüksek tabakadan Müslümanların bulundukları semtlerdi. Sarıyer, ortahalli Müslümanların oturdukları bir semti. Daha ötede, Yeni Mahalle'de ise orta halli Rum aileleri yerleşmişti. Anadolu kıyısında Beylerbeyi semtinde pek Hıristiyan yoktu. Burada din adamları, ilmiye ricali ikamet ediyordu. Boğaziçi'nde yalılar, devlet ricaline, halka ve gayrimüslimlere göre ayrı renklerde boyanmıştı. Devlet ricali yalıları kırmızı (aşı boya), yeşil ve beyaz renkte, gayrimüslimlerinki ise kurşuni (gri) idi.

19. yüzyılın ikinci yarısında Kabataş'tan itibaren ünlü yalılar başlıyordu. Yukarıda belirtildiği gibi Ortaköy ve Kuruçeşme'de genellikle sultan sarayları vardı. Arnavutköyü'nün bir kısmında zengin gayrimüslimlerin oturduğu Çifte Saraylar, Bebek'te İmamzâde Esad Efendi'nin Kemerli Yalısı, II. Mahmud'un Musahibi Ressam Said Efendi'nin yalılarıydı. Bu son iki yalı yerine Yusuf Kâmil Paşa mimar Garnier'ye görkemli bir yalı yaptırmıştı. Tanzimat'ın bu ünlü sahilhanesi sonradan Mısırlı Prens Halim Paşa'ya geçmişti. Bu yalının yanında Dürrüzade ailesine ait bir yalı vardı. Bebek'in en ünlü sahilhanesi pembe renkli Hekimbaşıların yalısıydı. Büyük, ortanca ve küçük olmak üzere üç ayrı yapıdan oluşuyordu. Bebek'te ayrıca Sahib Bey'in Yalısı, babası Mümtaz Efendi'den kalma Reşid Mümtaz Paşa Yalısı, ilk sahibi Hasib Paşa olan sonra Şekib Paşa'ya ve ondan da Arifi Paşa'ya geçen yalı, Rumelihisarı'nda Ahmet Vefik Paşa ve İsmet Paşa yalıları vardı. Baltalimanı'nda Koca Reşid Paşa Yalısı, Emirgan'da sonradan Hıdiv İsmail Paşa'ya intikal eden Hüsrev Paşa Yalısı, Tokmakburnu'nda Sadrazam Giridli Mustafa Naili Paşa'nın büyük ve muhteşem yalısı ünlüydü.

Anadolu yakasında Çubuklu'daki yalılar, Sadrazam Keçecizâde Fuad Paşa'nın, Rifat Paşa'nındı. Kanlıca'da Saffet, Vecihi, Kadri paşalarla, Kör Tahsin Bey ve Sami Bey'in yalıları vardı. Anadoluhisarı'nda Zarif Mustafa Paşa'nın, Kandilli'de İsmail Paşa'nın, Server Paşa'nın, Ubud Efendilerin, Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın yalıları bulunuyordu. Vaniköyü'nde Beylikçi Niyazi Efendi'nin, Maliye Nazırı Nazif Paşa'nın, Sikkezen Abdülfettah Efendi'nin, Evkaf Nazırı Mustafa Paşa'nın, Viyana Sefiri Mahmud Nedim Paşa'nın yalıları vardı. Çengelköyü'nde Göçoğullarının, Zekeriya Paşa'nın, Haleb Valisi Hamdi Paşa'nın yalıları vardı. Beylerbeyi'nde II. Mahmud'un damadı Said Paşa'nın yalısı, Hasib Paşa Yalısı, Kuzguncukta Damad Fethi Ahmed Paşa'nın sahilhanesi yer alıyordu.

Yukarıdaki iskan durumuna bakıldığında Boğaz'da oturmak ve günü birliğine İstanbul'a gidip gelmek bilet ücretlerinin pahası göz

önünde tutulduğunda her yiğidin harcı değildi. Birinci Dünya Savaşı öncesi birinci mevki bilet 50 paraydı (1.25 kuruş). İkinci mevki ise 30 paraydı (0,75 kuruş). Ücretlerin bu devirde 6 kuruş ile 15 kuruş arası olduğu hatırlanırsa, gidiş geliş neredeyse asgari ücretin yarısını buluyordu. 1925 başında ise bilet ücretleri 10 kuruş ve 7,5 kuruş oldu. Birinci sekiz kat, ikinci on kat artmıştı. Tabii hayat da o denli pahalılaşmıştı.

Şirket-i Hayriyye yüksek bilet ücretleriyle çalışmasına rağmen Cumhuriyet'in ilk yıllarında mali sorunlarla karşılaştı. İstanbul'un nüfusunun Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında önemli ölçüde düşmesi şirketin karşılaştığı mali krizin ana nedenlerinden biriydi. Öte yandan tramvay, Şirket-i Hayriyye'den müşteri çalıyordu. Bazı iskelelerin tramvay güzergahına rastlaması düşük ücretli tramvayın tercihine neden oluyordu.[192]

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve Millî Mücadele sonrası Şirket-i Hayriyye yolcu miktarları karşılaştırıldığında tramvay güzergahına tesadüf eden iskelelerde yolcu miktarının % 75 ila 94 arasında düştüğü görülüyordu. Boğaz yolcusunun miktarında en az düşüş Boyacıköy ve Beylerbeyi'ndeydi. Bu iki köy ahalisi yaz ve kış oralarda oturuyordu. Boğaz'in otuz üç iskelesinden yalnız üçünde artış izlendi: Bunlar Yeni Mahalle, Çubuklu ve Çengelköy'dü. Çubuklu'da artış oranı % 16'ydı. Nedeni Çubuklu'da bir gazinoda İstanbul'un en nezih ve sanatkar bir musiki heyetinin, Darü't-taalim-i Musiki'nin "icra-i ahenk etmesi"ydi. Çengelköy iskelesinde görülen % 25 artışın nedeni ise Kuleli Askeri Mektebi öğrenci sayısının artmış olmasıydı. Artış görülen üçüncü nokta ise Yeni Mahalle'ydi. Hattın son noktası oluşu nedeniyle İstanbul halkı deniz havası almak için oraya kadar gidip geliyordu. Ya aynı vapurla dönüyor ya da Yeni Mahalle gazinolarında veya o zamanın ünlü Fırıldak Bahçe'sinde biraz dinleniyorlar ve bir sonraki vapura biniyorlardı. Şirket-i Hayriyye İdaresi'nin yolcu sayısında görülen düşüşün ana nedeni yukarıda belirttiğimiz gibi İstanbul sekenesinin azalışıydı. 1914'de 909.978 olan İstanbul nüfusu on yıl sonra, 1924'te ancak yarım milyon, 1927'de 690.857'ye, 1935'te 741.148'e yükselecekti.

Ancak bu etmenin yanı sıra bir dizi başka nedenler de göstermek mümkündü. Boğaziçi'nde sık sık tekrarlayan büyük yangınlar bunlardan birisiydi. Bir diğeri Ankara'nın başkent oluşu nedeniyle birçok iş güç sahibini Boğaziçi'ne çeken sefarethanelerin ortadan kalkışıydı. Boğaziçi kıyılarında yabancıların ilk oturmaya başladıkları köyler Yeniköy, Büyükdere ve Tarabya'ydı. Bu semtler Batılı yabancıların rağbet

ettikleri yerlerdi. Büyükdere ve Tarabya'da 1730 yılından sonra "frenk sahilhaneleri"nin yapımına başlanmıştı. Tarabya ile Yeniköy arasında ticaretle uğraşan zengin Rum ahali oturuyordu. Sefarethanelerle, siyasi görevleri olan bazı şahısların yalıları da Tarabya'daydı. Buğdan, Eflâk beyleriyle, Kapı Kâhyaları, bir takım Fransız tüccarı Tarabya'yı mesken edinmişti. Kireçburnu, Büyükdere arasında sefaret tercümanlarının ve bazı Rum bâzergânlarının yalıları vardı. Bu köylerde Boğaziçi'nin diğer yörelerine göre farklı bir yaşam biçimi oluşmaya başlamıştı. Yerli Rumlarla sefaret memurları arasında yakın ilişki kurulmuştu. Yerli Rumlar Batılı yabancıların yaşamıyla bütünleşmişti. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı sefaret ricali, İstanbul'u ziyarete gelmiş şahsiyetler, yabancı tüccarlar, Fenerli Rumlar Büyükdere'de ve Tarabya'da yaz mevsimlerini geçirmeye başlamışlardı. Bu arada büyük ormanlarıyla Belgrat Köyü de tercih gören mekanlardandı.[193]

Şirket-i Hayriyye'nin yolcu kaybetmesinin bir üçüncü nedeni Saltanat'ın sona ermesi ve başkentin Ankara oluşu ertesi Boğaziçi halkını besleyen birçok büyük yalının terk edilmesiydi. Osmanlı döneminde Boğaz devlet ricalinin rağbet ettiği bir yöreydi. Saltanat'ın kaldırılışıyla bir kısım saray erkanı ülkeyi terk etti; bürokrasinin bir kısmı ise Ankara'da görev aldılar.

Şirket-i Hayriyye'nin gelirlerinde düşüşün dördüncü nedeni genel "fakr u zaruret"ti. İstanbul'un varlıklı kesimini oluşturan ecnebi taifesi ve gayrimüslimler, ilki Millî Mücadele'nin doğurduğu burukluk nedeniyle, diğeri mübadeleye girmese bile Ankara yönetimiyle uzlaşamayacağı kanısıyla Boğaz'ı ve Türkiye'yi terk ettiler. 20. yüzyıl başlarında İstanbul'da serbest meslek sahibi 130.000'lik bir ecnebi nüfusun olduğu hatırlanırsa "exodus"ün ne denli geniş boyutta olduğu görülebilirdi. Gelir düzeyi yüksek kesimin Boğaz'ı terk edişi Şirket-i Hayriyye'de satılan birinci ve ikinci mevki biletlerinden de izlenebiliyordu. Birinci Dünya Savaşı öncesi birinci mevki yolcuları % 70, ikinci mevki yolcuları ise % 30 iken, Cumhuriyet'le birlikte bu oranlar tam tersi oluyordu. Birinci mevki % 30'a düştü, ikinci mevki % 70'e yükseldi. Şirket-i Hayriyye İdaresi'nin hazırladığı bir rapora göre "şimdi (Cumhuriyet döneminde) ancak lüzum-ı hakiki takdirinde vapura biniliyor. Bir hesaba göre Boğaziçi halkının ancak üçte biri şirketin yolcusu"ydu.

Yukarıda belirttiğimiz nedenler yanı sıra Boğaz taşımacılığındaki düşüşün iki nedeni daha vardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında güvenlik gerekçesiyle Hıristiyanların Yeniköy'den öteye, Boğaz'ın yukarı kesimlerinde oturmaları yasaklanmıştı. Bu gayrimüslim nüfus İstanbul'un

diğer semtlerine, mesela Adalar'a yerleşti. Savaş sonrası Boğaz'a dönmelerine yasal engel kalmasa da bir yere yerleşen nüfusun, tekrar masraf ederek geri dönmesi çok güçtü. Kimi, yeni semtlerde ev edinmişti; kimi ise artan kiralar nedeniyle yerlerini terk etmemeyi tercih ediyordu. Diğer bir neden Cumhuriyet'le birlikte yeni bir yaşam tarzı, bir eğlence anlayışının doğmasıydı. Buna o günlerde "asri cemiyet hayatı" deniyordu. Bu doğrultuda Boğaziçi eski cazibesini yitirmişti. Adalar, Kadıköy ve benzer semtler Boğaz'a tercih ediliyordu. Gayrimüslimlerin Boğaz'a dönmemelerinin bir diğer nedeni de buydu. Osmanlı insanının boş zaman değerlendirişleri, zevkleri, beğenileri, eğlenceleri Meşrutiyet'le birlikte değişmeye başlamış, Birinci Dünya Savaşı yıllarında "asri cemiyet hayatı" iyice belirginleşmişti. Meşrutiyet'ten önce ve Meşrutiyet'in ilk yıllarında mesela Göksu'da kayıkla gezmek, Beykoz çayırında bataklığı andıran dere kenarında bir tahta iskemle üstünde saatlerce oturarak gelip geçeni seyretmek, Sarıyer'e kadar giderek bir bardak su için tepelere tırmanmak ya da mehtap zamanı Bebek koyunda, Bahai körfezinde mehtap seferleri ve saz alemleri düzenlemek Boğaziçi'nin başlıca zevkini ve eğlencesini oluştururken yeni nesil bu tür "tenezzüh"e pek yüz vermiyordu. Birinci Dünya Savaşı ertesi artık hız çağıydı. Gençler artık otomobil ile Bebek'e ya da Büyükdere'ye kadar gitmeyi kayık gezintisine, Adalar'da dans edip bir gazinoda hoş vakit geçirmeyi Boğaz'da mehtap sefasına ve plajlarda denize girenleri seyretmeyi Boğaziçi'nde herhangi bir çayırda ağaçlar altında oturmaya tercih ediyorlardı. Şirket-i Hayriyye de mesire yeri Boğaziçi'nin artık anlamını yitirdiğinin farkındaydı. Bu nedenle Boğaz'da "asrî hayatı uyandırmanın mümkün olup olmadığı"nı soruyor; çözümler arıyordu.

Özetlersek Boğaziçi, Meşrutiyet'le birlikle gündeme gelen yeni yaşam biçimi ve Birinci Dünya Savaşı-Millî Mücadele'nin neden olduğu dönüşümler sonucu eski konumunu yitiriyordu. Bu 1960'lara kadar sürdü. Uzun yıllar iklimi sert olur gerekçesiyle insanlar Boğaz'dan uzak durdular. Ancak 1950'lerde başlayan hızlı kentleşme Boğaziçi'ni de hızla yerleşime açtı. Boğaziçi tekrar "tenezzüh" işlevini görmeye başladı. Bundan böyle İstanbullu tatil günlerinde Boğaz'a akın ediyordu.

Konumuza dönersek işçi eylemlerinin yoğun olduğu sektörlerden biri de deniz ulaşımıydı. Şirket-i Hayriyye bu sektörde başı çekti. Deniz ulaşımında ilk grev Şirket-i Hayriyye'de gündeme geldi. Şirket-i Hayriyye makinistleri, tayfaları ve memurları günde 14 saat çalıştırılıp 8 kuruş ücret aldıklarından yakınıyorlardı.[194] Kumpanya yönetimine başvurmuşlar, 14 Eylül'e kadar ücret artırımı dahil bir dizi talepte

سنه : ۳ ۱۵ کانون اول ۱۳۳۲ صایی : ۸

صنایع

۱۳۳۲

تملکنده فن وصناعت ابله تورك ایشجیسنك ایلروله‌سنه و ایبلکنه جالیشیر آیلق رساله‌در .

رساله‌نك مندرجات عمومیه‌سی

فنی : الکتریق ، ماکینه ، موتور — صنایی : دمیر وچلیك صناعتلری ، آغاج صناعتلری ، مختلف صناعلر — اجتماعی : عمله حیات عمومیه‌سی و تورك ایشچیسی — صنایی شرکتلر وجمعیتلر — فابریقه وآتلیه تأسیس واصول ادارهسی — حیات صناعیهٔ دنیاسی — اینجیلیه « تونیه » لرینز — عمله جیب دفتری — کوچك‌فنی وصنایی معلومات — عمله دنیاسی — سؤالرینز وجوابلریمز — مسابقه‌لر .

بو نسخه‌نك مندرجاتی

فکریز و پروغرامکز ، ا . پرتو — ماگیدنلره عائد معلومات نافعه ، عبدالرحمن — الکتریق و صنایعده تطبیقاتی ، مصطفی لطفی — موتور عارضه‌لری ، ... — قوهٔ محرکه ۱۰ . پرتو — عمله وکوچك ، م . و — عمله‌نك فابریقده صحت وسلامتی ، ... — ایشجی یه توصیه‌لریمز ، ... — عمله جیب دفتری ، ... — فنی وصنایی معلومات متنوعه ، ... — فنی مصاحبه‌لر ، م . امین — محترم آبونه‌لریمز — عرض تشکر .

ادارهٔ خانه‌سی : یغیجه قپوده آناطولی خانشده نومرو : ۲۶ فیاتی ۱۰۰ پاره‌در

مطبعهٔ بحریه

۱۳۳۲

Memleketimiz gibi sanayi'i mütedenni ve sermayedârları az olan yerlerde ise halkın pek büyük bir ekseriyeti proletarya sınıfına ithal edilmelidir. Bu sınıfa dahil olan insanlar arasında sefalet, açlık, zaruret bilhassa hükümfermâ ise de proletarya sınıfından olmak için mutlaka sefil ve aç olmak lâzım gelmez. Çok defa bir fabrika işçisi bir köylüden daha ziyade refih bir hayata mazhar olabilir. Ve çok defa bazı ücretli işçilerin aldıkları ücret meselâ bir memurun aldığı maaşı geçer.

Şu halde "proletarya" sınıfının temsil ettiği asrımızın ictimaî harekâtındaki başlıca sebep, birçoklarının zannı gibi kin, nefret ve haset değildir. Belki bu sınıfın bu hareketi daha ziyade istihsal tarz-ı hâzırını tebdile müteveccih ve matuftur.

Mehmet Vehbi, "İçtimai sınıflar," *Sanayi*, sayı 55, 15 Eylül 1336, s. 65-67.

bulunmuşlardı. Aksi takdirde greve gideceklerini bildirmişlerdi. Başlangıçta şirket yönetimi istekleri karşılar gibi gözükmüş,[195] ancak bir sonuca varılmamıştı. İsteklerin kabul edilmemesi üzerine grev başlatılmıştı. İşçiler gösterilerde bulunmuşlar, İdare'nin kapılarını kapatıp kimseyi içeri sokmamışlardı. Bu gelişmeler üzerine Şirket-i Hayriyye Yönetim Kurulu Başkanı Reşid Bey istifa etmiş, ancak Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi'nin ısrarı üzerine istifasını geri almıştı.[196] 24 Eylül günü Sadrazam, Harbiye Nazırı, Ticaret ve Nafia Nazırı ve Zaptiye Nazırı'nı makamına çağırarak grevle ilgili gerekli önlemleri almalarını bildirmişti. Aynı gün Şirket-i Hayriyye yönetiminin isteği üzerine olay yerine askeri birlik ve jandarma sevk edilmiş, grevciler dağıtılmıştı.[197] Bu arada şirket, hisse senetleri sahiplerine 25 Eylül günü için genel kurul çağrısı yapmıştı.[198] Öte yandan 23 Eylül günü bu kez şirketin Hasköy'deki tersanesinde grev başlamış, grevciler bayraklarla gösterilerde bulunmuşlardı.[199]

Şirket-i Hayriyye yönetimiyle sorunu olan sadece şirket çalışanları değildi. Şirket-i Hayriyye'den hizmet alanların da bir dizi talebi vardı. 1909 yılı Şubat ayının son Pazarı Üsküdar, İcadiye, Kuzguncuk, Beylerbeyi ve Çengelköy ahalisi bir "miting" düzenleyerek aralarından bir heyet oluşturmuş ve bu heyet Şirket'e bir muhtıra vermişti. Bu muhtırada vapur ücretleri, vapur saatleri yanı sıra, bu hatlarda eski gemi çalıştırılmaması, geceleri projektörlü gemi işletilmesi gibi bir dizi talepte bulunulmuş, üç gün içersinde talepler karşılanmadığı takdirde yöre ahalisinin alternatif ulaşım olanakları yaratacakları belirtilmişti.[200] Nitekim sürenin dolması üzerine Şirket-i Hayriyye gemileri boykotu başlamış, kiralanan istimbotlarla iki yaka arasında ulaşım sağlanmıştı.[201]

14 Eylül günü bu kez İdare-i Mahsusa deniz işçileri Sadaret makamına bir layiha vermişler, işletmenin Bahriye Nezareti'nden ayrılarak özerk bir idareye kavuşturulmasını ya da Nafia Nezareti'ne bağlanmasını ve ıslah edilmesini, aksi takdirde 17 Eylül günü greve gideceklerini bildirmişlerdi. Layiha şu satırlarla bitiyordu:[202]

> İstibdat devrinin harap bir kurbanı olan millî bir idarenin ya müstakil bir idare haline ifrağına veya Nafia Nezareti'ne raptıyla ıslahına uğraşılmakta olduğu bir sırada el'an hiçbir teşebbüste bulunulmaması millî menfaatlere muzır olduğundan İdare müstahdemleri zati menfaatleri için olmayıp umumî menfaatlere naçiz bir hizmet olmak üzere... Perşembe günü umum köprü ve sair sefineler müstahdemleri terk-i eşgâl edeceklerini Osmanlı vatandaşlarına ilân eder.

Tramvay Grevleri

Osmanlı ekonomisinde çalışanların yoğun olduğu ana sektör Şirket-i Hayriyye'de de görüldüğü gibi ulaşımdı. Bu nedenle grevlerin çoğunluğu ulaşımla bağlantılı işkollarını oluşturuyordu. Ya tramvay, banliyö hatları, denizyolları gibi kent içi ulaşım ya da demiryolları, denizyolları gibi ülke ölçekli veya ülkeler arası ulaşım grevlerden yoğun bir biçimde etkilenmişti. Bu işkollarında hemen hemen greve gidilmeyen işyeri yok gibiydi. Anadolu, Rumeli gibi belli başlı demiryollarında, İdare-i Mahsusa ve Şirket-i Hayriyye diye bilinen ana deniz ulaşım araçlarında, İstanbul, İzmir, Selanik tramvaylarında müstahdemîn işi bırakmış, yönetimden talepte bulunmuştu.

O tarihlerde Selanik hariç tramvaylar atlıydı. Bu konuda ilk imtiyaz 8 Ağustos 1869 günlü "Dersaadet Tramvayı İmtiyaz Mukavelename ve Şartnamesi"siydi.[203] Şartnamede, Saltanat, "Dersaadet sokaklarında yolcu ve eşya nakli için tramvay tabir olunan demiryolun inşasile hayvan vasıtasile araba işletilmesi" imtiyazını Karapano Efendi'nin oluşturacağı kumpanyaya veriyordu. İmtiyaz süresi 40 yıldı ve dört hattı kapsıyordu. İlk tramvay Galata-Azapkapı, Tophane üzerinden Beşiktaş arasında, 6 Ağustos 1871 Pazartesi günü faaliyete geçiyordu.[204] Bu hat kısa bir süre sonra Ortaköy'e kadar uzatıldı. Atlı tramvayın o günkü adı "beygirle cer olunur tramvay"dı ve Batı'da tramvay'ın kullanımından takriben 29 sene sonra İstanbul'a gelmiş oluyordu. İkinci hat köprünün İstanbul yakasından başlıyordu. Babıali ve Soğukçeşme'den Divanyolu caddesiyle Aksaray'da Yusufpaşa çeşmesine kadar uzanıyordu. İkinci hattan ayrılarak Samatya ve Yedikule'ye ulaşacak olan hat üçüncüsüydü. Dördüncü hat ise yine ikinci hattan ayrılarak Topkapı'da son buluyordu. Sözleşmede ayrıca uygun görülecek semtlere şirketin "adi omnibus" ya da raysız atlı araba işletme yetkisi verilmişti. Bu ilk sözleşmede çalışanlar "hademe" ve "amele" olarak nitelenmişti. Ayrıca şirketin yönetimi için yabancı "memur" çalıştırılabilecekti. 13 Mart 1881 günlü verilen imtiyazı genişleten ve uzatan mukavele ve şartname ile imtiyaz bu kez otuz altı buçuk yıla uzatılmıştı. Yeni inşa edilecek ilk hat Galata'da Voyvoda sokağından başlayarak Kabristan ve Tepebaşı sokaklarıyla Beyoğlu Cadde-i Kebir'inden, Taksim ve Pangaltı'dan geçerek Şişli'ye uzanıyordu. İkincisi Karaköy köprüsünün İstanbul cihetinden başlayarak Balıkpazarı, Odunkapısı, Kapan-ı Dakik, Cibali, Fener, Balat, Defterdar üzerinden Eyüp'e gidecekti. Birinci hattın ilerde Tatavla'ya ulaşan bir yan hattı oluşturulacaktı. Bu kez mukavelede yapılan düzenlemeyle tramvayların "hayvan vasıtasiyle veyahut

devletin kabulüne arz olunmak şartıyla nev'icad bir vasıta ile" çektirileceği kaydediliyordu. Bu arada "omnibus" yetkisi kaldırılıyordu.[205] Dersaadet Tramvay Şirketi'nin üçüncü imtiyaz sözleşmesi 31 Ocak 1907 günlüydü. Bu sözleşme ile dört yeni hat gündeme geliyordu. İlki Eminönü-Aksaray hattının Beyazıt istasyonundan ayrılarak Sultan Bayezıt meydaniyle Şehzadebaşı'ndan ve Şehremaneti'nin belirleyeceği sokaklardan geçerek Fatih'e ve oradan Edirnekapı'ya ulaşacaktı. İkincisi Şişli güzergahının Galatasaray mevkiinden ayrılarak Tünel'e ve üçüncüsü Şişli hattının Pangaltı'da mezarlık sokağı köşesinden ayrılarak Aya Dimitri sokağından geçerek Tatavla Aya Dimitri Kilisesi meydanına varıyordu. Dördüncü hat ikinci sözleşmede yer alan ancak Unkapanı'na kadar ulaşabilen Eyüp güzergahıydı. Unkapanı meydanından Vefa caddesiyle Fatih hattını birleştiren güzergah beşinci hattı. Son hat ise Ortaköy'e ulaşan Boğaz'ın Avrupa yakası hattının Kuruçeşme ve Arnavutköy'den geçerek Bebek bahçesi önünde son buluyordu. Bu sözleşmede tramvay arabalarının "kuvve-i elektrikiyye ile" çekilmelerine izin veriliyordu.[206]

"Elektrikle cer usulü" diye bilinen elektrikli ilk tramvay Osmanlı topraklarında önce Şam'da, ardından Selanik'te görülecekti. İstanbul'a ise elektrikli tramvay Balkan Harbi sırasında, 1913'te gelecekti. Her ne kadar 1910'da ruhsat ve imtiyaz verilmişse de Balkan Harbi sırasında tramvay beygirlerinin Tedârik-i Vesait-i Nakliye Komisyonu'nca ordu adına 26.000 liraya mubayaa edilmesine kadar atlı tramvaylar devam etti. Atların orduya devrinden sonra İstanbul bir sene tramvaysız kaldı. Bu sırada Silahtarağa'da elektrik fabrikasının yapımının tamamlanması beklenirken geçici olarak Kabataş'ta küçük bir elektrik fabrikasından elde edilen güçle ilk elektrikli tramvay önce Tünel-Şişli, sonra Karaköy-Ortaköy arasında işletmeye alınacaktı. İstanbul'a elektrikli tramvay Batı'da kullanımından tam 24 sene sonra gelmiş oluyordu. Bu gecikmeye gerekçe olarak Osman Nuri, zamanın hükümdarının yani Abdülhamid'in "elektrikten ve tatbikatından tevahhuş etmesi"ni gösterecekti.[207] Elektrikli tramvaya geçiş dört yıl sonra yeni bir sözleşmeyle bir kez daha tevsik edilecekti.[208]

Tramvay şirketinde çalışanlar memurîn ve müstahdemîn diye ikiye ayrılıyordu. Tramvayların sürücüleri atlı tramvayların "arabacılar"ı ve elektrikli arabaların "vatman"larıydı. Ayrıca arabalarda "kondüktör" bulunuyordu. Tramvay işçileri grevlerinin ilki İstanbul'da, Dersaadet Tramvay Kumpanyası'nda başlamıştı. 11 Ağustos günü Şişli, Beşiktaş ve Aksaray tramvay işçileri Sadaret makamına ve İttihat ve Terakki'ye başvurarak, ücret artışı talepleri karşılanmadığı ve kumpanya direktörü

Perdikaris ve Şişli hattı yol memuru Yorgi Efendi görevlerinden alınmadığı takdirde 12 Ağustos günü greve gideceklerini bildirmişlerdi. Kumpanya yönetimi ise şirket direktörünün Avrupa'da oluşu nedeniyle kendilerine yanıt verilemeyeceğini bildirmişti.[209] İsteklerinin askıda bırakıldığını gören müstahdemîn ertesi gün greve başlamış, bayraklarla İstanbul sokaklarında gösteriler yapmışlardı.[210] Bu arada eski kumpanya direktörü, Hoca Efendi'nin tekrar yönetime gelmesini istiyorlardı. Bir grup grevci işçi öğleye doğru sokağa dökülmüş, İstanbul yakasına geçerek oradaki tramvayların çalışmalarını engellemişti.[211] 13 Ağustos günü işçiler İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne başvurarak İttihatçıların, haklı davalarına arka çıkmalarını beklediklerini bildirmişlerdi. İttihat ve Tarakki işçilerin isteklerinin Pazartesi gününe kadar yerine getirileceğini vaat ederek işbaşı yapmalarını istiyordu. Nitekim greve son verilmiş ve 13 Ağustos öğleden sonra saat üçte tramvaylar çalışmaya başlamıştı.[212]

Zaman zaman işkollarında dayanışma grevleri de görülüyordu. Arabacılar ve kondüktörlerin güç birliğine giderek işi bıraktıkları oluyordu. Şirketin seyisleri kendilerine vaat edilen ücret artışlarının ardından işbaşı yapmışlar, ancak 23 Ağustos günü tekrar greve gitmişlerdi.[213] Direktör ve yol memuruna işten el çektirilmesi için direten işçiler 2 Eylül günü kısa bir süre işi bırakmışlar,[214] 10 Eylül günü ise halka bir bildiri yayınlamışlardı. Bildiride tramvay çalışanları kumpanya direktörünün görevden alınmasını talep ediyorlardı. Direktörün Abdülhamid'in çevresinden ünlü Faik Paşa'nın "hempa"sı Arab İzzet'in adamı olduğu vurgulanıyor, vatanın böyle bir kimsenin Tramvay Şirketi direktörlüğünde kalmasını kaldıramayacağını, "terakkiyyat-ı milliyye şerefi" için de muzır olacağı kaydediliyordu. Tramvay Şirketi müstahdemîni hürriyetin ilânından kendilerine düşen payı istiyorlardı. Kumpanya çalışanları hâlâ direktörün zulmü altındaydı. İstibdat fikirleri biran önce yok edilmeliydi. Bu haksızlıklara karşı ilgili makamlara ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yapılan başvurular cürüm addedilmiş ve direktör, çalışanları sivil memurlar aracılığıyla Beyoğlu Mutasarrıflığına sevk ettirmişti. Burada kendilerine direktörün istifası talebinden vazgeçmeleri emredilmişti. Ama çalışanlar tepkilerini göstermede gecikmediler: "Hürriyet, adalet, müsavat" boyun eğmeyecekti. Adaletin kaynağı olan ve milletin saadet tacı addedilen İttihat ve Terakki Cemiyeti bu zulmün sürgit devamına seyirci mi kalacaktı! İstibdat fikirlerinin lekelerinin, hürriyet parıltıları arasına karışmasına göz mü yumacaktı! Böyle bir şey kabul edilemezdi. Bildiride isteklerini bir kez daha vurgulayan işçiler İttihat ve Terakki'ye çağrıda bulunuyorlardı: Ülkede istibdatı alt

ederek adaleti getirmek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş gerekçesi ve mukaddes görevi olduğu hatırlatılıyor, Cemiyet'ten "hürriyet, adalet ve müsavat"ı fiilen hükümran kılması talep ediliyordu. Tramvay grevlerinde de diğer grevlerde olduğu gibi "hürriyet, adalet, müsavat" temel şiarı oluşturuyordu. İşçilere göre İttihat ve Terakki cemiyeti istibdat fikirlerini çökertmiş, adaleti ihdas etmek Cemiyet'in mukaddes görevi olmuştu.[215]

Aynı günlerde (5 Eylül 1908) İzmir'de Göztepe Tramvay Kumpanyası müstahdemîni işi bırakmış ve 9 Eylül günü öğleye kadar tramvaylar işlememişti. Tramvay Kumpanyası ile çalışanlar sonunda masa başında soruna çözüm getirmişler, "müstahdemîn"in maaşları %15 zam görmüş, günlük çalışma günü on saatle sınırlanmış ve fazla mesaî halinde saat başına bir kuruş ödenmesi kararlaştırılmıştı. Uzlaşmaya varılması üzerine müstahdemîn işbaşı yapmıştı.[216] *Sabah* gazetesi Dersaadet Tramvay Şirketi'nin İzmir Göztepe Tramvay Şirketi'ni örnek alması gerektiğini vurguluyor, ücretlerin İstanbul'da son derece düşük olduğunu hatırlatarak % 10, hatta 20 oranında bir zamımın bile yetersiz kalacağını kaydediyordu. Şirket direktöründen umudu kesen *Sabah* gazetesi, İdare Meclisi'nin işe el atmasını ve müstahdemîni memnun etmesini bekliyordu.[217]

Bu arada Dersaadet Tramvay Şirketi de alelacele ücretlerde artışa gitmişti. Ancak müstahdemîn için bu yeterli değildi. Çalışanlar Direktör Perdikaris'in görevden alınmasını istiyorlardı. Ayrıca Aksaray hattı müfettişi Paskalidi Efendi'nin, yol memuru Yorgi Efendi'nin ve daha birkaç kişinin işlerine son verilmesi, istekleri arasında yer alıyordu. Bu taleplerinin karşılanmaması üzerine müstahdem 15 Eylül günü Aksaray, Şişli ve Beşiktaş sefere çıkmayacaktı.[218] *İkdam* gazetesi, çalışanların bu taleplerini aşırı buluyordu. Göreve getirmeler ve görevden alınmalar Şirket'in hissedarlarının işiydi. Grev meşru nedenlere dayanmalıydı. Şirket ücretlerle ilgili talepleri karşılamıştı. Oysa kimi çalışanların görevden alınması haksız bir talepti. Gazete çalışanlara hissedarların haklarına tecavüz etmemelerini tavsiye ediyordu.[219]

Görüşmelerden sonuç alınamaması üzerine 15 Eylül günü Şişli, Beşiktaş ve Aksaray hatları çalışanları Şişli tramvay deposunda toplanarak taleplerini bir kez daha dile getirmişlerdi. Beyoğlu polis müdürü ve jandarma komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa, yanına yeterli sayıda kolluk kuvveti alarak depoya gitmiş ve çalışanları işbaşı yapmaya ikna etmeye çalışmıştı. İşçiler ise kumpanya direktörünün görevden ayrılmadıkça sefere çıkmayacaklarını bir kez daha yinelemişlerdi.[220] Sonuç olarak Şirket işçilerin talebini yerine getirmek zorunda kalmış, Perdikaris'in

kumpanya direktörlüğünden ayrılması üzerine tramvaylar sefere çıkmışlardı. Keza Selanik'te de Eylül başlarında Selanik Elektrikli Tramvay Kumpanyası işçileri greve gitmişlerdi. Kumpanya direktörü M. de Rote 9 Eylül günü Selanik'e gelmiş[221] ve ücretlerin ayırım gözetmeksizin günde 2 kuruş arttırılmasına ve iş gününün 10 saate indirilmesine karar vermişti. Ayrıca fazla mesaî için saat başına günlük ücretin yarısının ödeneceği vaat edilmişti. İhtilafın çözüm bulması sonucu 11 Eylül Cumartesi günü tramvaylar çalışmaya başlamıştı.[222]

Gazeteler tramvay amelesinin ücret talebini haklı bulmakla birlikte yöneticilerin değiştirilmesine yönelik isteklerini yersiz buluyorlardı. Yöneticiler hissedarların kararıyla atanır ya da azledilirlerdi. *İkdam* gazetesi "memurîne şurasını tavsiye ederiz ki hissedârâna taalluk edecek hukuka müdahale etmesinler. Zira artık bu terk-i eşgâller pek çirkin oluyor" diyordu.[223] Kumpanya müstahdemîni böyle haksız taleplerle ikide bir greve gitmeyi itiyat haline getirirse zamanla kimse kendilerine arka çıkmayacaktı. "Makul olmayan hareketler de makbul neticeler veremez"di. Şirket, ücretlerle ilgili talepleri karşılamıştı; işçi işbaşı yapmalıydı.

Tatil-i eşgâl mevzuatının tramvay çalışanlarını kapsamasına rağmen tramvay grevleri izleyen yıllarda da gündeme geldi. Tramvay Şirketi Alman sermaye girişimiydi. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayın organı *İştirak* şirket yönetimine yönelik eleştirilerine sütunlarında yer veriyordu.[224] Nitekim 1910 yılının Mayıs ayında yayınladığı "Tramvay amelesinin tatil-i eşgâli" başlıklı yazısında şirketin kullandığı arabaların artık Avrupa'nın en küçük kasabasında bile çalıştırılmadığını, bu tür arabaların çöp arabası olarak kullanıldığını kaydediyordu. Şirketi "zavallı ameleyi, memurların hukukunu mahvedici ve nutksuz beygirleri telef etmek için teşekkül etmiş" bir şirket olarak tanımlıyordu. Çalışanlar Alman sefaretine çektikleri telgrafta "bizi onun [şirketin] yed-i gaddaranesinden tahlis eylemenizi temenni ederiz" deniyordu. Keza "zat-ı şehriyarî"ye, Meclis-i Mebusan ve Ayan riyasetlerine, Sadrazam Hakkı Paşa'ya, Ticaret ve Nafia Nazırı Hallaçyan Efendi'ye, İttihat ve Terakki Dersaadet Şubesi Reisi Halil Bey'e, *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid Bey'e ve nihayet Mebusan Meclisi'nin sosyalist kanadına mensup Zohrap ve Varteks efendilere hitaben aynı mealde bir telgraf çekmişlerdi. Telgrafta şu satırlar yer alıyordu:

> Tramvay Şirketi bundan akdem vermiş olduğu vaadi ifa etmek istemiyor. Başımız üzerine Alman Kondüktörleri celb suretiyle bizi ve ailemizi büsbütün mahvetti. Artık ne yapacağımızı bilemiyoruz. Dün Alman tebaa-

sından olan kondüktörlerin ahıra girdikleri zaman cümlemiz de bu hâle tahammül edemeyip tatil-i eşgâl ettik. Şimdi çoluk çocuğumuzla sokaklara düşmüşüz. Biz ne vakte kadar bu şirketin haksızlıklarına hedef olacağız. Rica ederiz, halimize merhamet ediniz. Bu şirket hükûmetle akdetmiş olduğu mukavelenin ahkâmına riayet etmek istemiyor. Biz yalnız vatanımız için muharebe etmek ve ölmeye hazırız. Nahakk yere bu şirket haksızlıkları, mezalim ve itisafâtı yüzünden ölmeyi cinayet addederek, bu bâbda merhametinize iltica ederiz.

İşte bu tramvay şirketi hükûmetimizle bile eğleniyor. Soralım Ticaret Nafia Nazırına, bu hâle tahammül etmek kabil mi? Osmanlı amelesini çalıştırmak istemiyor, kendisi Alman olduğundan bütün memurların, arabacıların, kondüktörlerin Alman olmalarını arzu eden bu şirket bizimle eğleniyor. Demek istiyor ki 'Sizin ne ehemmiyetiniz vardır, ben hükûmetinizle bile akdettiğim mukavelename ahkâmına riayet etmiyorum, artık sizin sözünüze de mi kulak asacağım?'

Bakınız ey muhterem Osmanlılar, bunlar bizim hukukumuzu, amelemizin hukukunu paymal ederek bizi adeta hayvan derecelerine inmiş mahlukât gibi kullanmak istiyorlar. Fakat biz kendi hukukumuzu müdafaa edeceğiz. Almanya'da amelenin kahrına uğrayan bu alçaklar hınçlarını bizim gibi sefillerden mi almak istiyorlar? Ah hayat-ı içtimaiyye!.. Bunlar da medeniyetin menba'ından gelip de bize ders verecekler değil mi? Fakat biz artık dersimizi öğrenmiş olup ders vermekte olduğumuzu onlara anlatacağız.

Mihran, Şaban, Pandelli

BELGELER

Tersane Fabrikalarında Grev[225]

Bu ay içinde tersane fabrikalarında çalışan bin beş yüzden fazla amele ve müstahdemîn dört gün süren umumî bir grev ilân etmiştir. Amele bu grevde ücretlerinin mah ve mah muntazaman tediyesini, maaşlarından tevfik olunan % 10'ların lağvını, saat-ı mesaînin sekize tenzilini, Cuma yevmiyelerinin tediyesini, amele temin-i istikbal sandığına amele murahhaslarının iştirakini Bahriye Nezareti'nden talep etmiştir.

Metâlibâtın kısmen kabul ve kısmen badel teemmül nazar-ı dikkate alınacağı vaadini ahz eden amele, müttehiden ve müttefikan ilân ettiği greve nihayet vererek tekrar işe başlamıştır. Tersane amelemizin bu grev esnasında ibraz ettiği herakât-ı intizamkârane bir rüşd ve tekamül-i içtimaiyyeye doğru yürüdüğünü isbat etmiştir.

Ekim 1918'de grevler yeniden gündeme geliyordu. Tersane fabrikalarında çalışan bin beş yüzü aşkın amele ve müstahdemîn dört gün süren genel grev ilân ediyordu. Çalışanlar Bahriye Nezareti'nden ücretlerinin her ay muntazaman ödenmesini, maaşlardan kesilen % 10'ların lağvını, işgününün sekiz saate indirilmesini, Cuma yevmiyelerinin ödenmesini, amele yardım sandığı ya da belgede yer alan adıyla "temin-i istikbal sandığı"na amele murahhaslarının katılımını istiyorlardı.

Bahriye Nezareti istekleri kısmen kabul etmiş, kısmen üzerinde çalışıldıktan sonra dikkate alacağı vaadinde bulunmuş, bunun üzerine amele greve son vermişti. İşçilerin grev sırasında gösterdikleri olgunluk basında da yankılanmıştı.

***

Kömür Amelesinin Tatil-i Eşgâli[226]

Şu son zamanlarda Türk matbuatını işgal eden, sermayedârânı epeyce düşündüren bir mesele varsa o da deniz kömür amelesinin ahiren tatil-i eşgâl etmeleridir. Malumdur ki amele sermayedârânın gayr-ı muhakk olan her türlü cebir ve tazyikâtına karşı durabilmek hakkına, hakk-ı meşru'una maliktir. Fakat şu hal-ı hazırımızla grevlerin bizce faidesi yerine mazarratı görüleceği de şüphesizdir. Binaenaleyh biz bugün grev ilân eden muazzez amelelerimize itidal damarını muhafaza etmelerini tavsiye ederiz. Zira muhterem amelelerimiz el'an tatil-i eşgâle devam ederlerse mutazarrır olurlar. Çünki memleketimizde –malum olan esbâbdan naşi?!– henüz teşekkül ve teessüs etmiş mükemmel bir sendikamız yoktur –Şemsiyeciler sendikası gibi ufak tefek sendikalar müstesna– amele tatil ederse o müddet zarfında onları idare edecek muntazam bir sendika heyeti, henüz kavi ve kavi olduğu kadar liberal bir hükûmet ve aynı zamanda da birçok senelerden beri teessüs etmiş bir sosyalist fırkası yoktur. İşte bunun için amele ezher cihet mutazarrır olur ihtimaline bizim şu mesrûdâtımız yek nazarda sosyalistlikle münafi gibi görünür fakat ne çare ki vatanımızda, vatan-ı mukaddesemizde sosyalistlik maatteessüf tamamiyle temerküz edemediğinden biz bu tavsiyede bulunmakta şimdilik mazuruz. İnşallah partimiz teali eder vatanımız terakki eyler hükûmetimiz daha ziyade liberal bir şekl-i idare alır o halde biz de grevler yapar, o grevleri bilfiil ve bizzat idare eder ve hatta kendi fırkamız azalarıyle onlara irae-i tarik eder. Türkçe, Ermenice, Rumca, Yahudice... Velhasıl bütün gazetelerimizle onların hareketlerini alkışlarız. Fakat heyhat ki daha o zaman, o zaman-ı sa-

adet henüz gelmemiştir, milletimiz o saadeti daha birkaç ay (?!) için görmek şerefine nail olamamıştır...

Şimdi gelelim amelelerin metâlibâtına:

Amelelerin istediği şeyi vapurdan mavnaya nakl için acenteler beher tonu başına 2,5 ve Pazar günleri ve geceleri için 3,5 kuruş ve bilakis mavnadan vapura nakl için 3 kuruş 10 para veriyor. Halbuki amele 3 kuruş 10 paraya 40 para daha zam ve 4 kuruş 10 paraya da 30 para zam edilmesini istiyor...

Şimdi bunları şerh edelim evvela acenteye sorarız ki kendi keselerini doldurmak, her birerlerini atiyyen müreffeh bir surette yaşatmak üzre çalışan, gece ve gündüz kanter içerisinde çalışan biçare ve bizahir ameleye niçin bu kadar az bir ücret veriyorlar. Saniyen bu verdikleri parayı neye doğrudan doğruya şirket kendi adamı vasıtasıyle verdirmeyip araya vasıta olan ve zavallı ameleyi soyup soğana döndüren onbaşılara verdiriyor... Bize kalırsa şirket ile onbaşılar arasında bir mukavele-i hafiye vardır ki onbaşıların yapmış olduğu ihtilasa, biçare amelenin hakkının gasb olunduğuna hiç ses çıkarmıyor. Kumpanyaya amelenin şu matlubunun is'afiyle verilecek parayı yukarıda dediğimiz gibi bizzat kendi adamları vasıtasıyle vermesini hüsnü'l-insanîye ihtar eder ve saf vic-

danlı ameleye de başlarındaki o muhtekir, hileci, dolandırıcı onbaşıları def' etmelerini ve artık o onbaşıların değil binbaşıların bile kovulması zamanının geldiğini ve bu gibi işlerinde kendi işlerini doğrudan doğruya kendileri görüp birçok zararlara hiç olmazsa badema duçar olmamalarını tavsiye eyleriz. Bizden yazmak, tembih ve tavsiye eylemek muhterem amelelerimizden mucibince amel etmek lâzımdır...

Son söz olarak şunu da muhterem amelemizden rica edelim ki (küçük kuvvetler birleşince büyük bir kuvvet teşkil eder) kaidesince hiç olmazsa öyle sosyalistlik fikrince istediğimiz gibi büyük ve muktedir sendikalar teşkil edilinceye kadar siz kendi menâfi-i hususiyyelerinizi temin ve her türlü ihtiyacâtınızı tehvin edebilecek sendikalar yapınız. Ancak sizi kurtaracak, tarik-i saadete isal edecek sizin birleşmeniz, el birliğiyle çalışmanızdır...

İbnü'l-Tahir İsmail Faik

***

Dersaadet Ticaret Odası ve Grevler[227]

Münakalat ve hidemât-ı umumiyyeyi ifa eden şirketler amele ve müstahdemînin terk-i eşgâl etmekte olmalarından dolayı tatil-i eşgâl cemiyetleri hakkında Ticaret ve Nafia Nezaret-i Aliyyesi'nden tanzim ve Şura-yı Devlet'çe tadil olunup ledde'l-arz irade-i seniyye-i hazret-i padişahiye iktiran eden layiha-ı kanuniyye ile Şura-yı mezkûrun bu bâbdaki mazbatası suretini geçen nüshalarımızdan birinde neşr eylemiştik.

Kanun-ı Esâsî'nin mevaddına bi-tamâmihâ [tamamıyla] vakıf olmayanlar hiçbir kanun ve nizamın Meclis-i Mebusan'ın kabul ve tasdikine iktiran etmedikçe mevki-i tatbike konulamayacağı zehabında bulunmaktadırlar. Halbuki Kanun-ı Esâsî'nin otuz altınca maddesinde "Meclis-i Umumî münakid olmadığı zamanlarda devleti bir muhattaradan veyahut menfaat-ı umumiyyeyi halelden vikaye için bir zaruret zuhur ettiği ve bu bâbda vaz'ına lüzum görülecek mevzuatın müzakeresi için Meclisin celb-i içtima'ına vakit müsait olmadığı halde Kanun-ı Esâsî'nin ahkamına mugayir olmamak üzre Hey'et-i Vükelâ'nın içtima'iyle verilecek karar ba-irade-i seniyye muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetindedir.

Alelhusus tatil-i eşgâl hakkında tatbikine lüzum görüldüğü nizamnamenin tatbiki hiçbir veçhile Kanun-ı Esâsî ahkâmına mugayir olmadığı gibi Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nden sadır olan kararda mezkûr nizamnamenin Meclis-i Mebusan'ın içtima'ında kanuniyyeti

teklif edilmek üzre Kanun-ı Esâsî'nin bâlâda derc edilen 36. maddesi hükmüne tevfiken mevki-i tatbike vaz'ı lüzumu müeyyed bulunmuş olduğundan Meşrutiyet-i Osmaniyye'nin dahilî ve haricî düşmanlarının terk-i eşgâl bahanesiyle umur-ı devleti teşviş [karıştırma] ve duçar-ı müşkilât eylemeleri imkânına binaen böyle bir nizamnamenin acilen ve bittab'i Kanun-ı Esâsî ahkâmına tamamiyle muvafik olmak üzre mevki-i icraya vaz'ındaki isabet hiçbir veçhile inkâr edilemez.

İmdi gerek Ticaret ve Nafia Nezaret-i Aliyyesi'nin tezkeresinde ve gerek Şura-yı Devlet mazbatasında Tatil-i Eşgâl Nizamnamesi'nin lüzum-ı tatbikini pek sarih bir surette ispat eden delâilin burada tekrarına mahal olmadığından terk-i eşgâl meselesinde devletin ve ahâlinin menâfi'inden başka bunlardan daha fazla bir surette dahli bulunan menâfi-i iktisadiyye-i Osmaniyyemiz üzerine birkaç söz söylemeyi münasip görürüz.

Evvel emirde Avrupa ve Amerika'da amele sendikaları, politika manevracıları vesair bazı müfteri kesânın teşvikât ve tahrikatıyla vuku'a gelmekte olan terk-i eşgâllerin en mütemeddin ve sanayi'i müterakki memâlikte bile fayda yerine daima mazarrat tevlid eylediği meşhud olmasına [gözle görülmesine] nazaran amelemizin memâlik-i ecnebiyyede olduğu gibi terk-i eşgâl esnasında kendilerini himaye edecek sendikalara veyahut teshilât sandıklarına malik olmamaları ve hususiyetle sanayi'mizin, ahvâl-i iktisadiyyemizin pek dûn bir mertebede bulunması cihetiyle bizdeki tatil-i eşgâllerden hiçbir veçhile hüsn-i niyyetçe husulüne imkân verilemez.

Filhakika memâlik-i ecnebiyyede tanzim olunan istatistikler gösteriyor ki tatil-i eşgâl suretiyle bazı sınıf amelenin cüz'i muvaffakiyetleri istisna edildiği halde umumiyyet itibariyle amele için fayda şöyle dursun daima külliyetli zararlar tevellüt etmektedir.

Binaenaleyh seviye-i malumatları, haklarını müdafaa ve muhafazadaki kudretleri bizimkilere kat kat faiz olduğundan politika manevracılarının ve sair menfaatperest muharriklerin ifalâtına kolaylıkla kapılmayacakları derkâr bulunan memâlik-i ecnebiyye amelesi taleplerinin tervicine hâdim ve müddet-i tatiliyyeleri esnasında zaruretlerinin tehvinine medar olacak vesait ve menâbi-i hususiyyeye malik oldukları halde tatil-i eşgâlden mazarrat görürlerse bizim gibi henüz müessesât-ı sınaiyyesi, fabrikaları mefkut bulunan bir memlekette tatil-i eşgâlden gerek amele için ve gerek menâfi-i umumiyye-i memleket için kat kat fazla mazarrat husule geleceğine asla şüphe edilmez.

Bu beyanattan maksadımız amelenin gelişi güzel her an ve zamanda memleketin ihtiyacını, hâlini takdir etmeyerek tatil-i eşgâle kıyam

eylemelerinin muvafik ve müfit olmayacağını ispattan ibarettir. Yoksa hukuk-ı beşeriyyeden madud olan hakk-ı içtima ve iştirakten amelenin mahrumiyeti lâzım geleceği fikrinde değiliz. Zaten gerek bizde ve gerek memâlik-i ecnebiyyede tatbik olunun tatil-i eşgâl nizamnameleri bu hakka asla müdahale etmemiştir.

Amelemizin her memlekette olduğu gibi fabrikatörlerle ve imalathanelerle müşterek-ül-menfaa bulunduğunu hatırdan çıkarmamaları iktiza eder. Fabrikatörleri veyahut şirketleri fazla metâlibatla izhar etmek ve müşkilâta uğratmak hiçbir suretle amelenin terfih-i ahvâline hâdim olamaz. Bundan neticede yine kendileri zarar görürler.

Eğer geçenlerde tatil-i eşgâl eden şirketler amelelerinin metâlibatının tamamıyla kabulü cihetine gidilse idi el-hâletü hâzihi pek mahdut olan kumpanyaların ihtimal ki iflas eylemelerini mucib olurdu.

Memleketimizde şirketler, fabrikalar tesisi lüzumunun şiddetle hissolunduğu şu zamanda eshâb-ı sermayenin şevk ve gayretini kesr edecek hâlâta teşebbüs olunmak kâr-ı akıl değildir. Tesisât-ı sınaiyyede dahilî ve haricî sermayeleri müsmir olması için zemin ihzar edecek yerde müşkilât çıkarır isek bundan menâfi-i iktisadiyyemiz mutazarrır olur. Bir de amelemizin ecnebî ameleleri derecesinde metâlibatta bulunmaları gayr-ı caizdir. Çünkü meşgale de emtia-i ticariyye gibi arz ve talep kaidesine tabi olduğundan şimdilik bizde fabrikalar tezgahlar vesair müessesât-ı sınaiyye pek nadir bulunduğuna binaen amelemizin ecnebî ameleye teşbih edilemeyeceği tabiidir. Binaberin memleketimizde şimdilik ameleye şiddet-i ihtiyaç bulunmamasına mebni kıymet-i eşgâl binnisbe az olduğundan amelemizin ecnebî ameleden fazla metâlibatta bulunmağa hakları olamaz.

Diğer taraftan terakkiyyat-ı iktisadiyyemiz için yalnız mevadd-ı ibtidaiyye ihracatı kifayet etmeyeceğinden tesisât-ı sınaiyye vücude getirerek ahvâl-i iktisadiyyemizi ıslaha çalışmaklığımız icab eylediği için bu hususta ciddi bir tehlike teşkil edecek olan tatil-i eşgâl meselesi hakkında ahiren mevki-i tatbike vaz' olunan nizamnameden memnun olmamak kabil değildir.

Mezkûr nizamnamenin amele metâlibatının hüsn-i terakki olması hakkındaki mevaddı amelemizin müdafaa-i menâfiine ne derece itina edildiğini göstermektedir.

Şurası da câlib-i memnuniyettir ki mezkûr nizamname memâlik-i ecnebiyyede tatbik edilen nizamnamelerden pek hafif ve amele lehine şeraite haiz olup amelenin hakk-ı içtima'ına asla müdahale etmemiştir.

Meşrutiyet idaresiyle meşhur olan İngiltere'de bile hidemât-ı umumiyyeyi ifa eden şimendifer, gaz, su vesaire kumpanyaları amelesinin

menâfi-i umumîyi ihlal edecek yollu hareketleri ve tatil-i eşgâlleri için ağır cezalar tayin edilmiştir.

Velhasıl bir takım menfaatperestânın ifalâtına kapılıp da haricî ve dahilî düşmanlarımızın ekmeklerine yağ sürecek harekattan tevakki eylemekliğimizi menâfiimiz iktizasından bulunduğunu ve hükümetin de menâfi-i umumiyyeyi muhafaza maksadıyla mükellef olduğunu bilmeliyiz.

OSMANLI'DA KÜRESELLEŞME VE HİZMET SEKTÖRÜ GREVLERİ

Demek ki grevler dolayısıyle itibâr-ı malîmiz üzerinde dahi icra-i tesir ederek şirketlerin hisse senedâtını fiyattan düşürür, sermayedârânın emr ve itimadlarını ihlâl ve diğer müessesât ihdâsına hahişlerini kesb eder. Grevlere pişrev olanların hissiyyat-ı vatanperverânesine itmînân hâsıl etmeğe vesile-cû bulunduğumuz için hareketlerinin hüsn-i niyetine makrûniyyetinden bir lahza şüphe etmemekteyiz. Grevin devamı hâlinde grevcilerin bu netâic ve tesirâtı pîş-i nazar teemmüle alıp almadıklarını teyide müteredddid bulunduğumuz için mülâhazât-ı mesrûdeyi [ifade edilen düşünceyi] serd etmeye lüzum hissettik. Grevlerin böyle birdenbire sirayeti bu hususta bize hak verir sanırız. Husûsâ ki niyetleri pek samimâne ve hayırhâhâne olan grevcilerin arasına bazı efkâr-ı mahsuseye hâdim kimselerin dahi karışarak işi bir yandan alevlendirdikleri bile efvâh-ı nâsda [halk arasında] deveran ediyor. Biz bunlara vakıa inanmayız ancak biz inanmıyoruz diye halk dilini tutmaz, yine söyler. Böyle şeylerin söylenmesi memleket için her halde hayırlı olamaz. Ümid ederiz ki memleketimizin menâfiiyle beraber grevcilerin de selâmet-i fikr ve hareketleri için söylediğimiz şu samimâne sözlerimiz saikimiz olan hüsn-i niyyetle mütenasib bir hüsn-i telakkiye mazhar olur.

"Grevler ve Netâici," *İkdam*, 16 Eylül 1908, s. 1.

Klasik Osmanlı'da seyyah diye tanımlanan gezginlerin kaldıkları yerler, han, kervansaray gibi değişik mekanlardı. Tanzimat sonrası, özellikle Kırım Harbi Osmanlı'nın dışa açıldığı yıllar oldu. Şark artık yabancıların ilgi odağıydı. Seyyahlara artık "turist" denmeye başlanmıştı. Nitekim bir süre sonra Pera Palas ve Orient Express Osmanlı turizminin simgelerine dönüşecekti. Turist ve turizm sözcüğü çok sonraları Türkçeye girdi. Turizm endüstrisi için Osmanlıcada kullanılan terim "ecânib sınaatı" idi. Ecânib ecnebinin yani yabancının çoğuluydu. "Sınaat" sözcüğü ise bugünkü sanayii anlamına kullanılıyordu. Osmanlı'yı tabii ki geçmişte birçok "seyyah" ziyaret etmişti. Ama seyyah ile turist arasında bir fark vardı. Seyyah durağan toplumlarda dolaşan kişiydi. Turist ise devinimi ve kitleselliği çağrıştırıyordu. Turizm son kertede sayısal bir olguydu. Kitlesel katılım olmaksızın turizmden söz edilemezdi. Seyahat etmek boş zamanla orantılı bir uğraştı. Batı'nın çalışma düzeni, iş gününün, yıllık iş süresinin, yıllık ücretli izinin belirlenmesi ve bunların toplu iş sözleşmelerinde yer almasına kadar geniş kitlelerin seyahat edecek zamanı yoktu. Hafta sonu tatili bile Türkiye'de Cumhuriyet mevzuatının gündeme getirdiği bir haktı. Öte yandan seyahat pahalı bir uğraştı. Belirli bir gelir düzeyine gelinmedikçe insanlar pek seyahat edemiyorlardı.

Avrupa'da çalışan kesime ücretli yıllık izin tanınması seyahat imkânını doğurmuştu. Uzun süre seyahat ya da turizm "mutlu azınlık" diye nitelediğimiz varlıklı bir kesime özgüydü. Avrupa'yı Orient Express'le bir baştan diğer başa şimendiferle kat'etmek ya da okyanusları transatlantiklerle aşmak her babayiğidin harcı değildi. İşte II. Dünya Savaşı ertesi turizm "demokratikleşme" sürecine girecekti.[228]

"Ecânib Sınaatı" ya da Turizm Endüstrisi

Geçmişte Oriantalizm sayısız seyyahı Osmanlı topraklarına çekmişti. Zamanla Osmanlı yönetimi seyyahların Osmanlı topraklarında dolaşımını düzenleme gereği duydu. "Seyyâhine tercümanlık edenler hakkında nizamname" yayımlayarak "seyahat maksadıyla veya sair suretle Memalik-i Devlet-i Aliyye'ye gelenlere ücretle tercümanlık etmek isteyenler ile otel ve misafirhane gibi sakin oldukları mahall müdürleri tarafından seyyâhine tercümanlık etmek üzere irae olunan kimseler"

belirledi. Tanzimat sonrası geleneksel seyyah giderek çağdaş görünüm kazandı. "Ecânib sınaatı" ya da turizm endüstrisinin ilk nüveleri Kırım Savaşı ertesi İstanbul'da gözlemlendi. 1863'te Sultanahmet meydanında açılan Sergi-i Umumî-i Osmani iç turizmin başlangıcı oldu. Marmara'ya civar yörelerden sergiyi görmeye gelenlere o günün gazeteleri geniş yer verdiler. Anadolu demiryolu İzmit ve yöresinden sergiye sürekli ziyaretçi taşıdı.

Turizmle birlikte ziyaretçilerin konaklama ve beslenmeleri sorun oldu. Osmanlı'da böylece otel ve lokantalar açıldı. 1860'lı yıllardan itibaren gazetelerde otel ve lokanta reklamları yer almaya başladı. *Ruzname-i Ceride-i Havadis* 6 Ocak 1862 günlü sayısında şu reklama yer veriyordu:

> Beyoğlu'nda Galatasaray karşısında Yani Dimitri nam kimesne Osmanlıya mahsus et'ime-i nefise-i mütenevvia tabh ettirip takımları ve mahalli ve hizmetçileri olduğundan ve mahall-i merkûmede yatak lokantası dahi olup üç yataklı ve iki ve bir yataklı kamaraların yorgan ve çarşafları gayet temiz bulunduğundan beytutet edecek (geceleyecek) olanların ehven suretle istirahat edeceklerini sahib-i lokanta taahhüd eder.

Reklamdaki "Osmanlıya mahsus et'ime-i nefise-i mütenevvia" ise "Osmanlı mutfağının nefis yemekleri" anlamına geliyordu.

O tarihlerde "otel" sözcüğü henüz kullanılmıyordu. Kervansaray ve han türü geçmişin konaklama mekanlarına oranla daha düzgün bu yerlere ilk aşamada "yatak lokantası" dendi. Nitekim 1868'te yayınlanan ve İstanbul'un reklamlarını içeren ilk ticaret rehberi olan *L'indicateur constantinopolitain: Guide commercial*'de Fransızca "hotel" karşılığı "lokanta" olarak gösteriliyordu. 1868 kaynağında bu otelin adı Petersburg'du. Adresi: Grand'Rue 220, Pera'ydı. Dönemin diğer ünlü otelleri şunlardı: Luxemburg, Paris, Univers, Grande Bretagne, Bizans, Orient, Angleterre (İngiltere), Elysée Français, Grand Balcon, Peşte, Tobias. Grand Balcon ve Tobias Galata'taydı, diğerleri Beyoğlu'ndaydı.

Oriantalizm, İstanbul'un kısa sürede turist cezbeden bir merkeze dönüşmesine neden olmuştu. Şehremaneti bu hususu göz önünde bulundurarak otellerle ilgili bir mevzuatı Mart 1895'te (27 Şubat 1310) yayımlamıştı. "Dersaadet ve Bilâd-ı Selâsede bulunan otel ve misafirhaneler hakkında talimat" otelleri sıkı bir denetim altında tutuyordu:

> ...Otel ve misafirhane sahipleri kabul edecekleri adamların ne taraftan geldiklerini ve isim ve şöhret ve san'at ve ticaretleri ile tabiiyetlerini mübeyyin olmak üzere matbu cetvelli bir polis defteri tutacak ve bu defterde misa-

firlerin ne tarihte vürut ve odaları ne vakit isticar eyledikleri mukayyet ve musarrah olacak...

Osmanlı turist çektiği gibi dış turizme yine aynı tarihlerde açıldı. İlk yurt dışı seyahat reklamı yine *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te yer aldı. Gazetenin 21 Haziran 1863 tarihli nüshasında Beyoğlu'nda kurulmuş olan Mösyö Misiri'nin "seyahat acentesi" şu reklamı vermişti.

Dersaadet ahâlisinden Avrupa'nın başlıca şehirlerini görmek isteyen zevat için suhulet ve az masrafla seyr ü seyahat etmek üzere Beyoğlu'nda Mösyö Misiri tarafından bervech-i âti bir şirket akd ve tesis olunmuştur. Ol veçhile azimet edecek olan zevat Dersaadet'ten Temmuz'un evâiline doğru bahren azimetle Napoli şehrinde üç gün ikamet edecek ve şehr-i mezkûrun etrafı ve temaşaya şâyan bulunan mahalleri görülerek bâde Marsilya tarikiyle ve demiryoluyla Lion şehrinden geçilerek Paris'e gidilecektir. Paris şehrinde sekiz gün ikametten ve Versaille ve Saint Germain vesair seyir ve temaşaya şayeste olan mahalleri görüldükten sonra Londra'ya gidilecektir ve şehr-i mezkûrde dahi kezalik sekiz gün kalındıktan ve görülmeye şâyan mahalleri temaşa olunduktan sonra Belçika ve Almanya tarikiyle Viyana'ya gidilecektir. Viyana'da dahi beş gün ikamet olunarak Tuna tarikiyle Dersaadet'e avdet olunacaktır. Mezkûr seyahat kırk iki gün zarfında ikmal edilerek bilcümle mesârifâtıyla yalnız 75 Osmanlı lirasına olacaktır. Bu bâbda daha ziyade malumat almak murad olunur ise Beyoğlu'nda dörtyol ağzında İngiltere Hoteli sahibi mumaileyh Mösyö Misiri tarafına müracaat olunması lâzım gelecektir. Yevm-i hareket ve azimet yolcuların adedi tekmil olduğu vakit karargir olarak ilân kılınacaktır. Mezkûr yolcuların adedi 150 zevattan ibaret olacaktır. İşbu şirkete dahil olacak zevat, mumaileyh Mösyö Misiri'nin hanesine azimetle bu bâbda güşâd kılınmış olan deftere vaz'-ı imza edeceklerdir. Seyahat mesârifi beher zat için bervech-i muharrer 75'er Osmanlı lirası olup yolcular hizmetkârlarını beraber almak murad eyledikleri halde mezkûr hizmetkârlar için meblağ-ı mezburun nısfı (yarısı) ita' olunacaktır.

Seyahat edecek zevat demiryolun birinci mevki'lerinde bulunacakları misillu iskelelerden dahi her şehre azimette arabalar ile gidilerek bunların ücretleri dahi müessis-i mumaileyh Mösyö Misiri tarafından tediye kılınacaktır. Gidilecek şehirlerde en baş hotellerde ikamet olunarak bunların mesârifâtı dahi müessis hesabına olacaktır. Gidilecek şehirlerde müze ve saray ve resimhane ve tersane ve ebniye-i âliyyenin seyir ve temaşası kumpanya tarafından muhassas olan ademler vasıtasıyle olarak mesârifâtı kendi hesabına dahil olacaktır. Elli kilogramdan ziyade ağır olan eşyanın mesârif-i nakliyyesi sahibi tarafından tediye kılınacaktır. Avrupa lisanlarına aşina olmayan zevat için muhassas tercümanlar dahi bulunacaktır.

Görüldüğü gibi seyahat acentesi İngiltere Oteli sahibi Mösyö Misiri tarafından işletiliyordu. 42 günlük Avrupa gezisinin bedeli 75 Osmanlı Lirasıydı. Hizmetçiler için ise bu bedelin yarısıydı. Bu bedel günün koşullarına göre hiç de küçümsenecek bir ücret değildi. Robert College'ın yıllık yatılı ücreti o yıllarda 44 Osmanlı Lirasıydı. Neharisi ise 10 Osmanlı Lirasıydı. Seyahat etmenin üst gelir gruplarına özgü bir uğraş olduğu barizdi. Bu ilânın en belirgin yönü Osmanlı'nın bugün "package tour" diye bilinen yöntemi daha o tarihlerde uygulamaya sokmasıydı.

Modernite ve Servis Sektörü

"Modernite"nin bir parçası olan turizm sektörü önemli istihdam alanlarından birini oluşturmuştu. Servis sektörü Osmanlı'da işçi istihdam edilen alanlardan birini oluşturdu. Otel ve lokantalar yanı sıra birahane ve gazinolar da bu sektörün parçasıydı. 1908'le birlikte bu sektörde de çalışanların talepleri duyulmaya başladı. Ama bu sektörün başka bir özelliği vardı. Sektörde çalışanların genellikle "ecnebî" ya da "milel-i gayr-ı müslime"ye mensup oluşlarıydı. İttihat ve Terakki ister istemez bu sektördeki iş uyuşmazlıklarında da taraf olmuştu.

10 Eylül günü Selanik'te otel, kahvehane, lokanta ve gazinolarda istihdam edilen Rum garsonlar işi bırakmışlardı.[229] Garsonlar önde mızıka şehrin sokaklarında gösterilerde bulunmuşlardı. Olaya zabıta müdahale etmiş, grevcilere işlerinin başlarına dönmeleri bildirilmiş, ancak bir sonuç alınamamıştı. Grev Bulgaristan'dan resmi bir heyetin Selanik'i ziyaretini protesto niteliğindeydi.[230] Bu nedenle Müslüman ve Musevi gençler gönüllü hizmet etmişler Selanik'in ünlü Beyaz Kale Bahçesi'nde gece yarısından sabah beşe kadar garsonluk etmişlerdi. Rum garsonlar Padişahın doğum gününe rastlaması üzerine 15 Eylül günü işe başlayacaklarını duvarlarda ilân etmişlerdi. Bu ilânda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendilerinden işbaşı yapmaları rica edildiği kaydedilmişti. Oysa Cemiyet'in *İttihat ve Terakki*'de yer alan yazısında "Cemiyet'in garsonlara ricaya tenezzül etmeyeceği pek aşikardır. Kendilerine cemiyet tarafından hatta bir ihtar dahi vâki olmamıştır" deniyordu.[231] Kısa bir süre sonra Selanik'te, bu kez Garson Sendikası'nın Müslüman çalışanları hafta tatili talebinde bulunmuşlardı.[232]

Garson grevleri kısa sürede İstanbul'a da sıçramıştı. Londra Birahanesi garsonları patronun bahşişlerden yüzde almasını protesto etmek için 13 Ekim günü greve başlamışlardı.[233] Pera Palas, Tokatlıyan ve Yani Birahanesi garsonları 16 Ekim günü greve gitmişlerdi.[234] Birahane işvereni garson bahşişlerinin tümünün garsonlara ödenmesini, ye-

meklerin ve yatacak yerlerin iyileştirilmesini, işçilere 15 günde bir gün izin verilmesini kabul etmiş, ancak garsonlarla bir senelik iş sözleşmesi yapmaya yanaşmamıştı. Bu arada grev kırıcılığı için değişik yöntemler kullanılıyordu. İstanbul Tokatlıyan Lokantası-Oteli garsonlarının iki saatlik öğle tatili isteklerini kabule yanaşmayan Tokatlıyan işvereni dışarıdan 60 kadar kadın hizmetçi tutmuştu.[235] Ancak 16 Ekim gece yarısına doğru taraflar arasında uzlaşma sağlanmış, garsonların istekleri kabul edilmişti. Ayrıca on beş günde bir gün garsonlar izinli sayılacaktı. Pera Palas garsonları düşük ücret nedeniyle 16 Ekim günü greve gitmişlerdi. Akşama doğru aylık ücretlerin 15 ila 20 Frank arası arttırılması, balo mevsimi gece servisi için çift yevmiye ödenmesi ve on beş günde bir gün izin verilmesi üzerine grev sona ermişti. 20 Ekim günü Pera Palas'ın bağlı bulunduğu Wagons-Lits kumpanyası temsilcisi Baron de Vandoeuvre'ün garsonlar sendikasını işçileri temsilen sözleşme imzalamaya yetkili görmeyişi üzerine grev 20 Ekim günü tekrar başlamıştı.[236] İşveren garsonlarla ayrı ayrı sözleşme imzalamaya hazır olduğunu bildiriyor, sendikalı garsonları işe almaya yanaşmıyordu. Otel müdüriyetinin dışarıdan garson getireceğini söylemesi üzerine Pera Palas garsonları bunları otele sokmayacaklarını bildirmişlerdi. Muhtemel bir çatışmayı önlemek üzere 21 Ekim gecesi saat dörde kadar otelin etrafı asker ve polisle sarılmıştı. 22 Ekim günü sendika işverence taraf olarak kabul edilmiş ve grev son bulmuştu.[237]

Reklam ve Tüketim Örüntüsü

Osmanlı'da tüketim örüntüleri 19. yüzyılın ortalarında Kırım Harbi ile birlikte küreselleşme doğrultusunda köklü dönüşümler geçirmeye başladı. Cepheye giden binlerce yabancı asker Karadeniz'e çıkmadan önce İstanbul'da konaklıyor, hedonistik beklentileri kamçılıyor ve Batı normlarını İstanbul sekenesine sergiliyordu. Kimi kaynaklarda Osmanlı'da öğle yemeği yeme alışkanlığının bile bu evrede başladığı ileri sürüldü.

Kuşkusuz tüketim örüntülerinin değişimi tanıtım ya da reklamla eş uyum içersinde gelişti. Seçeneklerin olduğu ortamda tüketim alışkanlıkları değişebiliyordu. Bu nedenle reklam ve büyük mağazaların oluşumu aynı tarihlerde gündeme geldi. Reklam giderek anonimleşen tüketicinin pazarda sunulan mal ve hizmetler konusunda doğru bilgi edinmesini, seçimini ona göre yapmasını sağlıyordu. Bu nedenle üretimin standartlaşması reklam için önkoşuldu. Tüketici bundan böyle marka ile tercihini belirliyordu. Bu verilerden de anlaşılabileceği gibi

reklam geleneksel yapıların çözüldüğü, dinamik piyasa göstergelerinin belirleyici olduğu bir ortamda gün yüzüne çıktı.

Geçmişte, geleneksel geçimlik, provizyonist yapılarda üretim yerel nitelikteydi: Pazar, kent ya da yöre ile sınırlıydı. Mal ve hizmet çeşnisi dar; gelir düzeyleri düşüktü. Fizyolojik ihtiyaçların karşılanması öncelik taşıyordu. Üretici ile tüketicinin yüz yüze ilişki kurması ve çoğu kez değişimin para dışı yöntemlerle, örneğin trampa ile sürdürülmesi reklam hizmetlerini gereksiz kılıyordu. Öte yandan geleneksel yapılarda mal ve hizmet çeşnisi sınırlamalara tabiydi. Kıt kaynakların rasyonel kullanımı çeşni ile "israf"ın önlenmesini gerektiriyordu. Saray ve çevresi başta olmak üzere yönetici konumunda olanlar dışında tüketici seçim olanaklarından mahrumdu. Osmanlı, hiç olmazsa 19. yüzyıla kadar bu tür "riyazi" bir yaşam biçimiyle kuşatılmış sayılabilirdi.

Osmanlı'da geleneksel üretim normlarının çözülüşüyle birlikte reklam anlam kazanacaktı. Reklamın olduğu yerde artık üretici ve tüketicinin doğrudan ilişkisi söz konusu olamazdı. Pazar ilişkileri geliştikçe kişi doğmakta olan o günlerin "media"ları aracılığıyla mal ve hizmetler üzerine bilgi edinmeye başladı. Bu nedenle reklamın etkinleşmesi kitle iletişim araçlarının gelişimine de tetikledi. Gazete, dergi, broşür Osmanlı'nın ilk reklam araçları ola geldi.[238]

Kısaca reklam büyük ölçüde sanayi toplumunun ürünüydü. Sanayi toplumu ile birlikte mekan genişliyordu. Ürün ve hizmet yakın çevrenin ötesinde alıcı buluyordu. 19. yüzyılla birlikte iletişim ve ulaşım araçlarının geçirdiği dönüşüm mal ve hizmet tanıtımını da o denli güçlendiriyordu. Osmanlı'da reklam tarihi Tanzimat'la birlikte başlamış sayılabilirdi. İlk reklamlar *Takvim-i Vakayi*, *Ceride-i Havadis* gibi o günün resmi ya da özel gazetelerinde yer alır. Dergilerle birlikte reklam daha değişik bir okuyucu kitlesiyle buluştu. İhtisas dergiciliği tüketici kesimin farklılaştığının kanıtıydı.

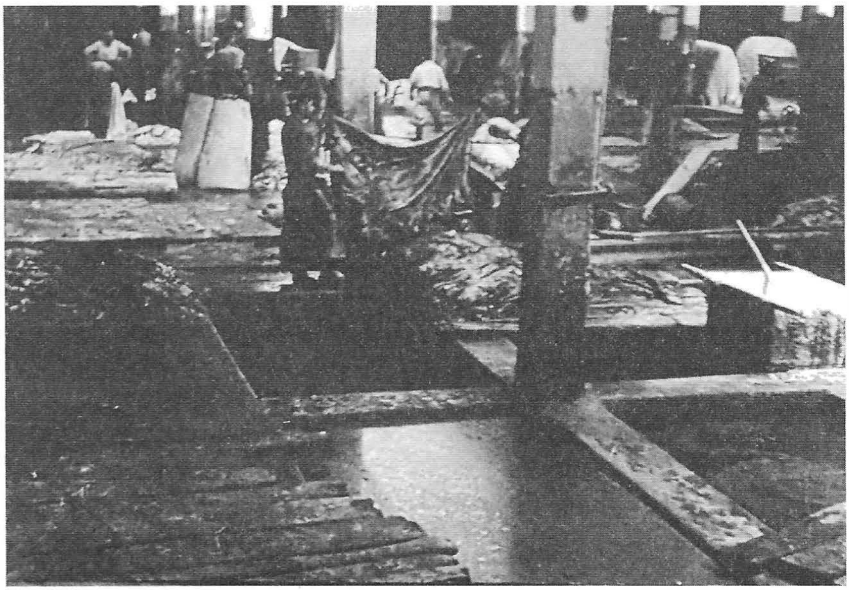
Osmanlıca ya da Fransızca yayınlanan yıllıklar, rehberler reklamın yazı ile yetinmeyeceği, göze hitab eden görselleri de kullanma gereği doğurdu. Önceleri, naif, primitif ikonografik görüntüler giderek estetik boyutlar kazandı. Bu tanım süreci çoğu kez Batı reklamlarını örnek alıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'da oluşan hedonistik beklentiler reklamı daha bir ön plana çıkardı. İstanbul, İzmir, Selanik gibi kentlerde yaşam geleneksel yapıdan kopuyor; hızlı bir şekilde başkalaşıyordu. Batı ile olan yakın ilişki belirli toplumsal katmanlarla sınırlı kalsa da toplumsal refahın arttığını kanıtlıyordu. Tüketim örüntülü hızlı bir biçimde Batı normlarını izlemeye başladı. Ekonomi parasallaşıyor, yeni bir talep örüntüsü oluşuyor, parasallaşma ve tica-

rileşme geleneksel dengeleri sarsıyordu. Osmanlı Devleti'nde yeni bir toplumsal katmanın doğuşu izleniyordu: Bu kapıkulu ve reayadan oluşan geleneksel yapının yanı sıra "orta katman" ya da "orta sınıf"ın doğuşunu simgeliyordu. Batı terminolojisiyle bir tür Osmanlı burjuvazisi doğuyordu. Reklamın ana hedefi parasal gücü olan, beğenileri incelmiş bu yeni sınıftı. İthal örüntüleri de bu doğrultuda biçimleniyordu. İşte bu yaşam tarzı büyük mağazalar, oteller, lokantalar, birahaneleri gündeme getirdi. Giderek nüfusu artan liman kentlerinde kent kültürü oluşuyordu. Ve bu kesimler Osmanlı'da hizmet sektörünü gerekli kılıyordu.

19. yüzyıl İstanbulu'nda bu tür hizmet sektörünün belli başlı mekanı Cadde-i Kebir, ya da bugünkü adıyla İstiklal Caddesi'ydi. Ama o günün Cadde-i Kebir'i bugün Tünel'den Galata kulesine kadar uzanan Galip Dede Caddesi'ni de içeriyordu. O günün büyük mağazalarının ilklerinden biri Bon Marché'ydi. Bu mağazanın adı zamanla genel bir tanıma dönüştü. Her türlü çeşnili malı satan mağazalara bonmarşe denmeye başlandı.

Batı Tüketim Normları ve Osmanlı Burjuvazisi

Parasal göstergelerin giderek toplumun ana eksenini oluşturduğu İstanbul'da servis sektörünün yaygın olduğu bonmarşeler 19. yüzyılın ikinci yarısında gündeme geldi. İstanbul'da, iki farklı tüketim örüntüsü oluştu. Klasik döneme özgü geleneksel riyazi yaşam sur içinde sürgit devam ederken, köprünün diğer yakasında Galata, Pera ya da Beyoğlu Batı tüketim normları giderek hakim oldu. Bu arada 19. yüzyılın ikinci yarısında 100.000'i aşkın "ecnebî" İstanbul'un bu yakasına yerleşmiş, serbest mesleklerini icra eder olmuşlardı. İthal ürünlerin hakim olduğu bu çevreye Osmanlı gayrimüslimleri ve Levantenleri de kısa sürede ayak uydurmuşlardı. Galata Köprüsü sanki iki farklı zihniyeti, dünya görüşünü, tüketim örüntüsünü ayırıyordu. Bir yanda Çarşı-yı Kebir ve Mısır Çarşısı geleneği temsil ediyordu; öte yandan bonmarşeler, büyük mağazalar modernitenin uzantıları olarak görülüyordu. Parasal gücü olan, beğenileri incelmiş yeni bir sınıf doğuyordu. Büyük mağazaların, bonmarşelerin ithal ettiği ürünler de bu doğrultuda rağbet görüyordu. *L'indicateur constantinopolitain*, *Guide commercial*, *Annuaire*, *Almanach du commerce*, *Annuaire oriental du commerce* gibi yayınlar Osmanlı "orta katmanları"na bu yeni tüketim örüntüsünün tanıtımını yapıyordu. Reklam bir kültürel öğe; burjuva kimliğinin bir uzantısına dönüşmüştü. Üretimin kitlesel boyut kazandığı, mal ve hizmetlerin dar bir çevreden çıkıp geniş bir kitleye tanıtımının gündeme geldiği

bir evrede güçlü bir ifade biçimi kazanıyordu. Gelir düzeyinin kişiye beğenileri doğrultusunda seçim yapmasını sağlayacak bir aşamaya ulaşması ile birlikte reklam daha bir işlevsellik kazandı. Büyük mağazalar ya da bonmarşeler böylece Osmanlı'nın son döneminde gelir düzeyi yüksek tüketiciye hitap satış alanlarına dönüştü. Aynı doğrultuda ustasının yanında çalışan çırak, artık mağazada müstahdem işçi konumuna dönüştü. Bu mağazalar ülkede yeni bir istihdam alanı açmış oluyordu. Büyük mağazalar geçmişin esnaf kesiminden farklı bir çalışma düzeni getirmişlerdi. Çalışanlar usta, kalfa, çırak ilişkisinin ötesinde işveren işgören anlayışıyla, çağdaş iş yaşamı normlarıyla işe alınıyorlardı. 1908 grev dalgası bu kesimi de etki alanına aldı; diğer işyerlerinde olduğu gibi bu mağazalarda da iş uyuşmazlıkları gündeme geldi.

Louvre, Au Lion, Bon Marché, Au Camelia, Bazar Allemand, Carlmann et Blumberg, Orosdi Back, Au Paon, Baker 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da orta sınıfın beğenilerini yansıtan belli başlı büyük mağaza ya da bonmarşeler olarak ortaya çıktı. Bunlar Paris, Berlin, Viyana gibi Avrupa'nın büyük kentlerinde açılmış büyük mağazaların İstanbul'daki şubeleriydi. Hacopulo Pasajı 7 ve 8 numaralarda açılan Louvre her türlü yünlü, ipekli, kadife, merinos, kaşmir satıyordu. Dantela, tül, eldiven, cüzdan, sigara tabakası, broş, bilezik Louvre bonmarşesinin seçkin malları arasındaydı. İpekli ve yünlüde

uzmanlaşan bir başka bonmarşe Au Lion'du. "Yeni moda ve en âlâ yün ve ipek kumaşlar" mağazanın Cadde-i Kebir'deki 338 ve 340 numaralı satış mekanlarında halka sunulmuştu. Lion ipeklileri, eldiven, şemsiye, dantela ayrı ayrı reyonlarda satılıyordu.

Bon Marché'nin iki mağazası vardı. Biri Cadde-i Kebir 354 numarada, diğeri Tepebaşı'nda Mezarlık Sokak'ta 29 numarada faaliyet gösteriyordu. Gerek Louvre, gerek Bon Marché 1860'lı yılları Fransa'sında ilk açılan büyük mağazalardı. Bon Marché'nin İstanbul yanı sıra İzmir'de de mağazası vardı. Bükreş, Tunus, Floransa, Cezayir, Lille ve Lyon mağazanın şubesi bulunan diğer kentlerdi. Yünlü ve ipeklilerin satıldığı bir diğer mağaza Cadde-i Kebir 194 numaradaki Au Camelia idi. Aynı caddede 140 numarada Mir et Cottereau, 388 numarada Bazar Allemand bulunuyordu. Bazar Allemand şezlongdan Bavyera birasına geniş bir mal çeşidi bulunduruyordu.

Cadde-i Kebir dışında Karaköy-Galata'da da büyük mağazalar vardı. Carlmann et Blumberg Galata'da Büyük Millet Han'da 16-27'no'lardaydı. Berlin merkezli bu mağazanın fabrikası Viyana'daydı. Keza Au Paon da Karaköy'de Tünel sokakta 2 numaradaydı. Osmanlı'nın birçok kentinde şubeleri bulunuyordu: İskenderiye, Kahire, Port Sait, Süez, Mersin, Tarsus, Adana, Beyrut, Şam, İzmir, Samsun, Rodos, Rusçuk, Varna, Kavala, Filibe, Selanik, Tripoli, İskenderun, Yafa, Akra mağazanın diğer şubelerinin bulunduğu mekanlardı. Paris merkezli Orosdi Back'ın İstanbul dışında Viyana, Manchester, Badford, Birmingham, Lyon, Roubaix, Milano, Chemnitz, Barmen, Gablonz, İskenderiye, Kahire, Tahtah, Zagazig, İzmir, Selanik, Beyrut, Halep, Adana, Samsun, Tunus ve Bizerte'de şubeleri vardı.

Doğmakta olan Osmanlı orta sınıfı Paris ve Londra'nın giyim kuşamını, modanın her türlü yeniliklerini Mir et Cottereau'dan sağlıyor; ünlü Christofle mücevherlerini MM. Bortoli Biraderler'den beğeniyor; mobilyalarını Jean Psalty'den seçiyor; Horasan, Şiraz, Buhara halılarını Maison Leon Rosenthal ya da Tahir Halı Pazarı'ndan satın alıyordu. Müzik aletleri piyasasında üç firmanın reklamları göze çarpıyordu: A. Commendinger, F. Adam ve P. Balatti Fils. E. Kaps, Bechstein, Julius Feurich, J. Blüthner piyanolarını, Mason and Hamlin, Bells and Co. orglarını, Stradivarius, Guarnerius, Ruggeri, Amati, Steiner kemanlarını ya da taklitlerini, gerekli her türlü notayı İstanbul'un müzikseverleri bu dükkanlardan temin ediyorlardı. G. Neidlinger mağazaları Singer dikiş makinelerini, B.J. Muradyan Kardeşler, Junker und Ruh dikiş makinelerini, Sigmon Weimberg her türlü fotoğraf alet ve edevatını pazarlıyordu.

Büyük Mağaza Grevleri

Büyük mağaza grevlerinin ilki Selanik'te baş gösterdi. Errera mağazasında çalışan işçiler ücretlerinin arttırılması, işgünün kısaltılması, yılda bir aylık maaş ikramiye isteğiyle 9 Eylül akşamı işi bırakmışlardı.[239] Bon Marché ve Au Lion mağazaları işçileri Eylül ayı sonlarına doğru ücretlerinin yükseltilmesini ve Pazar gününün hafta tatili olarak kabulünü talep etmişler, aksi takdirde greve gideceklerini bildirmişlerdi.[240] Orosdi Back mağazaları İstanbul ve Selanik şubeleri işçileri müdüriyete başvurarak ücretlerinin arttırılmasını, haftanın bir gününün tatil günü olarak kabulünü, işgününün kısaltılmasını, bir aylık ücret karşılığı senede bir ikramiye dağıtılmasını, küçük memurlara nezaketle muamele edilmesini istemişlerdi.[241] Uzlaşmaya varılamaması üzerine 22 Eylül günü tüm mağazalarda greve gidilmişti.[242] Şirket greve boyun eğmemiş ve çalışanlara 48 saat süre tanımıştı. 2 Ekim sabahı işbaşı yapmamaları halinde işlerine son verileceğini ilân etmişti.[243] Bu arada şirketin başkanının kardeşi M. Hermann de Back sorunu yakından izlemek üzere Selanik'e gelmişti.[244] Son kertede grev başarılı olamamış, Ekim ayının ilk günlerinde işçiler eski ücretleriyle işbaşı yapmışlardı. Bu arada greve ön ayak olan sekiz kişi işten atılmıştı.[245]

BELGELER

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın İş Kanunu'nun Aciliyeti Konusunda Görüşü[246]

Amele ile sermayedârân beynindeki münasebâtın tayini için bir kanun yapılması lüzumuna dair teklif olunmuş bir takrir encümence de tetkik edilmiş. Tesadüfen gördüm ki müzakere olunuyor. Elbette birçok kanunlar lâzımdır ve sırasıyla her şey yapılmalıdır; fakat amele ile sermayedârânın münasebâtını tayin için bir kanun-ı mahsus yapılmasının âcil bir iş olduğunu hakikaten zannetmiyordum ve böyle bir lüzumu görerek, itiraf ederim ki, mütehayyir kaldım. Yoksa eğer böyle âciliyetine dair bir fikrimiz olsaydı, bunu programımıza yazardık ve bir kanun lâyihasını Meclisinize derhal takdim ederdik.

Müsaade buyurursanız bir şey arz edeyim. Ferid Bey biraderimizin dediği gibi, esasen böyle bir kanunun vücûbu bir sosyalist programının icabâtındandır; fakat sosyalist programı denince hepsini makduh addetmemeli. Sosyalistlik hakikî bir lüzum üzerine meydana çıkmış; fakat ifrat edilmiştir. Avrupa'da, malum-ı âliniz, menfaat-ı maddiyye mülâhazası, ahvâl-i ruhiyyede pek ziyade mühim bir mevki'i haizdir.

Memleketimizin, hissiyyat-ı diniyye ve ezcümle hissiyyat-ı İslâmiyye tesiri ile ailece bir usul-i maişeti vardır. Pederâne bir usul-i maişet vardır. İşsiz fukaraya karşı daha merhametli bulunuruz. Bizde, daha sermayedâr diye tefrik olunacak mühim kısımlar yok. İnşallah hâsıl olur. Olduğu vakitte de insaf ve merhameti elden bırakmayacaklarına eminim; fakat Avrupa'da hakikaten bir sermayedârân sınıfı var. Hakikaten ahvâl-i ruhiyyelerinde menâfi-i maddiyyelerinin husule getirdiği tesir pek büyük ve hakikaten sermayedârân arasındaki rekabette amelenin azîm bir tesiri var. Aynı sanatı icra eden birçok fabrikacılar var. Bunlar pek ufak bir fark ile birbirlerine rekabet ediyorlar. Onun için sermayedârâna kalsa amelenin ihtiyacâtını çok iyi düşünmeyeceklerini bildiklerinden sosyalist ve hattâ sosyalist olmayan hayırhâhân-ı insaniyyet ile bu lüzumu görmüşler ve böyle kavânin yapmışlardır.

Memleketimizde ise ne büyük sanayi vardır, ne de madenlerimiz henüz tamamiyle işletilmektedir ve madenler hakkındaki nizamâtımız ameleyi himaye edecek bir surettedir. Yani yerli ahaliden başkası çalıştırılamaz. Binaenaleyh yerli ameleyi ziyade tazyik edip de maden sahibi hariçten amele getiririm, ister çalışın, ister çalışmayın diyemez. Hülâsa, kavâninimiz öyle ameleyi ezmiş bir şekilde değildir. Alelâde amelenin ahvâli ise herkesçe malum. Hani öyle sermayedârân tarafından ezilmiş, mahvedilmiş ameleler nerede? Böyle bir hâl yok. Bendeniz hakikaten böyle bir kanunun bu devre-i içtimaiyyede yetiştirilmek üzere aceleden yapılıp da mevcut olmayan bir meselenin ihdası taraftarı değilim.

Sayı 44, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Birinci Devre, 1326-1327.

MEHMED CAVİD BEY, GREVLER VE SENDİKAL HAKLAR

Sendikalar bağzı telkinâtcıların teşvikiyle alet-i ihtilâliyye olabildikleri gibi ekseriya pek nafiz bir vasıta-i sulhiyye de olabilirler; ameleleri tatil-i eşgâle sevk ettikleri gibi terbiye-i dimağiyyeye de sevk eylerler. Her müessesenin iyi kötü cihetleri vardır.

Sendikalar ameleleri inzibat altına alacağından dolayıdır ki bu müesseseleri müdafaa ettim ve edeceğim. Fakat bununla sosyalizm arasında ne kadar azim bir mesafe var! Sosyalist değilim ve olmayacağım. İktisadî prensiplerim, eserlerim, tedrisatım buna şahid olduğu için hakkımda yanlış bir fikir besleyenlerin tashih-i zehab etmelerini arzu ederim. Hükûmet müessesât-ı nafiada çalışanlar için, son hamlede, belki grev hakkını men edebilsin; fakat hiçbir zaman sendika hakkını men'e salâhiyettâr değildir.

Tatil-i eşgâl ve sendikalara müsaade olunmasının memleketimizde ecnebî sermayedârânını kaçıracağını zannetmek de hatadır; büyük bir hatadır. Sermayedârlar amelelerine iki menfaatin müttehid olduğu hissini verecek olurlarsa, onlara karşı o suretle hareket ederlerse aralarında hiçbir esas ciddi-i münaferât hasıl olmaz. Ziddiyetler ekseriya vezaif-i mütekabilenin anlaşılmamasından, hakkın yanında bir de vazife olduğunun düşünülmemesinden neş'et eder.

Mehmed Cavid, "Grev Kanunu," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sayı 6, 1 Haziran 1325, s. 266-269.

Osmanlı'nın Batı'ya açılan penceresi Selanik'ti. Nitekim birçok fikir hareketi Osmanlı'nın bu kozmopolit kentinde yeşermişti. İttihat ve Terakki'nin 1912'de yitirilinceye kadar Merkez-i Umumîsi'ni Selanik'te konuşlandırması bir rastlantı değildi. Selanik'teki yayın organları ulusçuluk dahil her türlü fikir hareketine ortam sağlarken sosyalizmi de gündeminden düşürmemişti. Ancak sosyalizmin Osmanlı gibi geri bir ülkede revaç buluşunu yadırgayanlar yok da değildi.

Özellikle grevlerin birbiri ardı sıra patlak vermesi kimi çevrelerde sosyalizmin Osmanlı topraklarında da baş göstermiş olduğu kanısını doğurmuştu. Bu kapsamda grev hakkını savunmak, sendikalara yeşil ışık yakmak sosyalist olarak görülmeye yetiyordu. Nitekim *Le Temps* gazetesinin İstanbul temsilcisi Kanun-ı Esâsî'nin ilânı ertesi kısa bir süre sonra, "henüz bir ay kadar zaman geçtiği halde" sosyalizmin Osmanlı topraklarında baş gösterdiğini yazıyordu. *Sabah* gazetesinin aktardığına göre, Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında Osmanlı görece geri kalmış bir ülkeydi. Sosyalizmin yayılmasına neden olan işçi kesimi Osmanlı topraklarında çok sınırlı kalmıştı. Buna rağmen, Avrupa'nın emekçileri gibi yoksul ve sefil bir halk kitlesi olmadığı halde sosyalist düşünce Osmanlı topraklarında kimi çalışanlar ve işçiler arasında revaç bulmuştu. Bu yadırganacak bir husustu. Osmanlı'da sosyalist fikirler özellikle demiryolu kumpanyalarınca istihdam edilen işçiler arasında yayılıyor ve bu kumpanyaları güç durumda bırakıyordu.[247]

Sosyalizm konusunda en büyük kaygıyı özellikle dış sermaye gruplarının etkisi altında olan "karşı matbuatı" diye bilinen Galata ve Beyoğlu'nda yayınlanan gazeteler gösteriyordu. Bu gazeteler sosyalizmin kapsam yelpazesini geniş tutmakta kararlıydı. Neredeyse her türlü özgür düşünce sosyalizmle eşanlamlı kullanılır olmuştu. Nitekim "karşı matbuatı"na göre, sosyalistler arasında kısa bir süre sonra Maliye nazırı olacak Mehmed Cavid Bey de vardı. Aslında Rumeli Demiryolları çalışanlarının greve gitmeleri İttihadçıların etkin olduğu hükümeti bu konuda önlem almaya sevk etmişti. "imtiyaz" ile kurulan ve o günkü literatürde "müessesât-ı nafia" diye adlandırılan kamuya hizmet götürmekle yükümlü işyerlerinde işi bırakma eylemini zapturapta almaya yönelik bir kanun layihası hızla hazırlanarak irade-i seniyyeye sevk edilmişti. Bu mevzuat Mebusan Meclisi'nin toplanması beklenmeden

kanun-ı muvakkat, yani kanun hükmünde kararname olarak yürürlüğe sokulmuş ve Mebusan Meclisi'nin açılışı ertesi görüşülecek ilk layiha olarak kayda geçmişti.

Grev sorunu Mebusan Meclisi'nde beklenmedik tartışmalara yol açtı. Günlerce Meclis'i işgal etti. Birçok hatip Meclis açılır açılmaz belagatlarını bu layiha tartışılırken gösterdi. Mehmed Cavid de bunlardan biriydi. Liberal çizgisi ilk kez Meclis'teki bu ilk konuşmasında ortaya çıktı. Bu arada Meclis'te, özellikle gayrimüslim mebuslar arasında sosyalizmi benimsemiş mebuslar vardı. Mehmed Cavid'in duruşu onlarınkinden farklıydı. Sosyalist mebuslar art arda söz almış, fikirlerini ayan beyan ifade etmişlerdi. Cavid Bey'e göre Meclis'te "sosyalizm bayrağı" açılmış, sosyalizmin "hayalî" prensipleri gündemi işgal etmişti. Bir yandan kamuya hizmet götüren işyerlerindeki grevler, hükümeti dış ülkeler nezdinde güç durumda bırakıyordu. Bu amaçla grevleri yasaklayacak bir kanun çıkarılmasına çalışılıyor, öte yandan çalışanların hak ve hukukunu düzenleyecek bir iş kanununun, "Amele Kanun-ı Umumîsi"nin gündeme alınması teklif ediliyordu.

Tartışmalar sırasında sosyalist düşünce için kıstas sendika sorunuydu. Galata-Beyoğlu Matbaası Meclis'te sosyalistlerin salvolarını eleştirirken grev hakkını ve işçilerin toplanma, sendika kurma özgürlüğünü sosyalizm olarak lanse ediyorlardı. Hedeftekilerin arasında sendikayı savunan Mehmed Cavid de vardı. Oysa Mehmed Cavid sosyalizme karşıydı. Ama liberal duruşu nedeniyle sendikal özgürlüğü savunuyordu. Bu nedenle kendisini "mağdurîn" zümresinden görüyor, ancak sosyalist kanattan uzak durarak "sosyalist değilim ve olmayacağım" diyordu.

O günkü tasnife göre işyerleri "müessesât-ı hususiyye" ve "müessesât-ı nafia" olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Bunlardan ilki "özel" işyerleri idi, diğeri kamuya hizmet götüren işletmelerdi. Düzenlenmekte olan mevzuat "özel"lere karışmayacaktı; kamuya hizmet götürecek imtiyazlı şirketlerde vuku' bulacak grevleri zapturapt altına alacaktı. "Özel" işyerlerinde çalışan işçilerin grevleri ve sendikaları hakkında bir mevzuat henüz yoktu. Bu bir eksikti ve Cavid Bey bu eksikliği Meclis'te gündeme getirmişti. Öneri olumlu karşılanmış bu konuda düzenlemeye gitme kararı alınmıştı. Kamuya hizmet götüren işyerleri ile ilgili olarak hükümet ancak bazı koşullarda grev hakkını kabul ediyor ama buna karşın sendika kurma hakkını vermiyordu.

Cavid Bey'e göre sendika olmaksızın grevin bir anlamı olamazdı; "sendikasız tatil-i eşgâl amelenin kollarını ve ayaklarını bağlamak"tı. Hükümet mantıklı davranmalı işçiyle memuru ayırt etmeliydi. Çalışan-

ları gözetmeli ve ücretlerini düzenleyici bir konumda bulunmalıydı. Ancak, hükümetin de eli kolu bağlıydı. Bu konuda en büyük engel kapitülasyonlar ve imtiyazlı şirketlerdi. İmtiyaz vermiş olduğu şirketlere bunu kabul ettirmesi olanaksızdı. Hükümet bu nedenle sendikaları yasakladı.

Mehmed Cavid'in Meclis'teki uzun soluklu konuşması işte bu konuda düğümleniyordu. Söz almış, grev hakkını ve sendikaları savunmuştu. Bu kendisince "sosyalizm değil"di. Temel haklara, "hukuk-ı beşer"e taalluk eden bir sorundu ve bütün özgürlük taraftarları, liberalizm yandaşları, "meslek-i serbestî"den yana olan iktisatçılar bu konuda hemfikirdiler. Çalışmak hakkına malik olan insan çalışmamak hakkına da sahip olmalıydı. Bireysel olarak çalışmak ve çalışmamak özgürlüğünü kullanan kişi kendi hemcinsleriyle birlikte toplu olarak da aynı haktan yararlanabilmeliydi. Birey şahsen kendi hukukunu korumaya yetkili olduğu gibi bu meşru yetki, yüzlerce, binlerce kişinin bir araya geldiği durum için de söz konusu idi.

Cavid Bey, sendikalara karşı alınan tavra bir türlü anlam veremiyordu. Her kurumun iyi, kötü yanları olabilirdi. "Sendikalardan niçin o kadar korkmalı?" diye soruyordu. Sendikalar neden birer anarşi yuvası, kendi deyişiyle "vasıta-i iğtişâşiyye" olarak görülüyordu. Evet, sendikalar, kimi zaman telkinlerle birer ihtilal aracı olabilirlerdi; ama çoğu kez sulhtan, barıştan yanaydılar. Cavid Bey'e göre sendika liberal dünyanın bir parçasıydı. İşçiyi greve sevk ettiği gibi onu kafaca eğitiyor, "terbiye-i dimağıyyeye sevk" eyliyordu. Her kurumun iyi, kötü yanları olabilirdi. Sendikaları da bu açıdan değerlendirmek gerekiyordu.

Cavid Bey, açıkça sendikaları savunuyordu. İşçileri, sendikalar bir düzen altına sokuyorlardı. "Bu müesseseleri müdafaa ettim ve edeceğim" diyordu. Bunun sosyalizmle hiçbir ilişkisi yoktu. "İktisadî prensiplerim, eserlerim, tedrisatım buna şahit olduğu için hakkımda yanlış bir fikir besleyenlerin tashih-i zehab etmelerini arzu ederim" diyordu. Yani liberal görüşlerinden ödün vermediğini, kendisi hakkında yanlış düşünenlerin fikirlerini değiştirmelerini bekliyordu. Hükümet hiçbir zaman sendika hakkını yasaklamaya yetkili olamazdı.

Sendikaya karşı olanların temel kaygıları, bu kuruluşların toplu sözleşmelerde çetin ceviz olmaları, zaman zaman işçileri greve sevk etmeleri ve böylece yabancı sermayenin yılarak ülkeden kaçmasına neden olabileceğinden kaynaklanıyordu. Cavid Bey onlara da yanıt veriyor ve bu tür görüşlerin yanlış olduğunu, sermaye ile emeğin ortak menfaatlerle hareket ettiğini, çatışmanın ve uyuşmazlıkların çoğu kez karşılıklı yükümlülüklerin anlaşılamamasından ileri geldiğini kaydediyordu.

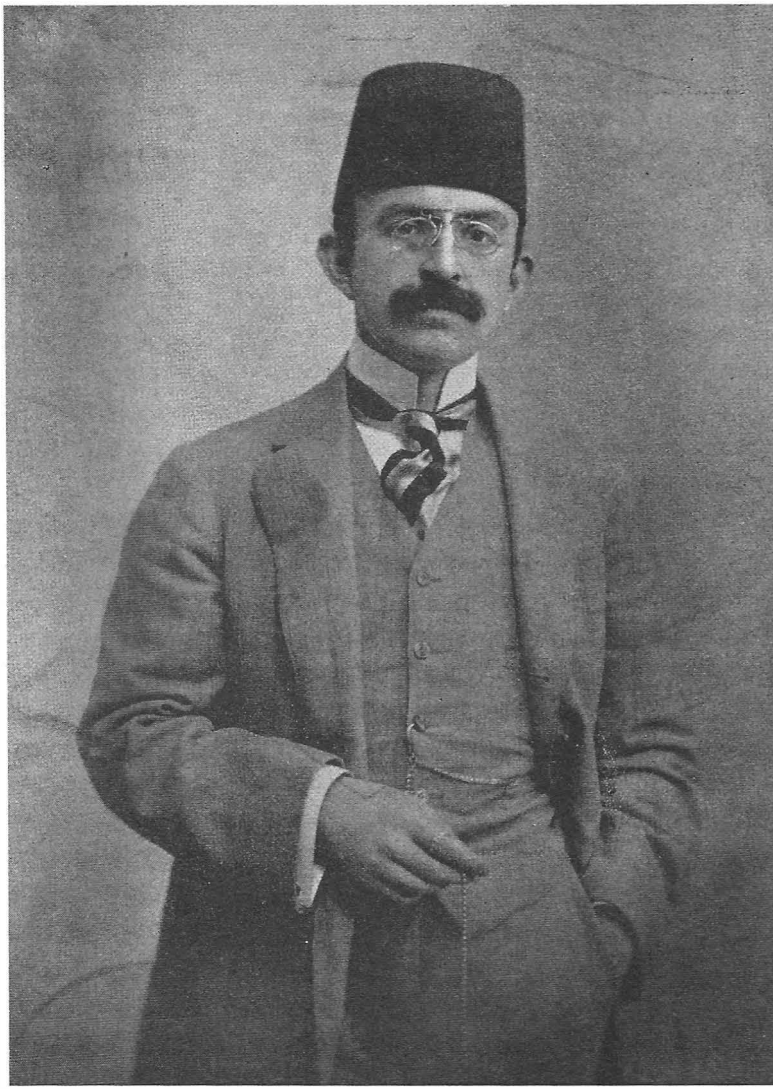
O günlerde Selanik basınında önemli bir konumu olan *Bahçe* dergisinde yazan Yusuf Osman Mebusan Meclisi'nin sendikalar aleyhine verdiği kararı anlamsız buluyor, milletvekillerinin yurttaşların temel hakları arasında yer alan toplantı özgürlüğünü yok etmekte olduğunu kaydediyordu. Mebusan Meclisi'nde sendikalara karşı olanlara göre, güya işçilerin sendika kurmaları dış ülkelerden Osmanlı topraklarına gelen sermayeyi ürkütecekti. İşçilerin kendi aralarında dernekleşmesi vatanın barış ve asayişini ihlal edecek, grevler ticaret ve sanayinin gelişimine ket vurarak ülkenin refah ve ilerlemesine engel olacaktı.[248]

İlginçtir, dergide yer alan metinde mebuslar "milletvekili" olarak niteleniyor, toplantı özgürlüğü "milletin hukuk-ı tabiiyyesi" olarak görülüyordu. Yazı sendikalizmin önemine dikkati çekiyor, sendikaların fesat ve ihtilal teşvikçisi değil, düzen ve birlikteliğin, sulh ve selametin koruyucusu olarak sunuluyordu.

Tüm bu tartışmalar sürerken bir yandan da Osmanlı topraklarında sendikalar kuruluyordu. İlklerden biri yine Selanik'te görülecekti. Selanikli öğretmenler "beynelmilel" bir sendika kurmuş, Müslüman, Hıristiyan, Musevi, yabancı Selanik'te öğretmenlik edenlere kapılarını açmıştı. Başı çeken, bugünkü Işık Lisesi'nin Selanik'teki selefi olan Fevziye Mektebi öğretmenlerinden Salim Efendi idi. Sendika üyesi olmak için hazırlanmış olan "nizamname-i esasî" kabul edilecek ve başlangıçta bir defaya mahsus olmak üzere on kuruş ve daha sonra her ay beş kuruş aidat ödenecekti.[249]

Selanik'te bu gelişmeler olurken fitili ateşleyen Şark Demiryolları amelesinin greve gitmesi oldu. Grev hükümeti güç durumda bırakmıştı. Belirli bir imtiyaz sözleşmesiyle kurulmuş olan bu demiryolu şirketleri hükümetin "kilometre garantisi" altında faaliyet gösteriyordu. Şirketler zarar ettikleri takdirde açığı Osmanlı hükümeti kapıyordu. Demiryolu grevi imtiyaz ile kurulmuş olan kamuya yararlı müesseseleri [müessesât-ı nafia] kapsamak üzere Tatil-i Eşgâl başlığı altında bir kanun tasarısının alelacele Meclis'in gündemine gelmesine neden olmuştu. Bu tasarı aslında Meclis-i Mebusan henüz toplanmadan hazırlanmış ve Meclis'in açılışı ile birlikte ele alınmak üzere hazırlanmış ilk tasarı idi. Ancak tasarı Meclis'te tartışılmaya açılmadan kanun-ı muvakkat, yani kanun hükmünde kararname olarak yürürlüğe sokulmuştu.

Tatil-i Eşgâl Kanun-ı Muvakkatı Şura-yı Devlet'te sınırlı tadilata uğradıktan sonra Ocak ayı ortalarına doğru Meclis-i Mebusan'a gelebilmişti. Daha bu ilk evrede Mehmed Cavid, gelişmelerle ilgili görüşlerine *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda yer veriyordu. Sorun toplumsal yaşamımızda derin izler bırakabilecek bir niteliktey-

Sendikalar ameleleri inzibat altına alacağından dolayıdır ki bu müesseseleri müdafaa ettim ve edeceğim. Fakat bununla sosyalizm arasında ne kadar azim bir mesafe var! Sosyalist değilim ve olmayacağım. İktisadî prensiplerim, eserlerim, tedrisatım buna şahid olduğu için hakkımda yanlış bir fikir besleyenlerin tashih-i zehab etmelerini arzu ederim. Hükûmet müessesât-ı nafiada çalışanlar için, son hamlede, belki grev hakkını men edebilsin; fakat hiçbir zaman sendika hakkını men'e salâhiyettâr değildir.

Mehmed Cavid, "Grev Kanunu," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sayı 6, 1 Haziran 1325, s. 269.

di. Zira ülkede henüz sendika kurarak sınıf çıkarlarını koruyacak bir amele kesimi yoktu. Kendilerine bu konuda yasal yetki verilmeksizin grev hakkı tanımanın herhangi bir yararı olamazdı. Her şeyden önce örgütlenme özgürlüğü [hakk-ı ittihad] tanınmalıydı. Ancak sendikalar aracılığıyla yürütülen bir grev anlamlı olurdu ve herhangi bir şekilde bu hak "suiistimal"e yol açmazdı.[250]

Cavid Bey o sırada yayınlanmaya başlayan *İşçiler Gazetesi*'ni de bu konuda uyarıyor, başlığının altında yer alan "siyasî, iktisadî ve içtimaî" sözcüklerinden "siyasî" olanının çıkarılmasını öneriyordu. Bu arada gazetenin grevi ne pahasına olursa olsun savunmayan, o uzlaşmazlıkların başka yollarla giderilmesini öneren satırlarına arka çıkıyor, grevin bir savunma aracı [silah-ı müdafaa] olduğunu, ancak bunun nadiren kullanılması gerektiğini söylüyordu. Greve gitmeksizin bulunacak çözümlerin gerek kamunun gerekse kişisel çıkarın yararına olacağını söylüyordu. Amele ve müstahdemînin bu ilkeler dahilinde hareket ettikleri takdirde sonuç kendi lehlerine olacak ve genel takdir göreceklerdi.[251] Ancak görüşmelere geçildiğinde Cavid Bey bir greve daha arka çıkar oldu. Bu nedenle de sosyalist olmakla "itham" edilmişti.

Meclis'in açılışı ertesi grev sorunu beklenmedik bir genişlikte tartışmalara yol açmıştı. O güne kadar politik görüşlerini gündeme getirme olanağı bulamayan mebuslar bu tasarıyı fırsat bilmişler ve tasarı üzerinden rejim sorunlarına yönelmişlerdi. Sosyalizm sorunu bunlardan biriydi. Tartışmalar sırasında bir kısım mebus sosyalist olduklarını, sosyalizmin ülke için kurtuluş olacağını savunmuş, bu tür bir "grev kanunu" yerine işçiyi gözetecek bir iş kanununun, "amele kanun-ı umumîsi"nin çıkarılması gerektiğini söylemişlerdi. Tartışmalar büyük ölçüde "nazarî" yani kuram düzeyinde geçmişti. Ancak bu tartışmaları Maliye nazırlığıyla ünlenecek Cavid Bey çok yararlı bulmuş ve "ahvâl-i ruhiyye itibariyle pek müfit bir içtima" olarak nitelemişti. Tartışmalar, Nafia Nazırı'nın maden amelesi ile ilgili bir kanun maddesini tasarıya ekleme girişimi üzerine bir süre kesintiye uğramıştı.

Meclis'teki tatil-i eşgâl mevzuatı basında uzun boylu tartışıldı. Köprü'nün diğer yakasında, o günkü adıyla "karşı matbuat" diye bilinen daha çok gayrimüslimlerin etkin olduğu ve birçok Batı dilinde yayın yapan basın toplantı özgürlüğü [hakk-ı içtima] dahil ameleyle ilgili her türlü görüş serdedenleri sosyalist diye nitelemiş, bu arada Mehmed Cavid de bu "mağdur" zümre arasında yer almıştı. Kendisine sosyalist etiketi yapıştıran "karşı" basın organlarına cevap verme gereği duyan Mehmed Cavid, *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye* dergisinde "Grev ka-

nunu" üzerine bir makale yayınlamıştı. Meclis'te gündem olan konu ne idi? İmtiyazlı kamuya yararlı şirketlerde [imtiyazlı müessesât-ı nafia] çalışan amele grev hakkına sahip mi idi? Keza bu amelenin sendika kurma hakkı var mı idi? Bunlar makalede ele alınıp cevap aranan sorunlardı.

Cavid Bey'e göre kamuya yararlı müesseselerde çalışan amelenin grev ve sendika hakları ile ilgili kanun olmaması ülke için bir eksikti ve hükümetçe bu noksanın telafisi gerekiyordu. Cavid Bey'in önerisi üzerine Meclis bu konuya eğilmişti. Ülkedeki kamuya yararlı müesseselere göre hükümet bazı kayıt ve şart altında bu kuruluşlarda çalışanların grev hakkını tanıyor, ancak kendilerine sendika kurma hakkını vermiyordu. Cavid Bey bu görüş karşısında "sendikasız tatil-i eşgâl amelenin kollarını ve ayaklarını bağlamak değil de nedir?" sorusunu soruyordu. Hükümet bu konuda dürüst olmak için bu kuruluşlarda çalışan ameleyi "memur"lara benzetmemeli, onları grev hakkından, sendika kurma hakkından mahrum etmemeliydi. Sendikalar, aracı işlevi görecek ve ücretlerin tanziminde ve tayininde önemli bir işlev görecekti. Hükümet bunu yapmadı; yapamazdı. Çünkü şirketlerce kabul görmeyecekti. Meclis-i Mebusan Komisyonu sendikaları yasaklayan maddeyi büsbütün kaldırarak işi yokuşa sürdü. İşte Meclis'te görüşmeler bu noktaya odaklandı. Mehmed Cavid, görüşmeler sırasında grev hakkını ve sendikaları savundu. *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda savunusundan söz ederken bunun sosyalizm olmadığını, insan haklarına taalluk eden bir sorun olduğunu, tüm hürriyetten yana olanlar, liberal iktisatçılar bu konuda hemfikir olduklarını yazıyordu. Çalışma hakkına sahip olan insan çalışmama hakkına da sahip olmalıydı. Bireysel olarak çalışmak ve çalışmamak hakkına sahip olan insan, kendi hemcinsleriyle birlikte aynı hakka sahipti. Her birey kişisel olarak hukukunu koruma yetkisine malik olduğu gibi meşru bir amaçla yüzlerce, binlercesi bir araya gelerek bu tür bir hukuka sahip çıkılması bir sakınca oluşturmazdı. Öte yandan sendikalardan bu denli korkmamalıydı. Bunlar neden bir karışıklık çıkarıcı [vasıta-i iğtişâşiyye] unsurlar olarak değerlendiriliyordu. Sendika kimi kışkırtıcıların teşvikiyle bir ihtilal aracı olabildiği gibi çoğu kez yararlı bir barış aracı idi. Ameleyi greve sevk ettiği gibi onu aklıselim sahibi [terbiye-i dimağıyye] olmaya da sevk ediyordu. Her kurumun iyi kötü yönleri vardı.

Mehmed Cavid, sendikaları, ameleleri zapturapt altına alacağı için savunuyordu. Bu sosyalizm değildi. Sendikayı savunmakla sosyalist olmak arasında derin bir uçurum vardı. "Sosyalist değilim ve olmayacağım" diyordu. İktisadi prensiplerini bilenler, eserlerini okuyanlar,

verdiği dersleri izleyenler bu konuda ona şahitti. Kendisi hakkında yanlış bir fikir besleyenler görüşlerini değiştirmeliydi. Hükümet kamuya yararlı müesseselerde, son kertede grev hakkını men edebilirdi; ama hiçbir zaman sendika hakkını yasaklamaya yetkili değildi.

Grev hakkının tanınmasının ve sendikaların serbest bırakılmasının ülkede yabancı sermayeyi kaçıracağını zannetmek de büyük bir hataydı. Sermayedârlar amelelerine çıkarlarının ortak olduğu hissini aşılarlarsa, aralarında herhangi bir uyuşmazlık çıkmazdı. Çelişkiler ve çatışmaların ekseriya karşılıklı yükümlülüklerin yeterince anlaşılmamasından, hakkın yanında görev duygusunun unutulmasından kaynaklandığını söylüyordu.[252]

BELGELER

Mehmed Cavid ve Sınıf Menfaati[253]

Hükûmetimiz bir hamlede vücuda getirdiği Tatil-i Eşgâl Kanun Layihası uzunca bir müddet hâl-i sükut ve atalette kaldıktan sonra Şura-yı Devlet'te gördüğü cüz'i tadilat ile on gün evvel Meclis-i Mebusan'a gelebilmiştir. Bu layihayı tetkik etmek üzere Meclis'te teşekkül edecek komisyonun nazarlarını Nafia Nezareti'nin enzârı kadar dar bir ufuk dahilinde dolaştırmayarak hayat-ı içtimaiyyemizde derin tesirler bırakabilecek olan bu mesele-i mühimmeyi daha geniş bir çerçeve dahiline sokmağa muvaffak olmasını temenni ederim. Henüz sendika halinde teşekkül ederek menâfi-i sınıfiyyelerini muhafaza edebilmek salâhiyet-ı kanuniyyesini ihraz edemeyen ameleleri layihada olduğu gibi kuyud-ı resmiyyeye tabi' bir surette değil, hatta Avrupa'daki derecesinde serbest olarak tatil-i eşgâl hakkına malik kılmakta heman hiçbir faide mevcud değildir. Hakk-ı ittihad kanun ile tasdik olunmalıdır ki tatil-i eşgâl hakkının istimalinden bir faide-i hakikiyye tevellüd edebilsin ve bu hakkın suiistimalinin ika' edebileceği mahzurlar bir dereceye kadar mündefi' olsun...

***

İşçiler Gazetesi ve Mehmed Cavid Bey[254]

"Umum müstahdemînin ve amelenin vasıta-i nâşir-i efkârı olmak üzere" "siyasî, iktisadî ve içtimaî" *İşçiler Gazetesi* unvanını haiz haftalık bir gazete intişara başladı. İkisi Türkçe, ikisi Fransızca olarak dört sayfadan mürekkep olan bu gazetenin sırf bir işçi gazetesi olmasını, serlevha-yı mündericâtından "siyasî" kelimesinin ref' edilmesini, mesleğini tayin eden birinci makalesinin şu son satırına da her zaman ria-

yet olunmasını temenni ederim: "Grevler dâî'-i mazarrat [zarar getiren] bir şeydir. Vezâif-i umumiyyeyi ihlâl eylemeksizin başka suretle tesviye-i ihtilafât çareleri vardır."

Evet, tatil-i eşgâl ameleler için bir silah-ı müdafaadır ki nadiren istimal olunmak lâzımdır. Buna müracaat eylemeksizin tesviye-i ihtilafât çareleri mevcut ise -ki bittabi mevcuttur- bu vesaite tevessül eylemek menâfi-i umumiyye ve hususiyye nokta-i nazarından pek muvafiktır. Amele ve müstahdemîn bu kaide-i ihtiyâta riayet ederlerse daima muvaffak olurlar ve takdir edilirler.

***

Mehmed Cavid Bey'in Tatil-i Eşgâl Kanunu Üzerine Görüşleri[255]

Şark Demiryolları amelesinin tatil-i eşgâl eylemesi hükûmetin nazar-ı dikkatini bu mesele-i mühimme-i içtimaiyyeye celb etmiş ve imtiyaz ile teşekkül eden müessesât-ı nafiaya şamil olmak üzere tatil-i eşgâl serlevhalı bir layiha-i kanuniyye tertib ederek irade-i seniyyeye iktiran ettirmişti. Meclis-i Mebusan'ın küşadını müteakib kanuniyyet kesb ettirilmek üzere ilk gönderilen bu layihanın ancak bu ay zarfında mevki-i müzakereye vaz'ı kabil olabilmiştir.

Grev meselesi Meclis-i Mebusan'da bu mesele için ümit ve intizar edilmeyen bir vüs'at-ı münakaşayı ihraz etti.

Şimdiye kadar efkâr-ı iktisadiyyelerini şerh etmek için böyle müsait bir saha bulamayan mebuslar fırsattan istifade ettiler. Sosyalizm bayrağı açıldı. Bunun sâyesine iltica edenler, hem şiddet ve germi ile azim bir teheyyücle iltica edenler oldu. Sosyalizmin hayalî prensiplerinden bahsedilerek hakikatten tebâüd edildi. Kat'iyyen sosyalist olduklarını, sosyalizmi sevdiklerini, bunun bizim memlekete gelmediğini söyleyenler oldu, grev kanununun yerine Amele Kanun-ı Umumîsi yapılması teklif olundu. Hülasa birkaç saat devam eden pek nazarî ve fakat ahvâl-i ruhiyye itibariyle pek müfit bir içtima'da bulunuldu. Teessüf olunur ki Nafia Nazırı'nın maadin amelesine dair bir madde-i kanuniyyenin layihaya seri'an ilavesi hakkında gösterdiği bir lüzum bu münakaşayı pek erkenden kat' etti.

Karşı matbuatı, maattessüf –bunu kendi hesabıma söylüyorum– müzakerâtı iyice anlamadan mütalaalarını yürüttüler. Tatil-i eşgâl hakkından, amelenin hakk-ı içtima'ından bahs eyleyenleri de, sosyalizmin kucağına attılar. Ben de bu mağdurîn zümresinden olduğumdan şikayet ediyorum. Meclis'te mevzubahs olan mesele ne idi: İmtiyazlı

müessesât-ı nafiada çalışan amele tatil-i eşgâl hakkına malik midir, değil midir? Kezalik bu amelenin sendika teşkil etmek hakkı var mıdır, yok mudur?

Müessesât-ı hususiyyede çalışan amelenin grevleri ve sendikaları hakkında bir kanunumuz mevcut olmaması bir noksan olduğu ve hükûmetçe bu noksanın telâfisi lâzım geleceği pek tabii idi. Tarafımdan vuku' bulan teklif üzerine Meclis bu esası kabul etti.

Müessesât-ı nafiaya gelince: Hükûmet bazı kuyud ve şurud tahtında olarak buralarda çalışanların tatil-i eşgâl haklarını kabul ediyor yalnız kendilerine sendika teşkil eylemek hakkını vermiyordu. Sendikasız tatil-i eşgâl amelenin kollarını ve ayaklarını bağlamak değil de nedir? Hükûmet mantıkî olmak için bu ameleyi memurîne teşbih ederek grev hakkından, sendika teşkilinden mahrum etmemeli ve onların vesâyeti vazifesini ifa eyleyerek ücretlerini tanzim ve tayin eylemeliydi! Bunu yapmadı ve yapması müşküldü. Çünkü şirketlerce kabul edilmezdi. Bunun yerine ameleleri büsbütün ihmal ettiğini gösteren bir madde koydu. Meclis-i Mebusan komisyonu sendikaların memnuniyetine dair olan bu maddeyi kaldırdı. İşte bütün müzakere bu nokta-i merkeziyye etrafında dolaştı. Tatil-eşgâl hakkını ve sendikaları müdafaa ettim. Bu sosyalizm değildir. Hukuk-ı beşere taalluk eden bir meseledir ki bütün erbâb-ı hürriyet, meslek-i serbestî taraftarânı olan ekser muktesitler bunda müttefiktirler. Çalışmak hakkına malik olan insan çalışmamak hakkına da maliktir, ferden çalışmak ve çalışmamak hakkına malik olan insan müctemian da aynı hakka maliktir. Her ferd şahsen muhafaza-i hukuk etmek salâhiyetine malik olduğu gibi bu maksad-ı meşru ile yüzlerce, binlerce kişinin ittihadında da bir mahzur mütalaa etmemek lâzım gelir. Bir de sendikalardan niçin o kadar korkmalı? Niçin bunları yalnız vasıta-i iğtişâşiyye gibi telakki etmeli? Sendikalar bazı telkinatçıların teşvikiyle alet-i ihtilâliyye olabildikleri gibi ekseriya pek nafiz bir vasıta-i sulhiyye de olabilirler; ameleleri tatil-i eşgâle sevk ettikleri gibi terbiye-i dimağıyyeye de sevk eylerler. Her müessesenin iyi kötü cihetleri vardır.

Sendikalar ameleleri inzibat altına alacağından dolayıdır ki bu müesseseleri müdafaa ettim ve edeceğim. Fakat bununla sosyalizm arasında ne kadar azim bir mesafa var! Sosyalist değilim ve olmayacağım. İktisadî prensiplerim, eserlerim, tedrisatım buna şahid olduğu için hakkımda yanlış bir fikir besleyenlerin tashih-i zehab etmelerini arzu ederim. Hükûmet müessesât-ı nafiada çalışanlar için, son hamlede, belki grev hakkını men edebilsin; fakat hiçbir zaman sendika hakkını men'e salâhiyettâr değildir.

Tatil-i eşgâl ve sendikalara müsaade olunmasının memleketimizde ecnebî sermayedârânını kaçıracağını zannetmek de hatadır; büyük bir hatadır. Sermayedârlar amelelerine iki menfaatin müttehid olduğu hissini verecek olurlarsa, onlara karşı o suretle hareket ederlerse aralarında hiçbir esas ciddi-i münaferat hasıl olmaz. Zıddiyetler ekseriya vezâif-i mütekabilenin anlaşılmamasından, hakkın yanında bir de vazife olduğunun düşünülmemesinden neş'et eder.

1909 TATİL-İ EŞGÂL KANUNU VE GREV YASAĞI

Grev meselesi Meclis-i Mebusan'da bu mesele için ümit ve intizar edilmeyen bir vüs'at-ı münakaşayı ihraz etti. Şimdiye kadar efkâr-ı iktisadiyyelerini şerh etmek için böyle müsait bir saha bulamayan mebuslar fırsattan istifade ettiler. Sosyalizm bayrağı açıldı. Bunun sâyesine iltica edenler, hem şiddet ve germi ile azim bir teheyyücle iltica edenler oldu. Sosyalizmin hayalî prensiplerinden bahsedilerek hakikatten tebâüd edildi. Kat'iyyen sosyalist olduklarını, sosyalizmi sevdiklerini, bunun bizim memlekete gelmediğini söyleyenler oldu, grev kanununun yerine Amele Kanun-ı Umumîsi yapılması teklif olundu. Hülasa birkaç saat devam eden pek nazarî ve fakat ahvâl-i ruhiyye itibariyle pek müfit bir içtima'da bulunuldu. Teessüf olunur ki Nafıa Nazırı'nın maadin amelesine dair bir madde-i kanuniyyenin lâyihaya seri'an ilavesi hakkında gösterdiği bir lüzum bu münakaşayı pek erkenden kat' etti. Karşı matbuatı, maattessüf –bunu kendi hesabıma söylüyorum– müzakerâtı iyice anlamadan mütalaalarını yürüttüler. Tatil-i eşgâl hakkından, amelenin hakk-ı içtima'ından bahs eyleyenleri de, sosyalizmin kucağına attılar. Ben de bu mağdurîn zümresinden olduğumdan şikayet ediyorum.

Mehmed Cavid "Grev Kanunu," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sayı 6, 1 Haziran 1325, s. 266-269.

Türkiye'de çalışan kesime grev hakkının tanınması arifesinde, grev konusunda kamuoyunu yanıltacak şekilde bir dizi söylentilere karşı İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden Orhan Tuna ve Metin Kutal'ın 1962 yılında ortak kaleme aldıkları *Grev Hakkı - Başlıca Meseleleri ve Memleketimiz Bakımından Tanzimi* başlıklı kitabın ilk satırları şu gözlemde bulunuyordu: "Türkiye'de grev hakkı 1908 tarihli Tatil-i Eşgâl Kanunu ile ortadan kaldırılmıştır."[256] Nitekim yıllar sonra Mülkiye'de değerli hocam Cahit Talas'ın *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi* adlı eserinde benzer bir yorum getirilmiş ve "görüldüğü üzere düzenleme bir tür eylemsel grev yasağı getiriyordu" denmişti.[257] Bu yasak 12 Eylül ertesi *Toplum ve Bilim*'de tekrar masaya yatırılmış ve Mesut Gülmez tarafından sorgulanmıştı.[258]

Mesut Gülmez hukuksal açıdan grev rejimlerini iş hukuku öğretisinin ışığında üç kümede toplamış ve bunları grev yasağı rejimi, grev özgürlüğü rejimi ve grev hakkı rejimi olarak sıralamıştı. Bu tasnif sonucu 1908 Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun grev yasağı getirmediğini, mevzuatın "grev özgürlüğü" dönemini açtığını ileri sürmüştü.[259] Tartışma *Toplum ve Bilim*'in daha sonraki sayılarında da sürmüş, Mesut Gülmez daha sonraki çalışmalarında da görüşünün arkasında durmuştu.[260]

1909 Tatil-Eşgâl Kanunu grev yasağı getirmiş miydi? Sendikal örgütlenme hakkıyla birlikte grevi de yasaklamış mıydı? Yoksa bu yasa grevi yasallaştırmış, işçinin temel haklarından birini güvence altına mı almıştı? Mesut Gülmez'in deyişiyle, Türkiye'de "grev özgürlüğü dönemi"ni mi açmıştı?[261]

Kısaca Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun grevleri yasakladığı, bir yanılgı olarak nitelendiriliyordu. Gerek 1908 kanun-ı muvakkatinde gerekse 1909 kanununda zorunlu uzlaşma yolu denendikten sonra hizmetlilerin ve işçilerin greve gidebileceklerini kaydeden Mesut Gülmez, hukuksal planda 1936 İş Kanunu'na değin süren bir "grev özgürlüğü dönemi"nin açıldığını savunuyordu. Ancak, aynı yazar, toplu nitelikte bir eylem biçimi olan grevin, sendika hakkının kesinlikle yasaklanmış olması nedeniyle, yasada bireysel eylemlere indirgendiğini, bu nedenle grevin daha başından etkisizliğe ve başarısızlığa mahkum edilmiş olduğunu ekliyordu.

Tatil-Eşgâl Kanunu'nun grevi yasaklamadığı savı, Mesut Gülmez ve bu görüşü savunan diğer yazarlarca yasanın 6. maddesinde yer alan hizmetli ve işçinin "terk-i hizmette muhtar" olduğu cümleciğinden kaynaklanmaktaydı. Gerçekten 6. madde tarafların uzlaşamaması halinde işlerinde istihdam edilenleri hizmeti sürdürüp sürdürmemekte serbest bırakmaktaydı. Ancak, buradan grev anlamı çıkabilir miydi? "Terk-i hizmet" sözcüğüyle kanun koyucu grevi mi amaçlamıştı? "Terk-i eşgâl" ile "terk-i hizmet" eşanlamlı mıydı? En azından "toplu" iş bırakma eylemi olan grev hizmetli ya da işçinin "terk-i hizmet"iyle gerçekleşebilir miydi?

Meşrutiyet yıllarında yasal metinlerde ve günlük basında grev yanı sıra "tatil-i eşgâl," "terk-i hizmet," "tatil-i a'mal" ve bunlara benzer bir dizi sözcük türetilmiş ancak bu terimlerin ne anlama geldiği, hukukî boyutları yeterince açıklık kazanmamıştı. 1908 Jön-Türk girişimiyle birlikte Osmanlı toplumunda toplu tavır koyuşlar ilk kez bu denli etkinleşmiş, basında ve kamuoyunda bu tür sözcükler yerli yersiz kullanılmıştı. Örnek vermek gerekirse, esnafın dükkan kapatmasına grev denmiş, "sermayedârlar tarafından icra edilmiş" lock-out grevden söz sayılmış, Müslüman halkın gayrimüslim dükkanları boykot etmesi de grev olarak adlandırılmıştı.

Evet, "terk-i hizmet"le "tatil-i eşgâl" eşanlamlı mıydı? Hizmetli ve işçinin "terk-i hizmet"te serbest olduğunun belirtilmesi toplu olarak iş bırakma ya da grev anlamına gelir miydi? 6. maddede hizmetli ve işçinin "terk-i hizmette muhtar" olduğunun belirtilmesi çalışanlara grev hakkının tanınması doğrultusunda yorumlanabilir miydi?[262]

Bilindiği gibi bir yasa maddesi, ancak yasanın bütenselliği içerisinde anlam taşır. Yasanın yorumu ise metinle sınırlı tutulamaz. Özellikle çelişik durumlarda hukukta yorum öğelerinden biri olan lafza ya da yasanın ruhuna eğilmek gerekir. Yasa koyucu amacını, kullandığı sözcük ve deyimlerle açıklamak istemiştir. Bu nedenle yasanın lafzından anlamına ve giderek yasa maddelerinin amacına ulaşmak olasıdır.

Ayrıca bir yasa metni, onun dışında kalan bazı öğeler yardımıyla da açıklığa kavuşturulabilir. Örneğin, yasanın kabul nedeni bunlardan biridir. Yasa maddelerine sevk nedeni göz önünde tutularak anlam verilebilir. Ya da yasanın hazırlık çalışmaları, tasarı, gerekçe, komisyon görüşmeleri, meclis tutanakları, tüm bu veriler bizlere yasanın gerçek boyutlarını kavramakta yardımcı olabilir. Ayrıca, yasanın kabulü ertesi uygulamadaki gelişmeler de açıklayıcı olabilir. Bu nedenle, Tatil-i Eşgâl Kanunu gibi, birçok yönden muğlak gözüken, Mebusan

Meclisi'nde de bu yönüyle eleştirilen, bir yasayı değerlendirirken, salt metinle yetinmek sakıncalıdır. Hele bu metin Osmanlı Türkçesi gibi bugünün aydınının yabancı olduğu bir dilde yazılmış ise...

Önce yasanın hangi ortamda kabul edildiğine bakalım: Bilindiği gibi 23 Temmuz 1908 ertesi Osmanlı topraklarında grev eylemleri yaygın bir nitelik kazanmıştı. Kavala'dan Hayfa'ya, Samsun'dan İzmir'e ülkenin hemen her köşesinde, birçok işyerinde hizmetli ve işçi iş bırakmıştı. Başlangıçta İttihatçıların da desteklediği bu gelişmeler giderek ülke ekonomisini olumsuz etkilemiş, hatta felce uğratmıştı. Özellikle demiryolu grevleri kilometre garantisi nedeniyle devlete mali külfet getirmişti. O tarihlerde demiryolu girişimcileri yatırımlarını güvence altına almak için demiryolunun belirli bir getirinin altında kalması durumunda kilometre garantisi adı altında devlete bir fatura çıkarıyorlardı. Bu koşullar altında grevler, İttihat ve Terakki'nin Abdülhamid'e karşı gücünü kanıtlaması ertesi bizzat İttihatçılarca bastırılmıştı. Demiryollarında grev girişimlerinin tekrarını önlemek üzere Tatil-Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat, Meclis'in toplanması beklenmeden, 1876 Kanun-ı Esâsîsi'nin 36. maddesine dayanılarak ivedi bir biçimde yürürlüğe konmuştu. Nitekim bu maddeye göre, Meclis'in toplantı halinde bulunmadığı dönemlerde genel güvenliği korumak amacıyla, Kanun-ı Esâsî'nin hükümlerine ters düşmemek üzere bakanlar kurulu ya da o günkü deyimiyle Hey'et-i Vükelâ kanun gücünde kararname çıkarabilmekteydi. Tatil-i Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat, İkinci Meşrutiyet'te çıkarılan ilk "kanun-ı muvakkat"ti ve Babıali bu mevzuatla biran önce grevlerin önünü almayı amaçlamaktaydı. Diğer bir deyişle mevzuat "düzenleyici" olmaktan çok "önleyici" bir nitelik taşımaktaydı.

Öte yandan, bu tür bir yasa çıkarmanın somut gerekçesi ne olabilirdi? Bu yasa teklifi neden Mebusan Meclisi'ne sevk edilmişti? Şurayı Devlet Tanzimat Dairesi'nin, Ticaret ve Nafia Nezareti'nden gelen kanun metnini inceleyip Meclis'e gönderilirken baş kısmına eklediği gerekçesi bizi bu konuda yeterince aydınlatmaktadır. Ek 1'de yer alan gerekçede görülebileceği gibi 1908 grevleri ülke ekonomisini felce uğratmıştı ve bu yasayla grevler açıkça yasaklanmak istenmekteydi:

> Demiryol şirketleri ile liman ve rıhtım ve tenvirât ve su ve tramvay gibi hidemât-ı umumiyye ifa eden sair şirketler müstahdeminin devâir-i hükûmete kıyasen tatil-i eşgâl etmeleri tecviz olunamayacağından bu gibi şirketlerde tatil-i eşgâlin men'i... teemmül... olunarak zikrolunan lâyiha ona göre tanzim kılınmış"tır denmekteydi.

Diğer bir deyişle, gerekçeye göre kamu hizmeti gören işyerlerinde çalışanlar, devlet memurları gibi toplu iş bırakma eylemlerine girişemeyeceklerdi. Yasa bu tür girişimleri yasaklamak amacıyla çıkarılmaktaydı. Kısaca kanun koyucu 6. maddedeki "terk-i hizmet"i grev anlamına kullanmamaktaydı.[263] O halde hükümetin "terk-i hizmet"ten muradı neydi? 6. maddede hizmetli ve işçinin "terk-i hizmette muhtar" olduğunu neden kaydetmişti? "Terk-i hizmet" başka hangi bağlamda kullanılabilirdi? Bu soruları yanıtlamadan önce kanun-ı muvakkat ertesi yayınlanan bir genelgeye değinmek isteriz.

Tatil-Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat'in yürürlüğe girişinden beş gün sonra, 13 Ekim 1908 günü Babıali'nin yayınladığı bir genelgede (Ek 2) şu satırlar yer almaktaydı:

> ... Esasen devâir-i hükûmetin ve onun aksamından madud olan Düyûn-ı Umumiyye ve Reji İdarelerinin terk-i eşgâl edemeyecekleri misillu demiryolu ve liman ve rıhtım ve tramvay ve su ve havagazı ve elektrikle tenvir gibi hidemât-ı umumiyyeyi teşkil eden bilcümle efrâdın alaka ve menâfi'i bulunmasına mebni işbu şirketler müstahdemîn ve amelesinin de memurîn-i hükûmete kıyasen umumun menâfi'i zararına olarak terk-i eşgâl eylemeyecekleri ve yalnız hâlinden memnun olmayanların ya usulü dairesinde terfihlerini istidâ veya suret-i kat'iyyede alakalarını kesmek üzere istifa eymeleri icab ettiği cihetle böyle umuma taalluk eden ahvâlde bazı muharrikînin teşvikâtıyla ticaret ve emniyet-i umumiyyenin sektere uğramasına mahall bırakmamak üzre tatil-e eşgâlin men'ine dair *Takvim-i Vakayi*'nin onbir nümerolu nüshasıyla neşr olunan kanun...

Görüldüğü gibi genelgede şu hususlara dikkat çekilmekteydi:

1. Demiryolu, liman, rıhtım, tramvay, su, havagazı, elektrik gibi kamu hizmeti gören işyerlerinde çalışan hizmetli ve işçiler, devlet daireleri, Düyûn-ı Umumiyye ve Reji idarelerinde çalışan memurlar gibi greve gidemezler.
2. Bu tür işyerlerinde grev girişimleri genel menfaatle bağdaşmaz.
3. Halinden memnun olmayan ya durumunun düzeltilmesini dilekçeyle başvurarak talep eder ya da işyeriyle kesin kez ilişkisini kesmek üzere istifa eder.
4. Ticaretin ve genel güvenliğin sektere uğramasına mahal bırakmamak üzere *Takvim-i Vakayi*'nin on birinci nüshasıyla grevlerin yasaklanmasına dair bir yasa yayınlanmıştır.

Yukarıdaki gerekçe ve genelge yanı sıra, dönemin dergi ve gazetelerinde de yasanın grevleri yasaklayıcı yönü birçok kez vurgulanmıştı: 1909 başlarında yayın yaşamına giren *İşçiler Gazetesi* kanun-ı

muvakkatten söz ederken "grevler aleyhine de bir kanun" olduğunu belirtmişti. Cavid Bey, *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda, hükümeti eleştirerek işçiyi memura benzetip grev hakkından mahrum bıraktığına değinmişti (Ek 3).

Tüm bu veriler ışığında 1908-1909 tatil-i eşgâl mevzuatının grevi yasallaştırdığını, işçinin temel haklarından birini güvence altına aldığını savunmak güçtür. Türkiye'de "grev özgürlüğü dönemi"ni açtığını ileri sürmek ise olanaksızdır.

Burada anahtar sözcük "terk-i hizmet" idi. Hükümet, 6. maddede yer alan hizmetli ve işçinin "terk-i hizmette muhtar" olduğu cümleciğinden ne anlamaktaydı? Buradaki "terk-i hizmet" toplu olarak iş bırakma anlamına gelmiyordu. Uzlaşmazlık durumunda bireysel olarak çalışmama ya da Meşrutiyet'in gündeme getirdiği "serbestî" ortamında emek gücünü satıp satmamada özgür oluşuydu. Meşrutiyet ortamında angarya düşünülemezdi. İşçi çalışmak istemiyorsa kendi bileceği işti. Nitekim genelgede yer alan "suret-i kat'iyyede alakaları kesmek üzere istifa etmeleri" bireysel olarak işten ayrılmaları anlamına gelmekteydi. Söz konusu olan grev hakkı olarak yorumlanamazdı. Burada emek gücünü dilediğince tasarruf etmekten söz ediliyordu. En azından Babıali, bu maddeyi bu şekilde yorumlamaktaydı. Ancak 6. maddenin bu konuda yeterince berrak olmadığı da bir gerçekti. Liberal yönü ağır basan bir yasada bu maddeye grevden yana bir yorum getirilebilirdi. Sendikal örgütlenmenin yasallaştığı bir ortamda 6. madde pekala grev hakkı doğrultusunda ele alınabilirdi.

Mebusan Meclisi'nde görüşmeler sırasında 6. madde tek bir kişi bile söz almadan kabul edilmişti. Oysa 8. madde günlerce Meclis'in gündeminde kalmıştı. Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun kilit maddeleri 8. ve 11. maddelerdi. Meclis görüşmeleri sırasında mebusların önünde iki metin vardı. Bunlardan ilki hükümetin hazırladığı teklif, diğer ise yasa için oluşturulmuş özel komisyonun önerisiydi. Meşrutiyet'le birlikte toplanan ilk Meclis'te sosyalist ve liberal kanadın belirli bir ağırlığı vardı. Bu iki grup özellikle komisyonlarda etkindi. Tatil-i Eşgâl Kanun Lâyihası komisyonda görüşülürken yasanın tümüyle görünümünü değiştiren iki önemli değişiklik yapılmıştı. Lâyihadaki 11. madde tümüyle kaldırılmış, 8. maddede ise yasalaşan metinde gözüken "umuma müteallik hidemât ifa eden müessesâtta sendika teşkili memnudur" cümlesi yer almamıştı (Ek 4). Diğer bir deyişle, kamuya ilişkin bir hizmet yerine getiren işyerlerinde yasanın yürürlüğe girişinden önce kurulmuş tüm sendikalar ve kurulacak yenileri kanun koyucu tarafından resmen tanınmak istenmişti.

Gerek yasa teklifinin tümü görüşülürken, gerekse maddelere geçildiğinde komisyonun bu değişiklikleri hükümet çevrelerince büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Hükümet, Meclis'teki etkinliğini kullanarak komisyonun hazırladığı Ek 3'te yer alan metni reddettirmiş, 8. maddeyi yeniden kaleme aldırtarak sendikal örgütlenmenin kesinkes yasaklanmasını sağlamıştı. Ardından 11. madde de tekrar yasada yer almıştı.

Görüşmeler sırasında geniş bir siyasal yelpazeyi içeren Mebusan Meclisi'nde, Zohrab Efendi, Varteks Efendi gibi sosyalist mebuslar, Mehmed Cavid Bey, Lütfi Fikri Bey gibi liberaller kürsüyü boş bırakmamışlarsa da hükümetin bizzat bakanlar düzeyinde müdahalesi sonucunda yenik düşmüşlerdi. Sosyalist ve liberal kanat ancak teklifin 8. maddesinde yer alan "teşvikât" sözcüğünün kaldırılmasını sağlayabilmişlerdi.

İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı, Meşrutiyet yıllarında liberalizmin önde gelen savunuru Mehmed Cavid Bey, gerek *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'ndaki yazılarında gerekse Meclis'teki beyanlarında sendikal özgürlükten yana olduğunu birçok kez tekrarlamışsa da hükümete yakınlığı nedeniyle aleyhte oy kullanmamıştı. Sendika yasağı getiren 8. maddenin aleyhine oy kullanan mebuslar şunlardı: Cemal Bey (Kütahya), Necib Draga Bey (Üsküp), Nafi Paşa (Halep), Şükrü Efendi (Kastamonu), Lütfi Fikri Bey (Dersim), Honeus Efendi (Selanik), Hasan Efendi (Hüdavendigâr), Kostantin Efendi (Yanya), Dalçef Efendi (Siroz), Artas Efendi (Selanik), Şükrü Efendi (Sivas), Sait Bey (Saruhan), Fofidi Efendi (Trabzon), Varteks Efendi (Erzurum), Boşo Efendi (Serfice), Yorgaki Efendi (Niğde), Mihalaki Efendi (Midilli), Çelbidi Efendi (Sakız), Dimitri Vlahof Efendi (Selanik), Pastırmacıyan Efendi (Erzurum), Ali Rıza Efendi (Biga), Rahmi Bey (Selanik), Talat Bey (Ankara), Hasan Efendi (Seniçe), Şefik el Müeyyed Bey (Suriye), Dimitri Efendi (Çatalca), Zohrab Efendi (İstanbul), Dimitri Efendi (Siroz), Kostantin Efendi (Dersaadet), Hamparsun Efendi (Kozan), Mustafa Efendi (Halep), Mustafa Efendi (Halep), Said el Hüseynî Efendi (Kudüs), Anastaş Efendi (İzmit), Nali Efendi (Manastır), Papasyan Efendi (Van), Sava Efendi (Perşembe), Karolidi Efendi (Aydın), Rıza es Selah Bey (Beyrut), Pavlof Efendi (Üsküp).

Özetlersek, tatil-i eşgâl mevzuatı kamuya ilişkin hizmet gören işyerlerinde grev özgürlüğü getirmemişti; ne de zorunlu uzlaşmanın sonuç vermemesi ertesi, grevi serbest bırakmıştı. Tatil-i Eşgâl Kanunu kamuya hizmet götüren işyerlerinde grevi fiilen yasaklamış, kamu menfaati gerekçesiyle bu tür işyerlerinde işin sürekliliğini savunmuştu. 6. maddede yer alan "terk-i hizmette muhtar" olma ise hizmetlinin ya

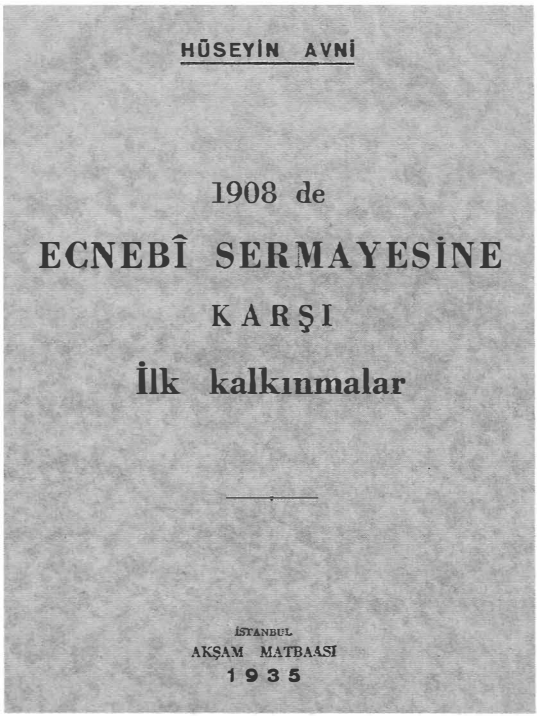
da işçinin emek gücünü dilediğince tasarruf etme şeklinde yorumlanmış, bireysel bir tavır olarak ele alınmıştı. Hatta bu yasak Sadaret'in Mebusan Meclisi'ne 26 Mayıs 1909 günlü yazısıyla maden şirketlerine de teşmil edilmesi söz konusu olmuştu. Özellikle kömür madenlerinde vuku' bulacak grevlerin ülkede demiryolu ve deniz ulaşımını sekteye uğratacağı ve tüm ülke menfaatinin haleldar olacağı gerekçe olarak gösterilmişti. O sırada, özel şirketlerde, o günkü terimiyle "müessesât-ı hususiyye"de vuku' bulacak grevler ile sendikalar hakkında birer kanun çıkarılmasının hükümete teklif edilmesi için Selanik Mebusu Cavid Bey'in vermiş olduğu takrir kabul görmüştü. Bu nedenle Encümen, Sadaret'ten gelen zeyli sınırlamış ve zeyli "maadin eshâbı ile müstahdemîn ve amelesi" şeklinde tasarlayarak Tatil-i Eşgâl Kanun tasarısının sonuna "işbu kanun ahkâmı bilumum maadin eshâbı ile müstahdemîn ve amelesi hakkında da tamamiyle caridir" tarzında bir madde eklenmesi için bir lâyiha hazırlanmıştı. Ancak bu şekliyle de madde Meclis'te kabul görmemiş ve maden şirketleri kamu yararı güden şirketler meyanına alınmamıştı.

BELGELER

Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi ve Tatil-i Eşgâl Kanunu Gerekçesi[264]

Tatil-i eşgâl hakkında Ticaret ve Nafia Nezareti'nce kaleme alınıp Ramazan sene 326 tarihli tezkere ile takdim kılınan nizamname lâyihası Şura-yı Devlet'e havale buyrulmakla Tanzimat Dairesi'nde kıraat olundu.

Mezkûr tezkerede demiryol şirketleri memurîn ve müstahdemîni tarafından vuku'a getirilen tatil-i eşgâl üzerine münakalâtın sekteden vikayesi zımnında şirketlerce bunların maaş ve yevmiyelerinin tezyidine müsaraatla şu hâlin önü alınmış olduğu hâlde bundan cür'et alan bir takım erbâb-ı tesvilâtın tekrar tatil-i eşgâle tasaddi eylemekte oldukları şirketleri tarafından haber verildiğinden demiryol şirketleri ile liman ve rıhtım ve tenvirât ve su ve tramvay gibi hidemât-ı umumiyye ifa eden sair şirketler müstahdemîninin devâir-i hükûmete kıyasen tatil-i eşgâl etmeleri tecviz olunamayacağından gerek bu gibi şirketlerde tatil-i eşgâlin men'i ve gerek müstahdemînin muhafaza-i hukuku esbâbının istikmâli teemmül ve hükûmet-i ecnebiyyece mer'i ahkâm-ı nizamiyye tetkik olunarak zikr olunan lâyiha ona göre tanzim kılınmış olup eğerçe kavanîn ve nizamâtın evvelemirde Meclis-i Mebusan'ın tasdikine iktiranı muktezi ise de demiryol münakalâtının ve salifüzzikr

Bir Yarı Müstemleke Oluş Tarihi'nin yazıcısı yeni bir kitap çıkardı. Bu kitabın adı: *1908 de Ecnebi Sermayedarlığına Karşı İlk Kalkınmalar.*

Bu bir dokümanlar, bir sosyal tarih kitabıdır.

Kitap denince akla her şeyden önce bir hacım gelir. Bir üst üste dikilmiş kağıtlar yığını. Hele sosyal tarih deyince, bu kitabın sayfa sayısı en aşağı 200 olmak gerektir sanırız. Oysa ki, Hüseyin Avni'nin kitabı küçücük. Buna bilgin baylar broşür derler belki. Eğer bir broşürle, bir ilim eserinin arasındaki ayrılık, sayfa sayısından geliyorsa, siz de broşür deyin; fakat bence bu olgun eser, bir mükemmel verim, bizde eşi olmayan kocaman bir kitaptır.

Hüseyin Avni o genç bilginlerdendir ki, iki sayfa yazmak için iki sene çalışır ve iki bin kitap gazete, vesika okur. İşte bunun için, onun iki sayfasında, bütün fazlalıklarından temizlenmiş, dört yanı en usta bir kalemtıraşla büyük emekler verilerek yontulmuş bir elmas ışıltısı vardır. Yalnız şunu da söylemek lâzım ki Hüseyin Avni sadece bir elmas yontucusu değildir. O elması ham halinde arayan, bunun için bütün güçlüklere, büyük bir sabırla katlanan bir işçidir. Avni, yontulmamış, işlenmemiş, paslı elması; kömür yığınları, derelerin kumları ve çakılları, toprağın derinliği içinden bulur, çıkarır ve işler. Ve bu kocaman çalışma, bu çalışmadaki metot ve ustalıktır ki, Avni'nin iki sayfası içine iki bin sayfalık değer kor. Avni "mürekkep ile" çalışan yazıcılarımızın, bilginlerimizin başında gelir. İşte bunun için: *1908 de Ecnebi Sermayedarlığına Karşı İlk Kalkınmalar* bütün bu şartlar içinde kusursuz bir eser, eşi bizde bulunmayan bir araştırma olmuştur. Ben kendi payıma Avni'nin kitabını üç kere okudum. Daha da okuyacağım. Hayatla bilginin metotla realitenin Avni'deki kaynaşması, birliği; onun bu ikinci kitabında bir kere daha ortaya çıktı. Ve bu birliktir ki, gazeteci Avni'yi iki sıçrayışta büyük bilgi adamı Hüseyin Avni yaptı. Ve yine bunun içindir ki, onun küçücük büyük eserleri, bir kere okunmakla doyulamayan verimler oldu.

Orhan Selim [Nâzım Hikmet], "Bir Kitab ve Bir Yazıcı," *Yarım Ay*, sayı 19.

menâfi-i umumiyyeye hâdim şirketler hidemâtının sektedâr olmasından memâlik-i şahanenin ticaret ve muamelât-ı umumiyyesi duçâr-ı halel olacağı gibi, şu ahvâl ihlâl-i asayişe kadar netâic-i mazarra tevlid edebileceğine ve demiryollar şirketleri tarafından bil-müracaat bu bâbda tedâbir-i acile ittihazı talep ve teklif kılınmakta olduğu ve Kanun-ı Esâsî'nin 36. maddesinde Meclis-i Umumî'nin mün'akit olmadığı zamanlarda emniyet-i umumiyyeyi halelden vikaye için bir zaruret-i mübreme zuhur ettiği takdirde Kanun-ı Esâsî ahkâmına mugayir olmamak üzre Hey'et-i Vükelâ tarafından ittihaz olunacak ararların bâ-irade-i seniyye muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetinde olacağı ve 13. maddesinde teba-i Osmaniyye'nin ticaret ve san'at ve felâhat için her nev'i şirketler teşkiline mezun olduğu gösterilmesiyle tatil-i eşgâl cemiyetleri hakkında dahi usul ve kavâid-i mahsusa vaz'ı Kanun-ı Esâsî'ye muhalif olamayacağına binaen Meclis-i Mebusan'ın içtima'ında kanuniyeti teklif olunmak üzre mezkûr nizamname lâyihasının Kanun-ı Esâsî'nin 36. maddesi hükmünü tevfikan şimdiden mevki-i tatbike vaz'ı lâzımeden bulunmuş olduğu gösterilmiştir.

Vakıa münakalât ve hidemât-ı umumiyyeyi icra eden şirketler müstahdemîninin terk-i eşgâl etmesinden dolayı hidemât-ı umumiyyenin sektedâr edilmesi gerek hükûmetçe ve gerek ahâlice mazarratı müstelzim ahvâlden bulunmuş olmasıyla bu bâbda tedâbir-i mukteziyye ittihazı lâzımede olduğundan lâyiha-i mezbure esasen şayan-ı kabul olduğu gibi mündericâtı da bitteknik temin-i maksada kâfi görülmüş yalnız 8. maddesi icab-ı maslahata göre tavzih ve unvanı kanuniyete tahvil olunarak maslahatın derkâr olan ehemmiyet ve müstaceliyeti cihetiyle Meclis-i Umumî'nin hîn-i içtima'ında kanuniyeti teklif olunmak üzre şimdiden mevki-i tatbike vaz'ı bittezekkür lâyiha-i mezbure leffen takdim kılınmış olmak ol bâbda.

23 Eylül 1324

***

Ticaret ve Nafia Nezareti'nin Grevler Üzerine Genelgesi[265]

Bir müddetten beri efkâr-ı sahife eshâbından bazı kimselerin teşvikât ve ilkaatına firifte olan şirketler müstahdemîn ve amelenin bir takım metâlib-i zâide ve garibe dermeyanıyle tatil-i a'mâl ve kendi fikirlerine iştirak etmeyenlerle çalışmak isteyenlere karşı cebir ve şiddet istimâl ederek emniyet ve ticaret-i umumiyyeyi ihlâl ve Devlet-i Aliyye'nin itibâr-ı maliyyesini ve hâl-i siyasiyyesini duçâr-ı izmihlâl etmek fikir ve maksud-ı fâsidinde bulundukları görülmesine ve hükûmet-i

Osmaniyye'nin istirahat-ı ammeyi teşviş ve ezhân-ı ahâliyi tedhiş eden bir takım muharrikînin a'mal ve menvîat-ı muzırresinin tevessu ve intişârına nazar-ı bikaydî ile bakamayacağı derkâr olunmasına ve esasen devâir-i hükûmetin ve onun aksamından madud olan Düyûn-ı Umumiyye ve Reji idarelerini terk-i eşgâl edemeyecekleri misillu demiryolu ve liman ve rıhtım ve tramvay ve su ve havagazı ve elektrikle tenvir gibi hidemât-ı umumiyyeyi teşkil eden bilcümle efrâdın alaka ve menâfii bulunmasına mebni işbu şirketler müstahdemîn ve amelesinin de memurîn-i hükûmete kıyasen umumun menâfi'i zararına olarak terk-i eşgâl eylemeyecekleri ve yalnız hâlinden memnun olmayanların ya usulü dairesinde terfihlerini istidâ veya suret-i kat'iyyede alakalarını kesmek üzre istifa etmeleri icab ettiği cihetle böyle umuma taalluk eden ahvâlde bazı bazı muharrikînin teşvikâtıyle ticaret ve emniyet-i umumiyyenin sekteye uğramasına mahal bırakmamak üzre tatil-i eşgâlin men'ine dair *Takvim-i Vakayi*'nin on bir nümerolu nüshasıyla neşrolunan kanun ahkâmına kesb-i ıttılâ ile ona muhalif olarak sendika teşkilinden ve a'mal-i tatilde tevakki ve ictinab eylemelerinin ve bunun aksi hareketi iltizam edenlerin kanun-ı mezkûr ahkâmına tevfikan duçâr-ı mücazât olacaklarının kendilerince suret-i kat'iyyede malum olması zımnında şirketiniz müstahdemîn ve amelesine keyfiyyetin tefhim ve tebliği ve işbu tahrikâta önayak olanlar teba-i ecnebiyyeden bulunduğu tebeyyün edip bunların amele ve müstahdemîn-i Osmaniyye meyanında tevsi-i tahrikâtta bulunmalarına meydan bırakmamak üzre su-i hâl eshâbından olanların bit-tahkik hizmetlerinden ihracıyle yerlerine mukavelename mucibince teba-i Osmaniyyeden mazbut ül ahvâl kimselerin alınması ve kendi hallerinde bulunan müstahdemîn ve amelenin muhtac-ı âtıfet olmalarıyla şirketinizce haklarında müşfikâne ve himayetgârâne muamelede bulunulması tavsiyesiyle tecdid-i âsar-ı vedd ve muhâlesete ibtidâr kılındı.

***

Mebusan Meclisi Tatil-i Eşgâl Kanunu Encümeni Tarafından Hazırlanan 8. Madde

Umuma müteallik hidemât ifa eden müessesâtta teşvikât icrasiyle veya tahdidât ika ve cebr ü şiddet istimâl ederek hizmetin tatiline sebebiyet veren veyahut diğerlerinin çalışmasını men'e tasaddî eyleyen kimselerden teşvikât icra edenler bir haftadan altı maha hapis veya kendilerinden bir liradan yirmi liraya kadar ceza-i nakdî ahz olunarak ve tehdidât ika ve cebr ü şiddet istimâl eyleyenler bir mahdan bir seneye

kadar hapis ve bir liradan elli liraya kadar ceza-i nakdî ahzıyle mücazât olunacaktır. Ve bu yüzden emvâl ve emlâke zarar vuku'unda zarar-ı vaki mütecasirlerine tazmin ettirilecek ve işbu cezalardan dolayı ağır cezayı müstelzim bir cürüm ika edenler hakkında Ceza Kanunu'nda muayyen ceza ile mücazât edilecektir.

***

Tatil-Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat Ana Hatları[266]

Çalışanlarla kamu hizmeti gören şirketler arasında çıkacak ihtilaflara çözüm olarak öngörülen 25 Eylül 1324 günlü Tatil-i Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat, hükümetten ruhsat ya da imtiyaz alarak demiryolu, tramvay, liman, havagazı gibi bir amme hizmeti gören şirketlerle bu şirketlerde istihdam edilen çalışanlar arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları çözmeye yönelik bir mevzuattı. Anlaşmazlık doğduğu evrede amele ve müstahdemler üç vekil tayin edecekler, bunlar Ticaret ve Nafia Vekaleti'ne ikişer nüsha olarak verecekleri dilekçelerde anlaşmazlığın mahiyeti ve nedenleri hakkında açıklamalarda bulunacaklardı. Ancak bu başvurularda her ne suretle olursa olsun şirketin işlerine müdahaleye ve işlemleri teftişe dair bir istekte bulunamayacaklardı.

Nezaret, başvurunun yapıldığı tarihten itibaren sekiz gün içinde ilgili şirkete tebligatta bulunacak, şirket de bir hafta zarfında kendisine üç vekil tayin edecekti. Eğer şirket bu tebligat üzerine gereğini yapmayıp bir haftayı geçirirse amele ve müstahdem kesimin taleplerini kayıtsız şartsız kabul etmiş addolunacaktı.

Nezaret de bu bir hafta içerisinde her iki taraf temsilcilerini toplantıya davet edecek ve başkanlık yapacak bir memur belirleyecekti. Bu toplantıda uzlaşıya varılırsa bir zabıt tutulacak, başkan ve tarafların vekilleri bu zabıtnameyi imzalayacaklardı. Taraflar anlaşamadıkları takdirde, amele ve müstahdem iş bırakma hususunda muhtardı. Ancak işyeri işgali gibi iş serbestisine aykırı hareketlerde bulunmak ve gösteri düzenlemek yasaktı.

Toplantı zabıtnamesi gerek şirket ve gerek amele kesimini bağlayacaktı. Eğer şirket zabıtnamede yazılı hükümleri iyi niyetle uygulamazsa Nezaret'çe bir ihtarname gönderilecekti. Bu ihtarnamenin tebliğinden itibaren sekiz gün sonra her geçecek gün için şirket 300 Osmanlı altını ödemeğe mecbur tutulacaktı. Bu para amelenin tekaüt ya da iane sandığına gelir kaydedilecekti. Bu tür bir sandık yoksa Darülaceze'ye devredilecekti.

Kamu hizmeti gören kurumlarda teşvik, tehdit, cebir ve şiddet kullanarak sendika teşkil eden ve hizmetin aksamasına neden olanlar ya da bunları hazırlayan heyetlere dahil olanlar veya diğerlerinin çalışmasını engel olmaya yönelik girişimde bulunanlar mahkemece bir aydan bir yıla kadar hapis ve bir liradan 50 liraya kadar para cezasıyla cezalandırılacaklardı. Bu yüzden şirket bünyesinde maddi zararlar hasıl olmuşsa bunlar da sanıklara tazmin ettirilecekti. Söz konusu cezalardan daha ağır cezaları gerektiren cürüm işleyenler hakkında Ceza Kanunu hükümleri geçerli olacaktı.

Kamuya yönelik bir hizmetin yürütülmesini engelleyenler 24 saatten bir haftaya kadar hapis ve 25 kuruştan 100 kuruşa kadar para cezasına çarptırılacaklardı. Kamu hizmetlerinin sürdürülmesi ve istikrarı için gerekirse güç kullanılabilecekti. Savaş ya da savaş tehlikesi varsa hükümet işçinin isteklerinin tetkikini erteleyebilir ya da tadil hakkını kullanabilirdi.

Bu kanunun yayınlanmasından evvel kurulmuş sendikalar varsa bu kanunun yayınlanmasıyla ortadan kalkacaktı.

Vilayetlerde çalışan bu gibi şirketlerle amele arasında anlaşmazlık çıktığında yerel bir anlaşma heyeti kurulacaktı ve Nezaret'e ait işler vilayet tarafından yürütülecekti.

Kanun-ı muvakkat bir tür kanun hükmünde kararnameydi. Nitekim ilânı ertesi Meclis'te kanun görüşülmeye başlandı ve 22 Recep 1327 günlü Tatil-i Eşgâl Kanunu yürürlüğe girdi. Bu iki mevzuat arasında içerik bakımından pek fark yoksa da ikincisinde bazı ayrıntılar yer alıyordu. Başvurularda her ne suretle olursa olsun şirketin işlerine müdahaleye ve işlemleri teftişe dair bir istekte bulunamayacakları önceki kararnamede yer almışsa da, kanunda tekaüt ve iane sandıklarına ve kendi hukuklarıyla ilgili hükümler kapsam dışı bırakılmıştı. Nezaretin, iki tarafın temsilcilerini toplantıya davet etmesi halinde, temsilcisi gelmeyen tarafı anlaşmayı talep etmemiş addediyordu. İhbarnamenin tebliğinden itibaren sekiz gün sonra başlamak üzere her geçen gün için verilecek tazminat, bu kez şirketin sermayesi göz önünde bulundurularak saptanıyordu. İtibarî sermayesi 50.000 Liraya kadar olan kurumlar 25, 100.000 Liraya kadar olanlar 50, 200.000 Liraya kadar 100, 500.000 Liraya kadar 150, 1.000.000 Liraya kadar 200 ve daha yukarı sermayeli müesseseler 300 Osmanlı altını günlük ceza ödemekle yükümlü tutuluyorlardı. Şirketlerin bu şekilde verdikleri paraların nerelere verileceği hususu nizamnamede yalnız tekaüt ile iane sandıkları ve Darülaceze olarak belirtilmiş iken, kanunda amele arasında maaşları oranında paylaştırılacağı hususu yer alıyordu. Şirketler bu

paraları rızaları ile vermezlerse mahkeme yolu ile alınacaktı. Kanun, işverenin de kendi aralarında sendika kurmaları sorununa eğilmiş ve bu şekilde sendika kurulma halinde 50 liradan 300 liraya kadar para cezası alınmasını hükme geçirmişti.

* * *

İşçiler Gazetesi ve Grevler Aleyhinde Bir Kanun[267]

Ticaret ve Nafia Nezareti geçen Teşrîn-i evvel ayı zarfında "hidemât-ı umumiyye"ye dair olmak üzere grevler aleyhinde bir kanun tanzim ve ilân etmiştir. Asıl cânib-i nazar olan bu kanunun sırf "hidemât-ı umumiyye"ye mahsus olması ve bir kanun-ı muvakkat olmak üzere tertip edilmesidir.

Bu nizamnamenin tetkik ve teşrihine girişmezden akdem bir kere "grev"in ne demek olduğunu ve "hidemât-ı umumiyye"den maksat ne bulunduğunu anlamak münasiptir. "Grev" demek, bir veyahut müteaddit san'at ve ticarethanelerde işin birdenbire tatile uğramasıdır. "Grev"de ya amele tarafından yapılır yahut çorbacılar tarafından. Yani eğer amele birdenbire çalışmamağa karar verirler ise amelenin bir grevi olmuş olur. Eğer sermayedârlar birdenbire ameleleri çalıştırmamağa karar verirlerse o vakit sermayedârlar tarafından icra edilmiş bir grev bulunur. Nasıl ki amele yahut memur kendi ahvâl ve mevkiinin biraz daha düzeltilmesi ve ıslah edilmesi için sermayedârânı irzâ' [rıza] ve itaat ettirmek isterse aynı veçhile bir sermayedâr da amelenin maaşını azaltmak yahut diğer bazı şeyleri kabul ettirmek için mezkûr işçileri çalıştırmaktan men eder, bir zaman-ı muvakkat için mağazasının, fabrikasının eşgâlini tatil edebilir.

Fakat şunu da nazar-ı dikkat almak lâzımdır ki, her ne kadar gerek amelenin grevi ve gerek sermayedârların grevi esasen nokta-i fikir ve zuhurca aynı ise de ekseriya ikisinin arasında bir ihtilaf ve adem-i müşabehet [benzerlik] vardır: Birincisi, yani sermayedârların grevi bir hakk-ı meşru ve maluma müstenittir. Yani bir fabrika bir san'atgâh sahibi isterse ameleyi çalıştırmaz ve böylece ameleyi ekmeğinden de mahrum edebilir. Kimsenin ona niçin işçileri çalıştırmıyorsun diye söz söylemeye, haber etmeğe hakkı yoktur. Bundan dolayıdır ki birçok ahvâlde –ki burada yalnız birini nazar-ı tenkid ve tetkikten geçireceğiz– hatta amelenin mecbur olduğu, menfaati öyle icap ettiği zamanlarda bile tatil-i eşgâl etmeleri arzu olunmuyor, münasip görülmüyor.

Hidemât-ı umumiyye ne demektir?

Gerek bu hidemât-ı umumiyye ve gerekse memur lafzının kat'i ve mûcez [derli toplu] bir tarifi yoktur, ihdas edilmemiştir. Her halde,

hidemât-ı umumiyyeye dair bir mansıba [memuriyete] malik olan bir zatın icra-i memuriyetiyle hasıl olan bir hizmet-i umumiyye ile o hizmet-i umumiyyenin maksad-ı esasîsi arasında daima bir teşevvüş [karışıklık] olacaktır, ikisi birbirinden pek güç tefrik olunacaktır. Bu bâbda söyleyecek, izah olunacak pek çok nazariyeler vardır. Fakat bu makalemizde diyeceğimiz şudur ki: Mezkûr nizamnamede hükûmet hidemât-ı umumiyyeyi izah etmeği vecibeden addetmediği gibi "grev"in dahi tavsif [niteleme] ve ne olduğundan bahsetmemiştir.

Mamafih biz hükûmetin mezkûr 13 Teşrîn-i evvel 1908 tarihli tamiminde bazı şeyler istinbât edebiliyoruz [çıkarabiliyoruz].

"Esasen malum olmalıdır ki devâir-i resmiyye memurîni ile yine birer memur-ı resmî olan Reji ve Düyûn-ı Umumiyye memurları grev yapamazlar. Aynı veçhile hem hükûmet-i Osmaniyye memurîni meyanında tadad olunabilecek olan inkıta'-ı memuriyetleri [görevlerinin kesintiye uğraması] de bütün cemiyet-i beşeriyyenin menfaatine mugayir bulunan şimendifer, su, gaz, elektrik, tramvay, rıhtım, liman işçileri ve müstahdemîni de grev icra edemezler." Madem ki grev meselesinden de bahsettik o halde hatırımıza gelen bazı cihetlerin, bu bâbda amele ile sermayedârları arasındaki münasebât-ı hakikiyyeye dair de bazı efkâr ve beyanât serdi icab eder.

Zannederim ki "müstahdem" daima kendini yaşatan "müstahdîm"e muhtaç olduğu gibi müstahdîm de yani sermayedâr da sermayenin semere hasıl etmesi için müstahdeme muhtaçtır. Vakıa sermayedârlar bugün bile "bir amele gitse yerine elli tanesi gelir" sözünü doğru zannederek söylerler. Fakat mesele zamanımızda, o da bazı kere doğru olabilir; o da ancak ne fen, ne maharet, ne tecrübe, ne zekavete lüzum olmayan işlerde vuku' bulabilir.

Mesela bundan birkaç ay evvel vuku' bulan "grev" nazar-ı dikkate alınsın. Bu grevler esnasında sermayedârlar tatil-i eşgâl eden amelenin yerini kolayca başka amelelerle doldurmuşlardır. İşte bu gibi elim hadiseler ispat etmişlerdir ki amele ile sermayedârlar uyuşmalıdırlar ve uyuşmaları da mümkündür.

Türkiye'de en evvel Şark Şimendiferleri memurîn ve ameleleri bu gibi mesâilin hakim vasıtasıyla halli mümkün olduğunu ispat etmemişler midir? Bu misal her tarafça bir misal olarak kabul edilebilir. Bunda hem şirket güzel bir ders-i hukuk almış hem de hükûmet mücadele-i mezkûra karışmaması hasebiyle ve bahusus karışmak hakkı da olmaması cihetiyle mesele dostane ve itilafkârâne bir tarzda hal edilmiştir. Ve şimdi mütalaat ve mekâsıdımıza hitam vermek için arzumuz bütün cem'iyyat-ı içtimaiyye ve iştirakiyyeye bütün kuvvetimizle muavenet

etmek, bu gibi cemiyetler teşkili için cesaret vermek ve teşkil etmeye çalışmaktır. Bu gibi meseleler lâ-yuadd velâ yuhsâdır [sayısızdır]. Bunlar bir günde hall ü fasl olunamaz. Zaman, metanet ve devam ve ittifak lâzımdır.

Aziz kari! Artık mesleğimizin samimiyet makarrı hak ve adalet olup olmadığını, muavenet-i lâzımenizin diriğ buyrulmasını hususi sizlerin idrak-ı vâlânıza terk ederiz.

***

Maden Ocakları ve Tatil-i Eşgâl Kanunu'na Zeyl

Maden ocakları ve sanayi fabrikalarıyla bilumum şirketle müstahdemîn ve amelesi hakkında Tatil-i Eşgâl Kanunu'na zeyl olmak üzere kaleme alınan madde-i kanuniyye

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Cânib-i Alîsine,

Meclis-i Mebusan'da elyevm derdest müzakere olan Tatil-i Eşgâl Nizamnamesi'nde maden şirketlerinden bahsolunmadığından ve madenlerde imalatın bir müddet tatili, Hazine-i Maliyye ve sermayedârânın menâfi'ini muhil olduğundan bilumum şirketler müstahdemîn ve

amelesine şamil olmak ve mezkûr kanuna zeyl edilmek üzre kaleme alınan madde-i kanuniyye hakkında cereyan eden müzakerâtı havi Şurayı Devlet Tanzimat Dairesi'nden tanzim kılınan mazbata madde-i mezkûre lâyihasıyla beraberdir. Savb-ı âlîlerine irsal kılınmış olmakla Meclis-i Mebusan'ca bittetkik ifa-yı muktezasına himmet buyrulması siyâkında tezkere-i senâverî terkim kılındı efendim.

6 Cemaziyü'l-evvel 1327 ve 13 Mayıs 1325.
Sadrazam Hüseyin

Maden ocakları ve sanayi fabrikalarıyla bilumum şirketler müstahdemîn ve amelesi hakkında Tatil-i Eşgâl Kanunu'na zeyl olmak üzere kaleme alınan madde-i kanuniyyedir.

"Lâyiha"

Birinci maddede münderic hidemât-ı umumiyye ile mükellef olan bilumum müessesât-ı sınaiyye ve ticariyye veya maden eshâbı ile müstahdemîn ve amelesi meyanında şerait-i istihdamlarına dair ihtilaf vuku'unda müstahdemîn ve amele birinci madde mucibince telif-i beyn için Ticaret ve Nafia veya Orman ve Maadin Nezareti'ne müracaatta muhtar bulundukları gibi münferiden veya müctemian terk-i hizmette dahi muhayyer iseler de serbestî-i imale mugayir fiil ve hareket ika'ı ve tehdidat icrasıyla cebir ve şiddet istimâli memnu olup ef'al-i mezkûreye mücaseret edenler mehâkimce bir haftadan bir aya kadar hapis veya bir Osmanlı altınından yirmi beş altına kadar ceza-yı nakdî ahziyle mücazât olunur. Ve mezkûr cezadan daha ağır cezayı müstelzim bir cürüm ika edenler hakkında Ceza Kanunu ahkâmına tevfikan tertib-i mücazât edilir. Emvâl ve emlâke zarar vuku'unda zarar-ı vaki mütecâsirlerine tazmin ettirilir. Yedinci madde mucibince hidemât-ı umumiyye ile mükellef bulunan şirketler tarafından cezaen ita'sı meşrut olan tazminat işbu maddede mezkûr olan müessesât-ı sınaiyye ve ticariyye ve maadin eshâbı için yirmi beş altından yüz altına kadar hüküm olunacaktır.

6 Cemaziyü'l-evvel 1327 ve 13 Mayıs.
Şura-yı Devlet

***

Maden Şirketleri ve Tatil-i Eşgâl Nizamnamesi[268]

Ahiren tanzim edilen Tatil-i Eşgâl Nizamnamesi'nde maden şirketlerinden bahsolunmadığından madenlerde imalat ve hafriyatın bir müddet tatili Hazine-i Maliyye ve sermayedârânın menâfiini muhal

olacağından bu bâbda nizamname-i mezkûrede buna dair lâzım gelen tadilâtın icrası Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nden Sadaret'e yazılmış ve Sadaret de bu hususu Şura-yı Devlet'e havale etmişti. Şura-yı mezkûr Tanzimat Dairesi mazbatasında Tatil-i Eşgâl Kanunu demiryol ve tramvay ve liman muamelâtıyla umur-ı tenviriyye gibi umuma müteallik bir hizmet ile mükellef olan şirketler ile müstahdemîn ve amelesi hakkında mâ-ba'd-üt-tatbik olarak bunlarda vaki olacak terk-i eşgâl hususunun asayiş-i memleketçe su-i tesiri ve maddî ve manevî hasarâta sebebiyeti melhuz olduğu cihetle bil-istisna bir kaideye rabtı lüzumu derkâr bulunduğundan onlar hakkında bir suret-i mahsusa-i inzibatiyye ittihaz ve ihtiyar olunmuşsa da maadinde müstahdem amelenin terk-i eşgâli o derecede rehin-i hamiyet ve umumiyyet olmadığına ve mamafih onların terk-i eşgâl maddesine dahi nazar-ı bi-kaydiyle bakılamayıp fakat onlar hakkında hürriyet-i say ü amel kaide-i külliyyesi muhafaza olunmak şartıyla ittihazı icab eden tedâbir-i kanuniyyenin bilumum şirketler müstahdemîn ve amelesine de şamil tutulması lâzım geleceği zikredilmiştir. Buna binaen Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'yle Ticaret ve Nafia Nezareti arasında müştereken bir kanun lâyihası kaleme alınmak üzere bir komisyon teşkili münasib olacağı Sadaret'ten her iki nezarete iş'ar edildiği müstahberdir.

SOSYAL POLİTİKA TARİHİMİZİN İLK ÖNLEMLER PAKETİ: MÜESSESAT-I SINAİYYEDE ÇOCUKLARIN VE KADINLARIN ÇALIŞTIRILMASI (1910)[269]

Sosyal politika yazınımızda kadının yer alışı epey ileri tarihlerdedir. Ancak, ilginçtir, kadını (ve çocuğu) gözeten mevzuat daha Meşrutiyet yıllarında Meclis'in gündemindedir. Yıl 1910'dur. Meşrutiyet ilân edileli iki yıl geçmiştir. Nitekim sosyal politika tarihimizin ilk önlemler paketi sınai müesseselerde çocukların ve kadınların çalıştırılması sorununa eğilir.

Her nev' fabrikalarda, sanayi'hanelerde, destgâhlarda ve alât-ı mihânikiyye istimal edilen veya edilmeyen bilcümle imalathanelerde, sathî ve amik taş ve maden ocaklarında çocukların ve kadınların çalışmaları işbu kanun ile tayin olunan ahkâma tabi' olacaktır. Peder ve valide ve vasinin taht-ı idaresinde bulunan sanayi'hanelerde yalnız efrâd-ı ailenin çalışmaları bu kanundan müstesnadır. Bununla beraber bu gibi mahalde icra edilen san'at buhar kazanı veya motor istimali ile icra ediliyor ise veyahut icra edilen san'at tehlikeli veya muzırü's-sıhha ise müfettişler men'-i mazarrat için icab eden tedâbiri icra etmeğe salâhiyettârdırlar.

Sosyal politika anlayışının Avrupa'daki ilk evreleri 19. yüzyılın son çeyreğinde gündeme geldi. Özellikle Alman birliği ertesi Bismarck'ın izlediği politika bir başlangıç olarak görüldü. Ardından İskandinav ülkelerinde önemli gelişmeler izlendi. Osmanlı'da ise sosyal politika esintileri ya da talepleri 1908 işçi hareketleri ile birlikte gözlemlendi. Ancak henüz adı konmamıştı. Türkiye'de sosyal politika kavramına ilk kez 1915'te Mülkiye lağvedilerek Hukuk Fakültesi'nin bünyesine yedirildiğinde, Ulum-ı Siyasiyye ve İktisadiyye şubesi bünyesinde İktisad-ı İçtimaî ve Zıraî dersinde karşılaşıldı. Dersin müderrisi o sırada Almanya'dan gelen hocalardan Dr. Friedrich Hoffmann'dı. Ancak o tarihlerde Almanya'da sosyal iktisat, iktisada verilen genel bir tanımdı. Dr. Hoffmann bu doğrultuda, bugün anladığımız anlamda, sosyal politikadan çok "ziraî iktisat" okutmuştu. Sosyal politikanın yaygın bir konum kazanması Birinci Dünya Savaşı ertesi gerçekleşti. Dört yıl süren savaş ülkelerde büyük bir yoksul kesim oluşturmuştu. Aileler çözülmüş, savaşta birçok kişi çalışamayacak düzeyde yaralanmıştı. Ayrıca savaş ertesi izlenen iktisat politikaları nedeniyle ülkelerde önemli ölçüde işsizlik baş göstermişti. Bu hususlar daha Paris Barış Görüşmeleri'nde ele alınmış ve Uluslararası Çalışma Ofisi sosyal politika sorunlarına eğilmek üzere kurulmuştu. Milletler Cemiyeti bünyesinde yer alan Uluslararası Çalışma Ofisi, belki de Milletler Cemiyeti'nin Birleşmiş Milletlere bıraktığı tek değerli kuruluş oldu. İki dünya savaşı arasında etkin bir konum kazandı. Nitekim bu gelişmeler Türkiye'yi de etkiledi. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne 1932 yılında üye olacaktı. Ancak, daha üyelik öncesi Türkiye Uluslararası Çalışma Ofisi'nin toplantılarına katılır olmuştu.[270] Bu arada Mülkiye'de sosyal politika dersi konmuştu. Ders Babanzade Şükrü tarafından okutuluyordu. Nitekim bu dersin notları litografya ile çoğaltılmıştı.[271]

Türkiye'de Sosyal Politika

Cumhuriyet öncesi Türkiyesi'nde sosyal politika bağlamında çalışanları gözetir nitelikte önlemlerin çok sınırlı olduğu politika uzmanlarımızın genel kanısıdır. 1865 tarihli Ereğli Kömür Havzası için çıkarılan Dilâver Paşa Nizamnamesi üretimi artırmayı amaçlayan bir belgeydi. Ancak, sosyal politikaya yönelik ilk belirtiler bu nizamname-

de görülüyordu: İşçilere yatacak yer sağlanıyor; çalışma süresi günde 10 saat olarak belirleniyor; ücretlere diğer alacaklara oranla öncelik tanınıyor; kömür madenlerinde çalışan işçilerin toplu işsiz kalmalarını önlemek amacıyla işletmenin faaliyetine son vereceğinin önceden bildirilmesi ilkesi getiriliyordu. İş güvenliğiyle ilgili herhangi bir önlem içermemesine karşın nizamname hastalanan işçilerin madende bulundurulacak bir tabip tarafından muayene edilmelerini, hafif vakalarda tedavi görmelerini, ağır durumlarda artık çalıştırılamayacakları gerekçesiyle memleketine gönderilmelerini öngörüyordu. Nizamnamede herhangi bir denetim mekanizması yer almamaktaydı; bu nedenle yukarıdaki cılız önlemlerin bile uygulanabilmesi güçtü.

Sosyal politika açısından önemli ikinci belge 1869 tarihli Maadin Nizamnamesi'ydi. Bu nizamnameyle madenlerde o güne kadar sık sık görülen çalışma zorunluluğu kaldırılıyor; iş kazalarına karşı önlem alınmasını, maden mültezimlerinin madenlerde doktor ve ilaç bulundurmalarını zorunlu kılıyor; kaza geçirenlere ve ailelerine belirli bir tazminat öngörülüyor; madencinin kusurundan kaynaklanan kazalarda, 5 altınla 20 altın arası para cezası getiriliyordu.

Amacı grevlerin önünü kesmek olan 1908-1909 tatil-i eşgâl mevzuatı sosyal politikaya yönelik önlemlere yer vermedi. Buna karşın 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu, cemiyet ve sendika kurma hak ve özgürlüğünü tanıyarak, sendikal örgütlenmeye ortam sağlamıştı.

1920 öncesi Türkiyesi'nin sosyal politika tarihinin genel hatları bunlardı. Ancak, 1908 Jön Türk Devrimi ile birlikte grevler ertesi görüşmeler sırasında çalışanların sosyal politikaya yönelik isteklerinde bir artış gözlendi. Ülkenin değişik yörelerinde baş gösteren grevlerde, ücret artışı yanı sıra sosyal politika kapsamına girecek bir dizi özlemler dile getirildi: Kavala Tütün Rejisi grevinde işçilerin istekleri arasında çalışma süresinin yazın dokuz saat, kışın sekiz saat olması, işyerinde havalandırma tesisatı kurulması, tükürük kabı ve içecek temiz su bulundurulması, atölyelere istiabından fazla amele konmaması, helaların yeni usulde inşası ve her gün temizlenmesi, Avrupa'da olduğu gibi hükümetin gözetimi altında bir komisyonla işyerlerinin her hafta denetlenmesi ve şikayetlerin dinlenmesi yer alıyordu.[272] İzmir Göztepe Tramvay Şirketi ve Selanik Elektrikli Tramvay Kumpanyası grevleri ücret artışı yanı sıra on saatlik işgününü işverene kabul ettirmişti.[273] İstanbul Yani Birahanesi grevinde işveren yemeklerin ve yatacak yerlerin iyileştirilmesini ve işçilere on beş günde bir gün izin verilmesini kabul etmişti.[274] Tokatlıyan grevinde garsonlar iki saatlik öğle tatili ve on beş günde bir gün dinlence izni elde ediyorlardı.[275] Pera Palas grevinde de

on beş günde bir gün dinlence işverene kabul ettirilmişti.[276] İşgününün kısaltılması isteği Selanik Errera Mağazası grevinde de gündeme gelmişti.[277] İstanbul Bon Marché ve Au Lion mağazaları işçileri Pazar gününün hafta tatili olarak kabulünü talep ediyorlardı.[278] Orosdi Back grevinde çalışanların istekleri arasında haftada bir gün dinlence izni, işgününün kısaltılması yer alıyordu.[279] Anadolu Demiryolu Kumpanyası grevi sırasında işgörenler Pazar gününün dinlence günü olmasını, dini bayram günlerinin belirlenmesini, yılda dört hafta ücretli izin verilmesini, hava kirliliği görülen istasyonlarda sağlık önlemleri alınmasını, bu istasyonlarda çalışanların üç ayda bir değiştirilmesini, bir tür sağlık sigortası ihdasını, çalışanların hastane giderlerinin şirketçe karşılanmasını, görev başında hastalanan ya da kaza geçirenlerin işten ayrı kaldıkları ilk üç ay tam yevmiye, daha sonrası için yarım yevmiye almalarını istiyorlardı.[280] İzmir-Kasaba Demiryolu grevinde iş gününün kısaltılması, hafta tatilinin kabulü, ihtiyarlık sandığı kurulması istekler arasındaydı.[281] Şark Demiryolları Kumpanyası grevinde ise sekiz saatlik işgünü, küçük istasyonlarda sağlık koşullarına uygun yatacak yer ve her üç günde bir dinlence verilmesi, bir aylık yıllık izin istenmekteydi.[282]

Görüldüğü gibi ücret artışları yanı sıra, hafta tatili, yıllık izin ve işyerinde sağlık koşulları 1908 grevleri sırasında gündeme gelen isteklerin belli başlılarıydı. II. Meşrutiyet yıllarında sosyal politika alanında yasal düzenlemeler Mebusan Meclisi'nde gündeme gelmişse de sonuç alınamamıştı. Bu tür gelişmeler için Cumhuriyet yıllarını beklemek gerekecekti. Ancak, sosyal politika tarihimizin yazımında bugüne değin değinilmemiş birkaç girişim oldu. Mebusan Meclisi'nde gündeme gelen fakat kanunlaşamayan tekliflerden biri, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı meclisinde ülkedeki çalışma koşullarına duyarlı mebusların bulunduğunun kanıtıydı. Komisyonlarda takılı kalan ve Meclis'in gündemine alınmayan bu kanun teklifi, bildiğimiz kadarıyla, Osmanlı Meclis-i Mebusan ve Ayan zabıtlarına da konmadı. Elimizdeki 8 sayfalık matbu kanun layihasının üzerinde "Hey'et-i Umumiyye'ce Nafia Encümeni'ne havale edilmiştir" kaydı yer almaktadır.[283]

Türkiye'de sosyal politika alanında Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ilk girişim Doktor Ömer Şevki Bey'in çabasıydı. Meclise sunduğu layiha, büyük ölçüde sanayide çocuklarla kadınların çalışma koşullarını düzenleyen 2 Kasım 1892 günlü Fransız mevzuatından esinlenmişti. 1888-1892 arası Fransız meclisinde dört kez, senatosunda üç kez görüşüldükten sonra ancak yürürlüğe konulabilen bu yasa, işyerlerinin denetiminden doğan güçlükler nedeniyle 1900 yılında değişikliğe uğramıştı.[284] Doktor Ömer Şevki Bey'in layihası sanayide öncelikle ko-

runmaları gereken çocuklar ve kadınlarla ilgili önlemleri içeriyordu. Belgenin kapağında "Bilumum müessesât-ı sınaiyye ve taş ve maden ocaklarında müstahdem erkek ve kız çocuklarıyle kadınların suret-i istihdamı hakkında Sivas Mebusu Doktor Ömer Şevki Bey'in teklif-i kanun lâyihasıdır" satırları yer alıyordu. Layiha, kız ve erkek çocukların ve kadınların sanayi'de, taş ve maden ocaklarında çalışmaya başlama yaşları, sağlıkları açısından uygun düşecek işleri, çalışma koşulları, günlük çalışma süresi, hafta tatilleri ve sıhhatlerinin gözetilmesi konularına değinmekte ve gerekli denetim sürecini getirmekteydi.

Layiha, Meclis-i Mebusan Layiha Encümeni'nde ele alınmış, 22 Mart 1911 günü, genel sağlığın ve ülke servetinin korunmasına uygun düşeceği gerekçesiyle (tatbik olundukta hem kavaid-i sıhhiye hem de servet-i umumiyye'nin hüsn-i muhafazası esbâbı temin edileceğinden) Layiha Encümeni Reisi adına Burdur Mebusu Ömer Lütfi Bey tarafından kanunlaşması için Meclis başkanlığına önerilmişti.

Layiha yedi "fasıl"dan oluşuyordu ve 27 maddeydi. Askeri nitelikteki sınaî kuruluşlar kanun kapsamı dışındaydı. Fabrikalarda, sanayihanelerde, tezgâhlarda, imalathanelerde, taş ve maden ocaklarında çalıştırılacak çocuk ve kadınlar bu kanunun hükümlerine tabi olacaklardı. Aile bireylerinin toplu olarak çalıştıkları "sanayi'haneler" dışlanmışsa da bunlar arasında buhar kazanı ve motor kullanan, tehlikeli ve sağlığa zararlı sonuçlar doğurabilen aile işyerleri iş müfettişlerinin denetimine tabiydi. Belirtilen işyerlerinde on iki yaşını bitirmeyen çocuklar çalıştırılamazdı. On iki yaşından büyük olan çocuklar sıhhiye müfettişi ya da belediye tabibinden güç yeterliliği belgesi (mukavemet-i bedeniyye şahadetnamesi) almaları koşuluyla bu tür işyerlerinde çalışabileceklerdi.

On yedi yaşına kadar çocuklar günde dokuz saatten fazla çalıştırılamazlardı. Bu süre zarfında en az bir saat dinlenmek üzere işe ara verilecekti. Çocuklara ve kadınlara gece mesaîsi yaptırılamazdı. Ayrıca haftada altı günden fazla çalıştırılamazlardı. Resmi ve dini günler tatil addediliyordu. Kadınlar ve çocukların sağlığa zararlı, maddeten ve manen tehlikeli ve güçleri yetmeyecek işlerde çalıştırılmaları yasaklanıyordu. İşyerleri temiz tutulacak; ışık ve havalandırma çalışmaya elverişli olacak; işyerlerinde içecek su, sağlık koşullarına uygun hela ve yangına karşı gerekli araç-gereç bulundurulacaktı.

Tehlike yaratabilecek mekanik araçları, kayış, dolap, dişli çark gibi aygıtları kullananlara yeterli güvenlik önlemleri alınmış bir çalışma ortamı hazırlanacaktı. Kuyuların, bacaların, çukurların üstü örtülecekti. İşyerinde kaza geçiren çocuk ya da kadın, yönetimce yirmi dört saat içinde Belediye Meclisi'ne bildirilecekti. Mıntıka müfettişliği gerekli

işlemleri yapacaklardı. Kanunun uygulanması iştigalât müfettişlerince sağlanıyordu. İştigalât müfettişliği iki sınıfa ayrılıyordu: Mıntıka müfettişliği ve vilayet müfettişliği. Ayrıca Ticaret ve Nafia Nezareti'nde İştigalât Komisyon-ı Mahsusu oluşturuluyordu. Vilayet, sancak ve kazalarda Himaye Komisyonları kuruluyordu. Layiha, kanuna aykırı davrananlar için para cezası getiriyordu.

Ömer Şevki Bey'in kanun layihası, sosyal politika tarihimizin ilk kapsamlı, koruyucu önlemler paketini oluşturmaktaydı. Çocuklar ve kadınlarla sınırlı kalsa da sosyal politikanın temel normları bu layiha ile Mebusan Meclisi'nin ilgi alanına giriyordu. Meclis-i Mebusan'da işçi-işveren ilişkilerinde aşırı liberal bir tavrın hakim olduğu bir dönemde çalışanları gözetici bir mevzuatın gündeme gelebilmesi sosyal devlet açısından önemli bir gelişmeydi.

Çocukların çalışma koşullarını düzenleyerek yürürlüğe giren ilk mevzuat 151 sayılı Zonguldak ve Ereğli Havzası Kömür Madeni İşçilerinin Hukukuna İlişkin 1921 tarihli yasa oldu. Bu mevzuatın ikinci maddesi kömür madeni ocakları içinde 18 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasını yasaklıyordu. Büyük Millet Meclisi'nde yasa görüşmeleri sırasında yaş sorunu uzun uzadıya tartışılmış, 18 yaşı çok bulan milletvekilleri olmuştu. O tarihlerde bazı maden ocaklarının ağzı ve dehlizleri çok dardı. Ocak sahiplerinin çocuk çalıştırmayı tercih ettikleri durumlar olmuştu.[285] Bu duruma başta Tunalı Hilmi olmak üzere birçok mebus itiraz etmişti.[286] Millî Mücadele'nin sıcak günlerinde Birinci Büyük Millet Meclisi'nin kömür madenlerinde, yeraltı işlerinde 18 yaşından küçük çocukların çalıştırılamayacağını kanunlaştırması sosyal politika tarihimiz açısından son derece önemli bir adımdı. Yeraltı maden işlerinde işe kabul yaşı bugün bile birçok ülkede 16'dır.[287]

151 sayılı yasanın ardından 1930 tarihli Genel Sağlık Yasası, kapsamlı bir koruma getirecek, çocukların çalıştırılmasına ilişkin geniş bir çerçeve çizecekti. Yasaya göre 12 yaşından küçük çocuk, fabrika ve imalathane gibi her türlü sanayi kuruluşları ile maden işlerinde çalıştırılamayacaktı. Ticaret, ulaştırma, tarım ve evde istihdam edilen çocukla ilgili, yasa herhangi bir yaş sınırı getirmiyordu. Bu boşluk ancak 1936 İş Yasası ile doldurulacaktı. Sağlık Yasası 12-16 yaş arasındaki çocukların geceleri çalıştırılmalarını yasaklıyordu. Çalışma sürelerine ilişkin hükümler de bu yasada yer almıştı: 12-16 yaş grubundaki çocukların sanayi kuruluşlarındaki çalışma süreleri günde 8 saatti. Böylece bu yaştaki çocuklar fazla çalışma süreleri düzeni kapsamı dışında bırakılmıştı.

رسملی آی

نومرو : ۱۱ — ۲۳ ۱۳۴۱ ۹ تشرین اول جلد : ۲

تورکیا جمهوریتی قادینه وجوبوه اساسیتی لغو ایتملیدر

"Medeniyetin mümeyyiz vasıflarından birisi de esareti lağvetmiş olmasıdır. Avrupa ve Amerika kendi memleketlerinde vatandaşların insan olmak sıfatıyle hürriyetini tanımış, hiçbir insanın diğer biri tarafından esir edilmeyeceğini kabul etmiştir. Hatta Amerika bunun için bir de harb yapmıştır. Medenî alemde esaret çoktan lağvedilmiştir.

Bizde kadın ve çocuk Yunan ve Roma medeniyetlerindeki günlere muadil bir vaziyettedir. Türk kadını parasız bir köledir. Erkek, kadını isterse alır, isterse bırakır, dilerse sokağa atar. Kadın Anadolu'da tarlada çalışan bir köledir Çiftçi onu sayi için alır, işe yaramadığı gün bırakır. Erkek, kadını döğebilir. Kadın erkeğin mutlak istibdadı altında yaşayan bir köledir. Erkek isterse onu habseder, isterse fabrikada çalıştırır, isterse sefalet içinde süründürür. Çocuğun vaziyeti kadınınkinden farklı değildir. Dükkanlarda çalışan çocuklar, kölelerin bile tahammül edemeyeceği şerâite tabidir. Çocuklara saylerine mukabil para verilmez.

Çocukları işletebilmek için onları okumak hakkından mahrum ederler. Çocukları dövmek caizdir. Hülasa çocuk Türk cemiyetinin en mazlum esiridir.

Türk Cumhuriyeti bizi Garb medeniyetine götürmek istiyorsa evvela, medeniyetle telifi kabil olmayan bu esaretleri lağvetmelidir.

Türkiye'de kadın eser değildir. Türkiye'de kadın esir değildir.

Prensiplerini ilan etmeli ve bunu bütün şiddetiyle tatbik etmelidir."

"Türkiye Cumhuriyeti kadın ve çocuk esaretini lağvetmelidir," *Resimli Ay*, cilt 2, sayı 11-23, Kânûn-ı evvel 1341 [1925], s. 1.

Kadınların çalışma koşullarını düzenleyen ilk mevzuat 1930 tarihli Genel Sağlık Yasası'ydı. Bu yasanın VI. ve VII. bölümleri kadınların, çocukların ve yetişkin işçilerin korunmalarına ilişkin düzenlemeler içeriyordu. Kadınların korunmalarına yönelik 155. madde gebelik ve doğum durumlarını hükme bağlıyordu. Bu maddeye göre kendisi ve doğacak çocuğunun sağlığı için bir zarar doğurmayacağı bir doktor tarafından yazıyla onaylanmadıkça kadınların doğumdan önce ve doğumdan sonra üçer hafta süresince fabrika, imalathane, genel ve özel kurumlarda çalıştırılmaları yasaklanıyordu. Yine yasaya göre doğumdan önce üç ay içinde gebe kadın, kendisinin ve çocuğunun sağlığına zarar verebilecek ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılamayacaktı. Doğumu izleyen üç hafta dinlenme izni alan kadına altı ay boyunca çocuğunu emzirmek üzere iş sırasında yarımşar saatlik izin verilmesi yasayla düzenlenmişti. Bu hükümler çalışan kadınları son derece yetersiz koşullar altında çalışmaya zorlamaktaydı. Uluslararası normlara göre oldukça geri sayılabilecek bu hükümler ancak 1936 İş Kanunu ile görece iyileştirilebilmişti. O dönemde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün çeşitli sözleşme ve öneri belgelerinde altışar haftalık dinlenme süreleri benimsenmişti.

Yasanın bir boşluğu da ücretlerle ilgiliydi. Üçer haftalık dinlenme süreleri boyunca ücretlerin ödeneceğine dair 1930 yasasında herhangi bir düzenleme yer almamaktaydı. Bu boşluk 1936 İş Kanunu ile bir ölçüde doldurulmuştu. Konuyla ilgili 25. madde doğumdan önceki ve sonraki dinlenme sürelerinin sağlık nedenleri gereği altışar haftaya (toplam 12 hafta) çıkarılabileceğini ve bu dinlenmeler süresince işverenin işçi kadına günlük ücretinin yarısını ödemesini hükme bağlıyordu. Bu ücrete hak kazanabilmek için işçi kadının işyerinde altı aydan beri üç ay fiilen çalışmış olması gerekmekteydi. Kadın işçinin isteği durumunda doğumundan sonraki altı haftadan sonra, altı aya kadar ücretsiz izin verilebiliyordu.

1936 tarihli ilk İş Kanunu kadın ve çocukla ilgili çalışma mevzuatını aynı çatı altında topladı. Çocukların çalışmaya başlama yaşı on iki olarak belirlendi. Okula giden çocukların iş saatlerinin okul saatlerine engel olmayacak biçimde düzenlenmesi ve ders saatlerinin 7,5 saatlik çalışma süresi içinde sayılması öngörüldü. Maden ocakları ile yeraltı ve sualtındaki işyerlerinde 18 yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınların çalıştırılmaları yasaktı. Çocuklar gece çalıştırılamazlardı. Bu yasak kadınlar için de geçerliydi; ancak Çalışma, Sağlık ve Sosyal Yardım ve Sanayi ve Ticaret bakanlıklarının ortaklaşa hazırlayacakları

bir tüzükte belirtilmiş koşullara uymak koşuluyla 18 yaşını doldurmuş kadın işçiler geceleri çalışabileceklerdi.

Çocuklar için 12 yaş sınırı 1983'e kadar sürmüş; 2869 sayılı kanun ile çalışmaya kabul yaşı 15 olarak belirlenmişti. Ancak bu genel ilkeye istisna getirilerek çocukların sağlık ve gelişmelerine, okul veya mesleki eğitim ve mesleğe yöneltme programlarına devamlarına ya da öğrenimden yararlanma yeteneklerine zarar vermeyecek nitelikteki hafif işlerde 13 yaşını doldurmuş çocukların çalıştırılmalarına izin verilmişti.

Ancak bu istisna sosyal politika uzmanlarınca sakıncalı görülmüştü: 13 yaşındaki çocuk henüz büyüme yaşındaydı. İş hafif olsa bile ortaya birçok sakınca çıkabileceği kaydedilmişti.[288]

Sosyal politika tarihimizin ilk önlemler paketi olan "Müessesât-ı Sınaiyyede Çocukların ve Kadınların Çalıştırılması"nın ardından bu ilk layihadan daha kapsamlı olan ve Türkiye sosyal politika tarihi açısından dönemine göre ileri maddeler içeren "Amelenin İstihdamına Dair Kanun Layihası" gündeme geldi. Bu layiha o dönemde Mebusan Meclisi'nde yer alan sosyalist eğilimli mebuslarca hazırlanacaktı.

***

BELGELER

Sivas Meb'usu Doktor Ömer Şevki Bey'in Kanun Teklifi

Bilumum müessesât-ı sınaiyye ve taş ve maden ocaklarında müstahdem erkek ve kız çocuklarıyle kadınların suret-i istihdamı hakkında Sivas Meb'usu Doktor Ömer Şevki Bey'in teklif-i kanun lâyihasıdır,

"Hey'et-i Umumiyye'ce Nafia Encümeni'ne havale edilmiştir,"

İstanbul; Matbaa-i Amire, 1327.

Bilumum sanayi'de erkek ve kız çocuklar ile kadınların sanayi'hanelere hangi yaşta duhul edebilecekleri ve sıhhatlerinin duçar-ı ihtilal olmaması için ne gibi işlerde ve ne gibi şerait tahtında istihdam olunacakları ve yevmiye kaç saat çalışacakları ve haftada ne kadar müddet istirahat edecekleri ve sıhhatlerinin muhafaza ve sıyanetleri hususatına dair icra eylediğim tetkikat-ı amika neticesinde tebliğ eylediğim lâyiha-ı kanuniyyeyi hey'et-i umumiyyeye arz ve takdim eylerim.

17 Kânûn-ı evvel sene 326.
Sivas Mebusu Doktor
Ömer Şevki

Müessesât-ı sınaiyyede erkek ve kız çocuklarının ve kadınların çalışmaları hakkında kanun lâyihasıdır

Madde 1- Her nev' fabrikalarda, sanayi'hanelerde, destgâhlarda ve alât-ı mihânikiyye istimal edilen veya edilmeyen bilcümle imalathanelerde, sathî ve amik taş ve maden ocaklarında çocukların ve kadınların çalışmaları işbu kanun ile tayin olunan ahkâma tabi' olacaktır. Peder ve valide ve vasinin taht-ı idaresinde bulunan sanayi'hanelerde yalnız efrâd-ı ailenin çalışmaları bu kanundan müstesnadır. Bununla beraber bu gibi mahalde icra edilen san'at buhar kazanı veya motor istimali ile icra ediliyor ise veyahut icra edilen san'at tehlikeli veya muzırü's-sıhha ise müfettişler men'-i mazarrat için icab eden tedâbiri icra etmeğe salâhiyettârdırlar.

Madde 2- On iki yaşını ikmal etmeyen çocuklar birinci maddede ta'dad olunan mahal ve müesseselerde çalışamazlar. On iki yaşını ikmal edenlerin istihdam olunabilmeleri için behemehâl sıhhiye müfettişi veyahud belediye tabibi tarafından verilmiş bir mukavemet-i bedeniyye şahadetnamesini hamil olmaları lâzımdır. Bu nev' şahadetnameler meccanen verilirler ve damga resmine tabi' tutulmazlar.

Madde 3- Sıhhiye müfettişleri on yedi yaşından dûn olup müessesât-ı mezkûreye dahil olmuş bulunan etfâli tıbben muayene edip istihdam edildikleri işlerin kuvvetlerinin fevkinde olmadığını tetkik edebilirler. Aksi sabit olduğu takdirde diğer bir tabibin inzimam-ı rey'iyle bu kabil çocuklar o müesseseden ihraç edilirler.

Madde 4- Tahsil-i ibtidaî tedris ettirilen yetimhanelerde ve sanayi mekteplerinde tahsil-i ibtidaî şahadetnamesi haiz olmayıp sînleri on birden dûn olan çocuklara yevmiye üç saatten fazla san'ata müteallik tedrisât-ı amiliyye ve el işleri icra ettirilemez.

İkinci Fasıl

İştigalât-ı Leyliyye / Haftalık İstirahat

Madde 5- On yedi yaşına kadar erkek ve kız çocuklar yevmiye dokuz saatten fazla çalıştırılamazlar. Bu müddet zarfında umumî bir saatten dûn olmamak üzre bir veyahud müteaddit def'ada istirahat verilir.

Madde 6- Birinci maddede tadad olunan mahal ve müessesâtda on yedi yaşından dûn olan erkek çocuklar ile kızlar ve bilumum kadınlar iştigalât-ı leyliyyede istihdam edilemezler. Gurûb-ı şemsden bir saat sonra bed' ederek tuluğa bir saat kalıncaya kadar güzeran eden müddet zarfındaki gece işleri iştigalât-ı leyliyyeden add ve itibar edilecektir.

Madde 7- On yedi yaşından dûn olan çocuklar ve bilcümle kadınlar birinci maddede tadat olunan müessesâtda haftada altı günden ziyade

çalışamayacakları gibi resmen veya örf-i kadim ile mukaddes addedilen günlerde dahi çalışamazlar. Eyyâm-ı tatiliyye müessese derûnunda münasip mahallere tahriren ta'lik olunur.

Madde 8- Mamafih ateş ile mütemadiyen işleyen fabrikalarda erkek çocuklar ile kızlar ve kadınlar her halde haftada bir gün istirahat hakkına malik olmak şartıyle iştigalât-ı mübreme için haftanın her gününde istihdam edilebilirler.

Üçüncü Fasıl

Etfâle Nezaret

Madde 9- On yedi yaşından dûn olan çocukların peder ve valide ve vasi veya ustalarına mahalli daire-i belediyeden meccanen birer cüzdan verilip derununa her iki cins çocukların isim ve mahlasları, tarih ve mahall-i velâdetleri ve mahall-i ikâmetleri tahrir olunur. Müessesât-ı sınaiyyenin müdir veya ustaları dahi bir defter-i mahsus tutmağa mecbur olub derununa aynı mevaddı derc ederler.

Madde 10- İşbu kanunun bilcümle mevaddı ve mevcud ise her müesseseye mahsus nizamname-i dahiliye müessese derununda münasib mahallere talik olunur. İşe saat kaçta başlanıp kaçta hitam bulacağı ve istirahat saat ve müddetleri dahi tahriren ilân olunur. Her altı ayda bir defa müessese derununda çalışan çocukların yedinci maddede muharrer şekilde esami defteri tanzim olunub vilayâtda mahalli belediye riyasetine ve Dersaadet'de şehremanetine takdim edilir.

Dördüncü Fasıl

İşçilerin Hıfzıssıhha ve Sıyanetleri

Madde 11- Kadınlar ile erkek ve kız çocukları muhillü's-sıhha ve maddeten ve manen tehlikeli ve kuvvetlerinin fevkinde işlerde istihdam edilmezler. Hükûmet bu misillu işleri ve her müessesede ne gibi işlerin merkumun taraflarından icrasının memnu' olduğunu lüzum görüldüğü nizamât-ı mahsuse ile tayin edecektir.

Madde 12- Birinci maddede beyan olunan müessesât ve şuabâtı gayet temiz tutmalı; ziya ve havanın serbestçe nüfuzuna ve tecdid-i havaya müsaid olmalı; derununda şürbe salâh su ve hıfzıssıhhaya muvafik helalar ve tozların suhuletle izale edilebilmesi için ve harıke karşı vesait-i mukteziyye bulunmalı. Velhasıl etfâl-i müstahdemenin sıhhatlerini halelden muhafaza için hıfzıssıhha kavaid ve şeraite muvafik bilcümle tedâbir ittihaz edilmiş bulunmalıdır.

Madde 13- Birinci maddede beyan olunan mahal ve müessesâtta müstahdem etfâl ve inasdan her hangi bir kazadan dolayı cerihedar olanları yirmi dört saat zarfında müessesenin en büyük amiri veya

onun vekili makamında bulunan kimse ba-takdir meclis-i beledî riyasetine bildirir. Esna-i kazada hazır bulunan şühudun isim, şöhret ve mahall-i ikametleri dahi derun-ı takdire derc olunur. İşbu takrirde müessesenin amiri tarafından müstahsil bir tıb raporu dahi lef edilip derununda mecruhun hali ve kazanın tevlid edebileceği ahvâl-i muahhare veya netice-i kat'iyyenin ne zaman tayin edebileceği zikr olunur. İşbu takriri veren kimseye derhal belediye tarafından bir ilm ü haber verilir ve takrir iştigalât mıntıka müfettişliğine gönderilir.

Madde 14- Müessesenin amir veya ustaları ahlak ve adâb-ı umumiyyenin hüsn-i muhafazasına dikkat ve itinaya mecburdurlar.

Beşinci Fasıl

Teftiş

Madde 15- İştigalât müfettişleri işbu kanunun tatbik ve icrasını temin etmekle mükellefdirler.

Madde 16- Müfettişlik memuriyeti iki sınıf üzerine müesses olub birincisi mıntıka müfettişliği ve ikincisi vilayet müfettişliğidir.

Ticaret ve Sanayi Müdüriyeti'nin teklifi üzerine 20. madde mucibince teşekkül eden iştigalât komisyon-ı mahsusu tarafından hangi vilayetlerde müfettişlik ihdas edileceği tayin edilir. Mezkûr komisyon işbu müfettişlerin aded, maaş, harcırahlarını tayin eder. Vilayet müfettişleri mıntıka müfettişlerinin taht-ı emrinde bulunurlar. Müfettişler sanayi ve imalata aid olub tabiat-ı memuriyet icabı vakıf olacakları esrarı ifşa etmemeleri için tahlîf olunurlar. İfşa-i esrar eden herhangi müfettiş memuriyetten azl edilib hakkında kanun-ı cezanın 215'inci maddesi tatbik olunur.

Madde 17- Müfettişlik memuriyetine 20'nci maddede beyan olunan şürut dairesinde ve müsabakaya muvafik olanlar meyanından kabul olunurlar. Asaleten müfettiş olabilmek için, mukaddema bir sene vekaleten hizmet etmiş bulunmak lâzımdır.

Madde 18- Birinci maddede beyan olunan mebâni derununa müfettişler serbestçe duhul edebilirler. 9'uncu maddede tadad olunan defatir ve cüzdanları ve müessesenin nizamname-i dahilisi ile 2'nci maddede beyan olunan iktidar-ı bünyevi şahadetnamelerini ledel-icab görebilirler. Muhalif-i kanun harekât müfettişler tarafından ba-takrir temhîd edilip aksi sabit oluncaya kadar muteber tutulur. Bu takrirler muzâaf olarak tanzim edilib biri en büyük memur-ı mülkiye ve diğeri müddei-umumîliğe gönderilir, işbu kanuna mugayir ahval nokta-i nazarından tahkikat ve takibat için ahkâm-ı mesrûde kat'iyyen hukuk-ı umumiyye kavaidine muhalif olamaz.

Madde 19- Mıntıka müfettişleri memur edildikleri hakk-ı teftişden mada teftişini derühte ettikleri mıntıka dahilindeki iştigalât ve imalat-ı sınaiyyenin ahvali hakkında istitâat-ı zatiyyelerine vilayât müfettişlerinin ita etmekle mecbur oldukları malumata binaen istatistik tanzim ve Nafia ve Ticaret Nezareti'ne takdim ederler. İşbu irsalâtın hülasası bir rapor ile her sene nezaret-i müşarileyha tarafından ceride-i resmiye ile neşr ve ilân olunur.

Altıncı Fasıl

Komisyon-ı Mahsus - Vilayet Komisyonları

Madde 20- Ticaret ve Nafia Nezareti'nden fahri olarak bir iştigalât komisyon-ı mahsusu teşkil olunub dokuz azası Ayan ve Mebusan meyanelerinden müntehib ikişer ve taraf-ı hükûmetten dört sene mansub beş zattan ibaret olacaktır.

Komisyonun vazifesi: Evvela işbu kanunun kemal-i dikkatle tatbikine nezaret etmek, saniyen himaye edilen işçileri alakadar eden mesail-i muhtelifede tanzim edilecek nizamat hususunda beyan-ı rey ve mutalaa etmek; salisen müfettişlik namzedlerinin kabul şeraitini ve tabi' olacakları müsabaka imtihanı programını tanzim etmektir.

Madde 21- Her sene komisyon-ı mahsus reisi makam-ı sadarete işbu kanunun tatbik ve icrasına aid hususât ve netaic-i teftişât hakkında bir rapor takdim edib bir mah zarfında ceride-i resmiye ile ilân olunur.

Madde 22- Mecâlis-i umumiyye-i vilâyât işbu kanunun suret-i tatbik ve icrasına ve icab eden tadilat ve ıslahata dair mazbata tanzim etmek vazifesiyle mükellef bir veya müteaddid komisyonlar teşkil ederler. İşbu mazbatalar bilahare Nafia ve Ticaret Nezareti vasıtasıyle komisyon-ı mahsusa gönderilir. Mıntıka ve vilayet müfettişleri ve lonca reisleri mensub oldukları devair dahilindeki bu gibi komisyonların aza-i tabiiyyesinden bulunacaklardır.

Madde 23- Şuabât-ı muhtelife-i sınaiyyede müstahdem çırak ve sair çocukların himayesi ve muamelât-ı sınaiyyelerinin tevsi' hususâtına sarf-ı himmet etmek üzere her vilayet, sancak ve kazada himaye komisyonları teşkil edilir. Vilayât meclis-i umumiyyeleri işbu komisyonların aded ve devâirini tayin ederler ve anların nizâmatı valiler tarafından tasdik olunur. Bu komisyonlar yedi zatdan mürekkeb olub dördü Meclis-i Umumî ve üçü vali tarafından tayin edilir. Bunlar her üç senede bir tecdid olunurlar ve çıkan aza tekrar tayin edilebilir. Memuriyetleri fahridir.

Yedinci Fasıl

Mücazaat

Madde 24- İşbu kanuna ve bu babda taraf-ı hükûmetten tanzim olunacak olan nizamname ahkâmına mugayir harekette bulunan bilumum etfâl ve kadın istihdam eden müessesât sahib, hazır ve müdürleri haklarında bidayet ceza mahkemelerince takibat-ı kanuniyye icra olunacak ve yirmi beş kuruştan yetmiş beş kuruşa kadar ceza-i nakdi alınacaktır. İşbu ceza-i nakdi haklarında mugayir-i kanun harekette bulunulan işçilerin adedine müsavi olacaktır. Tekrar vuku'unda badel muhakeme failinden 80 kuruşdan 500 kuruşa kadar ceza-i nakdi alınır. Mugayir-i kanun hareket eden kimse mürur eden on iki mah zarfında aynı surette mugayir-i kanun hareket ederse tekerrür addedilir. Tekerrür ta'dad ettikçe ceza-i nakdi o nisbette tezâuf eder.

Madde 25- Bir müfettişin vazifesini ifaya mani olanlardan beş liradan yirmi beş liraya kadar ceza-i nakdi alınır. Tekrar vuku'unda ceza yirmi beş liradan elli liraya kadar tezyid edilir.

Madde 26- İşbu kanunun ahkâmı askeri müessesât-ı sınaiyyesine şamil değildir.

Madde 27- İşbu kanunun icrasına Nafia Nezareti memurdur.

11 Kânûn-ı evvel sene 1326.
Sivas Mebusu
Doktor
Ömer Şevki

***

Meclis-i Mebusân Osmanlı Riyaset-i Aliyyesine;

Sivas Vilayeti mebuslarından Ömer Şevki Beyefendi tarafından mu'tî ve bilhavale encümence mütalaa olunan yirmi yedi maddeyi havi kanun lâyihası hakkında tedkikât-ı lâzıme bilahare müessesât-ı sınaiye ve ticariyyeye kabul olunan kadın ve sagir erkek ve sagire kızların sıhhatlerini ihlâl edecek esbâbdan muhafaza ve müddet-i iştigalât ile sinlerine mütedair olan mevadd-ı mezkûre ahkâmı tatbik olundukda hem kavaid-i sıhhiyye hem de servet-i umumiyyenin hüsn-i muhafazası esbabı temin edileceğinden mevadd-ı mezkûrenin şekl-i kanuniyi iktisab etmek üzere kabulüne hey'et-i umumiyyeye tevdi'ine karar verildi.

9 Mart sene 1327
Lâyiha Encümeni Reisi Namına Burdur Meb'usu
Ömer Lutfi

***

Türkiye'de İşçilik ve Kadın[289]

Bugün bizi –belki herkesten biraz fazla– memnu ve müteşekkir bırakan bir cihet var; memleketimizde işçilik... Bu kutsi ömür, hayat yolu yavaş yavaş ilerliyor; genişliyor günden güne; kapalı yüreklerimizde yeni yeni ümitler uyandırıyor. O kadar ki bizi bazen altından emellere de gark ediyor. Ya muhterem Türk kadınının bu feyyaz, zincir kıran, hürriyet ve istiklâl bahşeden ömürde her gün biraz daha tevessü ve inbisatla kazanmağa başladığı mevki, mütehassir benliğimize öyle bir sevinç, öyle bir gönül ferahlığı veriyor ki... Ne diyeyim; tesiri altında bazen kendimizden de geçtiğimiz oluyor!.. Sanayi'i tezyin etmek için fabrikalarımızı, iş yurtlarımızı gezip Türk kadınının fabrikada işbaşında, tezgâh önünde, işçilikte ulviyet harekâtını, âsâr-ı kabiliyetini şöyle yan yana müşahede ederken hayat ve medeniyete karşı göğsüm kabarıyor. Dudaklarımdan sürur tebessümleri dökülüyor. Orada saatlerce durmak ve bu şahane manzarayı seyretmek istiyorum.

Biliyoruz ki, şu viran, yıkık ülkede işçiliğin bir mazisi yoktur. Fakat artık iman ediyoruz: Mutlaka bir âtisi, bir istikbali olacaktır. Çünkü kabil değil, bu iş başka türlü sökmez, yürümez. Hayat hareket demektir. Harpte zafer, sulhta çalışmak ve hazırlanmak demektir. Dünyada kuvvet ve saadet... Erken uyanıp yola çıkanın, akşama kadar çalışan, yorulan ve terleyenindir. Bedbahttır o milletler ki bu yollu hayattan iğrenirler, kaçınırlar... Bütün gün minderde, koltukta vakit, ömür geçirirler.

Şurada bizde de işçiliğin mutlaka bir âtisi, bir istikbali olacaktır, dedik. Acaba rüya mı görüyoruz... Asla!.. İstanbul'umuzun sokakları meydanda... Bir sabah, biraz erken uyanıp şöyle bir Kasımpaşa, Eyüp, Samatya cihetlerini gezen mutlaka görür. Her gün alessabah erken erken, henüz güneş doğmamışken... Yüzlerce kapılar "besmele-i şerife!" açılıyor. Dışarıya, sokağa birçok insanlar açılacaklar. Gençler orta yaşlılar, ihtiyarlar fırlıyor... Çıkıyor. Bunlara yüzlerce kadınlar iltihak ediyor, aralarına karışır ve hep gidiyorlar... Acaba bunlar kim ve nereye gidiyorlar?.. İşte bunlar hep işçi!.. Amele! hep iş, toz, duman, kir, pas, yağ ve en nihayet zafer âdemleri!.. Saadet amilleri!.. Bir taraftan çalışmak, terlemek, kazanmak, yaşamak ve yaşatmak için... Diğer taraftan şu mübarek vatana saadet, güler yüz, medeniyet hazırlamak için hep fabrikaya, iş, ocak, tezgâh başına koşuyorlar... Gidiyorlar. İmalât-ı Harbiye, Tersane, Eyüp, Fes, Çuha ve İplik... fabrikaları, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti iş yurtları, Darü'l-eytam şubeleri!.. Memleketimizde yeni şeraitle inkişafa başlayan bu yeni hayatın, bu nev'peyda

ömrün yüzlerce hatta binlerce kahramanlarıyla her gün bir parça daha büyüyor, genişliyor, taşıyor!.. Fakat acaba bu kadar mı? Hayır "manzara"nın daha muhteşem, daha ulvi, daha emelpirâ kısmı var: Fenn-i hırfet ve sınâatın süslü beşiği Avrupa!.. Bugün yüzlerce gençlerimizin "ulu kışlası: Mehd-i tahsili" oluyor. Birçok ocaklar, örsler, çekiçler, tezgâhlar, dişliler, demir takımları her gün kafile kafile yeni kuvvetlerin iltihakıyla miktarı artan Türk gençlerinin hareketiyle, gücü ile azmiyle, zekâsıyla, alın teriyle yanıyor, çınlıyor, inip çıkıyor, işliyor, dönüyor. San'at meşk ediyor. Şark'ta şimdiye kadar san'at zevkini duymamış "eski Türkiye" için yeni bir hayatın, güzelim işçi ve amele ömrünün çelikten anahtarını yapıyor, hazırlıyor. Onlar yarın, öbür gün hep dönüp buraya gelecekler. O zaman kimi payitahtta kalacak, kimi taşralara, vilayetlere gidip oralarda yeni yeni darüssınaeler, imalathaneler, işbaşılar, iş yurtları açacaklar, tezgâhlar kuracaklar. Çalışacaklar ve çalıştıracaklar ve bu suretle bugün hayatta "amelmânde" gördüğümüz şu mübarek ırkı canlandıracaklar, yükseltecekler... Bugün açlıktan ölmemek için... Yoksulluktan çıplak kalmamak için şuna buna "yüzsuyu" dökmek mecburiyetinde kalan âlicenap milletimizi "ziyadelik"e "bollu"a gark edecekler, evet; bunlar hep olacaktır. Buna sağlam (??) imanımız vardır.

Onun için ben kendi hissimce temenni ederim ki "Türk kadını" artık kendini anlasın. Sizin gibi büyük fikirli, doğru düşüncelilerin fikir nurları ve ışıkları altında hep birlikte bu saadet saçan ömrün altın sakfları altına koşsun, barınsın, çalışsın, erkeklere eş olsun. Aile teşkil etsin, kazansın, yaşasın ve beraber yaşansın.

TÜRKİYE'DE İLK İŞ KANUNU TEKLİFİ AMELENİN SURET-İ İSTİHDAMINA DAİR KANUN TEKLİFİ (1911)

Memleketimizde ise ne büyük sanayi vardır, ne de madenlerimiz henüz tamamiyle işletilmektedir ve madenler hakkındaki nizamâtımız ameleyi himaye edecek bir surettedir. Yani yerli ahaliden başkası çalıştırılamaz. Binaenaleyh yerli ameliyi ziyade tazyik edip de maden sahibi hariçten amele getiririm, ister çalışsın, ister çalışmayın diyemez. Hülâsa, kavâninimiz öyle ameleyi ezmiş bir şekilde değildir. Alelâde amelenin ahvâli ise herkesçe malum. Hani öyle sermayedârân tarafından ezilmiş, mahvedilmiş ameleler nerede? Böyle bir hâl yok. Bendeniz hakikaten böyle bir kanunun bu devre-i içtimaiyyede yetiştirilmek üzere aceleden yapılıp da mevcut olmayan bir meselenin ihdası taraftarı değilim.

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, İkinci sene, 80. içtima, Çarşamba, 15 Nisan 1326, s. 1373.

15 Temmuz 1963 günlü Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'na kadar Türkiye'de iş hukukunun başlıca kaynağı 15 Haziran 1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Kanunu'ydu. Ancak sosyal politika bağlamında 1865 tarihli Ereğli Kömür Havzası için çıkarılan Dilâver Paşa Nizamnamesi de bu alana yönelik ilk mevzuat olarak biline geldi. Bunu 1869 tarihli Maadin Nizamnamesi izledi.

1908 yılında "Hürriyetin İlanı" ile birlikte sosyal politika sorunları da gün yüzüne çıktı. 1908 grevleri II. Meşrutiyet'te emek-sermaye ilişkileri açısından yeni bir dönemi başlattı. 1908-1909 tatil-i eşgâl mevzuatı ve 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu grev ve sendikal örgütlenmeyle ilgili konuları içeriyordu. Ancak, Meşrutiyet'in ilk yıllarında iş mevzuatı açısından iki önemli layiha Meclis'in sosyal politika arayışlarına damgasını vurdu. Bunlar 30 Aralık günlü "Bilumum müessesât-ı sınaiyye ve taş ve maden ocaklarında müstahdem erkek ve kız çocuklarıyle kadınların suret-i istihdamı hakkında Sivas Mebusu Doktor Ömer Şevki Bey'in teklif-i kanun lâyihası" ve 13 Şubat 1911 günlü "Amelenin İstihdamına Dair Kanun Lâyihası" idi.

İlk kanun layihası *Toplum ve Bilim*'in Güz 1984 tarihli 27'nci sayısında "Sosyal Politika Tarihimizin İlk Önlemler Paketi: Müessesât-ı Sınaiyyede Çocukların ve Kadınların Çalıştırılması"[290] başlıklı yazımızda ele alınmış ve değerlendirilmişti. Bu kez bu ilk layihadan daha kapsamlı olan ve Türkiye sosyal politika tarihi açısından dönemine göre ileri maddeler içeren "Amelenin İstihdamına Dair Kanun Lâyihası"nı sunuyoruz. Bu layiha o dönemde Mebusan Meclisi'nde yer alan sosyalist eğilimli mebuslarca hazırlandı.

Ancak bu layihaya geçmeden önce sonuçsuz kalan ve Meclis'e indirilmesi bile sorun olan bir başka layihadan söz edebiliriz. Bu "amele ile sermayedârânın vezâif-i mütekâbilelerini tayin için bir kanun tanzimi lüzumuna dair Halep Mebusu Artin Efendi'nin takriri"dir. Bu kanun layihası "amelenin perişan hâlini görerek, bunların evkât-ı mesaîsini tayin etmek ve genç yaşta bulunan amele ile çocukları fabrikalarda işlettirmemek için" muhtasar dört maddelik bir teklifti. Bu dört maddede sabahleyin güneş doğmadan evvel ve akşam güneş battıktan sonra amele çalıştırılmasın deniyordu. Ayrıca 12 yaşından aşağı çocukların fabrikalarda çalıştırılmasının men edilmesi öngörülüyordu. Konu mec-

liste tartışılırken bir kısım mebus teklifin biran önce gündeme alınmasını istiyordu. Ancak, layiha encümeni "ameleyle sermayedârânın vezaif-i mütekâbilelerini" belirlemek ve "hukuk-ı meşrualarını sağlamak için özel bir kanuna ihtiyaç duyulduğunu, bu nedenle teklifin hükümete gönderilerek Şura-yı Devlet'çe bir kanun tasarısı olarak düzenlenmesini isteyecekti.[291] Aslında tartışmalar son aşamada sosyalizme odaklanmıştı. Kütahya Mebusu Ahmed Ferid Meclis'te, gündemdeki sorunun bir "sosyalist meselesi olduğunu takdir ederek"mi tartışıldığını sorguluyordu.

Son oturumda Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'da hazır bulunuyordu. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Mülkiye'de eğitim görmüş, Mabeyin tercümanlığına yükselmiş, bu görevi sırasında Hukuk Mektebi'nde tarih, siyaset hukuku, idari hukuk ve devletler hukuku okutmuş entelektüel bir kişiydi. 1894'te Babıali hukuk müşavirliğine getirilmişti. Meşrutiyet'in ilânından sonra Kâmil Paşa hükümetlerinde Maarif ve Dahiliye nazırlıkları yapmıştı. Ardından Roma büyükelçisi olmuş, Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası üzerine de 1910 yılında sadrazam olmuştu. O günlerde sosyalizm İttihatçı yönetimin de korkulu rüyasıydı ve bu tür mevzuat Osmanlı'da sosyalizme kapı aralayabilirdi. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa bu tür kaygılarla gündemdeki teklife karşı çıkıyor ve şunları diyordu: "Amele ile sermayedârânın münasebâtını tayin için bir kanun-ı mahsus yapılmasının âcil bir iş olduğunu hakikaten zannetmiyordum ve böyle bir lüzumu görerek, itiraf ederim ki, mütehayyir kaldım. Yoksa, eğer böyle âciliyetine dair bir fikrimiz olsaydı, bunu programımıza yazardık ve bir kanun lâyihasını Meclis'inize derhal takdim ederdik." Sadrazam'a göre bu tür kanun sosyalist programın gereğiydi. Avrupa'da gerçekten bir sermayedâr sınıfı vardı. Oysa Osmanlı'da sermayedâr diye tanımlanacak bir kesim yoktu. Olduğu zaman da insaf ve merhameti elden bırakmayacağına emindi. Bu nedenle Osmanlı toplumunda "sermayedârân tarafından ezilmiş, mahvedilmiş amele"den söz edilemezdi ve bu konuda âcilen bir kanun çıkarmak anlamsızdı. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa "mevcut olmayan bir meselenin ihdası taraftarı değilim" diyordu.

Sorun Meclis'te uzun süre tartışıldı ama sonuç alınamadı.[292] Tartışmalar o denli geçmişti ki Zohrab Efendi'nin eleştirileri "soldan gelen gürültüler"le desteklenince, Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi sol tarafa hitaben "Neden gürültü ediyorsunuz. Şahsî düello istiyorsanız ben hazırım" deme gereği duyacaktı. Bu sözler Meclis'in sol tarafından alkışlarla ve gülüşmelerle karşılanmıştı.[293]

شهراماتی وارمی یوقمی ؟
— شهراماتی یوق دیه‌نلر بزی کورمیورلرمی ؟

- Şehremaneti var mı yok mu?
- Şehremaneti yok diyenler bizi görmüyorlar mı?

Birinci Dünya Savaşı sırasında seferberlik nedeniyle erkeklerin askere alınmaları ve cepheye sevk edilmeleri kadınlara istihdam alanı açacak, Osmanlı kadını ticaretten fabrikalara, yol yapımından sokak temizliğine kadar değişik iş alanlarında istihdam olanağı bulacaktı. Birçok işkolunda erkek işgücü açığı nedeniyle kadın tasavvurun ötesinde çalışma hayatına girmişti. Beyoğlu'nda, Sirkeci'de, Divanyolu'nda erkekler, kadın berberlere sakal, bıyık tıraş olmaya başlamışlardı. Sabah gazetesi yarı şaka "erkeklerimiz şimdiden sakallarını kadınların ellerine vermeye başladılar" diyordu.

Bir yıl sonra, 1911'de, yeni bir teklif ortaya çıktı. Liberal bir anlayışı yansıtan ve Meclis-i Mebusan'ın birinci devre, üçüncü içtima'ında (1910-1911) gündeme gelen ve Hey'et-i Umumiyye'ce Nafia Encümeni'ne havale edilen "Amelenin Suret-i İstihdamına Dair" kanun teklifi layihası Türkiye'de derlenen ikinci iş kanunuydu.

Teklifin başında yer alan ve Mebusan Meclisi Riyaseti'ne gönderilen yazıda işçinin mesaî saatlerinin bir yasa ile saptanmaması nedeniyle işçi uzun saatler, takatinin üzerinde çalıştırılmakta olduğu, bu aşırı yüklenmeden dolayı işçinin sağlığını kaybettiği, işini gereği gibi yapamadığı ve üretiminin de gerek nitelik, gerek nicelik yönünden sınırlı kaldığı belirtiliyordu. Öte yandan işçinin aşırı çalıştırılması gelecek nesilleri tehdit etmekteydi. Bu konuda çıkarılacak yasa genel sağlığın korunması ve ülke servetinin arttırılması için elzemdi. Nitekim 1909 Tatil-i Eşgâl Kanunu görüşmeleri sırasında bu tür bir ihtiyacın gündeme geldiği ve hükümetin çalışma koşullarını belirleyen bir yasayı Meclis-i Mebusan'a getireceği vaat edilmişti. Bundan güç alan sosyalist eğilimli bir grup mebus, iş saatlerinin ve çalışma koşullarının belirlenmesi için böyle bir kanun teklifi hazırlamışlardı. 13 Şubat 1910 günlü yazının altında imzaları olan mebuslar şunlardı: Erzurum Mebusu Varteks, Selanik Mebusu Dimitri Vlahof, Van Mebusu Papasyan, Kozan Mebusu Haumparsum Boyacıyan, Erzurum Mebusu Pastırmacıyan.

Kanun layihasının başında gerekçe yer alıyordu. Amaç "amelenin sayini himaye" yani işçinin emeğini korumaktı. Ülkenin refahı, tarım ve sanayiin gelişmesi işgücünün korunması ve gözetilmesine bağlıydı. Genel sağlığın ihlali ülke neslinin zaafa uğratılmasına neden oluyordu. Selanik, İzmir, Bursa, Konya, Hüdavendigar (Bursa), Sivas, Adana, Halep, Şam, Beyrut gibi yörelerde tütün, un, ipek, halı, şal, kiremit, tuğla vb. malları üreten fabrikalarda, tezgahlarda ve ticarethanelerde çalışan işçiler birkaç milyon gibi önemli bir miktar oluşturuyor, mühim bir sınıf teşkil ediyorlardı. Bunlar, günde on iki, on dört saat gibi takatlerinin üzerinde iş koşullarında çalıştırılıyorlardı. Fırın, büyük mağaza gibi işyerlerinde günlük çalışma saati on sekizi buluyordu. Henüz buluğa ermemiş, hatta yedi yaşında erkek ve kız çocuklar, okula gönderileceklerine, fabrikalarda çalıştırıldıkları herkesçe malumdu. İşçi, sağlık koşulları elverişsiz, çok kötü çalışma ortamında iş görüyordu. İşçinin çalıştığı işyerleri ve fabrikalar herhangi bir şekilde denetlenmiyordu. Ücretleri son derece düşüktü. Günde bir buçuk ya da iki kuruş ücret alan işçiler ender değildi. Mebusan Meclisi, Batı ülkelerinde olduğu gibi, emeği korumalı, gözetmeliydi. Bu, ülkenin geleceği açısından önemli bir sorundu.

Kanun layihası on dokuz maddelikti. Yürütme yükümlüğünü Nafia Nezareti'ne veriyordu. İlk madde kanunun geçerli olacağı işyerlerini tanımlıyordu. Gerek sürekli, gerek geçici işçi çalıştıran, kamuya, şirketlere ya da şahıslara ait sınai ve ticari ve benzeri işyerleri kanun kapsamına giriyordu. İkinci madde bu tür işyerlerinde çalışacak kişilere yaş haddi koyuyordu. On dört yaşından küçük ve yetmiş yaşından büyük olanların bu tür işyerlerinde çalışması yasaklanıyordu. Ayrıca hamile kadınların doğumdan bir ay evvel ve doğumdan bir buçuk ay sonrasına kadar çalıştırılmaları olanaksız kılınıyordu. Kadınlar ayrıca bedenleri açısından zararlı addedilecek işlerde çalıştırılmayacaklardı.

İş saatleri kadın ve erkeklere göre farklı belirlenmişti. On yedi yaşın üzerinde olan erkek işçinin mesaî saati on saati geçmeyecekti. On dört ile on yedi yaş arasında olan çocuklarla, kadınlar için işgünü sekiz saatti. Sağlık açısından sorun yaratan tütün, maden gibi işkollarında işçinin işgünü iki saat daha düşük olacaktı. Bu tür işyerlerinde erkekler sekiz, kadınlar ve çocuklar altı saat çalıştırılacaktı. Yukarıda belirtilen toplam iş saatlerinden iki saat yemek ve dinlenmeye [istirahat] ayrılacaktı. Haftada bir gün, yirmi dört saat aralıksız tatil olacaktı. İş saatleri dışında işçilerden fazla mesaî [fevkalade hizmet] istenmeyecekti.

Hastalık durumunda işçiye bir buçuk aya kadar ücreti ödenecekti. Keza, hamile kadınlar da doğumdan bir ay evvel ve doğumdan bir ay sonraki yevmiyelerini alacaklardı. İşçinin tedavi giderleri çalıştığı kuruma aitti. En az beş yüz işçi çalıştıran ya da bu miktarın altında işçisi olup da birkaç işyeri amelesinin toplamı beş yüzü bulan işyerlerinde özel bir doktor bulundurulacaktı. Her yüz işçiye iki yatak hesabıyla işyerlerinin hastahaneleri olacak ve tedavileri bedava yapılacaktı. Fabrika, imalathane ve müesseseler elverişli sağlık koşullarına sahip olacaklardı.

İşçinin kötü hali görülmedikçe işine son verilmeyecekti. Altı ayın üzerinde bir işyerinde çalışan işçi kötü hali görülmedikçe tazminat ödenmeksizin işinden çıkarılamayacaktı. Tazminat miktarı amelenin çalışmış olduğu her yıl için birer aylık yevmiyelerinin tutarıydı. Çalışırken iş kazası geçirerek sakatlanan veya iş görme yeteneğini yitiren işçiye, işletme sahibi gördüğü zarar oranında ve on yıllık yevmiye miktarını aşmamak üzere tazminat ödeyecekti. İşçiler hukukun öngördüğü çerçevede, haklarını ve çıkarlarını korumak amacıyla birlik ve dernek kurabileceklerdi. İşçiler için bir asgari ücret belirlenmesi gerekiyordu. Bu miktar, ortam ve konuma göre bir özel komisyon [komisyon-ı mahsus] aracılığıyla saptanacaktı.

Bu yasanın gereği gibi uygulanabilmesi için Osmanlı vilayetleri mıntıkalara ayrılacak ve her mıntıka için bir iş müfettişi atanacaktı.

Müfettişler kendi yörelerinde kanunu ihlal eden işyerlerini derhal hükümete bildirecekler ve bunlar hakkında gerekli yasal işlem yapılacaktı. İşyeriyle işçiler arasında ilişkilerin düzgün bir biçimde yürütülmesi için işyeri sahibi ve işçiler ikişer kişiden oluşan fahri bir sulh heyeti (heyet-i sulhiyye) oluşturacaktı. Bu heyetin toplantılarına dışarıdan kendilerinin oybirliği ile seçtikleri bir reis başkanlık edecekti. Uyuşmazlık durumunda, greve gitmeden üç gün önce çalışanlar isteklerini Sulh Heyeti'ne bildirecekler ve taraflar arasında uzlaşma gerçekleşmezse taraflar dilediklerince hareket edebileceklerdi. Bir diğer deyişle, grev ve lokavt hakkı 1963'te yasanın yayınlanmasından tam 52 yıl önce bu tasarıyla gündeme gelmiş oluyordu.

Layihanın, Sivas Mebusu Ömer Şevki Bey'in daha önce Nafia Encümeni'nde görüşülen kız ve erkek çocuklarla kadınların istihdamını ele alan yirmi yedi maddelik layihası ile birleştirilerek Hey'et-i Umumiyye'ye gönderilmesi uygun görüldü. Ancak Balkan Savaşı yıllarında gündeme alınamadı ve kadük oldu.

II. Meşrutiyet Mebusan Meclisi'ne indirilen sosyal politika ile ilgili layihalar, çoğulcu parlamenter yaşamın ülke sorunlarına çözüm arayışta ne denli derinlik kazandığının somut kanıtlarından birini oluşturuyordu. II. Meşrutiyet'in ilk yılları Osmanlı siyasal yaşamında çağdaş normlara açılan bir ortamı oluşturdu. Türkiye tarihinde iktidar-muhalefet ilişkileri ilk kez kurumsal bir tabana oturuyordu. Ancak, birbiri ardından patlak veren savaşlar ve Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nın çözümsüz ortamına düşüşü parlamentonun işlevini de köreltti. Yukarıda belirtilen ve bunlar gibi birçok mevzuat layiha olmanın ötesine geçemedi. Millî Mücadele ile gündeme gelen Büyük Millet Meclisi işte böyle bir parlamenter pratiği devralacaktı.

BELGELER

Amelenin Suret-i İstihdamına Dair Teklif-i Kanunî Lâyihası

Nümero 59 Meclis-i Mebusan, Birinci Devre, Üçüncü İctima, 1326-1327 içtima'ı, (Hey'et-i Umumiyye'ce Nafia Encümeni'ne havale edilmiştir), İstanbul; Matbaa-i Amire, 1327.

Nümero 11
Meclis-i Mebusan-ı Osmani Riyaset-i Celilesine

Amelenin mesaî ve iştigal saatlerinin bir kanun ile tayin edilmemiş olması yüzünden amele tahammülün fevkinde çalıştırılmaktadır. Bu fevka't-tahammül çalıştırmaktan ise amelenin sıhhatleri muhtell

olmakta ve işlerini lâyıkıyle ifa etmelerine mani olup çıkardıkları işin keyfiyyet ve kemiyetce dûn bir derecede olmasına sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan ameleyi fazla çalıştırmak insan-ı atiyenin duçar-ı zaaf olmasını intaç etmekten hâli değildir. sıhhat-ı umumiyyenin hüsn-i muhafazasına ve servet-i memleketin tezyidine büyük bir tesir icra edecek olan böyle bir kanunun lüzum-ı tanzimi eşedd olması ve Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun hin-i müzakeresinde bu gibi bir layiha-i kanuniyyenin Meclis-i Mebusan'a teklif edileceği taraf-ı hükûmetten vaad olunmuş olduğu halde bu güne kadar teklif edilmemiş bulunması acizlerini mesaî ve iştigal saatlerinin tayinine ve say u amelin muhafazasına dair merbuten takdim eylediğimiz lâyiha-i kanuniyyeyi tanzime sevk eylemiş olduğundan leffen bera-i tetkik encümen-i iadesine irsalini rica ederiz.

31 Kânûn-ı sânî sene 326.

Erzurum Mebusu Varteks, Selanik Mebusu Dimitri Vlahof, Van Mebusu Papasyan, Kozan Mebusu Haumparsum Boyacıyan, Erzurum Mebusu Pastırmacıyan.

***

Amelenin İstihdamına Dair Kanun Lâyihasının Esbâb-ı Mucibesi

Teklif eylediğimiz işbu kanun lâyihasının gayesi amelenin say'ini himaye etmektir, ziraat ve sanayi'in terakkisi ile vatanımızın menafi-i umumiyyesi amele mesaîsinin himaye ve sahabetine menuttur, amele suiistimalâtına maruz ve suret-i istihdamı sermayedârânın keyfiyyetine tabi olur ise bu hal, milletin istikbali için büyük bir tehlike teşkil eder, çünki sıhhat-ı umumiyyenin ihlâline sebeb ve milletin zaaf-ı neslini mucib olur, memleketimizin vilayât-ı muhtelifesinde mesela Selanik'te, İzmir'de, Bursa'da, Konya'da, Hüdavendigar'da, Sivas'ta, Adana'da, Haleb'de, Şam'da, Beyrut'ta ve sairede mevcud bulunan (duhan, dakik, ipek, halı, şal, kiremit, tuğla) fabrikalarında tezgahlarda ve ticarethanelerde istihdam olunan amele gayet mühim bir sunuf teşkil eder ve adedi ise birkaç milyona baliğ olur, amele tahammülfersa ve pek ağır şerait dairesinde çalıştırılır vasati olarak günde on iki on dört saat çalışmağa mahkumdur, hatta bir sınıf amele vardır ki –mesela fırınlarda ve büyük mağazalarda istihdam edilen amele– on sekiz saate kadar çalıştırılır, henüz sin-i buluğa vasıl olmayan hatta yedi yaşında bulunan erkek ve kız çocukları mektebe devam ettirileceği yerde fab-

rikalarda istihdam edilmekte olduğu herkesçe malumdur, amele hıfzıssıhhaya büsbütün mugayir ve gayet fena şerait dairesinde istihdam edilmektedir. Amelenin çalıştığı müesseseler ile fabrikalar hıfzıssıhha nokta-i nazarından bir gûna teftiş ve nezarete tâbi değildir, amelenin almakta olduğu yevmiyeler de hatır ve hayale gelmez derecede dûndur, yevmiye bir buçuk veya iki kuruş alan amele nadir değildir, Meclis-i Mebusan, memâlik-i sairede olduğu gibi bizde dahi say u amelin himaye ve siyanetine çalışmalıdır, çünkü bu, milletin istikbaline ait bir mesele-i mühimmedir, ümit ederiz ki heyet-i muhtereme bâlâdaki maruzatımızı nazar-ı dikkate alarak işbu lâyiha-i kanuniyyeyi mizan-ı tetkikten geçirerek kabule şayan buyuracaktır.

Fi 31 Kânûn-ı sânî sene 326.

Erzurum Mebusu Varteks, Selanik Mebusu Dimitri Vlahof, Erzurum Mebusu Pastırmacıyan, Van Mebusu Vahan Papasyan, Kozan Mebusu Haumparsum Boyacıyan.

Meclis-i Mebusan-ı Osmani Riyasetine

Erzurum Mebusu Varteks Efendi ve rüfekası taraflarından muta ve bil havale encümence mütalaa olunun 31 Kânûn-ı evvel sene 326 tarihli takrirde merbut on dokuz maddeyi havi kanun lâyihası hakkında tetkikat-ı lâzıme icra olundukda bilumum amelenin mesaî ve iştigalâtını mübeyyin saat ile kavâid-i sıhhıyyeye riayet ve itina ettirilmelerin esbâbını temin etmek ve bâhusus efrâd-ı ailesinin maişet ve refahına muaddel ücretlerden kat'iyyen tenzilat icra edilmemekle beraber ameleyi istihdam eden zevatın hukukunu muhafaza etmek dahi ehem ve elzem olduğunu tekliften ibaret olmasına ve bu bâbda Sivas Mebusu Ömer Şevki Bey Efendi tarafından akdemce verilip encümence badelkabul hey'et-i umumiyyeye takdim olunan lâyiha Nafia Encümeni'ne havale olunan yirmi yedi maddeyi havi lâyiha-i kanuniyye mezkûr encümence derdest tadil olmağla işbu lâyihanın dahi maal müzakere edilmek üzere mezkûr Nafia Encümeni'ne havale edilmesi bittensib hey'et-i umumiyyeye tevdi'ine karar verildi.

22 Mart sene 327.

Lâyiha Encümeni Reisi namına

Burdur Mebusu

Ömer Lutfi

***

Amelenin İstihdamına Dair Kanun Lâyihası

Madde 1- Suret-i daime ve muvakkatede amele istihdam eden gerek hükûmete ve gerek efrâd ve şirkete aid bulunan bilcümle müessesât-ı sınaiyye ve ticariye veya muamelât-ı muhtelifeye dair olan müessesât işbu kanuna tabidirler.

Madde 2- Müessesât-ı mezkûrede on dört yaşından dûn ve yetmiş yaşından efzun bulunan kesanın istihdamı kat'iyyen memnu'dur. Kezalik hamile kadınların vaz-ı hamlden bir ay evvel ve vaz-ı hamlden bir buçuk ay mürur etmedikçe istihdamı caiz değildir.

Madde 3- Mesaî saatleri bervech-i âti tayin olunmuştur.

1. Zükur ameleden on yedi yaşından efzun bulunan amelelerin mesaî saatleri on saatten ziyade olmayacaktır.

2. Kadınlarla on dörtten on yedi yaşına kadar olan çocukların mesaî saatleri yevmiye sekiz saati tecavüz etmeyecektir.

3. Muzır-ı sıhhat addedilmiş olan tütün, maden ve saire gibi meşâgilde amelenin mesaî saatleri bâlâda tayin olunan saatten iki saat dûn olacaktır.

4. Bâlâda yevmiye tayin olunun mesaî saatlerinden iki saat taam ve istirahata tahsis edilecektir.

Madde 4- Haftada bir gün yani yirmi dört saat bila fasıla tatil olacaktır.

Madde 5- Muayyen mesaî zaman haricinde fevkalade hizmet talep edilemeyecektir.

Madde 6- Hastalık zuhurunda alelumum amelenin bir buçuk aya kadar yevmiye ahzına hakkı olacaktır. Kezalik hamile kadınlar dahi vaz-ı hamlden bir ay evvel ve bir ay sonraki yevmiyelerini ahz edeceklerdir. Amelenin emr-i tedavisi mesârifi müessesât sahiplerine aid olacaktır.

Madde 7- Kadınların ahvâl-i bedeniyyelerine muzır görülen işlerde istihdam edilmeyecektir.

Madde 8- Lakal beş yüz amele istihdam eden veyahut bu miktardan dûn amelesi olub da birkaç müessesât amelelerinin mecmu'u beş yüze baliğ olursa ol müesseselerin hususi bir tabibi ve yüz amelede iki yatak hesabıyla hastaneleri bulunacaktır ve tedavileri ise meccanen olacaktır.

Madde 9- Fabrika ve imalathane ve müesseseler kavaid ve şerait-i hıfzıssıhhaya muvafik olacaktır.

Madde 10- Müddet tayin edilmeksizin müstahdem bulunan amelenin bir sui'hali tebeyyün etmedikçe işinden çıkarılmayacaktır.

Madde 11- Altı aydan ziyade müstahdem bulunan amelenin bir sui'hali tebeyyün etmedikçe bila tazminat işinden çıkarılmayacaktır ve

miktar-ı tazminat ise amelenin çalışmış olduğu beher sene için birer aylık yevmiyelerinin tutarı olan meblağdan ibaret olacaktır.

Madde 12- Müessese sahibi istihdam esnasında makineden vesair vukuattan dolayı sakatlanmış olan veya ifa-i hizmet kabiliyetinden mahrum kalan ameleye gördüğü mazarrat nispetinde ve fakat on senelik yevmiye miktarından efzun olmamak üzre tazminat ita'sına mecburdur.

Madde 13- Ameleler ahkam-ı kanuniyye dairesinde hukuk ve menafilerinin vikaye ve muhafazası maksadıyle ittihat ve cemiyetler teşkil edebilirler.

Madde 14- Amele ücretine bir had-ı asgarî tayini lâzımdır. Bu ise mahall ve mevki'ine göre bir komisyon-ı mahsus vasıtasıyla tayin olunacaktır.

Madde 15- İşbu kanunu bihakkın tatbik edebilmek için vilayât-ı Osmaniye müteaddid ve muhtelif mıntıkalara taksim ve her mıntıka için bir müfettiş tayin edilecektir.

Madde 16- Müfettişler kendi mıntıkalarında işbu kanunun hilafına hareket edenleri derhal hükûmete bildirecektir ve bunlara hilaf-ı kanun hareket edenler hakkındaki madde-i kanuniyye tatbik edilecektir.

Madde 17- Müessese sahibi ile amelenin yekdiğerine olan revabıt ve münasebât-ı mütekâbilenin hüsn-i suretle muhafazası için gerek müessese sahibi ve gerek amele tarafından müntehab lakal ikişer kişiden mürekkeb fahri olarak heyet-i sulhiye teşkil olunacak ve işbu heyetlerin içtima'ı esnasında hariçten diğer bir zatı bilittifak kendilerine reis intihab ederler.

Madde 18- Tatil-i eşgâle tasaddiden üç gün evvel metaliblerini sulh heyetine beyana mecbur olub tarafeyn meyanında itilaf mümkün olmadığı takdirde serbest-i harekete muhtardırlar.

Madde 19- İşbu kanunun icrasına Nafia Nezareti memurdur.

Erzurum Mebusu Pastırmacıyan, Selanik Mebusu Dimitri Vlahof, Kozan Mebusu Haumparsum Boyacıyan, Van Mebusu Vahan Papasyan, Erzurum Mebusu Varteks.

***

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın İş Kanunu'nun Âciliyeti Konusunda Görüşü

Amele ile sermayedârân beynindeki münasebâtın tayini için bir kanun yapılması lüzumuna dair teklif olunmuş bir takrir encümence de tetkik edilmiş. Tesadüfen gördüm ki müzakere olunuyor. Elbette

birçok kanunlar lâzımdır ve sırasıyla her şey yapılmalıdır; fakat amele ile sermayedârânın münasebâtını tayin için bir kanun-ı mahsus yapılmasının âcil bir iş olduğunu hakikaten zannetmiyordum ve böyle bir lüzumu görerek, itiraf ederim ki, mütehayyir kaldım. Yoksa eğer böyle âciliyetine dair bir fikrimiz olsaydı, bunu programımıza yazardık ve bir kanun lâyihasını Meclisinize derhal takdim ederdik.

Müsaade buyurursanız bir şey arz edeyim. Ferid Bey biraderimizin dediği gibi, esasen böyle bir kanunun vücûbu bir sosyalist programının icabâtındandır; fakat sosyalist programı denince hepsini makduh addetmemeli. Sosyalistlik halkî bir lüzum üzerine meydana çıkmış; fakat ifrat edilmiştir. Avrupa'da, malum-ı âliniz, menfaat-ı maddiyye mülâhazası, ahvâl-i ruhiyyede pek ziyade mühim bir mevki'i haizdir. Memleketimizin, hissiyyat-ı diniyye ve ezcümle hissiyyat-ı İslâmiyye tesiri ile ailece bir usul-i maişeti vardır. Pederâne bir usul-i maişet vardır. İşsiz fukaraya karşı daha merhametli bulunuruz. Bizde, daha sermayedâr diye tefrik olunacak mühim kısımlar yok. İnşallah hâsıl olur. Olduğu vakitte de insaf ve merhameti elden bırakmayacaklarına eminim; fakat Avrupa'da hakikaten bir sermayedârân sınıfı var. Hakikaten ahvâl-i ruhiyyelerinde menâfi-i maddiyyelerinin husule getirdiği tesir pek büyük ve hakikaten sermayedârân arasındaki rekabette amelenin azîm bir tesiri var. Aynı sanatı icra eden birçok fabrikacılar var. Bunlar pek ufak bir fark ile birbirlerine rekabet ediyorlar. Onun için sermayedârâna kalsa amelenin ihtiyacâtını çok iyi düşünmeyeceklerini bildiklerinden sosyalist ve hattâ sosyalist olmayan hayırhâhân-ı insaniyyet ile bu lüzumu görmüşler ve böyle kavânin yapmışlardır.

Memleketimizde ise ne büyük sanayi vardır, ne de madenlerimiz henüz tamamiyle işletilmektedir ve madenler hakkındaki nizamâtımız ameleyi himaye edecek bir surettedir. Yani yerli ahaliden başkası çalıştırılamaz. Binaenaleyh yerli ameleyi ziyade tazyik edip de maden sahibi hariçten amele getiririm, ister çalışın, ister çalışmayın diyemez. Hülâsa, kavâninimiz öyle ameleyi ezmiş bir şekilde değildir. Alelâde amelenin ahvâli ise herkesçe malum. Hani öyle sermayedârân tarafından ezilmiş, mahvedilmiş ameleler nerede? Böyle bir hâl yok. Bendeniz hakikaten böyle bir kanunun bu devre-i içtimaiyyede yetiştirilmek üzere aceleden yapılıp da mevcut olmayan bir meselenin ihdası taraftarı değilim.[294]

YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE ÇUKUROVA'DA EMEK VE SERMAYE[295]

Adana'nın ve hariçten ameleye ihtiyacı olan diğer pamuk mıntıkalarımızın her sene bu amele derdiyle uğraştığı ve bu yüzden müstahsil zürra'ın pek sıkıntı çektikleri malumdur. Bazı zamanlar olur ki zürra amele buhranı sebebiyle yüksek ücret tediyesine mecbur olmakta ve mesârif-i istihsaliyyeyi yükseltmekte, binaenaleyh istifadesini azaltmakta ve bu sebeple hasılat masrafı korumamaktadır. Adana Vilayeti Meclis-i Umumîsi'nce vaktiyle kabul edilen bir amele talimatnamesi mevcut ise de bunun her nasılsa tatbik edilmediği anlaşılmıştır. Bilhassa pamuk mıntıkalarımızın amele ihtiyacı karşısında miktar-ı kâfi amelenin hemen temin ve tedariki için her halde Ticaret Vekalet-i Celilesi Mesaî Müdüriyet-i Umumiyyesince şuabâtiyle beraber bir amele bürosunun acilen teşkiline lüzum görülmüştür. Böyle bir büro ziraat amelesi meselesini ileride kâmilen kavramak üzere şimdilik pamuk mıntıkalarımıza büyük hizmetler ifa etmeğe namzet gibi görülmüştür.

İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1925, s. 109-110.

Adana ve Çukurova yöresi 19. yüzyıl küreselleşmesinin etkin bir biçimde etkilediği Osmanlı topraklarıydı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu topraklarda pamuk giderek ağırlığını koymuş, bir ihraç ürünü olarak yöreyi neredeyse tek ürüne, monokültüre mahkum etmişti. Bir başka açıdan bakıldığında Çukurova, sermaye birikimi bağlamında da Osmanlı'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirgin bir nitelik taşıyordu.

Pamuk üretimi özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesi hızlı bir biçimde artmıştı. Bu toprağın elverişli oluşu ve köylünün görece kolay kredi olanaklarına sahip olmasıyla yakından bağlantılıydı. 200 kiloluk balyalar birim alındığında 1903, 1908 ve 1913 yıllarında sırasıyla 40.000, 75.000 ve 105.000 balya pamuk üretimi gerçekleştirilmişti. Savaş arifesi, savaş yıllarında çekirge istilası ve doğal afetler yanı sıra işgücü açığı nedeniyle yörede pamuk üretimi büyük ölçüde sarsıldı. Balya miktarı 1916'da 35.000'e düştü. 1917 ve 1918 yıllarında pamuk hasadı daha da düşüktü. Nitekim 1918'de ürün 20.000 balya ile sınırlı kaldı.

Çukurova'da üretilen pamuğun yüzde 95'i, yörede "yerli" olarak tanımlanıyordu. Bu tür, Anadolu'ya uyumlu kılınmış bir pamuk türüydü. Geriye kalan yüzde 5 ise Amerika'dan ithal edilmiş tohumlarla üretiliyordu. Ana yurdu Suriye ve Arabistan'ın kuzey yöreleri olduğu söylenen "yerli" pamuk türü yıllar boyu bu yörede ekimi sonucu yöre iklim koşullarına uygun bir türe dönüşmüştü. Yağmur mevsiminden önce, zamanında olgunlaşıyordu. Kısa lifli bu tür pamuk Avrupa pazarlarında 17. yüzyıla kadar hakimdi. İngilizce adıyla "levant cotton" diye bilinen bu pamuk türü Avrupa'da Makedonya'da, güney İspanya'da, yine güney İtalya'da bir zamanlar ekilmişti. Amerika'ya göç edenler bu türü yeni dünyaya da götürmüşler, ancak bu topraklarda Meksika kökenli uzun lifli pamuk "yerli"yi zamanla yerinden etmişti.

Çukurova'da da zamanla Amerika'dan ve Mısır'dan getirilen tohumlar denenmişti. Ancak, "yerli"ye oranla bu tür pamukların üretimi daha maliyetliydi. Yörede hakim konumda olan ünlü pamuk şirketi Deutsch-Levantinische Baumwollgesellschaft bir yandan "yerli"ye odaklanmış, öte yandan Amerika'dan, Orta Asya Rusyası'ndan ve Mısır'dan getirdiği birçok tohum türünü denemişti. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte bu tür ıslah deneyimlerine son verilmek zorunda kalındı. Bir süre Mısır kökenli "caravonica" diye bilinen tür üzerinde

durulmuş, bu amaçla Mısır'dan pamuk uzmanı getirilmişti. Bu Mısır türü özellikle sulamanın gerçekleştirilebildiği yörelerde çok iyi sonuç vermiş, Çukorova'nın iklim koşulları nedeniyle zamanında olgunlaşmamıştı. Bu da pamuk mahsulünün böceklenmesine yol açmıştı.

Bir süre Amerika ve Orta Asya'da denenen Amerikan türleriyle denemelerde bulunulmuş ve hatta başarı gösterilmiş, ancak bu kez başka engellerle karşılaşılmıştı. Özellikle pamuk toplayacak nitelikli emeğin olmaması ve zamanında toplanamaması ürünün tarlada kirlenmesine neden olmuştu.

Çukurova ve Yabancı Sermaye

Deutsch-Levantinische Baumwollgesellschaft'ın açmış olduğu "numune çiftliği" büyük ölçüde "yerli" türleri üzerine çalışmış, ancak gösterilen çaba ya da maliyetler elde edilen ürünün değer artışını aşmıştı. Yörede yeterince etkin, akılcı bir tarım politikası uygulanamıyordu. Bu gerçek özellikle Deutsch-Levantinische Baumwollgesellschaft'ın karşılaştırmalı verim tablolarında bariz bir biçimde görülüyordu. Çukurova'da hektar başına 84 kilogram pamuk elde edilirken, bu miktar Orta Asya Rusyası'nda 170 kilogram, Amerika'da 183 kilogram, Mısır'da ise 340 kilogramdı. Şirket'in gayretleri sonucu Çukurova'da verim 1912'de hektar başına 106 kiloya kadar çekilebilmişti. Bunun ötesinde diğerlerine oranla Çukurova pamuğu çok daha kısa lifliydi. Dünya pazarlarında önceliği yoktu.

Anadolu'nun içerlek yörelerine oranla Çukurova yöresinde ekim görece ileriydi. Ama yörede sekiz on yıl art arda aynı ürünün ekildiği oluyordu. Nadas sürekli erteleniyordu. Bu topraklarda, Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi pamuk yaz ürünüydü. Toprak bu yörede etkin bir biçimde kullanıyordu. İlk yıl tahıl, ikinci yıl pamuk ya da susam ve pamuk veya sadece susam ekiliyordu. Üçüncü yıl ise toprak nadasa bırakılıyordu. Nadas mevsimi genellikle uzun tutuluyordu. Bunun nedeni yörede geniş ölçekte ekilebilir toprağın bulunmasıydı. Üreticinin en büyük sorunu emekti. Zira pamuk emek yoğun bir tarımsal üründü. Emek kıtlığı sonucu uzun nadas dönemleri, toprağın gereksiz yere otlarla bürünmesine neden oluyordu. Bu da ekim mevsiminde maliyetleri yükseltiliyordu. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ertesi, iş gücü noksanı nedeniyle Çukurova yöresini ot bürümüştü.

Adana yöresinde pamuk yanı sıra buğday, arpa, yulaf da ekilirdi. Mısır ve darı daha az önemde tarım ürünleriydi. Ekim-Kasım aylarında pamuk ekilirdi. Ertesi Haziran ya da Temmuz'da hasat edilirdi. İzleyen Mart ve Nisan aylarında münavebede pamuğa sıra gelirdi. Pamuk

kimi kez susamla birlikte ekilirdi. Mahsul Ekim'de toplanırdı. Birlikte ekildiğinde susam, bir ay önce olgunlaşırdı. Bu iki ürünün birlikte ekimi tabii elverişli bir yöntem değildi. Ancak köylü için bu bir güvenceydi. Ürünlerden biri hava koşulları ya da benzer nedenlerle sonuç vermezse, diğeri köylünün geçimini sağlardı. Susam çok üretkense de, toprağı çok yorardı. Hasadı sırasında da pamuk ürününe zarar verilirdi. Ancak zamanla, pamuğa oranla susam daha az birlikte ekilmeye başlandı. Pamukla birlikte karpuz da ekilirdi. Ancak çok su içeren meyveler pamuğu gereksinimi olan sudan mahrum bırakırdı. Bu da pamuk verimini düşürürdü.

Çukurova yöresinde toprak gübre görmezdi. Keza toprak derin sürülmezdi. Ancak Birinci Dünya Savaşı öncesi, bu alanda da önemli gelişmeler oldu. Çağdaş yöntemler yöreye girdi. Verimi artırıcı yöntemler büyük toprak sahiplerince benimsendi. 20. yüzyılla birlikte yörede mekanize tarım başlamıştı. Buharla işleyen birçok tarım aracı Batı Anadolu yanı sıra bu yörelerde gözlemlendi. Özellikle pulluk çekimine yarayan lokomobiller ekim sırasında emek açığını gidermeye yönelik araçlardı.

Ancak yörede tarım için kullanılan teknik donanım sınırlıydı. Lokomobiller ancak varlıklı büyük çiftliklerin harcıydı. Toprak çoğu kez geleneksel karasabanla sürülüyordu. Bu geleneksel sürüm aracıyla toprak yeterince çevrilemiyor ya da havalandırılamıyordu. Her ne kadar kimi çiftliklerde Avrupa'dan getirtilmiş pulluklar bulunuyorsa da bunlar çoğu kez bir kenara atılmış şekilde duruyordu. Köylü babadan kalma yöntemlerle toprağı sürmeyi yeğliyordu. Bu demir yığınları onlara yabancı geliyordu. Özellikle kırılan, dökülen araçları tamir edecek işgücü yörede yoktu. Köylüyü bu alanda özendirmek için Osmanlı, Meşrutiyet yıllarında Adana'da bir numune çiftliği kurmuştu.

Kıt Üretim Faktörü: Sermaye

Yörede emek yanı sıra kıt olan diğer bir üretim faktörü sermaye idi. Birçok toprak sermayesizlik nedeniyle ekilemiyordu. Ortakçılık da yeterince cazip gelmiyordu. Ne de olsa ortakçıya tohum ve çekim hayvanı tedarik etmek gerekiyordu. Ortakçı genellikle, sürümü, ekimi ve hasadı gerçekleştiriyor, aşar vergisi çıktıktan sonra, elde kalan ürün toprak sahibiyle paylaşılıyordu.

Sermayenin yetersizliğinin temelinde güçlü kredi kurumlarının olmayışı yatıyordu. Özellikle tarımsal kesime kredi vermek, risk faktörünün yüksek oluşu nedeniyle, kredi kurumlarının işine gelmiyordu. Adana'da Ziraat Bankası'nın bir şubesi vardı. Ancak, adı ziraat olma-

sına karşın, bu bankanın çoğu kez sermayesi devletin ihtiyacını karşılıyordu. Köylüye pek bir şey kalmıyordu.

Bu koşullar altında köylü, tefeciye muhtaç oluyordu. Yüksek faiz oranları zamanla borç karşılığı gösterilmiş toprağın köylünün elinden çıkmasına neden oluyordu. Toprağın ekiminin aksamasının temel nedenlerinden biri bu yüksek tefeci faiziydi. Köylü, toprağı ekebilmek, tohumluk, alet edevat, çekim hayvanı alabilmek için, % 15 ile 30 arası bir faizle borçlanmak zorunda kalıyordu. Kimi kez bu faiz oranları daha da yükselebiliyordu.

Yörede pamuk tohumunun ve liflerinin giderek nitelik kaybetmesi kredi sistemindeki bu olumsuzluklarla yakından ilgiliydi. Köylü çoğu kez tohumluğunu tefeciden alıyor; tefeci aynı zamanda çırçır olanaklarına da sahip kişi oluyordu. Bu nedenle değişik tarlalardan aldığı pamuk çekirdeklerini temizlemeden köylüye devrediyordu. Bu da verimi düşüren bir başka nedendi.

Yörede her şeyden önce tefeciliğin önlenmesi gerekiyordu. Lif kalitesi yükseltilmeli, tüm üretimi örgütleyecek etkin bir program uygulanmalıydı. Keza Ziraat Bankası da daha etkin bir konuma sokulmalıydı. Savaş öncesi Banka'nın borç verdiği en yüksek meblağ 150 Osmanlı Lirasıydı. Bundan % 6 faiz alıyordu. Ve borç bir ila on yıl arasında geri ödemeliydi.

Çukurova yöresinde toprak dağılımı diğer bir sorundu. Bin ila beş bin dönüm arasında toprağa sahip olanlar vardı. Bu toprakların ancak bir kısmı ekiliyordu. Bu geniş topraklar dışında, 200 ila 500, 600 dönüme sahip olanlar yanı sıra çoğunluk on dönüm toprakla yetiniyordu. Toplamda, Çukurova'nın üçte biri büyük toprak sahiplerinin elindeydi. 100 dönümün üzerinde toprağı olanların kendi alet edevatları vardı. 50 ve daha az dönüm toprak sahipleri gerekli donanımı kiralıyorlardı. Anatolische Industrie und Handelgesellschaft bu tür tarım araç gereçlerini köylüye kiralayan ana şirketti.

Toprak Mülkiyeti ve Yabancı Sermaye

Avrupa sermayesi toprak mülkiyetine ender yatırım yapıyordu. Çoğu kez tüccar konumundaydı. Deutsche-Leventinische Baumwollgesellschaft kısa dönem için toprak kiralıyor ve kendi ileri teknikli donanımlarıyla buraları ekime açıyordu. Bu yöntem tarımsal gelişme açısından yöre için örnek oluyordu. Ancak bu tür doğrudan üretimde bulunmak Avrupa sermayesi için ender bir uğraştı. Avrupalı tüccar genellikle üreticiye borç veriyor ve ürününü satın alıyordu. Üretim büyük ölçüde yerel çiftçilerce yerine getiriliyordu. Deutsche-Leven-

tinische Baumwollgesellschaft, yörenin Rum ve Ermeni tüccarlarıyla ürün alımında bulunuyor, Deutsche Orientbank ise yöreye sermaye sağlıyordu.

Zaman zaman yörede verim artışını sağlayan gelişmeler de gözlemlenmiyor değildi. El çırçırları yerine mekanik çırçırların kullanımı, bu arada köylüye daha uzun vadeli kredi olanakları tanınması, 20. yüzyılda yörede verim artışına neden olmuştu.

Yörede ekilen pamuğun % 95'ini oluşturan "yerli" pamuk dünya piyasalarında revaç görmeyen bir türdü. Kısa ve orantısız boyutlarda lifleriyle daha çok dolgu malzemesi ve paketlemelerde kullanılıyordu. Ancak bu tür pamuğun yöre için önemli bir üstünlüğü vardı. Anadolu ve Suriye iklimine son derece uygun bir türdü. Pamuk kozası ile birlikte toplanabiliyor ve kış aylarında evlerde ayıklama işlemi görülebiliyordu. Oysa Amerikan ya da Mısır pamuğu için bu olanaksızdı. Tarlada pamuğun doğrudan toplanması gerekiyordu. Nitelikli pamuk ürünleri genellikle üç kez toplama işlemi gerektiriyordu. Bu nedenle hasat mevsimi geniş bir iş gücüne ihtiyaç duyuluyordu. "Yerli"de bu süreç daha basitti. Ama yine de "yerli" yıldan yıla gözden düşüyordu.

Birinci Dünya Savaşı öncesi, yörenin emek ihtiyacı kısmen yörenin değişik cemaatlerince karşılanıyordu. Bunlar arasında en önde gelen kesim Ermenilerdi. Tabi yöredeki, Çerkez, Kürt, Türkmen, Arap ve Nogay kökenli insanlar işgücü sağlıyordu. Birçok muhacir yine emek piyasasında boy gösteriyordu. Diğer coğrafyalardan gelen Nusayri, Suriyeli fellahlar da emek açığını kapatan unsurlardı.

Pamuk hasat mevsimi yeterince koza açılınca, sonbaharda başlıyordu. Amerikan türlerinin hasadı daha erkendi ve kısa sürede gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Bu nedenle çoğu kez görece yüksek ücret ödeniyordu. Toplama işinde kadınlar ve çocuklar önde geliyordu. Eylül sonundan itibaren, yoksul halk, aile efradıyla tarlaları dolduruyordu. Ödemeler genellikle aynî olarak yapılıyordu.

Ürün yerel tüccar, kozacıya getiriliyordu. Pamuğun ilk temizleme ameliyesi burada yapılıyordu. Bunun için elle döndürülen bir tambur kullanıyordu. Pamuk kozaları, her türlü toz topraktan, yapraktan arındırılıyordu. Adana yöresinde, 200 dolayında bu tür temizleme tamburu vardı. Kabaca temizlenen ürün bu kez hanelere sevk ediliyordu. Burada elle pamuk kozalardan arındırılıyordu. Yöre halkı büyük ölçüde bu işlemden geçiniyordu. Mevsimin başlangıcında çeki başına 7 kuruş alıyorlardı. Sona doğru bu 4 kuruşa düşüyordu.

Bundan sonraki ameliye çırçır makinelerinindi. Birinci Dünya Savaşı öncesi, Çukurova'da 800 dolayında çırçır atölyesi vardı. Bu işlemden

geçen pamuk büyük balyalar haline dönüştürülüyordu. Pamuk ürününün sahibi tüccar çırçır atölyesinden kendisine ait olan miktarı gösteren bir bono alıyordu. Bu bono ile tüccar ihracatçı ile masaya oturuyor, örnek üzerine satış işlevi gerçekleşiyor ve bono ihracatçı tüccara devrediliyordu. O da malı çırçır atölyesinden çekerek presletiyordu. Çoğu ihracatçı tüccarın elle çalışan kendi hidrolik presleri vardı.

Deutsche-Levantinische Baumwollgesellschaft'ın kardeş firması Anatolische Industrie-und Handelsgesellshaft kendi çırçır fabrikasının yanı başında bir buharlı pres inşa etmişti. Bu sayede 250 ila 270 kilogram ağırlığında balyalar presleyebiliyordu. Şirketin ayrıca pamuğu kozadan ayıran makineleri vardı. Bu makineler özellikle "yerli" ürün için çok kullanışlıydı. Amerikan türü ürünlerde ise pamuk zaten tarlada kozasından ayrılıyordu ve çok daha emek yoğun bir uğraştı.

İkinci Meşrutiyet ve Çukurova

Meşrutiyet yıllarında yörede pamuk üretiminin verimini artırmak için epey çaba sarf edildi. O günlerde yapılan tahminlere göre, çağdaş üretim yöntemleriyle, ayıklanmış tohum kullanarak, buharlı lokomobillerle 30 santimetre kadar toprağı daha derin sürerek verim hektar başına 200 kilograma kadar çekilebilecekti. Nitekim savaş arifesi 125 kilograma kadar ulaşılmıştı. Birinci Dünya Savaş'ına kadar 30.000 dönüm çağdaş denebilecek tarım girdileri kullanılabilmişti. Yapılan he-

saplara göre 200 kilogramlık 100.000 balya pamuk elde edilebilmesi için 100.000 hektar toprak yeterli olacaktı. Bu miktar Adana vilayetinin ekilebilir topraklarının yüzde 15'ini oluşturuyordu. Tüm vilayetin ekilebilir toprağı 1.5 milyon hektardı.

Yörenin diğer bir sorunu sulama idi.[296] Birinci Dünya Savaşı'na kadar yapay bir sulamadan söz etmek olanaksızdı. Tanrı'nın rahmeti yağmur, su ihtiyacını gideriyordu. Meşrutiyet yıllarında sulama projeleri gündeme gelmişti. Tarsus, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin debilerinden yararlanarak 250 hatta 300 bin hektar arazinin sulanabileceği düşünülüyordu. Nitekim bu amaçla savaş öncesi Philipp Holzmann and Co. Şirketi Osmanlı yönetimine bir proje sunmuştu.

Osmanlı'da dokuma uzun yıllar zanaat olarak kalmıştı. Ancak Birinci Dünya Savaşı öncesi Adana yöresinde bir dokuma sanayii de oluşmaya başlamıştı. Adana'da iki, Tarsus'ta iki iplik fabrikası vardı. Adana fabrikalarının sırasıyla 10.000 iplik eğirme makinesi ve 200 tezgah ve 6.500 iplik eğirme makinesi ve 50 tezgahı vardı. Keza Tarsus'taki iplik fabrikalarının sırasıyla 5.700 ve 15.000 iplik eğirme makinesi vardı. Tarsus'taki fabrikaların birinde ayrıca 600 dokuma tezgahı bulunuyordu. Son olarak pamuk çekirdeğinden yörede yağ elde ediliyordu. Vilayette birçok yağ presi vardı. Ayrıca fabrika düzeyinde iki işletme bulunuyordu.

Ancak, son kertede, sermaye yanı sıra emek, pamuk üretimi için kilit işlev görüyordu.[297] 20. yüzyıl Çukurovası'nda ana sorun yöresel işgücü açığıydı. Çukurova'nın nüfusu yörenin 24 bin dönümü bulan ekilebilir topraklarını işlemeye yetersizdi. Bu nedenle mevsimlik işçi yöre için kaçınılmazdı. Birinci Dünya Savaşı öncesi "muvakkat amele"nin miktarı 60-80.000 dolayındaydı. Bu işgücü açığı büyük ölçüde Şark vilayetlerinden, Van, Erzurum, Diyarbakır, Musul, Antep, Maraş, Sivas, Niğde ve havalisinden, Kayseri, Konya cihetlerinden, Antakya ve Lazkiye'den geliyordu. Bu yörelerin dağlarıyla Fırat havalisinden gelen Kürtler, az bir kısmı İskenderun ile Antakya arasındaki dağlık mıntıkada yaşayan Ensariye ahalisi ve Çukurova'nın kuzeyinde Adana vilayetinin dağ mıntıkası ahalisi pamuk hasadında etkin konumdaydı. Bunlar pamuk yanı sıra tahıl hasadı için orak ameliyesinde, harman için kızakçılıkta, batözlerde, pamuk çapasında ve pamuk mahsulünü tarlalardan pamuk veya koza olarak devşirmede istihdam ediliyorlardı. 20. yüzyılın başlarından itibaren ülkeye giren orak makinesinin çiftçi tarafından kullanılmaya başlanması orak amelesini kısmen gereksiz kılmıştı. Fakat buna karşılık pamuğun giderek yaygınlaşması çapa amelesine talebi yükseltmişti. Adana için önem arz eden "amele meselesi"

pamuk çapası için gerekli işgücüydü. Dağ yöreleriyle ova mahsulünün farklı dönemlerde olgunlaşması işgücünün her iki yörede de istihdamını mümkün kılıyordu. Ama yine de Adana'da emek kıt bir üretim faktörüydü.

Cumhuriyet ve Çukurova'da Emek

Cumhuriyet'le birlikte artık Osmanlı'nın geniş Suriye vilayetinden "fellah" gelmez olmuştu. Ulusal sınırlar mevsimlik işçi göçünü önlüyordu. Oysa Çukurova ülke ekonomisi için kilit işlev görecek bir coğrafyaydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Çukurova'ya odaklanmıştı.[298] 1925'te toplanan İkinci Adana Pamuk Kongresi Ziraat Encümeni hazırladığı raporda "amele meselesi"ne de yer ayırmıştı.[299] Raporda, Adana ziraat amelesinin öteden beri Şark vilayetlerinden ve civar yayla mıntıkalarından, Antakya ve Lazkiye'den geldiği, keza İzmir, Aydın, Manisa, Denizli gibi önemli pamuk mıntıkaları için de Konya, Antalya ve diğer yaylalardan mevsimlik işçi sağlandığı, bu amelenin tahıl hasadı, pamuk çapası ve pamuk kozası devşirmesi için kullanıldığı belirtiliyordu. Ekim ile Aralık arası amelenin işi bitiyor, kendi yöresine dönüyordu.

"Amele buhranı" Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde çiftçinin temel sorunlarından biriydi.[300] Savaşlar nedeniyle yitirilen beşeri sermaye tarım kesimini de olumsuz etkilemişti.[301] Ancak "mülksüzlüğün" çok düşük ölçüde yaşanması işgücü açığına neden olan bir başka etmendi. Bu nedenle yöre işgücü açığını farklı coğrafyalardan gidermek zorundaydı. Yörede yaşamını, ekonomik varlığını, tarım alanında işgücünü satarak sürdüren; geçimini yalnız bu tür bir uğraşla sağlayan; tümüyle mülksüz tarım işçiliği sınırlıydı.[302] Yörede tarım işçisi olarak çalışanların çoğunluğunu, ufak da olsa, mülk ve arazi sahibi olanlar oluşturuyordu. Tarımda olduğu gibi kurulmakta olan sanayi alanında da işçi olarak çalışanların önemli bir kısmı mülk ve arazi sahibiydi. Gerek tarımda, gerek sanayide "proleter" kimlikli işçi bulmakta güçlük çekiliyordu. Mesela Cumhuriyet yıllarında Seyhan Millî Mensucat Fabrikası'nda yapılan bir soruşturma sonucunda, fabrikada çalışan işçilerden en az % 50'sinin mülk sahibi ve tarımla ilgili oldukları gözlenmişti. 30'lu yılların Nazilli Basma Fabrikası'nda da durum farklı değildi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Çukurova pamuk işçiliği üzerine bilgilerimiz daha da genişledi. Bu tarihlerde toplanan pamuk kongreleri ve sergileri işçi sorununa da odaklandı. Bu tarihlerde yapılan tasnife göre Adana'da tarım kesimindeki işgücü dörde ayrılıyordu: Yaz ya da kış kalan yanaşma ve tutmalar yaz tutmaları ve kış tutmaları diye iki türdü.

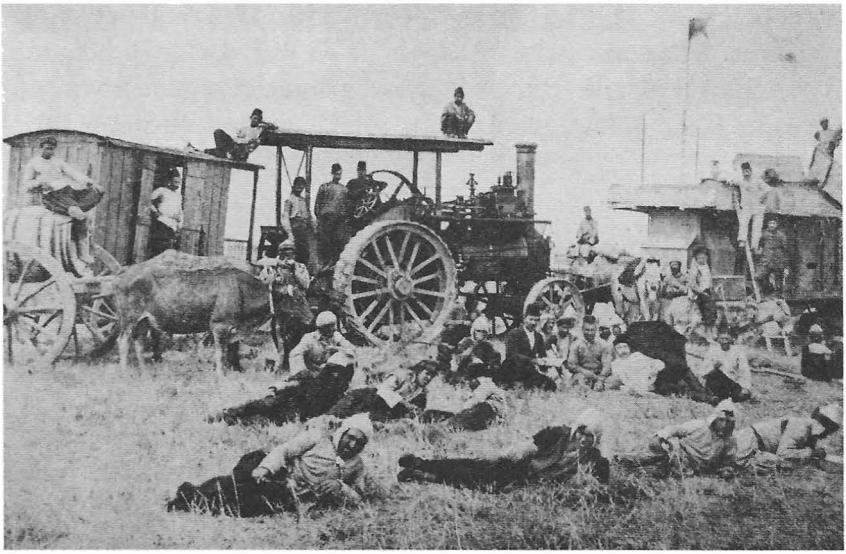
Kış tutmaları Ekim ayından Mayıs'a kadar tutulurdu. Ekim'de genellikle pamuk ekimi son bulmuş ve saban işi bitmiş olurdu. Kış tutmaları normal zamanlarda ortalama 75 lira, bir çift çizme, bir takım elbise ve ikramiye olarak 4 dönüm kadar bir pamuk tarlasını ekilmiş olarak alırlardı. Yeme-içme ve yatmaları, iaşe ve ibateleri çiftliğe aitti. Yaz tutmaları 13 Mayıs başlangıç olmak üzere beş ay süreyle 13 Ekim'e kadar tutulurdu. Bunlar pamuk hasadı ile uğraşırlardı. Yaz tutmaları yaz işlerinin fazlalığı nedeniyle normal yıllarda 85 Lira ücretle bir çift çizme, bir takım elbise alırlardı. Kendilerine ikramiye olarak, kış tutmalarında olduğu gibi bir şey ekilmezdi. Yaz ve kış tutmaları çiftliklerin bütün sürekli işlerini görürlerdi.

İkinci tür amele çapa amelesiydi. Genellikle pamuk çapası ve ikinci derecede de diğer çapa bitkilerinin çapasını yaparlardı. Adana'da iki ay kalırlar, haftada 5,5 gün çalışırlardı. Haftalık ücretleri 150-350 kuruş arasındaydı. İaşeleri çiftlik sahibi tarafından sağlanırdı. Tahıl hasat amelesinin iaşelerinden de çiftçi sorumluydu. O gün addedilen haftada ortalama 7 lira alırlardı. Pamuk hasat amelesinin çoğunluğu Adana dahilinde oturan çiftçilerdi. Bunlara ücret olarak pamuk kozasının % 9'u ve çekirdekli pamuk için de her okkada ortalama 10 kuruş verilirdi. İaşe ve ibateleri kendilerine aitti.

Yevmiyeciler üçüncü tür geçici işçilerdi. Günde ortalama 60 kuruş alıyorlardı. İaşeleri çiftçiye aitti. Aylıkçı diye adlandırılan işçiler ise saman çekmek, arabacılık, bekçilik, tohum ekmek (bidercilik) gibi fazla işleri zamanında yapmak için tutulurlardı. Aylıkları 25 lira dolayındaydı. İaşe ve ibateleri mal sahibi tarafından karşılanırdı. Adana'da ayrıca makine işçileri vardı. Ustalarına 90, yardımcılarına 30 lira ücret verilirdi.

Türkiye tarım tarihinde Çukurova'nın ayrı bir yeri oldu. İzmir ve Batı Anadolu yanı sıra pamuk sayesinde erken dışa açılan ve sermaye birikimine giden yörelerin başında geldi. Çukurova özellikle Amerikan iç savaşı ile birlikte Avrupa'nın pamuk ihtiyacını Mısır'la birlikte karşılayan bölgelerden biri idi. Bu arada yörenin karmaşık bir beşeri sermayesi vardı. Mevsimlik işçinin Anadolu'da en yoğun olduğu bölgeydi. Ayrıca 20. yüzyılın ilk çeyreğinde siyasal gelişmeler nedeniyle yöre nüfus yapısı köklü dönüşümlere uğradı; sürekli gündem oluşturdu.[303]

Çukurova, yöreye yabancı sermaye çekmekte zorlanmadı. Avrupa sermayesi toprak mülkiyetine ender yatırım yapıyordu. Ancak Çukurova farklıydı. Bu coğrafyayla ilgilenen sermaye çoğu kez tüccar konumundaydı. Deutshe-Leventinische Baumwollgesellshaft kısa dönem

için toprak kiralıyor ve kendi ileri teknikli donanımlarıyla buraları ekime açıyordu. Bu açıdan tarımsal gelişme açısından yöre için örnek oluyordu. Ancak bu tür doğrudan üretimde bulunmak Avrupa sermayesi için ender bir uğraştı. Avrupalı tüccar genellikle üreticiye borç veriyor ve ürününü satın alıyordu

Sonuç olarak Çukurova özellikle Amerikan iç savaşı ile birlikte Avrupa'nın pamuk ihtiyacını Mısır'la birlikte karşılayan bölgelerden biri oldu. Mevsimlik işçinin Anadolu'da en yoğun olduğu bölgeydi. Ayrıca 20. yüzyılın ilk çeyreğinde siyasal gelişmeler nedeniyle yöre beşeri yapısı, nüfus dokusu köklü dönüşümlere uğradı. Yörenin karmaşık bir beşeri sermayesi vardı. Birinci Dünya Savaşı öncesi, yörenin emek ihtiyacı kısmen yörenin değişik cemaatlerince karşılanıyordu. Bunlar arasında en önde gelen kesim Ermenilerdi. Tabi yöredeki, Çerkez, Kürt, Türkmen, Arap ve Nogay kökenli insanlar işgücü sağlıyordu. Birçok muhacir yine emek piyasasında boy gösteriyordu. Diğer coğrafyalardan gelen Nusayri, Suriyeli fellahlar da emek açığını kapatan unsurlardı.

Türkiye tarım tarihinde Çukurova'nın ayrı bir yeri oldu. İzmir ve Batı Anadolu yanı sıra pamuk sayesinde erken dışa açılan ve sermaye birikimine giden yörelerin başında geldi. Çukurova özellikle Amerikan iç savaşı ile birlikte Avrupa'nın pamuk ihtiyacını Mısır'la birlikte karşı-

layan bölgelerden biri idi. Bu arada yörenin karmaşık bir beşeri sermayesi vardı. Mevsimlik işçinin Anadolu'da en yoğun olduğu bölgeydi. Ayrıca 20. yüzyılın ilk çeyreğinde siyasal gelişmeler nedeniyle yöre nüfus yapısı köklü dönüşümlere uğradı; sürekli gündem oluşturdu.

BELGELER

Ticaret Vekaleti'ne Göre Yörede Emek ve Sermaye Sorunu

Adana mıntıkasının 341 tarihindeki vaziyet-i umumiyye-i iktisadiyyesi," *Ticaret Vekaleti Mecmuası*, 2. sene, sayı 13, Eylül 341, s. 3-14.

Emek Sorunu

Pamuk tarlalarının çapalanmasında ve kemale ermekte olan arpa ve buğday gibi hububatın hasat işlerinde kullanılmak üzere ameleye şiddetle ihtiyaç hissedilen bu mevsimde bu havaliye etraftan kâfi miktarda amele geldiğinden fazla bir buhran görülmemiştir. Amelenin hukukunu muhafaza ve vikaye etmek üzere ticaret odasından ve belediyeden, ma'ruf çiftçilerden, zabıtadan ayrılan aza ve memurlardan mürekkep bir komisyon amele ücretlerinin tayini ve bunların şikayetlerini istimâ' (dinleme) ile haklarının istihsali gibi işlerle uğraşmış, amelenin ahvâl-i sıhhiyyesi sıtma mücadele heyetlerinin yardımı dolayısıyla bu sene daha iyi bir halde bulunmuştur. Adana'da İstanbul'daki amele cemiyetinin bir şubesi mevcut ise de fazla bir varlık göstermemekte ve ameleye esaslı hizmet ifasına muvaffak olamamaktadır. Arz edilen amele komisyonunun daha müfit bir şekle ifrağı ile amelenin terfih ve sıhhatine hadim olacak bazı esaslar hazırlanmış ve alakadarân nezdinde ciddi teşebbüsâta tevessül edilmiştir.

....

Adana mıntıkasında her şeyden evvel inkişaf-i iktisadiyi temin ve teshil edecek millî itibar müesseselerine şiddetle ihtiyaç vardır. Adana, Ceyhan, Tarsus, Mersin gibi en zengin ve müsaid-i istihsal sahalarında bu lüzum daha bariz bir halde göze çarpmakla beraber Silifke, Osmaniye ve Kozan'da da derece derece kendisini hissettirmektedir.

Müstahsiller, tüccarlar hükümet-i milliyyemizden bu havalide İtibar-ı Millî Bankası'nın şubelerinin tekessürünü ve emsali millî bankaların da peyderpey bir an evvel şube açmaları esbabının teminini ehemmiyetle istirham etmektedirler.

SANAYİ MECMUASI VE EMEK SORUNU[304]

Türk san'atkârları, erbâb-ı mesaîsi, amelesi ileri! Sizin ittihadınız, sizin fırkanızdır ki yarın memleketi kuvvetleştirecek, yükseltecek, yaşatacak, milleti bunca felâketlerden, zulümlerden, sefaletlerden kurtaracaktır. Cesaretle ve doğrulukla daima ileri!

Sanayi, sanayi, sanayi, sanayi
Bu kudretle halk etmiş insanı sâni'
Ki yoktan yaratmak şiâr-ı hüdâdır
Ki insan da vardan yaratmakla mübdi'

Demektir bu kudretle câri beşerde
Ezilmez, bükülmez, yıkılmaz menâbî
Demektir ki varlık sanayi'le kâim
Demektir ki kudret sanayi'le bâri'

Süleymanpaşazade Sâmi
Sanayi, sayı 1, 17 Nisan 1330, ön kapak

İşçi kesiminin oluşumu kuşkusuz sanayileşmeyle yakından bağlantılıydı. İkinci Meşrutiyet'le birlikte sayısız dergi ve gazetede sanayi sorunu ele alınmıştı. 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu bu alanda atılmış önemli bir adımdı. Sanayileşme alanında hatırı sayılır bir kamuoyu oluşturacak ve sanayileşmenin sözcülüğünü, bir anlamda bayraktarlığını yapacak olan yayın organı 1914'ten itibaren Müslüman-Türk girişimcilerin çıkaracakları *Sanayi* başlıklı dergiydi. *Sanayi* dergisi II. Meşrutiyet yıllarında sanayileşme bilincinin gelişim sürecinin bir parçasıydı. O yıllarda 19. yüzyılın liberal iktisat anlayışından uzaklaşılıyor ve "millî iktisat" adı altında korumacı, bir anlamda "ithal ikameci" bir politika benimseniyordu.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında 19. yüzyılın küreselleşme süreci sona ermişti. Savaşa girmiş ülkeler başta olmak üzere tüm dünyada "küresizleşme" doğrultusunda önemli adımlar atılıyordu. Birçok ülke –savaşın da etkisiyle– korumacı politikayı benimsiyor, devletçilik bir anlamda Birinci Dünya Savaşı ile birlikte başlıyordu. Bu süreç savaş sonrasını da kapsadı; 1914-1945 devresi tarihe "küresizleşme evresi" diye geçti. Birinci Dünya Savaşı ertesi savaş öncesi dengelerin kurulamaması ve altın standardının yeniden ihdas edilememesi birçok ülkeyi kendi yağıyla kavrulmaya sevk etmişti. Ülkeler dünya ekonomik dengelerinden koparak "ulusal denge" arayışı içerisine giriyorlardı. Devlet ekonomide yönlendirici oluyor; ekonomiye müdahale ediyor; kimi kez bilfiil dizginleri eline alıyordu. Bu sürecin doruk noktası Türkiye'de 30'lu yıllarda yaşanacaktı.

Böylece Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte "uzun 19. yüzyıl" geride kalıyordu. Burjuvazinin altın çağı sona eriyor, kapitalizm ve demokrasi kan kaybına uğruyordu. Wilson prensipleri bir yandan ulusların kaderlerini kendilerinin çizmelerini önerirken, öte yandan emperyal yayılımcılık son hamlelerini yapıyor, dünyayı bir kez daha paylaşmak için çaba sarf ediyordu. Çözülen imparatorluklar ise yeni "ulus devlet"lerin doğuşuna neden oluyordu. Öte yandan Ortadoğu'da ihdas edilen "manda" rejimleri gibi emperyalizm yeni stratejilere açılıyordu.

Sanayi Mecmuası Birinci Dünya Savaşı arifesi yayım dünyasına girdi. 30 Nisan 1914 günlü ilk sayısının ön kapağında, Sanayi başlığı altında, "Memlekette sanayi'in terakkisine çalışır resimli Türk mecmuasıdır" alt yazısına yer verilmişti. Sekizinci sayıdan itibaren bu cümle "Memle-

kette fen ve sınâat ile Türk işçisinin ilerlemesine ve iyiliğine çalışır aylık risaledir"e, Cumhuriyet öncesi son sayılarında ise "Sanayi-i milliyyenin terakkisine hâdim iktisadî, içtimaî, fennî ve sınaî aylık mecmua"ya dönüşmüştü. Belirleyebildiğimiz kadarıyla, dergi Cumhuriyet öncesi 58 sayı çıkmıştır. Sonuncusu 15 Kânûn-ı evvel 1336/1920 tarihini taşımaktaydı.

Sanayi Mecmuası, yukarıda kaydedilen 1914-1945 Küresizleşme Evresi'ni kapsarcasına 31 yıl yayımlanmışa benzer. Cumhuriyet öncesi 58 sayının ardından Ekim 1934'den itibaren *Fen ve San'at* adı altında, bu kez İzmir'de, bir kez daha yayım hayatına girdi. İzleyen yıllarda birçok sayısı ikinci baskı yaptı. Bu evrede "Sanayi erbabı, İşçi ve Teknisyen Mecmuası" alt başlığıyla çıkıyordu. Dergi, İbrahim Pertev'in gayretlerinin ürünüydü. *Fen ve San'at*'ın son sayısı Ağustos 1935 tarihini taşıyordu.. Bir önceki Temmuz sayısında "Türkiye'de Endüstri Neşriyatı" başlıklı yazısında İbrahim Pertev şu satırlara yer veriyordu.

> Dün *Sanayi*, bugün *Fen ve Sanât*, ve yarın *Endüstri* adıyla sessiz ve müteahammil neşriyatına devam edecek olan bu kültür eseri, teknik ve endüstriye önemli bir nazarla bakan Cumhuriyet ülkesinde ulusa müspet ilim ve yenici güç kaynağı bilgi saçan tek varlığıyla gücü nispetinde ülkü yolunda yürüyecektir.

Nitekim Eylül 1935'te dil devrimi doğrultusunda *Sanayi* adı bu kez *Endüstri*'ye değiştirilerek, yine İzmir'de, 21. yılın birinci sayısı yayımlanacaktı. İbrahim Pertev, Endüstri'yi aynı yıl soyadı olarak da almıştı. İlk sayıda "*Endüstri* yeni adı, yeni dili ve yeni hızıyla Türk işçisine, Türk ustasına, Türk teknisyenine, bilgi, duygu ve güç kaynağı olacaktır" satırlarına yer veriyordu. Görebildiğimiz en son sayı 31. yıla aitti ve Ekim 1945 tarihini taşıyordu.

Sanayi Mecmuası ve "Sanayi Hevesi"

Sanayi Mecmuası ülkede sanayi fikrinin, "sanayi hevesi"nin doğmasına çaba sarf edecek, "Türk'te sanayi bilgi ve gücünü" arttırmaya çalışacak, "Türk'ün sanayi sahasında atacağı millî adımları" teşvik edecekti. Sanayileşmeyi durmaksızın vurgulayacak, Türkiye'de her düzeyde sanayiye gerek olduğunu savunacak, sanayi toplumunu yüceltecek olan dergi sınırlı olanaklarına karşın uzun yıllar yayımlanmayı başaracaktı.

Darülfünûn müderrislerinden İsmail Hakkı Bey, Sanayi Mektebi muallimlerinden Celâl Bey, Tophane Tüfek Fabrikası Şube Memuru ve Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti Reisi Süleyman Efendi, Tersane

Umum Fabrikalar ve İmalathaneler Müdürü Abdurrahman Bey, Dava Vekili ve Osmanlı İttihad Sarraçlık Şirketi İdare Meclisi Reisi ve Müdürü Ali Sacid Bey, Ziraat Nezareti Sanayi Müdür-i Umumîsi Fuad Bey, Tersane Çelik Fabrikası Mühendisi Herr Krank, Sanayi Mektebi Ders Nazırı Mösyö Lukacs, Bahriye yüzbaşılarından Mustafa Lütfü Bey, Sanayi Mektebi muallimlerinden Said Bey ve elektrik mühendisi ve Nafia Nezareti Tramvay Şirketleri Komiseri Nafiz Ziya Bey derginin ilk yıllarında yazı kadrosunda yer alan isimlerdi.[305]

Sanayi Mecmuası ilk sayısında derginin çizgisini belirleyen "Fikrimiz" başlıklı bir yazı "millî iktisad" düşüncesinin sanayi alanında ilk belirtilerini taşıyordu: Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenlerine değiniyor, Batı'daki sanayi devriminin, bu devrim ertesi Avrupa ve Amerika'daki gelişmelerin Doğu'da yanlış algılandığını, tıpkı Batı'da olduğu gibi sanayileşme çabası içerisine girileceğine, Batı'nın sanayi mallarına rağbet edilerek ülkede sanayileşme olanaklarının kısırlaştırıldığını ileri sürüyordu. Son yüzyıl içerisinde, Osmanlı devlet yöneticileri ve seçkinleri Batı sanayi devrimini anlamamış, anlayamamış, sanayinin bir devletin varlığının sürdürülmesi için önkoşul olduğunu görememişlerdi. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'yla idarî, mülkî, askerî bir takım ıslahat hareketlerine başlanmış, ancak, bilim ve tekniğin yayılması, sanayinin kurulması doğrultusunda herhangi bir girişimde bulunulmamıştı. Bir ulus için en acı, en tahripkâr, en helâk edici esaretin iktisadî esaret olduğunu, iktisadın esasının ise sanayiden oluştuğunu vurgulayan yazı, Batı uygarlığı gerçeğinin sanayiden ibaret olduğunu söylemenin abartı olmayacağını kaydediyordu. "Millet-i Osmaniyye" ağır bir "esaret-i iktisadiyye zinciri" altındaydı ve biran önce, yaşamak isterse, uyanmak, kalkmak, çalışmak ve yükselmek zorundaydı. Var olanı korumak bir yana, yok olup gitmekten kurtulmanın tek yolu Batı'daki günün sanayi uygarlığını benimsemekti. 20. yüzyıl bilim ve sanayi yüzyılıydı. Yeryüzünde bilim ve sanayiye önem veren toplumlar bugün en gelişmiş, en müreffeh ülkelerdi. Ulusal varlık, o günkü deyişle "mevcudiyet-i milliyye" ancak sanayiyle sürdürülebilirdi.

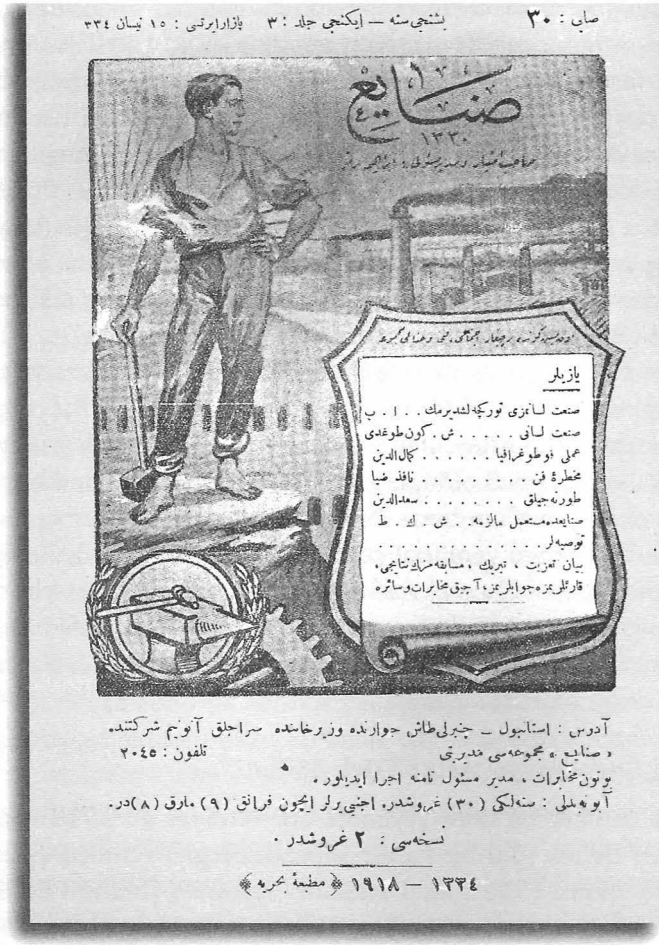
Osmanlı milletinin artık kımıldaması gerekiyordu. Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile birlikte idarî, mülkî, askerî alanlarda bir dizi düzenlemelere gidilmişti; ancak Batı'nın gelişmesiyle orantılandığında bu yapılanlar hiç mesabesindeydi. Midhat Paşa bu konuda duyarlılık göstermiş, Osmanlı vatanında sanayinin gelişmesi için vilayet merkezlerinde birer sanayi mektebi açmıştı. Ancak, gece karanlığında bir "kandil nuru" olan bu girişim pek çabuk sönecekti. Acıydı; ama gerçekti: Son yüzyılın devlet ricali, "a'yân-ı millî," Batı'daki sanayi zihniyetini an-

lamadı, anlayamadı. Sanayinin bir ülkede mevcudiyetin esasını oluşturduğunu göremedi. Doğu'yu Batı'nın gelişme çizgisine sokacak düşünceyi, ortamı, çabayı gösteremedi. Batı'da ki "inkılâb-ı sınaî" ya da sanayi devrimi ertesi dev adımlar Doğu'da yankı uyandırmamıştı. Osmanlı'nın burnunun dibindeki büyük devrim, "ihtilâl-i azim," bilim ve sanayiyi her geçen gün yeni ufuklara taşırken Osmanlı milleti hâlâ meskenet ve atalet içindeydi. Sonuç bir zamanlar bir ölçüde varlığından söz edilebilen millî sanayi, "sınaat-ı milliyye," Batı karşısında çözülmüş, çökmüş, yok olmaya yüz tutmuştu. Artık ortada viran bir eser, perişan bir enkaz kalmıştı. Yaşam belirtisi gösteren tek bir çaba yoktu. Bu elim bir durumdu; acıydı, ama gerçekti.[306]

Sanayi Mecmuası'nın ilk sayısında yer alan bu yazı sanayi alanında uyanışın düşün düzeyinde ilk belirtilerini içeriyordu. Batı uygarlığı ile sanayileşmenin bütünselliği artık kavranmış; sanayi devriminin ne denli başkalaştırıcı gücü olduğu görülmüştü. Sanayi devrimi büyük bir devrimdi ve Osmanlı'nın buna duyarsız kalışı, çöküşü de beraberinde getirmişti. Toplumsal ve ulusal çöküşün, "tedenniyyat-ı içtimaiyye ve milliyye"nin, nedeni Osmanlı milletinin bilim ve sanayiye gerekli önemi vermemesiydi. Savaş arifesinde yazılan bu satırlar *Sanayi Mecmuası*'nın misyonunu belirliyordu. Kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı patlak verdi; dergi bir süre yayınına ara vermek zorunda kaldı.

"Millet-i Osmaniyye"den "Türk Milleti"ne

Savaşla birlikte bir süre yayımına ara verdiyse de 1916 sonlarında İbrahim Pertev yeni bir hamle yaparak dergiyi yeniden çıkarmaya başladı. 28 Aralık 1916 günlü sekizinci sayısında İbrahim Pertev bir kez daha dergiye manifesto yazdı. "Fikrimiz ve Programımız" başlığını taşıyan bu yazının içeriği iki buçuk yıl öncekinden çok farklıydı. Artık Osmanlı milleti, Meşrutiyet'in büyük umutlarla inşa etmeye çalıştığı "millet-i Osmaniyye" yoktu; dergide "Türk milleti" onun yerini almıştı. Keza Osmanlı Devleti'nin yerine Türkiye sözcüğü kullanılır olmuştu. Osmanlı amelesi yerini giderek "Türk işçisi"ne bıraktı. Savaş doğmakta olan milliyetçiliği körüklemiş, dergiye göre Türk unsurunun sanayi bilincini uyandırmıştı. Savaşın kendisi mühim bir dersti ve parlak bir uyanışa neden olmuştu. İki yıl önce girişilen ölüm kalım savaşı, savaş ekonomisinin gerektirdiği çaba hiç yoktan fabrikalar meydana getirmiş, yeni ocaklar kurdurmuştu. Ve nihayet bunları çalıştırmak için hatırı sayılır bir işçi kesimi, bir "iş ordusu" doğurmuştu. Bu Türkiye'de işçi sınıfı için bir başlangıçtı; her başlangıçta olduğu gibi bir nüveydi. Bunu büyütmek, geliştirmek gerekirdi. 20. yüzyılda sa-

صایی : ۳۰ بشنجی سنه — ایکنجی جلد : ۳ پازارایرتسی : ۱۵ نیسان ۳۳٤

صنایع

۱۳۳۰

یازیلر

صنعت لسانی تورکچه لشدیرمك . . . ا . ب

صنعت لسانی . . . . . ش . کون طوغدی

عملی فوطوغرافیا . . . . . کمال الدین

مخطرهٔ فن . . . . . نافذ ضیا

طوزه جیلق . . . . . سعدالدین

صنایعده مستعمل مالزمه . . ش . ك . ط

توصیه لر . . . . . .

بیان تعزیت ، تبریك ، مسابقه مزك نتایجی ، قارشلیقلی مکتوبلر جوابلری ، آچیق مخابرات وسائره

آدرس : استانبول — جنبرلی طاش جوارنده وزیرخانده سراجلق آتونجم شرکتنده « صنایع » مجموعه سی مدیریتی تلفون : ۲۰٤۵

یونون مخابرات ، مدیر مسئول نامنه اجرا ایدیلور .

آبونه بدلی : سنه لکی (۳۰) غروشدر ، اجنبی یرلر ایچون فرانق (۹) مارق (۸) در .

نسخه سی : ۲ غروشدر .

۱۳۳٤ — ۱۹۱۸ مطبعهٔ بحریه

Bir kere amele hakikatte, bizim zannettiğimiz gibi bir takım muzır, şerir, adî insanlardan ibaret değildir. Amele bir memleketin en emektar efradını taşıyan en kıymetli sınıfın aziz evlatlarıdır. Bir memleketin varlığı, bir milletin hayatı amelesinin say'i ile kaimdir. Amele olmasa bir memlekette çark mı döner, fabrika mı işler, iş mi çıkar, hayat mı yürür? Avrupa'da "ouvrier" namını alan bu müazzez sınıf efradının kıymeti o kadar büyüktür ki biz bunu yakından bilsek hayret ederiz; hatamızın karşısında mahcubiyetten erir gideriz.

"Amelemiz için asrın son fikirlerini, son kanaatlerini kabul etmek lâzım," *Sanayi*, sayı 50, 31 Kânûn-ı evvel 1335, s. 3-4.

nayisiz bir Türkiye'den söz edilemezdi. Sanayi olmaksızın Türkiye'nin ayakta duruşu bir mucizeydi. Ancak bu böyle devam edemezdi. Birinci Dünya Savaşı insanlık tarihinde yeni bir dönem açarken Türkiye'nin sanayileşmeksizin var olması, böyle bir mucizenin devamı beklenemezdi. Bundan böyle sanayisiz bir Türkiye yaşayamazdı. Ulusal varlık 20. yüzyılda ancak sanayi ile sürdürülebilirdi. Bu gerçek "millî mesele"nin ta kendisiydi.

İbrahim Pertev'e göre *Sanayi Mecmuası*'nın da bu çorbada tuzu olacaktı: Sanayi alanında uyanışı hazırlamak; Türk işçisine güç vermek, onu aydınlatmak, çalışma koşullarını düzeltmek; Türk'te sanayi bilgi ve gücünü arttırmak, Türk'ün sanayi alanında atacağı millî adımları özendirmek *Sanayi Mecmuası*'nın temel kaygılarıydı. "İş ordusu"nun değeri cephelerde savaşan "silah ordusu"ndan aşağı olamazdı. Sanayi ve sanayi orduları 20. yüzyılın oluşumunda son derece önemli bir konuma sahipti.[307]

Nitekim, İkinci Meşrutiyet'in ilânı ertesi ve özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Müslüman-Türk unsur, ticaretin yanı sıra sanayiye de el atmış, bu alanda hatırı sayılır bir yol kat etmişti. *Sanayi Mecmuası*'nda bu gelişmelerden söz eden Sanayi Müdüriyet-i Umumiyyesi mühendisi Fuat Kamil Bey, kapitülasyonların kaldırılışıyla Osmanlıların iktisadî bağımsızlıklarına, "istiklâliyyet-i iktisadiyye"lerine sahip olduklarına dikkati çekiyor, "artık emin olabiliriz ki istikbâl bizimdir" diyordu.[308] *Sanayi Mecmuası*, savaşların genellikle yıkıcı olduğunu söylüyor, ancak paradoksal olarak yapıcı yönlerinin de bulunduğuna dikkat çekiyordu. İşte Birinci Dünya Savaşı, Müslüman-Türk unsuru için, yapıcı yönleriyle belirginleşen bir savaştı. "Cihan Harbi borusunun çaldığı düne kadar Türk ve Müslüman, sanayi hususunda ağır bir uyku, derin bir gaflette idi. Bugün memnun, hattâ mesut bir nazarla görüyoruz ki beşeriyyetin bu mühim unsuru, sanayi'in huzurunda hakiki yakzân [uyanık] anları yaşıyor"du.

Sanayi Mecmuası, ülkenin sanayileşebilmesi için on dört maddelik bir program önerecekti. Bu maddeler sanayileşme bilincinin oluşması açısından ayrı bir önem taşımaktaydı: Her şeyden önce ülkede sanayi bilincini geliştirecek derneklerin kurulması gerekiyordu. Yeni neslin sanayiye özendirilmesi için konferans heyetleri oluşturulmalı ve sürekli telkinde bulunulmalıydı. Ulusal basın sanayi sorununa geniş yer vermeliydi. Okullarda sanayi konusunda öğrencileri aydınlatacak ve yönlendirecek ders programları düzenlenmeliydi. Resmî ve özel sanayi okulları, amele ve çırak dershaneleri açılmalıydı. Halen mevcut sanayi mekteplerinin programları yerel ihtiyacı karşılayacak ve çağdaş geliş-

***Sanayi* Dergisinin Sanayileşme Programı**

1- Memleketimizde sınâat fikrinin, sanayi duygusunun tâmimine çalışan mühim, hâiz-i tekâmül cemiyetlerin teşekkülü,

2- Nesl-i hâzırı sınâat vâdî-i feyyazına teşvik ve tevcih edecek konferans hey'etlerinin vücûde getirilmesi; daimî, mütevâlî telkinâtta bulunulması,

3- Millî matbuatımızın sanayi meselesini biraz fazla ehemmiyetle kurcalaması,

4- Mekâtib-i umumiyye ders programlarının, etfâl-i memlekete esaslı ve ciddi bir terbiye-i sınâiyye temin edecek surette tanzimi,

5- Resmî, hususî, –fakat daima mevzii– sanayi mekteplerinin amele ve çırak dershanelerinin güşâdı,

6- Hâlen mevcut sanayi mekteplerimizin mahallî ihtiyacât-ı sınâiyyeye ve terakkiyyat-ı asriyyeye göre programlarının tensik ve islâhı,

7- Pâyitahtta, vilayât ve sancaklarda –hatta nâhiyelere varıncaya kadar– Garb'ın terakkiyyat-ı medeniyye ve sınâiyyesini halkın nazar-ı ibret ve intibâhına vaz' ve teşhir için hususî odaların açılması,

8- Efrâd-ı millette uyanan teşebbüsât-ı sınâiyyeyi takviye ve bu gibi teşebbüsât-ı milliyyeye rehberlik edecek sâhib-i vukuf ve ihtisas zevattan mürekkep sanayi hey'etlerinin teşkili,

9- Hükûmetçe say ü amelin tensîki, erbâb-ı sanayi ve amelenin himayesi, amele refah ve saadetini temin eden kanunlar vaz'ı,

10- Büyük sermayeler vaz'ıyla millî şirketler tesis ve bu şirketlerin Garb şirketleriyle birleşerek memlekette fabrika, darüssınâe ve imalathaneler tesisi,

11- Her türlü teşebbüsât-ı milliyye-i sınâiyyeyi teşvik ve himaye maksadıyla hükûmetçe tesisi düşünülen sanayi ikrâzat bankasının bir'an evvel vücûde getirilmesi,

12- Lisân-ı fen ve sınâatımızın birleştirilmesi,

13- Sanayi mezunu, muhtelif san'at meslekleri erbâbı ve amele arasında meslekî cemiyetler tesis ile birlik ve kardeşlik hissiyâtını tenmiye ve bu suretle husûle getirilecek 'muhassalât-ı kuvva' ile sınâat varlığının i'tilâ'sına çalışılması,

14- Garb'da tahsil-i sınâat meselesinin daha sağlam ve müsmir şerâite rabt ve istinâd ettirilmesi.

meyi yansıtacak sanayi konularını içermeliydi. Başkentte, vilayetlerde, sancaklarda, hatta nahiyelerde Batı uygarlığını ve sanayileşmesini halka tanıtacak sergiler açılmalıydı. Millette uyanan sanayi alanında girişimci ruhu pekiştirmek ve bu tür millî girişimlere rehberlik etmek üzere ihtisas sahibi kişilerden oluşacak "sanayi heyetleri" kurulmalıydı. Bu arada hükümet, emekçilerin, işçilerin çalışma koşullarını düzenlemeli, sanayi erbabı ve ameleyi korumalı, işçinin refah ve saadetini temin için kanunlar çıkarmalıydı. Büyük sermayenin katılımıyla millî şirketler ihdas edilmeli ve bu şirketler ülkede Batı sermayesiyle ortaklaşa fabrika, imalathane, gibi üretim birimleri kurmalıydı. Her türlü ulusal sınai girişimlerini özendirmek ve korumak için hükümetçe düşünülen sanayi kredi bankası biran önce faaliyete geçirilmeliydi. Sanayi kesimi arasında, değişik meslek erbabı ve amele arasında meslek dernekleri kurarak "birlik ve kardeşlik" duyguları geliştirilmeliydi. Batı'ya sanayi konularında eğitime gönderilenler konusunda azamî dikkat sarf edilmeli ve teknoloji transferi sağlam temellere bağlanmalıydı.[309]

Sanayi Mecmuası Birinci Dünya Savaşı'nı iktisadî bağımsızlığı elde etmek için tek fırsat olarak görüyordu. Osmanlı toplumu ancak, savaşın sağladığı ortamda sanayileşebilirdi. Nitekim, bu doğrultuda, savaşın başından beri önemli adımlar atılmıştı. Dergiye göre, Birinci Dünya Savaşı'nın "ruhumuzda husule getirdiği uyanıklık" sonucu, Osmanlı Müslüman-Türk halkı arasında "sınâata karşı meyil ve tevecc üh, sanayi'e doğru hatveler [adımlar] günden güne artıyor, birçok sermayedârımız bir araya geliyor, birleşiyor, bir takım sınaî cemiyetler, şirketler vücuda getiriyor, ufak, büyük imalâthaneler, darüssınaeler açıyor, buralarda Türk patron, yine Türk buralarda amele oluyor"du. Müslüman-Türk gençleri, –bunlar arasında "az çok zengin, kibar ailelere" mensup olanlar da vardı– okulların memur, edip, şair yetiştiren sıralarını birer birer terk ediyor, darüssınaelere, fabrikalara gelip işçi önlüğünü boynuna geçiriyor, amele, çırak oluyor, san'at öğrenmeye başlıyordu. Osmanlı toplumunda nihayet "bacaları tüten, ocakları sönmeyen, kolları çalışan genişçe bir sanayi ömrü [hayatı], bir darüssınae cihanı, bir işçilik muhiti doğmuş bulunuyor"du.[310]

Sanayi Mecmuası ve "Sınâat Lisanı"

Bu arada üretim sürecinde fen ve sanayi alanında iletişim sorununa el atılması gerektiğine dikkat çekiliyordu. Selanik'te Genç Kalemler'in öncülüğünde doğan "yeni lisan" hareketi *Sanayi Mecmuası*'nı da etkilemişti. Dilde yeniliklere gidilmeliydi. *Sanayi Mecmuası*'na göre, "millî sanayi" kuruculuğunda en önemli engellerden biri yabancı ser-

mayeyle birlikte sanayide yabancı dil kullanma alışkanlığıydı. Dergi, "sınâat lisânımızı Türkçeleştirmek ve birleştirmek meselesi"ne ilk kez 31 Mayıs 1917 günlü sayısında değinmişti:

> "... Memleketimizde fen ve sınâat noksanının def'i çareleri etrafında dolaşırken pîş-i nazarımıza –başta olmak üzre– fennî ve sınâî ıstılahât meselesinin halli lüzumu da arz-ı vücûd etti ve ediyor. Bugün –mahdut olsa da– elimizde bir fen, bir sınâat var ki bunu bir kısmımız İngiliz, bir kısmımız Fransız, bir kısmımız İtalyan, bir kısmımız Amerikan, bir kısmımız da bilmem hangi milletin lisânıyla, tabirât ve ıstılahâtıyla ifade ve istimâl ediyoruz. İstanbulumuzun lisân-ı sınâatı başka, İzmir'inki başka, Konya'nınki başka, Şam'ınki başka, Bağdat'ınki başkadır. Hatta buralarda da lisân-ı sınâatımız bir umumiyyet, bir vahdet göstermiyor, Meselâ İstanbulumuzda Tersane'mizin lisân-ı sınâatı başka, Zeytinburnu, Tophane'mizin başka, sanayi mektebimizin başka, her müessese-i sınâiyyemizin yine başkadır. Diyebiliriz ki her sanayihanemizin, her fabrikamızın kendine göre bir lisânı var. Bir darüssınaemiz biraz ötede bulunan diğer bir darüssınaenin, fabrikanın lisânından ya kısmen anlayabilir veyahut tamamiyle anlayamıyor.[311]

Dergiye göre Müslüman-Türk işçi, sanatkâr yabancı dil bilmeksizin iş bulmakta güçlük çekiyor ya da düz işçilikle yetiniyordu. Sınâî alanda eğitim Türkçe olmadıkça Müslüman-Türk unsur san'atla, sanayiyle ünsiyet peyda edemiyor, hamasî edebî okuma parçalarıyla yetinmek zorunda kalıyordu. Bilim ve teknolojinin kendine özgü bir dili vardı. Bu dil Türkçede oluşturulmadıkça, sanayileşmeyi düşünmek, bilim ve teknolojide yol kat etmek olanaksızdı. Artık beceri sahibi ustabaşının Fransızca bilmesi beklenmemeliydi. Oysa uzun yıllardır Fransızca bilmeyen işinde yükselemiyor, o günlerde ustabaşı olamıyordu. Böylece Müslüman-Türk unsura amelelikten öteye şans tanınmıyordu. *Sanayi* dergisi bu nedenle, 1918 yılının ilk yarısında "san'at lisânımızı Türkçeleştirme" kampanyasını açmış, "fabrikalarımızda İngiliz, Alman, Fransız, İtalyan, Amerikan, Yunan dili yerine Türkçe" kullanılmasını savunmuştu.

Sanayi Mecmuası bu doğrultuda okuyuculara bir anketle çağrıda bulunarak, sanayide kullanılan makine, araç gereçler için Türkçe karşılık üretmelerini istemiş; Batı dillerindeki bu terimlere "Türkçede ne denmesi münasip görüldüğü"nü sormuştu. Hatta bu amaçla bir yarışma düzenlenmiş, halkı sözcük türetmeye özendirmişti. 15 Nisan 1334/1918 günlü 30. sayısında "sınâî lisân birliği" kampanyasını açmış ve okuyuculardan kullandıkları makine, araç gereç ve parçalarının adlarını, Türkçede bunlara karşılık olarak neleri uygun gördüklerini

sormuştu.[312] *Sanayi* dergisi sanayi'de ortak ve genel bir dilin oluşmamasının sakıncalarını şu şekilde sıralıyordu:

1- San'atkârlarımız, işçilerimiz istedikleri zaman istedikleri yere gidip iş bulamazlar, tutamazlar.

2- İş bulsalar, tutsalar bile yeni girdikleri fabrikanın lisânını öğreninceye kadar uzun müddet kafa patlatmak, birçok yorulmak mecburiyetindedirler.

3- İşçilik yana "zaman"dan olurlar.

4- Çıkan fennî ve sınaî kitapları okuyup istifade edemezler ve terakki de edemezler.

5- Erbâb-ı fen ve sanayi'miz kitap yazmaktan korkarlar, kaçınırlar. Çünkü kitapları satılmaz.

6- Bir memlekette kitap yazılmayınca da ne fen ne de san'at ilerlemez ve o memleketin ahâlîsi –tabiatıyle– medeniyyetten, terakkiden mahrum kalır.

7- Saha-i intişâra vaz' olunan fennî ve sınaî mecmualardan, gazetelerden herkes lâyıkıyle istifade edemez. Tabii, rağbet göstermez ve böylece bu gibi neşriyat da memlekette pâyidâr olamaz.

8- San'atkârlar arasında "müşterek meslek duyguları" olmaz. Aralarında "meslek muhabbeti" uyanmaz.

9- Aynı san'atı yapanlar arasında müşterek meslek duyguları, meslek muhabbeti olmazsa o fertler birbirine yabancı kalır. Bundan da memleket, vatan, millet zarar görür.

10- Memleket san'atı sevemez, ona rağbet gösteremez. Çünkü san'at lisanından anlayamaz. San'at kitaplarını okuyamaz.

11- Mütâlaa (okuma) ruhun gıdasıdır. Bir vücûd alışık olmadığı gıdayı nasıl alamıyorsa ruh da ona yabancı olan lisânı yutamaz. Ruh da gıdasız kalır. Kuvvetten düşer. "Kuvvetsiz ruh"un sağlam zekâsı, aklı, düşüncesi olmaz. Bunlar da olmayınca bir millet ilim ve irfandan yana ilerleyemez, yükselemez, milletler arasında zelil ve sefil bir mevkide kalır.

Sanayi Mecmuası'na göre, sanayide kullanılan dilin yabancı dil oluşu nedeniyle Müslüman-Türk san'at erbâbı teknik yayınları izleyemiyor, "erbâb-ı fen ve sanayi'miz" okuyucu bulamayacağı ve satılmayacağı kaygısıyla teknik kitap yazamıyordu. Oysa "bir memlekette kitap yazılmayınca da ne fen ve ne de san'at ilerlemez ve o memleketin ahalisi tabiatıyla medeniyetten terakkiden mahrum kalır"dı. Nitekim, sanayi dilinin Türkçeleştirilmesi girişimi yanı sıra, dergi "sanayi kütüphanesi" adı altında yayıncılığa atılmış, 1918 yılı sonuna değin 25 dolayında Türkçe teknik kitabı satışa sunmuştu.[313]

Sanayi Mecmuası ve İşçi Sorunu

Birinci Dünya Savaşı, o güne kadar iki "marjinal" diye nitelenebilecek katmanı ön plana çıkarmıştı. Bunlar "kadın" ve "işçi" kesimleriydi. Birinci Dünya Savaşı bir ölçüde kadının iş sahası edindiği bir evreydi. Cepheye giden erkeğin boşluğunu kadın dolduruyordu. Böylece kadınlar özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda gösterdikleri fedakârlık nedeniyle toplumda daha saygın bir konum elde edeceklerdi. Keza işçi, Birinci Dünya Savaşı'nın cephe gerisinde lojistik beşeri gücünü oluşturuyordu. Savaş sırasında Bolşevik Devrimi bir "işçi devleti"ni doğurmuş, ardından 1919'da III. Enternasyonal emeğin sesinin daha bir gür çıkmasına ortam hazırlamıştı. Savaş sonrası emekten yana partiler güç kazanmıştı; sendikalar daha etkin bir konuma gelmişlerdi. Toplumda köklü arayışlar gündemdeydi. Kapitalizme, demokrasiye, dine kuşkuyla bakan kesimler daha radikal ideolojilerden medet umar hale gelmişlerdi. Siyaset yelpazesinde merkez boşalıyor, uç noktada ideolojiler kitleleri peşlerinden sürüklüyordu. Bolşevizm, Faşizm, Nasyonal Sosyalizm gibi ideolojiler moderniteye kestirmeden ulaşma çabası içersindeydiler.

Savaş sonrası sola savruluş Osmanlı'yı da yörüngesine almakta gecikmedi. Mütareke diye bildiğimiz 1918-1922 döneminde İstanbul, İzmir gibi görece emek kesiminin yoğunlaştığı liman kentlerinde kadın hareketi olsun emekçiler olsun yavaş yavaş iktidar boşluğundan da yararlanarak ses getiren etkinliklere yöneliyorlardı. Siyasal iktidarın sorgulanır konumu ve işgal ortamının göreli "serbestiyyet"i çalışanları mesleki alanda olduğu kadar siyasette de güç gösterisine sevk ediyordu. Türkiye'de 1920'den itibaren gündeme gelen 1 Mayıs'lar bunun somut örneğiydi. Keza *Kurtuluş*, *Aydınlık* gibi çevrelerin emekçiler arasında ses getirmesi bu dönüşümün başka bir kanıtıydı.

Sanayi Mecmuası bu rüzgarın esintilerine kapılmakta gecikmedi. Dergi sayfalarında, çalışanların sorunları giderek daha yoğun bir biçimde yer almaya başladı. Bu yıllarda "amele" sözcüğü terk ediliyor, yerini "işçi"ye, siyasal içerik kazanan bir sözcüğe bırakıyordu. Derginin sayfalarında işçilerin temsilcisi olarak ortaya atılan "Mesaî Fırkası" destek bulacaktı. Bundan böyle Sadık Ahî, Mehmed Vehbi, Sadrettin Celal gibi sol eğilimli yazarlar *Sanayi Mecmuası*'nda çalışanlardan yana tavır koyacaklardı.

Sadık Ahî, "İşsizlik" başlıklı yazısında Birinci Dünya Savaşı ertesi İstanbul'u diğer başkentlerden ayıran en büyük sorunun işsizlik olduğunu kaydedecekti. Savaş ertesi, birçok göçmenin İstanbul'a gelişi, binlerce askerin cephelerden ve esaretten dönüşü işsizliğin temel

nedeniydi. Savaş yıllarında cepheye silah ve mühimmat üreten resmî fabrikalar Mütareke ertesi birçok işçiye yol vermişti. Bunlar arasında yıllarca fabrikaların kahrını çekmiş emekçiler vardı. Savaş sırasında İmalât-ı Harbiyye fabrikaları on beş bine yakın işçi çalıştırıyordu. Silah bırakışma ertesi ise bunların sayısı yedi yüze düşmüştü. Oysa bu işyerlerinde işçiler kapı dışarı edilirken memur kadroları aynen tutulmuştu. "Mesela İmalât'ı Harbiyye müdüriyetine merbut fabrikaların birinde topu topu kırk ameleye karşı birçoğu yüksek rütbeli olmak üzere altmış memur var"dı. Bu durum Matbaa-i Amire'de daha vahimdi. "Matbaa-i Amire'de müstahsil kuvvet beş mürettibe karşı çeşit çeşit unvan sahibi seksen memur" bulunuyordu. O sırada işçi mevzuatı bağlamında Sanayi Müdüriyet-i Umumiyyesi'nin masasının üzerinde hafta tatili layihası vardı. Bu layiha Nezaret ile Şura-yı Devlet arasında kaybolup gitmişti. Bu layiha kanunlaşıp hafta tatili çıksa ve çalışma müddeti sınırlansa birçok işsize iş bulmak mümkün olacaktı. Ülkede işsizlik önlenmezse bunun sosyal sonuçları diğer ülkelerden daha ağır ve feci olacaktı.[314]

Sanayi Mecmuası Meşrutiyet yıllarında sınıf kavramını ilk işleyen dergilerden biri olmuştu. Dergide sınıf yapılarını Marksist bir çizgide ele alan Mehmed Vehbi (Sarıdal)'dı. "İçtimaî Sınıflar" başlıklı yazısında, 20. yüzyılda dört toplumsal sınıf olduğunu kaydediyordu. Bunlar "Asilzadeler," "Küçük Burjuvazi," "Burjuvazi" ve "Proletarya" idi. Çağın iki zıt kutbu ise "burjuvazi" ve "proletarya" idi. Kapitalizm ise "seymayedarlık" terimiyle ifade ediliyordu.[315] Mehmed Vehbi, bir başka yazısını "halk" ve "güzide"lere, "münevver"lere ayırıyordu.[316] Savaş sonrası aydın kesimi dünya gerçeklerinden uzak kalmakla suçluyor, "münevverler ve güzideler" halktan ve hayattan uzak yaşarken yüzyılın emek ve sermaye mücadelesinin en ağır safhalarını yaşadığını söylüyordu.

Bundan böyle işçi kesiminin haberleri *Sanayi Mecmuası* sayesinde izlenir olmuştu. Mütareke ile birlikte, işçi kesimi savaşın neden olduğu yoksulluktan biran önce kurtulmak amacıyla işvereni zorlamaya başlamıştı. Nitekim, o yıllarda en yoğun işçi çalıştıran tersane fabrikalarında çalışan bin beş yüzü aşkın işçi dört gün süre ile greve gitmiş, Bahriye Nezareti'nden ücretlerinin ay be ay düzenli ödenmesini, ücretlerden kesilen % 10'ların lağvını, günlük çalışma saatinin sekize düşürülmesini, haftalık tatil günü olan Cuma günleri için de gündelik ödenmesini, işçilerin bir tür gelecek güvencesini oluşturan "temin-i istikbal sandığı"nda işçilerin de temsilci bulundurmasını istemişti. Bu isteklerden bir kısmı kabul görmüş, diğer bir kısmı, üstünde düşü-

nülmek üzere ertelenmişti. İşçiler de elde ettikleriyle yetinerek işbaşı yapmışlardı.[317]

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte işçinin toplum katında farklı bir konum kazandığı barizdi. *Sanayi Mecmuası*, özellikle Batı'daki bu dönüşümü izliyor ve okuyucularına çağın artık emekten yana olduğunu aktarıyordu. Osmanlı toplumunda o güne kadar "amele" "adî, sefil, muhakkar [hor ve hakir] görülmüş bir mahluk"tu. Ülkede amelenin değerini bilen yoktu. Fabrikalar birer sefalet yeriydi. Amele de bu sefalet ortamının kirli, pis, sefil bir varlığı addolunurdu. Ameleye "insanlık" vasfını lâyık gören kişi enderdi. Çoğu insan ameleyi, sarhoş, serseri, cani ve fesat yuvası bir varlık olarak görüyordu. Bu aydın geçinen kişiler için de geçerliydi. Ancak, Birinci Dünya Savaşı insanların aymaları için vesile olmuştu. Savaşın neden olduğu yokluk üretimin kimler tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymuştu. *Sanayi Mecmuası* bundan böyle ameleyi şöyle tarif ediyordu:

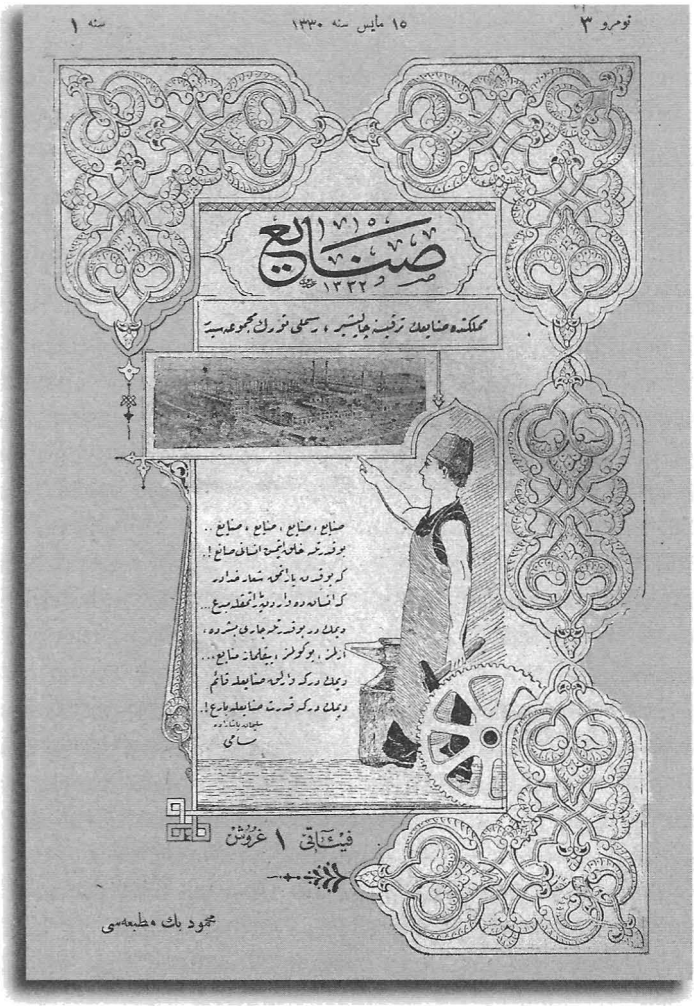
> Bir kere amele hakikatte, bizim zannettiğimiz gibi bir takım muzır, şerir, adî insanlardan ibaret değildir. Amele bir memleketin en emektar efradını taşıyan en kıymetli sınıfın aziz evlatlarıdır. Bir memleketin varlığı, bir milletin hayatı amelesinin say'i ile kaimdir. Amele olmasa bir memlekette çark mı döner, fabrika mı işler, iş mi çıkar, hayat mı yürür? Avrupa'da "ouvrier" namını alan bu muazzez sınıf efradının kıymeti o kadar büyüktür ki biz bunu yakından bilsek hayret ederiz; hatamızın karşısında mahcubiyetten erir gideriz.[318]

Bu arada savaş sona ermiş, Wilson prensipleri ışığında yeni bir dünya hedeflenmişti. Wilson'un ABD'de, Kongre'de yaptığı ünlü konuşma işçileri de kapsamıştı. *Sanayi Mecmuası* bu konuşmadan alıntı yapıyor Wilson'un şu satırlarına yer veriyordu:

> Hükûmetler insanların hukukunu teslim etmeli ve insanî maksatlarla teşrik-i mesaî etmelidir. Amele lakayt bir muameleye tabi tutulmamalıdır. Amelenin tatil-i eşgâl hakkı hükûmetlerin herhangi bir teşebbüsü ile ihlâl edilemez...

Savaşta yenik düşmenin ezikliğiyle birçok Osmanlı gibi, *Sanayi* çevresi de Wilson prensiplerine büyük umutlar bağlamıştı. Başkan Wilson dergide "büyük insaniyet mefkurecisi" olarak tanıtılıyor, Wilson prensipleri dahilinde dünyaya yeni bir Türkiye doğacaksa, bu Türkiye'nin sanayisini ve işçisini düşünen bir Türkiye olması gerekiyordu.[319]

Sanayi Mecmuası'na göre, savaş sonrası Doğu'dan yepyeni bir Türkiye doğacaktı. Türkiye'nin geleceği, eskisine benzememeliydi ve bu-

"Şimdiye kadar memleketimizde bir 'sanayi meselesi' yoktu. Fakat bugün zaman onu da doğurdu. Bundan böyle memleketimizde sınaatın terakkisi için millî kuvvetler; kollar, kafalar, sermayeler, kalemler harekete geçecektir. Çünkü 20. asrın milletleri için hakikî zafer, asıl kurtuluş; servet veren, kudret ve şükûh temin eden amil sınaattadır. Bu hakikati görmemekte ısrar nihayet bir millet için intihardır, gözler açık ölüme karşı yürümektir."

İbrahim Pertev

"Sınaat lisanımızı Türkçeleştirmek ve birleştirmek meselesi'ne doğru fiilî adımlar," *Sanayi*, sayı 30, 15 Nisan 1334, s. 34-35.

nun için şimdiden çağın fikirlerini, yüzyılın gerçeklerini benimsemek gerekiyordu. Şöyle diyordu *Sanayi Mecmuası*:

> Şurasını iyi bilmeliyiz ki şimdiki zaman, şimdiki asır ameleye başka nazarla bakıyor. Amele hakkında başka fikirler, başka kanaatler besliyor. Bu fikirleri anlamak, bu kanaatleri öğrenmek gerek hükûmet ve gerek millet için asrî ihtiyaçlara tevâfuk eden [uygun düşen]bir borç, bir vazifedir. Bu borcu görmekte, bu vazifeyi anlamakta artık bundan fazla gecikmemelidir. Şimdiye kadar milletimiz askerci ve memuriyetçi olarak yaşamıştır. Fakat bundan böyle bu haliyle yaşayamayacak, yaşamayacaktır.

Artık yeni Türkiye'nin geleceği sabahtan akşama koltuklarına kurulmuş efendilerin, yaşamı boyunca çadırda oturan atalet efradının ellerinde değildi; emek erbabının, sanatkârın, amele sınıfının ellerindeydi. Eskisi gibi "memuriyetçi" ve "askerci" zihniyetle bu yeni döneme girilirse, hayat mücadelesinde Türkiye büsbütün yaya kalırdı. Geleceğin güçlü, mamur, mesut Türkiyesi ancak asrın maddi ve manevi silahlarıyla donatılmış "erbâb-ı say ve san'ât orduları"nın, amele fırkalarının nasırlı ellerinden doğacaktı. Türkiye biran önce, gecikmeksizin işçileri için yüzyılın en son fikirlerini kabul etmeliydi. Çağdaş medeniyet Türkiye insanından sabırsızlıkla bunu bekliyordu.

Sanayi Mecmuası'nın emek sorununa yaklaşımı bir ölçüde Fransızların ouvriérisme, Almanların Ouvrierismus dedikleri, işçi ve sosyalist partilerle arasına mesafe koyan, kol emeğinin aracısız bizzat siyasete katılımını yücelten bir anlayışı simgeliyordu. Nitekim, 1919 seçimleri nedeniyle dergide yer alan "İstanbul'dan amele mebusu" ve "Mesaî Fırkası: Amele Fırkası" başlıklı yazılar bu anlayışın ürünüydü. Türkiye Sosyalist Fırkası, Sosyal Demokrat Fırka, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası 1919 seçimleri için "Amele Sosyalist Birliği"ni oluşturdukları bir evrede dergi, bu partileri "yağlı post" peşinde koşmakla itham ediyordu. Türkiye sosyalistleri Refik Nevzat'ı Sadrettin Celal'i, demokrat sosyalistler Ali Rıza Bey'i, Yorgi Habib'i, diğer sosyalist eğilimde olan kesimler Mehmed Vehbi Bey'i, Doktor Şefik Hüsnü beyleri aday gösterirken, *Sanayi Mecmuası* İstanbul'un işçi kesiminin, Meclis-i Mebusan temsilcisinin "doğrudan doğruya fabrikadan, tezgâh başından" kendi aralarından olmasını istediğini ileri sürüyordu. *Sanayi Mecmuası*'na göre "sosyalist patilerinden hiçbiri bugün amelemizi temsil etmekten pek uzak olduğu gibi namzetleri de amelenin kendi varlığından çıkmış insanlar değil"di. Ne Türkiye Sosyalist Fırkası, ne Sosyal Demokrat Fırka ne de diğer sosyalist partiler böyle bir iddiada bulunabilirdi. Nitekim bu görüş ağır basmış ve Zeytinburnu Fabrika-

sı usta başılarından Abdülmecid Numan Efendi işçileri adına mebus seçilmişti. Numan Usta bir "amele"ydi ve ilk kez "amele"'arasından ülkede bir mebus çıkıyordu. Bu, "hayatı ezik, ömrü bitik amele" adına bir nimet, bir mazhariyetti.

Numan Usta, 1885 yılında Dobruca'da doğmuştu. Kırım'dan Dobruca'ya göç etmiş bir aileye mensuptu. İstanbul'da Tophane'deki Askerî Sanayi Mektebi'nde okumuş, Zeytinburnu Fabrikası'nda işçilikten ustabaşılığa yükselmişti. Ali Rıza Paşa kabinesi güvenoyu alırken muhalif kalan iki mebustan biri Numan Usta'ydı. Mütareke evresinde İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülmüştü. Sürgün sonrası ülkeye döndüğünde Anadolu'ya geçmiş ve TBMM'ye İstanbul milletvekili olarak katılmıştı. İlk meclis sona erince Barut İnhisarı, Av Fişekleri Fabrikası'na yönetici oldu. Millî Mücadele yıllarında gerçekleştirilen 1 Mayıs hareketinin önde gelen eylemcilerindendi.[320]

Seçim ertesi birçok çevre Numan Usta'nın Meclis'e gidişine burun kıvırmış, hakkında dedikodular çıkarmış, "tahkirâmiz" sözler söyler olmuştu. *Sanayi Mecmuası*'na göre bir takım beyler, efendiler "amele" varlığı ile hâlâ eğlenmek, alay etmek niyetindeydiler. Oysa 20. yüzyıl "san'ât ve amele asrı"ydı.[321] Ulusların bekası için fabrika ve sanayi ve bunları çeviren işleten sanatkârlara ve işçiye gerek vardı. Bunlar olmaksızın herhangi bir ulus uygar dünyada diğerlerine esir olur ve günün birinde mutlaka yok olup giderdi. İşte böyle elim bir akıbete uğramamak için Türkiye şimdiden hazırlanmalı, sanayi ve işçi sorununu çağdaş bir zihniyetle değerlendirmeliydi.[322]

Sanayi Mecmuası siyasi planda verilecek mücadelede "uvriyerizm"den[323] yanaydı. Ve Mesaî Fırkası'nı bu çizginin temsilcisi olarak görüyordu. Savaş sonrası dünya yeni bir demokrasi anlayışına gebeydi. Yeni demokraside ise işçinin ayrı bir yeri olacaktı. 20. yüzyılda zulmü, istibdadı yıkan, özgürlüğü, eşitliği, uygarlığı kuran, ülkeyi yükselten, ulusun yüzünü ağartan "erbâb-ı mesaî"ydi, "sanatkârân" ameleydi. Dergiye göre herkes işçiye, ameleye hürmet etmeli, arka çıkmalıydı. Ülkenin kurtuluşu, yükselişi, refah ve saadeti "saf yürekli, temiz ahlâklı, alnının teriyle geçinen mukaddes" bu insanların elindeydi. Bundan böyle "Türkiye'de de amele çoğalmalı, yükselmeli, kuvvet peyda etmeli"ydi. Eli nasırlı işçinin kaderini kendisinin belirlemesinden yana olan Mesaî Fırkası gerçek işçi partisiydi. "Mesaî Fırkası: Amele Partisi" başlıklı yazı şu satırlarla son buluyordu:

> Türk sanatkârları, erbâb-ı mesaîsi, amelesi ileri! Sizin ittihadınız, sizin fırkanızdır ki yarın memleketi kuvvetleştirecek, yükseltecek, yaşatacak, mille-

ti bunca felâketlerden, zulümlerden, sefaletlerden kurtaracaktır. Cesaretle ve doğrulukla daima ileri![324]

***

Sanayi Dergisinde Yer Alan Emek Üzerine Makaleler

M.V. "Amele ve gücü," *Sanayi*, sayı 8, 1 Kânûn-ı evvel 1332, s. 12-13.

M.V. "Cihan Harbinde Türk İşçisi," *Sanayi*, sayı 9, 15 Kânûn-ı sânî 1332, s.10-11.

Mehmed Emin, "Türk İşçisine!," *Sanayi*, sayı 12, 30 Nisan 1333, s. 6-9.

İsmail Hakkı (Darülfünun müderrislerinden), "Amelenin kıymeti," *Sanayi*, sayı 14, 30 Haziran 1333, s. 4-6.

"Amelemizi korumak ve yükseltmek meselesi 1. Hükümetin vezaifi," *Sanayi*, sayı 16, 31 Ağustos 1333, s. 1-3.

"Amelenin maişatı-Amelenin hali ve atisi," *Sanayi*, sayı 25, 31 Kânûn-ı sânî 1334, s. 14-16.

Sadrettin Celal, "Avrupa'da tatil-i eşgâl hareketlerinden," *Sanayi*, sayı 58, 15 Kânûn-ı evvel 1336, s. 116-118.

"İstanbul'dan amele mebusu," *Sanayi*, sayı 50, 31 Kânûn-ı evvel 335, s. 90-91.

M. Emin, "İsviçre'den Sanayi'e mektup: Türk işçisine!," *Sanayi*, sayı 12, 30 Nisan 1333, s. 6-9.

"Amelemiz için asrın son fikirlerini, son kanaatlerini kabul etmek lâzım," *Sanayi*, sayı 50, 31 Kânûn-ı evvel 335, s. 3-4.

İ(brahim) Pertev, "Beyli fabrikalarda amele yevmiyeleri," *Sanayi*, sayı 42, 31 Kânûn-ı evvel 1334, s. 196-197.

"Amelemizin yükseltilmesi: Millî vezaif," *Sanayi*, sayı 21, 30 Teşrîn-i sânî 1333, s. 2-4.

"Sanayi ve amelemiz için -1-," *Sanayi*, sayı 41, 31 Teşrîn-i evvel 1334, s. 178.

"Sanayi ve amelemiz için -2-: Sanayi'in teşviki-Amelenin himayesi," *Sanayi*, sayı 42, 31 Kânûn-ı evvel 1334, s. 194.

Sadık Ahi, "İşsizlik," *Sanayi*, sayı 58, 15 Kânûn-ı evvel 336, s. 112.

Mehmet Vehbi, "İçtimai sınıflar," *Sanayi*, sayı 55, 15 Eylül 1336, s. 65-67.

Mehmet Vehbi, "İçtimai inkılapta halk ve münevverler," *Sanayi*, sayı 58, 15 Kânûn-ı evvel 336, s. 114-116.

"Mesaî Fırkası: Amele Partisi," *Sanayi*, sayı 45, 31 Mart 1335, s. 2-3.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA ADANA'DA AMELE BUHRANI VE AMELE TALİMATNAMESİ[325]

Daha Şubat bidayetinde küçük, büyük kafileler halinde etraftan Adana'ya doğru amele akını başlar. En müsait bir tahmine nazaran laakal 30.000 derecesinde olan bu amelenin şehirde geçireceği hayat hakkında, evvel, ahir (son günlere kadar) hiçbir şey düşünülmüş değildir. Bunlar kısmen şehirde ve Seyhan'ın diğer cihetinde (öte yakasında) hanlarda misafir kaldıkları gibi, daha ziyade memleket hastanesi civarındaki kabristanlarda ve yol kenarındaki hali (boş) arsalarda ve açıkta kalırlar. Adana'da pamuklara çapa ameliyesi Şubat'ın son haftaları zarfında yer yer, hafiften başlayarak pamuk fidanları ve otlar yükseldikçe kızışır ve hububatın hasadı anları hulul ederek arpa ve buğday mahsulatı için de ayrıca ameleye ihtiyaç görüldüğü zamanlarda zürra için amele bulmak meselesi en güç safhasına girmiş bulunur.

Hilmi, *Adana Ziraat Amelesi* (Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 1), Adana: Türk Sözü Matbaası, 1341.

1936 İş Kanunu Türkiye'de genel kapsamda ilk iş mevzuatıydı. Ancak, bu kanun tarım işçilerini kapsamıyordu. 2. maddesinin son fikrası "çiftçilik, deniz ve hava işleriyle bir ailenin fertleri veya yakın akrabası bir araya toplanarak ve aralarına dışarıdan başka işçiler katılmayarak ev içinde yapılan işler"i dışarıda bırakmıştı. Oysa İş Kanunu arifesi 1935 yılı Ocak ayı gazetelerinin verdiği bilgiye göre, Ziraat Vekaleti tarım işçileri için bir iş kanunu hazırlıyordu. Bu tasarı çiftlik ve bağ sahipleri ile tarım işçisi arasındaki uzlaşmazlıkları, gündelik sorunları düzenleyecekti. Bu yasayla çiftçilere ve bağ-bostan sahiplerine tarım işçisi sağlanması için "amele büroları" kurulacak, bir tür "iş ve işçi bulma" kurumu oluşturulacaktı.

"Amele buhranı" Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde çiftçinin temel sorunlarından biriydi. Savaşlar nedeniyle yitirilen beşeri sermaye tarım kesimini de olumsuz etkilemişti. Ancak "mülksüzlüğün" düşük ölçüde olması işgücü açığına neden olan bir başka etmendi. Türkiye'de yaşamını, ekonomik varlığını, tarım alanında işgücünü satarak sürdüren; geçimini yalnız bu tür bir uğraşla sağlayan; tümüyle mülksüz tarım işçiliği (ziraat işçileri) çok sınırlıydı. Tarım işçisi olarak çalışanların çoğunluğunu –ufak da olsa– mülk ve arazi sahibi olanlar oluşturuyordu. Tarımda olduğu gibi kurulmakta olan sanayi alanında da işçi olarak çalışanların önemli bir kısmı mülk ve arazi sahibiydi. Gerek tarımda gerek sanayide "proleter" kimlikli işçi bulmakta güçlük çekiliyordu. Mesela Seyhan Millî Mensucat Fabrikası'nda yapılan bir soruşturma sonucunda, fabrikada çalışan işçilerden en az % 50'sinin mülk sahibi ve tarımla ilgili oldukları gözlenmişti. Nazilli Basma Fabrikası'nda da durum farklı değildi.[326]

40'lı yılların ikinci yarısı üzerine yapılan bir çalışmada 19 milyon nüfusun % 80'inden fazlasının köylü olduğu, ayrıca kasabalarda ve hatta birçok vilayet merkezinde oturan halkın önemli bir kısmının tarımla uğraştığı, Türkiye'de kaba bir tahminle üç milyon çiftçi olduğu, tarımda kadın erkek altı milyona yakın insanın çalıştığı, en ılımlı bir tahminle bunların % 10'unun, yani 600 bin kişinin, geçici ya da sürekli olarak, büyük çoğunlukla kendi tarımsal işletmelerinde ve kendi küçük mülklerinde faaliyetleri ardından, başkasının işinde çalışan, emeği karşılığında gerek aynî (mal halinde), gerek nakdî (para halinde) ücret alan tarım işçileri oldukları kaydediliyordu.[327]

Türkiye değişik iklim kuşaklarını barındırıyordu. Her bölgenin kendine özgü mikro klimaları vardı. Bölgeler bu iklim koşullarına göre farklı ürünlere yönelebiliyor, tarımsal uğraşın mevsimlere dağılımı ve iş organizasyonu farklılaşabiliyordu. Bu fark dağlık yörelerle ovalarda bile fark ediyordu. Öte yandan her ürünün emek girdisi de bir değildi. Tarımsal ürünlerin emek yoğunluğu farklıydı; yöreden yöreye emek talebi değişiyordu. Bu nedenle bir yörede tahıl eken "işletme sahibi" mülk sahibi olmasına karşın, boş zamanlarını değerlendirmek için kendi işi hafifledikten ya da bittikten sonra işi daha sonra başlayan, tütün ve pamuk gibi alanlara kayabiliyor ve emeğini arz edebiliyordu. Aynı üründe bile değişik iklim bölgelerinde farklı yoğun emek dönemleri yaşanabiliyordu. Bir bölgede erken işini bitiren bir işletme sahibi ve aile efradı, diğer bir bölgede iş bulmak ve çalışmak olanağına sahipti. Henüz kendi işletmesinde iş mevsimi yaklaşmamış bir işletme sahibi de iş zamanı başlamış ise diğer bir bölgede geçici olarak işgücünü sunabiliyordu. Küçük işletme sahipleri genellikle işlerini zamanından önce bitirdiklerinden, aynı bölge dahilinde henüz işlerini tamamlamamış büyücek ve büyük işletmelerde işgüçlerini değerlendirebiliyorlardı. Bu değerlendirme bir ücret karşılığı olabileceği gibi, "karşılıklı yardım" yani "ödünç iş" niteliğinde de olabiliyordu.

Tarımda küçük üreticiliğin, tarım işçilerinin önemli bir kısmının mülk ve arazi sahibi olmalarının ekonomik ve toplumsal yararları çoktu. Kendi işletmelerinde de aynı ya da benzer bir uğraş söz konusu olduğu için işe uyumda güçlük çekmiyorlardı. İşi kolay kavrıyor, benimsiyorlardı. Ancak bu işçiler nispeten fazla "müşkülpesent"ti. Yönetilmeleri daha güçtü. İyi yönetildikleri takdirde çok verimliydiler. Öte yandan küçük ölçekte de olsa mülk sahibi olmak toplumsal yönden de önem arz ediyordu. Batı'daki benzer tarım kesiminde örgütlenme ve "işçi hareketleri" yoktu.

Ancak, mülksüzleşmemiş işgücü, büyük tarım işletmelerinin istedikleri zaman diledikleri kadar işçi bulmalarını büyük ölçüde engelliyordu. Bu gibi küçük çiftçiler her zaman işçi olarak çalışmıyorlardı. Ülkede büyük tarım işletmelerinin olduğu yörelerde, havanın tarım için elverişli gittiği, ürünün bol olduğu ve pazarda görece iyi para ettiği yıllarda işçi kıtlığı ile karşılaşılıyordu. Bu yıllarda işçi ücretleri aşırı yükselir ve işçi bulmak zorlaşırdı. Kimi durumlarda büyük işletme sahipleri, işçisizlik nedeniyle, yetişmiş ürünü hasat etme imkânı bulamaz, tarlada bırakırdı. Kötü hava koşullarının hakim olduğu, ürünün düşük getirisi olduğu yıllarda ise işçi bollaşır, ücretler düşerdi.

Tarım kesiminde mülksüz işçi türü sürekli iş alanlarında görülebiliyordu. Antep'teki "azab" adı verilen sürekli işçi türüydü. Bunlar harmandan harmana bir yıl için tutuluyordu; ancak, çoğunluğu yıllarca aynı toprakta kalıyordu. Azabların bekârları "çiftlik uşakları"nı oluşturuyorlardı. Arazi sahibinin evinde yatıyor, ortakçı tarafından istihdam edildikleri takdirde, onunla birlikte yemek yiyorlardı. Evli iseler, dışarıda yemek yemeleri karşılığında kendilerine iaşe bedeli olarak 500 kilo tahıl, 3 kilo sabun, 3 kilo yağ veriliyordu. Ayrıca ücret olarak bir hektarlık bir alanın buğdayını –ki 175 kilo dolayındaydı– alırlardı. Buğday verilmezse 40 lira ücret ödeniyordu. Azablar genellikle en fakir amele sınıfıydı; hayvanları bile yoktu.[328]

Yukarıda belirtildiği gibi tarım kesiminde geçici işçilik çoğunluğu oluşturuyordu. O günkü deyişle "muvakkat amele" olan geçici işçilerin önemli bir kısmı "seyyar"dı. Bunlar yerine göre bekâr uşağı, amele, yevmiyeci, ırgat, gündelikçi diye adlandırılırdı. "Göçebe işçi" belirli iş mevsiminde, bazen aile efradıyla işyerine göç eder, iş süresince, yerine göre bir ya da birkaç ay orada otururdu. Konya, Niğde havalisinden, Urfa, Gaziantep ve Hatay'dan Çukurova'ya; Afyon, Kütahya mıntıkasından Ege bölgesine gelen on binlerce işçi, çoğu kez yazın hasat zamanı tekrar yurduna dönerdi. Göçebe işçilere Çukurova'da, bilhassa pamuk çapasında ve toplamasında, Ege bölgesinde zeytincilikte (toplamasında), bağcılıkta (bağ çapasında, üzüm kesiminde), tütüncülükte (dikmede, çapada, kırıp dizmede) rastlanıyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yörede işçi arzındaki daralışa rağmen, Adana vilayetine komşu vilayetlerden gelen amele sayısı 20, 30 bin kişi dolayında olduğu tahmin ediliyordu. Yukarıda da belirtildiği gibi, göçebe işçilerden çoğunluğunun küçük ölçekte kendi arazisi, çifti, çubuğu vardı. Ancak, kendi rençperlikleri geçimlerini temine yetmediği için, belirli bir kazanca ulaşabilmek için başkalarının işinde gündelikçi olarak çalışıyorlardı. Göçebe işçilerin oluşmasına kısmen Orta Anadolu yaylasının tarımsal verimsizliği neden oluyordu. Buralarda toprak bire 5-6, en çok bire 8-10 veriyordu. Oysa bu oran Orta Avrupa tarım ülkelerinde bire 20-25, hatta 40'a varıyordu. Bunun nedeni yaylada toprağın çoraklığı, tarım usullerinin geriliği, yüzyıllardan beri ekilip biçilen tohum türlerinin yozlaşmasıydı.

Çukurova'nın ya da eski adıyla Kilikya'nın nüfusu, yörenin 24.600.000 dönümü bulan ekilebilir topraklarını işlemeye yetersizdi. Bu nedenle mevsimlik işçi yöre için kaçınılmazdı. Birinci Dünya Savaşı öncesi "muvakkat amele"nin miktarı bazı kaynaklara göre 60-80.000 dolayındaydı. Bu işgücünün kaynağını, "Adana ve havalisi hakkında

iktisadi tetkikat" adını taşıyan rapora göre, büyük ölçüde Şark yöreleri dağlarıyla Fırat havalisinden gelen Kürtler, az bir kısmını İskenderun ile Antakya arasındaki dağlık mıntıkada yaşayan Ensariye ahalisi ve Çukurova'nın kuzeyinde Adana vilayetinin dağ mıntıkası ahalisi oluşturuyordu.[329] Dağ yöreleriyle ova mahsulünün farklı dönemlerde olgunlaşması işgücünün her iki yörede de istihdamını mümkün kılıyordu. Ama yine de Adana'da emek kıt bir üretim faktörüydü.

Hilmi Uran'ın Adana tarım işçileri üzerine hazırladığı kitapçıkta da "ziraat amelesi"nin öteden beri Şark vilayetlerinden, Antep, Maraş, Sivas, Niğde ve havalisinden, Kayseri, Konya cihetlerinden, Antakya ve Lazkiye'den geldiğini yazıyordu. Bunlar tahıl hasadı için orak ameliyesinde, harman için kızakçılıkta, batözlerde, pamuk çapasında ve pamuk mahsulünü tarlalardan pamuk veya koza olarak devşirmede istihdam ediliyorlardı. 20. yüzyılın başlarından itibaren ülkeye giren binlerce orak makinesinin çiftçi tarafından kullanılmaya başlanması orak amelesini artık gereksiz kılmıştı. Fakat buna karşılık pamuğun giderek yaygınlaşması çapa amelesine talebi yükseltmişti. Adana için önem arz eden "amele meselesi" pamuk çapası için gereldi işgücüydü.[330]

1925'te toplanan İkinci Adana Pamuk Kongresi Ziraat Encümeni hazırladığı raporda "amele meselesi"ne de yer ayırmıştı. Raporda, Adana ziraat amelesinin öteden beri Şark vilayetlerinden ve civar yayla mıntıkalarından, Antakya ve Lazkiye'den geldiği, keza İzmir, Aydın, Manisa, Denizli gibi önemli pamuk mıntıkaları için de Konya ve Antalya ve diğer yaylalardan mevsimlik işçi sağlandığı, bu amelenin tahıl hasadı, pamuk çapası ve pamuk kozası devşirmesi için kullanıldığı belirtiliyordu. Ekim ile Aralık arası amelenin işi biter, kendi yöresine dönerdi.

Adana yöresinin en temel sorunlarından biri işgücü açığıydı. Üretici zaman zaman "amele buhranı" ile karşılaşıyor; yüksek ücret ödemek zorunda kalıyordu. Kimi kez bu nedenle masrafını çıkaramazdı. Adana Vilayeti Meclis-i Umumîsi bu soruna çözüm getirebilmek için bir amele talimatnamesi kabul etmişti. Önceleri 22 maddeden oluşan bu talimatname sonraları gözden geçirilmiş 16 maddeye indirilmişti. Bu talimatnameye göre Adana, İçel vilayetleri pamuk amele komisyonları gerekli pamuk amelesinin sağlanması, ücretlerinin belirlenmesi, gerek çiftçi gerekse amelenin hukukunun korunması amacıyla merkez Adana olmak üzere, Seyhan valisinin başkanlığında yıllık çapa ve toplama mevsimleri göz önüne alınarak Mart ve Temmuz ayları başında iki toplantı yapacaktı. Komisyonlar gerek duydukça yekdiğeriyle ilişki kuracaktı. Her iki komisyon yerel ihtiyaçlara göre talimatnameler düzen-

leyebileceklerdi. Valilerin ya da tayin edilmiş vekillerin başkanlığında ziraat müdürleri, pamuk bürosu müdürü, ziraat ve ticaret odaları başkanlarıyla iki çiftçi temsilcisinden oluşacak komisyonlar Merkez Amele Komisyonu'nun denetimi altında çalışacaktı. Her birinin bir bürosu ve bu büronun bir müdürü ve ihtiyaca göre memurları bulunacaktı. Merkez Amele Bürosu'nun Ceyhan'da bir şubesi bulunacaktı. Bu şube kaza kaymakamının başkanlığı altında ziraat memuru, ziraat odası reisi ve iki çiftçi temsilciden oluşacaktı. İçel vilayetinin de Merkez Amele Komisyonu Tarsus'ta, şubesi Mersin'de olmak üzere iki komisyonu olacaktı. Teşkilat Adana'nın aynıydı. İleride amele ihtiyacı baş gösterecek kazalarda da birer şube açılacaktı. Merkez Amele Komisyonu amelenin geleceği yerlerde amele toplama ve gönderme işlerini düzenlemek üzere vilayetlerle temasa geçer ve gereğinde memurlar göndererek gerekli ameleyi sağlardı. Amelenin toplanması ve sevki için Seyhan Vilayeti gereğinde Ziraat Vekaleti ile koordineli çalışacaktı.

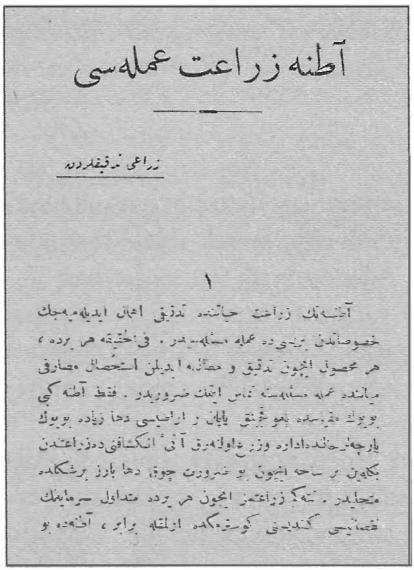
Adana Merkez Pamuk Amele Komisyonu'nun görevi kendi mıntıkası ihtiyacıyla Ceyhan'ın amele ihtiyacını saptayacak, bu işgücünün sağlanacağı yörelerle temasa geçecekti. Amele talebinde bulunan çiftçilerin istedikleri amele miktarına göre uygun gördüğü bir oranda her amele başına peşinen bir avans alacaktı. Bu avans amelenin yol parasına tahsis edilerek gündeliğinden düşülecekti. Komisyon avans alarak getirttiği ameleyi avansı veren çiftçilere avansın oranı dahilinde dağıtacaktı. İş bulamayan amelenin yatı, iaşe ve sağlık durumlarıyla yakından ilgilenecekti. Ameleye iş bularak çalışmaya sevk edecekti. Çiftliklerdeki amelenin durumunu gözetecek; uygunsuz gördüğü durumlarda müdahale edecekti. İş hukuku muvacehesinde işin düzenli bir biçimde sürdürülmesini sağlayacaktı. Amele komisyonu, amelenin kimliğini ve sağlık durumunu gösterir bir "karne" taşımalarını temine çalışacaktı. Komisyon, amele ile çiftçi ve amele ile başı olan amele arasındaki anlaşmazlıkları kendisi ya da seçeceği hakem heyeti aracılığıyla halledecekti. Serbest olarak amele tedarik eden çiftçiler de kullandıkları amele miktarına göre komisyon emrine avans vermeye mecburdular. Bu para çiftçi ile amele arasındaki anlaşmazlık durumlarında tarafların hukukunu sağlamaya yarayacaktı.

Encümen pamuk mıntıkalarının amele ihtiyacını karşılamak için Ticaret Vekaleti Mesaî Müdüriyet-i Umumiyyesi'nce, şubeleriyle birlikte bir amele bürosunun acilen oluşturulmasını istiyordu. Bu büro şimdilik pamuk mıntıkalarının sorununu çözecek, ancak ilerde ülke ölçeğinde tarım işçisi talebini karşılayacaktı. Öte yandan amelenin yörelerinden pamuk mıntıkalarına ulaşımında taşımayı yapan kumpanyalar-

ca yarı ücret uygulanması mutlaka sağlanmalıydı. Sıhhiye Vekaleti de amelenin sağlığıyla yakından ilgilenmeli, gerekli önlemleri almalıydı.[331]

***

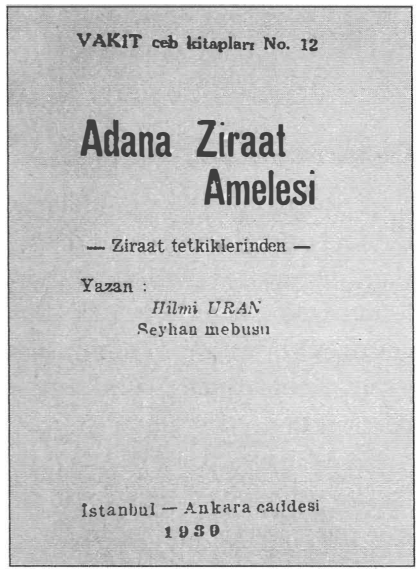
Çukurova'da Pamuk Amele Komisyonlarının ne denli etkin olduğunu bilemiyoruz. Talimatnamenin uygulanıp uygulanmadığı konusunda da bilgimiz yok. Ancak tarım kesiminde işçi-işveren ilişkileri ilk kez bu yörede gündeme gelmişti. Talimatname ne tür işçi sorunları

آطنه زراعت عمله‌سی

زراعی مدقیقلردن

۱

آطنه‌نك زراعت حیاتنده تدقیق اعمال ایدیلهمیه‌جك خصوصاتدن برینی ده عمله مسئله‌سیدر . فی‌الحقیقه هر پرده ، هر محصول ایچون تدقیق و مصائده ایدیلن استحصال مصارفی یانده عمله مسئله‌سنه ناس ایتك ضروریدر . فقط آطنه کبی یوروك مقیاسده یاپیلمه‌جغنی پك ر اراجیسی دها زیاده یوروك یاپرجه‌غنی حضرات اداره وزیر عالیلرندن آنی انکشافی ده زراعتدن بکلهین بر ساحه ایچون بو ضرورت چوق دها بارز برشکلده متحلیدر . نته‌کیم زراعتمز ایچون هر پرده متداول سرمایه‌نك تهیئی کندیسی کوستره‌کده ازلتله برابر ، آطنه‌ده بو

VAKIT ceb kitapları No. 12

Adana Ziraat Amelesi

— Ziraat tetkiklerinden —

Yazan :
Hilmi URAN
Seyhan mebusu

İstanbul — Ankara caddesi
1939

"Amele, sabahın mahmurlukları içinde ve horoz seslerine karışan çiftlik tutmalarının ameleyi biran evvel işe göndermeye matuf bağırışları (vaveyla-i ikazı) arasında gündüzün yorgunluklarını bütün bir gece [üzerinde] uyuşturdukları hasırlarını terk ederek pek kısa devam eden bir iş hazırlığını ve göz kapaklarının yapışkanlığını gidermekten ibaret olan sabah tuvaletini müteakip tarla yolunu tutar. Bu suretle daha güneşin ilk ışıkları ile de (Tulu-i şems ile birlikte) işe başlamış bulunur. Akşam guruba yakın bir zamana kadar (Alaturka on bir buçuğa kadar) devam eden mesaî müddeti zarfında ameleye dört defa istirahat verilir. Bunun birisi işe başladıktan hemen bir saat sonradır ki, buna kahvaltı soluğu derler."

Hilmi Uran [Seyhan Mebusu], *Adana Ziraat Amelesi –Ziraat tetkiklerinden–*, İstanbul; Vakit Ceb Kitapları no: 12, 1939, s. 10-11. Parantez içindeki cümlecikler kitabın ilk baskısına aittir: Hilmi [Adana Valisi] , Adana Ziraat Amelesi (Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 1), Adana: Türk Sözü Matbaası, 1341.

olduğunu ortaya koyuyordu. İşgücünün eğitimsizliği, iş görülen mekanın dağınıklığı, işin çoğu kez mevsimlik oluşu, örgütlenişinin güçlüğü tarımda çalışma koşullarının düzenlenmesini zorlaştırmış, çalışma koşullarının teamüller ışığında sürdürülmesine neden olmuştu. Ancak, çalışanların önemli bir kısmının küçük de olsa ekilebilecek toprağının olması, iş görenin, çalışacak kişinin pazarlık gücünü kısmen arttırmıştı. Tüm bu faktörler Çukurova'da sürgit bir "amele buhranı" yaratmış, mekanizasyon sorununun daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında gündeme gelmesine neden olmuştu. Nitekim artarda üç sene, Adana Beynelmilel Ziraat Sergisi (1923), Birinci Adana Beynelmilel Ziraat Kongresi (1924) ve Adana İkinci Pamuk Kongresi (1925) büyük ölçüde tarım makinelerinin boy gösterdiği panayırlara dönüşmüştü.[332]

***

Çukurova Amele Talimatnamesi

1. Adana, İçel vilâyetleri amele komisyonları lüzumlu pamuk amelesinin temini, ücretlerinin tedariki, gerek çiftçi gerek amele hukuklarının muhafazası maksadıyla merkez Adana olmak üzere, Seyhan Valisinin başkanlığında senelik çapa ve toplama mevsimleri göz önüne getirilerek Mart ve Temmuz ayları başında olmak üzere iki toplantı yapar. Komisyonlar lüzum hasıl oldukça yekdiğeriyle temas ve muhabere ederler.

2. Adana ve İçel Vilâyetleri pamuk amele komisyonu mahalli ihtiyaçlara göre amele tedarikiyle mevsime, işin icabına, iktisadi vaziyetlere göre amele ücretlerini tayin ve tedarik ederek her iki Vilâyetin hususiyetlerini nazarı dikkate alarak kendi mıntıkaları dahilinde tatbik etmek üzere tanzim edecekleri talimatnamelere göre hareket ederler.

Pamuk Amele Komisyonları

3. Valilerin veya tevkil edecekleri zatların başkanlığında ziraat müdürleri, pamuk bürosu müdürü, ziraat ve ticaret odaları başkanlarıyla iki çiftçi mümessilden müteşekkildir.

4. Merkez amele komisyonunun emri altında çalışmak üzere bir bürosu ve bu büronun bir müdürü ile ihtiyaca göre memurları bulunur.

5. Merkez amele bürosunun Ceyhan'da bir şubesi bulunur. Bu şube kaza kaymakamının riyaseti altında ziraat memuru, ziraat odası reisi ve iki çiftçi mümessilden müteşekkildir.

İçel Vilâyetinin de merkez amele komisyonu Tarsus'da şubesi de Mersin'de olmak üzere iki komisyonu vardır. Teşkilat Adana'nın aynıdır. İleride amele ihtiyacı baş gösterecek kazalarda da birer şube açılacaktır.

6. Merkez amele komisyonu amelenin geleceği yerlerde amele toplama ve gönderme işlerini temin etmek üzere alâkadar Vilâyetlerle muhabere eder ve icabı halinde memurlar göndererek gerekli ameleyi temin eder. Amele ihzarı ve sevki işleri için de Seyhan Vilâyeti işin mukteziyatına göre Ziraat Vekâleti ile teması muhafaza eder.

Merkez Pamuk Amele Komisyonu'nun vazifeleri:

A) Adana Merkez Pamuk Amele Komisyonu kendi mıntıkası ihtiyacıyle Ceyhan'ın amele ihtiyaçlarını tespit ederek amele getirilecek mahallerle muhabere eder.

Komisyon

B) Amele isteyen çiftçilerin istedikleri amele miktarına göre uygun gördüğü bir nispette beher amele başına peşinen bir avans alır. Bu avans amelenin yol parasına tahsis edilerek gündeliğinden tenzil olunur.

C)Komisyon avans alarak getirttiği ameleyi avansı veren çiftçilere avansının nisbeti dahilinde tevziat yapar. İş bulamayan amelenin yatı, iaşe ve sıhhi durumlarıyla yakından alâkalanır. Ameleye iş bularak çalışmaya sevk eder. Çiftliklerdeki amelenin vaziyetlerini kontrol eder. Uygunsuz gördüğü cihetlerde müdahale eder. Çiftçi ve amele hukukunu bir tutarak işin intizamla yürümesini temin eder.

D) Amele komisyonu, amelenin sıhhat ve hüviyetini gösterir birer karne taşımalarını temine çalışır.

E) Komisyon, amele ile çiftçi ve amele ile baş olan amele arasındaki anlaşmazlıkları kendisi veya seçeceği hakem heyeti marifetiyle halleder.

8. Serbest olarak amele tedarik eden çiftçiler de kullandığı amelenin miktarına göre komisyon emrine avans vermeğe mecburdur. Bu para çiftçi ile amele arasındaki anlaşmazlık hadiselerinde tarafeynin hukukunu temine matuftur.

9. Yeni gelip de boşta kalan veya iş arasında boş kalan ameleyi işe gönderinceye kadar iaşesini teminen miktarı komisyonca tespit edilmek ve bir defaya mahsus olarak elli kuruşu geçmemek üzere amele kullanan çiftçiler ve çiftlik sahipleri komisyona çalıştıracağı amele miktarına göre bir para verir. Bu para ile ibate ve iaşelerinin teminine çalışır.

10. Daimi şubelerin vazifeleri:

A) Mıntıkalarındaki amele ihtiyacını tespit ederek Vilâyet merkez amele komisyonuna bildirir.

B) Merkez komisyonu kendi bölgesi için hazırladığı ameleyi getirtir. Bunlar için gereken avansı çiftçilerden alarak merkez komisyonuna gönderir.

C) Gelen ameleyi çiftçilere tevzi eder. Amelenin işe sevkine kadar ibate, iaşe ve sıhhi durumlar ile yakından alakalanır. Amele ile çiftçi arasındaki ihtilafları halleder. Merkez komisyonuyla irtibatı daima muhafaza eder.

Amele gönderecek mahallerin vazifesi:

11. Merkez komisyonunca amele ihtiyacı bildirildikte mıntıkasının gönderebileceği amelenin miktarını bildirir. Yol masrafları için sarfı icap eden parayı bildirmekle beraber amelenin sevk işini tanzim eder. İcabında merkezden gönderilecek memurlara azâmî yardımı yapar.

Çiftçinin vazifesi:

12. Merkez amele komisyonu bürosu amele ihtiyacını tespit ederken çiftçilerde amele isteklerini çapa için Mart başı, toplama için Temmuz başına kadar komisyona bildirirler. Amelesini doğrudan doğruya temin edecek ve komisyonun getireceği ameleden amele istemeyecek çiftçiler dahi vaziyetlerini aynı tarihe kadar komisyona bildirmeğe mecburdurlar.

13. Çiftçiler amelenin yevmiyelerini muntazam vermekle beraber yağmur, hastalık ve herhangi harici ve amelenin kendi ihtiyarında olmayan mecburi sebeplerden dolayı çalışamazsa çiftçi amelenin o hafta içindeki iaşesini temine mecburdur. Ancak bu iaşenin hafta itibariyle iki günlüğü parasız olarak çiftlik sahibine ait olup haftanın geri kalan günleri için amele aldığı iaşe bedelini yevmiyesinden öder.

Amele ücreti:

14. İş 15 Mart'tan 15 Temmuz'a kadar devam eder ve amele ücreti on beşer günlük olarak tespit edilir. 12 yaşından küçük çocuklar çapa işinde çalıştırılmaz. Amele yevmiyeleri hafta sonunda verilir.

Amelenin vazifesi:

15. Yirmi beş kişiden aşağı olmamak üzere grup halinde çalışan amelenin bir başı olur. Amele başları kendi hüviyetiyle beraber idare edecekleri amelenin nüfus tezkerelerinde çıkan hüviyetlerini müş'ir cetvellerini yaparak amele komisyonuna verir ve bir vesika alır. Amele başılarının dürüst ve itimada şayan olması meşruttur. Bu itibarla amele başlarına çift yevmiye verilir. Amele başları komisyonun direktiflerinden hariç işler yapar, amele ile kendi arasında haksızlıklar ve çiftçi ile amele arasında uygunsuzluklar ve emniyeti bozan hareketlere tasdi ettiği görülürse komisyon elindeki vesikayı alır ve amele işine karıştırmaktan men eder.

16. Merkez komisyon marifetiyle çitçilerden avans alınarak celp edilen amele ile amelesini kendileri tedarik edenleri komisyonun malumatı olmadan biri diğerinin amelesini kendi işinde kandırarak ça-

lıştırmak gibi hareketlere tasdi asla caiz değildir. Komisyon bu gibi ahvale mani olacak tedbirler almağa ve amelenin sıhhi vaziyetini koruyacak mahalli ve zaruri ihtiyaçlara göre talimat yaparak tatbik etmekte salâhiyettârdır.

Cemil Çalgüner, *Türkiye'de Ziraat İşçileri*, Ankara; Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1943, s. 114-117.

***

Ziraat Encümeni Raporu -7- Amele

İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1925, s. 109-110.

Pamuk mıntıkalarımızda tetkiki ihmal edilemeyecek mesail-i hayatiyyeden birisi de amele meselesidir. Pamukçuluk yapan sahalarda istihsal için amele meselesine temas etmek zaruridir. Adana ziraat amelesi öteden beri vilayât-ı Şarkiyyeden ve civar yayla mıntıkalarından, Antakya ve Lazkiye'den ve İzmir, Aydın, Manisa, Denizli gibi mühim pamuk mıntıkaları için de Konya ve Antalya ve diğer yayla mıntıkalarından gelmektedir. Bu amele hububat hasadı için pamuk çapası için ve pamuk kozası devşirmesi için kullanılır. Senevi Adana'ya 30-40 bin kadar amele gelip Şubat'tan Teşrîn-i sânî ve Kânûn-ı evvellere kadar kalırlar. Ve sonra mahallerine avdet ederler.

Adana'nın ve hariçten ameleye ihtiyacı olan diğer pamuk mıntıkalarımızın her sene bu amele derdiyle uğraştığı ve bu yüzden müstahsil zürraın pek sıkıntı çektikleri malumdur. Bazı zamanlar olur ki zürra amele buhranı sebebiyle yüksek ücret tediyesine mecbur olmakta ve mesarif-i istihsaliyyeyi yükseltmekte, binaenaleyh istifadesini azaltmakta ve bu sebeple hasılat masrafı korumamaktadır. Adana Vilayeti Meclis-i Umumîsi'nce vaktiyle kabul edilen bir amele talimatnamesi mevcut ise de bunun her nasılsa tatbik edilmediği anlaşılmıştır. Bilhassa pamuk mıntıkalarımızın amele ihtiyacı karşısında miktar-ı kâfi amelenin hemen temin ve tedariki için her halde Ticaret Vekalet-i Celilesi Mesaî Müdiriyet-i Umumiyyesi'nce şuabâtiyle beraber bir amele bürosunun acilen teşkiline lüzum görülmüştür. Böyle bir büro ziraat amelesi meselesini ileride kamilen kavramak üzere şimdilik pamuk mıntıkalarımıza büyük hizmetler ifa etmeğe namzet gibi görülmüştür. Diğer taraftan amelenin mahallerinden pamuk mıntıkalarına vesait-i nakliye kumpanyalarınca nısıf [yarı]ücretle sevkleri hususunun mutlaka temini ve amelenin ahval-i sıhhiyelerine ait tedâbir-i vaki ve şifaiyyenin Sıhhiye Vekaleti'nce derpiş edilmesi muvafik görüldü.

***

Adana Ziraat Amelesi

Hilmi, *Adana Ziraat Amelesi* (Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 1), Adana: Türk Sözü Matbaası, 1341.

Hilmi: Adana Valisi Hilmi.

Hilmi Uran, *Adana Ziraat Amelesi -Ziraat tetkiklerinden-*, İstanbul; Vakit Ceb Kitapları no: 12, 1939.

Yazan: Hilmi Uran Seyhan mebusu.

[Aşağıda her iki baskı da yer almaktadır. Parantez içinde yer alan sözcükler kitabın 1939 baskısında kullanılan dile özgüdür.]

***

1

Adana'nın ziraat hayatında tetkiki ihmal edilemiyecek hususlardan birisi de amele meselesidir. Filhakika her yerde, her mahsul için tetkik ve mütalaa edilen istihsal mesârifi (masrafları) meyanında amele meselesine temas etmek zaruridir. Fakat Adana gibi büyük mikyasta pamukçuluk yapan ve arazisi daha ziyade büyük parçalar halinde idare ve zer' olunan ati'-i inkişafını da ziraattan (atideki ziraatından) bekleyen bir saha için bu zaruret çok daha bariz bir şekilde mütecellidir. Nitekim ziraatımız için her yerde mütedâvil sermayenin noksanîsi kendisini göstermekte olmakla beraber, Adana'da bu sermayenin teksifine olan ihtiyaç, başka sahalarda ölçülemeyecek bir derecedir.

Adana'da hemen her yerde, her mevsim için zemin-i musahabe (musahabe zemini) pamuktur. Çiftçi kahvelerinde, akşam toplanışlarında zürra; bitmek tükenmek bilmeyen ihtiyaçları için bu mevzu' üzerinde dertleşirler. Pek eski zamanlarda mahdut ve muayyen noktalar etrafında ifade edilebilen bu dertler; ziraatın besatetten sıyrıldığı zamandan beri hududunu genişletmiştir. Bugünkü Adana çiftçisi pamuk piyasasına olduğu kadar gaz ve benzinin cihan piyasasındaki seyrine de alakadar olmakta, kredi, kambiyo meselelerini tetkik etmekte ve makinesinin kırılıveren herhangi bir mahalli için şoför ve tamirhaneler üzerinde uzun, uzun şikayet mevzuları bulmaktadır. Adana zürraı; (çiftçisi), buharlı lokomobilleriyle, büyük, küçük traktörleriyle (küçük büyük traktörleriyle) arazilerini ihzar ettikten ve çiftliklerini tutma tabir edilen daimi ziraat amelesiyle bir müddet idare eyledikten (ettikten) sonra; pamukların çapa mevsiminde ameleyle kendisini karşı karşıya bulur.

İşte o andan itibaren çiftçi kahvelerinin kesif sigara dumanları ile bulutlanan havasında çiftçinin mubahasesi o senenin çapa amelesi üzerinde hararetlenir.

Yağmurun azlığı, çokluğu; bankalardan az veya çok para kaldırabilmiş olmanın ehemmiyeti ne ise, ovanın tozlu yollarında, rengarenk kıyafetleriyle beliren amele kafilelerinin o sene tekmil zürra'ı tatmin edecek bir kemiyet arzedip edemeyeceği, (de) amele ücretinin hangi azami ve asgari arasında seyredeceği de Adana çiftçisi için aynı derecede mühimdir.

Adana ziraat amelesi öteden beri vilayât-ı Şarkiyyeden, (Şark vilayetlerinden) Ayntep'ten, Maraş'tan, Sivas'tan, (Niğde ve havalisinden, Kayseri'den, Konya cihetinden) Antakya ve Lazkiye'den gelmektedir. Bunlar hububatın hasadı için orak ameliyesinde, harman için kızakçılıkta, batözlerde, (batozlarda) pamuk çapasında ve pamuk mahsulünü tarlalardan pamuk veya koza olarak devşirmede istihdam edilirler.

Yirmi seneden beri memlekete giren binlerce orak makinesi bugün hemen her çiftçi tarafından suhuletle kullanılabilmekte olduğundan orak amelesi artık nadir olarak aranılmaktadır. Fakat buna mukabil hemen on beş seneden beri pamuk zer'iyyatı mühim bir mikyasta inkişaf etmiş olduğundan çapa amelesine olan ihtiyaç da artmış bulunmaktadır.

Binaenaleyh Adana için haiz-i ehemmiyet (ehemmiyeti haiz) olan amele meselesi daha ziyade pamukların çapası için istenilen ameledir.

Daha Şubat bidayetinde küçük, büyük kafileler halinde etraftan Adana'ya doğru amele akını başlar. En müsait bir tahmine nazaran laakal 30.000 derecesinde olan bu amelenin şehirde geçireceği hayat hakkında, evvel, ahir (son günlere kadar) hiçbir şey düşünülmüş değildir. Bunlar kısmen şehirde ve Seyhan'ın diğer cihetinde (öte yakasında) hanlarda misafir kaldıkları gibi, daha ziyade memleket hastanesi civarındaki kabristanlarda ve yol kenarındaki hali (boş) arsalarda ve açıkta kalırlar. Adana'da pamuklara çapa ameliyesi Şubat'ın son haftaları zarfında yer yer, hafiften başlayarak pamuk fidanları ve otlar yükseldikçe kızışır ve hububatın hasadı anları hulul ederek arpa ve buğday mahsulatı için de ayrıca ameleye ihtiyaç görüldüğü zamanlarda zürra için amele bulmak meselesi en güç safhasına girmiş bulunur.

Pamuk tarlalarının senede kaç defa çapalanacağı suret-i umumiyye ve kat'iyyede (umumî ve kat'i surette) tayin etmek kabil değildir. Çünkü bu, tarlanın iyi işlenmiş olup olmamasıyla, senenin kurak veya yağmurlu gitmesiyle alakadardır. Ancak her çiftçinin laakal 4 çapa yaptırdığını kabul etmek doğru bir fikir olabilir. Bazı çiftçilerin kudret-i maliyeleri (mali kudretleri) kısa gelmek dolayısıyla son çapayı yaptıramadıkları (yaptırmadıkları) ve zaruri bir tevekkülle tarlalarını otlu bıraktıkları vakidir.

Adana'da teamül, amelenin Pazar günü ve bir hafta için tutulması merkezindedir. O gün Seyhan köprüsünün tarafeyni ve civarı ameleyle rençperden (çiftçiden) geçilmez bir hale gelir. Çünkü pazarlık, söz kesimi muamelesi o gün ve orada yapılır; pazarlığını bitiren ve zürra ile anlaşan amele çiftlik yolunu tutar. Binaenaleyh Pazar günü öğleden sonra ova yolları Adana'dan çiftliklere hareket etmiş (yollanmış) amele kafileleriyle dolar, taşar.

Bunlar o gün akşamüzeri yorgun, argın –en aşağı bir hafta misafiri olacakları– çiftlik binasına varırlar. O anda (çiftliğin) en meşgul kapı uşağı evdeci tabir edilen aşçıbaşıdır (aşçıbaşısıdır).

O, eğer amele çoksa kazan derununda, azsa hereni denilen kazandan daha küçük bir kap dahilinde ve ocağın alevli ateşi karşısında mümkün olabilen ihtimamla amelenin yemeğini ikrar etmiştir (ihzar etmiştir). Bir müddet sonra altışar kişilik karavanalar içinde amelenin çorbası ve ekmeği tevzi edilir (dağıtılır). Birkaç saat sonra da artık amele –çiftlik sahibi tarafından ihzar edilen (kendilerine ikram edilen) hasırlar üzerine uzanmış, irili, ufaklı hemen her nevi hayvanat-ı ehliyyenin, zaman, zaman birbirine karışan sadaları ve çanlarının (çanlarından çıkan sesler) sesi arasında– kaygısız bir uykuya dalmış bulunur.

Amele, sabahın mahmurlukları içinde ve horoz seslerine karışan çiftlik tutmalarının vaveyla-i ikazı (ameleyi biran evvel işe göndermeye matuf bağırışları) arasında gündüzün yorgunluklarını bütün bir gece üzerinde uyuşturdukları hasırlarını terk ederek pek kısa devam eden bir iş hazırlığını ve göz kapaklarının yapışkanlığını gidermekten ibaret olan sabah tuvaletini müteakip tarla yolunu tutar. Tulu-i şems ile birlikte (Bu suretle daha güneşin ilk ışıkları ile) de işe başlamış bulunur. Alaturka on bir buçuğa kadar (Akşam gurûba yakın bir zamana kadar) devam eden mesaî müddeti zarfında ameleye dört defa istirahat verilir. Bunun birisi işe başladıktan hemen bir saat sonradır ki, buna kahvaltı soluğu derler.

Bir çeyrek saat devam eden bu soluklanma arasında tekmil amele körpe pamuk fidanlarını[n] ibtisamı arasında, kazmaları kucaklarında olduğu halde, tek bir somundan ibaret olan kahvaltılarını yaparlar.

Kuşluk vakti verilen ve pilav yemeğe mahsus olan istirahatı da pilav soluğu tabir ederler ki, bir saat imtidad eder. Öğle vakti verilen ve iki evvelkiler gibi yemek yemeğe mahsus olmayıp, yalnız oturarak dinlenmeyi istihdaf eden bir saatlik bir molaya da göt soluğu denilmektedir.

Amelenin öğleden sonra ayran ve (veya) hoşafla birer somundan ibaret olan (öğle yemeği için de) ve alaturka saat yediyle sekize tesadüf eden öğle yemeği için de öğle ekmeği namı altında üççeyrek saat devam eden bir istirahatı vardır. Bu dört istirahat devresi haricinde bir

de ikindi vakti çakal soluğu denilen bir istirahat müddeti varsa da bu, daha ziyade namaz kılmayı ve hafifçe dinlenmeyi temine hadim olup beş dakikaya inhisar ettiğinden ve amele bu müddet zarfında kazmasından da ayrılamadığından bunu hakiki bir istirahat müddeti addetmek doğru olamaz.

Amele, hey'et-i umumiyyesi kendisine –bütün bir günün didinmesi arasında– üç saatlik bir istirahat bahşeden solukları en ilişilemez birer (bir) hak olarak tanır ve vakti gelince içlerinden birisi soluklanma zamanının hululüne bir tebşir olmak üzere af kelimesini yüksek bir sesle afi şeklinde bağırır. Bu haber-i beşaret (tebşir) tekmil amelenin hemen kazmalarını bırakmasına ani bir tesir yapar ve amele kızgın bir güneş altında çalışmaktan mütevellid sızılarını yere sapladıkları kazmaları(nın) gölgesinde dinler (dinlendirir); çünkü tarlalarda hiçbir ağaç yoktur.

Amelenin istirahat devrelerine olan iştiyaklarına ve onun hiçbir dakikasına ilişilmesini arzu etmemelerine mukabil çiftlik sahipleri de amelenin istirahat devresi haricinde aylak durmasına hiç tahammül edemez. Birer beygir veya öküz sırtına iliştirilen tekerlekli su fıçıları, en mühim bir ağırlık olarak, ameleyi hatve, hatve (adım adım) takip eder.

Ameleden ziyade çiftlik sahibine merbut bir hizmetçi, en büyük dirayetini su isteyen ameleyi derhal tatmin etmek ve bu vesileyle amelenin zaman zayi etmesine meydan bırakmamak hususunda gösterir. Sucunun bu işi bihakkın başarabilmesi çiftlikte kendisine feyz ve terakki vadeden ve övünülebilen muvaffakiyyatından (muvaffakiyetlerinden) addolunur.

Amelenin sık sık, küçük, büyük abdest bozanı da çiftlik sahibinin hiç hoşlanmadığı ve hatta gayz (gayız) duyduğu kısımdır.

Alaturka saat on bir buçuk amelenin iş bırakma zamanıdır. Üç saatlik istirahat vakfeleri haricinde laakal on ve hatta on bir saat çalışan amele için bu an (akşam iş bırakma zamanı), pek kıymetlidir. Onun için tekmil ziraat amelesi Adana'da bunu aynı merasimle karşılar ve vakti geldiğinde hepsi birden şu duayı okur:

"Akşama hürmet, sabaha niyet, kolumuza kuvvet, ağamıza devlet, kesemize bereket, kör şeytana lanet, bir daha lanet, bir daha lanet, İbrahim Paşa'ya rahmet, Peygamberimize (Peygambere) salavat."

Hep bir ağızdan söylenilen bu duanın son kelimesi olan salavat, daha yüksek bir sesle ve mümted bir şekilde telaffuz edilerek kazmalar hep birden bırakılır ve o anda kendilerine iyi bir istirahat vadiyle gülümser gibi görünen çiftlik binasına avdet edilir. Akşam duasında amelenin İbrahim Paşa'ya rahmet okuması 1250 tarihinden kalma bir tedbir-i inzibatinin (inzibati bir tedbirin) minnetini el'an hürmetle

yad' etmekten ibarettir. Vaktiyle Adana'nın pazarı Salı günü imiş ve amele çiftliklerde Çarşamba günü işe başlayarak Pazartesi günü akşama kadar çalışır, o suretle haftalığına istihkak kazanırmış.

Halbuki o gün akşam üzeri çiftlikten çıkıp şehre varabilmek geceleyin yollarda kalmayı ve yol yürümeyi icap ettirir imiş; birçok uygunsuzlar da bu vaziyetten istifade ederek amelenin kadınlarına, mallarına tecavüz eder imiş. Mısırlı İbrahim Paşa o tarihte bu mahzurun önüne geçmek için amelenin Pazartesi günü ancak öğleye kadar çalışmasını ve fakat buna mukabil haftalıklarından birşey kesilmemesini emrederek ameleyi geceleyin yollarda duçar-ı tecavüz (tecavüze uğramaktan kurtarmış) olmaktan kurtarmış ve gurûbdan mukaddem şehre gelebilmeyi taht-ı temine almış (temin etmiş). Amele işte bu lütfun minnetini hala bilerek, bilmeyerek yad etmektedir. Bilahare Adana'nın pazarı Pazar gününe intikal etmiş olduğundan amelenin öğleye kadar çalıştığı gün şimdiki halde Cumartesi'dir.

Yine bu emniyetsizlik devrinden kalma bir itiyat olarak amelenin haftalığı çiftliklerde verilmez. Bu ücretin Pazar günü sabahleyin şehirde tesviyesi usuldendir.

Şimdiki halde Adana ziraat amelesi Pazartesi günü işe başlayarak beş buçuk gün çalışmakta ve ücretini haftalık olarak almaktadır. Binaenaleyh amele Cumartesi günü öğleyin çiftlikten ayrılır.

Hiç çalışmadığı Pazar gününün yemeği ile Cumartesi günü öğle yemeği çiftlik sahibine aittir.

Ameleye çiftliklerde sabahleyin somun denilen bir ekmek verilir. Bu, kırma dakikten mamul (undan yapılmış), kepeği fazlaca, fakat lezzetli bir ekmektir; azami 80 dirhem (200 gram) kadar sıkleti vardır. Kuşluk vakti yine bir somunla karavanalar derununda (içinde) pilav verilir; ameleye verilmekte olan pilav bulgurdan, yarmadan, döğmeden sadeyağı ile tabh olunur (pişirilir). Amele bunu, yine çiftlik sahibi tarafından tedarik edilen tahta kaşıklarla yer. Öğleyin ayran veya hoşafla her ameleye yine birer somun verilir. Akşamüzeri amelenin hemen suret-i umumiyyede yemeği yarma denilen buğday kırmasından tabh (hazırlanmış) ve imal edilen çorba ile birer somundan ibarettir.

Bazı çiftlik sahipleri çiftlikleri bahçesinde kabak, fasulye gibi sebze de yetiştirerek bu umumî iaşe programında, ağız çeşnini değiştirme kabilinden, bazı tebeddülat (değişiklik) yaparlar.

Senevi otuz, kırk bin kişilik mühim bir kitle (kütle) teşkil eden Adana ziraat amelesi eskiden beri kendisine mahsus teşkilata maliktik ve bunlar geldikleri yerlerden münferiden hareket etmiş değillerdir.

Amele, küçük, büyük kafileler halinde elcibaşı denilen kesanın (kimselerin) emir ve kumandası altındadır. Elcibaşılık bir meslek-i mahsustur (hususi bir meslektir). Onun kendisine mahsus evsafı(vasıfları), imtiyazı, hakkı ve vazifesi vardır. Bunlar, para kazanmak isteyen ve bulunduğu mahalde geçinemeyen kimseleri toplayıp mevsiminde amelelik etmek üzere Çukurova'ya getirirler ve bu yüzden geçinirler.

Elcibaşıların suret-i zahirede kazancı, çiftlik sahibinden o hafta her ameleye verilen miktarın iki misli derecesinde haftalık almaktan ve amelenin beherinden de yüzde beş istifade etmekten ibarettir. Fakat hemen hiçbir elcibaşı bu kazanç ile iktifa etmemektedir ve elcibaşılar amele ile zürra arasında mutavassıt mevki'inde oldukları için her iki sınıftan da vaziyetin icabına ve müsaadesine göre azami derecede istifade temin eylemektedirler. Bunun içindir ki elcibaşılara karşı gerek amele ve gerek zürra aynı derecede hoşnutsuzluk izhar ederler. Zürra çiftliğine götüreceği amelenin pazarlığını elcibaşılarla yapar ve haftalık tutarını elcibaşıya tesviye eder; amele istihkakını elcibaşından alır.

Elcibaşılar amelenin kadın veya çocuk olan kısmı için de zürra'dan tam amele haftalığı alırlar; fakat bunların istihkakını tamam olarak tesviye etmemeyi itiyat edinmişlerdir; acezeden olan bu kısım da esasen elcibaşı tarafından siyanet edildikleri kanaatiyle kendilerine ne verilirse ona razı olarak şikayet etmezler. Elcibaşılar bu suretle kendilerine bir kazanç yolu temin ederler.

Zürra tarafından ameleye ihtiyaç ziyadeleştiği ve amele (de) az olduğu haftalarda zürra ne kadar endişeli olursa, elcibaşılar da o kadar keyiflidirler. Çünkü öyle zamanlarda amele bulamayıp da tarlasının ota boğulmasından korkan zürra amele ücreti olarak fazla bir meblağ tesviyesini kabul etmekle beraber hediye namı altında elcibaşılara müzayaka derecesine göre artan mebâliğ verirler ve bu suretle elcibaşıları tatmin ve ikna'ya çalışırlar.

Halbuki vaktiyle, ziraatın daha bu kadar inkişaf etmediği zamanlarda amele ihtiyaca nazaran fazla geldiği cihetle elcibaşılar söz verdiği miktardaki ameleyi ertesi günü mutlaka sevk edeceğine teminat olmak üzere zürra'a Pazar günleri para ve saat bırakırlar imiş ve eğer ertesi günü amele gelmeyecek olursa zürra tarafından tuti (tutu) denilen bu mebâliğ ve eşyanın iadesi icab etmez imiş.

Ziraatın inkişafı ve ameleye olan ihtiyacın artması bu usulü ve teamülü değiştirmiştir.

Şimdiki halde zürra ameleye teminat iraesine çalışmakta, bu cümleden olarak amelenin haftalığını daha evvelden amelenin emin addeylediği bir mahalle depo etmekte ve hatta bazen haftalığı peşinen (peşin)

tesviye ıstırarında kalmaktadır. Elcibaşılar çapa mevsiminde Adana'ya gelecek ameleye kışın nakden ikrazatta bulundukları gibi ayniyat da verirler. Bu, hem amelenin bu suretle kendilerine bağlı kalarak ilkbaharda başka tarafa savuşmasına, hem de ayni veya nakdi ikrazata mukabil ameleden yüksek faiz istifasını temine hadim bir tedbirdir. Elcibaşılar yalan, yanlış erkâm ile amelenin deynini kabartmakla beraber bilhassa ayniyat bedellerini ameleye daima yüksek göstermek ve ameleden –hududunu mukrizin insaf ve mürüvveti tayin edebilen– faiz almak suretiyle müteneffiz olurlar. Amele bütün bu çapraşık faiz hesabâtıyle (hesaplarıyle) kabaran deynlerini yazın ödemeye çalışır ve ekseriya vaki olduğu gibi deyn (borç) sene-i atiyyeye (gelecek seneye) devredilecek olursa faiz hesabâtı (hesapları da) basitten mürekkebe intikal ederek, artık içinden de çıkılamaz olur (çıkılmaz olur).

Elcibaşılar, ameleye kış zamanında ikrazatta bulunmak için bazen zürra'dan da muavenet-i nakdiyye (nakdî muavenet) temin ederler. Ancak bu takdirde elcibaşı zürra'a karşı serbestî-i hareketini (serbestisini) ve istiklalini kayıt altına koymuş olacağı için elciler bundan mümkün mertebe ihtiraz ederler.

Ziraat amelesinin bir kısmı kumar müptelasıdır ki, bu iptilayı da elcibaşılar körüklemekte ve çünkü oyun oynayan ameleden kendilerine mana namıyla bir hisse ayırmak suretiyle temin-i menfaat etmektedirler.

Çiftliklerde elcibaşılara hürmet-i mahsusa (hususi bir hürmet gösterilir) ibraz edilir. Bunlar ameleden ayrı yatarlar, çiftlik kahyasıyla birlikte yemek yerler. İş esnasında çalışmazlar, yalnız ameleye nezaret ederler. Tarlada çalışan bir amele kafilesi içinde başında şemsiyesiyle elinde kırbasıyle ve ekresiya göbeğine kadar uzanan gümüş kordoniyle elcibaşıyı tefrik etmek (ayırt etmek) pek kolay olur.

Pamukların derci (toplanması) ameliyesi daha ziyade yerli amele tarafından yapılır. Karaisalı'dan, Sırkıntı ile Kars ve Elbistan havalisinden de bu maksatla amele geldiği vakidir.

Yerli amele pamuk dercinde ailece çalışır, kendilerine mesaîlerine mukabil 10-11 çekide, bir çeki koza verilir. Yalnız Mısır kozası tabir edilen ve kozalar üzerinden el ile pamuk olarak alınan mahsul için ameleye ücretleri nakden tesviye edilir. Bu ücret batman başına 10-15 kuruştan ibarettir. İyi bir amele günde 8-10 batman pamuk derc edebildiğine göre bunlar da günde azami 150 kuruş kazanabilirler. Pamuk ve koza derci ameliyesinde ameleye çiftlik sahibi tarafından yemek verilmez.

Hububat için harman zamanında istihdam edilen kızak amelesine yemek vermek mutaddır. Bu kabil amelenin hayvanları için o hafta

çapa amelesine verilen ve ot haftalığı tabir edilen haftalık derecesinde bir meblağ verildiği gibi kendilerine de bundan biraz ziyadece olan orak haftalığı verilir.

Harman makinelerinde çalışan amelenin yevmiyesi ise bütün bu miktardan daha fazladır.

2

Adana ziraat hayatında bu muvakkat amele haricinde istihdam edilen daimi amele var ki, bunlara tutma tabir edilir. Bu amele kış tutması, yaz tutması namı altında ikiye ayrılır. Kış tutmaları Teşrîn-i evvel'in 13'ünden, yani Rumi Teşrîn-i evvel bidayetinden Mayıs'ın 13'üne kadar yedi ay müddetle istihdam edilirler. Bunlar çiftlikte kabul ettikleri vazifeye göre çiftçi, öküzcü, arabacı, tabancı,(tapancı) tanacı, hergeleci gibi namlarla çağrılırlar; hepsi de çiftçi başının emrindedirler.

Kış tutmalarına senevi yüz lira kadar ücret verilmekte ve bir çizme ile don gömlekten ibaret melbusâtı da iaşesi gibi çiftlik sahibine ait bulunmaktadır.

Evdeci denilen çiftlik aşçıları ile arabacılara diğer tutmalardan 20, 25 lira kadar fazla bir ücret verilir.

Yaz tutmaları daha ziyade muvakkat addedilen ve ekseriya kendilerine haftalık tesviye edilen ameledir.

Kış tutmalarına çiftlik eshâbı (sahipleri) tarafından altı batman kadar pamuk tohumu da zer' ettirilir. Ve bu mahallin (yerin) hasılatı tutmalara ait olur ki bunun ismine şekere derler.

Gerek tutmalara ve gerek çiftçi başıya, şekere itası zevale mütemayildir. Halen çiftlik sahipleri ya hasılat-ı umumiyyeden (umumî hasılattan) muayyen bir miktarı aynen vermekte veyahut ayniyat olarak verile gelen miktarı da bedele tahvil ederek ücret-i seneviyyeyi (senevi ücreti) bu suretle tayin ve tesbit eylemektedirler.

Döğen (düğen) süren amele, sürdükleri harmanda hasıl olacak mahsulün yüzde10'unu alır; başkaca hayvan başına da bir emek bedeli istifa eder; bunun miktarı da nısfi arpa ve nısf-ı diğeri buğday olmak üzere 10-15 kile (kilo) kadar hububattan ibaret olur. Döğencilerin iaşesi çiftlik sahibine ait olduğu gibi bunların hayvanlarına da beş günde bir kile arpa itası mutattır.

Adana ovasına pek çok batöz girmiş olmasına rağmen hasılatın büyük bir kısmı bilhassa küçük mikyastaki zer'iyyatın müstahsalâtı eski usulde kaldırılmaktadır.

Yabancılara (yabacılara) mahsulün yüzde 5'i verilir; bunların iaşeleri de çiftlik sahibine aittir.

3

Adana'da bilhassa mühim bir kemiyet arz eden çapa amelesi ile zürra arasında tahaddüs edebilecek ihtilafâtın hal ve faslı ve zürra ile amele arasındaki münasebeti en ehemmiyetli safhası olan mesaî ücreti meselesinin her iki tarafın hukukunu kafil bir şekilde tanzimi vazifesi amele komisyonu namı altında müteşekkil bir komisyona aittir (aitti). (Son zamanlarda tatbiki gevşemiş olan bu) Komisyonun altı azası, bir de reisi vardır (vardı). Reis, Ziraat Odası tarafından intihab edilir, hükûmet-i mahalliyyece memuriyeti tasdik olunur (olunurdu). Azadan ikisi Ziraat Odası tarafından, diğer ikisi amele mümessili olmak üzere laakal on beş elcibaşı tarafından intihab ve birisi jandarma zabiti, diğeri polis komiseri olmak üzere mütebaki ikisi de hükûmet tarafından tayin olunur (olunurdu). Komisyonun reisi muvazzaf olup azaya da her içtima için hakk-ı huzur verilmektedir (verilmekteydi).

Komisyonun mesaîsi (mesaîsini tanzim ve tespit eden talimatname mucibince) için tanzim edilip elyevm tatbik edilmekte bulunan 22 maddelik talimatname mucibince her ziraat amelesi küçük bir bedel mukabilinde komisyondan bir hüviyet varakası ahz edecek (almak) ve bunu icabında memurîn-i zabıtaya (zabıtaya) göstermeye mecbur olacaktır (mecburiyetindeydi).

Yine talimatname mucibince elcibaşılar da ayrıca hüviyet varakası istihsal edecekler ve amelenin ücûrâtını (ücretlerini) zimmetlerine geçirmeyeceklerine dair komisyonu temin edecekleri gibi, bir haftalık mesaîleri hakkında da komisyona malumat vermekle mükellef bulunacaklardır (bulunacaklardı).

Talimatname; mevcut teamülü nazar-ı itibara alarak amelenin haftanın kaç gününde, kaç saat için çalışacağını, ne suretle iaşe ve ibate ve lüzumunda tedavi edileceğini tayin etmekte ve ücret hususunda ameleyi kadın, erkek ve çocuk olarak tasnif ettiği gibi, çalışılacak mahallin uzaklığına ve yakınlığına göre ayrı ücret itası esasını kabul etmektedir.

Talimatname, ihtiva ettiği esasat itibariyle zürra ve amelenin hukukunu kafil bir şekilde tanzim edilmiş olup yalnız daha ziyade tayin-i ücrete (ücret tayinine) ait olan komisyon mukarreratı çok defa tatbik edilememekte (edilmemekte) ve bilfarz komisyonun bir hafta için tayin ettiği amele ücreti dört lira iken zürra ameleye o hafta beş, altı ve hatta yedi lira haftalık vererek kendilerini çalışmaya ikna edebilmektedir.

4

Adana pamuk ziraatına salih olan arazisinin hey'et-i umumiyyesini (hepsini) henüz işleyebilmekte değildir. Mamafih memlekete büyük mikyasta girmekte olan hafriyat makineleri arazi ihzaratını (ihzarını) teshil etmekte ve halkın istihsal kudreti ve binnetice işlenen arazi sahası seneden seneye artarak amele ihtiyacı ziyadeleşmektedir. Binaenaleyh bilhassa çapa amelesi için şimdiden bir tedbir ittihaz edilmediği takdirde Adana pamuk zer'iyatı daima amelenin miktarıyla mütenasip ve onunla mukayyet bir ittisa' peyda edebilecek, inkişafı için amele mahdudiyyetini karşısında hakiki bir engel olarak bulacaktır.

Halbuki yakın bir atide Adana'nın şimdiki ameleyi de bulamayacağı ve tedarik edebileceği miktar için yüksek ücret tediyesinde muztar kalacağı muhakkaktır. Çünkü bugün Çukurova'ya amele gönderen sahalarda işler inkişaf ettikçe artık o havaliden üç, beş kuruş kazanmak için şimdiki gibi amele akımı vuku' bulmayacaktır.

Bu itibarla Adana ziraatının inkişaf-ı tedabiri (tedbirleri) arasında amele işini de düşünmek ve bunun için (de) tedbir almak icab eder.

Bir amele kanununun bu meseleyi halledeceğini zan ve iddia edenler var (ve böyle bir kanun da hükümetçe Meclis'e teklif edilmek üzeredir). (Fakat bizce bugün de tatbik edilebilecek olan Amele Komisyonu talimatnamesinin icra sahasında kanuni müzaheretten mahrumiyeti bir noksan sayılsa ve Amele Komisyonu kararlarının her halde icra edilmesi temin edilse de meseleye halledilmiş nazarıyla bakılamaz.) Bizce bugün elde mevcut Amele Komisyonu talimatnamesinin icra sahasında kanuni müzaheretten mahrumiyeti büyük bir noksan değildir. Ve Amele Komisyonu kararlarının her halde icra edilmesi temin edilse de meseleye halledilmiş nazarıyla bakılamaz. Gerçi amelenin sıhhatini, iaşesini mevzubahs eden ahkama, mesaî saatlerinin tayin ve tahdidine ve amelenin inzibat ve asayiş nokta-i nazarından tabi olması icab eden kuyud-ı kanuniyyeye (kanuni kayıtlara) ve buna mümasil (benzer hususlara) hususâta acilen ihtiyaç var ve amelenin her an Çukurova'da zehirlenen sıhhat ve hayatına memleketin menafi-i aliyyesi (yüksek menfaatleri) daha fazla tahammül etmemelidir. Fakat zürra nazarında meselenin en mühim noktası (istihsalin maliyet bedelini düşürebilmek için mümkün olduğu kadar ucuz amele bulabilmek keyfiyyeti olup işin bu cihetini ise kanunla halletmek mümkün değildir) amele ücretinin tayininden ve bunun amele için meta olmasından ibaret bulunan iktisadi cihetidir.

Adana zürra'ı bir amele kanununun tedvininden daha ziyade bu cihetin halledildiği ve mesârif-i istihsaliyyesinin mütemadiyyen kabarmaktan kurtulduğu manasını anlar. Halbuki zürra ve ameleyi aynı hoşnudi ile tatmin edecek surette mesaî ücretlerinin tayini hemen kabil değildir. Çünkü amele ücreti tayininde o haftanın ameleye olan ihtiyacı ile mevcut amele miktarını çok iyi hesap etmek, muhitte ziraat amelesinden bir kısmının kendisine celb ve cezb edebilen faaliyet ve harekatı tetkik edebilmek ve daha bu gibi bedeni measi kıymetine tesir eden ve o an için tesir etmekte bulunan esbâb ve evâmili lâyıkıyle ve tesirâtı derecesiyle görebilmek lâzım olmakla beraber bütün bunların fevkinde olarak tayin-i ücret hususunda zürra ve ameleden hiçbirine mütemayil bulunmadığı hakkında tarafeyne emniyet ika edebilmek icab eder. Kimlerden teşkil edilirse edilsin herhangi bir amele komisyonunun bu, çok nazik ve üzerinde çok yanlışlık yapılabilen iş hakkında muvaffakiyetli kararlar vereceğini farz etmek doğru olamaz. Komisyonun muvaffakiyetsiz, sakat kararlarını kanun kuvvetiyle icraya teşebbüs etmek de istenilen neticeyi temin edemez. Çünkü iktisadî hadiselerin şiarı kendilerine mahsus olan kavânin haricinde cebir ve zor ile dahi seyretmemekten ibarettir. Buna binaendir ki biz, amele meselesinin hallinde insanların mesaîsine narh koymaya ve bunu kanun işi yapmaya kalkışmayı şayan-ı tavsiye görmüyoruz.

Adana'da nüfus teksifi bir gaye ittihaz edilmekle beraber amele meselesinin halline doğru gidilmiş olmak için (biz) çapa makinelerini tamim etmek ve zer'iyyatın mübzerlerle (mibzerlerle) yapılmasını temin eylemek icab eder kanaatindeyiz.

340 senesi takviye tahsisatından getirilip zürra'a kısmen tevzi edilebilen mibzerlerle, icra edilen tahkikata nazaran, bütün vilayette 15 bin küsur dönüm zer'iyyat yapılmıştır.

Makinelerin ilk istimal senesi olmak itibariyle bazı müşkilâta maruz kalındığı ve zürradan bazısı tarafından makinelerin iyi ayar edilemediği vakidir. Fakat buna rağmen bu ilk hatvenin verdiği netice çok müsaittir.

Çapa makinelerini kullanmak, binaenaleyh zer'iyyatı mibzerle yapmak, Adana zürra'ı için ihtiyari arzuya ve keyfe tabi bir mesele olmayıp, hakiki bir zaruret icabı olduğu ve bu zaruretin seneden seneye tazyikini arttırmak istidadında bulunduğu düşünülecek olursa sahaya en müsait ve en kullanışlı olan mübzerlerle çapa makinelerinin hemen kabul ve tatbiki suretiyle pamuk zer'iyatının inkişafına doğru yürümek lüzumu tezahür eder. Bu, bizce üzerinde tereddüt edilemeyecek bir meseledir.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NE SENDİKAL GELİŞMELER[333]

Son hafta Türkiye amele sınıfı ve bütün Türkiye erbâb-ı mesaîsi için mühim ve heyecanlı bir haftadır. Bu hafta içindedir ki Türkiye amele sınıfının inkişâfına, köhne ve Kurun-ı Vustâ'i bir engel olan gedikler ilga edilmiş, binlerce liman ameleleri, hamallar hukuki manasıyla serbest fakat teşkilâtsız birer işçi olarak ortaya atılmışlardır. Gedikler, loncalar, derebeylik şehirlerinin yadigârlarıdır. Loncalar amele sınıfı şuurunun yükselmesine ve inkişâfına mâni olan iptidaî şekillerdir. Bizde derebeylik saltanatının son döküntülerinden olan sultanlığı ve hilâfeti tarihe havale ettikten sonra, gedikleri ve loncaları da ilga eden hükûmeti biz tebrik ederiz...

Gedikler ilga edilmiş, fakat şimdi de ortaya teşkilâtsız binlerce işçi kalmıştır. Bu binlerce kişinin kol kuvveti birtakım açıkgözlerin elinde istismâr vasıtası olmak tehlikesine de mâruzdur. Evvelce, birkaç kâhyanın hesabına çalışanlar, şimdi de birkaç sermayedârın hesabına çalışmış olacaklardır. Biz gediklerden kurtulan liman işçilerine, tahmil ve tahliye amelesine diyoruz ki: Arkadaşlar! Yeniden gediklerin tesisini istemeyin! Onlar sana dünyada en ağır ve en müşkül işleri yaptıran, en pis ve en sefil şerait içinde yaşatan, gençliğini çökerten birer belâ idi. Şimdi yeni ve usullü bir cemiyet yap! Bu cemiyet iş saatlerini, iş ücretlerini, istirahat yerlerini, hastane, eczane, kulüp ve dershane gibi lâzımlı yerleri temin eden, üstüne de senin kazandığını başkasının cebine indirtmeyen bir teşkilât olsun... Herkesten çok çalışıyorsunuz. Herkesten iyi yaşamak hem vazifenin, hem de hakk-ı sarihinizdir.

Aydınlık Fevkalâde Amele Nüshası, 15 Ağustos 1924.

Uzun yıllar geleneksel yapısını koruyan, tarım-dışı uğraşlarda lonca ya da benzeri sınırlayıcı örgüt yapılarının hakim olduğu toplumsal kuruluşlarda, Batı'da izlenen sanayileşmeyle hızlı bütünleşme, sendikal yapılarda "geleneksel" yapıların uzantılarını da içeren "geçiş" örgütlerinin doğuşu gözlenmişti. Bu nedenle korporatif dikey örgüt yapısıyla sendikal yatay örgüt yapısı bir süre iç içe varlıklarını sürdürdüler. Usta-kalfa-çırak bütünselliği işçi-işveren ayrışmasının kristalleşmesine gölge düşürmüştü. Aşağıdaki satırlar sanayileşmede "geciken" Türkiye örneğinde sendikal yaşamın ilk aşamalarında karşılaşılan bu tür geçişliliği sınamaya yöneliktir.

Türkiye'de sendikal yaşam 1908 işçi hareketleriyle gündeme geldi. "İlan-ı Hürriyet" in sağladığı özgürlük ortamında hemen hemen tüm işkollarında grevler görülmüştü. Ülkenin dört bir yanında on bini aşkın işçi somut taleplerle direnişe geçmişti. Her ne kadar 1908 öncesi, demiryolu, tersane, Tütün Rejisi Şirket-i Hayriyye gibi yoğun işçi çalıştıran işyerlerinde zaman zaman toplu tavır konduğu görülmüşse de uzlaşma kısa sürede sağlanmış, günlük yaşam etkilenmemişti. Oysa 1908 grevleri farklıydı. Toplumsal düzeni sarsan, hatta sorgulayan bir nitelik kazanmıştı. Ancak, Osmanlı toplumunda emek uzun zamandır dikey örgütlenmişti. Bu nedenle sendikal gelişmelerde lonca geleneğinden kaynaklanan "zanaat" zihniyeti uzun zaman etkinliğini sürdürmüştü. Bu yönüyle Türkiye'de işçi kesiminin örgütlenişi farklı zaman kesitlerinde gerçekleşmesi nedeniyle bir süre Batı normlarından farklı unsurlar taşıdı.

Lonca, Fütüvvet ve Esnaf Geleneği

Batı'da loncaların çözülüşü ve işçi kesiminin doğuşu geniş bir zamana yayılmıştı. Her ne kadar bazı Avrupa ülkelerinde, örneğin Almanya'da, lonca mevzuatı 19. yüzyılın ortalarına değin varlığını korumuşsa da bu ülkelerde hızlı sanayileşme süreci lonca örgüt yapılarından bağımsız güçlü işçi örgütlerinin doğuşuna ortam hazırlamıştı. Oysa Türkiye'de, sanayileşme sürecine girmeksizin Batı ile entegrasyon özellikle hizmet sektörlerinde yoğunlaşan bir işgücü birikimine neden olmuştu. Sermayenin güçlü baskısı altında bu kesimlerde eskiden beri var olan lonca geleneği çözülmeye yüz tutmuş, loncaların dikey ör-

gütlenme ya da usta-kalfa-çırak ilişkisi gücünü yitirmişti. Ancak emek kesimi içinde oluşan yatay örgütlenme geçmiş örgütsel yapının birçok değerini de yeni yapıya yansıtmıştı. Bu nedenle birçok "erken" işçi örgütünde "fütüvvet" ilkelerinden esinlenmiş değerler bulunuyordu.

Osmanlı İstanbulu'nda esnafla ilgili işler, kadılıklar, ihtisap ağalıkları ve son olarak da şehremaneti tarafından yürütülmüştü. Kısmen İslam dininin vecibeleri gereği, töre ve usullere uyularak bir sanatın yürütülmesinde belirli koşulların yerine getirilmesini öngören ve herhangi bir sanat kolunda yerleşen usuller, gizli kalması gereken sırlar ve o sanata girmek için geçirilmesi zorunlu görülen sınav ve formaliteler fütüvvetnamelerle saptanıyordu. Esnaflığın bir tarikat şeklinde kabul edilmesinden dolayı da esnaf kuruluşları fütüvvet tarikatı olarak adlandırılıyordu. Fütüvvet tarikatına göre, çırak bir sanat kolunda yıllarca yetiştirilerek kalfa ve usta sınıfına geçiyor, bağımsız surette dükkan açması ise belirli bir törene tabi kılınıyordu. Bu törene göre her esnafın kendi sanat ya da meslek kolunda ilk defa çalışan "piri"ne inanması, gireceği sanat koluna kabulü için "peştemal" kuşanması, kabul olunduğu sanat kolundan çırak çıkarılması, sanata lâyık ve işinde namuslu görüldüğü takdirde tarikata dahil olması, çırak olarak girdiği sanatta yıllarca çalıştıktan sonra kalfalığa ve nihayet ustalığa lâyık görülmesi ve tebrik anlamında olmak üzere de "helva pişirme" töreninin yapılması gerekiyordu. Önceleri esnafın başında, yönetici olarak şeyh, nakip ve duacılar vardı. Zamanla zaviye niteliğindeki bu kuruluşların yerini loncalar aldı.

Loncalar, kıt kaynakların üretimde en adil biçimde kullanılmasını sağlıyordu. Din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün esnafa açık olan loncalarda, yönetici olarak kethüdalar ile yiğitbaşılar vardı. Kethüdalar, esnafın işlerine bakmak üzere yönetim tarafından atanan, esnafın içinden seçilen ve kadı tarafından memuriyeti onaylanan yarı resmi memurlardı. Öte yandan kethüda ile esnaf arasındaki ilişkiyi, yine esnafın ileri gelenlerinden seçilen yiğitbaşı sağlardı. Esnafın bilfiil çalışanlarına "efrâd-ı âmile" denirdi. Efrâd-ı âmile üstat, usta, kalfa, çırak ve yamak şeklinde sınıflandırılmıştı. Her kademeden bir üste geçiş, yıllarca çalışarak birikim elde etmeye bağlıydı. Ustalığa kabul edilen kişinin dükkan açabilmesi için bir boş "gedik" bulması gerekiyordu. Böylece bir sanat kolunda faaliyette bulunabilmek ya da ticarete atılabilmek için bir dizi engelin aşılması zorunluydu. Şahsın istediği sanat ve ticarete girip dilediği yerde dükkan açabilmesi de sınırlamalara tabiydi. Bu uygulamaya ise "gedik usulü" denirdi.

19. Yüzyıl ve Loncaların Çözülüşü

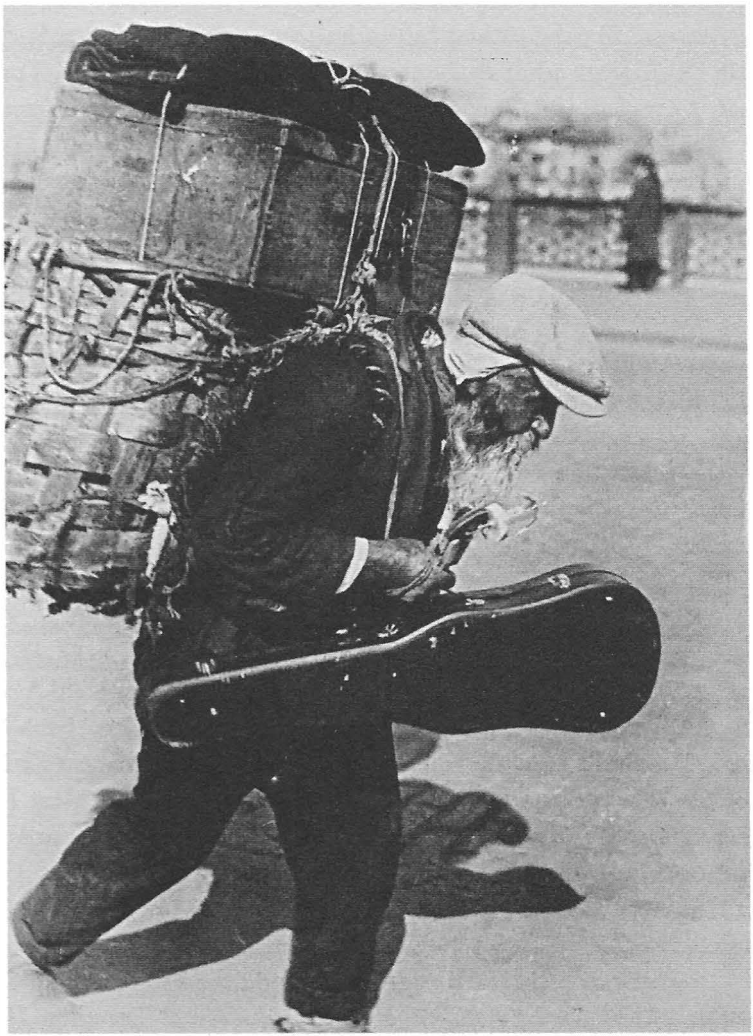
19. yüzyılda, Osmanlı'da ekonomik ve toplumsal yapılar dönüşüme uğramaya başladı. Osmanlı ekonomisinin Batı ile bütünleşme sürecine girişi, pazar göstergelerini belirginleştirmiş, ülkeyi parasallaştırmıştı. Lonca ve gedik benzeri, sınırlayıcı sayılabilecek geleneksel örgüt yapıları artık işlevlerini yitirmişti. Sanayi devrimi Osmanlı'yı da kısa sürede etkisi altına almıştı. Osmanlı, dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecine girmişti. Usta-kalfa-çıraktan oluşan dikey üretim ve hizmet birimleri giderek başkalaşmış, geleneksel yapıların uzantılarını da içeren kimi kez sendikal nitelikteki "geçiş" örgütlerinin doğuşuna neden olmuştu. Bu nedenle korporatif dikey örgüt yapısıyla sendikal yatay örgüt yapısı bir süre iç içe varlıklarını sürdürdü. Usta-kalfa-çırak birlikteliği işçi-işveren ayrışmasının kristalleşmesine ket vuruyordu. Bu arada yed-i vâhid diye bilinen tekel anlayışı kalkmış; ticaret ve zanaat giderek serbestleşmişti.

Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye* adlı eserinde, 20. yüzyılın ilk yıllarında "esâmi-i esnaf" başlığı altında, kethüdaları olan 285 esnaf grubunu sayar. Başka bir kaynak, 1294 Salnamesi, 19. yüzyıl sonu için bu rakamı 239 olarak verir. Dünyayla bütünleşen ve güçlenen kent ekonomisinin gerektirdiği iş kolları, zamanla geçmişin geleneksel uğraşlarına eklendi. "İstanbul ve Galata otellerine mensup müşteri celbi için veyahut tercüman sıfatıyla istihdam kılınan ve emanetçilik yapan esnaf," "tramvay arabacısı ve seyisi ve kılavuzu esnafı," "vapur kahveci esnafı" başkalaşan İstanbul'un yeni meslek kesimleriydi.

1908 Devrimi'nin ertesinde, ticareti sınırlayıcı yöntemlerin bir parçası olan loncalar ve esnaf kethüdalıkları kaldırılarak 1910 tarihli Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi uyarınca meslek örgütleri kuruldu. Kısıtlayıcı, sınırlayıcı ve denetleyici geleneksel "lonca" yapılarının yerine, küçük meta üretimine açılan "pazar"la bütünleşmesi sağlanan "zanaat" birimleri ortaya çıktı. Bu cemiyetleri belediyeler yakından denetliyorlardı. 1915'te mevzuatta değişikliğe gidilerek Şehremaneti her cemiyete birer "kâtib-i mes'ul" tayin etti. Esnaf cemiyetleri mevzuatı neredeyse tüm çalışanları kapsar oldu. İşçi ve amele statüsündeki her Osmanlı, bu mevzuatın hükümlerine tabi oldu. Mevzuat aynı zamanda sendika kurmayı yasaklamıştı.

1908'den sonra İstanbul'da gözlenen sendikal gelişmelerde, lonca geleneğinden kaynaklanan "zanaat" zihniyeti uzun zaman etkinliğini sürdürdü. Bu yönüyle Türkiye'de işçi kesiminin örgütlenişi, Batı normlarından farklı unsurlar taşıdı. Batı'da da zanaatkar işçi örtüşmesi

sanayileşmenin ilk evrelerinde gözlemlenmişti. Ama hızlı sanayileşme süreci bu kesimleri kısa sürede ayrıştırdı. Bu süreç Osmanlı'da, sanayileşememekten dolayı, zaman aldı. Çoğu kez esnaf örgütü bünyesinde her türlü çalışana yer verildi. Bir başka deyişle Türkiye'de esnaf örgütleri, sendikal gelişmeleri de bağrında yaşattı. Sanayileşme sürecine girmeksizin Batı ile bütünleşme, özellikle ulaşım ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşan işgücü birikimine neden olmuştu. Özellikle ulaşım sektörü çağdaş normlarla gündeme geldiğinden işçi istihdam etmek zorundaydı.

Zamanla eskiden beri var olan lonca geleneği çözülmeye yüz tuttu. Loncaların dikey örgütlenme ya da usta-kalfa-çırak ilişkisi gücünü yitirmiş, ancak emek kesimi içinde oluşan yatay örgütlenme, geçmiş örgütsel yapının birçok değerini yeni yapıya yansıtmıştı. Bu nedenle birçok "erken" işçi örgütünde "fütüvvet" ilkelerinden esinlenilen değerler yer almıştı.

Yakın tarihimizde, tarım dışı sektörlerde bu tür esnaf-işçi geçişliliklerine sık sık rastlandı. Nitekim birçok işçi örgütü Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi uyarınca kurulmuş, kayıtlara esnaf cemiyeti olarak geçmiş birçok işçi örgütü vardı. Meşrutiyet yıllarında kurulan "esnaf cemiyetleri" bir yönüyle işçi öbeklerinden oluşuyordu.

26 Şubat 1910 tarihli Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimatname ertesi savaşın ilk yılına kadar birbiri ardı sıra pek çok cemiyet kuruldu. 1910-1915 arası adını duyuran esnaf cemiyetleri şunlardı: Turşucu Esnafı Cemiyeti (14 Mayıs 1910), Ekmekçi Esnafı Amele Cemiyeti (19 Mayıs 1910), Kantar İmalcı Esnafı Cemiyeti (9 Haziran 1910), Simitçi ve Ekmekçi ve Börekçi ve Kurabiyeci ve Kadayıfçı Esnafı Cemiyeti (16 Haziran 1910), Bedesten-i Atik Esnafı Cemiyeti (30 Temmuz 1910), Nakkaş ve Sıvacı ve Kalemkâr Esnafı Cemiyeti (14 Eylül 1910), Saraç Esnafı Cemiyeti (5 Kasım 1910), Hakkak Esnafı Cemiyeti (4 Aralık 1910), Lağımcı ve Kuyucu ve Ocak Süpürücü Esnafı Cemiyeti (2 Ocak 1911), Uzun Çarşı Esnafı Cemiyeti (7 Ocak 1911), Araba İmalcı Esnafı Cemiyeti (29 Ocak 1911), Kereste Merkepçi Esnafı Cemiyeti (30 Ocak 1911), Kahve Değirmenci Esnafı Cemiyeti (15 Şubat 1911), Markasya Deniz Amelesi Cemiyeti (23 Şubat 1911), Kaba Sepetçi Esnafı Cemiyeti (4 Mart 1911), Binek ve Yük Arabacı Esnafı Cemiyeti (11 Nisan 1911), Celep Esnafı Cemiyeti (13 Nisan 1911), Saka Esnafı Cemiyeti (24 Nisan 1911), Havyarcı Esnafı Cemiyeti (24 Nisan 1911), Saatçi Esnafı Cemiyeti (1 Mayıs 1911), Toptancı Sığır Kasap Esnafı Cemiyeti (18 Temmuz 1911), Bahçıvan ve Çiçekçi Esnafı Cemiyeti (26 Ağustos 1911), Hamal Esnafı Cemiyeti (30 Ağustos 1911), Ekmekçi Esnafı Cemiyeti (2 Eylül 1911), Kasap Esnafı Cemiyeti (9 Eylül 1911), Taze Balık Satıcısı Esnafı Cemiyeti (22 Ekim 1911), Tahin Helvacı Esnafı Cemiyeti (31 Ocak 1912), Mest Dikici Esnafı Cemiyeti (18 Mart 1912), İpçi Esnafı Cemiyeti (8 Nisan 1912), Kaldırımcı Esnafı Cemiyeti (13 Nisan 1912), Hamamcı Esnafı Cemiyeti (1 Mayıs 1912), Peynirci Esnafı Cemiyeti (11 Haziran 1912), Nalbant Esnafı Cemiyeti (18 Haziran 1912), Kuyumcu Esnafı Cemiyeti (26 Haziran 1912), Osmanlı Terziler Cemiyet-i İttihadiyesi (30 Haziran 1913), Deniz Sandalcı Esnafı Cemiyeti (9 Temmuz 1912),

Mavuna ve Salapuryacı Esnafı Cemiyeti (27 Kasım 1913), Sigara Kağıtçı Esnafı Cemiyeti (2 Ocak 1914), İnekçi ve Sütçü Esnafı Cemiyeti (4 Şubat 1914), Haliç Piyade Kayık ve Sandalcılar Esnafı Cemiyeti (18 Mart 1914), Leblebici Esnafı Cemiyeti (2 Nisan 1914), Muhallebici Esnafı Cemiyeti (19 Mayıs 1914), Şekerci Esnafı Cemiyeti (27 Mayıs 1914), Bakkal Esnafı Cemiyeti (18 Temmuz 1914), Kıraathaneci ve Kahveci Esnafı Cemiyeti (24 Ekim 1914), Yufkacı ve Kadayıfçı Esnafı Cemiyeti (18 Temmuz 1914), Manifaturacı ve Tuhafiyeci Cemiyeti (27 Ekim 1914), Terzi Esnafı Cemiyeti (5 Kasım 1914), Şerbetçiler Esnafı Cemiyeti (6 Aralık 1914), Otelciler Cemiyeti (23 Ocak 1915), Çulha Esnafı Cemiyeti (11 Mayıs 1915).

Bunlar arasında amele cemiyetleri de yer alıyordu. Nitekim Ekmekçi Esnafı Amele Cemiyeti, Markasya Deniz Amelesi Cemiyeti, Hamal Esnafı Cemiyeti, Kaldırımcı Esnafı Cemiyeti işçi dernekleriydi. Mütareke yıllarında da benzer örgütler kurulmuştur: Debbağhaneler Amele İntibah Cemiyeti (20 Ekim 1919), İttihad-ı Efkâr Şekerci Ameleleri Cemiyeti (29 Kasım 1919), Deniz Maden Kömür Amelesi Cemiyeti (13 Haziran 1920), Otomobil Şoför ve İşçileri Esnafı Cemiyeti (9 Aralık 1920), İnşaat ve Tarik Irgat, Rençperler ve Amele Cemiyeti (10 Ocak 1923), İnşaat Usta ve Kalfaları Cemiyeti (20 Eylül 1923), Tiftik ve Yapağı ve Deri Amelesi Esnafı Cemiyeti (3 Ekim 1923). Keza Cumhuriyet Türkiyesi'nde de benzer örgütler görülmüştü: Sefain-i Ticariyye Gemici ve Ateşçiler Esnafı Cemiyeti (27 Ocak 1924), İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti (3 Mart 1924), Sefain-i Ticariyye Doklar Rampa ve Boyacılar Cemiyeti (25 Ocak 1924) bunların belli başlılarıydı.

Birinci Dünya Savaşı yılları, esnafın ülke ekonomisine değişik şekillerde katkıda bulunduğu bir dönemdi. Birçok "millî" anonim şirket, esnaf ve sanatkarların desteğiyle kurulmuştu. Pay senedi alarak girişimci ruhu gündeme getiren, aynı zamanda küçük ve orta ölçekli işyerlerinin oluşumuna katkı sağlayan esnaf ve sanatkar, Türkiye'de "millî iktisat" diye bilinen bir dönemi başlatmıştı. Mütareke yıllarında var olan cemiyetlere yenileri eklenmişti. Bu cemiyetlerden bir kısmı çalışanlar için sosyal güvence sağlamış, bir tür yardım sandığı işlevi görmüştü. Türkiye sanayileşinceye değin, esnaf ile işçi ya da amele arasında ayırım yapmak kolay değildi. Çalışanların önemli bir kısmı esnaf cemiyetlerinde yer almıştı.

1925 yılında çıkarılan Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'yla, örgütlenme zorunluluğu getirilerek esnaf ve dükkanı bulunan sanatkar ile küçük tacirin, Ticaret ve Sanayi Odaları tarafından ticaret siciline

kaydedilmesi zorunluluğu kondu. Esnaf, "dükkanı bulunan sanatkar" ve "küçük tacir" olmak üzere ayırıma tabi tutuldu. İstanbul'da Esnaf Teşekkülleri Murakabe Heyeti'nin girişimleriyle Ticaret Odası'na 30.000'in üzerinde esnaf kaydedildi. Bu arada daha önce Şehremaneti'ne ve belediyelere verilmiş olan görev ve yetkiler, Ticaret Vekaleti'ne ve ticaret odalarına tanındı. Bütün esnaf cemiyetleri Ticaret Odalarına bağlandı. Ticaret Vekaleti teftiş ve denetimine bağlı olan odalar ise işlerini Vekalet ile Mıntıka Ticaret ve İktisat Müdürlüklerinden alınan emir ve talimatlar uyarınca yürüttüler.

Yine 1925'te yürürlüğe giren Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi'nde, "dükkanı bulunan sanatkar" deyimi "küçük sanatkar" olarak belirlendi. 1926 tarihli Türk Ticaret Kanunu ile tacir niteliğinin gerektirdiği bazı yükümlülüklerden küçük ticaret erbabını dışlamak için, "tacir" ve "küçük tacir" ayırımı yapıldı. 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ile de "küçük sanayi" tabiri kullanılarak "küçük sanatkar" sanayi erbabından farklı bir konumda ele alındı. Böylece 1925 mevzuatında kullanılan "esnaf" tabiri, "küçük tacir" ile "küçük sanatkar"ı da kapsıyordu.

1926 Ocak ayında Esnaf Cemiyetleri Murakıplığı'nın derlediği bilgilere göre İstanbul Esnaf Teşkilatı toplam elli yedi cemiyetten oluşmaktaydı. Cumhuriyet yıllarında bile dikey ve yatay geçişliliğin ne denli iç içe olduğu bu cemiyetlerin adlarından kolayca anlaşılmaktadır. İstanbul Esnaf Teşkilatı listesinde şu cemiyetler yer alıyordu:

Dersaadet Umum Binek ve Yük Arabaları ve Beygirleri Esnafı Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Umum Ekmekçiler ve Fırıncılar Esnafı Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Ekmekçi Amelesi Esnafı Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Umum İnşaat Usta ve Kalfaları Esnafı Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Umum İnşaat ve Tarik Irgat ve Amelesi Cemiyeti; Dersaadet Otomobil Şoför ve İşçileri Cemiyeti; Dersaadet Umum Ayakkabıcı San'atkârân Cemiyeti; Dersaadet İnekçi, Mandıracı, Süt Müstahsilleri Cemiyeti; Dersaadet Sütçü Esnafı Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Perukâr Esnafı Cemiyeti; Dersaadet Bahçıvan ve Çiçekçi Esnafı Cemiyeti; Dersaadet Balıkçılar Esnafı Cemiyeti; Dersaadet Bağırsak İşçileri Esnafı Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Bakkal Esnafı Cemiyeti; Dersaadet Bedestan-ı Atik Esnafı Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Tütüncü Esnafı Cemiyeti; Dersaadet Tesbihçi, Kehribarcı, Ağızlıkçı Esnafı Cemiyeti; Dersaadet Tiftik, Yapağı, Deri Amelesi Cemiyeti; Dersaadet Hamallar Esnafı Cemiyeti; Dersaadet Hamamcılar Esnafı Cemiyeti; Dersaadet Hancı ve Otelci Esnafı Cemiyeti; Dersaadet Çarşı-yı Kebir Esnafı Cemiye-

ti; Dersaadet Umum Çorap, Fanila, Mensucat San'atkârân Cemiyeti; Dersaadet Umum Celeb Esnafi Cemiyeti; Dersaadet İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti; Dersaadet Deniz Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amelesi Cemiyeti; Dersaadet Deniz Motorları Makinistleri Cemiyeti; Dersaadet Umum Dokumacı Cemiyeti; Dersaadet Rehberler ve Tercümanlar Cemiyeti; Dersaadet Sepetçiler Cemiyeti; Dersaadet Saraç Esnafi Cemiyeti; Dersaadet Sefain-i Ticariyye Doklar, Rampa ve Boyacı Esnafi Cemiyeti; Dersaadet Sefain-i Ticariyye Gemici ve İşçi Esnafi Cemiyeti; Dersaadet Sakalar Esnaf Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Umum Simitçi ve Börekçi Esnafi Cemiyeti; Dersaadet Sütçüler Esnafi Cemiyeti (Bu cemiyet bir süre sonra diğer sütçüler cemiyetiyle birleşmiştir); Dersaadet Sigortacılar Cemiyeti; Dersaadet Salcı Esnafi Cemiyeti; Dersaadet Tarakçı ve Kaşıkçı Esnafi Cemiyeti; Dersaadet Garsonlar Cemiyeti; Dersaadet Umum Gazoz Amilleri Cemiyeti; Dersaadet Meyve ve Kabzımal Esnafi Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Kayıkçı ve Sandalcı Esnafi Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Umum Kadayıfçı Esnafi Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Umum Kasap Esnafi Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Kutucu ve Destgahçı Esnafi Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Keresteciler Esnafi Cemiyeti; Desaadet ve Bilâd-ı Selâse Kireççi ve Horasancı Cemiyeti; Dersaadet Umum Lokantacılar Cemiyeti; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Mahrukat Esnafi Cemiyeti; Dersaadet Mandıracılar Esnafi Cemiyeti; Dersaadet Umum Mavna ve SalapuryacılarCemiyeti; Dersaadet Nakkaş ve Kalemkâr ve Sıvacı Esnafi Cemiyeti; Dersaadet Nakliyat-ı Umumiyye Ambar ve İdarehaneleri Teavün Cemiyeti; Dersaadet Mevâridat ve Mürâselât Bahriye Müteahhitleri Yazıcı ve Aktarmacı Cemiyeti; Dersaadet Yorgancılar Cemiyeti; Dersaadet Yazmacılar Cemiyeti; Dersaadet Sanayi-i Madeniyye Fabrikacılar Cemiyeti.

Görüldüğü gibi İstanbul Esnaf Teşkilatı, işçisinden amelesine, çırağından kalfasına, ustasına, esnafından san'atkârânına, imalatçısından fabrikacısına son derece çeşnili uğraş biçimlerini ve toplumsal kategorileri barındırıyordu. Geleneksel korporatif yapı Cumhuriyet'in ilk yıllarında da varlığını sürdürüyor, maddi üretim alanları genelinde esnaf çatısı altında örgütleniyordu.

Osmanlı'da lonca geleneği Tanzimat ertesi çözülmeye yüz tutmuş ise de Cumhuriyet yıllarına değin varlığını sürdürdü. Esnaf kethüdalıklarını kaldıran karar 26 Şubat 1910 tarihli "Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat"tı. Bu mevzuatın ilk maddesi "Alelumum esnaf kethüdalıkları mülgadır" satırına yer veriyordu. Bundan böyle esnaf

"lonca" yerine "cemiyet" kuracaktı. Ancak 1910 tarihli talimat yalnız İstanbul için geçerliydi. Kararın tüm ülkeye teşmili 7 Mayıs 1912 günlü yine aynı adı taşıyan talimatla gerçekleşti. Bundan böyle kısıtlayıcı, sınırlayıcı, denetleyici geleneksel "lonca" yapıları yerine küçük meta üretimine açılan "pazar"la bütünleşmesi sağlanmış "zanaat" birimleri ortaya çıkmıştı. Bu cemiyetler belediyelerin yakın denetimine tabiydi. Gerektiğinde devlet bazı esnaf kollarını doğrudan doğruya hizmetine alabiliyordu. Nitekim Talimat'ın "esnaf cemiyetlerinin vazifesi"ni belirleyen sekizinci maddesi şu satırlara yer veriyordu: "Arabacı ve kayıkçı ve mavnacı ve hamal misillu esnaf devletin indel-iktiza talep edeceği hidemât-ı umumiyye ve nakliyyat-ı emiriyyeyi usul ve nizamât-ı mevzua-yi hâliyye ve müstakbelenin tayin eylediği surette ifa ile dahi mükelleftirler."

Esnaf cemiyetleri mevzuatı tüm çalışanları kapsıyordu. İşçi ve amele statüsünde olanlar da bu mevzuatın hükümlerine tabiydiler. Bu mevzuat aynı zamanda sendika kurmayı da yasaklıyordu. On altıncı madde "Sendika teşkili yani ihtikâr suretiyle ittifak akdi kat'iyyen memnudur" diyordu.

Esnaf cemiyetleri görevi kaldırılan loncaların toplumsal dayanışma ilkesini, sözde piyasayı sınırlamaksızın sürdürmekteydi. Ama bu cemiyetlerin sosyal politika bağlamında anlamlı bir boyutu da vardı. Bunlar bir tür esnaf yardımlaşma sandığı niteliğindeydi. Cemiyet "esnaftan hâl-i acz ve müzayakaya giriftar veya malul" olanlara "muavenet-i insaniyye"de bulunacaktı. Ayrıca bu cemiyetler esnaf arasında zuhur eden uyuşmazlıklara da çözüm getirecekti.

Osmanlı'da fiyat hareketleri her zaman denetim altında tutulmuştu. Bu nedenle esnaf cemiyetleri yerel yönetimlerin sıkı denetimi altındaydılar: "Esnaf cemiyetlerinin gerek esnaf umuru hakkında ve gerekse teavün teşebbüsâtına müteallik verecekleri kararlar Cemiyet-i Umumiyye-i Belediyye'ce tasdik olunmadıkça kesb-i kat'iyyet edemez"di. Esnaf cemiyetlerinin kararlarına İstanbul'da Şehremaneti meclisinde, taşrada belediye meclislerinde itiraz olunabilirdi. Bu kararlar "selamet ve serbestî-i ticaret"e aykırı görüldüğü takdirde iptal edilebilirdi.

Mevzuattan da anlaşılabileceği gibi tüm çalışanları kapsayan Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat" sıkı bir denetim öngörmekteydi. Tüm bu girişimlere karşın Osmanlı'nın "lonca" yapısını ve "gedik" usulünü çözmek kolay olmamıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gedik anlayışının kaldırılışı için yoğun çaba sarf edilmişti. Ancak bu çaba "ticaret ve meslek serbestiyeti"ni sağlamayı amaçlamışsa da aynı zamanda çalışan

kesimin kısmî örgütsel yapısına da ket vurmuştu. Ortada "teşkilâtsız" bir emekçi kesimi kalmıştı. Dönemin *Aydınlık* dergisinin 15 Ağustos 1924 günlü "Fevkalâde Amele Nüshası" gelişmeleri şu satırlarla verir:

> Son hafta Türkiye amele sınıfı ve bütün Türkiye erbâb-ı mesaîsi için mühim ve heyecanlı bir haftadır. Bu hafta içindedir ki Türkiye amele sınıfının inkişâfına, köhne ve Kurun-ı Vustâ'i bir engel olan gedikler ilga edilmiş, binlerce liman ameleleri, hamallar hukuki manasıyla serbest fakat teşkilâtsız birer işçi olarak ortaya atılmışlardır. Gedikler, loncalar, derebeylik şehirlerinin yadigârlarıdır. Loncalar amele sınıfı şuurunun yükselmesine ve inkişâfına mâni olan iptidai şekillerdir. Bizde derebeylik saltanatının son döküntülerinden olan sultanlığı ve hilâfeti tarihe havale ettikten sonra, gedikleri ve loncaları da ilga eden hükûmeti biz tebrik ederiz...
>
> Gedikler ilga edilmiş, fakat şimdi de ortaya teşkilâtsız binlerce işçi kalmıştır. Bu binlerce kişinin kol kuvveti birtakım açıkgözlerin elinde istismâr vasıtası olmak tehlikesine de mâruzdur. Evvelce, birkaç kâhyanın hesabına çalışanlar, şimdi de birkaç sermayedârın hesabına çalışmış olacaklardır. Biz gediklerden kurtulan liman işçilerine, tahmil ve tahliye amelesine diyoruz ki:
>
> - Arkadaşlar! Yeniden gediklerin tesisini istemeyin! Onlar sana dünyada en ağır ve en müşkül işleri yaptıran, en pis ve en sefil şerait içinde yaşatan, gençliğini çökerten birer belâ idi. Şimdi yeni ve usullü bir cemiyet yap! Bu cemiyet iş saatlerini, iş ücretlerini, istirahat yerlerini, hastane, eczane, kulüp ve dershane gibi lâzımlı yerleri temin eden, üstüne de senin kazandığını başkasının cebine indirtmeyen bir teşkilât olsun... Herkesten çok çalışıyorsunuz. Herkesten iyi yaşamak hem vazifenin, hem de hakk-ı sarihinizdir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında esnaf örgüt yapısı dışında işçiler kendi örgütlerini kurma girişiminde bulundular. "Sınıfsal" temel üzerinde örgütlenme girişimlerinden biri Amele Teavün Cemiyeti idi. 12 Ağustos 1924 günü İstanbul'da Mürettibîn Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemîn Teavün Cemiyeti, Anadolu-Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti başta olmak üzere kentin belli başlı işçi kuruluşları bir araya gelerek Amele Tealî Cemiyeti'ni kurmuşlardı.

Ancak kültür kodları her zaman kendini gösteriyordu. Bu "işçi" kuruluşlarında da lonca geleneğinin dayanışma anlayıcı ve fütüvvet unsurları açıkça görülüyordu. İlişikte sunduğumuz İstanbul Umum Deniz

ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti nizamnamesi bunun somut kanıtlarından biriydi. "Bilumum liman işçileri"ne hitabeden "dibaçe"sinde şu satırlar yer alıyordu. "Say'in meşkur (emeğin teşekküre değer) ve manevi mükafatın ind-Allah müzdâd (Allah nezdinde ziyadeleşmiş, artmış) olacaktır. Hakkın varlığına inandığın gibi, bütün beşere faideli olmak üzere akan terinin her katresinin mukaddes olduğuna inan. Yolunda, azim ve mukavemetinde dâim ol. Doğruluğu rehber edin. " Bu satırlar"fütüvvet" ilkelerini anımsatmaktaydı.

Tek Partiden Çok Partiye Esnaf ve Sanatkar

Cumhuriyet yıllarında esnaf örgütlerinin sayısı bir ara 64'e yükselmiş, daha sonra 38'e indirilmişti. Esnaf Teşekkülleri Murakabe Heyeti'nin girişimleriyle Ticaret Odası'na otuz binin üzerinde esnaf kaydedilmişti. Esnaf cemiyetlerinin kâtib-i umumî, katip, muhasip, veznedar, hademe gibi çalışanlarının yanı sıra, yer kirası, aydınlatma, telefon gibi masraflardan tasarruf etmek üzere, Dördüncü Vakıf Han'ın ikinci katında özel bir daire "müşterek büro"ya dönüştürülmüştü. Ocak 1933'te ilk aşamada 15 esnaf cemiyeti dört ayrı masa oluşturmuştu. Gruplar şu şekilde ayrılmıştı: Birinci Masa: Lokantacılar Cemiyeti, Garsonlar Cemiyeti, Sütçüler Cemiyeti, Müskirat Amilleri Cemiyeti; İkinci Masa: Dokumacılar Cemiyeti, Terziler Cemiyeti, Manifaturacılar Cemiyeti, Yorgancılar Cemiyeti; Üçüncü Masa: Kahveciler Cemiyeti, Şekerciler Cemiyeti, Bakkallar Cemiyeti, Sucular Cemiyeti; Dördüncü Masa: Kapıcılar Cemiyeti, Otelciler Cemiyeti, Berberler Cemiyeti.

Müşterek Büro'da yer alan cemiyetlerin dışında kalan esnaf cemiyetleri ise şunlardı: Arabacılar Cemiyeti, Ayakkabıcılar Cemiyeti, Bahçıvanlar Cemiyeti, Balıkçılar Cemiyeti, Celepler Cemiyeti, Türk Deri Selecileri Cemiyeti, Ekmek Yapıcılar Cemiyeti, Fırıncılar Cemiyeti, Hamallar Cemiyeti, Hamamcılar Cemiyeti, İnşaatçılar Cemiyeti, Kabzımallar Cemiyeti, Kaldırımcılar Cemiyeti, Kayıkçılar Cemiyeti, Leblebiciler Cemiyeti, Marangozlar Cemiyeti, Mavnacılar Cemiyeti, Musikî Cemiyeti, Otomobilciler Cemiyeti, Perukârlar Cemiyeti, Saraçlar Cemiyeti, Sıvacılar Cemiyeti, Sütçüler Cemiyeti, Tahmil ve Tahliye Cemiyeti.

Tek parti döneminde İstanbul esnaf cemiyetleri giderek Cumhuriyet Halk Partisi bünyesine alındı. 15 Aralık 1938 günkü parti kongresinde okunan raporda, "mensubini elli bini aşan İstanbul Esnaf Cemiyetleri'nin ... fevkalade olarak toplanan umumî heyetleri teşekküllerinin manevi şahsiyetlerini partimize bağlamak dileğinde bulun-

muşlar" deniyordu. Nitekim 25 Aralık 1944 günkü parti kongresinde İstanbul'da 50.000 dolayında esnafın kayıtlı olduğu 33 esnaf cemiyeti ve bu cemiyetlerin birliği, hükümetle umumî katipleri aracılığıyla ilişki kurmuştu. Bu cemiyetlerin çoğunluğu nizamnamelerinde değişikliğe giderek partiye bağlı cemiyetlere dönüştürülmüştü.

1925 mevzuatına göre kurulan esnaf cemiyetlerinin sayısı zamanla 191'e yükseldi. İstanbul'daki esnaf cemiyetlerinin verdiği bilgilere göre, 1940 yılı itibarıyla esnaf cemiyetlerine kayıtlı üye sayısı 54.739 idi. 1943 yılında çıkarılan Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu ile yeni bir örgütlenmeye gidildi. Eski mevzuat, bir yandan Odalar kanalıyla Vekalet tarafından idari, diğer yandan içten gelen bir denetime tabi tutulan esnaf cemiyetlerine hem özel

hukuk hem de kamu hukuku kuralları uygulandı. Bu uygulama birçok karışıklığın çıkmasına neden oldu. Odalar ve esnaf cemiyetleri, kendi alanlarında etkin bir faaliyet gösterememişlerdi. 1943 mevzuatıyla tüccar, sanayici ve esnaf grupları için yeni mesleki örgütlerin kurulmasına karar verildi. Küçük tacir ve sanatkarın, ekonomik ihtiyaçların gerektirdiği yerlerde Ticaret Bakanlığı'nca kurulması öngörülen "esnaf odaları"na kaydolmaları esası getirildi. Bu odalar tüzel kişiliği haiz kamu kurumu addedildi. Böylece, o zamana kadar her meslek kolu için birbirinden ayrı olmak üzere faaliyet gösteren esnaf cemiyetleri kaldırılarak, esnaf odalarının kurulmasına gidildi. Mesleki örgütleşme yolundaki sendikalist görüş terk edildi, bütün meslekleri bir araya toplayan bölgesel (idari) bir sistem benimsendi.

Ancak esnaf odaları, ticaret ve sanayi odalarına benzer bir gelişme gösterememişti. Bu nedenle 1949 yılında "odalar rejimi" bırakıldı, Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Kanunu çıkarıldı. Bu yasayla esnaf kavramı yeniden yorumlandı. Esnaf üç gruba ayrıldı. Ayrıca esnafın kuracağı örgüte statü bakımından da bir değişiklik getirilerek, tekrar "dernek" sistemi benimsendi. Yeni mevzuatla, esnaf ve sanatkarların özel hukuk kuralları uyarınca dernek kurmaları ve dernekleri bir araya getirerek birlikler oluşturmaları öngörülmüştü. Kanunun yürürlükte bulunduğu 1949-1964 döneminde Türkiye'de kurulan dernek adedi 4.115'e, birlik adedi ise 113'e ulaştı. Bu dönemde, yasada dayanağı olmadığı halde, 14 Esnaf Federasyonu ve bütün bu mesleki kuruluşların en üst kuruluşu olarak da Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Teşkilatı Konfederasyonu faaliyete geçti.

1964 tarihli Esnaf ve Küçük Sanatkarlar Kanunu ile yeni bir düzenlemeye gidildi. Esnaf ve sanatkarların mesleki örgütleri, yalnız esnaf topluluğunu değil aynı zamanda küçük sanatkarları da kapsayacak şekilde, Esnaf ve Küçük Sanatkarlar Dernekleri olarak adlandırıldı. Esnaf ve küçük sanatkarlar derneklerine kamu kurumu niteliği verildi. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla sanayileşmesi ve 60'lı yıllarda planlı ekonomiye geçiş, ülkede ölçekleri büyütmüş, bugün KOBİ diye nitelenen küçük ve orta büyüklükteki işletmelere ulaşılmıştı.

Tekrar amele cemiyetlerine dönersek, Osmanlı'dan günümüze kalan amele cemiyetleri nizamnameleri ulaşılması son derece güçtür. Bunların çoğu bir formalık broşür tipi belgeler olduğundan önemsenmemiş, yok olup gitmiştir. Aşağıda tam metnini verdiğimiz İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti Muaddel Nizamname-i Esasisi bunlardan biridir. Seyfettin Özege'nin

Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu'nda yer almayan bir broşürdür ve kütüphanelerimizde de yoktur. İlk işçi cemiyetlerinin örgüt yapılarına ışık tutacağı umuduyla Latin harfleriyle yayınlıyoruz.

BELGELER

İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti Muaddel Nizamname-i Esasisi

Merkez-i Umumîsi: Tophane - Eski İskele Caddesi nümero 20
Telefon: Beyoğlu 3073
İstanbul Vilayet-i Celilesinin 7 Temmuz 339 tarih ve 17 nümerolu müsaade-i resmiyyesini haizdir.

Tarih-i teşekkülü: 1 Nisan 337
Muaddel tarih-i tesisi: 6 Mart 339
Babıali - Hüsn-i Tabiat Matbaası

Bilumum Liman İşçilerine
İşçi Kardeş;

Yaratan yeryüzünü yoktan var etti. Bu varlık kudret ve kuvvet ile vücut buldu. Yeryüzünde insan kuvveti ve yaratıcılığı ile şenlenmektedir. Dünyanın uzak illerinden gelen nafakayı sen bazen gemilerden sırtına yüklenir dışarıya taşırsın. Nafakalık gıda, giyinme için yükletilmiş olan kumaş ve eşya, kereste, kömür nihayet senin sırtına dayanır. Alnından ter akar, boynun bükülür, vücudun iki kat olur. Tahammülün yine yetmez ve tükenmez. Sevine sevine bunları yüklenir, yüklenir, çıkarır, indirirsin.

Bütün bu gayretleri çoluk çocuk, alil, sefil, genç ve ihtiyar bilâtefrik-i cins ve mezhep insanlara hizmet etmek üzere ihtiyar etmektesin. Say'in meşkur ve manevi mükafatın ind-Allah müzdâd olacaktır. Hakkın varlığına inandığın gibi, bütün beşere faideli olmak üzere akan terinin her katresinin mukaddes olduğuna inan. Yolunda, azim ve mukavemetinde dâim ol. Doğruluğu rehber edin.

Bu yolda gittikçe seni arayan ve sana hürmet eden çoğalacak, say ü amelinin hakiki mükafatını diriğ etmiyecek olanlar artacaktır.

Teminine çalıştığın saadet-i beşeriyyenin manevi mükafatını alacağın gibi hakkını arkandan siyanet etmek üzere çalışan cemiyetin emirlerine, talimatına, devletin kanunlarına ve milletin iradesine harfiyyen

riayet et ve onun seni her attığın adımda takip ettiğini ve seni himaye için teşekkül ettiğini en müşkül dakikalarda elinden tutmak üzere işe azim ile başlamış olduğunu unutma!

***

İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Cemiyeti

Birinci Fasıl

1- Cemiyetin unvan maksad-ı teşekkülü; İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de emval-i ticariyye ve maden kömürü tahmil ve tahliyesinde çalışan bilumum amele ve işçileri "İstanbul Umum Deniz Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Cemiyeti" unvanıyla yekvücut olarak bir cemiyet teşkil etmişlerdir. Cemiyetin alamet-i farikası ay derununda çapa ve yıldız olacaktır. İşbu cemiyet Türkiye'de teessüs etmiş veya edecek olan diğer amele cemiyetleriyle tesis-i münasebet edebilecek ve ledelicab Türkiye sevâhilinde şubeler açabilecektir.

2- Cemiyetin maksadı; Emval-i ticariyye ve maden kömürü ve depolardaki kömür ve eşya-yı zatiye tahmil ve tahliye ve nakli misillu deniz işlerinde çalışan bilumum liman amelesinin muntazam bir program ve ücret dahilinde faaliyetini ve sevk ve idaresini temin ve hukuk ve mesaîsini muhafaza ve siyanet ve limanda amelenin çalışmasını ve gemicilerin müdahale etmemelerini temin ve serbest dersler küşad ederek ve konferanslar vererek erbâb-ı mesaînin fikirlerinin tenvirine ve mesleklerinde inkişâf ve terakkilerine hizmet ve meccanen muayeneleriyle muâlecelerinin ita ve imkân dairesinde muavenet ve teshilat ibraz etmek ve yevmiyelerinin hadd-ı lâyıkına iblağıyla muhafazası ve ihtiyacat-ı ferdiyye ve içtimaiyyelerinin tehvini için ayrıca bir talimatname ile (Amele Yardım Sandığı) ihdas eylemek ve amele kahvehane, yemekhane ve yatakhaneler vücude getirmek ve sigortalardan istifade ettirmek ve amelenin meşru' hukukunu muhafaza ve işinden mütevellid ihtilafâtı hall ü fasl ve ameleden aciz, sakat, malul ve müzayakaya duçar olanlara ve ailelerine muavenet etmek ve erbâb-ı mesaîye bir yevm-i tatil temin etmek hususâtından ibarettir.

3- Cemiyetin merkezi; İstanbul'dadır.

4- Cemiyete mensub her amele Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin kavâninini ve cemiyetin nizamâtı ahkâmına itbâ'a mecburdur.

İkinci Fasıl

5- Cemiyetin suret-i teşekkülü; Cemiyete kayd ve kabul heyet-i idarenin kararıyla olur. Cemiyete dahil olan her amele nizamnamenin her maddesini kabul etmiş addolunur ve cemiyete mukayyed her amelede isim, memleket ve san'atını mübeyyin ve fotoğrafı havi ve cemiyetin mühür-i resmisi ile musaddık ve reisin imzasıyla bir hüviyet cüzdanı vardır.

6- Cemiyetin müessisi yoktur. Cemiyetin bilumum muamelatında hey'et-i umumiyye hakimdir.

7- İşbu cemiyet sırf erbâb-ı mesaînin temin ve muhafaza-i hukukiyle mükellef bir cemiyet olmak itibariyle siyasetle alakası yoktur.

8- Cemiyetin bir hey'et-i idaresi ve bir de hey'et-i umumiyyesi vardır.

Üçüncü Fasıl

9- Azâ hakkında ahkâm; cemiyetin azâsı, deniz ve maden kömürü işçiliğinde ve kömür depolarında bilfiil çalışan ve mâhiyye bir lira veren işçilerle bunları idare eden ve kongre veya hey'et-i idare kararıyla alınan müstahdemînden ibarettir. Amele iken askere gidip tekrar ameleliğe avdet edenler geldikleri tarihden itibaren taahhüd-i şehrîsini ifa edecek ve malul olanlar ve mütekaidlere hüviyet cüzdanı meccanen verilecektir.

10- Taahhüd-i şehrîsini üç ay ifa etmiyenler; cemiyetçe gösterilen vezaifi ifadan istinkaf eyliyenler, umur-ı mevduasında sirkat ve emniyeti suiistimal eden veya cinayetle mahkum olanlar, veyahud cemiyetin ve amelenin hukuk ve menafiini her ne suretle olur ise olsun ihlal eyliyenler velev ki idare azâsından dahi olsalar derecesine göre hey'et-i idarenin kararıyla tecziye ve cemiyetten bit-tahkik bu halleri sabit olur ise ihrac olunurlar. Ancak taahhüd-i şehrîsini ifa etmemek suretiyle ihrac edilenler deynlerini def'aten tediye ettikleri takdirde tekrar kabul olunabilirlerse de diğer suretlerle ihrac edilenler cemiyete bir daha kabul olunamazlar. Ve cemiyet amelesinin gördüğü işi ifadan men edilirler.

11- Amele iş görür iken bir maluliyet-i vücudiyyeye duçar olur ve artık çalışamıyacak bir hale gelir ise mazhar-ı muavenet olduğu gibi cemiyetin azâlığı bir hatıra olmak üzere fahriyyen uhdelerinde ibka edilir. Cemiyete mensub amelenin her ne suretle olur ise olsun vefat edenlerinin techiz ve tekfinine cemiyet muavenet ettiği gibi zevcesi, çocuğu, validesi ve pederi gibi iaşesi kendisine münhasır ve muhtac-ı muavenet ailesinden birinin vefatında dahi bizzat muavenet eyler.

12- Cemiyetten istifa etmiş addedilebilmek için istifanamenin tahriren hey'et-i idareye takdimi lâzımdır. Cemiyetten istifa eden ve alelusus ihrac edilen azâ hiçbir hak talep edemezler.

Dördüncü Fasıl

13- Hey'et-i idare; Cemiyetin reis ile beraber on dört asil azâ ve altı da ihtiyat azâdan mürekkep bir hey'et-i idaresi vardır. Ve hey'et-i idare azâları hey'et-i umumiyye tarafından rey-i hafi ile ve bir sene müddetle intihâb olunurlar. Hey'et-i idare azâlığından inhilal vuku'unda ihtiyat azâdan biri bu münhale bil-intihâb hey'et-i idare kararıyle tayin edilir.

Beşinci Fasıl

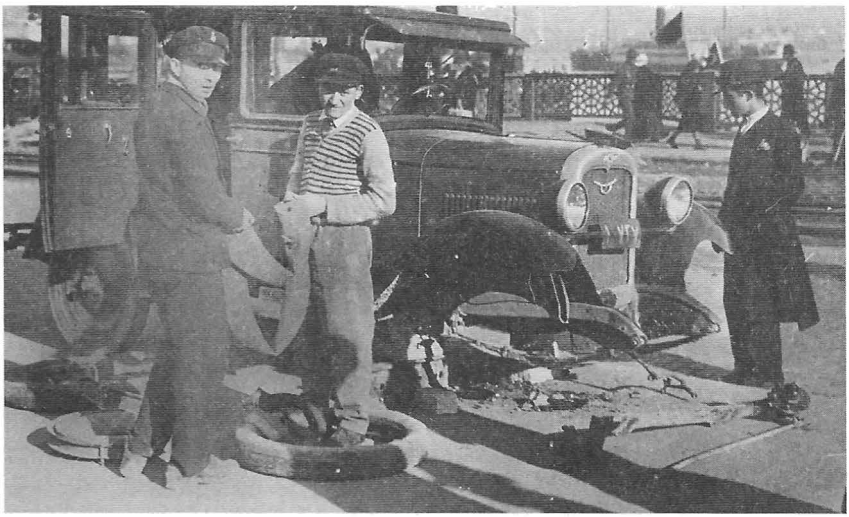
14- Hey'et-i idarenin suret-i intihâb ve teşekkülü; Hey'et-i idare intihâbı için cemiyette mukayyed azâ mevcudunun laakal nısfından bir fazlasının intihâba iştirak etmesi yani rey vermesi şarttır. Hey'et-i idareye azâ olabilmek için vaki olacak intihâbda en ziyade rey kazanmak şarttır. Hey'et-i idare reisi ve reis-i sanî, kâtib-i umumî ve veznedar veya cemiyeti idare etmek üzere müdür ve kâtibi kendi aralarından ve aralarında bu vazifeleri ifaya ehil bulunmaz ise haricden intihâb ve tayin edebilir.

15- Reisi ancak reis temsil eder. Reis cemiyetin umur ve muamelat-ı umumiyyesini idare ve hey'et-i idareye riyaset ve cemiyetin muhaberatına ve azâdan alınan dühuliye ve şehriye için verilen makbuzlara vaz'-ı imza ve hey'et-i umumiyyeyi içtima'ı seneviye ve azâdan laakal sülüsünün taleb-i tahririsi üzerine fevkalâde içtima'a davet eder.

16- Reis cemiyetin hâdis olacak her türlü deâvi ve müdafaat-ı hukukiyye ve ticariyyesini deruhte ve takib etmek üzere bir dava vekili ile akd-i mukaveleye ve vapur kumpanya acenteleri ve tüccarlar ve ticarethaneler veya şirketlerle cemiyetin faaliyet ve menafi'i ile alakadar cem'iyât-ı saire ile hey'et-i idarenin kararı dairesinde münasebat ve muamelatı ifa eder. Ve bu hususta cemiyet namına taahhüdâtta bulunabilir.

17- Cemiyete vuku' bulacak müracaat ve şikayât hey'et-i idare reisi tarafından kabul ve bu bâbda icab eden mukarrerat hey'et-i idare tarafından ittihaz olunur. Reis bil-mazeret içtima'da bulunmadığı takdirde azâdan biri vekalet eder. Şu kadar ki reisinin hastalık ve buna mümasil zuhur edecek mazeret-i meşruası ve mezuniyeti bir ayı tecavüz eder ise hey'et-i idare içlerinden birini müddet-i mezkûre için vekil tayin eder.

18- Kâtib-i umumî; Hey'et-i idare kâtib-i umumî intihâb ve tayin ettiği takdirde kâtib-i umumî cemiyetin bilumum muamelat-ı kalemiyyesiyle iştigal ve muhaberat ve defâtirini tahrir ve tanzim ve dosyasını tertib ve ilânâtını icra ve hey'et-i idare mukarreratını zabt ve tesbit

ve muhafaza etmekle mükelleftir. Hey'et-i idare arasında bu vezaifi ifa edecek münasib bir zat bulunmadığı takdirde hey'et-i idare münasib ücretle ehil bir kimseyi tayin ve intihâb eyler. Kâtib-i umumî bil-mazeret bulunamadığı takdirde azâdan biri bu vazifeyi vekaleten ifa eyler.

19- Ruzname-i müzakeratı reis ile beraber kâtib-i umumî tanzim eyler. Hey'et-i idare azâsından üç ve hey'et-i umumiyyeden elli kişinin vaki olan taleb-i tahririyyesini ruznameye idhale mecburdur.

20- Veznadar; Hey'et-i idare içlerinden birini veznedar intihâb ve tayin ettiği gibi hey'et-i idarenin azâsı arasında veznedarlığı ifa edecek ve usul-i muhasebeye aşina kimse bulunamadığı takdirde usul-i mahasebe ve muzâafeye aşina bir zat takdir edilecek maaşla hariçten intihâb ve tayin olunabilir. Yalnız veznedar bin liralık bir kefalet vermek mecburiyetindedir.

21- Veznedarın vazifesi; Varidâtı reis ile beraber imza edeceği makbuz mukabilinde tahsil ve mesârifâtı bütçe dahilinde ve hey'et-i idarenin kararıyle tediye eyler. Cemiyetin muvazene-i umumîsini ve hesabâta ait bütün defâtirini ve cemiyetin hey'et-i umumiyyesine takdim edilecek bilançoyu tanzim ve sene-i atiyye bütçesini tertib eyler.

22- Veznedar nezdinde ancak iki yüz lira bulundurabilir. Ve fazlasını cemiyetin hesab-i cari açtıracağı bir veya iki bankaya hey'et-i idare azâlarının imzalı mazbatalariyle teslim edecek ve paranın bankadan alınması hey'et-i idarenin kararına mütevakkıf bulunacaktır.

23- Hey'et-i idare haftada bir defa içtima eder. Fakat ledel-hace reisin daveti üzerine fevkalâde olarak içtima edebilir. Bila özr-i şer'i üç defa içtima'da hazır bulunmıyan azâ, azâlıktan müstafi addolunup yerine ihtiyat azâ alınır.

24- Hey'et-i idarece verilecek kararlar ekseriyet-i ara ile ittihaz olunur. Tesâvi-i ara vuku'unda reisin bulunduğu taraf ihraz-ı ekseriyet eder.

25- Hey'et-i idare; Cemiyetin muamelat-ı umumiyyesine müteferri' bilcümle mukarreratı ekseriyetle ittihaz ve amele arasında tekevvün edecek mesaî ihtilafâtını ve müracaat vuku'unda erbâb-ı mesaî arasındaki ihtilafât-ı şahsiyyeyi hal ve fasl eder ve reise madde-i mahsusa mucibince cem'iyât ve şirekât-ı saire ile münasebat ve taahhüdâtta bulunmak ve cemiyetin bütçesine tevfikan mesârifât-ı adiyyesini ve ledel-iktiza mesuliyeti üzerine alarak fevkalâde mesârifâtı icra etmek üzere veznedara salâhiyet verir. Bu salâhiyeti vermek için ekseriyet-i sülüsân-ı ara şarttır.

26- Hey'et-i idare her sene nihayetinde cemiyetin bir senelik mesaî ve faaliyetini ve varidât ve mesârifâtını ve sair bilcümle muamelat ve sene-i atiyye için tasavvur ettiği hususâta hülasa cemiyetin vaziyet-i maddiyye ve maneviyyesi hakkında mufassal ve esbâb-ı mucibeli bir rapor vermek mecburiyetindedir.

27- Hey'et-i idare azâlarından bazılarının istifa ve gerek vefat ve suver-i saire ile gaybubiyet ve infikâkından dolayı ekseriyet temin edilemiyecek olur ise reis hey'et-i umumiyyeyi intihâb icrası için içtima'a davet etmeğe mecburdur. Yalnız hey'et-i umumiyyenin in'ikadıyla azâlığa kadar umur-i cariye sektedâr olunmamak üzere mevcud azâ tarafından muamelat-ı idareye ve saire tedvir olunabilir.

28- Hey'et-i idare madde-i mahsusası mucibince veznedarın tertib edeceği bütçeyi bil'müzakere kabul veya tadilden sonra bera-i tasdik hey'et-i umumiyyeye takdim ve bu hususta lâzım gelen muamelat ve müdafaatı ita ve dermeyan eyler.

Altıncı Fasıl

29- Kongre; cemiyete dahil ve hüviyet cüzdanını hamil bilumum işçilerin –mevcudun kesretine binaen– on kişinin reyini hamil ve vekaletini haiz olmak üzere gönderecekleri müntehiblerin mecmu'undan ibarettir. Kongre her sene Kânûn-ı sânî'de in'ikad edecektir.

30- Kongre; Hey'et-i idarenin nizamname mucibince tayin ve ilân edeceği kapalı bir mahalde akd-i içtima edip ekseriyet hasıl olduğu taktirde müzakereye ibtidar ve ekseriyet hasıl olmadığı takdirde on beş gün sonra için tayin edilecek bir güne talik-i içtima ve mevcud azâ ile

mukarreratını ittihaz eyler. Hey'et-i umumiyye ruznamesini hey'et-i idare tanzim eder.

31- Hey'et-i umumiyye reis tarafından küşad edilir ve müzakere zabtını tutmak üzere bir katip tayin olunur.

32- Hey'et-i idare azâlarının intihâb ve bütçeyi kabul ve tasdik ve nizamnameyi indel-iktiza tadil edebilmek için beher ondan bir hesabiyle ve vekaletle gelecek müntehiblerin sülüsânının içtima'ı ve ittihaz-ı mukarreratta ekseriyeti şarttır.

Yedinci Fasıl

Varidât ve Mesârifât

33- Cemiyetin varidâtı; ameleden alınacak dühuliye ve şehriye taahhüdât ile cemiyet namına vuku' bulacak teberruat ve tertib edilecek müsamere hasılatı ve nukûd-ı mevcudesinin faiz-i nizami ve ileride elde edeceği emvalinin varidâtından ve bütçede vaki olan fazla tasarrufattan ve saireden ibarettir.

34- İşbu cemiyet azâsı elli kişi kalıncaya kadar infisah edemez. Hükûmetçe fesh ve infisahı halinde emval ve nukûdu hakkında Cemiyetler Kanunu'nun 14. maddesi ahkâmına tevfikan icra-i hareket olunacaktır.

35- Mesârifât; Erbâb-ı mesaîden hasta olanların tedavi ve muâlece mesârifi ile vefat eden ve sakat kalanlara verilecek mebâliğ merkez-i umumînin icar ve tenvir ve teshin, telefon, ilânât ve mobilya mesârifi müstahdemîn yevmiyeleri ve müteferrika kırtasiye, levazım-ı saire ve hey'et-i idarenin kararıyle bütçe dahilindeki mevaddan ibarettir.

Sekizinci Fasıl

Mevadd-ı Müteferrika

36- Nizamnamede sarahaten zikr edilmemiş mevadd ve muamelat hakkında kongreye kadar hey'et-i idare ittihaz-ı mukarrerat ve icra-i ahkâm eyler.

37- Amelenin tavır ve harekat ve yevmiye mesaîleri ve ücûrâtı ve saire hakkında esasatı kongrede kabul edilmiş olan dahili muamelatı idare için bir talimatname-i dahili tanzim edilecek ve nizamnameye zeyl olunacaktır.

38- Hey'et-i umumiyye mukarreratı hükûmetin gönderdiği memurun ve kongre reisi ve kâtibin ve kongreye iştirak eden amele namına laakal on kişinin imzasını havi olacaktır.

39- Hayvanat tahmil ve tahliyesi için müstahdem amelenin ücret ve mesaîsi talimatnameye ithal edilecektir.

***

Cumhuriyet'in ilânına kadar İstanbul'da kurulan ve "esnaf cemiyeti" olarak adlandırılan dernekler:

Meyve, Kabzımal Esnafi Cemiyeti (2 Mart 1919), Çarşı-yı Kebir Döşemeci ve Yorgancı Esnafi Cemiyeti (23 Şubat 1919), Demirciler Esnafi Cemiyeti (27 Şubat 1919), Tesbihçi, Kehribarcı, Parmaklıkçı ve Ağızlıkçı Esnafi Cemiyeti (29 Mayıs 1919), Seyyar Bıçkıcı Esnafi Cemiyeti (23 Eylül 1919), Debbağhaneler Amele İntibah Cemiyeti (20 Ekim 1919), Tüccar Terziler Esnafi Cemiyeti (20 Ekim 1919), Yazmacılar Esnafi Cemiyeti (29 Kasım 1919), İttihad-ı Efkâr Şekerci Ameleleri Cemiyeti (29 Kasım 1919), Yumurta Tüccar ve Esnafi Cemiyeti (20 Aralık 1919), Salcı Esnafi Cemiyeti (17 Şubat 1920), Mahrukat Esnafi Cemiyeti (31 Mayıs 1920), Deniz Maden Kömür Amelesi Cemiyeti (13 Haziran 1920), Otomobil Şöför ve İşçileri Esnafi Cemiyeti (9 Aralık 1920), Bakkal Esnafi Kalfa ve Çıraklar Cemiyeti (18 Aralık 1920), Ayakkabıcı Esnafi Cemiyeti (14 Nisan 1921), Tuğla İmalci Esnafı Cemiyeti (30 Mayıs 1921), İnekçi ve Mandacı Süt Müstahsilleri Cemiyeti (10 Ağustos 1921), Perükâr Esnafi Cemiyeti (26 Aralık 1921), Osmanlı Sâzende ve Hânende Teali ve Teavün Cemiyeti (21 Aralık 1921), Tütüncü Esnafi Cemiyeti (29 Aralık 1921), At Canbazı Esnafi Cemiyeti (8 Mart 1922), Kutucu ve Tezgâhçı Esnafi Cemiyeti (18 Haziran 1922), Mutaf Esnafi Cemiyeti (6 Temmuz 1922), İnşaat ve Tarik Irgat, Rençperler ve Amele Cemiyeti (10 Ocak 1923), Deniz Motorcuları Esnafi Cemiyeti (14 Şubat 1923), Menba Suları Esnafi Cemiyeti (15 Mart 1923), Dokumacı Esnafi Cemiyeti (8 Ağustos 1923), Balıkçılar Esnafi Cemiyeti (8 Ağustos 1923), Tarakçı ve Kaşıkçılar Esnafi Cemiyeti (20 Ağustos 1923), Kireççi ve Horasancı Esnafi Cemiyeti (23 Ağustos 1923), Parmaklıkçı, Hurdekâr ve Tornacı Esnafi Cemiyeti (17 Eylül 1923), İnşaat Usta ve Kalfaları Cemiyeti (20 Eylül 1923), Tiftik ve Yapağı ve Deri Amelesi Esnafi Cemiyeti (3 Ekim 1923).

***

Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk yıllarında sendikal görünümlü esnaf cemiyetleri:

Rehber ve Tercümanlar Cemiyeti (27 Aralık 1923), Sefain-i Ticariyye Gemici ve Ateşçiler Esnafi Cemiyeti (27 Ocak 1924), İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti (3 Mart 1924), Gazoz Amilleri Cemiyeti (12 Temmuz 1924), Çorap ve Fanila Mensucatı Sanatkârânı Cemiyeti (7 Temmuz 1924), Sefain-i Ticariyye Doklar

Rampa ve Boyacılar Cemiyeti (25 Aralık 1924), Lokantacılar Cemiyeti (7 Mart 1925), Müvaridât ve Mürasilât-ı Bahriye Müteahhitleri ve Emval-i Tüccariye Yazıcı ve Aktarmacıları Esnafı Cemiyeti (20 Haziran 1925).

***

Cumhuriyet'e Girerken Sendika Meseleleri ve İşçi Sendikaları (1922)

Sadreddin Celâl, *Sendika Meseleleri-Questions de syndicat*, Aydınlık Külliyatı 5, Şehzadebaşı Evkaf Matbaası, 1338 [1922,] s. 3-8 , 17-20.

Bilhassa son aylar zarfında İstanbul'da mevcut amele teşkilatlarının, büyük bir tezebzüb ve buhran safhası geçirmekte olduklarına ve hemen bütün amele hareketlerinin muvaffakiyetsizlikle neticelendiklerine şahit olmaktayız. Hatta bir sene evvel, teşkilatlarına karşı gayet büyük bir rabıta ve alaka gösteren tramvay işçilerinin bile bugün, merbut bulundukları firkanın inhilâlinden sonra ekseriyet itibariyle, hiçbir teşkilata dahil olmayarak müteredditve intizarcı bir vaziyette kaldıklarını görüyoruz. Umumiyetle işçilerde derin bir adem-i memnuniyet hissi var. Meşrutiyet'ten beri bir takım maceraperest insanlar tarafından tesis edilen amele teşkilatlarının türlü suiistimal ve rezaletlerinden amelenin o kadar canı yanmıştır ki firka ve cemiyet işleriyle evvelki kadar bir alaka ve hâhişle [istekle] meşgul olmuyorlar.

Diğer cihetten kumpanyalar ve sermayedarlar, işçilerin bu tereddüt ve zaafından bilistifade, amele üzerinde icra ettikleri tazyikleri ziyadeleştirmektedirler: Yevmiyeler azaltılıyor, çalışma saatleri çoğaltılıyor, en mantıksız sebeplerden dolayı işçiler sokağa atılıyor.

İşçi sınıfının bugünkü vaziyetini bu iki üç kelime ile hülasa edebiliriz: Bir tarafta: Teşkilatsız, şuursuz ve muhtelif maceraperest şahsiyetler tarafından aldatılan işçi sınıfı; diğer cihette: Teşkilatlı, şuurlu ve müttehit bir sermayedar sınıfı... Gayeleri ve menfaatleri zıt olan bu iki sınıf, herhangi bir meseleden dolayı mücadele haline geçtikleri zaman, teşkilat, şuur ve ittihada malik olan taraf, yani sermayedar ve kumpanyalar kazanıyor ve bu pek tabiidir.

Bu hal ne vakte kadar devam edecek? İşçiler, sermayedar ve patronların tazyiki altında ne zamana kadar ezilecek? Bunun cevabı gayet basit. İşçiler de sermayedarlar gibi teşkilat, şuur ve ittihada malik olacakları zamana kadar.

Bu nasıl kabil olacaktır?

Bunun için tek yol vardır: İşçilerin hakiki menfaatlerini idrak ederek, hakiki dost ve düşmanlarının kim olduklarını anlayarak bir an evvel işe başlamaları ve kendi teşkilatlarını sağlam esaslar üzerine kurmaları.

...

Bizim bu hususta, muhtelif memleketlerdeki amele teşkilatlarının kıymetli tecrübelerinden istifade ve istiâne etmemiz [yardım istememiz] lazımdır.

Bu teşkilatlar ne suretle vücuda gelmiştir? Ne gibi safhalar geçirmiştir, bugünkü şekil ve vaziyetleri ne merkezdedir? Ancak bunlar bilindikten sonradır ki memleketimizde esaslı amele teşkilatları yapmak kabil olabilir.

Ancak bu sayededir ki biz onların düştükleri hataların birçoğuna düşmeyeceğiz ve onların uzun bir zamanda kat' ettikleri mesafeyi biz nispeten pek kısa bir zamanda kat' edeceğiz.

Fakat bu teşkilatların nasıl olması lazım geldiğini düşünmezden evvel, bizde mevcut teşkilatların esaslarını, mahiyetleri ve şekl-i faaliyetlerinin valide ettikleri neticeler hakkında bir fikir edinmemiz lazımdır. Onun için evvela kısaca bu meseleyi mütalaa edeceğiz.

İstanbul'da mevcut amele teşkilatları birkaç cinse ayırmak kabildir:

1- Hamallar, mavna ve salapuryacılar, ekmekçiler ve kömür amelesi gibi binlerce ameleyi toplayan (lonca teşkilatları). Bunlar birkaç ağa veya kahya veya patron tarafından, amelenin hukuk ve menâfii düşünülmeyerek ve yalnız kendi menfaati gözetilerek idare olunmaktadırlar. Bu teşkilatlara; hem amele, hem de patronlar, mal sahipleri dahil olduğu için, sınıf mücadelesi esası kabul edilmiş değildir. Ve bundan dolayı bu cemiyetlere dahil olan işçiler, büyük bir yekun teşkil etmelerine rağmen haklarını tasdik ve metâliblerinden ufak bir kısmını bile kabul ettirmeğe muvaffak olamamışlardır. Ve bu şerait dahilinde olmak ihtimali de yoktur.

Fakat son zamanlarda bu teşkilatlara giren amele arasında uyanıklık hasıl olduğunu büyük bir sevinçle görmekteyiz. Nitekim, son günlerde en ibtidaî hakları bir türlü teslim edilmeyen fırın amelesinin usta ve patronlara karşı seslerini yükseltmekte ve hiç olmazsa - ücret ve çalışma şartlarına dair olan iaşe mukarrerâtının tatbik edilmesini istemektedirler. O iaşe mukarreratı ki beher ameleye, günde 9-11 saat çalışmasına mukabil 5-6 lira haftalık tayin etmiş... Halbuki muhtekir ve gaddar sermayedarlar ve ustalar ameleyi hem günde 18 saat çalıştırmakta, hem de haftalıklarını tamamen tesviye etmemekte imişler... Soyguculuğun ve gaddarlığın derecesini düşününüz!

Fakat ekmek amelesi şunu iyi bilsin ki, usta ve patronları ve yalancı rehberleri içlerinden atıp da bütün manasıyla hakiki bir sendika yapmadıkça, daima ezilmeğe, esir ve sefil hayatı yaşamağa mahkumdurlar. Zaten şurası muhakkaktır ki patron ve sermayedarların kuvvetini yapan amelenin ittihatsızlığı ve şuursuzluğudur. Çünkü çalışanlar her halde çalıştırandan daha çok kuvvete maliktirler. Düşününüz, bir kere İstanbul'da mevcut beş bine yakın fırın amelesi bir sendika içinde toplanmış olsun ve bu sendika namuslu ve malumatlı yoldaşlar tarafından idare edilsin... Muhakkaktır ki böyle bir teşkilat faaliyete başladığı dört beş ay sonra grev yapacak olursa patronlara bütün metâlibi kabul ettirmeğe muvaffak olacaktır.

2- Mürettipler Cemiyeti, Tütün Amelesi Cemiyeti, Garsonlar Cemiyeti, Berberler Cemiyeti gibi patronların vesayetinden az çok kurtulan ve bir amele sendikası mahiyetinde olan bu teşkilatlar, hakiki bir sendika haline girmediklerinden dolayı bazı zamanla patronlara bir kaç metâlib kabul ettirmeğe muvaffak olmuşlar ise de bu uzun müddet devam edememiş, bir kaç zaman sonra patronların verdiklerini kısmen veya tamamen geri almışlardır.

3- Türkiye Sosyalist Fırkası, İşçi Sosyalist Fırkası ve Türkiye Sosyalist Fırkası'nın inhilâlinden sonra teşekkül eden Türkiye Müstakil Sosyalist Fırkası, bütün bu teşkilatlar, fırka ismini taşımakla beraber hakikatte bundan evvel saydığımız cemiyetler gibi az çok sendika mahiyetindedirler. Esaslardan ziyade şahıslara merbut olan bu teşkilatlar da, hakiki bir sendika değildirler. Ve bunun içindir ki patron ve sermayedarlara karşı muvaffakiyetle mücadele edemiyorlar ve bazı metâlib kabul ettirseler bile bunun tesiri mahdut ve muvakkat oluyor. Nitekim bu son zamanlarda Tramvay Kumpanyası ameleye karşı istediği gibi keyfi ve gaddarane bir surette hareket etmektedir.

Sendika ile fırka arasındaki farkı ve hakiki sendikanın ne surette teşekkül edeceğini daha ileride mevzubahis edeceğiz.

4- Bu teşkilatlardan maada, Türkiye İşçi Derneği ve Beynelmilel İşçiler İttihadı vardır.

Bunlardan, hükümet fabrikaları amelelerini toplayan Türkiye İşçi Derneği nizamnamesi ve şekl-i faaliyeti itibariyle hakiki bir sendikadır. Maalesef hükümet fabrikası amelesinin diğer amele ile kabil-i kıyas olmayacak derecede sefil vaziyetleri neticesinde bu dernek şimdiye kadar büyük bir mevcudiyet gösterememiştir.

Beynelmilel İşçiler İttihadı ise Amerika'da mevcut I.W.W. ismindeki teşkilat sistemindedir. Ve bugün yalnız deniz amelesi, marangozlar

sendikalarını ihtiva etmektedir ve teşkilatlarını tamamlamaya daha muvaffak olamamıştır.

Bilhassa Amerika'da sarı amele teşkilatlarıyla ve ameleye hıyanet eden yalancı sosyalistlere karşı muvaffakiyetli mücadelelerde bulunan ve bütün amele mücadelelerinde daimi ön safhada yürüyen bu teşkilatlardan, iki satır bahsetmek, onun kuvvetli ve zayıf cihetlerini göstermek mümkün olmadığı için bunu başka bir zamana bırakıyorum.

***

Buraya kadar, İstanbul'da mevcut amele teşkilatlarından ve bunların kusurlarından, muhtelif amele hareketlerinin muvaffakiyetsizliğinin sebeplerinden bahsettik. Şimdi de, işçilerin patronlara karşı muvaffakiyetle mücadele edebilmeleri için nasıl bir teşkilata malik olmaları lazım geldiğini izah edeceğiz.

***

[Önce] ... bütün istihsal işlerinde çalışan işçileri kaç sendikada toplamak kabil olduğunu göstermek istiyoruz:

Nazar-ı tetkiklerine arz ettiğimiz bu tablonun, bu hususta kendilerine oldukça esaslı bir fikir vereceğini zannediyoruz. Yalnız şunu ilave edelim ki, bu şekiller kat'i bir surette taayyün etmiş değildir. Esasen baki kalmak şartıyla, milli ve mahalli ihtiyaçlara göre bazı küçük tadilat da yapılabilir.

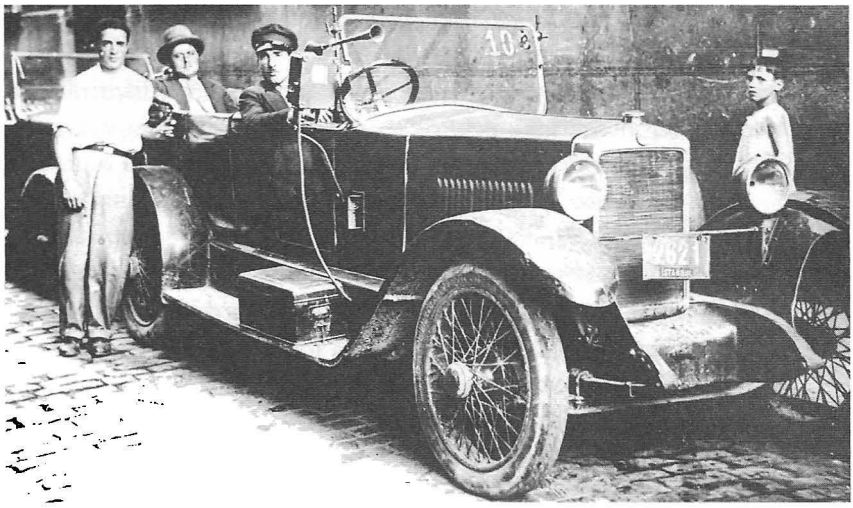
1. Vesait-i Nakliye Amelesi ve Müstahdemleri Sendikası: Şimendiferciler, tramvaycılar, vapur amelesi, şoförler, sürücüler, arabacılar, deniz amelesi, kömür amelesi, gümrük hamalları, kayıkçılar, mavnacılar, kalafatçılar.

2. Sanayi-i Ziraiyye ve Mevadd-ı Gıdaiyye İşçileri Sendikası: Ekmekçiler, şekerciler, kasaplar, değirmenciler, helvacılar, konserveciler, İstanbul ve büyük şehirlerdeki bahçıvanlar, balıkçılar.

3. Maden Amelesi Sendikası: Umumiyyetle maden ocaklarında çalışan amele, Ayazma, Karaağaç, Zonguldak, Balya-Karaaydın Sultan Çayırı ocaklarında, memlahalarda [tuzlalarda] çalışanlar.

4. Toprak ve Orman Amelesi Sendikası: Bilumum ziraat amelesi, ırgatlar, gündelikçiler, odun yarıcılar, orman bekçileri, pamuk, palamut, zeytin, susam, afyon, gül işlerinde çalışanlar, çobanlar, sığırtmaçlar.

5. Sanayi-i Madeniyye Amelesi Sendikası: Umumiyyetle madeniyyat fabrikalarında çalışanlar: Ateşçiler, dökümcüler, lehimciler, ressamlar, makinistler, elektrikçiler, tesviyeciler, tornacılar, demirciler, motorcular.

6. İnşaat Amelesi Sendikası: Dülgerler, duvarcılar, marangozlar, tuğlacılar, kiremitçiler, taş ve kireç ocaklarında çalışanlar.

7. Sanayi-i Nesciyye Amelesi Sendikası: Bilumum mensucat fabrikalarında çalışanlar, halı işçileri, dokumacılar, bezzazlar, ipek ve iplik darüssınaelerinde çalışanlar.

8. Deri Sanayii İşçileri: Umumiyyetle deri işlerinde çalışanlar, kunduracılar, debbağlar, saraçlar, terlikçi, yemeniciler.

9. Tütün Amelesi Sendikası: Reji tütün işçileri.

10. Sanayi-i Haşebiyye ve Mobilya Amelesi Sendikası: Umumiyetle mobilya darüssınaelerinde çalışanlar, sandıkçılar, doğramacılar.

11. Sanayi-i Kimyeviyye Amelesi Sendikası: Sabun, ıtriyat, kibrit, mevadd-ı müşte'ile [yanıcı maddeler] ve ispençariyye darüssınaeleri işçileri.

12. Hidemât-ı Umumiyye İşçileri ve Müstahdemleri Sendikası: Su, gaz, tanzifat, itfaiye işlerinde çalışanlar, berberler, garsonlar, aşçılar, kundura boyacıları, fes kalıpçıları, kolacılar.

13. Dikiş Amelesi Sendikası: Erkek ve kadın terzihaneleri, iç çamaşırhaneleri işçileri, fesçiler ve şapkacılar.

14. Hidemât-ı Sıhhiyye Amelesi ve Müstahdemleri Sendikası: Hastabakıcılar, cerrahlar, eczacılar, doktorlar, hastane hademe ve hâdimeleri [kadın hademeleri].

15. Muhaberât İşçileri ve Müstahdemleri Sendikası: Posta, telefon işçileri.

16. Maarif-i Umumiyye İşçileri ve Müstahdemleri Sendikası: Umumiyyetle muallimler, mekteplerdeki müstahdemler, preparatörler, umumî kütüphane müstahdemleri.

17. Sanayi-i Nefise İşçileri Sendikası: Aktörler, musikişinaslar, dekorcular, tiyatro, sirk, sinema müstahdemleri.

18. Tıbâat İşçileri Sendikası: Mürettipler, mücellitler, makineciler, müvezziler, muhabirler, musahhihler, kütüphanelerde, gazete ve matbaalarda ücretle çalışanlar.

19. Devâir-i Resmiyye Memurları Sendikası.

20. Ticarethane Müstahdemleri Sendikası: Mağazalarda, dükkanlarda, bankalarda, yazıhanelerde ücretle çalışan bütün işçiler.

İşte, bizde, memleketimizde amele teşkilatlarını ıslah ederken diğer memleketler proletaryası tarafından kabul edilen bu arz ettiğimiz esasları nazar-ı itibar almamız lazımdır.

Biliyoruz ki, yukarıda saydığımız sendikalardan bir kısmını yakın bir zamanda teşkil etmek kabil olmayacaktır. Ve yine biliyoruz ki, bazı işçiler hakikaten işleyici, proletarya vaziyetinde oldukları halde [mesela muallimler, küçük memurlar, küçük mühendisler, hastabakıcıları, eczacıların mühim bir kısmı] bir takım ananevi hurafelerin taht-ı tesirinde kendilerini burjuva sınıfından saymaktadırlar. Buz bunun için gam yemeyiz. Onlar bizzat kendi tecrübeleriyle hakikati anlayacaklar ve er geç kendi hakiki sınıflarını bulup ilhak edeceklerdir.

Fakat her halde İstanbul'da, bugün teşkilat altına alınması pek mümkün olan asgari 50.000 işçi vardır ki bu ihmal edilecek bir kuvvet değildir.

***

İşçinin Gerçek Partisi: Mesaî Fırkası[334]

"Mesaî Fırkası: Amele Partisi," *Sanayi*, sayı 45, 31 Mart 1335, s. 2-3.

Memleketimizde şimdiye kadar yalnız yüksek tabakalar; muhterem paşalar beyler, kalem efendileri, edipler, muharrirler dikiş tutturmuşlar; yalnız bunlar düdüklerini öttürmüşler; yalnız bunlar devletin, milletin, vatanın mukadderatına hâkim olmuşlardır. Avam dediğimiz tabakaların; köylünün, çiftçinin, erbâb-ı sanayi'in, esnaf ve amelenin hiçbir hükmü olmadı. Bunların düdüğü hiç ötmedi. Hakimiyet, âmiriyyet-i idare, nüfuz, söz hep zadegânın, hep aristokratların, hep beyefendi-

lerin oldu. Bizde bu hâl şimdiye kadar böylece devam etti ve hâlâ da öylece devam ediyor.

Fikrimizde yanılıyor muyuz? Pek zannetmiyoruz. Bizde hangi tarafta, memleketin hangi yerinde bugün çiftçinin, erbâb-ı mesaînin, amelenin bir haysiyeti, bir nüfuzu, bir mevki-i içtimaiyyesi, bir itibâr-ı medenîsi var.

Tarlada, çiftlikte, yolda çalışan; kürek çeken; ocak, ateş yakan; çekiç sallayan; fabrika, tezgâh çalıştıran; devlete saadet getiren; millete ömür, hayat bağışlayan; memlekete huzur, refah ve servet temin eden hep bunlar!.. Öyle olduğu halde çıplak gezen; aç kalan; bi-ilaç duran; yaya giden; başını yastık yerine taşa koyan; ekmeğini katıksız, suya bastırıp yiyen... Hülasa her belayı çeken; her minnete, her felâkete katlanan bunlar... Zavallı adamlar!..

Garb'da erbâb-ı mesaî çoktan gözünü açmış, zadegân, aristokrat sınıflarına karşı hukukunu müdafaaya, hâl ve mevki'ini ıslaha çalışıyor. Teessüf olunur ki memleketimizde şimdiye kadar sunûf-ı mesaî gözlerini açıp da Garp'taki kardeşlerinin eserine iktizâ' etmediler [gerek duymadılar]; onlar gibi hukukunu müdafaaya; mevki-i içtimaîlerini ıslaha, varlıklarını tanıttırmağa azıcık olsun çalışmadılar. Kendilerini aristokratlığın, zadegânlığın gardına, zulmüne, i'tisâfına [yolsuzluklarına] maruz bıraktılar. Kendilerini ezdirdikçe ezdirdiler. Adeta kendi elleriyle kendi canlarına kıydılar. Fakat çok şükür, bugün görüyoruz: Memleketimizde erbâb-ı mesaî sınıfları arasında bir uyanıklık var. Esir hayatlarına, sefilâne ömürlerine, düşkün mevkilerine, çektikleri zulümlere bakarak "bu neden böyle?" demeye, düşünmeye başladılar. Bugün çiftçi olsun, esnaf olsun, amele, işçi olsun hepsinde; hepsinin hayat-ı içtimaiyyesinde bir uyanıklık âsarıdır beliriyor; kendini ihsas ediyor.

Fikrimizce avam tabakası dediğimiz erbâb-ı mesaî sınıflarının hayat-ı içtimaiyyesinde belirmeye başlayan bu uyanıklığı memnuniyetle, nazar-ı şükran ile görmeliyiz. Çünkü asıl millet bunlardır. Milletin ekseriyetini bunlar teşkil ederler. Memlekette en ziyade kalabalık olan bunlardır. Yüksek tabakalar değildir.

Unutmamalıyız ki biz bugün yeni bir Türkiye, asrî bir millet yaratmak, meydana getirmek istiyoruz.

Çalıştığımız, uğraştığımız, çarpındığımız hep bunun için... Hep bu ulvî, bu mukaddes, bu mübarek maksat için... Ve hiç şüphe etmemeliyiz: Bu yeni Türkiye'yi, bu asrî milleti bu tabakalar teşkil edecektir.

Evet yeni Türkiye'nin malzemesini, betonarmesini büyük bir salâbet-i ahlâkiye ile mücehhez avam tabakaları teşkil edecektir. Yük-

sek tabakaların işledikleri falsoları, cinayetleri her görüyoruz. Bunun için avam tabakalarını tutmak, korumak, yukarıya kaldırmak, onları yükseltmeğe çalışmak lâzımdır ve bu lüzum çoktan beri hasıl olmuştur. Ne çare ki biz şimdiye kadar bu lüzumu bir türlü görmedik; anlamadık; göremedik; anlayamadık.

Bizde hükûmet, devlet, fırkalar, halk için, millet için değil; başka şeyler içindir. Bizde avam tabakalarını düşünen yoktur. Rical, kadife koltuklarını; fırkacılar lastikli arabalarını, müzeyyen otomobillerini düşünürler. Başka hiçbir şey değil!.. Millet, halk, memleket meydanda, göz önünde!..

Sözün kısası: Bugün bizde de erbâb-ı mesaîyi gözetmek, ameleyi korumak, işçiyi yükseltmek maksadıyla "Mesaî Fırkası" nâmı altında bir fırka, bir parti teşkil etmiş bulunuyoruz. Müteşebbislerini tebrik, müessislerini tebcîl ederiz [ululârız]. Cenâb-ı Hakk hayırlı muvaffakiyetler ihsan etsin.

Programlarını gördük. Pek orta bulduk. İçinde fazla bir şeyler yok. Hatta amele ömrü için belki de biraz noksan da!.. İşbu bu fırka memleket için bir saadet, bir bahtiyarlıktır. Başına geçenler samimî, temiz çalışırlarsa bu işin sonu güneş gibi parlaktır. Devlet için, millet için feyz ile doludur. Dünya demokrasiye doğru yürüyor. Asrımızda erbâb-ı mesaî, san'atkârân ameledir ki zulmü, istibdadı yıkanlar; hürriyeti, müsavatı, medeniyeti kurarlar; memleketlerini yükseltirler; milletlerinin yüzünü ağartırlar. Bizde de amele çoğalmalı, yükselmeli, kuvvet peyda etmelidir.

Hepimiz burada; işçiye, ameleye hürmet edelim, yardım gösterelim. Memleketin kurtuluşu, i'tilâ'sı [yükselmesi], refah ve saadeti bunların; bu saf yürekli temiz ahlâklı, alnının teriyle geçinen mukaddes insanların elindedir.

Türk san'atkârları, erbâb-ı mesaîsi, amelesi ileri! Sizin ittihadınız, sizin fırkanızdır ki yarın memleketi kuvvetleştirecek, yükseltecek, yaşatacak, milleti bunca felâketlerden, zulümlerden, sefaletlerden kurtaracaktır. Cesaretle ve doğrulukla daima ileri!

Sanayi

ŞİRKET-İ HAYRİYYE AMELE CEMİYETİ VE 1925 GREVİ[335]

Şirket-i Hayriyye amelesi, kendi sınıf-ı mesaîsine mahsus amelenin terakkiyyat-ı asriyye ve iktisadiyyeye göre gayretini inkişaf ettirmek, aralarında hâl-ı acz ve müzayakaya giriftar veya malul olanlara derhal imdad ve muavenette bulunmak, amele arasında mütehaddis ihtilafât-ı beşeriyyeyi musâlih [barıştırıcı] sıfatıyle halletmek, politika cereyanlarına temas etmeyen ve yalnız amelemizin müşterek hukuk-ı medeniyyesine müteallik umurda tarik-i kanuniyyeye müracaat suretiyle, devâir ve mecâlis-i resmiyye ve mehâkimde lâzım gelen teşebbüsât ve takibâtı icra eylemek, aynı zamanda kendi menâfi-i müşterekesini inkişaf ettirecek bilcümle vesait-i medeniyye ve iktisadiyyeye tevessül eylemek, efrâdının evsâf-ı maneviyyesini Türk hars ve irfânını, fazâil-i mütenevvia ile yükseltmek ve bu suretle aralarında muavenet-i mütekâbile esasına müstenid dinî, millî, insanî bir tesânüd ve muhabbet vücude getirerek kendilerine yaşamağı ve yaşatmağı öğretmek maksad-ı ciddisi ile teşekkül eylemiştir.

Nizamname - Şirket-i Hayriyye Amele Cemiyeti'ne Mahsustur, İstanbul; Ebussuud Caddesi'nde Mahmud Bey Matbaası, Tarih-i teessüs ve tab'ı 11 Ağustos 1340.

Deniz ulaşımı ve taşımacılığı, kapitalizmin denizaşırı yörelere açılan boyutuyla ilk kurumsallaşan hizmet alanlarından biriydi. Özellikle sermaye birikiminde denizaşırı ticaretin büyük bir rolü vardı. Anonim şirket niteliği taşıyacak birliktelikler ilk kez deniz ticaretinde görülmüştü. Hollandalılar ve İngilizler bu konuda başı çekmişlerdi. The Dutch East India Company ve The British East India Company ilk uluslararası korporasyonlar olarak tarihe geçti. Deniz yollarıyla taşımacılık ve ulaşım bu nedenle toplu işçi çalıştıran sektörler arasında ayrıcalıklı bir konuma sahip oldu ve toplu direniş alanlarından birini oluşturdu. Sanayileşmenin geç gündeme geldiği Türkiye'de grevlerin ilk görüldüğü işkollarından biri deniz ulaşımı ve taşımacılığı oldu. Gemi çalışanları ve doklar yanı sıra, yükleme ve boşaltma işçileri grev eylemlerinde başı çektiler. Bu nedenle doklar, limanlar, iskeleler kolluk kuvvetleri için grev riski yüksek çalışma alanları olarak görüldü.

Türkiye'de işçi direniş ve grev tarihinde iki dalga ön plana çıktı. Bunlardan ilki 1908'de başladı ve 1925 Takrir-i Sükun Kanunu'na kadar sürdü. İkinci dalga ise 1963'te Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile başladı ve 12 Eylül 1980'de sona erdi. Her iki dalga da takriben on yedi yıl sürmüş oldu. İlk dalga grev dönemi de iki ayrı evreyi içeriyordu. Bunların ilki 1908 ile başlayan, ana hatlarıyla üç aylık bir dönemi kapsayan ancak 1912'ye kadar süren bir evreydi. İkincisi ise ana hatlarıyla 1919-1925 evresiydi.[336] İkinci evrenin son grevlerinden biri bu makalede ele aldığımız Şirket-i Hayriyye greviydi. Ancak bundan önce önemli grevler de gözlendi. Bunların belli başlıları bankalar grevi,[337] Tersane grevi,[338] Bomonti amelesi grevi,[339] İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba demiryolları grevleri,[340] Haliç Şirketi grevi,[341] Şark demiryolları grevi,[342] muallimler greviydi.[343]

Biz bu yazımızı ilk dalgayı başlatan ve sonuçlandıran bir işkolu olan deniz ulaşımı ve taşımacık sektöründeki grevlere ayırdık. Bu arada daha önce İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti için yapmış olduğumuz gibi[344] bir işçi örgütü belgesi olarak 1924 tarihli Şirket-i Hayriyye Amele Cemiyeti'nin nizamnamesini vereceğiz.

***

Daha önceki bölümlerde ele aldığımız gibi 1908 Devrimi ertesi, ilk grevler İzmir'de baş göstermişti. 8 Ağustos günü, Çarmado Halı Fabrikası'nda çalışan 50 işçi greve gitmiş onları 10 Ağustos günü incir kutusu imalathaneleri işçileri izlemişti. İşçi direnişi kısa sürede limana sıçradı. Büyük çoğunluğu yabancı kumpanyaların inhisarında bulunan liman işletmeleri yükleme boşaltma işçileri ücretlerini yetersiz bularak greve gittiler. Rus, Panhelenik, Pantaleon ve Hacı Davud kumpanyaları ücret artışını kabul etmişlerse de diğerleri buna yanaşmadılar. Rıhtım ve liman işçileri grevi kısa sürede diğer limanlarda da görüldü. Aynı tarihlerde İstanbul, Selanik rıhtım işçileri ve Eylül başında Beyrut liman işçileri grev ilân ettiler. Onları Eylül ortalarında Midilli gümrük hamalları ve Eylül sonlarında Varna rıhtım hamalları izledi. Grev nedeniyle İzmir ve Selanik'e yük indiremeyen gemiler İstanbul limanına gelip açıkta demirlemek zorunda kaldılar. Şirket yöneticileri bu durum karşısında 1 Ağustos günü İstanbul'da Navigazione Generale Italiana'nın şirket temsilciliğinde bir araya geldiler. Kendi ülke temsilciliklerine başvurup, grevlerin bir an önce sona erdirilmesi için hükümet nezdinde teşebbüste bulunmalarını beklediler. Ayrıca yabancı kumpanyalar adına bir heyet İttihat ve Terakki'nin Galata bürosuna gönderilmiş, cemiyetten grevlere son verilmesi için gerekli önlemleri alması istenmişti.

O zamanki basın da genellikle, grevlere karşıt bir tavır alıyordu. İttihatçıların yarı resmi yayın organı *Tanin* gazetesi limanlardaki grevlerle ilgili olarak işçileri kınıyor, tüccarın malının ortada kaldığını yazıyordu. Gazete, tüccarlara hükümete başvurup yardım talebinde bulunmalarını öneriyor, hükümetten de bir an önce rıhtımlarda bekleyen malların sevkıyatını sağlamasını istiyordu. Nitekim yabancı kumpanyaların İttihat ve Terakki'nin nezdinde ve yerli, yabancı tüccarın girişimleri sonucu Zaptiye Nezareti'nce grevci işçiler uyarıldı. Gazetelerde yayınlanan bir tebliğ ile zabıta memurlarınca grevcilere gerekli nasihatte bulunuldu. İşbaşı yapmaları, buna uymayanların tutuklanıp haklarında kanuni muameleye geçileceği kendilerine bildirildi. Ancak tüm bu girişimlere rağmen 1908 Ağustos ve Eylül aylarında Osmanlı Devleti'nin belli başlı limanlarında iş barışı sürekli kesintiye uğradı.

İlk sendikal örgüt örnekleri yine bu işkolunda görüldü. Meşrutiyet yıllarında kendiliğinden oluşan sendikal yapılar 1909 Cemiyetler Kanunu ve 1910 tarihli Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi uyarınca resmiyet kazandı. Ancak tatil-i eşgâl mevzuatı gereği uzun süre, Cumhuriyet'in ilk yılları dahil, işçiler cemiyet olarak örgütlendi: Markasya Deniz Amelesi Cemiyeti (23 Şubat 1911), Deniz Maden Kömür

Amelesi Cemiyeti (13 Haziran 1920), Sefain-i Ticariyye Gemici ve Ateşçiler Esnafı Cemiyeti (27 Ocak 1924), İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti (3 Mart 1924), Sefain-i Ticariyye Doklar Rampa ve Boyacılar Cemiyeti (25 Ocak 1924) bunların belli başlılarıydı. 1926 Ocak ayında Esnaf Cemiyetleri Murakıplığı'nca derlenen bilgilere göre deniz işkolu ile ilgili cemiyetler şunlardı: Dersaadet İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti, Dersaadet Deniz Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amelesi Cemiyeti, Dersaadet Deniz Motorları Makinistleri Cemiyeti, Dersaadet Sefain-i Ticariyye Doklar, Rampa ve Boyacı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Sefain-i Ticariyye Gemici ve İşçi Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Salcı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Kayıkçı ve Sandalcı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Umum Mavna ve Salapuryacılar Cemiyeti, Dersaadet Mevâridât ve Mürâselât Bahriye Müteahhitleri Yazıcı ve Aktarmacı Cemiyeti. Bunların birçoğunu esnaf örgütlerinden ayırmak olanaksızdı. Çalışan kesim arasında henüz yatay katmanlar ayrışmamıştı. Usta, kalfa, çırak ilişkileriyle işçi-işveren ilişkileri iç içeydi.

Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında deniz işkolu sendikalaşma açısından faaldi. Amele Tealî Cemiyeti'nin kuruluşunda İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti ve Haliç Şirketi Amele Cemiyeti önemli rol oynadı. Amele Tealî Cemiyeti işkollarını örgütlerken Kürkçüler Kapısı'nda Şirket-i Hayriyye işçilerini bir araya getirmişti. 1925 yılında iş yasası olarak gündeme gelen Mesaî Kanunu görüşülürken, 13 Şubat 1925 günlü toplantıya bu işkolundan Bahriye Millî Sanatkârân Cemiyeti, Tahmil ve Tahliye Maden Kömürü Amelesi Cemiyeti, Emvâl-i Ticariyye Tahmil ve Tahliye Cemiyeti, Seyrü Sefain Fabrikaları Amelesi, Şirket-i Hayriyye Amele Cemiyeti, Şirket-i Hayriyye Memurîn Cemiyeti, Kaptan ve Makinist ve Müntesibîn-i Bahriyye Cemiyeti, İstinye Dok Şirketi Amelesi bilfiil katıldılar.

İstanbul'da toplu taşımacılık dendiğinde uzun süre ilk akla gelen deniz ulaşımı oldu. İstanbul'un civar coğrafyasına deniz üzerinden taşımacılık ve ulaşım 19. yüzyılın ortasından itibaren örgütlü bir biçimde gerçekleşti. Boğaz öncelik taşıyordu. Şirket-i Hayriyye Osmanlı'da kurulan ilk anonim şirketti. Osmanlı devlet ricalinin ortak olduğu bu şirket İstanbul'da ilk kez toplu taşımacılığı gündeme getirdi. Haliç'te ulaşım, İdare şirketinin 1870'lerin başında faaliyete geçmesiyle sağlandı. Aynı dönemde Seyr ü Sefain Adalar ve Anadolu sahiline yolcu götürüp getirdi. Seyr ü Sefain'in ilk ismi Aziziye'dir. O sıralarda Hazine-i Hassa'ya aitti. Abdülaziz'in hallinden ve ölümünden sonra

Şirket-i Aziziye, Fevaid-i Osmaniye oldu. II. Abdülhamid devrinde İdare-i Mahsusa adını aldı. II. Meşrutiyet'le birlikte İdare-i Mahsusa diye nam saldı.

Deniz ulaşımında ilk derli toplu işçi direnişleri II. Meşrutiyet'le birlikte gündeme gelmişti. İdare-i Mahsusa ve Şirket-i Hayriyye şirket çalışanları "İlan-ı Hürriyet" ertesi yönetime taleplerini bildirmişler ve grev tehdidinde bulunmuşlardı. 14 Eylül 1908 günü İdare-i Mahsusa deniz işçileri Sadaret makamına bir lâyiha vermişlerdi. Bu lâyihada işletmenin Bahriye Nezareti'nden ayrılarak özerk bir idareye kavuşturulmasını ya da Nafia Nezareti'ne bağlanarak ıslah edilmesini, müdüriyetine asker yerine "cihet-i mülkiyye"den yani sivil bir kişinin tayinini talep etmişlerdi. Bu tür "vatana ve millete hadim olacak asâr-ı ıslahiyeye teşebbüs" edilmediği" takdirde çalışanlar 17 Eylül günü greve gideceklerini bildirmişlerdi. Lâyiha şu satırlarla bitiyordu:

> İstibdat devrinin kurban-ı harabîsi (harab bir kurbanı) olan millî bir idarenin ya müstakil bir idare haline ifrağına veya Nafia Nezareti'ne rabtıyla ıslahına uğraşılmakta olduğu bir sırada el'an hiçbir teşebbüste bulunulmaması menâfi-i milliyyeye muzır olduğundan İdare müstahdem-

leri menâfi-i zatiyyeleri için olmayıp menâfi-i umumiyye hizmet-i naçizane olmak üzere bâlâda beyan olunan Perşembe günü umum köprü ve süfûn-i saire (sair seferler) müstahdemîni terk-i eşgâl edeceklerini Osmanlı vatandaşlarına ilân eylerler.[345]

Aynı tarihlerde bu kez Şirket-i Hayriyye makinistleri, tayfaları ve memurları kumpanya yönetimine başvurmuşlardı. Günde 14 saat çalıştırılıp 8 kuruş ücret aldıklarından yakınarak, ücretlerinin arttırılmasını talep etmişler, Şirket'e 23 Ağustos'a kadar süre tanımışlardı. İdare Meclisi reisi vekili Ali Bey'in alelacele hazırladığı öneri grevin bir süre ertelenmesini sağladı. Ancak, çalışanlar arasında huzursuzluk her geçen gün artıyordu. Bu arada bir grup çalışan işi bırakmıştı. Ancak yönetime verilen süre 14 Eylül'e kadar uzatıldı.[346] Ülkedeki grev dalgasının kaçınılmaz sonucu bu gelişmeler karşısında şirket müdür yardımcısı Ali Bey yönetim kuruluna bir uzlaşma projesi[347] sundu. Ücretlerde yeni bir düzenlemeye gidildi:

Kaptanlar beş sınıfa ayrılarak aylık maaşları başlangıç 1.000 kuruş olmak üzere her beş yılda 250 kuruş zam görecek ve 2.000 kuruşa kadar yükselebilecekti. Bilfiil yirmi beş yıl kaptanlık eden ve hizmette kusur etmeyen ya da o günkü deyimle "hüsn-i hizmeti görülenler"e şirket mali durumuna (ahvâl-i maliyyesine) göre 2.500 kuruş maaş verecekti. Lostromolar iki sınıfa ayrılmıştı. 550 kuruş ücretle beş sene çalıştıktan sonra maaşları 650 kuruş olacak ve bunlardan "kapudanlık iktidarını ihraz etmiş olanlar" 750 kuruş maaşla kaptan mülâzımı olacaklardı. Biletçilere ilk beş sene 450, izleyen beş sene 550 ve on birinci seneden on beşinci seneye kadar 650 kuruş ücret verilecekti. Yazıcılar 750 kuruş alacaklardı. Tayfaların aylıkları işe girdiklerinde 350, onuncu yıldan itibaren 400 kuruş olacaktı. Makinistler 1.000 kuruştan işe başlayacaklardı. Ücretleri her beş yılda 250 kuruş artarak 1.750 kuruşa kadar çıkacaktı. İkinci makinistlere "alelumum" 700 kuruş maaş verilecekti.

İşçiler de iki sınıfa ayrılmıştı. Başlangıçta 400 kuruş, beş yıl sonra 450 kuruş alacaklardı. Yağcıların maaşı 350, kömürcülerinki 300 kuruştu. Memurlar üç sınıfa ayrılmıştı. 400 kuruş maaşla işe başlayacaklar; beş yıl sonra aylıkları 600'e ve onuncu yıldan itibaren 700'e yükselecekti. Bazı iskelelerin güvenliğiyle sorumlu ser memurlarına 700 kuruş maaş verilecekti. Umum ser memurluğu görevinde olan kişiye 950, muavinine 750 kuruş ödenecekti.[348] Ancak teklif edilen bu aylıklar Şirket-i Hayriyye çalışanlarınca yeterli bulunmadı. İstekler karşılanmayınca da grev başlatıldı. Sokakta gösteride bulunan işçiler İdare'nin ya da yönetim merkezinin kapılarını tutup girişi engellediler. 23 Eylül

günü şirketin Hasköy'deki tersanesinde de grev başladı. Grevciler sokağa dökülerek bayraklarla gösterilerde bulundular.

Bu gelişmeler üzerine Şirket-i Hayriyye yönetim kurulu başkanı Reşid Bey istifa etti. Ancak Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi'nin ısrarı üzerine istifasını geri aldı. 24 Eylül günü Sadrazam, Harbiye, Ticaret ve Nafia ve Zaptiye nazırlarını makamına çağırarak grevle ilgili gerekli önlemleri almalarını bildirdi. Aynı gün olay yerine askeri birlik sevk edildi ve grevciler zorla dağıtıldı.[349]

Yukarıda belirtilen iş uyuşmazlıkları II. Meşrutiyet'in ilk yılına aitti. İlk grev dalgası dönemi olan 1908-1925 evresinin son grevlerinden biri yine aynı işkolunda gerçekleşti. Takrir-i Sükun sonrası işçi hareketi büyük ölçüde budanacaktı. Bir başka deyişle 1960'ların başına kadar Türkiye tarihinde grev olgusu ulus-devlet inşa sürecinin zorunlu uzlaştırıcı ortamında rafa kaldırıldı. Belirtildiği gibi Takrir-i Sükun'la birlikte son grevlerden biri Şirket-i Hayriyye'de yer aldı. 1925 Ağustosu'nda Şirket-i Hayriyye amelesi içinde bulundukları koşulların düzeltilmesi için isteklerini Şirket'e bildirdiler. Taraflar görüşme masasına oturdular. En önemli hususlardan biri ateşçilerin zam talebiydi. Şirket bunu prensip olarak kabul etti ve ücretlerine bir lira zam yaptı. Amelenin, bunu yetersiz bulması üzerine şirket murahhasları müdüriyetten yetki almak için süre talebinde bulundular. Bu arada İstanbul vali muavini Hüsnü Bey devreye girdi. Görüşmeler sonucu şu konularda uzlaşmaya varıldı.

1- Ateşçilerden ve kömürcülerden uzun müddet çalışıp vücudu yıprananların yükü hafifletilerek görece küçük işlere sevk edilecekler fakat maaşlarından kısıntı yapılmayacak.

2- Ateşçilere ve kömürcülere şirket birer iş gömleği ile kundura verecek.

3-Şirket köprüde ser memurluk adında bir imdad-ı sıhhî hey'eti (ilk yardım hey'eti) teşkil edecek ve buraya lâzım gelen alât ve edevât-ı sıhhiyyeyi koyacak. Burada bir sıhhiyye memuru bulunacak ayrıca bir doktor hergün amelenin bulunduğu vapurlar ile fabrikayı gezerek hastaları muayene ve tedavi edecek.

4- Şirket ameleye hafta tatili ve senevî 15 günlük mezuniyet verecek. Amele bu haktan mahrum edilirse Şirket komiserliğine müracaat edecek.

Ateşçilerin talep ettikleri zam sorununa ise çözüm bulunamamış, ileri bir tarihe ertelenmişti. Bu arada görüşmeler basında da yer alıyordu. Ateşçilerin zam talebini değerlendiren *Meslek* dergisi şu yoruma yer veriyordu:

Ateşçi amelenin istedikleri zamlar çok haklıdır. Zaten sade Şirket-i Hayriyye'de değil, Türkiye limanlarına mensup bütün gemilerde ateşçi ve makinist işçilerinin ücretleri acınacak dereceden çok aşkın bir hâlde azdır. Şirket-i Hayriyye'nin içinde bulunduğu vaziyet iyi değildir; bunu biliriz. Fakat, bu ateşçilerin ve alelumum şirket amelelerinin hâlleri Şirket-i Hayriyye'den çok beterdir. Binaenaleyh Şirket'in bu noktalar üzerinde ısrar etmemesi ve ateşçilerin metâlibini kabul eylemesi çok büyük bir vazife olduğunu teslim etmek lâzımdır.[350]

Ancak görüşmeler ve arabuluculuk sonuç vermedi; anlaşmazlıkla sonuçlandı. Bir zabıt varakası düzenlenerek amele "hareketinde serbest" kaldı. 1909 Tatil-i Eşgâl Kanunu buna cevaz veriyordu. Bu arada Şirket daha önce kabul ettiği maddelerden de rücu' etti. Amele greve karar verdiği takdirde 24 saat önce kararını polise ve vilayete bildirmekle yükümlüydü. Görüşmelerde işçi kesimini temsil eden ya da o günkü deyimiyle "murahhas-ı mes'ul," Edhem Ruhi Bey gelişmelerle ilgili olarak basına şu açıklamada bulundu:

Şirket-i Hayriyye amelesinin müessesât-ı saire amelesiyle kıyas kabul etmez derecede mahrumiyetlerini makam-ı resmî-i hükûmete izah ettik. Rical-i hükûmet izahat-ı vakıamızdan çok müteessir ve mütehassis oldular. Kanunun müsaadesi dahilinde hükûmet ameleye şefa'at etti. Fakat henüz amele Mesaî Kanunu kuvveden fiile çıkıp iktisab-ı kanuniyyet etmediği için hükûmet doğrudan doğruya müdahaleye kendini salâhiyettâr görmemiştir. Yalnız elde bir Tatil-i Eşgâl Kanunu var. Şirket-i Hayriyye amelesi tamamıyla bu kanunun mevaddı dahilinde hareket etti. Meşru haklarını hükûmete bildirdi ve manen hak kazandı. Maddeten kazanmak için Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun altıncı maddesi ki say u amele tecavüz etmemek şartıyle herkes harekâtında serbesttir. Amele ister ise bu ücretle çalışır, isterse çalışmaz. Şimdi amelenin yapacağı bir iş kalmamıştır. Kimseyi incitmeyerek, nümayiş yapmayarak yalnız bu ücretle işlemeyeceğim deyip vazifesini terk ederse kanun onu tecrim etmiyor. Ve bunun için 24 saat evvel kararını verecek, grev yapılacaksa 24 saat evvel polis ve vilayete haber verecektir.

Satvet ve şeref-i memleket nâmına hükûmetin şefa'at ve himayesi ihtilafa hakim olacaktır. Anladığımıza ve hükûmetçe de anlaşıldığına göre ameleden ziyade şirket müdirânı bizzat grevi tahrik etmek istiyor. Bunun için amele imsak ve basireti elden bırakmayacaktır.[351]

Bu arada Polis Müdüriyeti de grev ihtimaline karşı gerekli önlemleri alıyor ve Polis Müdürü Ekrem Bey imzasıyla karakollara şu tamim geçiliyordu:

Şirket-i Hayriyye ile şirket-i mezkûre vapurlarında umum ateşçi ve kömürcüleri ile Hasköy Fabrikası'yla amelesi arasında cereyan eden müzakerâtın neticesi ameleyi tatmin etmediği cihetle bir suret-i itilaf bulunmadığı ve Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun 6. maddesi mucibince amele-i mezkûrenin terk-i say etmekte muhtar bulundukları vilayet-i celileden iş'ar kılınmış olmakla mezkûr madde hükmüne tevfikan Şirket-i Hayriyye tarafından yerlerine getirilecek amelenin serbestî-i harekâtına mugayir ef'âl ve harekâtın ve nümayiş icrasının suret-i kat'iyyede men'i ve bu gibi ahvâle mütecâsir olanlar görülürse derdestleriyle haklarında takibât-ı kanuniyye ifası lüzûmu tebliğ olunur.[352]

Bu tamime göre, Şirket grev yapan işçilerin yerine başkalarını alabilecek ve grevciler buna müdahale edemeyecekti. Amele kesimi gördükleri işin niteliği gereği yerlerinin kolayca doldurulamayacağı kanısındaydılar. Bu nedenle Polis Müdüriyeti'nin bu genelgesine pek anlam veremiyorlardı. Nitekim greve gitmekte de bir beis görmediler. Ancak hesaba katmadıkları bir husus vardı. Belki iş piyasasında ki emek arzı grev sonucu boşalttıkları işlere yerleştirecek işçi bulunmasını olanaksız kılıyordu. Ancak bu nitelikte işgücü Bahriye'nin, Donanma'nın elinde bulunuyordu. Nitekim işçiler gemileri daha terk ederken Bahriye askeri gemilere bindirildi. Vapurlar seferlerine devam etti ve grevin günlük yaşamda hiçbir olumsuz sonucu olmadı. Olan grevci işçilere oldu. Bu durum üzerine *Meslek* gazetesi şu soruları soruyordu:

Bu manasız grev kararını o halde amele niçin verdi? Malumdur ki grev, hatt-ı zatında kendisini geçindirecek her nev'i maişet vasıtasından mahrum bulunan ameleyi işsiz bırakmak için değil, belki de patronlar üzerine bir tazyik icra ederek onları amele metâlibini kabule icbâr için ilân edilir. Acaba, amele grev ilân ederken, yaptıkları işin ne kadar tesir edeceğini düşünmediler mi? Netice gösteriyor ki bu ciheti düşünen olmamış ve grev de böylece akamete uğramıştır.[353]

Bu arada Şirket-i Hayriyye grevi, sendikalizm ya da "işçi aristokrasisi" sorununu gündeme getirmişti. Başta *Cumhuriyet* olmak üzere gazeteler greve neden olan işçi temsilcisi Edhem Ruhi Bey'i suçluyordu. Edhem Ruhi Bey sonucunu düşünmeksizin işçiyi maceraya sürüklemiş, çalışanları ser sefil etmişti. Bu tür sendikal örgütlerin profesyonel sendikacılarca yönetilmesini eleştiren *Meslek* dergisi "meslekçilik" şiarı doğrultusunda hangi meslekte olursa olsun o mesleğe ait işlerde oy vermek hakkının mutlaka bizzat o meslek sahiplerinin ellerinde bulunması gerektiğini vurguluyor, "vaktiyle, bu sütunlarda... Şirket amelesine, kendilerinden olmayan zevâtın idaresini kabul etmemelerini tav-

siye eylemiştik" diyordu. İşçi kendi işini kendisi görmeliydi, kimseden işini görmesini beklememeliydi. İşçi kendi sorunlarını doğrudan kendi çözmeliydi. Sosyalist geçinen bir takım mihraklar sendikalardan uzak tutulmalıydı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sendikal hareketin gelişimi ve siyasî platformda *Aydınlık* vb. çevrelerin sınıf bilincini çalışan kesime götürme girişimleri bir dizi "münevver"i sendikalara yöneltmişti. Bunlar çoğu kez "hukuk müşaviri" ya da "kâtip" sıfatıyla sendika yönetiminde faal oluyorlardı. *Meslek* mecmuası "meslekçilik" anlayışı doğrultusunda buna karşı çıkıyor, bu tür aydın girişimlerinin işçi sınıfı adına hareket eden "işçi aristokrasileri"nin doğuşuna neden olduğunu söylüyordu. Şirket-i Hayriyye grevi ile ilgili olarak *Meslek*'in yorumu şöyleydi:

> Bugün bu sözlerimizin doğruluğunu Şirket'in saf amelesi daha iyi anlamak mevki'indedirler. Çünkü bir kısım arkadaşları işsiz kalmış ve teşebbüs ettikleri hareket, feci bir akamete uğramıştır. Vakıa, *Cumhuriyet*'in yazdıklarına muhalif olarak bazı şirket amelesi, Edhem Ruhi Bey'in bu işte asla müşevvik olmadığını söylüyorsa da buna inanmaya imkân yoktur. Zira, biliriz ki yeni teşekkül etmekte olan bu gibi cemiyetleri münevverler arasında anılan Edhem Ruhi Bey gibi "hukuk müşavirleri" veya "kâtip"leri bütün cemiyeti kendi elleri arasına alırlar ve kendi açgözlü taraftarları vasıtasıyla

bütün amele üzerine hâkim olurlar. Belediye azalığı, Meclis-i Vilâyet azalığı, mebusluk gibi gayelerin elde edilmesi için münevverlerin bir kısmı bir tarafa, diğer bir kısmı da diğer bir tarafa bu tarzda intisâb ederler ve nihayet hakimiyeti ellerine geçirerek işçilerin, birer "memur"u oldukları hâlde "amir"leri kesilirler. Hiç kimsenin şahsı ile meşgul olmayız. Binaenaleyh Edhem Ruhi Bey'in de şahsıyla alakamız yoktur. Fakat biliriz ki bilhassa meslekî şuurları inkişaf etmemiş olan ameleler arasında Edhem Ruhi Bey gibi bütün münevverlerin oynadıkları rol bundan ibarettir.

Bu nev'i amele memurların bazıları çok bilgili, ihtiyatkâr, akıllı ve teşkilatçı olurlar; ameleyi mümkün mertebe maharet ve dirayetle sevk eyleyerek hem kendi hesaplarını tatmin, hem de ameleyi bir dereceye kadar memnun ederler. Bazıları da gerek bilgilerinin noksanı, gerek akıllarının sergüzeşt mantığı ile hareket eden bir akıl olması neticesinde ameleyi dipsiz işlere sevk eylerler. İşte, Şirket-i Hayriyye işi maalesef bu ikinci nev'iden bir hareket olmuştur.

Meslek'e göre Şirket-i Hayriyye grevinde üç şey hesap edilmemiş, hatta hatıra bile getirilmemişti: Her şeyden önce grev başarıyla sonuçlanabilir miydi? İkinci olarak işveren greve giden işçilerin yerine dışarıdan yeni işgücü tutabilir miydi? Ve nihayet grev işçilerin ekonomik gücüyle yakından bağlantılıydı. Greve giden işçiler ne kadar süre yevmiye almaksızın dayanabilirlerdi?

Nitekim grev başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Şirket işi bırakanların yerine amele tedarik etmişti. Etmeseydi dahi, şirket amelesinin ihtiyat kasası olmadığı için, amele, grevi sürdürebilecek durumda değildi. *Meslek*'e göre grev çocuk oyuncağı değildi. Onu ilân edenler, her şeyi hesap ettikten sonra harekete geçmeliydiler. Henüz "mütekâbil bir teavün sandığı" olmayan, grev sırasında ameleye dağıtacak "ihtiyat kasası" bulunmayan bir amele grubu hiçbir zaman grev ilân etmemeliydi. Ederse grevin anlamını bilmiyor demekti. Ve *Meslek* dergisi Şirket-i Hayriyye grevi ile ilgili olarak görüşlerini şu satırlarla noktalıyordu:

Eğer Şirket-i Hayriyye Amele Cemiyeti yaptığı işin manasını müdrik bir el ile idare edilmekte olsalardı böyle manasız ve maksatsız grevlere sevk edildiklerini görecek yerde gittikçe kuvvetlenen ve şuurlanan bir meslek cemiyetine malik olurlardı. İşleri karıştıran, sergüzeşt peşinde koşan münevver yardımcılardan hiçbir zaman işçilere faide gelmez. Şirket-i Hayriyye amelesine lâzım olan şey, zamansız grevler değil, belki de mütekâbil bir teavün sandığı, bir kooperatif, daha münevver bir faaliyet sevkedecek bir amele şuuru iktisâbı gibi şeylerdi. Onları böyle iyi, faideli, müsbet mesaîye

değil, ilk adımda berbat olan grevlere sevketmek ancak serseri bir mantığın kârıdır. Eğer Şirket amelesi bu hadiseden bir ibret dersi almış olurlarsa kendilerini yine bahtiyar saymalıdırlar.

Türkiye'de ilk dönem grevler inişli çıkışlı bir süreç izlemişti. 1908 grevleri 1909 ötesine pek sarkmamıştı. Ya da tek tük örneklerle yetinilmişti. Ardından grevler İşgal İstanbulu'nda patlak vermiş ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte giderek sönümlenmişti. Takrir-i Sükun'la Türkiye'de grev girişimlerinin ilk evresi son buldu. Her ne kadar o günlerin konfederasyonu addedilebilen Amele Tealî Cemiyeti 1927 sonlarına kadar varlığını sürdürebilmişse de rejimin giderek otoriterleşmesi sonucu sendikal yaşam da 1946'da çok partili döneme geçildiği evreye kadar suskun kalacaktı.

***

BELGELER

Nizamname[354]

Şirket-i Hayriyye Amele Cemiyeti'ne Mahsusdur

Makam-ı vilayet umur-ı hukukiyyesinden tadil olunan suretidir

Tarih-i teessüs ve tab'ı
11 Ağustos 1340
İstanbul - Ebussuud Caddesi'nde Mahmud Bey Matbaası

***

Şirket-i Hayriyye Amelesine

Kardaşlar! Bütün dünyada insanlar, insan gibi yaşamak için cemiyet halinde toplanıyorlar. Herkes bir dağın başına çekilip yaşayamıyor. Mutlaka bir köyün, bir kasabanın kubbesi altında çatı kurup cemiyet halinde yaşıyorlar. Cemiyet halinde de kısım kısım zümrelere ayrılıyorlar. Her zümre, kendi sınıfı mesaîsi dahilinde, tekemmül, terakki, tefeyyüz esbabını arar. Böyle olduğu içindir ki medeni memleketlerde her sınıf müessesenin işçileri kendi aralarında muavenet-i mütekabile esasına müstenid cemiyetler yaparlar. Teavün şirketleri kurarlar. Bu şirketler, bu cemiyetler, kendi say ü amel haklarını daima tenvir eder, aralarında ezilen, hasta, alil ve fakir düşmüş olunca hey'et-i maneviye, cemiyet ona şefi' (dileğini getirmek için aracılık) olur. Onu mutlaka düştüğü yerden kaldırır. Can çekişen arkadaşına, arkadaşlık his ve rabıtasının ilham eyleyeceği bir yudum ab-ı in'âm-ı (in'âm = iyilik etme,

nimet verme) mededkâr (yardımcı) kardaş eliyle sunar, onu kurtarır. İnsanlığın, insan hayatının zevki, yaşamanın, arkadaşlığın, cemiyet halinde yaşamanın zevki işte buradadır.

Aziz arkadaşlar! İşte biz zavallı Türkiye'de yaşayan mesaî zümresi henüz bu lezzeti tatmadık. Tadamadık. Mütareke devrinden beri bu hayatı tattıracaklarını vaad edenler, kimimizi sosyalistlik politikasına, kimimizi siyaset işlerinin lüzumsuz mücadelelerine alet etmeğe çalıştıkları için müteaddid defalar bizleri cemiyetlere dahil ettiler ve felaketten felakete sürüklediler. Topladığımız paralar gayr-ı mes'ul ellerde kaldı. Bugün bir hastamıza ilaç almak lâzım gelse o paradan tesviyesini temin edecek bir hey'et-i mes'ule bile ortada yok.

Biz çok acı tecrübeler geçirdik. Anladık ve gördük ki, milletlerin teşekkül-i hayatında azim inkılâblar geçiren hükûmetimizde bizlere her sınıf mesaîye kendi salâhiyeti dahilinde terakki ve tekamül esbabını ihzar edecek cemiyetler teşekkül ederek, iktisadî, içtimaî tasniflere mazhar olmak hususunda meşru' yollar gösteriyor. Her sınıf işçi kendi evinde, sırf kendi işi üzerinde terakki ve tekamül düşünmekle, bu suretle vatanına hizmetle mükelleftir. Biz harp zamanında hükûmetimizin, memleketimizin eli silahlı askeriyiz, vakt-i hazarda ise iktisad ordusu efrâdındanız. Bizim say-i mütemâdimiz bu vatanı, bu milleti, bu hükûmeti yükseltecektir.

Bugün biz, Türkiye'nin en şerefli bir Türk, İslam şirketi müstahdemiyiz. Şirket-i Hayriyye Türk müessesât-ı milliyyesinin kadimlerinden olan bir mesaî yurdudur. Bu şirket yalnız orada sermaye-i nakdiyyesi olanların değil, bizim de malımızdır, nihayet hükûmetimizin, memleketimizin, milletimizin malı demektir. Biz, bir cemiyet hâline gelir müdirân-ı umurîmizin mesaîsi ile tevâzün (denk olma) husule getirecek teavün esbâbını aramızda kurar, kavânin-i medeniyye ve sınaiyyeye, kavânin-i iktisadiyyeye sâlik (bir yola giren) olursak, şüphesiz yine o şirkette, kendi ocağımıza hizmet etmiş oluruz.

Biz, hissiyyat-ı milliyyesine, hissiyyat-ı diniyyesine daima hürmetkâr kalan, hiçbir siyaset cereyanına tabi' olmayan, kanunlara mutî, kanun yolları üzerinde kendine feyz, refah, saadet arayan bir cemiyet olacağız. Sırf bu husul ile ortaya atıldık. Allahımıza ve vicdanımıza ahd eyliyoruz ki siyaset cereyanlarıyla, memleketimize ve cemiyet-i beşeriyyemize muzır işlerle meşgul olmayacağız. Ancak Şirket-i Hayriyye amelesini, sair müessesâtın amelesi gibi ayrıca, kendi evi içinde bir cemiyet hâlinde toplamağa, orada bugünkü kazancımız olan üç beş kuruşu yarın iktisaden tekemmül ettirmeğe, fennî, ilmî numunelere bakarak evlâd ü iyalimize hayat vermeğe, Şirket-i Hayriyye'yi yaşatacak

mesaî-i vataniyyede müdirân-ı umurumuza rekabet edecek bir cehd-i meşru'a talib olacağız.

Şirket-i Hayriyye'mizi terakki ve tekamülden mahrum eden, amelesini ümitsiz ve kanunsuz yaşatan, idaresizliktir, cemiyetsizliktir. Biz, bir cemiyet halinde teşekkül eder, kanuni ve hukuki işlerimizi bizzat murakabe eder, haksız şeyleri yine kanun eliyle tashih ettirecek bir teyakkuz-ı manevî gösterebilirsek, hem Şirket-i Hayriyye'nin selâmetine, hem kendi selâmetimize, hem de hükûmete ve millete hizmet etmiş oluruz.

Muhterem Şirket-i Hayriyye amelesi!

Şu nizamnameyi bir kere oku. O satırlar altında samimi bir kardaşlık duygusundan, insanî bir tefeyyüz emelinden, hüsn-i niyyetten başka gayr-ı meşru' bir alamet göremezsin. Zira içimizde dilenci çanağından çalınacak para ile temin-i hayatı düşünecek insan yoktur. Zaten nizamnamemizin esası, ufacık bir suiistimale meydan bırakmayacak kadar efrâdına hakk-ı murakabe bahş eyleyen, serbest bir cemiyet kanunudur. Hayatımızda benlik, tagallüb kat'iyyen hâkim olamayacaktır. Bu yeni hayatımız bize, birbirimizi sevmeyi, birbirimize hürmet etmeği, ara sıra baş başa verip yekdiğerimizle dertleşmeği, bu dertleşmekten kendi kazancımıza, kendi refahımıza, evlâd ü iyalimizin şeref ve istikbaline ait hayırlı, iktisadi, içtimaî işler hazırlamağı, medeni memleketlerin uyanık insanları gibi yaşamak zevkini duymağı öğretecektir.

Bize, her şeyden evvel birbirimizi sevmek, birbirimize hürmet etmek dinî ve insanî bir borçtur. Resul-i ekrem efendimiz (Müslümanlar yekdiğerini sevmeği bilmezler ise onların imanı sahih değildir) buyurmuşlar. Bu hadis-i şerif, cemiyet hayatımızın üssü'l-esâsını teşkil eden bir ilhâm-ı manevîdir. Bu günden itibaren elele verelim. Şu nizamnameyi okuyarak cemiyetimizi terakki ve tekamüle sevk edelim. Sen, ben demeyelim. Yekdiğerimizin kusurunu görünce daha iyisini düşündüğümüzü söyleyelim ve yapalım.

Bu nizamname, şimdilik cemiyetimizin temelidir, esasıdır. Bununla beraber, makam-ı vilayet umur-ı hukukiyyesi dahi şu nizamnamemizde şayan-ı tadil mühim bir noksan bulamamıştır. Binaenaleyh zamân mürebbidir, vasıta-i tekamüldür. Cemiyet hayatımızı bir kere inkişaf ettirelim. Onun muhtaç-ı tadil ve ıslah olan mevaddını yine ihvan ve efrâdımız görüp gözetecekler, onlar tadil edecekler. Şu muhakkak ki bugünkü temel, kat'iyyen sağlam ve ciddidir; zira namusa, hamiyet-i milliyyeye; işçi ruhuna, hüsn-i niyyete müsteniddir. Hüsn-i niyyet eshâbının muini (yardımcısı) Allah'tır. Kemal ve sevabımızı, sahib-i hakiki ergeç, takdir edecektir.

Hüsn-i niyyetimizin en büyük eseri tevazumuz, sade düşüncelerimizdir. Tul-i emelperverde (tul-i emel =tamah, hırs) ederek halkı ve kendimizi aldatmak istememekliğimizdir. Biz sadece şunu istiyoruz: Biz, Şirket-i Hayriyye amelesi, memleketimize ve şirketimize şeref verecek, bir cemiyet hâlinde yaşayalım. Bir nizam-ı içtimaiyye salik olalım. Temenni bizden, itimad ve himmet sizden, muvaffakiyet Allah'tandır. Baki bizi yaşatan şu mübarek vatana, Türk liva-i hakimiyetine Allah zeval vermesin.

Şirket-i Hayriyye Amelesi Cemiyeti Hey'et-i Müteşebbisesi

Reis: 70 nümeronun çarhçıbaşısı Hasan Tahsin Usta
63 nümeronun çarhçıbaşısı Fethi Usta
Seryazıcı Mehmed Kadri
Kazancıbaşı Mehmed Usta
Memur Adil
Memur Mahmud
Biletçi Suad

***

Şirket-i Hayriyye Amele Cemiyeti Nizamnamesi

Madde 1- Şirket-i Hayriyye amelesi, Cemiyetler Kanunu'nun birinci ve ikinci ve altıncı maddelerine tevfikan kendi sınıf-ı mesaîsine mahsus Şirket-i Hayriyye Amelesi Cemiyeti teşkil etmiştir.

Maksad-ı Teşekkül

Madde 2- Şirket-i Hayriyye amelesi, kendi sınıf-ı mesaîsine mahsus amelenin terakkiyyat-ı asriyye ve iktisadiyyeye göre gayretini inkişaf ettirmek, aralarında hâl-ı acz ve müzayakaya giriftar veya malul olanlara derhal imdad ve muavenette bulunmak, amele arasında mütehaddis ihtilafât-ı beşeriyyeyi musâlih [barıştırıcı] sıfatıyle halletmek, politika cereyanlarına temas etmeyen ve yalnız amelemizin müşterek hukuk-ı medeniyyesine müteallik umurda tarik-i kanuniyyeye müracaat suretiyle, devâir ve mecâlis-i resmiyye ve mehâkimde lâzım gelen teşebbüsât ve takibâtı icra eylemek, aynı zamanda kendi menâfi-i müşterekesini inkişaf ettirecek bilcümle vesait-i medeniyye ve iktisadiyyeye tevessül eylemek, efrâdının evsâf-ı maneviyyesini Türk hars ve irfânını, fazâil-i mütenevvia ile yükseltmek ve bu suretle aralarında muavenet-i mütekâbile esasına müstenid dinî, millî, insanî bir tesânüd ve muhabbet vücude getirerek kendilerine yaşamağı ve yaşatmağı öğretmek maksad-ı ciddisi ile teşekkül eylemiştir.

Suret-i Teşekkül

Madde 3- Şirket-i Hayriyye Amele Cemiyeti'ne dahil olmak ve cemiyet efrâdına mahsus hukuk-ı mütesaviyyeye malik bulunmak isteyen her ferd, zirdeki şeraiti ifa mecburiyetindedir:

Elif: Hiçbir cürm ve cünha ile mahkum ve sui-şöhretle şaibedar bulunmamak.

Te: Cemiyete şart-ı dühul olan mahiyye yirmi kuruşu muntazaman vermek.

Se: İçtimalarda adab-ı münazara ve hukuk-ı uhuvvete riayet etmek.

Cim: Amelemize meteallik umur-ı hayriyyede cemiyet kararları haricinde münferid hareket etmemek.

Ha: Sinni on sekizden dûn bulunmamak.

Madde 4- Cemiyetin maksad-ı teşekkülü insanî, içtimaî, iktisadî olduğu için mesleğe mensub her sahib-i namus ve şeref vatandaş fahri azalığa kabul edilir.

Madde 5- Cemiyete dahil efrâd arasında adab-ı kadime ve teamüle tevfikan yekdiğerine karşı perverde edilen hürmet ve muhabbet hislerinin ilka eylediği nezaket-i insaniye haricinde sınıf ve mertebe farkı yoktur. Efrâd-ı cemiyetten hiç kimse hakk-ı rüchana malik değildir.

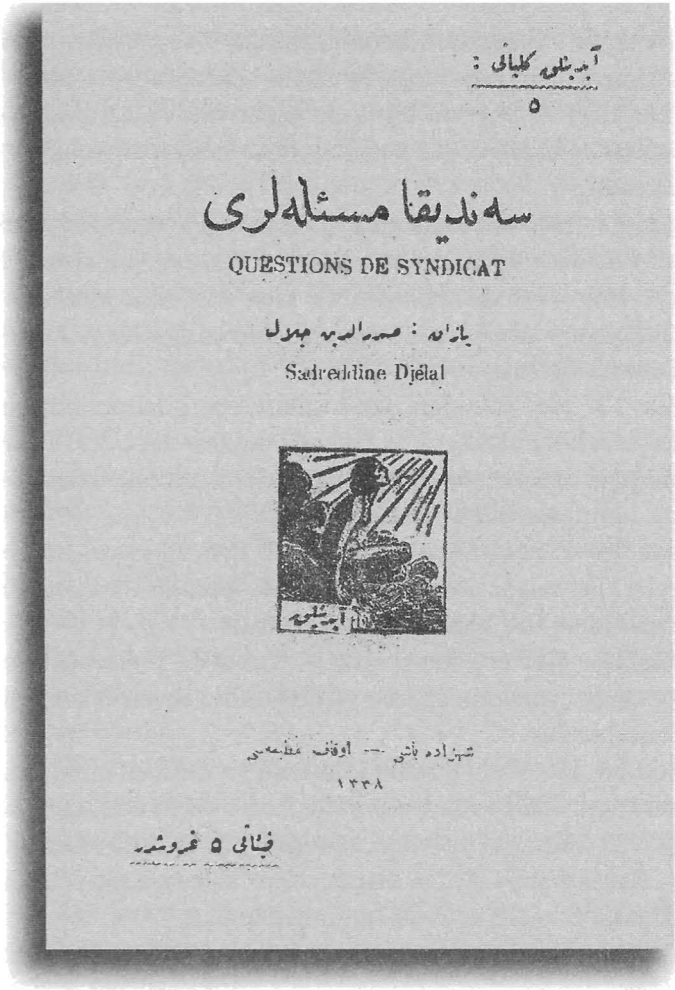
Madde 6- Cemiyete dahil efrâda hey'et-i idare tarafından mahtum (mühürlü) ve matbu' ve hâmilinin fotografisini havi bir kıt'a hüviyet varakası verilir. Hüviyet varakasını hâmil olmayan amelenin müracaatları muteber değildir.

Madde 7- Cemiyetten istifa etmek isteyenler evrakı cemiyet dosyasında kalmak üzre istifanamelerini ve esbâb-ı mucibesini tahriren yazmak ve istifa tarihine kadar cemiyet sandığına edasına mecbur olduğu aidatı tesviye etmek mecburiyetindedirler.

Hey'et-i Umumiyye ve Hey'et-i İdare

Madde 8- Amele senede bir def'a Teşrîn-i sânî ayı ibtidasında içtima'a davet olunur.

Madde 9- Hey'et-i umumiyye içtima'ında rey-i hafi ile iki sene müddetle altı kişilik bir hey'et-i idare aza-i asli, altı kişi de aza-i ihtiyatiye olmak üzre intihâb olunur. İntihabâtda en fazla rey alanlardan sıra itibariyle aza-i daime olarak tefrik olunan altı zattan madası aza-i ihtiyatiyye kayd olunarak aza-i daimeden münhal vuku'unda aza-i ihtiyatiyyeden en çok rey alan zat daimi olarak hey'et-i idareye girer. Aza arasında vazife-i riyaseti ifa edecek hukuk ve kavânine aşina bir kimse yok ise aza-i fahriyyeden hukukşinas bir zâtın vazife-i riyasete intihâbı caizdir.

"... [S]endikaların asıl vazifesi daha ziyade, sermayedâr cemiyeti içinde, amelenin vaziyetini mümkün olduğu kadar ıslah etmek, yani çalışma saatlerini azaltmak, yevmiyelerini çoğaltmak, bir kelime ile, işçilerin esaret ve sefaletini tahfif etmek için çalışmaktır. Bu vazifesinde muvaffak olabilmesi için ise her halde, amelenin büyük bir kısmını teşkilatı içinde toplamış olması icab eder. Aksi takdirde mesela bir grev esnasında, teşkilatına dahil olmayanlar teşkilatın ilân ettiği grevi pek güzel kırmağa muvaffak olabilirler, nitekim olmaktadırlar."

Sadreddin Celâl, *Sendika Mes'eleleri - Questions de syndicat*, Aydınlık Külliyatı; 5, Şehzadebaşı Evkaf Matbaası, 1338 [1922], s. 10.

Madde 10- Meclis-i idare ilk içtima'ında azadan birini reis intihâb ederler. Reis cemiyetler nizamnamesine tevfikan cemiyete mensub efrâd hukukuna aid bilcümle mesail için devâir ve mecâlis-i resmiyyeye ve mehâkimede cemiyeti temsil ile vazife-i müdafaayı ifa eder.

Madde 11- Cemiyete ait bilcümle mukavelât ve taahhüdâta taalluk eden hususât ve bilhassa yüz kuruştan fazla sarfiyyat için hey'et-i idare kararı lâzımdır.

Madde 12- Hey'et-i idare efrâd-ı cemiyetin verecekleri aidatı hıfza ve kanun-ı mahsus ile tasarrufa mezun olmak üzre aralarında tekeffül bir sandık emini, bir de kâtib intihâb ederler. Gerek sandık emini ve gerek kâtib cemiyetler nizamnamesinin gösterdiği usul ve şeraite tevfik hareketle mükelleftirler.

Madde 13- Hey'et-i idare aza-i müntehibe-i daimesinin nısfından bir fazlasıyle icra-i müzakerât ve ittihaz-ı mukarrerât eyler. Tesavi-i aza vuku'unda işin müzakeresi celse-i atiyyeye talik olunur. İki defa tesavi-i aza vuku' bulursa o iş red olunur.

Madde 14- Hey'et-i idare haftada bir defa'a yevm-i muayyenede içtima eyler. Fevkalade ahvâlde reis meclisi içtima'a davet edebilir.

Hey'et-i İdare'nin Vazifesi ve Murakabesi

Madde 15- Hey'et-i idare umumî içtima'da bir senelik icraatına ait bir rapor ile cemiyetin varidat ve mesârifine ait bir bilanço ihzar ve iraesine mecburdur.

Madde 16- Hey'et-i idarenin vazifesini ve icraatını efrâd-ı cemiyetten murakabeye efrâd-ı cemiyetten her ferdin hakkı derkârdır. Ufak bir haksızlık veya suiistimal hisseden, tahriri olarak hey'ete müracaatla izahat ister. Kanaatbahş-i vicdan olacak cevab alamazsa şikayetini umumî içtima'da izah ve tekid ile aza-i umumîye bırakır.

Madde 17- Umumî içtima gününü reis tayin eder ve içtima'a o riyaset eder.

Madde 18- Hey'et-i umumiyyede aza-i mukayyedenin nısfından bir fazlası hazır bulunmadıkça müzakerâta başlanamaz.

Madde 19- Hey'et-i umumiyye cemiyetler nizamnamesine tevfikan makam-ı vilayetten gönderilecek memurların vürudundan sonra küşad edilir. Söz söylemek isteyenler usul ve teamül dairesinde sıra ile isimlerini riyaset defterine yazdırırlar. Mecliste sırasından hariç kimse söz söyleyemez. Adâb-ı münazarayı ihlâl edemez.

Madde 20- Hey'et-i umumiyye müzakerâtı intihâb edilecek iki zabıt kâtibi marifetiyle zabt edilir ve keza azadan üç kişi de zabta nezaret etmek üzre intihâb olunur. Tutulan zabıt bu üç aza ile iki zabıt kâtibi ve bir de reis-i meclis tarafından imza edilir.

Cemiyet'in Varidât ve Mesârifi

Madde 21- Cemiyetin varidâtı cemiyete dahil olanların verecekleri yirmi kuruş ücret-i şehriyyeye, hükûmetin müsaadesiyle eşkâl-i nizamiyyede derc olunacak ianeye münhasırdır.

Madde 22- Varidât-ı umumiyyenin kırtasıye ve mesârif-i zaruriye-i ibtidaiyyeden maada yüzde yirmi beşi hey'et-i idare kararıyle cemiyet efrâdından işsiz veya malul kalanların veya hastalık geçirenlerin ibate ve iaşesine sarf edilecektir.

Madde 23- Ücret-i şehriyye cemiyetin resmî mühürünü ve reis ile sandık emininin imzalarını havi dip koçanlı ve meslek nümerolu makbuz mukabilinde tahsil olunup başka suretle tahsilat icrası memnudur. Makbuzların ortası makam-ı vilayetten tahtim (mühür basma) edilecektir.

Madde 24- Cemiyetin sandık mevcudu on bin kuruştan fazlaya baliğ olduğunda bankalardan biri ile hesab-ı cari açılarak hey'et-i idarenin imzalarıyle cemiyet namına bankaya tevdi olunur.

Madde 25- Cemiyetin bütün defâtiri makam-ı vilayetce mühr-i resmî ile mahtum bulunacaktır.

Madde 26- Hey'et-i idarenin hesabâtını hey'et-i umumiyye azalarından ayıracakları üç kişilik bir hey'et-i teftişiye daima tedkik ve murakabeye ve tetkikatı neticesindeki raporlarını hey'et-i umumiyyeye iraeye salâhiyettârdır.

Madde 27- Amelenin saat-i mesaîsine ve metâlib-i kanuniyyesine aid mesailde şirket idaresiyle cemiyet arasında ihtilaf zuhurunda itilaf-i beyn husulü mümkün olmazsa cemiyet makam-ı vilayeti hakem olarak kabul eder.

Madde 28- Şirket-i Hayriyye Amelesi Cemiyeti hükûmetce kabul edilmiş amele mesaîsine aid bilumum kavâninin bahş eylediği hukuktan istifadeye salâhiyattârdır.

Madde 29- Gelecek içtima-i umumiyyede işbu nizamnamenin meclis-i umumî tarafından muhtac-ı tadil görünen mevaddı usul-ı mahsusu ile tadil edilebilir. Meclis-i umumî, nizamnamenin tebeddülat-ı zamaniyye ile muhtac-ı tadil göreceği mevaddı daima tadile salâhiyettârdır.

***

Kadri Osman [Şevket Süreyya], *Grev Nedir? - Tarih Sınıfların Mücadelesidir*, İstanbul: Aydınlık Kitabhanesi: 11, Amele Serisi: 1, Amedi Matbaası, 1340 [1924]. Nüshası 40 paradır.

"Tarih Sınıfların Mücadelesidir."

"İnsaniyet tarihi, sınıflar arasındaki mücadelelerin tarihinden başka bir şey değildir."

Hayat Kavgası

Birtakım insanlar vardır ki, bu alemin girişine, bu dünyadaki yaşayışına bakarlar da onu tıpkı bir kavgaya benzetirler ve adına "hayat kavgası" derler. Hakikaten de şimdiki halde bu alem öyle kurulmuş ki; burada yaşamak demek didinmek, uğraşmak, kavga etmek demektir. Yalnız bu kavgaya hayat kavgası demektense "sınıf kavgası" demek daha doğrudur.

Sınıf Nedir ? Sınıf Kavgası Nedir ?

Dünyadaki insanların maişeti birbirine uymaz. Herkesin kendine göre bir geçimi vardır. Kimisi zengindir, sermayedârdır, sermayesini işletir, kendi refah içinde yaşar. Bunlar bir sınıftır, "sermayedârlar sınıfı"dır. İnsanların kimisi de fakirdir. Amele veya rençperdir. Kolunun kuvvetinden, alnının terinden başka satacak birşeyi yoktur. Bunlara da "emekçi yahut proletarya" diyorlar. Bu iki sınıftan biri çalıştırır, diğeri çalışır. Çalışanlar her ne millet ve memleketten olursa olsun yaşayışları, giyinişleri, geçinmeleri, talepleri itibarıyla hepsi de az çok birbirine benzerler, mesela hepsi de sermayesizdir, iki yakaları bir yere gelmez, zaman zaman aç, işsiz kalırlar, ihtiyarlayınca, bir kazaya uğrayınca sefil olur giderler. Çalıştıran sınıfın adamları yine böyle birbirine benzerler. Mesela hepsi de zengin, müsrif ve türlü türlü işler yapan adamlardır. Bunlardan, bu iki sınıftan başka, memurlar, münevverler... ilah gibi diğer bir takım insanlar varsa da asıl kıyamet bu iki sınıfın başında kopar. Bu iki sınıfın, yani, çalışan ve çalıştıranların arasındaki münasebet ise bir kavgadan başka birşey değildir. İşte bu kavgaya da "sınıf kavgası" derler. Çalıştıranlar, çalışanlar sayesinde rahatını arttırır, onları çok çalıştırmak, az vermek ister; çalışanlar ise az çalışmak çok almak isterler. Bu işi bir amele şairi şu beyitlerle anlatmıştır:

"Patron: Az vermek, çok işletmek...
Amele: Çok almak, az işlemek...
Demek:
Sınıf mücadelesi..."

Sınıf mücadelesi türlü türlü hallere girer:

Çalışan sınıf, yani amele ve köylü dağınık, bilgisiz, teşkilatsız olunca, çalıştıran sınıf, yani sermayedâr düdüğünü istediği gibi öttürür. Böyle devirlerde çalıştıran sınıfın işi "gel keyfim gel"dir. Fakat çalışan sınıf gözünü açmaya, hakkını aramaya, yavaş yavaş teşkilatlanmaya başlayınca artık iş değişir. Çalıştıran sınıfın keyfi kaçmaya, gece uykuları bozulmaya başlar. Hükümeti kuşkulandırmak, amele sınıfının en açık, en akla yakın isteklerini bile fena göstermek için artık boyuna kurnazlıklar düşünür. İstibdat devirlerinde sermayedar, ağa, kumpanya demek adeta padişah demekti. Meşrutiyet senelerinde iş pek değişmedi. Fakat Cumhuriyet kanunları altında teşkilatlanmak, hakkını aramak, insan yüzüne çıkmak; çalışan sınıf için yemek, içmek gibi lazım ve ana sütü gibi helal bir şeydir. Hükümetin borcu, halkın istediklerini yapmak, hakkı ara yerde kaynayanların hakkını aramak ve bulmaktır. Bu itibarla demek oluyor ki:

"İstibdad ve Meşrutiyet devirlerinde amele bir "amele güruhu" idi. Fakat Cumhuriyet idaresi altında o, şuurlu, teşkilatlı, bilgili, bir "amele sınıfı" olmak istiyor!"

Ne var ki iş böyle amelenin artık biraz sesini işittirmesine dayanır. İşte o zaman "sınıf mücadelesi" artık göze çarpmaya başlar. İş gazetelere, mahkemelere, meclislere düşer. Çalışanlarla çalıştıranlar arasında türlü türlü gürültüler olur. Bu gürültülerin en baş sebepleri "yevmiye, maaş, yahut da çalışma saatleri" meseleleri olur. Bir taraftan amele teşkilatlanır, cemiyetler, kulüpler açar, gazeteler, kitaplar çıkarır, kendi menfaati için doktorlar, avukatlar, muallimler tutar, hülasa kendi işini yoluna koymaya çalışır. Patronlar, kumpanyalarda bunların daha daniskalarını yaparlar. Yevmi gazetelere paralar verirler, muharrirlere bedava seyahat biletleri gönderirler. Bunları kendi taraflarına çekerler. Avukatların en iyilerini kendi hizmetlerine alırlar. Hükümet memurlarının, komiserlerin gözlerini boyamaya çalışırlar. Hatta Avrupa, Amerika gibi memleketlerde milyon milyon rüşvet verirler. Amelelerin birliğini kırmak, rehberlerini mahvetmek için çeşit çeşit hafiyeler, adamlar kiralarlar, tek, sözlerini geçirtsinler, ameleye göz açtırmasınlar diye...

Sınıf kavgası bu hali bulunca artık her iki taraf da yolunu bularak diplomatlık yaparak kendi davasını kazanmaya uğraşır.

Grev nedir ?

Fakat iş bazen o raddeye gelir, o kadar çatallaşır ki; kağıttan, gazeteden, mahkemeden, meclisten çıkarak biraz da zora biner. İşte böyle kızgın vakitlerde amelenin patrona veya kumpanyaya karşı sözünü ge-

çirtecek son bir silahı vardır ki o da "grev"dir. "Grev, amelenin, yani çalışan sınıfın, çalıştıranlara yani patron ve kumpanyalara karşı müştereken yani hep bir arada başvuracakları son çaredir. Grev amelenin hakkıdır. Dünyanın bütün medeni memleketlerinde amelenin bu hakkı tanınır. Grev bütün amelenin elbirliğiyle yapılır ve bütün amelenin menfaatine uygun olursa mutlaka muvaffak olur. Fakat grev iki ucu keskin bir silah demektir. Onu kullanmasını bilmeli, bunun için de nelere dikkat etmeli, aşağıda yazacağız. Şimdili kaç türlü grev var ona bakalım"

Kaç türlü grev vardır ?

Evvela iki türlü grev vardır. Birisi siyasî "grevlerdir". Bu türlü grevleri siyasî bir iş için, "siyasî bir hak kazanmak" için yaparlar. Mesela hükümete karşı her hangi bir işi protesto etmek, yahut hükümetten herhangi bir kanunu kopartmak, mesela meb'us çıkartmak, hükümet kanunlarında değişiklikler yapmak gibi şeyler için siyasî grevler yapılır. Bizde şimdiye kadar siyasî grev olmamıştır. Fakat siyasî grev mutlaka bir kabahat teşkil etmez, bilakis amele sınıfının şuurunun, siyasî seviyesinin, bilgisinin yükseldiğini göstermek itibariyle bunlar memleket için faydalıdırlar bile... Bizde de alınacak birçok siyasî haklar vardır. Mesela:

"Amele için mükemmel bir mesaî kanunu lâzımdır. Serbest cemiyetler, sendikalar, kulüpler açmak hakkı hemen ameleye verilmelidir. Amelenin menfaatlerini yine amele mebusları müdafaa eder."

İngiltere'de, Fransa'da, hülasa bütün dünyada her zaman pek çok siyasî grevler yapılıyor. Grevlerin ikinci türlüsü "iktisadî grevler"dir. Amelenin herhangi bir hakkını mesela yevmiye, iş müddeti falan gibi meselelerde yaptıkları grevler iktisadi grevlerdir. İktisadi grevler de yine iki türlüdür. Birinci kısım kumpanyanın, patronun bir haksızlığına, bir fenalığına karşı yapılır. Bunlar "müdafaa grevleri"dir. Bir de yeniden bir hak kazanmak, yevmiye arttırmak, iş saatlerini azaltmak gibi meseleler üzerinde grev yapılabilir.

Bundan başka nümayiş veya protesto için mesela beş dakika, on dakika veya bir gün devam eden grevler de yapılır. Mesela:

"Bir Mayıs tatili: bir nümayiş ve protesto grevidir. Bir Mayıs amele için bir bayram günü değildir. Bilakis hakkını aramak, haksızlıklara karşı protesto etmek, yeni metâlibâtta bulunmak için bir protesto ve nümayiş günüdür."

Grevlerin yapılışında da türlü türlü usuller vardır. Birinci usul işleri terk etmek usulüdür. Bir de vardır ki; amele hiç işlerini terk etmeden

grev yapar. Mesela amele işe gelir fakat çalışmaz, tembellik yapar, iş çıkartmaz ve sözünü geçirmeye çalışır. Bu usul greve de "İtalyan usulü grev" derler. Buna "sabotaj" da derler.

Tesanüt Grevi: Bazen bir yerde bir grev olur. Diğer bir yöredeki amele de bu grevcilere yardım için grev yaparsa buna "tesanüt grevi" derler. Mesela liman işçileri grev yapsa da buna hamallar, arabacılar, kılavuzlar da iştirak etse bu bir tesanüt grevi olur.

Umumî Grev: Yalnız bir fabrikanın, bir müessesenin değil de bütün memlekette amelelerin, hiç olmazsa bunların ekseriyetinin birden grev ilan etmesine umumî grev derler. Bu çok tesirli bir grevdir. Mesela İstanbul'da vapur amelesi, tramvaylar, şirketler, elektrik istasyonları, telefon müstahdemini birden bire grev ilan edip de İstanbul'un hayatı "zınk!.." diye duracak olsa bu bir umumî grev olur. Bu günlerde Avusturya'da bütün demiryollarının ve bir kısım tramvayların, elektrik istasyonlarının yaptığı grev de umumî bir grevdir. "Bu grev daha başlar başlamaz Avusturya'da hükümet sükut etti. Grevcilerin üstüne gönderilmek istenilen askerler vesait-i nakliye bulamayarak kışlalarına mahpus kaldılar. Hülasa, bir azim hengame oldu." Bir kısım amele alimleri vardır ki bunlar bütün dünyada amelelerin bir gün hep birden umumi bir grev ilan edebileceklerini düşünerek derler ki: "Böyle birşey olsa bütün dünya amelesi, alemi kendi eline alır ve dünyayı istediği gibi düzeltir."

Patronların Grevi "Lokavt!"

Bazen de işçiler grev yapacak yerde patronlar grev yaparlar, yani fabrikaları, depoları kapayarak işçilere iş vermezler. Buna "lokavt" derler. Mesela geçen sene İstanbul'da mürettipler grevi denilen grev hakikatte bir "patronlar grevi" idi. Fakat yine patronların mağlubiyetiyle neticelendi.

Grev Yaparken Nelere Dikkat Edilmelidir:

Grev iki kişinin değil, iki sınıfın, iki tarafın, iki kitlenin, yani amele ve kumpanyanın bir mesele üzerinde boğuşmaları demektir. Bu çarpışma silah gücüyle değil, bilhassa birlik, dayanıklılık gibi hassalarla ve kanuni şekillerle kazanılacağından her şeyden evvel grev amele rehberlerinin şu noktaları birer birer hesap etmeleri lazımdır.

1. Evvela kumpanyanın vaziyeti: Kumpanyanın vaziyeti amelenin vaziyeti kadar hatta daha fazla mühimdir. Kumpanyanın sıfatı, tabiiyeti, sermaye, bankalarla, ecnebi sermaye ve şirketlerle, hükümetle mü-

nasebeti ayrı ayrı tetkik edilmelidir. Kumpanyanın varidât ve mesarifâtı, ihtiyat sermayesi, ihtiyat işçi kuvvetleri göz önüne getirilmelidir.

2. Kumpanya işlerinin grev zamanındaki hali en mühim bir noktadır. Mesela bir şimendifer kumpanyasında yazın ve sonbahara doğru tüccar ve yolcu nakliyatının hızlı zamanıdır. Böyle zamanda grev daha tesirlidir.

3. Kumpanya veya patronun depolarındaki ihtiyat malları, mevcut siparişler falan göz önüne getirilmelidir.

4. Kumpanya ile hükümetin ve milletin münasebeti de çok mühimdir. Unutmamalı ki:

"Tam zamanında patlayan ve amelenin ekseriyeti tarafından tutulan grev behemahal muvaffak olur."

5. Kumpanyanın olduğu gibi amelenin hal u vaziyetini de birer birer düşünmek lazımdır. Evvela grevci amele grevden evvel bir merkez, bir teşkilat etrafında toplanmış olmalıdır. Eğer böyle bir teşkilat yoksa grev zamanına mahsus olmak üzere "grev komiteleri" intihap edilmelidir. Grev yapacak amelenin halet-i ruhiyyesi tetkik edilmeli, ara yerde ihtilafi icab eden mesele "bütün amelenin meselesi" halinde bulunmalıdır. Bu meseleye kumpanyanın o güne kadar vaad ettiği halde yapmadığı işleri ve yeni talepleri vazıh, muayyen bir liste halinde ilave etmelidir.

6. Grev yapılmadan evvel bir bir içtimalar yapılarak ameleden greve iştirak hususunda kararlar alınmalı ve bu içtimalar nihayet birkaç dakikayı tecavüz etmemeli, grev davası günlerce sürüncemede bırakılmamalıdır.

7. Grev rehberleri amelenin heyet-i umumiyyesiyle her an ve dakika alakadar olmalı ve onları tenvir etmelidirler. Nihayet grev komitesinin en mühim bir vazifesi de bir taraftan grevci ameleyi, diğer taraftan da efkâr-ı umumiyyeyi daimi bir surette tenvir etmek, bunun için gazeteler, kitaplar, beyannameler çıkarmak, yevmî gazetelere yazılar yazdırmak olmalıdır. Bu gibi propaganda vasıtaları meşru vasıtalardır. "Grev halkı mutazarrır eder" sözü daima kumpanyalar tarafından amele aleyhine halkı ve hükümeti çevirmek için atılan bir takım laflardır.

Hiç şüphesiz grev halkı mutazarrır eder. Fakat zamanında grev yapmamak da ameleyi mutazarrır eder. Gerek halkın, gerek amelenin mutazarrır olmasından ise daima kumpanyalar istifade eder.

9. Grev yapılırken dikkat edilecek en mühim bir şey de amelenin ve cemiyetin paraca olan halidir. Boş bir kasa ile yapılacak grev devamsız bir grevdir. Bu gibi vaziyette de eğer grev zaruri olacak olursa o za-

man grev komitelerinin şubelerini çoğaltmalı, her beş on grevci için bir şube vücuda getirmeli ve şubeler kendi kendilerini yaşatmaya çalışmalıdırlar. Bundan başka grevcilerin merkezi muavenet temini için içtimalar, müsamereler yapmalı, fevkalade risaleler neşretmeli ve diğer cemiyetleri kendisine alakadar kılmalıdır.

10. Grevlerin kanun yoluyla yapılmasına dikkat etmek zaruridir. 1340 yazında tramvaycıların Beşiktaş faciası münasebetiyle maruz kaldıkları hadise bilhassa iki sebepten haksız olan kumpanyayı güya haklı gibi göstertmiş ve haklı olan tramvaycıların zararıyla neticelenmiştir. Bu iki sebebin biri tramvaycıların o esnada bir cemiyet etrafında bulunmamaları, diğeri de, protesto hareketine teşebbüs edilirken zarurî olan, hiç olmazsa en ibtidaî bir takım kanuni şeraitin ihmal edilmesidir. Yalnız şu da gizli bir şey değildir ki:

Köhne zamanlardan kalan bütün içtimaî kanunlar gibi grev kanunları da bugün için kat'iyen tatbiki kıymeti olmayan kanunlardandır. Cumhuriyet hükümeti amele lehine hemen bunları tatil etmelidir ki bir vazifesini daha yapmış olsun.

Grev ve Hükümet:

Grev esnasında kumpanya ile hükümet münasebetini düşünmek de mühim bir şeydir. Grevde hükümetin borcu zaten zayıf olan amelenin lehine olarak kuvvetli olan patrona karşı greve müdahale etmektir. Yoksa zaten bitkin ve perişan ve canından bezmiş olan ameleye karşı silahlı süngülü askerler, jandarmalar sevk etmek, cumhuriyet ve halkçılık umdelerini tutmayan şerefsiz bir harekettir. Hükümet amelenin lehine müdahale etmiyorsa hiç olmazsa bitaraf kalmalıdır.

İçtimai işlerde polis zihniyeti Cumhuriyet'e İstibdat'tan yadigâr kalan bir zihniyettir!..

Buradaki polis zihniyetinden maksat cemiyet, matbuat, sendika, grev gibi işleri türlü türlü esrarengiz şekillerde görerek evhama kapılmak ve bunları polis gözüyle tetkik ve halletmeye kalkışmak demektir. Maalesef hâl-i hazırda Türkiye'de cereyan eden ve ilk adımda değişmesi icap eden hâl budur. Bunların hâl ve muhakeme edileceği yerler polis karakolları değil mahkemeler, meclisler ve darülfünunlardır. "Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde herkes kanunun müsaade ettiği şeyleri istediği gibi yapabilmeli, isteyen her istediği zamanda gazete çıkarmalı, kulüp açmalı, grev yapmalı, hülasa halk hakimiyetinin fiili neticeleri olan işleri hiçbir takip ve şüpheye maruz kalmadan yapabilmelidir."

Grevlerin Tarihi ve Büyük Grevler:

Dünya yüzünde grevlerin tarihi eskidir. Grev protesto ve müdafaa için, yahut yeniden hak kazanmak için yapılan bir harekettir. Binaenaleyh bundan binlerce sene evvel de insanlar yine çalışanlar ve çalıştıranlar diye iki kısma ayrıldığı için o vakit de ara sıra insanlar arasında böyle bir takım protesto veya müdafaa hareketleri vukuu buluyordu. Mesela bundan iki bin seneden daha fazla bir zaman evvel İtalya'da Roma şehrinde "proletarya" denilen işçi takımı büyük bir grev yapmışlardı. Bundan bin sene kadar evvel Bağdat taraflarında çalıştırılan zenci işçiler patronlarına karşı grevler, hatta ihtilâller yapmışlardı. Anadolu'da da bu gibi hâller olmamış değildir. Eski loncalarda da bazen çıraklar birleşip ustalara karşı grev yapıyorlardı. Hatta bir defa, tarihi iyice tayin edilemeyen bir zamanda Kayseri'de çıraklar ve gölde çalışan işçiler grev yaparak bütün Kayseri şehrinde bir müddet hakim olmuşlardı. Fakat muntazam amele grevleri asıl şimdiki sermayedarlık devrinde, yani nihayet yüz elli seneden beri olmaktadır. İlk grev de İngiltere'de olmuştur. Türkiye'de ilk grev zannederim İstibdat'ta, Şark Şimendiferleri üzerinde yapılmıştı. Bazen grevler pek büyük bir dereceye varırlar. Mesela 1335'te İngiltere'de yapılan kömür madencileri grevine bir milyona yakın adam iştirak etmiş, grev dokuz ay sürmüştü. İngiltere'de yine böyle bir grevde bir defasında iki milyon amele terk-i eşgâl etmişti. Geçenlerde Belçika'da Borinage maden kömürcüleri grevi üç ay sürdü. Fransa'nın şimalindeki mensucat ameleleri grevi de 5-6 ay devam etti. Bizde ilk tramvay grevi tam üç ay devam etmiş ve muvaffakiyetle neticelenmiştir. Grev amelenin hakk-ı sarihidir. "Amelenin el birliğiyle ve zamanında yapılan grev muhakkak zaferle neticelenir..."

***

Arka kapak:

Aydınlık

Ayda bir def'a çıkan Türkiye'nin yegâne ilim, fikir ve san'at mecmuasıdır.

Her ayın on beşinde bir fevkalade amele nüshası neşreder.

Aydınlık külliyatı:

İçtimaî ilimlere, hareketlere, amele ve sendika meselelerine dair *Aydınlık* tarafından on bir türlü kitab neşr olunmuştur.

Aydınlık fikirde hürriyet ve hareket taraftarlarının, münevverlerin, işçilerin yegâne mecmuasıdır.

Adres: Babıali Caddesi, 66 - *Aydınlık* İdarehanesi.

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI VE TARİHTE 1 MAYISLAR (1906-1925)

Hoş geldin. Bir Mayıs, işçinin günü
Dağıt rüzgar gibi gönülden gamı
Kara kış günleri yansın kül olsun
Kırmızı çiçekli bahar uyansın.

Hoş geldin. Bir Mayıs, ey ulu münci
Kurtuluş yolunun ilk dönemeci
Bir Mayıs bize şiar getirmiş
Yaşasın, yaşasın sekiz saat iş.

İş sekiz saat, uyku sekiz saat,
Sonra sekiz saat ders ve istirahat.

Bir Mayıs, Bir Mayıs ilk dileğimiz
Yaşatacak seni tunç bileğimiz.

(1920'ler 1 Mayıs Marşı)

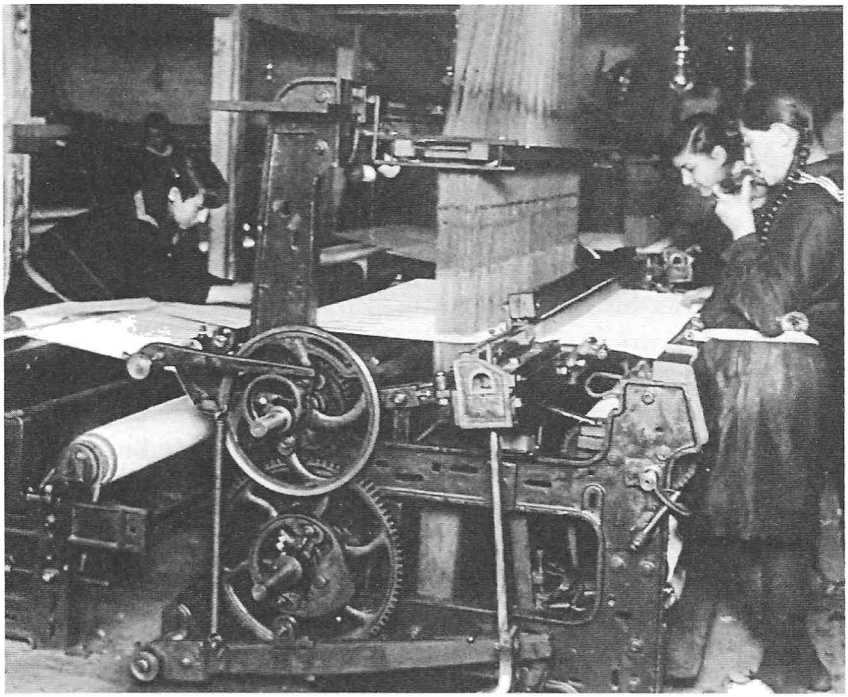
1 Mayıs, sosyalizmin kuruculuğunda önder ve temel toplumsal güç olan işçi sınıfının, müttefiki emekçi kesimlerle birlikte oluşturacağı iktidar, gerçekleştireceği sosyalist düzen doğrultusunda vermiş olduğu ve vereceği mücadelenin bir simgesidir. İşçi sınıfının uluslararası birlik ve dayanışma günü 1 Mayıs yüzyıla yakın bir geleneği yansıtmaktadır. 1880'lerde Amerikan işçi sınıfı yaşamının bir parçası olan 1 Mayıs, bugün artık tüm dünya emekçilerinin paylaştığı kardeşlik, birlik ve dayanışmanın bir göstergesini oluşturmaktadır. Sekiz saatlik iş günü için 1886 Bir Mayısı'nda Amerikan işçi sınıfının vermiş olduğu mücadele giderek tüm dünya işçi sınıfına mal olmuş, sömürüye karşı başkaldıran insanlığın baskı ve zulümden uzak, eşitçi ve özgürlükten yana bir toplumsal düzene özlemini simgelemiştir. Türkiye işçi sınıfı tarihinde önemli bir yeri olan 1 Mayıs gösterileri 70 yılı aşkın geleneğiyle, dünya işçi sınıfı birlik ve dayanışmasının Türkiye'deki boyutlarını büyük bir netlikle belgelemektedir.

1 Mayıs'ın Doğuşu

1 Mayıs tarihsel bir olgu olarak, dünya işçi sınıfının ayrılmaz parçası Amerikan işçi sınıfının sermayeye karşı girişmiş olduğu genel direnişin yıldönümüdür.

Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi işçilerin sendikalaşma hareketleri, Amerika'da da sanayileşme ile birlikte başlamıştı. Ancak sendikal yaşamın ilk günlerinden itibaren işveren işçi sınıfına karşı kesin tavrını almış, çalışma koşullarının iyileştirilmesi için girişilen hemen her harekete karşı, girişim serbestiyeti ihlal ediliyor bahanesiyle mahkemelere başvurmuştu. Mahkemeler işçilerin sendikalar içinde örgütlenmelerini uzun süre kanunsuz saymış, ancak 1842 yılından itibaren şiddet kullanmamak koşuluna bağlanarak sendikaların meşruluğu tanınmaya başlanmıştı. Ülke sanayileşip işçiler çoğaldıkça kötü çalışma ve yetersiz ücret koşullarına karşı direniş giderek artmış, sendikalara duyulan gereksinim her gün biraz daha yoğunlaşmıştı.

1861-1865 İç Savaş ertesi Amerikan işçi sınıfı sekiz saatlik iş günü için mücadeleye girişmeye karar vermişti. 1866 Baltimore Kongresi'nde sorun ele alınmış, hükümete başvurarak sekiz saatlik iş gününün yasallaştırılması istenmişti. Ancak Kuzey'in zaferiyle sonuçlanan İç Savaş

yüz binlerce güneyli köleyi "özgürlüğüne" kavuşturmuş, sanayileşen kentler tümen tümen işsiz ve aç insan ordularıyla dolmuştu. Bu koşullar altında Amerikan burjuvazisine gün doğmuş, işgücünün metalaştırdığı bir ortamda düzenin arz-talep yasası işlemeye başlamıştı. İşgününün kısaltılması şöyle dursun, ücretlerin düşürülmesine karar verilmişti.

1874 yılının ilk günü dört eyalette ücretlerde kısıntıya gidilmişti. Amerikan işçi sınıfı bu karara karşı direnişe geçmiş ve 15 Ocak günü New York'ta kitlesel bir gösteri düzenlemişti. On binlerce işçi, miting yasağına rağmen, Tompkins alanını doldurmuş, düşük ücretleri protesto etmişti. Direniş ancak millî muhafız ve atlı polis birlikleri tarafından bastırılabilmiş, pek çok işçi yaralanmış ve tutuklanmıştı. 1877 yılında Mississipi nehrinin doğusunda ücretlerin % 10 oranında düşürülmesi aynı şekilde işçilerin protestolarıyla karşılaşmıştı. Göstericilerin karşısına hükümet kuvvetleri çıkarılmış, yüzden fazla insan ölmüş, iki yüz kadarı yaralanmıştı. Pennsylvania kömür işçileri hareketi de kanlı bir şekilde bastırılmıştı. Tutuklanan yirmi dört işçi önderinden onu asılmış, diğerleri ağır hapis cezalarına çarptırılmıştı. 1877 ilkbaharında

demiryolu işçileri direnişi başlamıştı. Giderek yaygınlaşan grevler kolluk kuvvetleriyle bastırılmaya çalışılmış, açılan ateş sonucu on iki işçi öldürülmüştü.

1 Mayıs 1886

Bütün bu kanlı baskı yöntemleri Amerikan işçi sınıfını yıldırmadı. Federal Kongre 1868 yılında çıkardığı bir yasa ile hükümetin çalıştırdığı işçilere sekiz saatlik işgününü uygulamaya başlamıştı. Ancak ekonominin büyük bir kesimini oluşturan özel işletmelerde bu ilke bir türlü yasalaşamıyordu. 1884 yılında Chicago'da toplanan işçi kongresinde sekiz saatlik iş günü için kesin karar alınmıştı. Karar 1885 yılında Washington kurultayında da onaylanmıştı: Sekiz saatlik iş gününün gerçekleşmesi için 1 Mayıs günü işçiler işi bırakacaklardı. Bu bir genel grev kararıydı.

1 Mayıs 1886 günü ülke çapında greve gidildi. Chicago, San Francisco, Saint Louis, Cincinnati, New York gibi sanayi kentlerinde beş bini aşkın işyeri bir anda duruvermişti. Grevin ilk iki günü olaysız geçti. Ancak hakim çevreler bu arada boş durmuyor, fabrika polisi adı altında silahlandırılmış işsiz kitlesini işverenin emrine veriyorlardı. Chicago kentinde seksen bini aşkın işçi genel greve katılmıştı. 3 Mayıs günü Mc Cormick-Harvester Fabrikası önünde on bin civarında işçi sekiz saatlik iş günü için gösterilerde bulunuyordu. Bu sırada sermaye çevrelerinin örgütlediği kışkırtıcı ajanlar faaliyete geçmiş, "fabrika polisi" gelişigüzel ateş etmeye başlamıştı. Olay sırasında dört grevci işçi ölmüş, pek çoğu yaralanmıştı. Ertesi gün tüm Chicago emekçileri bir araya gelerek, 3 Mayıs kanlı olaylarını protesto amacıyla bir miting düzenlemişlerdi. Polis kordonunda gerçekleştirilen miting dağılacağı sırada kışkırtıcı ajanlar tekrar sahneye çıkmışlardı. Polis barikatının önünde patlayan bir bomba meydanı bir anda cehenneme çevirmeye yetmişti. Polis, kadın çocuk demiyor tetiği çekiyordu. Çatışma sonucu yedi polis, dört işçi ölmüş, altmış yedi polis, elli kadar da işçi yaralanmıştı. Ardından geniş ölçüde tutuklamalara gidildi. Yargılanan sekiz işçi liderinden dördü 11 Kasım günü idam edilmiş, biri gördüğü işkenceler sonucu intihar etmiş, üçü ise ağır hapis cezalarına çarptırılmışlardı. Yargıç ölüm fermanını şu tür bir karineye dayandırmıştı:

> Müspet delil bizatihi olayın kendisidir. Binlerce kişinin çatıştığı bir mitingde bombayı attığınıza tanıklık edecek sayıda, atmadığınıza tanıklık edecek adam bulmak mümkündür. Ancak geçmişiniz ve sosyal mevkiiniz, jüriye suçlu olduğunuz konusunda yeterli delil vermiştir. İdama mahkum edildiniz.

1 Mayıs 1890

Amerikan işçi sınıfının ve işçi liderlerinin uğradığı bu adaletsizlik tüm dünyada nefretle karşılanmıştı. Amerikan işçi sınıfı sekiz saatlik iş günü için başlattıkları mücadeleyi sürdürmeye, asılan kardeşleri Albert Parsons, August Spies, Adolph Fischer ve George Engels'in anısını yaşatmaya kararlıydılar. 1888 Aralık ayında Saint Louis'de toplanan Amerikan Emek Federasyonu genel kurulunda sekiz saatlik iş günü hakkı elde edilinceye kadar her yıl ülke çapında gösterilere gidilmesine, bu gösterilerin ilkinin1 Mayıs 1890 günü yapılmasına ve her yıl aynı gün yinelenmesine karar veriliyordu. 1889 yılında Friedrich Engels'in önderliğinde gerçekleştirilen II. Enternasyonal'in kuruluş kurultayı Paris Kongresi de bu doğrultuda bir karar alıyordu. Fransız delegesi Lavigne'in önerisi sonucu, 1 Mayıs günü bütün dünya işçilerinin sekiz saatlik iş günü ve diğer işçi hakları için dünya çapında greve gitmeleri Kongre'ce benimseniyordu. Oy birliğiyle kabul edilen metin şu satırları içeriyordu:

> Belirlenmiş olan tarihte, bütün ülkelerde ve bütün kentlerde aynı zamanda uluslararası gösterilere gidilecek ve işçiler, sekiz saatlik iş gününün kabul edilmesi ve Paris Kongresi'nde alınan diğer kararların uygulanması için resmi makamları zorlayacaklardır.

1891 yılında Brüksel'de toplanan Enternasyonal'in ikinci kongresi 1 Mayıs gösterilerinin her yıl yinelenmesini bir kez daha vurguluyor, bundan böyle 1 Mayıslar işçi sınıfının ve tüm emekçi kesimlerin mücadele birliğinin kutlandığı bir gün olarak benimseniyordu. Sekiz saatlik iş günü için 1886 Bir Mayısı'nda Amerikan işçi sınıfının vermiş olduğu mücadele ileriki yıllarda, işçi sınıfının sınıfsal ve siyasal uyanışı doğrultusunda, tüm dünya emekçilerinin sermayenin egemenliğine karşı giriştikleri başkaldırının bir simgesi olarak tarihe geçiyordu. Dünya işçi sınıfının ayrılmaz bir parçası Türkiye işçi sınıfı da bu tarihte konumunu saptamakta gecikmeyecekti.

Türkiye'de 1 Mayıslar

Türkiye'de 1 Mayıs geleneğinin başlangıcı 1900'lerin ilk yıllarına uzanır. Daha 1906'da Türkiye işçi sınıfı, tüm dünya işçi sınıfının kardeşlik, birlik ve dayanışmasını kutladığı 1 Mayıs gününde bir araya gelmiş, 1886'nın anısını yaşatmıştı. Ancak ülke ekonomisinin cılızlığı, Türkiye işçi sınıfının nicelikçe sınırlılığı, saltçı [mutlakıyetçi] bir yönetimin işbaşında bulunuşu ve benzeri nesnel ve öznel nedenlerle, bu yılların 1 Mayıslarında sınıfsal ve siyasal bilinç yeteri kadar vurgulana-

mamış, "kuzu pişirilen, helva yapılan Kağıthane alemleri"yle yetinilmişti. 1908 Jön Türk Devrimi ertesi Türkiye işçi sınıfının tüm yurdu saran "genel grev" niteliğindeki gösterileri ve sendikal örgütlenmeye yönelmeleri önemli bir aşamayı simgelemişti. 1909, 1910, 1911, 1912'ler Türkiye'de 1 Mayısların geniş emekçi kitlelere ulaşmaya başladığı yıllardı. Ancak Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ortamında İttihatçıların baskı yöntemleri 1 Mayısları 1920'lere dek gündem dışı bırakmıştı. Dünya Emperyalist savaşına sokulan emekçi kesimler cephelere sevk edilmiş, emperyalist ülkelerin paylaşım kavgalarına alet edilmişlerdi.

1917 Devrimi dünya güçler mevzilenişinde yeni bir konuma yol açmıştı. Emperyalizme karşı mazlum ülkelerin başkaldırısı artık güçlü bir yandaş bulmuştu. 1919 yılından itibaren Türkiye işçi sınıfı tarihi yeni bir döneme giriyordu. Emekçi kitlelerin toplumsal savaşımları ulusal bağımsızlıkla bütünleniyordu. Anadolu'da Türkiye işçi sınıfı Millî Mücadele saflarında yerini alıyor, cephe gerisinde geceli gündüzlü her türlü silah ve gereci üretiyor, cephede en ön safta emperyalizme karşı çarpışıyor, emperyalist orduların işgali altındaki İstanbul'da ise Anadolu'ya silah sevkıyatını örgütlüyor, grev ve benzeri işçi hareketleriyle halkın direniş gücünü pekiştiriyordu. 1920'lerin ilk yıllarında 1 Mayıslar giderek işgal kuvvetlerine karşı bir başkaldırı niteliği kazanıyor, işçi sınıfının uluslararası birlik ve dayanışma günü ülkenin somut koşullarıyla bütünleşiyordu.

1 Mayıs 1920

1920 Bir Mayısı'nda, işgal altındaki İstanbul'un olağanüstü durumunu göz önünde bulundurarak, emekçi kesimler bayramı kutlama kararı almışlardı. 1 Mayıs 1920 tarihli *İkdam* gazetesi şöyle yazıyordu:

> 1 Mayıs tatili[nin] her sene memleketimizde az çok bir in'ikası [yansıması] mevcut olduğu halde bu sene amele sınıfı fevkalade ahvali nazar-ı itibara alarak tatilden sarf-ı nazar etmişlerdir.

Bayram ancak yurt dışında kutlanabilmişti. 1 Mayıs 1920 günü Türkiye işçi sınıfına seslenen Mustafa Suphi işçi sınıfının uluslararası dayanışmasını vurguluyor, 1 Mayıs'ı "bütün dünyadaki mazlum insanların bekledikleri mesut gün, bütün dünyadaki mazlum halkların bahtını birbirine bağlayan büyük bayram" olarak niteliyordu.

1 Mayıs 1921[355]

Türkiye işçi sınıfı, dünya işçilerinin birlik ve dayanışma günül Mayıs'ın bilincinde, ilk kitlesel gösterilerini 1921 Bir Mayısı'nda gerçekleştirmişti. Ülkede emperyalizme karşı verilen sıcak savaş ortamında kutlanan 1 Mayıs, tüm İstanbul'u felce uğratan grevleriyle özünde işgalci emperyalist devletlere karşı bir başkaldırı niteliğini taşıyordu. Bu gerçeğin farkında olan işgal kuvvetleri, 1 Mayıs gösterilerini engelleme amacıyla her türlü yönteme başvuruyorlardı. Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reisi Miralay Ballar'ın yayınladığı bildirgede şöyle deniyordu:

> Gerek 1 Mayıs münasebetiyle ve gerek sair herhangi bir tarih için nümayişler tertibi zımnında vuku' bulacak herhangi bir müracaat nazar-ı itibara alınmayacaktır. Her nevi siyasî ve diğer alaylar tertibi askerî kumandanın emriyle kat'i surette yasaktır. Bu emre her türlü muhalefetin ciddiyetle nazar-ı itibara alınarak, cüret edenlerin şiddetle cezaya duçar olacağı ahaliye beyan edilir.

1 Mayıs günü kent çapında grevlere gidileceğini öğrenen işgal kuvvetleri, grev kırıcılığına ortam hazırlamak amacıyla gazetelerde aynı doğrultuda bildiriler yayınlatıyorlardı:

> 1 Mayıs günü her nevi esnaf ve şirketler amelesi daima çalışma haklarını muhafaza etmektedirler. Beynelmüttefikin zabıta onların emniyetini kat'i surette temin eyleyeceklerdir. İstanbul'un askerî işgal altında bulunması dolayısıyla her nevi suikast ve siyasî nümayişlerle, fabrikalarda alat ve edevatı tahrib veya ameleyi işinden men gibi hareket askerî suç şeklinde telakki edilerek failleri askeri mahkemelere sevk olunacaktır.

Ancak bütün engellemelere rağmen 1 Mayıs 1921 gösterileri, o yıllarda Şirket-i Hayriyye, Tramvay Kumpanyası, Haliç İdaresi gibi kurumlarda etkinlik kazanmış Türkiye Sosyalist Fırkası'nın öncülüğünde gerçekleştirilmişti. 1 Mayıs günü "Bilumum İstanbul Amelesine" yayınlanan bildiride, işçilerin bayrama katılmalarının bir görev olduğu bildiriliyor, elektrik fabrikası işçileri dışındaki tüm çalışanlar 1 Mayıs günü işi bırakmaya çağrılıyordu:

> Mayıs'ın birinci günü amelenin en mukaddes bayram günüdür. Bu mukaddes bayramın kutlanması bütün amele için bir vazifedir ve bu mesut gün şerefine kanunî müsaedat dairesinde amele, istirahat haklarını muhafaza edebilirler... Fırka, memleket inzibatıyla alakadar bulunan elektrik tenviratı amelesinin çalışmasına müsaade eylemiştir.

1 Mayıs günü Şirket-i Hayriyye, Haliç Şirketi, Baruthane, Feshane, Zeytinburnu fabrikaları işçileri ve diğer birçok fabrika ve atölye işçisi işi bırakmıştı. Tramvay Kumpanyası'nda ise işçilerin büyük bir çoğunluğu işbaşı yapmamış, Fatih, Aksaray, Harbiye hatlarında seferler kaldırılmış, yalnız Beşiktaş-Karaköy ile Tünel-Şişli hatlarında üçer araba sefere çıkarılmıştı. Kentin karanlıkta kalmasının önlenmesi için de Elektrik Fabrikası işçisinin çalışması bayram komitesince uygun görülmüştü. Kağıthane'de kutlanan bayramın yanı sıra Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Babıali Caddesi'ndeki merkezinde bir tören düzenlenmiş, burada saat ondan bire kadar bando Enternasyonal'i çalmış, kentin işçi kuruluşları temsilcileri parti merkezine gelerek bayramlaşmışlardı:

> Amelenin bir kısmı bayramlarını kutlamak için mavi işçi gömlekleri giydikleri ve kırmızı boyunbağı taktıkları gibi hemen hepsi de kırmızı rozetleri hamil idiler. Sosyalist Fırka merkez-i umumîsine kırmızı bayrak çekilmişti. Amelenin bindikleri bazı otomobiller de kırmızı bayraklar takmışlardı.

1 Mayıs 1922

1 Mayıs 1922 yaklaşırken işgal kuvvetleri bir yıl önceki senaryoyu bir kez daha yineleyeceklerdi. Gazetelerde bildirgeler yayınlanacak, siyasal nitelikteki her türlü gösteri askerî tecavüz olarak nitelendirilecekti. Ancak Türkiye işçi sınıfı işgal kuvvetlerinin her türlü engellemelerinin üstesinden gelmeye kararlıydı. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi, Türkiye İşçi Derneği, Beynelmilel İşçiler İttihadı gibi siyasal ve sendikal düzeyde güçlü örgütler oluşturmuş olan Türkiye işçi sınıfı, dünya işçi sınıfının kopmaz bir parçası olduğunun bilincinde, uluslararası işçi birlik ve dayanışma günü 1 Mayıs'ı, Türkiye'nin içinde bulunduğu somut koşullar ışığında değerlendiriyor, III. Enternasyonal ilkeleri doğrultusunda Anadolu'daki anti-emperyalist Millî Mücadele'ye bir dayanışma göstergesi olarak noktalıyordu. 1 Mayıs öncesi İstanbul'da tüm ilerici ve demokratik kuruluşlar bir araya gelip 1 Mayıs Komisyonu'nu oluşturmuşlardı. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi, Türkiye İşçi Derneği, Beynelmilel İşçiler İttihadı, Türkiye Sosyalist Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası, Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası ve bazı esnaf cemiyetleri temsilcilerinden kurulu 1 Mayıs Komisyonu bayram gösterilerini ayrıntılarıyla hazırlamışlardı. O günün gazetelerinde yayınlanan 1 Mayıs Komisyonu Bildirisi gösteri programının şu maddeleriyle son buluyordu:

> 1. İstanbul'da mevcut bütün işçiler, kadın erkek ve bir teşkilata mensup olsun olmasın bu bayrama davetlidirler.

2. Toplanma merkezi Pangaltı'dır. Bayrama iştirak edecek bütün arkadaşlar saat on birde Pangaltı'da bulunacaklar ve kollarında kırmızı pazubentler bulunan tertip heyeti tarafından karşılanacaklardır.

3. Grup halinde gelecekler şehir dahilinde yürüyüşlerinde hiçbir türlü nümayiş yapmayacaklar ve proletarya şuuruna yakışacak bir vakar ve sükunetle geçeceklerdir.

4. Bayram Pangaltı'da başlayacak ve bütün gruplar toplu olarak saat on bir buçukta önde mızıka olduğu halde Pangaltı'dan hareketle Kağıthane'ye gidecekler ve arkadaşlar mızıka ile birlikte işçi şarkıları terennüm edeceklerdir.

5. Kağıthane'de 1 Mayıs bayramının ehemmiyeti ve tarihi hakkında söz söyleyecek arkadaşların nutukları dinlenecek, bayram saat beşe kadar devam edecek ve beşten sonra arkadaşlar yine sükun ve vakarla dağılacaklardır.

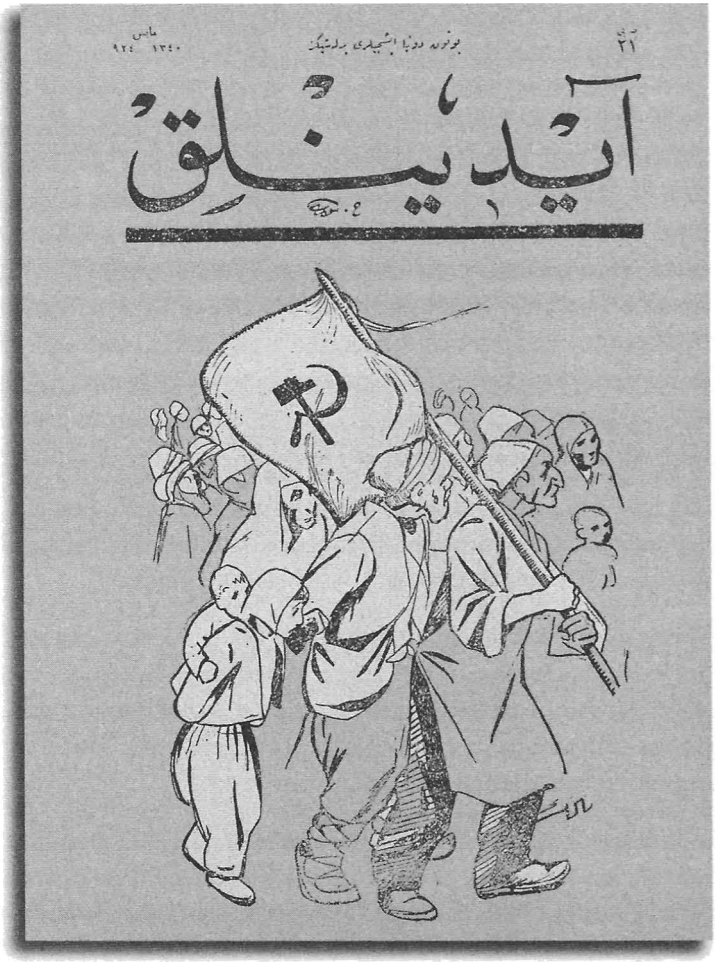
6. Bir Mayıs Komisyonu polise karşı bütün mesuliyeti deruhte etmiş olduğundan bütün arkadaşların tertip heyetinin ihtarlarını iyi karşılaması ve işbu program haricine çıkılmaması bilhassa rica olunur.

1 Mayıs günü saat on buçukta büyük bir işçi kitlesi Sultanahmet Meydanı'nda toplanmıştı. Her türlü kışkırtmayı önlemek amacıyla tenha sokaklardan geçerek Pangaltı'ya ulaşan işçiler burada kendilerini bekleyen Galata kesimi emekçileriyle birleşmişlerdi. *Vakit Gazetesi* daha sonraki gelişmeleri şu satırlarla yansıtıyordu:

> Saat birde amele kitlesinin önünde bir bando mızıka olduğu halde kırmızı pazubentli heyet azasının nezareti altında amele Kağıthane'ye yollanmıştır. Yolda ameleye muhtelif beynelmilel mesaî marşları terennüm ettirilmiş, Kağıthane'de hatipler tarafından emek ve emeğin kıymeti hakkında muhtelif mevzular üzerine konferanslar verilmiştir.

Kağıthane'deki mitinge Şirket-i Hayriyye, Haliç Şirketi, Tramvay Kumpanyası, Tünel Kumpanyası, Elektrik Fabrikası, Seyr ü Sefain İdaresi ve Mürettibîn-i Osmaniye Cemiyetleri işçileri katılmıştı. Aynı gün Şişli'deki Türkiye Sosyalist Fırkası şubesinde de bir toplantı düzenlenmiş, 1 Mayıs'ın önemi ve sosyalizm üzerine konuşmalar yapılmıştı. O sene 1 Mayıs İzmir ve Ankara'da da kitlesel gösterilerle kutlanmıştı.

1922 yazında Anadolu'da emperyalizme indirilen kesin darbe İstanbul işçi çevrelerinde büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. Şefik Hüsnü, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası adına Büyük Millet Meclisi'ne çektiği telgrafta millî güçleri emperyalizme karşı kazandığı zafer nedeniyle kutluyordu:

Türk işçisinin bu seneki Bir Mayıs'a ait dilekleri iki maddede hülasa edilebilir:
1. Amele lehinde ciddi bir mesaî kanunu.
2. Cemiyetler Kanunu'na sendikalarla sendika birliklerinin serbestçe teşkil edilebileceğine ait bir madde ilavesi.
Bir Mayıs günü, memleketin her tarafında işçi arkadaşlarımız bu basit dileklerini, gür sesleriyle hükümete işittirmeli; ve arzularını is'af ettirinceye kadar, her fırsatta müttehiden harekete gelmeye ahd etmelidirler.
Maçka 22 Mayıs 1924 - Doktor Şefik Hüsnü.
"Amele sınıfı Cumhuriyet hakkında ne düşünüyor?" *Aydınlık*, sayı 21, Mayıs 1924-1340, s. 540.

İstanbul'un şuurlu işçileri, Türk işçi ve köylü ordularının, bütün cihan proletaryasının müzaheretiyle, cihan emperyalizmine karşı kazandıkları zaferi kalplerinden alkışlamışlardı. Zaferi müteakip tufeyliler ve zalimler saltanatı yerine millet saltanatını ikame suretiyle yapılan siyasi inkılap onları daha derinden sevindirdi. Bu münasebetle İstanbul münevverleri arasında müşahede edilen irticaî vaziyeti nefretle takbih; terakki yolunda yapılacak mücadelede tekmil emekçi sınıfının inkılaplarla sonuna kadar beraber olacağını temin; ve yakın bir gelecekte işçi ve çiftçilerimizi hakiki kurtuluşa mazhar edecek yegane çare olan müşterek istihsal ve mülkiyete müstenit içtimaî inkılabın husul bulacağını kuvvetle ümit ettiğimizi arz ile millet vekillerini tebrik ederiz.

1 Mayıs 1923

Mayıs 1923'e gelindiğinde artık emperyalizme Anadolu topraklarında kesin darbe indirilmişti. Saltanat sona ermiş, ulus egemenliğinden kaynaklanan yeni bir devlet kurulmuştu. Ancak emekçi halkın insanca yaşayacağı, bağımsız, demokratik ve özgür bir Türkiye için cephede sürdürdüğü mücadele, sömürüye karşı yürüttüğü kavgadan soyutlanamazdı. Emperyalizm savaş alanında alt edilmişti ama insanca bir yaşamın özlemi, ulusal bağımsızlık doğrultusunda toplumsal dönüşümleri de gerekli kılıyordu. 1 Mayıs 1923 bu özlemin isteme dönüştüğü bir gündü. Türkiye emekçisi, işçi sınıfının uluslararası birlik ve dayanışma günü 1 Mayıs'ta hükümetten iki önemli istekte bulunuyordu:

1. Yabancı ve yerli sermaye çevrelerinin yarattıkları siyasal ve ekonomik anarşinin "millî refah ve insanî inkılap mefkuresi namına izale edilmesi."

2. "Mesaî Kanunu" çıkarılarak tüm iş mevzuatının güvence altına alınması.

1 Mayıs 1923 gösterileri Umum Amele Birliği ve Mürettibîn Cemiyeti'nce örgütlenmişti. Tertip komitelerinin kararıyla işbaşında bulunacak su ve elektrik şirketleri işçilerinin bir kısmı dışında hemen hemen tüm İstanbul emekçileri bayrama katılma kararı almışlardı. 1 Mayıs sabahı Umum Amele Birliği'nin Aksaray, Şişli, Pangaltı, Topkapı, Kalafat Yeri, Galata Rıhtımı, Boğazkesen, Beşiktaş, Arap Camii, Tophane şubelerinden bayrak ve flamalarla yola çıkan işçi kafileleri saat on birde Sultanahmet'te Umum Amele Birliği Genel Merkezi önünde toplanmışlardı. *İkdam* gazetesi bayrama katılanları şu satırlarla anlatıyordu:

Dünkü kutlama merasimine su ve elektrik şirketleri amelesinin yalnız bir kısmı ve diğer amele derneklerinin bütün efradı ve ayrıca muhtelif cemiyet-

lere mensup hususî müesseselerde müstahdem amele iştirak etmişlerdir... Boyacı, marangoz, kazancı, kunduracı, rapeci, tahmil ve tahliye amelesi, tesviyeci amele zarurî ihtiyaçlarla alakadar bulunmadıkları için tamamen merasimde bulunmuşlardır. Bayrama ameleden başka muhtelif zevat da iştirak etmiş ve göğüslerine kırmızı kurdeleler takarak tezahüratta bilfiil hazır bulunmuşlardır. Amele dünkü merasimde muhtelif surette hazırladıkları kırmızı gömlekleri giymiş ve siyah boyunbağı takmışlardır.

İşçilerin Umum Amele Birliği Genel Merkezi önüne gelişleriyle birlikte bando başta Enternasyonal olmak üzere işçi marşları çalmaya başlamış ve bayrama katılanları selamlamıştı. İşçi gruplarının yirmi dakika karşılıklı dayanışma gösterileri ardından Umum Amele Birliği Reisi Mehmed Bey Genel Merkez balkonuna çıkarak işçileri selamlamış ve kısa bir konuşma yaparak "cihan proletaryası bayramı"nın başladığını ilân etmişti. Mehmed Bey'in ardından genel sekreter Rasim Bey dünya işçilerinin dostluk ve dayanışma günü 1 Mayıs'ın önemini vurgulamış, bayramı "cihan amelesi için içtimaî esaslar ihzar eden bir gün" olarak nitelemişti. Daha sonra söz alan İktisat Müderrisi Mustafa Zühtü Bey ise 1 Mayıs'ın "mukaddes alın teri bayramı" olduğunu belirtmiş, "işçi geniş bir kardeşlik duygusu taşır, bunun için bütün dünya halkını kardeş görmek ister, harpten nefret eder ve bezgindir; yeryüzünün en sulhperver, mukaddes mevcudu, insanlar arasında ameledir" demiştir.

Bu söylevden sonra hükümete verilmek üzere hazırlanan muhtıra onaylanmış, Mustafa Kemal Paşa'ya ve Enternasyonal'e birer telgraf çekilmesine karar verilmişti.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgraf şu satırları içeriyordu:

İstanbul Umum Amele Birliği'nin Sultanahmet Meydanı'nda içtima eden binlerce azası 1 Mayıs Bayramı vesilesiyle milyonlarca insanı esaretten kurtararak kendilerine siyasî hürriyet bahşeden Türkiye halk ihtilâlinin reisi sıfatıyla âli zatlarına şükranlarını takdim eder ve amele evlatlarınızı da sulhün aktiyle beraber iktisadî esaretten kurtaracaklarından ümit var olduklarını arz eder.

III. Enternasyonal'e de şu telgrafın çekilmesi kararlaştırılmıştı:

Mayıs'ın birinci günü İstanbul'da toplantı yapan bütün İstanbul amele dernekleri ile azasından sekiz bin miktarında olan işçiler proletarya aleminin geçirmekte olduğu ıstıraplı dakikaları etraflıca düşündükleri şu sırada bir taraftan tebriklerini takdime karar vermekle beraber, diğer cihetten Türkiye'de kadın erkek işçi sınıfının elemlerini ve dokuz seneden beri ka-

pitalistlerce devam ettirilmekte olan kıyıcı ve yakıcı harbin ağır ve kanlı tesirlerini nazar-ı dikkate almış ve senelerden beri manasızcasına sulh müzakerelerini uzatarak sulhten ziyade yeni harp sebep ve zeminlerini ve bunun entrikalarını inceden inceye hazırlamak ile uğraşan hilekâr diplomatların bu çirkin ve kanlı oyunlarını bütün dünya ameleleri nezdinde bir defa daha protesto ile Türkiye topraklarına insanî bir sulh gününün biran evvel gelmesi için Avrupa proletarya aleminin sesini yükseltmek ve İstanbul'da yabancı ordular işgalinden bir gün evvel tahliye edilerek Türkiye işçi aleminin soluk aldırılmak üzere teşebbüste bulunmak için işbu ricamızın arz ve tebliğine müttefikan karar verilmiştir. Uhuvvetkârâne selamlar.

Bu arada Umum Amele Birliği'ne İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Talebe Cemiyeti'nden bir tezkere gelmişti. İşçilerin alkışlarıyla karşılanan tezkerede şunlar yazılıydı:

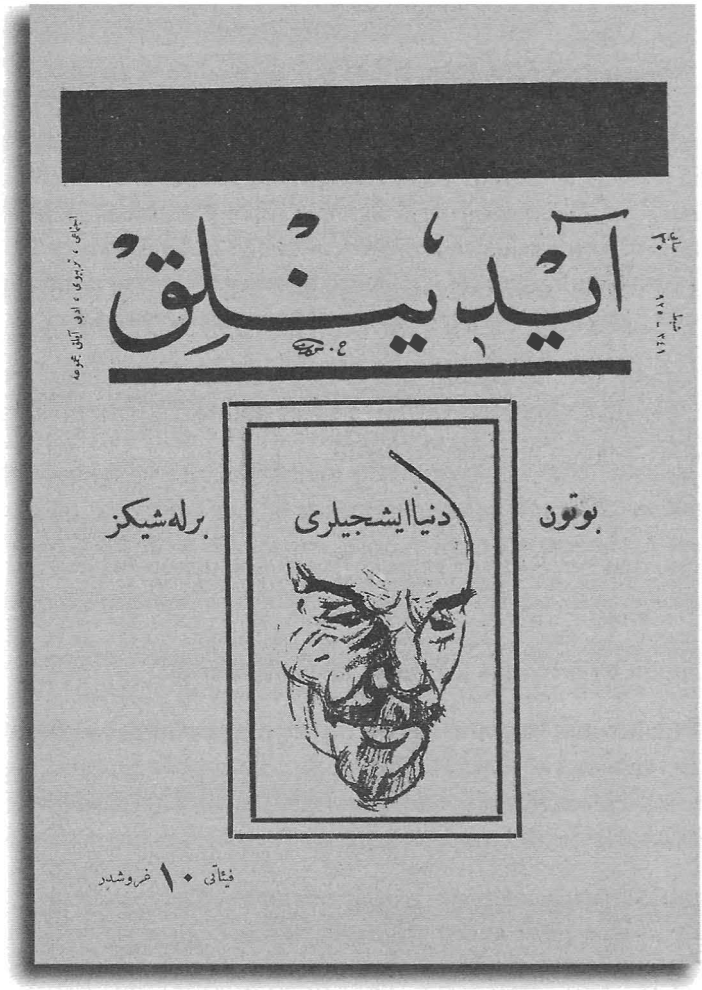
Efendim,

Darülfünun Fen Fakültesi gençleri İstanbul'un umum amelesinin 1 Mayıs 1923 Bayramını tebrik ve bu vasıta ile memleketi omuzları üzerinde tutan ve taşıyan ve onu çelik kolları ile yaşatan vatanın en lâzım ve faziletkâr unsurunu bir kere daha hürmet ve minnetle selamlar.

Sultanahmet'te toplanan işçi grupları daha sonra bandonun eşliğinde işçi marşları söyleyerek Divanyolu, Aksaray, Şehremini, Topkapı yoluyla işçi eğlencelerinin düzenlendiği Çırpıcı Çayırı'na gitmişlerdi. *İkdam Gazetesi* sutünlarında bayramdan şu görüntü veriliyordu.

Çırpıcı'da mızıka muhtelif havalar terennüm etmiş ve amele de gayrı muntazam bir halde kırlara dağılarak aralarında eğlenceler tertip etmişler, geç vakte kadar muhtelif oyunlar oynamışlardır. Çırpıcı'da ortada Amele Birliği Reisi Mehmet Bey bulunduğu halde muhtelif resimler alınmış ve amelenin 1 Mayıs Bayramı münasebetiyle fevkalade olarak çıkarılan *Amele Gazetesi* ameleye tevdi olunmuştur.

Aynı saatlerde İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi'ne mensup Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi, Türk Mürettibîn Cemiyeti, Elektrik, Tramvay ve Tünel Amele Cemiyeti, Hükümet Fabrikaları Heyet-i Murahhasası, Ekmekçi İşçi Cemiyeti, Reji Amelesi Cemiyeti, İnşaat-ı Bahriye İşçileri Cemiyeti, İstanbul Liman Emval-i Ticariyye Deniz İşçileri Cemiyeti, Silahtarağa Elektrik İşçileri Cemiyeti, Süyr ü Sefain Fabrikası İşçileri Cemiyeti, Yaprak Tütün Amelesi Cemiyeti, Yedikule Şimendifer Fabrikası İşçileri Cemiyeti, Haliç İdaresi İşçileri Cemiyeti temsilcileri Mürettibîn Cemiyeti'nde toplanarak

Kitabe

Kazıdık on beşlerin ismini
Kanlı kızıl bir mermere
Bir çelik aynadır gözlerimiz
On beşlerin resmini
Görmek isteyenlere

1921 - Kânûn-ı sânî 28

[Nâzım Hikmet], "Kitabe," *Aydınlık - Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz*, sayı 30, Şubat 1341 - 1925, s. 806.

bayramlaşmışlar, işçi sorunlarını görüşmüşler ve Türkiye işçi sınıfının somut istemlerini saptamışlardı. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi Genel Sekreteri Şefik Hüsnü yaptığı konuşmada Türkiye işçilerinin o günkü durumunu ele almış ve İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye Amele Grubu tarafından genel kurula kabul ettirilen ilkelerin İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi tarafından da benimsenmesini önermişti.

İzmir İktisat Kongresi'nde İşçi Grubunun belli başlı ilkeleri şunlardı:

- Dernekler - yani sendikalar hakkının tanınması. Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi.
- Çalışma müddetinin sekiz saat olarak kabulü.
- On iki yaşını ikmal etmeyen çocukların çalıştırılmaması.
- İşçi gündeliklerinin memleket maişetiyle mütenasib olarak hadd-ı asgarî miktarının tesbiti.
- Haftada bir gün işçilere istirahat müddetinin verilmesi.
- Bir sene işbaşında bulunan işçilere senede bir ay izin verilmesi.
- İşbaşında sakatlanan umum işçilerin sermayedârlar ve müesseseler tarafından hayatlarının emniyet altına alınması.
- Kadınlara doğurmazdan evvel ve sonraya ait olmak üzere sekiz hafta izin verilmesi.
- Maden ocaklarında altı saatlik mesaînin kabulü ve on sekiz yaşından küçük olanlarla kadınların çalıştırılmaması.
- İmtiyazlı ecnebî müesseselerinin devletleştirilmesi.
- 1 Mayıs gününün Türkiye işçileri bayramı olarak kanunun kabulü.

İlkeler okunarak oya konulmuş ve dernek temsilcilerince kabul edilmişti. Daha sonra söz alanlardan Sadrettin Celal 1 Mayıs'ın tarihçesini yapmış, Mebus Numan Efendi ise Meşrutiyet'ten beri Türkiye'de yer alan işçi hareketleri üzerine konuşmuştu. Toplantının sonunda işçi temsilcileri aşağıdaki kararı almışlardı:

> Aşağıda imzaları bulunan İstanbul'un belli başlı amele teşkilatlarına mensup murahhaslar 1 Mayıs Amele Günü'nde Mürettibîn Cemiyeti'nde dayanışmalarını ilân için toplantı yaparak bayramlaştıktan sonra İstanbul amelesinin bu seneki 1 Mayıs dilekleri olmak üzere İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin dört bir tarafından gelmiş yüz amele murahhasın müttefikan kongreye teklif ve kabul ettirdikleri esasları tahakkuk ettirmeye ve bu hususta her türlü fedakârlığı göze alarak İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi etrafında müttefikan gayret etmeye yemin ederler...

Memleketi harici emperyalist düşmanlardan kurtaran ve işçi sınıfına inkişaf imkânı bahş eden millî hükümetin kazanılmış inkılâbı muhafaza ve irtica kuvvetlerine karşı yapacağı mücadelelerde en kuvvetli yardımcı olacaklarını beyan ederler.

Aynı gün Umum Amele Birliği Genel Sekreteri Rasim Bey ve İktisat Müderrisi Mustafa Zühtü Bey'in başkanlığında bir heyet Vilayet'e giderek Büyük Millet Meclisi'ne gönderilmek üzere işçi muhtırasını vermişlerdi. Muhtırada 1 Mayıs'ın işçi sınıfının uluslararası birlik ve dayanışma günü olduğu belirtiliyor ve "bu büyük inkılap gününün beşeriyetin millî ve içtimaî refahı için haiz olduğu ehemmiyeti, kudsiyeti ve mübecceliyeti [saygınlığı]" vurgulanıyordu. "Millî refah ve insanî inkılap mefkuresi" adına ülkede yabancı ve yerli sermaye çevrelerinin yol açtığı üretim anarşisine bir an önce son verilmesi önerilen muhtırada Mesaî Kanunu'nun en kısa sürede yasama organlarınca ele alınıp, birçoğu İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenmiş olan işçi taleplerinin gerçekleştirilmesi isteniyordu. Ülkedeki işçi işveren ilişkilerini ve iş mevzuatını düzenleyecek olan bu yasanın şu ilkeler doğrultusunda ele alınması zorunlu görülüyordu:

Müstakbel Mesaî Kanunu'nda amele, işçilerin hürriyetini kayıtsız şartsız temine kefil olabilecek hükümler görmek ve bütün meselelerin işçi hürriyetine istinad ettirilmiş olduğuna şahit olmak ister. Hürriyetin yalnız sermayedârlar lehinde temin olunması kifayet etmez. Zayıf olan ve devlet himayesine bihakkın lâyık bulunan işçinin korunmasına ihtiyaç vardır. Binaenaleyh amele dernekleri ve birlikleri ihdası ile ücretlerin tayininde müşterek ve umumî ücret mukaveleleri esas ittihaz olunması, işçiler ile tek tek ücret mukavelesi akdedilmemesi, her sanayi şubesinde işçiler ile patronlar hak ve vecibe itibarıyla birbirlerine karşı müsavi tutularak bu konuda hükümler konulması, mesaî saatinin sene, ay ve hafta ile gün içinde tayin ve tahdid edilmesi, sakat işçiler hakkında ayrıca himaye kanunları vaz olunması, ücretlere dair asgarî miktarlarından inilmemesi üzerine hükümler konulması, mesaî ihtilafları ve anlaşmazlıklarının halli için tam müsavat düsturuna riayet edilecek tarzda müesseseler ihdas olunması, mesaî ittihat ve sanat dernekleri tesisi şartlarının tesbit edilmesi ve ihtiyarlık, hastalık ve kaza gibi hususlara dair içtimaî sigortalar tesis edilmesi icab eder.

Aynı gün 1 Mayıs bayramı Ankara, İzmir ve Adapazarı'nda kutlanıyordu. Ancak daha 1 Mayıs öncesi "Tevkifat" başlamıştı. İşçi sınıfının taleplerinden hoşnut olmayan egemen çevreler, sınıfsal çıkarları doğrultusunda, her türlü yalan ve iftira girişiminden çekinmiyorlardı.

1 Mayıs yaklaşırken zabıta İstanbul'da bir "Bolşevik suikastı ortaya çıkarmıştı." 1 Mayıs günü sağcı basın, sütunlarında şu tür "haberler"e yer veriyordu:

> Türk zabıtası amele bayramına tesadüf eden Mayıs'ın birinci Salı günü İstanbul'da idare-i hazıraya karşı bir kıyam zuhuru için bir Bolşevik suikastı meydana çıkarmıştır. Bunlara ön ayak olanların Türk ve Rus komünistleri olduğu rivayet olunuyor. Bazı şahıslar tevkif edilmiştir. Suikast milliyetperverlerin iskatından sonra bir komünist idaresi tesisi maksadına matuf bulunmuştur.

Böylece *Aydınlık* çevresi Ankara hükümetinin ilk darbesini yiyiyordu. "T.B.M.M. hükümetini iskat ve meşruiyetine isyanı tazammun eden... Hükümet şekl-i hazırını düşman tabiriyle işaret ve işçi saltanatından açıktan açığa bahis ve hükümet icraatı aleyhine ameleyi tezahürata teşvik... Komünist rehberlerini zindanlara atan Türkiye burjuvazisinin kahrolmasını temenni... Hükümet-i hazıranın şeklini tebdil ile yerine komünist bir hükümet ikame etmek üzere ameleyi azim ve şiddetle mücadeleye sevk ve tahrik" suçundan aralarında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın reisi, genel sekreteri ve bir takım üyeleri de bulunan yirmi kişiye yakın bir grup tutuklanmıştı.

1 Mayıs 1924

26 Mayıs 1923 günü, İstanbul'dan yetmiş beş sendikaya mensup on dokuz bin, Zonguldak kömür havzasından on beş bin ve Balya-Karaaydın Kurşun Madenleri'nden on bin işçiyi temsilen iki yüz elli delegenin hazır bulunduğu bir kongrede Türkiye Amele Birliği kurulmuştu. 1 Mayıs 1924 İşçi Bayramı'nın örgütlenmesini bu birlik üstlenmişti. Bayram öncesi gazetelerde yayınlanan "Amele Birliği'nin 1 Mayıs Resm-i Kabul Programı" şu maddelerden oluşuyordu:

> 1- Saat ikiden dörde kadar umum derneklerin ve amele cemiyetlerinin murahhas heyetlerinin tebrikleri kabul edilecektir.
>
> 2- Bir mızıka muhtelif amele marşları çalacaktır.
>
> 3- Umum amele kırmızı rozet taşıyacaktır.
>
> 4- Mesaî Kanunu'nun Millet Meclisi'nin ilk içtima'ında çıkmaması dolayısıyla amele bu sene sokaklarda tezahüratta bulunmayacaktır.
>
> 5- Resm-i kabul saat dörtte hitam bulacak ve Birlik'e mensup bir heyet tebrike gelen murahhasların mensup oldukları müstakil cemiyetlere iade-i ziyaret edecektir.

Ancak hükümet kristalleşen sınıfsal yapısı doğrultusunda 1 Mayıs'ın, simgelediği egemen çevrelerin çıkarlarına ters düşen özünü kavramakta gecikmemişti. 1 Mayıs'ı engellemeye yönelik önlemlere başvurma tek çözüm yolu olarak görülüyordu. Vilayetlere gönderilen ve gazetelerde yayınlanan bir tamimle 1 Mayıs Bayramı'nın kutlanması dolaylı yollardan önlenmeye çalışılıyordu:

> Amele Birliği namıyla bir müessese hükûmetçe hiçbir veçhile tanınmamış olduğundan 1 Mayıs münasebetiyle Amele Birliği namına yapılacak hiçbir nümayiş, merasim hareketine kat'iyyen müsaade edilmemesi ve hemen men'ine tevessül olunması ehemmiyetle ihtar olunur.

Bütün bu engellemelere rağmen Türkiye işçi sınıfı bayramına sahip çıkmaya kararlıydı. 2 Mayıs tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesi bayramla ilgili şu haberi veriyordu:

> 1 Mayıs 1886'da Amerika'da Şikago şehri amelesinin günde sekiz saat çalışma esasının kabulü için yaptığı nümayişler ilk amele hareketi olmak hasebiyle her yıl cihan amelesi tarafından kutlanması mutad olduğu malumdur. Birkaç seneden beri bizde de 1 Mayıs'ta amele tarafından bazı tezahürat icra edilmekte idi. Dün 1 Mayıs'a tesadüf ettiğinden Amele Birliği'nde bir resm-i kabul icra edilmiştir. Mesaî Kanunu'nun henüz çıkmamış olması amelenin teessürünü mucib olduğundan nümayiş yapılmaması evvelden kararlaştırılmıştı.

1 Mayıs günü Türkiye Amele Birliği'nin Yerebatan'daki Genel Merkezi kırmızı renklerle donatılmış ve cephesine "Türkiye Amelesi Sendikalar Kanunu İster" yazılı bir tabela asılmıştı. Öğleden sonra Birlik'e bağlı dernekler ve müstakil cemiyetler temsilcileri Genel Merkez'e gelmiş ve Birlik bandosunun çaldığı Enternasyonal marşıyla karşılanmışlardı. Bu sırada bir taharri memuru yanında resmi bir polis olduğu halde Birlik'e gelerek binada iki üç kişiden başka kimsenin bulunamayacağını, bando çalınmasına da müsaade edilemeyeceğini bildirmişti. Dernek yöneticileri bu emrin kendilerine yazılı olarak iletilmesini istemişler ve kutlama törenine devam etmişlerdi. Daha sonra Birlik yöneticilerinden oluşan bir heyet ziyaretlere mukabelede bulunmak üzere müstakil cemiyetlere gitmişlerdi. Aynı saatlerde 1 Mayıs nedeniyle çıkarılan *Çelik Kol* gazetesi toplattırılıyor, *Aydınlık Mecmuası* idarehanesi kolluk kuvvetlerince aranıyordu. 1924 Bir Mayıs'ı başta Ankara olmak üzere diğer illerde de kutlanmıştı.

1 Mayıs 1925

Hükümetin giderek Türkiye Amele Birliği'ne sızma çabaları, hükümet yanlısı Birlik başkanı Şakir Rasim'in yanı sıra Halk Fırkası İstanbul Mutemedi Refik İsmail Bey'in Birlik yürütme kurulu başkan yardımcılığına getirilmesi işçi çevrelerince olumsuz karşılanmıştı. Bu nedenle 1923 Aralık ayında on dokuz bin üyesi olan Birlik dört beş ay içersinde on iki bin üyesini yitirmişti. 1924 Eylül'ünde Mürettibîn Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemîn Teavün Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti başta olmak üzere İstanbul'un belli başlı işçi kuruluşları bir araya gelerek Amele Tealî Cemiyeti'ni kurmuşlardı.

1925 Bir Mayıs İşçi Bayramı, Amele Tealî Cemiyeti tarafından örgütlenmişti. Cemiyet 21 Nisan günü Vilayet'e başvurarak 1 Mayıs Bayramı'nın kutlanması için izin talep etmişti. Vilayet'e verdikleri bayram programına göre:

> Amele öğleden sonra saat bire kadar Teali Cemiyeti Merkez-i Umumîsi önünde toplanacaktır. Orada ameleye hitaben nutuk söylenecek, şiir oku-

nacak, müteakiben toplu bir halde İstanbul Hükümet Konağı'na gidilecektir.

Amele arasından seçilen bir heyet Vali Bey'i ziyaret ederek amelenin hissiyat ve temenniyatının merkezî hükümete arz ve iblağı ricasında bulunacaktır.

Müteakiben Sirkeci, Eminönü, Karaköy Köprüsü tarikiyle ve tramvay yolunu takiben Şişli'ye ve Hürriyet-i Ebediyye tepesine gidilecektir. Hürriyet-i Ebediyye tepesinde oyunlar ve eğlentiler yapılacak ve akşam üzeri her amele ayrı ayrı yerli yerine dağılacaktır.

Amele Tealî Cemiyeti'nin dilekçesi Vilayet'ten Polis Müdüriyeti'ne havele edilmişti. Polis Müdüriyeti'nin Üçüncü Şube'ye gönderdiği dilekçe daha sonra İkinci ve Birinci Şubelere havale olunmuştu. 28 Nisan günü işçi temsilcileri Polis Müdüriyetine davet olunarak kendilerine 1 Mayıs günü toplu gösteri yürüyüşünde bulunamayacakları, Genel Merkez önünde nutuk ve şiir söyleyemeyecekleri bildirildi. Hükümet, Cemiyet'in ancak resm-i kabul yapmasına ve valiyi ziyaret etmesine izin vermişti. 29 Nisan günü Amele Tealî Cemiyeti Vilayet'e yeniden başvurarak Cemiyet Genel Merkezi'nin darlığı nedeniyle resm-i kabulü Divanyolu'ndaki Cumhuriyet gazinosunda yapacaklarını bildirmişti. Ancak ertesi gün Amele Tealî Cemiyeti Genel Sekreteri Mühendis Abdi Recep, Ayasofya polis merkezine çağrılarak kendisine Cemiyet'in ancak kendi genel merkezinde resm-i kabul düzenleyebileceği bildirilmiş, bu tebliğin yapıldığına dair bir de zabıt tutulmuştu.

1 Mayıs sabahı saat ondan itibaren cemiyetin muhtelif şubelerine mensup işçi temsilcileri genel merkeze gelmeye başlamışlar ve kırmızı renkte döşenmiş toplantı odasında toplanmışlardı. *Cumhuriyet Gazetesi* odayı şu satırlarla tanımlıyordu:

Kırmızı renkli perde ve bayraklarda beyaz zemin üzerine siyah bir örs ve iki çekiç resmi bulunuyordu. İçtima odası kırmızı renkli bezler üzerine siyah renkli yazılmış levhalarla süslenmişti.

Duvarlar şu veciz sözlerle donatılmıştı:
"Türk Amelesi İrticaya Karşı Amansız Bir Mücadele Açmalıdır."
"Burjuvazinin Zulmünü Protesto Ediyoruz."
"Mürteciler, Muhtekirler, Kapitalistler, Emperyalistler Kahrolsun."
"8 Saat İş, 8 Saat İstirahat, 8 Saat Uyku."

Sonuncu levhanın altında Karl Marks'ın fotoğrafi asılmıştı. Saat on bir buçukta Cemiyet binası göğüslerinde kırmızı kurdeleler bulunan

بوتون دونیا ایشجیلری برله شیکز!

آیدینلق

ع. تورکیه

سایی ۲۷ — اجتماعی، تریوی، ادبی آیلق مجموعه‌در — تصرین ثانی ۹۲٤-۳٤۰

بو صایمیزده

ضیا کوك آلپ و آناطول فرانس حقنده دوشونجه‌لر یکی شعرلر

روس انقلابنه و انقلابجیلرینه عائد تدقیقلر ورسملر

مجموعه‌یی هر آیك برنجی کونی بالعموم کتابجیلرده آرایکز.

ادارهٔ خانه: باب عالی جاده‌سنده ٦٦ نومروده آیدینلق تعاونیه‌سی

توزیع محلی: باب عالی جاده‌سنده چیچکلیان کتبخانه‌سی

فیاتی ۱۰ غروشدر

Son günlerde şimendiferci arkadaşlarımızın yeni bir grevine şahid olduk. Bu grev diğer gazetelerin yazdığı gibi mevzi'i bir grev değil, bilakis tam manasıyle ve bütün hatta şümulü olan geniş bir tatil-i eşgâldi. Hareket zabıtanın müdahalesi ve kumpanyanın dalaveresiyle amele aleyhinde olmak üzere neticelendi.

Gazetelerin madde madde yazdıkları i'tilaf şeraiti grev neticesinde tahaddüs eden vekayi'in tamamiyle kumpanya lehine muvakkat bir tarz-ı hallidir. Yoksa asıl grevi icab ettiren sebeplerden hiçbirisi ortadan kalkmış değildir. O kumpanyanın bir gözbağcılığı ile merkez-i siklet grev neticesinde tahaddüs eden vekayi'e verilmiş, hakiki sebepler yani, Aziz ve Osman arkadaşların tardı ve kasa meselesi hal edilmemiştir.

Şimendiferci arkadaşlarımız, hülasaten Aziz ve Osman arkadaşların tardı keyfiyyetini katiyyen kabul etmemeli idiler. Çünkü bu bir Aziz ve Osman meselesi olmaktan ziyade bir esaslı amele meselesidir.

"Yeni Bir Şimendifer Grevi," *Aydınlık - Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!*, sayı 27, Teşrîn-i sânî [1]924 - [1]340, s. 720.

işçilerle dolmuştu. Tören cemiyet reisi Abdi Recep'in konuşmasıyla açıldı. İşçi sınıfının uluslararası birlik ve dayanışma günü 1 Mayıs'ın önemine değinen Abdi Recep, daha sonra hükümetin sınırlı da olsa bu bayramı kutlamalarına izin vermesini Türkiye işçi sınıfı için önemli bir kazanç olarak gördüğünü belirtiyordu. Böylece hükümete 1 Mayıs İşçi Bayramı onaylatılmış ve Amele Tealî Cemiyeti hükümet tarafından resmen tanınmış oluyordu. Abdi Recep'in ardından Osman, Şaban ve İhsan arkadaşlar söz almış ve bayramın önemine değinmişlerdi. Bu arada Amele Tealî Cemiyeti adına bir işçi heyeti Vilayet'i ziyaret ederek işçilerin isteklerini, hükümete bildirmek üzere valiye bildirmişlerdi.

Aynı gün işçilere Amele Tealî Cemiyeti yayınlarından *Mayıs 1 Nedir?* başlıklı kitapçık dağıtılmıştı. Kapağında "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz" belgisini taşıyan 16 sayfalık bu broşür, uluslararası işçi sınıfı birlik ve dayanışma günü 1 Mayıs'ın doğuşunu ve Türkiye'de 1 Mayısların kısa tarihçesini verdikten sonra Türkiye işçi sınıfının isteklerini sıralıyor, "Teşkilatsız Amele, Haklarını Tanıtamaz" adlı son bölümde şu satırlara yer veriyordu:

> Her şuurlu amele sendikaya ve bir inkılapçı amele fırkasına intisab etmek mecburiyetindedir.
>
> Bir memleketin bütün işçileri hakları, menfaatleri, düşmanları bir, ezilen bir tek sınıf teşkil ederler. Bunu idrak etmeyen ameleler için kurtuluş yoktur.
>
> Amele sekiz saatten fazla çalışmamak, müreffehen yaşatacak bir ücret almak, insan muamelesi görmek ve mukadderatına bizzat hakim olmak ister. Türkiye amelesi bu isteklerini kendi azmi, kendi bilek kuvvetiyle elde edecektir.
>
> İşçiyi sermayenin soygununa karşı müdafaa etmek Cumhuriyet'in vazifesidir.
>
> 8 Saat İş - 8 Saat İstirahat - 8 Saat Uyku.

Ancak bu satırlar egemen çevrelerin yeni bir tevkifata girişmelerine yeterliydi. Türkiye işçi sınıfının siyasal ve sendikal bütünlüğünü savunan *Aydınlık* çevresi ve Amele Tealî Cemiyeti yöneticileri, toplam otuz sekiz kişi tutuklanarak Ankara'ya gönderilmiş ve İstiklal Mahkemesi önüne çıkarılmışlardı. Yargılama sonunda "komünistlik teşkilat ve propagandası yapmak suretiyle dahilî emniyeti ihlal ve binnetice hükümet şeklini değiştirmeye matuf fiil ve hareketlerde bulunmak"tan suçlu bulunarak yedi seneden on beş seneye kadar küreğe mahkum edilmişlerdi.

Sonuç

Doğu'da patlak veren Şeyh Sait ayaklanmasını bastırmaya yönelik Takrir-i Sükun Kanunu, Cumhuriyeti en ön safta savunan işçi sınıfı ve müttefiki emekçi kitlelerin demokratik hak ve özgürlükler uğruna verdikleri mücadeleyi bastırmak için kullanılmıştı. Çalışma mevzuatını düzenleyen Mesaî Kanunu da aynı doğrultuda hasıraltı edilecekti. 1921 yılında üzerinde çalışılmaya başlanan genel bir iş kanunu tasarısı 1924 sonuna doğru tamamlanmış, Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştu. 120 maddeden oluşan "Mesaî Kanunu" tasarısı Ticaret Encümeni'nde incelendikten sonra kırpılarak 99 maddeye indirilmiş ve İş Mecellesi adını almıştı. İşçilere grev hakkı tanıyan, çalışma müddetini günde on saat olarak saptayan ve çocukların işe alınma yaşını on iki olarak tesbit eden tasarı Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na geldiği zaman hükümet ve meclis söz birliği edercesine böyle bir yasanın gereksizliğini ileri sürmüşler, yeni bir tasarının hazırlanmasını önermişlerdi. Tasarı 1926 yılında 27 maddeye indirilerek tekrar Meclis'e gelmiş, ancak bu sefer de İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası devreye girerek yasanın kendi görüşleri alınmadan çıkmasını sakıncalı görmüştü. Başvekil İsmet İnönü'nün Amele Tealî Cemiyeti'ne, Şükrü Kaya'nın Milletler Cemiyeti Çalışma Bürosu'na verdikleri bütün sözlere rağmen yirmi yedi maddelik iş kanununun görüşülmesine, gündeme alelacele alınan Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan vakit bulunamamış, tasarı kadük olmuştu. Hükümet bununla da yetinmeyerek işçilerin tek sendikal örgütü Amele Tealî Cemiyeti'nin kapatılmasına karar vermişti. Giderek Türkiye'de hakim çevrelerin özlemlerine ters düşmeyen Faşist Mussolini İtalyası'nın ve filizlenmekte olan Hitler Almanyası'nın otoriter devlet yöntemleri Türkiye işçi sınıfını susturma amacıyla "kuvvetli devlet" adı altında gündeme alınmıştı.

Önceki yıllar 1 Mayıs'ı işçi sınıfının uluslararası birlik ve dayanışma bayramı olarak gören, sütunlarında 1 Mayısların tarihçelerine yer ayıran gazeteler 1 Mayıs 1926'yı şu satırlarla geçiştiriyorlardı:

> 1 Mayıs baharın ve hayatın en neşeli, latif bir günüdür. Bugün 1 Mayıs olduğundan dünyanın her tarafında adet olduğu gibi bu sene vakitli olanlar işlerini terk ederek süt içmek ve kırlarda vakit geçirerek baharın latif ve müstesna gününden istifade etmek fırsatını kaçırmayacaklardır.
>
> Avrupalılar alelumum 1 Mayıs günü kırlarda gezmeyi, Mayıs çiçeklerini toplamayı pek büyük bir zevk addetmektedirler. Alelumum kadınlar ve genç kızlar 1 Mayıs günü çayırlar ve yeni biten otların üzerine oturmaktan pek hoşlanırlar.[356]

بوتون دونيا ايشجيلرى برله‌شيكز

آيدينلق

ع. نوريه

يل ٤ صايى ٣١ اجتماعى ، تربيوى ، أدبى آيلق مجموعه‌در ١٨ شباط ١٩٢٥

فوق العاده كنجلك نسخه‌سى

فيآتى ١٠ غروشدر

Mayıs 1 - 1 Mayıs

Portakal gibi yuvarlak dünya orak-çekiç biçimini aldı. Bütün ülkelerin caddelerinden kırmızı, yekpare, tunç Enternasyonal akıyor.

Kerim Sadi

Kerim Sadi, "Gökalp'in portresi," *Aydınlık –Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz–* Fevkalade Gençlik Nüshası, yıl 4, sayı 31, 18 Şubat 1925, s. 827.

Türkiye'de 1 Mayısların niteliği, diğer bir deyişle bahar bayramı-işçi bayramı bağdaşmaz ikilemi artık ülkedeki baskı rejiminin ya da işçi sınıfının demokratik hak ve özgürlükler mücadelesindeki kazanımlarının bir göstergesi olmuştu. İşçi sınıfı ve emekçi kitlelerin mücadelesi etkinleştiği, demokratik hak ve özgürlüklerin kazanıldığı ölçüde 1 Mayıslar işçi bayramına dönüşüyor, baskı rejimi vurgulandığı, otoriter yönetimlere özenildiği, burjuvazi sınıfsal çıkarlarını her ne pahasına olursa olsun sürdürmeyi amaçladığı ölçüde bahar bayramlarından söz ediliyordu. Ancak burjuvazinin bütün çabalarına rağmen Türkiye işçi sınıfını dünya işçi sınıfından, hareketinden soyutlama girişimleri sonuç vermemiş, ne "1 Mayıs Bahar ve Çiçek Bayramı" ne de "24 Temmuz İşçi Bayramı" aşısı tutmamıştı. İstanbul'dan 1920'lerde yüzlerce işçinin selamladığı dünya işçi sınıfı birlik ve dayanışma günü 1 Mayıs'ı 1976'da Türkiye'nin dört bir tarafında milyonlarca emekçi kutluyordu.

BELGELER

Türkiye İktisat Kongresi'nde İşçi Grubu'nun İktisat Esasları (1923)

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ülkede üretim sürecini simgeleyen dört "zümre"yi biraraya getiriyordu. "Grup" olarak da adlandırılan bu "zümre"ler ziraat, sanayi, ticaret ve işçi kesimlerinden oluşuyordu. İşçi Grubunun iktisat esasları Türkiye'de sosyal politika tarihine damga vuracak nitelikte ayrıntılarıyla hazırlanmıştı. 34 maddeden oluşan bu esasların oylamaları sırasında ülkede "sınıf" gerçeği belirgin bir biçimde ortaya çıkıyordu.

İktisat Esaslarımız – "Milletimiz mazisinden değil, artık istikbalinden mesuldür" - 17 Şubat 339 – 4 Mart 339 tarihine kadar İzmir'de toplanan ilk Türk İktisat Kongres'inde kabul olunan esaslar ve irat olunan nutuklar, İzmir'de: Anadolu Matbaası'nda tab' olunmuştur. s. 46-51.

İşçi Grubu'nun İktisat Esasları

Madde 1- Amele namıyla hitab edilmekte olan kadın ve erkek erbâb-ı say ü amele bundan böyle işçi denilmesi. (Müttefikan kabul)

Madde 2- Sari hastalıklar ve bilhassa verem son zamanlarda işçiler ve umum muhtacin ve ailelerinde pek ziyade tahribat yaparak arkın özünü mahvetmekte olduğundan hasılatı tesis edilecek verem tecridhaneleri, sanatoryumlar, emzikhaneler ve hastanelerin masraflarına karşılık toplanmak üzere "sıhhat vergisi" namıyle bir verginin temettü

vergisine bir miktar zammı. (İşçiler, çiftçiler müttefikan kabul, sanayi ekseriyetle kabul, ticaret red)

Madde 3- Meb'us ve belediye intihablarında temsil-i meslekî usulünün kabulü. (Üç gup ekseriyetle kabul, ticaret red)

Madde 4- Dernekler –yani sendikalar– hakkının tanınması. Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi. (Müttefikan kabul)

Madde 5- Ziraatten maada sanayi işçileriyle bilumum işçiler için bir saat istirahat müddeti hariç olmak üzere çalışma müddetinin sekiz saat olarak kabulü. (Müttefikan kabul)

Madde 6- Sekiz saat çalışan bir işçinin gece dahi çalıştırılmasına mecburiyet hasıl olduğu takdirde yalnız dört saat çalıştırılacak ve tam gündelik alacak. Yalnız gece çalıştırılan işçiler gündüz işçisi gibi sekiz saat çalışır. Fakat iki kat gündelik alır. (Birinci fikra müttefikan kabul, ikinci fikra üç grup red, işçiler israr)

Madde 7- Maden ocaklarında çalışan işçilerin altı saatlik mesaisinin bir gündelik itibar olunması. Ve maden ocaklarında on sekiz yaşından dûn olanlarla kadınların çalıştırılmaması.(Müttefikan kabul)

Madde 8- Alelumum san'at müesseselerinde ve gümrüklerde on iki yaşını ikmal etmeyen çocukların çalıştırılmaması için leyli ve meccani müesseseler açılması veya azamî dört saat çalışma ile hafif işlerde çalıştırılmalarına müsaade edilmesi. (Üç grup müttefikan kabul. İşçiler on iki yaşını bitirmemiş çocukların alel'ıtlak çalıştırılmamasında israr)

Madde 9- San'at müesseselerinde, matbaalarda ve gümrüklerde üç ay çalışan bir işçiye 'sabit işçi' denilmesi. (Üç grup müttefikan kabul, ticaret red)

Madde 10- Bilumum müesseselerde sabit işçi olarak istihdam edilen kadınlara doğurmazdan evvel ve sonraya ait olmak üzere sekiz hafta ve her ay üç gün izin verilmesi. Ve bu gündelikleriyle aylıklarının tamam verilmesi. (Müttefikan kabul)

Madde 11- Bilumum işçi gündeliklerinin memleket maişetiyle mütenasib olarak hadd-i asgari miktarının her üç ayda bir defa dernekler teşekkül edinceye kadar işçi mümessilleri hazır olduğu halde belediye meclislerince tayiniyle müesseseler tarafından vacib-ül-ittibâ' olmak üzere neşir ve ilânı. (Müttefikan kabul)

Madde 12- İşçi gündelik ve aylıklarının umum müesseselerde nakden ve muntazaman verilmesi. (Müttefikan kabul)

Madde 13- Haftada bir gün işçilere istirahat müddetinin verilmesi ve hafta tatilinin Cuma günü kabulü. (Müttefikan kabul)

Madde 14- (Bir Mayıs) gününün Türkiye işçileri bayramı olarak kanunun kabulü. (Sanayi ve işçi müttefikan, çiftçi ve tüccar ekalliyetle kabul)

Madde 15- Sabit işçilerin hafta tatilleriyle resmî günlerde ve işçi bayramı gününde gündeliklerinin tam verilmesi. Umumî tatil günlerinde işçileri çalıştırmak mecburiyeti hasıl olduğu takdirde iki kat gündelik verilmesi. (Birinci fikra üç grup tarafından red, işçiler tarafından israr, diğerleri müttefikan kabul)

Madde 16- Umum sanât müesseselerinde ve gümrüklerde ve matbaalarda ve şirketlerde müstahdem işçilerin hastalandıkları takdirde üç aya kadar gündeliklerinin tam verilmesi. Ve üç ay hastalanan ve hastalığı şifa bulmayan bir illetle malûl olduğu tahakkuk eden işçilerin işten çıkarıldıkları takdirde müesseselerin iktidar-ı maliyyesi ile mütenasib ikramiyeler vermeleri. (Birinci fikra üç grup tarafından red, işçiler israr. Diğer fikra müttefikan kabul)

Madde 17- Evlenecek işçilere gündelikleri verilmek şartiyle bir hafta izin verilmesi. (Müttefikan kabul)

Madde 18- Bir sene iş başında bulunan işçilere senede bir ay izin verilmesi ve gündeliklerinin tam itâsı. (Üç grup red, işçiler israr)

Madde 19- Daimî büyük san'at müesseselerinde, gümrüklerde, şimendifer, elektrik ve tramvay gibi şirketlerde, maden ocaklarında çalıştırılan işçilerin kaza ve ihtiyarlık dahil olduğu halde hayat sigortasına rabıtları ve sigorta ücretinin müessese sahibleriyle işçiler tarafından yarı yarıya verilmesi. Ve derneklerin koyacağı tekaüdiye hakkının müesseselerce tanınması. (Müttefikan kabul)

Madde 20- İş başında sakatlanan umum işçilerin sermayedârlar ve müesseseler tarafından hayatlarının emniyet altına alınması.(Üç grup red, işçiler israr)

Madde 21- İki yüz elli işçi kullanan fabrikalar, şirketler müesseseleri içinde veya yakında bir dispanser, maden ocaklariyle büyük kıt'ada ormanları işleten ve ormanlarda fabrika yapan sermaye sahiblerinin veya şirketlerin ve tuzlaların civarında birer hastahane ve maden ocaklarında işçiler için behemehâl birer parasız hamam yapmalarına mecbur tutulmaları. (Müttefikan kabul)

Madde 22- Sanayi ve mesaî müdüriyet-i umumiyyesinde bir mesaî hey'et-i teftişiyyesinin ihdası ve bu hey'ete birlikler ittihadından müşavir kabulü. (Ekseriyetle kabul)

Madde 23- San'at müesseseleri ve işçi çalıştıran diğer müesseselerin mevcut sıhhî nizamlara tevfikan daimî surette sıhhiye memurları tarafından teftiş ettirilmesi ve bu hastahanelerin yapılması. (Müttefikan kabul)

Madde 24- Büyük san'at müesseseleriyle, şirketler, madenler, tuzlalar ve büyük kıt'ada orman işletenler ve bu ormanlar civarında fabrika yapanların müesseseleri yakınında işçileri için sıhhî evler yapmalarına mecbur tutulması, veya ev kirası zammı vermeleri. (Üç grup müttefikan, tüccar grubu ekalliyetle kabul)

Madde 25- İşçi çocuklarının şehit çocuklarından sonra tercihan leylî san'at mekteplerine meccanen kabulü. (Müttefikan kabul)

Madde 26- Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbâb-ı sây ü ameline tahsisi. (Müttefikan kabul)

Madde 27- Memleket dahilinde ticaretin tamamen serbest bulunması ve inhisar şeklinde imtiyaz verilmemesi. (Müttefikan kabul)

Madde 28- İnhisar suretiyle memleketimizde icra-i ticaret etmekte olan Tütün Rejisi inhisarının hemen ilgası. (ve imtiyazlı ecnebî müesseselerin devletleştirilmesi.) (Birinci fikrası müttefikan kabul, sonuncu fikrası yalnız işçiler tarafından kabul, diğer gruplar red)

Madde 29- Ham eşya ve memleketimizde mebzulen yetişen, birinci derecede ihracat mevâddı meyanında bulunan tütün, pamuk, palamut, üzüm, incir ve ikinci derecedeki yün, tiftik, deri gibi mevâddın işlenmedikçe ihracının kat'iyyen men'i. İhracı halinde ağır ihracat resmine tâbi tutulması. (Sanayi ve işçi müttefikan kabul, tüccar ve çiftçi grupları: Buna müteallik mukarreratı nakzetmemek üzere tab'ını müttefikan taleb)

Madde 30- Temettü kanununun servet ve kazanç itibariyle her yerde gelir üzerine tarhını temin eden bir kanunun tanzimi. (ve bu meyanda işçilerin temettü vergisinden kat'iyyen afvı ve on bin lirayı mütecaviz sermaye üzerine "müterakki sermaye" ve miras vergisinin ihdası) (Birinci fikra müttefikan kabul. Diğer iki fikra üç grup tarafından red, işçiler israr)

Madde 31- Hiçbir asrî zihniyete uymayan esnaf talimatnâmesinin ilgasıyle cemiyet teşkili hakkının her sınıf halka kanun mucibince bahşedilmesi. (Müttefikan kabul)

Madde 32- Gediklerin, kabzımallığın, sırık hamallığının kat'iyyen ilgası. Limanlarda, gümrüklerde kâhya vesair namlarla işçinin hukukunu kaybettiren ve memlekette işçiyi istibdatla kullanan kimselerin faaliyetlerine meydan verilmemesi. (Müttefikan kabul)

Madde 33- Müesseseler tarafından her sene işçilere verilecek ikramiyenin müsavatla tevzi'i. (Üç grup müttefikan kabul, tüccar ekalliyetle kabul)

Madde 34- Ziraat işlerinde kullanılan işçiler yukarıdaki maddelerin ahkâmından müstesnâdır. (Müttefikan kabul)

İSTANBUL'DA AMELE BAYRAMLARI (1921-1927)

"Arkadaşlar;

Bugün bir hareket var. Bu hareket işçinin muhtekir kapitalizme karşı müşterek protesto hareketidir. Bütün işçi aleminin tezahürât yaptığı bu günde biz de kendimize has vakar ve sükunetle bazı tezahürât yapmak istedik. Hükûmete beş maddelik bir programla bir de beyanname verdik. Hükûmetimiz açık mahalde tezahürât yapmaklığımızı muvafık görmedi. Ancak resm-i kabul icra etmekliğimizi ve amelenin hissiyyat ve temenniyyatının hükûmet-i mezkûreye arz ve iblağı için bir hey'etin vali beyi ziyaret etmesi hususundaki ricamızı kabul etti.

Hükûmetimizin programımızın bu iki maddesini kabul etmesi bugünün resmen tes'idinin ve meslekî mevcudiyetimizin tanınmış olduğunu göstermek itibariyle tarihi bir hadise teşkil etmekte ve hükûmet-i cumhuriyyemizin hüsn-i niyyet ve hayırhâhlığını isbat etmektedir.

Yaşasın Cumhuriyet"

"1 Mayıs Bayramı: Amele Tealî Cemiyeti'nde dünkü resm-i kabul ve nutuklar," *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1925, s. 3.

1 Mayıs

-Türk işçisine-

Ey işçiler! Bir Mayıs: sizin serbest gününüz;
Yürüyünüz ileri "aydınlık" dır önünüz.
Atölyeler kapandı, dünya sanki uykuda,
Şimdi istismarcılar hep telaşta, korkuda.

Bugün kızıl bayrağın kızıl nurlar saçarken,
Yarın için kurtuluş yollarını açarken.
Meşru olan hakkını istemekten usanma
"sabret biraz..." derlerse bu sözlere inanma!

Burjuvazi yalanla dolabını döndürür,
Kalbindeki emelin nurlarını söndürür.

Sen bir mağdur işçisin, senelerce ezildin.
"Bir Mayıs"ta hür oldun, bunu bir bayram bildin.
Evet, hürsün, yarın da hür olmaksa emelin,
Esaret bağlarını kırsın kuvvetli elin.

Bir günlük hürriyetin sana bayram oluyor,
Dudakların gülüyor; kalbin sevinç doluyor.
Fakat... İdrak etmedin sen hakiki bayramı,
Yine yarın hırpalar maişetin âlâmı.

En büyük bayram sana hakkını aldığın gün,
İstismardan kurtuluş ne tatlıdır bir düşün.
Böyle daim birleşip kuvvetini göster sen!
İttihaddan ayrılma, galip olmak istersen.

Patronların elinde sen oyuncak değilsin
Biraz kaldır başını, sana başlar eğilsin.

Yaşar Nezihe [Bükülmez], "1 Mayıs - Türk İşçisine," *Aydınlık - Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!*, sayı 21, Mayıs 1340 - 1924, s. 547.

İşçi sözcüğü II. Meşrutiyet'in dilimize yerleştirdiği sözcüklerden biri oldu. Her ne kadar 19. yüzyılın Osmanlıca sözlüklerinde "işçi" sözcüğüne rastlanırsa da günlük dilde giderek yer etmesi "yeni lisan" hareketiyle birlikte gerçekleşti. Ama "resmen" işçi sözcüğünün kabulü 1923 yılında toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde gündem oluşturdu. İşçi zümresinin isteklerinin başında, bundan böyle amele yerine işçi kullanılması talebi geliyordu.

İşçilerle ilgili mevzuatta, örneğin 1909 tarihli Tatil-i Eşgâl Kanunu'nda "müstahdemîn ve amele"den söz ediliyordu. Gazetelerde grevlerle ilgili haberlerde "amele," "müstahdemîn," "memurîn" terimler kullanılıyordu. Bu terimler bugün için de geçerli... Müstahdem ender olsa da en azından kamu üniversitelerinde sık sık işitiliyor. Memur sözcüğü ise kamu hizmetlerine özgü bir terime dönüşmüş durumda.

Amele sözcüğü bugün vasıfsız işçi için kullanılan bir sözcük. Oysa Osmanlı döneminde amele sözcüğü tarihsel derinliği olan ve çalışan kesimi kuşatan bir terim. Önemine binaen Reşat Ekrem Koçu *İstanbul Ansiklopedisi*'nde ona geniş bir yer ayırmış. Tam on üç sayfa... "Amele Tireni" ve "Amele Vapuru" da cabası... *İstanbul Ansiklopedisi* de amele için beden gücünü ön plana çıkarıyor: "eli ile ve bedenen, vücudu ile iş gören adam" tanımı bugün için vasıfsız işçiyi anımsatıyor. Maddeye göre amele İstanbul'un günlük yaşamında çok önemli bir yer işgal ediyor. Amele nüfusunun çokluğu, amelenin zapt u rabt altına alınma güçlükleri İstanbul'un asayişi açısından sorun olmuş. Ama öte yandan "amelesiz İstanbul" maddeye göre "mefluç," yani felç olmuş bir kent. Tabii amele jenerik bir tanım. Her uğraşın kendine göre çalışanı farklı tanımlanmış: Hamal, bahçıvan, rençper, kuyumcu, fırın uşağı (hamurkâr, pişirici, pastacı), gemi adamı, deniz işçisi (tayfa, ateşçi, çımacı, kayıkçı, mavunacı, salapuryacı), hamam uşağı (natır, dellâk, külhancı), resmi dairelerde, okullarda ve hastanelerde hademe, belediye hizmetinde çöpçü, inşaatta taşçı, amelenin alt katman tanımlarını oluşturuyor. Ama amele zamanla daha geniş kullanım alanı buluyor. Kent yaşamı ve çağdaş iş dünyası işçi öncesi ameleyi hemen her uğraşa uyarlıyor: Yol amelesi, odun ve kömür amelesi, yapı amelesi, kum amelesi, taş ocağı amelesi, tuğla harmanı amelesi, elektrik, telgraf, telefon, demiryolu, tramvay tersane amelesi vb. de olduğu gibi... İstanbul amelesinin önemli bir kısmı "göçmen" konumundaydı ve belirli bir süre kentte çalışmak üzere memleketlerini terk ederek İstanbul'a göçüyorlardı. Açıkça farklı tanımlarla olsa da İstanbul'daki amele nüfusunun yarısından fazlasını bekâr uşağı oluşturuyordu. Çoğu memleketlerinde

evli, çoluk çocuk, hatta torun sahibi bu emekçiler İstanbul'da bekâr hayatı sürer, çalıştıkları yerlerde, kahvehanelerde, hanlarda, bekâr odalarında, fırınlarda, hamamlarda, çadırlarda yatarlardı.

İşçi sözcüğü bir anlamda emek sorunlarının gündeme gelişi, emeğin saygın bir uğraş olarak algılanmasıyla yakından ilgiliydi. Emekten yana olanların tercih ettikleri bir sözcük oldu. Nitekim 1910 Şubatı'ndan itibaren yayınlanmaya başlayan "sosyalizm efkârının mürevvici" *İştirak* dergisi "işçi" sözcüğüne yer verdi. Ardından 1915'te "Türk işçisinin ilerlemesine ve iyileşmesine" çalışan *Sanayi* dergisi çıkmaya başladı. Ama yine de Cumhuriyet'e kadar, işçi sözcüğü yaygın olamadı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, 20'li yıllarda da amele sözcüğü sık sık kullanılıyordu. Dönemin ünlü sendikal örgütünün adı Amele Tealî Cemiyeti'ydi.

II. Meşrutiyet yıllarında "amele," "müstahdemîn," "sây ü amel erbâbı," "mesaî erbâbı" ve "ırgat" sözcükleri ücret karşılığı emeğini satanlar için tercih gören terimlerdi. 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde çalışanlar için kullanılacak terim gündem maddesine dönüştü. Kongre'de işçi sözcüğüne ayrı bir önem atfedildi. Osmanlı döneminde "amele" toplum skalasında düşük bir konum işgal ediyordu. Amele hor görülmüş, aşağılanmıştı; dil dönüşüm sürecinde "işçi" sözcüğüyle ücretli emeğe yeni bir görünüm vermek isteniyordu. Bu nedenle İktisat Kongresi'nde "İşçi Grubu"nun iktisadi esaslarında "amele namıyla hitap edilmekte olan erbâb-ı sây u amele bundan böyle işçi denilmesi" kabul edildi. Ancak, "işçi" tabirinin dilimizde yer etmesi zaman aldı. Birlikler, sendikalar, partiler işçi ve amele sözcüklerini gelişi güzel kullandılar. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'na yakın konfederasyon yukarıda belirtildiği gibi Amele Tealî Cemiyeti adını almıştı. Bu arada Şark Şimendiferleri Müstahdemîn Teavün Cemiyeti'nde olduğu gibi istihdam edilen kişi anlamına, "müstahdem" sözcüğüne de sık rastlandı. Bu sözcük karmaşasına karşın 1920'lerde hakim terim hâlâ "amele"ydi. Çalışma mevzuatını düzenleyen Mesaî Kanunu layihası ameleden söz ediyordu. Dergiler "amele hareketleri"ne yer verdiler. Gazeteler "amele bayramı"nın kutlanışından söz ettiler. "Amele" sözcüğünün 1920'li yıllarda hâlâ hakim konumda oluşu nedeniyle bu makalede de zaman zaman "amele" sözcüğünü kullandık.

***

Amele Bayramı Osmanlı'da 1908 ertesi gündeme geldi. Her ne kadar "hürriyetin ilânı"ndan önce İstanbul'da amelenin kuzu çevirdiği, helva pişirdiği Kağıthane alemleri rivayet olunursa da bu daha

çok Hıdrellezi çağrıştırmaktaydı.[357] 1920 öncesi ile ilgili bilgilerimiz büyük ölçüde rivayetlere dayandı. Meşrutiyet yıllarında Selanik'te işçi bayramının birkaç kez kutlandığı kimi kayıtlarda yer aldı. Ancak İstanbul söz konusu olduğunda en azından birincil kaynak addedilebilecek gazete vb. kaynaklarda 1 Mayıs'ın 1920 öncesi işçi bayramı olarak kutlandığına dair bir habere rastlanmadı. 1910'da Sosyalist Hilmi'nin çıkardığı *İştirak* dergisi böyle bir bayramın varlığından söz etmiyordu.

Yıllar sonra Türkiye Sosyalist Fırkası yayın organı sayılan *İdrâk* gazetesinde 1 Mayıs'ın sosyal doktrinin büyük bayramı olduğunu, 1 Mayıs 1919 tarihli 4. sayısını Jaurès'in hatırasına armağan ettiğini yazıyordu. *İdrâk*, Jaurès'i bütün insanlık dünyasının övündüğü bir deha olarak kabul ediyordu.[358] Öte yandan Hıdrellez ile işçi bayramı çoğu kez örtüştürüldüğü için 1920 öncesi 1 Mayıs tatili "amele sınıfı"nın özel bir günü olmaktan uzak addedilebiliyordu. "Amele sınıfı" ile 1 Mayıs arasındaki ilişkiyi kuran ilk haber *İkdam* gazetesinde, 1 Mayıs 1920'de yer aldı. 1 Mayıs 1920 günlü *İkdam* gazetesi "1 Mayıs tatili"nin her yıl ülkede az çok bir "in'ikası (yansıması)" olduğu halde o yıl "amele sınıfı"nın olağanüstü durumu göz önünde bulundurarak "tatilden sarf-ı nazar" ettiğini kaydediyordu.[359] 1920 yılında olağanüstü koşullar nedeniyle amele bayramı kutlanmazsa da Mustafa Suphi'nin 1 Mayıs'ı "bütün dünyadaki mazlum insanların bekledikleri mes'ut gün, bütün dünyadaki mazlum halkların bahtını birbirine bağlayan büyük bayram" olarak niteleyen mesajı yayımlandı.

İstanbul için "amele bayramları" miladı bundan böyle 1921 yılı oldu. Türkiye'de gösteri boyutu olan ilk "amele bayramı" 1921 yılında kutlandı.[360] İşçi kesiminin eylemleri henüz İstanbul'u işgal altında tutan güçlere karşı bir direniş niteliği taşımıyordu. Bu nedenle işgal kuvvetleri 1 Mayıs'ı gösteriye dönüşmediği sürece engellemeye de pek yanaşmıyordu. Ama yine işgal komutanlığı kentte hakim konumda olduğunu hatırlatırcasına işçilere gözdağı vermekten kaçınmadı. Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reisi Miralay Ballar yayınladığı talimatta her türlü gösteri başvurusunun geri çevrileceğini, emre karşı gelenlerin şiddetle cezalandırılacağını İstanbul halkına bildiriyordu. Gerek 1 Mayıs gerekse başka bir nedenle toplantı ve gösteri izni verilmeyeceği aynı bildiride yer alıyordu.[361]

Aynı gün yayınlanan bir başka bildiride 1 Mayıs nedeniyle amelenin bayram yapması halinde tramvay ve vapur hizmetlerinin aksayabileceği, halkın bu konuda hazırlıklı olması gerektiği, çalışmak isteyen işçi ve esnafın engellenemeyeceği, her türlü "suikast ve siyasi nümayişlerle, fabrikalarda alât ve edevâtı tahrip veya ameleyi işinden men" gibi dav-

ranışların askeri suç addedileceği ve faillerinin askeri mahkemelerde yargılanacağı duyuruluyordu. Miralay Kaprini (Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reis Vekili) imzalı bu bildiri "sükunet dairesinde" bayramın kutlanabileceğini ima ediyordu. Ancak her türlü gösteri yasaktı.[362] Ancak, 1 Mayıs Ankara'da da ilk kez yankı uyandırmıştı. Millî Mücadele yıllarında Ankara'da temsilcilik açan Sovyet Rusya, 1 Mayıs'ın işçi bayramı olduğunu hatırlatırcasına, sefarethaneyi kızıl bayraklarla donatmış, "Yaşasın Komünizm, Kahrolsun Kapitalizm ve Emperyalizm" yazılı pankartlarla süslemişti. Haberi veren *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi 1 Mayıs'ın bütün dünya sosyalistlerinin bayramı olduğunu kaydediyordu.[363]

Ankara'da 1 Mayıs bayram etkinliği Sovyet sefaretiyle sınırlı kalmıştı. İstanbul'da ise Sosyalist Fırkası'nın da girişimiyle bayram ilk kez geniş bir katılım sağladı. Şirket-i Hayriyye, Tramvay Kumpanyası ve Haliç İdaresi'nde etkin olan Türkiye Sosyalist Fırkası "amele bayramı"nı kutlamak amacıyla çalışanlara çağrıda bulunmuştu. 1 Mayıs günü "Bilumum İstanbul Amelesine" yayınlanan bildiride Mayıs'ın ilk gününün "amelenin en mukaddes bayram günü" olduğu vurgulanıyor ve işçilerin bu bayramı kutlamasının bir görev olduğu kaydediliyordu. Bu mutlu günün şerefine yasaların cevaz verdiği ölçüde amele işi bırakabilecek ve"istirahat hakları"nı kullanabilecekti. Bildiride, kurulduğu günden beri ülke yasalarına riayeti ve ülke asayişini gözden ırak tutmamayı bir görev bildiğini kaydeden Fırka, elektrik fabrikası işçileri dışında, tüm çalışanları 1 Mayıs günü işi bırakmaya çağırıyordu. Böylece Fırka kentin elektriksiz kalmasını da önlemiş oluyordu.[364]

İstanbul gazeteleri 1 Mayıs 1921 "amele bayramı"na geniş yer verdiler. *Vakit*'e göre "şehrimizdeki işçi sınıfı kâmilen tatil-i eşgâl etmiş ve muhtelif mesirelere dağılarak amele bayramını tes'id eylemişti." *İkdam*'a göre ise Şirket-i Hayriyye, Haliç ve Tramvay şirketleri amelesi işbaşı yapmadığı için İstanbul'un toplu taşımacılığı büyük ölçüde aksamıştı.[365] Tatil-i eşgâl hâlâ yaygın kullanılan sözcüktü; işi bırakma anlamına geliyordu. Uzun yıllar grevin yerine tutacaktı. Amele bayramı nedeniyle Şirket-i Hayriyye, Haliç Şirketi, Baruthane, Feshane, Zeytinburnu Fabrikaları müstahdemi ve sair fabrika ve atölyelerde, o günkü deyimle "darüssınae"lerde çalışanlar toplu olarak, "kâmilen" işi bırakmışlardı. Şirket-i Hayriyye vapurlarının çalışmaması nedeniyle Boğaziçi'nde oturanların büyük çoğunluğu İstanbul'a inememişti. Üsküdar ahalisi kısmen Haydarpaşa vapuru ve kısmen sandallar ile Avrupa yakasına geçebilmişlerdi. Haliç'te oturanlar ise pazar kayıkları ile Köprü'ye ulaşabilmişlerdi. Tramvayların ise, *Vakit*'e göre, yüzde

doksan beşi işlememişti. Beşiktaş-Karaköy ile Tünel-Şişli hatlarında üçer araba sefere çıkmış, Fatih, Aksaray, Harbiye hatları tamamen durmuştu. Tramvayların çalışmaması üzerine birçok "yük otomobili" yani kamyon ortaya çıkmış ve Karaköy ile Beşiktaş, Sirkeci ile Fatih ve Aksaray arası yolcu taşımıştı.

1 Mayıs günü İstanbul toplu taşımacılığı büyük ölçüde sekteye uğramıştı. İşi bırakmayan tek ulaşım aracı Seyr ü Sefain idi. Kadıköy ve Adalar seferleri düzenli yapılabilmişti. Keza, Sosyalist Fırkası'nın talimatı üzerine şehrin karanlıkta kalmaması için elektrik fabrikası amelesi de işi bırakmamıştı. *Vakit* gazetesi aynı sayfada iki de fotoğrafa yer veriyordu. Bunlardan biri Sirkeci'den yolcu taşıyan sandallardı. Diğeri ise tramvayların yerini alan "yol otomobilleri"ydi.[366] *İkdam* gazetesi de 2 Mayıs günlü nüshasında benzer bir habere yer vermiş, tramvaylardan Bebek hattında üç arabanın, Şişli-Tünel hattında da birkaç arabanın belirli fasılalarla çalıştığını yazmıştı. Seyr ü Sefain yanı sıra Haydarpaşa-Pendik ve Sirkeci-Çekmece banliyö hatlarında da trenlerin çalışmadığını kaydetmişti.

Peki bayram nasıl kutlanmıştı? Aslında İstanbul sekenesinin Hıdrellezden deneyimi vardı. Hıdrellez bir anlamda işçi bayramına dönüşüyordu. Doğal olarak mesire yerleri bayram için en uygun mekanlardı. Bu nedenle bir kısım işçi Kağıthane ve diğer mesire yerlerine gitmişti. Sendika yöneticisi konumunda olan ve daha "bilinçli" kesim Sosyalist Fırka'nın Babıali Caddesi'ndeki genel merkezine giderek bayramlaşmıştı. Bayram için özel bir kıyafet de söz konusuydu. Emek bayramını önemseyen kesim mavi işçi gömleği giymiş, kırmızı boyunbağı takmış, yakasına kırmızı rozet iliştirmişti. Parti genel merkezine kırmızı bayrak çekilmiş, bazı otomobiller de kırmızı bayrakla donatılmıştı. Genel merkezde bando saat ondan öğleden sonra bire kadar Beynelmilel Marşını (Enternasyonal) çalmış, işçi temsilcileri heyetler halinde merkeze gelerek bayramlaşmışlardı. Osmanlı'da bayram, günlük normların dışına çıkışı simgeliyordu. Bu nedenle bayramlar alkollü içkinin bol tüketildiği dönemlerdi. Oysa 1 Mayıs nedeniyle alkollü içki tüketimi yasaklanmıştı. *İkdam* gazetesi "amele bayramı" ile ilgili haberini şu ilginç yorumuyla noktalıyordu: "İşçiler arasında dün işret men edilmiş olduğu için hiç kimse sarhoş olmamış ve hiçbir vak'a zuhur etmemiştir." 1 Mayıs 1921 Amele Bayramı'nda gösteri yürüyüşü yapılmamıştı. Daha doğrusu işgal komutanlıkları buna izin vermemişti. O gün için "sol"u Türkiye Sosyalist Fırkası ve başındaki İştirakçi Hilmi temsil ediyordu. Bu nedenle bayram da Sosyalist Fırka'nın genel merkezinde kutlanmıştı.

İstanbul işgal yıllarında yine de bir iktidar boşluğu yaşamıştı. İşgal komutanlığı bir noktaya kadar etkinliklere set çekebiliyordu. Nitekim 1921 Amele Bayramı kazasız belasız atlatılmıştı. Bu arada Anadolu'da Millî Mücadele sürüyordu ve zafer yakındı. Ancak İstanbul'da işgal hâlâ sürüyordu. 1922 yılında 1 Mayıs günü gene gelip çatmıştı. İşgal kuvvetlerinin Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu 26 Nisan'da gazetelere gönderdiği bildiriyle "amele bayramı" için bir kez uyarıda bulunuyor ama Anadolu'daki gelişmeler nedeniyle daha ılımlı bir tavır koyuyordu. Yayınlanan bildiri "sükun dahilinde" bayram kutlanabileceğini kaydediyordu. Ancak kimse çalışmaktan alı konmayacaktı. İşgal kuvvetlcri zabıtası 1 Mayıs günü çalışmak isteyenlerin güvenliğini sağlamakla yükümlüydü. Bildiriye göre, her türlü "tecavüz," "siyasi nümayiş" ve "ameleyi çalışmaktan men" askeri suç teşkil edecekti.[367]

1922 yılı 1921'e oranla çok daha farklı bir siyasal ortamda kutlandı. Sol siyaset İstanbul'da yeni mevziler kazanmış, Türkiye Sosyalist Fırkası'na alternatif siyasal seçenekler giderek işçi kesimine seslenmeye başlamıştı. Bu gelişmeler ışığında 1922 "amele bayramı" bir yıl öncekine oranla çok daha örgütlü bir biçimde kutlandı. Türkiye Sosyalist Fırkası, Türkiye İşçi Derneği, Beynelmilel İşçiler İttihadı, Sosyal Demokrat Fırkası, Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi ve bazı esnaf cemiyetleri temsilcilerinden oluşan bir "Bir Mayıs Komisyonu" kuruldu. Komisyonun gazetelerde yer alan bir çağrısında kadın, erkek ve bir örgüt ya da sendikaya mensup olsun olmasın İstanbul'un tüm işçileri bayrama davet ediliyordu.

İşgal komutanlığı ortalığı velveleye vermemek koşuluyla, o günkü deyimle "nümayiş" yapmamak şartıyla bu kez yürüyüşe izin vermişti. Güzergah Pangaltı-Kağıthane'ydi. "Amele bayramı"na katılacak işçi grupları 1 Mayıs günü saat 11'de Pangaltı'da toplanacak ve kollarında "kırmızı pazubent"ler bulunan bayram tertip komitesince (hey'et-i tertibiyye) karşılanarak düzene sokulacaklardı. İşçiler gruplar halinde ve "proletarya şuuruna yakışacak bir vakar ve sükunetle," diğer bir deyişle yol boyunca gösteride bulunmaksızın, diğer bir deyişle "nümayiş" yapmaksızın toplantı merkezine geleceklerdi. Bayram Pangaltı'da başlayacak ve bütün gruplar toplu halde saat 11.30'da, bando eşliğinde ve "beynelmilel işçi marşları" söyleyerek yürüyüşe geçeceklerdi. Kağıthane'ye varıldığında önce 1 Mayıs "amele bayramı"nın önemini vurgulayan konuşmalar yapılacak, ardından işçiler saat 17'ye kadar bayram şenliklerine katılacaklardı. Akşam saat beşten sonra işçiler "sükun ve vakar" ile dağılacaklardı. Bir Mayıs Komisyonu'nun çağrısında da belirtildiği gibi tertip komitesi polise karşı her türlü sorumluluğu

üstlenmişti.[368] Bayrama katılanlardan tertip heyetinin uyarıları doğrultusunda "program harici"ne çıkmaksızın hareket etmeleri isteniyordu. Bayrama Şirket-i Hayriyye, Seyr ü Sefain, Haliç, Tramvay, Tünel, Elektrik Fabrikası çalışanlarıyla Mürettibîn-i Osmanî Cemiyeti'nden bir heyet katıldılar.[369] Şirket-i Hayriyye'nin boğaz vapurları sabah saat dokuza kadar seferlerini sürdürdüler. Dokuzdan sonra şirket işçilerinin çoğu bayrama gittiğinden seferler düzensiz olarak yapılabildi.[370]

İstanbul yakası işçileri Sultanahmet meydanında toplanarak "tenha sokaklardan geçmek suretiyle" Pangaltı'ya geldiler. Birçok işçi ailesini de birlikte getirmişti. Bando ile yürüyüşe geçen işçi kafilesi Kağıthane'nin yolunu tuttu. Burada söz alan işçi temsilcileri "sây ü amelin kıymeti" ya da emeğin değeri üzerine işçilere seslendiler. Söylevler ardından 1 Mayıs eğlencelerine geçildi. Ancak 1 Mayıs 1912 Ramazan ayına rastlamıştı. Müslüman amele bu eğlencelere seyirci kaldı; gayrimüslim işçilerin gösterilerini izlemekle yetindi. Bu arada, bir yıl önceki gibi işçi temsilcileri önce Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Şişli şubesinde bayramlaştılar. Şube binasına "kırmızı sosyalist bayrakları" çekilmişti. Mavi işçi gömleği giyen, kırmızı boyunbağı ile "sosyalistlerin alamet-i farikası" kırmızı rozet takan işçi temsilcileri Fırka şubesinde "sosyalistlik hakkında hitabeler" dinledikten sonra Kağıthane'ye giderek bayram eğlencelerine katıldılar.[371] *Vakit* gazetesi başyazarı Ahmed Emin (Yalman) o günkü yazısını "Amele Bayramı"na hasredecekti. İşçi kesiminin kendi arasında dayanışmasının önemini vurgulayan Ahmet Emin, toplumsal barışın toplumda ortak çıkarları olan kesimler tarafından gerçekleştirilebileceğini yazıyordu.[372]

1921 ve 1922 Bir Mayısları işgal altında kutlanan bayramlardı. Bu yıllarda sendikal alanda etkin olan kuruluş Hüseyin Hilmi'nin ya da o tarihlerde yayın adıyla İştirakçi Hilmi'nin Türkiye Sosyalist Fırkası idi. Özellikle tramvay işçileri arasında faal olan Türkiye Sosyalist Fırkası İstanbul'da Belçika sermaye grubuna ait tramvaylarda işgal kuvvetlerinin müdahalelerine rağmen grev düzenliyordu.[373] O sırada bu grevlerin kısmen muhatapları işgal kuvvetleriydi.[374]

Bu nedenle işçi kesimi bir ölçüde İstanbul'da iktidar boşluğunu değerlendirmişti. Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması ertesi Ankara'daki millî hükümetin İstanbul'daki iş çevreleri ve çalışanlar üzerindeki etkinliği artacaktı. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda hatırı sayılır gayrimüslim vardı. O nedenle kentin "millî burjuvazi"si alternatif bir yapılanmaya gitmişti. Ankara'nın desteğindeki Millî Türk Ticaret Birliği Oda'ya güçlü bir muhalefet oluşturuyordu. Nitekim 1923'te İstanbul'un "kurtuluş"u ertesi Oda'nın yönetimi de el değiş-

tirdi. Ankara, Ticaret ve Sanayi Odası yanı sıra işçi örgütleri üzerinde de etkin olmayı amaçlıyordu. 1922 sonlarında kurulan, tramvay işçilerinin çoğunlukta olduğu Umum Amele Birliği "enternasyonal" çizgiden çok "millî gayeli" bir teşkilattı.[375] Başına Türk Çalıştırma Cemiyeti üyelerinden Mehmed Bey getirilmişti.[376] Umum Amele Birliği "hiçbir maksad-ı siyasî ile teşekkül etmiş olmayıp yegâne gayesi millî bir daire dahilinde şirketlere ve kumpanyalara karşı kendi hukuk ve menâfiini müdafaa ve muhafaza" etmeyi amaçlıyordu.[377]

İşçi kesimi üzerinde etkinlik arayan diğer bir çevre *Aydınlık*'tı. 1922 ortalarında İstanbul'da başı çeken iki Marksist işçi kuruluşu vardı. Beynelmilel İşçiler İttihadı yerli azınlıkların hakim olduğu bir kuruluştu. Türkiye İşçi Derneği ise *Aydınlık* çevresinin etkisindeydi. Türkiye İşçi Derneği Merkez-i Umumîsi 1922 Temmuz ayı başlarında İstanbul'daki tüm işçi kuruluşlarını ve solda yer alan partileri tek çatı altında toplama girişiminde bulunduysa da başarılı olamadı. Amele Siyanet Cemiyeti ve Türkiye Sosyalist Fırkası daha baştan bu tür bir toplantıya katılmaya yanaşmadı. Sonuçta ana hatlarıyla iki ayrı çizgi oluştu. Bunlardan ilki "millî" özelliklere sahip, Ankara'ya yakın Umum Amele Birliği çevresiydi. Diğeri Enternasyonal'e yakın Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ya da *Aydınlık* çevresiydi. Bu iki çevre 1923 başından itibaren işçi kesimi üzerinde etkinlik kurma yarışına girişti. Ancak bu iki çevreyi kesin çizgiler ayırmıyordu. Umum Amele Birliği kurucuları arasında Ankara'nın yanı sıra II. Enternasyonal'e sıcak bakan kişiler de vardı. Kimilerinin İstanbul'da Ahmed Hamdi (Başar)'ın kurduğu Millî Türk Ticaret Birliği ile yakın ilişkileri vardı. *Aydınlık* çevresi Umum Amele Birliği'ni,"millî" tüccar ve sanayicilerin himayesinde olmakla ve etkinliklerini onlarla aynı çatı altında yürütmekle itham ediyordu. Umum Amele Birliği'nin her türlü "siyasi" amaçtan kaçınmasına karşın *Aydınlık* çevresi "ameleyi şuurlandırmak ve hakiki bir sınıf birliğine is'âl etmek"ten yanaydı. Ancak farklı hedeflere yönelmelerine karşın her iki kesim de "amele bayramı"na sahip çıkıyordu. Bir yanda Umum Amele Birliği, diğer yanda *Aydınlık* çevresi adına İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi 1 Mayıs 1923 "amele bayramı" kutlama programları hazırladılar.

Ankara, Millî Mücadele'nin ortasında, Sakarya dolaylarında ölüm kalım savaşı verirken Türkiye sosyal hukuk tarihinde devrim niteliği taşıyan bir kanunu kabul ediyordu. Ereğli Havza-i Fahmiyesindeki [kömür havzasındaki] maden ocaklarında çalışan amelenin hukuk-ı mütekabilelerinin temini hakkında kanun (10 Eylül 1921, kanun numarası: 151). Kanunun gerekçesi kişisel emeğiyle geçimini temine ça-

lışan ve sermayedârlarına önemli servet kazandıran ve daima ezilmiş, ezilmeğe mahkum olmuş, hiçbir taraftan yardım görmemiş olan maden işçilerinin maden sahiplerine karşı karşılıklı haklarını ve mümkün olduğu kadar daha insani hayat koşullarını temin etmek amacıyla bu tür bir düzenlemeye gidildiğini kaydediyordu. Bu kanun hükümlerine uyularak 22 Temmuz 1923 günü ve 2608 sayılı kararname ve nizamnameyle Zonguldak Kömür Havzası Amele Birliği kurulmuştu.[378] İkinci Dünya Savaşı ile birlikte 1940'da Zonguldak kömürlerinin devletleştirilişine kadar çeşitli yerli ve yabancı ortaklıkların çalıştırdıkları ocaklarda bu kararname uyarınca, her madende bir "ihtiyat ve teavün sandığı" öngörülmüştü. Bu sandıkların tümüne birden Amele Birliği adı verilmişti.[379]

1923 "amele bayramı"na katılım büyüktü. *İkdam*'a göre "su ve elektrik şirketleri amelesinin yalnız bir kısmı ve diğer amele derneklerinin bütün efradı ve ayrıca muhtelif cemiyetlere mensup müessesât-ı hususiyyede müstahdem amele iştirak etmişlerdi." "Boyacı, marangoz, kazancı, kunduracı, rapeci, tahmil ve tahliye amelesi, tesviyeci amele ihtiyac-ı zaruriyye ile alâkadar bulunmadıkları için tamamen merasimde bulunmuşlardı." Bayrama "ameleden başka muhtelif zevat" da katılmıştı. Bu kez işçilerin bayram giyim kuşamı da değişikliğe uğramıştı. Umum Amele Birliği'nce düzenlenen programa göre, kırmızı gömlekli siyah boyunbağlı amele kafileleri Birlik'in Aksaray, Şişli, Pangaltı, Topkapı, Kalafatyeri, Galata Rıhtımı, Boğazkesen, Beşiktaş, Arap Cami'i ve Tophane şubelerinden bayrak ve flamalarla yola çıkmışlar, güzergah boyunca "tezahürât"ta bulunmuşlardı. Program gereğince saat 11'de Sultanahmet'te Birlik'in genel merkezi önünde toplanıldı. Bu arada bayrama katılanlar göğüslerine kırmızı kurdele takmışlardı.

İşçi kafilelerinin Sultanahmet'e varışıyla bando İstiklal Marşı'nı, ardından işçi marşlarını çalacaktı. Yirmi dakika kadar Merkez-i Umumî önünde gösteride bulunulduktan sonra saat 11.30'a doğru Umum Amele Birliği reisi Mehmed Bey balkona çıkarak kalabalığı selamladı. Mehmed Bey kısa bir konuşma yaparak "cihan proletaryası bayramı"nın başladığını ilân etmiş, işçilerin bayramını kutlamıştı. Ardından kürsüye gelen Umum Amele Birliği kâtib-i umumîsi Şakir Rasim Bey topluluğa seslenerek 1 Mayıs'ın "bütün cihan amelesi için müsait bazı esasât-ı içtimaiyye"yi belirleyen gün olduğunu vurgulamıştı. İktisat Müderrisi Mustafa Zühtü ise söylevinde 1 Mayıs'ın "mukaddes alın teri bayramı" olduğunu, "bütün cihan işçi halkı" için bayramın "hayırlı ve mukaddes bir mebde (başlangıç)" teşkil ettiğini belirtmişti. Mustafa Zühtü'ye göre işçi "geniş bir kardeşlik duygusu" taşıyordu. Bu neden-

le işçi bütün dünya halkını kardeş görmek isteğindeydi. İşçi savaşa karşıydı ve savaşlardan bezmişti. Yeryüzünün en barışçı insanları işçilerdi. İşçileri "yeni bir Türkiye" beklemekteydi. Mustafa Zühtü Türkiye'de yaşanmakta olan büyük değişikliklere de değindi. "Eski ağalık, paşalık, çorbacılık devirleri yaşanmış, sultanlık ve saltanatlar da devrilmiş, herkes ve her işçi, ağa, bey, paşa ve sultan olmuştu." Türkiye'de hakim unsurun, "sultan"ın bundan böyle halk olduğunu, halkın ise "köylü, amele vesaire"den oluştuğunu vurgulayan Mustafa Zühtü sözlerini "Yaşasın Türkiye halkçılık inkılâbı" dileğiyle bitiriyordu.[380]

Mustafa Zühtü'nün söylevi ardından Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ve "umum enternasyonaller"e birer telgraf çekilmesine karar verildi. Bu arada hükümete verilmek üzere çalışanların taleplerini içeren bir muhtıra hazırlandı. TBMM Reisi Mustafa Kemal'e gönderilen telgrafta "amele bayramı" vesilesiyle milyonlarca insanı esaretten kurtararak onları siyasal özgürlüklerine kavuşturan "Türk halk inkılâbı" reisi Gazi'ye Umum Amele Birliği'nin şükranları arz ediliyordu. Birlik Gazi'nin barış ertesi "amele evlatları"nı iktisadi esaretten de kurtaracağına kaniydi.[381]

> T.B.M.M. Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine;
> İstanbul Umum Amele Birliği'nin Sultanahmet meydanında içtima eden binlerce azası Mayıs 1 Bayramı vesilesiyle milyonlarca insanları esaretten kurtararak ve kendilerine hürriyet-i siyasiyye bahşeden Türkiye Halk İhtilâli'nin reisi sıfatıyla zât-ı vâlâlarına şükranlarını takdim eder ve amele evlatlarınızı da sulhun akdiyle beraber esaret-i iktisadiyyeden tahlis edeceklerinden ümitvar olduklarını arz eder.
>
> İstanbul Umum Amele Birliği Reisi
> Mehmed

"Umum enternasyonallere" çekilen telgraf ya da telgraflarla hangi Enternasyonal ya da Enternasyonallerin kastedildiği herhangi bir kayıtta yer almıyor. Yalnız Umum Amele Birliği'nin III. Enternasyonal'e yakın olmadığı söylenebilirdi. O tarihlerde İstanbul'da rakip sendikal örgüt İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi'nin III. Enternasyonal'le diyalogu vardı. Her iki işçi örgütü de işçi kesimi üzerinde etkinlik kurma çabası içerisindeydi. Umum Amele Birliği'nde II. Enternasyonal'e yakın kişiler vardı; konuşmalar ve bildirilerden de çıkarsanabileceği gibi popülist (halkçı) eğilim hakimdi. Bu nedenle "umum

enternasyonaller"e çekilen telgraf(lar)ın III. Enternasyonal'i kapsamaması olasılığı büyüktü. Geriye Ocak 1923'te Köln'de tekrar toparlanan ve Bolşevik olmayan unsurları içeren II. Enternasyonal; önce 1920 Kasımı'nda Bern'de, sonra 1921 Şubatı'nda Viyana'da bir araya gelen ve ironik bir biçimde "2$^{1/2}$ uncu Enternasyonal" diye bilinen "Sosyalist Partiler Çalışma Topluluğu" ve nihayet 1919 Temmuzu'nda Amsterdam'da kurulan sendikalizmden yana Sendikal Enternasyonal kalıyordu.

"Enternasyonaller"e çekilen telgrafta ana tema "İstanbul'un yabancı ordular işgalinden bir an evvel tahliye edilmesi" ve barışın sağlanmasıydı. Savaş sona ermişti ama İstanbul hâlâ yabancı askerlerin işgali altındaydı. "Türkiye işçi alemi" ancak işgalin sona ermesiyle soluk alabilecekti. Umum Amele Birliği'nin gündemi Ankara'nınkiyle aynı çizgideydi; siyasal bağımsızlık ve barışın önceliği vardı. Türkiye'de "kadın erkek işçi sınıfının elemleri"ni yıllardan beri devam eden savaş koşullarına bağlayan Umum Amele Birliği, savaş çığırtkanı "hilekâr diplomatların çirkin ve kanlı oyunları"nı bütün dünya ameleleri nezdinde protesto ediyordu.[382]

Hükümet için hazırlanan muhtıra İktisat Müderrisi Mustafa Zühtü ve Kâtib-i Umumî Şakir Rasim beylerin de dahil olduğu "kırmızı gömlekli" bir heyet tarafından, TBMM'ne gönderilmek üzere Vilayet Mektupçusu Hakkı Bey'e verildi. Muhtıranın başlangıcında Umum Amele Birliği'nin Türk milletinin öncülerine ve onların ilkelerine duydukları güven dile getiriliyor, kapitalizmin neden olduğu "anarşi"nin "millî refah ve insani inkılâb mefkuresi" adına yok edilmesi isteniyordu. Çalışma mevzuatını düzenleyecek Mesaî Kanunu'nun biran önce çıkarılması ve İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen işçi taleplerinin bu yasa kapsamına alınması dileklerin başında geliyordu. Birlik, "bugünün rehberleriyle, inkılâpçı, Türk hükümetine" her türlü yardımı ve "daima emrine amade olmayı" bir görev biliyordu.

O sırada tramvay grevleri[383] ve özellikle Bomonti Buz ve Bira Fabrikası grevi[384] nedeniyle Meclis bir iş mevzuatı hazırlıkları içersindeydi. Bu şirketlerin yabancı sermayeye ait oluşu Ankara'yı da grevciler lehine tavır almaya sevk etmişti. İktisat Vekili Mahmud Esat [Bozkurt] Bomonti amelesinin "muhafaza-i hukuk"undan yanaydı. Ankara mahreçli *Anadolu'da Yeni Gün*'e göre grevin nedeni amelenin haklı taleplerinin fabrika yönetimince kabul edilmeyişiydi. Gazeteye göre "dünyanın her tarafında mesaî, sekiz saat olduğu halde Bomonti'nin ekseriyeti Türk Müslüman olan zavallı amelesi günde tam on iki saat çalışıyor"du. Ve devam ediyordu:

Biz memlekette sermayedârların mutazarrır olmasını arzu edenlerden değiliz. Fakat hiçbir zaman da amelenin ezilmesine göz yumamayız. Hususiyle Bomonti Fabrikası gibi sahipleri ecnebî ve fakat amelesinin dörtte üçü Türk olan müessesat mevzubahis olursa.

TBMM'de İstanbul mebuslarından Ali Rıza Bey bu vesile ile İktisat Vekili Mahmud Esad Bey'i ziyaret etmiş ve Amele Birliği'nin vaki olan başvurusu hakkında İktisat Vekilini bilgilendirmişti. Grevle yakından ilgilenen İktisat Vekili, girişimde bulunmakta gecikmemiş ve İstanbul Sanayi ve Mesaî Müdüriyeti'ne şu telgrafi çektirtmişti:

Bomonti Fabrikası işçilerinin tatil-i eşgâl ettikleri anlaşılmıştır. Derhal mezkûr müessese nezdine Vekalet namına bir memur iz'amiyle işçilerin muhakk tekliflerinin is'afına tavassut edilmesi ve neticede malumat itası.

İktisat Vekili Mahmud Esad Bey hukuk eğitimi görmüş bir bakandı ve "amele hukuku"nun önemini biliyordu. Ereğli Havza-i Fahmiyesi amelesi için çıkarılan mevzuat sosyal devlete yönelik önemli bir adımdı. Ancak amele hukuku genelinde düzenlenen bir mevzuat yoktu. Bomonti Fabrikası grevi bu konuya eğilmek açısından bir vesile olmuştu. Nitekim vekili ziyaret eden *Anadolu'da Yeni Gün* muhabirine bu konuda alınan kararı bildirmişti: Söz konusu karar şöyleydi:

1- İktisat Vekaleti, Zonguldak Amele Kanunu'na müşabih olmak üzere, Türkiye işçilerine ait bir kanun ihzar etmiş ve bunu Büyük Millet Meclisi'ne sevk etmek üzere bulunmuştur. Bu kanunda (1) amelenin mesaî müddeti, (2) saat-i mesaî haricinde ameleye verilecek ücret, (3) amelenin sini ve birlik meseleleri tayin ve tespit edilecektir.

2- İktisat Vekaleti, Bomonti Fabrikası nezdinde amelenin hukukunu siyaset edecek teşebbüsatta bulunacaktır.

İktisat Vekili'nin bu girişimi kısa sürede sonuç vermiş, Sanayi ve Mesaî Müdüriyeti'nin başkanlığı altında toplanan komisyon, amelenin isteklerini ve şirketin mali durumunu inceleyerek sorunu amele lehinde halletmişti. Böylece grev son bulmuştu. Anlaşmazlığın amele lehine sonuçlanması üzerine İstanbul Amele Birliği Reisi Mehmed Bey, İktisat Vekili Mahmud Esad Bey'e şu telgrafi çekmişti: "Bomonti ihtilafi dünkü telgrafnameniz üzerine Sanayi Müdüriyeti'nin riyaseti altında teşekkül eden komisyonca amele lehine hal edildi. Bu muvaffakiyetlerini, zat-ı âlilerine medyun olan amele evlatlarınız muhterem ellerinizden öperler..." Keza İstanbul Sanayi ve Mesaî Müdüriyeti de

Vekalet'e şu telgrafi cekmişti: "Emr-i telgrafileri dairesinde Bomonti Şirketiyle amele arasında itilaf imza ettirilmiştir."[385]

İktisat Vekili Mahmud Esad'ın gayretleri *Anadolu'da Yeni Gün*'ün de takdirlerini kazanmıştı. Şöyle diyordu gazete:

> Geldiği günden beri İktisat Vekaleti'nde yeni ve canlı bir mesaî devresi açan Mahmud Esad Bey'in umumiyyetle memleketimiz işçilerinin ve bilhassa son günlerde muhakk metâlibâtlarının is'af edilememesi yüzünden işlerini terk eden Bomonti Fabrikası amelesinin hukukunun siyanet ve muhafazası uğrundaki mesaîsini takdir ederiz.[386]

İşte Mesaî Kanunu tasarısı böyle bir ortamda hazırlanmıştı. Umum Amele Birliği'nin hazırladığı muhtıra Mesaî Kanunu'nu işçilerin özgürlüklerinin bir güvencesi olarak görüyordu.[387] Özgürlüğün "yalnız sermayedârlar lehinde "temini" yetersizdi. "Zayıf olan" ve devlet himayesine gerek duyan işçiyi devlet gözetmeliydi. Sendika, toplu sözleşme gibi haklar güvence altına alınmalı, yıllık, aylık, haftalık ve günlük çalışma saatleri belirlenmeli, asgari ücret tespit edilmeli, ihtiyarlık, hastalık ve kaza sigortaları ihdas edilmeliydi. Kısaca Birlik'in isteği, İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen işçi taleplerinin bu yasada yer almasıydı. Bundan böyle üretim unsurlarından sermaye ile emek eşit muamele görmeliydi; sermayeyi özendiren ve emeği koruyan düzenlemelerde tam bir eşitlik sağlanmalıydı.[388]

Umum Amele Birliği genel merkezi önündeki törenden sonra işçi kafileleri önde bando Çırpıcı çayırına doğru yola çıktı. Güzergâh Divanyolu, Aksaray, Şehremini ve Topkapı'dır. Çırpıcı çayırında işçiler ve aileleri için bayram eğlenceleri düzenlenmişti. İşçiler, ortada Amele Birliği Reisi Mehmed Bey olmak üzere hatıra fotoğrafi çektirdiler. "Amele Bayramı" nedeniyle çıkarılan *Amele Gazetesi* bayrama katılanlara dağıtıldı.

1923 yılında Umum Amele Birliği'nin "amele bayramı"na alternatif bir program İstanbul İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi tarafından düzenlendi. Yukarıda belirttiğimiz Türkiye İşçi Derneği'nin İstanbul ölçeğinde işçi örgütlerini birleştirme çabası Türkiye Dernek Birlikleri İttihadı'yla sonuçlanmıştı. Bu ittihad daha sonra İstanbul İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi adını aldı. Hey'et-i Müttehide'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi ile *Aydınlık* çevresi etkindi. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda tek işçi temsilcisi olan Numan Usta da bu safta yer aldı. İstanbul İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi adına Türk Mürettibîn Cemiyeti Reisi Hayrullah Hayri işçi teşkilatlarına

çağrıda bulundu. İşçiler mensup oldukları işçi cemiyetlerinde 1 Mayıs günü sabah saat 10'da bayramlaşacaklar ve seçtikleri temsilci heyetleri Babıali Caddesi'ndeki Türk Mürettibîn Cemiyeti merkezine göndereceklerdi. Tüm işçi derneklerinin temsilcileri öğleden sonra saat 14'te bu mekanda bir araya geleceklerdi.

Türk Mürettîbin Cemiyeti'nin 1 Mayıs Çağrısı
Türk Mürettibîn, Tramvay, Tünel, Elektrik, Reji, Ekmekçiler, İnşaat-ı Bahriyye, Yaprak Tütün, Haliç, Yedikule Şimendifer ilah... İşçileri cemiyetleri bu sene 1 Mayıs amele gününü kendi merkezlerinde zevali saat on ikide tes'id ettikten sonra Babıali caddesinde "Türk Mürettibîn Cemiyeti" merkezine birer hey'et-i murahhasa göndererek müctemian bayramlaşmağa karar vermişlerdir. İstanbul'da mevcut tekmil işçi teşkilatları, mahall-i mezkûre ba'de-l- zevâl saat ikide, murahhaslarını göndermeğe davet olunur.

Mezkûr cemiyetler hey'et-i murahhasları namına
Hayrullah Hayri[389]

Hey'et-i Müttehide'nin 1 Mayıs "amele bayramı" programı gereğince Elektrik, Tramvay ve Tünel Amele Cemiyetleri, Türk Mürettibîn Cemiyeti, Hükümet Fabrikaları Hey'et-i Murahhası, Ekmekçi İşçi Cemiyeti, Reji Amelesi, İnşaat-ı Bahriyye, İstanbul Liman Emval-i Ticariyye Deniz İşçileri Cemiyeti, Silahtarağa Elektrik İşçileri, Seyr ü Sefain Fabrikası, Yaprak Tütün Amelesi cemiyetleri Mürettibîn Cemiyeti'nde toplanarak bayramlaştılar. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi genel sekreteri Şefik Hüsnü yaptığı konuşmada işçilerin o günkü durumunu dile getiriyor, işçiler arasına "tefrika (ayrılık) sokmak isteyenler"i kınıyordu. Burada eleştirilen Umum Amele Birliği'ydi.

"İşçi grubu tarafından İzmir İktisat Kongresi'nde önerilen ve hey'et-i umumiyyeye kabul ettirilen ilkelerin İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi tarafından da benimsenmesini önermesi üzerine ilkeler teker teker okundu ve heyetçe kabul gördü. Şefik Hüsnü'nün ardından Sadrettin Celal kürsüye geldi ve 1 Mayıs'ın tarihçesini yaptı. Bir sonraki hatip Numan Usta ise "Meşrutiyet'ten beri amele hareketleri" hakkında açıklamalarda bulundu.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde İşçi Grubu'nun Belli Başlı İlkeleri

- Amele namıyla hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbâb-ı sây ü amele bundan böyle işçi denilmesi.
- Dernekler –yani sendikalar– hakkının tanınması. Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi.
- Çalışma müddetinin sekiz saat olarak kabulü.
- On iki yaşını ikmâl etmeyen çocukların çalıştırılmaması.
- Kadınlara doğurmazdan evvel ve sonraya ait olmak üzere sekiz hafta ve her ay üç gün izin verilmesi.
- İşçi gündeliklerinin memleket maişetiyle mütenasip olarak hadd-i asgari miktarının... neşir ve ilânı.
- Haftada bir gün işçilere istirahat müddetinin verilmesi.
- 1 Mayıs gününün Türkiye işçileri bayramı olarak kanunen kabulü.
- İşçilerin hastalandıkları takdirde üç aya kadar gündeliklerinin tam verilmesi.
- Evlenecek işçilere gündelikleri verilmek şartıyla bir hafta izin verilmesi.
- Bir sene işbaşında bulunan işçilere senede bir ay izin verilmesi.
- İşçilerin kaza ve ihtiyarlık dahil olduğu halde hayat sigortasına raptları ve sigorta ücretinin müessese sahipleriyle işçiler tarafından yarı yarıya verilmesi.
- İş başında sakatlanan umum işçilerin sermayedârlar ve müesseseler tarafından hayatlarının emniyet altına alınması.
- Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbâb-ı sây ü ameline tahsisi.
- İmtiyazlı ecnebi müesseselerinin devletleştirilmesi.[390]

Toplantı sonunda işçi temsilcileri "1 Mayıs dilekleri" olmak üzere İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen ilkelerin hayata geçirilmesi için her türlü gayreti göstereceklerini beyan ettiler. Ülkeyi "emperyalist düşmanlar"dan kurtaran ve "işçi sınıfına inkişaf imkânı" bahşeden millî hükümetin "kazanılmış inkılâbı muhafaza ve irtica kuvvetlerine karşı yapacağı mücadelelerde" en güçlü yardımcısı olacaklarını belirttiler. Bu doğrultuda bir metin hazırlandı ve tüm işçi temsilcilerince imzalandı.

İstanbul İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi 1 Mayıs Kararı (1923)

Atide vazü'l-imza İstanbul'un belli başlı amele teşkilâtlarına mensup murahhaslar 1 Mayıs amele gününde Mürettibîn Cemiyeti'nde tesanüt ve muhadenetlerini ilân için biliçtima bayramlaştıktan sonra, İstanbul amelesinin bu seneki 1 Mayıs dilekleri olmak üzere İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin dört bir tarafından gelmiş yüz amele murahhasının müttefikan Kongre'ye teklif ve kabul ettirdikleri esasları tahakkuk ettirmeğe ve bu hususta her türlü fedakârlığı göze alarak İstanbul İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi etrafında müttefikan gayret etmeğe ahdü peymân [yemin] ederler ve Hey'et-i Müttehide'ye isnad edilen komünistlerin aleti olmak gibi müfteriyâtı [iftiraları, kara çalmaları] kemal-i nefretle reddederler.

Memleketi harici emperyalist düşmanlardan kurtaran ve işçi sınıfına imkân-ı inkişaf bahşeden millî hükûmetin kazanılmış inkılâbı muhafaza ve irtica kuvvetlerine karşı yapacağı mücadelelerde en kuvvetli müzahirleri olacaklarını beyan ederler.

Yaşasın İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi...[391]

Bu arada Darülfünun Fen Fakültesi öğrencilerinden bir "tezkere" geldi. İşçilerin 1 Mayıs bayramını tebrik eden tezkere temsilcilerce alkışlarla karşılandı.

Darülfünun Fen Fakültesi Öğrencileri
Bir Mayıs Tebrik Tezkeresi

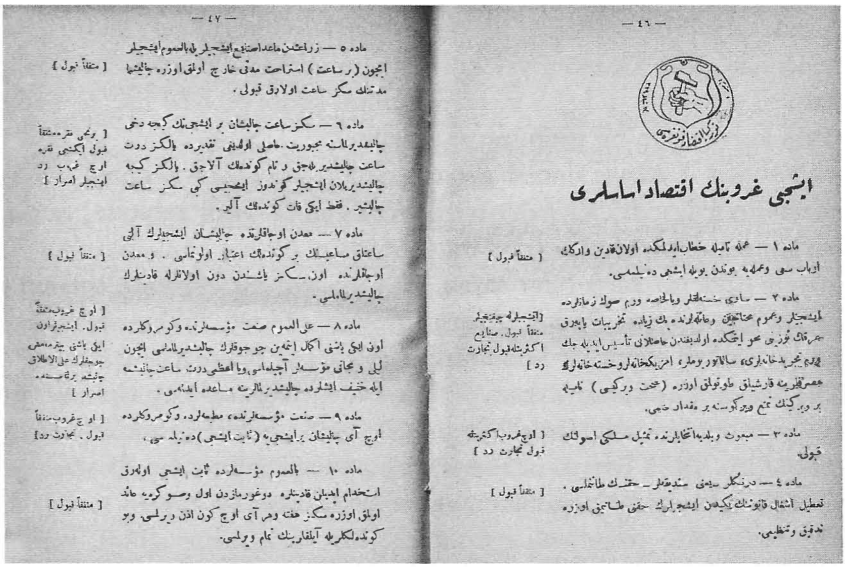
Efendim;

Darülfünun Fen Fakültesi gençleri İstanbul'un umum amelesinin 1 Mayıs 339 bayramını tebrik ve bu vasıta ile memleketi omuzları üzerinde tutan ve taşıyan ve onu çelik kolları ile yaşatan vatanın en lâzım ve faziletkâr unsurunu bir kere daha hürmet ve minnetle selamlar.

Darülfünun Fen Fakültesi Talebe Cemiyeti[392]

"Arkadaşlar;

Bugün bir hareket var. Bu hareket işçinin muhtekir kapitalizme karşı müşterek protesto hareketidir. Bütün işçi aleminin tezahürât yaptığı bu günde biz de kendimize has vakar ve sükunetle bazı tezahürât yapmak istedik. Hükûmete beş maddelik bir programla bir de beyanname verdik. Hükûmetimiz açık mahalde tezahürât yapmaklığımızı muvafik görmedi. Ancak resm-i kabul icra etmekliğimizi ve amelenin hissiyyat ve temenniyyatının hükûmet-i mezkûreye arz ve iblağı için bir hey'etin vali beyi ziyaret etmesi hususundaki ricamızı kabul etti.

ايشجى غروبنك اقتصاد اساسلرى

İktisat Esaslarımız -"Milletimiz mazisinden değil, artık istikbalinden mesuldür" - 17 Şubat 339 - 4 Mart 339 tarihine kadar İzmir'de toplanan ilk Türk İktisat Kongresi'nde kabul olunan esaslar ve irat olunan nutuklar, İzmir'de: Anadolu Matbaası'nda tab' olunmuştur.

17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ülkede üretim sürecini simgeleyen dört "zümre"yi bir araya getiriyordu. "Grup" olarak da adlandırılan bu "zümre"ler ziraat, sanayi, ticaret ve işçi kesimlerinden oluşuyordu. İşçi Grubunun iktisat esasları Türkiye'de sosyal politika tarihine damga vuracak nitelikte ayrıntılarıyla hazırlanmıştı. 34 maddeden oluşan bu esasların oylamaları sırasında ülkede "sınıf" gerçeği belirgin bir biçimde ortaya çıkıyordu.

Hükûmetimizin programımızın bu iki maddesini kabul etmesi bugünün resmen tes'idinin ve meslekî mevcudiyetimizin tanınmış olduğunu göstermek itibariyle tarihi bir hadise teşkil etmekte ve hükûmet-i cumhuriyyemizin hüsnüniyyet ve hayırhâhlığını isbat etmektedir.

Yaşasın Cumhuriyet"

"1 Mayıs Bayramı: Amele Tealî Cemiyeti'nde dünkü resm-i kabul ve nutuklar," *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1925, s. 3.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1 Mayıs "amele bayramı" üç kez kutlandı: 1924, 1925 ve 1927. Yukarıda belirtildiği gibi 1923 Bir Mayıs'ı İstanbul'da iki ayrı kesimce örgütlenmişti. "Millî" güçlere yakın Umum Amele Birliği bir yanda, *Aydınlık* çevresine yakın İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi öte yanda iki ayrı tören düzenlendi. Ancak, *Aydınlık* çevresi 1 Mayıs nedeniyle dağıtılan bir beyanname nedeniyle daha Cumhuriyet kurulmadan Ankara hükümetinden ilk darbeyi yiyecekti. T.İ.Ç.S.F. reisi, umumî kâtibi ve bazı üyeleri dahil yirmi kişiye yakın bir grup tutuklanacaktı.[393]

Tevkifat 1 Mayıs öncesi gerçekleştirilmişti. 1 Mayıs günlü *Vakit* gazetesinin Londra kaynaklı bir haberine göre Türk zabıtası "amele bayramına müsadif olan (rastlayan) Mayıs'ın birinci günü İstanbul'da idare-i hazıraya karşı birer kıyam zuhuru için bir Bolşevik suikastı" ortaya çıkartmıştı. Reuter Ajansı'na göre suikast "milliyetperverlerin iskatından sonra bir komünist idaresi tesisi"ni amaçlamaktaydı.[394] Tutuklular Hıyanet-i Vataniyye Kanunu gereğince yargılanmalarını beklerlerken yasanın yürürlüğe girişiyle ilgili bir itiraz üzerine beraat ettirildiler. 1923 Mayısı'nda *Aydınlık* çevresi Ankara'dan ilk darbeyi yemişti. 1 Mayıs 1923 günü dağıtılan beyannamede:

T.B.M.M. hükûmetini ıskat ve meşruiyetine isyanı tazammun eden... Hükûmet şekl-i hâzırını düşman tabiriyle işaret ve işçi saltanatından açıktan açığa bahis ve icraat-ı hükûmet aleyhine ameleyi tezahürâta teşvik... Komünist rehberlerini zindanlara atan Türkiye burjuvazisinin kahrolmasını temenni... Hükûmet-i hâzıranın şeklini tebdil ile yerine Komünist bir hükûmet ikame etmek üzere ameleyi azim ve şiddetle mücadeleye sevk ve tahrik

unsurlarının bulunması nedeniyle, aralarında T.İ.Ç.S.F.'nin reisi, umumî kâtibi ve bir dizi üyeleri de bulunan yirmi kişi dolayında bir grup tutuklanıyordu.[395]

1923 Bir Mayısı'nda yediği darbeden sonra *Aydınlık* grubu ertesi yılki "amele bayramı"nda geri planda kaldı. Meydan Umum Amele Birliği'ne kalmıştı. Birliğin hazırladığı 1 Mayıs "resm-i kabul programı"na göre işçi dernekleri temsilcileri genel merkezde düzenlenen törene katılacaklardı. Genel merkez önünde bir bando işçi marşları çalacaktı. Daha sonra Umum Amele Birliği yöneticileri işçi derneklerine giderek iade-i ziyaret"te bulunacaklardı. 1 Mayıs günü işçilerin kırmızı rozet takmaları kararlaştırılmıştı.

Umum Amele Birliği Bir Mayıs 1924 Programı
Umum Amele Birliği'nin 1 Mayıs Resm-i Kabul Programı
1. Zevali saat ikiden dörde kadar umum derneklerin ve amele cemiyetlerinin hey'et-i murahhasalarının tebrikatı kabul edilecektir.
2. Bir mızıka muhtelif amele marşları çalacaktır.
3. Umum amele kırmızı rozeti hâmil olacaktır.
4. Mesaî Kanunu'nun Meclis-i Umumiyye'nin ilk içtima'ında çıkmaması dolayısıyla amele bu sene sokaklarda tezahürâtta bulunmayacaktır.
5. Resm-i kabul saat dörtte hitam bulacak ve Birlik'e mensup bir hey'et tebrike gelen murahhasların mensup oldukları müstakil cemiyetlere iade-i ziyaret edecektir.[396]

O sıralarda Meclis'in gündeminde iş mevzuatını düzenleyecek olan "Mesaî Kanunu" vardı. Nitekim bir yıl önce amele bayramında, işçi temsilcileri mevzuatın bir an önce çıkarılması için TBMM'ne başvurmuşlardı. Ancak ilk toplantı yılında tasarı kanunlaşamamıştı. Umum Amele Birliği yöneticileri bu gecikmeden duydukları üzüntünün bir ifadesi olarak 1924 Amele Bayramı'nda sokaklarda gösteri yürüyüşü yapmamaya karar vermişlerdi. Amele Birliği bu kararı almamış olsa ve gösteri girişiminde bulunsa bile karşısında Cumhuriyet hükümetinin kolluk kuvvetlerini bulacaktı. 30 Nisan gecesi İstanbul'daki tüm karakollara Polis Müdür Vekili Kâmil Bey imzalı bir tamim gelmişti. Her türlü "nümayiş ve hareket-i merasimiyye"nin engellenmesi bildirilmişti.

Umum Amele Birliği "millî" güçlere yakın olmasına karşın Ankara'ca resmen kabul görmemişti. Tamime göre gösteri bir yana, genel merkezde bile bayram kutlanamayacaktı. Ancak, İstanbul'da Amele Birliği hazırlıklarını sürdürdü. 1 Mayıs sabahı Amele Birliği'nin Yerebatan'daki genel merkezi kırmızı renklerle donatıldı. "Türkiye Amelesi Sendikalar Kanunu İster" yazılı bir pankart asıldı. Dernek

temsilcileri genel merkezde toplandılar. Bando Enternasyonal'i çaldı. Bayrama katılanlar arasında Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi de vardı. Bu sırada bir sivil polis (taharri memuru) beraberinde resmi polisle Birlik'e gelerek genel merkezin boşaltılmasını bildirdi. Bando susturuldu. Tunalı Hilmi müdahale ederek emrin yazılı olarak verilmesi gerektiğini hatırlattı. Kendisine Kâmil Bey'in tezkeresi gösterildi. Ancak, Kâmil Bey tamimi Ankara'dan herhangi bir emir almaksızın kaleme almıştı. Bu durumun açığa çıkması üzerine törene devam edildi. Ertesi gün, *Tevhid-i Efkâr* olayı "polisteki anarşiye küçük bir misal" diye yorumluyordu.

Polis Müdür Vekili Kâmil Bey'in Amele Bayramı Tamimi
Amele Birliği namıyla bir müessese hükûmetçe hiçbir veçhile tanınmamış olduğundan 1 Mayıs münasebetiyle Amele Birliği namına yapılacak hiçbir nümayiş ve hareket-i merasimeye kat'iyyen müsaade edilmemesi ve heman men'ine tevessül olunması ehemmiyetle ihtar olunur.

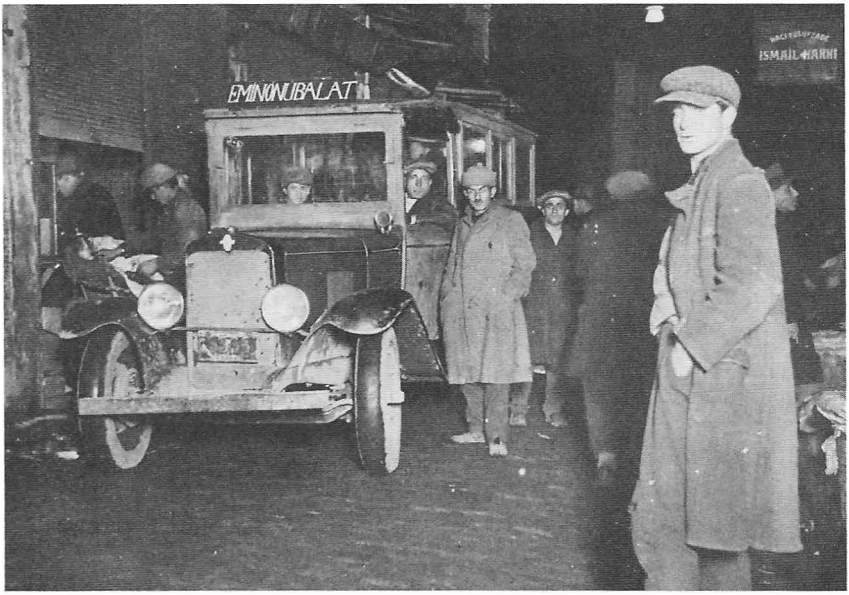
Polis Müdür Vekili
Kâmil[397]

Tunalı Hilmi toplantıda işçi temsilcilerine bir konuşma yapacaktı. Üç bayram tanıdığını, bunların Türklüğün, Müslümanlığın ve İnsanlığın bayramları olduğunu söyleyecekti. Ardından "Türk amelesine" hitap ederek

> Cebinizdeki paranın birinci meteliğini yeniden kana boyanan yurtların imdadına koşan Hilâl-i Ahmer'e, ikinci meteliğini Himaye-i Etfâl'e ver, üçüncüsünü de bizim yaşamamız için mevcudiyetlerinden feda eden malul gazilere ver... Bugün en mukaddes olarak tanıyacağımız o kafile kapılarımızda "bir dilim ekmek" diye dolaşıyor... Zenginler bu halden müteessir olmaz, bu yardımı sen edeceksin, diyecekti.[398]

Tunalı Hilmi'den sonra söz alan Birlik'in eski genel sekreteri Şakir Rasim, Amele Birliği'nin karşılaştığı engellere değindi. "Amele hareketi aleyhine" tavır koyan İstanbul valisinden yakındı. Gazi Paşa'ya teşekkürün bir vicdani borç olduğunu söyleyerek

> Şüphesiz ona da aleyhimizde birçok tezvirat [yalan, dolan] yapılmak istenilmiştir ki, buna rağmen bizle alakadar olan, bu alakasını her surette ispat eden bu zatın sayesinde burada rahat bir nefes alabiliyoruz. Çünkü

o, yalnız hükûmetin Gazi Paşası değildir. Halkın da, amelenin de Gazi Paşası'dır, diyecekti.

Amele Birliği'nde tören yapılırken aynı saatlerde 1 Mayıs nedeniyle çıkarılan *Çelik Kol* gazetesi toplattırılacaktı. *Aydınlık* dergisi idarehanesi kolluk kuvvetlerince aranacaktı.

Umum Amele Birliği 1924 Bir Mayısı'nı düzenlemesine karşın 1923 sonundan beri giderek gücünü yitirmekteydi. Bu arada 1 Mayıs nedeniyle takibata uğramıştı.[399] Şakir Rasim Ankara'ya yakınlığı nedeniyle işçi çevrelerinde kısa sürede yıpranmıştı. Halk Fırkası İstanbul Mutemedi Refik İsmail Bey'in Birlik yürütme kurulu başkan yardımcılığına getirilmesi Amele Birliği'nin Halk Fırkası güdümüne girdiği izlenimi yaratmıştı. 1923 Aralığı'nda on dokuz bin dolayında olan üye sayısı 1924 yazına doğru yedi bine düşmüştü. Nitekim kısa bir süre sonra kapanmak zorunda kalacaktı.[400]

Bu tarihlerde ulaşım sektöründe işçi-işveren uyuşmazlıkları hâlâ devam ediyordu. Özellikle Tramvay Şirketi'nde huzursuzluk bir türlü son bulmuyordu. Şirket kondüktörlerinden Şefik Efendi'nin işine son verilmesi üzerine 1 Temmuz 1924 günü saat 5'te grev ilân edilmiş saat 9'da hükümetin müdahalesiyle greve son verilmişti. Grevin teşvikçileri oldukları ve "asayişi tehdit" ettikleri suçlamasıyla vatman Osman Yu-

suf, Mehmet, Hüseyin, kondüktör Mustafa Halid, Mehmed Zeki, Aziz İbrahim, atölye amelesi İsmail Hakkı, Zeynel Kadri, Mustafa Nazmi, Arif Hurşid, Zekeriya, İsmail Fethi, Ali Kâzım, Cemil Abdurrahim, Tevfik, Mustafa Kâzım, Arnavud Muharrem, Süleyman Mehmed, Ali Lütfü, İbrahim Osman, İhsan ve şirketten çıkarılmış olan Ihlamur'da sakin Sırrı, Ahmed Ali, Haydar ve aşçı Selanikli Nâfiz efendiler tutuklanarak polis müdüriyetine sevk edilmişlerdi.[401]

İstanbullu işçi kesimi 1924'e, ya da ortalarına doğru yeni bir birliğin hazırlığı içerisindeydi. Mürettibîn Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemîn Teavün Cemiyeti, Anadolu-Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti başta olmak üzere İstanbul'un belli başlı işçi kuruluşları bir araya gelerek 12 Ağustos 1924 Cuma günü Amele Tealî Cemiyeti'ni kuracaklardı. Amele Tealî Cemiyeti, ideolojik çizgi açısından bir anlamda İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi'nin devamı sayılıyordu; *Aydınlık* çevresine yakındı.

Amele Tealî Cemiyeti işçilerin yoğun olduğu yörelerde şubeler açtı. Şirket-i Hayriyye işçilerini Kürkçüler Kapısı şubesinde, Gaz Şirketi işçilerini Dolmabahçe şubesinde, kunduracı işçilerini Divanyolu şubesinde örgütledi. Bir ara *Emekçi* adıyla bir gazete çıkarma girişiminde bulundu. 1925'in ilk yarısı Amele Tealî Cemiyeti'nin faal olduğu bir dönemdi. Mesaî Kanun tasarısı üzerine görüş bildirmek için toplantılar düzenledi. Komisyonlar kurdu. 1925'in amele bayramı Amele Tealî Cemiyeti'nce örgütlendi. Cemiyet 21 Nisan günü Vilayet'e başvurdu. Bayram Cuma gününe rastlamıştı. Cumanın tatil oluşu nedeniyle işçilerin işi bırakmaları söz konusu değildi. Bu husus Vilayet'e verilen program önerisinde ayrıca vurgulanmıştı: "Menafi-i umumiyye haleldar olmayacak"tı.

Programa göre işçiler 1 Mayıs günü öğleden sonra saat bire kadar Amele Tealî Cemiyeti genel merkezi önünde toplanacaklardı. Orada konuşmalar yapılacak, şiirler söylenecekti. Ardından topluluk Hükümet Konağı'na gidecek valiye bir temsilci heyet gönderecekti. Böylece işçiler duygu ve dileklerini, o günkü deyimle "hissiyyât ve temenniyyât"ını, Vilayet aracılığıyla hükümete bildireceklerdi. Program gereğince, valiye ziyaret sonrası işçiler yürüyüşe geçecek, Sirkeci, Eminönü, Karaköy köprüsü tarikiyle ve tramvay yolunu izleyerek Şişli üzerinden Hürriyet-i Ebediyye tepesine gideceklerdi. Orada bayram eğlenceleri düzenlenecekti.[402]

29 Nisan günlü *Cumhuriyet* gazetesine göre, istidayı veren amele murahhasları Polis Müdüriyeti'ne davet olunarak programda icrasına izin verilen kısımlar kendilerine bildirildi. Hükümet, amelenin programındaki üçüncü ve dördüncü maddeleri uygun görmekteydi; üçüncü madde, Cemiyet'te bayram nedeniyle "resm-i kabul" yapılması, dördüncü madde ise amele arasından seçilecek bir heyetin Vilayet'i ziyaret etmesiydi. Ancak Merkez-i Umumî önünde toplanarak konuşmalar yapılmasına, şiirler söylenmesine ve toplu bir halde Şişli, Hürriyet-i Ebediyye tepesine yürünmesine izin verilmemekteydi. Amele murahhasları heyeti, girişimlerini sürdürmüş, kent içinden geçerek Hürriyet-i Ebediyye'ye yürünmesi yerine Kağıthane ya da Çırpıcı gibi uzak bir mahalde işçilerin toplu bir şekilde eğlenmelerini temine çalışmıştı. Bu amaçla Cemiyet'in genel sekreteri Mühendis Abdi Recep, CHF'nin İstanbul Mutemedi Sadi Bey'i ve valiyi ziyaret etti.[403]

29 Nisan günü Cemiyet, Vilayet'e tekrar başvurarak "merkez-i umumî" mekanının çok dar olduğu gerekçesiyle bayramlaşmanın Divanyolu'ndaki Cumhuriyet Gazinosu'nda yapılmasına müsaade edilmesini talep etti. Amele cemiyetleri yönetim kurulları [hey'et-i idareleri] ayrı ayrı toplanarak 1 Mayıs bayramının Vilayet'in izin verdiği koşullarda nasıl kutlanacağını görüştüler. Amele cemiyetleri bayramlaşmak için karşılıklı heyetler gönderilmesine karar verdiler. Kritik nokta Tramvay Kumpanyası amelesinin tutumuydu. Bu şirket amelesi de 1 Mayıs'a katılacaktı. Gece geç saatlere kadar Şişli deposunda tramvay amelesi toplanmış ve amelenin çoğunluğu Cuma günü çalışılmaması lehinde görüş bildirmişti. Tramvay İşleri Amelesi Cemiyeti hey'et-i idaresi 1 Mayıs'ın geçmiş yıllarda olduğu gibi kutlanmasını ve bir kısım amelenin çalışmamasını önermekteydi.[404]

Bu arada Vilayet, Amele Tealî Cemiyeti'nin 1 Mayıs başvurusunu Polis Müdüriyeti'ne havale etmişti. Müdüriyet durumu değerlendirmiş ve Cemiyet'in kâtib-i umumîsi Mühendis Abdi Recep'i Ayasofya polis müdüriyetine çağırarak kendisine 1 Mayıs gösterisi [tezahürâtı] hakkında verdiği dilekçeye cevaben polis üçüncü şubesinden gönderilmiş olan emir tebliğ olunmuştu. Bu tebliğde açık mahalde miting ve gösteri yürüyüşü yapamayacaklarını, ancak Cemiyet'in genel merkezinde tören düzenleyebilecekleri bildiriliyordu.[405] Tebligatla ilgili bir zabıt düzenlenmişti. Amele Tealî Cemiyeti bünyesindeki cemiyetler kendi binalarında 1 Mayıs bayramını kutlayacaklar, cemiyetlerin göndereceksleri heyetler Amele Tealî Cemiyeti Merkez-i Umumîsi'nde bayramlaşabileceklerdi.[406] Yukarıda belirtildiği gibi Müdüriyetin bayram nedeniyle Cemiyet'te "resm-i kabul" yapılmasına ve temsilci bir

heyetin valiyi ziyaret ederek "amelenin hissiyyat ve temenniyyâtını" bildirmesine bir itirazı yoktu. Polis Müdüriyeti'nin bu kararı üzerine Amele Tealî Cemiyeti Kâtib-i Umumîliği gazetelerde durumu mensuplarına bildirdi:[407]

Amele Tealî Cemiyeti'nin 1 Mayıs 1925 İşçi Bayramı İçin Çağrısı

Türkiye Amele Tealî Cemiyeti Kâtib-i Umumîliği'nden
1 Mayıs Amele Bayramı'nı tes'ide müsaade istihsali için makam-ı Vilayet'e takdim kılınan programın kabul edilen iki maddesine tevfikan ancak Merkez-i Umumî'de merasim-i kabuliyye ifa edileceğinden arzu eden arkadaşlarımız kable'l-zeval saat 10'dan itibaren Merkez-i Umumiyye teşrifleri.

1 Mayıs sabahı saat ondan itibaren cemiyetin muhtelif şubelerine mensup işçiler genel merkeze gelmeye başladılar. Toplantı odası kırmızı renkte donatılmıştı. Kırmızı renkli perde ve bayraklarda beyaz zemin üzerine siyah bir örs ve iki çekiç resmi yer alıyordu. Kırmızı

pankartlar üzerinde siyah harflerle "Türk Amelesi İrticaya Karşı Amansız Bir Mücadele Açmalıdır," "Burjuvazinin Zulmünü Protesto Ediyoruz," "Mürteciler, Muhtekirler, Kapitalistler, Emperyalistler Kahrolsun," "8 Saat İş, 8 Saat İstirahat, 8 Saat Uyku" ve "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz" yazılıydı. Bu son pankartın altına Karl Marks'ın bir resmi asılmıştı.[408] Törene katılan işçilerin göğüslerine kırmızı kurdeleler takılıydı. Tören Cemiyet reisi Abdi Recep'in söyleviyle açıldı. 1 Mayıs'ın "muhtekir kapitalizm"e karşı işçilerin ortak hareketi olduğunu kaydeden Abdi Recep, hükümetin sınırlı da olsa bayram kutlamalarına izin vermesini "mesleki mevcudiyetimizin tanınmış olduğunu gösterme"si açısından tarihi bir olay olduğunu söylüyordu.[409]

Abdi Recep'in ardından Osman, Şaban ve İhsan "arkadaşlar" söz aldılar. Ve nihayet bayramlaşılarak küçük gruplar halinde kırlara gidildi ve eğlenildi. Bu arada bir heyet valiyi ziyaret edecek işçilerin duygu ve dilekleri hükümete iletilecekti. Bu arada İstanbul Rus konsolosluğunda 1 Mayıs nedeniyle bir "resm-i kabul" gerçekleşiyordu. Başkonsolos Potemkin hazır bulunanlara bir söylevde bunmuş ve bayramlarını tebrik etmişti.

Aynı gün Amele Tealî Cemiyeti işçilere *Mayıs 1 Nedir?* başlıklı kitapçığı dağıtacaktı. Aydınlık Kütüphanesi tarafından dağıtılan *Mayıs 1 Nedir?* kapağında "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!" şiarını taşıyordu. Kapakta pahalılık, işsizlik ve yevmiyelerin azlığı altında ezilen işçi ve bir de çekiç yer alıyordu.[410] 16 sayfalık kitapçığın son satırları şöyleydi: "Amele sekiz saatten fazla çalışmamak, müreffehen yaşatacak bir ücret almak, insan muamelesi görmek ve mukadderatını bizzat hâkim olmak ister. Türkiye amelesi bu isteklerini kendi azmi, kendi bilek kuvvetiyle elde edecektir. İşçiyi sermayenin soygununa karşı müdafaa etmek Cumhuriyet'in vazifesidir. 8 Saat İş - 8 Saat İstirahat - 8 Saat Uyku."

Mayıs 1 Nedir? Amele Tealî Cemiyeti yayını olarak gözükmekteydi. Ancak broşür suç unsuru olarak görülmüş, Amele Tealî Cemiyeti yöneticileri tutuklanarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmişlerdi. *Mayıs 1 Nedir?* başlıklı broşürün kapağında yazar adı yoktu. 1927 tevkifatında, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilen ve yedi yıla mahkûm olan Tatar Şevki'nin ifadesine göre broşürü Aydınlık Kütüphanesi sahibi Doktor Şefik Hüsnü kaleme almıştı. İfadesinde risalenin kendisine Mayıs'tan bir hafta önce verildiğini, matbaaya götürdüğünü, Şefik Hüsnü'nün risaleyi Amele Tealî Cemiyeti Kâtibi Abdi Bey'e göstermesini söylediğini, Abdi Bey'in risalenin kabındaki "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!" cümlesini beğenmediğini, Amele Tealî Cemiyeti'nin yayını olduğu ibaresinin risaleden çıkarılmasını istedi-

ğini, o da bunu çıkardığını söylüyordu. Oysa, Amele Tealî Cemiyeti ibaresi çıkarılmamış, sadece siyah damga ile iptal edilmişti. Bu ibare mevcut nüshalarda rahatça okunabilmekteydi. Aydınlık Kütüphanesi memuru Şevki, mahkeme reisinin sorusunu yanıtlarken 3.000 adet bastıklarını bunun 1.500'ünün dağıtıldığını söylüyordu. Onar yıla mahkum edilenlerden Amele Tealî Cemiyeti Kâtib-i Umumîsi, Abdi Recep, mahkemede verdiği ifadede risalenin Şefik Hüsnü tarafından yazıldığını beyan ediyordu. Yedi yıl küreğe konulmasına hükmedilenlerden Sadrettin Celâl *Mayıs 1 Nedir?*'in "ameleyi Cumhuriyet'e ısındırmak için" yazılmış bir risale olduğu doğrultusunda ifade veriyordu. Sanıklar "Komünistlik teşkilât ve propagandası yapmak suretiyle dahili emniyeti ihlâl ve binnetice hükûmet şeklini değiştirmeye matuf fiil ve hareketlerde bulunmak"tan suçlu bulundular, 7 yıldan 10 yıla kadar küreğe mahkum oldular.[411]

Yöneticileri hapse girmesine karşın Amele Tealî Cemiyeti 1927 sonbaharına kadar faaliyetini sürdürdü. 1926 yılı 1 Mayısı kutlanamadı. Şeyh Sait ayaklanması ve Takrir-i Sükun Kanunu, bu arada İzmir suikast girişimi gergin bir siyasal ortam yaratmıştı. Gazeteler 1 Mayıs'ın "dünya amelesince bir yevm-i mahsus" olduğunu kaydetmekle yetindiler.[412] Bu arada basın ileriki yıllarda "Bahar bayramı" diye bilinecek 1 Mayıs'ın temellerini atıyordu. *İkdam* gazetesinde 1 Mayıs'ın baharın ve hayatın en "şetaretli latif bir günü" olduğu belirtiliyor, her ülkede adet olduğu gibi bu yıl da "vakitli" olanların işlerini bırakarak "süt içmek ve kırlarda vakit geçirerek baharın latif ve müstesna gününden istifade etmek" fırsatını kaçırmayacaklarını yazıyordu. Gazeteye göre Avrupalılar 1 Mayıs günü kırlarda gezmeyi, Mayıs çiçeklerini toplamayı pek büyük bir zevk addetmekteydiler. *İkdam*, kadınlar ve genç kızların 1 Mayıs günü çayırlar ve yeni biten otların üzerinde oturmaktan pek hoşlandıklarını kaydediyordu. Ayrıca 1 Mayıs'ın dünya amelesince de özel bir gün [yevm-i mahsus] addedildiğini, Avrupa'da ve Amerika'da işçi sendikalarına mensup amelelerin 1 Mayıs günü gezdiklerini, eğlendiklerini, ama Avrupa'nın bazı ülkelerinde işçilerin gösteride bulunmalarına [nümayiş yapmasına] neden olduğunu yazıyordu. Birçok ülke bu nedenle sınırlayıcı önlemler [tedâbir-i takayyüdiyye] alıyorlardı.[413]

1920'li yılların son 1 Mayısı 1927 yılında kutlandı. 25 Nisan günü Amele Tealî Cemiyeti tramvay işçileri Vilayet'e başvurdular. "Umumî vesait-i nakliyyenin tatilini mucib olmamak" şartıyla amele bayramına izin verildi.[414] 1 Mayıs sabahı saat ondan itibaren amele temsilcileri Amele Tealî Cemiyeti'nin Babıali'deki merkezine gelerek bayramlaştı-

lar. Mürettibîn Cemiyeti adına reis Hayrullah Hayri, Şark Şimendiferleri Yedikule Atölyesi amelesi adına Osman, Silahtarağa Elektrik Fabrikası amelesi adına Hayri, tramvay amelesi adına reis Uzeyir Avni, Şark Şimendiferleri Müstahdemîni Teavün Cemiyeti adına Sami, İmalat-ı Harbiye Zeytinburnu Tıpa Fabrikası amelesi adına Ali Hilmi, Cibali Fabrikası amelesi adına Ahmet, Nizami ve Hilmi, Cibali Tütün Amelesi Cemiyeti adına Zahid, Fahri ve Necati, İstinye Dok Şirketi amelesi adına Tesviyeci Hakkı ve ekmekçiler amelesi adına cemiyet reisi Ahmet bayramlaşanlar arasındaydı. Temsilciler dışında da kimi işçiler Cemiyet'e gelerek bayramlaşmışlardı. Cemiyet merkezi pankartlarla donatılmıştı. "Sekiz Saat İş, Sekiz Saat İstirahat, Sekiz Saat Uyku" yanı sıra "Amele Cumhuriyet'in Hadimidir" levhası dikkati çekiyordu. *İkdam* gazetesine göre bu levha Türk amelesinin inkılâbına ve cumhuriyetine karşı olan sadakat "şiarı"nı bariz bir şekilde kanıtlamaktaydı. Bayramlaşma sırasında işçiler ceketlerine kırmızı kurdele iliştirmişlerdi. Bayramlaşma ertesi temsilcilerden biri 1 Mayıs marşını okuyacak ve odada bulunanlar da ona iştirak edeceklerdi.

Türkiye'nin İlk 1 Mayıs Marşı'nın Güftesi

Hoş geldin! Bir Mayıs işçinin günü
Dağıt rüzgar gibi gönülden gâmı
Karakış günleri yansın kül olsun!
Kırmızı çiçekli bahar uyansın

Hoş geldin! Bir Mayıs ey ulu münci
Kurtuluş yolunun ilk dönemeci
Bir Mayıs bize şiar getirmiş
Yaşasın, yaşasın sekiz saat iş
İş sekiz saat, uyku sekiz saat
Sonra sekiz saat ders ve istirahat

Bir Mayıs, Bir Mayıs ilk dileğimiz
Yaşatacak seni tunç bileğimiz.

Marş söylendikten sonra işçi temsilcileri bir süre işçi sorunlarını tartıştı. Öğleyin grup grup vapurlara binilerek Kağıthane'ye gidildi. Ağaçlar altında sofralar kuruldu, eğlenildi. Bu arada Amele Tealî Cemiyeti'nin İşçi Sportmen Kulübü'yle, Bağdat Demiryolları Amelesi Sportmenleri Kağıthane çayırında bir futbol müsabakası yaptılar. İşçiler bu arada Amele Tealî Cemiyeti Sportmenleri Marşı'nı söylediler. Kağıthane amele eğlenceleri akşam saat altıya kadar sürdü.[415]

1 Mayıs; menfaatleri, dost ve düşmanları müşterek olan bütün dünya işçilerinin, gasb edilen haklarını her günkünden daha ziyade kuvvet ve şiddetle, isteyebilmek için muazzam kitlevî tezahürlerin yapıldığı tarihi bir gündür. Patronlar ve sermayedarlar acz ve zulmü karşısında işçi hak ve kuvvetinin azametini meydana çıkaran umumi tatil-i eşgâl hareketleri gibi 1 Mayıs nümayişleri de bize gösteriyor ki, beynelmilel işçiler birliği, amele tesânüdü, amele kuvveti, boş bir kelimeden ibaret değildir. Ve şimdiye kadar cemiyet-i beşeriyyeyi idare eden dinî, içtimaî, siyasî, bütün esasların muvaffak olamadığı ve olamayacağı neticeyi, beşer birliğini, umumî ve devamlı sulh ve saadeti, ancak işçilerin tesis edecekleri iş medeniyeti temin edecektir.

Sadreddin Celâl, "1 Mayıs - 1 Mayıs'ın Mahiyeti," *Aydınlık - Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz*, sayı 21, Mayıs 1340 - 1924, s. 540.

Amele Tealî Cemiyeti Sportmenler Marşı'nın Güftesi:

Alnımızda yanan gençliğin tacı
Yorgunluğun anasını satarız
Elimizde neş'emizin kırbacı
Efkârı önümüze katarız.

Göğsümüz kuvvetli, gönlümüz temiz
Tükenmez yolları tüketiriz biz
Ne saray, ne hamam, ne han isteriz
Nerede gün batarsa orada yatarız.

Amele Tealî Cemiyeti Cumhuriyet'in ilk yıllarının konfederasyon niteliğindeki son sendikal örgütüydü. Birçok işçi kuruluşunu aynı çatı altında birleştirmişti. Ayrıca Bayezid, Aksaray, Yedikule, Haliç ve Beşiktaş'ta şubeler açmıştı. Ancak cemiyet kısa sürece sakıncalı dernekler arasına girdi. 1927 Ekimi'nde Amele Tealî Cemiyeti'nin kayıt ve defterlerine el kondu. İşlemlerinde yolsuzluk olduğu gerekçesiyle soruşturma açıldı. Kısa bir süre sonra da Cemiyet kapatıldı. O tarihlerde diğer sendikal örgütler de aynı akıbeti paylaştılar. Böylece sendikal yaşam, Tek-Parti döneminde, II. Dünya Savaşı ertesi çok partili dönemle birlikte tekrar canlanmak üzere uykuya yattı. Amele Bayramı ise 49 yıl sonra, 1976 Bir Mayısı'nda İstanbul'da bu kez "işçi bayramı" adıyla kutlanacaktı.

BELGELER

İkdam'a Göre Bir Mayıs Gününün Bayram Oluş Nedeni

Bugün Mayısın birine müsadiftir. 1 Mayıs dünya amelesince bir yevm-i mahsus olarak kabul edilmiştir. 1889 senesinde Paris'te bütün dünya amelesi mümessillerinden mürekkep bir kongre akdedilmiş idi. Mezkûr kongrenin 1889'daki akdi Mayısın birine tesadüf ettiğinden dünya amelesi o günü bir yevm-i mahsus olarak kabul etmişlerdir. Bu sebeple dünyadaki amele 1 Mayıs'ta çalışmak istemezler ve dünyadaki amele tesanüdünü izhar için tezahürât yaparlar. Yine bu sebeple Fransa, İngiltere, Almanya vesairedeki memleketlerde hükûmetler tarafından bir takım takayyüdat yapılmaktadır. Esasen 1889 Kongresi Karl Marks'ın nazariyelerine göre, dünya amelesi arasında tesanüd husule getirmek için kararlar verilmiş, beynelmilel sermayedârlığa karşı dünya amelesinin mücadelesini ve müttehid cephesini temine masruf faaliyet cereyan eylemiştir. İşte 1 Mayıs, bu sebeple dünya amelesi tarafından bir yevm-i mahsus olarak kabul olunmuştur.[416]

Mayıs 1 Nedir? (1925) Broşürüne Göre Türkiye'de Bir Mayıs'lar

Memleketimizde 1 Mayıs diğer memleketlere nazaran çok yenidir. 1919 senesinden sonra cihanşümul bir mahiyet alan amele hareketleri bizde de tesirini göstermeğe başladı ve amele teşkilâtları, sendikalar vücuda geldi. Daha evvel 1906-1909-1910 tarihlerinde 1 Mayıs'ın Rum, Ermeni, hatta bir miktar Türk işçileri tarafından bir bayram tarzında tes'id edildiğini görüyoruz. Fakat bunlar nihayet, kuzu pişirilen, helva yapılan Kağıthane âlemlerinden başka bir şey değildi. Harp esnasında bir şey yapmak imkânı olmamıştı. Asıl bizde 1 Mayıs 1922 senesi şuurlu bir mahiyet almıştır. O sene, İstanbul, İzmir, Ankara... gibi mühim şehirlerde kitlevî hareketler olmuş, mitingler yapılmış, İstanbul'da İtilaf işgaline rağmen Türkiye İşçi Derneği, Beynelmilel İşçiler İttihadı, Türkiye İşçi Sosyalist Partisi gibi teşkilâtlar, büyük caddelerde –Türkiye'de ilk defa olarak– Enternasyonal Marşı söyleyerek geçmişler, Hürriyet-i Ebediyye Tepesi'nde ve Kağıthane'de amele menâfiini müdafaa eden inkılâpçı nutuklar söylenmiş ve Kağıthane'de işçilere birçok beyannameler dağıtılmıştır.

1923 senesinde 1 Mayıs, İstanbul'da birçok işçilerin ve amelece münevverlerin tevkif ve hapsedilmeleriyle hususi bir mahiyet almıştır. Sokak nümayişleri olmamış, ancak Çırpıcı'da bir bayram halinde tes'id edilmiştir. Yine bu Bir Mayıs'ta, İstanbul'un her tarafında birçok beyannameler dağıtılmıştır.

İzmir'de Ankara'da, Adapazarı'nda, bilhassa memleketin en şuurlu işçileri olan İmalât-ı Harbiye işçileri içtima'lar yapmışlar, nutuklar söylemişler, amele piyesleri temsil etmişlerdir.

1924 senesi 1 Mayısı'nda, İstanbul'da hemen hemen hiçbir şey yapılmamıştır. Sokaklarda tezahürât men edildiği gibi Amele Birliği merkezinde yapılmak istenen resm-i kabule de mümanaat edilmiş, Enternasyonal Marşı çaldırılmamıştır. Amele tarafından neşredilen *Çelik Kol* gazetesi toplattırılmış, *Aydınlık* mecmuası idarehanesi taharri edilmiştir.

Bu seneki 1 Mayıs, diğer vilayetlerde, İstanbul'dan daha iyi yapılmıştır. Ankara'da içtima'lar yapılmış, amele marşları söylenmiş, amele piyesleri temsil edilmiş ve şehir dahilinde tezahürâtta bulunulmuştur. İzmir ve Adapazarı işçileri de 1 Mayıs'ı canlı bir surette yapmışlardır.

İşte hülâsaten, bizde 1 Mayıs'ın tarihçesi...[417]

1923 Amele ve İşçilerin 1 Mayıs Bayramı[418]

İstanbul amele ve işçileri 1 Mayıs bayramını sükunla tes'id etmişler ve hükûmetimizden beklediklerini bir muhtıra ile talebe karar vermişlerdir. Amele Mesaî Kanunu tanzimini istiyor.

Dün İstanbul amelesi 1 Mayıs bayramını sükun ile tes'id etmiştir. On birde vesait-i nakliyye ve tenviriyye amelesinden bir kısmı ile diğer dernekler bayramlaşmak için Amele Birliği merkez-i umumîsine gelmişler ve orada mızıka tarafından selamlanmışlardır. Amele Birliği reisi Mehmed Bey kısa bir nutuk irad ederek cihan proletaryasının bayramının başladığını ameleye ilân etmiştir. Buna müteakip bir arkadaş uzun bir hitabe irad etmiş ve 1 Mayıs'ı tebrik ve erbâb-ı say'in çekmekte olduğu ıstıraptan bahsettikten sonra, demiştir ki:

"Bugün yeni bir Türkiye içindeyiz. Anadolu'nun yalçın kayalıkları içinde kurulan yeni bir hükûmet Türkiye'yi, kapitalistleri, işçileri idare ediyor. Bu hükûmet haliyle, ef'aliyle bize ve herkese yeni şeyler vaat ediyor. Ve bir taraftan bunları durmadan yapmaya çalışıyor ve deniliyor ki Türkiye'de hakim, sultan bundan böyle halktır. Yani köylü, amele vesairedir. Türkiye hükûmeti halkçıdır. Beşeriyetin kırılacak zincirlerinden en büyük birkaç tanesi bizim memleketimizde kırılmıştır. Düne nispeten kendimizi daha rahat görebiliriz. Çünkü bugünkü hâl, bizi daha büyük zaferlere götürecektir. Yaşasın Türkiye halkçılık inkılâbı!"

Bu nutuktan sonra hükûmete verilmek üzere hazırlanan muhtıra tasvip olunmuş, umum Enternasyonallere ve Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine birer telgraf keşidesine karar verilmiştir.

Alay oradan mızıka ve sazlar ile Divanyolu, Aksaray, Şehremini, Topkapı tarikiyle Çırpıcı'ya gitmiş ve kırmızı gömlekler taşıyan amele ve aileleri orada bayram yapmışlardır.

Amele Birliği'nin muhtırası.

İktisat müderrisi Zühtü, Amele Birliği Kâtib-i Umumîsi Şakir Beylerle zevat-ı saireden müteşekkil hey'et Vilayet'e gelmiştir. Bu hey'et de kırmızı gömlekleri iktisâ' etmişlerdir [giymişlerdir]. Vilayet'de muhtırayı Millet Meclisi'ne takdim edilmek üzere Mektupçu Hakkı Bey'e tevdi etmişler.

Dün hükûmete verilen muhtıra uzun bir mukaddemeden sonra şu metâlibatı ihtiva etmektedir.

Türkiye'de iktisadî hayat sahasına ait olmak üzere bugün ecnebî kapitalistlerinde mevcut anarşi millî refah ve insanî inkılâb mefkuresi namına izale edilmelidir. Mesaî Kanunu namıyla bütün mesaî mesailini muhit [ihtiva eden] bir kanunun ta'cilen vaz ve tedvin olunması iktiza

Aydınlık - Bütün dünya işçileri birleşiniz - Fevkalade Amele Nüshası, sayı 6, 12 Kânûn-ı evvel 1340 / 1924.

Burjuvazinin *Aydınlık*'a düşman olması *Aydınlık*'ın amele dostu olduğunu ispat ediyor.

Amele Fırkası: Amelenin Fırkasıdır.

"Türkiye amelesi kendi mukadderatını bizzat ele alıyor ," *Aydınlık - Bütün dünya işçileri birleşiniz - Fevkalade Amele Nüshası*, sayı 6, 12 Kânûn-ı evvel 1340 / 1924, s. 2.

"Artık bugün bütün Türkiye'de, işçi sınıfının, en samimi ve sağlam aydınlık mücahitleri olduğu anlaşılmıştır.

Son amele hareketleri, amele kardeşlerimizin düşünüş tarzında derin bir değişiklik husule geldiğini gösteriyor. Dört seneden beri yazı ile ve teşkilâtlar içindeki faaliyetlerimizle bu değişikliği hazırlamaya çabaladığımızdan kalplerimizde büyük bir sevinç dalgasının yükseldiğini hissediyoruz. Türk işçisi evvelce bizzat harekete gelmek şöyle dursun kendisini irşad etmek, teşkilât altına almak isteyenlere bile kulak vermiyordu. En azimkâr inkılâpçı ve teşkilâtçıların ümitlerini kıracak bir tavır takındığı bile olmuştu. Halbuki aynı işçi bugün kendisi geliyor, akıl danışıyor, Aydınlıkçılar gibi samimiyet ve fedakarlıklarından şüphe etmediği bir inkılâp rehberlerinden mânevî müzaheret rica ediyor. O ekseriya bununla da iktifa etmiyor. Bir amele meselesi zuhur etti mi, doğrudan doğruya kendisini alakadar etmese bile, ateşleniyor. Onunla alakadar olmayı vazife biliyor. İşte amele dediğin böyle olur!.. Şuurlu anlayışlı, göğsünde bir kalp taşıyan, hangi sınıftan olduğunu bilen bir insan..."

eder. İzmir İktisat Konferansı'nda Türkiye amelesinin taleplerinden birçoğu tebellür ettirilmiş idi. Bunlara Türk muhid-i iktisadisînin istilzam eylediği bazı esasat-ı mütemmime ilave edilmeli ve metâlib-i mezkûre ile beraber toplanarak işbu kanuna konulmalıdır.

İstanbul Amele Birliği bu noktada iki esasın kanun-ı mezkûrede miyar ve mebde ittihaz edilmesini talep eder. Şöyle ki; bundan böyle Türkiye'de istihsal-i iktisadi amillerinden olan sermaye ile say müsavi tutulmalıdır. Sermaye sahipleri ile iş adamlarının müsavat-ı tamme ve kat'iyye dairesinde mazhar-ı teşvik ve himaye olunması lâzımdır.

İşçi Hey'et-i Müttehidesi'nin Bayramlaşması.

Diğer taraftan İstanbul İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi'ne mensup cemiyât murahhasları Mürettibîn Cemiyeti'ne Mebus Numan Usta'nın da iştirak etmiş olduğu bir içtima'da Bir Mayıs'ı tes'id etmişlerdir. Murahhasların bayramlaşmasına müteakib, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi kâtib-i umumîsi, Türkiye işçilerinin bugünkü vaziyetine dair bir nutuk irad etmiş ve bunda amele arasına tefrika [ayrılık] sokmak isteyenleri takbih ettikten sonra İzmir Kongresi'nde Türkiye amele grubu tarafından hey'et-i umumiyyeye kabul ettirilen esasatın kabul ettirilmesini teklif etmiş ve mezkûr esasat kıraat edilerek teklif kabul olunmuştur.

Sadri arkadaş da Bir Mayıs'ın tarihçesini yapmış, Mebus Numan Efendi, Meşrutiyet'ten beri olan amele hareketleri hakkında beyanatta bulunmuş ve hatipler alkışladıktan sonra atideki karar murahhaslar tarafından imza edilmiştir.

Atide vazü'l-imza İstanbul'un belli başlı amele teşkilâtlarına mensup murahhaslar 1 Mayıs amele gününde Mürettibîn Cemiyeti'nde tesanüt ve muhadenetlerini ilân için biliçtima bayramlaştıktan sonra, İstanbul amelesinin bu seneki 1 Mayıs dilekleri olmak üzere İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin dört bir tarafından gelmiş yüz amele murahhasının müttefikan Kongre'ye teklif ve kabul ettirdikleri esasları tahakkuk ettirmeğe ve bu hususta her türlü fedakârlığı göze alarak İstanbul İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi etrafında müttefikan gayret etmeğe ahdü peymân [yemin] ederler ve Hey'et-i Müttehide'ye isnad edilen komünistlerin aleti olmak gibi müfteriyâtı [iftiraları, kara çalmaları] kemal-i nefretle reddederler.

Memleketi harici emperyalist düşmanlardan kurtaran ve işçi sınıfına imkân-ı inkişaf bahşeden millî hükûmetin kazanılmış inkılâbı muhafaza ve irtica kuvvetlerine karşı yapacağı mücadelelerde en kuvvetli müzahirleri olacaklarını beyan ederler.

Yaşasın İşçi Teşkilâtları Hey'et-i Müttehidesi...

Bir Mayıs İçin Vilayet'e Yapılan Başvuru[419]

Amele Tealî Cemiyeti tramvay işçileri tarafından vilayete bir istida verilmiş ve 1 Mayıs bayramına iştirak eylemeleri için müsaade verilmesi rica olunmuştur. Bu babdaki istida polis müdüriyetine havale edilmiştir.

Haber aldığımıza göre umumî vesait-i nakliyyenin tatilini mucib olmamak şartıyla amelenin eğlencelerine müsaade olunacaktır.

Değişik Ülkelerde Bir Mayıs'lar[420]

Bir Mayıs'ın Rusya'daki muazzam tes'idâtı

Moskova- Bir Mayıs bayramı bugün büyük bir halk bayramı şeklini almıştır. Yapılan muazzam tezahürâta bir milyona yakın ahali iştirak etmiştir. Kıtaat-ı askeriyye Kızıl meydanında Harbiye ve Bahriye Komiseri Mösyö Vorosilof önünde resm-i geçit yapmışlardır. Erkân-ı hükûmet ve hey'et-i süfera resm-i geçitte hazır bulunmuşlardır.

Berlin- 1 Mayıs, Berlin'de bila-hadise tes'id edilmiştir. Bu tes'idat sabık imparatorun sarayı karşısındaki Lustgarten'de yirmi sekiz saatlik mesaî lehinde açık havada icra olunan tezahürâtta temerküz edilmiştir. Öğleden sonra şehrin muhtelif mahallerinde 1 Mayıs şenlikleri yapılmıştır.

Londra- Londra'da da 1 Mayıs pek hararetli surette tes'id edilmiştir. "Çin'e ilişmeyin" ibaresini havi levhaları hamilen icra olunan nümayişlere yirmi bin kişi iştirak etmiştir. Hiçbir hadise olmamıştır.

Lituanya Faşistleri kamilen men' etmiş: Lituanya hükûmeti 1 Mayıs'ın tes'idini kâmilen men etmiştir.

Pekin- Zabıta amelenin 1 Mayıs münasebetiyle icra edeceği nümayişi men etmiştir. Yevm-i mezkûr Honkong ve Şanghay'da sükun-ı tam içinde geçmiştir.

Tokyo- 1 Mayıs sükun içinde geçmiş, yalnız amele içtima'larında bir takım tevkifat yapılmıştır.

TEK PARTİ DÖNEMİNDE ÇALIŞMA YAŞAMI VE AMELE TEALİ CEMİYETİ

Amele Tealî Cemiyeti'nin maksat ve gayesi nedir?

Her sınıf amelenin içtimaî, iktisadî ve meslekî hukukunu suret-i daimede tetkik, muhafaza ve müdafaa maksadiyle istihsalde doğrudan doğruya amil olan servet-i milliyyenin izhar ve inkişafını temine kuvvet ve vasıta olan amelenin icabât-ı asriyye ve fünûn-ı hâzıraya göre terakki ve tealisini çalışarak müttehid bir unsur olarak yetişmesini temin, her bir amelenin içtimaî, iktisadî ve meslekî hukukunu müdafaa etmek amelenin kitle halinde temsilini mucib olan yerlerde vazife-i temsilini ifa etmek, amele arasındaki meslekî ahlâkın tenmiyesiyle buna muhalif olan bilumum hareketlerde hakik sıfatıyle harekete gelmek, ferdî küçük sermayelerin ittihad ve himayesi esbâbını ihzar ile umumî darüssınâ'aların vücud bulmasını çalışmak, amelenin terfîhi ve tehvin-i maişeti için havâic-i zaruriyye kooperatifleri tesis etmek, muhtac-ı muavenet cemiyet efrâdına maddî ve manevî yardımlarda bulunmak, amelenin fikren tenviri için hususî mektepler ve meslekî kurslar küşad, gazete, risale ve kitaplar neşretmek, hülasa cemiyet efrâdının gerek seviye-i irfan, gerekse umur-ı iaşe ve iskân itibariyle muhtaç olduğu bilcümle mevaddın temini hususunun mütevakkıf bulunduğu umurun kaffesini hükûmet-i cumhuriyyenin kavânin-i mevzuasına tevfîken teşebbüsât-ı mütemadiyye ile istihsal mekâsid-i hayriyyesini takip etmekcemiyetin cümle-i vezâifindendir.

"Cemiyetin yeni şubesi dün açıldı," *İkdam*, 18 Haziran 1927, s. 1-2.

Bilindiği gibi 1909 Tatil-i Eşgâl Kanunu Türkiye'de sendikal örgütlenmeyi gündeme getiren ilk mevzuat olarak tarihe geçmiştir. Bu yasanın 8. maddesi kamuya hizmet götüren işyerlerindeki sendika kuruluşunu yasaklayarak, diğer işyerlerinde sendikal gelişmeleri zımnen onaylamış oluyordu. Meşrutiyet'in ilk yıllarında "cemiyet" adı altında kurulan sendikalar 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'na tabi idiler.

Cumhuriyet döneminde ise sendikalara ilişkin mevzuatın ana dayanağı 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ydu. Cumhuriyet'in bu ilk anayasasının 70. maddesi toplanma ve dernek kurma hakkını düzenliyordu. Böylece sendika hakkı da dernek kurma hakkı bünyesinde ele alınmış oluyordu. 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu sendikal yapılanmayı fiilen ortadan kaldırdıysa da 1926'da benimsenen Türk Medeni Kanunu ile dernek kurma hakkı geniş bir biçimde düzenleniyordu.

Ancak Medeni Kanun'un dernekler ve dolayısıyla sendikalar açısından getirdiği serbestiyet uygulamada önemli engellerle karşılaşacaktı. Takrir-i Sükûn Kanunu ertesi ve özellikle 1927 sonrası Tek-Parti yönetimi otoriter gücünü çok daha belirgin bir biçimde ortaya koyacaktı. 1930'lu yıllarda Türk Ocakları'ndan Mason localarına, sendikal örgütlerden Türk Kadınlar Birliği'ne, birçok derneğin kapısına Parti kararıyla kilit vurulacaktı. Spor örgütleri (idman ocakları), esnaf dernekleri Parti'yle organik bağ kurmak durumunda bırakıldılar. Tüm kültürel faaliyetler bundan böyle Halkevleri ve Halkodaları aracılığıyla Parti tarafından yönlendirilecekti.

30'lu yıllarda örgütlenme özgürlüğü daha da kısıtlandı. 30'ların ikinci yarısında devletin denetimi ve gözetimi altına girmeyen sivil toplum örgütü hemen hemen kalmamıştı. 1938 Cemiyetler Kanunu, dernek ve dolayısıyla sendika kurma hakkını ve faaliyetlerini geniş ölçüde sınırlayacaktı. Dernek kurma devletin izin şartına bağlanıyor; dernekler sıkı bir devlet denetimi altına giriyordu. Bu tür bir hukuki düzenlemenin sendikalara hayat hakkı tanıması beklenemezdi. Cemiyetler Kanunu'nun 9. maddesi açıkça "sınıf esasına ve adına dayanan" cemiyetlerin kurulmasını yasaklıyordu. Meslekî amaç bir yana, sportif amaçla bile işçilerin bir araya gelmesi bu yasayla kolaylıkla yasaklanabilecekti.

1938'le getirilen yasal sınırlamaların kuşkusuz 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 70. maddesine ters düştüğü söylenebilirdi. Ancak güçler ayırımının olmadığı bir ortamda Cemiyetler Kanunu'nun anayasaya aykırılığından söz etmek hukuken olanaksızdı. 30'lu yıllar ekonomik bunalımın ve Avrupa'daki gelişmelerin de etkisiyle iktidarın çatışmadan uzak, uyumlu bir toplumsal doku oluşturma girişimiyle geçti.

30'lar öncesi 20'li yıllarda rejim bir arayış içerisindeydi ve henüz Avrupa'da da liberal esintiler kesintiye uğramamıştı. Birinci Dünya Savaşı ertesi, 20'li yıllar Avrupa işçi hareketlerinin etkin olduğu yıllardı. Kimi grev hareketleri Türkiye'de de yankı uyandırıyordu. İngiliz İşçi Partisi ve Avrupa'nın diğer ülkelerindeki radikal ya da sosyalist partiler emek sorununa etkin bir biçimde eğiliyorlardı. Nitekim Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Çalışma Ofisi sosyal güvenlik vb. konularda özgün çalışmalar ortaya koyuyorlardı. Türkiye'de de 20'li yıllar emek tarihi açısından ilginç gelişmelere sahne oldu. İş Kanunu ile mevzuat oluşturma çabaları 1924 yılında başlamıştı. 1920'li yıllarda tüm bu gelişmeler içerisinde Amele Tealî Cemiyeti'nin ayrı bir konumu oldu.

12 Ağustos 1924 günü kurulan Amele Tealî Cemiyeti belki de Türkiye'de sesini görece geniş kesime duyuran ilk konfederasyondu. Kısa bir dönem için de olsa o sırada kurulmuş olan sendikalar arasında eşgüdüm ve uyumu sağlayarak çalışma yaşamıyla ön planda yer aldı.[421] Daha önce kurulmuş olan Türkiye Umum Amele Birliği'ne oranla çok daha etkin bir yapıya sahipti. O sırada siyasî bir hareket olarak yayın etkinliklerinde bulunan *Aydınlık* çevresiyle yakın diyalogu vardı; İstanbul'da örgütlenen ve sosyalizmle dirsek teması olan sendikaların bir anlamda bağlantı noktasını oluşturdu.

Amele Tealî Cemiyeti aslında Türkiye Umum Amele Birliği yerine kurulmuş bir sendikaydı. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte hükümetin giderek Amele Birliği'ni denetleme çabası içerisinde olduğu gözlenmişti. Birlik başkanı Rasim iktidarın mutemet adamı olarak görülüyordu. Onun yanı sıra Halk Fırkası İstanbul Mutemedi Refik İsmail Bey'in Birlik yürütme kurulu başkan yardımcılığına getirilmesi işçi çevrelerince tasvip görmedi. Bu nedenle 1923 Aralıkı'nda 19 bin dolayında üyesi olan Amele Birliği dört beş ay içerisinde gücünü yitirdi; üye sayısı 7 bine düştü. İktidarla bu denli içli dışlı olan bir Birliğin çalışanların haklarını yeterince koruyamayacağına kani olan Mürettibin Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemîn Teavün Cemiyeti, Anadolu Bağdat

Şimendiferciler Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti başta olmak üzere İstanbul'un belli başlı işçi kuruluşları bir araya gelerek Amele Tealî Cemiyeti'ni kurdular.

Amele Tealî Cemiyeti değişik işkollarının yoğunlaştığı yörelerde şubeler açtı. Şirket-i Hayriyye'yi Kürkçüler Kapısı Şubesi'nde, Gaz Şirketi'ni Dolmabahçe Şubesi'nde, kunduracı işçileri Divanyolu Şubesi'nde örgütledi. Bir ara *Emekçi* adıyla bir gazete çıkarma girişiminde bulundu. Bünyesinde sanatkârları toplayarak Amele Sahnesi adı altında tiyatro faaliyetinde bulunmayı kararlaştırdı.[422]

1925 yılı Türkiye tarihi için bir dönüm noktası oldu. Takrir-i Sükûn Kanunu'na kadar ülkede göreli özgürlüklerden söz edilebiliyordu. 1925, Amele Tealî Cemiyeti'nin de en faal olduğu yıldı. Bir süredir iş yasasının çıkması bekleniyordu. 1923'de İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde de bu beklenti vurgulanmıştı. Nitekim Meclis'te Mesaî Kanunu adını taşıyan bir iş yasası üzerinde çalışılmıştı. Bu tasarı üzerine görüş bildirmek için Amele Tealî Cemiyeti bir toplantı düzenlemişti.[423] İstanbul'un hemen hemen tüm işçi sendikaları 13 Şubat 1925 günlü ilk toplantıya katıldılar.

Amele Tealî Cemiyeti, Mürettibin Cemiyeti, Bahriye Millî Sanatkârân Cemiyeti, Tahmil ve Tahliye Maden Kömürü Amelesi Cemiyeti, Emval-i Ticariyye Tahmil ve Tahliye Cemiyeti, Cibali Tütün Amelesi Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemîn Teavün Cemiyeti, Balat Un Fabrikaları Amelesi, Seyrü Sefain Fabrikaları Amelesi, Şirket-i Hayriyye Amele Cemiyeti, Şirket-i Hayriyye Memurîn Cemiyeti, Perukâr Esnafi Cemiyeti, Hasköy Değirmen Amelesi, İnşaat Irgat ve Rençper Amelesi Cemiyeti, Kaptan ve Makinist ve Müntesibin-i Bahriye Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şimendiferleri Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Edirne Cemiyeti, Kazancı Amelesi, Makriköy Fabrikaları Amelesi, Tramvay İşçileri Amelesi Cemiyeti, Kalafatyeri Fabrikaları Amelesi ve İstinye Dok Şirketi Amelesi toplantıya temsilci gönderdiler.[424]

Katılan sendika temsilcilerinden 19 kişilik bir komisyon (encümen) kuruldu. Amele Tealî Cemiyeti'nin Babıali'deki merkezinde toplanarak o sırada TBMM Ticaret ve Ziraat Encümeni'nde görüşülmekte olan Mesaî Kanunu hakkında bir "lâyiha" hazırladılar. İzmir İktisat Kongresi'nce kabul edilen ilkeler çalışmalarda esas olarak alınacak ve Hey'et-i Umumiyye'nin onayından sonra Meclis'e sunulacaktı.

Cemiyet'in "lâyiha" üzerinde çalışması güç koşullar altında gerçekleşti. Bu arada Cemiyet merkezinde toplanan amele zümreleri murahhasları hakkında hükümetçe "takibât ve isticvabât" icra edileceği

söylentileri bazı gazetelerde yer aldı. Cemiyet'in "lâyiha" çalışmaları 17 Şubat günü başladı.[425] 20 Şubat günü tekrar toplanıldı. Bu kez mekan Divanyolu'ndaki Cumhuriyet lokantasıydı. Amele Tealî Cemiyeti'nin toplantılarında Cemiyetin kuruluşunda da etkin olan siyasal çizgi ağırlığını koymakta gecikmedi. O günlerin korporatist yayın organı *Meslek* dergisi toplantıya, "Türk komünistleri"nin de iştirak ettiğini kaydediyordu. Toplantı epey tartışmalı geçti. Lâyihayı yetersiz bulup Ankara'ya yeni bir lâyiha gönderilmesini öneren "müfrit" gruba karşı "mutediller" görüşü ağırlık kazandı. Halk Fırkası kâtibi ve tramvay işçileri reisi Sadi Bey "müfrit" komünistleri tasvip etmediğini vurgulayacaktı. Yayın organlarında yer alan haberlere göre "Komünistler" yasaya direnmekten yanaydı.[426] Amele Tealî Cemiyeti ile "eski tüfek"lerin ilişkileri basında da tartışılır oldu. Bu konuda "uyarı"lardan biri de *Meslek* dergisinden geliyordu. Derginin görüşü emek sorunlarının siyasî mülâhazalardan uzak sendikalist bir temele oturtulması yönündeydi. Amelenin işini ancak amele kendisi bilirdi; hakkını bizzat kendisi savunmalıydı. Amelenin çıkarını hiç kimse, bizzat amelelik etmedikçe yeterince bilemezdi. Sermaye ile olan kavgalarında sınırı

ancak bilfiil işçiler çizebilirdi. Kendilerine değişik sıfatlar vererek amelenin başına geçmek isteyen"tufeyli" kişiler, siyasî bir amaçla ameleyi kendi çıkarlarına alet etmenin ötesinde bir amaca hizmet etmiyorlardı. Bu "tufeyli"lerin siyasî gündemleri vardı. Onlar için amelenin çıkarı çok daha geri planda yer alıyordu. Amele bizzat kendi hukukunu koruyamayacağı zehabıyla bu kişilerden medet umuyor, işi bildiklerini sanıyor ve onların delaletini kabulleniyordu. Fakat asıl yanlış işte bu zehaptı. Sanatı politikacılık olanlar, ameleyi de politikaya sürüklüyorlardı. Bunlar işin içinde oldukları sürece amelenin işleri düzgün gitmeyecekti. Amele uyanık davranıp kendi kendini yönetmeliydi.[427] Oysa sendikalarda subaşını politikacılar tutmuştu. Ameleyi çekip çekiştiriyorlardı. Eğer siyaset yapmak gerekirse onu da bilfiil proletarya "cemaat" halinde yapmalı, içlerinden birkaçının ayrılıp politikaya soyunmalarına izin vermemeliydi. Siyaseti meslek ittihaz edinenler amele değildi. Onlar siyaset adamlarıydı.

Meslek dergisi daha sonraki sayılarında da benzer eleştirileri gündeme getiriyor, siyasetle uğraşanların işçi sorunlarından elini eteğini çekmesi gerektiğini söylüyordu.[428] Ancak, *Meslek* çevresinden gelen bu "sendikalist" uyarılara karşın çalışmalar sürdürüldü ve Şubat ayı sonunda dilekler uzunca bir "lâyiha" halinde tespit edildi. "Amele metâlibâtı" böylece Ticaret Vekâleti'ne gönderilecekti.[429] Bu sırada Şeyh Sait isyanı başgösterdi. Siyasal gündem değişti. Amele Tealî Cemiyeti isyanı tel'in için toplandı.[430] İsyanı bastırmak için çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile birlikte Mesaî Kanunu askıya alındı. Meclis'te öncelikler değişmişti. 1936 yılına kadar içeriği önemli ölçüde değişerek belki de Millet Meclisi'nin gündeminde en uzun süre kalan yasalardan biri İş Kanunu olacaktı.

Bu arada 1925 yılı 1 Mayıs İşçi Bayramı Türkiye'de 1 Mayıs'ların en hareketli olanlarından biri olarak tarihe geçti. Amele Tealî Cemiyeti bayramı bizzat örgütlenmeyi üstlendi.[431] Cemiyet 21 Nisan günü Vilayet'e başvurarak 1 Mayıs İşçi Bayramı'nı kutlayabilmek için izin istedi. Vilayete verilen bayram programına göre işçiler öğleden sonra saat birde Amele Tealî Cemiyeti'nin Babıali'deki genel merkezi önünde toplanacaklardı. Orada bir miting düzenlenecek, konuşmalar yapılacak, şiirler okunacak; ardından toplu olarak İstanbul Hükümet Konağı'na gidilecekti. Burada işçi temsilcileri Vali'yi ziyaret ederek işçilerin duygularını ve dileklerini Vilayet aracılığıyla Hükümet'e bildireceklerdi. Daha sonra gösteri yürüyüşüne geçilerek, Sirkeci, Eminönü, Karaköy üzerinden Şişli'ye Hürriyet-i Ebediyye tepesine gidilecekti. Burada bayram kutlanacak, akşama kadar eğlenceler düzenlenecekti.

Vilayet, Amele Tealî Cemiyeti'nin başvurusunu Polis Müdüriyeti'ne havale etti. Üçüncü, İkinci ve Birinci şubeler durumu değerlendirdiler. 28 Nisan günü Amele Tealî Cemiyeti temsilcileri Polis Müdüriyeti''ne çağrılarak kendilerine miting ve gösteri yürüyüşünde bulunamayacakları bildirildi. Cemiyet, ancak genel merkezinde bayramlaşabilecek ve ardından dernek yönetimi Vali'yi ziyaret edebilecekti.[432]

26 Nisan günlü *Vakit* gazetesi tramvay amelesinin 1 Mayıs'ı kutlama kararının resmi makamlarca tramvay hizmetinin aksatılmaması şartıyla amele bayramı olarak kutlanmasına izin verdiğini yazıyordu. Aynı günlü *Cumhuriyet* gazetesi ise Amele Tealî Cemiyeti'nin 1 Mayıs'ı kutlamak için hazırlık yaptığını, 1 Mayıs'ın Birinci Enternasyonal'in ikinci kongresinde amele bayramı olarak kabul edilmesine neden olan olayların otuz iki yıl önce Chicago'da zuhur ettiğini, bundan böyle 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak kabul edildiğini ve amele tarafından bugün gösterilerde bulunulduğunu, 1924 yılında toplu olarak gösteride bulunulmasına izin verilmediği için, bayramlaşmanın kapanmış olan Amele Birliği binasında gerçekleştiğini, Birliğin Yerebatan'daki merkezinin kırmızı bayraklarla donatıldığını, bir bando mızıkanın Enternasyonal marşı çaldığını, Tunalı Hilmi Bey'in de merasime katıldığını, Türk işçisine hitaben bir konuşma yaptığını kaydediyordu.

Amele Tealî Cemiyeti 29 Nisan günü tekrar Vilayet'e başvurarak yer darlığı nedeniyle bayramlaşmayı Cemiyet genel merkezi yerine Divanyolu'ndaki Cumhuriyet Gazinosu'nda yapmak istedi; ancak izin alamadı. *Cumhuriyet* gazetesi verdiği haberde amelenin bayramını sade bir şekilde kutlayacağını yazıyordu. Amele Tealî Cemiyeti programın yalnız 3. ve 4. maddelerine izin koparabilmişti. Cemiyet'in merkezinde bayramlaşılacak ve Vali ziyaret edilecekti. Sonunda 1 Mayıs 1925 günü Cemiyet'in Babıali'deki merkezinde bayramlaşma gerçekleşti. Merkez kırmızı perdelerle tefriş edilmişti ve etrafa kırmızı üstüne siyahla yazılmış pankartlar asılmıştı. Bu pankartlarda "Türk amelesi irtica'a karşı amansız bir mücadele açmalıdır," "Burjuvazinin zulmünü protesto ediyoruz," "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz" ve "8 Saat İş / 8 Saat İstirahat / 8 Saat Uyku" yazılıydı. Törende konuşan Genel Sekreter Abdi Recep'e göre, hükümetin programda yer alan iki maddeyi kabul etmesi ve 1 Mayıs'ın resmen kutlanması işçi kesiminin meslekî mevcudiyetinin resmen tanınmış olduğunu gösteriyordu. Abdi Recep konuşmasını "Yaşasın Cumhuriyet" sözleriyle sonlandıracaktı.

Aynı gün işçilere Amele Tealî Cemiyeti yayınlarından *Mayıs 1 Nedir?* başlıklı bir formalık (16 sayfa) risale ya da kitapçık dağıtıldı.[433] 16 sayfalık bu broşürün kapağında "Bütün dünya işçileri birleşiniz!"

şiarı yer alıyordu. Kapakta yazar adı yoktu. Ancak, 1925 tevkifâtından, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilen ve yedi yıla mahkum olan Tatar Şevki'nin ifadesine göre, Nisan ayının son günlerinde broşürü Aydınlık Kütüphanesi sahibi Doktor Şefik Hüsnü, yazmıştı.[434]

Tatar Şevki, Şefik Hüsnü'nün talimatı gereği risaleyi Amele Tealî Cemiyeti kâtibi Abdi'ye göstermiş, Abdi risalenin kapağındaki "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!" fikrasını beğenmemişti. Ayrıca kapakta Amele Tealî Cemiyeti "neşriyatı"ndandır cümlesi yer alıyordu. Abdi, broşürün Amele Tealî Cemiyeti'nin yayını olduğunu gösteren kaydın çıkarılması istemiş, Tatar Şevki de Amele Tealî Cemiyeti kelimelerini siyah damga ile kapatmıştı. Ama yine de bu kelimeler rahatça okunabiliyordu. Risalenin kapağında ayrıca pahalılık, işsizlik ve gündeliklerin azlığı altında ezilen işçi ve bir de çekiç resmi vardı. Dört bölümden oluşan risalede bölüm başlıkları sırasıyla şunlardı; 1 Mayıs Nedir? Türkiye'de Bir Mayıs.; Türkiye Amelesi 1 Mayısta Ne İster? ve Teşkilâtsız Amele, Haklarını Tanıtamaz."Broşürün son sayfasında her bilinçli işçinin sendikaya ve bir devrimci amele firkasına girmesi gerektiği vurgulanıyordu. Ülkede tüm işçilerin hakları, çıkarları, düşmanları birdi. Ezilenler tek bir sınıf oluşturuyorlardı. Bu bilince varmayan işçi için kurtuluş yolu yoktu. Amele sekiz saatlik işgünü, onu müreffeh yaşatacak bir ücret, insanca muamele görmek ve kaderine bizzat hâkim olmak isterdi. Türkiye amelesi bu isteklerini er geç kendi azmi, kendi bilek gücüyle elde edecekti. İşçiyi sermayenin soygununa karşı korumak Cumhuriyet'in göreviydi. "8 Saat İş - 8 Saat İstirahat - 8 Saat Uyku" risalenin son satırını oluşturuyordu.[435]

Ancak, broşür Cemiyet'in takibâta uğramasına neden oldu. Başta Kâtib-i Umumî Abdi Recep olmak üzere Amele Tealî Cemiyeti yöneticileri tutuklandı.[436] Ankara'ya gönderilerek İstiklâl Mahkemesi'ne çıkarılırdılar. Yargılama sonucu 10 amele "komünistlik teşkilât ve propagandası yapmak suretiyle dahilî emniyeti ihlâl ve binnetice hükûmet şeklini değiştirmeye matuf fiil ve hareketlerde bulunmak"tan suçlu bulunarak tevkif edildi ve 7 yıldan 15 yıla kadar küreğe mahkum oldu.[437] Bu arada 1 Mayıs'ta işbaşı yapmayan 78 tramvay amelesini şirket kapı önüne koymuştu. *Vakit* gazetesi Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey'in arabuluculuğuyla sorunun çözüleceği kanısındaydı.[438]

Yöneticileri hapisteyken aynı yılın Eylül ayında Amele Tealî Cemiyeti ilk senelik kongresini topladı. Bu kongreye 60 üye katıldı. Cemiyet'in Babıali Caddesi'ndeki merkez-i umumî binasında toplanan delegelerce marangoz esnafından Hasan "arkadaş" toplantıyı yönetmek üzere riyâsete seçildi. Gündemde rutin işlerin yanı sıra amele ço-

cuklarına mahsus bir okul açılması ve bir teavün sandığının kurulması da vardı. Yeni yönetimde Refik İsmail riyâsete, Sabri riyâset-i sanîliğe ve Hüseyin kâtib-i umumîliğe seçildiler.[439]

Amele Tealî Cemiyeti için her geçen gün koşullar daha da zorlaşıyordu. Cemiyet iki yıl daha varlığını sürdürebildi. Bu arada hasretle beklenen iş kanunu çalışmalarına aktif olarak katıldı. Bu arada Cumhuriyet döneminin hizmet sözleşmesi hukukuna ilişkin ilk ve en önemli yasası 1926 tarihli Borçlar Kanunu yayınlandı. Yasanın 313-354. maddeleri hizmet sözleşmesini düzenliyordu. Mecelle'deki çok sınırlı hükümler bir yana bırakılırsa Türkiye tarihinde hizmet sözleşmesi ilk kez sistematik bir biçimde ele alınmış oluyordu. Aynı tarihli Medeni Kanun'un bazı hükümleri de hizmet sözleşmesine uygulanabilecekti. Objektif hüsnüniyet, sübjektif hüsnüniyet, hakkın kötüye kullanılması, yargıcın takdiri, haklardan faydalanma, hakları kullanma ehliyeti bunlar arasındaydı.

Bilindiği gibi Ereğli ve Zonguldak Havza-i Fahmiyyesi Maden Amelelerinin Hukukuna Müteallik Kanun, TBMM'nin hizmet sözleşmesini bu sözleşmeden doğan hak ve borçları düzenleyen ilk özel kanundu. 1921'de çıkarılmışsa da Cumhuriyet mevzuatı içerisinde yer alıyordu. Bu yasa ülkemizde ilk kez günlük iş süresini 8 saat olarak belirliyordu. Ancak, tarafların anlaşması ile ve iki kat ücret karşılığında fazla mesaîye izin veriyordu. Yasa, aynı zamanda asgari ücret tespiti için biri resmi olmak üzere üç kişilik bir komisyon öngörmüştü. Tüzel kişiliği olan bir işçi birliği ve teavün (yardım) sandığı kurulmasını emrediyordu.

Sosyal politikaya yönelik bir diğer yasa 1924 tarihli Hafta Tatili Kanunu idi. İşçiye hafta sonu dinlence izni sağlıyordu. On bin ve daha fazla nüfusu olan kentlerde resmi ve özel türden müesseselerde çalışan müstahdem ve işçilerin haftada altı günden çok çalıştırılmasını yasaklıyordu. İşçi sağlığıyla ilgili bazı önemli esaslar 1930 tarihli Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nda yer aldı. Çocuk ve genç işçiler ve gebe kadınlar bu yasayla korunuyordu. 1935 tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatil Günleri Hakkında Kanun'la hafta tatili 36 saate çıkarıldı. Ulusal bayram günleri için zorunlu tatil getirildi. Çalışma yaşamını düzenleyici önlemler 1936 İş Kanunu'yla birlikte daha kapsamlı bir biçimde ele alındı; işçi-işveren ilişkileri devletin aktif katılımıyla düzenlenir oldu.

Ancak 1936 İş Kanunu'na giden yol epey engebeliydi. Yukarıda belirtildiği gibi ilk proje 1924 tarihini taşıyordu. 120 maddelik tasarıya İktisat Vekâleti, "Mesaî Kanunu" adını vermişti. Vekiller Heyeti'nin 13 Ocak 1924 tarihli bir kararı ile tasarı Büyük Millet Meclisi'ne gön-

derildi. Büyük Millet Meclisi, tasarıyı Ticaret Encümeni'ne yollamıştı. Encümen'de metin 99 maddeye indirilmiş, adı da "İş Mecellesi"ne dönüştürülmüştü.[440] 1924 tasarısı 1925 yılındaki siyasî gelişmeler nedeniyle kadük oldu. 1926'dan itibaren yeni bir mevzuat üzerinde çalışıldı. Bu kez epeyce kısaltılmış, 29 maddeden oluşan bir tasarı hazırlandı.[441] Yeni tasarı İktisat Vekâleti'nce hazırlandı ve İş Kanunu adını aldı. 1927 tasarısı diye bilinen bu metin üzerine iş çevreleri ve Amele Tealî Cemiyeti kendi görüşlerini Vekâlet'e bildirdiler.[442]

Ticaret ve sanayi erbâbının Ticaret Odası'ndaki toplantılarını *İkdam* gazetesi günü birlik veriyordu.[443] Tasarı özünde işverenin lehine bir nitelik taşıyordu. Ama yine de iş çevreleri birçok hususta Vekâlet'e itirazlarını bildirdiler. Tasarıda işçinin günlük çalışma süresi 10 saat olarak belirlenmişti. Mevzuat işçinin fazla olarak çalışacağı müddete ait ücreti bir kat olarak öngörmüştü. İşveren bunun yarım kat olmasını talep ediyordu. Tasarının onuncu maddesinde bir işyerinde üç ay çalışan bir işçinin kendisine on beş gün önceden bildirilmedikçe işten çıkarılamayacağı belirtiliyordu. İşveren çalışma süresini en az altı aya çıkarmak istiyordu. Ayrıca bildirimin on beş günden bir haftaya indirilmesinden yanaydı. En kritik madde kaza sigortası ile ilgili olandı. 14. madde işçilerin çalışırken uğradıkları kaza sonucu tedavilerinin işveren tarafından karşılanması ve kaza nedeniyle çalışamadığı günlere ait gündeliklerinin en az on beş güne kadar tümünün ve izleyen günlerde ise en az yarısının ödenmesini, eğer işçi kaza nedeniyle tam malul duruma düşüp çalışamayacak vaziyette olursa maluliyet derecesine göre ayrıca tazminat ödenmesini öngörmüştü. Maluliyet derecesi ve bu derece karşılığında ödenecek tazminatı Sıhhıyye Vekâletiyle Ticaret ve Nafia Vekâleti birlikte belirleyecek ve bununla ilgili bir "cetvel" hazırlayacaktı. İşveren kesimi bu maddeye tepki gösterdi; Değirmenciyan Efendi bu maddede yalnız amelenin gözetildiğini, patronların düşünülmediğini söyleyecekti. Kısaca iş çevreleri tasarının birçok yönünü eleştirdiler. Patronlar ilk kez bir iş mevzuatının sınırlamalarıyla karşı karşıya gelmişti ve bir ölçüde de paniğe kapılmıştı. Hatta tasarının kanunlaşması durumuna karşı da gerekli önlemleri almaya başlamıştı. Aydın-İzmir Demiryolu Kumpanyası olası mevzuatın getireceği düzenlemeleri beklemeden işçi çıkartmıştı.[444]

İşçi kesiminin çıkarlarını savunmak ise Amele Tealî Cemiyeti'ne düşmüştü.[445] Hazırlanan İş Kanunu tasarısının son derece yetersiz olduğunu vurgulayan Cemiyet, bu arada gazetelerde iş koşullarının elverişsizliği üzerine sürekli demeç veriyordu. *İkdam* gazetesi sayfalarında günlerce işçilerden gelen ağır çalışma koşullarını içeren yakın-

malara yer verecekti. Amele Tealî Cemiyeti tasarıyı incelemek üzere İstanbul'un belli başlı işçi cemiyetlerinin murahhaslarını bir araya getirmiş, bir "encümen-i mahsus" kurmuştu. Üç gün tasarıyı tartışmış ve Ticaret Vekâleti'ne sunulmak üzere bir "temenni" metni oluşturmuştu.[446] Bu "temenni" listesi işçi kesiminin cumhuriyet rejimiyle birlikte ne denli bilinçlendiğini de kanıtlıyordu.

Metin öncelikle işçi tanımını genişletiyor, "ziraî işçiler"in de kanun kapsamına alınmasını diliyordu. Tarım sektöründe çalışan işçilerin ve rençperlerin durumu diğer sektörlerde çalışanlardan farklı değildi. Yaz günleri gün doğumundan gün batımına kadar on altı saat çalışmak zorunda kalan rençperlerin hukuku korunmalıydı. Küçük esnaf ve sanatkârların durumu ise farklıydı. İşçi "encümen-i mahsus"u işçiyi şöyle tanımlıyordu: "Bir sermayedâr veya şirket menfaatine ancak sırf iş kuvvetine tekâbül edecek aylık veya gündelik bir ücretle çalışan ve istihsal alât ve edevâtına malik olmayan erbâb-ı say'e amele, işçi tesmiye olunur."

Tasarı asgari çalışma yaşını on olarak belirlemişti. On sekiz yaşına kadar kadın ve erkek işçilerin çalışma sürelerinin ve ne tür işlerde çalıştırılmalarının caiz olamayacağı Hey'et-i Vekile'ce düzenlenecek bir talimatname ile tespit edilecekti. Amele Encümeni on ile on dört yaş arasında çocukların hızla büyüdüklerini, bu sürede yorucu ve yıpratıcı işlerde çalıştırılmalarının onların sağlıklı bir şekilde büyümelerini engelleyeceğini, tüm yaşamları boyunca sakat ve malul bir birey olarak kalmalarına neden olacağını belirtiyordu. Bu tür bir istihdam politikası verimin düşmesine neden olacak, ülke ekonomisini de olumsuz yönde etkileyecekti. O nedenle çalışma yaşının asgari on dört olması öneriliyordu.

Tasarı "işçinin çalışma müddeti günde on saati geçemez" diyordu. Amele Encümeni günlük iş saatinin düşürülmesinin üretimi olumsuz etkilemeyeceğini, bilakis verimi arttıracağını kaydediyordu. Nitekim İngiltere ve ardından bütün Avrupa ülkelerinde bu kanıtlanmıştı. Öte yandan henüz yeterince makine kullanımı olmayan bir ülkede, üretim büyük ölçüde organik enerjiyle yürütülüyordu. Bu fazladan bir yorgunluk konusuydu. İş saatlerinin düşürülmesi giderek vahim bir soruna dönüşen işsizliğe de çözüm getirecekti. Uzun süre çalışma ortamı üretimi olumsuz etkilemekte, işçinin de ömrünü kısaltarak "nüfus ziyanı"na neden oluyordu. Tüm bu gerekçelerle Amele Encümeni iş süresini günlük sekiz, haftalık ise kırk altı saat olarak tespit etmişti. İşçi hafta yorgunluğunu giderebilmek, ailesiyle ilgilenebilmek, yaşamına çeki düzen verebilmek için hafta sonu en az kırk iki saatlik bir istirahata muhtaçtı.

Kimi işyerlerinde çalışma koşulları çok daha ağırdı. Maden ve tütün amelesi son derece zor koşullar altında iş görüyordu. Bu işyerlerinde işçi kırk, kırk beş yaşına vardığında seksenlik bir ihtiyara dönüşüyordu. Ve büyük bir çoğunluğu genç addedilebilecek bir yaşta hayatını kaybediyordu. Özellikle Ereğli, Zonguldak ve Balya gibi madenlerde son derece ilkel koşullarda çalışıldığından işçinin durumu vahimdi. Bu nedenle madenlerde, kuyularda, havasız yerlerde ve bilhassa tütün kıyımhaneleri ve havanhaneler gibi zehir saçan yerlerde iş süresinin günlük altı saati geçmemesi işçinin ve de ülkenin menfaatineydi.

Hafta tatili için bir mevzuat daha önce çıkarılmıştı. Ancak bu tatilin ücretli olacağına dair bir kayıt yoktu. Bunun hazırlanan kanunda yer alması gerekiyordu. Ayrıca gündelikle çalışan işçiler istirahat ettikleri günler için gündelik almıyorlardı. İş Kanunu'na gerek hafta tatillerinin ve gerek diğer resmi tatillerin ücretli olacağı kaydedilmeliydi. İşçilerin bayram günü olan Bir Mayıs da tatil günleri arasında yer almalıydı.

Tasarıda işçinin fazla mesaîye kalması durumunda ücretinin "bir misli" fazla hesap edileceği belirtiliyordu. Amele Encümeni bunu yetersiz buluyor, fazla mesaînin bedelinin "iki misli"ne çıkarılmasını diliyordu. Özellikle ulaşım sektöründe çalışma saatlerinin belirlenmesi çoğu kez sorun oluyordu. Bu konuda Vekâlet'çe düzenlenecek tali-

matnamelerin hazırlıkları sırasında ulaşım sektörü işçi cemiyetlerinden bir "murahhas"ın da hazır bulunması uygun olacaktı.

Bir işyeri gece de faal ise, işveren gece vardiyası için ayrı işçi bulundurmalıydı. Gündüz çalışan işçinin, velev fazla ücret almak suretiyle bile olsa geceleyin de çalıştırılması işçinin sağlığı açısından sakıncalıydı. Devlet bu konuda önlem almalıydı. Gece çalışan işçi de gündüz mutlaka istirahat etmeliydi. Ayrıca kadınlar ve çocukların gece iş görmeleri engellenmeliydi. Gece çalışanlar için çalışma süresi dört saate indirilmeliydi. Zira gece işi iki misli yorucuydu. Zorunluluktan dolayı işçi istisnai olarak bir ya da iki saat fazla çalıştırılırsa bir gündelik, dört saat hesabıyla beher fazla iki saat için bir gündelik verilmeliydi.

Amele Encümeni kadın işçilerin çalışma koşullarına ayrı bir önem atfediyordu. Kadın işçilerin ayrıca korunması gerekiyordu. Kadın işçi "fizyolojik ihtiyaç"larından dolayı her ay üç gün dinlenmeliydi. Loğusa doğumdan on beş gün önce ve doğum ertesi doktorun gerekli gördüğü sürece hasta addedilmeli ve bu zorunlu dinlenme esnasında gündeliklerini de tam olarak almalıydı.

Tasarının Amele Encümeni'nce sakıncalı bulunan bir diğer maddesi hazırlanan mevzuatın "ferdî iş mukavelesi"ne cevaz vermesiydi. İş sözleşmesi muhakkak bir heyet, bir cemiyet ya da sendika ile akdedilmeliydi. Patron muhakkak belirli bir meslek ya da sanayi şubesi işçisini temsil eden işçi heyeti murahhası ya da sendikasıyla sözleşme akdine mecbur tutulmaydı. Görevinde kusurlu ve sözleşme hilafına işini terk eden işçi fiil ve hareketinden dolayı münhasıran mensup olduğu sendikaya karşı sorumluydu. İşverenle sözleşme akdeden sendika gereğinde işini terk eden ya da işten çıkarılan yerine başka bir işçiyi işe yerleştirme hakkına haizdi. Hazırlanacak iş kanunu sendikaların onayı alınmadan hiçbir işçinin işten çıkarılmamasını öngörmeliydi. İşçinin işle ilgili bir kabahati olmadan işçiye yol verilecek olunursa kıdem ve mahareti göz önünde bulundurularak üç aylık istihkakından aşağı olmamak üzere kendisine bir tazminat ödenmeliydi.

İş sözleşmesiyle ilgili diğer bir husus ise asgari ücretti. Her bölgede bu ücreti belirleyecek bir komisyon kurulmalıydı. Amele Encümeni her kazada eşit sayıda belediye üyesi ve işçi murahhasından oluşan hayat pahalılığını belirlemekle yükümlü bir komisyon kurulmasını istiyordu. Bu komisyon her ay için bir ailenin asgari masrafını hesap edecek ve asgari ücreti ortaya koyacaktı. Bu ücretin altında işçi istihdam edilmeyecekti. Öte yandan "vatanın yeni evlatlar"a olan ihtiyacı unutulmamalıydı. Evlenen her işçiye ailesi için ve doğacak çocuklara uygun bir miktar zam yapılması işçinin düzgün bir aile hayatına sahip olmasını sağlayacaktı.

Diğer önemli bir husus "iş borsası"ydı. Ya da çalışma yeteneği olanlara iş bulunması sorunuydu. Amele Encümeni metninde buna "yerleştirme işi" deniyordu. Lâyihada "hususî yerleştirme idareleri"nin açılmasının yasak olduğu, bu işin yalnız sendikalara ait olduğu, sendika olmayan yerlerde belediyelerin parasız "yerleştirme idareleri" kuracağı ve büyük iş merkezlerinde de sendikaların bir "iş borsası" oluşturma zorunda oldukları kaydedilmeliydi. Bu işlerin sendikalar haricinde üçüncü şahıslar tarafından yapılmasına izin vermek, "yarattığı fazla kıymetlerin büyük bir kısmını sermayedârlara terk etmeğe mecbur olan işçinin" bir ikinci defa da aracı tufeyliler tarafından soyulmasına yol açacaktı.

Amele Encümeni "ceza-yı nakdî" diye nitelediği işçiye para cezası verilmesine de karşıydı. Ayrıca işten ayrılacak işçinin ya da işçinin işine son verecek patronun durumu diğer tarafa on beş gün önceden haber vermesi konusunda, bu hususun tek taraflı işveren için geçerli olmasını diliyordu. İşçi temini kolaydı; ama iş bulmak güçtü. Kanun koyucu bu konuda işçiyi himaye etmeliydi. Bir işyerinde uzun süre çalışıp kıdem hakkı kazanan işçinin, her ne gerekçeyle olursa olsun işten çıkarılması söz konusu olduğunda kendisine kıdemi ile uyumlu bir tazminat ödenmeliydi. Birçok işyeri, zamanla kıdem alan ve ücreti yükselen işçi yerine daha düşük ücretle yeni işçi almayı tercih edebiliyordu. Böylece işçi hem yıllarca çalışarak elde ettiği ücret artışından oluyor hem de işini kaybediyordu. Çıkarılacak iş kanunu çalışanı bu konuda gözetmeliydi.

Amele Encümeni'nin bir başka kaygısı iş kazaları ve tazminatlardı. Encümen'in beklentileri şöyleydi: Bir fabrikada, imalathanede, madende, demiryolu, gemi, matbaa, tramvay gibi mekanlarda kaza sonucu yaralanan işçiye ve ölümle sonuçlandığında ailesine, kazanın vuku' bulduğu üretim ortamının ya da ulaşım aracının sahibi ya da müdürü, kusuru olsun olmasın, sorumlu olacak ve tazminat ödeyecekti. Kaza akabinde işyeri sahibi vekili önce kazazede işçiyi tam donanımlı bir hastanede tedavi ettirecekti. Tedavi sonucu sağlığına kavuşursa ve işbaşı yapması için herhangi bir engeli olmazsa, nekahet için ayrılan süre ardından işçi işine dönecekti. Sermayedâr tedavi ve nekahet devrelerine ait tüm masrafı karşılamanın ötesinde kazazede amelenin ailesine gündeliklerini tam olarak ödemeyi sürdürecekti. Tedavi sonucu bir uzuv veya hassesini kaybetmesi durumunda, kaybın önemi ve işçinin çalışma gücü dikkate alınarak mahkeme tarafından bir defada ödenmek üzere tazminata hüküm verilecek ve işveren işçiyi aynı işyerinde daha hafif ve kolay bir hizmette istihdam etmeye mecbur tutulacaktı. Kazazede

hafif işleri bile yapamayacak bir duruma düşmüş ise hak ettiği tazminat dışında sermayedâr kendisine kazadan önce kazandığı gündeliğin yarısından aşağı olmamak üzere bir emeklilik bedeli ödemekle yükümlüydü. Kaza sonucu yaşamını kaybeden işçinin ailesine kurum sahibi ya da müdür bir kerede bin liradan aşağı olmamak üzere bir tazminat ödeyecek ya da gündelik veya maaşının % 75'i miktarında bir emekli maaşı tahsis edecekti. Bu maaşa hak kazananlar sırasıyla, eşi, çocukları, anası, babası, erkek ya da kız kardeşiydi. Aksi takdirde bu bedel işçinin mensup olduğu "cemiyet"in yardım sandığına ödenecekti.

Kazazede işçinin mensup olduğu sendika mahkemede işyeri sahibi ya da müdürünün ihmal ve kayıtsızlığı sonucu kazanın vuku' bulduğunu ispat edecek olursa bundan dolayı Ceza Kanunu'na göre hükmedilecek hapis cezası yanı sıra mahkemenin işyerinin ve kazanın önemine uygun bir para cezasını sendika kasasına ödemeğe sermayedârı mahkum edecekti.

İş esnasında müzmin bir hastalığa tutulan ve her yıl sanatoryum ya da nekahethaneye gönderilmesi gereken işçinin masraflarını da sermayedâr ödeyecekti. Bu gibi hasta işten çıkarılamazdı. İşyeri sahibi ya da müdürü işçinin tedavi masraflarını üstlenmekle mükellefti. Hastalanan işçinin çalışmadığı günlere ait ücretleri tam olarak ödenecekti. Uzun süren hastalıklarda işçi ailesinin tam gündelik alabilmelerini sağlamak için işyeri sahibi ya da müdürü hastalık sigortası tesis etmeye mecbur olmalıydı. Bu sigorta nedeniyle işçi gündeliğinden herhangi bir kesinti yapılmayacaktı.

Şehir ve kasabalardan uzak mahallerde ve elliden fazla işçi çalıştıran işyerleri ve maden ocağı, çalıştırdığı işçiler için uygun bir hastane kurmaya ve sürekli hasta bakıcı, diplomalı eczacı ve doktor bulundurmaya mecbur tutulmalıydı.

Bu arada Amele Encümeni yıllık tatili de gündeme getirmişti. Herhangi bir işyerinde bir yıl çalışan işçiye kurum tarafından tam gündelikli on beş gün tatil izni verilmeliydi.

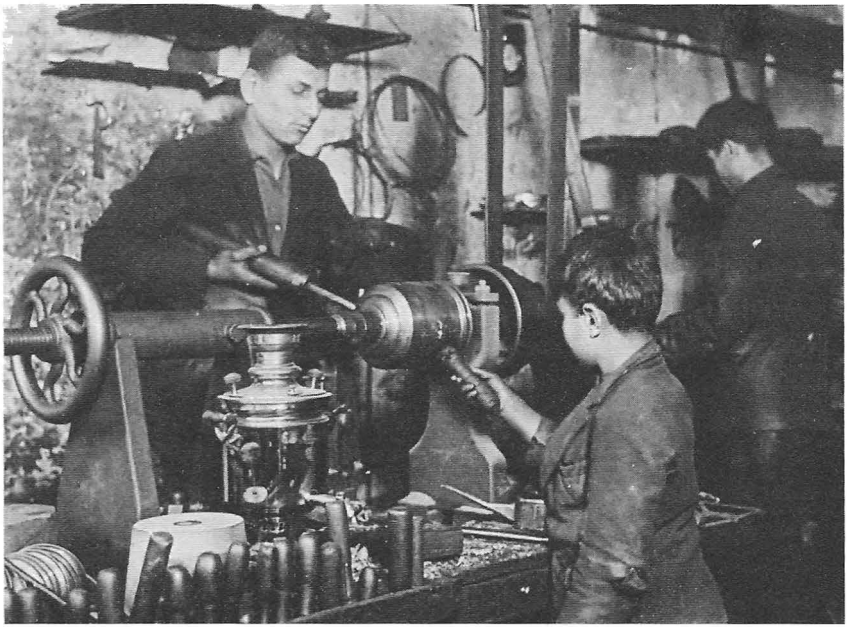
Amele Encümeni için tabii en önemli husus sendika ve sendika birlikleriydi. Bir an önce sendikalar kanunu çıkarılmalıydı. Encümenin önerileri şu doğrultudaydı: Bir işyerinde en az on işçinin katılımıyla bir sendika kurulabilmeliydi. Bu sendika yerel yönetimce tescil edilecek ve sendika resmi bir mahiyet kazanacaktı. Sendikanın görevi işçinin hukukunu sermayedâra karşı korumak, işçi arasında yardımlaşma örgütü kurmak, işçi patron uyuşmazlıklarında işçi adına masaya oturmak; patron ile çalışma koşulları belirlemek; grev yönetmek; işçinin toplumsal konumunu yükseltmek için gece dersleri, konferanslar düzenlemek,

kütüphane açmak vs. Kısaca işçinin çıkarı söz konusu olduğunda her yerde ve her hususta sendika ona yardımcı olmakla yükümlü olacaktı.

Sendika işçi adına dava açabilecekti. Üyelerinden bir gündeliğinden fazla olmamak üzere aylık bir aidat tahsis edecekti. Sendika hayır müessesesi addolunacak ve bu tür kuruluşların yararlandıkları her türlü ayrıcalıktan da yararlanacaktı. Bir kentte değişik iş kollarındaki sendikalar birleşerek bir "şehir sendikaları birliği" oluşturabilecekti. Ülkede aynı meslek ya da sanata mensup işçileri bir araya getiren sendikalar "işçi sendikaları birliği" adı altında"millî san'at ittihadları" kurabileceklerdi. Bir adım ötede, Türkiye'de mevcut birliklerin temsilcilerinden oluşan bir "meclis" oluşturularak "Türkiye Sendikaları Birliği" unvanını alabilecekti. Umum Sendikalar Birliği Türkiye işçi sınıfının en yüksek işçi teşkilâtı olacaktı. Türkiye sınırları dahilinde bütün işçi sendikalarıyla ilişki kurmaya, Türkiye işçileri adına uluslararası işçi örgütleriyle temasa geçmeye ve Cumhuriyet hükümeti nezdinde işçi sınıfının yüksek menfaatlerini korumaya yetkili olacaktı.

Grev işçi sınıfının en güçlü silahıydı. Bu konuda da Amele Encümeni ilkeler benimsemişti. Ağır çalışma koşullarına karşı başkaldıran işçilerin toplu olarak işlerini bırakmaları en temel ve meşru haklarıydı. Patronlarını ikna edemeyen ve haklarını elde edemeyen işçilerin yegane silahı açlıktan ölmeyi göze alarak "tatil-i eşgâl"e gitmeleriydi. Bu tür eylemlerin etkin olabilmesi için uygun zaman ve zemin seçilmeliydi. Mevzuatla grev zapt u rabt altına alınmaya çalışılırsa bu işçiyi mağdur etmekle sonuçlanırdı. Hükümetin"tarafsız" kalması işçi aleyhine sonuç verirdi. Bu nedenle Amele Encümeni mevcut Tatil-i Eşgâl Kanunu'nu ilga ederek işçiyi grev ilân etmekte serbest bırakması gerekiyordu. İşçi greve taraftar olduğu takdirde uzun işlemlere tabi tutulmaksızın sendika kararı uygulamaya sokabilmeliydi. Grevin ilânı ardından yetkili hükümet makamı iki tarafı uzlaştırmak için girişimde bulunmalıydı.

Amele Encümeni çıraklık sorununa da el atmıştı. İşyerlerine sanatkâr olmak üzere alınan çırakların çalıştırılacakları sürelerin iki yıldan aşağı ve üç yıldan fazla olmamasına dikkat edilecekti. Çıraklık süresini tamamlayarak, meslek ve sanat ehliyetnamesini alan çırak derhal Şehremaneti ve belediyeye başvuracak ve ehliyetnamesini tasdik ettirecekti. Çırak, sermayedâr ya da birkaç sermayedârın ortak açtıkları okullarda günde iki saat olmak üzere haftada üç gün meslek ve sanatı hakkında bilgi edinebilmeleri için zorunlu eğitim görecekti. Çıraklık ertesi askerlik görevini ifa eden çırak kurumuna geri dönerek emsali düzeyinde bir ücretle çalışmaya başlayacaktı. Her işyeri toplam işçi

sayısının yüzde yirmisi oranında çırak istihdam etmeye mecbur tutulacaktı. Çırak alınırken işçi çocukları ve şehit çocukları (evlâd-ı şuheda) tercih edilecekti.

Çağdaş çalışma ortamı son kertede sigortayı da gerektiriyordu. Amele Encümeni buna da el atmış ve işçinin hayat ve kaza sigortasına sahip olması gerektiğini vurgulamıştı. Sigorta ücreti patron tarafından ödenmeli ve bu nedenle işçi ücreti kesintiye uğratılmamalıydı. Bu amaçla hükümet tarafından tek bir sigorta kurumu oluşturulmalı ve bu kurum her türlü rüsum vb. ödemelerden muaf tutulmalıydı. Olağanüstü bir afet sonucu kapanan işyeri sahibi açıkta kalan işçiye birer defaya mahsus olmak üzere uygun bir meblağ ödemeye mecbur tutulmalıydı. Bu meblağın miktarını sendika birlikleri temsilcileriyle hükümet temsilcilerinin oluşturacağı bir heyet belirlemeliydi.

Amele Tealî Cemiyeti bünyesinde kurulan Amele Encümeninin hazırladığı metinde dikkati çeken hususlardan biri "iş borsası" düzenlenişi konusundaki satırlardı. Amele Encümeni'ne göre "iş borsası" sendikaların denetimi altında olmalıydı. Zira bu işlerin sendikalar haricinde üçüncü şahıslar tarafından yapılmasına izin vermek, "yarattığı fazla kıymetlerin büyük bir kısmını sermayedârlara terk etmeğe mecbur olan işçinin" bir ikinci defa da aracı tufeyliler tarafından soyulmasına

yol açacaktı. Burada Amele Encümeni'nin kullandığı dil *Das Kapital*'e özgüydü. İşçinin yarattığı "fazla kıymet" Marksist literatürdeki "artı değer"di. Bu husus Amele Tealî Cemiyeti çevresinde "partili" kişilerin de etkin olduğunu kanıtlıyordu. Öte yandan Cemiyet'in işçiyi tarif ederken kullandığı "iş kuvveti" Marksist bir terimdi. Cemiyet'in yapmış olduğu işçi tanımı bizatihi Marksist anlayışı yansıtıyordu. 1 Mayıs günü dağıtılan *Bir Mayıs* risalesi de Şefik Hüsnü'nün kaleminden çıkmıştı.

Cemiyet 1927 sonbaharına kadar faal olabildi. Bu arada dönemin son 1 Mayıs'ı 1927'de kutlandı. Bu tarihe kadar Babıali'deki genel merkezin yanı sıra Bayezid, Aksaray, Yedikule, Haliç ve Beşiktaş'ta şubeler açılmıştı. Cemiyet'in TKP çizgisinde bir örgüt oluşu iktidarca da biliniyordu. TKP'le mücadele kapsamında 1927 Ekimi'nde zabıta Cemiyet'in kayıt ve defterlerine el koydu. İşlemlerinde yolsuzluk olduğu gerekçesiyle soruşturma açıldı ve kısa bir süre sonra kapatıldı. O tarihlerde diğer sendikaların da faaliyetlerine son verildi.[447]

Böylece 1908-1927 arası yirmi yıllık bir süreyi kapsayan cemiyet-sendikal hayat kesintiye uğruyordu.30'lu yıllar Türkiye'nin sanayileştiği bir dönem oldu. Bu yıllarda daha yoğun bir işçi kesimi oluştu. Yığınsallaşma çalışanları daha bir bilinçlendirdi. Türkiye'de sendikal yaşam 1946'da, çok partili döneme geçişle birlikte tekrar canlanacaktı. Bir kez daha Marksist sendikacılık gündemdeydi. Ama bu kez dünya konjonktürü ve Türk-Sovyet ilişkileri bunalımlı bir döneme girmişti. Sovyet tehdidi bir anlamda 1946sendikacılığının yolunu kesti.1947 ertesi farklı bir sendikacılık doğdu. Sendikacılığın radikal bir nitelik kazanabilmesi için yirmi yıl daha beklenmesi gerekecekti. 1967'de DİSK kuruldu.

BELGELER

Amele Tealî Cemiyeti'nde 1 Mayıs Bayramı

1 Mayıs Bayramı münasebetiyle dün Amele Tealî Cemiyeti'nin Babıali'deki merkezinde bir resm-i kabul yapılmış ve şehrimiz amelesi yekdiğeriyle bayramlaşmıştır.

Cemiyetin muhtelif şubelerine mensup birçok şirket ameleleri sabah saat ondan itibaren Amele Tealî Cemiyeti'ne gelmeye başlamışlar ve kırmızı renkte tefriş edilen içtima odasında toplanmışlardır.

Kıpkırmızı renkli perde ve bayraklarda beyaz zemin üzerine siyah bir örs ve iki çekiç resmi bulunuyordu. İçtima odası kırmızı renkli bezler üzerine siyah renkli yazılmış levhalarla süslenmişti.

Levhalardan bazıları bervech-i âti yazıları ihtiva etmekte idi: "Türk amelesi irtica'a karşı amansız bir mücadele açmalıdır," "Burjuvazinin zulmünü protesto ediyoruz," "Bütün dünya işçileri birleşiniz," "8 saat iş, 8 saat istirahat, 8 saat uyku."

Saat on bir buçukta cemiyet binası göğüslerinde kırmızı kurdeleler bulunan amele ile dolmuştu. Merasime cemiyet reisi Abdi Recep arkadaşın hülasaten bervech-i âti nutku ile başlanılmıştır:

"Arkadaşlar;

Bugün bir hareket var. Bu hareket işçinin muhtekir kapitalizme karşı müşterek protesto hareketidir. Bütün işçi aleminin tezahürat yaptığı bu günde biz de kendimize has vakar ve sükûnetle bazı tezahürat yapmak istedik. Hükûmete beş maddelik bir programla bir de beyanname verdik. Hükûmetimiz açık mahalde tezahürat yapmaklığımızı muvafik görmedi. Ancak resm-i kabul icra etmekliğimizi ve amelenin hissiyyat ve temenniyyatının hükûmet-i mezkûreye arz ve iblağı için bir hey'etin vali beyi ziyaret etmesi hususundaki ricamızı kabul etti.

Hûkümetimizin programımızın bu iki maddesini kabul etmesi bugünün resmen tes'idinin ve meslekî mevcudiyetimizin tanınmış olduğunu göstermek itibariyle tarihi bir hadise teşkil etmekte ve hükûmet-i cumhuriyyemizin hüsnüniyet ve hayırhâhlığını ispat etmektedir.

Yaşasın Cumhuriyet."

"1 Mayıs Bayramı: Amele Tealî Cemiyeti'nde dünkü resm-i kabul ve nutuklar," *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1925, s. 3.

***

Amele Tealî Cemiyeti'nin Bir Mayıs Nedeniyle İşten Çıkarılan İşçileri Savunan Beyannamesi[448]

Türkiye Amele Tealî Cemiyeti merkez-i umumîsi tramvay kumpanyasını nefretle protesto ediyor.- Kovulan amelenin eski işlerine iltihakını istiyorlar.

Türkiye Cumhuriyeti Amele Tealî Cemiyeti Merkez-i Umumîsi'nin dün gönderdiği tezkereyi bervech-i zîr. - Aynen derc ediyoruz.

1 Mayıs münasebetiyle işlerine gitmeyen 79 işçi arkadaşımızı Tramvay Şirketi kovdu. İstanbul halkının cebinden işçilerin terinden her sene yüz binlerce lira kazanan tramvay şirketinin bu hareketi doğrudan doğruya Türkiye amelesinin suratına atılmış küstah bir tokattır. Millî hükûmetimizin tasdik ettiği hakkımızı bir ecnebî şirketi hâlâ kabul etmemek cür'etini gösteriyor. Emperyalist kuvvetlere karşı kurtuluş cihadına hayatını veren Türkiye işçisinin haklarını hükûmetimizin ecnebî şirketine karşı da müdafaa edeceğinden eminiz.

Ortada yalnız 79 arkadaşımızın ve çoluk çocuklarının sefaleti değil, bütün Türkiye amelesinin hakları mevzubahistir.

Onun için evvelden beri işçisinin birçok kanunî haklarına karşı tecavüzkârâne bir vaziyet alarak her suretle işçisini ezen Tramvay Şirketi'nin bu gayr-i insanî tecavüzünü nefretle protesto ederiz.

İşlerinden kovulan tramvay işçi arkadaşlarımız yine eski işlerine iltihak ettirilmeli ve işlemiş yevmiyeleri de bu haksızlığın tazminatı olarak tediye olunmalıdır. Bunu ısrarla talep ederiz ve bu talebimizde bütün Türkiye amelesi müşterektir.

Türkiye Amele Tealî Cemiyeti
Merkez-i Umumiyyesi Hey'et-i İdaresi namına
Reis: Mim. Sabri

***

Amele Tealî Cemiyeti Yedikule-Kazlıçeşme Şubesi'nin Açılışı

Amele Tealî Cemiyeti Yedikule-Kazlıçeşme'de bir şube küşad etmiş ve bu şubenin resm-i küşadı dün saat on beşte icra edilmiştir. Mezkûr şubenin küşadında başlıca sebeb, bine yakın amelesi bulunan debbağların cemiyete iltihakkıdır. Dünki resm-i küşadda yedi, sekiz yüz kadar amele hazır bulunmuş, cemiyet erkânının bir kısmı muhtelif hitabeler irad ederek amele arasındaki tesânüdün daha sıkı bir surette temini lâzım geldiğini ameleye anlatmışlardır. Resm-i küşadda evvela Amele Tealî Cemiyeti reisi Sırrı arkadaş âtideki hitabeyi irad etmiştir:

Arkadaşlar!

İşçileri her vakit olduğu gibi ihtiyaç ve zaruretler birleştirir. İşte bu birleşmelerdir ki işçilerin refahının tahakkuku için ilk ve şuurlu adımdır.

Bugün debbağ işçilerinin duygu ve isteklerine açılan Türkiye Amele Tealî Cemiyeti, Kazlıçeşme şubesini açmakla bahtiyardır.

Türkiye amelesinin öteden beri yer yer maruz kaldığı gayr-i insanî muamele ve müşkülâtlar vardır ki Orta devirlerde bile nadir görülmüştür. Bu haller tabii ki herkesin her hususta müsavi hukuka malik olduğu Cumhuriyet düzeninde artık devam edemez.

Biz işçiler bir paçavra gibi istenildiği ve icab ettiği gibi kullanılır ve işe yaramayacak bir hâle az zamanda getirildiği vakit atılırız. Çalışmak kabiliyeti uğrunda hayatını tükettiği müessese ve fabrikalar önünde bütün sefalet ve perişâniyyetle bırakılmasına tahammül edip aciz bir vaziyette kalamayız. Bunun içindir ki yer yer işçiler birleşerek ve temeddün etmiş memleketlerde olduğu gibi memleketin iktisadî

ve içtimaî sahasındaki mevkiini tutarak vazifesini yapacaktır. Çünkü iktisadî ihtiyaç ve zaruretler düşünen insanları ve medenî olan işçileri birleştirmeyi bugün artık bir mecburiyet haline koymuştur.

Arkadaşlar!

İşçi teşkilâtlarından beklenen faideler her birimizin çalışması ve ittihadı ile temin edilir.

Bunun içindir ki işçi sınıfının teali edebilmesi için bütün işçilerin daimi bir alâka ile vazifedâr olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır. İşte bu vazifeler bir ahenk ve intizam dahilinde yapılır ise şerait-i hayatiyyemizin günden güne iyileşeceğine kani olmalıyız.

Arkadaşlar!

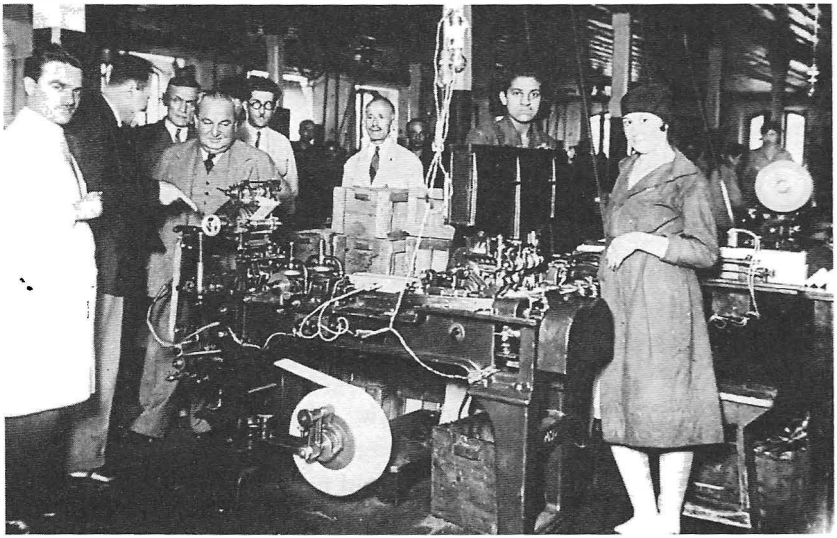
Debbağ işçi arkadaşlarımızın böyle aniden toplanıp teşkilâtlanmalarına saik olan esbâbı hepimiz biliyoruz. Bu öyle bir saiktir ki senelerden beri her gün biraz daha mütezâyid bir şekilde devam ediyordu. Fakat son zamanlarda sermayedârlar tarafından daha ziyade istismar edilmemiz için yapılan bazı haris teşebbüsler şimdiye kadar olduğu gibi debbağ işçilerini daha muntazam bir surette yoksulluk ve çaresizlik zinciri altında ve sermayedâr teşkilâtı içinde bunaltmak ve boğmak istedi ve hatta icbar etti.

Arkadaşlar!

İşte arz ettiğim bu ve emsali hareketler debbağ işçilerini geç olsa dahi maksat ve gayeleri müşterek olan işçi arkadaşlarla birleştirdi ve bu günkü mesut netice hasıl oldu.

Amele Tealî Cemiyeti'nin maksat ve gayesi nedir?

Her sınıf amelenin içtimaî, iktisadî ve meslekî hukukunu suret-i daimede tetkik, muhafaza ve müdafaa maksadiyle istihsalde doğrudan doğruya amil olan servet-i milliyyenin izhar ve inkişafını temine kuvvet ve vasıta olan amelenin icabât-ı asriyye ve fünûn-ı hâzıraya göre terakki ve tealisini çalışarak müttehid bir unsur olarak yetişmesini temin, her bir amelenin içtimaî, iktisadî ve meslekî hukukunu müdafaa etmek amelenin kitle halinde temsilini mucib olan yerlerde vazife-i temsilini ifa etmek, amele arasındaki meslekî ahlâkın tenmiyesiyle buna muhalif olan bilumum hareketlerde hakik sıfatıyle harekete gelmek, ferdî küçük sermayelerin ittihad ve himayesi esbâbını ihzar ile umumî darüssınâ'aların vücud bulmasına çalışmak, amelenin terfihi ve tehvin-i maişeti için havâic-i zaruriyye kooperatifleri tesis etmek, muhtac-ı muavenet cemiyet efrâdına maddî ve manevî yardımlarda bulunmak, amelenin fikren tenviri için hususî mektepler ve meslekî kurslar küşad, gazete, risaleve kitaplar neşretmek, hülasa cemiyet efrâdının gerek seviye-i irfan, gerekse umur-ı iaşe ve iskân itibariyle muhtaç olduğu

bilcümle mevaddın temini hususunun mütevakkıf bulunduğu umurun kaffesini hükûmet-i cumhuriyyenin kavânin-i mevzuasına tevfiken teşebbüsât-ı mütemadiyye ile istihsal mekâsid-i hayriyyesini takip etmek cemiyetin cümle-i vezâifindendir. Amele Tealî Cemiyeti'nin son senelik kongresinde taht-ı karara alınan mevaddan, yardım sandığı, kuvvet-i lâyemut geçinen işçilerin fikren ve bedenen inkişaflarını temin maksadıyle işçilerin spor kulübünü dahi tesis etmiştir.

Her Amele Tealî Cemiyeti azası gerek yardım ve gerek spor kulübünün tabii azası addedilerek şubelerde bu hususta faaliyetlerde bulunmasını temin eder.

"Cemiyetin yeni şubesi dün açıldı," *İkdam*, 18 Haziran1927, s. 1-2.

***

İş Kanunu Lâyihası – 1927[449]

Madde 1- İstihsal, imal, ihzar, izabe, tasnif, tasfiye, inşaat, tamirât ve nakliyat ve muhaberât müesseselerindeki işçilerle bunlarla işverenler arasındaki münasebât işbu kanunda yazılı ahkâma tabidir.

Zıraî işler, bir aile efrâd ve akrabasının birlikte çalıştıkları ev sanayi'i, köy müessesâtı ve on beşten az işçi çalıştıran müesseseler bu kanun ahkâmına tâbi değildir. Şu kadar ki bu müesseselerde çalışanların hayat

ve sıhhati için tehlike ve mazarratı mucib hâlâtın mevcut olup olmadığı hükûmetçe teftiş ve murakabe edilir.

(Çocuklar ve kadınlar hakkında bu kanunla vaz' edilen ahkâm on beşten az işçi çalıştıran müesseseler için dahi caridir.)

Madde 2- On yaşına girmemiş olan çocuklar çalıştırılamaz. On sekiz yaşına kadar olan kadın ve erkek işçilerin müddet-i mesaîleri ve ne gibi işlerde çalıştırılmaları caiz olmadığı bu kanunun tatbikine dair Hey'et-i Vekile'ce tanzim olunacak talimatname ile tespit olunur.

Madde 3- İşçinin çalışma müddeti günde on saati geçemez. Bu müddet zarfında en az bir saat istirahat verilir. Altı saatten az devam eden işlerde istirahat vermek mecburi değildir.

Madde 4- Kaza olur veya olması muhtemel olursa veya zarurî ve acele tamirât icab ederse, yahut tehlike vuku'unu men' için tedâbir ittihazı lâzım gelirse iş müddetlerinin temdit olunması caizdir.

Madde 5- Bozulmaya müstenit mevadd-ı ibtidaiyye işlenmesi faaliyetinin mevsime münhasır bulunması hâllerinde ve müstesna bazı ahvâl ve işlerde hükûmetin malumatı tahtında işçilik müddeti günde on iki saati tecavüz etmemek şartiyle temdit edilir.

Madde 6- İşçinin fazla olarak çalışacağı müddete ait ücret bir misli fazla hesabiyle verilir. İşçinin bu fazla çalışma müddetine ait ücret talebi vesaik-i mutebereye istinad etmediği takdirde üç ay mürurundan sonra mesmû' olamaz.

Madde 7- Umumî nakliyat vasıtalarında çalışan işçilerin nöbete tabi münkati çalışma tarzları Ticaret ve Nafia vekâletlerince müştereken ayrıca bir talimatname ile tesbit olunur.

Madde 8- En az on iki saat istirahat etmeyen işçiye ikinci bir iş verilemez. Ancak ahvâl-i fevkaladede askerî fabrikalarda bu müddet azaltılabilir.

Madde 9- İşverenler hükûmetin göstereceği tarzda işçilerin hayat ve sıhhatleri mahfuz olarak çalışmaları vesâitini ve icab eden takyidât-ı fenniyye ve sıhhiyye ve içtimaiyyeyi temin ve her türlü kaza vuku'una mani tedâbiri ittihaz ile mükelleftir. İş mahallerinin şerait-i sıhhiyyesini ve işçilerin sıhhat ve hayat ve ahlâkları için tehlike ve mazarrat ihtimallerini müştereken tayin ederler.

Madde 10- Bir müessesede üç ay ifa-i hizmet eden bir işçi kendisine on beş gün evvel haber verilmedikçe ve müterâkim ücretleri tamamen tesviye edilmedikçe bilâ sebeb-i mücebbir işten çıkarılamaz. Kezalik hiçbir daimi işçi on beş gün evvel işi terk edeceğini müesseseye ihbar etmeden bir özr-i kabule müstenid bulunmadıkça işi terk edip diğer müessesenin işini deruhte edemez. Ancak bu ahkâma muhalif olarak işçiyle işveren arasında bil-rıza mün'akit mukaveleler muteberdir.

Madde 11- Şehirlerden uzak müessesât ve maden ocakları evlerine her gün gidip gelmek imkânı bulunmayan işçilerin kavâid-i hıfzıssıhhaya ve icabât-ı ahlâkiyyeye muvafik tarzda iskân edilmelerini temine ve bu işçilere ücretlerinden mahsubu icra edilmek üzere sıcak yemek vermeye mecburdur. Bu müesseseler tarafından münhasıran işçilerin iskânı için inşa edilecek meskenler her türlü devlet ve idare-i hususiye ve belediye vergilerinden muaftır.

Madde 12- Her müessese ehemmiyetine ve çalıştırdığı amele miktarına göre tanzim kılınacak talimatnameye tevfiken alât-ı tahlisiye, teskere [sedye], dispanser, hastane, ecza-i tıbbiye dolabı, eczane gibi vesâit-i sıhhiyyeden tamamını veya bir kısmını tesis ve ihzâra ve lüzuma göre tabib, eczacı, hastabakıcı gibi memurîn ve müstahdemîn-i sıhhiyye tavzif etmeye mecburdur. Birbirine yakın olan müesseselerin birleşerek bu tedâbiri müştereken ittihaz etmeleri caizdir.

Madde 13- İşverenler vuku' bulan kazaları en seri vasıta ile alâkadarlara ve adliye memurlarına ihbara mecburdur.

Madde 14- İşverenler işçileri işlerinden mütevellit olmak üzere duçar oldukları kazalarda meccanî olarak tedavi ettirmeye ve kazadan dolayı işçilerin çalışmadığı günlere ait yevmiyelerini en az on beş güne kadar tam, fazlasını en az nısıf olarak itaya ve kaza işçinin maluliyet-i daimesini intaç ettiği takdirde maluliyet derecesine göre ayrıca tazminat itasına mecburdur. Maluliyet dereceleri bu derecelere ait tazminat miktarları müştereken Sıhhiyye ve Ticaret ve Nafia vekâletlerince tayin ve cetvel halinde tanzim olunacaktır.

Madde 15- İş esnasında vuku' bulan kaza neticesi olarak ölenlerin tekfin [kefenleme] ve tedfin [defnetme] mesârifi işverenlere ait olduğu gibi ayrıca varislerine son aldığı gündeliğin altı yüz misli tazminat verilecektir. İşveren ile işçinin ailesi arasında ölümün iş esnasında vuku' bulup bulmadığı hakkındaki ihtilaf mahkemelerce müstacelen rüyet ve intaç edilir.

Madde 16- Kazazede işçilere verilecek tazminat mahallî sıhhiyye ve belediye tabibleriyle ve kaza sıhhiyye ve belediye teşkilâtı bulunmayan bir mahalde vuku' bulmuş işe teşkilâtı en yakın kasabanın sıhhiyye ve belediye tabibleriyle müessesenin irae edeceği karar mucibince tebeyyün edecek maluliyet derecesine göre on dördüncü madde mucibince yapılacak cetvele tevfiken ve hey'et-i sıhhiyyenin nihai raporu tarihinden itibaren nihayet bir ay zarfında kendilerine ve vefat eden işçilere verilmesi lâzım gelen tazminat dahi mahkemece taayyün edecek varis-i kanunîlere verilmek üzere vefat vuku'undan itibaren nihayet bir ay zarfında makbuz mukabilinde icra dairelerine tevdi edilir. Maluliyet

derecesi hakkında hey'et-i sıhhiyyenin vereceği raporlara vuku' bulacak itirazlar Sıhhiyye Vekâleti'nce tetkik ve bir ay zarfında kat'i karara rabt olunur. Ancak işveren tarafından vuku' bulmuş ise evvel-emirde ilk hey'et-i sıhhiyyenin takdir ettiği dereceye tekâbül eden tazminât miktarını emaneten icra dairesine yatırmış bulunması meşruttur.

Madde 17- Hizmetlerine nihayet verilen işçiler işgal etmiş oldukları müesseseye ait mebâni'yi müessesenin talebiyle azamî on gün zarfında terk ve tahliyeye mecburdurlar. Müessesenin mahallî en büyük mülkiye amirine tahriren vuku' bulacak müracaatı üzerine işçi binayı tahliyeye icbar edilir.

Madde 18- Her müessese çalıştırdığı işçiler hakkında numunesine tevfiken bir işçi sicil defteri tutmağa mecburdur.

Madde 19- İşçiler ahvâl-i sıhhiyye ve içtimaiyyelerinin ıslah ve tanzimi gayesiyle Ticaret Vekâleti'nce münâsib görülecek mahallerde işçi teavün ve tekaüt sandıkları tesisine ve bu sandıklar için işçi ücretlerinin nihayet cem'an yüzde beş miktarını geçmemek üzere işçilerden ve aynı nisbette işverenlerden aidat verdirmeye vekâlet-i aidesi salâhiyettârdır. Teavün ve tekaüt sandıklarının suret-i teşkili ve vezâif ve tarz-ı idareleri icra vekillerince bir talimatname ile tespit olunur. İşbu maddedeki şekilden daha müsait teşkilâtı olan müesseseler için vekâlet-i aidesi mevcut teşkilâtça iktifa edebilir. Tersane fabrikalarında müstahdem amelenin terfih-i hâlleri ve tekaütlükleri için 13 Eylül 1333 tarihli nizamname ahkâmı muteberdir.

Madde 20- Bu kanunun neşri tarihinde mevcut ve kanunun daire-i şümulüne dahil bulunan müesseselerde mebâni ve teşkilât imkân nisbetinde işbu kanun ahkâmına göre tadil ve tebdil olunacaktır. Tadil ve tebdilin imkânı hakkında işverenlerle iş müfettişleri arasında ihtilaf çıkarsa Ticaret Vekâleti'nin vereceği hüküm kat'idir ve bu müessesenin taalluk ettiği vekâletin reyi alınır.

Madde 21- İş ve sıhhiyye müfettişleri teftiş maksadiyle her vakit müesseselere girebilirler, ancak müessesenin taalluk ettiği vekâletin komiserini, devlete ait olan müesseselerde müessesenin en büyük amirini evvelce haberdar etmek şarttır.

Maadin ve taş ocaklarında işbu kanun ahkâmına müteallik teşebbüsât maden mühendis ve müfettişleri tarafından icra olunur. İşverenler müfettişe vazifelerine müteallik hususâtta istedikleri malumat ve izahatı vermeye mecburdurlar.

Madde 22- Müesseseye müstahdemîninden gayrı kimsenin duhulü müdafaa-i milliyye nokta-i nazarından memnu olan askerî fabrikalarda bu kanun ahkâmını tatbik için Müdafaa-i Milliyye ve Bahriyye tarafından memur-ı mahsus tayin edilecektir.

Madde 23- Bu kanun ile tatbikine mütedair tanzim olunan talimatname ahkâmına riayet etmeyen müesseselerden müessesenin ve mucib-i tecziye görülen hareketlerinin derece-i ehemmiyetine göre bin liraya kadar ceza-yı nakdî alınır.

Üç ay zarfında aynı hareketin tekerrürü halinde ceza-yı nakdî taz'if olunur. [ikiye katlanır]

Kendilerine taalluk eden hususâtta kanuna muhalif harekette bulunan işçilerden yirmi liraya kadar ceza-yı nakdî ahz ve üç ay zarfında aynı hâlin tekerrüründe işbu ceza-yı nakdî taz'if edilir.

Madde 24- Ceza-yı nakdîler memurîn-i aidesi tarafından tutulacak zabıtların müddeiumumîlere tevdi'i suretiyle müddeiumumîlikçe usulü veçhile takip ve intac olunarak hükmen tahsil ve teavün sandıklarına tevdi olunur.

Madde 25- Bu kanunun suret-i tatbikiyyesi alâkadar vekâletlerce müştereken tanzim ve İcra Vekilleri Hey'etince tasdik olunacak bir talimatname ile tespit olunacaktır.

Madde 26- İşbu kanunun tatbiki için Ticaret Vekâleti'ne merbut bir İş Müdüriyet-i Umumiyyesi ihdas edilecektir.

Madde 27- 2 Haziran 1926 tarih ve 695 numaralı kanundan gayrı bu kanun ahkâmına mugayir bulunan kavânin ve nizamât ile 10 Eylül 1337 tarihli Ereğli Havza-i Fahmiyyesi amele hukukuna müteallik kanun mülgadır.

Madde 28- İşbu kanun tarih-i neşrinden altı ay sonra muteberdir.

Madde 29- Bu kanunun tatbikine Ticaret, Dahiliye, Adliye, Sıhhiyye, Nafia ve Müdafaa-i Milliyye vekilleri memurdur.

29 Mart 1927

***

İş Kanunu Lâyihası Hakkında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın Mütalaat ve Temenniyyatı[450]

Ticaret Vekâleti tarafından ihzar olunan iş kanununun henüz hâl-i inkişafta bulunan millî sanayi'i şiddetle alâkadar edeceği cihetle odamızın bu bâbdaki mütalaatı alınıncaya kadar kanunun tehiri Vekâlet'ten rica olunmuştu. 24 Nisan tarihiyle Vekâlet'ten gelen telgrafnamede odamızın iş kanunu hakkındaki mütalaasının hemen bildirilmesi temenni edilmekle bu mesele hakkındaki rey ve mütalaalarını istifsar zımnında davet olunan İstanbul erbâb-ı sanayi'inin iştirakiyle odada bir içtima akt olunarak kanun lâyihası tetkik olunmuştur. Mezkûr içtima'a ittifak-ı ara ile reis Hüseyin Bey'in riyâset etmesi takarrür et-

miştir. Cereyan eden müzakerât neticesinde lâyihanın birkaç maddesinde icrasına lüzum görülen bazı tadilât ve bu meyanda izhar olunan temenniyyatın Vekâlet'e iblağı karargir olmuştur.

Lâyihanın birinci maddesi bilâ-münakaşa kabul edilmiştir. İkinci madde on yaşına girmemiş olan çocukların çalıştırılmasını âmir idi. Bu mesele üzerinde hayli müzakere cereyan etmiş ve içtima'a iştirak eden Tütün İdare-i İnhisariyyesi murahhası sigara imalâtında hafif ve nazik işleri küçük çocukların bünye ve teşkilâtına mazarrat iras edecek mahiyette olmadığı ve bu sayede birçok çocukların sokaklarda haylaz-

lık edecekleri yerde işle meşgul olarak üç beş kuruş intifâ' ettikleri ve hatta bunlar meyanında aldıkları yevmiyeler ile ailelerine de muavenette bulunanlar olduğu izah ve ikinci maddenin bu fıkrasının tadili lehinde beyan-ı mütalaa etmiştir. Cereyan eden müzakerât neticesinde vakıa tütüncülüğün bazı hafif işlerinde ufak çocukların büyüklerden daha ziyade muvaffakiyetle çalıştıkları görülürse de on yaşına girmemiş çocukların evvel emirde tahsil müddetini bitirmemiş oldukları cihetle bunların tahsilden mahrum bırakılmalarının caiz olmayacağı dermeyan edilmiştir. Buna mukabil hazırûndan bazısı kanunun bu maddesinin bu cihetten iyi düşünülmüşse de hakikat-ı hâlin bu merkezde olmadığını ve tahsil mükellefiyyeti yaşında bulunan birçok çocukların mektebe gitmeyip sokaklarda gezindiklerini ve esasen bu mükellefiyyet sinninde bulunanların cümleten mektebe gittikleri de farz olunsa üç ay devam eden tatil zamanlarında ufak çocukların böyle hafif işlerle meşgul edilmeleri tahsilden geri kalma mahzurunu da izale edeceği serd olunmuştur. Reis Hüseyin Hüsnü Bey tatil müddetinin çocukların sıhhati ve neşv ü nemaları için pek nafi ve elzem olduğunu beyan etmiş ve tadil teklifini reye koymuştur.

İşbu tadil teklifi ekseriyet kazanmamış ve madde aynen ibka edilmiştir.

Bundan sonra işçinin çalışma müddetine mütedair bulunan üçüncü maddenin müzakeresine geçilmiştir.

Tadil- Lâyihada iş müddeti bir saat tatil hariç dokuz saat olmak üzere tespit olunmuştu. Dokuz saat müddet-i mesaînin muvafık olduğu esas itibarıyla kabul edilmişse de lâyihada bu mesele hakkında lüzumu derecede vuzuh bulunmadığı ve bu cümleden olarak her müessesenin kendi nev'i meşgalesi itibarıyla kanunda mezkûr bir saat mecburî tatil haricinde bazen bir çeyrek ve bazen de yarım saat tatiller yapıldığı ve bu itibarla verilen bu fazla tatillerin muayyen iş saatlerine zam olunması yani işçinin bir yevm-i mesaîde dokuz saat çalışması esasının tasrih edilmesi lüzumu dermeyan ve âtideki suret teklif olunmuştur.

Madde 3- İşçinin çalışma müddeti günde on saati geçemez. Bu müddet zarfında en az bir saat istirahat verilir. (Yani bir işçinin bir gündeki çalışma müddeti işin ve havaların icab ettiği ve müessesenin kendi mıntıkası itibarıyla vereceği fazla tatil saatleri hesab edilmemek üzere günde azami dokuz saattir.) İşbu teklif sureti kabul olunmuştur.

Dördüncü ve beşinci maddeler hakkında mütalaa dermeyan olunmayarak kabul edilmiştir.

Tadil- İşçinin fazla olarak çalışacağı müddetle ücrete mütedair bulunan altıncı maddenin müzakeresine geçilmiştir. Lâyihada işçinin ça-

lışacağı müddete ait ücretin bir misli fazla hesabıyla verileceği tasrih olunmuştu.

Meşgaleleri hesabıyla iki takım amele istihdam eden müessesât, bilhassa değirmenciler fazla mesaî için takdir olunan nispet hakkında kuyud-ı ihtirâziyye dermeyan etmişlerdir. Değirmenler mahiyet-i meşgaleleri itibarıyla iki takım amele kullanmaktadır. Bunlar gündüz ve gece olmak üzere iki posta olurlar. Gündüz postası tulûdan gurûba kadar gece postası ise gurûbtan tulûa kadar çalışıyor ve yazın gündüz kışın ise gece postaları fazla hizmet ve nöbettedirler. Ve bu iki posta müstahdemîni arasında mümkün mertebe sıkı bir münavebe yapılarak müsavi derecede iş görmelerine ihtimam olunur. Halbuki altıncı maddenin hükmü mutlak olarak kabul olunduğu takdirde yazın gündüz postalarına ve kışın gece postalarına fazla saat için bir maaş ücret verilmesi icab eder ki bu takdirde un ve binnetice ekmek fiyatının müteessir olacağı ve halbuki bu postaların fiilî hizmetten ziyade makinelere nezaretle iktifa ettikleri dermeyan olunmuştur.

İçtima'a iştirak eden diğer zevat da fazla mesaî için bir misli ücretin yüksek olduğunu, ihracat mevaddımızdan olup işleme ameliyatı epeyce gâli olan mallarımızın bundan müteessir olacağı ve rekabete zorlukla mukavemet edeceği izah edilmiş ve saat-i mesaî haricindeki iştigalât için saat hesabıyla yüzde elli nispetinde fazla ücret verilmesi teklif edilmiş ve işbu teklif kabul olunarak altıncı maddenin âtideki şekilde tadilinin hükûmete arzı karargir olmuştur.

Tadil- Altıncı madde- İşçinin fazla olarak çalışacağı müddete ait ücret saat hesabıyla yüzde elli zamla verilir.

Yedinci ve sekizinci maddeler kabul olunmuştur.

Tadil- Dokuzuncu maddenin tetkiki esnasında metinde "işverenler hükûmetin göstereceği tarzda işçilerin hayat ve sıhhatleri mahfuz olarak çalışmaları vesâiti ve icabeden takayyüdât-ı fenniyye, sıhhiyye ve içtimaiyyeyi temin ve her türlü kaza vuku'una mani tedâbiri ittihaz ile mükelleftir" ibaresindeki icab eden cümlesine "ve mümkün olan" kaydının da zam ve ilavesi tarzındaki teklif kabul olunmuştur.

Tadil- Onuncu madde- Bir müessesede üç ay hizmet ifa eden bir işçinin on beş gün evvel haber verilmedikçe ve müterâkim ücretleri tamamen tesviye edilmedikçe bila-sebeb-i mücbir işten çıkarılamayacağı ve işçinin de on beş gün evvel işi terk edeceğini müesseseye haber vermeden diğer müessesenin işini kabul edemeyeceğine mütedair idi. Bu madde üzerine cereyan eden müzakerât neticesinde âtideki nokta-i nazar tebarüz etmiştir. Lâyihaca bir müessesede üç ay hizmet eden işçiye eski ve daimî amele vaziyet ve hakkı bahşedilmekte ise de şimdi-

ye kadar yapılan tecrübelere nazaran sanayi'in ekser aksamında üç ay acemilik müddetidir. Bir işçi ancak üç ay ve belki de dört aydan sonra çalıştığı müesseseye bihakkın müfit olur. Bu itibarla onuncu maddede üç ay müddet çok azdır. Bundan sarf-ı nazar işçiye yol verileceğinin on beş gün evvel kendisine ihbarı muvafık değildir. Bir müessesede artık durmayacağını anlayan işçi on beş gün zarfında hevesle çalışmayacağı gibi belki de hiç iş görmeyeceği cihetle müessese için zarar ve arkadaşları için de bir sui-misâl teşkil eder. Kezalik oldukça uzun olan bu müddet zarfında bu müesseseden çıkacak olan işçi ihtimal-i nefsaniyyet saikasıyla müessesenin ziyanını mucib olacak harekâta da tesaddi edebilir.

İşbu nukat-ı nazarı itibara alan hey'et üç ay müddetin altı aya iblağı ve on beş gün müddetin hiç olmazsa bir haftaya tenzili fikrinde bulunmuştur ve onuncu maddenin âtideki suretle tadilini teklif etmişlerdir.

Onuncu madde- Bir müessesede altı ay ifa-i hizmet eden bir işçi kendisine bir hafta evvel haber verilmedikçe ve ilâh... Kezâlik hiçbir daimi işçi bir hafta evvel işi terk edeceği ilâh...

On birinci madde- Kabul edilmiştir.

On ikinci madde- Kanunun hükmü dahilinde bulunan her müessese bu bâbdaki talimatnameye tevfikan alât-ı tahlisiyye, teskere [sedye], dispanser, hastahane gibi vesâit-i sıhhiyyeden tamamı veya bir kısmını ihzâr ve lüzumuna göre tabip, eczacı, hasta bakıcı gibi memurîn ve müstahdemîn tavzife mecbur bulunmaktadır. Gayet insanî ve ahlâkî ahkâmı havi bulunan işbu maddenin tatbikat sahasında hayli müşkilâtı dâî' olacağı da muhakkaktır. Bu cümleden olarak on beş müstahdem kullanan bir fabrika esasen pek büyük bir müessese farz olunamayacağı gibi senenin bir iki ayında kırk elli amele istihdam ettikleri halde diğer aylarında beş on amele ile çalışan darüssınâalar mevcut olduğu ve bu gibilere fazla amele istihdam ettikleri aya mahsus olmak üzere hayli külfeti mucip olan böyle bir teşkilâtın tesisine icbarı muvafık olamayacağı da tezekkür olunmuştur.

Vakıa lâyihada birbirine yakın olan müesseselerin birleşerek bu tedâbiri müştereken ittihaz edebilecekleri de tasrih olunmakta ise de elyevm memleketimizde henüz toplu ve mütekâsif darüssınâalar manzumesi mevcut olmadığı ayrıca nazar-ı dikkate alınmağa sezadır. Bundan sarf-ı nazar büyük şehirlerde vesâit-i sıhhiyyemiz her tarafta mevcut olduğu ve bu vesâitin fabrikalarca ittihaz olunacak tedâbirden daha mükemmel bulunacağı ve bir kaza vuku'unda telefonla derhal tabip de celb olunacağı cihetle şehir müessesâtının kâffesinin bu mecburiyete tabi olunmalarına pek lüzum-ı mübrem olmadığı görülmüştür.

Şu halde bu maddenin tatbiki zımnında tanzim olunacak talimatnamede işbu vesâitle mücehhez olması lâzım gelen müessese ve fabrikaların tasrih olunması temennisi izhar olunmuştur.

On birinci, on ikinci, on üçüncü maddeler hakkında bir mütalaa dermeyan olunmamıştır.

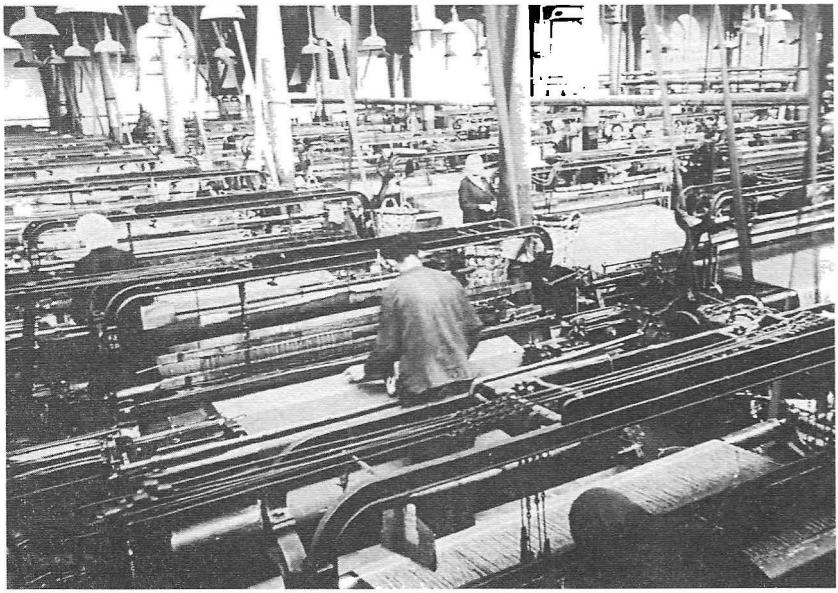
Temenni- Kaza vuku'unda işverenlerin kaza kurbanı işçilere karşı olan vecibelerine mütedair bulunan on dördüncü madde uzun müzakerâtı mucib olmuştur. İctimada bulunan zevatın ekserisinde tebarüz eden nokta şu idi: Kaza müessese sahibinin sui-taksîrlerinden mütevellit olmazsa veyahut işçinin sırf kendi dikkatsizliği ve acemilikten husule geldiği takdirde külfet yine darüssınâa sahibine mi raci bulunacak? İşverenin gerek fennî ve gerek içtimaî ve meslekî hata ve noksanı bulunmazsa bu külfetten berî bulunması iktiza eder. Buna mütedair olmak üzere birçok vakalarda teeyyüd eden misaller zikr olunmuştur. Diğer taraftan bir işçinin bulunduğu müesseseden iş yüzünden malûl kalması sebebiyle muhik bir tazminata nail olması da insanî bir vazifedir.

Garb memâlikinde iş esnasında vuku' bulan kazadan mütevellit malûliyetlerin tazminatı bila kayd u şart işverenlere tahmil olunmaktadır. Bu hükmü tadil etmek üzere ayrıca "iş kazalarına karşı sigorta"lar sistemi ihdas olunmuştur. Sigortaların Garb'da iktisab ettiği cevval şekil sayesinde pek ucuz primlerle patronlar kendilerini iş kazalarına karşı sigorta ettirirler ve bir kaza vuku'unda tazminatı sigorta tediye eder. Şu suretle maddenin işverenlere tahmil ettiği külfette bir kısmı tahfif edilmiş olur. Hey'et, bu noktaya vekâlet-i celilenin nazar-ı dikkatini celb olunarak ihzar edilen sigortalar nizamname ve ahkâmına "iş kazalarına karşı sigorta" kısmının ilâvesinin temenni şeklinde arzı karargir oldu.

On beş, on altı, on yedi, on sekiz ve on dokuzuncu maddeler kabul edilmiştir.

Tadil- On dokuzuncu maddede teavün sandığına amele ile işverenlerin hisse-i iştirak nisbetleri tespit olunmakta idi. Cereyan eden müzakerât neticesinde ekser memleketlerde kabul olduğu üzere teavün sandığına işçiler ve işverenler tarafından verilmesi lâzım gelen aidat yüzde üçer olarak kabul olunarak yirminci maddenin âtideki surette tadili teklifi karargir oldu.

Madde 20- İşçiler ahvâl-i sıhhiyye ve içtimaîlerinin ıslâh ve tazmini gayesiyle Ticaret Vekâleti'nce münasip görülecek mahallerde işçi teavün ve tekaüt sandıkları tesisine ve bu sandıklar için işçi ücretlerinin

nihayet cem'an yüzde üçünü geçmemek üzere işçilerden ve aynı nisbette işverenlerden aidat verdirmeğe Ticaret Vekâleti salâhiyettârdır.

***

Ticaret ve sanayi erbâbının ticaret odasındaki içtima'ları[451]

İş Kanunu hakkında patronların dermeyan ettikleri teklifler.

Şehrimizin bütün sanayi ve ticaret erbâbından bir grup, dün ticaret odasında bir içtima akd ve iş kanunu lâyihasının muhtelif mevaddı hakkında fikirlerini beyan ederek bazı mevaddın tadili lüzumuna karar verdiler. Grubun bu kararı Ticaret Odası tarafından Vekâlete bildirilecek - Patronlar hangi mevaddın ve ne suretle tadilini istiyorlar?

Ticaret Vekâleti tarafından Meclis'e tevdi edilmek üzere ihzar edilen İş Kanunu lâyihası Meclis'te müzakere ve kanun şeklinde kesb-i kat'iyyet etmezden evvel bu hususta bir kere de ticaret ve sanayi erbâbının fikir ve nokta-i nazarlarının öğrenilmesi takarrür etmişti.

İşte bunun için dün şehrimiz erbâb-ı sanayi ve ticaretinden ve muhtelif şirket mümessillerinden mürekkeb bir grup Ticaret Odası'nda saat on dörtten on yedi buçuğa kadar süren bir içtima akd etmiş ve bu içtima'da iş kanunu lâyihası tetkik edilerek bazı mevaddının tadili temenni edilmiştir.

İçtimada kanun lâyihası mevaddı madde madde okunmuş ve grup azası fikirlerini dermeyan etmişlerdir.

İş Kanunu lâyihası metnini madde madde tamamen neşrettiğimiz için dünkü içtima'da muvafık görülen maddelerden tekrar bahsetmeyeceğiz. Yalnız tadilini teklif ettiğimiz mevaddı bervech-i zîr derç ediyoruz.

Lâyihanın birinci ve ikinci maddeleri aynen kabul edilmiştir.

Patronlar ve sâât-i mesaî [mesaî saatleri]:

İşçinin çalışma müddeti 10 saat olmak üzere gösteren madde de kabul edilmiştir. Yalnız vaziyeti itibariyle, mesela tütün depolarında öğleyin ameleye bir saatten fazla istirahat verilirse bu fazla istirahat miktarı o kadar fazla çalıştırmak suretiyle telafi edilecektir. Yani amele, günde tam olmak üzere 9 saat kat'i surette çalışacaktır.

Lâyihanın dördüncü ve beşinci maddeleri kabul edilmiştir.

İşçinin fazla çalışacağı müddet:

Lâyihanın altıncı maddesi şudur:

"İşçinin fazla olarak çalışacağı müddete ait ücret bir misil fazla hesabiyle verilir. İşçinin bu fazla çalışma müddetine ait ücret talebi vesaik-i mutebereye istinad etmediği takdirde üç ay mürurundan sonra mesmû' olamaz [dinlenmez]."

Grup azası, bu maddenin tadilini ve işçinin fazla olarak çalışacağı müddete ait ücretinin bir misli değil, yarım misli fazla hesabiyle verilmesini talep etmişlerdir.

Lâyihanın yedi ve sekizinci maddeleri aynen kabul edilmişti.

"İcab eden" mi "mümkün olan" mı?

Lâyihanın dokuzuncu maddesindeki: "İşverenler hükûmetin göstereceği tarzda işçilerin hayat ve sıhhatleri mahfuz olarak çalışmaları vesâitini ve icab eden takyidât-ı [kısıntı] fenniyye ve sıhhiyye ve içtimaiyyeyi temin ve her türlü kaza vuku'una mani tedâbiri ittihaz ile mükelleftir" kaydının [icab eden] yerine [mümkün olan] kelimesinin vaz'ıyla kabulü kararlaştırılmıştır.

Daimi işçi kimdir?

Grup tarafından, lâyihanın onuncu maddesinin de tadili takarrür etmiştir.

Lâyihanın onuncu maddesinde: "Bir müessesede üç ay ifa-i hizmet eden bir işçi kendisine on beş gün evvel haber verilmedikçe işten çıkarılamaz" diye muharrerdir. Grup azası, bir işçinin "daimi işçi" olabilmesi için 3 ay değil, laakal 6 ay çalışmış olması, işten çıkarılması takarrür ettiği zaman, müessese sahibinin 15 gün evvel değil 1 hafta evvel kendisine haber vermeğe mecbur tutulması esasını kabul etmişlerdir.

Lâyihanın 11, 12 ve 13'üncü maddeleri kabul edilmiştir.

Kaza sigortası:

Bade işçiyi korumakta olan 14'üncü madde müzakere edilmiş ve bu madde aza arasında bir hayli münakaşayı mucip olmuştur. Bu madde bervech-i zîrdir.

"İşverenler, işçileri işlerinden mütevellit olmak üzere duçar oldukları kazalarda meccanî olarak tedavi ettirmeğe ve kazadan dolayı işçilerin çalışamadığı günlere ait yevmiyelerini en az on beş güne kadar tam ve fazlasını en az nısıf olarak itaya ve kaza, işçinin maluliyet-i daimesini intaç ettiği takdirde maluliyet derecesine göre ayrıca tazminat itasına mecburdur. Maluliyet dereceleri ve bu derecelere ait tazminat miktarları müştereken Sıhhiyye ve Ticaret ve Nafia vekâletlerince tayin ve cetvel halinde tanzim olunacaktır."

Bu maddenin kıraatinden sonra grup azasından Değirmenciyan Efendi:

- Bunda yalnız amele düşünülmüş, patronlar düşünülmemiştir demiştir.

Diğer bir aza da beyan-ı fikir ederek:

- Hasta olan bir amele üç ay hasta, ondan sonra hastalığı temadi ederse malul addedilmelidir, dedi. Fakat bu fikir kabul edilmedi. Diğer bir zat işçilerin başından geçecek kazalar için bir sigorta kanununun yapılması hususunda bir teklifte bulunması nokta-i nazarını serd etti. Bu fikir bütün grup azası tarafından makbul görülerek böyle bir teklifte bulunulması kararlaştırılmıştır.

Lâyihanın kaza neticesi ölen işçilerin varislerine verilecek tazminat kısmını ihtiva eden maddesi üzerinde grup azası birkaç söz söylemişse de neticede bunu da kabul etmiştir.

Teavün sandıklarına verilecek aidat:

Lâyihanın 16, 17 ve 18'inci maddeleri de aynen kabul edildikten sonra işçilerin teavün ve tekaüd sandıklarına verilecek aidata ait olan on dokuzuncu madde müzakere ve münakaşa olundu.

Müzakerenin mühim kısmı şu idi:

"İşçiler ahvâl-i sıhhiyye ve içtimaiyyelerinin ıslah ve tanzimi gayesine Ticaret Vekâletince münasip görülecek mahallerde işçi teavün ve tekaüd sandıkları tesisine ve bu sandıklar için işçi ücretlerinin nihayet cem'an yüzde beş miktarını geçmemek üzere işçilerden, aynı nispette işverenden aidat verdirmeğe Vekâlet-i aidesi salâhiyettâardır."

Vekâletin tanzim ettiği bu maddeye nazaran işçinin aldığı ücretten yüzde beş tevkif edilecek ve müessese sahibi tarafından da aynı miktar ilave edilerek sandığa vaz edilecektir.

Grup azası, bu madde üzerinde de bir hayli münakaşa yapmış ve Süreyya Paşa teavün sandıkları için işçiden yüzde 2,5, müessese sahibinden yüzde 2,5 tevkifât yapılmasını teklif etmiştir. Nihayet grup azası bu hususta muhtelif miktarlar teklif etmişse de neticede teavün sandıkları için işçiden yüzde 3 ve müessese sahibinden yüzde 3 tevkifât yapılması kararlaştırılmıştır.

Ceza meselesi:

Lâyihanın 20, 21 ve 22'nci maddeleri de aynen kabul edildikten sonra bu kanun ile tatbikine mütedair tanzim olunan talimatname ahkâmına riayet etmeyen müessese sahipleriyle işçiler hakkındaki madde okundu. Bu madde şöyle idi:

"Bu kanun ile tatbikine mütedair tanzim olunun talimatname ahkâmına riayet etmeyen müesseselerden müessesenin ve mucib-i tecziyye görülen hareketlerinin derece-i ehemmiyetine göre bin liraya kadar ceza-yı nakdî alınır. Üç ay zarfında aynı hareketin tekrarı halinde ceza-yı nakdî taz'îf olunur [ikiye katlanır].

Kendilerine taalluk eden hususâtta kanuna muhalif harekette bulunan işçilerden yirmi liraya kadar ceza-yı nakdî ahz ve üç ay zarfında aynı hâlın tekrarında bu ceza-yı nakdî taz'if olunur.

Bu madde grup azasından Süreyya Paşa itiraz etti ve:

- Bir amele 2.000 liralık bir makineyi kasten kırarsa 20 lira ceza-yı nakdî verecek olur mu? Bu bir cinayettir. Mesela tütün deposunda bir işçi, bir sigara atarak binlerce liralık tütünün yanmasına sebep olmuş, yine 20 lira ceza alacak, bu reva mı? demiş ve grup reisi Hüseyin Bey'le diğer aza, Kanun-ı Ceza'daki ahkâm-ı cezaiyye baki kalmak üzere ilaveten bir ceza-yı nakdiyyenin alınacağını beyan etmişlerdir.

Ehliyetname olsun mu, olmasın mı?

Bundan sonra azadan bir kısmı, işçilere ne gibi işlerde çalışmada mütehassıs olduklarına dair "iş müdüriyetinden kendilerine birer ehliyetname verilmesi nokta-i nazarını müdafaa etmişlerse de Reis Hüseyin Bey, buna muarız bulunmuş, Süreyya Paşa da: Şoförlerin ellerinde de ehliyetname var ama her gün birçok kazalar yapıyorlar" demiş, bu suretle "ehliyetname" fikri kabul edilmemiştir.

Bade lâyihanın diğer maddeleri de kıraat ve kabul edilerek içtima'a nihayet verilmiş ve Reis Hüseyin Bey içtima'a iştirak eden grup azasına teşekkür etmiştir.

Grubun dünkü temenni mukarreratı Ticaret Odası vasıtasıyla Vekâlet'e bildirilecektir.

***

İşçi cemiyetleri murahhaslarının temennileri - Encümen-i mahsusun tanzim ettiği lâyiha[452]

İşçi cemiyetleri murahhasları tarafından müntehib encümen-i mahsus Amele Tealî Cemiyeti'nde toplanarak iş kanunu hakkındaki amele nokta-i nazarını tespit etmiştir. Tanzim olunan işçi lâyihası bugün Ticaret Vekâleti'ne gönderilecektir.

İş kanunu lâyihası hakkında işçi cemiyetleri ve murahhaslarının intihab ettiği encümenin tezekkür ve lâyihanın kesb-i kanuniyyet etmesinde nazar-ı dikkate alınmasını memleket ve işçi için lüzumlu addettiği hususât hakkındaki işçi lâyihası bervech-i zîrdir:

Birinci fasıl: İşçi kimdir?

İş Kanunu'nda bütün işçilerin idare-i ahkâm ve şümulüne alması için kanun karşısında kimlerin işçi olduğu tasrih edilirse kanunun hüsn-i tatbikinde müşkülâtlar izale edilmiş olur.

Ziraî işçiler ve kaç işçi çalıştırırsa çalıştırsın bütün işverenler ve işçiler iş kanunu ahkâmı ile mukayyed olmalıdır.

Zıraî işlerde çalışan işçilerin ve rençperlerin vaziyeti sınaî ve müessesâtta çalışan işçilerin vaziyetinden farklı değildir. On altı saatlik yaz günlerinde gurûbdan tulû'a kadar çalışmak mecburiyetinde kalan rençperlerin hukuku kanun himayesinden hariç kalmamalıdır. Küçük esnaf ve sanatkârlar bu suretle tefrik edilirse sermayedârlar ile ecirlerin yekdiğerine karşı vaziyeti tespit edilmiş olur. Amele Tealî Cemiyeti işçi tarifini şöyle kabul etmiştir:

Bir sermayedâr veya şirket menfaatine ancak sırf iş kuvvetine tekâbül edecek aylık veya gündelik bir ücretle çalışan ve istihsal alât ve edevâtına malik olmayan erbâb-ı say'e amele, işçi tesmiye olunur.

İkinci Fasıl: Sinn-i kabul:

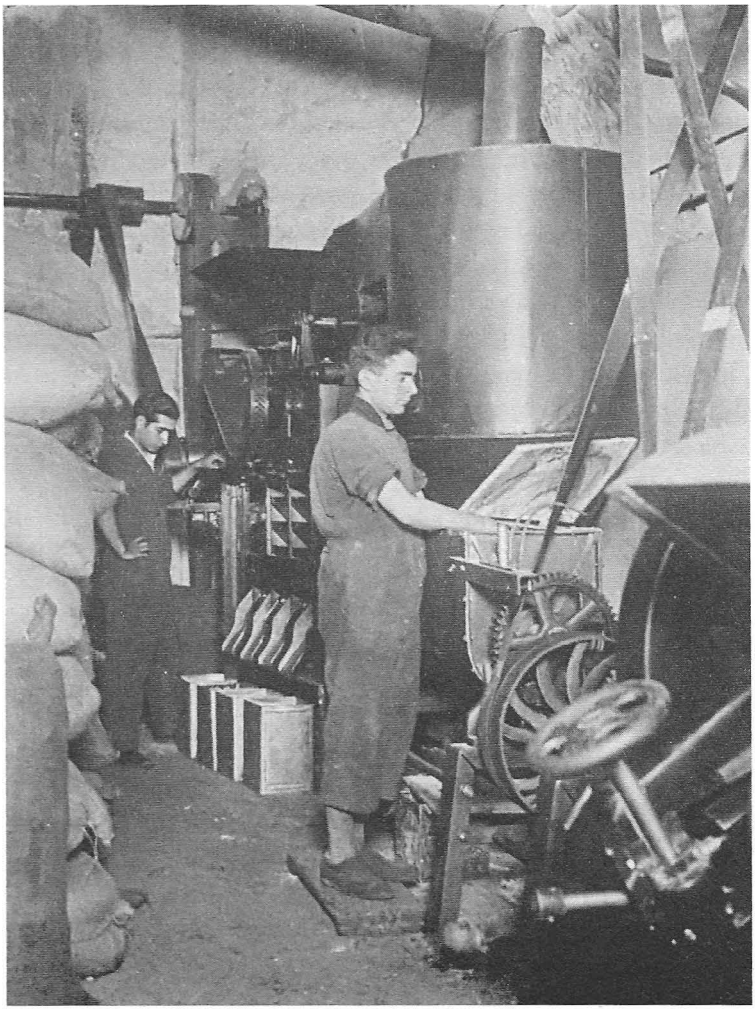
On ile on dört yaş arasında çocuklar gayet seri' bir tarzda yetişirler. Bu esnada yorucu ve yıpratıcı faaliyetlere sevk olunmaları neşv ü nemalarını ihlâl eder ve bütün ömürlerince sakat ve malul bir ferd olarak kalmalarını mucib olur.

Bu gibi efrâddan mürekkeb olan bir hey'et-i içtimaiyyenin iş kuvvetini ve istihsal kabiliyetini gayet dûn bir dereceye indireceğinden memleketi yükseltmek, refah ve ümrana mazhar kılmak vazifesiyle mükellef olan devlet ve onun teşrî'i ve idarî cihazları her türlü menfi endişelerden kat'-ı nazar sadece millî iktisadiyyatla selameti namına on dört yaşından küçük çocukların işletilmesini men' etmelidir. Bu tedbir yalnız sermayedârların değil, çocuklarını iaşeden aciz yoksul ailelerin de itirazına maruz kalacaktır.

Bu itirazın önüne geçmek için on dört yaşına kadar olan yoksul veya kimsesiz çocukların talim ve tedrislerinin ve iaşelerinin temini hususunda bazı tedâbir ittihazı ile yardım müessesâtı vücuda getirmek Türkiye iş ordusunun yarınki kuvvet ve selametini temin eder.

Müddet-i Say:

İktisad siyasetinin en basit nazariyatı iş saatlerinin muayyen bir hadde kadar tenzili, işin istihsal kuvvetini azaltmadığını bilakis arttırdığını riyazî bir şekilde ispat etmiştir. Evvela İngiltere'de ve bilahare bütün Avrupa memleketlerinde yapılan tecrübeler bu nokta-i nazarı teyid ve

tevsik etmiştir. İş müddetinin tenkisi lehinde memleketimizin vaziyet-i iktisadiyyesinden mülhem bazı mülâhazalar da varid ü hatır olmaktadır.

Elif- İstihsalde henüz büyük alâtın tatbik edilmemesi iş şerâitinin daha fazla yorucu olmasını mucib olmaktadır.

Be- İş saatlerinin sekize indirilmesi ile daha fazla iş kuvvetleri istihsale celb olunacak ve bin-netice günden güne korkunç bir şekil alan işsizlik beliyyesi kısmen olsun izale edilmiş olacaktır. Bugünkü hayat pahalılığında tahammülün fevkinde mesaînin fazlalığı işçilerin ve memleketin sıhhatiyle şiddetle alâkadardır. Fazla mesaî işçinin iş kuvvetini tedenniye maruz bırakacağı gibi vücutlarının yıpranmasını da intaç edecek ve hayatlarını kısaltacak ve bütün manasıyla nüfus ziyanını tevlid edecektir. Bütün bu mülâhazâta mebni Amele Encümeni iş müddetini sekiz ve haftada kırk altı saat olmak üzere tesbit etmiştir. İşçi biraz kendini toplayabilmek, ailesiyle meşgul olmak, işlerini intizama sokmak için hafta nihayetinde müstahsillerin tesbit ettiği üzere hiç değilse kırk iki saat temadi eden devamlı bir istirahata muhtaçtır.

Perşembe akşamları iki saat evvel işine nihayet verilecek olursa bu arzu tahassül edebilir. Her yerde, madenlerde say müddeti daha az olduğu hâlde çalışma şartlarının berbatlığı dolayısıyla maden amelesinin vücudu yıpranmakta ve bu muhitlerde işçi kırk, kırk beş yaşlarında seksenlik bir ihtiyar hâline gelmektedir. Ve büyük bir ekseriyet daha genç addolunabilecek bir sinnde ölmektedir. Bizde Ereğli, Zonguldak ve Balya gibi madenlerde gayet ibtidaî vesâitle çalıştığı için işçinin vaziyeti daha fecidir. Buna binaen madenlerde, kuyularda, havasız yerlerde ve bilhassa tütün kıyımhaneleri ve havanhaneleri gibi hayatı zehirleyen yerlerde iş müddetinin günde altı saati geçmemesi hayatın ve memleketin menfaatinedir.

Hafta tatili için ayrıca bir kanun mevcut ise de bunda tatilin ücretli olacağına dair bir kayıt yoktur.

Gündelikle çalışan işçiler istirahat ettikleri günler için gündelik almamaktadırlar. İş Kanunu'nda gerek hafta tatillerinin ve gerek diğer resmî tatillerin ücretli olacağına dair bir madde ilavesini işçi şiddetle temenni etmektedir. Aksi takdirde tatil, çalışan işçiler için bir iyilik değil bir mahrumiyet olacaktır.

İşçinin yevm-i mahsusu olan Bir Mayıs'ın da tatil günleri meyânına ithalini ve İş Kanunu'na buna dair bir madde ilavesini işçi keza temenni etmektedir. Tatil günlerinde ve eyyam-ı sairede iş saatlerinin haricinde işçinin fevkalade olarak işletilmesi zarureti hasıl olursa bu işçinin sıhhatinde ve rahatında büyük fedakârlığı istilzam eder. Bu faz-

la külfeti tazmin için yevmiyesi hesabıyla iki misline iblağ edilmelidir. Hayat-ı umumiyye ile alâkadar ve kanuna karşı şahsen mesul olan bilumum vesâit-i nakliyye ile işletme işlerinde çalışan işçilerin iş müddeti hakkında vekâletlerce yapılacak talimatnamelerin esna-yi tanziminde işbu vesâit-i nakliyye işçilerinin hükûmetçe musaddık cemiyetlerinden de murahhas bulundurulmasını vesâit-i nakliyye işçileri temenni etmektedir.

Dördüncü Fasıl

Gece İşi:

Bir işin geceleyin de devamı mecburiyeti varsa sermayedâr ayrıca gece işçileri bulundurmakla mükellef tutulmalıdır. Gündüz çalışan amelenin velev fazla ücret almak suretiyle bile olsa ve buna bizzat muvafakat etse bile gecede çalışmakta devam etmesi ahvâl-i sıhhiyyesini o derece ihlâl eder. Öyle afât-ı asabiyye tevlid eder ki buna meydan vermemek devletin içtimaî vazifelerinin en mühimmidir. O hâlde gece işi olan yerde gündüz çalışan işçi geceleyin çalışmamalı. Gece çalışan da gündüz mutlak gündüz istirahat etmelidir. İş müddetinin uzunluğu aleyhinde olan esbâb-ı mucibe burada da tamamıyla variddir. Hele çocuklara ve kadınlara gece işi gördürülmemesi için kanunun himayesine kat'i ihtiyaç vardır.

Geceleyin bir gündelik dört saat addedilmeli. Çünkü gece işi iki misli yorucudur. Zaruret hâlinde işçi müstesna olarak bir veya iki saat fazla çalışacak olursa bir gündelik dört saat hesabıyla beher fazla iki saat için bir gündelik verilmelidir.

Beşinci Fasıl

Kadın İşçiler Hakkında:

Kadın işçiler hakkında İş Kanunu'nun hakiki ve himayekâr mevaddı ihtiva etmesi icab eder. Kadın işçileri fizyolojik ihtiyaçlarına mebni her ay üç gün istirahata terk edilmelidir. Loğusalar vaz'-ı hâmilden on beş gün evvel ve vaz'-ı hâmilden sonra tabib mütehassısın lüzum göstereceği müddet hasta addedilmeli ve bu zarurî istirahatta kadın işçilerin yevmiyeleri tamamen tediye edilirse gerek tevellüdât ve gerek kadın işçiler himaye edilmiş olur.

Altıncı Fasıl

Say Mukaveleleri:

İş Kanunu'nun onuncu maddesinin son fıkrası tayy edilmelidir. Bu bahiste ferdî iş mukavelelerinin muteber olmadığı tasrih edilmelidir. İş mukaveleleri muhakkak bir hey'et, bir cemiyet veya sendika ile ak-

dedilmeli ve yalnız nakz akdeden [yok sayan] sermayedâr tarafından tazminat itasını icab ettirmelidir.

Patron muhakkak muayyen bir meslek veya sanayi şubesi amelesini temsil eden işçi hey'eti murahhası veya sendikası ile mukavele akdine mecbur tutulmalıdır. Vazifesinde kusur eden ve hilâf-ı mukavele işini terk eden işçi ef'al ve harekâtından dolayı münhasıran mensup olduğu sendikaya karşı mesuldür. Mukaveleyi akdeden sendika icabında onun yerine başka bir işçi vermek hakkını haizdir. İş Kanunu sendikaların reyi alınmadan hiçbir amelenin işten çıkarılamayacağını, işe müteallik bir kabahati olmadan bir ameleye yol verilecek olursa kıdem ve mahareti nazar-ı dikkate alınmak suretiyle üç aylık istihkakından aşağı olmamak üzere kendisine bir tazminat verileceğini tasrih etmelidir. Mukaveleye temas eden diğer bir mesele de asgarî yevmiye meselesidir. Her yerde bunu tayine salâhiyettâr bir cihaz yaratılmasına şedid bir ihtiyaç vardır. İşçi Encümeni, her kazada müsavi adette belediye azası ve işçi murahhasından mürekkep maişet bahasını tayin ile mükellef komisyonlar teşkil olunmasını ve komisyonların her ay için bir ailenin asgarî maişeti kaç kuruş ile temin edilebileceğini tayin etmesini muvafık bulmaktadır. Bu miktarlardan az ücret ile işçi istihdam edilmesini kanun men etmelidir. Vatanın yeni evlatlara olan ihtiyacı malûmdur. Bugün kendisini beslemekten aciz kalan işçi çocuktan tevârüs ediyor. Buna binaen işçinin yevmiyesine müessesesinde iken teehhül edince ailesi için ve doğacak çocuklar münasip bir miktar zam yapılmalıdır ki işçi aile hayatından uzak kalmasın.

Mukavelâta ait mevaddın bu esasât dahilinde tanzimiyle yerleştirme işi de halledilmiş olur. Yalnız kanunda hususî yerleştirme idareleri açılması memnu olduğu, bu işin yalnız sendikalara ait bulunduğu, sendika olmayan yerlerde belediyelerin meccanî yerleştirme idareleri tesis edecekleri ve büyük iş merkezlerinde de sendikaların bir iş borsası vücuda getirmek mecburiyetinde oldukları kaydedilmelidir. Bu işlerin sendikalar haricinde eşhâs-ı sâlise tarafından yapılabilmesine mesâg vermek, yarattığı fazla kıymetlerin büyük bir kısmını sermayedârlara terk etmeğe mecbur olan işçinin bir ikinci defa da mutavassıt tufeyliler tarafından soyulmasına yol açmaktır.

Yedinci Fasıl

İş Mahallerinin Sıhhat ve Selâmeti:

İş mahallerinin ve işçilerin sıhhat ve selâmeti için en muvafık sıhhî tedbirlerin nazar-ı itibara alınması elzemdir.

Sekizinci Fasıl

Ahkâm-ı Cezaiyye:

İş Kanunu lâyihasındaki ahkâm-ı cezaiyye umumiyyetle muvafik ahkâmı havidir. Şu kadar ki işçiden ceza-yı nakdî ahz edilmemesi temin ve işten çıkarılmak hususunda işçi on beş gün evvelden ihbar ile mukayyet tutulmayıp bu mecburiyet işverenlere hasredilmelidir.

İşçi tedâriki sehl [kolay]ve halbuki iş bulmak çok güç olduğundan kanunun bu hususta işçiyi himaye etmesi icab eder. Bir müessesede uzun zaman çalışıp hakk-ı kıdem kazanan işçilere, her ne sebeb-i mücbirle olursa olsun işten çıkarılırsa kıdemi ile mütenasib bir tazminat verilmelidir. Ekser müesseseler seneden seneye az veya çok bir zam kazanan işçileri daha ucuz yevmiye ile işçi tedârik edebileceği için ihraç etmektedirler. Bu suretle işçi hem senelerce çalışarak elde ettiği ufak bir zammını ve hem de işini kaybediyor. İş Kanunu'nun ahkâmı ve mevaddı işçiyi bu hususta kat'i surette himaye etmelidir.

Dokuzuncu Fasıl

İş Kazaları ve Tazminatlar:

1- Bir fabrikada, imalâthanede, madende, şimendiferde, vapurda, matbaada, tramvayda ilah. Vuku'a gelen kaza neticesi yaralanan işçilere ve ölenlerin ailelerine karşı, kazaya sahne olan istihsal ve nakil vasıtası sahip veya müdürü sui-taksiri olsun olmasın mesul ve zâmindir [tazmine mecbur olandır].

2- Kazanın akabinde sermayedâr vekili evvela kazazede işçiyi her türlü fennî vesâitle mücehhez bir hastanede tedavi ettirir. Tedavi tam bir şifa ile hitam bulur ve hastanın hiçbir uzviyetini kaybetmediği tahakkuk ederse devre-i nekahetini ikmalden sonra işçi işine devam etmeğe başlar.

3- Sermayedâr tedavi ve nekahet devrelerine ait tekmil masârifi tediye ettikten maada kazazede amelenin ailesine gündeliklerini de tam olarak vermeğe mecburdur.

4- Tedavi neticesi bir uzuv veya hassenin ziya'a uğradığı tahakkuk ederse ziya'ın ehemmiyeti ve işçinin mahareti nazar-ı dikkate alınarak mahkeme tarafından hükm olunacak tazminatı def'aten vermeğe, kendisini aynı fabrika ve müessesede daha hafif ve kolay hizmetlerde istihdam etmeğe sermayedâr mecbur olmalıdır.

5- İş esnasında bir müzmin hastalığa tutulan ve tedricen tesemmün [semiren, sağlığına kavuşan) eden amelenin tedavisi için her sene sanatoryumlara ve nekahethanelere gönderilmesi de sermayedâra attir.

6- Beşinci maddede işaret edilen hastalıklara mübtela olduğundan dolayı bir işçi işinden çıkarılamaz. Bu gibi hastalara herhangi bir vesile ile yol verilemez. Sermayedâr kendisine hastalığının derecesi ile mütenasip bir tazminat ödemekle mükellef olmalıdır.

7- Kazazede işçi hafif işleri bile yapamayacak bir vaziyete düşmüş ise müstahak olduğu tazminattan maada sermayedâr kendisine kazadan evvel kazandığı gündeliğin nısfından dûn olmamak üzere bir tekaüt bağlamakla mükellef olmalıdır.

8- Kaza neticesi ölen amelenin ailesine müessese sahibi veya müdür def'aten bin liradan dûn olmamak üzere bir tazminat ita eder veyahut yevmiye veya maaşının yüzde yetmiş beşi miktarında bir tekaüd maaşı tahsis eder. Sırasıyla müstahakk-ı maaş zevcesi, çocukları, anası, babası, biraderleri ve hemşireleri olmalıdırlar. Aksi takdirde bu meblağ işçinin mensup olduğu cemiyet yardım sandığına verilir.

9- Kazazede işçinin mensubu olduğu sendika mahkeme huzurunda müessese sahip veya müdürünün ihmal ve teseyyübü [kayıtsızlığı] neticesi kazanın vuku' bulduğu isbat edecek olursa bundan dolayı Ceza Kanunu'na tevfikan hükmedilecek hapis cezasından maada mahkeme müessesenin ve kazanın ehemmiyetiyle mütenasib bir ceza-yı nakdî vermeğe de sermayedârı mahkûm eder. Bu meblağ sendika kasasına yatırılır.

Onuncu Fasıl

Hastalıklar:

1- Müessese sahip veya müdürü işçinin tedavi masârifini tediye etmekle mükellef olmalıdır.

2- Hastalanan ameleye çalışmadığı günlere ait ücretleri tamamen verilmelidir.

3- Uzun süren hastalıklarda da işçi ailesinin tam yevmiye alabilmelerinin temini için müessese sahibi veya müdürleri hastalık sigortaları tesis etmeğe mecbur olmalıdırlar. Fakat bu nam ile işçi gündeliklerinden kat'ıyatta [kesintide] bulunmak muvafik değildir.

4- Şehir veya kasabalardan uzak bulunan ve elliden fazla işçi çalıştıran müesseseler, fabrikalar, imalâthaneler veya maden civarında amelenin miktarıyla mütenasib olan bir hastane tesis etmeğe ve bir daimi hasta bakıcı, diplomalı eczacı ile tabib bulundurmağa mecburdurlar.

5- Şehir dahilinde bulunan müesseselerde çalışan mahalde bir ecza-ı tıbbiyye dolabı ve müstacel pansuman levazımı bulundurmağa mecburdurlar.

6- Herhangi bir müessesede bir sene çalışan işçiye müessese tarafından tam yevmiye ile on beş gün mezuniyet ita edilmelidir.

On Birinci Fasıl

Sendikalar ve Sendika Birlikleri:

İşçiler her şeyden evvel İş Kanunu'nun bütün iş mesailini cami umumî ve şümullü bir kanun olmasını elzem görüyorlar. Gerçi ekser memlekette tedrici bir tarzda vücud bulan sermayedârlığın inkişafi esnasında işçiliğe müteallik ihtilaflarda ve münazaalarda tedricen içtimaî intizamı ihlâl etmeğe başlamış ve muvakkat tedbirlerle iktihâmı imkân dahilinde olmayan buhranlar ve sınıflar tahaddüs ettikçe her mesele için ayrıca bir kanun yapılmış ve bu suretle bir iş müdevvenât-ı kanuniyyesi meydana çıkmıştır. Fakat bu kanunların en başında sendikalar ve sendika birlikleri salâhiyetlerini tayin eden kanun gelir. İşçinin istemediği bir takım keşmekeşlere meydan vermemek için iktisadî sistemlerimizi, iktisadiyyatı inkişaf etmiş memleketlerden aldığımız gibi onun yanı sıra götürdüğü ahenksizlikleri, zıddiyetleri, mücadeleleri izale etmeyi istihdaf eden teşriî tedbirleri de memleketimizin bünyesine ve içtimaî terkibine uygun bir şekilde bir tek kanunda toplamaktır. Memleketimizin inkişaf-ı iktisadîsinin tevlid ettiği zaruretlerin başında sendikalar kanununa ihtiyaç vardır. Yarınki Türk cemiyetinin tekemmülünde en fazla âmil olacak şey İş Kanunu ve "iş"tir. İşçi Encümeni Türkiye'de sayin tanzimi işinin sendikalar kanunu ile mümkün olacağına kanidir.

İş Kanunu'nun sendikalar teşkili hakkında mevaddı ihtiva etmesi, iş için, işçi için zarurîdir.

1- Bir müesseseye mensup la-akall on işçinin iştiraki ile bir sendika teşkil olunur.

2- Müesseseler mesul bir hey'et-i idare göstererek sendikanın teşkilini hükûmet-i mahalliyyenin en büyük mülkiye memuruna ihbar ve tescil ettirirler. Bu kayıt muamelesi ile sendika resmî bir mahiyeti ihzar eder ve faaliyete geçebilir.

3- Sendika teşkil etmek isteyen işçilerin ayrıca bir nizamname göstermelerine ihtiyacı yoktur. İşbu kanundaki mevadd Türkiye hududu dahilindeki umum sendikalar için umum nizamname makamına kaimdir.

4- Sendikaların vezâifi işçinin hukukunu sermayedârlara karşı müdafaa etmek, işçi arasında teavün teşkilâtı vücuda getirmek, işçi patron münazaalarında işçi namına müzakerâta girişmek, teşebbüsâtta bulunmak, patron ile işçinin iş şartlarını kararlaştırmak, mukaveleler akdetmek, grevler idare etmek, işçinin içtimaî seviyesini yükseltmek için gece dersleri, konferanslar tertip etmek, kütüphaneler açmak ve ilah. İşçinin menâfiini mevzu-i bahis olan her yerde ve her hususta hazır ve nigâhbân olmaktır.

5- Sendikalar işçi namına dava ikame ve takibine salâhiyettârdır.

6- Sendikalar azalarından işçinin bir gündeliğinden fazla olmamak üzere bir aidat-ı şehriyye tahsil edebildikleri gibi teberruat da kabul edebilirler.

7- Sendikalar müessesât-ı hayriyyeden addolunur ve bu nevi müessesâtın haiz oldukları imtiyazâttan istifade edebilirler ve bilcümle tekâlif-i maliyyeden masun olmalıdır.

8- Sendika la-akall senede bir defa umumî içtima'lar akdederek mesul memurlarını tebdil veya yeniden intihâb etmeğe mecburdurlar.

9- Bir şehir dahilindeki her nevi sendikalar birleşip bir şehir sendikaları birliği teşkil etmek hakkını haizdirler. Bazı sendikaların iştirak etmemesi birlik teşkiline mani olamaz.

10- Bütün memleket dahilinde mevcut aynı meslek veya sanata mensup işçileri cem eden sendikalar falan meslek veya sanat işçi sendikaları birliği namı altında millî sanat ittihadları vücuda getirebilirler.

11- Türkiye'de mevcut umum birliklerin mümessillerinden mürekkep bir meclis içtima ederek Umum Türkiye Sendikaları Birliği unvanını alacaktır.

12- Umum Türkiye Sendikaları Birliği Türkiye işçi sınıfının en yüksek işçi teşkilâtıdır. Türkiye hududu dahilindeki bütün işçi sendikalarıyla

münasebâtta bulunmağa Türkiye işçileriyle beynelmilel işçi teşkilâtları arasında irtibatı temin etmeğe ve Cumhuriyet hükûmeti nezdinde işçi sınıfının menâfi-i âliyyesini müdafaa etmeğe salâhiyettârdır.

13- Sendika birlikleri ve Umum Türkiye Birliği senede bir defa kongre akdetmeğe, teşkilâtın idare ve hesabâtını tetkik ile müteakip senenin faaliyetlerinin esaslarını tesbit ve mesul cihazlarını yeniden intihâb etmeğe mecburdurlar.

On İkinci Fasıl

Grevler:

Altında ezildiği ağır iş şartlarına karşı itiraz eden işçinin müctemian işlerini terk etmek ibtidaî ve meşru haklarından biridir. Patronlarını ikna tariki ile haklarını tanıtmaktan ümit kesen işçilerin yegâne silahı açlıktan ölmeği göze aldırarak tatil-i eşgâldir. Bu şekildeki menfi mukavemet müessir olabilmek için tam zamanında tatbik edilmelidir. Elyevm olduğu gibi grevler bitmez ve tükenmez kuyûd ve şurûta tabi tutulursa işçi en kuvvetli fırsatları kaçırmağa mahkûm edilmiş olur. Bu ise hayırhâhâne bir bitaraflığı muhafaza etmesi icab eden hükûmetin, bilakis işçi aleyhine müdahalede bulunmasına muadildir. Bu mülâhazâta mebni İşçi Encümeni mevcut Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun ilgasıyla işçiyi grev ilân etmekte serbest bırakmalıdır. Alâkadar işçi greve taraftar olduğu takdirde uzun muamelelere, fuzulî müdahalelere tabi olmaksızın bu kararı tatbik hakkı sendikalara verilmelidir. Grev ilânı akabinde salâhiyettâr hükûmet makamı iki tarafı uzlaştırmak için teşebbüste bulunmalıdır. Fakat işçinin patron üzerinde nazik bir zamanda faal bir tazyik icra etmesine mani olunmamalıdır. Bu ruhta birkaç madde ile grev meselesinin de İş Kanunu'nda halledilmesini ve işçinin bugün maruz bulunduğu feci vaziyete artık nihayet verilmesini İşçi Encümeni bütün mevcudiyetiyle temenni eder.

On Üçüncü Fasıl

Çıraklık Ahkâmı:

1- Müessesât-ı sınaiyye-i kebirede, fabrikalarda, hususî atölyelerde, kanunen memnu olan işlerden gayri mahallerde meslek-i mahsus, sanatkâr olmak üzere çalıştırılacak çırakların çıraklık müddeti iki seneden dûn ve üç seneden fazla olamaz.

2- Kudret-i bedeniyyeleri nazar-ı dikkate alınarak arzu ve istidatlarına muvafık meslek ve sanatlarda istihdam olunur.

3- Müessesenin, çırağın intihâb ettiği meslek ve sanatların adedine göre çıraklık müddeti taksim ve çırak sanatı hakkında daha fazla malumat cem edebilmesi için her şubede sıra ile çalıştırılır.

4- Muayyen olan çıraklık müddeti hitam bulunca bir gün geçirilmeden müessese tarafından resmî evrakla mesleğinden ve sanatından imtihan edilmek üzere diğer müesseseye izam olunur.

5- İzam olunan müessesede yapılan imtihanda ehliyeti taayyün ederse yedine muvafık bir vesika verilir. Ve işbu vesika mensubu olduğu müessese tarafından bir ehliyetname ile tebdil olunur.

6- Çıraklık müddetini ikmal ile meslek ve sanat ehliyetnamesini alan çırak derhal Şehremaneti ve belediyeye müracaat eder. Ehliyetnamesini tasdik ettirir.

7- Çırak mensup olduğu müessese tarafından izam olunduğu müessesede icra edilen imtihanda ibraz-ı ehliyet edemezse çıraklık müddeti azami bir sene daha temdit edilir ve temdit edilen müddetin hitamında bir gün geçirilmeden ve imtihan edilmeksizin mensup olduğu müessese tarafından ehliyetnamesini verip altıncı maddenin ifasına mecbur tutulur.

8- Çırak müesseseye devama başladığı ilk günden itibaren derece-i sayine göre senede iki defa zam yapılmak üzere maişet vaziyeti nazar-ı dikkate alınarak yevmiye bir ücret verilir. Ücret müessesenin bütün müstahdemîne tevzi edildiği gün tesviye olunur. Ücret hiçbir veçhile tedâhülde kalamaz [geciktirilemez]. Çırak her nevi rüsumdan, temettüden, tarik bedelinden ve müessesenin tevkifâtından muaftır. Ehliyetnamesini aldığı gün yevmiye veya maaş ücreti derhal emsaline muvafık bir dereceye yükseltilir.

9- Çırak çalıştıran her müessese çırakların şerait-i istihdamları hakkında iş kanunu dahilinde bir talimatname tanzimine mecburdur.

10- Çırak müessesenin hizmetinden gayri şahsî hidematta istihdam olunamaz. Hamallığa ve yirmi kiloyu mütecaviz bir sıkleti kaldırmağa mecbur edilemez.

11- Çırak sermayedâr veya birkaç sermayedârın müştereken açtıkları mekteplerde günde iki saat olmak üzere haftada üç gün meslek ve sanatları hakkında nazarî malumat edinebilmeleri için mecburî tahsil ettirilir.

12- Çırak müessesenin nizamâtına muhalif ve müessese haricinde adâb ve ahlâk-ı umumiyyeyi mugayir hareketinden cünha ve cinayetle mahkûmiyetinden gayri hiçbir sebeple hizmetlerinden reddedilemez. Vazifesi halinde noksan harekâtından dolayı çıraklık müddetinin velev bir gün olsun temdit edilmek suretiyle tecziye edilemez.

13- Çıraklığı ikmal etmiş ve ehliyeti mevcut meslek veya sanatı dahilinde mafevk münhal vuku'unda imtihanının icrasıyla tercihan tavzif edilir.

14- Çıraklık zamanında veya hitamından sonra vazife-i vataniyyesini ifa etmek üzere askere gittiği halde avdetinde çıraklığı ikmal ettiği müessesede emsali misillu ücretle ve hiçbir muameleye tabi tutulmadan bil-mecburiyye istihdam olunur.

15- Her müessese amele-i mevcudesinin asgarî yüzde yirmisi nispetinde çırak istihdam etmeğe mecburdur. Çırak alınırken işçi çocukları ve evlâd-ı şüheda tercihan alınır.

On Dördüncü Fasıl

Sigorta:

Amele hayat ve kaza sigortaları ihtiyacı karşısındadır. İş Kanunu'nda sigortaların mecburiyetini ve müemmen olmasını temenni eder işçilerin arzuları bervech-i âtidir:

1- İşçi için hayat ve kaza sigortaları icrası mecburi olup sigorta ücûrâtı patronlar tarafından tesviye edilmeli ve işbu ücûrât işçilerin yevmiyelerinden mahsub edilmemelidir. Bu husus için hükûmetçe inhisar şekilde ve müşterekü'l-menfaa bir şirket teşkil edilmeli ve işçi sigortalarına müteallik evrak rüsum-ı muhtelifeden muaf tutulmalıdır.

2- Afât-ı semaviyye ve arzıyye ile infilak ve yangın gibi bazı sebeplerden dûçâr-ı hasar ve indiham olan veya herhangi bir sebep ilcâsıyla tatil-i faaliyet eden müesseselerin sahipleri açıkta kalan işçiye birer defaya mahsus olmak üzere münasip bir meblağ itasına mecbur tutulmalıdır. Bu meblağın miktarını sendika birlikleri mümessilleriyle hükûmet mümessillerinden mürekkep bir hey'et tayin eder.

On Beşinci Fasıl

İşçiler ile iş sahipleri arasında kanun lâyihasından mukaddem akd ve imza edilen ve işçi lehinde olup İş Kanunu haricinde kalan itilafnameler kemâfis-sâbık mer'i ve muteber olacaktır. İş Kanunu'nda tasrihi ve işçinin elde etmiş olduğu bazı hakların sermayedârlara iade edilmesine kanunun mani olmasını işçiler ehemmiyetle temenni ederler.

***

Amele Tealî Cemiyeti'nin Nokta-i Nazarı[453]

Türkiye Amele Tealî Cemiyeti İş Kanunu hakkındaki nokta-i nazarı dahi bervech-i zîrdir:

Amele Tealî Cemiyeti hey'et-i idaresi iş kanunu hakkında bugün içtima ederek maddeler üzerinde münakaşalardan sonra maddelerin işçi lehinde tebdili için icab eden makamât-ı aliyyeye müracaat edeceği

gibi alâkadar işçi cemiyetlerinin dahi fikri tesbit edilerek esbâb-ı mucibeyi havi bir lâyiha vücude getirilecektir.

Bilhassa iş saatleri ve kanunun daire-i şümulünde olmayan on beş işçiden az amele çalıştıran atölye ve müesseseler hakkındaki maddelerin işçi lehinde tebdili, ziraat işçilerinin mezkûr lâyihaya ithali, ayrıca bilumum işçi ve ziraat işçilerinin hastalık ve sigortaları hakkında maddeler ilavesi. Mezkûr kanunun tatbikinden sonra birçok fabrika ve müesseselerdeki işçilerin tanınmış haklarının ziya'ı memleketimiz amelesinde bir aksülamel vücuda getirmiştir. Birçok kanunlarla her sınıf halkı memnun eden hükûmet-i cumhuriyyemizin amelenin dahi muhtaç olduğu İş Kanunu'nu amele lehinde tebdil edeceğini ümit etmekteyiz.

1- Kanun zıraî işçileri daire-i şümulüne almamıştır. Büyük ziraat işletmelerinde ve buralarda çalışan işçilerin de kanuna ithaline lüzum vardır. Türkiye'de ziraat amelesi mühim bir yekûn tutar. Zıraî işlerde çalışan işçiler ve rençberlerin vaziyeti sınai müessesâttaki işçilerin vaziyetinden farklı değildir.

2- On beş işçiden az işçi çalıştıran müesseseler bu kanun ahkâmına tabi değildir. Halbuki büyük istihsal müessesâtıyla kıyas edilirse on beş veya daha az işçi çalıştıran atölyelerdeki işçi yekûnu çok fazladır. Aynı zamanda şerait-i sıhhiyyeleri çok fena ve kaza tehlikeleri fazladır. İş Kanunu'nun nerede olursa olsun her işçiyi aynı gözle görmesi lâzımdır.

3- Saat-i mesaî yıpratıcı bir raddededir. Memleketimizde henüz yüksek istihsal aletleri tatbik edilmediğinden iş şeraiti çok yorucudur. İş saatinin çokluğu doğrudan doğruya işçinin hayatını ve kudretini eritecektir. Nihayet nüfus meselesidir ki memleketimizin inkişafına manidir. Bugünkü hayat pahalılığında on veyahut daha fazla saat işçiyi çalıştırmak iş kuvvetini ve istihsal kabiliyetini dûn bir dereceye indirmek demektir.

Madenlerde, kuyularda çalışan işçiler için kanunda ayrıca bir iş saati tespiti lâzımdır. Maden amelesinin iş şeraiti çok ağırdır. Binaenaleyh fabrika işçilerine nisbetle daha müsaid bir iş saati tayini icab eder.

4- Kanun kazalara karşı ahkâmı havidir. Fakat hastalıklara karşı işçileri himaye eden maddeler yoktur.

1946 SENDİKACILIĞI, *SENDİKA* GAZETESİ, İŞÇİ SENDİKALARI, BİRLİKLERİ VE İŞÇİ KULÜPLERİ[454]

Bugün büyük bir çoğunluk sendikacılık meselelerini oldukça kavramış bulunuyor. Binayı aşağıdan yukarıya doğru kurmak gerektiğini, burjuva partilerinin el altından veya açıktan açığı kurmaya yeltendiği sendikaların muhakkak surette emekçi yığınlarına düşman teşekküller olduğunu ve namuslu emekçilerin onları boykot etmeğe mecbur bulunduklarını, sendikaların siyasî partilere bağlı olamayacaklarını, ancak emekçi sınıfın inkılâpçı partinin yardımlarından faydalanmak ve onu büyük kampanyalarda ve seçimlerde desteklemek caiz olduğunu vesaire gibi prensip meselelerini şuurlu müstahsil kitleler artık iyice anlamış ve itiraz götürmez gerçekler diye kabul etmiştir.

Bugün üzerinde münakaşa ve tereddüt edilen en mühim mesele sendikaları mesleklere göre mi, yoksa sanayi şubelerine göre mi kurmak lâzım geleceğidir. Büyük sanayi memleketlerinde bu nokta epeyce aydınlatılmış ve sendikaları büyük sanayi işletmelerinde kurmak ve sanayi şubelerini de federasyonlar etrafında toplamak lüzumlu görülmüştür.

İkinci Dünya Harbi'nin sonlarında kurulan Dünya Sendikalar Federasyonu da resmen bu şekli kabul etmiş bulunuyor. Zira tekniğin dev adımlarla gelişmesi, istihsalin ve nakliyatın akıllara hayret verecek derecede sürat kazanması, binlerce, on binlerce işçileri bir arada çalıştıran muhtelit sanayi müesseseleri bu çeşit sendikalaşmayı zaruri kılmıştır.

Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer], "Memleketimizde Sendikacılık," *Sendika*, sayı 1, 31 Ağustos 1946, sayı 1, s. 4.

İkinci Dünya Savaşı müttefiklerin zaferiyle sonuçlanınca "katastrof çağı" ya da "karanlık çağ" diye bilinen bir dönem sona erdi. 1914-1945 ideolojilerin en yoğun olduğu bir evreydi. Demokrasilerin çöktüğü, liberalizmin terk edildiği, güdümlü ekonomilerin giderek neomerkantilist çizgiye girdiği; iki dünya savaşı, bir dünya buhranı, milliyetçilik ve militarizm; faşizm, nasyonal sosyalizm ve benzeri otoriter ve totaliter rejimlerin at oynattıkları bir dönem geride kaldı. 20. yüzyılın tüm çözümsüzlük örnekleri bu otuz yıla sığdı. Ellili yıllar üzerine yazan Daniel Bell bu dönemi siyasal fikirlerin tükeniş evresi, "İdeolojinin Sonu" [*The End of Ideology*, 1960] olarak niteliyordu.

Ancak, İkinci Dünya Savaşı ertesi daha derin bir ideolojik çatışma gözlendi.

Dünya ana hatlarıyla Doğu ve Batı diye iki kanada ayrılıyor, ABD önderliğinde liberal demokrasi cephesi ve yeni oluşan Sovyet Bloğu uluslararası ilişkileri belirliyordu. Sovyetler Birliği'nin Sovyet Bloğu için çizmek istediği güvenlik sınırları, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi ve Türk-Sovyet sınırında Sovyetler lehine bazı düzenlemelerin yapılmasını öngörüyordu. Bu istekler Türkiye'yi ister istemez Batı Bloğu'na yönlendirmişti. Öte yandan 1945 Nisan ayında Birleşmiş Milletler Şartı'nı hazırlayan San Francisco Konferansı, çok partili düzene geçiş için elverişli bir ortam yaratıyordu.

İkinci Dünya Savaşı sona ererken Türkiye bir yol ayrımına gelmişti. Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaş dışı kalmışsa da savaşın tüm olumsuzluklarını yaşamıştı. Savaşın sona ermesiyle Tek-Parti zihniyeti daha bir süre varlığını sürdürecekse de çok partili bir düzen kuruluyor; ekonomi dışa açılıyordu. Ancak, Sovyetlerle olan ilişkiler soğuk savaşın da gündeme gelişiyle giderek olumsuz bir çizgiye giriyordu.

1946'da kurulan Demokrat Parti programında liberal görüşün izleri belirgindi. Ekonomik alanda devletçilik yeni bir yoruma tabi tutuluyor, iş alanlarının genişletilmesi amacıyla, devletin gerek doğrudan doğruya, gerekse özel teşebbüsün ve sermayenin genel çıkarına en uygun biçimde geliştirilmesi olarak tanımlanıyordu. Devlet faaliyetlerinin sınırı, özel teşebbüsün ve sermayenin yapamadığının devlet tarafından kâr amacı güdülmeden yerine getirilmesi olarak belirlenmişti.

Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra Seçim Kanunu'nda ve Cemiyetler Kanunu'nda değişiklikler yapıldı. 5 Haziran 1946 günlü Milletvekili Seçimi Kanunu iki dereceli seçim yerine tek dereceli seçimi getirdi. Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle dernek ve parti kurmak için önceden izin alma koşulu kaldırıldı; sınıf esasına dayanan siyasal derneklerin yani partilerin, kurulmasına izin verildi. Böyle bir ortamda Esat Adil Müstecaplıoğlu öncülüğünde Türkiye Sosyalist Partisi ve Şefik Hüsnü Deymer yönetiminde Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kuruldu. Çalışan kesimin işçi sendikaları bünyesinde örgütlenmeleri için çaba sarf edildi. *Gerçek*, *Gün*, *Yığın*, *Sendika*, *Söz* gibi sınıf sorununu vurgulayan yayın organları çıktı.

Türkiye sendikal tarihinde 1946 Sendikacılığı ve 1947 Sendikacılığı diye birbirinden farklı iki sendikacılık deneyiminden söz edilir. 1946 Sendikacılığı siyasetteki sol açılım doğrultusunda, sınıfsal ekseni güçlü bir sendikacılığı gündeme getirirken, 1947 Sendikacılığı yeni çıkan Sendikalar Kanunu ışığında en azından bir süre güdümlü, vesayet altında[455] bir sendikacılık anlayışını yansıtmıştır.[456]

1946 yılında kısa bir süreliğine Marksist çizgide sendikacılık iki ayrı kanatta yol aldı. Görece TKP'den bağımsız Türkiye Sosyalist Partisi ve TKP çizgisindeki Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi farklı sendikacılık anlayışıyla yola çıktılar. TKP çizgisindeki sendikacılığın yayın organı *Sendika* dergisiydi. Dergi İkinci Dünya Savaşı ertesi 1946 Sendikacılığı diye bilinen sendikal yapılanmanın ana eksenlerini oluşturdu. 20'li yılların Amele Tealî Cemiyeti ile 1947'de başlayan ve 1952'de TÜRK-İŞ'in kuruluşuyla biçimlenen örgütsel yapılanmada bir ara model oluşturdu.

Sendika, "işçi sınıfı" adına konuşuyordu ve TKP'nin çizgisini yansıtıyordu. Yazı kadrosundakiler TKP'li ya da TKP'nin "yol arkadaşları" insanlardı. "Sendikacı" müstearıyla yayımlanan başyazıların büyük çoğunluğunu Şefik Hüsnü Deymer kaleme almıştı. Sonlara doğru Muvaffak Şeref de "sendikacı" müstearıyla başyazılara katkıda bulundu.[457] Diğer yazarlar Ferit Kalmuk (Sendikacı F. K. rumuzuyla), Nuri İyem, Hulusi Dosdoğru (M.H.D. rumuzuyla), Faruk Atay, Kemal Sönmezler, Hadi Malkoç, Cemalettin Bozalp, Safa M. Yurdanur, İlhan Sarpkaya, Armağan Kerimol, Neriman Hikmet, İlhan Erkin, Dr. H. Açıkgöz, İbrahim Atılan, Ali Altan, Altın Dağlı, Yusuf Etik'ti. *Sendika*'ya göre ülkede emekçi kitlelerin bilinç düzeyi günden güne gelişiyor, sendikalara olan ilgileri artıyordu. Tek Parti dönemi artık son bulmuştu. 30'lu yıllarda devletin sanayileşme politikası emeğiyle geçinen kesimi daha görünür kılmıştı. Öte yandan Türkiye gecikmiş "de-

mografik devrimi"ni yavaş yavaş yaşıyor, kırsal kesimde yoksullaşan ve toprağından olan köylü kentlere göçüp iş aramaya başlıyordu. Dergiye göre savaşın neden olduğu üretim anarşisi ve plansız ekonomi emekçi kesimi daha da yoksullaştırmış, çalışanları kader birliğine sevk etmişti.

Sendika, ülkede sendikal hareketin örgüt yapısına öncelik veriyordu. Bu nedenle daha ilk sayılarından itibaren ülke ölçekli sendikal çatıyı kurguluyordu. *Sendika*'ya göre o güne kadar sendikal faaliyetlere, kendisine rehber süsü veren birçok kişi karışmış, çoğu kez, sendikanın ne olduğundan bihaber, cahil ya da iktidar partilerinin elinde oyuncak tufeyliler sendika yöneticisi olmuşlardı. Bundan da emekçi kitleler zararlı çıkmış, rehber geçinen bu avantüristler günü gelince işçi sınıfını yaya bırakıp kaçmışlardı. İşçi sendikası emekçi kitlelerle işverenler arasındaki iktisadî ve toplumsal çelişkiler sonucu doğan bir kurumdu. Bu nedenle işçiler sendikalarını bizzat kendileri kurmak zorundaydılar. Bu işte önderlik edebilecek olanlar yine kendi aralarından çıkacak bilinçli işçilerdi.

Sendika'ya göre örgüt yukarıdan aşağıya doğru değil, daima aşağıdan yukarıya doğru kurulmalıydı. En uygun örgütlenme biçimi işletmeler ya da üretim birimlerindeki emekçilerin kuracakları örgütlerdi. Buna "işletme" ya da "istihsal sendikası" deniyordu. Bir kentte aynı sanayi şubesinden birçok sendika ayrı ayrı kurulabilirdi. Sözgelimi Bakırköy Bez Fabrikası gibi mensucat fabrikalarında ayrı ayrı bağımsız sendikalar kurulmalıydı. Özellikle işletme ya da üretim birimi yani fabrika bünyesindeki işçi miktarı önemli bir sayıya ulaşıyorsa bu tür bir örgütlenme kaçınılmazdı. Herhangi bir fabrikada iki ila üç yüz dolayında bir işçi topluluğu varsa derhal o fabrika ve işletmede bir sendika oluşturulmalıydı. Sendikaya o fabrika ya da işletmedeki işçiler uğraşları ne olursa olsun, hatta küçük müstahdem ve kâtipler dahi, dahil edilmeliydi. İşletme ya da fabrikalarda kurulan sendikalar ilk fırsatta o kentin İşçi Sendikalar Birliği'ne girerek aynı işkolunda faaliyet gösteren diğer sendikalarla temas kurabileceklerdi.

Öte yandan Türkiye'de bazı üretim alanları çok dağınık ve parçalanmıştı: Tütün işçileri, ayakkabı işçileri, trikotaj işçileri, kalafat yerinde ve Haliç'in her iki sahilinde serpilmiş maden döküm ve maden sanayii işçileri bunlara örnekti. Bu tür işçileri "meslek sendikaları" bünyesinde toplamak gerekiyordu. Meslek sendikalarının kentin değişik noktalarında temsilcilikleri "mümessillik"leri bulunmalı ya da şubeleri olmalıydı. Meslek sendikaları da ilk fırsatta İşçi Sendikaları Birliği'ne dahil olmalıydılar.

Sendika çevresi öncelikle Türkiye ölçeğinde sendika kurma girişimlerine sıcak bakmıyor, bu tür çabaların ardında art niyet olduğunu söylüyordu. Bu anlayış bir ölçüde Türkiye Sosyalist Partisi'nin sendikal örgütlenme anlayışına bir cevap niteliği taşıyordu. Tabana inmeksizin tepeden inme girişimler işçiyi vesayet altında tutma çabalarıydı. Türkiye ölçeğinde sendika belirli bir işkolunda federasyon şeklinde örgütlenmeyle mümkündü. Bunu, ülkenin değişik yörelerinde kurulacak aynı işkolundaki sendikalar bir araya gelerek oluşturabilirlerdi. Mesela İstanbul'da bir tütün işçileri sendikası vardı. Samsun'da da bir tütün işçileri sendikası kurulmuştu. İzmir'de, İzmit'te, Bursa'da ve benzeri kentlerde benzer sendikalar kurulduktan sonra bu sendikalar bir araya gelerek Türkiye Tütün İşçileri Sendikaları Federasyonunu oluşturabilirlerdi.

Benzer federasyonlar bir üst kuruluş olarak Türkiye ölçeğinde Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na gidebilirlerdi. Böylece federasyon kuracak sendikalar hem federasyona bağlı ve hem de bulundukları bölge veya kentin İşçi Sendikalar Birliği'ne dahil olmaya devam edeceklerdi. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu da Türkiye'nin değişik bölge ya da kentlerinde kurulacak işçi sendikaları birliklerinin ve sanayi şubesi sendikaları federasyonlarının yapacakları kongre ertesi kurulacaktı.

Sendika dergisinde "Sendikacı" rumuzuyla Şefik Hüsnü ana hatlarını yukarıda özetlediğimiz sendikal örgütlenmeyi iki sayı sonra daha ayrıntılı bir biçimde bir örgüt şeması ile birlikte verecekti. *Sendika* dergisine göre İşçi Sendikaları Birlikleri on altı yöre ya da kentte kurulmalıydı: İstanbul, Trakya, Kocaeli, Bursa, İzmir (Ege Bölgesi), Zonguldak (ve havalisi), Eskişehir, Ankara, Kayseri, Sivas, Malatya, Diyarbakır, Samsun, Trabzon, Çukurova (Adana ve havalisi) ve Aydın (ve havalisi). İşçi Sendikaları Federasyonları ise on altı işkolunda örgütlenmeliydi: Maden, maden sanayii, kömür, kereste ve orman sanayii, nakliye, şimendifer, elektrik, muhabere, inşaat, ziraat, mensucat, tütün, ayakkabı deri ve kösele, liman (tahmil ve tahliye - dok), basın ve yayın ve son olarak deniz.

Sendika'ya göre Türkiye başka ülkelerdeki yapılanmaları aynen kopyalamak zorunda değildi. Her ülkenin kendine özgü özellikleri vardı. Bunlar daima göz önünde tutulmalıydı. Bu tür bir yapılanmaya *Sendika* dergisi, "diyalektik sendikalizm sistemi" diyordu. Her yönden geri kalmış Türkiye'nin bu modelle kısa bir sürede "emekçileri refaha götürebilecek" güçlü bir örgüte kavuşabileceği ileri sürülüyordu. *Sendika*'nın çağrısı şu satırlarla son buluyordu:

"İşçi arkadaşlarımızdan ricamız avanturistlere, satın alınmış demagoglara ve bozgunculara yüz vermeyip senelerden beri hayatlarını bu uğurda harcamış tecrübeli, inkılâpçı sendikalist arkadaşlarına itimat ederek yalnız sendikalar etrafında toplanmalarıdır."

1946 yılı,"işçi sendikaları" ile Ankara'nın güdümlediği "işçi dernekleri"nin kapıştıkları bir dönemdi. Birlikten yana olanlar, federasyon ve konfederasyon karşısına İşçi Dernekleri Birliği'ni çıkarıyorlardı. *Sendika* dergisine göre örgütlenme sürecinde işçilerle işverenler karşı karşıya gelmişlerdi. Birlikler tepeden inme yöntemlerle, nizamnamelerinde işverenleri iltizam eden, değişmez kurucular meclisi olan ve idarecileri tamamen kendilerinden ibaret bulunan bir totaliter statü oluşturuyorlardı. Bu "sendika düşmanları" bol keseden vaatlerde bulunarak, hadsiz hesapsız paralar harcayarak, teşkilât işlerinde henüz tecrübesiz olan işçiyi ayartıyorlar, emekçi kitlelerini yanlış yola sevk ediyorlardı. Nitekim, Eylül 1946'da Ankara'da Un ve Unlu Maddeler İmalâtı İşçileri Sendikası kurucuları tam faaliyete geçeceği sırada İstanbul'dan Ankara'ya gelen bu "burjuva partilerinin yardakçıları" tarafından kandırılmış ve sendika birliğe dönüştürülmüştü. Keza Ankara Berberler Sendikası da aynı akıbeti paylaşmıştı. *Sendika*'ya göre, Ankara'da kuruluş halinde bulunan bağımsız işçi sendikalarının samimi teşebbüslerine set çekmek ve bunun yerine emekçilerin inisiyatifini

bilvasıta yollardan işverenlerin ellerine alabilmeleri için başvurulmadık çare namuslu işçi arkadaşlara yapılan hatıra gelmedik iftira ve tehdit kalmamıştı.

Sendikalar dışında gündemde olan bir başka kurumsal gelişme işçi kulüpleriydi. Bağımsız işçi sendikalarının bağırlarından doğacak olan işçi kulüpleri işçiyi kafa ve beden yönünden geliştirecek örgütlerdi. İşçi kulüpleri "sporu işçi kitlelerine sevdirecek onların beden kabiliyetlerinin gelişmesine yardım edecek, gövdelerini çelikleştirip yorgunluk ve hastalık temayüllerini önleyecek, düşünce ve ahlâk seviyesini yükseltecek" birer okuldu. Böylece çalışma saatleri dışında her işçi, kulübüne gidip orada boş zamanını değerlendirecek; güzel vakit geçirecek, vücudunu geliştirip yetenekli olduğu bir uğraşa yönelecek, arkadaşlarıyla birlikte güzel sanatların herhangi bir dalında yeteneğini ortaya koyacak; okuyacak, konferans dinleyecek, tiyatroda oynayacak, resim ya da heykel yapacak, müzikle uğraşacaktı. İşçi kulüplerine sendikalı olsun olmasın her yurttaş girebilecek ve kulübün sağladığı olanaklardan imkân nispetinde yararlanacaktı. Diğer özel spor kulüplerine ve kuruluşlarına maddi olanaksızlıklar nedeniyle giremeyen, ancak kapıdan bakan yurttaşlar, işçi ve köylü çocukları, kadınlar, sendikalı arkadaşlarının kendilerine sağladıkları işçi kulüplerine hiçbir kayda bağlanmaksızın girebileceklerdi. Gelişip serpilmeye başladıktan sonra işçi kulüplerinin "Türkiye emekçi sınıfı"nın olgunlaşmasında büyük hizmetleri dokunacaktı. Her Türk işçisi çeliğe daha dayanıklı olması için nasıl su verilmesi gerektiğini bilirse, insanın beden ve kafasının da beden ve fikir sporu yaparak mükemmel hale getirilebileceğini bellemeliydi.[458]

Sendika dergisi 16 sayı yayımlandı. Son sayısı 14 Aralık 1946 günlüydü. Hazırlıkları yapılan yeni Sendikalar Kanunu'nu sert bir dille eleştiriyor, "İşçiler Kanun Tasarısını Beğenmiyor" başlığını atıyordu. Oysa iktidar Türkiye'deki sendikal gelişmelerden hiç de hoşnut değildi. Kendi denetimi dışında gelişen işçi hareketi başıboş bırakılamazdı. Kuzey rüzgarı zaten Türk dış politikasını ideolojik bir eksende savuruyordu. 1946 Sendikacılığı her şeyden önce rejimi sorguluyordu. Türkiye'de doğmakta olan sendikacılığı "sınıf sendikacılığı"ndan arındırmak gerekiyordu.

O sırada savaş yıllarında ilân edilen sıkıyönetim hâlâ sürüyordu. Bu nedenle 1946 Sendikacılığına son vermek pek de güç olmadı. Aralık 1946'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, "mahkum komünistler veya müfrit komünist mefkureli kimseler tarafından örtülü bir şekil altında kurularak memleket içinde içtimaî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesise ve mevcut iktisadî ve içtima nizamları bozmaya

çalıştıkları" gerekçesiyle Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi ve sendikalardan "bu partiler veya onlardan aldıkları direktiflerle hareket eden kimseler tarafından kurulan ve kendi maksatlarına göre sevk ve idare" edilen sendikalarla bunların üst kuruluşu İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve sosyal etkinlik birimi İstanbul İşçi Kulübü[459] kapatılmıştı. Keza bu partilerle aynı doğrultuda yayın organları *Sendika*, *Ses*,[460] *Nor Or*, *Gün*,[461] *Yığın* ve *Dost* gazete ve dergilerinin de yayınlarına son verildi.

Aşağıda Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi güdümündeki 1946 Sendikacılığı ile ilgili temel örgüt yapılarını bulacaksınız: O sırada kurulmuş İstanbul[462] ve Kocaeli[463] İşçi Sendikaları Birliklerinden Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği'nin Nizamnamesi, İstanbul İşçi Kulübü ve Türkiye'nin belli başlı kentlerinde kurulan sendikaların amaç maddelerinin emek tarihiyle uğraşanların ilgisini çekeceği kanısındayız. Ayrıca *Sendika* dergisinde başta Şefik Hüsnü'nünkiler olmak üzere belli başlı köşe yazılarından bir seçkiye yer veriyoruz.

BELGELER

İstanbul İşçi Kulübü Ana Nizamnamesi[464]

1. İstanbul Vilâyeti sınırları içindeki mevcut emekçi kütlelerini etrafında toplamak ve onların müşterek hareket ve faaliyetlerini sevk ve idare etmek ve bütün İstanbul işçi ve küçük müstahdemîn tabakalarının mânen ve maddeten yükselmelerini temin maksadiyle İstanbul İşçi Sendikaları Birliği himayesinde İstanbul İşçi Kulübü adı altında gayrı siyasî bir cemiyet kurulmuştur.

2. Cemiyetin adı bu nizamnamede kısaltılmış olarak "İ.K." remzi ile gösterilmiştir.

3. Maksat ve Gayeler:

a) İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin ana nizanınamesinin 3 üncü maddesinin (c) ve (d) fıkralarında yazılı gayeleri gerçekleştirmek.

Bu Fıkralar Şunlardır:

a) Mahalli işçi hareketlerini dağınıklıktan kurtarmak, her birinin tecrübelerinden diğerleri için dersler çıkarmak, muhtelif hareket ve faaliyetlerin birbirlerini tamamlamaları ve desteklemeleri imkânlarını hazırlamak, muhtelif istihsal şubelerinde çalışan işçi tabakaları arasında tesanüt duygularını kuvvetlendirmek.

b) Memleketimizin en büyük sanayi merkezi olan İstanbul'da işçi sınıfını kültürlü ve meslek bilgileri yüksek ve işgücünün hak ve serbestliklerini korumağa kadir, teşkilâtlı bir varlık haline getirmek suretiyle

vatanın teknik ve ekonomik seviyesini süratle yükseltmek ve böylece medenî dünyada lâyık olduğu mevkii işgal etmesi için icap eden maddi şartları olgunlaştırmak.

c) İşçi sınıfının sıhhi durumlarıyla alâkadar olmak ve bunun temini için parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek, klinik, hastahane, sanatoryum ve dinlenme yurtları açmak.

d) İşçilerin fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanat dersleri, korolar vesaire organize etmek. Tetkik seyahatleri tertip etmek ve geniş ölçüde karşılıklı yardım teşkilâtları meydana getirmek.

4. Giriş ve Çıkış:

a) İstanbul'da mevcut bütün kol ve kafa emekçi kütleleri ve bunların aile efradı siyasî kanaatleri ne olursa olsun, din, milliyet ve ırk farkı gözetilmeksizin İşçi Kulübü'ne âza kaydolunabilirler. Tek girme şartı bu nizamnamede yazılı hükümlere riayeti kabul ve taahhüt eylemektir.

b) Cemiyetler Kanunu'nun 3 üncü maddesine göre 18 yaşını bitirmemiş olanlar her ne kadar İ.K.'ne âza kaydolunamazlarsa da bu gibi işçi, çırak ve işçi çocuklarının işçi terbiyesi almaları bedeni ve kültür seviyelerinin yükselmesi için kulübe devamlarında spor talimleri yapmalarında ve kulüp kütüphanelerinden istifade etmelerinde bir mani görülmez.

c) Yalnız ahlâken sükut etmiş olanlar, işçi sınıfının ana prensipleri aleyhinde çalışanlar, irtica ve faşizme alet olanlar hemen idare heyeti kararıyla kulüp safları dışına çıkarılırlar.

5. Gelir Kaynakları:

İ.K.nün başlıca kaynakları âzaların ilk girişte ve bir defaya mahsus olmak üzere verecekleri bir lira kayıt ücreti ile her ay verecekleri 25 kuruş aylık aidatları, ihtiyari teberrular, kulüp namına ve faydasına verilecek müsamere ve temsillerin bırakacakları kârlar ve benzerleri.

6. Teşkilât:

İ.K.nün en yüksek idareci organı kongredir. Kongre senede bir defa İdare Meclisi tarafından toplantıya çağırılır, iki kongre arasındaki devrede, kulüp faaliyetleri bu ana nizamnameye ve kongre kararlarına göre idare olunur. Kongre vilâyet kaza (veya bölge) şube merkezlerinden gönderilecek murahhaslar tarafından yapılır. Bu murahhasların seçimi kaza (veya bölge) şube merkezlerine bağlı şubelerin hep bir arada yapacakları kongrede yapılır.

Kaza (ve bölge) Merkez Şubeleri idare heyetleri üç kişiden ibarettir. Bir mes'ul kâtip, bir veznedar ve muhasip ve bir de teşkilât kâtibidir. Diğer şubeler birer mümessillikle idare olunur ve bu mümessiller (lüzumu kadar) kaza şube merkezleri idare heyeti tarafından seçilir.

Muvakkat hüküm: İlk kongre toplanıncaya kadar İ.K. ve merkez şubeler kurucular heyeti tarafından idare olunur. Bu heyet ilk kongreyi kulübün resmen teşekkülünden en çok altı ay sonra, toplantıya çağırması mecburidir. Bu kongre nizamı kulüp idare meclisini seçecek ve bu ana nizamnameyi ya aynen veya tadilen kabul edecektir.

7. Her Kaza merkez şubeleri kendi çevreleri dahilindeki mevcut âza sayısı nisbetinde ve her 25 âzaya bir murahhas hesabiyle kongrelerde temsil olunur.

8. İ.K. kongrenin toplanma tarihi en az bir ay evvel onun gündemini ilân (İşçi Sendikaları Birliği yayını vasıtasıyla) ve başlıca karar tasarılarını neşretmek mecburiyetindedir.

9. Senelik kongreleri İşçi Sendikaları Birliği reisi veya umumî kâtibi kısa bir nutukla açar, kongre hemen kendine bir reis ve lüzumu kadar reis vekili ve kâtip seçer. Bu suretle teşekkül eden büronun idaresi altında müzakerelere girişilir. İlk iş olarak gündeme kat'i şekli verilir ve müzakerelerin kaç gün süreceği tesbit olunur. Kongre faaliyet ve hesap raporlarını tetkik eder, idare meclislerini ibra veya geçmiş faaliyetinden dolayı alınması icab eden tedbirleri karar altına alır. Bu noktalar münakâşa edilip karara bağlandıktan sonra kongre 11 kişilik bir idare

meclisi ve ayrıca 5 kişilik bir kontrol komisyonu seçer ve dağılır. Ana nizamnamenin tadili de ancak kongre kararıyla yapılabilir.

10. Kulüp, İşçi Sendikalar Birliği'nin himayesi altında bulunduğu cihetle İ.S.B. reisi kulübün reisidir. Reis bulunmadığı takdirde İ.S.B. umumî kâtibi vekâlet eder ve icabında kulüp içtima'larına riyaset ettiği gibi kulübü de hariçte temsil edebilir.

11. Kongre kararları, toplantıyı takip eden 4 hafta zarfında bir risale şeklinde bastırılır ve âzalarına küçük bir bedelle tevzi olunur.

12. İdare meclisi ayda bir defa toplanarak âzaları ilgilendiren meseleleri inceler ve iki toplantı arasında yapılacak işleri kararlaştırır. Bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve İ.K.nün günü gününe sevk ve idaresi, idare meclisinin ilk toplantısında aralarından seçecekleri 4 kişilik Daimi İcra Komisyonu'na aittir. Daimi İcra Komisyonu başkanı ve İ.K. mesul kâtibi İşçi Sendikaları Birliği idare meclisi tarafından intihab edilerek gönderilir. Bu mesul kâtip İ.K.nün bütün faaliyetlerinden ve muhaberatından dolayı hem İ.S.B.ye ve hem de İ.K.nün idare meclisine karşı mesuldür. Mesul kâtip faaliyetinin muhtelif şubelerini ahenkli bir tarzda sevk ve idare eder. Bu şubeler şunlardır.

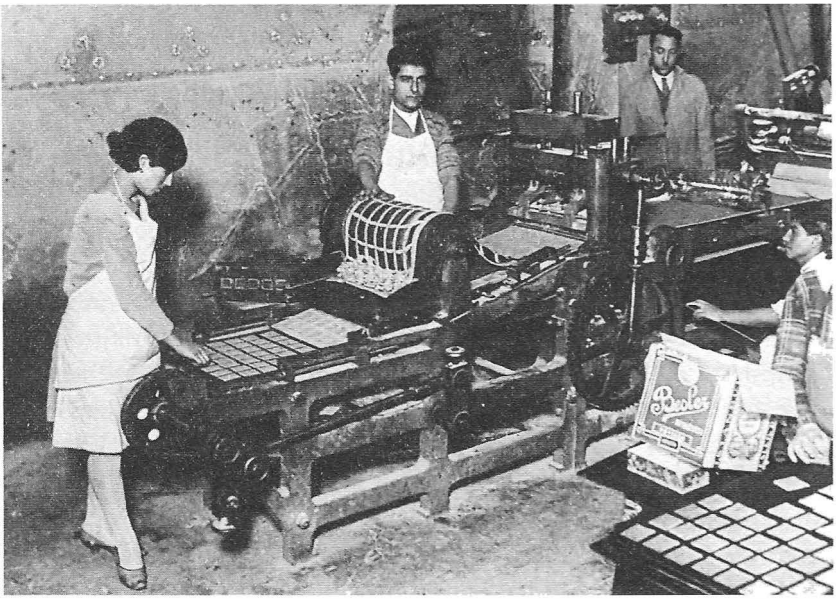
1- Teşkilât
2- Hesap ve vezne
3- Spor
4- Yardımlaşma kolu
5- Çocuk bahçeleri ve kreşler
6- Sıhhi kol ve teşkilâtı
7- Gösteri kolu
8- Kadınlara çocuk bakımı
9- Dikiş dersleri ve benzerleri
10- Kültür kolu
11- Müzik kolu
12- İhtiyaç görüldükçe işçi sınıfının refah ve saadetinin temini için diğer şubeler de açılabilir.

13. Bu şubelerden her biri için bir mesul kâtip tayin olunur ve bu kâtibi İ.K. idare meclisi kulüp âzası arasından seçer.

14. Şube kâtipleri faaliyetlerinden dolayı İ.K. Daimi İcra Komisyonuna karşı mesuldürler ve faaliyetleri hakkında oradan direktif alırlar.

15. Hesap ve vezne şubesi kâtipliği Daimi İcra Komisyonu âzalarından biri tarafından idare edilir. Bu kâtibi idare meclisi seçer.

16. İ.K. mesul kâtibi bütün şubelerin hepsini kontrol etmek mecburiyetindedir.

17. Hesap ve vezne şubesi varidatı toplamak, gelirleri teslim alıp hesabını tutmak, gelir kaynaklarını daimi surette teftiş etmek, yeni yeni kaynaklar bulmaya çalışmak, mutad masrafların icap ettirdiği tediyatta bulunmak ve fazla varidatı bankaya yatırmak ödevleri ile mükelleftir. Kulübün banka hesabı mesul kâtiple vezne kâtibinin müşterek imzaları altında işler. Hesap ve vezne kâtibi 25 lirayı geçen olağan üstü sarfiyatta bulunmak için İ.K. mesul kâtibinin reyini almak mecburiyetindedir.

18. Kontrol komisyonu reisini kendisi seçer ve onun başkanlığında her ay muntazaman bir defa toplanır. Kendisine havale edilen ihtilâflı meseleleri ve doğrudan doğruya yapılan şikâyetleri –ilgilileri dinlemek suretiyle– incelemek ve bir karara bağlamak kontrol komisyonunun başlıca ödevidir. Her üç ayda bir olmak üzere senede dört defa kulübün hesabâtını kontrol eder. Komisyon reisi yapılmış işlerin bilançosunu, bir rapor şeklinde kongreye takdim etmek mecburiyetindedir. İdare meclisi tarafından verilecek çıkarma veya diğer disiplin cezalarına ve kontrol komisyonu tarafından verilecek kararlara ancak kongrelerde itiraz olunabilir.

19. Müstesna hallerde idare meclisi veyahut İ.S.B. idare meclisi olağan üstü bir kongreyi toplantıya çağırabilir. Bir evvelki murahhas-

ların istenmesi üzerine de böyle bir kongrenin toplanması gerekir. Bu takdirde daveti İ.S.B. reisi yapar. Olağan üstü kongreler çağrılmalarını icap ettiren meseleden başka hiçbir işle meşgul olmaz ve seçim yapamaz.

20. Bu ana nizamname en az üç kaza merkez şubesinin istemesiyle, senelik kongrelerde rey sahibi murahhasların yarısından fazlasının tasvibiyle değiştirilebilir. Yalnız bu teklif kongre toplanmazdan en az bir ay evvel idare meclisine bildirilmekle ve İşçi Sendikalar Birliği tarafından yayınlanması şartıyla mümkündür.

21. Kulüp dağılacak olursa mallarının tutarı İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne devrolunur. Böyle bir teşekkül mevcut değilse İstanbul'da âzası en çok üç İşçi Sendikası arasında taksim olunur.

22. İ.K.nün merkezi şimdilik, Ankara Caddesi İzzetin Han ikinci kat 10 numaralı mahaldir.

23. Kurucular:

İbrahim Atılan (Tütün işçisi), Emin Atıl (Tütün işçisi), Recep Berkuş (Tütün işçisi), Ziya Tüzmen (Tabelacı), İsmail Karçak (Tabelacı), Nişan Torhunoğlu (Kâtip), Talât Ölçin (Tesviyeci), Hakkı Taşöz (Şapkacı), Necdet Demiray (Matbaa işçisi), Fikret Bozyar (Şoför).

***

Sendika Dergisinde Yer Alan Sendikaların Ana Nizamnamelerinde Amaçları:

İstanbul İnşaat İşçileri Sendikası (İ.İ.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve Gayeler:

a) İstanbul'da mevcut inşaat işçilerini, işverenler ve hükûmet makamları nezdinde temsil etmek, işçilerin hak ve menfaatlerini korumak ve icabında mücadele etmek.

b) İşçilerin içtimaî ve kültürel sahalarda inkişaflarını sağlamak için beden terbiyesi, san'at ve ihtisas kursları, okuma odaları açmak, konferanslar tertip etmek, icabında işsiz kalan sendika âzalarına iş temin etmek çarelerini aramak ve ilâh...

c) Sendika âzanın sıhhi durumlarıyla alâkadar olmak ve bunun temini için parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek, kaza ve işsizlik neticesi sefalete düşen arkadaşlara idare hey'eti kararıyla maddi yardımlarda bulunmak.

***

Kocaeli İşçi Sendikalar Birliği[465]

1. Kocaeli Vilayeti sınırları içindeki işletme ve müesseselerde mevcut ve ileride kurulacak işçi sendikalarını ve cemiyetlerini etrafında toplamak ve onların müşterek hareket ve faaliyetlerini sevk ve idare etmek ve bütün Kocaeli işçi ve küçük müstahdemîn tabakaları adına teşebbüslerde bulunmak üzere, Kocaeli İşletme ve Müesseseleri İşçi Sendikaları Birliği adı altında, bir merkezi cemiyet teşkilâtı kurulmuştur.

2. Birliğin adı bu nizamnamede kısaltılmış olarak İ.S.B. remzi ile gösterilmiştir.

3. Maksat ve Gayeler:

İ.S.B.nin maksat ve gayeleri şunlardır.

a) İşçi ve müstahdemleri henüz daha sendikalar etrafında teşkilâtlanmamış tekmil işletme ve müesseselerde, ilgililerin birer işletme sendikası kurmalarına yardım etmek.

b) Şu ayrı ayrı sendikalar arasında bir bağlılık, yardımlaşma ve müşterek hareket ruhu yaratmak.

c) Mahalli işçi hareketlerini dağınıklıktan kurtarmak, her birinin tecrübelerinden diğerleri için dersler çıkarmak muhtelif hareket ve faaliyetlerin birbirlerini tamamlamaları ve desteklemeleri imkânlarını hazırlamak, muhtelif istihsal şubelerinde çalışan işçi tabakaları arasında mevcut tesanüt duygularını kuvvetlendirmek.

e) Memleketimizin en büyük sanayi merkezlerinden biri olan Kocaeli'nde işçi sınıfını kültürlü ve meslek bilgileri yüksek ve işgücünün hak ve serbestliklerini korumaya kâdir, teşkilâtlı bir varlık haline getirmek suretiyle vatanın teknik ve ekonomik seviyesini süratle yükseltmek ve böylece medenî dünyada lâyık olduğu mevkii işgal etmesi için icap eden maddi şartları olgunlaştırmak.

c) Teşkilâtlı yığınların derli toplu hareket ve faaliyetleriyle işgücünün yabancı ve yerli sermayedârlar tarafından alabildiğine sömürülmesinin önüne geçmek, iş hakkını her sahada gereği gibi koruyacak kanunlar ve nizamlar yapılmasına önayak olmak ve geniş bir içtimaî sigortalar müdevvenatı içinde tekmil çalışanların, hastalıklara, kazalara, işsizliğe, ihtiyarlığa ve ölüm ihtimaline karşı, kendilerinin aile efradının geçimi teminat altına alınmaları lehinde kuvvetli bir cereyan uyandırmak,

f) İş Kanunu'nun ve Millet Meclisi'nden çıkacak sair iş hukukunu koruyucu kanunların harfiyyen tatbikini sağlamağa daimi surette uğraşmak ve ona karşı işlenecek suçlar üzerine resmi makamların dikkat nazarlarını çekmek ve icabında işçi grupları namına kanunî takibatta bulunmak.

g) Diğer büyük sanayi merkezlerimizde de işçi hareketi teşkilâtlı şekiller almaya başlar başlamaz, bütün memleket emekçileri adına söz söylemek ve dünyanın her tarafında Türkiye işçi sendikalarını temsil etmek yetkilerini haiz bir Millî İşçi Sendikaları Federasyonu teşkiline teşebbüs etmek.

4. Neşriyat:

İ.S.B. bu maksatlara erişmek için, mecmualar, risaleler neşir, konferanslar, mitingler, gösteriler tertip; mütehassıs hukukçular, hekimler v.s. bilginlerle tartışmalı toplantılar ve istişareler yapar. Tedkik seyahatleri teşkilâtlandırır, amele çevrelerinde faydalı konferanslar verdirir. Teşkilâtlı işçilere mahsus, geniş ölçüde bir karşılıklı yardım kurumu yaratır.

5. Giriş ve Çıkış;

Kocaeli'nde mevcut ve teşekkül edecek, tekmil işletme ve müessese işçi cemiyetleri, meslek birlikleri vesair işçi grupları İ.S.B.nin tabii âzasındandır. Tek girme şartı bu teşekküllerin işçilerin işleticilere karşı haklarını her fırsatta korumak ve işgücünün sömürülmesinde sermayedârların sınırsız iştihalarına karşı sistemli bir mücadele yürütmek esaslarını kabul etmiş olmalarıdır.

6. İ.S.B.ye giren teşekküller bu nizamname hükümlerine riayet ve gelirlerinin beşte biri nisbetinde bir meblağla onun masraflarına iştiraki taahhüt ederler.

...

26. Propaganda ve Neşriyat

İ.S.B. şimdilik aydınlanması gereken önemli iş ve ekonomik meseleler hakkında bir broşür ve risaleler neşreder; propaganda yazıları yayınlar. Bunların yazılmasını ve basılmasını tanzim etmek propaganda ve yayın şubesine aittir. Şube mes'ul kâtibi bu maksatla mütehassıslarından ve bilginlerinden icab eden yazılar tedarik eder ve açık yazı yazmakta kabiliyeti olan yazıcıların daimi yardımını sağlar.

27. İ.S.B. yayınları ucuz bir fiyatla kütleler arasında sattırır. Sendika idare heyetleri, kendi âzaları ve yakınları tarafından bunların okunmasını sağlamaya mecburdurlar. Daimi İcra Komisyonu birlik yayınlarını; teşkilâta bir yük değil, bilâkis bir gelir kaynağı olmasına çalışacaktır.

***

Kocaeli Sellüloz Sanayii İşçileri Sendikası (S.S.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve gayeleri:

a) Kocaeli'nde mevcut sellüloz sanayii işçilerini, işverenler ve hükûmet makamları nezdinde temsil etmek, işçilerin hak ve menfaatlerini korumak ve icabında mücadele etmek.

b) İşçilerin içtimaî ve kültürel sahalarda inkişaflarını sağlamak için beden terbiyesi, san'at ve ihtisas kursları, okuma odaları açmak, sahne ve temsil, konferans vermek, icabında broşür ve mecmua gibi yayın işleriyle uğraşmak, işsiz kalan sendika âzalarına iş temin etmek çarelerini aramak ve ilâh...

c) Sendika âzasının sıhhi durumlarıyla alâkadar olmak ve bunun temini için fabrikadan parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek için teşebbüslerde bulunmak, hastahane, sanatoryum ve dinlenme yurtları açtırmak, kazalara karşı ve işsizlik neticesi sefalete düşen arkadaşlara idare heyeti kararıyla maddi yardımlarda bulunmak.

***

İzmir Terziler Sendikası

Ana Nizamname Madde 2:

Sendikamızın faaliyet konuları şunlardır:

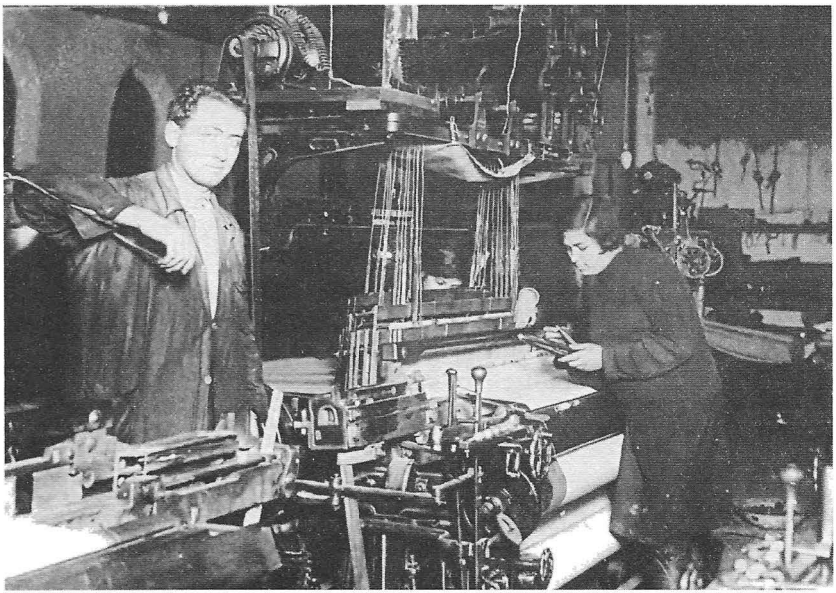
a) Sendikamıza kayıtlı işçilerin haklarını her fırsatta korumak ve onları işverenler karşısında ve hükûmet makamları önünde temsil etmek.

b) İş Kanunu vesair işgücünü koruyucu kanunların hükümlerine göre hareket edilip edilmediğini aralıksız incelemek ve bu çeşit kanunlara aykırı muameleleri ve çalışma usullerini vesair haksızlıkları ortadan kaldırmak için kanunî yollardan işçileri harekete geçirmek, gereken makamlara başvurmalarına delâlet etmek ve onlar adına icabında dava açmak bir zaruret halini aldığı takdirde hep birden iş bırakma hareketlerini teşkilâtlandırmak ve bu hareketlerin muvaffakiyetini sağlamağa uğraşmak.

c) Memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanatlar dersleri vesaire tertiplemek ve bu gibi kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü ve meslek kursları açmak, işçi kategorisini tayin etmek, iş bulma bürosu açmak, hastahane, doğum evi, çocuk yuvaları tesis etmek.

d) Teker teker muhtaç bir duruma düşen sendika âzalarına eşya, gıda ve para yardımlarında bulunmak, geniş ölçüde işsizliğin umumî haline karşı bir sağlam ihtiyat akçası vücuda getirmek maksadıyla karşılıklı yardım sandığı yaratmak.

***

Bakırköy Bez Fabrikası İşçileri Sendikası

Ana Nizamname Madde 2:

Sendikanın uğraşacağı mevzu ve maksatlar şunlardır:

a) Bakırköy Bez Fabrikası işçilerini, fabrika ve diğer idareci amir ve hükûmet makamları önünde temsil etmek, her sahada işçilerin hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak ve icabında yetkili makamlar nezdinde haklarını aramak.

b) İş Kanunu'nun ve çıkacak diğer işgücünü koruma ve içtimaî sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimi surette araştırmak, onlara aykırı haller ve muameleleri ortadan kaldırmak için kanunî yollardan gereken yerlere başvurmak veya işçiler adına dava açmak.

c) Sendika üyelerine ve ailelerine ölüm, hastalık, doğum ve kaza gibi hallerde süratle yardım etmek.

d) İşçilerin fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için sanat kursları, spor talimleri ve oyunları, konferanslar ve korolar organize etmek ve bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü açmak ve idare etmek.

***

Kocaeli Nakliye İşçileri Sendikası (N.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Kocaeli'nde mevcut nakliye işçilerini, işverenler ve hükûmet makamları nezdinde temsil etmek, işçilerin hak ve menfaatlerini korumak ve icabında mücadele etmek.

b) İşçilerin içtimaî ve kültürel sahalarda inkişaflarını sağlamak için okuma odaları açmak, konferanslar tertip etmek, işsiz kalan sendika âzalarına iş temin etmek çarelerini aramak ve ilah...

c) Sendika âzasının sıhhi durumlarıyla alâkadar olmak ve bunun temini için parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek. Kaza ve işsizlik neticesi sefalete düşen arkadaşlara idare heyeti kararıyla maddi yardımlarda bulunmak.

***

Ankara Madeni İşler ve Makine İşçileri Sendikası (M.İ.M.İ.S.)

Ankara dahilinde fabrika, imalathane, atölye, dükkan v.s. müesseselerde veya tek başına makine ve maden işlerinde çalışan bilumum kadın, erkek kol ve kafa işçilerini sinesinde toplar.

Ana Nizamname Madde 3: Gayesi:

a) Madeni işler ve makine işçilerini ekonomik ve sosyal menfaatlerini müdafaaya kadir toplu bir kitle halinde birleştirmek, işverenler ve alanların mümessilleri nezdinde onları temsil etmek ve haklarını korumaktır.

b) Yürürlükte olan İş Kanunu ve Sosyal Sigorta Kanunu'nun ve işçinin menfaatleriyle ilgili diğer kanunların hükümlerine uyulup uyulmadığını daimi bir surette araştırmak ve madeni işler ve makine işçilerinin hususi çalışma şartlarının gerekli kıldığı kanunların çıkarılması için uğraşmak ve bu kanunlara uymayan halleri, muameleleri ortadan kaldırmak için kanunî yollardan işçileri harekete geçirmek, gereken yerlere başvurmak veya onların adına dava açmak.

c) İşçileri ihtisasları ve kültürleri bakımından yetiştirmek maksadıyla ihtisas kursları, spor kulüpleri açmak, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar v.s. tertip ederek çeşitli kültür faaliyetlerinde bulunmak.

d) İşçiler arasında bağlılık, birlik ve yardımlaşma hareketlerini sağlamak.

e) Sendika âzalarına yardım maksadıyla bir yardım sandığı ve bir istihlâk kooperatifi kurmak (Bunun için ayrıca iç tüzük hazırlanacaktır).

***

İzmir Ayakkabı İşçileri Sendikası

Ana Nizamname Madde 2:

a) Ayakkabı işçilerini işverenler, hükûmet makamları vesair idare amirleri önünde temsil etmek, her sahada onların hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak.

b) İş Kanunu'nun ve Büyük Millet Meclisi'nden çıkacak diğer işgücünü koruma, içtimaî sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimi surette araştırmak. Onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için işçileri harekete geçirmek, icabında gereken yerlere başvurmak ve işçilerin haklarının korunması için onlar adına dava açmak.

c) İşçilerin fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanat dersleri, korolar vesaire organize etmek, bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü açmak ve idare etmek.

d) İşçiler arasında tesanüt ve teavün duygularını geliştirmek ve fiili hareketler haline yükseltmek.

e) Bir karşılıklı yardım sandığı kurmak, teker teker sefalete düşen sandık âzalarına ayni ve nakdi yardımlarda bulunmak ve ayakkabı işçilerinin menfaatlerini korumak için sandık mevcudunun mühim bir kısmını saklamak.

***

İstanbul Basın ve Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası (B.Y.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3:

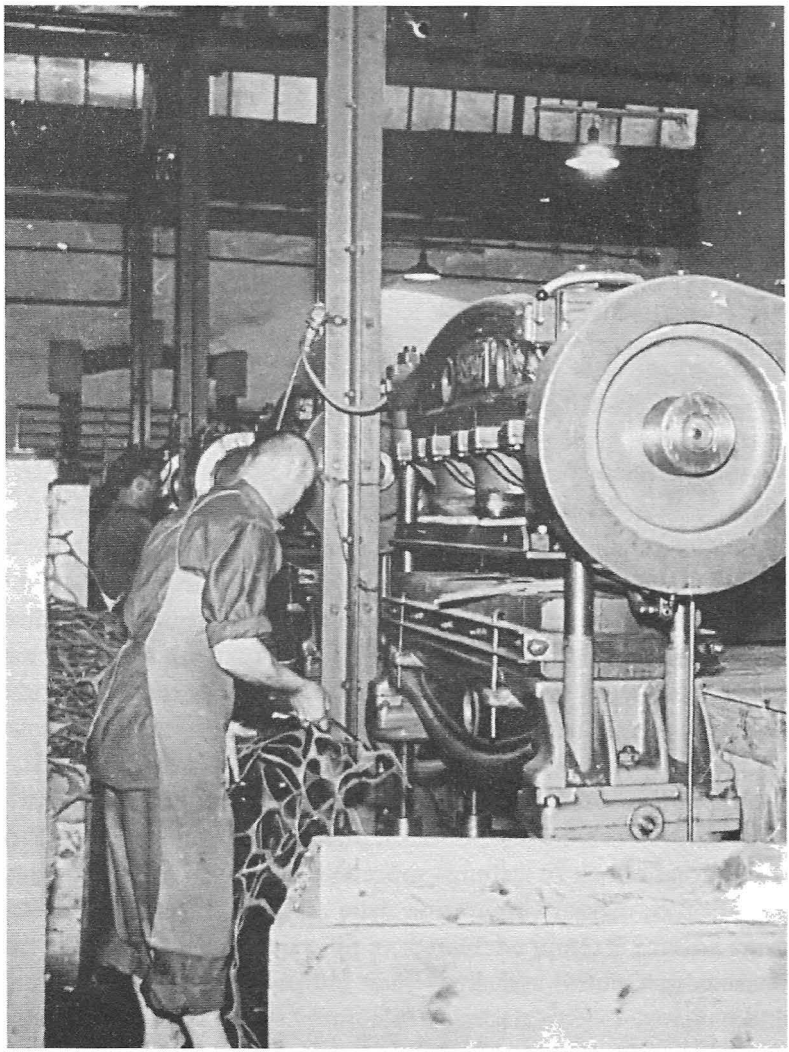
Sendikanın uğraşacağı maksat ve gayeler şunlardır:

a) Matbaa ve gazete idarehanelerinde çalışan muharrir, müretip, makinist ve bunların çırak ve yamaklarıyla, küçük müstahdemleri hükûmet makamlarıyla işverenler önünde temsil etmek ve sendika âzalarının iş hayatlarını ve geçim vasıtalarını düzeltmek için gereken her çareye başvurmak, kanun, kararname ve talimatnamelerle bağlanmış haklarını korumak, işçilerin hak ve menfaatlerine uymayan durumlara, muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak üzere yetkili makamlara müracaat etmek ve icabında mücadele etmek.

b) B.Y.İ.S. maksat ve gayesine daha esaslı bir surette varabilmek, âzasına kolayca iş temin edebilmek ve fiili yardımlarda bulunmak üzere matbaa ve yayınevi açmak ve buna mümasil iktisadî teşebbüslerde bulunmak.

c) Meslek erbabı arasında tesanüt ve teavün duygularını geliştirmek ve fiili hareketler haline yükseltmek gayesiyle bir yardım sandığı kurmak, gerek sandık üyelerine ve gerekse üye olmayan ve çalışamayacak derecede ihtiyarlamış ve hasta düşmüş meslek erbabına ayni ve nakdi yardımlarda bulunmak.

d) Sendikaya dahil olmayan kafa ve kol işçilerinin gazete idarehanelerinde ve matbaalarda çalıştırılmaması için lâzım gelen teşebbüsatta bulunmak ve bunun temini için bir sendika kanununun çıkarılması hu-

susunda hükûmet makamları ve Büyük Millet Meclisi önünde önayak olmak.

e) İstanbul'da mevcut bilumum işçi sendikaları ile kardeşçe sıkı münasebetler tesis ederek işçi sınıfının toplu ve müşterek bir halde hareket edebilmesi için basın ve yayın vasıtalarından azami istifadeler teminine yardım etmek.

f) Sendika âzalarının fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanat dersleri, korolar vesaire organize etmek.

g) Yurdumuzun İzmir, Ankara ve Adana gibi basın ve yayın işçilerinin toplu bulunduğu şehirlerde de meslektaşlarının birer mahalli sendika kurmaları için teşebbüsatta bulunmak ve bir kongre akdederek Türkiye Basın ve Yayın Sendikaları Federasyonu'nu meydana getirmek.

***

İzmir Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası

Nizamname Madde 2:

Mensucat işçilerini işverenler, hükûmet makamları vesair idare amirleri önünde temsil etmek her sahada onların hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak.

a) İş Kanunu'nun ve Büyük Millet Meclisi'nden çıkacak diğer işgücünü koruma içtimaî sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimi surette araştırmak. Onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için işçileri harekete geçirmek, icabında gereken yerlere başvurmak ve işçilerin haklarının korunması için onlar adına dava açmak.

b) İşçilerin fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları spor talimleri ve oyunları memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanatlar dersleri, korolar vesair organize etmek ve bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü açmak ve idare etmek.

d) Teker teker muhtaç bir duruma düşen sendika âzalarına eşya, gıda ve para yardımlarında bulunmak, geniş ölçüde işsizliğin umumî haline karşı bir sağlam ihtiyat akçesi vücuda getirmek maksadı ile karşılıklı yardım sandığı yaratmak, işçiler arasında tesanüt ve teavün duygularını genişlettirmek ve fiili hareketler haline yükseltmek.

***

Ankara İnşaat İşçileri Sendikası (A.İ.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Ankara'daki inşaat işçilerini, işverenler, gerek hakiki veya hükmü şahıslar ve gerekse hususi veya resmi müessese ve makamlar karşısında temsil etmek, onlarla olan her türlü iş münasebetlerinde, işçilerin menfaatlerini korumak, haklarını çiğnetmemek ve bu uğurda mücadele etmek.

b) İşçilerin teknik bilgilerini arttırmak, meslekte gelişmelerini, sanatta ilerlemelerini sağlamak için kurslar, dersler ve konuşmalar tertip etmek (meslek ve teknik öğretim işleri).

c) İşçilerin fikri ve bedeni kabiliyetlerini geliştirmek için ihtisas kursları, spor hareket temasları, memleket oyun ve havaları, müzik çalışmaları v.s. inkişaf ettirici ve ilerletici çalışmalarda, neşriyatta bulunmak, müsabakalar tertip etmek, umumî kültür ve bilgilerini arttırmak için memleket ve dünya meseleleri üzerinde lüzumlu konferanslar v.s. çeşitli faaliyetleri organize etmek (Kulüp, spor ve eğitim işleri).

d) İşçiler arasında birlik duygusunu yaşatmak ve arttırmak için hususi toplantı, tanışma ve konuşmalar tertip etmek.

Sosyal yardım işlerini sağlamak için işçiler arasında bir yardım sandığı kurarak, bu sandığa dahil âzanın tek tek maruz kalacakları ölüm, sakatlık gibi hallerde ve doğum, evlenme v.s. medenî hal değişiklerinde nakdi yardımda bulunmak, sendikaya dahil işçilerin başkalarıyla olan hukuki ihtilaflarında kanunî ve hukuki istişarelerde bulunarak onlara yol göstermek gibi (iş münasebetleri dışındaki) imkânları temin etmek (sosyal yardım ve emniyet işleri).

e) İşçilerin meslek ve umumî hastalıklarında tedavilerini, ailelerinin ve çocuklarının sağlık durumlarını sağlamak ve daimi kontrole tabi tutmak, doktor ve ilaç ihtiyaçlarını temin etmek, icabında devlet ve belediye hastahanelerinde tedavilerinin temini için tavassutta bulunmak (Sıhhat ve bakım işleri).

f) Türkiye'de kurulmuş diğer sendikalarla münasebet kurmak, birlik, federasyon ve konfederasyona girmek, evvelki işçi cemiyetlerinin tecrübelerinden daima istifade etmek çarelerini araştırmak.

***

İzmir Tütün İşçileri Sendikası

Ana Nizamname Madde 2:

Sendikanın uğraşacağı mevzu ve maksat şunlardır:

a) Tütün işçilerini işverenler, hükûmet makamları vesair idare amir-

leri önünde temsil etmek her sahada onların hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak.

b) İş Kanunu'nun ve Büyük Millet Meclisi'nden çıkacak diğer işgücünü koruma, içtimaî sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimi surette araştırmak, onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için işçileri harekete geçirmek, icabında gereken yerlere başvurmak ve işçilerin haklarının korunması için onlar adına dava açmak.

c) İşçilerin fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanatlar dersleri, korolar vesaire işleri organize etmek ve bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü açmak ve idare etmek.

d) İşsiz kalan sendika âzalarına iş bulmayı temin etmek, işçi kategorisini tayin etmek, hastane, doğum evi, çocuk yuvası tesis etmek, mesleki hastalıkları yaratan fena işyerlerinin sıhhi şekilde olmasını sağlamak.

e) Teker teker muhtaç bir duruma düşen sendika âzalarına eşya, gıda ve para yardımlarında bulunmak, geniş ölçüde işsizliğin umumî haline karşı sağlam bir ihtiyat akçesi vücuda getirmek maksadıyla karşılıklı yardım sandığı yaratmak, işçiler arasında tesanüt ve teavün duygularını geliştirmek ve fiili hareketler haline yükseltmek.

***

İzmir Basın ve Yayın Kalfa ve Kol İşçileri Sendikası

Ana Nizamname Madde 2:

Sendikanın meşgul olacağı mevzu ve maksatlar şunlardır:

a) Sendika, kendi teşkilâtına mensup olsun veya olmasın, İzmir'de çıkan gazetelerde çalışan muharrirleri, mütercimleri, foto muhabirlerini, radyo muhabirlerini, musahhihleri, ressamları, karikatürcüleri, idare memurlarını ve matbaa işlerinde çalışan bütün mürettiphane işçileriyle, teknisyenlerini, operatörlerini, makinistleri, çinkografları, işverenlerle hükûmet vesair teşekküller önünde temsil eder. Her sahada onların hak ve çıkarlarını korur ve bu hak ve menfaatlere aykırı muamelelere karşı teşebbüslerde bulunur.

b) İş Kanunu veya çıkacak diğer işgücünü koruma ve içtimaî sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini, daimi surette araştırmak, onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için kanun yollarından harekete geçmek ve işçileri harekete geçirmek icap eden yerlere başvurmak veya onlar adına dava açmak.

c) Matbaa işlerinde bedeni ve fikri serpilmeleri sağlamak, mesleki eğitime yer vermek vesair kültürel hareketleri organize etmek ve kafa ve kol emekçileri kulübü açmak ve onun idaresini başarmak.

d) Basın ve yayın kafa ve kol işçileri arasında dayanışma duygularını geliştirmek ve fiili hareketler halinde yükseltmek için sendika mensuplarına amil olan bir yardım sandığı yapmak, teker teker sefalete düşen sandık mensuplarına ayni veya nakdi yardımlarda bulunmak, basın ve yayın kafa ve kol işçilerinin menfaatlerini daimi olarak korumak için sandık mevcudunun muayyen bir kısmını saklar.

***

Eskişehir Serbest Sanayi İşçileri Sendikası (S.S.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Eskişehir'de mevcut serbest sanayi işçilerini işverenler ve hükûmet makamları nezdinde temsil etmek, işçilerin hak ve menfaatlerini korumak icabında mücadele etmek.

b) İşçilerin içtimaî ve kültürel sahada inkişaflarını sağlamak için beden terbiyesi sanat ve ihtisas kursları, okuma odaları açmak, konferanslar tertip etmek, icabında işsiz kalan sendika âzalarına iş temin etmek çarelerini aramak.

c) Sendika âzasının sıhhi durumlarıyla alâkadar olmak ve bunun temini için parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek, kaza, hastalık, işsizlik ve ölüm halinde sefalete düşen arkadaşlara idare heyeti kararıyla maddi yardımlarda bulunmak. (Yapılacak yardımların şekilleri ve miktarları hazırlanacak olan iç nizamnameye göredir.)

d) Haksızlığa maruz kalan işçi arkadaşlarımızın haklarını kanunî yollardan müdafaa etmek icap ederse dava açmak.

e) Sanayimizin gelişmesine engel olan kanun ve nizamların kaldırılması için ilgili makamlar nezdinde teşebbüse girişmek.

f) Günün geçim şartları göz önünde tutularak en az günlük amele ücretinin tayinini ve bu usulün vilayetimiz sınırları içinde kabulü için icap eden makamlar nezdinde teşebbüse girişmek.

g) Sendikamızın da iştirak edeceği bir teknik heyet vasıtasıyla serbest işçilerin ve işletmecilerin ehliyet usulüne tabi olmalarını sağlamaya çalışmak sendikamızın vazifesi olacaktır.

h) Hem devlet veya şirket fabrikalarında ve hem de serbest piyasada iş yürüten kimselerle sendikamız mücadele edecektir. Kanunen de yasak olan bu usulü sendikamız işçilerin umumî menfaatine zararlı sayar.

***

İzmir Müessese, Ticarethane ve Esnafları Müstahdemîn Sendikası (İ.M.T.E.M.S.)

Ana Nizamname: Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Müstahdemîn topluluğunu müessese, ticarethane, dükkanlar ve diğer idareci amirler, hükûmet makamları önünde temsil etmek, her sahada onların hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak, müstahdemlerin hal ve istikbalde iktisadî ve sosyal menfaatlerini müştereken müdafaa ve icabında mücadeleye geçmek.

b) İş Kanunu'nun ve çıkacak işgücünü koruma ve içtimaî sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimi surette araştırmak, onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için kanunî yollardan müstahdemleri harekete geçirmek, gereken yerlere başvurmak veya onlar adına dava açmak.

c) Müstahdemlerin fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanat dersleri, korolar vesaire organize etmek, broşür, mecmua ve gazete gibi yayın işleri ile uğraşmak ve bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir müstahdemîn kulübü açmak ve idare etmek.

d) Müstahdemler arasında tesanüt duygularını geliştirmek ve fiili hareketler halinde yükseltmek.

e) Bir karşılıklı yardım sandığı kurarak teker teker sefalete düşen veya hastalık, sakatlık, ihtiyarlık, ölüm ve doğumlarda sendika âzalarına ayni veya nakdi yardımlarda bulunmak ve İ.M.T.E.M.S. mensuplarının umumî menfaatlerinin korunması için sandık mevcudunun mühim bir kısmını başka yerlere harcamayıp saklamak.

f) Sendika yardım sandığı kuruluncaya kadar sendika geliri ile acil vakalarda idare kurulu kararı ile üyelerimize münasip yardımlarda bulunmak.

***

Ankara Terziler Sendikası (A.T.S.)

Ana Nizamnamesi Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Sendikaya yazılı işçileri işverenler ve hükûmet makamları önünde temsil etmek işçilerin her türlü hak ve menfaatlerini korumak ve yapılan haksızlıklara karşı mücadele etmek.

b) İşçileri ilgilendiren her kanunun tatbiki ve işçi haklarını koruyacak kanunların çıkarılmasını temin etmek, işçilerin kanunî yollardan haklarını aramak ve onlar adına dava açmak.

c) İşçiler ve ailelerinin sağlık durumlarıyla ilgilenerek parasız muayene ve tedavilerini temin etmek.

d) Muhtaç duruma düşen sendika âzalarına yardım ve arkadaşlar arasında bağlılığı kuvvetlendirmek gayesiyle bir yardım sandığı kurmak ve idare heyeti kararıyla muhtaç âzalara yardım etmek.

e) Gerek mesleki ve gerekse umumî bilgiyi arttırmak için kurslar, konferanslar tertip etmek ve işçi kulübü açmak.

***

Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer]
Memleketimizde Sendikacılık[466]

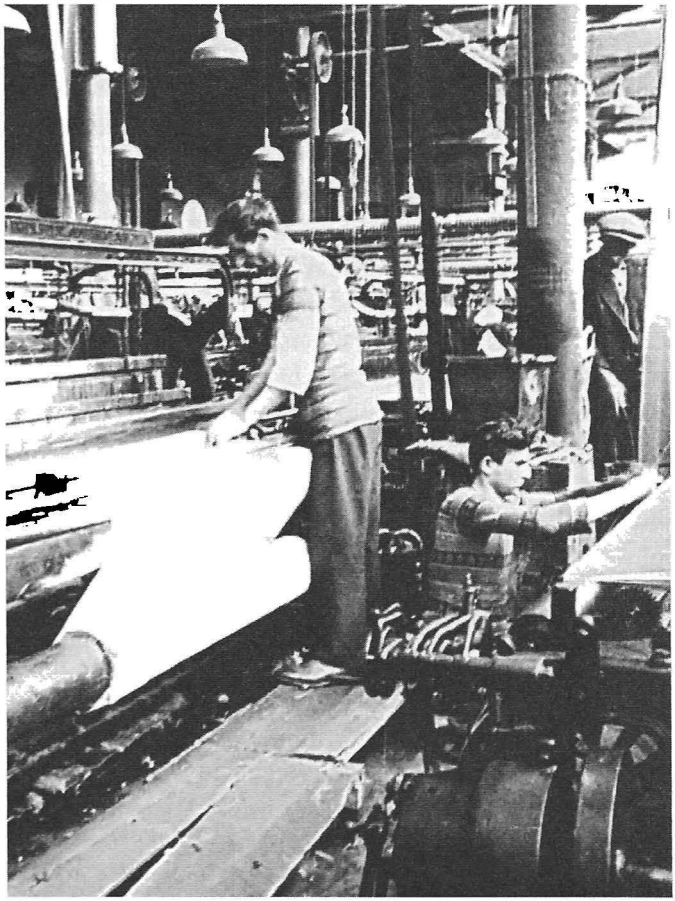
Kapitalistçe gelişmeye çok geç başlamış olan memleketimizde bugüne kadar işçi sınıfının inkılâpçı partisiyle sendikaları arasındaki fark, vazife taksimi lüzumu, layığı veçhile anlaşılamamıştır.

Az çok sendika mahiyetinde birçok işçi teşekkülleri kendilerini parti sanmışlar ve parti ismi takınmışlar; muhtelif siyasî partilerde muhtelif zamanlarda kendi tabiiyetleri altında işçi cemiyetleri veya birlikleri kurmaya özenmişlerdir.

Birinci Cihan Harbi'nin mütareke devresinde, geçici olarak bir varlık göstermiş olan, İştirakçi Hilmi'nin Sosyalist Partisi hakikatte İstanbul bölgesinin bir nakil vasıtaları işçileri sendikasından başka bir şey değildi ve sarf ettiği bütün faaliyetlerde sendikacılık ödevleri çerçevesi içinde kalmıştı. Aynı devrenin sonlarında Halk Partisi'nin bazı aylıklı adamları tarafından kurulmuş olan Türkiye Amele Birliği bir işçi cemiyetleri federasyonu görünüşünde ileri sürülmüş olmakla beraber, hakikatte yeni hükûmet partisinin emekçi kütleleri arkası sıra sürüklemeğe mahsus siyasî bir şubesi mahiyetinde idi. Kısa bir zamanda foyası meydana çıktığından idare edenlerin mürettep bir hareketle çekilmeleriyle işçi ortada kalmış ve dağılmaya mecbur olmuştu.

Yine o sıralarda iktisadî menfaatlerini korumak için teşkilâtlanmak ihtiyacını duyan, Şirket-i Hayriyye işçileri bir emekçi cemiyeti kuracak yerde İşçi Fırkası adı altında faaliyete geçmişler; tabiatıyla hiçbir iş yapamadan dağılmışlardı. Bunlar geçmiş zamanlara ait işçi hareketinin, aklımıza gelmiş en tipik, kötü ve zararlı tezahürleridir.

Bu saydıklarımızdan başka zaman zaman oportünist faaliyetine rağmen az çok inkılâpçı bir karakter taşıyan Amele Tealî Cemiyeti'ni ayrı tutmak yerinde olur. Bu sonuncu teşekkül de 928 senesi Hey'et-i Vekile kararıyla "muvakkat kaydıyla" set edilmiş olup el'an kapalı bulunmaktadır.

Maatteessüf bugün de bu çeşit bazı teşebbüslerle yeniden karşılaşmaktan çok üzülüyoruz. Bereket versin ki karşı sınıf kârına bocalamalara, sendelemelere ve netice olarak da kıymetli bir zaman kaybına sebep olmaktan başka bir şeye yaramayan bu gelişi güzel veya kötü maksat mahsulü teşebbüsler, umumî akışa nispetle, lâfi edilmeğe değmeyecek kadar zayıf ve tesirsizdir. Bugün artık emekçiler derme çatma tekliflere kulak asmıyor; ehliyetleri ve dürüstlükleri hakkında, iş sahasında, müspet bir kanaat edinmedikçe, kendilerine yol göstermek iddiasında olanlara yüz vermiyor.

20 sene süren bir baskı ve durgunluk devresinden sonra, iki ay kadar evvel yeni bir hamle yapan, sendika hareketi bu kısa zaman içinde

büyük bir canlılık göstermiş ve dikkate değer gelişmeler kaydetmiştir. Geçmişe nazaran göze çarpan en mühim sağlamlık alameti, vücut bulan sendikaların, doğrudan doğruya ilgili emekçi tabakalarıyla daimî temas halinde çalışmak ve işletmelerle sıkı bir tarzda bağlı kalmak kaygısının hâkim olmasıdır.

Gerçek şartları ve imkânları hiçe sayarak, daha ilk adımda, kendileriyle temas bile edilmemiş muazzam kütleleri içine alacak ve onlar adına söz söylemek cüretinde bulunacak, memleket ölçüsünde, merkezî teşkilâtlar kurmak hevesi (hatta hastalığı da diyebiliriz) büsbütün geçmemişse bile yatışmak üzeredir. İşe temelden değil, çatıdan başlamak meraklılarına şurada burada yine rastlanıyor. Fakat bunların projelerini ciddiye alan ve beraberlerinde hayal peşinde didinmekte fayda görenler "kalmamıştır" denilebilecek kadar azalmıştır. Bu da hiç şüphesiz büyük bir terakkidir.

Bugün büyük bir çoğunluk sendikacılık meselelerini oldukça kavramış bulunuyor. Binayı aşağıdan yukarıya doğru kurmak gerektiğini, burjuva partilerinin el altından veya açıktan açığa kurmaya yeltendiği sendikaların muhakkak surette emekçi yığınlarına düşman teşekküller olduğunu ve namuslu emekçilerin onları boykot etmeğe mecbur bulunduklarını, sendikaların siyasî partilere bağlı olamayacaklarını, ancak emekçi sınıfın inkılâpçı partinin yardımlarından faydalanmak ve onu büyük kampanyalarda ve seçimlerde desteklemek caiz olduğunu vesaire gibi prensip meselelerini şuurlu müstahsil kitleler artık iyice anlamış ve itiraz götürmez gerçekler diye kabul etmiştir.

Bugün üzerinde münakaşa ve tereddüt edilen en mühim mesele sendikaları mesleklere göre mi, yoksa sanayi şubelerine göre mi kurmak lâzım geleceğidir. Büyük sanayi memleketlerinde bu nokta epeyce aydınlatılmış ve sendikaları büyük sanayi işletmelerinde kurmak ve sanayi şubelerini de federasyonlar etrafında toplamak lüzumlu görülmüştür.

İkinci Dünya Harbi'nin sonlarında kurulan Dünya Sendikalar Federasyonu da resmen bu şekli kabul etmiş bulunuyor. Zira tekniğin dev adımlarla gelişmesi, istihsalin ve nakliyatın akıllara hayret verecek derecede sürat kazanması, binlerce on binlerce işçileri bir arada çalıştıran muhtelit sanayi müesseseleri bu çeşit sendikalaşmayı zaruri kılmıştır.

Biz de şüphesiz bu yolda yürümek zorundayız ve bunun için şimdiden bazı büyük mensucat, deri, kösele fabrikalarında, Karabük'te, bazı inhisar işletmelerinde ve ilâh... elverişli bir zemin vardır. Yalnız çokluğu bakımından ekseri sanayi şubelerinde istihsal henüz daha par-

çalanmış, dağınık küçük atölyelerde ve fabrikacıklarda yapılmaktadır. Bunu da hesaba katmazlık edemeyiz. Meselâ trikotaj ve kundura işçileri bu meyandadır. Tütün işçileri de keza mevsim işçileri olduklarından bu çeşit emekçileri meslek sendikaları halinde teşkilâtlandırmak mecburiyeti vardır. Bu gibi meslek sendikalarının atölye ve işletmelerin mebzulen bulundukları semtlerde şubeler açması daha muvafik olur.

Bizce şimdilik büyük şehirlerimizde işçi sendikaları (istihsal, işletme ve meslek sendikaları) birer şehir sendikalar birliği etrafından birleşmeleri ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunu meydana getirerek derli toplu ve insicamlı bir şekilde çalışması gerektir. Bu konuya ileride tekrar döneceğiz.

***

Türkiye İşçileri Uyanıyor[467]

Hareket noktasının gelişi güzelliğinden süratle toparlanıp teşkilâtlanmağa başlayan işçi kütleleri arasında dumanı üstündeki seçim dedikodularından hemen eser kalmamış gibidir.

Daha şimdiden ona yakın çeşitli meslek, işletme ve istihsale bağlı yüzlerce işçi bir yarış humması içinde sendikalarını kurmuş bulunuyorlar. Yayın ve propaganda imkânlarından mahrum işçi sınıfımızın bu pek kısa zamanda gösterdiği muvaffakiyet göz kamaştıracak kadar parlaktır.

Binden fazla âzasıyla tütün işçileri sendikası başta koşuyor. Geçenlerde bu sendikanın yaptığı olağanüstü toplantı bütün işçi sınıfı hesabına göğüs kabartacak bir olgunluk numunesiydi. Kadınlı erkekli yüzlerce tütün işçisi sevinç gösterileri arasında daimi idare heyetlerini seçtiler. İdare Heyeti Fahrettinleri, İbrahimleri ve üç kadın işçisi de aralarında bulunduğu halde sahneyi doldurdukları zaman dakikalarca alkışlandılar ve coşkun tezahüratla bu mesut günlerini selâmladılar.

Her tarafta kurucu heyetlerin fevkalâde gayretleri görülüyor. Bunlar kısa zamanda çoğalıp kongrelerini hemen toplamağa çalışıyorlar. Hayret edilecek gayretler ve akıl durduracak vasıtalarla ön ayak oldukları teşekküllerini besleyip yaşatma ve kuvvetlendirme seferberliği içinde müthiş fedakârlıklarıyla bütün engelleri aşıp yıkmağa azmetmiş bu bir avuç kahraman işçi çocuklarını ileriki nesiller hayranlıkla selamlayacaklardır.

İşte ayakkabı işçileri sendikası, Kara Yusuf koltuğunda propaganda broşürleri ve sendika nizamnameleriyle han odalarından medrese kovuklarına, atölyelerden tezgâh başlarına hatta evlerden kahve kö-

şelerine kadar durmadan kan ter içinde koşuyor. Günde en az sekiz saat durmadan konuşuyor. Onun bu yorulmaz enerjisi ve fevkalâde teşkilâtçılığı adeta bütün kundura atölyelerini, han odalarını elektriklemiş ve hareketlendirmiştir.

Yardımcı arkadaşları Kara Yusuf'tan geri kalmıyorlar. Sessiz fakat ateş gibi çalışıyorlar. Çok yakında kongrelerini toplayabileceklerini söylerken her birinin gözleri kıvılcımlanıyor. Ve biz diyorlar tütüncülerden sonra ikinci olacağız.

İşte kalafat yerinin Madenî Sanayi İşçileri Sendikası, Mahmutlar ve Sarı Abdullahlar. Âza adedi 48 fakat bir ay sonra 200 diyorlar. Ve Abdullah'ın bıçak yarığı dudaklarında keskin bir tebessüm kıvılcımlanıyor. Mütevazı bir dükkân olan sendikalarının hemen yakınında bir duş yeri yaptırmaya başlamışlar bile. Niyetleri çok geniş. Bizim işimiz başkalarına benzemez, biz sanayi işçisiyiz ve tam emekçiyiz diyorlar.

İşte Karaköy'de İnşaat İşçileri Sendikası. İstanbul'un on bine yakın inşaat işçisini toplamağa hazırlanan çatı. Canla başla sağa sola koşuyorlar.

Şoförler Sendikası Mehmetleri, Nurileri ile İstanbul sokaklarına duman attırıyorlar. Taksilerle nizamnameler dağıtılıyor. Direksiyon başında âza kayıtları yapılıyor. Bir rakam veremiyorlar zira üç dört koldan İstanbul'u taramağa çıktılar mı her biri onar on beşer arkadaş getiriyor ve artıyorlar.

Liman işçileri sendika hazırlıkları içinde. Kayıkçılar, mavnacılar, motorcular hazırlık içinde. Dokumacılar, camcılar, matbaacılar, arabacılar, şekerciler hazırlık içinde.

Daha dün deniz işçileri sendikasının tanışma töreni yapıldı. Türkiye işçileri uyanıyor ve kalkınıyor.

***

Sendikacılık Tarihimizden Bir Yaprak[468]

Her içtimaî hareket gibi bizim sendikacılığımızın da bir mazisi vardır. 1946 Haziranı'nda Cemiyetler Kanunu'nun tadiliyle başlayan bugünkü hareketleri gökten yere inmiş ve birdenbire ortaya çıkmış değildirler. Bu hareketler yıllardır çekilen ızdırapların, sıkıntıların ve bu uğurda yapılmış mücadelelerin hayırlı ve tarihî sonucudur.

Ortaçağ müessesesi ve derebeylik devrinin istihsal merhalesi olan loncaların yıkılmasından sonra bir de kapitalizmin doğurduğu mahzurlara karşı bugünkü mânada sınıfî mücadele tarihi demokrasi tarihimizle sıkı sıkıya bağlıdır.

Bizde ırk, mezhep, din, dil, renk ve milliyet farkı gözetmeksizin ilk sendikaların kuruluşu 1908 Meşrutiyet reformu ile başlar.

1908'e kadar gerek Garb'ın sermaye ve emperyalizmiyle ve gerekse bir avuç yerli burjuvazi tarafından en kötü istismar şartları altında ezilmekte olan Türk işçi sınıfı o zaman esmeğe başlayan sözde demokratik havanın verdiği imkân ve hürriyetle teşkilâtlanmak yolunu tutuvermişti.

Meşrutiyet hareketiyle Anadolu-Bağdat, Rumeli-Şark, İzmir-Aydın, Selânik-Dedeağaç demiryolları işçileri muhtelif nam altında sendikalar kurmuşlardı.

Bu ecnebi sermayenin istismarına karşı ayaklanan ve inkılâpçı-millî bir hareket yaratan Nafia işçileri yanında hususî sermayeye karşı teşkilâtlananlar da vardı. Bunların başında Selanik Trikotaj İşçileri Sendikası gelir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son senelerinde inkılâpçı hareketlerin beşiği olan Selânik ve Trikotaj İşçi Sendikası mahiyetinde diğer arkadaşlarından daha münevver ve uyanık işçiler olan Matbaa İşçileri İstanbul'da Osmanlı Mürettibîn Cemiyeti'ni kurdular (1324).

Kuruluşlarının ilk günlerinden beri ecnebi ve yerli sermayeye karşı mücadele bayrağını açan bu sendikalar tam şuurlu rehberlerin yokluğu ve bilgisizlik yüzünden tavsamağa ve oportünizme sürüklendiler. Meşrutiyet'in ilk seneleri geçince men'-i içtimaat (toplanma yasağı), tatil-i eşgâl (grev yasağı) gibi o zamanki anayasaya aykırı kanunlarla bu çeşit hareketler frenlenmek istenmişti.

Balkan Harbi ve Birinci Cihan Emperyalist Harbi ve işgal gibi felâketler ve bu yüzden devam eden sıkıyönetim, hareketin inkişaf şartlarını büsbütün kısırlaştırdı. Bu sendika ve cemiyetler yavaş yavaş sınıf karakterini kaybederken, bazıları dağıtılmış, bazıları da patronların ve sermayenin eline geçmiş, bir kısmı da oportünist karakter almıştır. Bu seyir içinde bazı sendikalar, esnaf cemiyetleri veya patronlarla işçilerin bir arada bulunduğu teşekküller haline geldi.

Millî Mücadele yıllarına kadar sürüp gelen bu cemiyetler mücadele imkânını kaybetmiş ve kütlenin nefret ve rağbetsizliğini kazanmıştır. Ancak Millî Mücadele senelerini takip eden yıllarda yeniden esmeğe başlayan demokratik hava ile işçi sınıfı teşkilâtlanma yoluna girebilmiştir.

Mütareke başında İstanbul'da Beynelmilel İşçi Birliği adiyle sendika mahiyetinde Galata'da bir teşekkül meydana gelmişti. Millî Mücadele'nin yokluk yıllarında kahraman Türk ordusunun Kurtuluş Savaşı'na gece gündüz durmadan çalışarak malzeme yetiştiren Ankara İmalât-ı Harbiye işçileri aralarında bir sendika kurmak suretiyle

teşkilâtlanmışlar ve Millî Mücadele'nin, zaferle neticelenmesi için var gayretleriyle çalışmışlardır. Memleket dâvasında çok büyük hizmetler yapmış olan Ankaralı işçi arkadaşlarımızın fedakârlık ve kahramanlıklarını sınıfımız adına burada anmadan geçemeyiz.

***

Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer] Memleketimizde Sendika Hareketlerinin Teşkilât Sistemi Nasıl Olmalıdır?[469]

31 Ağustos tarihli yazımızda emekçi kütlelerinin sendika faaliyetleri hakkında az çok tafsilat vermiştik. Bugüne kadar bu işlere kendisine rehber süsü vererek pek çok kimse karışmış ve ekserisi de maatteessüf sendika hareketlerinin ne olduğunu bilmeyen cahil veyahut iktidar

partilerinin elinde oyuncak olan tufeyliler tarafından ele alınmıştır ki bunda da daima emekçi kitleleri zararlı çıkmış rehber geçinenler, işçi sınıfını daima yaya bırakıp kaçmışlardır.

Sendika emekçi kitleleriyle işverenler arasındaki iktisadî ve içtimaî tezatlar neticesi doğan bir teşekküldür. Şu hale nazaran işçi arkadaşlar sendikalarını bizzat kendileri kurmak mecburiyetindedirler.

Bu işte önderlik edebilecek olanlar yine kendi aralarından çıkacak şuurlu arkadaşlarıdır.

Bu yazımızda teşkilât sistemimizden bahsedeceğiz. Bir plan dahilinde teşkilâtlanmak tabiidir ki en verimli bir şekilde çalışmak demektir.

Evvel emirde şunu açık olarak kavramalıyız ki teşkilât yukarıdan aşağıya doğru değil, daima aşağıdan yukarıya doğru kurulmalıdır.

En münasip teşkilâtlanma sistemi işletmeler veya istihsal müesseseleri etrafındaki emekçi topluluklarının yapacakları, teşkilâttır. Buna işletme veya istihsal sendikası denir. Bir şehirde aynı sanayi şubesinden bir iki, üç ve hatta daha fazla sendika ayrı ayrı olarak kurulabilir. Mesela: Bakırköy Bez Fabrikası'nda müstakil bir sendika kurulacağı gibi, diğer bir mensucat fabrikasında da ayrıca bir sendika kurulması daha doğrudur. Her hangi bir işletme veya istihsal müessesesi yani fabrikalar etrafında toplanan işçi miktarı epeyce mühim bir yekûn tutuyorsa bu tarzı hareket en muvafik olanıdır.

Bu şekilde kurulacak olan sendikaya o fabrika veya işletmede mevcut işçilerin hepsi meslekleri ne olursa olsun hatta küçük müstahdem ve kâtipleri dahi dahil etmek lüzumludur. Bu suretle kurulacak sendikalar ilk fırsatta o şehrin işçi sendikalar birliğine girmeleri gerektir. İşçi sendikalar birliğine girmekle diğer sendikalarla işbirliği etmiş olmak demektir ki aynı sanayi şubesi sendikalarıyla da temas temin edilmiş olacaklardır. Geçen yazımızda da kısaca bahsettiğimiz gibi yurdumuzda bazı istihsal pek çok dağınık ve parçalanmış bulunmaktadır.

Bunlardan belli başlı olanları şunlardır: Tütün işçileri, ayakkabı işçileri, trikotaj işçileri, kalafat yerinde ve Haliç'in her iki sahilinde serpilmiş maden döküm ve maden sanayii işçileri ve ilah.

Bu çeşit sanayi ve istihsal işçilerini de meslek sendikaları etrafında toplamak zaruridir. Bu suretle kurulacak meslek sendikaları şehrin muhtelif noktalarında mümessillikler bulundurmalı veya şubeler açmalıdır. Bunlar da ilk fırsatta işçi sendikaları birliğine dahil olmalıdırlar.

Hiçbir veçhile Türkiye mikyasında sendika kurmak hevesine kapılmamalıdır. Ve bu şekilde sendika kurmak tavsiyesinde bulunanlardan da daima sakınılmalıdır. Bu gibilerin maksatları ne olduğu malûmumuzdur. Günü geldiğinde açıklayacağız.

Türkiye mikyasında kurulacak sendika yani bir sanayi şubesi sendika federasyonu memleketin muhtelif bölgelerinde kurulacak sendikaların bir araya gelerek yapacakları kongreyi müteakip vücut bulacaktır. Mesela İstanbul'da bir tütün işçileri sendikası mevcuttur. Samsun'da da bir tütün işçileri sendikası kurulmuştur. İzmir'de, İzmit'te, Bursa'da ve ilah... da aynı sendikalar kurulduktan sonra bu sendikalar bir araya gelerek Türkiye Tütün İşçileri Sendikaları Federasyonu'nu teşkil edecekler ve bu federasyon da Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na girecektir.

Bu şekilde federasyon kuracak sendikalar hem federasyona bağlı ve hem de bulundukları bölge veya şehrin işçi sendikaları birliğine dahil olmakta devam edeceklerdir.

Türkiye işçi sendikaları konfederasyonu da Türkiye'nin muhtelif bölge ve veya şehirlerinde kurulacak işçi sendikaları birliklerinin ve sanayi şubesi sendikaları federasyonlarının yapacakları kongreyi müteakip kurulacaktır.

Gelecek sayımızda memleketimizde tatbik edilmesi zaruri olan teşkilât sisteminin en muvafik şekli bir şema halinde gösterilecektir.

Sendikalist arkadaşlar bu şemayı dikkatle okuyup ona göre teşkilât kurmalıdırlar ki boş yere vakit ve gayret kaybetmiş olmayalım.

***

Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer]
Sendika Hareketleri Düşmanlarına İlk ve Son Cevap[470]

Yurdumuzda emekçi kitlelerinin sendikalara olan alâkaları günden güne artmaktadır.

Yirmi seneden beri her türlü haktan mahrum olan işçi arkadaşlarımızın sendikalara candan bağlılıkları bizi cidden memnun bırakmakta ve ümidin fevkinde cesaret vermektedir.

Bunun böyle olacağı gayet tabii idi. Uzun yıllar süren tek parti hakimiyetinin etrafa saldığı korku ve yasaklara rağmen ekilmiş olan işçi hareketi tohumları bugünkü demokrasi kaynaşmaları içinde elbette filizlenecekti ve işte yüzümüzü güldürecek bir tarzda filizleniyor.

İşçi sınıf bugün artık içtimaî heyetin en şuurlu bir sınıfı olarak ortaya çıkmış bulunuyor.

Kurtuluş Savaşı'nı başaran ve bugünkü varlığımızı yaratmış olan emekçi kütleleri yurdumuzu korumak için garbın emperyalist sürülerine nasıl göğsünü siper ettiyse bugün yurdun yükselmesi ve İkinci Cihan Harbi'nin keskinleştirdiği istihsal anarşisi, plânsız iktisadiyatı ve insafsızca istismarı bertaraf etmek ve cemiyetimizi vurgunculardan ve

bulanık suda hâlâ balık avlamak isteyen faşist artıklarından da temizlemek için bütün azmiyle savaşacaktır.

Şunu iyici bilmelidir ki, içinde yaşadığımız bugünkü makine medeniyetinin ayrılmaz önemli bir parçası olan sendikalizm yurdumuzda da emekçi kütleleri tarafından esaslı ve açık olarak anlaşılmış bulunuyor.

Bunun aksini iddia edenler memleketimizin sinsi düşmanları ve şahsî menfaatlerini umumun zararında arayan tufeylilerdir ki, bunlara verilecek cevap şudur: Sendika hareketlerine karşı yapılacak her müdahale ve her baltalama demokrasiye indirilmiş bir darbe ve millî menfaatlere ihanetten başka bir manâ ifade edemez.

Türkiye'nin emekçi kütleleri artık sabırsızlıkla normale dönüşü beklemektedir. Biz sendikalistler emekçilerin teşkilât meselelerini ve memleket davalarını gayet açık olarak konuşmayı ve gerekli teşebbüslere çekinmeden girişmeyi adet edinmiş cemiyetin namuslu ve şerefli insanlarıyız. Fakat çok teessüf olunur ki bizim bu samimî uğraşma ve didinmemiz karşısında bazı kötü niyetliler akla ve hayale gelmedik dedikodular icat etmekte, bizi şu veya bu cereyanlara alet olmakla itham etmektedirler.

Daha birinci yaşımızdan itibaren bu çeşit isnatlara ve provokasyonlara maruz kaldık. Münasebetsizliğin bu derecesi dünyanın hiçbir yerinde görülmemiştir.

Babıâli caddesinden her gün tonlarca kitap, gazete, risale ve mecmua sel gibi akıp gitmektedir.

Biz emekçi kitlelerinin biricik neşir vasıtası ve biricik sınıf teşkilâtı için yersiz yaygaralara ne lüzum var. Biz de kendimize göre hiç olmazsa bu caddenin bir köşesinden sürülüp geçemez miyiz?

Fakat biliyoruz, hem de çok iyi biliyoruz. Bu sinsi maksat ve gaye açıktır. Bizi kışkırtmak, cevap vermeğe zorlamak ve bu suretle de biricik teşkilâtımızı ve biricik neşir vasıtamızı kapattırmak için vesileler hazırlamaktır.

Yağma yok efendiler! Biz sendikalistler bir çeyrek ara yakın mazisi olan şuurlu bir hareketin temiz evlâtlarıyız.

Biz öyle ipekli perdeler arkasında maroken koltuklarda ve dürbünün tersiyle inkılâbı seyredenlerden değiliz. Ne yeniçeri hareketleri ve ne de zorbalık bizi memleket davasında müspet çalışmaktan alıkoyamaz.

Biz öyle kolay kolay fasit daireler içine düşürülecek işi şahsiyata döküp esas çalışma kuvvetimizi başka menfi sahalara harcayacak kadar şuursuz değiliz. Memlekette bir kanun var ve bir de bunu vatandaşlar arasında fark gözetmeksizin tevzi edecek bir adalet cihazı var. Biz ka-

nunsuz bir harekette bulunacak olursak bizi hesap vermeye çağırabilirler. Telâşınıza lüzum yok. 18 milyon vatandaşın vicdanı lâzım gelen hükmü verir. Düşmanlarımıza ilk ve son cevabımız budur.

Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer]
Sendikaların Gaye ve Ödevleri[471]

Okuyucularımızdan aldığımız mektuplardan ve kendileriyle konuşmak fırsatını bulduğumuz işçi arkadaşlarla yaptığımız hasbıhallerden, sendikaların ne biçim teşkilâtlar olduğu, hangi gayeler için nasıl çalışmaları gerektiği hakkındaki anlayış ve düşünüşlerde el'an büyük bir vuzuhsuzluk ve karışıklık hüküm sürdüğünü anlıyoruz. Bu bahsi iyice aydınlatmadıkça yüzümüzü güldürecek derecede verimli bir iş göremeyeceğimiz besbellidir.

Bu bahse tekrar dönüşümüzün sebebi de budur. Sendikacı arkadaşlarımızın ve her gün biraz daha kabaran sendika hareketi dostları emekçi kütlelerin bu ısrarımızda bizi haklı bulacaklarından eminiz.

Sendikanın ne olduğunu iyice kavrayabilmek için, evvelâ onun ne olmadığını bilmek gerektir.

Sendikayı, âzalarının elbirliği ile istihsal, nakil veya sair bir iktisadî teşebbüse girişerek, sağlanacak kazancın bir kısmını emekçilerin faydasına ve kalkınmasına tahsis eden, bir müessese sayanlar olduğu gibi, onu siyasî emekçi partisinin bir başka türlüsü sayanlara da rastlanıyor. Halbuki, sendika ne kazanç gayesi güden bir iktisadî teşekküldür, ne de bir sosyalist partisi.

Birinci kategoriye giren müşterek iktisadî teşebbüslere kooperatif denilir. Bazı sermayedâr gruplarının nüfuzu altına düşmemek ve ait olduğu sanayi şubesi (istihsal, nakil, yapı ve ilâh...) emekçilerinin menfaatlerini ön safta daima göz önünde bulundurmak şartıyla, emekçi kooperatifleri de teşvik edilmeğe ve desteklenmeğe değer.

Fakat bunlar sendikalardan bambaşka birer iktisadî teşekküllerdir. Sendikalar hem iktisadî hem de içtimaî teşekküllerdir. İktisadidirler, çünkü iş saatleriyle, işçi ücretleriyle ve işletme kârından işçiye ayrılan payı yüksek bir seviyede tutmakla meşgul olurlar. İçtimaîdirler, çünkü istihsalin işçi sağlığına, şeref ve haysiyetine uygun bir tarzda teşkilâtlanmasını ve emekçilerin kültürlü ve şuurlu insanlar gibi yaşamalarını sağlamağa uğraşırlar.

Partilere gelince, bunların büyük çokluğu burjuvazinin, sendika hareketine açıktan açığa düşman siyasî teşekküllerdir. Çalışanları ücretli iş esaretinden kurtarmayı üzerine alan Sosyalist Emekçi Partisi sendikalara yabancı değildir. Fakat o emekçiler sınıfının umumî ve

müşterek menfaatlerini korur, her günlük siyasî mücadelelerini sevk ve idare eder ve sendika hareketlerini her suretle desteklemek suretiyle, milletin bütünlüğünü istismarsız bir cemiyete, sosyalizme kavuşturmaya uğraşır.

Halbuki, sendikaların asıl ödevi daha mahdut ve muayyen bir saha ile ilgilidir. Onlar daha ziyade, kapitalist cemiyet içinde emekçilerin durumunu kabil olduğu kadar iyileştirmeğe çalışırlar. İş saatlerini azaltmak, gündelik ücretleri arttırmak, iş şartlarını sağlığa uygun kılmak, kollektif mukavelelerle keyfi işten çıkarmaları önlemek ve ilâh... gibi tedbirlerle her günlük yaşayışlarında emekçilerin sefaletlerini hafifletmek gayesini güderler.

Sendika bu ödevleri başarı ile yerine getirebilmek için, her çalışma yerinde emekçilerin çokluğunu içinde toplamış olmalıdır.

Aksi takdirde, muayyen bir takım metâlibi gerçekleştirmek uğrunda mücadeleye atılmak zorunda kaldığı zaman, teşkilâtsız kalabalığın şuursuzluğu ve ilgisizliği patronun mukavemetini kolaylaştırabilir. Hattâ umum çalışanların faydasına girişilen hareketlerin bile neticesiz kalması tehlikesiyle karşılaşılabilir.

Sendikaların ödev ve gayesi yalnız emekçilerin gündelik menfaatlerini korumaktan ve haksızlıkları önlemekten ibarettir sanılmasın.

Sendikalar aynı zamanda, kendilerine mensup emekçi tabakalarının kültür seviyesini yükseltecek çareleri arayıp bulmaya, mesken şartlarını iyileştirmeğe, yapılmış veya yapılacak içtimaî sigortaların vesair işgücünü koruma kanunlarının harfi harfine tatbikini kontrol etmeğe ve lüzum hasıl olunca çiğnenmiş hakların korunmasını mahkemelerden istemeğe de mecburdurlar ve nihayet devlete veya hususî şahıslara ve şirketlere ait büyük istihsal, nakil vesair iktisadî müesseselerde fiilî, kontrol hakkı kazanarak, emekçiler sınıfının ihtiyaçlarına ve menfaatlerine en uygun şekillerde bunların işletilmesini sağlamak de sendikalara düşen vazifelerdendir.

Sendikaların nüfuzlarını artırmamaları ve faaliyet sahalarını gittikçe genişletebilmeleri âzaları sayısının teşkilât dışı kalanlar nispetine doğrudan doğruya bağlıdır. Bunun için, her sendika din, itikat, siyasî kanaat, milliyet vesaire farkı gözetmeksizin her namuslu emekçiyi içine almayı gaye edinmelidir.

Bir sendika bihakkın ilgili emekçilerin mümessili muamelesi görebilmek için, onların –hiç değilse– yarısından fazlasını etrafına toplamış olmalıdır. Bu takdirde sözünü dinletebileceğinden ve öğünülecek başarılar elde edeceğinden zerre kadar şüphe edilemez.

***

Sendikacı F. K. [Ferit Kalmuk]
Emekçiler Hakkında Beslenen Yanlış Fikirler[472]

Sendika hareketine karşı hücumlar devam ediyor. Bunların sebebi genel olarak kendi menfaatlerini koruyacak bir teşkilât ağı içinde emekçi sınıfının toplanması olduğu sanılmasın, demokrasiye, büsbütün aykırı böyle bir yola sapmaktan bugün en mürtecilerine varıncaya kadar herkes çekinmektedirler.

Muarızlarımızı şaşırtan ve kuşkulandıran cihet kurulmakta olan ve ilgili emekçi yığınları tarafından büyük bir rağbet gören sendikalarımızın, hakim sınıfın siyasî teşkilâtları ve idare makinesi karşısında tamamıyla müstakil, kendine buyruk ve inkılâpçı bir ruhta gelişmesidir.

Çalışanları ebedî bir vasilik altında, diledikleri istikamette sürükleyebileceklerini sananlar için bu vakıa, ne suretle olursa olsun önüne geçilmesi gereken, tahammül edilmez bir küstahlık sayılıyor.

Bu noktadan hareket edilerek birçok yersiz isnatlarla, uydurma şayialarla, kısır kalmaya mahkûm teşebbüslerle saf havayı bulandırarak, işçilerin gözünü korkutma manevralarına girişildi. Böylece onları kolayca sendikalardan soğutmak, perde arkasından burjuvazi ajanları tarafından idare edilen, kukla teşekküller vasıtasıyla uyuşturmak kabil olacağına inananların saflığına şaşmamak elden gelmez.

Bu hareket tarzı açıkça gösteriyor ki, yirmi küsur yıldan beri milleti diledikleri gibi idare etmeğe alışmış olanlar, bu müddet zarfında emekçi halkın kültür, sınıfî şuur ve içtimaî bilgi bakımlarından bütün tahditlere ve imkânsızlıklara rağmen ne derecelerde değişmiş ve olgunlaşmış olduğunun farkında bile olamamışlardır. Halbuki bugünkü emekçi 15-20 sene evvelkine nisbetle daha çok aydınlık bir tarzda, ne istediğini, bunu hangi yoldan daha kolay elde edebileceğini biliyor. Topluluğun, tesanüdün ve müstakil hareketin ne muazzam bir kuvvet sağladığını anlıyor, hakikî dost ve düşmanını ayırt etmekte güçlük çekmiyor.

Bu durumu görecek kabiliyette olmayan ve inkâr edenler için memleketimizin içtimaî meselelerini doğru olarak kavramak imkânsızdır.

Onlar tabiatıyla işçi kalabalığı içinde birçok henüz gözü açılmamış, şuursuz zavallı elemanların bulunduğunu görürler; bütün sınıfın da bu gibilerden mürekkep olduğuna hüküm ederler. Bir yandan da hasis menfaatleri karşılığı arkadaşlarını satmaya ve kendilerine uşaklık etmeğe hazır birkaç soysuzlaşmış açıkgöz işçiye rastladıkları için çalışanların çokluğunu istedikleri tarafa çekebileceklerine, demokrasiye aykırı görüşlerine âlet edebileceklerine inanırlar.

Bırakalım emekçi sınıfı düşmanları bu hükümleri inananlar ile beraber çıkmaz yollarda bocalasınlar...

Uzun çalışmaların ve birikmiş yirmi beş senelik tecrübelerin bize öğrettikleri bunlara hiç uymuyor.

Biz biliyoruz ki emekçiler arasına karışmış bulunan ve bugün bizce sayısı mühim bir yekûn tutan şuurlu, tecrübeli ve azimli işçiler kararsız kütleler arasında feyizli bir maya rolü oynarlar...

İçtimaî hareketlerin ve sınıf mücadelesinin kızıştığı sıralarda bu mayanın tesiri âdeta mucizeyi andırır bir şiddet kazanır, şuursuz "neme lâzımcı" emekçilerin de beyinlerinde bir şimşek çakarcasına, harekete karışmak ve burjuvazi ajanlarının değil, kendi namuslu rehberlerinin arkası sıra yürümek ihtiyacı uyanır. Biz bunları iyice biliyoruz ve tam kalp rahatlığı ile sendika kurma faaliyetine devam ediyoruz. Bundan başka çıkar yol olmadığına ve kuvvetle iman ediyoruz.

Şuurlu emekçiler takımı bizimle beraberdir. Müşterek gayretlerimizle önümüze çıkacak tekmil engelleri aşmağa muvaffak olacağımızdan emin olarak saflarımızı ve adımlarımızı sıklaştırmalıyız.

Gelecek yazımızda sendika düşmanlarının bu soysuz hareketleri karşısında emekçi kütlelerinin ne yolda hareket etmeleri lâzım geldiğini açıklıyacağız.

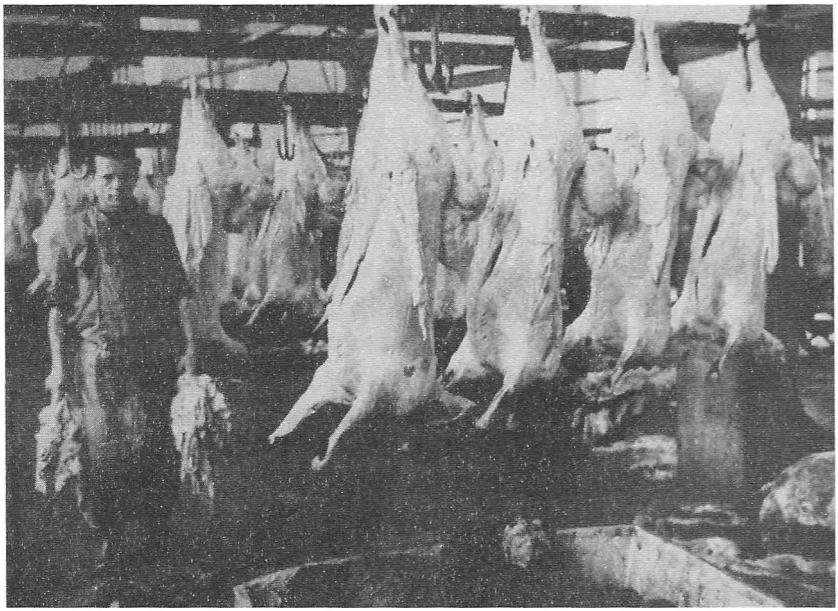
***

Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer]
Sendika Tabirini Aforoz Edenlere...[473]

Emekçilerimiz, yıllardan beri mevcut, kendilerine en yakın ve doğrudan doğruya idare ettikleri bir teşkilât sisteminin adı imiş gibi "sendika" tâbirini, üç aylık kısa bir müddet zarfında, adam akıllı benimsediler. Teşekkül etmiş bulunan sendikalara akın –arkası gelmek şöyle dursun– günden güne artıyor. Her geçen hafta yeni yeni işçi sendikalarının kurulmasına şahit oluyoruz.

Buna muvazi olarak, demokrasi düşmanlarının, sendikaları gözden düşürmek veya yıldırmak gayretleri de artıyor. Bu gayretler çeşitli iftiralar ve tahrikler şeklinde emekçilerin gözüne çarpıyor. Bazen gizli kapaklı yollardan, bazen açıktan açığa yığınlar arasında, sendikacılık hakkında, olmayacak masallar yapılıyor.

Bunların üzerinde en çok durulanı sendika adının hususî bir mana ifade ettiği ve amele hareketini muayyen bir siyasetin faydasına kullanmak demek olduğu iddiasıdır. Açıkça demek isteniyor ki sendikalar

emekçiler sınıfının öz menfaatlerini koruyan tesanüt ve yardımlaşma cemiyetleri değildir. Sadece bir takım ihtilâlcilerin, emekçileri kurulmuş idarelere karşı baş kaldırmaya alıştırarak hususî maksatlarına âlet etmeği tasarladıkları siyasî savaş teşekkülleridir.

Bunun ne kadar asılsız, hiç yoktan uydurulmuş bir isnat olduğunu anlamak için, bugüne kadar kurulmuş olan sendikaların nizamnamelerini gözden geçirmek ve kurucularının ve idarecilerinin kimler olduğunu araştırmak yeter. Bu zahmete katlanacak, irtica ve faşizm bataklığına düşmemiş her müstakil düşünüşlü, namuslu vatandaş, incelemeleri sonunda görecektir ki, sendikalar emekçilerin hakiki sınıf teşkilâtlarıdır ve onlar hakkında ortalıkta dolaşan bütün dedikodular, emekçilerin dağınık bir sürü halinde kalmasında hayatî menfaatleri olan istismarcıların ve burjuva partilerinin ajanları tarafından yapılmaktadır. Bu çevrelerde takip edilen gaye de, demokrasi icaplarına boyun eğer gibi görünerekten, sarı sendikalar mahiyetinde, ismi var cismi yok bir takım sözde işçi cemiyetleri ileri sürmek suretiyle, henüz sınıf şuuruna erişmemiş bazı emekçi tabakalarını avutmak; ve ne yaptığını bilir, şuurlu emekçi mücahitlerinin ücretle çalışan yığınlar faydasına yürütecekleri metâlib hareketlerini neticesiz bırakmak için bu teşekküller adına manevralar çevirmektir.

Hakikatte, uzaktan yakından patronlar sınıfı ve burjuvazi ile bağlılığı olan her amele cemiyeti iyi genç emekçilerin menfaatlerine hıyanet etmesi mukadder, sınıfımıza yabancı ve zararlı bir teşekküldür. İşçiler bunlara derhal "bizden değil!" damgasını vurmalı, içlerine girmekten sakınmalı ve yapacakları ıslâhat tekliflerine şüpheli bir nazarla bakmalıdırlar. Bu kaynaklardan gelme her türlü teşebbüse, kendi sendikalarının alacağı karara göre ya seyirci kalmaları veya karşı koymaları gerektir.

Biz şu sebeplerden sendikacılığı değil, sendika tabirini de bütün kuvvetimizle kurmaya azmetmişizdir.

1) Emekçilerin her günlük menfaatleri kısa iş günü ve dolgun gündelikler için bütün dünyada bir buçuk asıra yakın bir zamandan beri, bazen çok çetin çarpışmalara dayanan inatçı mücadeleleri sevk ve idare eden ve çok defa başarı ile neticelendiren teşekküller her yerde bu nam ile anılmaktadır.

2) Bu adı taşıyan amele cemiyetleri birçok memleketlerde uzun yıllar boyunca patronlar ve onlara yardım eden hükûmet cihazlarının baskı ve yıldırmalarına ve provokasyonlarına uğramış ve sonunda hemen tekmil kapitalist hükûmetlerini mevcudiyetlerini ve adlarını tanımaya mecbur edebilmişlerdir. Bugün hâlâ emekçileri aldatmak ve avlamak için mürteciler tarafından kurulan geri işçi birlikleri bile bu adı taşımak zorunda kalmışlardır.

3) Sendikacılık ve sendika konfederasyonları o derecelerde kudretli ne olduğu ve ne yaptığı bilinen bir hareket ve bir işçi topluluğu haline gelmiştir ki, hattâ başka adla tanınan ve muhtelif içtimaî ve kültür gayeler takip eden çok muhtelif hedefli ve bünyeli emekçi teşekkülleri bile sendika federasyonlarına veya konfederasyonlarına girmek ve onların muazzam kudretinden faydalanmak ihtiyacını duymaktadırlar.

4) Dünyanın beş kıtasında yayılmış ve bütün memleketlerdeki emekçi teşekküllerini sinesinde toplayan, dünya birleşik milletler teşkilâtından daha kudretli bir cihan teşekkülü manzarası gösteren Dünya Sendikalar Federasyonu da bu adla anılmaktadır.

Bu kadar şerefli bir tarihi olan ve emekçi yığınları arasında bu kadar büyük bir itibarı olan ve sevilen bir adı Türkiye emekçilerinin benimsememesine imkân tasavvur olunabilir mi? Biz buna emekçi vatandaşlarımızın bir ağızdan "hayır" dediklerini işitir gibi oluyoruz.

Bu sütunlarda ve teşkilâtlarımız vasıtasıyla aralıksız memleketimizde süratle kök salan sendikacılığı ve ayrı ayrı sendikaları her türlü tecavüze karşı korumaya çalışacağımıza ve yaşatmaya muvaffak olacağımıza inanıyoruz.

Bu demek midir ki her türlü şartlar altında ve teşebbüslerimizi uzun müddet geciktirmek pahasına sendika adına saplanıp kalmamız lâzımdır.

Hayır, böyle bir taassuba da hacet yoktur. Gerek kütlelerin ve gerekse idare makinesinin anlayışsızlığı karşısında, başka türlü yapmağa imkân görünmediği takdirde, geçici olarak birlik kulüp cemiyet adlarını almak da kabildir. Esasen sendikalar birliği bile üç dört ay evvel nizamnamesini kaleme alırken bu gibi halleri göz önünde bulundurmuş ve işçi sendikaları birliğine, adı ne olursa olsun, emekçilerin hak ve menfaatlerini korumayı üzerlerine almış ve sınıf mücadelesi esasını kabul etmiş bütün emekçi teşekküllerinin âza olabileceği kayıt etmiştir.

***

Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer] Karl Marks'a Göre Sendikalar ve Emekçilerin İnkılâpçı Partisi[474]

Bilindiği gibi Birinci Beynelmilel'in nizamname tasarısını Karl Marks kaleme almıştı.

Bu vesika dikkatle okununca görülür ki Marks emekçilerin bu milletlerarası teşkilâtını, bir araya toplanmış hem iktisadî hem siyasî emekçi cemiyetlerinin –yani sendikaların ve inkılâpçı partilerin– kudretli bir ittifakı olarak tasavvur ediyordu.

İnkılâbın temel taşı, en basit şeklinde, emekçi hareketi, yani sendikacılıktır.

Partili inkılâpçılarla diğer emekçiler arasındaki fark, birincilerin esas olarak "daimî menfaatlere, umum hareketin menfaatlerine" kıymet vermeleri ve sınıf mücadelesinin ileri müfrezesini teşkil etmeleridir.

Marksizm'in sendikacılıkla inkılâpçılığı birbirine yaklaştırmasından her ikisi de aynı derecede faydalanmıştır: Birincisi inkılâp ülküsü bakımından, ikincisi amelî zekâ bakımından inkılâpçı parti varılacak gayeyi gösteriyor; sınıf savaşının yalnız bir ücret ve iş saati kavgası olmayıp aynı zamanda bir siyasî savaş olduğunu öğretiyor. Fakat sendikacılıktan varılacak gayenin ona yol açan, faal gündelik hareketler olmazsa, hiçbir kıymeti olmadığını öğretiyordu.

Bugün artık çok iyi biliniyor ki sınıf savaşı, her günlük maddî ihtiyaçların baskısı altında, insiyakî bir tarzda hareket eden kütlelerin, önüne durulmaz bir faaliyetidir. İnkılâpçı partinin kadroları bu geniş kaynaşma içinde pişer ve olgunlaşır.

Bugün çok sade ve açık görünen bu hakikatler milletlerarası sınıf mücadelesinde uzun seneler anlaşılamamış, sendikacılar ve partili

inkılâpçılar birbirlerine kem gözle bakmışlar ve çekişmişlerdir. Birinciler ikincileri, şe'nî vakıalardan uzak, hayaller peşinde koşmakla itham ediyor ve arkalarından yürümeyi reddediyorlar; inkılâpçılar ise, sendikacılara, işgücünün sömürülmesine ilişmedikleri için, kendilerini hiçe sayar gibi, yukarıdan bakıyorlardı. Marks'ın bütün müşterek menfaatleri ve bağlılığı gösterme gayretlerine rağmen elbirliğiyle çalışmaya karşı mukavemetler senelerce devam etmiştir.

Bahsi geçen nizamname mukaddimesinin 3 ve 4 üncü bentlerinde, o: "Bütün esaretin kaynağı emekçinin sermaye tabiiyetine konmasındadır. Bunun için emekçilerin iktisadî kurtuluşu en büyük gaye olup siyasî hareket ise bir vasıtadan ibarettir" der. Bu sözle Marks'ın demek istediği partinin sendikaya bağlı olması değil, fakat asıl gayenin –demokratlar için olduğu gibi– siyasî olmayıp iktisadî olduğu ve siyasî mücadelenin bir vasıtadan ibaret bulunduğudur.

Lâyihasının sendikacılığa ait kısmında Marks, sermayenin müstebitçe emirlerine karşı savaşan emekçilerin, kendiliklerinden yaptıkları tecrübelerden doğan, emekçi cemiyetlerinin Ortaçağ nahiye meclisleri ve belediyelerin burjuvazi için olduğu gibi yavaş yavaş "teşkilât merkezleri" önemini kazandıklarını anlatmaktadır.

Bunlar yalnız hemen tesirlerini gösteren savaşlara atılmakla iktifa ederek, bizzat kapitalist nizamına karşı temsil ettikleri, muazzam kudreti iyice takdir edemediklerinden dolayı tarize uğramışlardır.

Marks yarının –yani zamanımızın– inkılâpçı sendikacılarına şu programı tavsiye etmektedir: "Kapitalizmin müziç manevra ve entrikalarına günü gününe hareketlere geçmekle beraber, emekçiler sınıfının kat'î kurtuluşundan ibaret olan büyük gayesi için de şimdiden sonra şuurlu faaliyetlere girişmeli... Bu istikamette baş gösteren, her içtimaî ve siyasî harekete yardım etmelidirler.

Kendilerini emekçiler sınıfının temsilcileri ve şampiyonları saymak ve kendi sınıflarıyla beraber savaşmak suretiyle, teşkilâtlarının dışında kalmış bulunanların da güvenini kazanacaklar; en aşağı gündelik ücretlerle çalıştırılan emekçi tabakalarını korudukları takdirde de, geniş emekçi yığınları tarafından, takip ettikleri gayenin, sayılı arkadaş gruplarının menfaatleriyle sınırlanmış olmayıp, hakları çiğnenen milyonlarca emekçilerin kurtuluşu olduğu kanaatini uyandıracaklardır."

Bu metinden çıkan manâ her zamandan ziyade temerküz etmiş ve hiçbir silahı kullanmaktan çekinmeyen bir kapitalizme karşı savaşın, birbirini tamamlayan iki türlü emekçi teşkilâtının istiklâllerini muhafaza etmekle beraber birbirine sıkı bir tarzda yaklaşmasını zaruri kıldığıdır.

***

Ferit Kalmuk
Siyasî Partiler Karşısında Sendikalar[475]

Bundan birkaç ay evvel yayınladığı bir broşürde, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, siyasî partiler hakkındaki görüşünü, umumî bir tarzda ve kısaca izah etmişti. O sıralarda birçokları tarafından tenkide uğrayan, bu açıklamaya göre, bu teşekküllerin, şimdilik lâftan ibaret kalan, vaatlerine kapılmamak lâzım geldiği, fiiliyatta emekçiler sınıfı faydasına ne gibi faaliyetlerde bulunacakları ve neler yapabilecekleri anlaşılmadan, haklarında bir hüküm vermek muvafık olmayacağı ileri sürülüyor; ve hiçbirine bir meyil gösterilmiyordu.

Böyle tedbirlice hareket ve bir intizar vaziyeti muhafaza etmekle birlikte sendikaların yerden göğe kadar haklı olduklarını olayların akışı kısa bir zamanda ispat etti.

Seçim patırtıları sona erince herkesin şikayet ettiği parti izdihamı hemen dağılıverdi. Sağlam bir temele dayanmaksızın talih deneme kabilinden boy göstermiş olanların çoğu –hele amele sınıfı ile karabet iddiasında bulunanların, hemen hepsi– sahneden çekildiler.

Bu partilerden bir kısmının, siyasî burjuvazi teşekkülleri faydasına, emekçi halkı şaşırtmak gayesini güden, temelsiz partiler olduğu bugün, şüphe götürmez bir tarzda anlaşılmış bulunuyor. Kendilerine verilmiş olan ödevi başarmağa vakit bulmadan, foyaları meydana çıkması üzerine, bunlar hemen mücadeleyi bırakmak ve bir kenara çekilmek açıkgözlülüğünü göstermişlerdir. Diğer birkaçı ise, verimli bir tarzda görülebilmesi, büyük bir tecrübeye, etraflı ve derin bir bilgiye bağlı olan, bu işin azameti önünde yapacaklarını şaşırmışlar, adetâ kötürümleşmişlerdir.

Bu defa herkesin gözüne çarpan ve yüreklere ferahlık veren, mesut vaka emekçilerin denenmemiş, kendi savaşlarına hizmeti geçmemiş ve bunlar içinde pişmemiş, meziyetleri kendilerinden "menkul" rehberlere artık kolay kolay haklarının korunmasını emanet etmedikleridir.

Şuurlu emekçiler tabakasının bu olgunluğu ve uyanıklığı sayesinde, az zamanda ortalık duruldu, herkese hak ettiği numara verildi. Emekçiler milletin de yadırgadığı derme çatma partiler tarafından izaç edilmekten kurtuldu.

Şimdi artık emekçi kitlelerinin ve sendikalarının, büyük mücadeleler esnasında, desteklemeleri ve yardımlarından faydalanmaları icap eden, kendilerine en yakın parti hangisi olduğunu iyice seçebilmelerine elverişli bir durum hasıl olmuştur.

Sendikalar emekçilerin iktisadî hareketlerini idare eden teşekküller olmak itibariyle, umumî kaide olarak, mensupları diledikleri partilere girmekte serbesttirler. Fakat partiler müşterek bir düşünüş ve görüşte birleşmiş, müşterek bir hareket tarzı (program) kabul etmiş, muayyen sınıfların menfaatlerini ve tarihi vazifelerini benimsemiş ve bir tek plan ve aynı tâbiye mucibince faaliyette bulunmaya azmetmiş mücahitlerin siyasî savaş teşekkülleridir.

Sınıfların dışında parti tasavvur edilemez. Bu bakımdan sendikaların, bir bütün olarak hizmetinde bulundukları sınıfa "emekçiler sınıfına," yabancı sınıfların –meselâ burjuvazi veya büyük toprak sahipleri sınıflarının– partileriyle, ne şekilde olursa olsun, münasebet tesis etmeleri bahis konusu bile olamaz.

Sendikalar münhasıran, emekçilerin başında yürüyen, bütün gayretlerini hakiki sosyalizmi gerçekleştirmek gayesi üzerinde toplanan, emekçi partisiyle işbirliği yapmaya ve icabında onu desteklemeye mecburdurlar.

Kasten emekçi partisi dedik. Zira emekçi kitlelerinin birden ziyade partisi olamayacağı aşikârdır.

Var ise, muhakkak bunların birinden fazlası ya sun'î teşekküllerdir. Veya takındıkları ad, itiraf edilemeyecek bir takım gayeleri gizlemeye mahsus bir maskeden ibarettir.

Geçirdiğimiz dört beş aylık tecrübe ile, memleketimizde, şaşılacak kaynaşmalardan, mahiyetleri meşkuk çeşitli teşebbüslerden sonra, emekçiler sınıfının öz koruyucusu ve siyasî kılavuzu ödevini görecek, hakiki sosyalizmi temsil eden, bir inkılâpçı partinin süratle gelişmekte olduğu ve planlı ve sistemli çalışmalarıyla emekçi kitlelerin güven ve sevgisini kazanmak yolunu tuttuğu meydana çıkmıştır.

Bu partinin hangisi olduğunu biz söylemeden, okuyucularımız keşfetmişlerdir. "Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi" üzerine aldığı şerefli vazifeyi yapmakta kol ve kafa emekçilerinin şuurunu ve siyasî savaş rotasını aydınlatan bir meşale rolünü oynamakta devam ettiği müddetçe gittikçe daha ziyade sendikacıların da partisi olacak, sendikaların daha ziyade iktisadî, partinin daha ziyade siyasî mücadeleleri –Büyük sosyalizm nazariyecisinin, geçen haftaki makalemizde yorumladığımız, fikirlerine uygun bir tarzda– birbirlerini tamamlayarak emekçi halkın sömürülmekten ve sömürme sisteminden kurtuluşunu çabuklaştıracaktır.

İşçi Sendikaları Birliği Umumî Kâtibi Ferit Kalmuk

***

Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer]
Sendikaların Resmen Tanınması Lâzım[476]

Memleketimizin belli başlı sanayi merkezlerinde, birkaç aydan beri yeni cemiyetler kanunu hükümlerine uygun bir tarzda işçi sendikaları kurulmakta ve faaliyete geçmekte olmasına umumî efkâr yakından ilgi duymaktadır. Hareketin, beklenmedik, bir sür'atle gelişmesi, Emekçiler sınıfının teşkilâtlı bir uzviyet haline gelmesine ne büyük bir ihtiyaç bulunduğunun parlak bir delilidir.

Emekçi kardeşlerimizin dağınıklıktan kurtulmak hususunda gösterdikleri uyanıklık, bu verimli gayretlerin gittikçe daha sistemli şekiller almasiyle, sendikaların gittikçe daha geniş yığınları içlerine almağa ve şimdiki mahallî teşekküllerden en yüksek bir millî teşkilât bünyesine kadar erişmeğe muvaffak olacaklarında şüphe bırakmamaktadır.

Bu içtimaî gelişmenin, bütün milletimiz için, ne kadar sevinilecek ve övünülecek bir hâdise olduğu meydandadır. Dörtte bir asra yaklaşan bir zamandan beri sağlamlaştırmağa uğraştığımız, millî istiklâlimiz

bakımından, bunun değer biçilmez bir kazanç olduğunu her vatandaşın kolayca idrak edebileceğini sanıyoruz.

Bir millet fertlerinin teker teker, insiyakî bir tarzda, bir gayede birleşmeleri iyi bir şey olmakla beraber, muayyen bir millî gayeye ulaştırmağa yetecek, sağlam bir istinatgâh teşkil edemez. Bunun için birbirine sıkı tesanüt bağlarıyla perçinlenmiş içtimaî ve iktisadî tabaka ve zümrelerin mevcudiyeti şarttır.

Geniş halk kitlelerinin sınıf ve meslek teşkilâtlarında birleşerek, memleket meselelerini muhtelif zaviyelerden incelemek ve omuz omuza mücadele etmek suretiyle, hem kendi hak ve menfaatlerine, hem de millî varlığımıza ve istiklâlimize, bilgi ve şuurla bekçilik etmeleri, kıyas kabul etmeyecek derecede büyük bambaşka kuvvet ve irade yaratır.

Umumî menfaatler çerçevesi içinde, muhtelif iktisadî faaliyet ve istihsal şubelerinde işleyenlerin, insanca yaşayan, müsavi vatandaşlar haline gelmelerini sağlayacak, kudretli teşkilâtlarda, tam bir serbestlik dahilinde toplanma imkânlarından, âzamî ölçülerde faydalanabildikleri nispette ancak, milletler medenî âlemin saygı ve sevgi münasebette bulunmak isteyeceği, modern mânada içtimaî ve siyasî varlıklar önemini kazanabilirler.

Aynı zamanda, hiçbir vesayete tabî olmayan, bu nev'i teşkilâtlar memleketi –âdeta bir ağ gibi– kapladığı, emekçi halkın büyük çokluğunu faal ve müteşebbis vatandaşlar seviyesine yükselttiği takdirde ancak, demokrasiden bahsolunabilir ve içtimaî tartışmalardan müspet neticeler alınabilir.

Bunlar ilk bakışta kendiliğinden anlaşılır, sade hakikatler gibi görünür. Fakat birçoklarının ve bilhassa memleketin idaresinden mes'ul olanların pek o kadar bu fikirlerde olmadıkları göze çarpıyor. Tamamile kanunî bir tarzda teşekkül ettikleri ve kanunlar çerçevesi içinde çalıştıkları için, sendikalara karşı açıktan açığa bir şey demeğe kimse cesaret etmiyor. Bugünkü durumda, resmi makamların, bu "emrivaki"i hoş görmediklerini his ettirir, bir seyirci tavrı takınmadıkları görülüyor.

Halbuki mesele hoş görüp görmemek meselesi değil, diğer demokrat memleketlerde olduğu gibi, sendikaların mevcudiyetini tanımak ve işi ve çalışanları ilgilendiren her hususta onlarla münasebete geçmek, istişarede bulunmak ve tekliflerini verilecek kararlarda esas olarak kabul etmek meselesidir.

Bu olmadıkça, emekçilerin hak ve menfaatlerini doğrudan doğruya temsil eden sendikalarla, hükûmet adına emek gücünün kullanılması tanzim vazifesini gören, resmi daire arasında daimi bir görüş ayrılığı olmasının ve ihtilâflar çıkmasının önüne geçilemez.

Gerçi, ekser ahvalde, bu daireler daha ziyade işletenlerin menfaatlerini gözettikleri için, bu ihtilâflar tamamile ortadan kalkamaz.

Bununla beraber sendikaların kendilerine mensup emekçiler adına konuşmak ve teşebbüslere geçmek hakkını resmen tanıyacak olursa, derli toplu ve mâkul bir tarzda, çalışanların istek ve arzularının ifade ve müdafaa edilmesi sayesinde, hakikî durumun iyice anlaşılması ve birçok sahalarda görülen, hudutsuz sömürme ihtiraslarına sed çekilmesi kolaylaşmış olacağını sanıyoruz.

Bu sebeple, bütün soğuk karşılamalara rağmen sendika hareketine katılmış ve katılacak olan emekçiler, teşkilâtları etrafında saflarını sıklaştırarak onların resmen tanınmaları ve vazife salâhiyetlerini tanzim eden bir kanun yapılması hususunda ayak diremelidirler.

Bu yalnız arzu izhar etmeğe ve lâfını etmekle elde edilecek bir gaye değildir. Faaliyet sahasında mücadele ile tahakkuk ettirilecek bir davadır.

Sendikalar, geçim pahalılığı veya iş şartlarına geçiş ile ilgili, önümüzdeki metâlip hareketleri esnasında, bu hareketlerin daima başında hoş yüz görmeseler bile, işveren ve resmî daireler nezdinde ait oldukları işletme veya istihsal şubesi işçilerinin keskin bir şekil alan, şikayetlerini ve metalip listelerini aksettirmeğe ve her vasıta ile müdafaa etmeğe girişmelidirler. Tekrar tekrar onlar tarafından yapılacak, sebatlı teşebbüsler ve çabalamalar er geç bu faal durumun resmî bir mahiyet alması neticesini doğuracaktır.

Sendikacılık hareketinde bu istikamette, ümit uyandırıcı, zayıf bir ışık belirmiştir. İstanbul çalışma dairesinin, değiştirilmesi düşünülen, iş kanununda ne gibi düzeltmeler yapılmasını İstanbul emekçilerinin dilediklerini, il işçi sendikaları birliğinden sorulmuş olduğu hakkındaki habere işaret etmek istiyoruz. Bu, içtimaî gelişmemiz yolunda atılmış, bereketli neticeler verecek doğru bir adımdır.

Sendikalar Birliğinin mevcudiyetini bilmezlikten gelerek reyini almayı ihmâl etmek, ağır tariflere uğrayacak bir kusur olurdu. Umarız ki bu yerinde teşebbüsü, mahallî çalışma hayatının her günlük amelî meselelerine temas eden bir sıra istişareler takip etsin.

Tabiatile ana dava bu tarzda münasebetler tesisiyle halledilmiş olamaz. İş kanununun değiştirilmesi vesilesiyle, ya ona geniş bir sendikalar faslı eklemek veya demokratik ruhta ayrı bir (Sendikaların vazife ve salâhiyetleri) kanunu yapmak önümüzde duran en müstacel işlerden biridir. Bu ödevin gerçekleştirmesini kolaylaştırmak için İstanbul Sendikalar Birliğinin böyle bir kanun tasarısı hazırlaması çok münasip olur.

***

Ali Altan,
Demokrat Parti ve İşçi Sınıfı[477]

"Demokratlar, İşçi sınıfının kendi himayeleri altında teşkilâtlanmasını istiyorlar."

Evet, pek muhterem Celâl Bayar, siz bunu istiyorsunuz ve bizim de tas tamam istemediğimiz işte budur.

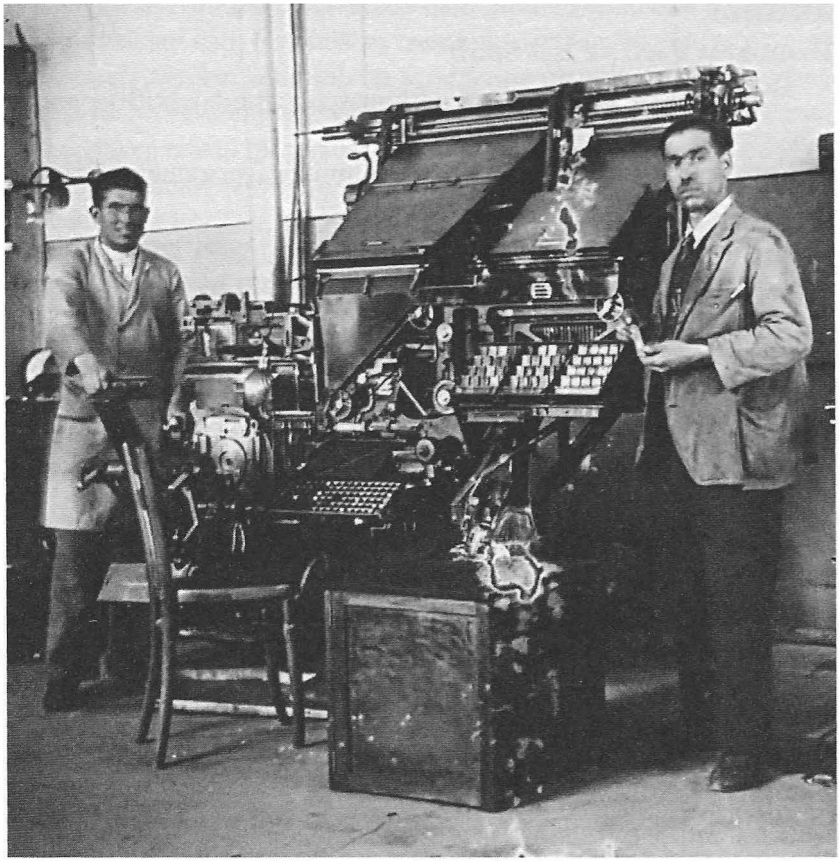
Demokrat Parti erkânı İzmir'de başladıkları konuşmaları İstanbul'da da devam ediyor. Bu konuşmalarda demokratların işçiye ve işçi meselelerine karşı yakın bir alâka göstermekte olduklarını, gazetelerde her gün çıkan sözlerinden anlıyoruz. Tezatlarla dolu olduğu ilk bakışta göze çarpan bu muhtelif konuşmaların en açık tarafı, parti kurucularının işçi davasını ne kadar yanlış anladıklarıdır. Biz daha evvel İzmir işçisine karşı söylediklerini, İstanbul ve İzmir gazetelerinde yayınlanan metinlerine istinaden, tenkit etmiş ve görüşümüzü açıklamıştık. Fuat Köprülü bu defa büyük bir manevra çevirerek, bizim kendisine söylemeği aklından geçirmediği şeyleri mal ettiğimizi ve bu suretle kötü niyetlerimizi tahakkuk ettirmek istediğimizi beyan ediyor.

Demokrat Parti kurucularının tıpkı Halk Partisi'nin yaptığı gibi evvel ve ahir söyledikleri çok sarihdir. Memlekette kapital ve kapitalist bulunmadığını, sınıf ayrılığı üzerine hareketin imkânsızlığını memleketimizde sınıf cereyanlarını icap ettirecek bir durum mevcut olmadığını söyleyen kendileridir.

Memlekette, onların iddia ettikleri gibi, böyle bir durumun mevcut olmaması, sınıf ayrılığı üzerine hareketin imkânsızlığı demek, bu memlekette işçi sınıfı yok demektir. Eğer Sayın Köprülü bu sözlerin bundan başka bir mânaya gelebileceğini sanıyorlarsa, bize kötü niyet isnadından evvel, o mânayı açıklamalıydılar. Fakat bunun imkânsızlığını anladıkları içindir ki işte bu demagoji havası içinde davanın esasını örtmeğe çalışmaktadır. Akıl için yol birdir. Biz kendilerinin sözlerini gazetelerde okuduk. Eğer bunlar yalan idiyse neden tekzip etmediler? Buna bile lüzum görmemiş olmaları, yine bizatihî işçi sınıfını umursamamak değil midir?

Diğer taraftan Parti Lideri Celâl Bayar, işçiye hitaben söylediği sözlerinde (Biz sizin saadetinizi istiyoruz ve bunun sendikalarla, cemiyetlerle temin olunabileceğine inanıyoruz) diyor ve (Ancak böylelikle kötü patronlara karşı, kanunlardan daha büyük bir kuvvete sahip olabilirsiniz) sözlerini ilâve ediyor.

Celâl Bayar'a şunu hatırlatmak isteriz ki, kendisinin de bu sözleri, arkadaşı Köprülü'nün bize kötü niyet isnat eden sözleri karşısında pek

hazin bir tezat manzarası arzetmektedir. Zira, kendileri sendika hareketlerini tasvip ve teşvik ediyor, diğer taraftan yine kendi arkadaşları bu işi yapanlara, sendikacılara, kötü niyetli, millet düşmanı, kızıl diye hücum ediyorlar. Bu ne perhiz, bu ne turşu!..

Fakat hayrete düşmeğe lüzum yoktur. Zira Celâl Bayar'ın, işçiye sendikalar kurmasını tavsiye eden sözlerine ilâve ettiği şu kelimeler; Demokrat Parti'nin tıpkı Halk Partisi'nin yaptığı gibi hakikatte işçi sınıfından neyi istediğini apaçık göstermeğe yeter: (Demokrat Parti'nin himayesinde, fakat işçilerin kendi ellerinde, bir teşkilâtları bulunmasını istiyoruz).

Bu şekil bağımlı sendika arzusu dernekçiliğin yeni bir tezahüründen başka bir şey değildir.

Evet, pek muhterem Celâl Bayar, siz bunu istiyorsunuz. Ve bizim de tas tamam istemediğimiz işte budur. İşçi teşkilâtları kurulması, evet, fakat Demokrat Parti'nin himayesi, asla!.. Çünkü bizler, işçi sınıfının mütevazı ve sizlerin de söylediğiniz gibi milletin şerefli fertleri olan bizler, sizin vaat ettiğiniz himayenin bizim için ne olduğunu, elhamdülillâh çok iyi biliyor ve anlıyoruz.

Evet Sayın Celâl Bayar, müsaade buyurunuz, işçi sınıfı, kendi haklarını müdafaası vazifesini, kendisinin muhalifi olan sınıflara emanet etmesin. Himayenizi, size, bir tahtada on bin lira verdiklerini kendiniz söylediniz. Zengin toprak ağalarına, tüccarlara, fabrikatörlere saklayınız. Onlar sizin himayenize belki muhtaçtırlar. Fakat işçi sınıfı asla!.. Çünkü siz, işçi davasını feragatle omuzlarına yüklenen şerefli Türk evlâtlarına kötü niyet isnadı peşinde koşuyorsunuz ve meclis kürsüsünde Toprak Kanunu aleyhine konuşurken milyonlarca topraksız köy işçisinin değil, o topraklara sahip olan köy ağalarının menfaatlerini müdafaa ettiniz!..

Size düştüğünüz bir diğer hazin tezadı daha hatırlatmadan geçemeyeceğiz: İş Kanunu'nun sizin devrinizde hazırlandığını söyleyen yine sizsiniz. Size sormak istiyoruz; İş Kanunu'ndan memnun olabilecek bir tek işçi var mıdır? Buna yoktur cevabını yine siz veriyorsunuz. Bu cevabı biz verirsek inanmamanız için hiçbir sebep yoktur. Çünkü İş Kanunu'ndan memnun bir tek Türk işçisinin bulunmadığı hakikatin ta kendisidir. Sizin işçi sınıfına karşı olan vaziyetinizi tayinde bu eseriniz başlı başına bir vesika mahiyetine haizdir ve siz, esefle söyleyeyim ki, bu eserinizle öğünemezsiniz.

Bundan başka, bu kanunu bu günkü ihtiyaçlara göre düzeltmek vaziyetinde bulunduğumuzu herkes biliyor. Bunun için birçok hazırlıklar vardır... Halbuki bu faaliyete Demokrat Parti'nin de iştirak ettiğine dair en küçük bir delil yoktur. Malûmdur ki, kanunlar zamanın ihtiyaçlarını takip etmelidir, diyen de bizzat sizsiniz. Şu halde bu hazırlığa neden iştirak etmiyorsunuz? Yoksa İş Kanunu, sizin için hiçbir ehemmiyet taşımıyor mu?..

Bütün bu sözlerden sonra, hâlâ işçi sınıfı mevzuu ile alakanızı, partinizin propaganda vesilelerinden biri saymakta olduğunuza şüphemiz kalmamıştır. Sizin işçi sınıfından istediğiniz şey, sadece bu sınıfın sandık başında kullanacağı seçim reyinden ibarettir. Bu reyi alacak ve size bu reyi veren milyonları değil, zengin tüccarları, bankacıları ve çift çubuk sahibi toprak ağalarını müdafaa edeceksiniz. Bu böyle olacaktır ve bunun böyle olacağını çok şükür işçi sınıfı çok iyi anlamıştır.

Son olarak şunu da belirtmek isteriz ki, Demokrat Parti'nin asıl bünyesini teşkil eden halk kütlelerinin fikirleri, tezatla dolu beyanatları ile işçi sınıfı karşısındaki görüşlerini açıklayan liderlerinkine uymamakta olduğu Demokrat Parti ocak ve bucak kongrelerinde vatandaşların liderlere tevcih edilen suallerinden ve aldıkları kaçamaklı cevaplar karşısında vaziyetlerinden mutmain olmayarak muhtelif vesilelerle ayni meseleleri tekrarlamalarından anlıyoruz.

***

Sendikacı [Muvaffak Şeref] Hükûmetin İktisadî Tedbir ve Kararları Karşısında Demokrat Parti'nin Vaziyeti[478]

"Demokratlar iktidarda olsalardı halkın sefaletini önlemek için alacakları tedbirler neler olurdu? Demokrat Parti bu suali cevaplandırmalıdır."

Hükûmetin 7 Eylül kararları hatırlardadır: Türk lirasının dış değeri düşürülmüş, "İthalâta geniş serbestlik" verilmiş, serbest piyasa fiyatından ucuza altın satışına başlamış, "maliyet unsurlarında indirmeler sağlamak suretiyle sanayi mâmulleri ile orman mahsulleri fiyatlarında ve eşya nakliyat tarifelerinde mümkün görülen indirmeler" yapılacağı vaat edilmişti. Bu kararların neticeleri de meydanda: İç fiyatlar yeniden yükselme yolunu tutmuş, piyasaya tekrar para çıkarmak zorunda kalmış ve nihayet hükûmet, vaatlerinin tam tersine, nakliyat tarifelerine zamlar yapmıştır.

Basit bir iktisat anlayışıyla 7 Eylül kararlarının bu neticeleri vereceğini kestirmek zaten zor bir şey değildi. Teknik sebepler yüzünden iki haftalık bir gecikme ile basılan yazımızda, Gazetemizin 28 Eylül 1946 tarihli sayısında bunun böyle olacağını kesin olarak söylemiştik.

7 Eylül kararları karşısında, Demokrat Parti'nin tavrı ise, ilkin uzun zaman susmak oldu. Bu tavır başlıca iki sebepten ileri geliyordu. Bir kere kararların ne netice vereceğini kestiremediler. Neticeler belli olduktan sonra konuşmayı daha "akıllıca" buldular. Müphem sözlerle, hükûmete sualler hazırlamakla vakit kazanmağa çalıştılar. Öteki sebep ise şu idi: İlân edilen kararlar, Demokrat Parti'nin başlıca dayanağı olan ticaret sermayesinin, ithalâtçı ve ihracatçı tüccarın işine geliyordu. Demokrat Parti iktidara geçseydi alacağı kararlar tıpı tıpına aynı olacaktı. Ne yazık ki bunlar C.H.P tarafından alınmıştı. Ve sırf bu yüzden Demokrat Parti tarafından resmen alkışlanamadı.

Artık olan olmuştur. Geriye dönülmeyecektir. Parti taktiği icabı, kararların tenkidinden Demokrat Partili tüccarın kırılmasına de sebep kalmamıştır.

Celâl Bayar'ın 26 Ekim'de Kırklareli'nde yaptığı konuşmayı işte bu çerçeve içinde gözden geçirmek lâzım:

"Hükûmet, mali ve iktisadî kararlar almıştır. Bu kararların kat'i neticesini görebilmek için daha geçen zaman pek azdır. Fakat, bence vaziyet taayyün etmiştir. Alınan tedbirler vadedilen ucuzluğu getirecek mahiyette değildirler. Paranın düşürülmesi hem müspet hem de menfi tesirler yapar. İhraç mallarımızda canlılık yaratır, buna mukabil ithal malları yükselir. Parayı düşürmek çok defa tedbir olabilir, fakat bu arada elzem olan şey fiyatların yükselmesini önlemek, bunları aynı seviyede tutmaktır. Bu yapılmadığı taktirde gâye kaybolur. Bu iş hakkında alâkalılar beyanatta bulundular, muvaffak olunacağını söylediler. Söylenenlerin tahakkuk etmesi için bir müddet daha sabretmek lâzımdır. Buna rağmen tahakkuk ettiği taktirde bütün iktisat kaidelerinin üstünde, bilinen prensiplerin dışında bir vaziyet hasıl olacaktır. Bizim bütün temennimiz onların haklı çıkmalarıdır."

Görülüyor ki Demokrat Parti başkanı vaziyetin artık "taayyün" ettiğine ancak şimdi kani olabilmiştir. Ama yine " iktisat kaideleri"nden, "bilinen prensipler" den bahsetmelidir. Eğer bu günkü sözlerini kararların ilânından önce, yani neticeleri henüz belli değilken duysaydık, nedense adı " iktisatçı"ya çıkan Celâl Bayar'ın iktisat kaidelerinden oldukça anladığına bazı prensipleri bildiğine hükmedebilirdik. Şimdilik kendilerine, tereddüde düşmeğe mahal olmadığını "iktisat kaidelerinin üstünde, bilinen prensiplerin dışında bir vaziyet hasıl" olmayacağını söyleyelim.

Toplantıda bulunan bir genç Demokrat Parti Başkanı'na şu suali sormuş:

"İktidar partisinin bu işleri başaramadığı ve başaramayacağı görülüyor. Demokrat Parti'nin alınması lâzım gelen tedbirler hakkında hazırladığı bir projesi var mıdır? Meclise bir teklif yapılacak mıdır?..

Tam yerinde bir sual. Celâl Bayar bu suale bakın ne cevap veriyor:

"Sana bir misal vereyim yavrum. Karşımda beş tane aşçı var. Sen hepsinin şekerini, ununu, velhasıl lâzım olan bütün malzemeyi veriyorsun. Hepsi helva yapıp getiriyor. Bu beş helva da aynı nefasette olabilir mi? Biri ağza alınmayacak kadar kötü, diğeri şöyle böyle, belki içlerinden bir tanesi fevkalâde olabilir. Burada iş, aşçının merhametine kalmıştır. Hüner helvayı yapan eldedir. Bilmem anlatabildim mi?"

Demokrat Parti'nin yalnız son kararlar karşısındaki durumunu değil, doğrudan doğruya hikmeti vücudunu da bu kadar veciz bir teşbihle anlatan bu sözler ancak Parti başkanının ağzından dinlenebilirdi. Kararlar, helvanın malzemesinden başka bir şey değildir. Neticeleri "ağza alınmayacak kadar kötü" çıktıysa kabahat sadece aşçıdadır. Demokrat Parti'nin her tavrı, her hareketi maalesef hep aynı zihniyeti belirtiyor: "Helvayı sen pişirme, ben pişireyim." Helvayı yiyenler daima aynı zümrelerdir. Bu kazanın altında yananlar ise, başta işçi sınıfı gelmek üzere halk kitleleri, kısaca Türk halkı.

Delikanlının tam yerinde, pek zekice sualini biz de tekrarlayarak Demokrat Parti'den soruyoruz:

İktidarda olsalardı, pahalılığı halkın sefaletini önlemek için alacakları tedbirleri neler olurdu? Bu hususta hazır bulunması lâzım gelen projeleri var mıdır? Varsa nedir?

Demokrat Parti bu suallere cevap verirse, Türkiye'deki bütün sınıf ve tabakaları hep birden refaha kavuşturacak sihirli değneğinin ucunu da biraz olsun göstermiş olacaktır.

***

Sendikacı [Muvaffak Şeref]
Başbakanın Nutkunda İşçiyi Alâkadar Eden Taraflar[479]

Başbakanın Cumhuriyet Bayramını açış nutku üzerinde, lehte, aleyhte, bol bol konuşuldu. Biz daha ziyade işçi sınıfını alâkadar eden tarafları üzerinde duracağız.

Sistemli bir kavrayışla yazılamamış olduğu görülen nutkun umumî havası insanda şu intibaı yaratıyor: Bu memleketin en akıllı, en vatanperver insanları olan bizler, işte bunları yaptık. Yapınağa da devam edeceğiz. Neticelerine katlanınız. Daha kısası, hayat daha da pahalılaşacaktır, buna da tahammül edeceksiniz.

Sermayenin büsbütün insafsız hale gelen vurgunlarını önlemek, devlet masraflarını fahiş gelirlere yüklemek suretile fiyatları yukarıdan aşağıya itmek yolu dururken, bir kararname ile Türk lirasının dış değeri düşürülmüştür. Seçimlerde "C.H.P. olmasında kim olursa olsun" zihniyeti ile ekonomide serbestçilik temayüllü Demokrat Parti'ye itibar göstermesi, C.H.P.ce, halkın serbest rekabete iltifatı şeklinde olunmuş olmasının da bu kararda hiç şüphesiz hissesi vardır. Yani "Serbest rekabet mi? Bunu biz de yaparız." denilmiştir. Bu suretle Demokrat Partili tüccarlardan bir kısmının kalbini C.H.P. ye aktarmak mümkün olmamış da değildir.

7 Eylül kararları tesirini göstermekte gecikmemiştir. Fiyatlarda yeni artışlar hemen bütün maddeleri sarmış, vaatlerin tersine olarak ulaştırma tarifelerine zamlar yapmak zorunda kalınmış, Başbakan başka zamlar da yapılacağını bildirmiştir. Gelirleri şişirmek giderleri düşük fiyatlarla hesaplamak suretile hazırlanan 1947 bütçesi, yüz küsur milyon açık göstermektedir. Bu açık da, bu gidişle, dönüp dolaşıp halkın sırtına yüklenecektir. Kısacası sermaye çevreleri palazlanmağa devem ederken, işçinin köylünün, memurun ve diğer dar gelirlilerin ızdırapları da o nispette artacaktır. Bunlar herkesin bildiği şeylerdir. Kitlelerce bizzat yaşanmakta, üzerinde bol bol konuşulmaktadır. Başbakan nutkunda halka bunların aksini düşündürecek delil değil, bu kanaatleri perçinleyecek emareler vardır.

Nutkun Türk işçisini doğrudan doğruya ilgilendiren taraflarına gelince; Başbakan diyor ki:

"İlk ana fikir olarak şunu arz etmek isterim ki aldığımız büyük küçük her tedbirde bir memleket parçasının mahalli veya bir sınıf halkın mahdut menfaatini değil, bütün vatandaşlar kitlesinin esasta birbirine ayrılmaz suretle bağlı olan rahatını emniyet altında bulundurmak için, memleket hacminde geniş bir görüşle hareket etmek bütün çalışmalarda hükûmetin başlıca dikkat noktasını teşkil etmektedir.

Türk vatanını bölünmez bir kül tanıdığınız gibi ve o kadar mühim olarak Türk vatandaş kitlelerini de kâr, menfaat, kazanç, külfet, hizmet ve her nevi haklar ve vazifeler bakımından bir birinden ayırt edilmez bir birlik tanımamız lâzımdır. Zaten bizim siyasî inanımıza kaynak teşkil eden Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkçılık vasfi da bunu emreder."

Birbirine zıt menfaatli sınıf ve zümreleri bulunan bir ekonomide bu iddiaların mantık ve nazariyece, doğru bir tarafı bulunmadığı gibi, sırf bugün içinde bulunduğumuz maddi şartlarda bunların tamamen aksini ispat etmektedir. "Bütün vatandaşlar kitlesinin rahat ve refahı" Türk vatandaş kitlelerinin kâr, menfaat, kazanç, hizmet ve her nevi haklar ve vazifeler bakımından birliği. Güzel sözler, ama gerçek değil. Fabrikatörlerle işçi, ağa ile yarıcı, ırgat tüccarla küçük memur, şöyle tanıdıklar arasından, müşahhas olarak bir karşılaştırıversin, hakikat ne imiş? O zaman görülecektir. Başbakan o büyük sözlerinin heyecanı ile olacak:

"Eğer bir muhitte orta halli bir vatandaşın ortalama kazanç seviyesile yaşamak için elzem olan malın ortalama fiyat seviyesi az çok mütenasip bir halde bulunuyorsa, orada hayata baskı yapan bir pahalılıktan bahsedilemez. Büyük kütleyi teşkil eden çiftçilerin, rençperlerin, esnafın, tüccarın ve serbest meslek erbabının kazançları küçük farklarla bu seviyede sayılabilir." diyor.

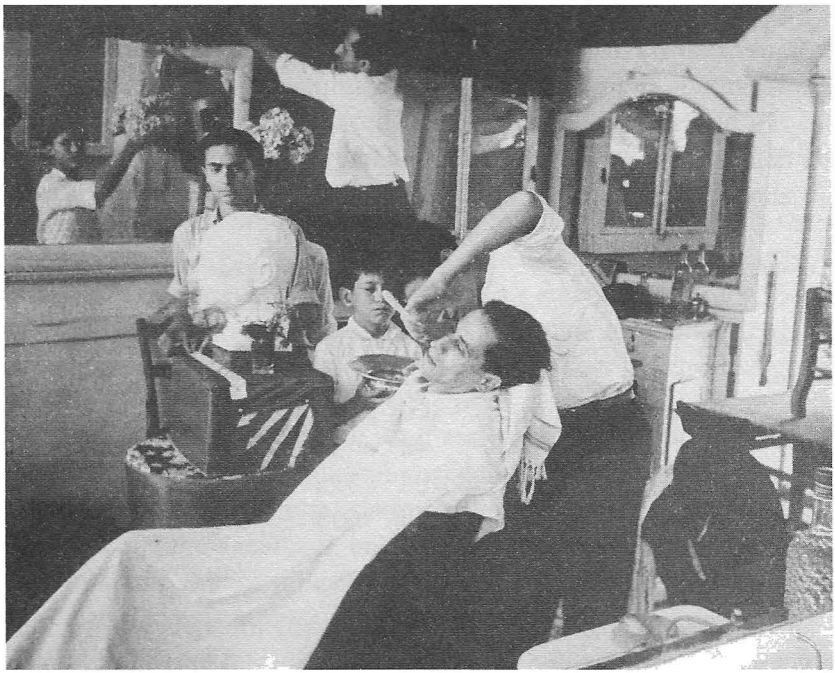
Yaşadığımız, gördüğümüz, her gün haşır neşir olduğumuz hakikatleri düşünerek, bizzat Başbakanın bile bu sözlere inanmayacağını tahmin ediyoruz. Kendilerini bu hükümlere vardıran, aile bahçeleri anketleri midir? Şehir ve köy fiyatlarına ait rakam serileri midir? Ücret istatistikleri mi, geçim endeksleri midir? Hayır: Bern elçisinin İsviçre ve Beyoğlu'nun pahalı sayılan lokantalarındaki müşahedeleri. Başbakan endeksler hakkında şunları söylüyor: "Ecnebî memleketlerdeki yiyeceğe ait resmi fiyat endeksleri, ne miktar ve ne de kalite bakımından, bir insanı doyurmayan, bilhassa kalitesi düşük ve vesika ile verilen maddeler üzerine tanzim olunuyor."

Ecnebi memleketlerde geçinme ve bunun içinde gıda endeksleri birçok modalarını fiyat değişikliklerine göre tanzim edilir. Önce türlü sınıf ve tabakalara mevcut ailelerin hayat şartları üzerinde geniş anketler yapılır. Muhtelif istihlâk maddelerinin, bu arada gıda istihlâkine giren türlü maddelerin bütçelerdeki hisseleri, nispetleri hem miktar hem de kalite bakımlarından tespit edilir.

Aynı kalitedeki bir maddenin 1 kilo, 1 metre gibi muayyen bir miktarının normal bir yıldaki perakende satış fiyatına göre bütçede tespit edilmiş olan miktarlar kuruşlandırılır ve bütçedeki gıda masraflarının yekûnu anormal yıl için (100) ad edilir. Diğer ay ve yıllardaki fiyat değişiklikleri, aynı kalite ve bütçedeki aynı nispetlere göre hesaplanarak endeksler yürütülür.

Yani, (100) ad edilen yılın miktar ve kalitelerinde sonraki yıllarda bir değişiklik yapılmadığına göre, endekslerin miktar bakımından az, kalite bakımından bozuk maddeler üzerinde yapılmış olmasının bile hiçbir ehemmiyeti bile yoktur. Kaldı ki zaten bu varit değildir. Sonra bu endeksler bir sır olarak devlet dosyalarında saklanan malumattan çıkmaz. Aynı malumatı bağımsız üniversiteler türlü enstitüler ve bilhassa sendikalarda toplarlar. Bu teşekküller bizzat endeksler yaptıkları gibi resmi endeksleri de kontrol ederler. Bu yüzden yanlış endeks neşretmek hiçbir makamın hatırından bile geçmez. Ecnebi memleketlerde istatistik işleri bir amme hizmeti sayılmaktadır. Bir memleketin nesi var nesi yoksa, memlekette ne olup ne bitiyorsa bunları istatistiklerle de öğrenmek halkın hakkıdır. Demokrasi bunu emreder. Bizdeki geçinme endekslerine gelince; bunların bir kusuru vardır ki, buda Başkanın tezi aleyhinedir.

Çoğunluk kontrata bağlanmayan işçi ve fakir memur meskenlerinin kiraları harp içinde arttığı halde, Koruma Kanunu hükmü göz önünde tutularak mesken endeksi, umumî endekse hep (100) olarak girmekte ve umumî endeksi daha düşük göstermektedir. Yani hayat pahalılığı

umumî endeksin gösterdiğinden daha fazla artmıştır. Gıda endekslerine itibar etmek daha doğrudur. Hülâsa hakikat endeksli ve endeksiz, Başbakanın sözlerini tekzip etmektedir. Başbakan, "Bu nispetler bakımından en geride bulunan aylıklı vatandaşların mümkün olduğu kadar geniş nispette imdadına koşmak için de bütçemizin son takati derecesinde zam teklif ediyoruz," diyor.

Aylıklı vatandaşların, yani memurların az maaşları gerçekten çok geri hayat seviyesindedir. Hatta yapılacak zamlarında fakir memurları ızdıraptan kurtaramayacağına kani olarak, ayrıca onlar içinde üzülüyoruz. Amma en az maaşlı memurlar bile memleketimizde geçinme seviyelerinin en gerisinde değildirler. Bu yer maalesef işçilere aittir. Baremin en aşağı basamağı olan 15 lira aslî maaşlı bir memurun, bütün kesintilerinden sonra eline aynî yardımla birlikte Ankara'da seksen sekiz (88) diğer yerlerde yetmiş iki (72) lira geçer. Çocuk başına 5 lira çocuk zammı da hariç. Buna mukabil, vergiler çıktıktan sonra ayda eline bu kadar para geçen işçi ancak parmakla gösterilebilir. İş şartlarındaki büyük farklar ve fazla mesaî cabası. Tekrar ediyoruz, az maaşla fakir memurların hali haraptır. Fakat işçilerinki daha da haraptır.

Köylülere gelince: Başbakanın bu geniş kitle hakkındaki sözleri de sağlam hesaplara dayanmıyor. Demek istiyorlar ki, köylünün satın aldığı mamullerin fiyatları arttıysa sattığı mamullerin fiyatları da artmıştır; mamul fiyatlarının düşmesi mahsul fiyatlarının da düşmesi demektir; bu da köylünün aleyhinedir. Kendilerinin pamuk ve pamuklu misalini ele alırsak vaziyetin hiç de böyle olmadığını görürüz:

Toptan Pamuk Fiyatları			Muhtelif köylerimizde kaput bezi ve basma fiyatları vasatisi			
Kilosu-kuruş			Metresi-kuruş			
Adana			**İzmir**			
	Piyasa	klevland parlağı	akala	yerli	kaput bezi	basma
1939	35	41	48	41	20	25
1943	81	96	106	125	220	250
1946	107	–	130	115	200	300

Görülüyor ki, pamuk fiyatları (1939=100) itibariyle en çok 300 e yükseldiği, yani %200 arttığı halde, pamuklu dokuma fiyatları yine (1939=100) itibariyle en az 1.000 e çıkmış yani %900 artmıştır. Başbakanın kendi misallerinden çıkan netice budur.

Başbakan 7 Eylül kararlarını almak için "uzmanları dinlemeğe" ihtiyaç görüldüğünü söylüyor. Başbakana nutkunun malzemesini verenlerde her halde aynı "uzmanlar." Dışarıya satılacak mahsullerin değeri, yabancı paralar bakımından eksileceği halde, nutka bu değerin artacağını, birikmiş dövizleri serbest ithâlata ayrıldığına göre tediye muvazenemiz aleyhte bozulacağı halde tersine, düzeleceğini telkin edenlerde her halde yine onlar. Bazı gazetelerde; ihtisas inhisarını almış gibi konuşan bu uzmanlara Başbakana yanlış malûmat vermelerini tavsiye edeceğiz. Hükûmetten tekrar istediğimiz de memleketimizdeki muhtelif sınıf ve zümrelerin kazanç ve geçinme vaziyetleri tetkik edilerek, en perişan hayat şartları içinde yaşayan işçi sınıfına, hakiki ücretler arttırılmak sureti ile biraz olsun nefes aldırmasıdır.

***

Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer]
Sendikaların Faaliyet Şekilleri[480]

Sendika kurma hareketi henüz daha hızını almış değildir. Memleketin muhtelif sanayi bölgelerinden her gün yeni sendikalar kuruldu-

ğuna veya kurulmak üzere bulunduğuna dair haberler geliyor. Bunların çoğu henüz daha teşkilâtlanma çağında bulunuyor. Kendi yığınlarıyla sıkı bir surette bağlanmağa ve onların fiilî iştirak ve yardımları ile iş münasebetlerinden doğan hak ve menfaatlerini koruyacak kabiliyet ve kudrette teşekküller haline gelmeğe çabalıyorlar.

Ekser ahvalde sınıf şuuruna erişmiş ve denenmiş, olgun işçilerin bizzat bu uğurlu işi ellerine almış bulunmaları bütün bu çabalamaları müspet neticelere ulaştıracağına sağlam bir garanti teşkil eder. Gayelerin ve mücadele usullerinin aydınlık bir tarzda nizamnamelerde sıralanmış bulunması da, bağımsızlıklarını tehlikeye düşürecek yollara sapmaları ihtimalini asgarî hadde indirir.

Sendikalarımızın bir kısmı, sınıf esası üzerine cemiyet kurma serbestliğinin ilk haftalarında kurulmuş olduklarından, vücut bulma devresinin bocalamalarını artık atlatmış bulunuyorlar.

Biz bugünkü yazımızda bilhassa, cesurane hareketlere atılacak ve haiz oldukları temsil yetkisini kullanacak hale gelmiş olan, bu kısım sendikaları idare edenlerle biraz dertleşmek, kendilerine ne yapmaları ve nasıl yapmaları gerektiği hakkında düşündüklerimizi anlatmak istiyoruz.

Ekser sendikacı arkadaşlarımız bir sendika yaratıp etrafına birkaç yüz işçi topladılar mı, sıra asıl ilgililerin çalışma ve yaşama şartlarındaki bozukluklara ve haksızlıklara karşı harekete geçmeğe gelince, bir tereddüt ve duraklama devresi geçiriyor sanki ne yapacaklarını şaşırıyorlar. İşin neticesinden başlayacaklarını, tatbikatta ödevlerini ne surette yerine getireceklerini kestiremiyorlar.

Halbuki durmadan akıp giden iş hayatı aralıksız bir tarzda, bir sürü haksızlıklar ve şikâyet konuları doğurmaktadır. Bunlar hususî bir çeviklik ve atılganlıkla hemen yakalanıp harekete geçilmezse, bir yandan büyük ümitlerle sendikaya koşuşmuş olan emekçiler acı bir hayal kırıklığına uğratılmış, öte yandan da meseleler ve davaların bir biri üzerine yığılarak arap saçına dönmelerine sebebiyet verilmiş olur.

Bundan ötürü, bir sendika, bilhassa bir fabrika veya müessese sendikası, o fabrika veya müessesede çalışanların çoğunluğunun menfaatlerine dokunan her ihtilâfta veya şikâyeti mucip halde, görünüşte mesele ne kadar ehemmiyetsiz benzerse benzesin, hemen teşebbüsü ele alma, münasip bir hal şekli teklif etmek, lâzım gelenler nezdinde iş hakkının davacısı sıfatı ile müracaatlarda bulunmak, hülâsa tatmin edici bir netice elde edinceye kadar uğraşmak zorundadır.

Emekçi hak ve menfaatlerinin korunması bahsinde meselenin küçüğü büyüğü yoktur. Çoğunluk tarafından ileri sürülen her makul is-

tek ve şikâyet sendika cihazının harekete geçmesi için yeter bir sebeptir. Bunlar sendikada incelenir, veya sadece formüller şeklinde, hem umumî efkâr önüne serilir, hem de karar yetkisini haiz olanlara kabul ettirilmeğe uğraşılır. Bu ilk gayretler boşa gittiği takdirde ancak daha kuvvetli tedbirlere başvurmağa; bizzat işçileri harekete geçirmeğe, mitingler, nümayişler vesaire gibi, iş ve vatandaş haklarını tanıtmanın demokratik usullerile, savaşı şiddetlendirmeğe zaruret hasıl olur.

Sendika idarecilerinin kabiliyet ve maharetleri, bütün bu basamaklardan geçişi, karışıklığa meydan vermeyecek bir tarzda, tanzim hususunda gösterecekleri başarı ile ölçülür. Muvaffakiyetin sırrı, büyük bir soğukkanlılıkla ve asla fütur getirmeksizin, muayyen bir savaş plânı hazırlayıp, bir demir disiplinle bu plânı tatbik edebilmektedir.

Sırasına göre ele alınması gerekecek meseleler, bir listeye sığmayacak kadar, çok ve çeşitlidir; ve her gün hiç tasavvur edilmedik yeni yeni meseleler iş münasebetlerinden meydana çıkabilir. İlk hamlede aklımıza gelenlerden bazılarını gelişi güzel sıralayalım: Gündelik ücretlerin ödenmesinde gecikmeler ve intizamsızlıklar; patron veya patron vekillerinin haysiyet kırıcı kaba muameleleri; sebepsiz ve kanunsuz işten çıkarmalar, muayyen işçilerin sendika veya parti faaliyetleri vesilesi ile kapı dışarı edilmeleri; öğle yemeği verilen işyerlerinde lezzetsiz, bozuk

veya kifayetsiz yemek verilmesi, hastalanan veya kazaya uğrayan işçilerin ihmal edilmeleri, tazminatsız işten çıkarılmaları; işçilerin sağlığa zararlı şartlar altında çalışmağa mecbur edilmeleri; atölyelere işçi diye hafiyeler sokulması; ücretlerden haksız kesintiler yapılması; müsavi iş için genç kadın işçilere müsavi ücret verilmemesi; ırk ve dinleri farklı işçilerin birbirlerine karşı kışkırtılması; işçi mümessillerinin seçilmesine patronlar tarafından fesat karıştırılması v.s...

Geçimin pahalılaşmasıyla mütenasip bir derecede ücretlerin arttırılması, iş saatlerinin azaltılması, topluluğun mümessili olarak kendisile kollektif mukaveleler akdedilmesi ve bunlarda icap ettikçe emekçiler lehine değişiklikler yapılması gibi umumî metâlip için mücadele parolaları ortaya atmak ise, kendi tetkikleri ve daimî araştırmaları sayesinde, en elverişli anda doğrudan doğruya teşebbüse geçecek durumda bulunan veya bulunması gereken, bizzat sendikalara, bazen de sendika birliklerine aittir.

Bu ve onlara benzer haller zuhur edince, sendika idarecilerinin yapacakları ilk meseleyi yerinde inceleyip, iddiaların doğruluğunu ispat eden vesikalar toplamak, şahitler dinlemek suretile, sağlam bir kanaate vardıktan sonra, ihtilâfa, veya işçilerin hoşnutsuzluğuna meydan vermiş olan, hâdise veya bozuk durumu gazetelere aksettirmektir. Bu gibi meselelerden, yalnız *Sendika* gazetesini değil, aynı zamanda bütün büyük havadis gazetelerini de haberdar etmek lâzımdır.

İkinci iş, bizzat patronlar, işçiler veya teşkilâtlarına karşı işlenmiş haksızlık veya saygısızlığın tamirini sendika adına istemektedir.

Bundan sonra şifa verecek bir sonuç elde edilmediği taktirde, üçüncü iş, sendika âzası olsun olmasın, bütün ilgili işçileri sendika binasında toplantıya çağırmak ve ihtilâfi mucip vakayı onlarla etraflıca müzakere etmektir. Bu tartışmalar sonunda, ekseriyet tarafından, mücadeleye her vasıta ile devam ve onu elbirliğiyle sonuna kadar destekleme kararı alınır. Bu gibi içtima'larda, vermek isteyenlerden, gadre uğramış arkadaşlara yardım etmeğe ve mücadeleyi kolaylaştırmağa mahsus bir miktar teberru toplanabilir.

Dördüncü iş, vaziyetten aynı şehirde mevcut sendikaları ve sendikalar birliğini, ve memleketin muhtelif illerindeki aynı sanayi şubesine mensup sendikaları telgraf veya mektupla haberdar etmek, tesanütlerini ilân etmeğe, ve işçileri savaşa atılmış bulunan işletme sahiplerine ve mahallî resmî makamlara protesto telgrafları çekmelerini istemektir. Bu kardeşlik ve birlik tezahürleri savaşa atılmış olanların maneviyatlarını sağlamlaştırmakta ve bilâkis patronların mukavelelerini zayıflatmakta çok önemli bir rol oynarlar.

Beşinci iş olarak da, fabrika içinde veya önünde nümayişler tertip etmek, çevresindeki işletmelerde çalışan işçileri bunlara iştirak ettirmek, bazen de kapalı yerlerde her sınıf halkın iştirakile, büyük toplantılar yapılarak, işçilerin haklı davasını genel oya tesirli nutuklarla anlatmak, ve halk tarafından hareketin desteklenmesini sağlamağa çalışmak gelir.

Mücadelenin herhangi bir safhasında, Çalışma Bakanlığı'nın mahalli bürosu işe karışmak ve işçilerin hakkını kabul ettirmek için nüfuzunu kullanmak arzusunu gösterirse, sendika mümessilleri hemen kendisi ile temasa geçerler ve icap eden her türlü malûmatı verirler. Fakat her emekçi şunu iyice bellemelidir ki, bu gibi müzakereler ne şekil alırsa alsın, kuru vaatlere kapılarak, mücadeleyi tavsatmak kat'iyen caiz değildir. İşçi hareketleri tarihi bu çeşit gerilemelerin daima mağlûbiyetle bittiğini gösterir.

Sendikaların emekçilerin kültür seviyesini yükseltme ve içtimaî yardım gibi daha iki geniş faaliyet sahası vardır. Bir günde bu nevî faaliyetler hakkındaki görüşlerimizi tahlile çalışacağız.

***

Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer]
Ekonomik Mücadele ve Siyaset[481]

Bir bakımdan, Sendikaların esas iş olarak idare etmekle mükellef oldukları ekonomik metâlip mücadeleleri çok enerji sarfını icap ettiren çarpışmalara meydan vermekle beraber en elverişli şartlar altında emekçilere sağlayabilecekleri faydalar gayet mahduttur. Bu niçin böyledir? Ve böyle olduğuna göre, bu uğurdaki gayretlere ve fedakârlıklara niçin katlanmalı?

Bu iki suali cevaplandırmanın, bağımsız sendikalardan beklenen hizmetlerin içtimaî savaşlardaki rolünü tayin etmeye ve böylece sendika hareketine yeni katılan mücahitlerin görüşlerini berraklaştırmaya ve ufuklarını genişletmeye yarayacağını umuyoruz. Ekonomik mücadelenin bütün şekilleri ve talî meseleleri iki ana davaya dayanır: Ücret ve iş günü... Patron her vesile ile –bilhassa sıkıştığı zamanlar– ücretleri indirmek, iş gününü uzatmak ister. Hiçbir zaman iki yakasını bir araya getiremeyen işçi insana yaşayabilmek için, yaşama şartları fenalaştıkça ücretlerin arttırılmasına ve iş saatlerinin kısaltılmasını temin çarelerine başvurur.

Halbuki ücretleri bir hadden fazla indirmek veya yükseltmek ve iş gününü bir hadden fazla uzatmak veya kısaltmak ne patronun, ne de işçinin iktidarı dahilindedir.

Evvelâ İş ücretlerini ele alalım: Karl Marks'ın ince araştırmaları meydana çıkarmıştır ki, iş ücreti iş kıymetinin bir ifadesidir ve bir kapitalist cemiyette, diğer emtia gibi bir meta mahiyetini almış olan işin kıymeti onu devam ettirmek ve tekrar husule getirmek için lâzım olan maddelerin kıymetine –yani yaşamak için mübrem ihtiyaç maddelerinin kıymetine– müsavidir. Bu kıymetler ise onları vücuda getirmek için sarf olunan iş kuvveti miktarile ölçülür. İş kuvvetinin fiyatı nispetinde geçim maddelerinin fiyatı da artacağından, patronun kâr nispetlerini azaltmadıkça ücretleri zarurî olan vasatî haddin üstüne çıkarmağa imkân olamaz. Patronu bu fedakârlığa, emekçiler sınıfının da içinde kuvvetle temsil edildiği bir demokrat hükûmet mecbur edebilir. Yani eninde sonunda iş bir siyasî dava halini alır. Ekonomik mücadele bir siyasî mücadeleye çevrilir.

Fakat mesele bununla da kapanmış olmaz. İktisat kanunlarının yasak dinlemez zaruretleri gene yeni ücret tariflerile tedarik edilebilen erzak ve giyim eşyası, miktarlarını, geçim için elzem olan hadlere ircâ edeceğinden, emekçilerin yaşama standardı ehemmiyetsiz dalgalanmalar sonunda olduğu yerde sayar durur.

Hayatın ucuzladığı veya hayatı ucuzlatmak vesilelerile patronlar tarafından yapınağa teşebbüs edilen ve bazen de mürteci hükûmetlerin yardımıyla gerçekleştirilen ücret indirmeleri için de hal aynıdır. Evvelâ şunu kaydedelim ki enflasyon ve vurgunculuk neticesi olan fâhiş fiyatlar, bizi burada ilgilendiren, geniş emekçi kütlelerinin sadece derin sefalete düşmelerini mucip olup, ücretleri üzerinde pahalılıkla mütenasip bir yükseliş husule getirmezler. Bundan dolayı millî parayı kıymetlendirme gayretleri vesair pahalılığa karşı alınan tedbirler, takip edilen maksada ulaştırsalar bile, bu suretle ancak emekçi halka karşı işlenmiş büyük bir haksızlık ortadan kaldırılmış olur. Ayrıca ücretlerden indirmeler yapınağa kalkışmak millî iş kuvvetinin kalkınması ve gelişmesini baltalamaktan başka bir şeye yaramaz.

Normal sayılabilecek zamanlara gelince, geçimi ucuzlatmak için her şeyden evvel iş kuvvetini idame eden ve yeniden husule getiren ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını ucuzlatmakla işe başlamak ve ilk fedakârlığı kâr faslından yapınağa sermayedârları mecbur etmek gerektir. Ezici ekseriyeti hiçbir zaman aldığı ücretlerle en iptidaî ihtiyaçlarını karşılayamayan işçilerin ücretlerini indirmeği düşünmek bile abestir.

Bununla beraber emekçi tabakaları yaşama standardı tahammül edilir bir derecede olan memleketlerde veya bölgelerde, işçilerin mukavemette zaaf göstermesi neticesi, sermayedârlar ücretleri indirebilseler

bile, bu ancak dar bir hudut dahilinde yapılabilir, geçim maddelerinin kıymetinden daha aşağı ücretle işçi çalışmakta bizzat patron için büyük bir faide yoktur. İş kuvvetini yeniden husule getirecek gıdayı alamayan işçi gittikçe vücuttan düşer ve daha az verimli bir tarzda çalışır ve az zamanda işe yaramaz bir hale gelir. Bu hakikate rağmen emekçilerin teşkilâtsızlığı ve iktidarın anti demokratik burjuvazi elinde bulunması yüzünden, zarurî ihtiyaç maddeleri kıymetinden aşağı ücretlerle işçi çalıştırılmasına göz yumulan yerlerde, haysiyet sahibi serbest işçiler, sefaletten göz açamayan, iş kabiliyetinin büyük bir kısmını kaybetmiş zavallı esirlere dönerler.

Bunun neticesi yalnız sömürülen yığınların, bir sınıf olarak gelişmesine set çekmek değil, aynı zamanda, istihsal vasıtalarının en önemli kategorisini körletmek suretile, millî ekonomiyi serpilme imkânlarından mahrum ve kısır kalmağa mahkûm etmektedir.

İş gününün azaltılması veya kısaltılması meselesini de ele alacak olursak, tamamile ücret meselesindeki aynı sonuçlara varırız. Burada da aynı sebeplerden, dar hudutlar dışına çıkmak imkânsızdır. Ücretler aynı kalmak şartıyla, iş saatlerinin, patrona yeter miktarlarda "fazla kıymet" sağlamayacak derecede azaltılması sermayenin iş sahasından çekilmesine, sarfettiği iş kuvvetini yerine koymağa, dinlenip kendini toplamağa vakit bulamayacak derecede uzun saatler işçilerin çalıştırılması ise, kısa bir zaman zarfında, artık tahammül edemeyecekleri bir

dermansızlık ve yorgunluğu mucip olacağından işe yaramazbir hale gelmelerine müncer olur.

Bunun içindir ki işçi sendikaları ile sermaye teşekkülleri arasında bitmez tükenmez mücadelelere konu teşkil eden bu davalara bütün memleketlerde partiler ve hükûmetler el koymak zorunda kalmışlardır. Hatta muhafazakâr veya mürteci hükûmetlerin bile iş saatlerini tahdit eden ve asgarî gündelikleri koruyan kanunlar yapmağa mecbur edildikleri görülmüştür. Yüksek millî menfaatlere dokunan bu ekonomik ihtiyaçlarda, yegâne muharrik kuvvetleri kâr hırsı olan sermayedârların başı boş bırakılmayacakları aşikârdır.

Bütün bu izahat şunu ispat ediyor: Her ekonomik mücadele bir siyasî mücadeleye götürür. Ücret ve iş günü meseleleri, sosyalizmin ileri sürdüğü "Ücretli iş sisteminin kökünden kaldırılması" davasından müstakil olarak, kısmi mücadelelerle hal olunamaz; sadece geçici bir tarzda yatışabilir. Her yeni mücadele vesilesile bağımsız sendikalar, savaşa yeni atılan işçilere, uğrunda çarpıştıkları metâlibin, daha çok büyük bir içtimaî kuruluş davasına bağlı olduğunu, ve bu geçici hareketlerin emekçiler sınıfını teşkilât ve şuur bakımlarından kuvvetlendirmek ve perçinlemek suretile, her gün biraz daha asıl gayeye bizi yaklaştırdığını anlatmalıdırlar.

Günü gününe yapılan faaliyetler mevcut hastalığı almamıza karşıdır. Bununla yalnız durumun fenalaşması seyri yavaşlatılabilir. Halbuki aynı zamanda fenalığın sebebine hücum etmek de onu ortadan kaldırmak lâzımdır, ve bunu hiçbir zaman hatırdan çıkarmamalıdır.

Sendikalar sermayenin baskılarına karşı mukavemetin toplantı noktaları olarak, gayet faydalı bir iş görürler. Elde ettikleri kudreti yanlış bir tarzda kullandıkları takdirde, ana gayelerinden kısmen inhiraf etmiş olurlar. Fakat ücretli, iş sisteminden temelli kurtuluş –yani sosyalizm– mefkûresini bir yana bırakıp, bütün gayretlerini, çete muharebeleri yaparcasına, yalnız mevcut sistemin tesirlerine karşı savaşmakla iktifa edecek olurlarsa, hedeflerin tamamile gözden kaybetmekte gecikmezler.

Bu tehlikenin genç sendika hareketimizi tehdit ettiğini sanmıyoruz.

***

Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer]
Sendikaların Resmen Tanınmasına Doğru[482]

Emekçiler sınıfının müstakil teşebbüs ile vücut bulmuş ve daha ilk adımlarında çok önemli gürbüz bir içtimaî hareket şeklinde kendini göstermiş olan sendikalarımızın, hak ve ödevlerinin resmen tanınmak

üzere olduğunu umumî efkâr *Cumhuriyet* gazetesinin 25 Kasım sabahı yayınladığı bir yazı ile öğrendi.

Bu yazı okuyuculara, heyecan uyandırıcı büyük puntolarla dizilmiş başlıklarla arzedilmişti. Bunlarda mevcut sendikaların kapatılacağından, yasak edileceğinden bahsediliyordu. Takip edilen maksat âşikârdı: İlgili muhitlerde ve işçi sınıfı arasında hoşnutsuzluk ve endişe uyandırmak, karışıklıklara sebebiyet vermek isteniyordu. Emekçilerin olgun şuuru bu provokasyonu neticesiz bıraktı.

Fakat bu gibi tahriklerin tekerrürünü önlemek için, İstanbul Cumhuriyet Savcılığının, Matbuat Kanunu'nun, metinlere aykırı tahrikâmiz başlıklar koyarı gazeteler hakkındaki hükümlerine göre, takibât açmakta gecikmeyeceğini umuyoruz. Bu istikamette ayrıca harekete geçmek Sendikalar Birliği'nin de hakkı ve ödevidir.

Asıl kanun tasarısına gelince; göz kamaştırıcı sendika hareketi vakıasını frenlemek ve bir kanun çerçevesi içine almak ihtiyacından doğma bir teşebbüs karşısında bulunduğumuz anlaşılmaktadır. Bu vesile ile sendikalar resmî bir mevcûdiyet kazanıyor ve kendilerine muayyen bazı haklar tanınıyor. Bu hiç şüphesiz memleketimiz emekçi sınıfının gösterdiği olgunluk, şuur ve teşebbüs kabiliyetinin, ve bu yüksek vasıflar sayesinde uyandırdığı büyük hareketin zarûrî kıldığı bir zaferdir. Fakat bu henüz daha, tatmin edici bir zafer sayılamaz.

İşçi arkadaşlarımız, girişmiş oldukları teşkilâtlanma hareketinin hızını her an arttırmak ve hamlelerini sıklaştırmak suretile, Meclisten çıkacak kanunu ilk tasarıdan daha ileri ve kendi sınıfi teşkilâtlarının süratle gelişmesine daha uygun bir şekil ve mahiyet almasını sağlayabilirler.

Muhakkak, mürteci temayüllü gruplar, kanunda sendikaları her hususta felce uğratacak değişiklikler yapılması için ellerinden geleni yapacaklardır. Biz şundan eminiz ki, mevcut sendikalarımız ve onlarla arkasındaki işçi kütleleri Meclis tartışmalarını uyanık ve her dakika hazır bir tarzda takip edecek, görüş ve isteklerini açıkça ifade edecek olurlarsa, samimî demokrat mebusların da bunlara uygun müessir çıkışları ve teklifleri sayesinde, kanunun, bağımsız sendikalar hareketinin gelişmesine engel olacak şekilde, Meclisten çıkması önlenebilecektir.

Bugün tasarıda ilk gözümüze çarpan, işçilerimizin kabul edemeyecekleri noktalara kısaca temas etmekle iktifa edeceğiz.

Evvelâ tasarının adını ve işverenleri de içine almasını yersiz buluyoruz. İşverenler, esasen tepeden tırnağa kadar teşkilâtlı bir sınıftır. İşçilere karşı kendilerini müdafaa etmek için teşkilâtlanmağa muhtaç zavallı insanlar değildirler. Cemiyetler Kanunu çerçevesi içinde

teşkilâtlanmak, kendileri için kâfi ve vâfidir. Cemiyetler Kanunu hükümlerine aykırı olarak, sendika kurmak isteyenlerin, yirmi kişilik bir kalabalık hâlinde müracaata mecbur tutulmalarını da güçlük çıkarmak kabilinden sendikalara karşı düşmanca bir tedbir sayıyoruz. Hiç şüphesiz sendikalar kısa bir zamanda yüzlerce ve binlerce işçiyi etraflarına toplanmağa namzet teşekküllerdir. Fakat kurucu olarak ortaya atılmak bahis mevzuu olduğu zaman birçokları –ekseriya vâhi– türlü sebeplerle çekingenlik gösterebilirler. Bu zaafı hoş görmek lâzımdır. Tecrübe göstermiştir ki, 3-5 kişinin teşebbüsile kurulan bazı sendikalara bir hafta on gün içinde âdeta hücum edercesine birkaç yüz kişi yazılmıştır. Buna mebni, kurucular sayısını 5-7 olarak tespit etmek muvafık olacağı kanaatindeyiz.

Sendikaların yalnız kendilerine âza olanlar adına hareket, edebileceklerine ve kollektif mukavele akdedebileceklerine dair olan hüküm tamamile yanlış ve millî menfaatlere zararlıdır. Sendikalar emekçiler arasında muayyen bir zümre için imtiyazlı bir durum yaratmağa mahsus teşekküller değildir. Bilâkis işçilerin iktisadî durumları en kötü menfaatlerini korumak imkânlarından en mahrum geniş tabakalarının insafsızca soyulmalarına ve ezilmelerine son vermeği esas ödevleri sayarlar. Halbuki tatilleri bahis mevzuu olan bu geniş işçi tabakalarının çoğunluğu, hatta en ileri sanayi memleketlerinde bile ancak, uzun tereddütlerden sallantılardan sonra, bir sendikaya âza olmağa karar verirler. Âza olmasalar bile, onların haklarını da korumak lâzımdır. Sendika bir metâlip hareketinin başına geçtiği zaman, yalnız kendi âzasını düşünmez. Muayyen bir sanayi şubesi işçileri için, muayyen bir çalışma ve yaşama şartları elde etmeği düşünür; şu halde o işletme veya sanayi şubesinin tekmil işçilerini temsil edebilmelidir. Bir işletmede çalışanların mühim bir kısmına şümulü olmayan (kollektif mukavele) bu adı taşımağa lâyık değildir.

Siyasî partilerde faal bir rol oynayanları, mensup oldukları sendika âzasının ekseriyeti tarafından seçilseler bile, kenar sendikalarında mesul bir vazife kabulünden men etmek, çok büyük bir haksızlık, vatandaş serbestliğini sınırlayan, Anayasamıza aykırı bir hâkim sınıf gayretidir.

Bu maddeyi kanuna koyan, yüksek memur, işçi sendikalarının her halde burjuva partilerinin idarecilerinden kendilerine yol göstermelerini istemeyeceklerini tahmin ederek, ileri inkılâpçı işçi partileri mensuplarını da böyle şerefli rol oynamaktan mahrum etmeği düşünmüş olmalıdır. Meclisin, sendikalar kanununa (hâkim sınıf tarafından yapılmıştır) damgasını vuran bir taraflı görüşü kaldırmayı tercih edeceğini, bilmem inanabilir miyiz!

Değişmesi gereken diğer bir madde de Bölge Sendikalar Birlikleri'ne girme kararlarının sendika umumî toplantılarında üçte iki ekseriyetle verilmesi mecburiyetini koyan 6 ıncı maddedir.

Gerçi bunun amelî bir mahzuru yoktur. Zira bu çeşit kararları sendikalar, ekseriya ittifakla verirler. Fakat neden demokratik mutlak ekseriyet bu meselenin de halline yetmesin? Yoksa bu yüksek derecedeki teşkilâtlanmaların, küçük ekalliyetler elde etmek suretiyle, önlenebileceği mi düşünülüyor?! İşçiler için buda bir frenleme tedbiridir.

Kanunda eksik olan hususları da gelecek hafta anlatacağız.

***

Sendikacı [Muvaffak Şeref] "Demokrasi Var" Denen Yerde Böyle Kanun Yapılmaz[483]

"İşçi ve işveren meslek dernekleri ve dernek birlikleri hakkındaki kanun tasarısı"nın tamamını nihayet okuduk. Bu tasarının ne maksatla hazırlandığı zaten biliniyordu: Türk işçisi tarafından tertemiz niyetlerle kısa zamanda geliştirilen sendika hareketini türlü engellerle frenlemek; bağımsız Türk sendikalarının apaçık, dümdüz yoluna gizli mayınlar yerleştirmek.

Tasarı sahiplerinin bu maksat uğrunda büyük gayretler sarf ettikleri görülüyor. Bazı maddeler kasten vuzuhsuz, lâstikli yazılmış, "siyaset" gibi sınırları belirsiz, kaypak kelimeler kullanılmış, "genel sözleşmeler akdetmek" gibi tabirlerle, "toplu iş mukaveleleri"nin kabul edildiği hissi uyandırılmağa çalışılmış, İş ve Cemiyetler kanunlarının insan hak ve hürriyetlerine en aykırı hükümleri bir misli şiddetlendirilerek, ama sadece rakamlar halinde bu tasarıya aktarılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki tasarı sahipleri bu kanunun başka dillere tercüme edilebileceğini düşünmüşler, demokrasiye aykırı hükümlerini yabancılardan gizlemek için bir hayli ter dökmüşlerdir.

Tasarının ruhunu vermeğe çalışacağımız bu yazıda maddeler üzerinde birer birer duramayacağız. Yalnız bir dördüncü madde var ki, buna kısa da olsa göz atmadan geçemeyeceğiz:

"İşçi ve işveren dernekleri siyasetle ve siyasî propaganda ve yayın faaliyetleriyle iştigal edemezler ve her hangi bir siyasî teşekkülün faaliyetlerine vasıta olamazlar."

Hemen söyleyelim ki, tasarıyı hazırlayanların son zamanlarda her fırsatta demokrasiye örnek diye gösterdikleri memleketlerden hiçbirinin kanunlarında böyle bir maddeye yer verilmemiştir. Yazımızın sonlarında kendileriyle de birazcık konuşmayı düşündüğümüz, Çalışma

Bakanlığı İngiliz müşavirlerinin memleketlerinde, İngiltere'de ise 7 Mart 1913 tarihli kanunla sendikalara, aktif bir şekilde siyasî hareketlere katılmak, meselâ seçimlere karışmak ve bu iş için ayrı bir fondan para harcamak hakkı bile tanınmıştır.

"Siyaset" nedir? Daha dün, Çalışma Bakanlığı'nca çıkarılan *Çalışma* dergisinin son sayısında (sayı: 12) millî gelirin türlü sınıflar arasında bölünme nispetlerinin "sosyal sınıfların içtimaî ve siyasî iktidar şartlarına tâbi olarak taayyün ettiği" belirtiliyor, ve ücret mevzuunun "sosyal politika ile ekonomi politikasının birleştiği bir sahada" bulunduğuna işaret ediyordu. O halde bir sendikanın, başlıca mevzularından biri olan ücret meselesini kurcalaması "siyasetle meşgul olmak," meselâ ücretlerin arttırılması yolunda neşriyat yapması da (ki bu, bugünkü hükümler yüzünden ancak devlete karşı yapılabilecektir) "siyasî propaganda ve yayın faaliyetleriyle iştigal etmek" sayılacak. Fertlerinin yüzde doksan dokuzunu yarı aç yarı tok yaşatan bir cemiyette, tombul yanaklı oğlan resmi yapmanın bile siyasî bir maksadı, bir mânası vardır. Sonra, hem bir siyasî partiye mensup bulunmak, hem de bir sendikanın idare kurulu üyesi olmak gibi, son tasarıda çok şükür inkârından vaz geçildiğini gördüğümüz, Anayasa ile teyit edilmiş iki ana hakkı aynı zamanda kullanmanın neticesi ne olur? Eğer böyle birisi C.H.P. nin adamı değilse, olacak şey kendisiyle birlikte sendikanın da yıkılmasıdır.

Bu maddenin müeyyideleri altıncı maddede yazılı. Bizce bu iki madde birleştirilip "Hükûmet dilediği derneği faaliyetten menedebilir; bu derneğin hükûmetçe sonradan yasak sayılacak şeylere aykırı kararlarına iştirak etmiş olan üyeleri bir yıl müddetle başka bir meslek derneğine üye olamazlar, denilseydi, daha açık konuşulmuş ve Türk hakimlerinin boş yere vicdan azabına sokulması önlenmiş olurdu.

İş ve Cemiyetler kanunlarının tasarıda atıfta bulunulan maddeleri, başlıca, grev yasağına ve polisin âdetâ derneklerin bir cüz'ü mütemmimin sayılmasına aittir. Tasarıyı hazırlayanlarca bilhassa demokrat sayılan memleketlerden hiçbirinde eşine rastlanmayan bu hükümlerin buraya, müeyyideleri bir misli şiddetlendirilerek aktarılması değil, öbür kanunlardan da bir an önce çıkarılması lâzım gelirdi. "Grev suçu!" Grev gibi tabii bir hakkın bu memlekette hâlâ suç sayılması, yalnız onların değil, her Türkün yüzünü kızartmalıdır.

Tasarıda bir de, bütün vasıflariyle işçi olan ve sayıları yüz binlere varan küçük san'at işçilerinin sendika kurma haklarını ellerinden almak gayreti seziliyor:

"...Esnaf veya esnaf yanında çalışanlar arasında kurulmuş veya kurulacak dernekler hakkında bu kanun hükümleri uygulanmaz." (mad. 2)

Eğer birinci maddede "Bu kanunda yazılı şartları haiz olmayan derneklerin, gerek işçilerin gerek işverenlerin müşterek menfaatlerini temsil yetkisi yoktur" da denilmeseydi, böyle antidemokratik bir kanunun sınırları dışında kaldıkları için, küçük san'at işçilerini tebrik ederdik. Gerçi "maddeler vüzuhsuzdur, lâstiklidir. "Esnaf"ın türlü kanunlarda türlü tarifleri yapılmıştır. Kimlerin "esnaf yanında çalışanlar"dan sayılacağı Çalışma Bakanlığı'nın takdirine bağlı kalacaktır. Bunların kurmuş oldukları veya kuracakları derneklerin nihayeti ne olacak? Bu da Çalışma Bakanlığı'nın arzusuna kalmış bir şeydir.

Tasarının tamamı okununca akla şu sualler geliyor: İşçi sendikaları, patronla karşı karşıya gelip ücret ve iş şartları üzerinde işgalciler adına pazarlığa girişebilecekler mi? Belki, ama bu pazarlık hiçbir zaman sendikanın serbest iradesiyle sonuna kadar götürülmeyecek, çünkü arada uzlaşma olmazsa iş başka mercilere gidecektir. Uzlaşma olmadı. Bugünkü duruma göre işçiler topluca işlerini terk edebilecekler midir? Hayır. Çünkü bu hâlâ da suç sayılmaktadır. Sendika, ücretlerin arttırılmasını, iş şartlarının ıslahını isteyebilecek midir? İstese de elinde bugüne kadar olduğu gibi hiçbir müeyyide bulunmayacaktır. Ama bunlar sendikaların başta gelen meseleleri, hakları, vazifeleridir. Bunlar tanınmadıkça sendika olmaz. Bu tasarının üzerinde çok duracağız. Biraz da İngiliz müşavirlerle konuşalım.

Hükûmetin, Ankara'da çıkan baş organı *Ulus*'ta geçenlerde şöyle yazılıyordu:

"Çalışma Bakanlığımız, acemisi olduğumuz bir alanda, kendi başına, el yordamıyla bir takım emprique hareketlere girişmedi. Tersine, kurulur kurulmaz, işçi ve çalışma davalarında ileri gitmiş bir batı demokrasisinden, İşçi Partisi'nin iktidarı elinde tuttuğu, yani programı gerçekleştirmekle meşgul bulunduğu bir memleketten, İngiltere'den, iki uzman getirdi. Bu uzmanlar, Çalışma Bakanlığı'nda iken Mr. Bey'in en yakın arkadaşları idiler: Aramızdaki samimi dostluğun şevkiyle, bir cemile olsun diye bu iki zatı memleketimize yolladılar. Onlar, incelemeler yaptılar, yurdumuzu dolaştılar. İşçinin toplu olarak çalıştığı bölgeleri gördüler. Raporlarını hazırlayıp Bakanlığa sundular. Şimdi bu uzmanların tavsiyeleri yerine getirilmektedir."

Bu sözler sayın uzmanlar tarafından yalanlanmış değildir. O halde doğrudur. Şimdi kendilerinden soruyoruz: İncelemeler yaptıktan, yurdumuzu dolaştıktan, Türk işçisini toplu olarak gördükten sonra, Çalışma Bakanlığı'na böyle bir kanun tasarısı mı tavsiye ettiniz? Milletlerarası İş Konferansları'nda müstemlekelerinizdeki insanlara bile tanımayı taahhüt ettiğiniz hak ve hürriyetlere Türk işçisinin lâyık olmadığını

size telkin eden nedir? İncelemeleriniz, dolaşmalarınız neticesinde, Türkiye'nin müstemlekelerden de geri olduğu kanaatine mi vardınız? Medenî bir milletin, medenî insanlarısınız ve öğrendiğimize göre işçi sınıfının içinden çıkmışsınız. Türk işçilerinin zihinlerinde haklı olarak beliren bu sualleri cevaplandırmak, öyle sanıyoruz ki, medenî vazifelerinizdendir.

***

Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer]
İşçiler Kanun Tasarısını Beyenmiyorlar[484]

Bundan evvelki yazılarımızda, sendikalar hakkında çıkarılacak yeni kanun tasarısının umumî tenkidini yapmıştık. Üzerinde biraz durulunca, bu tasarının pek baştan savma bir eser olduğunu kabul etmek mecburiyeti hasıl oluyor.

Belki, bu işi üzerlerine almış olanların meşguliyetleri başlarından aşmıştır da, sendikalar meselesini incelemeğe vakit bulamamışlardır. Yahut vakitleri vardı da, kendilerine verilen ödev sadece faaliyet halinde bulunan teşekkülleri başı boş bırakmamak olduğu için buna lüzum görmemişlerdir.

Her ne sebeple olursa olsun, sendikaların, tekmil medenî memleketlerce tanınmış tabiî haklarından ekserisi unutulmuş, yersiz yasaklar ve tahditler koymağa ehemmiyet verilmiştir. Evvelki makalelerimizde bunlardan bazılarını tahlil etmiştik. Daha bir iki misal verelim:

Sendikaların hiçbir kimseyi üye olmağa veya olmamağa icbâr edemeyeceği (Madde 7) kaydı çok kurnazca bir formüldür. İlk bakışta bundan tabiî bir şey tasavvur edilemez gibi gelir. Fakat az bir şey düşünmek bu bilmecenin mânası ne olduğunu kavramaya yeter.

Mevcut sendikalardan ekserisinin nizamnamelerinde, muhtelif milletlere mensup işçiler arasında nefret duyguları uyandırmağa çalışanların –yani faşist temayüllü kimselerin– sendikalara kabul edilemeyecekleri yazılıdır. İşte pek mâsûmâne ve haklı bir tedbiri andıran, "üye olmamağa hiçbir kimse icbar edilemez" cümlesi ile takip edilen gaye, faşist unsurlara kapalı olan, sendika kapılarını bu demokrasi düşmanlarına açtırmaktır. Buna razı olacak bir tek sendika bulunabileceğine ihtimal vermiyoruz. Ve herhalde, maddeden maksat ne olduğu böylece açıklandıktan sonra, Meclis, tasarıdan onu çıkarmak zaruretini duyacaktır.

Diğer bir maddede (Madde 11) Cemiyetler Kanunu'nun, âidatının senede 120 lirayı geçemeyeceğine dâir hükmü sendikalar hakkında uygulanamaz, denilmektedir. Bunun üzerinde durmayabilirdik. Fakat tasarının satırları arasında sırıtan ruh, gayri ihtiyarî gizli bir maksat aramak ihtiyacını doğuruyor. Hiç şüphesiz bu madde, sendikalara âzalarından senede 120 liradan fazla aidat alabilmek yetkisini vermek için konulmuş değildir. Ya sendika âzalarını, idaresi Çalışma Bakanlığı'na tâbi yüksek bir âidata bağlamak, yahut ta serbest âidatı Cemiyetler Kanunu'ndaki hadden daha aşağı bir seviyede tutmak gayesi güdülüyor.

Her iki ihtimalde de, sendikaların bağımsızlığına tecavüz edilmiş ve işçilerin ekonomik mücadeleleri kösteklenmiş olacaktır.

Kanunda lafi bile edilmeyen sendika haklarına ve salâhiyetlerine gelince, bunların başlıcalarını saymadan ve ehemmiyetlerini işaret etmeden makalemizi bitirmeğe gönlümüz razı olmuyor. Cidden unutulmuş oldukları takdirde, Meclis müzakereleri esnasında ele alınmalarına zemini hazırlayabilirsek büyük bir hoşnutluk duyacağız.

Tasarıda bahsi geçen, kollektif mukaveleler akdetmek, mensupları adına müzakerede bulunmak ve dâvalar açmak, yardımlaşma sandıkları, kulüpler vesâire kurmak gibi hususlar yanında ve üstünde sendikaların yapmağa yetkili bulunmaları gereken, daha bir sıra mühim işler vardır. Bunları aşağıdaki listede toplamağa çalıştık:

1) İlgili bulundukları sanayi şubesinde, istihsâlin, muhtelif safhalarını, idâresini ve finansmanını kontrol etmek.
2) Kollektif mukavelelere bağlı olarak, boşalan yerlere alınacak işçileri bizzat göstermek veya bulmak.
3) İşletme ve fabrika komiteleri veya işçi mümessilleri seçimlerini tanzim etmek ve aday listeleri ileri sürmek.
4) İhtilâflarda ve grev ihtimâli karşısında kütlelerin reyine müracaatı teşkilâtlandırmak ve kararları tatbik etmek.
5) İşçi sigorta kurullarının idaresine iştirak ve onların muamelelerini kontrol etmek.
6) İş hakkını koruma kanunlarının ilk tasarılarını hazırlama faaliyetlerine iştirak ve bizzat işçiler adına kanun tasarıları teklif etmek.
7) İktisadi buhran anlarında işsizlere devlet veya patron yardımlarının tevziini üzerine almak.
8) Dünya sendikaları federasyonuna girmek ve onun maddî ve mânevî yardımlarından faydalanmak.

İleri kapitalist memleketlerde, uzun senelerden beri bu ödevler sendikalar tarafından görülmekte ve saydığımız yetkiler kullanılmaktadır. Biz her sahada olduğu gibi, iş kuvvetinin teşkilâtlanması sahasında da, hâkim sınıfların dar ve çarpık görüşleri neticesi, çok geri bırakılmış bulunuyoruz. Adımlarımızı çifter çifter atmak, çetin mücadelelere ve fedakârlıklara mal olan kıymetli tecrübelerden faydalanmak ve içtimaî kuruluşumuzu en son modellere göre ayarlamak zorundayız. Bunda muvaffak olmanın yegâne çaresi totaliter zihniyetin artıklarından kurtulmakta acele etmektir.

Sıraladığımız maddeler üzerinde ayrı ayrı duracak değiliz. Yalnız grev hakkına dairde Sendikalar Kanunu'na birkaç madde koymaktan

vazgeçilemeyeceği noktasına B. Millet Meclisi'nin nazarı dikkatini celbetmezsek okuyucularımızın bizi affetmeyeceklerini biliyoruz.

İşçilerin ileri sürecekleri, haklı metâlip etrafında konuşmalar yapmaya yanaşmayan ve ekseriya olduğu gibi bunları toptan reddeden, işletme veya müessese sahiplerine karşı, işçilerin hep birden işi bırakmak haklarının mahfuz bulunduğu ve bunun için, umumî toplantılarda işçiler ekseriyetinin rey vermesi yettiğini ve tahaddüs eden durumun bütün mesuliyeti dik kafalılık gösteren patronlara aid olduğu, kanunda tasrih edilmelidir.

Bütün memleket işçileri bir ağızdan bunu istemektedirler.

NOTLAR

Giriş

1 Bu kitapçık 1962 yılında Evren Yayınları tarafından *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri* başlığıyla ikinci kez, 1970'li yıllarda ise yazarın *Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi* adlı eseriyle birlikte, Gözlem Yayınları'nca *Yarı Müstemleke Oluş Tarihi / 1908 İşçi Hareketleri* başlığıyla bir kez daha okuyucuya ulaştırılacaktı.

2 Bu değerli çalışmayı daha sonra *Kebikeç - İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi* (Sayı 5 /1997) ek olarak verdi. 1908 grevleri kitapta yer alan ana konulardan biriydi.

3 Kemal Sülker, *Türkiye'de Sendikacılık*, [Sendika Kültürü Serisi no. 1], İstanbul, 1955. Bu kitabın sonraki baskıları: Kemal Sülker, *Türkiye Sendikacılık Tarihi 1*, İstanbul: Bilim Kitabevi Yayınları, 1987 ve Kemal Sülker, *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, İstanbul: TÜSTAV, 2004.

4 Stefan Velikov, "Sur le mouvement ouvrier et socialiste en Turquie après la révolution Jeune-Turque de 1908," *Etudes Balkanique*, Sofia, sayı 1, 1964, s. 29-48.

5 Georges Haupt "Le début du mouvement socialiste en Turquie," *Le mouvement social*, sayı 45, octobre-décembre 1963, s. 121-137.

6 Радмир Платонович Корниенко, Рабочее движение в Турции. *1918-1963* гг, Москва : Наука, 1965: İngilizcesi: Radmir Platonovich Korniyenko, *The Labor Movement in Turkey* (1918-1963), Washington, D.C., U.S. Depatment of Commerce - Clearinghouse for Federal Scientific and Technical Information, 1967.

7 Bu kitap 1967'deki ilk yayınının ardından sürekli hacim kazandı. En son versiyonu, 1925-1936 dönemini kapsayan ikinci cildiyle birlikte, 2009 yılında İletişim Yayınları'ndan çıktı.

8 Sedat Ağralı, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*, İstanbul: Son Telgraf Matbaası, 1967.

9 Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı - Doğuşu ve Yapısı* İstanbul: Habora Kitabevi, 1969.

10 M. Şehmus Güzel, "Le mouvement ouvrier et les grèves en Turquie. De l'Empire ottoman à nos jours," Aix-en Provence Üniversitesi Ekonomik Bilimler Fakültesi, 1975.

11 Paul Dumont, *Du socialisme ottoman à l'internationalisme anatolien*, İstanbul: Les Editions ISIS, 1997.

12 George Haupt ve Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, çeviren: Tuğrul Artunkal, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1977.

13 M. Şehmus Güzel, *Grev - Grevin Yapısal ve İşlevsel Açıdan İrdelenmesine Katkı*, Ankara: Bilimsel Yayıncılık, 1980. Bir sonraki baskısı, İstanbul: Sosyalist Yayınlar, 1993. Şehmus Güzel ayrıca ilgilendiğimiz dönemle ilgili makalelerini şu kitabında bir araya getirdi: M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, İstanbul: Sosyalist Yayınlar, 1993. Dönemle ilgili diğer yayınları: M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996. Bu kitabın yeni baskısı: Ankara: İmge Kitabevi, 2016; M. Şehmus Güzel, *İşçi Tarihine Bakmak*, İstanbul: TÜSTAV Sosyal Tarih Yayınları, 2007.

14 Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Ankara: TODAİE Yayını, 1983; Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Ankara: TODAİE, 1983. Mesut Gülmez, daha ileriki yılları da kapsayan bir kitabı 1995'te yayımladı: Mesut Gülmez, *Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1995.

15 A. Gündüz Ökçün, *Ta'til-i Eşgâl Kanunu, 1909 - Belgeler - Yorumlar*, Ankara. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982. İkinci bir baskısı: A. Gündüz Ökçün, Bütün Eserleri no 1, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, 1996.

16 Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908 Reactions to European Economic Penetration*, New York: New York University Press, 1983 ve Donald Quateart, *Miners and the State in the Ottoman Empire - The Zonguldak Coalfield 1822-1920*, New York & Oxford, Berghahn Books, 2006.

17 Donald Quataert & Erik Jan Zürcher (derleyenler) *Works and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950*, çeviren: Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

18 Yavuz Selim Karakışla emek tarihiyle ilgili yazılarını şu iki derlemede bir araya getirdi: Yavuz Selim Karakışla, *Derli Toplu Makaleler - I - (1988-1999)*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2015 ve Yavuz Selim Karakışla, *Eski Zamanlar Eski İnsanlar - Osmanlı Toplumsal Tarihi Üzerine Yazılar (1876-1926)*, İstanbul: Doğan Kitap, 2015.

19 Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 - Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi*, Ankara; İmge Kitabevi, 1997; Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara; İmge Kitabevi, 1999; Ahmet Makal, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, Ankara; İmge Kitabevi, 2002. Ahmet Makal makalelerini ayrıca kitap haline getirdi: Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye - Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İstanbul; İletişim Yayınları, 2007.

20 Tevfik Çavdar, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Kesitler*, İstanbul: Nâzım Kitaplığı, 2005.

21 Yıldırım Koç, *Türkiye işçi Sınıfı Tarihi - Osmanlı'dan 2010'a*, Ankara: Epos Yayınları, 2010 ve Yıldırım Koç, *Kemalist Devrim CHP ve İşçi Sınıfı (1919-1946)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013.

22 Yüksel Akkaya, *Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler*, Ankara: Yordam Kitap, 2010.

23 Yüksel Işık, *Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi (1876-1994)*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1995.

24 İlyas Karabıyık, *Osmanlı'da Son Dönem İşçi Hareketleri*, Bursa: Ekin Yayınevi, 2012.

25 Cevdet Kırpık, "Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)," doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2004. 337 sayfa.

26 Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

27 Hakkı Onur [Zafer Toprak], "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler," *Yurt ve Dünya*, sayı 2, Mart 1977, s. 277-295.

28 Alınet Seren [Zafer Toprak], "Türkiye İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar (1906-1925)," *Yurt ve Dünya*, sayı 3, Mayıs 1977, s. 393-412.

29 Zafer Toprak, "İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık," *Toplum ve Bilim*, sayı 1, Bahar 1977, s. 92-123b.

30 Zafer Toprak, "Türkiye Sosyalist Fırkası'nın bir Risalesi: Sosyalistlik Nedir," *Toplum ve Bilim*, sayı 1, Bahar 1977, s. 13-38.

31 Zafer Toprak, "Osmanlı Sosyal Demokrat Fırkası Reisi Hasan Rıza'nın bir Risalesi," *Toplum ve Bilim*, sayı 5, Bahar 1978, s. 88-117.

32 Zafer Toprak, "Ahmed Cevat'ın Bir Risalesi: Amele ve Köylü Kitleleri Nasıl Fırka Teşkil Eder?," *Toplum ve Bilim*, sayı 9-10, Bahar-Yaz 1980, s. 103-121.

33 Zafer Toprak, "1909 Tatil-i Eşgâl Kanunu Üzerine," *Toplum ve Bilim*, sayı 13, Bahar 1981, s. 141-156.

34 Zafer Toprak, "Sosyal Politika Tarihimizin İlk Önlemler Paketi - Müessesat-ı Sınaiyyede Çocukların ve Kadınların Çalıştırılması," *Toplum ve Bilim*, sayı 27, Güz 1984, s. 229-237; Zafer Toprak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti," *Toplum ve Bilim*, sayı 40, Kış 1988, s. 141-153.

35 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet - Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

36 Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 100-11; 208-230.

37 Aziz Çelik, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010; M. Şehmus Güzel, *İşçiler Örgütleniyor 1939-1950*, İstanbul: TÜSTAV Sosyal Tarih Yayınları, 2016.

1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler

38 Bu makale giriş bölümünde belirtildiği gibi *Yurt ve Dünya* dergisinin ikinci sayısında (Mart 1977) Hakkı Onur müstear adıyla yayınlanmıştı.

39 Tekin Alp İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ekonomik sorunlarda ideologluğunu üstlenmiştir. İttihatçıların "millî iktisat politikası" yayın organı *İktisadiyyat Mecmuası*'nın başyazarıdır.

40 Parvus Kasım 1910-Ocak 1915 arası Türkiye'de bulunmuş, *Tanin*, *Jön Türk*, *İctihad*, *Türk Yurdu* ve *Bilgi* gibi gazete ve dergilerde Türkiye'nin iktisadî sorunları üzerine yazmış, Türkiye ile ilgili üç kitabı bulunan Rus asıllı bir düşünürdür.

41 Grevlerle ilgili aşağıdaki bilgiler gazetelerde çıkan haberlerin bir araya getirilişi sonucu elde edilmiştir. Bu nedenle, yedi gazete taranmış olmasına rağmen, olaylar zincirinde kopukluklar olabilmektedir. İleride bu tür boşlukların, araştırmacılarımızın dönemin Zaptiye Nezareti arşivlerinden yararlanarak yapacakları ayrıntılı çalışmalarla giderilebileceği kanısındayız.

42 1939'da Rusçaya çevrilen bu kitap 1908 grevlerini *İkdam* gazetesinden derlemiştir. Gerek Noviçev'in *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketin Doğuşu* (1962), gerekse Kornienko'nun *Türkiye'de İşçi Hareketinin Başlangıcı* (1964) adlı çalışmaları büyük ölçüde Şanda'nın kitabını kaynak olarak göstermektedirler.

43 Bu çalışmalarda 1908 grevleri 28 başlık altında yer almaktadır. Bunlardan Rumeli Demiryolu Kumpanyası, Selanik Demiryolu ve Şark Demiryolları olarak üç kere belirtilmekte, Anadolu Demiryolu ise Bağdat Demiryolu olarak yinelenmektedir. Ayrıca Balya-Karaaydın maden grevi demiryolu grevi olarak gösterilmektedir.

İttihat ve Terakki ve İşçi İşveren İlişkileri

44 Parvus Kasım 1910-Ocak 1915 arası Türkiye'de bulunmuş, *Tanin*, *Jön Türk*, *İctihad*, *Türk Yurdu* ve *Bilgi* gibi gazete ve dergilerde Türkiye'nin iktisadi sorunları üzerine yazmış, Türkiye ile ilgili üç kitabı bulunan Rus asıllı bir düşünürdür.

45 Zafer Toprak, "1909 Tatil-i Eşgâl Kanunu Üzerine," *Toplum ve Bilim*, sayı 13, Bahar 1981, s. 143.

46 Paul Dumont, "A Propos de la 'Classe ouvrière' ottoman à la veille de la révolution Jeune-Turque," *Turcica*, tome IX/1, 1977, s. 229-251; Paul Dumont, "Source inédites pour l'histoire du mouvement ouvrier et des courants socialistes dans l'empire Ottoman au début du XXe siècle," *Communication présentée au Premier Congres International sur l'histoire économique et sociale de la Turquie (1071-1920 - Ankara, 11-14 juillet 1977)*, s. 1-29, +8; Stefan Velikov, "Sur le mouvement ouvrier et socialiste en Turquie après la révolution Jeune-Turque de 1908," *Etudes Balkaniques*, Sofia, I, 1964, s. 29-48.

47 *Le Moniteur oriental*, 12 août 1908, s. 3. Le 8 août, les 50 ouvriers de la fabrique de tapis de tcharmado, ont déclaré la grève.

48 *Le Moniteur oriental*, 12 août 1908, s. 3. Le 10 août les fabricants de boites pour les figues se sont mis en grève.

49 *Le Moniteur oriental*, 20 août 1908, s. 3. Les ouvriers de la Société des Eux de Scutari-Kadikeuy sont en grève depuis le 17 août.

50 *Le Moniteur oriental*, 12 août 1908, s. 3. Les ouvriers du port de Smyrne sont en grève, réclamant une augmentation de salaires. Les compagnies russe, Panhéllenique, Pantaléon et Hadji Daoud ont acquiescé aux desiderata des grévistes, les autres compagnies y résistent.

51 "A Mételin les ouvriers savonniers et les ouvriers du port se sont mis en grève," *Le Moniteur oriental*, 22 septembre 1908, s. 8. Habere göre sabun işçileri de greve gitmişlerdi.

52 *İkdam*, 5 Ekim 1908, s. 3. Bulgaristan Komiserliği Vekaleti'nden Dahiliye Nezareti'ne vürud olan 17 Eylül tarihli tahriratla Varna'da vagonlardan limana ve limandan vapurlara zahire taşıyan hamallar ücretlerinin tezyidini talep ederek bir haftadan beri terk-i eşgâl etmişlerdir. Zahire tacirleri köylerden ve dahilden zahire iştira etmemektedirler. Limanda bulunan birkaç vapur tatil-i eşgâl hitam bulmasına intizaren boşu boşuna durmaktadır."

53 "Les ouvriers du port de Constantinople," *Le Moniteur oriental*, 12 août 1908, s. 3.

Les agents des compagnies se sont réunis aux bureaux de la Navigazione Generale Italiana et ont décidé de demander par la dépêche aux représentants des puissances d'intervenir auprès du gouvernement.

En même temps, une commission composée de MM. Petchenew, Mango, Barboro et d'autres s'est rendu au bureau Union et Progrès à Galata pour leur demander de prendre les mesures nécessaires.

Plusieurs bateaux n'ayant pu débanquer à Smyrne leur marchandise à cause de la grève des ouvriers de ce port les ont transportées ici. Il en été de même des marchandises destinées à Salonique ou la grève a été également déclarée.

54 *Tercüman-ı Hakikat*, 27 Eylül 1908, s. 3. "İzmir gümrüğü memurîn ve müstahdemîninin terk-i eşgâl ettiğini Karşı gazeteleri yazıyor."

55 "A Smyrne," *Le Moniteur oriental*, 21 août 1908, s. 3.Le conflit entre les compagnies de navigation et les débardeurs de Smyrne a été solutionné comme suit:

Les agents des compagnies ont consenti à payer aux ouvriers, travaillant à bord des bateaux à vapeur, p. 38 $^{1/2}$, et a ceux travaillant dans les machines p. 35.

Les heures de travail sont fixées, hiver comme été, de 6 h du matin à une heure p.m. avec une heure de repos de 8 a 9.

Le soir, le travail reprendra a 2 $^{1/2}$ h. pour cesser a 6 $^{1/2}$ h.

De 1 $^{1/2}$ h du soir a minuit, le travail comptera pour une journée entière; à partir de minuit, le travail comptera pour une journée double, comme pour les dimanches.

Quant au paiement de la main-d'œuvre, il sera effectue directement par les agents et non par les entrepreneurs comme avant.

56 *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Teşrîn-i evvel 1908, s. 3. "Midilli'den: Her yerde olduğu gibi burada da grevler devam etmektedir. Evvela gümrük hamallarından başlayan bu hareket sabunhaneler ile zeytinyağı mağazalarında müstahdem bütün ameleye ve hatta terzi kalfalarıyla berber çıraklarına kadar sirayet etmiştir. Hamalları bir hafta kadar terk-i eşgâl etmelerinden dolayı Rüsumat dairesince bir muamele yapılamamış ve rivayete göre mahalli ticaret de bir hayli zarara duçar olmuştur."

57 *Le Moniteur oriental*, 24 septembre 1908, s. 3. A Salonique, le 16 septembre, le soir les employés de banque, et les employés de nouveautés de Salonique se sont réunis, les uns au café bulgare et les autres à l'école Lezer Beraha à l'effet d'élire leurs comites de section respectifs qui feront partie du comite central du syndicat des commis et employés.

58 *Le Moniteur oriental*, 7 septembre 1908, s. 2. "Voici maintenant les employés de l'Etat qui se mettent en grève. Sur la demande de Hilmi Paşa, inspecteur général des reformes en Macédoine, un employé de bureau télégraphique de Salonique avait été destitué. Ses collègues se sont mis en grève. On a eu la faiblesse de leur céder en réintégrant l'employé congédié. Les télégraphistes encourages ont déclaré que si leur directeur Edhem Efendi, mettait le pied au bureau, ils feraient la grève."

59 "Rıhtım amelesi," *Tanin*, 5 Ağustos 1324, s. 4. "Rıhtım şirketinin amelesi el'an çalışmamakta devam ediyor. Tüccarın malı meydanda kalıyor. Tüccardan bir zat müracaat ederek bu yüzden mağdur olduğunu söyledi. Tabii bu mağduriyet sair tüccar hakkında da variddir. Rıhtım şirketi ifa-i taahhüdât edemezse bunun mes'uliyeti elbette kendisine raci' olacaktır. Binaenaleyh hükûmete müracaat etmeli, muavenet istemeli ve görmeli; tüccarı zarardide etmemelidir."

60 *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Ağustos 1908, s. 3. "Gümrük hamallarının ve kömür amelesinin tezyid-i ücûrât vadisinde bazı nâbeca metâlibâta kalkıştıkları dünkü nüshamızda yazılmıştı. Bunlara yük başına ne istedikleri sual edildiğinde yalnız 'çok para isteriz' zemininde manasız bir cevap vermekte olmalarına ve kumpanyaların zararı temadi etmekte olmasına ve bu halin asayiş-i memleket üzerine tesiri anlaşılmasına mebni icraatına medyun-ı şükran bulunduğumuz İttihat ve Terakki Cemiyeti azasından iki kez hazır bulunduğu halde cihet-i askeriyyeden ve memurîn-i zabıtadan lüzumu miktar kollar çıkarılarak ihlâl-i asayişe çalışanlar derdest edildiği gibi istirahat-ı ammenin hiçbir veçhile münselib olmaması hakkında tedâbir-i lâzıme ittihaz edilmiştir."

61 *Tercüman-ı Hakikat*, 30 Eylül 1908, s. 3. "İstanbul ciheti rıhtım hamalları ücret maddesinden dolayı yük taşımamak ve sızıltı çıkarmak teşebbüsünde bulundukları ve Rıhtım tarafından talimatı dairesinde ücret ita olunduğu halde buna muvafakat etmeyip müşkülat ika ettikleri Rıhtım Şirketi tarafından makam-ı sadarete ve Ticaret ve Nafia Nezareti'ne ihbar olunmuş ve

bu gibi ahvalin zuhuruna sebebiyet veren hamallar Zaptiye Nezareti'nce derdest edilerek tevkif edilmiştir."

62 *Tercüman-ı Hakikat*, 30 Eylül 1908, s. 3. "Beyrut ve Kasaba Şimendifer direktörleri dün Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Efendiyi ziyaret etmişlerdir. Terk-i eşgâl etmiş olan mezkûr şimendifer memurîn ve müstahdemîni maşatının tezyidi ve katarların kemafissabık icra-i seyr ü sefer etmeleri esbâbına tevessül edildiği haber alınmıştır."

63 *Tanin*, 6 Ağustos 1324, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Ağustos 1908, s. 3. "Bazı şirketlerde idarehanelerde müstahdem amelenin terk-i eşgâl ettikleri cihetle terk-i eşgâl eden ameleye memurîn-i zâbıta marifetiyle nasâyih-i lâzime icra olunup işlerine devam etmelerinin kendilerine tefhimi ve eşgal etmeyip de bir tecavüze tasaddî ettikleri takdirde mütecavizlerin tevkifi ile haklarında muamele-i kanuniyyenin icrası taraf-ı nezaretten lâzım gelenlere iş'âr olunmuştur." (*Tercüman-ı Hakikat*'te... iktiza edenlere iş'âr edilmiştir.)

64 "Şimendifer bölükleri," *İkdam*, 3 Ekim 1908, s. 3."Eyyâm-ı âhirede Anadolu ve Rumeli şimendifer hututunda vuku' bulan tatil-i eşgâller nazar-ı dikkate alınarak bâdema bu gibi vekayi'in tahaddüsünde münakalâtın sekteden vikayesi için Harbiye Nezareti'nce iki şimendifer bölüğü teşkiline ibtidar kılındığı işitilmiştir."

"Şimendifer taburları," *İkdam*, 4 Ekim 1908, s. 3."Harbiye Nezareti'nce teşkil olunan şimendifer taburlarına lâzım olan zabitanın Hicaz ameliyat taburlarında ikmal-i mümarese eden zabitandan intihabları takarrur etmiştir. İcabında Anadolu ve Rumeli şimendifer kumpanyaları dahi ibraz-i teshilat eyliyeceklerinden ol bâbdaki evrak Ticaret ve Nafia Nezareti'nden makam-ı aidine takdim kılınmıştır."

65 "Freie Presse'nin bedbinane bir makalesi," *Tercüman-ı Hakikat*, 25 Eylül 1908, s. 4. "Son posta ile gelen *Freie Presse* gazetesinde "Devlet-i Osmaniyye ve İttihat Komitesi'nin tavr ü vaz'ı" unvanı altında görülen bedbinâne makale şu suretle tercüme olunur.

Türkiye'de husule gelen terk-i eşgâl hareketinin mahiyeti ve bunun netâic-i muhtemelesi vehamet-amiz bir renk ve şekli kesb etmeğe başlıyor. Gerek Dersaadet'te ve gerek taşrada vuku'a getirilen grevler hakkında alınan malumattan vesair bazı emarelerden devletin ve ittihat komitesinin terk-i eşgâl edenlere karşı pek hayırhâhâne davrandığı, hatta bunlara mânen muavenette bulunduğu anlaşılıyor. Devlet ve İttihat Komitesi memurîn ve amele sınıfının ıslah-ı haline medar olacak teşebbüsatta bulunarak maksad bunları kendi tarafına imâle etmek, bu suretle intihabâtın hüsn ceryanı ve Meşrutiyet usulünün devam ve bekâsını temin etmek istiyor.

Gerek ticaretle meşgul, gerek büyük idarelerde müstahdem olan ecânibe karşı pek de hayırhâhâne olmayan hissiyat izhar olunmağa başlanıyor. Terk-i eşgâl memurîne ibraz-ı muavenet ve teshilâttan ibaret olan politika vahametten ari değildir. Bir taraftan şimdiye kadar zapt u rabta alınmış olan ahali beyninde mafevklere karşı itaatsızlık fikri uyandırılıyor. Bu fikir

ahalinin beyninde iyiden iyiye yerleşirse ahalinin kendine bu gibi hissiyatı ilka etmiş olanlara karşı itaatsizlik göstermesi ihtimali vardır. Bundan başka terk-i eşgâl harekâtı yüzünden ticaret ve münakalâtın duçâr sekte olması efkâr-ı muhafazakârâne perverde edenlerin adem-i hoşnudîsini mucib olduğundan idare-i sabıka taraftarânının adedi çoğalacaktır."

66 "Patronlar ve ameleler," *İttihat ve Terakki*, (*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i nâşir-i efkârı olup şimdilik haftada üç gün neşr olunur, siyasî içtimaî, edebî ve fennî Osmanlı gazetesidir*), sayı 32, 18 Teşrîn-i evvel 1324, s. 1.

67 *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Eylül 1908, s. 2. (Selanik'ten yazılıyor.)
"Zahirenin fikdanı ile temadi etmekte olan grevler hesabiyle burada ahval-i iktisadiye vahim bir haldedir. Grevistler iddialarında musirrane [israr eden] davranmakta olduklarından muhtelif idareler tarafından kendilerine icra olunan mesayih güçlükle kabul ediliyor. Şark Şimendiferleri direktörlüğü ile müstahdemîn arasında husule gelen itilaf muvakkat olup Meclis-i idare reisi Mösyö Vitali bunların metâlibâtını anlamak üzere buraya gelecekti. Grev sekiz günden beri devam etmekte olup bugün Selanik Dedeağaç hattı katarı işlemeğe başladı. Üç günden beri de elektrik tramvayı müstahdemîni ile tatil-i eşgâl etmişlerdir.
Mamafih Selanik ufkunda bu ehemmiyetsiz siyah bulutun zuhurundan naşi izam etmek ve müşkülpesent olmak lâyık değildir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin itilafcûyâne olduğu kadar ciddi olan şu halde bir hüsn-i netice vereceği memuldur."

68 *Tanin*, 2 Ağustos 1324, s. 3. "Tatil-i eşgâl eden Reji amelesi tekrar işe başlamağa razı olmuşlardır."

69 *Le Moniteur oriental*, 12 août 1908, s. 3.Les ouvriers de la verrerie de Paşabahçe se sont mis en grève hier, demandant une augmentation de salaire de 12½%. Des pourparlers ont été engagés entre le directeur de la verrerie M. Fernandez et les grévistes, mais, hier soir, rien n'avait encore abouti. Les ouvriers ont organise dans la nuit, une manifestation dans les rues de Paşabahçe, nais l'ordre a été parfait. M. Fernandez ademandé télégraphiquement des instruction à Trieste, siège de la Société.

70 *Le Moniteur oriental*, 14 août 1908, s. 3.Le bruit a couru hier que les employés de Crédit Lyonnais s'étaient mis en grève.

71 *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Ağustos 1908, s. 2. "İstanbul rıhtımında bulunan hamallar bugün terk-i eşgâl ederek gümrüklerden hamule ihracına mümanaat etmeleriyle bunlardan önayak olup tecavüz tasaddisinde bulunanlardan on neferi tevkif ve diğerlerine nesayih-i şedide icra olunarak işlerine devam ettirilmiş ve bu sürede mezkûr rıhtımda bulunan kayıkçı esnafının da terk-i eşgâl fikrinde oldukları hissedilmesiyle onlara da icra-i nush edilerek terk-i eşgâl etmelerine meydan verilmemiştir."

72 *Tercüman-ı Hakikat*, 6 Ekim 1908, s. 3. "Rıhtım hamalları tezyid-i ücret zımnında terk-i eşgâl edecekleri ve bunun eser-i teşvik olduğu haber alınmakla Ticaret ve Nafia ve Zaptiye nezaretlerinden ve Rıhtım

Kumpanyası'ndan birer memur hazır olduğu halde bugün Şehremaneti Meclisi'nce bu bâbda müzakere cereyan edecektir."

73 *Tercüman-ı Hakikat*, 17 Eylül 1908, s. 2. "Hasır iskelesi hamalları tezyid-i ücret talebine karar vermişler ve bundan dolayı mezkûr iskele kahyası nezdinde teşebbüste bulunmuşlardır. Hamallar içlerinden çıkarılması lâzım gelen kesânın [kişilerin] ihracını talep etmişlerdir. Hamallardan iki firka olanların arası bulunmak için bir karar ittihaz olunacaktır."

74 "Hamallar Grevi," *Şura-yı Ümmet*, 7 Mart 1325, s. 3. "Dersaadet emtia-i ecnebiyye gümrüğü nezaretiyle muhafaza müdüriyeti Rüsumat Emini Raif Paşa tarafından keşide edilen telgrafnamedir: Hamalların tatil-i eşgâl etmeleri cihetiyle keyfiyyetin halen Zaptiye Nezareti'ne beyan ve ihbar olunarak bu bâbda lâzım gelen muamelenin tatilinden vikayesi vesaikini Babıali'den nezaret-i müşarileyhaya icra buyurulan tebligat dairesinde istikmaline müsâraat olunması [acele edilmesi] ve netice-i muamelenin bildirilmesi beyan olunur." "Hamalllar grevi," *Şura-yı Ümmet*, 10 Mart 1325, s. 3. "Hamallar grevi için Sadrazam Paşa ile mülakat eylemek üzre dün Rüsumat Emini Hasan Fehmi Paşa ve Zaptiye Nazırı Sami Paşa Babıali'ye gelmişlerdir." "Rüsumat hamalları grevi," *Şura-yı Ümmet*, 11 Mart 1325, s. 4. "Evvelki gün Rüsumat Emini, Zaptiye Nazırı ve Dahiliye müsteşarı taraflarından ittihaz olunan tedâbir üzerine icra kılınan tebligat-ı resmiyyeye mukabil bazı hamallar yine çalışmamak üzre ısrar etmek istemişlerse de, kendilerine icra kılınan vesaya üzerine bunlar da saat üçte işe mübaşeret etmişler ve greve nihayet vermişlerdir."

75 "La grève des mahonadjis," *Le Moniteur oriental*, 15 octobre 1908, s. 3.La préfecture du port ayant appris que les mahonadjis se disposaient à se mettre en grève aujourd'hui, aurait invité les agents des compagnies de navigation à se rendre aujourd'hui au capitanat du port en vue de discuter les mesures à prendre éventuellement. La Chambre Maritime a, à cet effet, nommé une commission qui s'est réunie hier pour se mettre d'accord sur les dispositions à prendre.

76 "Tüccar Müstahdemîninin Tatili," *Şura-yı Ümmet*, 23 Şubat 1324, s. 5. "Dersaadet'te bilumum müstahdemîn-i ticariyye tarafından bir sendika teşkil olunmuş ve bu sendika canibinden vuku' bulan teşebbüs ve müracaatı üzerine müstahdemînin haftada bir gün istirahatlarına karar verilmiş, patronları tarafından buna muvafakat edilmiştir. Bu bâbda hükümete müracaat edilmiş ve fakat yevm-i tatilin hükümetçe henüz tayin edilmemiş olduğu müstahberdir [haber alınmıştır]."

77 "Fermeture de la fabrique dela Regie des tabacs," *Le Moniteur oriental*, 12 août 1908, s. 3.Les ouvriers de la Régie à Cibali, avaient depuis une quinzaine de jours, présenté, section par section, des demandes d'augmentations de salaires qui avaient été accordées, s'élevant à environ % 50 des salaires. Mais quelques uns des ouvriers, exigeaient des salaires qui dépassaient les 100 %. Ainsi se sont-ils arrangés de façon à ce que les ateliers d'empaquetage comme ceux du triage n'aient plus de tabacs à manutentionner. Quelques-

uns aussi ont, par des menaces, empêché d'autres de travailler. La direction de la Régie a cru utile de fermer momentanément celle-ci.

78 *Tercüman-ı Hakikat*, 13 Ağustos 1908, s. 2. "Reji idaresinde müstahdem amele evvelce yazıldığı veçhile ücûrâtın tezyidini müdüriyetten taleb etmiş idi. Ancak taleb-i vaki amelenin dilhâhı veçhile is'af edilmemiş olmalıdır ki dün bilcümle amele tatil-i eşgâl etmiş ve bu yüzden idare-i mezkûre mesdûd kalmıştır.

79 "On nous ecrit de Samsun," *Le Moniteur oriental*, 21 août 1908, s. 3. Nous assistons, depuis quelques jours à une grève des ouvriers manipulateurs travaillant chez les commerçants de tabac.

Le tabac représente le principal produit de cette région, et ont évalué à plus de 1500 les familles vivant de cette main-d'œuvre.

Cet élément ouvrier est compose dans une large proportion de Kadıkoyotes. Les grévistes, gourdins en mains, menacent quiconque oserait franchir les portes des magazins.

Dans une proclamation lancé aujourd'hui (14/8/1908) ils annoncent la formation d'un syndicat dont le bureau forme de 12 personnes choisies parmi eux, est chargé d'inscrire les adhérents à cette corporation en les classant dans une des six catégories adoptées, catégories qui fixent les salaires suivant les aptitudes de chaque ouvrier.

D'après le programme élaboré, les sociétés de même que les particuliers s'occupant du commerce des tabacs seront tenus de s'adresser au syndicat qui leur procurera le nombre d'ouvriers dont ils auront besoin, en d'autres termes, La Régie, L'American Tobacco et tous les négociants seront obligés de passer par le syndicat.

80 *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Eylül 1908, s. 2. "Samsun'da bulunan Tütün Rejisi amelesi tatil-i eşgâl ederek bilahare ırzâ' edilmişler ise de henüz işe başlamamışlardır."

81 "Samsun'da terk-i eşgâl," *İkdam*, 18 Eylül 1908, s. 2. "... Tütün mağazalarında işleyen amele, ücretinin tezyidini talep ile tatil-i eşgâl etmişlerdir. Bunun üzerine tüccar ve ameleden mürekkep bir komisyon amelenin iktidarı nisbetinde yevmiye itasına karar vermiştir. Halbuki Samsun'daki tütün bağcıları amelesi Reji şirketinde olduğu gibi sunuf-ı muhtelifeye münkasım olmadığından bunların iktidar-ı şahsîleri bihakkın takdir olunamayacağından ameleden bir kısmı kendilerini bu suretle mağdur addederek yine terk-i eşgâle devam etmişlerdir. Komisyonun verdiği karardan memnun kalanlar işlerine devam etmek istemişlerse de diğerleri bunları men' etmişlerdir. Bunun üzerine alaybeyi maiyetinde kuvve-i askeriyye bulunduğu halde amelenin bulunduğu mahalle gelerek bunları dağıtmak istemiş ise de muvaffak olamamıştır. Terk-i eşgâl henüz devam etmektedir."

82 *Le Moniteur ottoman*, 10 octobre 1908, s. 3. Les ouvriers manipulateurs de la Régie a Samsun, ainsi que des négociants en tabacs sont en grève depuis quelques jours.

Avant hier des désordres se sot produits et les autorités ont dû intervenir. Les grévistes ont commis des déprédations dans les magasins de la Régie qui ont été pillés. Le nazır M. Roulewsky a été menacé. Il y aurait eu des blessés parmi les grévistes et dans la troupe.

83 "[Samsun] Tütün amelesi," *İkdam*, 26 Ekim 1908, s. 3. "Samsun'da çıkan *Feyz* gazetesinden; Bir zamandan beri terk-i eşgâl eyleyen Samsun Reji ameleleri Reji Nezareti önüne toplanarak memurîn-i nezaretten birkaçını dövmeye ve kalem odalarına girip ellerine geçirdikleri defâtiri yırtmaya, paket şubesindeki tütünleri ceplerine indirmeğe ve nezaret dairesini taşa tutarak camlarını kırmağa tasaddi etmişlerdir. Grev mânen ve maddeten zayiata mucib olacağı cihetle muzır ve fakat usulü dairesinde yapıldığı zaman bir hüsn-i netice getireceğinden amelenin de terfih-i ahvâline hâdim olması hasebiyle faydalı ise de buna terk-i eşgâl değil bir nevi itaatsızlık denilebilir. Haber alınmakta olduğuna nazaran çirkin görünen şu ahvalin vuku'una sebeb Reji Nazarı Efendi imiş. Ferdası günü daire-i mezkûre önünde içtima eden ahaliden her iki taraftan atılan kurşunların isabetiyle sekiz on kişi yaralanarak ikisi ağır ve mütebâkisi hafif surette mecruh olmuşlardır. Mecruhların tedavisine ihtimam edilmekte ve müşevvikler hükûmetçe aranılarak elde edilenler cihet-i adliyeye tevdi olunmaktadır. Ameleyi teşkil eden Kadıköylülerin bu derece cür'etleri hükûmetimiz erkânının betaetinden ve lüzumu miktar asker ve jandarmanın olmamasından inbiâs eylemiştir [ileri gelmiştir].

Samsun Anadolu iskelesi olmak hasebiyle mevki'en ve ticareten ehemmiyeti haiz iken kuvve-i zabıtanın hadd-i kifâyede olmaması bu gibi ahvâl-i gayr-ı lâyıkanın zuhur ve devamına sebeb olduğunu nazar-ı dikkate alan mutasarrıf bey bir tabur nizamiye askerinin burada ikametine lüzum-ı kavi göründüğünü bâ-telgraf makam-ı aidine is'ar etmiştir.

Bazı zevatın tavassut ve delaletiyle amele-i merkumenin ehemmiyet ve kabiliyetlerine göre yevmiyelerine yüzde yirmi ve yirmi beş daha fazla zamaim icra kılınmak suretiyle greve bir netice verilmiştir."

84 "Selanik'te terk-i eşgâller," *İkdam*, 13 Eylül 1908, s. 3. "*Progrès de l'Orient* gazetesinden: İki tütün ticarethanesi sahipleri de grev yapmış olan amelelerinin ücûrâtına yüzde otuz zam icra etmişlerdir. Amele bu yüzde otuz fazlanın yüzde yirmi beşi beyinlerinde teşkil edilen ihtiyat sandığına tevdi edildiği takdirde yeniden işe başlayacaklardır."

85 "La Régie des Tabacs (Salonique)," *Le Moniteur oriental*, 15 septembre 1908, s. 3. Une entrevue a eu lieu à la direction centrale de la Régie, Veli Efendi et deux délégués des patrons des ateliers de tabac. Après une discussion assez longue il a été décidé que les augmentations des salaires seront accordées dans les proportions suivantes: 19, 20 et 30 %.

Les ouvriers ont repris samedi (11/9/1908) le travail. Ils ont organisé des manifestations de sympathie envers leurs patrons et ceux qui ont bien voulu intervenir en leur faveur. Parmi ces derniers figure le vali qui a travaillé de son coté pour hâter la fin de cette malheureuse grève.

86 *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Eylül 1908, s. 2. "... Geçen Pazartesi (13 Eylül 1908) günü Kavala'da bulunan ve miktarı on iki bine varan tütün rejisi amelesi tatil-i eşgâl etmiştir. Bütün mağazalar kapatılmış ve amele beraberlerinde bir bando mızıka olduğu halde şehrin sokaklarını dolaşmış ve nümayişler yapmıştır. Tütünlerin nakline amele tarafından mümanaat edilmiş olduğundan bu vazifede istihdam edilen hamallar da grevcilere iltisak etmiş idiler.

Amelenin metâlîbi şudur:

Evvela ameleye her sene Mart'tan Ağustos nihayetine kadar her mevsim on sekiz kuruş yevmiye itası; saniyyen mevsim-i sayfda dokuz ve mevsim-i şitâda yedi saat çalışmaları; salisen her daireye tecdid-i hava aletleri vazı; rabian bir daireye hıfzıssıha mucibince istiabından ziyade amele konulmaması; hamisen tükürük kabı bulundurulması; sadisen süzülmüş, sürbe salih suyun mebzul bulunması; ve saminen helaların yeni usulde inşasıyla her gün muzadd-ı taaffün mevadd ile tathiri; tabian dairenin her tarafını haftada bir defa teftiş ile vuku' bulacak şikayetleri tetkik etmek üzere bir komisyon teşkili ve komisyon[un] Avrupa'da olduğu gibi hükûmetin nezareti altına alınması."

87 "Tütün amelesi," *Şehrah*, 11 Mayıs 1911, s. 3. (grev) "Tütün amelesiyle patronlar arasında tekevvün eden ihtilaf gittikçe kesb-i şiddet ediyor. Kavala'da, Drama'da, Selanik'te aynı şiddet muhafaza ediliyor. Ve muhafaza edilecek gibi gözüküyor. Çünki amele beynindeki ittihat fevkalede kavidir. Evvelsi gün amele kulübünde içtima eden grevciler uzun münakaşadan sonra grevden dolayı zarardide olan arkadaşlarının ihtiyaçlarını temine ve onlara muavenet-i maddiyyede bulunmağa karar vermişlerdir. Bu suretle hiç kimsenin mutazarrır olmasına meydan verınemeye ve ittihatın bozulmamasına çalışıyorlar. Dünkü mukarrerat bervech-i âtidir:

1. Amelelerin matlubu is'af edilmedikçe greve devam.
2. Bugüne kadar sendikalardan gördükleri muavenetlere teşekkür.

Bu içtima'da Kavala'dan gelmiş bir murahhas da bulunmakta idi. Yani içtima fevkalade mühimdi (*Progrès de Salonique*)."

88 *Tanin*, 20 Ağustos 1324, "Balıkhane ve müskirat Düyûn-ı Umumiyye amelesinin tatil-i eşgâl edeceklerine dair bir gazetede görülen fikranın asl ü esası olmadığı matbaamıza gönderilen bir varakada temin ediliyor."

89 "Terk-i eşgâl," *Tanin*, 21 Ağustos 1324. "Kazlıçeşme'deki debbağhane amelesinin dün sabah çalışmaktan imtina ettikleri ve çalışmak isteyenleri men'e kalkıştıkları mahalli polis komiserliğinden Zaptiye Nezareti'ne bildirilmiştir."

90 "[Mürettibler] Tatil-i eşgâl," *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Ağustos 1908, s. 3. "Dersaadet'te münteşir karşı refiklerimizde müstahdem mürettibler bir sendika teşkil etmişler ve tezyid-i ücûrât iddiasıyle tatil-i eşgâl etmişlerdir. Gazete müdürleri mürettibîn ile müzakeratta bulunarak teklif-i beyn edilmiş ve dün sabahtan itibaren gazeteler intişara başlamıştır. *La Turquie* bu meseleden bahs ettiği sırada diyor ki: Mürettibler şurasını bilmelidirler

ki kendileri sık sık bir takım metâlibatta bulunacak olurlarsa bir şey kazanamazlar. Zaten tatil-i eşgâl için böyle bir zaman intihab etmeleri hiç muafik değildir. Zira ahvâl-i hâzıra hakkında istihsalat-ı malumat etmek için birçok kari'in, gazetelere intizar ediyorlar. Cerâid bilhassa bu aralık nizam ve asayişin birer mürevvicidir. Bunların intisarını men' etmek menâfi-i memlekete sekte iras etmek demektir. Her sınıf ahali için mucib-i saadet olan usul-i cedide-i Meşrutiyet'in bahş ettiği muvaffakiyeti ihlal etmemelidir. Vatanperverlik vazifesi bize bir sadakat ve istikamet-i mütakâbile ile istikbale doğru kat-i merâhil etmeği telkin eyler."

91 "Selanik'te Grevler," *Alemdar*, 23 Teşrîn-i sâni 1911, s. 2. Selanik 20 Teşrîn-i sâni –"Mürettiblerin grevi devam ediyor. Bunun neticesinde *Progrès de Salonique* ile *Journal de Salonique* ittihat ederek *Independant* namıyla intişar ediyorlar. Diğer iki gazete de birleşmişlerdir."

92 *Tercüman-ı Hakikat*, 24 Eylül 1908, s. 3. "Feshane-i Amire memurîn ve müstahdemîni tezyid-i ücret için terk-i eşgâl etmiştir. Bu bâbda merciinden tayin olunan memurîn tarafından müstahdemînden bazıları celb ile talepleri tetkik edilmektedir. *Le Moniteur oriental*, 24 septembre 1908, s. 3. Les employés et ouvriers de la fabrique de fez se sont déclarés en grève."

93 *Le Moniteur oriental*, 14 septembre 1908. (Selanik). Les ouvrières de la filature de soie Boutet Frères et Cie, de Guevgheli, au nombre de 200, sont en grève depuis 8 jours.

94 "Tatil-i eşgâl," *Tercüman-ı Hakikat*, 30 Eylül 1908, s. 3. "Ergani grevi hakkında istihsal olunan malumata göre tatil-i eşgâle şimendifer makinist ve işçileri sebebiyet vermişlerdir. Bunlar şehrin bir tarafında tecemmü' Kürt ameleyi tatil-i eşgâle teşvik etmişlerdir. O esnada lokomotifi idare eden İtalyan Naflaz namında bir makinist başından mecruh olmuştur. Ergani Şirket-i Osmanîsi vekili Mösyö Obvano dün sadrazam hazretlerini ziyaret etmiştir."

95 "Balya madeninde grev," *Sabah*, 29 Eylül 1908, s. 4. "Balya'da bulunan maden amelesinden bir kısmı terk-i eşgâl ile çalışmak isteyen ameleleri de çalışmaktan men ettikleri beyanıyla şirket tarafından vaki olan müracaat üzerine mahalline bir memur izamıyla tedâbir-i lâzımenin ittihazı ve ameleye tefhimât-ı lâzime icrasıyla çalışmak isteyenleri men eden amelenin tahrikâtına meydan verilmeyerek çalışmak isteyeceklerin işlerine devam edebilmelerinin temini zımnında Hüdavendigar vilayetine Dahiliye Nezareti'nden ba-telgraf tebligât-ı lâzime icra edilmiştir."

96 "Balya Karaaydın amelesi," *İkdam*, 5 Eylül 1908, s. 3 ve "Balya madeninde grev," *Sabah*, 29 Eylül 1908, s. 4. "Ahiren tatil-i eşgâl etmiş ve yine işe başlamış olan Balya-Karaaydın madeni amelesinin tatil-i eşgâle teşvik ve tahrikin neticesinde cereyan ettiği tahakkuk etmesine binaen bu bâbda tahkikat-ı mükemmele icrası zımnında Karesi mutasarrıf-ı sabıkı Mehmed Ali Bey makam-ı sadaretten verilen emir üzerine Balya'ya izam olunmuştur."

97 "Zonguldak grevi," *Sabah*, 29 Eylül 1908, s. 3. "... Zonguldak madeninde çalışan amelenin bilahare bir grev çıkaracakları evvelden melhuz olduğu cihetle Kont Vitali takriben bir ay evvel Zonguldak'a azimetle ameleye, maden memurlarına ve ameliyat-ı hafriyyeye dair olan işleri görmüş idi. Lakin kumpanyanın hizmetinde bulunan ecnebî amele yerli ameleyi de grev icrası için tahrikten hâli kalmadıkları cihetle nihayet geçen Cumartesi (26 Eylül 1908 ZT) grev zuhuru tahakkuk ederek Zonguldak'tan telgraf-ı atî alınmıştır:

'Zonguldak madeninde çalışan makineciler ile amele, şimendiferler amelesiyle makinecilerinin ücûrâtı tezyid edilmiş olduğunu haber alınca kendileri de bundan istifade etmek isteyerek terk-i eşgâl etmişlerdir.

Cevahir-i madeniyyenin yıkanmasına mahsus mevki ile istasyon ve inşaathane iki günden beri kapalı bulunuyor. Makineler işlemiyor. Madende çalışan bütün amele şehre inmişlerdir.'

Kont Vitali şu telgrafnameyi alır almaz Nevşehir ganbotuna rakiben Zonguldak'a gitmiştir. Mumâileyh akşamın saat dört buçuğunda oraya muvasılat eylediği zaman ameleyi tatmin ile işe başlayacak derecede iknaya muvaffak olmuştur."

98 Zafer Toprak, "Fırınlar," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 3, 1994, s. 312-313.

99 *Le Moniteur oriental*, 14 août 1908, s. 3. Les ouvriers boulangers au nombre de plus de 7000 ne comptent pas se mettre en grève, ainsi que le bruit en a couru. Ils soumettent simplement leurs doléances au gouvernement demandant l'amélioration de leur situation. Leurs salaires sont très faibles les apprentis touchent 4 piastres par jours; les mitrons 7, les geindres et enfourneurs 11. Ils adresseront demain une pétition au Comite Jeune-Turc.

100 "Ekmeçiler ve fırıncılar," *Geveze*, sayı 29, 30 Ağustos 1324, s. 4. "Ekmekçiler ve fırıncılar amelesi beyninde ücret meselesinden dolayı mütehaddis ihtilafın faslı (halli) ve tarafeyn müddeayâtının (iddia olunan şeyler) telifi için Şehremaneti'nce tayin olunan memurîn-i mahsusa vasıtasıyle alakadarana icra ettirilen tebligat ve ihtarat üzerine beheri 12 çuval dakik işlemek üzere bade hamurkârlara 15 ve pişiricilere kezalik 15 ve yardımcılarına 10 kuruş ücret-i yevmiye verilmesi müttefikan kararlaştırılmıştır. -*Yeni Gazete*-"

101 "Fırıncılar," *Geveze*, sayı 34, 3 Eylül 1324, s. 4. (*Tanin*'den) "Umum fırınlardaki işçiler terk-i eşgâl ettikleri cihetle ekmek çıkarılmayacağına dair dün bir şaiya deveran etti. Bunun ne dereceye kadar sahih olduğunu tahkik için lâzım gelen mahafile müracaat ettik.

Geçenlerde fırınlardaki hamurkâr ve pişiriciler yevmiyelerinin tezyidi için Şehremaneti'ne ve Zaptiye Nezareti'ne müracaat etmişlerdi. Ustalar çağırılmış, işçilerin yevmiyelerini tezyid edecekleri hakkında kendilerinden senet alınmıştı.

Fırıncılar şimdi hariçten daha ucuz amele bularak eski hamurkârlara ve pişiricilere izin vermişler. Dün Şehremaneti'nce Hıbâzân Cemiyeti'ne adam gönderilmişse de Cemiyet azasından hiçbiri meydanda görünmez. Meselenin halli bugüne kalır.

Ekmek çıkarılmayacağı rivayeti yanlıştır. Ekmek çıkarılmıştır."

"Ekmekçilerin terk-i eşgâli," *Tercüman-ı Hakikat*, 17 Eylül 1908, s. 2. "Hariçten ucuz amele tedarik ederek geçenki grevde ücûrâtı tezyid olunan ameleye yol verildiği cihetle dün dört yüzü mütecaviz işçi ve usta Şehremaneti'ne müracaat ederek ihkak-ı hak zımnında metâlibâtta bulunmuşlardır. Emanet Kantar Müdürü Osman Bey merkumânı celb ile böyle dört yüz kişi ile müzakere ademü'l-imkân olduğundan içlerinden müntehibleri bulunan birkaç kişinin Emanet'e gönderilmesi ihtar olunmuş ve merkumân dağılmışlardır.

İşçi ve ameleler Galata'da Rus Manastırı altında Ekmekçi ve Amele Cemiyeti'nin kabulünü ve Hıbâzân Cemiyeti gibi kendilerine de bir mühr-i resmî verilmesini ve icabında fırıncılar tarafından talep olunacak işçi ve ustaların bu cemiyet tarafından tedariki de talep eylemektedirler."

102 "Furunculara karşı tedâbir," *Şura-yı Ümmet*, 29 Kânûn-ı sânî 1324, s. 4. "Ekmek narhının lağv üzerine furuncular tarafından bir sendika teşkil edilip de ahaliye fazla fiyatla ekmek satmamak için ihtiyat olmak üzere lüzumu miktar ekmek tedariki zımnında yevmiye Harbiye Nezareti furunlarından seksen bin çift ve Şehremaneti'nce tertib olunarak sair fırınlar vasıtasıyla da diğer ihtiyacâtın def'iyle hâl-i hazırdaki fiyattan fazla olmamak üzere ekmek füruhtu hususunun nazar-ı itibara alınarak ol veçhile tedârikat icrası Şehremaneti Meclisi'nce kararlaştırılarak Şehremaneti'nde müteşekkil ekmek komisyonuna tebliğ edilmiştir."

103 "Yeni Cami Esnafı," *Şura-yı Ümmet*, 13 Şubat 1324, s. 4. "Yeni Cami havalisinde baraka ve çadırlar kurarak icra-i ticaret etmekte bulunan esnaf Şehremaneti tarafından ittihaz olunan tedabir neticesinde kaldırılmış iken bazı memurîn-i belediyyenin eser-i tekâsülü [ilgisizliği] olarak yine oralarda tek tük çadırlar kurulmağa başladığı Reis Cafer Bey tarafından dikkati celb ettiği cihetle bu bâbda emir verilmiş idi.

Dün esnaf akd-i içtima'la ellerinde bayraklar olduğu halde Babıali'ye gelerek nümayişte bulunmuşlardır. Sadrazam Paşa Şehremaneti muavini Tevfik Beyi celb ile bu bâbda lâzım gelen tedâbirin icrasını ve esnafın münasib mahallere yerleştirilmesini emretmesi üzerine mumâileyh Tevfik Bey Evkaf Nezareti'ne giderek emr-i sadaretpenâhiyi tebliğ etmiştir.

Evkaf Nezareti'nce üç yüz on bir senesinden beri mahall-i mezkûrda inşası mutasavver olan baraka şeklinde yüz yirmi aded dükkanın projesi buldurulmuş, evrak-ı müteferriasıyla birleştirilerek Sadrazam Paşa hazretlerine takdim olunmuştur."

104 "Tütün bayileri," *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Ekim 1908, s. 3. "İslâm, Hristiyan ve İranî tütün bayileri ellerinde bayraklar olduğu hâlde dün Babıali'ye gelerek içlerinden üç kişiyi mebus bil-intihâb sadaret müsteşarı Ziya Beye-

fendiye müracaatla Reji idaresinin bey'iyye olarak vermekte olduğu yüzde 7,44 kuruşun yirmiye iblağı ve Reji İdaresi'nin mevâki-i muhtelifede açmış olduğu şubelerin kapatılmasını ve tütünlerin ıslah-ı cinsiyle beraber badema aralarında seksen hatvelik bir mesafa olmadıkça dükkan açtırılmamasının temini ve ufaklıkların yüzde yirmisinin mağşuşe olarak kabul edilmesi istirhamında bulunmuşlardır.

Ziya Beyefendi keyfiyyeti Sadrazam Paşa'ya bil-ihbar merciine tebligatta bulunulacağı ifade kılınmıştır.

Sadaret'ce Reji direktörü Mösyö Ramir celb olunmuştur. Bugün bunun hakkında icra-i müzakere edilecektir.

105 "Reji'yi Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, 27 Kânûn-ı sânî 1324, s. 6. "Dün şehrimizin bazı mahallerine yapıştırılan yaftalarda tütün bayilerinin Reji'ye karşı grev ve boykotaj yapacaklarını ve on gün sonra Reji'den tütün mubayaa etmeyeceklerini beyan ve on güne kadar tütün müptelalarının sonra sıkıntı çekmemek üzere tütün tedarik etmeleri lüzumu dermeyan edilmekte idi. Tütün bayileri tarafından yapılması mutasavver olan bervech-i bâlâ grev esnasında rejinin bazı mahallerde bulunan tütün depolarını da taarruz vuku' bulması muhtemel olduğu cihetle İstanbul tarafında olduğu gibi Beyoğlu'nda bulunan depoların da memurîn-i zabıtaca muhafazasına i'ta olunması için Beyoğlu mutasarrıflığından merkeze tahriren emir verilmiştir."

106 "Tütün Bayilerinin Grevi," *Şura-yı Ümmet*, 28 Kânûn-ı sânî 1324, s. 6. "Tütün bayilerinin şehrimizde müteaddit yerlere yaftalar yapıştırarak Reji'ye karşı grev ve boykotaj yapacaklarını, on gün kadar tütün satmayacakları cihetle tütün müptelalarının ona göre tedarikli davranmalarını ilân eylediklerine dair dünkü nüshamızda malumat vermiş idik.

Dün İstanbul, Galata, Beyoğlu ve civarı tütün bayileri içtima ederek Reji Nezareti'nin kendilerine terk ettikleri bey'iyyeden bir miktar daha iskonto etmesi talebini havi olarak tanzim eyledikleri istidayı Meclis-i Mebusan riyasetine takdim etmişler ve riyasetten işlerine bakılacağı vaat olunması üzerine yerli yerlerine gitmişlerdir. Ancak dün tütün satmakta imtina eyledikleri cihetle tütün içenlerden birçoğu hayli sıkıntı çekmişlerdir.

Bu meseleye dair Reji müdüriyet-i umumiyyesinin matbaamıza gönderdikleri varaka şehrimiz ahalisinden yüzde doksanının, yani tütün içenlerin menâfi'ine taalluk ettiği cihetle tercüme olunarak bervech-i âti derç edilmiştir.

Payitaht tütün bayilerinden bir kısm-ı azamı Reji'nin bey'iyye ikramiyesini tezyidden imtina etmiş olmasını bahane ederek grev yapmışlar, mağazalarını kapamışlardır.

Halbuki tütün bayileri kendi ihtiyarları ile 1908 senesi Şubatı'nda Reji'ye müracaat ve evvelce kendilerince malum şerait tahtından tütün bey ü füruht etmek talebinde bulunmuş tacirlerdir. Reji idaresi şerait-i mezkûrede yalnız birinde tadilat icra etti, yani bey'iyye ikramiyesini kendiliğinden olmak üzere adi nev' tütünlerde yüzde beşten yüzde yediye çıkardı.

Tütün bayileri mağazalarını sed etmek için bir ittifak akdetmekle bir taahhüd-i ticariyyeyi alenen nakız eylemişler, ahalinin ihtiyacât-ı istihlakiyyesine mühim bir adem-i intizam iras ve refiklerinden bir çoğu ittifaklarına ancak tehdidat neticesinde iştirak etmiş olduklarından dolayı da bunların hürriyet-i şahsiyyelerine tecavüz etmişlerdir.

Reji idaresi tütün bayilerini 24 saat zarfında mağazalarını açmağa davet ve zabıtaya icabında kendilerini himaye için emir verilmiş olduğunu beyan eyler. Grevde ikrar edenlere de gelecek seneler için bey'iyye tezkeresi almak üzere vuku' bulacak müracaatlarının kat'iyyen red olunacağını ilân eder.

Ahali-i muhteremeye de şurası ilân olunur ki her halde tütün tedariki için Reji'nin Galata'da, Perşembe Pazarı'nda, İstanbul'da nezaret dairesindeki merkez depolarıyla Aksaray'da, Cibali'de, Üsküdar'da iskele karşısındaki depolara, Beyoğlu'nda, İstanbul ve Galata'da Spesialite mağazalarına müracaat edebilirler.

Bundan başka seyyar tütün satıcıları da şehrimizin her tarafında gezdirilecek ve bunlar diğer bayiler gibi aynı şerait ile tütün satacaklardır."

107 "Selanik'te tütüncülerin grevi," *Şura-yı Ümmet*, 28 Şubat 1334, s. 5. "Selanik'te bulunan tütün bayileri Reji idaresininbazı haksız muamelâtına karşı dükkanlarını kapayarak müsâlematkârane [barışçı] bir grev tertibine karar vermişlerdir.

Bayilerin metâlibâtı şudur:

1- Bayiler istedikleri nev' tütün alabilmeli, birinci sınıf tütün iştirasına mecbur edilmemelidir.

2- Reji idaresince nizamın tayin ettiği mesafe nazar-ı dikkate alınarak, yekdiğerine pek karib dükkanlarda tütün satılmasına ruhsat verilmemelidir.

3- Para farkı, nakliye ücreti ve sair dolayısıyla tenezzül eden aidat yüzde bir miktar tezyid olunmalıdır."

108 *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Teşrîn-i evvel 1908, s. 2. "Birinci Daire tanzifat amelesinin birkaç gün akdem icra ettikleri harekete imtisâl eden Altıncı Daire belediye amelesi dahi dün ellerinde bayraklar olduğu halde Babıaliye gelerek maaşlarının tezyidi için sadrazam paşaya bir istitâfname vermişlerdir." *Le Moniteur oriental*, 1 Octobre 1908, s. 3. Les employés de 1er cercle municipal se sont rendus à la Sublime Porte et ont demandé a ce que leurs appointements soient augmentés.

109 "[Altıncı Daire tanzifat amelesi]," *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Ekim 1908, s. 2. "Birinci Daire tanzifat amelesinin birkaç gün akdem icra ettikleri hareket imtisal eden Altıncı Daire belediye amelesi dahi dün ellerinde bayraklar olduğu halde Babıali'ye gelerek maaşlarının tezyidi için Sadrazam paşaya bir istitâfname vermişlerdir."

İkdam, 5 Ekim 1908, s. 3. "Altıncı Daire belediye tanzifat amelesi, ücretlerinin kifayetsizliğinden bahisle tezyidi için dün makam-ı sadarete bir arzuhal vermişlerdir. İstidaları Şehremaneti'ne havale edilmiştir."

110 "[Altıncı Daire tanzifat memurları terk-i eşgâli]," *Millet*, 5 Teşrîn-i evvel 1908, s. 3. "Dün Altıncı Daire tanzifat memurları dahi terk-i eşgâl eyleyerek yevmiyelerine zam talebinde bulunmuşlarsa da merci itibariyle Şehremaneti'ne müracaatları kendilerine tefhim olunmuştur."
"Altıncı Daire tanzifat memurları terk-i eşgâli," *İkdam*, 5 Teşrîn-i evvel 1908, s. 3.

111 "Altıncı Daire tanzifat ameleleri," *Alemdar*, 22 Ağustos 1911, s. 3. "Altıncı Daire tanzifat amelesi dün grev ilân etmiştir. Grev esbabının tahkiki zımnında Şehremaneti sermüfettişi İbrahim Kadri Bey dün mahall-i mezkûra azimet ve tahkikata ibtidar etmiştir."

112 "Altıncı Dairede Tatil-i Eşgâl," *Alemdar*, 24 Ağustos 1911, s. 2. "Altıncı Daire belediye tanzifat amelesinin umumen tatil-i eşgâl eyledikleri anlaşılmasıyla Şehremaneti'nden müfettiş İbrahim Kadri Bey bera-i tahkikat izam kılınmıştı.
Amele devair-i saire-i belediyye müstahdemîn-i tanzifiyyesi maaşatı kendi maaşlarından ziyade olduğundan Meşrutiyet ve Kanun-ı Esâsî'nin bahş ettiği hürriyet ve müsavata istinaden maaşlarının devair-i saire amelesi maaşatı miktarına iblağını talep ettiklerini ve tatil-i eşgâlden bundan başka bir maksatları olmadığını ve hiçbir taraftan teşvik edilmediklerini, evvelce Altıncı Daire'ye mükerreren müracaat etmişler ise de amele takımından olmalarına binaen ifadelerini kimseye dinletemediklerini ifade ve kırk sekiz saatte matlubları is'af edilmediği takdirde tekrar terk-i eşgâle müttefikan karar verdiklerini müfettiş-i mumâileyha beyan etmişlerdir."

113 *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Teşrîn-i evvel 1908, s. 3.

114 "Yazmacı esnafı," *İkdam*, 6 Ekim 1908, s. 3. "Şehrimizin Mevlevihane, Kumkapı, Üsküdar, Kandilli ve Yeniköy gibi birçok mahallerinde yazmacı fabrikaları olduğu gibi fıkara-i ahaliden hemen binlerce nüfus bu san'at ile temin-i maişet etmektedir. Yazmacı tüccarı Mısır ve Bulgaristan ile İzmir'deki işçilere tülbendin bir topunu yirmi paraya ve mecidiyeyi yirmi kuruşa verip işlettikleri halde İstanbul'daki esnafa tülbendin bir topunu otuz paraya ve mecidiyeyi de yirmi bir kuruşa veriyorlar idi. Bir işçi geceli gündüzlü çalıştığı halde evkât-ı yevmiyyesini tedarikten adeta aciz kalıyor idi. Yazmacı esnafı terk-i eşgâl ile on sene mukaddem olduğu gibi veyahut taşralarda işlettirdikleri gibi buradaki esnafa dahi iş vermelerini talep etmektedirler. Umut ediyoruz ki tüccar, yazmacı esnafının şu taleb-i meşru'una nazar-ı ihmal ve lakaydî ile bakmayacaklardır."

115 "Selanik'te terk-i eşgâller," *İkdam*, 13 Eylül 1908, s. 3. "*Progrès de l'Orient* gazetesinden: Alatini Tuğla Fabrikası amelesi terk-i eşgâl etmişlerdir. Bunlar ücûrâta yüzde elli zam edilmesini istiyorlar."

116 *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Ekim 1908, s. 4. "Büyükdere tuğla harmanlarındaki müstahdemîn tezyid-i ücret için tatil-i eşgâl etmiş idi. Amelenin bir takımının yine ifa-i hizmet ettiğini görenler arasında evvelki gün münazaa zuhur ederek bazıları cerihadar edilmiştir."

117 M. Staivocici, "Les Grèves," *Revue commerciale du Levant (Bulletin de la Chambre de commerce française de Constantinople)*, août 1908, s. 233-236.

118 M. Staivocici, "Les Erreurs du prolétariat ottoman," *Revue commerciale du Levant (Bulletin de la Chambre de commerce française de Constantinople)*, septembre 1908, s. 408-411.

119 "Tatil-i eşgâl," *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, sene 24, sayı 1244, 25 Teşrîn-i evvel 1324, s. 357-358.

120 "Patronlar ve Ameleler," *İttihat ve Terakki (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i nâşir-i efkârı olup şimdilik haftada üç gün neşr olunur, siyasî, içtimaî, edebî ve fennî Osmanlı gazetesidir)*, sayı 32, 18 Teşrîn-i evvel 1324, s. 1.

121 "Grevler," *İttihat ve Terakki (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i nâşir-i efkârı olup şimdilik haftada üç gün neşr olunur siyasî, içtimaî, edebî ve fennî Osmanlı gazetesidir)* –alt başlık: İttihad kuvvettir– sayı 14, 24 Ağustos 1324 / 6 Eylül 1908, s. 2.

122 "Amele sendikaları," *İttihat ve Terakki (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i nâşir-i efkârı olup şimdilik haftada üç gün neşr olunur, siyasî, içtimaî, edebî ve fennî Osmanlı gazetesidir)*, sayı 11, 30 Ağutos 1908, s. 4. "Bir san'atta işleyen amelenin kendi menâfi-i mahsusalarını vikaye etmek maksadıyla teşkil ettikleri hey'etlere sendika derler. Bu hey'etlerin menşe'ini bulmak için kurun-ı kadimeye kadar irca'-ı nazar eylemek icab eder. Roma İmparatorluğu'nun edvâr-ı âhiresinde erbâb-ı san'at arasında teşekkül etmiş ve muhtelif namlarda yâd olunmuş hey'etlere tesadüf ediliyor. Roma'nın inkırazı, barbarların hücumu Avrupa ahvâl-i içtimaiyyesini büsbütün değiştirmiş, eski müessesât bir müddet için metruk ve mensî [unutulmuş] kalmıştı."

123 "Amele sendikaları-2," *İttihat ve Terakki (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i nâşir-i efkârı olup şimdilik haftada üç gün neşr olunur, siyasî, içtimaî, edebî ve fennî Osmanlı gazetesidir)*, sayı 17, 13 Eylül 1908, s. 4. "... Bizde sendikalar için her türlü sosyalist amâlinden [dileklerinden] ictinab eylemek [kaçınmak] vücûb-ı kat'i tahtındadır. Hayatlarını ancak bu suretle muhafaza edebilirler. Son günlerde vuku' bulan ve yekdiğerini süratle takip eden grev hadisâtı Avrupa tüccarlarında hatta Avrupa ekâbirinde bizde yalnız sosyalizm değil anarşizm bile neşv ü nemâya başladığı fikrini tevlid eylemiştir. ... Bugün bizde yalnız avam sınıfının vüs'atli bir tuğyanı var. Bu tuğyanın müsebbibi ne sosyalizm ne de anaşizm hususâtıdır. Cehalette Avrupa amelelerinin dûnunda olan yerli amelemiz henüz bu gibi hissiyyat ile perverde olmuş değildir. Onları ayaklandıran idare-i sabıkanın küçük nisbette olarak hemen her şube-i iktisadiyyeye sirayet eden istibdâdıdır. Bugün daha ziyade okumuş bir iki başın kumandası altında vuku' bulan bu harekâtı iyi idare etmek için sendikadan başka bir çare mutasavver değildir [tasavvur edilemez].

124 "Grevler," *İttihat ve Terakki (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i nâşir-i efkârı olup şimdilik haftada üç gün neşr olunur siyasî, içtimaî, edebî ve fennî Osmanlı gazetesidir)* –alt başlık: İttihad kuvvetir– sayı 14, 24 Ağustos 1324 / 6 Eylül 1908, s. 2.

Modernite, Seküler Devlet ve Demiryolu Grevleri

125 Zafer Toprak, "Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik - Bir 'Modernite' Metaforu," *Toplumsal Tarih*, sayı 168, Aralık 2007, s. 26-31.

126 *Tanin*, 16 Ağustos 1324, s. 4. "Sirkeci Şimendifer Fabrikası amelesi dün terk-i eşgâl etmişlerdir. Yevmiyelerinin tezyid edileceği kumpanya tarafından temin edilmesi üzerine yine çalışmaya başlamışlardır."

127 *Tanin*, 16 Ağustos 1324, s. 4. "Yedikule Şimendifer fabrikası usta ve amelesinden iki yüz kişinin dün fabrika kapısı önüne Osmanlı bayrağı rekz ve kapıyı seddettikleri haber alınması üzerine polis memurları giderek ne istediklerini sormuşlar. Bunlar yevmiyelerinin tezyidini fabrika direktörüne defaatle söyledikleri halde kabul etmediğinden işi tatil ettiklerini ve çalışmak üzere gelen diğer ameleyi fabrikaya bırakmadıkları cihetle ustabaşı Almanya tebaasından Mösyö Burger tarafından kapının açılması için revolver çekildiğini ve kendileri revolveri merkumun elinden aldıklarını söylemişlerdir.

Keyfiyyet Zaptiye Nezareti'nden haber alınınca miktar-ı kâfi zabıta memuru izamıyla serbestî-i iştigale muhal getirilmemesi Samatya komiserliğine emredilmiştir.

Amelenin çalışmasına mümanaat edenlerden dört kişi tevkif edilmiştir. Diğerleri terk-i hizmetle kahvehanelerde oturmakta olduklarında onlar hakkında bittabi bir şey yapılamamıştır. Silah teşhir eden ustabaşı dahi hanesinde bulunmaktadır. Almanya tebaasından olduğu cihetle muamele-i kanuniyye ifa edilecektir."

128 *Tercüman-ı Hakikat*, 29 Ağustos 1908, s. 3. "Şark Demiryolu Kumpanyası'nın Yedikule'de kâin fabrikasındaki işçileri tezyid-i ücret talebiyle terk-i meşgale edip fabrikayı kapattıkları gibi Sirkeci istasyonu civarındaki fabrika dahi bu hareketi imtisal etmiş ise de direktörün ve memurîn-i saire tarafından verilen teminat üzerine amele teskin edilmiştir. Bu hâle önayak olan Mehmed, Aleko, Hasan, Mihran taht-ı isticvaba alınmıştır."

129 *Tercüman-ı Hakikat*, 29 Ağustos 1908, s. 3. "Filibe'de şimendifer memurlarından olup ahiren Dersaadet'e gelen Muradyan namında birinin terk-i eşgâle müşevvik olacağı rivayet edilmiş ise de zabıtaca lede't-tetkik bu rivayetin aslı olmadığı anlaşılmıştır."

130 *Tercüman-ı Hakikat*, 30 Ağustos 1908, s. 3. "Pazartesi (31 Ağustos) sabahı Şark Şimendiferleri ve Selanik-Dersaadet iltisak hattı amelesi yolcu trenlerinin amed ü şeddini men etmek için nümayişlerle tecavüzkârâne muamelatta bulunacakları haber alınması üzerine jandarma kumandanıyla polis müdürü ve miktar-ı kâfi polis ve jandarma efradı kuvvetü'z-zahr

olarak verilen elli, atmış kadar askerle istasyonlara azimet etmiş, inzibatı temin ve grevciler tarafından tecavüzkârâne bir muamele vuku'u men edilmiştir.

Üsküpten: Şark şimendiferlerinin gardöfreniyle makasçıları tatil-i eşgâl ettiler. Mal trenleri hareket edemiyor. Makinist ve işçiler greve iştirak etmedikleri cihetle posta trenleri muntazaman işliyor. Grevciler nümayişlere devam ediyorlar."

131 *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Eylül 1908, s. 3. "Selanik-Dedeağaç demiryolu müstahdemîni terk-i eşgâl etmişlerdir."

132 *İkdam*, 5 Eylül 1908, s. 2. "Selanik-Rumeli şimendiferlerinde tatil-i eşgâl devam etmektedir. İşçiler işlerini bırakmışlardır. Demirkapı-Mitroviçe hattı ile Üsküp-Zibevce hattında dahi tren memurları yoktur. Terk-i eşgâl Selanik-Manastır hattı memurînine dahi sirayet etmiştir. Seyr ü seyahat kesb-i müşkilât eylemiş olduğu gibi emval-i ticariyye dahi nakil olunamamaktadır.

Efkâr-ı umumiyye memurîn tarafını iltizam ettiğinden Şark şimendiferleri idaresi tatil-i eşgâl edenlerin metâlibini tervice mecbur olacak gibi görünmektedir."

133 "Şark Şimendiferleri müstahdemîninin terk-i eşgâli," *İkdam*, 14 Eylül 1908, s. 3. "Şark şimendiferlerinin Kaleli kısmı müstahdemîni dün terk-i eşgâle kıyam ile Sirkeci şimendifer istasyonu karşısındaki bahçede tecemmu etmişlerdir. Terk-i eşgâl taraftarlarının sendikası reisi bulunan Yağlıkcıyan Efendi birdenbire terk-i eşgâlin na-münasib olacağı ve kumpanyaya evvelce metâlibâtın neden ibaret olduğu dermeyan edilerek alınacak cevap için dahi bir müddet tayin olunduktan sonra şayet kumpanya metâlibât-ı vakıayı kabul etmez veya cevap vermezse o zaman terk-i eşgâl edilmesi lâzım geleceğini beyan ile terk-i eşgâl taraftarını sükunete ve hazm ve ihtiyata davet etmiştir. Şark Demiryolları memurîn ve amelesinin metâlibâtı şunlardan ibarettir.

1- Gerek amele ve gerek memurînden maaşı 600 e kadar olanlara % 40, bine kadar olanlara % 30, 1.300 e kadar % 25, 1.700'e kadar % 20, 2.000'e kadar % 15 ve bundan yukarısı için % 10 nisbetinde zamâim icrası.

2- Sekiz ay evvel havaic-i zaruriyye fiyatının yükselmesi üzerine umum memurînden evli olanlara mahiyye verilen birer lira ile bekârlara verilen yarım liranın ve ameleye gündelik olmak üzere verilen bir kuruşun kel-evvel [eskisi gibi] itasına devam olunmakla beraber her üç senede bir icra edilmekte olan zamm-ı maaşın bundan sonra iki seneye tenzili ve bu zamâimin bir liradan dûn bulunmaması,

3- Kumpanyaya azamî maaşa nail olması için bir memurun 25 sene hizmet edemiyeceklerin bu kaide haricinde tutularak bunlara icra edilecek zamâimin iki liradan aşağı olmaması,

4- Avrupa'dan celb edilen memurlar tab'a-i Osmaniyye ile aynı vazifeyi ifa etmekte olduklarından bunlara kendilerinden fazla bir maaş ita' edilmemesi,

5- Esasen şirketin her türlü umurunu mükemmelen ifaya muktedir Osmanlı memurlar mevcut bulundukça Avrupa'dan tercihen memur celb olunmaması,

6- Amele ve memurîn tekaüd sandıkları için Avusturya ve İsviçre şimendiferlerince müttehaz usullerden birinin tatbiki ve bu usule tevfikan yirmi sene işleyen bir memurun hakk-ı tekaüdü kazanması,

7- Ceza-i nakdî usulünün büsbütün ilgası,

8- Kumpanyanın maaşat tarifesinde mukabilleri açık bırakılmakta olduğundan bugüne kadar keyfi bir surette tediye edilmekte olan büyük memur maaşlarının hadd-ı azamîsi ne olacağının tayin ve tesrihi,

9- Bilumum müstahdemînin günde sekiz saatten fazla çalıştırılmaması, bundan fazla iş için de fazla memur istihdamı,

10- Küçük istasyonlarda memurîne hıfzıssıhhaya muvafik yatacak yerler tedâriki,

11- Memurînin eşyasının nakli zımnında evvelce istifa edilmekte olan ücretin büsbütün ilgası,

12- Küçük istasyonlarda müstahdem memurlara her üç günde bir tatil verilmesi,

13- Nizamname ahkâmına tevfikan bu güne kadar müstahdemîne verilmekte olan senevî 21 günlük mezuniyet pek güçlükle istihsal edilmekte olduğundan tatil müddetinin bundan sonra bir aya iblağı,

14- Memurlardan biri bir sene tatilinden istifade etmezse ikinci sene iki aylık bir mezuniyet istihsal edebilmeli. Bir memur on sene bile mezuniyetten istifade etmezse tatilin müddet-i azamîsi iki ayı tecavüz etmeyecektir.

15- Ecnebî memurlara tercihen fazla müddetlerle mezuniyet verilmemesi,

16- Gece işleyen ameleye iki kat ücret itası,

17- Teşkil edilen sendikanın malumatı olmaksızın hiçbir kimsenin işinden tard ve ihraç olunamaması,

18- Sendikaya iştirak eden memurlardan birini kumpanya eğer bilâ sebeb işinden çıkarırsa amele memurlarla, amelenin terk-i eşgâl etmesi,

19- Kumpanyanın umum nizamnamelerinin tadili.

134 *İkdam*, 11 Eylül 1908, s. 2. "Selanik-Dersaadet iltisak hattı kumpanyası müstahdemîni tatil-i eşgâle berdevamdır. Kont Vitali bu işi tesviye için evvelki akşam Selanik'e gitmiştir. Kumpanya bazı tekliflerde bulunmuş ise de müstahdemîn kabul etmemiştir."

135 *İttihat ve Terakki*, 13 Eylül 1908, s. 3. "Selanik-Dedeağaç iltisak hattı sahib-i imtiyazı Mösyö Kont Vitali, Mösyö Rey ile birlikte evvelki akşam şehrimize gelmiş ve şimendifer amelesiyle memurîn ve müstahdemîninin metâlibât-ı vakıasını hal ederek tatil-i eşgâl meselesine hitam vermiştir. Gerek Kont Vitali'ye, gerek Mösyö Rey'e muvaffakiyet-i vâkıalarından ve trenlerin muntazaman gidip gelmesini temin ederek ticaretimizin sektedâr olmasına bir an evvel mani olduklarından dolayı teşekkür ederiz."

136 *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Eylül 1908, s. 2.

137 *Sabah*, 21 Eylül 1908, s. 3. "Türkçe ve Fransızca neşredilen ilânnameler dün gece icap eden mahallere talik edildiği gibi işbu zamâimi kabul etmeyen memurîn ve yol bekçilerinin istasyon mevkilerinde aileleri ile ikamet etmekte oldukları odaların tahliye olunacağı ve bütün müstahdemîn karar-ı vaki hilafına harekete kıyam ederler ise hattın hükûmetçe işgal edileceği kendilerine tefhim olunmuştur."

138 *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Eylül 1908, s. 2. "Evvelki gece Zaptiye nazırı Sami Paşa hazretleri saat beşe kadar Sirkeci mevkiinde [istasyonunda] bulunarak bir zemin-i itilaf ihzarına çalışmış ise de kârgîr olamamıştır [başaramamıştır]. Zira kumpanya % 15 nispetinde bir zam icrasını kabul ediyor ise de memurîn % 50 talebinde ısrar etmektedirler. Nazır istasyon ve müştemilâtının taraf-ı hükûmetten işgali fikrinde bulunmuş ise de kumpanyaca şimdilik buna lüzum olmadığı beyan edilmiştir.

139 "Şimendifer bölükleri," *İkdam* 3 Ekim 1908, s. 3. "Eyyâm-ı ahirede Anadolu ve Rumeli şimendifer hututunda vuku' bulan tatil-i eşgâller nazar-ı dikkate alınarak badema bu gibi vekayi'in tahaddüsünde münakalâtın sekteden vikayesi için Harbiye Nezaretince iki şimendifer bölüğü teşkiline ibtidar kılındığı işitilmiştir".
Tercüman-ı Hakikat, 3 Ekim 1908, s. 3. "Harbiye Nezareti grev vuku'unda mevâridatı temin için iki şimendifer taburu ihdasına karar vermiştir."

140 *İkdam*, 4 Ekim 1908, s. 3. "Harbiye Nezareti'nce teşkil olunan şimendifer taburlarına lüzumu olan zabitanın Hicaz ameliyat taburlarından ikmal-i mümârese eden [tecrübe kazanan] zabitandan intihabları takarrur etmiştir. İcabında Anadolu ve Rumeli şimendifer kumpanyalarına dahi ibraz-ı teshilât eyliyeceklerinden [kolaylık sağlayacaklarından] ol bâbdaki evrak Ticaret ve Nafia Nezareti'nden makam-ı aidine takdim kılınmıştır."

141 *İttihat ve Terakki*, 22 Eylül 1908, s. 3. "İstanbul-Dedeağaç şimendifer amelesinin tatil-i eşgâli... Dün akşam grevin hitam bulduğu..."

142 *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Eylül 1908, s. 3. "Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Efendi grev hakkında bir nizamname tanzimi için nezaret hukuk müşavirliğine evâmir-i lâzıme ita etmiştir."

143 "Şimendifer hamalları," *İkdam*, 4 Kasım 1908, s. 4. "Rumeli şimendifer hamalları ücretleri tezyid edilmediği takdirde terk-i eşgâl eyleyeceklerini kumpanyaya bildirmeleri üzerine kumpanya canibinden Şehremaneti'ne ihbar-ı keyfiyyet edilmiş ve Emanet'ce de icabının icrasına tevessül olunmuştur."

144 Zafer Toprak, "İlân-ı Hürriyet ve Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurîn ve Müstahdemîni Cemiyet-i Uhuvvetkâranesi," *Tarih ve Toplum*, Eylül 88, sayı 57, s. 45-50.

145 Anadolu Demiryolu'nda işçi-işveren ilişkileri ve politik uzantıları için bkz: Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara; Yurt Yayınları, 1987, s. 67-85.

146 *Tercüman-ı Hakikat*, 28 Ağustos 1908, s. 3. "Anadolu Osmanlı Demiryolu Kumpanyası memurlarının terk-i eşgâl eyleyecekleri hükûmete haber verildiğinden Üsküdar Mutasarrıfı ile Hassa Ordu-yı Hümâyun Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik Ahmet Şükrü Paşa bir miktar asker ile evvelki gün Haydarpaşa'ya azimet etmiş iseler de memurîn ve müstahdemînin böyle bir teşebbüste bulunmadığı görüldüğünden askere seferberlik halinde vagonlara girip çıkmak usulü talim ettirilerek avdet olunmuştur. Bunun üzerine müstahdemîn Kadıköy'ünde Moda'da kışlık tiyatroda bir cemiyet teşkil ederek terk-i meşgale fikrinde bulunmadıklarını ve ancak temin-i hukukları zımnında bazı metâlibâtta bulunmak istediklerini makam-ı sadaret ile Nafia Nezareti'ne ve Deutsche Bank ile Almanya sefaretine batelgraf bildirmişlerdir."

147 Mehmet Ö. Alkan örgütün kendi yayınlarında adının "Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurîn ve Müstahdemîni Cemiyet-i İttihadiyesi / İttihad Cemiyeti" veya "Anadolu Osmanlı Şimendiferleri Şirketi Memurîn ve Müstahdemîni Cemiyet-i İttihadiyesi" olarak geçtiğini kaydediyor. Bkz: Mehmet Ö. Alkan, "Kısa Bir Tashihin Uzun Hikâyesi - Anadolu Osmanlı Şimendiferleri / Demiryolları Şirketi Memurîn ve Müstahdemîni Cemiyet-i İttihadiyesi," içinde *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1838-2014 - Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar*, derleyenler: Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s. 150.

148 "Anadolu Demiryolu müstahdemîninin tezyid-i ücret talebini havi telgrafnameler keşide edilmesi üzerine dün Dahiliye Nazırı Beyefendi ile Zaptiye Nazırı Sami Paşa'dan ve Bank-ı Osmanî'nin ekâbir memurundan bir zatdan mürekkep bir komisyon ba-teşkil tedkik-i keyfiyyet olunmuştur." *Tercüman-ı Hakikat*, 30 Ağustos 1908, s. 3.

149 "Anadolu şimendifer grevi," *Tercüman-ı Hakikat,* 15 Eylül 1908, s. 3. "Anadolu Osmanlı Şimendifer Kumpanyası memurîn ve müstahdemîninin terk-i eşgâl ettiğini yazmıştık. Mezkûr grevcilerden otuz beş kadar kimse dün kumpanyanın Galata'daki merkezine giderek direktörlerle görüşmüş ve beynlerinde zuhur eden itilaftan dolayı müzakerât bir neticeye is'al edilememiştir."

150 "Anadolu demiryolu şirketi ve tatil-i eşgâl," *İkdam*, 3 Eylül 1908, s. 2.

151 "Anadolu şimendifer kumpanyası memurîni devletin ihtarâtına karşı memurîn sıfatıyla değil hissedar sıfatıyla hareket ettiklerini beyan etmişlerdir. Memurînin bu beyanatında şimendifer tahvilâtının bir kısmını satın aldıkları istidlâl olunuyor." *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Eylül 1908, s. 3.

152 *İkdam*, 5 Eylül 1908, s. 2.

153 "Terk-i eşgâl," *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Eylül 1908, s. 2. "Anadolu Demiryolu Kumpanyası müstahdemîni taleplerinin is'âfı cihetine gidilmediği [yerine getirilmediği] için dün terk-i eşgâl etmişlerdir. Binaenaleyh katarlar amed-i şüd edememiştir. Müstahdemîn-i mezkûre önlerinde bir mızıka olduğu halde Kadıköy ve Haydarpaşa sokaklarını gezmişler, vatan

şarkısını ve sair millî havaları okuyarak nâm-ı hürriyete [hürriyet adına] fakat sakinâne nümayişler yapmışlardır."

154 "Tatil-i eşgâl: Anadolu Şimendifer Kumpanyası," *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Eylül 1908. "Konya istasyonu müstahdemîni dahi terk-i eşgâl ettiğinden bu Pazartesi ve Salı günleri Konya, Eskişehir arasında trenler amed ü şüddü münkati' olmuştur."

155 "Terk-i eşgâl," *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Eylül 1908, s. 2.

156 "Anadolu şimendiferleri müstahdemîninin metâlibâtı," *İkdam*, 15 Eylül 1908, s. 2.

157 "Anadolu şimendiferleri müstahdemîninin metâlibâtı," *İkdam*, 15 Eylül 1908, s. 2.

158 "Anadolu Şimendiferi," *Tanin*, 2 Eylül 1324, s. 3.

159 E.G., "Les grèves," *Revue commerciale du Levant*, août 1908, s. 233-236.

160 E.G., "Les erreurs du prolétariat ottoman," *Revue commerciale du Levant*, septembre 1908, s. 408-411.

161 "Anadolu demiryolu terk-i eşgâli," *İkdam*, 14 Eylül 1908, s. 3.

162 "Evvelki gün Haydarpaşa mevkiinin [istasyonunun] kapısına bir beyanname ilsak edilmiş ve bunda akşam son trenlerin vürudundan sonra tekmil memurîn terk-i eşgâl etmesi Pazartesi (14 Eylül) günü kimsenin işbaşına gitmemesi, müstahdemîn bila-itiraz komitenin evâmirine mutavaatı icab edeceğini beyan ve ilân olunmuştur." *İkdam*, 15 Eylül 1908, s. 2.

163 "Terk-i eşgâl," *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Eylül 1908, s. 2. "Anadolu Demiryolu Kumpanyası müstahdemîni taleplerinin is'âfi cihetine gidilmediği [yerine getirilmediği] için dün terk-i eşgâl etmişlerdir. Binaenaleyh katarlar amed-i şüd edememiştir. Müstahdemîn-i mezkûre önlerinde bir mızıka olduğu halde Kadıköy ve Haydarpaşa sokaklarını gezmişler, vatan şarkısını ve sair millî havaları okuyarak nâm-ı hürriyete [hürriyet adına] fakat sakinâne nümayişler yapmışlardır."

164 "Anadolu şimendifer müstahdemînin terk-i eşgâli," *İkdam*,15 Eylül 1908, s. 2.

165 *Tanin*, 2 Eylül 1324, s. 3.

166 "Tatil-i eşgâl: Anadolu Şimendifer Kumpanyası," *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Eylül 1908. "Konya istasyonu müstahdemîni dahi terk-i eşgâl ettiğinden bu Pazartesi ve Salı günleri Konya, Eskişehir arasında trenler amed ü şüddü münkati' olmuştur."

167 *İkdam*, 15 Eylül 1908,s. 2.

168 *Le Moniteur oriental*, 17 Septembre 1908, s. 3. Le conseil d'administration à Berlin ayant ratifié les augmentations de traitements et de salaires. proposées par la direction générale, les employés et ouvriers se sont déclarés satisfaits et le service a été repris. Hier soir, un premier train a circulé.

Voici la liste des augmentations qui ont cours a partir du 1er août.

1. Aux agents commissionnes et assimilés touchant actuellement jusqu'a

1500 piastres argent.
Piastres argent par mois
Agents ayant de 1 a 5 ans révolus de service 100
Agents ayant de 1 a 5 ans révolus de service 200
Agents ayant de 1 a 5 ans révolus de service 250
Agents ayant plus de 15 ans de service 300
2. Aux agents en Régie
Employés des bureaux et des stations, élèves (Garde frein-aspirants-conducteurs, pointeurs, etc.
de 1 à 5 ans de service piastre argent 3 par jour
de 5 à 10 ans de service piastre argent 4 par jour
de 10 ans et au dessus piastre argent 5 par jour
Garde frein, garçons du bureau, gardiens, aiguilleurs, etc.
de 1 à 5 ans de service - piastre argent 2 par jour
de 5 à 10 ans de service - piastre argent 3 par jour
10 ans et au-dessus - piastre argent 4 par jour
3. Aux ouvriers de métier et chauffeurs des dépôts et ateliers de la traction et de da voie et gardes-wagons;
de 1 à 5 ans de service - piastre argent 2 par jour
de 5 à 10 ans de service - piastre argent 3 par jour
de 10 ans et au dessus4 par jour
4. Aux nettoyeurs, hommes de peine, charbonniers, pompiers:
de 1 à 5 ans de service - piastre argent 2 par jour
de 5 à 10 ans de service - piastre argent 3 par jour
de 10 ans et au dessus - piastre argent 4 par jour
5. Aux ouvriers de la voie
Chef d'Equipe et tchaouches de télégraphe piastres argent 2 par jour
Garde-Lignes 1 1/2
Garde-barrières et ouvriers d'Equipe comptant plus d'un an de service 1
6. Aux hamals
Salaires journaliers de Haidar-Pacha a İzmids Piastres argent 12
au-delà d'Izmids 10
Comme en sait les demandes des employés et ouvriers ne roulaient pas seulement sur une augmentation de traitements et de salaires; elles concernaient aussi une modification du règlement et des revendications syndicales. On pouvait craindre qu'il n'y eût là une pierre d'achoppements, mais les employés et ouvriers ont donne une nouvelle preuve de sagesse en n'insistant par sur cette catégorie de réclamations.

169 "Anadolu şimendifer müstahdemîninin terk-i eşgâli," *İkdam*, 14 Eylül 1908, s. 3. "Zaptiye Nezareti'nden; Anadolu Şimendifer Kumpanyası müstahdemînin terfih-i halleri için Nafia Nâzırı ile birlikte Şirket müdirânıyle müzakerede müdirân-ı mumâileyhumâ tarafından müstahdemîn-i mezkûre hakkında gayet hayırhâhâne temayülât görülerek ve kendileri tarafından da yevmiye ve menfaatleri muhafaza edilerek her-

şeyden evvel amele ve hamal ve emsâli küçük müstahdemînin derhal yevmiye ve maaşlarının tezyidi ve diğerleri hakkında da tetkikâtın şu birkaç gün zarfında ikmâli ve bilcümle tezyidâtın Ağustos-ı efrenci ibtidasından itibaren itibar olunarak kimsenin diğerine nisbetle mağdur kalmaması istihsal edilmiş olduğu Dahiliye Nezaret-i Aliyyesi'nden iş'âr ve keyfiyyet Üsküdar polis müdürü tarafından delegelere beyân ve ifham olunduğundan müstahdemînin hükûmet-i seniyyenin himemât-ı himayekârisi neticesine intizar ve vazifeleri ile işgâl eylemeleri nezaret-i aliyyenin taleb-i vâk'i üzerine ilân olunur."

170 "Üsküdar Mutasarrıflığı Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi Memurîn ve Müstahdemîni Cemiyet-i Uhuvvetkârânesi unvanıyla merkez-i idaresi Haydarpaşa'da Rıhtım üzerinde 1 numerolu daire-i mahsusede teşekkül eden cemiyetin hey'et-i idaresi tarafından cemiyetler nizamnamesinin irae ettiği şerait dahilinde ita kılınan beyanname ve merbutu nizamnameler tetkik olunmuş, cemiyet-i mezkûrenin maksad-ı teessüsü anlaşılmış olmakla yine kanun-ı mezkûr ahkâmına tevfiken bu ilim ü haber ita kılındı. 23 Eylül sene 325 - Üsküdar Mutasarrıfı: Faik."

171 Arhangelos Gavrili, *Anadolu Osmanlı ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmaniyyesi'nin İçyüzü*, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1327, s. 242-244.

172 Anadolu Osmanlı Demiryolları Doktorlarından ve Anadolu Osmanlı Demiryolu Müstahdemîn Cemiyet-i Uhuvvetkârîsi Reisi Arhangelos Gavrili'ye göre Cemiyet'in Amaçları: Arhangelos Gavrili, *Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmaniyyesi'nin İçyüzü*, Dersaadet; Mahmud Bey Matbaası, 1327, s. 241-242. "İşbu cemiyet-i uhuvvetkârinin yegâne maksadı tekmil mesaîsini Anadolu Osmanlı Demiryolları Müdür-i Umumîsi cenablarının ba-sened biçare memurîn ve müstahdemîne karşı taahhüd eylediği mevâid ve şerâiti tatbik ettirerek bu zavallıların refah ve saadetlerinden kendi hallerine göre hissemend olabilmeleri için sarf-ı mesaî eylemekten ibaretti.

İşte cemiyet-i mezkûre maksad ve esas-ı teessüsü hemcins ve rüfeka-i say'lerinin terfih-i hallerini nuhbe-i âmâl etmekten ibaret bulunmakta idi. Bundan başka işbu cemiyet-i uhuvvetkârânenin çizmiş olduğu programında iane sandıkları tesis ederek hasta, sakat ve alil kalan memurîn-i şirkete muavenet, içlerinden vefat eyliyenlerin evlad ü ıyâline teavün ve onları tahsil ettirerek âtilerini temin gibi makâsid-i insaniyetperverâne de münderiç idi. Şimendifer memurlarına mahsus bir kooperatif şirket teşkil eylemek, ucuz ücretle ekmek tedarik etmek üzere şimendifer memuruna mahsus fırınlar tesis etmek, mutedil fiyatlarla mahrukât tedarik etmek gibi teşebbüsât-ı nafia ve iktisadkârâne de hep bu programda münderic idi."

173 "Dahiliye Nezareti'nden Beyrut'a gönderilen telgrafname," *Tercüman-ı Hakikat*, 2 Ekim 1908, s. 3. "Şam-Hama demiryolu müstahdemîninin bir kısmı tatil-i eşgâl ederek hattın işlemesine cebren mümanaat ettikleri ve su hazinesini boşaltmak istedikleri ve hattın telgrafını işgal ettikleri be-

yanıyla hatta serbestî-i âmalin ve oradaki mebânînin [binaların] taarruzdan te'mîn ve mâsuniyyeti şirket vekili cânibinden istida olunduğundan tazminat talebine mahall kalmamak üzre hatt-ı mezkûrla ona müteferri mebâni ve alât ve edevâtın suret-i ciddiyyede muhafazasıyla tecavüzün kat'iyyen men'i ve çalışmak isteyen ameleye tatil-i eşgâl edenler tarafından vaki mümanaatın şediden ref'i zımnında tedâbir-i seriyye ittihazı ve tatil-i eşgâl edenlerin şirketçe kayıtları terkin olunarak badema istihdam olunmayacaklarının kendilerine tefhimi Ticaret ve Nafia Nezareti'nin iş'arı üzerine tebliğ olunur."

174 *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Teşrîn-i evvel 1908, s. 3. "Beyrut şimendifer kumpanyası memurîn ve müstahdemîninin tezyid-i ücûrâtı meselesi hitampezir olmuş ve şimendiferler icra-i seyr ü sefer etmekte bulunmuştur." *Le Moniteur oriental*, 1 octobre 1908, s. 3. La grève sur la ligne Beyrut-Damas est terminée.

175 "Les grèves a Beyrouth," *Le Moniteur oriental*, 23 octobre 1908, s. 3. Après la grève des ouvriers du port, après celle des employer du chemin de fer Beyrouth-Damas-Hama, qui vient à peine de prendre fin, nous avons eu celle des agents de la Compagnie du gaz. Ceux-ci avaient copié leurs réclamations sur celles de leurs collègues du chemin de fer en demandant une augmentation de salaire de près de 50 %, le licenciement de deux agents supérieurs et l'obligation pour la direction de procéder à une enquête avant de congédier un agent.

Pendant trois nuits Beyrouth a été prolongé dans l'obscurité la plus complète. Au bout de trois jours les employés du gaz ont accepte les 20 % d'augmentation de salaire qui leur étaient offerts, en renonçant à leurs autres prétentions.

176 "Aydın şimendifer hattında grev," *Sabah*, 3 Eylül 1908, s. 3."İzmir 31 Ağustos Aydın şimendifer hattı memurîn ve amelesi umumî greve bu sabah başlamıştır. Müdüriyet bir mühendisin idaresinde hususî bir tren çıkararak postayı göndermeğe muvaffak olmuştur."

177 "[Aydın-Dinar Şimendifer amelesi," *Sabah*, 10 Eylül 1908, s. 4."Emsalleri gibi tatil-i eşgâl etmiş olan Aydın-Dinar şimendifer hattı amelesinin kısmen mes'ulleri is'af edilerek vazifelerine başlattırıldığı istihbar kılınmıştır."

178 *Le Moniteur oriental*, 2 octobre 1908, s. 3.Hier (30 septembre) les ouvriers grévistes firent dérailler le train à la station de Develiköy. Aujourd'hui (1 octobre) les grévistes se réunirent devant la gare pour libérer de force les meneurs qui avaient ente arrêtes et enfermes dans la gare, mais la troupe s'y opposa. Un homme fut tué. Les grévistes coupèrent les fils télégraphiques.

179 *Tercüman-ı Hakikat*, "İzmir'den alınan telgrafname bervech-i âtidir: 3 Ekim 1908, s. 3. İzmir, 1 Teşrîn-i evvel - dün Aydın şimendifer kumpanyasının tatil-i eşgâl eden amelesi Develiköy istasyonunda treni yoldan çıkararak hasarât-ı madiyye ika etmişlerdir.

Bugün grevciler garda tevkif edilen arkadaşlarını cebren kurtarmak için şimendifer garı önünde tecemmu eylemişlerse de asker müdahale ederek dağıtmıştır.

Grevcilerden biri müfreze-i askeriyyeye kumanda eden zabite revolver ile ateş etmiştir. Asker mukabele ederek bir kişi telef ve birkaç kişi mecruh olmuştur.

Grevciler telgraf hututunu kat' etmişlerdir. Bu grev muamelât-ı ticariyyenin pek ehemmiyetli bir zamanında vuku'a geldiği cihetle ticareti pek ziyade sektedâr etmiştir.

Tüccar taahhüdât-ı ticariyyenin icrası için muayyen olan müddetin temdidini talep ediyor."

180 *Le Moniteur oriental*, 5 octobre 1908, s. 3.Un des collaborateurs du journal socialiste *Irgat* M. Condjamani, est actuellement emprisonné avec les autres meneurs. Les grévistes, entre autres conditions, subordonnent la reprise du travail au renvoi du directeur M. Barifield, et de huit chefs de section de la Compagnie. Le consul britannique qui s'était rendu au devant des grévistes aurait été insulté par ceux-ci.

181 *Le Moniteur oriental*, 5 octobre 1908, s. 3.A l'assemblée générale des actionnaires tenue le 1er octobre, le président, parlant des exigences des employés de la Compagnie, a déclaré que sous aucun prétexte le conseil d'administration ne renverrait le directeur général, ni diminuerait son autorité. Pendant le semestre, les bénéfices ont augmente de 12.000 Lstg. Il sera distribué un dividende intérimaire de 8 %.

182 *Tercüman-ı Hakikat*, 6 Ekim 1908, s. 3. "Münakalat tamamıyla münkati olmuştur. Büyük miktarda kuru üzüm ve incir çürümektedir. Bunda dolayı vuku'a gelecek ziyanın pek büyük olduğu tahmin edilmektedir."

183 *İkdam*, 5 Eylül 1908, s. 2. "Kumpanya... iki günden beri postaların icra-i sefer etmemesi yüzünden pek dehşetli zararlara duçar olmuş, hele şu faaliyet-i ticariyye zamanında münakalâtın sektedâr olması bu zararları gayr-ı kabil-i telafi bir hâle is'al etmiştir."

184 *Le Moniteur oriental*, 5 octobre 1908, s. 3.A la suite des derniers grèves, la Sublime Porta a autorisé le vali d'Aydın à appeler sous les drapeaux un bataillon de Bournabat [Bornova] et elle a avisé le commandant en chef du 3me corps d'armée de préparer l'envoi de trois autres bataillons dans le vilayet.

185 *Le Moniteur oriental*, 2 septembre 1908, s. 3.Les employés du chemin de fer İzmir-Kasaba et Prolongement avait adressé à la direction une demande "d'augmentation de leurs appointements, une réduction des heures de travail, le repos hebdomadaire, la formation d'une caisse de retraite, suppression de la caisse de prévoyance, promotions et augmentations conformément au droit, à la justice et a l'égalité".

186 *Le Moniteur oriental*, 19 septembre 1908, s. 3.Le grève des employés de chemin de fer de S.C. et P. est terminée.

187 *Le Moniteur oriental*, 16 septembre 1908, s. 3.Tout semblent fini quand avant-hier la nouvelle nous est parvenue que les ouvriers de la traction de ce chemin de fer ont déclaré une nouvelle grève.
Ils réclament:
1. La transformation en appointements mensuels des salaires des ouvriers qui sont au service depuis un certain temps.
2. La mise à l'étude d'un projet de caisse de retraite.
3. La conversion des payés de piastres argent en piastres or, ce qui fait une différence en plus de 8 %.
Le Comte G. Vitali, président-directeur de la Régie Générale de Chemins de Fer et M. Alexis Rey, directeur du chemin de fer S.C. et P., sont partis hier pour İzmir dans le but d'aplanir le différent.

188 "Şark Şimendiferi Grev Meselesi," *Sabah*, 22 Eylül 1908, s. 3.

189 "Anadolu Şimendiferleri müstahdemîninin terk-i eşgâli," *İkdam*, 15 Eylül 1908, s. 2.

Osmanlı'da Kentleşme ve Toplu Taşımacılık
Denizyolları ve Tramvay Grevleri

190 Osmanlı ricalinin pay satın alarak kurdukları bu şirkette *Takvim-i Vakayi*'e göre satın alınan hisseler şöyleydi:
Hazret-i şehinşahi 100 hisse
Saltanat-ı seniyye 50 hisse
Hazret-i sadaretpenahi 20 hisse
Cenab-ı samimyab-ı şeyhülislami 10 hisse
Mecalis-i Aliyyeye memur Rauf Paşa 5 hisse
Serasker Paşa Hazretleri 20 hisse
Tophane-i Amire Müşiri Fethi Paşa 20 hisse
Kaptan Paşa Hazretleri 10 hisse
Meclis-i Vala Reisi Rifat Paşa 10 hisse
Hariciye Nazırı Ali Paşa 7 hisse
Mecalis-i Aliyyeye memur Mustafa Nuri Paşa 2 hisse

191 Osman Nuri, "İstanbul'da vesait-i nakliyye şirket ve idareleri, tarifeleri ve taşıdıkları yolcu adedi," *Şehremaneti Mecmuası*, sene 1, sayı 10, Haziran 1341, s. 275.

192 Zafer Toprak, "Boğaziçi'nin Dramı," *Boğaziçi*, [Boğaziçi Üniversitesi Mezunları Derneği Yayın Organı], Kış 1990/91, s. 17-21.

193 *Bostancıbaşı Defteri*'ne göre 18. yüzyıl sonlarında Tarabya'daki yalılar Kalender Kasrı'ndan sonra şöyle sıralanıyor: "Sabık Kapı Kethüdası Piyi zimminin yalısı, Sabık Eflâk Voyvodası Mihalaki Bey'in yalısı, Kürkçü Yolaki zimminin yalısı, Kürkçü İskerlet zimminin hanesi, adı geçenin karındaşı Ligor zimminin hanesi, Kürkçü Mihalaki zimminin evi, Maktul Eflâk Beyi yeğeni halifesinin yalısı, diğer maktulün halifesinin yalısı, Sabık Derya Tercümanı İstefannaki zimminin yalısı, Çuhacı İskerlet zimminin evi, Kasandıra Nasrani'nin yalısı, İstibar Todoraki zimminin yalısı, Kat-

renice zimminin yalısı, Cerrah Konstanti zimminin yalısı, Balıkçı Yanko zimininin evi, Bakkal Panayot zimminin evi,... Kayıkçı İstefan zimininin evi, Terzi Yorgaki zimminin evi, Despot Karındaşı Esnaki zimminin evi, Boyar İstirakioğlu'nun evi, Kürkçü Teohari eşinin evi, Tabib Razi zimininin evi, Yanko zimminin evi, Yortar zimminin evi, Azmarde kızı Nasraniye'nin yalısı, Nikolaki evi, Yanko zimminin yalısı, Cevahirci Arslan zimininin yalısı, İskerlet Voyvoda'nın oğullarının boş arsası, Aleksan Beyin damadı Manol yalısı, Eflâk Boyvodası Aleksan Beyin yalısı..."

Görüldüğü gibi Tarabya kıyısında gayrimüslim mesken tutmuştu. Büyükdere'de İngiliz Sefareti Tercümanı Gaflaki, Venedik Tercümanı Radi, İngiliz Bezirganı, İngiliz Baştercümanı Lizali ve İspanyol Baştercümanı'nın konutları bulunuyordu. Bunların hepsi zimmi, yani Müslüman olmayan Osmanlı tebaasıydı. 18. yüzyılın sonlarına doğru Tarabya'da Fransız Sefirinin yalısı dışında İsveç ve Napoli sefirlerine mahsus yalılar da yer alıyordu. Danimarka Maslahatgüzarı'nın yalısı çiçek bahçesinin güzelliğiyle ün kazanmıştı.

194 "Au Chirket-i Hairié," *Le Moniteur oriental*, 14 septembre 1908, s. 3.Les mécaniciens, les matelots et les employés du Chirket-i Hairié, en dehors des capitaines, ont présenté une requête demandant une réponse satisfaisante à leurs revendications, autrement ils déclareront la grève. Le délai fixé par les réclamants expire aujourd'hui.

Beaucoup d'employés se plaignent d'être obligés de travailler quatorze heures par jour et de n'être payés qu'à la journée, à raison de huit piastres.

195 *Le Moniteur oriental*, 16 septembre 1908, s. 3. Les employés du Şirket-i Hayriye ont présenté au conseil d'administration de la Compagnie une requête demandant que leur sort soit amélioré. La requête contient quelques autres demandes concernant la compagnie. Ali Bey, adjoint du directeur du Şirket, se basant sur cette requête a élaboré un projet qui fera l'objet des délibérations du Conseil du Chirket.

La réponse du conseil devait être donnée jusqu'a jeudi, sinôn la grève générale serait proclamée.

Le conseil a accepté les demandes des employés et le danger de la grève est ainsi conjuré.

196 *Le Moniteur oriental*, 25 septembre 1908.Reşid Bey, président du conseil du Şirket-i Hayriye a retiré sa démission sur les instances du ministre du commerce et des travaux publics.

Hier le grand-vézir a mandé a la Sublime Porte les ministres de la guerre, du commerce et des travaux publics et de la police et leur a donné des instructions nécessaires au sujet de la grève des ouvrier du Şirket-i Hayriye.

Les grévistes se sont livrés hier a des manifestes bruyantes et ont fermé les portes de l'administration. Sur la demande du directeur du Şirket-i Hayriye des troupes et des gendarmes sont arrivés et ont dispersé les manifestants.

197 "Grevler ve Şirket-i Hayriyye," *Sabah*, 17 Eylül 1908, s. 3. "Şirket-i Hayriyye müstahdemîninin metâlib-i vâkıaları şirketçe kabul edilerek Eylül'den itibaren mevki-i tatbike konulacağını dünkü nüshamızda yazmıştık. Metâlib-i vâkıadan şirketce kabul edilenler bervech-i âtidir.

Kapudanlar beş sınıf üzerine taksim edilecek, aylık maaş 1.000 kuruş olmak üzere her beş senede 250 kuruş zam icrasiyle 2.000 kuruşa iblağ olunacak ve bilfiil yirmi beş sene kapudanlık eden ve hüsn hizmeti görülenlere şirketin ahval-i maliyyesine göre 2.500 kuruş maaş verilecektir.

Lostromolar: iki sınıf üzerine taksim edilip ilk seneden bidayeten beş sene hitamına kadar 550, ondan sonra 650 kuruş maaş alacak ve bunlardan kapudanlık iktidarını ihraz etmiş olanlar da 750 kuruş maaşa kapudan mülazımı kayd edilecektir.

Biletçiler: Birinci seneden beşinci seneye kadar 450 ve altıncı seneden onuncu seneye kadar 550 ve on birinci seneden on beşinci seneye kadar 650 ve yazıcılara 750 kuruş verilecektir.

Taifeler: Bunlar da iki kısım olup hizmet-i şirkete duhulünde def'aten 350 ve onuncu sene 400 kuruş maaş alacaklardır.

Makinistler: Birinci makinistin 1.000 kuruştan başlayıp her beş senede 250 kuruş zamaim icrasiyle 1.750 kuruşa kadar maaş verileceği gibi ikinci makinistlere de alelumum 700 kuruş maaş verilecektir.

İşçiler: İki sınıf olup def'aten 400 ve beş sene sonra 450 kuruş olacak, yağcılara seviyyen 350, kömürcülere 300 kuruş maaş ita olunacaktır.

Memurlar: bu da üç sınıf olup def'aten 400, beş sene sonra 600 ve beş sene sonra da 700 kuruş olacaktır. Bazı iskelelerin emniyeti mülâsebesiyle [dolayısıyle] ser memurlarına 700 kuruş maaş verilecektir. Umum ser memurluğu ifa edene 950 ve muavinine 750 kuruş ita kılınacaktır."

198 *Le Moniteur oriental*, 23 septembre 1908, s. 3. Les actionnaires du Şirket-i Hayriye sont invités à une assemblée générale qui sera tenue le 25 septembre.

199 *Le Moniteur oriental*, 24 septembre 1908, s. 3. Les ouvriers de la fabrique du Chirket à Hasköy, se sont mis aujourd'hui en grève. Cette grève ne peut apporter aucun dérangement dans le service de la Compagnie. Les grévistes ont fait une manifestation avec les drapeaux.

200 "Şirket-i Hayriyye Hakkında Miting," *Şura-yı Ümmet*, 24 Şubat 1324, s. 5. Pazar günü Üskadar, İcadiye, Kuzguncuk, Beylerbeyi ve Çengelköy ahalisi tarafından akd olunan mitingde intihab olunan hey'et-i murahhasanın bir sureti sadarete ve bir sureti de Şirket-i Hayriyye müdüriyetine takdim ve tevdi olunmak üzere tanzim ve tertib ettikleri muhtıranın suretidir:

1- Üsküdar, Kuzguncuk iskelelerine azimet ve avdet için on para zam olunmaksızın seviyyen yirmişer para, Beylerbeyi için de otuz paralık bilet verilmesi.

2- Üsküdar, Kuzguncuk ve Beşiktaş arasında keza yirmişer paralık bilet verilmesi.

3- Zevalden bir saat evveline kadar Üsküdar'dan köprüye ve akşam dokuz buçuktan son postaya kadar köprüden Üsküdar'a beher yirmişer dakikada bir ve bu iki mi'âd [zaman] arasında yarımşar saatte bir vapur hareket ettirilmesi.

4- Üsküdar ve İstanbul arasında işleyecek vapurların katiyyen Beşiktaş'a uğratılmaması.

5- Üsküdar ve İstanbul'dan on ikiden sonra hareket edecek vapurların behemehâl projektörlü olması.

6- Geceleri ilga olunan iki postanın ibkası.

7- Sirkeciden on iki ile yarım arasında elektrikli bir vapur hareket ettirilmesi

8- Beylerbeyi iskelesinden zevalden bir buçuk saat evveline kadar yirmişer dakikada bir vapur hareket edip Kuzguncuk iskelesine uğradıktan sonra köprüye ve akşam köprüden dokuz buçuktan sonra beher yirmi dakikada bir Kuzguncuk, Beylerbeyi postasının icrası.

9- Talep olunan vakitlerde şirketin 19, 21, 13, 23 nümerolu vapurlarının katiyyen sefer ettirilmemesi.

10- Üç gün zarfında mevki-i icraya konulmadığı halde hususi vesaitle münakalat icra edilecektir."

201 "Şirket-i Hayriyye'de Boykot," *Şura-yı Ümmet*, 3 Mart 1325, s. 4. "Üsküdar ahalisi dünden itibaren Şirket-i Hayriyye vapurlarına boykot yapmağa başlamışlardır. İsticar ettikleri üç istimbot ile kendi hesaplarına temin münakalat ve muvasalat etmişler ve bugün daha birkaç istimbot isticarına karar verilmişlerdir."

202 "[İdare-i Mahsusa]," *İkdam*, 15 Eylül 1908, s. 2. "İdare-i Mahsusa'nın Bahriye Nezareti'nden fekk-i irtibatiyle taalluk-ı tabiiyyesi hasebiyle Nafia Nezareti'nin idaresine verilmek ve cihet-i mülkiyeden muktedir ve faal, dirayet ve ciddiyeti bulunan birinin tayini ve müceddid vapurlar vesaire için mutasavver olan istikraz mesele-i mühimmesinin bir suret-i matlubede hüsn ifası ve müstahdemînin vatana ve millete hâdim olacak asâr-ı ıslahiyyeye teşebbüs ve Bahriye Nezareti'nden irtibatı dahi fekk' edilmediği surette on gün sonra tatil-i eşgâl edeceklerine dair İdare-i Mahsusa memurîn ve müstahdemîni tarafından sama-i sadâret-penâhîye müracaat edildiği istihbar kılınmıştır.

Makam-ı sadârete verilen layihanın hülasasıdır:

İdare-i Mahsusa müstahdemîni Eylül'ün birinci günü (14 Eylül) Bahriye Nezareti'nden irtibatının fekkiyle ıslahı hakkında makam-ı sadârete bir lâyiha takdim ederek bu lâyiha Perşembe gününe (17 Eylül) kadar mevki-i tatbike konulmazsa umumen terk-i eşgâl etmeğe karar vermişlerdir.

Zira! Devr-i istibdâdın kurban-ı harabîsi olan millî bir idarenin ya müstakil bir idare hâline ifrağına veya Nafia Nezareti'ne rabtiyle ıslahına uğraşılmakta olduğu bir sırada el'an hiçbir teşebbüste bulunulmaması menâfi-i zatiyyeleri için olmayıp menâfi-i umumiyyeye hizmet-i nâcizane olmak

üzere bâlâda beyan olunan Perşembe günü umum köprü süfün-i saire müstahdemîni terk-i eşgâl edeceklerini Osmanlı vatandaşlarına ilân eylerler."

"İdare-i Mahsusa müstahdemîni ve terk-i eşgâl," *Sabah*, 15 Eylül 1908, s. 3. "İdare-i Mahsusa'nın Bahriye Nezareti'nden irtibatının fekkiyle ya müstakil bir idare haline ifrağı yahut Nafia Nezareti'ne rabtıyla ıslah ve terakkisi hakkında idare-i mezkûre müstahdemîni tarafından ita olunan lâyiha Perşembe (17 Eylül) gününe kadar mevki-i tatbik ve icraya konulmaz ise bilumum müstahdemînin terk-i eşgâl edecekleri dünkü gün makam-ı sadâret'e beyan ve ifade olunmuştur."

203 Dersaadet tramvay imtiyaz mukavelename ve şartnamesi, 18 Ağustos 1285, *Sicilli Kavanin*, cilt 11, s. 53.

204 Osman Nuri, "İstanbul'da vesait-i nakliyye şirket ve idareleri, tarifeleri ve taşıdıkları yolcu adedi," *Şehremaneti Mecmuası*, sene 1, sayı 10, Haziran 1341, s. 276.

205 Dersaadet tramvay imtiyazının tevsi ve temdidi hakkında mukavelename ve şartname, 16 Temmuz 1297, *Sicilli Kavanin*, cilt 11, s. 202-208.

206 Dersaadet Tramvay Şirketi müddet-i imtiyaziyesinin temdidi ve bazı hutut-ı cedide inşası hakkında mukavelename, 12 Kânûn-ı sânî 1322, *Sicilli Kavanin*, s. 430-433.

207 Osman Nuri, "Şehreminleri - Server Paşa," *Şehremaneti Mecmuası*, sene 4, sayı 40, Kânûn-ı evvel 1927, s. 203. Osman Nuri başka bir yazısında da aynı görüşü savunur. "İdare-i mutlaka'nın seyyiâtı cümlesinden olarak elektrik, ilân-ı Meşrutiyet'e kadar memlekete sokulmamış olduğu için tramvaylar uzun müddet beygirle icra edilmiştir." "İstanbul'da vesait-i nakliyye şirket ve idareleri, tarifeleri ve taşıdıkları yolcu adedi," *Şehremaneti Mecmuası*, sene 1, sayı 10, Haziran 1341, s. 276.

208 Dersaadet tramvay hututunun tevsiile hututu mezkûrede kudret-i elektrikiye istimaline dair mukavele ve şartname, 5 Kânûn-ı sânî 1326, *Sicilli Kavanin*, cilt 16, s. 175.

209 *Le Moniteur oriental*, 12 août 1908, s. 3. Les cochers et les conducteurs des trois lignes des tramways ont adressé une pétition a S.A. le Grand-Vézir et une autre au Comité Union et Progrès les informant qu'ils ont décidé de se mettre en grève des demain. [les salaires & la destitution de M. Perdicarris, directeur de la Société et celle de l'inspecteur de la ligne de Şişli]

La direction de la Société aurait répondu aux grévistes qu'aucun réponse ne saurait leur être donnée, en l'absence du directeur qui, comme on sait, se trouve actuellement en Europe.

210 "Terk-i eşgâl," *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Ağustos 1908, s. 4. "Tramvay idaresi müstahdemîni tezyid-i ücûrât talebinde bulundukları halde Şirket tarafından is'af edilmeyip terk-i vazife ettiklerinden dünkü gün tramvay arabaları şehrimizin hiçbir tarafında âmed ü şud etmemişlerdir."

211 *Le Moniteur oriental*, 13 août 1908, s. 3. Les cochers et les conducteurs des tramways ont mis leurs menaces de grève à exécution. Les palefreniers et les hommes de corvée ont fait cause commune avec leurs camarades. Les grévistes demandent aussi que S. E.Hodji Efendi, conseiller d'Etat, ancien directeur de la Société, en reprenne la direction. Une groupe de grévistes, avec bannières, ont fait vers midi une sortie. Ils se sont rendus à Stamboul pour empêcher les tramways d'y fonctionner dans le cas ou les cochers et conducteurs de ces lignes auraient repris le travail.

212 *Le Moniteur oriental*, 14 août 1908, s. 3.Les employés des tramways ont été hier au Comite Union et Progrès auquel ils ont exposé leurs justes doléances. Le Comité leur a conseillé de reprendre le travail les assurant que jusqu'a lundi leur desiderata seraient exaucés. Les grévistes ont repris leur travail hier à 3 heures de l'après-midi.

213 *Le Moniteur oriental*, 24 août 1908, s. 3. Les palefreniers de la Société des tramways, qui avait fait cause commune avec les cochers et les conducteurs et qui avaient repris le travail en même temps que ces derniers a la suite des promesses d'augmentation qui leur avaient été faites, ont de nouveau aujourd'hui cessé le travail.

214 *Tanin*, 3 Eylül 1324, s. 7. "Dün tramvay müstahdemîni dahi tatil-i eşgâl etmişlerse de ittihaz olunan karar üzerine yine çalışmaları temin olunmuştur."

215 "Tramvay müstahdemîninin metâlibi," *Sabah*, 10 Eylül 1908, s. 3-4. "Beyoğlu, Beşiktaş, İstanbul tramvay müstahdemîni vekilleri tarafından matbuamıza gönderilen varakadır:

Umum tramvay müstahdemîni direktörü kabul etmiyor. Kabule ilân-ı hürriyet, zaman-ı adalet kail olmuyor. Her veçhile sui halini aid olduğu makamata mütekaddim arzuhaller ile isbat ettik, ederiz. Bir cürmün subutu için beyyine-i kanuniye iki şahid ile olur iken tramvay direktörünün sui hâli, hiyaneti, denaeti hakkında beş yüzden mütecaviz evlad-ı vatanın şahadeti şahid-i vâhid hükmünde mi addediliyor.

Arab İzzet'in, Faik Paşa'nın hempası olduğu müsbettir. Evvela vatan böyle kimsenin tramvay şirketi direktörlüğünde kalmasını ve terakkiyat-ı milliyye şerefi için de çirkin, birlikte bulunmasına kail değildir.

Tramvay şirketi müstahdemîni ilân-ı hürriyetten hissemend edilmelerini talep eder. Hala direktörünün zulm ve taaddisinden kurtulamadı. Bu halin devamına, vatanın en adil ve şerefli zamanında feryad-ı figanımıza rıza gösterilecek mi? Efkâr-ı istibdad hâlâ zail olmadı mı? Bu bâbda makamâta ve İttihat ve Terakki Cemiyet-i aliyesine resmen müracaatımıza cürm namı verilerek bizleri Direktör Beyoğlu Mutasarrıflığı'na sivil memurlar ile celb ettirdi. Direktörün ibkası [yerinde kalması] fikrinde bulunmaklığımız emrediliyor. Bu gibi ahvalde hürriyet, adalet, müsavat kail (boyun eğmiş) değildir. Menba-ı adalet olan ve milletin tac-ı saadeti bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti hâlâ devam-ı mezalime, efkâr-ı istibdad lekelerinin envâr-ı hürriyet (hürriyet parıltıları) arasında çirkin müstekreh [iğrenç] olarak zuhuruna razı olacak mı? Şüphe yok ki kabul etmez.

İstibdad fikirlerinin mahviyle icra-ı adalet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin esas teşekkülü ve vezaif-i mukaddesesi olmasına rağmenvuku-ı hali ilân ve merci-i alisinden hürriyet, adalet ve müsavatın fiilen icra-i ahkâm etmesini taleb ve istirham eyleriz."

216 "Hizmet refikimizden," *Sabah*, 10 Eylül 1908, s. 3-4. "İzmir Göztepe Tramvay kumpanyası müstahdemîni geçen Cumartesi akşamı tatil-i eşgâl etmekle dün öylene kadar tramvaylar işlememiştir. Tramvay kumpanyası memurîni akd-i içtima ile karar-ı âtiyi ittihaz eylemişlerdir: Umum müstahdemînin maaşâtına yüzde on beş zamâim icra edilmiştir. Her gün için iştigal on saate tenzil edilmiş ve fazla işlendiği halde saat başına bir kuruş itası kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine müstahdemîn işleri başına avdet etmiş ve tramvaylar muntazaman işlemeğe başlamıştır."

217 *Sabah*, 10 Eylül 1908, s. 3-4. "Dersaadet Tramvay Şirketi bâlâdaki *Hizmet* refikimizde muharrer İzmir Göstepe Tramvay Şirketi icraatını nazar-ı dikkate almalıdır. Şu kadar ki müstahdemînin şimdiye kadar aldıkları ücret o kadar az ve o kadar mağduriyetlerine bais olacak derecededir ki onlara yüzde on, yirmi nisbetinde bir zam hiçbir vakit de kifayet etmez. Binaenaleyh Şirket Meclisi (direktör değil) menfaatini taht-ı temine almak için her halde hemen müstahdemînini memnun etmeğe çalışmalıdır."

218 "[Tramvay amelesi]," *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Eylül 1908, s. 3. "Dersaadet tramvay amelesi dün yeniden terk-i eşgâl etmişlerdir. Bunların arzusu direktörün tebdil edilmesidir. Bu bâbda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne müracaatta bulunmuşlardır."

219 "Tramvay şirketi amelesinin terk-i eşgâli," *İkdam*, 16 Eylül 1908, s. 2. "Şehrimizde terk-i eşgâller yekdiğerini veli ediyor. Evvela malum olmak üzere Şark Demiryolları'nda, bade Anadolu Şimendiferleri'nde, daha sonra İdare-i Mahsusa'da, hatta Şirket-i Hayriyye'de terk-i eşgâl hadisâtı baş gösterdi. Dün de Aksaray, Şişli, Beşiktaş ve Galata tramvay müstahdemîni umumen terk-i eşgâl etmişlerdir.

Bunların yegane maksadı direktör Perdikaris'in memuriyetinden ihracı meselesine matuftur. Müstahdemîn bundan başka Aksaray Hattı Müfettişi Paskalidi Efendi'nin ve Yol Memuru Yorgi Efendi'nin ve daha bazılarının da kumpanyaca istihdam olunmamasını talep ediyorlar.

Kumpanya amelesine şurasını ihtara mecbur oluyoruz ki müdürlerinin ve memurîn-i sairenin azl ve nasbı kendilerine ait bir hak olmayıp bu hak hissedârânındır.

Amele ve memurînin terk-i eşgâli esbâb-ı meşruiyyeye itimad etmedikçe makbul olamaz. Belki enzâr-ı ammede pek çirkin telakki edilir. Nitekim bu çirkinliği Tramvay Kumpanyası memurları birinci defa olarak gösteriyorlar. Madem ki Kumpanya emr-i maaşa taalluk eden metâlibâtı is'af etmiştir. Artık bundan sonra kalkıp da şunu istemeyiz, falan memur azledilmelidir demek haksızlık, hem büyük haksızlıkdır. Kumpanya müstahdemîni böyle nâhakk metâlib ile ara sıra terk-i eşgâli bir itiyad haline getirirlerse kendilerini himaye edecek bir kuvvet bulamayacaklardır.

Zaten makul olmayan hareketler de makbul neticeler veremez. Memurîne şurasını tavsiye ederiz ki hissedârâna taalluk edecek hukuka müdahale etmesinler. Zira artık bu terk-i eşgâller pek çirkin oluyor."

220 *Le Moniteur oriental*, 16 septembre 1908, s. 3. Les employés des tramways tes trois lignes de Şişli, Beşiktaş et Aksaray se sont réunis hier devant le dépôt de Şişli pour proclamer leurs revendications. Hüseyin Hüsnü Paşa, commandant de la gendarmerie et le directeur de la police de Péra, avec une forte escouade d'agents de police et de soldats se sont rendus sur les lieux afin d'engager les grévistes a reprendre le travail. Les employés ont unanimement répondu qu'ils ne reprendront pas le travail tant que M.Perdicaris ne sera pas remplacé.

221 "La Societe des tramways," *Le Moniteur oriental*, 15 septembre 1908, s. 3. M. de Rote, directeur général de la Société des Tramways de Salonique est arrivé jeudi (9/9/1908) en cette ville. Avec son arrivée l'issue de la grève du personnel des tramways sera certainement favorable.

222 *Le Moniteur oriental*, 16 août 1908, s. 3. Les tramways ont commencé a circuler samedi (11/9/08). M de Rote, directeur de la société, arrivé vendredi, a accordé au personnel, indistinctement, une augmentation de salaire de 2 piastres par jour avec réduction a 10 heures de la journée de travail. Les heures supplémentaires seront payées a raison de la moitié du salaire d'une journée par heure.

223 "Tramvay Şirketi amelesinin terk-i eşgâli," *İkdam*, 16 Eylül 1908, s. 2. "Şehrimizde terk-i eşgâller yekdiğerini veli ediyor. Evvela mühim olmak üzere Şark Demiryolları'nda, bade Anadolu Şimendiferleri'nde, daha sonra İdare-i Mahsusa'da hatta Şirket-i Hayriyye'de terk-i eşgâl hadisâtı başgösterdi. Dün de Aksaray, Şişli, Beşiktaş ve Galata tramvay müstahdemîni umumen terk-i eşgâl etmişlerdir.

Bunların yegane maksadı Direktör Mösyö Perdikaris'in memuriyetinden ihracı meselesine matuftur. Müstahdemîn bundan başka Aksaray Hattı Müfettişi Paskalidi Efendi'nin ve Yol Memuru Yorgi Efendi'nin ve daha bazılarının da kumpanyaca istihdam olunmamasını talep ediyorlar.

Kumpanya amelesine şurasını ihtara mecbur oluyoruz ki müdürlerin ve memurân-i sairenin azl ve nasbı kendilerine ait bir hak olmayıp bu hak hissedârânındır.

Amele ve memurîn terk-i eşgâli esbab-ı meşruiyeye istinad etmedikçe makbul olamaz. Belki enzar-ı ammede pek çirkin telakki edilir. Nitekim bu çirkinliği Tramvay Kumpanyası memurları birinci defa olarak gösteriyorlar. Madem ki kumpanya emr-i maaşata taalluk eden metâlibâtı is'af etmiştir. Artık bundan sonra kalkıp da şunu istemeyiz, falan memur azledilmelidir demek haksızlık hem büyük haksızlıktır. Kumpanya müstahdemîni böyle nâhakk metâlib ile arasıra terk-i eşgâli bir itiyad haline getirirlerse kendilerini himaye edecek bir kuvvet bulamayacaklardır. Zaten makul olmayan hareketler de makbul neticeler veremez. Memurîne Şurasını tavsiye ederiz ki hissedârâna taalluk edecek hukuka müdahale etmesinler. Zira artık bu terk-i eşgâller pek çirkin oluyor."

224 "Tramvay amelesinin tatil-i eşgâli," *İştirak*, sene 1, sayı 1, 8 Mayıs 1326, s. 205-206. Gazete grev hakkında şu yorumda bulunuyordu: "Geçende Tramvay Şirketi'nin bir anonim şirketi olmayıp zavallı ameleyi, memurların hukukunu mahvedici ve nutksuz beygirleri telef etmek için teşekkül etmiş olan hir şirket-i zalimedir demiştik. Dersaadet Tramvay Şirketi artık haddini aşırdı. Böyle bir Şirket hangi memlekette var? Avrupa'nın en küçük karyelerine varıncaya kadar artık Kurun-ı Vustâ'ya mahsus olan bu gibi arabalara çöp doldururlar.

İstanbul gibi bir şehr-i şehirde ne vakte kadar bu şirket bakı kalacaktır. Ne vakte kadar şehrimizin manzarasını telvis edecektir.

Tramvay, arabaların geçtikleri sokak ve caddelerden geçerken hergün belki her saat yeni bir çirkinliğe, kepazeliğe tesadüf ederler. Tramvay şirketi Alman teb'asındandır... İşte şirket-i mezkûre amele ve memurîni artık icra edilen haksızlıklara tahammül edemeyip nihayet tatil-i eşgâl etmeye mecbur oldular. Birkaç günden beri şehrimizin sokakları tramvayın irae ettiği meş'um ve mekruh manzaradan azade kaldılar.

Tramvay memurîn ve amelesi tarafından Dersaadet Alman sefirine âtideki telgrafname keşide kılınmıştır.

Tramvay Şirketi Alman tab'asından teşekkül etmiş olduğundan bizi onun yed'-i gaddaranesinden tahlis eylemenizi temenni ederiz.

Bundan mada zat-ı şehriyari ile, Meclis-i Mebusan ve Ayan riyasetine, Sadrazam Hakkı Paşa'ya Ticaret ve Nafia Nazırı Hallaçyan Efendi'ye, İttihat ve Terakki Fırkası Dersaadet Şubesi Reisi Halil Bey'e, *Tanin* gazetesi sermuharriri Hüseyin Cahit Bey'e, Zohrap ve Varteks efendilere hitaben aynı mealde âtideki telgrafnameyi keşide etmişlerdir."

"Tramvay şirketi bundan akdem vermiş olduğu vaadi ifa etmek istemiyor. Başımız üzerine Alman kondüktörleri celb suretiyle bizi ve ailemizi büsbütün mahvetti. Artık ne yapacağımızı bilemiyoruz. Dün Alman tab'asından olan kondüktörlerin ahıra girdikleri zaman cümlemiz de bu hale tahammül edemeyip tatil-i eşgâl ilân ettik. Şimdi çoluk çocuğumuzla sokaklara düşmüşüz, biz ne vakte kadar bu şirketin haksızlıklarına hedef olacağız. Rica ederiz, halimize merhamet ediniz. Bu şirket hükûmetle akt etmiş olduğu mukavelenin ahkamına riayet etmek istemiyor. Biz yalnız vatanımız için muharebe etmek ve ölmeye hazırız. Nâhakk yere bu şirket haksızlıkları, mezalim ve itisafatı yüzünden ölmeyi cinayet addederek, bu babda merhametinize iltica ederiz.

İşte bu tramvay şirketi hükûmetimizle bile eğleniyor. Soralım Ticaret ve Nafia Nazırı'na, bu hale tahammül etmek kabil mi! Osmanlı amelesini çalıştırmak istemiyor, kendisi Alman olduğundan bütün memurların, arabacıların, kondüktörlerin Alman olmalarını arzu eden bu şirket bizimle eğleniyor. Demek istiyor ki "Sizin ne ehemmiyetiniz vardır, ben hükûmetinizle bile akd ettiğim mukavelename ahkamına riayet etmiyorum, artık sizin sözünüze de mi kulak asacağım?"

"Bakınız ey muhterem Osmanlılar, bunlar bizim hukukumuzu, amelemizin hukukunu paymal ederek bizi adeta hayvan derecelerine inmiş mahlukât gibi kullanmak istiyorlar. Fakat biz kendi hukukumuzu müdafaa edeceğiz. Almanya'da amelenin kahrına uğrayan bu alçaklar hınçlarını bizim gibi sefillerden mi almak istiyorlar. Ah, hayat-ı içtimaiyye!.. Bunlar da medeniyetin menba'ından gelip de bize ders verecekler değil mi? Fakat biz artık dersimizi öğrenmiş olup ders vermekte olduğumuzu onlara anlatacağız. Mihran, Şaban, Pandeli"

225 "Tersane fabrikalarında," *Sanayi*, yıl 6, cilt 3, sayı 5/49, 31 Teşrîn-i evvel 334, s. 78. Yazı şu satırlarla son buluyordu: "Tersane amelemizin bu grev esnasında ibraz ettiği harekât-ı intizamkârane bir rüşd ve tekamül-i içtimaiyyeye doğru yürüdüğünü isbat etmiştir."

226 İsmail Faik, "Kömür amelesinin tatil-i eşgâli," *Sosyalist*, Birinci sene, sayı 1, 11 Teşrîn-i sânî 326, s. 4.

227 "Tatil-i eşgâl," *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, sene 24, sayı 1244, 25 Teşrîn-i evvel 1324, s. 357-358.

Osmanlı'da Küreselleşme ve Hizmet Sektörü Grevleri

228 Zafer Toprak, "'Seyyah'tan 'Turist'e, 'Sınâat'tan 'Endüstri'ye: Ecânib Sınâatı, (Türkiye'de 'Ecânib Sınâatı' ya da 'Turizm Endüstrisi')," *İstanbul*, Tarih Vakfı Yayını, sayı 6, Temmuz 1993, s. 66-69. "Böylece geniş kitlelerin tüketim örüntüsüne seyahat da girmiş oldu. Yılda 15-30 günlük ücretli izin ve artan gelir düzeyi ücretle çalışan ya da işçi konumundaki geniş bir kesime turizm olanağı sağladı. Sayfiyeler, plaj siteleri tatile gidenler için çekim noktaları oluşturdu. Tatilin sınıfsal yapısı uzun bir süre devam etti. Yazın Côte-d'Azur gibi sahiller, kışın Alpler uzun süre seçkin kesimin tatil alanları olmayı korudu. Sayıları sürekli artan tatil siteleri geniş bir kesime hizmet vermeye başladı. Doğu Avrupa'da sosyalist düzenlerle birlikte işçiler için Karadeniz ve Adriyatik kıyılarında sayfiyeler oluşturuldu. Polonya'da tatile çıkıp otel ya da motellerde kalan nüfus 1960'da 700.000'den 1972'de 2.8 milyona yükseldi. Dar gelirli insanlar için otobüs seyahatleri ülke içinde ya da dış ülkelere seyahat olanağı sağlıyordu. 1950'de ilk kez bir İngiliz girişimci uçak ve konaklama giderleri dahil "package tour" diye bilinen toplu turizmi başlattı. Horizon Holidays İngiliz turistleri Korsika, Sardinya ve İspanya'da, Akdeniz plajlarına sevk ederek büyük kazançlar elde etti. Yine 1950'de her türlü hizmeti içeren ilk Club Méditerranée kuruluyor ve müşterilere egzotik sahillerde kurduğu tatil köylerinde güneş, kum, deniz ve seks sunuyordu. Trans-Europe gibi hızlı trenler ve 1970'lerin jumbo jetleri seyahati geniş bir kesime olanaklı kılıyordu. Yaşadığı mekan dışında yıllık tatil gelişmiş ülke yaşam türünün belirgin özelliğini oluşturur oldu."

229 *Le Moniteur oriental*, 14 septembre 1908. (Selanik). "Les garçons de café ont déclaré le 10 septembre le matin la grève. Quelques incidents ont eu lieu."

230 "[Selanik garsonları,]" *Sabah*, 15 Eylül 1908, s. 3. "Selanik'teki... [Rum] garsonları... Bulgar müsafirlerin şehr-i mezkûre gelecekleri haber almaları üzerine müsafirîn-i merkume aleyhinde bir nümayiş olmak üzere terk-i eşgâl etmişlerdir. Grevciler, önde mızıka olduğu halde şehrin sokaklarını gest ü güzâr etmişlerdir. Bunların grevi terk ederek iş ve güçleriyle meşgul olmaları için zabıtaca müdahale ve tavassut edilmiş ise de neticesi hakkında henüz bir haber alınamamıştır."

231 "Garsonlar," *İttihat ve Terakki*, sayı 17, 13 Eylül 1908, s. 3. "[10 Eylül 1908] Perşembe günü umum kahvehane, gazino, lokanta ve otellerde bulunan Rum garsonlar terk-i eşgâl etmişlerdir.

Bu grev Bulgar müsafirlerimizin şehrimize vürudu gününe tesadüf ettiği için züvvârımızın izaz ve ikramında duçar-ı müşkülât olacağını zann eden genç İslam, Musevi vatandaşlarımız arz-ı hizmet eylemişler ve Beyaz Kale Bahçesi'nde iki gece nısfileylden tam beşe kadar garsonluk etmişlerdir. Bu suretle de ibraz-ı asar-ı mihmannüvâzî [müsafirperverlik] eden gençlerimizi takdir ve tebrik ederiz.

Rum garsonların evvelki gün Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ricaları üzerine velâdet-i hümayun gününe mahsus olarak işlerine devam edeceklerine dair sokaklarda ilânlar talik ettikleri kemal-i hayret ve teessüfle görüldü. Cemiyet'in garsonlara ricaya tenezzül etmeyeceği pek âşikârdır. Kendilerine Cemiyet tarafından hatta bir ihtar dahi vaki olmamıştır."

232 *Le Moniteur oriental*, 24 septembre 1908, s. 3. "Les employés musulmans faisant partie du Syndicat des commis et employés de Salonique ont pris l'initiative de demander le repos hebdomadaire pour tous les employés de confession musulmane. Une délégation composée de Turcs, Grecs et Israelites tentera a cet effet des démarches auprès des principaux parons et de la Chambre de commerce."

233 *Le Moniteur oriental*, 14 octobre 1908, s. 3. "Les garçons de la Brasserie de Londres se sont mis en grève hier pour protester contre les agissements du patron qui s'attribuerait un tant pour cent du pourboire qu'ils reçoivent."

234 "Les garçons du Péra Palace, de Tokatlian et de la Brasserie Yanni ont déclaré la grève hier", *Le Moniteur oriental*, 17 octobre 1908, s. 3. "Au PéraPalace, un arrangement est intervenu dans la soirée. Les garçons ont obtenu des augmentations mensuelles variant de 15 à 20 francs. Le service de nuit, pendant la saison des bals, sera payé à part. Chez Tokatlian, l'entente a eu lieu à minuit. Les garçons ont obtenu tout ce qu'ils demandaient.

Chez Yanni, il a été accorde aux garçons que les pourboires leurs reviendraient en totalité, que leur nourriture et leur logement seraient améliorés. La direction a refusé de prendre l'engagement qu'on lui demandait de garder les garçons actuels pendant un an à partir de ce jour. Mais le renvoi d'un garçon est subordonné à la conduite de celui-ci. Dans

les trois établissements surnommés il a été accordé aux garçons un congé d'un jour par quinzaine."

235 *Le Moniteur oriental*, 14 septembre 1908, s. 3. "Les garçons du Tokatlian se mettent aussi en grève. Ils réclament deux heures de repos par jour, coupant le temps de service en deux. M. Tokatlian a refusé et, pour parer à toute éventualité, il a, des hier, engagé soixante femmes qui, habituées à servir dans les grandes maisons musulmanes quand il y a de fêtes."

236 "Les garçons de Pera- Palas," *Le Moniteur oriental*, 21 octobre 1908, s. 3. "De nouveau, les garçons du PéraPalace ont déclaré la grève hier matin. Ils avaient repris le travail à la suite de l'acceptation en principe par M. Nobile, directeur de l'hôtel, et ensuite par le Baron de Vendeuvre, représentant de la Compagnie des Wagons-Lits, de leurs revendications en ce qui concerne seulement les augmentations des salaires. ...Le Baron de Vendeuvre s'était des le premier moment refusé à entrer en pourparlers avec le syndicat des garçons estimant que ce syndicat est inexistant pour lui. Il avait également refusé d'admettre la prétention des garçons d'imposer pour ainsi dire l'ingérence du syndicat dans les cas de révocation ou d'engagement de garçons. Ceux-ci avaient donc repris le travail lorsque hier matin un avis du syndicat informait M. Nobile que la grève était déclarée si toutes les revendications n'étaient pas acceptées.
M. de Vendeuvre a déclaré aux garçons qu'il maintient toujours sa promesse d'obtenir les augmentations demandées mais qu'il se refuse toujours non seulement à admettre la revendication concernant la révocation ou l'admission de garçons mais aussi qu'il ne veut négocier qu'avec les garçons, ne reconnaissant pas le Syndicat."

237 *Le Moniteur oriental*, 22 octobre 1908, s. 3. "La direction du PéraPalace ayant reçu de Paris les autorisations nécessaires est disposée àaccorder individuellement à chacun des membres de son personnel les augmentations de salaires qui ont été demandées. *Le Moniteur oriental*, 23 octobre 1908, s. 3. Les garçons du PéraPalace ont repris ce matin leur service, les augmentations de salaire qu'ils demandaient ayant été accordées. Les autres conditions ont été réglées au mieux des intérêts réciproques de la direction et des garçons. Le personnel qui ne s'était pas mis en grève a également reçu des augmentations a cause de son dévouement au directeur M. de Nobile."

238 Zafer Toprak, "Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları," *Cogito*, sayı 5, Yaz 1995, s. 25-28.

239 *Le Moniteur oriental*, 14 Septembre 1908, s. 3 (Selanik). "Le personnel des magasins Errara a déclaré la grève le 9 septembre le soir. Ils demandent; augmentation des salaires, réduction des heures du travail; jouissance du 10 % des commissionnaires; une gratification annuelle équivalent aux appointements d'un mois, jouissance du montant de la vente des caisses d'emballage."

240 "Les employés du Bon Marché et ceux du magasin Au Lion ont demandé aux direction de ces établissements une augmentation de salaires et le repos du dimanche. Sinon, ils déclareront la grève," *Le Moniteur oriental*, 26 septembre 1908, s. 3.

241 *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Eylül 1908, s. 3. "Orosdi Back ticarethanesi müstahdemîni geçen günü direktör Mösyö Foş'un nezdine azimetle bazı metâlibde bulunmuşlar ve Mösyö Foş nezaretle cümlesini kabul etmiştir. Müstahdemîn ücûrâtın tezyidini, haftada bir tatil günü ittihazını, bir aylık derecesinde senede bir ikramiye ita'sını, saat-ı meşguliyyetin tenkısını ve büyük memurlar tarafından küçükler hakkında daha ziyade nezaketle muamele edilmesini talep etmektedirler."

"Les établissements Orosdi-Back," *Le Moniteur oriental*, 15 septembre 1908, s. 3. [Selanik], Une délégation du personnel de la maison Orosdi-Back s'est rendue jeudi auprès de M. Fuchs, directeur, pour lui soumettre à titre officieux ses revendications. Les demandes des employés:
Etude d'un tableau d'augmentation de salaires;
Repos hebdomadaire d'une journée;
Gratification annuelle équivalant à un mois d'appointements;
Réduction des heures de travail;
Plus de courtoisie de la part des chefs envers leurs subalternes."

242 *Le Moniteur oriental*, 22 septembre 1908. "Le personnel des rayons de vente des Etablissements Orosdi-Back, à Istanbul, se sont mis en grève aujourd'hui. Les demandes remis au directeur M. J. Back:
Augmentation de;
40% sur les appointements jusqu'à 5 Lt
30% sur les appointements de 6 à 10 Lt
20% sur les appointements de 10 à 20 Lt
10% sur les appointements au dessus de 20 Lt
Augmentation obligatoire tous les deux ans de 1 Lt pour les employés touchant jusqu'à 10 Lt et de 2 Lt pour ceux qui touchent au dessus de cette somme.
Maintien des gratifications antérieures.
Congé de 15 jours par an avec appointements.
Entrée aux bureaux, en été à 8h et en hiver à $8^{1/2}$, avec 15 minutes de grâce.
Sortie en été à 11 h à la turque, et en hiver, à $11^{1/2}$ h.
Droit de toucher dans la deuxième quinzaine du mois des à comptes sur les appointements.
La direction des Etablissements n'ayant pas accepte ces demandes le personnel a quitté immédiatement le travail."

243 *Le Moniteur oriental*, 30 septembre 1908, s. 3. "La maison informe son personnel, actuellement en grève, qu'elle n'est pas en mesure d'accepter ses revendications.
Par conséquent elle invite le personnel à reprendre dans les 48 heures le travail aux anciennes conditions et considérera démissionnaires tous ceux

des employés qui ne seront pas rentrés au plus tard le 2 octobre à l'heure réglementaire du matin."

244 *Le Moniteur oriental*, 30 septembre 1908, s. 3. "Aucun indice d'amélioration, M. J. de Back ne voulant pas céder aux prétentions des grévistes, surtout en ce qui concerne le renvoi éventuel d'employés qui ne rempliraient pas leurs devoirs convenablement.
Espérons que l'arrivée de M. Hermann de Back, frère du directeur, qui est attendu aujourd'hui par le Conventionnel, - ayant manqué l'Orient Express d'hier, sera de nature à amener la conciliation pour les intérêts réciproques."

245 *İkdam*, 5 Ekim 1908, s. 3. "Orozdi Back ticarethanesi, tatil-i eşgâl eden müstahdemîn ve amelesini yine eski ücretlerle kabule muvafakat etmiş, bunlardan ön ayak olan sekiz kişiyi reddetmiştir. Müstahdemîn ve amele bu günden itibaren işlerine başlayacaklardır."

246 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, İkinci sene, 80. içtima, Çarşamba, 15 Nisan 1326, s. 1373.

Mehmed Cavid Bey, Grevler ve Sendikal Haklar

247 "Malûmdur ki, hükûmet-i Osmaniyye Avrupa hükûmetleri meyanında en az eser-i terakki göstermiş olduğundan sosyalizm fikrinin sirayetini teshil eden amele güruhu burada büyük bir cemiyet teşkil etmemektedir. Fakat şurası gariptir ki burada Avrupa'nın amele güruhu gibi muhtaç ve sefil bir kısım ahalî olmadığı halde sosyalizm fikri bazı müstahdemîn ile amele arasında intişar eylemektedir. Bir kısım müstahdemîn ile amele de, ekseriyet üzere, şimendifer kumpanyaları tarafından istihdam edilmekte olduğundan fikr-i mezkûrun intişarından dolayı bu kumpanyalar mutazarrır olmaktadırlar,"*Sabah*, 5 Eylül 1908, s. 1.

248 "Mebusan-ı kiramın son günlerde verdikleri mukarrerât-ı garibeden biri de sendikaların adem-i teşekkülü kararıdır. Cereyan eden müzakerât neticesinde millet vekilleri milletin hukuk-ı tabiiyyesinden olan içtima hakkını fesh ve izale etmeğe karar veriyorlar. Güya amele sınıfının sendikalar teşkil etmesi ecânibin memleketimizde umur-ı nafia, müessesât-ı sınaiyye ve ticariyye hususunda sarf edecekleri sermayelerin memleketimize celbine mani olurmuş, güya ameleler arasında bu gibi cemiyet tesisi vatanın sulh ve asayişini ihlâl edermiş! Grevler ticaret ve sanayi'i rahnedâr, memleketin ümran ve terakkisini, servet-i maliyyesini sektedâr edermiş! Ne garib muhakemât!.. Sendikalizm fesad ve ihtilâl müşevviki değil, intizam ve ittihad, sulh ve müsâlemet hamisidir." Yusuf Osman, "Sendikalizm,"*Bağçe*, sayı 46, 10 Temmuz 1325, s. 314-315.

249 "Beynelmilel Muallimin Sendikası," *Bağçe*, sayı 8, 9 Eylül 1324, s. 14. "Selanik muallimîni tarafından beynelmilel bir sendika teşekkül etmiştir. İslam, Musevi, Hıristiyan, ecnebî Selanik'te muallimlik eden her zat sendikaya dahil olabilir. Sendikaya henüz dahil olmayanlar arzu ettikleri halde Fevziye Mektebi muallimlerinden Salim Efendi'ye müracaat etmelidir.

Sendikanın nizamname-i esasîsini kabul etmek, ücret-i iştirak olmak üzre bir defaya mahsus olarak on ve her ay beşer kuruş vermek meşruttur."

250 Mehmed Cavid, "Neşriyat ve Vakayi-i İktisadiyye," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sayı 2, 15 Kânûn-ı sânî 1324, s. 269-270.

251 Mehmed Cavid, "Neşriyat ve Vakayi-i İktisadiyye -3-," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sayı 3, 15 Şubat 1324, s. 427.

252 Mehmed Cavid, "Grev Kanunu," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sayı 6, 1 Haziran 1325, s. 266-269.

253 Mehmed Cavid, "Neşriyat ve Vakayi-i İktisadiyye," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sayı 2, 15 Kânûn-ı sânî 1324, s. 269-270.

254 Mehmed Cavid, "Neşriyat ve Vakayi'-i İktisadiyye -3-," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sayı 3, 15 Şubat 1324, s. 427.

255 Mehmed Cavid, "Grev Kanunu," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sayı 6, 1 Haziran 1325, s. 266-269.

1909 Tatil-i Eşgâl Kanunu ve Grev Yasağı

256 Orhan Tuna & Metin Kutal, *Grev Hakkı-Başlıca Meseleleri ve Memleketimiz Bakımından Tanzimi*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1962, s. 9.

257 Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, s. 42.

258 Mesut Gülmez, "Bir Belge, Bir yorum: 1909 Tatil-i Eşgâl Yasası ve Grev," *Toplum ve Bilim*, sayı 12, Kış 1980, s. 50-64.

259 Mesut Gülmez'in hukuksal yönden grev rejimleri tasnifi için bkz: Mesut Gülmez, *Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1995, s. 69-107. Mesut Gülmez'e göre "grev özgürlüğü rejimi, grev yasağının olmadığı bir dönemdir. Grev, kanunların cezalandırmadığı meşru bir harekettir. Grev, ne yasalarca yasaklanan ne de suç sayılarak yaptırımlara bağlanan bir eylemdir. Grev yasaklanmadığı ve suç sayılmadığı için işçilerin özgürce başvurabilecekleri bir eylemdir. Ancak yasal bir hak olarak tanınmadığından, işverenin grevci işçilere karşı işten çıkarma ya da tazminat gibi yaptırımlar uygulaması olasılığı vardır."

260 Mesut Gülmez "grev özgürlüğü" görüşünü sonraki çalışmalarında geliştirmiştir: Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Ankara: TODAİE Yayını, 1983, s. 303-312 ve Mesut Gülmez, *Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1995, s. 69-107. Temel savı kamu yararı gözetilen işyerlerinde de uzlaşmaya gidileceği, sonuç alınamadığı takdirde, 6. maddeye göre, grev başlatılabileceği doğrultusundadır. "Terk-i hizmet" sözcüğünün emekgücü üzerinde dilediğince tasarrufta bulunmak değil, "toplu ve birlikte iş bırakılması" olan grev anlamına geldiğidir.

261 Kanun-ı muvakkat düzeyindeki mevzuat ile ilgili yayınlar için bkz: "Tatil-i Eşgâl Hakkında Kanun Lâyihası," *Takvim-i Vakayi*, 1. sene, sayı 11, 27 Eylül 1924, s. 2-3; "Tatil-i Eşgâl Nizamnamesi," *Dersaadet Ticaret Odası*

Gazetesi, 24. sene, sayı 1242, 11 Teşrîn-i evvel 1324, s. 342-343; "Tatil-i Eşgâl," *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 24. sene, sayı 1244, 25 Teşrîn-i evvel 1324, s. 537; "Tatil-i Eşgâl Nizamnamesi," *Şura-yı Ümmet*, 6 Şubat 1324, s. 6; "Grevler aleyhine bir kanun," *İşçiler Gazetesi*, sene 1, sayı 1, 28 Kânûn-ı sânî 1924, s. 2; Mahmud Esad, "Tatil-i Eşgâl Kanunu Lâyihası hakkında bir mütalâa," *Mizan'ül-Hukuk*, sene 1, sayı 24, 1325, s. 270-273; Mahmud Esad, "Tatil-i Eşgâl Kanunu Lâyihası hakkında mütalâat," *İstişare*, sayı 24, 1324 (1325), s. 6-13; sayı 27, 1324 (1325), s. 49-55; "Tatil-i eşgâl hakkındaki kanun lâyihasının esbâb-ı mucibe mazbatası," *İlm-i Hukuk veMukayese-i Kavanîn Matbaası*, sene 1, cilt 1, 1925, s. 292-301 ve "Tatil-i eşgâl lâyiha-i kanuniyyesi," s. 290-292.

262 Zafer Toprak, "1909 Tatil-Eşgâl Kanunu Üzerine," *Toplum ve Bilim*, sayı 13, Bahar 1981, s. 141-156.

263 Nitekim Dr. Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta* başlıklı eserinde kanun-ı muvakkatte sözü edilen maddeyle ilgili şu yorumu yapmaktadır: "Taraflar anlaşamadıkları takdirde, amele ve müstahdemler işlerini bırakmak hususunda muhtardırlar. Ancak iş serbestisine aykırı hareketlerde bulunmak ve nümayişler tertip etmek yasaktır." Dr. Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durum)*, Ankara: Kanaat Basımevi (İçişleri Bakanlığı Yayını), 1947, s. 551. Halim Alyot, Tatil-i Eşgâl Kanunu'nda da durumun değişmediğini yazmaktadır.

264 "Tatil-i Eşgâl Nizamnamesi," *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, sene 24, sayı 1242, 11 Teşrîn-i evvel 1324, s. 342. "Münakalât ve hidemât-ı umumiyyeyi ifa eden şirketler müstahdemînin terk-i eşgâl etmekte olmalarından dolayı tatil-i eşgâl cemiyetleri hakkında Ticaret ve Nafia Nezaret-i Aliyyesi'nden tanzim olunup Şura-yı Devlet'çe tadil olunan ve ledel arz irade-i seniyye-i hazret-i padişahîye iktiran eden lâyiha-i kanuniyyeye dair Şura-yı mezkûr mazbatası suretidir."

265 "Tatil-i eşgâl eden demiryolu, şirket ve kumpanyalarına Ticaret ve Nafia Nezaret-i Aliyyesi'nden yazılan tezkerenin suretidir," *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Teşrîn-i evvel 1908, s. 1; *İkdam*, 15 Teşrîn-i evvel 1908, s. 3.

266 Tatil-Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat ana hatlarıyla içeriği şu şekilde özetlenebilir: [Tatil-i Eşgâl Hakkında Kanun Lâyihası, *Takvim-i Vakayi*, sene 1, sayı 11, 27 Eylül 1324, s. 2-3.]

267 "Grevler aleyhinde bir kanun," *İşçiler Gazetesi*, sene 1, sayı 1, 28 Kânûn-ı sânî 1324, s. 2. "Une loi contre les grèves," Journal des travailleurs, 1. année, no. 1, 9 Février 1909, s. 2. Organe des Sociétés de Travailleurs.

268 "Tatil-i Eşgâl Nizamnamesi," *Şura-yı Ümmet*, 6 Şubat 1324, s. 6.

Sosyal Politika Tarihimizin İlk Önlemler Paketi: Müessesat-ı Sınaiyyede Çocukların ve Kadınların Çalıştırılması (1910)

269 Makalenin ilk şekli için bkz.: Zafer Toprak, "Sosyal Politika Tarihimizin İlk Önlemler Paketi: "Müessesât-ı Sınaiyyede Çocukların ve Kadınların Çalıştırılması (1910)," *Toplum ve Bilim*, sayı 27, Güz 1984, s. 229-237.

270 "Şükrü Kaya Bey - Cenevre Mesaî Konferansında irad edilen nutuklar," *İkdam*, 10 Haziran 1927, s. 1.
"Cenevre 14 (A. A.) - Şükrü Kaya Bey Cenevre'ye muvasalat eder etmez Beynelmilel Mesaî Bürosu ile temas etmiştir. Konferansın öğleden sonraki celsesinde reis, Şükrü Kaya Beye beyan-ı hoşamedi ile Türkiye'yi temsil ve müzakeratı takip için geldiğinden dolayı kendisine teşekkür etmiş ve demiştir ki: "Mesaîmizi takip için böyle yüksek bir şahsiyeti tayin ettiğinden dolayı Türk hükûmetini tebrik ederiz. Konferans müttefikan Şükrü Kaya Beye beyan-ı hoşamedi eyler, Türkiye ile Beynelmilel Mesaî Bürosu arasında sıkı münasebât teessüs edilmiştir. Şükrü Kaya Beyin huzuru bu münasebatı daha sıkı bir şekle ifrağ edecektir. Konferans azasının Mesaî Kanunu'nu tanzim etmek suretiyle tahakkuk ettirdiği teşebbüste Türk hükûmetine muvaffakiyetler temenni edeceğinden eminim."
Şükrü Kaya Bey cevaben Beynelmilel Mesaî Bürosu'na Türkiye'ye konferansın mesaîsine iştirak firkasını verdiğinden dolayı teşekkür ederek demiştir ki: Cumhuriyetçi demokrat Türkiye hilafeti ve taaddüd-i zevcat kanunlarını ilga ederek azim terakkiyyat elde etmiştir. Cumhuriyeti tesis suretiyle daha ciddi içtimaî asârın tahakkukunu temin ve Garb kanunlarını kabul eden Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin çizmiş oldukları demokratik mefkure yolunda yürüyen Türkiye içtimaî hareketi alaka ile takip etmektedir." Şükrü Kaya Bey Türk ricâl-i hâzırasının bilcümle mesâili memnuniyet-bahş şerait dahilinde hâlle muvafik olacaklarını konferansta temin etmiştir. Müşarüleyhin nutku fevkalade alkışlanmıştır."

271 Litografya ile çoğaltılmış bu kitabı bize temin eden Ahmet Makal'a teşekkür ederim. *İktisad-ı içtimaî*, müderrisi Babanzade Şükrü Efendi, mübeyyizi: Üçüncü sınıf talebesi, Mekteb-i Mülkiye Matbaası, 1926-1927.
Kitabın içeriği şöyle: 19. asırda zuhura gelen içtimaî müesseseler; İhtiyari cemiyetlerin kuvveti; Kuvva-i ammenin rolü; Himaye ve himayet teşkilatı; Ücret; Ücretlerin tezâyüdü; Amelenin tesiriyle ücretlerin tezyidi; Almanya; Müttehide-i Amerika; Fransa; İtalya ve Belçika; Amele sendikalarının ücretin tezâyüdü ve şerait-i say'in ıslahı üzerine olan tesirleri; Çırakların tahdidi (Sendikaların elde etmeye çalıştıkları gayelerin biri de çocukların, kadınların, ecnebilerin, sendikaya dahil olmayan amelenin gelip dûn ücretle ameleye rekabet etmesine mani olmak, hiç olmazsa bazı tahdide çalışmaktır); Kadınların rekabeti (Kadınların rekabetine karşı da mücadele açan sendikalar çoktur); Ecnebi amele (Ecnebî amele meselesine de sendikaların müracaatları meşhurdur); Amelenin sendikaya dahil olması; Sendikaların son taarruzî hareketleri: Grevler; Patron sendikaları; Amele lehine tahsisat itası; Ameleye prim itası; Aile primi; Amelenin tahsise iştiraki; Ücret ve şerait-i say'in ıslahı hakkında devletin müdahelâtı; Erkek amele hakkında müddet-i say'in tahdidi; Say ile sermaye münasebetinde adalet; Amele ile patron arasında anlaşma; Muvâzî sendikalar; Hükümetin müdahalesi; Müstehliklerin müdahalesi.

İkinci Kısım: Refah; İaşe; Fransa'da harbin kooperatifler üzerine tesiri; Kooperatiflerde satış fiyatlarının tespit ve tayini; İaşe bahsinde hükümetin müdahalesi; Narhtan maada usuller; Mesken; Patronların yaptıkları amele şehirleri; Erbâb-ı hayır ve cemiyet-i hayriyyenin yaptığı amele şehirleri; İnşaat şirketleri; Ucuz ev idare-i umumiyyesi; İctimaî hıfzıssıhha; Hıfzıssıhha kavaidi - Temizlik; Sarî hastalıklara karşı mücadele; Kü'ulle mücadele; Alkole karşı mücadele şekilleri; Kü'ul mücadelesinde hükümetlerin rolü; Tütün aleyhinde hareketler; Şehirlerin sıhhati; Süt meselesi; Terbiye-i içtimaiyye; Emniyet; Tasarruf sandıklarının eşkali; Hükümet tasarruf sandıkları; Patron tasarruf sandıkları; Mektep tasarruf sandıkları; Mütekâbil cemiyetler teşekkülündeki tasarruf sandıkları; Sigorta; Hastalık; Hükümet ve vilayetlerin muaveneti; Kazalara karşı; İhtiyarlık ve maluliyet; Ölüm; İşsizlik; İşsizliğe karşı sigorta; İşbölümü; Çıraklık ve mesleki tedrisat; İane; İstiklal; Şehir esbâb-ı mesaîsi; Sınai kredi cemiyetleri; Halk bankaları; Mevadd-ı ibtidaiye - Alât-ı istihsaliyye satın almak için cemiyetler; Mahsulatı satmak için cemiyetler; Amele istihsal kooperatif cemiyetleri; Ziraat işçileri; Zirai kredi cemiyetleri; Mevadd-ı ibtidaiyye ve alât-ı ziraiyye satın alma cemiyetleri; Mahsulât-ı ziraiyyenin satılması için cemiyetler; Ziraat için kooperatif cemiyetler; Zirai kanunlar.

272 *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Eylül 1908, s. 2.

273 "Hizmet refikimizden," *Sabah*, 10 Eylül 1908, s. 3-4; *Le moniteur oriental*, 16 septembre 1908, s. 3.

274 *Le Moniteur oriental*, 17 septembre 1908, s. 3.

275 *Le Moniteur oriental*, 17 septembre 1908, s. 3. *Le Moniteur oriental*, 15 octobre 1908, s. 3.

276 *Le Moniteur oriental*, 17 septembre 1908, s. 3.

277 *Le Moniteur oriental*, 14 septembre 1908, s. 3.

278 *Le Moniteur oriental*, 26 septembre 1908, s. 3.

279 "Les Établissements Orosdi-Back," *Le Moniteur oriental*, 15 septembre 1908, s.3. *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Eylül 1908, s. 3.

280 "Anadolu Şimendiferleri müstahdemîninin metâlibâtı," *İkdam*, 15 Eylül 1908, s. 2.

281 *Le Moniteur oriental*, 2 septembre (Eylül) 1908, s. 3.

282 "Rumeli Şimendiferleri müstahdemînin tatil-i eşgâli," *İkdam*, 9 Eylül 1908, s. 3; "Şark Şimendiferleri müstahdemînin terk-i eşgâli," *İkdam*, 14 Eylül 1908, s. 3; "Tatil-i eşgâl: Şark Demiryollarında," *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Eylül 1908, s. 2.

283 Sayı 44 - Meclis-i Mebusan - Birinci Devre 1326-1327, *Bilumum müessesât-ı sınaiyye ve taş ve maden ocaklarında müstahdem erkek ve kız çocuklarıyle kadınların suret-i istihdâmı hakkında Sivas Mebusu Doktor Ömer Şevki Bey'in teklif-i kanun lâyihasıdır*, "Hey'et-i Umumiyye'ce Nafia Encümeni'ne havale edilmiştir," İstanbul; Matbaa-i Amire, 1327.

284 Cahit Talas, *Sosyal Politika* (Birinci kitap, Ankara: Sevinç Matbaası, 1967), s. 138; Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri* (1936 Öncesi), TODAİE yayını (Ankara, 1982), s. 104-106.

285 "... oraya (yani ocağa) giden amele evlatlarını, hatta 12 yaşındaki evlatlarını beraber götürür ve küçükken ona öğretir ve 12 yaşındaki evladı babasından daha çok ücret alır. Mesela babası 60 kuruş aldığı zaman bu on iki yaşındaki oğlu 85 ve belki de 100 kuruş alır. Çünkü maden ocaklarının içinde birtakım yerler vardır ki, oraya ancak çocuklar girebilir. Bundan dolayı ocak sahipleri bu çocukları istihdam etmek mecburiyetindedirler." *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, cilt 10 , s. 203.

286 Tıp ve fen bakımından birtakım doğa koşullarına uymak zorundayız. O koşulların başlıcası büyümesi henüz gelişme dönemine ulaşmamış olan bir vücudun kemik ve başka yerleri acaba bu maden ocaklarında ne kadar bir hızla çürür? Bu soruma arkadaşımın yanıt vermesi gerekir. Bundan on yıl önce gördüğüm ocaklar daha beter bir durumda idi. Belki beş on yıl sonra iyileşmeler gelişmiş olur. Fakat düşünür müsünüz ki, üstünden su damlıyor. O çocuk orada kuru ekmekle yetiniyor. Günlerce dışarı çıkıp güneş yüzü görmüyor. Bu durumda bakanlığın önerisi üzere ben de 18 yaşından aşağı olanların çalıştırılmamalarını öneriyorum. Şuna kesin olarak emin olabilirsiniz ki, bu maddeyi böyle kabul ettiğimiz takdirde ülkeye ve ülkenin bu değerli çocuklarına son derece hizmet etmiş olacaksınız. Baylar, Ereğli halkından 32 yaşında bir kimse yoktur ki kara balgam tükürmesin." *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, cilt 10, s. 203.

287 Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara; Bilgi Yayınevi, 1992, s. 84.

288 Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara; Bilgi Yayınevi, 1992, s. 116.

289 İbrahim Pertev, "Memleketimizde işçilik ve kadın," *Sanayi*, sayı 34, 15 Haziran 334, s. 91.

Türkiye'de İlk İş Kanunu Teklifi Amelenin Suret-i İstihdamına Dair Kanun Teklifi (1911)

290 Bu makalenin ilk şekli için bkz.: Zafer Toprak, "Sosyal Politika Tarihimizin İlk Önlemler Paketi: Müessasât-ı Sınaiyyede Çocukların ve Kadınların Çalıştırılması," *Toplum ve Bilim*, sayı 27, Güz 1984, s. 229-237.

291 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, İkinci sene, 79. içtima, Salı 13 Nisan 1326, s. 1368. Amele ile sermayedârânın vezaif-i mütekâbilelerini tayin için bir kanun tanzimi lüzumuna dair Halep Mebusu Artin Efendi'nin takriri hakkında Lâyiha Encümeni mazbatası:

Hükûmetin vezaif-i asliyyesinden birisi de zayıfı kavînin taaddisinden muhafaza etmek olduğuna ve binaenaleyh, ameleyi sermayedârânın taaddisinden vikaye eylemek için bir kanun-ı mahsus tanzimi muktezî bulunduğuna dair Halep Mebusu Artin Efendi tarafından verilen takrir, Encümenimize havale olunmakla, mütalaa ve tetkik olundu. Vakıa, sermayedârânın nâbemahal tazyikâtıyla amelenin fevka't-tahammül bir derecede çalışması ihlâl-i sıhhat ve mâlûliyyetlerine bâis olacağı ve bunun

âsâr-ı muzırrası amelenin ensâl-i âtiyyesinde bile zuhur edeceği cihetle bu mehâzir-i mesrûdeye mahall bırakmamak için, memâlik-i mütemeddinede olduğu gibi, ameleyle sermayedârânın vezâif-i mütekâbilelerini tayin ve yekdiğerine nisbetle hukuk-ı meşrualarını temin edebilecek bir kanun-ı mahsus yapılması Encümenimizce şâyân-ı kabul görülmüş ve bu bâbda Şura-yı Devlet'çe temin-i maksadı kâfil bir lâyiha-i kanuniyye tanzim olunmak üzere keyfiyyetin makam-ı Sadaret'e havalesine karar verilmiştir.
1 Nisan 1326 - Lâyiha Encümeni Reisi İzmir Mebusu Mehmed Said
Mazbata Muharriri Bayezid Mebusu Süleyman Sûdi
Zabıt Kâtibi Burdur Mebusu Ömer Lutfi
Aza Trabzon Mebusu Emin
Aza Malatya Mebusu Tevfik

292 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, İkinci sene, 79. içtima, Salı, 13 Nisan 1326, s. 1368-1370 ve 80. içtima, Çarşamba, 15 Nisan 1326, s. 1372-1376.

293 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, İkinci sene, 80. içtima, Çarşamba, 15 Nisan 1326, s. 1374.

294 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, İkinci sene, 80. içtima, Çarşamba, 15 Nisan 1326, s. 1373.

Yüzyılın İlk Çeyreğinde Çukurova'da Emek ve Sermaye

295 Zafer Toprak, "20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Çukurova'da Emek ve Sermaye," *Toplumsal Tarih*, sayı 191, Kasım 2009, s. 70-79.

296 "Adana ve havalisi hakkında iktisadi tetkikat," *Ayın Tarihi*, cilt 11, sayı 22, Kânûn-ı evvel, 1926, s. 1794.

297 Ömer Celâl, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*, İstanbul; Arkadaş Matbaası, 1934, s. 209.

298 "Adana Beynelmilel Ziraat Sergisi," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 39, sayı 2, Teşrîn-i sânî 1339, s. 34; "Birinci Adana Beynelmilel Ziraat Sergisi," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 40, sayı 10, Eylül 1340, s. 506-512; "Adana İkinci Pamuk Kongresi," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 41, sayı 6, Haziran 1341, s. 958.

299 *İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi*, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1925, s. 109-110.

300 Hilmi, *Adana Ziraat Amelesi*, (Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 1), Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341, s. 5.

301 Zafer Toprak, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adana'da Amele Buhranı ve Amele Talimatnamesi," *Toplumsal Tarih*, sayı 41, Mayıs 1997, s. 7-13.

302 Cemil Çalgüner, *Türkiye'de Ziraat İşçileri*, Ankara; Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, 1943, s. 19.

303 R. Nalbandoğlu, "Türkiye'de Ziraat İşçilerinin Durumu," *İçtimai Siyaset Konferansları*, Birinci Kitap, İstanbul; Kenan Matbaası, 1948, s. 17.

304 Zafer Toprak, "Sanayiden ve Emekten Yana Bir Dergi: Sanayi Mecmuası," *Toplumsal Tarih*, sayı 253, Ocak 2015, s. 60-70.

305 "Hey'et-i muavene-i tahririyyemiz," *Sanayi* sayı 8, 15 Kânûn-ı evvel 1332, s. 1.

306 "Fikrimiz," *Sanayi*, sayı 1, 17 Nisan 1330, s. 1-3.

307 İbrahim Pertev, "Fikrimiz ve programımız," *Sanayi*, sayı 8, 15 Kânûn-ı evvel 1332, s. 1-3.

308 F(e). K(ef)., "Sanayi istatistiki," *Sanayi*, sayı 10. 15 Şubat 1332, s. 7-8.

309 "Bizde sanayi meselesi: Yavaş yavaş bu da olur," *Sanayi*, sayı 15, 31 Temmuz 1333, s. 1-4.

310 İbrahim Pertev, "Fikrimiz ve programımız," *Sanayi*, s. 8, 15 Kânûn-ı evvel 1332, sy. 1-3.

311 "İctimaî: Fennî ve sınaî ıstılahât meselesi," *Sanayi*, sayı 13, 31 Mayıs 1333, s. 1-2.

312 İ[brahim].P[ertev]. "Sınâat lisânımızı Türkçeleştirmek ve birleştirmek meselesi'ne doğru fiilî adımlar," *Sanayi*, sayı 30, 15 Nisan 1334, s. 42-46.

313 "Sanayi Kütüphanesi'nin tesisine doğru," *Sanayi*, sayı 42, 31 Kânûn-ı evvel 1334, s. 192.

314 Sadık Ahî, "İşsizlik," *Sanayi*, sayı 58, 15 Kânûn-ı evvel 1336, s. 112.

315 Mehmed Vehbi, "İçtimai sınıflar," *Sanayi*, sayı 55, 15 Eylül 1336, s. 65-67.

316 Mehmed Vehbi, "İçtimai inkılapta halk ve münevverler," *Sanayi*, sayı 58, 15 Kânûn-ı evvel 1336, s. 114-116.

317 "Tersane fabrikalarında," *Sanayi*, yıl 6, sayı 49, 31 Teşrîn-i evvel 1335, s. 78. "Bu ay içinde tersane fabrikalarında çalışan bin beş yüzden fazla amele ve müstahdemîn dört gün süren umumî bir grev ilân etmiştir. Amele bu grevde ücretlerinin mâlı ve mâh muntazaman tediyesini, maaşlarından tevkif olunan % 10'ların lağvını, saat-ı mesaînin sekize tenzilini, Cuma yevmiyelerinin tediyesini, amele temin-i istikbal sandığına amele murahhaslarının iştirakini Bahriye Nezareti'nden talep etmiştir. Metâlibâtın kısmen kabul ve kısmen ba'de'l-teemmül [etraflıca düşündükten sonra] nazar-ı dikkate alınacağı vaadini ahz eden amele, müttehiden ve müttefikan ilân ettiği greve nihayet vererek tekrar işe başlamıştır. Tersane amelemizin bu grev esnasında ibraz ettiği harekât-ı intizamkârâne bir rüşd ve tekâmül-i içtimaiyyeye doğru yürüdüğünü isbat etmiştir."

318 "Amelemiz için asrın son fikirlerini, son kanaatlerini kabul etmek lâzım," *Sanayi*, sayı 50, 31 Kânûn-ı evvel 1335, s. 3-4.

319 "Sanayi ve amelemiz için -1-," *Sanayi*, sayı 41, 31 Teşrîn-i evvel 1334, s. 178.

320 TBMM kayıtlarında Numan Usta'nın soyadı Ustalar'dır. Bazı kayıtlarda doğumu 1985 Dobruca iken Meclis'te Köstence 1884 olarak gözükmektedir. Numan Usta'nın Sanayi İdadisi'nde okuduğu ve Fransızca bildiği

yazılıdır. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde dördüncü dönem İstanbul ve TBMM birinci döneminde yine İstanbul mebusu olarak kayıt düşülmüştür. Numan Usta 19 Ocak 1934 günü kalp sektesinden öldü. Cenazesi 21 Ocak günü Celal Nuri Bey'in Nişantaşı'ndaki apartmanından kaldırıldı. Numan Usta ve Celal Nuri eski dostlardı. Malta'da sürgündeyken de beraberdiler. Taha Toros, *O Güzel İnsanlar*, İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 2000, s. 129-131.

321 "İstanbul'dan amele mebusu," *Sanayi*, sayı 50, 31 Kânûn-ı evvel 1335, s. 90-91.

322 "Sanayi ve amelemiz için -1-," *Sanayi*, sayı 41, 31 Teşrîn-i evvel 1334, s. 178.

323 Uvriyerizm, Fransızca "ouvriérisme," bir siyasal parti ya da sendika bünyesinde bilfiil işçinin önplana çıkarılmasıdır. Böylece işçi ayrıcalıklı bir konum elde eder; işçi iktidarı vurgulanır. Sosyalist hareketin yönetiminde bilfiil işçileri yetkili kılar.

324 "Mesaî Fırkası: Amele Partisi," *Sanayi*, sayı 45, 31 Mart 1335, s. 2-3.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adana'da Amele Buhranı ve Amele Talimatnamesi

325 Bu makalenin ilk şekli için bkz.: Zafer Toprak, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adana'da Amele Buhranı ve Amele Talimatnamesi," *Toplumsal Tarih*, sayı 41, Mayıs 1997, s. 7-13.

326 Cemil Çalgüner, *Türkiye'de Ziraat İşçileri*, Ankara; Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, 1943, s. 19.

327 Prof.Dr. R. Nalbandoğlu, "Türkiye'de Ziraat İşçilerinin Durumu," *İçtimai Siyaset Konferansları*, Birinci Kitap, İstanbul; Kenan Matbaası, 1948, s. 17.

328 Ömer Celâl, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*, İstanbul; Arkadaş Matbaası, 1934, s. 209.

329 "Adana ve havalisi hakkında iktisadi tetkikat," *Ayın Tarihi*, cilt 11, sayı 22, Kânûn-ı evvel, 1926, s. 1794.

330 Hilmi, *Adana Ziraat Amelesi*, (Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 1), Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341, s. 5.

331 *İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi*, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1925, s. 109-110.

332 "Adana Beynelmilel Ziraat Sergisi," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 39, sayı 2, Teşrîn-i sânî 1339, s. 34 "Birinci Adana Beynelmilel Ziraat Sergisi," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 40, sayı 10, Eylül 1340, s. 506-512; "Adana İkinci Pamuk Kongresi," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 41, sayı 6, Haziran 1341, s. 958.

Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne Sendikal Gelişmeler

333 Zafer Toprak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti," *Toplum ve Bilim*, sayı 40, Kış 1988, s. 141-153.

334 Osmanlı Mesaî Fırkası'nın dahili nizamnamesi ve programı için bkz: *Osmanlı Mesaî Fırkası Nizamname-i Dahilî ve Programı - 17 Kânûn-ı sânî 1334*, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1335. Latin harfleriyle: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler - cilt 2 Mütareke Dönemi*, İstanbul. İletişim Yayınları, 1999, s. 333-339.

Şirket-i Hayriyye Amele Cemiyeti ve 1925 Grevi

335 Makalenin ilk şekli için bkz: Zafer Toprak, "Şirket-i Hayriyye Amele Cemiyeti ve 1925 Grevi," *Toplumsal Tarih*, cilt 5, sayı 30, Haziran 1996, s. 6-14.

336 Zeki Cemal, "Memleketimizde amele hareketleri tarihi," *Meslek*, sayı 21-22, 24-25 (5, 12, 26 Mayıs ve 2 Haziran 1925), s. 11, 14, 9-10 ve 9. Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)* başlıklı eserinde 1919-1922 dönemi için ulaşabildiği grevlerin dökümünü veriyor. Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1913, s. 287-293.

337 *Milliyet*, 9 Temmuz 1919, "Şehrimizdeki bankalarda grev başlamıştır. Osmanlı Bankası, Rus, Selânik, Atina, İtalya Banka di Roma, Osmanlı Millî Kredi, Kredi Lione bankalarında dün gişelerde kimseler bulunmamıştır. Banka memurları yaptıkları açıklamada: "sonuna kadar dayanacağız" demişlerdir. Banka müdürlerinin ise dışarıdan yeni elemanlar araştırdıkları söylenmektedir."

338 "Tersane fabrikalarında," *Sanayi*, yıl 6, cilt 3, sayı 5/49, 31 Teşrîn-i evvel 334, s. 78. "Bu ay içinde tersane fabrikalarında çalışan bin beş yüzden fazla amele ve müstahdemîn dört gün süren umumî bir grev ilân etmiştir. Amele bu grevde ücretlerinin mahı ve mahı muntazaman tediyesini, maaşlarından tevkif olunan % 10'ların lağvını, saat-ı mesaînin sekize tenzilini, Cuma yevmiyelerinin tediyesini, amele temin-i istikbal sandığına amele murahhaslarının iştirakini Bahriye Nezareti'nden talep etmiştir. Metâlibatın kısmen kabul ve kısmen bade't-teemmül nazar-ı dikkate alınacağı vaadini ahz eden amele, müttehiden ve müttefikan ilân ettiği greve nihayet vererek tekrar işe başlamıştır. Tersane amelemizin bu grev esnasında ibraz ettiği harekât-ı intizamkârane bir rüşd ve tekamül-i içtimaiyyeye doğru yürüdüğünü isbat etmiştir."

339 "İstanbul'da Bomonti amelesinin grevi," *Anadolu'da Yeni Gün*, 7 Ağustos 1923, s. 3; "Bomonti Bira Fabrikası amelesi, haklı taleplerinin fabrikaca kabul edilmemesi üzerine grev ilân etmişlerdir. Amele gayet nazikane hareket etmektedir.

Bomonti Bira Fabrikası amelesi, fabrika ahırlarındaki hayvanata bakanlarla şehirdeki hastaneler ihtiyacına kâfi buz imal edenler müstesna olmak üzere kamilen tatil-i eşgâl etmişlerdir.

Tatil-i eşgâl intizam ve terbiye dairesinde vuku' bulmuş ve müessif bir hadise zuhur etmemiştir. Tatil-i eşgâlden evvel Amele Birliği Reisi Mehmed Bey'le amele murahhasları fabrika direktörü Mösyö Ertio'ya müracaatla 14 Temmuz tarihinde verip neticesine intizar etmekte oldukları tekliflerine ne diyeceğini sormuşlar ve menfi cevap almaları üzerine tatil-i eşgâl ile fabrika civarındaki meydanda aileleri ve kendilerine iltihak eden bazı müessesat amelesiyle birlikte hakkın talebinden ibaret bir hareket-i asîlâne olan tezahüratta bulunmuşlardır. Fabrika müdüriyeti amelenin bazı teklifâtını kabul eder gibi görünmüş ise de bunlarla iktifaya imkân görülmemiştir.

İstanbul'da depolarda ancak üç gün idare edecek kadar bira bulunduğu ve fabrikanın tebrîdhanesinde [soğutma deposunda] tüccara ait kabil-i tefessüh ve ihtimâr [ekşiyip mayalanma] üç yüz bin liralık emtia mahfuz olduğu nazar-ı dikkate alınırsa, fabrika direktörünün amele metâlibât-ı meşruasını terviç etmeğe mecbur olduğuna hükmedebiliriz.

Grevciler ne diyorlar?

Grevci amelenin reisi Vahid Efendi *Tanin* muharririne fikrini şu suretle izah etmiştir: Öteden beri hüsn-iniyyetle hareket ettik. Bize intizar tavsiye ettiler; bekledik. Men-i Müskirat Kanunu ileri sürülüyordu. Şimdi bu kanun tehir edildi. Hakkımızı talep ediyoruz. En müşkül sanatlardan biri biracılıktır. Burada çalışan amele romatizma, verem ve daha birçok tehlikeli hastalıklara maruzdur. Geçen gün 18 yaşında bir arkadaşımız işbaşında bir gözünü kaybetti. Şimdi diğer gözü de tehlikededir. Bu arkadaşa iki yüz liralık muaveneti temin etmek için az kaldı greve başlayacaktık. Hayatımızı feda edelim, yine takdir edilmeyelim. Buna tahammül edilmez. İstikbal şöyle dursun hali hazırımızı bile nazar-ı dikkate almıyorlar. Taleplerimiz kabul edilinceye kadar greve devam edeceğiz. Şimdi bile saadet ve refah içinde değiliz. O halde greve devam etmek bizler için bir vazife borcudur.

Amelenin metâlibâtı aşağıdaki on dört maddeden ibarettir.

Saat-i mesaînin sekize tenzili ve fazla iş saatleri için beher saat başına yirmi kuruş şemsten sonra vaki olacak iş saatleri için saat başına kırk kuruş itası.

Her ameleye ücretli haftalığı Cuma tatili, mecburiyet zuhurunda çalıştırıldığı takdirde çifte gündelik itası.

İki şirket ve iki amele murahhaslarından mürekkep bir komisyon tarafından bir Ceza Nizamnamesi'nin tanzimi, tecziye edilecek olan amelenin keza iki şirket ve iki amele murahhaslarından mürekkep bir hey'et tarafından tahkikat yapıldıktan sonra tecziyesi.

Hasta olan her amelenin meccanen tedavisi ve hastalığının devamı müddetince tam gündelik itası.

Hadd-ı asgari yevmiye yüz on beş kuruş olmak şartıyla umum amele yevmiyelerine yüzde otuz beş zam icrası.

Her ameleye hizmette her eskidiği sene için yevmiye on kuruş kadar zam itası.
Her yüksek iş açıldığında kıdemli amele meyânından en liyâkatlılarının amele murahhaslariyle şirket arasında itilaf hasıl olduktan sonra o işe kaydırılması.
Tahkikatın icrasından sonra ceza-i nakdinin tatbik edildiği amele kısmından kesilen cezaların sene nihayetinde Amele Teavün Sandığı'na yatırılması.
Nizamnamesi hükümet, amele ve şirket murahhaslarından mürekkep bir komisyon tarafından tanzim ve umum sermayesi şirket tarafından vaz' edilmek şartıyla Tekaüt Sandığı ihdası.
Aynı şerait tahtında bir kaza sigortası tesisi.
Vefat eden amelenin ailesine cenaze parası olarak münasip miktar meblağ itası.
Umum ameleye her sene bidayetinde bir aylık yevmiye mecmuu bir ikramiye itası.
18 Mart 339 tarihinden itibaren azledilmiş olan amelenin tekrar hizmete alınması.
Rutubetli yerlerde çalışan amelelere meccanen tahta kundura itası.
Ayrıca bkz: "Amelemizin hukuku siyanet ediliyor: Bomonti amelesinin grevi ve İktisat Vekaleti," *Anadolu'da Yeni Gün*, 9 Ağustos 1923, s. 1-2; İktisat Vekilimiz Mahmud Esat Bey, Bomonti amelesinin muhafaza-ı hukuku için teşebbüsâtta bulunmak üzere dün evâmir-i mahsusa vermiştir. İstanbul'da Bomonti Buz ve Bira Fabrikası amelesinin grev ilân ettiği malumdur. Grevin sebebi amelenin muhakk bazı metâlibînin fabrika idaresince kabul edilmemekte olması idi. Dünyanın her tarafında mesaiî saati sekiz saat olduğu halde Bomonti'nin ekseriyeti Türk Müslüman olan zavallı amelesi günde tam on iki saat çalışıyordu. Bizim memlekette sermayedârların mutazarrır olmasını arzu edenlerden değiliz. Fakat hiçbir zaman da amelenin ezilmesine göz yumamayız. Hususiyle Bomonti Fabrikası gibi sahipleri ecnebi ve fakat amelesinin dörtte üçü Türk olan müessesat mevzubahis olursa.
İstanbul'da grev devam ediyor. Fabrika idaresi amelenin muhakk metâlibînin is'afına doğru gitmiyor. İstanbul Amele Birliği burada bulunan İstanbul mebuslarına telgrafla haklı taleplerinin is'afi için müracaatta bulunmuştur.
İstanbul mebuslarından Ali Rıza Bey dün Malımud Esad Beyefendi'yi ziyaret ederek Amele Birliği'nden vaki olan müracaat hakkında İktisat Vekilimize malumat vermiştir. Hadise ile esasen pek yakından meşgul olan İktisat Vekilimiz bu bâbda derhal tedâbir-i lâzime ittihaz etmiş ve İstanbul Mesaî Müdüriyeti'ne atideki telgrafnameyi keşide eylemiştir: Bomonti Fabrikası işçilerinin tatil-i eşgâl ettikleri anlaşılmıştır. Derhal mezkûr müessese nezdine Vekalet namına bir memur iz'amiyle işçilerin muhakk tekliflerinin is'afına tavassut edilmesi ve neticede malumat itası.

Mahmud Esad Bey, Ereğli Havza-i Fahmiyesi amelesine ait kanun müstesna olmak üzere ortada amele hukukunu muhafaza edecek hiçbir kanun olmadığını nazar-ı dikkate almış ve dün kendisini ziyaret eden bir muharririmizi Vekalet'in bu bâbdaki mukarreratından haberdar etmek lütfunda bulunmuştur. Mezkûr mukarrerat berveçh-i âtidir.

1- İktisat Vekaleti, Zonguldak Amele Kanunu'na müşabih olmak üzere, Türkiye işçilerine ait bir kanun ihzar etmiş ve bunu Büyük Millet Meclisi'ne sevk etmek üzere bulunmuştur. Bu kanunda (1) amelenin mesaî müddeti, (2) saat-i mesaî haricinde ameleye verilecek ücret, (3) amelenin sinni ve birlik meseleleri tayin ve tespit edilecektir.

2- İktisat Vekaleti, Bomonti Fabrikası nezdinde amelenin hukukunu siyaset edecek teşebbüsâtta bulunacaktır."

Geldiği günden beri İktisat Vekaleti'nde yeni ve canlı bir mesaî devresi açan Mahmud Esad Bey'in umumiyyetle memleketimiz işçilerinin ve bilhassa son günlerde muhakk metâlibâtlarının is'af edilememesi yüzünden işlerini terk eden Bomonti Fabrikası amelesinin hukukunun siyânet ve muhafazası uğrundaki mesaîsini takdir ederiz."

"Amelemizin hakkı," *Anadolu'da Yeni Gün*, 10 Ağustos 1923, s. 5; İktisat Vekaleti'nin teşebbüsâtı neticesinde Bomonti grevi bitti.

"İstanbul'da Bomonti Buz ve Bira Fabrikası amelesinin bazı muhakk metâlibinin şirketçe is'af edilmediğinden dolayı grev ilân ettikleri malumdur. Geçen günkü nüshamızda keyfiyyetten haberdar olan İktisat Vekili Mahmud Esad Bey'in amelenin muhakk metâlibînin is'af ettirilmesi için İstanbul Mesaî Müdüriyeti'ne emir verdiğini yazmıştık.

İktisat Vekilimizin bu bâbdaki emri derhal tesirini göstermiş ve İstanbul Sanayi ve Mesaî Müdüriyeti'nin riyaseti altında teşekkül eden komisyon amelenin metâlibâtını ve şirketin maddiyyatını tetkik ederek meseleyi amele lehine halletmiş ve grev hitam bulmuştur.

Bu münasebetle İstanbul'da Amele Birliği riyasetinden ve İstanbul Sanayi Müdüriyeti'nden İktisat Vekili Mahmud Esad Beyefendi'ye atideki telgrafnameler gelmiştir. İstanbul Amele Birliği Reisi Mehmed Bey'ın telgrafi şudur: "Bomonti ihtilafı dünkü telgrafnamemiz üzerine Sanayi Müdüriyeti'nin riyaseti altında teşekkül eden komisyonca amele lehine hâl edildi. Bu muvaffakiyetlerini, zat-ı alilerine medyun olan amele evlatlarınız muhterem ellerinizden öperler..."

İstanbul Sanayi ve Mesaî Müdüriyetinin telgrafi da berveçh-i âtidir: "Emr-i telgrafileri dairesinde Bomonti Şirketiyle amele arasında itilaf imza ettirilmiştir."

Ayrıca bkz: "Bomonti amelesinin grevi," *İkdam*, 6 Ağustos 1923, s. 2.

340 "Grev: Aydın şimendifer müstahdeminin tatil-i eşgâli," *Tanin*, 3 Eylül 1923, s. 2; "Aydın Şimendifer Kumpanyası amele ücretlerini azaltmayacaktır," *İkdam*, 15 Ağustos 1923, s. 3; "Kasaba Demiryolu amelesinin metâlibi," *Tanin*, 4 Eylül 1923, s. 4.

341 "Haliç Şirketi amelesinin metâlibi," *İkdam*, 4 Eylül 1923, s. 3.

342 "Grève en perspective," *Le Tanine*, 11 novembre 1924, s. 2; "Une grève en perspective entre Sirkédji et Adrinople," *Le Tanine*, 12 novembre 1924, s. 3; İstanbul Mebusu Yusuf Akçura Bey'le rüfekasının, Şark şimendifer amelesinin grevi hakkında suali ve Nafia Vekili Muhtar Bey'in şifahi cevabı, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1.12.1339, D. 1, B. 41-60, cilt 3, s. 689-694.

343 "La Grève des instituteur," *Le Tanine*, 18 décembre 1924, s. 2. "La direction de la police a chargé les agents de la sûreté de faire une enquête sur la tentative de grève des instituteurs."

344 "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti," *Toplum ve Bilim*, sayı 40, Kış 1988, s. 141-153.

345 *İkdam*, 15 Eylül 1908, s. 2.

346 "Au Chirket-i Hairie," *Le Moniteur oriental*, 14 septembre 1908, s. 3.

347 *Le Moniteur oriental*, 16 septembre 1908, s. 3.

348 "Grevler ve Şirket-i Hayriyye," *Sabah*, 17 Eylül 1908, s. 3.

349 *Le Moniteur oriental*, 25 septembre 1908, s. 3.

350 "Amele Hareketleri: Şirket-i Hayriyye amelesi," *Meslek*, sene 1, sayı 35, 11 Ağustos 1925, s. 4. *Le Moniteur oriental*, 25 septembre 1908, s. 3.

351 "Amele Hareketleri: Şirket-i Hayriyye amelesi müzâkerâtı," *Meslek*, sene 1, sayı 36, 18 Ağustos 1925, s. 18.

352 "Amele Hareketleri: Polis Müdüriyeti'nin merkezlere bir tamimi," *Meslek*, sene 1, sayı 36, 18 Ağustos 1925, s. 18.

353 "Amele Hareketleri: Şirket-i Hayriyye amelesinin grevi," *Meslek*, sene 1, sayı 37, 25 Ağustos 1925, s. 4.

354 *Nizamname - Şirket-i Hayriyye Amele Cemiyeti'ne Mahsustur*, İstanbul; Ebussuud Caddesi'nde Mahmud Bey Matbaası, Tarih-i teessüs ve tab'ı 11 Ağustos 1340. Makam-ı Vilayet Umur-ı Hukukiyyesi'nden tadil olunan suretidir.

Türkiye İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar (1906-1925)

355 Sütunlarında, sosyalist haber ve faaliyetlere dikkati çekecek kadar geniş yer veren *Alemdar Gazetesi*, 1 Mayıs 1921 günkü nüshasında Amele Bayramı mevzuunda bir başyazı yayımlıyordu: Bu makalede 1 Mayısın manası anlatıldıktan sonra şunlar yazılıydı:

"Haber aldığımıza göre Türkiye Sosyalist Fırkası bugün 1 Mayıs Bayramı'nı memleketimizde ilk defa mevki-i fiile vaz'a karar vermiştir. Şayân-ı takdir ve teşekkürdür ki fırka, ahval ve vaziyet-i siyasiyyeyi nazar-ı dikkate alarak fazla nümayişlerden içtinab etmek, münakalâtı da bir dereceye kadar temin etmek suretiyle isbat-ı kiyaset ediyor [anlayış gösteriyor]. Türkiye'de sosyalizmin bu suretle ve yalnız muavenet ve müzaheret-i mütekabile esasına riayetten ibaret olarak tezahür eylemekte olması umumun takdir ve teveccühünü celb ediyor." (*Alemdar Gazetesi*, 1 Mayıs 1921, 21. sene, sayı 36, s. 1.)

Alemdar Gazetesi, aynı sayısında "Bil'ûmum İstanbul amelesine Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan" başlığı altında şu bildiriyi de yayınlıyordu:

"Mayıs'ın 1. Pazar günü amelenin en mukaddes bayram günüdür. Bu mukaddes bayramın tes'idi bütün amele için bir vazifedir ve bu yevm-i mes'ud şerefine müsaedat-ı kanuniyye dairesinde amele istirahat haklarını muhafaza edebilirler. Kavânin-i devlete riayeti ve âsâyiş-i memleketi daima nazar-ı dikkatten dûr tutmamağı büyük bir vazife edindiğini tarih-i teşekkülünden beri vuku' bulan bütün harekât ve teşebbüsâtıyla ispat eylemiş olan Fırka, inzibat-ı memleketle alâkadar olan tenvirât-ı elektrikiyye amelesinin çalışmalarına muvafakat ve müsaade eylemiştir." (*Alemdar*, 1 Mayıs 1337, sayı 35, s. 1.)

356 "1 Mayıs baharın ve hayatın en şetaretli latif bir günüdür! Bugün 1 Mayıs olduğundan dünyanın her tarafında adet olduğu gibi bu sene vakitli olanlar işlerini terk ederek süt içmek ve kırlarda vakit geçirerek baharın latif ve müstesna gününden istifade etmek fırsatını kaçırmayacaklardır.

Avrupalılar alelumum 1 Mayıs günü kırlarda gezmeği Mayıs çiçekleri toplamayı pek büyük bir zevk addetmektedirler. Alelumum kadınlar ve genç kızlar 1 Mayıs günü çayırlar ve yeni biten otların üzerine oturmaktan pek hoşlanırlar.

1 Mayıs, dünya amelesince de bir yevm-i mahsus addedilmiştir. Avrupa ve Amerika'nın her tarafından işçi sendikalarını mensup ameleler, 1 Mayıs münasebetiyle gezerler, eğlenirler.

1 Mayıs, Avrupa'nın bazı memleketlerinde işçilerin nümayiş yapmasına da sebep olmaktadır. Muhtelif hükümetler bu münasebetle tedabir-i takayyüdiyye [her ihtimale karşı önlemler] ittihaz ederler. *İkdam*, 1 Mayıs 1926, s. 1.

İstanbul'da Amele Bayramları (1921-1927)

357 Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketleri: 1908-1984* (Ankara: İmge Kitabevi, 2016, s. 93) başlıklı kitabında bizim makelemize gönderme yaparak şu satırlara yer vermektedir: "A. Seren ... bu son makalede ... kendisinin de yazdığı gibi "kuzu pşirilen, helva dağıtılan Kağıthane âlemleri" biçiminde kutlanan 1900'lerin Nevruz'unu İşçi Bayramıyla karştırmaktadır." Biz zaten makalemizde "amelenin kuzu çevirdiği, helva pişirdiği Kağıthane alemleri rivayet olunursa da bu daha çok Hıdrellezi çağrıştırmaktaydı" diyoruz. Bu cümleden yazarın "1900'lerin Nevruz'unu İşçi Bayramı'yla karıştırdığı" sonucu çıkarılamaz.

358 A.Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul: May Yayınları, 1975, s. 112-113.

359 *İkdam*, 1 Mayıs 1920, s. 2. "1 Mayıs tatili her sene memleketimizde az çok bir in'ikası mevcut olduğu halde bu sene amele sınıfı ahval-i fevkaladeyi nazar-ı itibara alarak tatilden sarf-ı nazar etmişlerdir.

360 Sütunlarında, sosyalist haber ve faaliyetlere dikkati çekecek kadar geniş yer veren *Alemdar Gazetesi*, 1 Mayıs 1921 günkü nüshasında Amele Bay-

ramı mevzu'unda bir başyazı yayımlıyordu: Bu makalede 1 Mayıs'ın manası anlatıldıktan sonra şunlar yazılıydı:

"Haber aldığımıza göre Türkiye Sosyalist Fırkası bugün 1 Mayıs Bayramı'nı memleketimizde ilk defa mevki-i fiile vaz'a karar vermiştir. Şayân-ı takdir ve teşekkürdür ki fırka, ahval ve vaziyet-i siyasiyyeyi nazar-ı dikkate alarak fazla nümayişlerden ictinab etmek, münakalâtı da bir dereceye kadar temin etmek suretiyle isbat-ı kiyaset ediyor [anlayış gösteriyor]. Türkiye'de sosyalizmin bu suretle ve yalnız muavenet ve müzaheret-i mütekabile esasına riayetten ibaret olarak tezahür eylemekte olması umumun takdir ve teveccühünü celb ediyor." (*Alemdar Gazetesi*, 1 Mayıs 1921, 21. sene, no. 36, s. 1.)

Alemdar Gazetesi, aynı sayısında "Bil'ûmum İstanbul amelesine Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan" başlığı altında şu bildiriyi de yayınlıyordu:

"Mayıs'ın 1. Pazar günü amelenin en mukaddes bayram günüdür. Bu mukaddes bayramın tes'idi bütün amele için bir vazifedir ve bu yevm-i mes'ud şerefine müsaedat-ı kanuniyye dairesinde amele istirahat haklarını muhafaza edebilirler. Kavânîn-i devlete riayeti ve âsâyiş-i memleketi daima nazar-ı dikkatten dûr tutmamağı büyük bir vazife edindiğini tarih-i teşekkülünden beri vuku' bulan bütün harekât ve teşebbüsâtıyla ispat eylemiş olan Fırka, inzibat-ı memleketle alâkadar olan tenvirât-ı elektrikiyye amelesinin çalışmalarına muvafakat ve müsaade eylemiştir." (*Alemdar*, 1 Mayıs 1337, no. 35, s. 1.)

361 "1 Mayıs günü," *İkdam*, 30 Nisan 1921, s. 3. "Atideki talimat ahali tarafından mucibince hareket edilmek üzere neşr olunur:

1- Her nevi siyasi ve diğer alaylar tertibi askeri kumandanın emriyle suret-i kat'iyyede memnudur.

2- Bu emre her türlü muhalefetin ciddiyetle nazar-ı itibara alınarak mütecasirinin şiddetle duçar-ı mücazat olacağını ahaliye beyan edilir.

3- Gerek 1 Mayıs münasebetiyle ve gerek sair hangi bir tarih için nümayişler tertibi zımnında vuku' bulacak herhangi bir müracaat nazar-ı itibara alınmayacaktır.Miralay Ballar - Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reisi

362 "1 Mayıs günü," Bildiri şu satırları içeriyordu: "Ortodoksların Paskalya bayramına tesadüf eden 1 Mayıs günü bazı amele sükunet dairesinde bayram yapmak arzu edebilecekleri cihetle yevm-i mezkûrede tramvay ve vapur seferlerinin azalabileceği ahaliye ihtar olunur.

Her nevi esnaf ve şirketler amelesi daima çalışma haklarını muhafaza etmektedirler.

Beynelmüttefikin zabıta onların emniyetini suret-i kat'iyyede temin eyleyeceklerdir.

İstanbul'un işgal-i askeri altında bulunması dolayısıyla her nevi suikast ve siyasî nümayişlerle, fabrikalarında âlât ve edevâtı tahrib veya ameleyi işinden men' gibi hareket ceraim-i akeriyye şeklinde telakki edilerek failleri mahakim-i askeriyyeye sevk olunacaktır. İmza: Miralay Kaprini - Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reis Vekili. *İkdam*, 30 Nisan 1921, s. 3.

363 "1 Mayıs Sosyalist Bayramı," *Hakimiyet-i Milliyye*, 2 Mayıs 1921, s. 2." Dün bütün dünya sosyalistlerinin bayramı idi. Bu münasebetle, dün şehrimizdeki Bolşevik Sefarethanesi önünde kızıl bayraklar asılmış (Yaşasın Komünizm, Kahrolsun Kapitalizm ve Emperyalizm) yazılı levhalar talik olunmuştur."

364 "Bilumum İstanbul amelesine," *Vakit*, 1 Mayıs 1921, s. 2.
"Bilumum İstanbul Amelesine;
Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan: Mayısın birinci günü amelenin en mukaddes "bayram" günüdür. Bu mukaddes bayramın tes'idi bütün amele için vazifedir. Ve bu yevm-i mes'ud şerefine mes'ugat-ı kanuniyye dairesinde [yasaların hoşgördüğü, ya da cevaz verdiği ölçüde] amele istirahat haklarıru muhafaza edebilirler.
Kavânîn-i devlete riayet ve âsâyiş-i memleketi daima nazar-ı dikkatten dûn tutmamayı bir vazife edindiğini tarih-i teşekkülünden beri vuku' bulan bütün harekât ve teşebbüsâtıyla isbat eylemiş olan Fırka, inzibat-ı memleketle alakadar bulunan tenvirat-ı elektrikiyye amelesinin çalışmalarına müsaade eylemiştir."

365 *İkdam*, 2 Mayıs 1921, s. 2. "Dün Şirket-i Hayriyye, Haliç ve tramvay şirketleri amelesi çalışmadıklarından şehrimiz vesait-i nakliyyesinin bir kısm-ı azamı muattal kalmıştır. Yalnız Bebek hattında üç araba, Şişli-Tünel hatlarında da birkaç araba uzun fasılalarla işletilmiştir.
Seyr ü Sefain vapurları ile Haydarpaşa-Pendik ve Sirkeci-Çekmece trenleri tatil-i seyr ü sefer eylemişlerdir. Şehrin karanlıkta kalmaması için elektrik amelesi de çalışmıştır. Vesait-i nakliyyenin tatil-i seyr ü seferi yüzünden Boğaziçi'nde ve uzak mahallâtda sakin memurlardan birçoğu vazifeleri başına gelememişlerdir.
Amelenin bir kısmı bayramlarını tes'id için mavi işçi gömlekleri giydikleri ve kırmızı boyunbağı taktıkları gibi hemen hepsi de kırmızı rozetleri hamil idiler. Sosyalist Fırkası merkez-i umumîsine kırmızı bayrak keşide olunmuştur. Amelenin bindikleri bazı otomobiller de kırmızı bayraklar takmışlardır.
Dün 1 Mayıs münasebetiyle Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Babıali caddesindeki merkezinde bazı merasim yapılmış ve saat ondan bire kadar mızıka Enternasyonal / Beynelmilel marşını çalmıştır. Aynı zamanda her şubeden bir hey'et fırka merkezine gelerek beyan-ı tebrikât etmişlerdir. İşçiler arasında dün işret men edilmiş olduğu için hiç kimse sarhoş olmamış ve hiçbir vak'a zuhur etmemiştir."

366 "1 Mayıs Amele Bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1921, s. 1. "Dün Şirket-i Hayriyye, Haliç, Tramvay şirketleri ve bilumum fabrikalar müstahdemîni tatil-i eşgâl ederek amele bayramını tes'id etmiştir.
Dün Mayıs'ın ilk günü olmak münasebetiyle şehrimizdeki işçi sınıfı kâmilen tatil-ieşgâl etmiş ve muhtelif mesirelere dağılarak amele bayramını tes'id eylemiştir. Tramvay müstahdemîni kırmızı çiçekler takmış oldukları halde otomobil ve otobüslerle Kağıthane'ye giderek akşama kadar eylendikleri gibi diğer fabrika ve darüssınaelerde çalışanlar da en

yakın mesirelere giderek eğlence ile vakit geçirmişlerdir. Bu münasebetle dün Sosyalist Fırkası merkezinde bir bando mızıka terennümsâz olmuş [şarkı veya türkü seslendirmiş] ve muhtelif amele hey'etleri Fırka merkezini ziyaretle beyan-ı tebrikât etmiştir. Amele bayram münasebetiyle Şirket-i Hayriyye, Haliç Şirketi, Baruthane, Feshane, Zeytinburnu Fabrikaları müstahdemîni ve sair fabrika ve darüssınaelerde çalışanlar kâmilen tatil-i eşgâl etmişlerdir. Şirket-i Hayriyye müstahdemînının tatil-i eşgâl hasebiyle dün Boğaziçi'nde oturanların kısm-ı âzamı istanbul'a inememiştir. Üsküdar ahalisi kısmen Haydarpaşa vapuru ve kısmen sandallar ile İstanbul'a geçmişlerdir. Haliç'te oturanlar da Pazar kayıkları ile köprüye gelmişlerdir.

Tramvay amelesinin yüzde doksan beşi işlememiştir; yalnız Beşiktaş-Karaköy ile Tünel-Şişli hattında üçer araba sefer yapmıştır. Fatih, Aksaray, Harbiye hatları işlememiştir. Tramvayların tatil-i sefer etmesi üzerine ortaya birçok yük otomobilleri çıkmış ve bunlar Karaköy ile Beşiktaş, Sirkeci ile Fatih ve Aksaray arasında işlemiştir. Dün İstanbul, Beyoğlu sokakları pek tenha idi. Nadiren bir otomobil ve araba geçiyor, piyade kaldırımlarında hissedilecek derecede boşluk göze çarpıyordu. Seyr ü Sefain müstahdemîni tatil-i eşgâl etmediğinden dün yalnız Kadıköy ve Adalar seferleri muntazaman yapılmıştır. Şehrin zulmet [karanlık] içinde kalması için elektrik fabrikası amelesi de çalışmıştır."

367 "Mayıs'ın birinci günü," *İkdam*, 26 Nisan 1922, s. 3. "1 Mayıs gününü sükunet dairesinde tes'id etmek bazı müstahdemîn tarafından arzu olunabileceğinden tramvay ve vapur seferlerinin o gün azaltılabileceği ahaliye haber verilir.

Bütün esnaf ve şirketler müstahdemîni iş işlemek hakkını daima muhafaza etmekte olup Beynelmüttefikin zabıta kendilerinin emniyetine suret-i müessirede zâmin olunacaktır (kefil olunacaktır). Her türlü suikastlar, siyasi nümayişler, âlât ve edevât tahribi ve müstahdemîni işten men'e matuf harekât, İstanbul'un işgal-i askeri altında bulunması hasebiyle askeri suikast mahiyetinde telakki edilecek ve mütecasirler askeri mahkemelere sevk olunacaktır. -Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reisi - İmza: Ballar."

Keza *Vakit* gazetesi de benzer bir bildiri yayınlar. Metinler aslında çeviri nedeniyle farklıdır: *Vakit*, 26 Nisan 1922, s. 3. "Bazı amele 1 Mayıs gününü sükun dahilinde tes'id etmek arzusunda bulunabileceği cihetle yevm-i mezkûrede vapur ve tramvay münakalatının tenkis edileceği ahaliye ihbar olunur.

Herhangi cemiyete mensub amele mesaîye devam hakkına daima maliktir. Beynelmüttefikin zabıta, bu kabillerin masuniyetini şiddetle temin edecektir.

İstanbul'un beynelmüttefikin işgal altında bulunması dolayısıyla, her nevi tecavüz, siyasi nümayiş, muameleyi çalışmaktan men, askeri tecavüz şeklinde telakki edilecek bu yolda hareket edenler mehâkim-i askeriyyeye tevdi olunacaktır. - Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reisi - Miralay Ballar."

368 "Amele Bayramı: 1 Mayıs münasebetiyle tanzim edilen program," *Vakit*, 28 Nisan 1922, s. 2. "1 Mayıs Komisyonu'nun "Amele Bayramı" Programı - 1922 -

1- İstanbul'da mevcut bütün işçiler kadın erkek ve bir teşkilâta mensup olsun olmasın bu bayrama davetlidirler.

2- Toplanma merkezi Pangaltı'dır. Bayrama iştirak edecek bütün arkadaşlar saat onbirde Pangaltı'da bulunacaklar ve kollarında kırmızı pazubentler bulunan hey'et-i tertibiyye tarafından istikbal edileceklerdir.

3- Grup halinde gelecekler şehir dahilinde yürüyüşlerinde hiçbir türlü nümayiş yapmayacaklar ve proletarya şuuruna yakışacak bir vakar ve sükunetle geçeceklerdir.

4- Bayram Pangaltı'da başlayacak ve bütün gruplar toplu olarak saat on bir buçukta önde mızıka olduğu halde Pangaltı'dan hareketle Kağıthane'ye azimet ve arkadaşlar mızıka ile birlikte işçi şarkıları terennüm edeceklerdir.

5- Kağıthane'de 1 Mayıs bayramının ehemmiyeti ve tarihi hakkında söz söyleyecek arkadaşların nutukları dinlenecek, bayram saat beşe kadar devam edecek ve beşten sonra arkadaşlar yine sükun ve vakarla dağılacaklardır.

6-1 Mayıs Komisyonu polise karşı bütün mes'uliyyeti deruhte etmiş olduğundan bütün arkadaşların hey'et-i tertibiyyenin ihtarâtına hüsn-i telakki etmesi ve işbu program haricine çıkılmaması bilhassa rica olunur. 1 Mayıs Komisyonu"

369 "1 Mayıs Bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1922, s. 2.

"Dün Mayıs'ın biri idi. Öteden beri mütekâmil akideler bugünü amele için resmî bir bayram günü olarak kabul etmiştir. İstanbul amelesi, dün, beynelmilel amele yortusunun resm-i tes'idini icra etmiş ve müretteb bir program dairesinde Kağıthane'ye azimetle akşama kadar muhtelif eğlenceler tertib etmiştir. İstanbul tarafındaki amele saat on buçukta Sultanahmet meydanında toplanarak tenha sokaklardan geçmek suretiyle Pangaltı'ya azimet ve oradan kendilerini muntazır [bekleyen] bulunan diğer arkadaşlarına ilhak etmiştir. Saat birde amele kitlesinin önünde bir bando mızıka olduğu halde kırmızı pazubentli hey'et azasının nezareti altında amele Kağıthane'ye yollanmıştır. Yolda ameleye muhtelif beynelmilel mesaî marşları terennüm ettirilmiş, Kağıthane'de hatipler tarafından sây ve sây'in kıymeti hakkında muhtelif mevzular üzerine konferanslar verilmiştir.

Bayram eğlencesinde Şirket-i Hayriyye, Haliç, Tramvay, Tünel, Elektrik amelesi ile Süyr ü Sefain'den bir kısm-ı kalil, Mürettibîn-i Osmaniyye Cemiyeti'nden bir hey'et-i murahhasa bulunmuştur. Amelenin bir kısmı bayrama aileleriyle beraber iştirak etmişler ve akşam yine bir bando mızıka başlarında olduğu halde avdet etmişlerdir."

370 *Vakit*, 2 Mayıs 1922, s. 3.

371 *Vakit*, 2 Mayıs 1922, s. 3. "Dünkü bayrama iştirak eden amele Şişli'deki Türkiye Sosyalist Fırkası şubesinde içtima etmiştir. Bu binaya kırmızı sosyalist bayrakları çekilmiş idi. Oradaki amele mavi işçi gömleklerini giymişler, kırmızı boyunbağı ile sosyalistlerin alâmet-i farikası olan kırmızı rozetleri takmışlardı.

Bazı aza tarafından sosyalistlik hakkında hitabeler irad edilmiştir. Bade bütün amele Kağıthane'ye giderek fırka hey'et-i idaresi tarafından tertip edilen eğlenceye iştirak etmişlerdir. Ramazan olduğu için Müslüman amele bu eğlenceye bir seyirci gibi iştirak etmemiştir."

372 Ahmed Emin, "Amele Bayramı," [başmakale] *Vakit*, 2 Mayıs 1922, s. 1. "Dün Mayıs'ın biri idi. Bugünü bütün dünyanın amelesi bir amele bayramı diye tes'id ederler. Bu münasebetle şehrimizin amelesi arasında da birleşmeler vaki olmuş, amele bayramı imkânın müsaade ettiği şekil ve derecede tes'id edilmiştir [kutlanmıştır]. Biz bu tezahürleri, amele arasındaki tesanüd [dayanışma] ve uyanıklığa delalet etmesi itibarıyla memnuniyetle telakki ederiz.

Memleketimizin içtimaî teşkilât ve teçhizatında pek büyük noksanlar vardır. Bunların münferit dimağlar tarafından idrak edilmesi ve bu dimağlarda büyük sulh!!! emel ve arzuları mevcut olması hiçbir zaman canlı bir sulh!!! âmili hizmetini göremez. Her bir içtimaî sulh ancak mütemadi surette icra-i tesir eden vesaiki kısmen olsun müşterek menfaat bulunan içtimaî kuvvetler tarafından istihsal edilebilir. Bu kuvvetler arasında amele teşkilâtının büyük bir mevkii vardır. Garb âleminin her köşesinde sây şeraitinin ıslahı, kanunların çalışanları himaye etmesi, sây erbâbının hayatın fena ve ma'kus ihtimallerine karşı hükûmet teşkilâtı ianesiyle himaye görmesi gibi yalnız amele nokta-i nazarında değil, millî ve insani nokta-i nazarında büyük bir muvaffakiyet olan neticelerin en mühim saiklerinden biri hiç şüphesiz amelenin tesanüdkâr mücadelesidir."

373 "Grev devam ediyor (Tramvay ve tünel)," *Alemdar*, 13 Mayıs 1920, s. 4; "Grev henüz bitmedi," *Alemdar*, 14 Mayıs 1920, s. 2; "Grev bitti," *Alemdar*, 16 Mayıs 1920, s. 1.

374 *F.O. 371 7947 E4988/4988/44, 8 May 1922*, Labour unrest fostered by Hussein Hilmi Bey, the leader of the Turkish Socialist Party, which has thus for the first time come into prominence. The enterprise chiefly affected has been the Belgian Tramway Company, a general strike of above employees was averted, in April, only by measures of military and police protection, which was authorised by the Allied High Commissioners at the urgent appeal of the company in order to prevent the suspension of a public utility servie. Unrest, however continued, and the Socialit Part made a petition to the Genneral Officer Commanding-in-Chief for his personal mediation in the dispute. General Harrington, after consulting the High Commissioners, attempted to reconcile the two parties in the interests of public order. Neither the company nor the men proved sufficiently amenable, and in September a strike broke out which was,

however, arrested by a tentative agreement attained under the auspices of the military command. This was only a temporary palliative, and the dispute is still smouldering in spite the prolonged investigations by an arbitral commission under the presedency of the Turkish Minister of Public Works.

Though no actual strike has occurred, the has been, constant unrest among the employees of the ferry steamship companies, the electric light company and the municipal sanitay services. These latter have been kept at work only through the incessant itervention of the High Commissioners, who have been able from time to time to obtain part of the arrears of pay due to them (Extract from report 1921).

375 *İstanbul Umum Amele Birliği Nizamnamesi [İstanbul Umum Amele Birliği'nin 7 Şubat 339 kongresinde tadil edilen nizamnamesi]*, Amedî Matbaası, 1339-1341.

Madde 1- Her amele sınıfının merbut olduğu müesseye ve tarz-ı mesaîsine göre birlikler ve dernekler tesisine çalışmasını temin etmek ve ikinci maddede mezkûr olan vezâifi ifa etmek üzere İstanbul'da "İstanbul Umum Amele Birliği" namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

Madde 2- Birliğin gayesi ve maksadı bervech-i âtidir:

Elif- Her Amelenin içtimaî ve iktisadî hukukunu sermayedârâna karşı kavânîn-i mevzu'a dahilinde müdafaa etmek;

Be- Hükûmet-i muhtereme-i milliyyenin amele hakkındaki kanunlarının sermayedârân tarafından tamamî-i tatbikini temin etmek;

Cim- Her türlü mesa'ilde amelenin müttehiden hareketini mümkün kılabilmek ve mensubininin manen ve maddeten terfihlerine muavenet etmek;

Dal- Amelenin kütle halinde temsilini mucib olan yerlerde vazife-i temsili ifa etmek;

He- Amelenin ahvâlini terfih için icrası icab eden ıslahat hakkında hükûmet-i muhteremeye müracaat-ı kanuniyyede bulunmak;

Vav- Amele arasındaki meslekî ahlakın tenmiyesiyle buna muhalif olan bilumum hareketlerde hakim sıfatıyla harekete gelmek;

Ze- Sermayedârâna karşı amelenin veza'ifini tayin ve bunların da ameleye karşı taahhüdâtını ira'e etmek;

Ha- Hıfzıssıhha kava'idine riayet için gerek sermaydârân ve gerekse amele nezdinde teşebbüste bulunmak;

Tı- Amelenin iktisadî düsturlarına tevfiken kendilerini tasarrufa alıştırmak, istihlakta da amelenin azamî tasarrufunu kuvveden fiileçıkarmak için amele kooperatiflerini tesis ile ameleyi yalnız müstehlik olmak mevkiinden kurtarmak ve onlara istihlaklarında da bir hassa-i nef' bahşeylemek;

Ye- Maluliyet veya işten mütevellid kazadan sakat halinde malulîne muavenet etmek;

Kef- Amelenin fikren tenviri, manen ve maddeten terakki ve istirahati için hususi dersler, hastahaneler, sanayi mektepleri, amele kulüpleri, amele mektepleri, amele tiyatro ve otelleri tesis ve küşad etmek;

Lam- Mesaî-i yevmiyeyi hadd-ı asgariye indirmek, haftada bir gün hem maaşlı ve hem de yevmiyeli ameleye ücretli bir tatil verdirmek; fevkalade iş zuhurunda işleyecekleri ve kezalik eyyam-ı adiyyede de saat-ı mesaîden fazla iş görenlere gündelik nisbetinde fakat bir misli fazla ücret verdirmek; sermayedâr ameleyi hadd-ı asgari yevmiyeden aşağı çalıştırdığı vakitte bile tam yemviye vermeğe mecbur etmek;

Mim- Mümkün olduğu takdirde 14 yaşından aşağı olan erkek ve 16 yaşından ufak kız çocuklarının çalıştırılmamalarını temin etmek; rüşde baliğ olanlarını yarım gün terbiye ve tahsilleriyle meşgul olmak şartıyle çalıştırmak; gece çalıştırılmasını kadın ve çocuk ameleye ve suret-i mutlakada lüzumuna ihtiyaç olmayan bütün sanayide gece sây ü amelini men' etmek;

Nun- Sây ü amelden dolayı kazazede olan ve vazife başında hastalananların -ayakçı ya da gündelikçi olsun- tedavisini temin ve tabib raporuyla işe mübaşeretine kadar sermayedâr tarafından yevmiyesinin tam olarak itasına çalışmak;

Sin- Birliğe mensup derneklere mukayyed işsiz ameleye iş bulmak;

Ayın- Amele eyyam-ı mahsusesinin amele tarafından tes'idini ihzar, tanzim ve temin etmek.

İkinci Fasıl: Birliğe suret-i duhul

Taahhüdât, infisal ve muavenet

Madde 3 - Birliğe aza olarak dahil olmak için atideki şeraiti haiz bulunmak lâzımdır:

Esaf-ı kanuniye itibariyle muvafik bulunmak;

İşbu nizamnamenin ahkâmını kabul etmek;

Maddi hiçbir sermayesi olmayan başkasının sermayesiyle veya alet-ı san'atiyle çalışan veyahud san'atının icab etdirdiği alatden başka sermaye-i maddiyesi bulunmayan veyahud çalışmadığı takdirde hayatını temin edemeyecek eshâb-ı sây ü amelden bulunmak;

Mesleki ahlâk itibariyle şayan-ı itimad olduğuna dair birlik azasından iki zatın tezkiyesini hâmil bulunmak.

Madde 4- Birliğe dahil olan her aza mensub olduğu derneğe bervech-i peşin elli kuruş duhuliye ita eder ve bedeli mukabilinde bir nizamname ile bir hüviyet cüzdanı alır. Maaşlı ve yevmiyeli aza-i mukayyide her ay derneğe elli kuruş tediye eder.

Madde 5- Nizmamname mucibince infisalleri icab eden azalar şunlardır:

Menafi-i birliğe maddeten ve manen iras-ı zarar edenler;

Amelenin menafiine muhalif hareket edenler;

Muamele-i gayr-ı meşrua ile birliği lekedar edenler;

Üç ay taahhüdât-ı şehriyelerini ifa etmeyenler.

Madde 6- İnfisal eden veya ettirilen aza birlikten hiçbir hak talebde bulunmayacaktır. Hakem hey'etince verilen umum infisal kararları kongrede eshâbının müracaatıyle kabil-i temyizdir.

Madde 7- Bir seneden beri mukayyed ve muntazaman aylık tediyatını ifa edenlerin muavenet taleb etmeye hakları olacaktır.

Birlik mümkün mertebe atideki mensubininine muavenette bulunacaktır: Hastalar, vazife esnasında malul olanlar, hey'et-i idarenin muvafakatiyle birliğin menfaatini müdafaa edenler; hilaf-ı arzu işsiz kalanlar; mazlum ve madur bir amele olduğu ve işinden bigayr-ı hak çıkarıldığı hey'et-i idare tetkikatıyle tebeyyün edenler.

Madde 8- İşsiz amele hey'et-i idare tarafından gösterilen mahalde çalışmağa mecburdur; aksi takdirde amele hakkını gaib eder.

Üçüncü fasıl: Teşkilât

Madde 9- Birliğin azası işbu nizamnameyi tanzim ve kabul eden aza-i müessese ile derneklerce mukayyed azadan "mesaî encümeni"ne intihab olunan ve merkez-i umumî karariyle derneklere rabt edilmeden doğrudan doğruya bazı vezaif ve mesail için kayd edilmiş zevattan müteşekkildir.

Madde 10- Cemiyet birlik merkez-i umumîsi ve muhtelif amele derneklerinden müteşekkildir.

Madde 11- Birlik merkez-i umumîsi bir Kongre, Hey'et-i İdare bir Teavün ve Hasta Komisyonları İdare-i Merkeziyesi bir Mesaî Encümeni ve bir de Hakem Hey'et-i Merkeziyesi'nden mürekkebdir.

Kongre: Madde 12

376 "1923 başlarında İstanbul'daki iki işçi kuruluşuyla ilgili gazete havadisleri," Amele Birliği - Amele Cemiyetleri İttihadı.

Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar - I (1908-1925)* İstanbul; BDS Yayınları, 1991, s. 174. yer alıyor.

377 "Amele Hareketleri," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Şubat 1340/1924, sene 40, numara 4, s. 176-177.

"Türkiye Umum Amele Birliği kâtib-i umumîsi Şakir Rasim arkadaş amele teşkilâtı için Zonguldak'ta atideki beyannameyi neşretmiştir:

1. 20 Kânûn-ı evvel 338 tarihinde milletin gözbebeği reis-i cumhurumuz Gazi Mustafa Paşa Hazretlerinin pek teşvikkâr, iltifatkâr ve ameleye "kardaş" diye hitabeden bir telgrafnameleriyle temellerini kurmuş olan İstanbul Umum Amele Birliği, pek muhterem ve mübeccel hükûmet-i cumhuriyetimizden görmüş olduğu teşvik ve bilumum Türk amelesinin ishar eylediği rağbet üzerine daha bir yaşını ikmal etmeden ve terakkisini tekamül esasını bittevfik bugün "Türkiye Umum Amele Birliği" namıyle mevcut ve sıhhatinin en mükemmel devresinde bulunmaktadır.

2. Bazı cerâidin sevgili Türkiye'mizde en kuvvetli bir teşkilât olan Birliğimizin ilga ve feshi hakkında intişar eden havadislerin en salâhiyettâr ve murahhas sıfatıyle resmen tegzibe mezunum.

3. Türkiye Umum Amele Birliği kanuna hürmetkârdır. Çünkü kendi mevcudiyetini de kanunun ve en kıymetli amil-i muvaffakiyyet olan hükûmet-i cumhuriyye-i milliyyenin teşvik, tergib ve himayesine medyundur.

4. Bundan iki hafta mukaddem Zonguldak'a gelen muhtelif şuabat-ı teşkilâtta sahib-i ihtisas olan hey'et-i murahhasa azasının vazifesi, hükûmet-i cumhuriyye-i milliyyenin siyaset-i iktisadiyye-i aliyyesine tevfiken Havzada yapılabilecek teşkilâtın en muvafik olanını ba'de-t-tetkik hey'et-i merkeziyyeye arzetmek idi.

5. Hey'et-i murahhasa azası raporlarını Kızılırmak vapurunun hareket ettiği günü tanzim ve en son şekli tesbit ettikten sonra hey'et-i merkeziyyeden telakki ettikleri emir mucibince dört murahhas bazı hazırlıklarda bulunmak üzere avdet etmişlerdir.

6. Cumhuriyet hükûmetinin en mühim umdelerinden birisi halkın en muhterem tabakasını teşkil eden işçilerin terfihi olduğundan hükûmet-i cumhuriyette Havza'da devletin kavânîn-i umumiyyesine tevfiken yapılacak ve amelinin arzularına en muvafik olacak teşkilât-ı iktisadiyyeyi benimser.

Teşkilâtımızın tabii hâmileri doğrudan doğruya Cumhuriyetimizin hamileri olan rical-i inkılâb ve muazzam Türk milletinin en yüksek kuvve-i hakimesi olan millet meclis-i muhteremidir.

7. Hey'et-i murahhasamızın sevimli ve fakat işçileri dertli Zonguldak'ımıza, Türk alem-i iktisadisinin bu parlak incisine geldiği günden itibaren amele kitlelerinin hakkımızda izhar ettikleri tahriri şifahi, hal-i maddi ve manevi her nev'i müsafirperveliğe karşı Türkiye Umum Amele Birliği namına arz-ı şükran eylerim.

8. Cemiyet-i milliyye-i cumhuriyyemizin asasât-ı iktisadiyyesine muvafik olarak teşekkül olan amele teşkilâtı, bazı ihzari muamelâtın hitamından sonra arz-ı vücut eyleyecek, millî, cumhuri, saf ve samimi bir cephe gösterecektir.

9. Birliğimizin Zonguldak'a hiçbir kimsenin menfaat-ı meşruasıyle oynamak değil, ilcaat-ı ahval ve zaman ile meşru ve kanuni haklardan unutulmuş olanlar varsa onları eshâbına iade için gelmiştir.

10. Yaşasın Umum İslam ve Türk aleminin ümid-i istiklâl-i muşahhası reis-i cumhurumuz Gazi Paşa Hazretleri, yaşasın hükûmet-i Cumhuriyye-i milliyyemiz ve onun müvellidi millet meclisi, yaşasın devletin esaslarından en mühimmi olan Türk işçileri ve onların dört el ile sarıldıkları Türkiye Umum Amele Birliği.

26 Kânûn-ı evvel 339"

378 "Ereğli ve Zonguldak İşçiler Birliği," *Anadolu'da Yeni Gün*, 30 Temmuz 1923, s. 2. "İktisat Vekaleti'nin tanzim ederek Hey'et-i Vekile'nin tasdik eylediği nizamname. - Ereğli ve Zonguldak kömür mıntıkası işçilerinin hukuk ve menâfiini temin ve İşçiler Birliği teşkilâtını vücude getirmek üzere İktisat Vekaleti tarafından ihzar olunan nizamname İcra Vekillerinin 22-7-39 tarihli içtima'ında kabul edilmiş ve mahalline tebliğ olunmuştur. Mezkûr nizamnameyi memleketimizin işçiler aleminde haiz olduğu ehemmiyete ve Halk Fırkası umdelerinin tatbikat sahasındaki tecelliyyatına bir delil olmak üzere aynen neşrediyoruz."

379 Kâmil Erdeha, "Memleketimizin İlk Sosyal Yardım Kurumu: Amele Birliği," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 1966, sayı 4, s. 17-18.

380 *İkdam*, 2 Mayıs 1923, s. 3 ve *Vakit*, 2 Mayıs 1923, s. 1-2.
"İktisad Müderrisi Mustafa Zühtü'nün 1 Mayıs Konuşması - Umum Amele Birliği (1923)

Arkadaşlar!
Evvela, Mayıs büyük bayramınızı umumunuza tebrik ederim. Mübarek olan bayramınız...
Sonra, bu bayramın mukaddes alın teri bayramı olduğu için bütün cihan işçi halkı hakkında bayramımızın hayırlı ve mukaddes bir mebde olmasını temenni ederim...
Mayıs bayramı vesilesiyle size bazı söyleyeceklerim var. Bu söyleyeceklerim yalnız benim emellerim değil, sizin de dileklerinizdir: İşçi geniş bir kardeşlik duygusunu taşır. Bunun için bütün dünya halkını kardeş görmek ister. Harplerden müteneffirdir, [nefret eder] bezgindir. Yeryüzünün en sulhperver, mukaddes mevcudu, insanlar arasında ameledir.
Öyle olduğu halde işçinin doğduğu, büyüdüğü ve alın terini döktüğü vatan, teneffüs ettiği hava, söylediği lisan (bu vatanın olduğu için Z.T.) Mayıs bayramı vesilesiyle söz söylemeye başlarken, evvela bizim kendi vatanımızdaki vazifelerimiz hatırımıza geliyor.
Etrafımıza bir bakalım, ne görüyoruz? Biz işçiler de bugün yeni bir Türkiye içindeyiz. Türkiye'de büyük değişiklikler oldu. Anadolu'nun yalçın kayalıkları içinde kurulan yeni bir hükûmet Türkiye'yi kapitalistleri, işçileri idare ediyor. Bu hükûmet haliyle, ef'aliyle bize ve herkese yeni şeyler vaat ediyor. Ve bir taraftan onları durmadan yapmaya çalışırlar. Türkiye işçi aleminin eski zamanlarda hiç işitmediği sözler, vaatler karşısında deniliyor ki:
Eski ağalık, paşalık çorbacılık devirleri yaşanmış, sultanlık ve saltanatlar da devrilmiş, herkes ve her işçi ağa, bey, paşa ve sultan olmuştur.
Deniliyor ki:
Türkiye'de hakim, sultan bundan böyle halktır. Yani köylü, amele vesairedir. Türkiye hükûmeti halkçıdır. Beşeriyetin kırılacak zincirlerinden en büyük birkaç tanesi bizim memleketimizde kırılmıştır. Düne nispeten kendimizi daha rahat görebiliriz. Çünkü bugünkü hal bizi daha büyük zaferlere götürecektir. Yaşasın Türkiye halkçılık inkılâbı!
İktisat Müderrisi: Mustafa Zühtü."

381 "Amele ve işçilerin 1 Mayıs Bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1923, s. 1.
"TBMM Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine;
İstanbul Umum Amele Birliği'nin Sultanahmet meydanında içtima eden binlerce azası Mayıs 1 Bayramı vesilesiyle milyonlarca insanları esaretten kurtararak ve kendilerine hürriyet-i siyasiyye bahşeden Türkiye Halk İhtilâli reisi sıfatıyla zât-ı vâlâlarına şükranlarını takdim eder ve amele evlatlarınızı da sulhun akdiyle beraber esaret-i iktisadiyyeden tahlis edeceklerinden ümitvar olduklarını arz eder. İstanbul Umum Amele Birliği Reisi - Mehmed"

382 "Amele ve işçilerin 1 Mayıs bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1923, s. 2.
"Umum Enternasyonaller"e 1 Mayıs Nedeniyle Çekilen Telgraf (1923)
"Mayıs'ın birinci günü İstanbul'da akt-i içtima eden bütün İstanbul amele dernekleri ile azasından sekiz bin miktarında olan işçiler proletarya alemi-

nin geçirmekte olduğu ızdıraplı dakikaları teemmül ettiği sırada bir taraftan takdim-i tebrikâta karar vermekle beraber, diğer cihetten Türkiye'de kadın erkek işçi sınıfının elemlerini ve dokuz seneden beri kapitalistlerce devam ettirilmekte olan yıkıcı ve yakıcı harbin ağır ve kanlı tesirlerini nazar-ı dikkat ve intibaha almış ve senelerden beri manasız ve dinsizcesine (zalimcesine) musâlaha müzakerelerini uzatarak sulhten ziyade yeni harb sebep ve zeminlerini ve bunun entrikalarını inceden inceye hazırlamak ile uğraşan hilekâr diplomatların bu çirkin ve kanlı oyunlarını bütün dünya ameleleri nezdinde bir defa daha protesto ile Türkiye topraklarına insani bir sulh gününün bir dakika evvel gelmesi için Avrupa proletarya aleminee ref'-i avaz edilmek [sesini yükseltmek] ve İstanbul'un yabancı ordular işgalinden birgün evvel tahliye edilerek Türkiye işçi aleminin soluk aldırılmak üzere teşebbüsatta bulunmak için işbu ricamızın arz ve iblağına müttefikan karar verilmiştir.

Uhuvvetkârane selamlar... - Umum Amele Birliği"

383 "Beşiktaş Tramvay amelesi dün akşam tatil-i eşgâl etti," *Tevhid-i Efkâr*, 2 Temmuz 1924, s. 1; "Tramvay amelesinin tatil-i eşgâli: Ahali ve ameleden süngü ile yaralananlar var," *Tevhid-i Efkâr*, 3 Temmuz 1924, s. 1; "Tramvayların grevi münasebetiyle," *Tevhid-i Efkâr*, 4 Temmuz 1924, s. 1; "Yeni bir tramvay amelesi cemiyeti teşkil ediliyor," *Tevhid-i Efkâr*, 19 Temmuz 1924, s. 1.

384 "Bomonti amelesinin grevi," 6 Ağustos 1923, s. 2; "İstanbul'da Bomonti amelesinin grevi," *Anadolu'da Yeni Gün*, 7 Ağustos 1923, s. 3. "Bomonti Bira Fabrikası amelesi, haklı taleplerinin fabrikaca kabul edilmemesi üzerine grev ilân etmişlerdir. Amele gayet nazikane hareket etmektedir. Bomonti Bira Fabrikası amelesi, fabrika ahırlarındaki hayvanata bakanlarla şehirdeki hastaneler ihtiyacına kâfi buz imal edenler müstesna olmak üzere kamilen tatil-i eşgâl etmişlerdir. Tatil-i eşgâl intizam ve terbiye dairesinde vuku' bulmuş ve müessif bir hadise zuhur etmemiştir. Tatil-i eşgâlden evvel Amele Birliği Reisi Mehmed Bey'le amele murahhasları fabrika direktörü Mösyö Ertio'ya müracaatla 14 Temmuz tarihinde verip neticesine intizar etmekte oldukları tekliflerine ne diyeceğini sormuşlar ve menfi cevap almaları üzerine tatil-i eşgâl ile fabrika civarındaki meydanda aileleri ve kendilerine iltihak eden bazı müessesat amelesiyle birlikte hakkın talebinden ibaret bir hareket-i asilâne olan tezahüratta bulunmuşlardır. Fabrika müdüriyeti amelenin bazı teklifâtını kabul eder gibi görünmüş ise de bunlarla iktifaya imkân görülmemiştir.

İstanbul'da depolarda ancak üç gün idare edecek kadar bira bulunduğu ve fabrikanın tebrîdhanesinde [soğutma deposunda] tüccara ait kabil-i tefessüh ve ihtimâr [ekşiyip mayalanma] üç yüz bin liralık emtia mahfuz olduğu nazar-ı dikkate alınırsa, fabrika direktörünün amele metâlibât-ı meşruasını terviç etmeğe mecbur olduğuna hükmedebiliriz.

Grevciler ne diyorlar?

Grevci amelenin reisi Vâhid Efendi *Tanin* muharririne fikrini şu suretle izah etmiştir.

– Öteden beri hüsn-i niyyetle hareket ettik. Bize intizar tavsiye ettiler; bekledik. Men-i Müskirat Kanunu ileri sürülüyordu. Şimdi bu kanun tehir edildi. Hakkımızı talep ediyoruz. En müşkül san'atlardan biri biracılıktır. Burada çalışan amele romatizma, verem ve daha birçok tehlikeli hastalıklara maruzdur. Geçen gün 18 yaşında bir arkadaşımız işbaşında bir gözünü kaybetti. Şimdi diğer gözü de tehlikededir. Bu arkadaşa iki yüz liralık muaveneti temin etmek için az kaldı greve başlayacaktık. Hayatımızı feda edelim, yine takdir edilmeyelim. Buna tahammül edilmez. İstikbal şöyle dursun halihazırımızı bile nazar-ı dikkate almıyorlar. Taleplerimiz kabul edilinceye kadar greve devam edeceğiz. Şimdi bile saadet ve refah içinde değiliz. O halde greve devam etmek bizler için bir vazife borcudur. Amelenin metâlibâtı aşağıdaki on dört maddeden ibarettir.

1. Saat-i mesaînin sekize tenzili ve fazla iş saatleri için beher saat başına yirmi kuruş şemsten sonra vaki olacak iş saatleri için saat başına kırk kuruş itası.
2. Her ameleye ücretli haftalığı Cuma tatili, mecburiyet zuhurunda çalıştırıldığı takdirde çifte gündelik itası.
3. İki şirket ve iki amele murahhaslarından mürekkep bir komisyon tarafından bir Ceza Nizamnamesi'nin tanzimi, tecziye edilecek olan amelenin keza iki şirket ve iki amele murahhaslarından mürekkep bir hey'et tarafından tahkikat yapıldıktan sonra tecziyesi.
4. Hasta olan her amelenin meccanen tedavisi ve hastalığının devamı müddetince tam gündelik itası.
5. Hadd-ı asgari yevmiye yüz on beş kuruş olmak şartıyla umum amele yevmiyelerine yüzde otuz beş zam icrası.
6. Her ameleye hizmette her eskidiği sene için yevmiye on kuruş kadar zam itası.
7. Her yüksek iş açıldığında kıdemli amele meyânından en liyakatlılarının amele murahhaslarıyla şirket arasında itilaf hasıl olduktan sonra o işe kaydırılması.
8. Tahkikatın icrasından sonra ceza-i nakdinin tatbik edildiği amele kısmından kesilen cezaların sene nihayetinde Amele Teavün Sandığı'na yatırılması.
9. Nizamnamesi hükûmet, amele ve şirket murahhaslarından mürekkep bir komisyon tarafından tanzim ve umum sermayesi şirket tarafından vaz' edilmek şartıyla Tekaüt Sandığı ihdası.
10. Aynı şerait tahtında bir kaza sigortası tesisi.
11. Vefat eden amelenin ailesine cenaze parası olarak münasip miktar meblağ itası.
12. Umum ameleye her sene bidayetinde bir aylık yevmiye mecmuu bir ikramiye itası.
13. 18 Mart 339 tarihinden itibaren azledilmiş olan amelenin tekrar hizmete alınması.
14. Rutubetli yerlerde çalışan amelelere meccanen tahta kundura itası."

385 "Amelemizin hakkı," *Anadolu'da Yeni Gün*, 10 Ağustos 1923, s. 5.
"İstanbul'da Bomonti Buz ve Bira Fabrikası amelesinin bazı muhakk metâlibinin şirketçe is'af edilmediğinden dolayı grev ilân ettikleri malumdur. Geçen günkü nüshamızda keyfiyyetten haberdar olan İktisat Vekili Mahmud Esad Bey'in amelenin muhakk metalibinin is'af ettirilmesi için İstanbul Mesaî Müdüriyeti'ne emir verdiğini yazmıştık. İktisat Vekilimizin bu babdaki emri derhal tesirini göstermiş ve İstanbul Sanayi ve Mesaî Müdüriyeti'nin riyaseti altında teşekkül eden komisyon amelenin metâlibâtını ve şirketin maddiyatını tetkik ederek meseleyi amele lehine halletmiş ve grev hitam bulmuştur."

386 "Amelemizin hukuku siyanet ediliyor: Bomonti amelesinin grevi ve İktisat Vekaleti," *Anadolu'da Yeni Gün*, 9 Ağustos 1923, s. 1-2.

387 "Amele ve işçilerin 1 Mayıs Bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1923, s. 1-2.
Umum Amele Birliği'nin 1 Mayıs 1923'te TBMM'ne Gönderdiği Muhtıra
"Türkiye'de iktisadi hayat sahasına ait olmak üzere bugün ecnebi ve yerli kapitalistlerinde mevcut anarşi millî refah ve insani inkılâb mefkuresi namına izale edilmelidir. Mesaî Kanunu namıyla bütün mesaî mesailini muhit bir kanunun ta'cilen vaz ve tedvin olunması iktiza eder.
İzmir İktisat Konferansı'nda Türkiye amelesinin taleplerinden birçoğu tebellür ettirilmiş idi. Bunlara Türk muhid-i iktisadisinin istilzam eylediği bazı esasât-ı mütemmime ilave edilmeli ve metâlib-i mezkûre ile beraber toplanarak işbu kanuna konulmalıdır.
İstanbul Amele Birliği bu noktada iki esasın kanun-ı mezkûrede mi'yar ve mebde ittihaz edilmesini talep eder. Şöyle ki bundan böyle Türkiye'de istihsal-i iktisadi amillerinden olan sermaye ile sây müsavi tutulmalıdır. Sermaye sahipleri ile işadamlarının müsavât-ı tamme ve kat'iyye dairesinde mazhar-ı teşvik ve himaye olunması lâzımdır. Umum Amele Birliği"

388 "İstanbul amelesi namına muhtıra," *İkdam*, 2 Mayıs 1923, s. 3.
Umum Amele Birliği'nin 1 Mayıs 1923'te TBMM'ne Gönderdiği Muhtıra:
"Bugün Mayıs Bayramı şenliklerini tes'id eden İstanbul Amele Birliği'ne mensup kadın ve erkek bütün işçiler, başka memleketlerin kesif ve milyonlarca miktarında olarak tensikat gören ve işçiler ordusunu vücuda getiren amelesi gibi, insaniyetin bu müstakbel yeni inkişafına dört gözle muntazır ve bu büyük inkılâb gününün millî ve içtimaî refah-ı beşeriyet için haiz olduğu ehemmiyetini, kudsiyyet ve mübecceliyetini bihakkın müdriktir.
İstanbul Umum Amele Birliği Türk milletinin evvela mürşidleri ile prensiplerine beslediği hüsn-i itimad ve emniyeti hiçbir zaman saklamamış, inkılâbcı ve müceddid oldukları için bugünün rehberleriyle inkılâbcı Türk hükûmetine bütün müzaheretleriyle muavenet etmeyi ve daima emrine amade olmayı bir vazife bilmiştir. İşte bu vazife idraki yüzünden dolayıdır ki, Mayıs şenlikleri vasıtasıyla bervehc-i âti maruzatta bulunmayı kendisi için kezalik bir şeref ve vazife telakki etmektedir.

Türkiye'de iktisadi hayatı sahasına ait olmak üzere bugün ecânib ve yerli, ecnebi kapitalistlerinde mevcut anarşi, millî refah ve insani inkılâb mefkuresi namına izale edilmelidir. Bunun çaresi: Mesaî hakkında bir teşebbüs-i teşriiye derâkab başlamak ile elde edilir. Türkün millî ve insani mefkurelerine muafik bir ufuk açılmak için "Mesaî Kanunu" namıyla bütün mesaî mesailini muhit bir kanunun ta'cilen vaz ve tedvin olunması iktiza eder. İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye amelesinin taleplerinden birçoğu madde be madde tebellür etmiş idi. Bunlara Türk muhit-i iktisadisinin istilzam ettiği bazı esasât-ı mütemmime ilave edilmeli ve metâlib-i mezkûre ile beraber toplanarak işbu kanuna konmalıdır.

İstanbul Umum Amele Birliği bu noktada vuzuh-ı tam ile taleplerini tespit etmek için, bilhassa iki esasın kanun-ı mezkûrede mi'yâr ve mebde ittihaz edilmesini talep eder. Şöyle ki: Bundan böyle Türkiye'de istihsal-i iktisadi amillerinden olan sermaye ile sây müsavi tutulmalıdır. Sermaye sahipleri ile iş adamlarının müsavât-ı tamme ve kat'iyye dairesinde mazhar-ı teşvik, himaye ve tensik olması lâzımdır. Bu hem amelenin ve hem bütün Türk milletinin umdesi sayılır.

Müstakbel Mesaî Kanunu'nda amele bila kay u şart işçilerin hürriyetini temine kâfil alıkâm görmek ve işçi hürriyetine bütün meselelerin itinad ettirilmiş olduğuna şahid olmak ister. Hürriyet yalnız sermayedârlar lehinde temin olunmak kifayet etmez. Zayıf olan ve devlet himayesine bihakkın lâyık bulunan işçi için nigehbânlığa ihtiyaç vardır. Binaenaleyh amele dernekleri ve birlikleri ihdası ile ücretlerin tayininde müşterek ve umumî ücret mukaveleleri esas ittihaz olunmalı, işçiler ile ferden ferda ücret mukavelesi akdedilmemek ve her şube-i sanayide işçiler ile patronlar hak ve vecibe itibariyle birbirlerine karşı müsavi tutularak bu dairede ahkâm konulmak ve saat-i mesaî sene, ay ve hafta ile gün için de tayin ve tahdid edilmek ve zayıf ecirler hakkında ayrıca kavânîn-i himayet vaz ve ücretlere dair asgari miktarlarından inilmemek üzere ahkâm, teşebbüs ve mesaî ihtilafât ve münazaatının halli için ayn-ı müsavât düsturuna riayet edilecek tarzda müesseseler ihdas, mesaî ittihat ve san'at dernekleri tesisi şartları tespit ve ihtiyarlık, hastalık ve kaza gibi hususâta müteallik içtimaî sigortalar tesis edilmek icab eder. Umum Amele Birliği"

389 "1 Mayıs Bayramı," *İkdam*, 1 Mayıs 1923, s. 3.

390 *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, der: A. Gündüz Ökçün, Ankara; SBF Yayını, 1968. s. 430-434.

391 "Amele ve işçilerin 1 Mayıs Bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1923, s. 2.

392 *İkdam*, 2 Mayıs 1923, s. 3.

393 "Üç komünizm propagandası," *Vakit*, 3 Mayıs 1923, s.1; "Üç komünist daha yakalandı," *Vakit*, 6 Mayıs 1923, s. 3; "Komünistlik maznunlarının muhakemesi," *İkdam*, 9 Ağustos 1923, s. 2; 13 Ağustos 1923, s. 3; 23 Ağustos 1923, s. 2; 31 Ağustos 1923, s. 2.

394 "İstanbul'da Bolşevik suikastı?" *Vakit*, 1 Mayıs 1923, s. 2. "Londra mahreçli haberde şu satırlar yer alıyordu: Londra 30 Nisan - İstanbul'dan alı-

nan haberlere göre Türk zabıtası amele bayramına müsâdif olan Mayıs'ın birinci Salı günü İstanbul'da idare-i hâzıraya karşı bir kıyam zuhuru için bir Bolşevik suikastı meydana çıkarmıştır. Bunlara ön ayak olanların Türk ve Rus komünistleri olduğu rivayet olunuyor. Bazı eşhas tevkif edilmiştir. Suikast milliyetperverlerin iskatından sonra bir komünist idaresi tesisi maksadına matuf bulunmuştur. Ajans Reuter Bolşevik Ticaret Hey'et-i Mümessilesi'nin suikastta medhaldar bulunduğu söylendiğini iş'ar ediyor."

395 "Komünistlik maznunlarının muhakemesi," *İkdam*, 9 Ağustos 1923, s. 2; 13 Ağustos 1923, s. 3; 23 Ağustos 1923, s. 2; 31 Ağustos 1923, s. 2.

396 *İkdam*, 1 Mayıs 1924, s. 2.

397 *İkdam*, 1 Mayıs 1924, s. 2. Ertesi gün İkdam gazetesi 1 Mayıs ve Amele Birliği konusunda benzer bir habere yer veriyordu: "... Birkaç ay evvel birlikleri hükûmetçe tanınmayacağı ve amele birliğinde birlik olduğu cihetle adem-i tasdiki takarrür etmiş olduğundan polis müdüriyeti merkez ve mevki'lere gönderdiği bir tamim ile dünkü gün Amele Birliği namına icra edilecek hiçbir hareket ve nümayişe meydan verilmemesini emretmişti."

398 "Tunalı Hilmi Bey'in nutku: Tunalı Hilmi Bey, Amele Birliği'nin dernek murahhaslarına hitaben heyecanlı bir nutuk irad etmiş, üç bayram tanıdığından ve bunların Türkçülüğün, Müslümanlığın ve İnsanlığın bayramları olduğunu söyledikten sonra İskenderun taraflarında Yunan zulüm ve vahşetini geride bırakacak kadar müthiş bir fecaatle kana boyanan Türk ve İslam köylülerinden bahsetmiştir.

Bütün dünyaya bir hitap: Mumaileyh demiştir ki: 'Batı Mc Donald olmak üzere Lenin'in ruhuna kadar bütün işçi dünyasına hitap ediyorum. Cenubumuzda mezâlim devam ederken bugün o alem beynelmilel bayram yapmaktan utansınlar!'

Türk amelesinin vazifesi: Bundan sonra Türk amelesine hitap ederek demiştir ki 'Cebindeki paranın birinci meteliğini yeniden kana boyanan yurtlarının imdadına koşacak Hilâl-ı Ahmer'e, ikinci meteliğini Himaye-i Etfâl'e ver. Üçüncüsünü de bizim yaşamamız için mevcudiyetlerinden feda eden mamul gazilere ver... Bugün en mukaddes olarak tanıyacağımız o kafile kapılarımızda (bir dilim ekmek) diye dolaşıyor... Zenginler bu halden müteessir olmaz; bu yardımı sen edeceksin!' " *Tevhid-i Efkâr*, 2 Mayıs 1924, s. 3.

399 "Amele Birliği davası," *İkdam*, 2 Temmuz 1924, s. 3.

400 İstanbul Umum Amele Birliği üzerine ayrıntılı bilgi için bak: Mete Tunçay, *1923 Amele Birliği*, İstanbul: BDS Yayını, 1989; ve Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 728-732;Selim Necati, "İstanbul Umum Amele Birliği," *Aydınlık*, sayı 13, 10 Şubat 1339/1923, s. 330-332.

401 "Tramvay grevcileri," *İkdam*, 3 Temmuz 1924, s. 2. "Polis müdüriyeti ikinci şubesi dün geç vakte kadar bu eşhasın isticvabıyla meşgul olup tah-

kikata devam etmiştir. Tahkikatın hitamını müteakip cümlesi evrakıyla beraber cihet-i adliyyeye tevdi olunacaklardır," "Tramvay grevininmüşevvik ve muharrikleri," *İkdam*, 4 Temmuz 1924, s. 3. "... Tevkif edilen 27 kişi hakkında tahkikat ikmal edilmiş olup bunlardan 13'ü evraklarıyla birlikte cihet-i adliyyeye tevdi olunmuş ve mütebaki 14 kişi de kefalete rabten tahliye edilmiştir."

402 "1 Mayıs ve amele," *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1925, s. 2.

"Amele Tealî Cemiyeti 1 Mayıs'ın tes'idi için bazı hazırlıklar yapmıştır.

İlk amele hareketi otuz iki sene evvel Şikago'da ve 1 Mayıs tarihinde vaki olmuştu. Birinci Enternasyonal'in ikinci kongresi bugünü amele bayramı olarak kalul ettiği tarihten itibaren her sene 1 Mayıs'ın ameleler tarafından tes'idi mutaddır. Birkaç seneden beri memleketimizde de 1 Mayıs vesilesiyle amele tarafından bazı tezahürat yapılmaktadır.

Geçen sene 1 Mayıs'da toplu bir halde tezahürata müsaade edildiği için tezahürat mülga Amele Birliği binasındaki merasime inhisar etmişti. Birliğin Yerebatan'daki binası kırmızı bayraklarla donatılmış ve bir bando mızıka Enternasyonal marşı çalmış, Tunalı Hilmi Bey de merasime iştirak ederek Türk amelesine hitaben bir nutuk irad etmişti.

Bu sene de 1 Mayıs'ı tes'id için amele mehafilinde bazı hareketler görülmektedir. Amele Tealî Cemiyeti 2 Nisan'da Vilayet'e bir istida vermiş ve istidasına melfûf [eklenmiş] program dairesinde 1 Mayıs'ın tes'idine müsaade talep etmiştir. Bu sene 1 Mayıs Cuma'ya tesadüf etmekte olduğundan amelenin esasen yevm-i tatili olması dolayısıyla menafi-i umumiyyenin haleldar olmayacağını da ayrıca programda işaret edilmiştir.

Amele Tealî Cemiyeti'nin istidası Vilayet'ten Polis Müdüriyeti'ne havale edilmiş. Polis Müdüriyeti de Üçüncü Şube'ye göndermiştir. İstida elyevm İkinci ve Birinci şubelere havale olunmuştur.

Amele Tealî Cemiyeti'nin tanzim ettiği programa göre, 1 Mayıs'ın tes'idine hükûmetçe müsaade edildiği takdirde amele öğleden sonra saat bire kadar Amele Tealî Cemiyeti Merkez-i Umumîsi önünde toplanacaktır. Orada ameleye hitaben nutuk söylenecek, şiir okunacak, müteakiben toplu bir halde İstanbul hükûmet konağına azimet olunacaktır.

Amele arasından müntahab [seçilmiş] bir hey'et Vali Bey'i ziyaret ederek amelenin hissiyyat ve temenniyyatının hükûmet-i merkeziyyeye arz ve iblağı ricasında bulunacaktır.

Müteakiben Sirkeci-Eminönü-Karaköy köprüsü tarikiyle ve tramvay yolunu takiben Şişli'ye ve Hürriyet-i Ebediyye tepesine gidilecektir. Hürriyet-i Ebediyye tepesinde oyunlar ve eğlenceler yapılacak ve akşamüzeri her amele ayrı ayrı yerli yerine dağılacaktır."

403 "1 Mayıs ve amele," *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1925, s. 2.

404 "1 Mayıs ve amele," *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1925, s. 2.

405 "1 Mayıs," *Meslek*, sayı 21, 5 Mayıs 1925, s. 4: "İstanbul amelesi 1Mayıs günü tezahüratta bulunmak üzere müsaade için Vilayet'e müracaat etmişti. Vilayet bu tezahürata müsaade etmemiş, yalnız amelenin merkez-

lerinde toplanarak resm-i kabul yapabileceklerini bildirmiştir. İstanbul'da muhtelif cemiyetlere mensup amele 1 Mayıs Cuma günü Amele Tealî Cemiyeti'nde toplanarak nutuklar söylemişler ve (Yaşasın Cumhuriyet) diye bağırmışlardır."

406 "Bugün 1 Mayıs," *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1925, s. 2.

407 "1 Mayıs ve amele," *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1925, s. 2.

408 *İkdam*, 2 Mayıs 1925, s. 1.

409 "1 Mayıs Bayrımı," *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1925, s. 3.

410 *Mayıs 1 Nedir?*, Aydınlık Kütüphanesi 1341-1925, İstanbul; Amedî Matbaası, 1 Mayıs 1341. Fiyatı 100 paradır. Aydınlık Kütüphanesi tarafından dağıtılmış olan risale dört bölümden oluşuyordu: 1) 1 Mayıs Nedir? (s. 3-9); 2) Türkiye'de 1 Mayıs (s. 10-11); 3) Türkiye Amelesi 1 Mayısta Ne İster? (12-15); ve 4) Teşkilâtsız Amele Haklarını Tanıtamaz (s. 16).

411 "1 Mayıs 1925'te yayımladıkları bir beyanname üzerine, Aydınlıkçı çevre üyelerinin Türkiye'de bulunan hemen bütün ileri gelenleri (38 kişi) tevkif edilerek Ankara'ya gönderildiler ve oradaki İstiklal Mahkemesi'nde "komünisitlik teşkilât ve propagandası yapmak suretiyle emniyet-i dahiliyeyi ihlâl ve binnetice şekl-i hükûmeti tağyire matuf ef'al ve harekâtta bulunmak" ithamı altında yargılandılar. Mahkeme reisi Kel Ali (Çetinkaya), müddeiumumî Necip Ali (Küçüka) beylerdir. Üç ay sonra karar verildi (12 Ağustos 1925). Sanıklar 7, 10 ve 15 senelik üç kategori üzerinden küreğe mahkûm edilmişlerdi." Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 190.

412 "1 Mayıs baharın ve hayatın en şetaretli latif bir günüdür! Bugün 1 Mayıs olduğundan dünyanın her tarafında adet olduğu gibi bu sene vakitli olanlar işlerini terk ederek süt içmek ve kırlarda vakit geçirerek baharın latif ve müstesna gününden istifade etmek fırsatını kaçırmayacaklardır.

Avrupalılar alelumum 1Mayıs günü kırlarda gezmeği Mayıs çiçekleri toplamayı pek büyük bir zevk addetmektedirler. Alelumum kadınlar ve genç kızlar 1 Mayıs günü çayırlar ve yeni biten otların üzerine oturmaktan pek hoşlanırlar.

1 Mayıs, dünya amelesince de bir yevm-i mahsus addedilmiştir. Avrupa ve Amerika'nın her tarafından işçi sendikalarını mensup ameleler, 1 Mayıs münasebetiyle gezerler, eğlenirler.

1 Mayıs, Avrupa'nın bazı memleketlerinde işçilerin nümayiş yapmasına da sebep olmaktadır. Muhtelif hükûmetler bu münasebetle tedabir-i takayyüdiyye [her ihtimale karşı önlemler] ittihaz ederler." *İkdam*, 1 Mayıs 1926, s. 1.

413 "1 Mayıs," *İkdam*, 1 Mayıs 1926. "1 Mayıs baharın ve hayatın en şetaretli latif bir günüdür! Bugün 1 Mayıs olduğundan her tarafta adet olduğu gibi bu sene vakitli olanlar işlerini terk ederek süt içmek ve kırlarda vakit geçirerek baharın latif ve müstesna gününden istifade etmek fırsatını kaçırmayacaklardır.

Avrupalılar alelumum 1 Mayıs günü kırlarda gezmeği, mayıs çiçeklerini toplamağı pek büyük bir zevk addetmektedirler. Alelumum kadınlar ve genç kızlar 1 Mayıs günü çayırlar ve yeni biten otların üzerine oturmaktan pek hoşlanırlar.

1 Mayıs, dünya amelesince de bir yevm-i mahsus addedilmiştir. Avrupa ve Amerika'nın her tarafından işçi sendikalarına mensup ameleler, 1 Mayıs münasebetiyle gezerler, eğlenirler.

1 Mayıs, Avrupa'nın bazı memleketlerinde işçilerin nümayiş yapmasına da sebeb olmaktadır. Muhtelif hükûmetler bu münasebetle tedâbir-i takayyüdiyye ittihaz ederler."

414 "1 Mayıs bayramına amelenin iştiraki için Vilayet'e istida verildi." *İkdam*, 26 Nisan, 1927, s. 1. "Amele Tealî Cemiyeti tramvay işçileri tarafından vilayete bir istida verilmiş ve 1 Mayıs bayramına iştirak eylemeleri için müsaade verilmesi rica olunmuştur. Haber aldığımıza göre umumî vesait-i nakliyyenin tatilini mucib olmamak şartıyla amelenin eğlenmesine müsaade olunacaktır."

415 "Türk Amelesi 1 Mayıs'ı tes'id etti," *İkdam*, 2 Mayıs 1927, s. 1-2. Şehrimizde 50.000 ameleden 2.000'i mütecaviz bir kısmı, dün işlerini tatil ederek amele bayramını sakinâne ve vakurâne bir tarzda tes'id ettiler.

Amele Tealî Cemiyeti'nin duvarlarını kaplayan levhalardır:

"Amele Cumhuriyetin hadimidir" levhası, Türk amelesinin Türk inkılâbına ve cumhuriyetine karşı olan mersun [kuvvetli] sadakat şiarını bariz bir surette ispat ediyordu - Avrupa ve cihan amelesinin 1 Mayıs'ı tes'ide ait hazırlığı hakkında malumat

Dün 1 Mayıs olmak münasebetiyle şehrimizdeki 50.000 ameleden 2.000'i mütecaviz bir kısmı, işlerini tatil etmişler ve bayramlarını tes'id eylemişlerdir.

Amele, dünkü bayramlarını gayet vakur ve sakinâne geçirmişlerdir.

Amelenin bayramı sabahleyin saat ondan itibaren başlamış ve şehrimizin bütün ameleleri namına atideki esamisi muharrer murahhaslar Babıali'de Amele Tealî Cemiyeti merkezine gelerek yekdiğerleriyle bayramlaşmışlardır:

Gelen murahhaslar şunlardır.

Mürettibîn Cemiyeti namına Reis Hayrullah Hayri, Şark Şimendiferleri Yedikule Atölyesi amelesi namına Osman, Silahtarağa Elektrik Fabrikası amelesi namına Hayri, Tramvay Amelesi namına Reis Aziz Avni, Şark Şimendiferleri Müstahdemîni Teavün Cemiyeti namına Sami, İmalât-ı Harbiyye Zeytinburnu Tapa Fabrikası amelesi namına Ali Hilmi, Cibali Fabrikası amelesi namına Ahmed, Nizami, Hilmi, Cibali Tütün Amelesi Cemiyeti namına Zahid, Fahri, Necati, İstinye Dok Şirketi amelesi namına Tesviyeci Hakkı, Ekmekçiler amelesi namına Cemiyet reisi Ahmed arkadaşlar.

Bunlardan başka ameleden arzu eden diğer arkadaşlar da cemiyete gelmişler ve bayramlaşmışlardır.

Cemiyet merkezinin odasının duvarlarını kaplayan levhalardan başlıcası: "Amele Cumhuriyet'in Hâdimidir" levhası, Türk amelesinin Türk inkılâbına ve Cumhuriyet'e karşı olan mersun [kuvvetli] sadakat şiarını bariz bir surette ira'e ve ispat ediyordu.

Duvarın diğer bir kenarındaki "Sekiz Saat İş, Sekiz Saat İstirahat, Sekiz Saat Uyku" levhası da amelenin mesaî hususundaki fikrinin bir ma'kesi bulunuyordu. Amele, bir taraftan bayramlaşıyor, bir taraftan da basit bir kırmızı kurdele ile ceketlerinin köşelerini tezyin ediyorlardı. Bayramlaşma hitama erdikten sonra murahhaslardan bir zat 1 Mayıs marşını okumuş ve orada bulunan diğer arkadaşlar da buna iştirak eylemişlerdir. Okunan marşı bervech-i zîr derc ediyoruz:

Hoş geldin! Bir Mayıs işçinin günü
Dağıt rüzgar gibi gönülden gamı
Kara kış günleri yansın kül olsun!
Kırmızı çiçekli bahar uyansın
Hoş geldin! Bir Mayıs, ey ulu münci
Kurtuluş yolunun ilk dönemeci
Bir Mayıs bize şiar getirmiş
Yaşasın, yaşasın sekiz saat iş
İş sekiz saat, uyku sekiz saat
Sonra sekiz saat ders ve istirahat
Bir Mayıs, Bir Mayıs ilk dileğimiz
Yaşatacak seni tunç bileğimiz.

Marş okuduktan sonra amele murahhasları aralarında amele işçilerine dair konuşup görüşmüşlerdir. Amele bundan sonra öğleyin grup grup vapurlara binerek doğruca Kağıthane'ye gitmişler ve oralarda ağaçların altında sofralarını kurup güzel güzel eğlenmişlerdir. Amele Tealî Cemiyeti'nin İşçi Sportmen Kulübü'yle, Bağdat Demiryolları amelesinin sporcuları da Kağıthane çayırında bir futbol müsabakası yaşamışlardır.

Amele Tealî Cemiyeti Spor timlerinin marşı da şudur:

Alnımızda yanar gençliğin tacı
Yorgunluğun anasını satarız
Elimizde neşemizin kırbacı
Afetleri önümüze katarız
Göğsümüz kuvvetli,gönlümüz temiz
Tükenmez yolları tüketiriz biz
Ne saray, ne hamam,ne han isteriz
Nerede gün batarsa orada yatarız.

Amele, Kağıthane'de bu suretle gayet mütevâziyâne eğlendikten sonra akşam saat on sekizden itibaren avdet etmeğe başlamışlar ve aynı surette yerlerine dönmüşlerdir.

Mim. Re.

1 Mayıs Avrupa ve dünya amelesince ne suretle tes'id ediliyor?

1 Mayıs'ın, dünya amelesince bir yevm-i mahsus olmak üzere neden ka-

bul edildiğinin esbabına ait dünkü nüshamızda kısaca izahat vermiş idik. Dünkü posta ile şehrimize gelen Avrupa gazetelerinde okuduğumuza göre Fransa, İngiltere, Almanya ve saire gibi memleketlerde bulunun amele sendikalarınca 1 Mayıs'ta büyük tezahürat yapılmasına ait hazırlıklarda bulunulmuştur. Avrupa'daki amelenin mezkûr tezahüratı ne suretle yapmış olduklarına ait tafsilat dün ajans telgraflarınca henüz verilmiş değildi. Mamafih Avrupa matbuatında okuduğumuza nazaran, Fransız amelesi gerek Paris'e ve gerek bütün vilayetlerde tertip ettikleri tezahüratta Çin'deki emperyalizm faaliyetini dahi mevzubahs ve Çang Kay Şek'in Çin millî ihtilâline yaptığı ihaneti takbih ederek, Sun Yat Sen'in esaslarını Çin amelesinin takip ettiğini beyan ve Çin millî ihtilâlinin zafer bulmasını temenni eyleyeceklerdi. Emperyalistlerin istila siyasetlerini, harp hazırlıklarını dahi protesto, yine Fransız amelesinin 1 Mayıs'ta yapacağı tezahürat programı meyânında bulunuyordu.

İngiltere amelesi dahi, amelenin grev hakkını tahdid eden sendika kanun layihası hakkında 1 Mayıs münasebetiyle pek büyük ve muazzam tezahürat hazırlığı yapmışlardır.

Dünkü nüshamızdaki telgraf haberleri meyânında bu babda bazı malumat mevcuttu. Almanya'daki amele dahi yine Alman faşistlerinin son tazyik hareketlerine, emperyalistlerin istila ve harp siyasetlerine karşı muazzam protesto tezahüratı tertip etmiş bulunuyorlardı. Avrupa gazetelerindeki mütalaatımız, bütün amelenin emperyalizme karşı müttehit cephe ve hareket tezahüratında 1 Mayıs'ta bulunacağına dairdir. Cenubî Amerika, Şimalî Afrika ve Amerika'daki amelenin dahi aynı suretle yapacağı tezahürata ait haberler vardı."

416 "1 Mayıs Günü: Dünya amelesinin yaptığı tes'idatın sebebi," *İkdam*, 1 Mayıs 1927, s. 1.

İkdam gazetesinin 1 Mayıs'la ilgili verdiği bu bilgi yanlıştır. Bir kere II. Enternasyonal'in Paris'teki 1889 Kongresi 1 Mayıs günü değil 14-21 Temmuz günleri toplanır. 1 Mayıs, sekiz saatlik iş gününün gerçekleşmesi için 1886'da Amerika Birleşik Devletleri'nde ülke çapında greve gidildiği gündür. 1888 Aralığında Saint Louis'te toplanan Amerikan Emek Federasyonu genel kurulu, sekiz saatlik işgünü hakkı elde edilinceye kadar her yıl ülke çapında 1 Mayıs günü gösteri yapılmasını kararlaştırır. 1889 Paris Kongresi'nde Fransız delegesi Lavigne'in önerisi üzerine bütün dünya işçilerinin 1 Mayıs günü sekiz saatlik işgünü ve diğer işçi hakları için gösteride bulunmaları benimsenir. Z.T.

417 *Mayıs 1 Nedir?*, Aydınlık Kütüphanesi, İstanbul; Amedî Matbaası, 1341, s. 10-11.

418 "Amele ve işçilerin 1 Mayıs Bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1923, s. 1-2.

419 "1 Mayıs Bayramına amelenin iştiraki için vilayete istida verildi," *İkdam*, 26 Nisan 1927, s. 1.

420 "Amele Bayramı - Muhtelif memleketlerde nasıl geçti?," *İkdam*, 3 Mayıs 1927, s. 1.

421 Cemiyet'in kuruluş tarihini kesin olarak tespit etmek güçtür. 4 Nisan 1924 günlü *Cumhuriyet* 200 kadar kunduracı işçinin Cemiyet'in Divanyolu şubesini oluşturduğu haberini vermektedir.

422 *Cumhuriyet*, 20 Kânûn-ı sânî 1925.

423 Cemiyet'in çağrısında şu satırlar yer alır: "Bu mevzu üzerine bir hasbihal yapılması muvafık görüldüğünden gerek cemiyete müracaat edenler ve gerekse alâkadar cem'iyyat mümessillerinin yarınki Cuma günü 12'den itibaren Babıali'de merkez-i umumiyye teşrifleri rica olunur." "Türk Amele Tealî Cemiyeti, Mesaî Kanunu ve amele," *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1925, s. 4.

424 "Amele Tealî Cemiyeti," *Cumhuriyet*, 14 Şubat, s. 4.

425 *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1925, s. 2.

426 *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1925.

427 "Amele Hayatı: Mesaî Kanunu münasebetiyle amele içtima'ı," *Meslek*, sayı 10, 17 Şubat 1925, s. 3. "Bizim fikrimizce amele işini ancak amele kendisi bilir ve kendisi bizzat müdafaa eylemelidir. Amele menfaatini hiç kimse, bizzat amelelik etmekte olanlar derecesinde bilemez ve sermayeyle mücadelede ne dereceye kadar ileri gitmek iktiza ettiğini de ancak onlar takdir edebilirler. Kendilerine muhtelif nam ve sıfatlar vererek amelenin başına geçmek isteyen kimselerin mahiyeti tufeylidir. Onlar, daima ve bila-istisna, ameleyi alt ederek siyasî bir maksat takip eyler ve ameleyi muhtelif siyasî fırkaların ve politika partilerinin, politika kombinezonlarının arkasından götürmek isterler. Onlar için gaye, siyasette galebe olduğu cihetle amelenin menfaati, her türlü nazariyata rağmen, ikinci, hatta üçüncü derecede kalır. Bizim amelemizin başında da bu kabil kimselerin vücudu göze çarpıyor. Hassaten bu içtima'da hazır bulunan amele, amele olmayan bu anâsırı kendi aralarında pek güzel görmüş olmaları iktiza eder.

Şüphesiz, bunların iş bildiklerini zannediyorlar ve bizzat amelenin kendi hukukunu müdafaa eyleyemeyeceği zehabıyla bunların delaletlerini kabul eyliyorlar. Fakat asıl yanlış işte bu zehaptır.

Sanatı politikacılık olanlar, ancak politikacılıktan anlarlar ve ameleyi de politikacılığın muhtelif yollarına sürükler dururlar. Ve bunlar başta bulundukça hiçbir yerde amele işlerinin düzgün gitmesine ve maksadın anlatılabilmesine imkân yoktur.

Ameleler gözünü açıp kendi kendini idare eden amele cemiyetlerini numune ittihaz etmelidirler..."

428 "Mesaî Hayatı: Mesaî Kanunu içtima'ları," *Meslek*, sayı 11, 24 Şubat 1925, s. 2. "Biz bu Mesaî Kanunu'ndan bir şey, hayırlı bir netice çıkacağına emin olmadığımız gibi, bugünkü amele teşekküllerinin de müsmir ve faideli neticeler verecek bünyede olduklarına inanmıyoruz...

Her teşekkülün, her amele cemiyetinin başında birer politikacı rehber var. Ameleyi çekiştirip duruyorlar. Bu melese gayet aşikar iken, bize, amele-

nin politikacı rehberleri kabul etmeyeceği ve kimseye mansıb ve memuriyet basamağı olmayacağını söylüyorlar. Ancak olmaz dedikleri bu şeyler olmaktadır. Bunların izah ve ispatına bile lüzum yoktur. Amele namına hareket edenlerin kimler olduklarını, ne meslekte bulunduklarını, ne yapmak istediklerini bilmek kifayet eder.

Şayet politika yapmak lâzım ise onu bile proletarya kendisi cemaat halinde yapmalı ve içinden bir takımlarının ayrılıp politikacılığı meslek ittihaz etmelerine mani olmalıdırlar. Politikacılığı meslek ittihaz etmiş olanlar amele değildirler. Onlar siyaset adamlarıdır."

429 *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1925, s. 3.

430 *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1925, s. 1, 3.

431 *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1925, s. 4; 29 Nisan 1925, s. 2.

432 *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1925, s. 2.

433 *Mayıs 1 Nedir?* İstanbul; Amedî Matbaası, 1 Mayıs 1341. Aydınlık Kütüphanesi 1341-1925. Fiyatı 100 paradır. Broşürle ilgili ilk bilgiler A. Cerrahoğlu'nun (Kerim Sadi) *Türkiye'de Sosyalizm* (1848-1925) İstanbul, 1968 s. 230-233'de yer aldı. Daha sonra *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı* adlı kitabına kondu. (s. 480-83).

434 *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1925, s. 4.

435 1925 Tevkifâtı sırasında sorguya alınan Aydınlık Kütüphanesi memuru (Tatar) Şevki, mahkeme reisinin sorusuna verdiği cevapta 3.000 nüsha bastıklarını bunun 1.500'ünü dağıttıklarını söylüyordu. Onar yıla mahkûm edilenlerden, Amele Teâli Cemiyeti kâtib-i umumîsi, Abdi Recep de, sorgulama sırasında risalenin Şefik Hüsnü tarafından yazıldığını, Şefik Hüsnü'nün Cemiyet üyesi olmadığını söyleyecekti. Yedişer yıl küreğe konulmasına hükmedilenlerden, daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Pedagoji Profesörü olacak olan Sadrettin Celâl Antel ise sorgulanması sırasında 1 Mayıs risalesinin "ameleyi Cumhuriyet'e ısındırmak için" yazılmış olduğunu vurgulayacaktı.

436 *İkdam*, 12 Mayıs 1925.

437 *İkdam*, 13 Mayıs 1925.

438 "1 Mayıs Bayramı: Amele Tealî Cemiyeti'nde dünkü resm-i kabul ve nutuklar," *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1925, s. 3. Ayrıca bak: Zafer Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları II," *Tarih ve Toplum*, sayı 43, Temmuz 1987, s. 46-47.

439 *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1925.

440 Ağaoğlu-Hüdaioğlu, *İş Hukuku Tarihi* (s. 135) adlı eserinde bu tasarının 4 Ekim 1925 günü Meclis'te incelenmesine başlandığı söylüyor. İş Kanunu'nun 10 Haziran 1934 günlü Başvekâlet tezkeresinde tasarının Meclis'ce incelenmediği yazılı. Bülent Nuri Eser, *Türk İş Kanunu*, Ankara; Maarif Matbaası, 1944, s. 51.

441 "İş Kanunu Lâyihası," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 1927, Haziran, sayı 6, s. 472-474.

442 Mesut Gülmez, "Amele Tealî Cemiyeti'nin 1927 İş Yasası tasarısına karşı hazırladığı 'işçi lâyihası'," *Amme İdaresi Dergisi*, 1983, cilt 16, sayı 2, s.

70-86.Ayrıca 1927 tarihli İş Kanunu lâyihası ile esbâb-ı mucibesi için bkz: Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi I*, TODAİE Yayını, Ankara, 1983.

443 "Ticaret ve Sanayi erbâbının ticaret odasındaki içtima'ları," *İkdam,* 28 Nisan 1927. s. 1-2.

444 "İşçi Kanunun tatbikinden evvel hazırlık mı?" *İkdam*,17 Mayıs 1927, s. 2. "Aydın kumpanyası yirmi sekiz tamirât-ı mütemadiyye amelesine yol vermiştir. Bu mesele muhtelif nokta-i nazardan tetkike şayandır. *Havadis* şu malumatı veriyor: "Aydın Demiryolu Kumpanyası müessesesi senelerden beri çalışan ve kendisine şimendiferciliği meslek ittihaz eden kıymetli 28 tamirât-ı mütemadiyye işçisine Mayısın on beşinden itibaren işlerine nihayet verileceği tebliğ ediliyor. Bu arkadaşlarımızın dünden itibaren lâzım gelen makamâta müracaata karar verdiklerini haber aldık. Tahkikatımıza göre kumpanya çalışan bu işçilere üç liraya kadar yevmiye vermekte idi. Dışarıdaki iş buhranı nazar-ı dikkate alınırsa kumpanya bu zavallı arkadaşlarımızın yerine ya ucuz yevmiye ile çırak kullanacak veya hariçten işçi alacak veyahut işsizlikten nevmîd [ümitsiz] olarak tekrar müracaatlarında ucuz kullanmak ile istifadeyi düşünecektir. İstidâd-ı mes'udeden bugüne kadar mezkûr hattın tamirât-ı mütemadiyyesinde geceli gündüzlü çalışan kıymetli mühendislerimiz de bulunmaktadır. Kendilerine rakip ve mesleken hâkim bulunan bu fen memurlarımızın bazıları da muhtelif idari vaziyetlerdenistifaya icbar edilmişti. Fakat memlekete daha nafi olmak üzere müessesât-ı devlete tayin edilmelerinden mesele kapanıp bitmişti. Bu böyle olduğu gibi hükûmeti yardımıyla Almanya, Fransa, Viyana'da ikmâl-i tahsil etmiş genç, muktedir makine mühendislerimizden bazı zevat Lozan muahedesindeki sarahate nazaran bil'istihsal kumpanyanın fabrikalarında çalışmak üzere müracaatları vaki olmuştu. Maalesef hiçbirinin müracaatı is'af olunmadı ve bugün fabrikalarında bir Türk fen memuru yoktur. (Nafia komiseri beyin nazar-ı dikkatine) Meçhul esbâbdan dolayı altı ay evvel vazifesine nihayet verilen hattın yirmi beş senelik emektarı Mösyö Alivet'ten sonra Umur-ı Harbiyye riyâsetine mezkûr fabrikalarda çıraklıktan yetişen bir tesviyeci ustası oturdu. Hükûmetin fen memurları hakkındaki kanunu pek sarihtir. Nasıl ki şahadetnamesiz bir dişçi, baytar, eczacı doktor ve ilah... icra-i sanat edemezse ve men edilirse bir tesviyeci de kanunenmes'ul bir idarenin ve memleketin hayatını alâkadar eden umur-ı harbiyye riyâsetini ifa edemez. İşte görülüyor ki hükûmete gösterilen mütehassıs zevatın biri de bu olsa gerektir. Senelerce çalışarak tam sanât sahibi olmağa azim eden usta ve işçilerimizin yüzlerce lirası teavün sandığı hesabına kesilmiş olacaktır. Vatandaşlarımızı bir dakikada ve bir işaretle kapı dışarı etmeğe kanun bu kumpanyadan alâkadar makama lütfen sormalıdır. Bu vaziyet karşısında Nafia komiserleri derhal faaliyete geçip ve salâhiyet istimal ederek MesaîKanunu'nun neşrine kadar vaziyeti idare etmeleri zarurîdir ve mütehassıs nâmı altında çalışan zevatın hangi mektepten mezun oldukları ve şimdiye kadar nerelerde ve ne işle meşgul olduklarını Nafia Vekâlet-i Celilesi'nin hey'et-i fenniyye şubesi tarafından

vesikalarının tetkiki kanunen icab ediyor. Bu hususta şimendifer kumpanyasının vereceği her türlü izahatı da memnuniyetle neşre hazırız."

445 "Amele Teali Cemiyet binasında esbâb-ı mucibe lâyihası hazırlandı." *İkdam*, 29 Nisan 1927, s. 1. "İş Kanunu lâyihası hakkında esaslı mukarrerat ittihazı için Salı günkü nüshamızda yazdığımız üzere bir encümen-i mahsus teşkil olunmuştu. İşbu encümen üç gece toplanarak mezkûr kanun hakkında amele murahhaslarının nokta-i nazarını tespit etmiş ve dün gece saat 22,5 da mesaîsine hitam vererek bu bâbdaki esbâb-ı mucibe lâyihasını hazırlamış ve tebyîz eylemiştir [temize çekmiştir]. Bugün saat 13'te Amele Tealî Cemiyeti binasında toplanacak amele murahhaslarına mezkûr lâyiha okutulup kendileri malumatdar kılınacaktır. Bu münasebetle murahhasların saat on ikide cemiyet binasında bulunmaları lâzımdır."

446 "İşçi cemiyetleri murahhaslarının temennileri -Encümen-i mahsusun tanzim ettiği lâyiha," *İkdam*, 30 Nisan 1927, s. 1; 1 Mayıs 1927, s. 3; 2 Mayıs 1927, s. 3.

447 Cemiyet'in kapatılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 20 Ekim günlü Cumhuriyet şu haberi geçer: "Amele Tealî Cemiyeti merkez-i umumî ile, Bayezid, Aksaray, Yedikule, Haliç ve Beşiktaş'ta bulunan şubeleri zabıtaca görülen lüzum üzerine seddedilmiş ve Cemiyet'e ait evrak ve defterler de tetkik edilmek üzere taht-ı muhafazaya alınmıştır. Cemiyet'in maksad-ı teşekkülü ile tesbit edilen mesaîsi hakkında lâzım gelen tetkikat yapılmış ve muamelâtında bazı usulsüzlükler bulunduğu anlaşılmıştır. Zabıtaca Amele Tealî Cemiyeti'nin merkez-i umumîsi ile şuabâtında ayrıca teftişât yapılacak ve cemiyetin idare azasının ifadelerine müracaat edilecektir." *Cumhuriyet*, 20 Teşrîn-i evvel 1927.

448 "Türkiye İşçileri," *İkdam*, 14 Mayıs 1927, s. 2.

449 "İş Kanunu Lâyihası," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 1927, sayı 6, Haziran, s. 472-474.

450 "İş Kanunu lâyihası hakkında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın mütalaat ve temenniyyatı," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 1927, sayı 6, Haziran, s. 474-476.

451 "Ticaret ve sanayi erbâbının ticaret odasındaki içtima'ları," *İkdam*, 28 Nisan 1927. s. 1-2.

452 "İşçi cemiyetleri murahhaslarının temennileri - Encümen-i mahsusun tanzim ettiği lâyiha," *İkdam*, 30 Nisan 1927, s. 1; 1 Mayıs 1927, s. 3; 2 Mayıs 1927, s. 3.

453 "Amele Tealî Cemiyeti'nin nokta-i nazarı," *İkdam*, 23 Nisan 1927, s. 2.

1946 Sendikacılığı, *Sendika* Gazetesi, İşçi Sendikaları, Birlikleri ve İşçi Kulüpleri

454 Bu bölümün ilk şekli için bkz: Zafer Toprak, "1946 Sendikacılığı: Sendika Gazetesi, İşçi Sendikaları, Birlikleri ve İşçi Kulüpleri," *Toplumsal Tarih*, cilt 6, sayı 31, Temmuz 1996, s. 19-29. Bu konuda ayrıca bkz: Kemal Sülker, "Bin Dokuz Yüz Kırk Altı Sendikaları," *Sosyalist Kültür Ansiklo-*

pedisi, cilt 6, İstanbul: May Yayınları, 1980, s. 202-204; Orhan Yılmaz [Silier], "1946 Sendikacılığı," *Düşün*, Haziran 86, s. 25-30; Şehmuz Güzel, "Sendikal Basında "Sendika" Gazetesi Örneği," *Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, İstanbul; Sosyalist Yayınlar, 1993, s. 288-301; O. Saffet Aralot, "Sendika Gazetelerinin Dünü - Bugünü," *Yurt ve Dünya*, sayı 8, Mart 1978, s. 293-302. Bu kitabın yayına hazırlanışı sırasında TÜSTAV'ın Sosyal Tarih Yayınları serisinden değerli dostum Şehmuz Güzel'in *İşçiler Örgütleniyor 1939-1950* [İstanbul: TÜSTAV Sosyal Tarih Yayınları, 2016] başlıklı kitabı yayınlandı. Aziz Çelik, 2010 yılında İletişim Yayınları'ndan çıkan *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)* adlı eserinde 1846 Sendikacılığı'na geniş yer verdi. (s. 85-114). Bu kitap dönemin emek tarihi üzerine günümüze değin yayınlanmış en kapsamlı ve akademik içerikli bir eser. Kitabın ağırlık noktası her ne kadar 1947 Sendikalar Kanunu ise de 1946 sendikacılığı üzerine geniş bir yer ayrılmış. "Cemiyetler kanunundaki değişiklik ve sonrası" başlıklı bölüm 46 sayfayı kapsıyor ve 46 sendikacılığını eni konu tartışıyor.

455 1947-1967 arası Türkiye'de sendikacılığın gelişimi özgün kaynaklara dayanarak Aziz Çelik tarafından ele alınmıştır: Aziz Çelik, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

456 Bu dönemdeki gelişmelere Şehmuz Güzel birçok yazısında değinmiş, bu çalışmalar daha sonra bir kitapta toplanmıştır: *Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, İstanbul; Sosyalist Yayınlar, 1993. Ayrıca Kemal Sülker *Türkiye'de Sendikacılık*, İstanbul, 1955; ve onun yeni baskısı olan *Türkiye'de Sendikacılık Tarihi -1*, Bilim Kitabevi Yayınları, 1987 adlı eserlerinde sendikal gelişmeleri bu dönemin tanığı olarak ele almıştır.

457 Muvaffak Şeref, *Türkiye ve Sosyalizm* (İstanbul: Acar Basımevi, 1968) başlıklı kitabında *Sendika*'da "sendikacı" müstearıyla yazdıklarının listesini veriyor. Çoğu kaynakta "sendikacı"nın Şefik Hüsnü ve Muvaffak Şeref'in dışında kullanmadığı belirtiliyor. Biz Muvaffak Şeref'inkilerin dışındakileri Şefik Hüsnü'nün kaleminden çıktığını varsayıyoruz.

458 Sağlıkçı, "İşçi Kulüpleri," *Sendika*, sene 1, sayı 7, 12 Ekim 1946, s. 2.

459 K[emal]. S[ülker], "İşçi Kulübü," *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, cilt 7, İstanbul: May Yayınları, 1980, s. 602.

460 A. C., "Ses - Aylık düşün ve sanat dergisi," *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, cilt 8, İstanbul: May Yayınları, 1980, s. 980.

461 "Gün - Haftalık kültür ve aktüalite dergisi," *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, cilt 7, İstanbul: May Yayınları, 1980, s. 495.

462 Kemal Sülker, "İşçi Sendikaları Birliği - İstanbul," *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, cilt 7, İstanbul: May Yayınları, 1980, s. 607.

463 Kemal Sülker, "İşçi Sendikaları Birliği - Kocaeli," *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, cilt 7, İstanbul: May Yayınları, 1980, s. 608.

464 "İstanbul İşçi Kulübü Ana Nizamnamesi," *Sendika*, sene 1, sayı 7, 12 Ekim 1946, s. 4: sayı 8, 19 Ekim 1946, s. 4.

465 "Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği," *Sendika*, sene 1, sayı 2, 7 Eylül 1946, sayı 3, s. 4; 14 Eylül 1946, s. 4; sayı 5, 21 Eylül 1946, s. 4.

466 "Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer], Memleketimizde Sendikacılık," *Sendika*, sayı 1, 31 Ağustos 1946, s. 1, s. 4.

467 "Türkiye işçileri uyanıyor," *Sendika*, sayı 1, 31 Ağustos 1946, s. 1.

468 A. M. B., "Sendikacılık tarihimizden bir yaprak," *Sendika*, sayı 1, 31 Ağustos 1946, s. 2.

469 Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer], "Memleketimizde sendika hareketlerinin teşkilât sistemi nasıl olmalıdır?" *Sendika*, sene 1, sayı 2, 7 Eylül 1946, s. 1.

470 Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer], "Sendika hareketleri düşmanlarına ilk ve son cevap," *Sendika*, sene 1, sayı 3, 14 Eylül 1946.

471 Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer], "Sendikaların gaye ve ödevleri," *Sendika*, sene 1, sayı 4, 21 Eylül 1946, s. 1-4.

472 Sendikacı F. K. [Ferit Kalmuk], "Emekçiler hakkında beslenen yanlış fikirler," *Sendika*, sene 1, sayı 5, 28 Eylül 1946, s. 1, 4.

473 Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer], "Sendika Tabirini Aforoz Edenlere...," *Sendika*, sene 1, sayı 6, 5 Ekim 1946, s. 1, 4.

474 Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer], "Karl Marks'a göre Sendikalar ve Emekçilerin İnkılâpçı Partisi," *Sendika*, sene 1, sayı 7, 12 Ekim 1946, s. 1, 4.

475 Ferit Kalmuk, "Siyasî Partiler Karşısında Sendikalar," *Sendika*, sene 1, sayı 8, 9 Ekim 1946, s. 1, 4.

476 Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer], "Sendikaların resmen tanınması lâzım," *Sendika*, sene 1, sayı 9, 26 Ekim 1946, s. 1, 3.

477 Ali Altan "Demokrat Parti ve İşçi Sınıfı," *Sendika*, sene 1, sayı 9, 26 Ekim 1946, s. 1, 3.

478 Sendikacı [Muvaffak Şeref], "Hükûmetin iktisadî tedbir ve kararları karşısında Demokrat Partinin vaziyeti," *Sendika*, sene 1, sayı 10, 2 Kasım 1946, s. 1, 4.

479 Sendikacı [Muvaffak Şeref], "Başbakanın Nutkunda işçiyi alâkadar eden taraflar," *Sendika*, sene 1, sayı 11, 9 Kasım 1946, s. 1, 3.

480 Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer], "Sendikaların faaliyet şekilleri," *Sendika*, sene 1, sayı 12, 16 Kasım 1946, s. 1, 4.

481 Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer], "Ekonomik mücadele ve siyaset," *Sendika*, sene 1, sayı 13, 23 Kasım 1946, s. 1-2.

482 Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer], "Sendikaların Resmen Tanınmasına Doğru," *Sendika*, sene 1, sayı 14, 30 Kasım 1946, s. 1-2.

483 Sendikacı [Muvaffak Şeref], "Demokrasi var" denen yerde böyle kanun yapılmaz," *Sendika*, sene 1, sayı 15, 7 Aralık 1946, s. 1.-2.

484 Sendikacı [Şefik Hüsnü Deymer], "İşçiler Kanun Tasarısını Beyenmiyorlar," *Sendika*, sene 1, sayı 16, 14 Aralık 1946, s. 1-2.

DİZİN

Abdi Recep (Amele Tealî Cemiyeti Genel Sekreteri Mühendis) 326, 328, 359, 361, 362, 377, 378
Abdullah Azmi Efendi (Kütahya Mebusu) 189
Abdülaziz 110, 284
Abdülfettah Efendi (Sikkezen) 111
Abdülhamid II 2, 14, 44, 66, 110, 118, 119, 156, 285
Abdülmecid Numan Efendi (Zeytinburnu Fabrikası usta başılarından) 226
Abdurrahman Bey (Tersane Umum Fabrikalar ve İmalathaneler Müdürü) 213
Abdurrahman Adil Bey (Cemiyet-i Uhuvvetkârâne Hukuk Müşaviri) 34, 94, 96
Açıkgöz, H. (Dr.) 421
Adil (memur) 295
Ağralı, Sedat 4
Ahmed Ali (Işçi) 358
Ahmed Cevad Paşa 57
Ahmed Cevat 6
Ahmed Ferid (Kütahya Mebusu) 189
Ahmed Şükrü Paşa (Ordu-yı Hümâyun Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik) 31, 89
Ahmet (Cemiyet reisi) 363
Akat, Asaf Savaş 6
Akkaya, Yüksel 5
Aleko (İşçi) 30
Ali Bey (Adliye Nazır Vekili) 37, 70
Ali Bey (İdare Meclisi reisi vekili) 286
Ali Hilmi 363
Ali Kâzım 358
Ali Lütfü 358
Ali Rıza Bey 226, 348
Ali Rıza Efendi 159
Ali Rıza Paşa (Harbiye Nazırı) 30, 87, 227
Ali Sacid Bey (Dava Vekili ve Osmanlı İttihad Sarraçlık Şirketi İdare
Meclisi Reisi ve Müdürü) 214
Alp, Tekin 13
Altan, Ali 421, 467
Altın Dağlı 421
Anastaş Efendi 159
Arab İzzet 119
Arif Hurşid 358
Arifi Paşa 111
Artas Efendi 159
Atatürk, Mustafa Kemal (Gazi, Paşa, TBMM Reisi) 101, 102, 318, 346, 356, 357, 367

Atay, Faruk 421
Atıl, Emin (Tütün işçisi) 431
Atılan, İbrahim (Tütün işçisi) 421, 431
Avni, Uzeyir 363
Ayamotos Efendi 30, 87
Aziz İbrahim 358

Babanzade Şükrü 172
Back, M. Hermann de 139
Ballar (Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reisi Miralay) 313, 339
Bayar, Celâl 467-469, 471
[Baydar], Oya Sencer 4
Bell, Daniel 420
Berkuş, Recep (Tütün işçisi) 431
Bismarck 172
Boşo Efendi 159
Boyacıyan, Haumparsum (Kozan Mebusu) 191, 194, 195, 197
Bozalp, Cemalettin 421
[Bozkurt], Mahmud Esad (İktisat Vekili) 347-349
Bozyar, Fikret (Şoför) 431
Burger (Alman ustabaşı) 29, 30
[Bükülmez], Yaşar Nezihe 336

Cavid Bey viii, 7, 43, 142-144, 147, 148, 150, 158-160, 533
Celâl Bey (Sanayi Mektebi muallimlerinden) 213
Cemal Bey 159
Cemil Abdurrahim 358

Çalgüner, Cemil 239
Çavdar, Tevfik 4
Çelbidi Efendi 159
Çelik, Aziz 9

Dalçef Efendi 159
Değirmenciyan Efendi 380, 404
Demiray, Necdet (Matbaa işçisi) 431
Deymer, Şefik Hüsnü (Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi Genel Sekreteri, Doktor) 226, 315, 321, 350, 361, 362, 378, 388, 419, 421, 424, 426, 450, 452, 454, 457, 460, 464, 476, 480, 483, 490
Dilâver Paşa 172, 188
Dimitri, Yani 131
Divitçioğlu, Sencer 6
Dosdoğru, Hulusi 421
Dumont, Paul 4
Durkheim, Emile 2

Edhem Efendi (İdarehane müdürü) 25, 62
Edhem Efendi (telgrafhane sorumlusu) 46
Edhem Ruhi Bey 288-291
Ekrem Bey (Polis Müdürü) 288
Emin (Hukuk Cemiyeti azasından) 73, 77
Engels, Friedrich 311
Engels, George 311
Enver Bey 35, 99
Erişçi, Lütfü 3
Erkin, İlhan 421
Esad Bey (Demiryolları Komiseri) 30, 31, 87, 88, 102, 103
Esad Efendi (İmamzâde) 111
Etik, Yusuf 421
Evliya Çelebi 57

Fahri 363
Faik Paşa 119
Ferhad Ağa 108
Ferid Bey 139, 198
Fethi Ahmed Paşa (Damad) 111
Fethi Usta (63 nümeronun çarhçıbaşısı) 295

Fischer, Adolph 311
Fofidi Efendi 159
Friedman, Milton 10
Fuad Bey (Ziraat Nezareti Sanayi Müdür-i Umumîsi) 214
Fuad Paşa (Sadrazam Keçecizâde) 111
FuatKamil Bey (Sanayi Müdüriyet-i Umumiyyesi mühendisi) 217

Garnier (mimar) 111
Gavrili, Arhangelos 97
Grus 30, 31, 87, 88, 102, 103
Gülmez, Mesut 4, 7, 154, 155
Güzel, Şehmus 4, 7, 9

Habib, Yorgi 226
Hakkı (Tesviyeci) 363
Hakkı Bey (Vilayet Mektupçusu) 347, 367
Halil Bey (İttihat ve Terakki Dersaadet Şubesi Reisi) 121
Halim Paşa (Mısırlı, Prens) 111
Hallaçyan Efendi (Ticaret ve Nafia Nazırı) 97, 121
Hamdi Paşa (Haleb Valisi) 111
Hamparsun Efendi 159
Hasan 30, 378
Hasan Efendi 159
Hasan Rıza (Osmanlı Sosyal Demokrat Fırkası Reisi) 6
Hasan Tahsin Usta (70 numeronun çarhçıbaşısı) 295
Hasib Paşa 111
Haupt, Georges 4
Haydar 358
Hayek, Friedrich 10
Hayri 363
Hayrullah Hayri (Türk Mürettibîn Cemiyeti Reisi) 349, 363
Hikmet, Neriman 421
Hilmi (Adana Valisi) 240, 363
Hilmi (Adana Ziraat Amelesi) 229
Hilmi (Sosyalist) 339
Hilmi Bey (Tunalı, Zonguldak Mebusu) 176, 356, 377
Hilmi Paşa (Makedonya Islahat Genel Müfettişi) 25, 46
Hoffmann, Friedrich (Dr.) 172
Honeus Efendi 159
Huguenen (kumpanya genel direktörü) 34, 35, 90, 91, 96, 97
Hüseyin (Sadrazam) 169
Hüseyin (vatman) 358,
Hüseyin (Amele Teali Cemiyeti Kâtib-i Umumîsi) 379
Hüseyin Bey (Reis) 405
Hüseyin Cahid Bey (Tanin gazetesi başyazarı) 121
Hüseyin Efendi 30, 87
Hüseyin Hilmi (İştirakçi) 341, 343, 444
Hüseyin Hilmi Paşa (Jandarma Komutanı) 24, 189
Hüseyin Hüsnü Bey 398
Hüseyin Hüsnü Paşa 120
Hüsnü Bey (İstanbul vali muavini) 287

Işık, Yüksel 5

İsmail Faik 125
İbrahim Hakkı Paşa (Sadrazam) 121, 139, 187, 189, 197
İbrahim Kadri Bey (Şehremaneti ser müfettişi) 63
İbrahim Osman 358
İbrahim Paşa (Mısırlı) 243, 244
İbrahim Pertev 213, 215, 217, 228
İhsan (İşçi) 328, 358, 361
İnönü, İsmet 8, 329
İsmail Hakkı (atölye amelesi) 358
İsmail Paşa (Hıdiv) 111

İsmail Bey (Halk Fırkası İstanbul Mutemedi, Refik) 325, 357, 373
İsmail Fethi 358
İsmail Hakkı Bey (Darülfünûn müderrislerinden) 213, 228
İsmail Paşa 111
İyem, Nuri 421

Jaurès 339

Kadri Osman [Şevket Süreyya] 299
Kadri paşa 111
Kalmuk, Ferit (İşçi Sendikaları Birliği Umumî Kâtibi) 421, 456, 462, 464
Kâmil Bey (Polis Müdür Vekili) 355, 356
Kâmil Paşa 96
Kaprini (Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reis Vekili, Miralay) 340
Karabıyık, İlyas 5
Karakışla, Yavuz Selim 4
Karapano Efendi 117
Karçak, İsmail (Tabelacı) 431
Karolidi Efendi 159
Kaya, Şükrü 329
Kerim Sadi 4
Kerimol, Armağan 421
Keynes, John Maynard 9, 10
Kırpık, Cevdet 5
Koç, Yıldırım 5
Koçu, Reşat Ekrem 57, 337
Koncamani (Irgat gazetesi muhabiri) 35, 99
Korniyenko, Radmir Platonovic 4
Kostantin Efendi 159
Köprülü 467
Krank (Tersane Çelik Fabrikası Mühendisi) 214
Kutal, Metin 154
Küçükömer, İdris 6

Lavigne 311
Lenin 43
Lukacs (Sanayi Mektebi Ders Nazırı) 214
Lütfi Fikri Bey 159

Mahmud II 7, 111
Mahmud (memur) 295
Mahmud Bey (Birinci Nişancı Taburu Kolağası) 31, 88, 102
Mahmud Nedim Paşa (Viyana Sefiri) 111
Makal, Ahmet 4
Malkoç, Hadi 421
Marks, Karl 2, 326, 361, 365, 460, 461, 481, 572
Mazliyah, Nesim Efendi 97
Mehmed (İşçi) 30
Mehmed Ali Bey (Karesi eski mutasarrıfı) 20, 56
Mehmed Bey (Umum Amele Birliği Reisi) 318, 345, 348, 349, 367
Mehmed Bey (Türk Çalıştırma Cemiyeti üyelerinden) 344
Mehmed Bey (Zaptiye Mektupçusu) 103
Mehmed Cavid Bey (Maliye Nazırı) viii, 7, 43, 141-150, 153, 159, 533, 534
Mehmed Emin 228
Mehmed Kadri (Seryazıcı) 295
Mehmed Kadirullah (Zaptiye Nezareti Mektupçusu) 31, 88, 102
Mehmed Usta (Kazancıbaşı) 295
Mehmed Zeki 358
Mehmet (vatman) 358
Mehmet Vehbi 228

Midhat Paşa 214
Mihalaki Efendi 159
Mihran 30, 122
Misiri 132, 133
Muharrem (Arnavud) 358
Muradyan 30
Murat IV. 49
Mustafa Efendi 159
Mustafa Fazıl Paşa (Mısırlı, Prens) 111
Mustafa Halid (kondüktör) 358
Mustafa Kâzım 358
Mustafa Lütfü Bey (Bahriye yüzbaşılarından 214
Mustafa Naili Paşa (Sadrazam Giridli) 111
Mustafa Nazmi 358
Mustafa Paşa (Evkaf Nazırı) 111
Mustafa Suphi 339
Mustafa Zühtü (İktisat Müderrisi) 318, 322, 345-347, 367
Müller 30, 87
Mümtaz Efendi 111
Müstecaplıoğlu, Esat Adil 421

Nacar, Can 5
Nafi Paşa 159
Nâfiz (aşçı, Selanikli) 358
Nafiz Ziya Bey (elektrik mühendisi ve Nafia Nezareti Tramvay Şirketleri Komiseri) 214
Nali Efendi 159
Nâzım Hikmet 1, 161, 320
Nazif Paşa (Maliye Nazırı) 111
Necati 363
Necib Draga Bey 159
Nicot, Jean 49
Nixon 10
Niyazi Efendi (Beylikçi) 111
Nizami 363
Noradunkyan, Gabriel Efendi (Ticaret ve Nafia Nazırı) 26, 30, 47, 87, 89, 116, 287
Numan Efendi (Mebus, Usta) 227, 321, 350, 369

Ohannes Efendi (Hukuk Müşaviri) 30, 87
Onur, Hakkı (Zafer Toprak) 5
Ostrorog (Count) 97
Osman 328, 361, 363
Osman Bey (Emanet Kantar Müdürü) 20, 60
Osman Nuri 254
Osman Yusuf (vatman) 357

Ökçün, Gündüz 4
Ölçin, Talât (Tesviyeci) 431
Ömer Lutfi (Burdur Mebusu) 175, 184, 195
Ömer Şevki Bey (Sivas Mebusu, Doktor) 174, 175, 179, 184, 188, 193, 195, 537
Özege, Seyfettin 264

Pandelli 122
Papasyan Efendi (Van Mebusu) 159, 191, 194
Parsons, Albert 311
Parvus 43
Paskalidi Efendi (Aksaray hattı müfettişi) 120
Pastırmacıyan (Erzurum Mebusu) 159, 191, 194
Pavlof Efendi 159
Perdikaris (Direktör) 23, 24, 119, 120
Potemkin (Başkonsolos) 361

Quataert, Donald 4

Rahmi Bey 159
Rasim Bey (Umum Amele Birliği Genel Sekreteri) 318, 322, 373

Refik İsmail 379
Refik Nevzat 226
Reşid Bey (Şirket-i Hayriyye Yönetim Kurulu Başkanı) 26, 116, 287
Rey, Alexis 36, 100
Rıza es Selah Bey 159
Rifat Paşa 111
Roosevelt 9
Rote, M. de (Kumpanya direktörü) 121

Sabri 379, 390
Sadık Ahî 222
Sadi Bey (Halk Fırkası kâtibi ve tramvay işçileri reisi) 359, 375
Sadrettin Celal 222, 226, 228, 321, 350, 362
Sadri 369
Saffet Paşa 111
Sahib Bey 111
Said Bey (Sanayi Mektebi muallimlerinden) 214
Said Efendi (II. Mahmud'un Musahibi Ressam) 111
Said el Hüseynî Efendi (Kudüs Mebusu) 159
Said Paşa (II. Mahmud'un damadı) 111
Sait Bey (Saruhan Mebusu) 159
Salim Efendi (Fevziye Mektebi Öğretmeni) 145
Sami 363
Sami Bey 111
Sami Paşa (Zaptiye Nazırı) 30, 32, 35, 87, 88, 90, 96, 102
[Sarıdal], Mehmed Vehbi 222, 223, 226
Sarpkaya, İlhan 421
Sava Efendi 159
Seren, Ahmet (Zafer Toprak) 5
Server Paşa 111
Sırrı 358, 390
Silier, Orhan 5
Sönmezler, Kemal 421
Spies, August 311
Suad (Biletçi) 295
Süleyman Efendi (Tophane Tüfek Fabrikası Şube Memuru ve Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti Reisi) 213
Süleyman Mehmed 358
Süleyman Sırrı Bey (Nafia Vekili) 378
Süleymanpaşazade Sâmi 211
Sülker, Kemal 3
Süreyya Paşa 405

Şaban 122, 328, 361
Şakir Rasim (Umum Amele Birliği Kâtib-i Umumî) 325, 345, 347, 356, 357, 367
Şanda, Hüseyin Avni 3, 17
Şefik Efendi (kondüktör) 357
Şefik el Müeyyed Bey 159
Şekib Paşa 111
Şeref, Muvaffak 421, 470, 472, 486
Şevki (Tatar) 361, 378
Şükrü Efendi 159

Tahsin Bey (Kör) 111
Talas, Cahit 154
Talat Bey 159
Taşöz, Hakkı (Şapkacı) 431
Tevfik 358
Tevfik Bey (Şehremaneti Muavini) 61
Torhunoğlu, Nişan (Kâtip) 431
Tuna, Orhan 154
Tunçay, Mete 4
Tüzmen, Ziya (Tabelacı) 431

Ubud Efendi 111
Uran, Hilmi (Seyhan mebusu) 233, 240

Vandoeuvre (Baron de) 27, 134
Vardağlı, Tutku 5
Varteks (Erzurum Mebusu) 121, 159, 191, 194, 195, 197
Vecihi 111
Velikov, Stefan 17
Vitali (Kont) 19, 36, 57, 86, 100
Vlahof, Dimitri (Selanik Mebusu) 159, 191, 194, 195, 197
Vorosilof (Harbiye ve Bahriye Komiseri Mösyö) 370

Weber, Max 2
Wilson 224

Yağlıkcıyan Efendi 30
[Yalman], Ahmed Emin 343
Yıldırım, Kadir 5
Yorgi Efendi (yol memuru) 23, 119, 120
Yorgaki Efendi 159
Yurdanur, Safa M. 421
Yusuf Kâmil Paşa 111

Zahid 363
Zarif Mustafa Paşa 111
Zekeriya (İşçi) 358
Zekeriya Paşa 111
Zeynel Kadri (İşçi) 358
Ziya Bey (Sadaret Müsteşarı) 21, 61
Zografoz, Hıristaki 50
Zohrab Efendi 121, 159, 189
Zürcher, Erik Jan 4

Türkiye'de sosyal ve beşeri bilimler, 1960'lı ve 70'li yıllarda Aydınlanmacı bir "modernite" paradigması ışığında gelişmişti. Bu evrede "sosyal"in ayrı bir ağırlığı vardı ve "sınıf" kavramı Türkiye ve dünya çözümlemelerinde yoğun bir biçimde kullanılıyordu. Batı'da kapitalizm altın çağını yaşamış, refah devletini belirli bir noktaya taşımıştı. Her türlü sınıf çelişkisine rağmen, emekçi kesim bu refahtan görece payına düşeni almıştı. Ancak, 70'li yılların ilk yarısında Bretton Woods'un çöküşü, petrol krizi ve stagflasyon sonucu "refah devleti" tökezledi. "Sosyal devlet"in yükü giderek altından kalkılamayacak bir düzeye ulaşmış, sürdürülebilirliğini yitirmişti. Hayek'in, Friedman'ın, neo-liberal anlayışın yıldızı bu tarihlerde parladı. Reagan, Thatcher bu tarihlerde iktidar oldular. Dünya ekonomik düzeninde bu denli köklü dönüşümlerin yaşandığı bir evrede sosyal ve beşeri bilimlerin bundan etkilenmemesi olanaksızdı. Böylece "modernite"den "post-modernite"ye geçildi. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bunun etkileri görüldü. 24 Ocak ve 12 Eylül ertesi "post-modernite" ile birlikte "sosyal"den "kültürel"e kayılıyordu. Artık bilim çevrelerinde "sınıf" kavramı dışlanıyor, yerini "kültür kodları", etnik ve dinsel ayrışmalar alıyordu. Bu sürecin olumsuz etkileri özellikle çalışanların üzerinde görüldü. Etnik ve dinsel çatışmalar su yüzüne çıkar(ılır)ken örgütlü sendikal yaşam büyük darbe yedi. *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946* ile emeğiyle geçinen bir "sınıf"ın doğuş öyküsünü gündeme getirerek Aydınlanma'ya olan inancımızı bir kez daha vurgulamış oluyoruz.

Zafer Toprak

THG 965422 FHB
2016
THG 965422 FHB

TARİH VAKFI

www.tarihvakfi.org.tr
ISBN 978-975-333-338-2
9 789753 333382